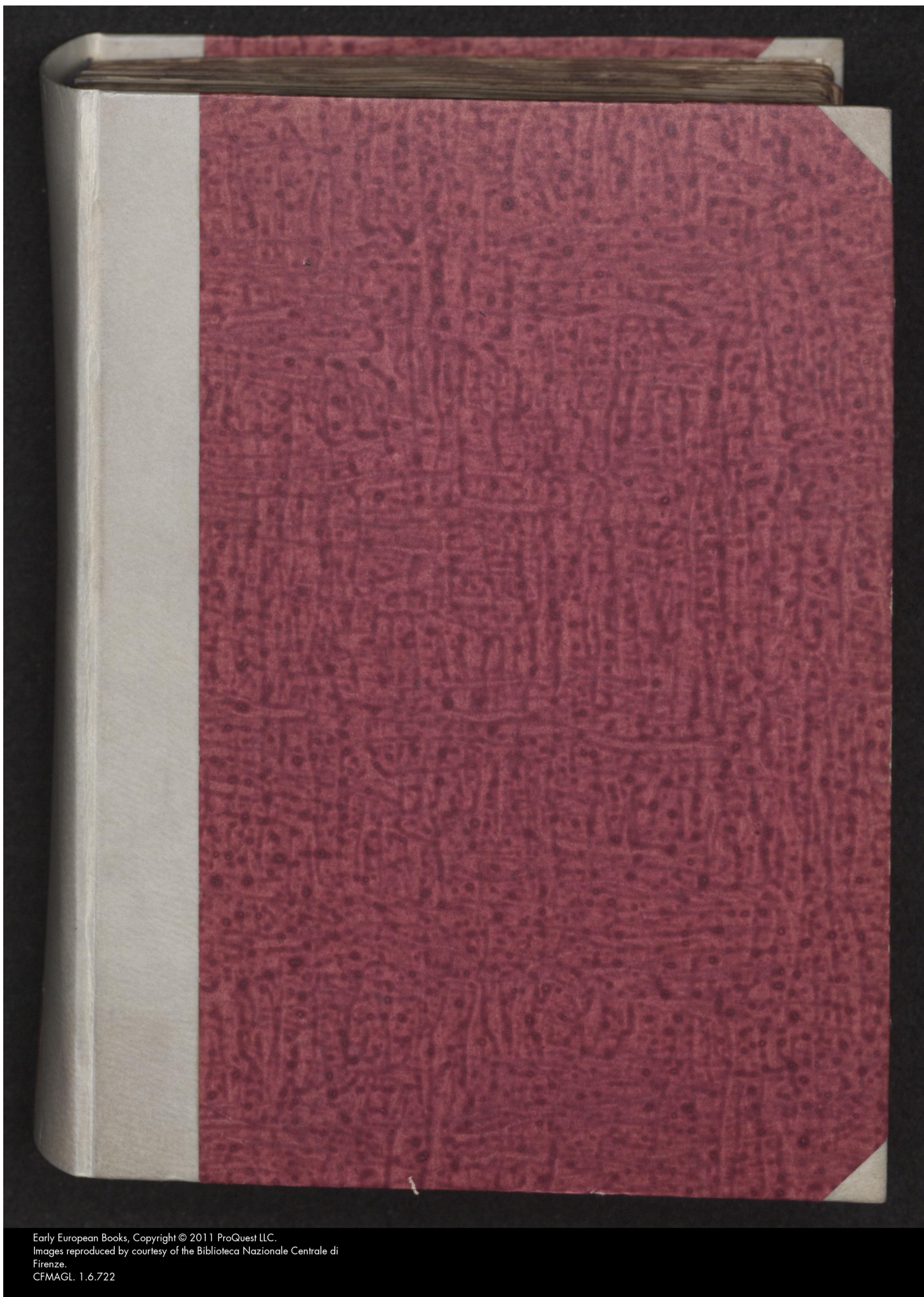
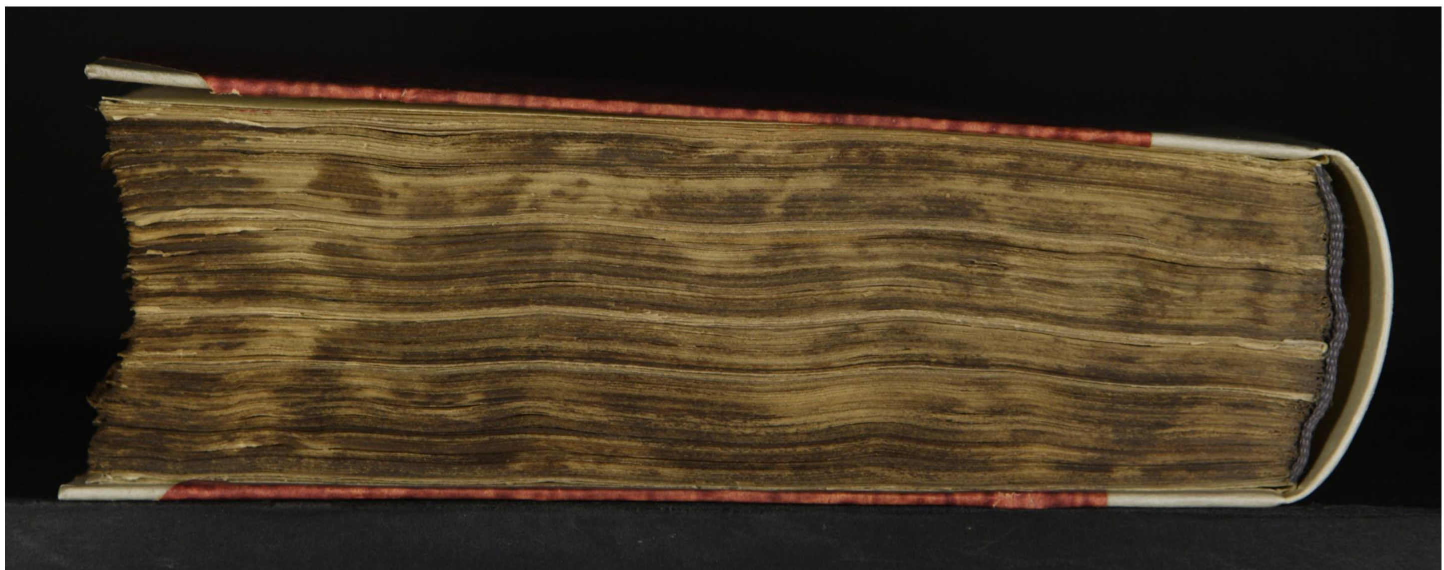

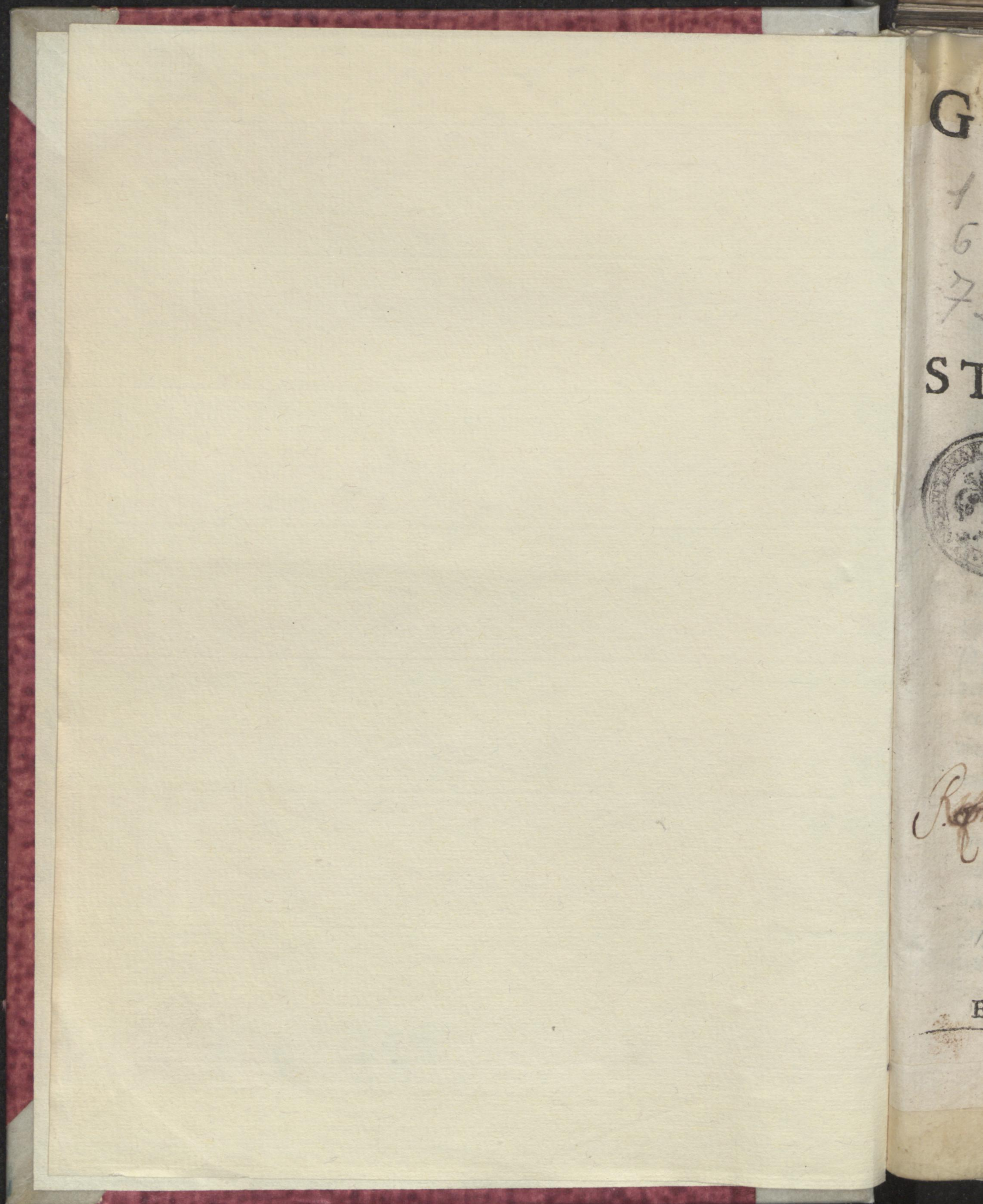

1
6
722

GABRIELIS NAVDAEI

SYNTAGMA

de

STVDIO MILITARI

Ad Illustrissimum Iuuenem

LVDOVICVM

ex

COMITIBVS GVIDIIS A BALNEO.

ROMAE,
Ex Typographia Iacobi Facciotti. MDCXXXVII.
SVPERIORVM PERMISSV.

AVCTOR
BENEVOLO LECTORI.

Vltorum hoc tempore qui studia humaniorum literarum tractant consilium est, non posse quemquam summa cum laude in illis versari, qui non ipsis sibi præsertim vtendum existimet, ad illustrationem rerum veteris memoriæ, aut eorum scriptorum, qui iam inde à meliori æuo, earundem quoque explicationi, sibi incumbendum esse duxerunt; vnde pertinaci hac studiosorum hominũ contentione factum est, vt nullus auctor antiquus non expolitus, læuigatusque fuerit ad Criticorum mentem & aridam plerumque pumicem; nullusque ritus adeo circumseptus sit priscorum sæculorum caligine, qui non aliquem radium acceperit nouæ lucis; imo vero nulla vox, si paulo dubia, aut obscurior erat, non ad trutinam expensa diligenter, non Grammaticorum adæquata normæ, non obelis confixa, atque suo loco mota, aut asserta sit, ab emunctæ naris censoribus, & sibi quantum opus est licentiæ, in aliorum scripta, meditationesque sumentibus. Quod equidem eorum institutum summopere probo, nec vnquam meo iudicio id culpare poterit, quisquam inculpatus; quoniam si litteræ tractari absque antiquorum scriptis non possunt; nec antiquorum scripta legi cum fructu, ac intelligi sine hac qua emendationis, qua interpretationis cura, malè profecto inaugurati sint musarum sacris oportet, qui malignè ac præposterè de illa iudicant, Verum qua

moderatione in illos eße soleo, qui perpetuò cum antiquis versantur; vellem omnino, vt eadem ipsi in me essent, cui non ita res Græcorum aut Romanorum cordi sũt, quin nostratium quoque me plurimum afficiat tractatio; maximè quoties hanc, & exemplis confirmare, & verborum luminibus, atque sententijs, ab antiquæ eruditionis penu depromptis, illustrare poßum. Quod mihi in hoc opere propositum fuisse non est, Benigne Lector, *quod te diutius celatum velim. Cæterum vt non te lateant quæ me ad hoc faciendum impulerint rationes, ego paucis, & bona fide, ac antiqua tecum agam de illis; mihi certè in hoc publico doctrinarum epulo, non bellaria tantum vsurpare, quod multi facere solent, sed firmiores dapes attingere, insitum semper atque obfirmatum animo fuit; partim quod hæ magis ad palatum meum faciant, & propensioni facilius se accomodent, quam à natura mihi inditam cognosco, de rebus meo more potiùs quàm ex aliorum instituto, sentiendi scribendique; partim etiam, quod eiusmodi bellaria diripientium, maior numerus in dies reddi consueuit, & tumultus etiam concitatior, à quo propterea sapientius facturum me putaui, si prorsus temperarem. Bellaria autem in præsenti tractatione ea voco, quæcunque de priscorum militari disciplina, afferri in medium ab eruditissimis hominibus consueuerunt, quoniam plus in se voluptatis habent quàm solidæ veræque commoditatis, si ad bellorum ritus, qui nunc obtinent penes diuersas nationes, referantur. Accedit etiam quod nihil video in palæstra illa illustrandæ explicandæque militaris veterum disciplinæ, quod non prius honesti, ac felicissimi aliorum conatus mihi præripuerint, ita vt post Lipsium, Sauilem, Patricium, Valtrinum, aliosque doctissimos homines, qui propemodum infiniti sunt, de veterum militia dicere velle, id vero sit post Roscium in scenam prodire, & ei labori indulgere, vnde nec multum gloriæ in eum, qui sibi in illo versandum existi-*

mat

mat, nec ad alios, aut in rem ipsam quæ toties ventilata est, emolumenti redire possit. Denique non minimum apud me potuit, eius ad quem scribere hoc syntagma debui, vitæ ratio, quæ non in contemplatione sed actione; non in Musarum otio, sed Martis negotio cum tota posita sit, parum conuenienter fecisse videri possem, si huius dissertationis meæ loco, qua bellorum præcepta omnibus locis, & temporibus, ac personis conuenientia sum complexus, aliam quæ de prorsus antiquata, & disiecta Romanorum, & Græcorum disciplina tractaret, ei potius obtulissem. Atque his rationibus puto factum esse satis eorum obiectioni, qui non semel mirati sunt, cur si quid de militia scribere volebam, aut debebam; non istud potius fecerim, veterem pro facultate ingenij mei (quam tamen sentio quã in me sit exigua) explicando, quàm de eadem in genere dicendo, quod multo mihi difficilius erat, & minus etiam ad ingenij, aut eruditionis, saltem prout nunc est hominum existimatio, idoneum. Quamobrem superesset nunc, vt quorundam aliorum non obiectionibus modo, sed occultis rumoribus, & apertis nonnunquam aculeatisque cauillationibus responderem, qui ex sua, si Dijs placet, eruditione atque industria, de aliorum ingenio iudicantes, molestè semper tulerunt, me, quod factum audax, & insanum dicebant, eo temeritatis prorupisse, vt de recta bellorum administratione dicere vellem, qui nec acies vnquam vidissem, nec castra, nec hostes, ac ne quidem gladium aptè cingere, aut educere de vagina possem. Verum quid opus est causam meam aduersus illos verbis tueri, quam factis ipsis defendere possum, en liber ille meus omnium iam communis factus est, omnium suffragijs, aut censuris expositus, ipsum adeant, euoluantque diligenter, & acerbè si velint excutiant, modo non malignè; spero enim nullum adeo meis conatibus infensum fore, vt laudem illis denegare velit, quam mihi vnicam in hoc opere concedi postulo; nempe vt qui Turno *me*

simi- 39

ſimilem præſtare nec potui, nec debui, ſaltem mihi referre liceat Drancem *illum Virgilianum, qui dicitur fuiſſe*

Aeneide 11. lingua melior, ſed frigida bello
Dextera, conſilijs habitus non futilis auctor.

nempe hæc votorum ſumma, quam ſi mihi, Lector Beneuole, *non inuideas, obſtringes me beneficio, quod memoria colam ſempiterna.*

GASPA-

GASPARIS DE SIMEONIBVS
O D E,
In Syntagma de Studio Militari.

DEuota letho pectora nobili,
Queis arma pulchrum conciliant decus,
Emptum periclis; dum profusus
Cæde cruor pretium rependit:

Quæ tangit Hæmo cura sub horrido
Oracla Numen poscere Thracium?
Quondam aut Quirites iura belli
Quæ Salij docuere cantu.

En se, quieto pacis in otio,
Mauortis ardor purior explicat;
NAVDÆVS aptè MILITARE
Dum STVDIVM Latio recludit.

Cui nuper Orbis paruit integer,
Heu! languet æquus Militiæ tenor;
Languent triumphantum phalanges,
Desidia potiore victæ.

Dedocta robur viuidą martium
Torpet iuuentus, (heu pudor!) aureis
Instructa telis, quæ sequutus
Hostis amet, non, vt ante, pallens.

Mox

Mox at recurrent prodiga ſanguinis,
Auara laudis pectora, fortibus
Armata & auſis, quæque tuta
Nil metuant, niſi probra famæ.

Iam priſca belli ſtat Ducibus fides,
Mens & ſagacis prouida conſilì;
Fortuna Virtuti trophæum,
Iam meritis famulata, iungit.

Hæc tu ter amplis ſcilicet edoces,
NAVDÆE, chartis, cui calamus parat
Vnus ſagittas, exarandis
Et folijs ſimul aptus idem.

Hoc, lecta Pubes, excita claſſico,
Reſume vires, indue peruigil
Mores auitos; ſic domandum
Se geminus tibi ſternet axis:

Te poſcit Eos, te Scythicis vocat
Innexa vinclis Græcia, te Syrus
Vinctus catenis, & piorum
Te Solyme repetita votis.

Tam læta magno panditur auſpice
Spes, purpurato reddita Principe,
Quem Fama clarat, GVIDIORVM
Per trabeas, intereſque lauros.

Cui, ducta faſtis, Gloria militat,
Obliuionem vincere pertinax;
Qui ſtirpe prognatus ſagata,
Militiæ bonus ipſe vindex.

SE-

SERIES
CAPITVM, ET ARTICVLORVM praesentis Operis.

CVM huius Syntagmatis materia sit Militare Studium, tam in Tyrone, quàm in Duce spectatum; propterea quibusdam in præfatione explicatis, quæ generatim dici, ac proponi de militia consueuerunt, reliqua duo, quæ summam, & operę pretium in hac disciplina faciũt, duobus etiam libris absoluere statui: idque antiquorum & melioris æui scriptorum more, ac instituto, hoc est absque vlla minutiori partitione in capita, & articulos. Verum tamen quia Lectoribus plerumque idem quod iter facientibus euenire solet, quibus vt Numatianus ait.

Interualla viæ fessis præstare videtur
Qui notat inscriptus millia multa lapis.

Sanè quo ipsi vbinam locorum versentur intelligant, aut seligant quæ volent, consistantque suo modo, & arbitrio, en filum quod in ipsius Operis limine appendo, vt illud póstea dispertitum suis locis, & numerorum ductu inuentum, rem non segnius ob oculos ponat, quàm si ex recepta hisce temporibus scribendi consuetudine, è foliorum margine in orationis contextum irrepsisset.

Præfationis igitur capita præcipua sunt hæc

Pagi-

Pagina 81.

VI. 1. *Deinde corporis constitutio laudabilis describitur.* 2. *laudaturque eo nomine Physiognomia.* 3. *non tamen vt iudicet ex staturæ modo qui fallax est, tam in magnitudine.* 4. *quàm in paruitate:* 5. *sed ex roboris ingenui & seruilis distinctione, quæ vtrumque suis notis indicat.* 6. *scilicet robur corporis non ex manu valida tantum, sed ex corpore.* 7. *fortitudinem vero animi ex peculiaribus signis.* & *inquiritur num cordis exigua moles ad audaciam conferat.* 9. *an milites debeant esse naturà in iram propensi.* 10. *explicaturque ducis temperamentum, quod etiam Eunuchi habere possunt.* 11. *postea audaciæ militaris signa proponuntur varia.* 12. *maximè autē à voce.* 13. & *colore cutis & pilorū.*

Pagina 104.

VII. 1. *Tum ætas militiæ idonea.* 2. *qualis illa fuerit apud Romanos.* 3. & *exteras nationes, vbi de pubertate disseritur.* 4. & *num senilis ætas sit ad bellum idonea; atque etiam num* Achilles *senior* Patroclo *fuerit.* 5. & *an Tyrones veteranis aliquando præferendi.*

Pagina 113.

VIII. 1. *succedit vitæ conditio, quæ antiquitus sellularios, & ignobiles opifices à militia remouebat.* 2. *atque etiam seruos.* 3. *cùm ex aduerso ciues, & ingenuos ad eandem cogeret, tam ex ciuitate.* 4. *quàm ex agris.* 5. *vnde optimi milites semper delecti, eorumque occasione quæritur cur rustici sint flauo capillo: & an* Sfortia *ex rure ad militiam profectus sit.* 6. *quanquam vrbani etiam milites non prorsus spernendi.*

Pagina 124.

IX. 1. *Demum inquiruntur dispositiones necessariæ ad fortitudinē, & ad gloriam.* 2. *proponiturque prioris excellentia.* 3. *tum species simulatæ.* 4. *ac veræ, quæ versatur circa terribilia.* 5. & *mortis præsertim bellicæ actionem.* 6. *nō autem eius, quæ in aquis.* 7. *aut temerè quæsita contingit.* 8. *quia in his non est æque certa & honesta.* 9. *indeque explicatur cur aliqui vulnera fortiter ferant, morbos non item.* & *è contra.* 10. *eius vero fortitudinis signa Tyro expendere in se debet, ex anteactæ vitæ ratione.* 11. & *mortis contemptu.* 12. *qui omni telo præstantior.* 12. *ac bellicosis nationibus familiaris.* 13. *quique non multum reformidandus est.* 15. *cū*

potius summopere iuuet ad victoriam, quanquam nec metum prohibeo si cum ratione.

Pagina 138.

X. 1. *sequitur gloria.* 2. *quam milites æque, ac duces consequi possunt.* 3. *maximè si constanter tulerint vulnera, & mortem, quæ valde sunt honesta.* 4. *& veluti semina reliquarum virtutum.* 5. *quas ex aduerso imbellia extinguit.*

Pagina 145.

XI. 1. *postea ad disciplinam venio quia in delectu nullæ conditiones præter assignatas requiruntur.* 2. *disciplinæ igitur instaurandæ causa ostenditur.* 3. *& instauratæ præstantia, ac necessitas.* 4. *neglectæque incommoda, quibus deuitandis Galli legionarios, ac demum prætorianos milites instituerunt.*

Pagina 154.

XII. 1. *Mox hæc ipsa diuiditur in eam, quæ fit extra vallum à tyrone solo, & in aliam quæ fit intra vallum ab omnibus militibus simul.* 2. *disciplina extra vallum exercitatio dicitur, & ad Gymnasticam pertinet, quæ in genere explicatur.* 3. *assignanturque tres species exercitationum bellicarum.* 4. *ex quibus domestica tantum seu vmbratilis huc pertinet.*

Pagina 159.

XIII. 1. *Quæ si ab inermi milite fiat laborem primo complectitur.* 2. *quo num pueri exercendi sint, vt in ætate adulta fortes, & bellicosi existant prolixè disputatur.* 3. *allatis variorum populorum exemplis.* 4. *tum vero præsertim Lacedæmoniorum, apud quos fœminæ simul cum viris nudæ exercebantur.*

Pagina 167.

XIV. 1. Deinde *cursum, cuius vtilitas summa est.* 2. *vnde quatuor eius differentiæ assignantur; indicatà etiam vera stadij mensurà.* 3. *laudaturque potissimum militaris.* 4. *qui non pendet à natura, vt in multis qui summa pernicitate valuerunt.* 5. *sed ab exercitio.* 6. *quod nō iuuatur Lienis extirpatione falsa, & ridicula, vt multis ostenditur.* 7. *additurque ratio cur iter accliue sit molestius decliui, aut per planiciem facto.*

Pagina 175.

XV. 1. *Atque huic affines saltum, cuius necessitas & vsus afferuntur,* 2. *& saltationem, quam nonnulli damnant.* 3. *sed immerito,*

cum

cùm honesta sit. 4.& ad bellum etiam valde conducibilis. 5.vnde ex tribus eius differentijs vna militaris dicebatur. 6. quę varia semper fuit penes diuersas nationes, vt ex celebriorum enumeratione patet, 7.quanquam omnes ad Pyrricham reduci possunt. 8.de qua idcirco multa distinctè proponuntur.

Pagina 184.

XVI. 1.His succedit venatio plurimum olim in Circo commendata. 2.& principum exercitijs. 3.quia bellorum æmula est. 4.si prę sertim terrestres feras, easque maiores, & ferociores consectetur. 5.vnde multis ducibus pro bellorum tyrocinio fuit, vt Herculi, in cuius certamine cum Leone Nemæo fallunt pictores. 6.Piscatio vero & aucupium animos potius soluunt quàm faciant. 7.contra quàm in ferarum venatione contingit, quæ sola idcirco in militibus laudatur.

Pagina 192.

XVII. 1.Tum natandi peritia, quæ plurimi ab antiquis ęstimabatur. 2.vt ignobile mortis genus deuitarent. 3. & in quo animum quoque interire persuasum illis erat. 4 ac etiam propter oblectationẽ, & vsum in diuersis vitæ muneribus, potissimumque in militia. 5.ex quo pueri statim à teneris natatu exercebantur. 6.vt etiam Tyrones Romani. 7.& Galli, ac Germani, quos Romanis hac in exercitatione aliqui superiores faciunt.

Pagina 199.

XIIX. 1.Et Acrochirismus, seu lucta Gallica.

Pagina eadem 1.

XIX. 1.sequitur exercitatio militis armati sub campi doctore. 2.& in scholis, ac Basilicis. 3.præter quas nobiles pueri, primo armorum tyrocinio, domesticos quosdam moderatores habebant.

Pagina 201.

XX. 1.Ea vero alia olim erat quàm nunc sit apud nos. 2.cùm complecteretur ambulationem armatam, quæ optimis de causis intermissa est. 3.tum schiamachias diuersas, seu vmbratiles pugnas. 4.quarum præcipua erat palaris exercitatio. 5.in qua grauioribus armis tyrones discebant, quàm pugnarent. 6.nostra autem versatur tantum in explicatione armorum, quæ nunc sunt in vsu. 7.instituiturque breuis dissertatio de varijs artibus, & technis quibus aliqui vsi sunt, vt militię vacationem obtinerent. 8.cuius

rei 72

rei causa nonnulli pollices sibi detruncarunt, qui Murci *propterea appellati.*

dus

dus reddatur ad laborem & pronus in vitia. 2.atque in duces contumax. 3.Quamobrem laboribus continuis detineri debet, tum castrensibus, quales Romanorum fuerunt. 4.cùm vero si ipsi desint publicis alijs operibus faciendis, eorundem Romanorum exemplo.

Pagina 258.

XXV. 1.Tertium denique obedientiam complectitur, quæ summopere in bellis necessaria est. 2.maximè si prompta, & absoluta sit. 3.qualis præsertim in milite laudatur. 4.discutiturque vtrum in mandatis recedere aliquando ab illis liceat, & quomodo quibusue de causis.

Pagina 264.

XXVI. 1. Officia leges excipiunt, quæ primo versantur circa temperantiam in cibo. 2.quam Iberi & Græci varijs legibus imperarunt. 3.& Romani etiam, apud quos miles in galea potabat. 4.mensisque ex cespite paratis, & cibis castrensibus vtebatur. 5.quod non faciunt nostri milites, forsan Mithridatis exemplo qui Dionysius idcirco dictus est, & aliorum etiam qui omnes effœminati fuerunt. 6. vnde multi quos armis superare non poterant, delicijs, & voluptate fregerunt. 7.quia hæ vires corporis, & animi labefactant. 8.quas ex aduerso temperantia firmat, Persarum exemplo, de quibus quæritur cur Nasturtium frequenter ederent. 9.& quod eodem pertinet, num Galli Senones fructuum, ac vini dulcedine capti in Italiam transierint. 10.num vinum militibus concedendum sit. 11.num Heroes assis tantum, aut elixis carnibus victitarint. 12.tandemque ingluuies omnis vt summopere noxia in milite damnatur.

Pagina 290.

XXVII. 1.Sequitur continentia in Venere, quàm raro milites seruant exemplo Herculis. 2.Achillis etiam & Aeneæ. 3.nec non Alexandri, Annibalis, Scipionis. 4.Cæsaris, aliorumque ducum. 5.atque militum. 6.eius rei causa assignatur. 7.ostenditurque quàm noxia sit militi libido. 8.& quantum vires corporis exhauriat, vbi locus Cæsaris de pubertate Germanorum explicatur. 9. & quæstio discussa, cur mentha belli tempore neque edenda, neque serenda sit. 10. ac demum num præstet milites cum vxoribus, aut cœlibes viuere. 11.& qualis in hac re fuerit Romanorum consuetudo. 12. additurqe ducum officium tam in vxore ducenda.

13.quàm 8e

pit pietas, quæ consistit in cõuersione ad Deum, & auersione à creatura, primumque de conuersione dicitur, & de illius necessitate ad salutem animæ. 2. non corporis. 3. tantum abest vt militibus impedimento sit, quemadmodum politicus Florentinus impiè asseruit. 4. hæc vero consistit in cognitione Dei. 5. quo inuito nihil feliciter cedit. 6. & eius veneratione. 7. à qua victoria dependet. 8 quod profanos etiam homines non latuit. 9. & quando illi vacandum.

Pagina 368.

XXXII. 1. *Altera pars pietatis erat auersio à creaturis, & Dæmone, vitando primum superstitiosas vulnerum præcautiones. 2. quarum origo petitur à Troianorum, & Græcorum fatis. 3. potissimum autem à famoso illo* Palladio *magico, & talismanico. 4. & à quorundam exemplo, qui inuulnerabiles olim existimati. 5 quos vt reliqui homines imitarentur varia commenti sunt secreta, non modo consulendi sibi. 6. sed preterea nocendi aduersarijs, quibusdam preculis, aut veneficijs. 7. imaginibusque talismanicis, quarum maxima vis, & auctoritas credita. 8. atque alijs artibus. 9. damnatis inter Christianos. 10. ac nostræ ætatis milites, licet non vno modo hac in re insaniant. 11. vt præter alios ex Burgrauij Achille rediuiuo, & inuulnerabili patet, qui totus explicatur. 12. refelliturque varijs rationibus. 13. & docetur naturalis ferri purgatio ad armorum impenetrabilitatem, tum etiam chalybis ad gladiorum præstantiam. 14. mox schediasmatum seu breuium, & eiusmodi amuletorum vanitas simulque incerta Hippomanis natura detegitur. 15. ostenditurque omnia hæc non tam quod vera sint, quàm quod temere credita propagari.*

Pagina 403.

XXXIII 1. *secundum quod in auersione consideratur est superstitiosa vulnerum curatio. 2. quæ à nonnullis Homerica dicitur. 3. eiusque origo, & modi varij explicantur. 4. inter quos præcipuus est curationis magneticæ, quæ tota conuellitur, vanitatis, falsitatis, stoliditatis arguitur. 5. sigillorum item, & carminum vanitas detecta multis modis. 6. & auctoritate Galeni, ac medicorum, aliorumque virorum principum, qui fidem nunquam illis habuerunt, atque his omnibus explicandis liber primus dicatus erat.*

In Secundo, qui versatur circa Ducis officium.

Pagina 430.

I. 1. *Præmissa breui insinuatione dicendorum.* 2. *explicantur voces* Græcæ & *Latinæ quibus* Dux *appellari propriè debet.* 3. *ostēditurque eum informari posse cùm exemplis magnorum virorum.* 4. *tā fictorum à Poetis.* 5. *quàm eorum qui tales re vera fuerunt, addita præstātissimorum aliquot enumeratione.* 6. *tum etiam præceptis optimorum auctorum, quæ non minus quàm exempla in Duce requiruntur.* 7. *ob summam Ducis necessitatem in bellorum administratione.* 8. *quare proponuntur variæ conditiones, quæ in eo à diuersis auctoribus desiderantur.* 9. *quibus tamen præferuntur quatuor aliæ proposita à M. Tullio, scilicet scientia, virtus, felicitas, & auctoritas.*

Pagina 462.

II. 1. *quod igitur ad scientiam attinet, hęc vel potest esse vniuersalis diuersarum rerum, quam multi laudant.* 2. *ego vero penitus & multis reprobo, non modo quia Duci minimè necessaria.* 3. *sed etiā noxia, quia nihil illi cum armis commune est.* 4. *dissentitque planè ab animo militari.* 5. *& corpore quod in literatis infirmum.* 6. *tū etiam moribus qui in illis placidi & molles, armisque prorsus contrarij.* 7. *vnde scientiarum professores exacti sępe & damnati à bellicosis gentibus fuerunt.* 8. *& merito quidem, cùm scientiæ neque Ducū affectus, & vitia reprimere possint.* 9. *neque aptiores illos reddere vt facilius se ex grauioribus negotijs explicēt.* 10. *quare Lacedæmonij, & antiqui* Romani, *qui ab illis abstinebant, victores, & fortunati fuerunt, secus quàm alijs accidit.* 11. *demūque ostēditur ex singulorum votis qui literas in Duce requirunt, perfectà illum encyclopædià ornari debere, quod oppido perquā absurdum est.*

Pagina 486.

III. 1. *Quamobrem illa tantum scientia duci necessaria est, quæ propria est belli administrandi.* 2. *& cuius adminicula duo constituuntur, nimirum eloquentia militaris, qua mirè concitantur militū animi.* 3. *vt etiam musicà castrēsi.* 4. *& clamore qui initio pugnæ editur, alijsque modis.* 5. *sed eo præsertim, qui ab animaliū pugna inter se desumitur.* 6. *vbi selecta quædam de* Gallorum Gallinaceo-

rum

rum, & cothurnicũ certamine. 7.quibus subnectitur alterum adminiculum sciẽtiæ militaris scilicet mathesis, & quæ illa, aut qualis in Duce necessaria. 8.qui licet probè in ea versatus sit, peritos tamen castrensium operum designatores, & armorum magistros secum habere debet.

Pagina 504.

IV. *1.Hæc autem scientia duobus tantum modis comparari potest scilicet experientiâ. 2.& quæ huic à nonnullis malè præfertur lectione. 3.historicorũ. 4.quorũ aliquos sibi familiares reddere oportet. 5.tũ auctorũ de re militari. 6.qui omnes recẽsentur. 7.antiqui deperditi. 8.manuscripti in Bibliothecis latẽtes Græci, Arabes, Latini, Vulgares. 9.tũ editi antiqui omnes. 10.ac recẽtiores qui scripserũt de militia antiquorum in se tantummodo spectata. 11.& de veteri ac noua inter se collatis. 12. ac demum de nostra, & eius partibus singulis, eo ordine dispositi, quem nos in hoc syntagmate obseruauimus. 13.ex quibus laudãtur præsertim à ducibus compositi. 14.proponiturque pro remissione à studijs, aut negotijs, latrunculorum ludus.*

Pagina 551.

V. *1.Porro scientiæ munus spectatur ante prælium, in prælio, & post prælium, idque non in Rege sed Pro rege, aut* Duce, *qui à supremo Principe dependet. 2.& quidem ante prælium obseruãdum est duci ne sua spe, aut metu bellum suadeat. 3.propter mala, quæ ab eo proueniunt. 4.vbi inter alia quæritur an solus homo in genus suũ sæuiat. 5.& quomodo plus hominum quàm reliquorum animaliũ sit, cùm se bellis quotidie conficiant. 6.sed non debet præterea Dux iniusti belli se ministrum præbere. 7.qua occasione explicantur iustæ bellorum causæ, tum grauiores, vt patriæ salus. 8.iusta vltio. 9.sociorum defensio. 10.tum leues sed necessariæ.*

Pagina 565.

VI. *1.In bello gerendo considerantur vires, & consilia, & in viribus primùm quidem pecuniæ apparatus, quoniã illa summopere necessaria est. 2.imo pro belli neruis habenda contra* Patricium, *& alios. 3 quare ærarium militare parãdum est. 4.eique quoties exhaustũ erit varijs artibus subueniendum. 5.ne milites tumultuẽtur. 6.& quantum Duci in cogenda & administranda pecũnia auctoritatis concedendum sit.*

Pagina 575.

VII. 1. *Secundum quod in viribus consideratur est commeatus, necessarius vtique priusquàm bellum suscipiatur.* 2. *ob famis incommoda.* 3. *& morborum qui ab ea, damnatisque cibis pullulant;* 4. *tum vero quia ieiunus miles idem & inualidus ad pugnam esse solet.* 5. *vnde fame, & populatione sæpius quàm gladio hostes fusi fugatique fuerunt.* 6. *quare summa Ducis in commeatu procurando diligentia esse debet, exemplo Marchionis Spinulę.* 7. *cuius occasione quęritur cur antiqui Poetę suos Heroas frequenter epulantes inducant, nostri verò minimè.* 8. *& proponuntur modi omnes sedandę famis, primùm quidem vani, & maxima parte inutiles, vbi de alimo Epimenidis, Apnoe Empedoclis, & Hippace Hippocratis quædam afferuntur.* 9. *deinde inducti ab extrema necessitate per fœda, & noxia alimenta, quorum tamen aliqua penes diuersos populos in delicijs fuerunt.* 10. *omnia vero ordine referuntur.* 11. *ad esum vsque carnis humanę.* 12. *quem Annibal nunquam militibus suis suasit contra Liuij opinionem, & aliorum etiam, qui de Anthropophagis multa perperam dicunt.* 13. *tum denique vtiles, & proficui per alimenta communia, & ex se aut arte maxime durabilia, quæ sigillatim explicantur, non neglectis etiam potionum diuersis generibus, equorum pabulo, & compendiosa omnium præparatione.* 14. *quæ cuncta nihil tamen iuuare poterunt, nisi parcè, & ex dimenso militibus erogata, distributaque fuerint.*

Pagina 622.

VIII. 1. *Proxima à commeatu cura armorum esse debet, quibus fabricandis, & reponendis armamentaria olim & nunc etiam destinata, vt Venetum quod describitur.* 2. *deinde armorum nomen ambiguum, & diuisiones variæ adducuntur, diciturque de omnibus in genere.* 3. *sed de gladio speciatim, vbi varij ritus explicati.* 4. *quæriturque num ille antiquitus, & reliqua arma ex ære fuerint.* 5. *tum vero tria proponuntur ad armorum præstantiam requisita, nempe vt sint ex optima, & probè subacta materia.* 6. *vt leuia, & expedita.* 7. *vt apta & conuenientia corpori.* 8. *denique recensentur, quæ in armamentarijs ad vsum belli reponi & conseruari debent.*

Pagi-

IX. 1. *Partē armorum faciunt machinæ.* 2. *quæ sua nouitate hostes terrent.* 3. *maximè mirabiles, cuiusmodi fuerunt equus Troianus.* 4. *pontes Xercis ad Bosphorum Thracium, & Darij in Hellesponto.* 5. *Aggeres Alexandri Magni, & Nabuchodonosoris ad Tyrum, & Ludouisianus ad Rupellam.* 6. *pons Cæsaris ad Rhenum, & montes Solymani in Rhodo insula.* 7. *Helepolis Demetrij.* 8. *turris plicatilis Christianorum in Oriente, & Marcelli ante Auenionem, itemque Ferdinandi scala.* 9. *Archimedis incomparabilis mathematici.* 10. *specula quibus hostium naues combussit, quanquam mihi valde dubia sint, quę de illis & Procli, ac Portæ speculis narrantur.* 11. *tum eiusdem Archimedis variæ obsidionales machinæ.* 12. *Turcarum ingentes petrariæ in Constantinopolis obsidio, ignis ad Famagustam excitatus, ac veltæ Septentrionalium.* 13. *nauis incendiaria, & fulminatrix Antuerpiensium descripta, & collata cum Tyriorum simili machina.* 14. *ac demum scorpio minimus Brixiensis Fabri, & Caroli V. machina, quæ confusè tamen ac ineptè ab historico describitur.*

Pagina 666.

X. 1. *mirabiles machinas sequuntur obsidionales ordinariæ, vt aries.* 2. *testudo, & musculus.* 3. *vineæ, plutei, falces murales.* 4. *falæ seu turres ambulatoriæ, quæ varijs modis ab igne defendebantur, vbi Fabulæ de Alumine, & Larice reiectæ, multaque alia ad arcendos ignes proposita.* 5. *pontes varij generis.* 6. *scalæ item multiplices.* 7. *tolenones, seu scansoriæ machinæ.* 8. *tormenta in genere.* 9. *& in specie catapultæ, balistæ.* 10. *onager, manganum.* 11. *& quædam aliæ minus celebres.*

Pagina 679.

XI. 1. *Tum excogitata, & vsurpata hisce temporibus fulminalia, quorum variæ appellationes.* 2. *& differentiæ proponuntur.* 3. *deinde quæritur an olim fuerint in vsu.* 4 *quemadmodum aliqui sibi persuadent ex antiquorum Pyrothecnia bellica, quæ tota excutitur.* 5. *tum ex nominibus antiquis, & ambiguis Bombardarum, & Canonum.* 6. *num vt volunt alij bello Clugiensi primum innotuerint.* 7. *& quid in hac opinionum diuersitate sentiendum, tam circa fulminalium inuentionem.* 8. *quàm eorundem perfectionem, quæ maior fit in dies per mira compendia quorum aliqua referuntur,*

tatum. 4. populationem & vastationem earundem. 5. captiuitatem personarum. 6. ac necem hostium, tum in prælio, quos ibi plurimos occidisse maxima laus fuit penes diuersas gentes. 7. cùm extra prælium. 8. idque aperto Marte, aut ex insidiis, & noctu aut interdiu. 9. vbi quæritur an tela veneno inficere liceat, 10. an commeatum & aquas eodem corrumpere, & morbos producere. 11. an occultis percussoribus hostem conficere, reiiciturque historia puellæ ad Alexandrum missæ, vt eum inter complexus naturali suo veneno enecaret. 12. tertia demum lex humanitatis rationem habendam suadet, primo quidem extra prælium, eos blandè tractando qui se victoris arbitrio committunt. 13. & qui certis conditionibus cum illo paciscuntur. 14. tum in offensione prohibendo ab ipsa Agricolas. 15. non sæuiendo vltra modum in hostes præliantes. 16. quibus mutuæ etiam comitatis officia exhiberi debent. 17. ac honestæ conditiones proponi cum se redimere volunt. 18. demum habenda est cura mortuorum, quibus commiseratio debetur, à qua Cæsaris lacrymæ fuerunt viso Pompei capite contra Petrarcham & alios. 19. tantum abest vt mutilari debeant hostium corpora. 20. aut insepulta relinqui. 21. denique non labefactanda sunt ac violanda publica priuataque monumenta. 22. maximè si sacra ea fuerint. 23. additur que origo templorum profanationis ex antiquo ritu thesauros in illis asseruandi.

Pagina 815.

XV. 1. Tertium denique ac vltimum monitum in eo versatur, vt portentis, somnis, auguriis, & vanissimis eiusmodi obseruationibus nulla fides habeatur, contra quàm voluerunt Henricus Ranzouius & Iustus Lipsius. 2. earumque omnium origo inquiritur. 3. & ostenditur quantum illis homines addicti, ab omni tempore fuerint generatim loquendo. 4. tū etiam in specie de militaribus. 5. vbi præliares dies, seu fortunati, aut infelices assignantur. 6. concluditur que variis rationibus & exemplis hæc omnia vana & ridicula esse.

Pagina 846.

XVI. 1. post prælium sequitur victoria aut clades, quæ sibi vicissim succedunt. 2. victoria quæstui non habenda duci, sed præda militibus diuidenda, vbi de ducis liberalitate. 3. deditionum con-

Citius equidem quam materia postulet, quæ longè plures titulos complectitur, quàm qui in hoc Indice expressi sint; sed nolui tam ambitiosè agere, vt multa in fronte pollicerer, quæ pluris fiunt cum in recessu spectantur, imo vero tam miserè, vt nullo delectu singula referrem ad censum, & æstimationem facultatum. Quamobrem ea tantum indicaui, quæ partem

Ope-

Operis faciunt; reliqua quæ casu, aut ex occasione, atque ad ornatum istius syntagmatis dicta sunt, tunc etiam per se Lector inueniet, cum minimè de illis cogitabit. & si fortè hunc indicem, qui contractior fieri non debuit, iusto maiorem existimet, aut quanam de causa adscriptus hic fuerit quærat, agam cum illo verbis quibus ante me Martialis vsus est

Lemmata si quæras cur sint adscripta, docebo,
Vt si malueris lemmata sola legas.

Arionis Nolagi

IN AVCTOREM SYNTAGMATIS

Distichon.

Quę Castris Pallas, studijs prę est alma Minerua;
Præsidet in chartis vtraque iuncta tuis.

ERRORES GRAVIORES, quos in hoc Opere, vel mea, vel Typographi parum cauere potuit industria, non tam culpari quàm emendari hoc modo velim; leuioribus enim quibusdam alijs, peritum Lectorem remorari non posse confido.

IN Præfatione pagina 1. linea 22. lege interpretationis. in Ode p. 1. versu vltimo, pro non, lege nec. p. 19. l. 25. circumuenti. p. 29. l. 6. Epimenia. p. 50. l. 9. viros. p. 54. l. 18. illæ. p. 69. l. 15. peregit. p. 98. l. 37. temperamento. p. 118. l. 10. Punico. p. 125. l. 31. certè. l. 32. dele haud. p. 132. l. 20. audaxque. p. 135. l. 2. vero res. p. 143. l. 26. dele æ, ante nullum. p. 158. l. 36. crebriora. p. 165. l. 35. militarium. p. 172. in margine l. methodi capite. 6. p. 176. l. 17. Salisubsulus. p. 180. l. 28. nudos enses. p. 182. l. 4. post Sidonius adde, & Cassianus. p. 193. l. 5. & p. 194. l. 10. scriberent. p. 195. l. 21. post tractus addatur esser. p. 196. l. 35. pugilatum. p. 203. l. 11. πως. p. 211. l. 7. lagunculas. p. 221. l. 27. in fine dele de. p. 223. in annotatione, scansione. p. 224. l. 16. delectu. p. 226. l. 33. Gratius. p. 227. l. 2. λκι. p. 234. l. 11. Mysopogone. p. 239. l. 3. Afranij. p. 259. l. 24. curtam. p. 268. l. 2. φησὶ. p. 269. l. 35. nummos. p. 283. l. 16. Ione. p. 288. l. 20. embammata. p. 314. l. 36. μακροί. p. 318. l. 22. dele vt. p. 328. l. 31. c. litera. p. 329. l. 35. consutas. p. 353. l. 12. contigit. p. 359. l. 29. [illegible]anctamque. p. 381. l. 18. Hecateis. p. 390. l. 24. venatur. p. 392. l. 8. dele in. p. 396. l. 28. Monlucio. p. 405. l. 16. [illegible] [illegible]ικά. p. 424. l. 8. numerosa. p. 424. l. 8. curationis [illegible]itius. pag. 462. l. 11. sic. p. 481. l. 25. earum. p. 488. l. 34. belligerat. p. 517. l. 5. Menandri. p. 520. l. 34. Monaci. p. 551. l. 30. quicquam. p. 558. l. 25. sum. p. 591. l. 36. & Syria quam. p. 593. l. 9. liliorum. l. 17. excogitata. l. 21. Parisina. p. 594. l. 36. contusas. p. 597. l. 7. vlteriorem. p. 611. l. 14. interiecto. e euphoniæ causa. p. 628. l. 7. acinacem. p. 638. l. 15. & ocreas nullo prorsus commodo in anteriorem partem reflexas. p. 641 l. 1. ruitis. p. 642. l. 24. equinæ soleæ. p. 648. l. 13. DANT. p. 672. l. 7. cinis. p. 700. l. 7. secundus. l. 11. nihil. p. 704. l. 37. Strabone. p. 709. l. 14. Marco. l. 28. quarum. p. 743. l. 33. Achaides.

p. 751.

pag.751.in margine. 8. p.755. in margine. 9.p.770.l.7. belli. l.9. tamen. p. 772. l.32. aliena. p.779. l.29. Onosandrum. p.781.l.25. νῦνον. p.841. l.15. in primo de morbis. p.845.l.22. soricibus. p. 855. l.37. consilijs. p.859. l.7. tentare. p.870. l.6. commilitonis instar. p.882.l.16. atque Alexander. p.884. l.25. ingenti. p. 897. l. 7. præterea. p.902. l. 14. pullulat. l.23. conuenientissimo. p.903.l.29. iuuentæ. p.904.l.20. Eustathius. p.906.l.29. dele deformis.

Im- 149

Imprimatur, si videbitur Reuerendiss. P. Mag. Sac. Pal. Apostol.

A. Torniellus Vicesg.

SYntagma *De re Militari* Gabrielis Naudæi, mandato Reuerendiss. P. F. Nicolai Riccardij S. P. A. Magistri non sine ingenti animi mei voluptate perlegi: nec in eo quippiam offendi, quod vel morum honestatem contrauenìat, vel Religionis sacrosanctam lædat pietatem. Quamobrem eruditissimum opus abundantiâ ingenij, leporeq; dicendi concinnatum, insuper doctrinâ non è recentioribus tantùm, sed antiqui æui scriptoribus, ijsque selectissimis, admirabili refertum, dignum est, vt prœli beneficio, quam alijs impartitur, lucem aspiciat; vt irrequietos militiæ turbines, aduersariorum technas, & rerum bellicarum machinas domi Lector quiescens, ab omni periculo tutus conspiciat, & virtute, atque auspicio tanti Syntagmatis inter arma, & equites non sine faustis victoriæ acclamationibus Alcedonijs perfruatur.

Romæ XIV. Kal. Iul. CIƆIƆCXXXVII.

Leo Allatius.

Imprimatur.

Fr. Nicolaus Riccardius Sac. Pal. Apost. Mag. Ord. Præd.

GABRIELIS NAVDAEI PARISINI SYNTAGMA DE STVDIO MILITARI.

Ad Illustrissimum Iuuenem

LVDOVICVM EX COMITIBVS GVIDIIS A BALNEO.

PRAEFATIO DE MILITIA.

OSTQVAM tua me singularis, & eximia virtus, Ludouice Comes nobilissime, ad istud tandem muneris exequendum impellit, quod votis flagrantibus iam antea lubens concepi: nempe, vt in Eminentissimi Patrui tui familiam blandè, comiterque receptus, & ab eo donatus, studiorum non modò libertate, quam semper optaui cupidissimè, sed ea simul iucundissima tranquillitate, cuius me desiderium, maiorem etiam in modum ducit, ac sollicitat. Omnem certè istius otij, & studij mei rationem, primùm quidem in ipsum, qui mihi vtriusque auctor, & fautor extitit; ac demum velut aquam è Castello per latentes siphunculorum ductus, in reliquos familiæ tuæ Principes refunderem. Reliquum nunc est, vt I. *1. Insinuatio dicendorum.*

te quoque paucis conueniam, qui mihi litem solus ex illis iure tuo mouere potes, & ingrati animi vitium inurere; quod præclaris tuis, ac immortalibus in me beneficijs, nihil vsquam gratiarum aut officij reposuerim. Quare interim dum elucubratâ primùm quidem ad Eminentissimum & Munificentissimum Mecœnatem meum, disceptatione certè grauissima *de Imperiorum Arcanis*, transmissoque ad Illustrissimum fratrem tuum natu minorem Comitem Fabricium, *de Studio Liberali* Syntagmate; *Gentis tuæ seriem*, & præclaras tot Heroum qui per septingentorum annorum decursus in ea floruerunt actiones, tamquam in tabula depingo, quam ad Illustrissimum & Excellētissimum Marchionem à Monte bello parentem tuum destinaui: tecum parumper esse volo Ludouice Comes, & pro ea, quæ mihi in intimo corde penitus defixa est summi tui nominis & gloriæ cura, aliquid potius supra vires meas conari ad eius illustrationem, quàm non obsequium tibi præstare meum, quod licet admodum tenue, & proprijs viribus, ac vegeto colore destitutum sit, pluris tamen, quæ tua est humanitas & beneuolentia, hoc ipsum, quàm cessationem facies; & saltem in eo voluntatem æstimabis, plus certè quàm sibi quisquam facile persuadeat in tua commoda, ac vitæ & antiqui splendoris decora propensam.

II. *1. Excusatio quod militiæ rudis, de ea tractare instituam.*

Verum enimverò quoties me ad istud operis accingo, quod tua quidem de causa suscipere in animum induxi meum, & ea mecum reputo, quæ tibi Iuueni fortissimo, nec tantum ad bella nato sed exercito, de militaris disciplinæ studijs, armorumque tractatione, probe iam vsu ipso & cōtinua meditatione perspecta sunt atque explorata; profectò subuereri mihi interdum venit in mentem, ne parum sapienter id negotij attigerim, quod minimè omnium mihi videtur conuenire. quis enim ego sum, vt Chironis alicuius, aut Xenophontis personam sustineam? & hanc mihi partem assumam docendi te, & commonefaciendi de istis rebus, à quibus non minus dissident Musæ meæ tranquilliores, & felicis otij, beatissimęque pacis amantes, quàm mores etiam mei ab omni impetu, bellicisque tumultibus sunt auersi; vnde cum nulla insuper egregia, aut insigni aliqua facultate, ad istud rectè, conuenienterque agendum sim præditus, nescio profectò quis me ardor continuo impellit, & exagitat, vt hoc ad te de studio militari

Syn-

Syntagma perſcribam; niſi potius meus ille ſit in tuam Familiam amor, & quædam mihi ingenerata voluntas omnia honeſta,& recta cupiendi. Eæ ſi quidem velut illecebræ potentiores omnino in cauſa ſunt, vt iniquum iſtud,& inſuetum humeris meis onus ſuſcipiam, meque forſan illis deridendum ſiſtam, qui vt iniquo animo ſuſtinent;Phormionem de re militari coram Annibale verba feciſſe; aut Megabyzũ de vmbra,& linea pręſente Appelle diſceptaſſe, quaſi vterque inſanire videretur, quod eorum in conſpectu orationem haberet, à quibus diſcere præſtaret, quàm docendi laudem quærere; haud ſecus me de armorum tyrocinio coram te,qui illud ad Caſale Rigomagi,& in Belgio,per integrum quadriennium tàm laudabiliter abſoluiſti dicentem,continuo velut ineptum moleſtè ferent, & ludibrio prorſus habebunt quàm maximo; ſed quo mitiores illos experiar, velim tandem vt intelligant,quod dedi totum iſtud, magis beneuolentiæ,quæ mihi erga te iam inde à multis annis ſuſcepta eſt, quàm euigilato conſilio, aut vlli ſcientiæ,vel experientiæ, quæ in me quantum ſint exiguæ penitus cognoſco; ſatiſque mihi conatum hunc honeſtè ceſſurum putaui, ſi in perfunctione amoris, temeritas tantùm mea non reprehendatur, tu verò & comprobas factum, & æſtimatione eius quod Illuſtriſſimo Comiti Fabricio primum obtuli, quantũ etiam iſtud de *Militari ſtudio* Syntagma, liquidæ tibi voluptatis allaturum ſit manifeſtè declaras. Quamobrem ſecurus beneuolentiæ, quam ſingulari & accepto iam inde à Maioribus tuis priuilegio, etiam ſi velles nemini vnquã denegare poſſis; audaciam præterea ſumo obteſtandi te, vt qua me ſenſim auctoritate impuliſti, ad iſtud muneris in me recipiendum, eadem velut Palladis Aegide famam meam defendas ab æmulorum calumnijs; quos priuſquam virus ſuum in me concitent rogatos quidem enixè velim, vt mihi primum condonent, ſi hoc officij genere audacter defungar, à quo non eſt amplius integrum mihi calamum temperare; qui eam in te multoties humanitatẽ ſum expertus, vt debere omnino ea videar quæ nondum promiſi, tantum abeſt, vt quæ ſum antea pollicitus, abſque manifeſto ſcelere differre poſſim: deinde verò vt etiam apud ſe reputent,me qui nihil frequentius quàm ingenij mei tenuitatem cogitatione replico, eam ſic modeſtè atque intra præſcriptos fines argumenti, quod mihi ad dicendum propono,

A 2 eſſe

esse moderaturum, vt nullus mihi obijcere meritò possit, quòd in commune istud Horatij præceptum quicquam peccauerim.

In Arte poët. *Sumite materiam vestris qui scribitis æquam*
Viribus, & versate diu, quid ferre recusent,
Quid valeant humeri.

2. *Maxime cum non in specie ds ea dicam.* Neque enim ita mihi blandior, vt quod sæpenumero, vel ipsis etiam, qui frequenter hostem viderunt, frequenter in Castris pernoctarunt, & per decora, ac honesta vulnera summam experiẽtiæ laudem sunt consecuti, haud minimum negotij facessit, istud in me parùm consultò recipiam; atque de illis ad dicendum aggrediar, quæ nunquam optimè possunt nisi ab egregijs, & præstantissimis ducibus explicari: aut Campidoctoris vices subeam, cuius muneris est Tyrones ipsos, vel Neoptolemum aliquem toto naturæ impetu ad auitum decus connitentem, in vmbra, & ad palum exercere, eumque scientiam bellicæ motionis edocere, quomodo nempe ordines seruare oporteat: qua arte hostis inuadendus sit: vt cæsim, vel punctim feriendus: vt gladio cominus, telis, tormentisque eminùs lacessendus est: vt hæc ad certum ictum destinato libranda: vt agendæ Vineæ: vt Iuga partienda; vt acies ipsa explicanda, agminatimuè componenda sit: vt Oppida obsidione cingenda: Machinæ expediendæ: Stationes collocandæ: Insidiæ vel parandæ, vel declinandæ sint; ac demum vt procurrere, subsistere, circuire, resistere, instare, fundere, vincere, & eiusmodi infinita facere conuenit, quæ propria sunt belli administrandi.

3. *Quod multi tamen Litterati fecerũt.* Quamquam etiam si istud tentare vellem, non eorum rationibus destituar, qui multos contendunt, licet bellicis tumultibus numquam fuerint addicti, optimè tamen, nec minùs appositè ad fortissimi ducis institutionem, quàm ad ingenij famam cumulatè, de militari disciplina disseruisse. Nimirum aliud planè est, de Bello dicere, & aliud bellando hostes fundere, & fugare; nec Flauius Vegetius, quòd de militia bene eleganterque scripserit, cum Sertorio, aut Mario ducibus; vel cũ Lucio Dentato, & Marco Sergio militibus eximijs, propterea venit conferendus; non magis certè quam Homerus Vates ille pauper, ac cæcus, & suis tantùm versibus pangendis idoneus, quem tamen Alexander, in re quidem bellica verè magnus, tanti semper fecisse dicitur, vt eius Iliadem secum in Darij scrinio, velut rem omnium prætiosissimam quacumque

cumque

cumque iret detulerit, & certè licet Scaliger qui Maximiliani primi Imperatoris familiaris, & Satelles fuit, quique Cataphractus & in acie fortiter pugnando rem militarem didicit, (sic enim hic tamquam Phæaces aut Abderitani essemus, nugas suas & mendacia nobis audacter venditat) Homerum neget vnquam pugnasse; multaque ei Modicius obijciat quæ non ita forsan sunt ex militari consuetudine dicta, vt quod hostes in media pugna longa inter se colloquia miscere refert, & arma inuicem mutare, opemque sibi & consilia subministrare, atque id genus varia non minus ab vsu & decoro aliena repræsentet; fatendum est tamen ipsum cuncta, quæ ad præcipuas bellorum rationes spectant, tam cumulatè, prudenterque versibus suis expressisse, vt non ita curiosè in reliquas eius vitæ actiones intuenti; & numerosas ductasse copias, & belli summam administrasse videri haud iniurià possit. eamq; ob rem Stratocles, Hermippus, & Frontinus de Homerica rei militaris disciplina commentarios vt colligerent, spontè adducti sunt; Homines autē eiusmodi singulari iudicio præstantes, & Alexandrum maximè, qui rebus agendis supra reliquos mortales diuinus ferme habitus est, sua opinione falsos fuisse, eumque sibi in Magistrum armorum elegisse, qui vt oculis in tota vita, sic mente in illa scientia captus esset, quis amabo absque temeritatis nota sibi persuaserit? Sed nec in reliquis auctoribus qui de bellorum arte scripserunt, res aliter se habet; etenim cùm ex ingenti naufragio quod antiquam ferme omnem rei literariæ suppellectilem absorbsit, totque ac tam varios prestantissimorum ingeniorum conatus pessum dedit, quorum iacturà vehementer præmimur; quinquaginta propemodum qui de militia commentarios ediderant, In Virgil. à calum. vindicato.

Tabulà sacer
Votiuà paries, indicet, humida
Suspendisse potenti
Vestimenta Maris Deo. Horat. 1. carminū. Ode 5.

vt saltem eorum nomina penitus non interierint; si quis Iphicratem, Xenophontem, Pyrrhum, & eius filium Alexandrum, ac Traianum etiam, & Nicephorum, Catonem, Modestum ex illorum numero demat; reliquos omnes vt Thaletem Gnosium, Tyrtæum, Anacharsim, Democritum vtrumque, Clearchum, Demetrium, Polyænum, Apollonium, Aelianum, Athenæum, &

alios, non tam ipsius rei experientiâ, quàm præstantis ingenij,& doctrinæ fiducia munitos ad scribendi officium accessisse, nulli opinior qui diligentius in veterum monumenta inquirat dubium esse poterit. Nec mirum est profectò si ipsi, peculiari sua industria freti, idem in arte militari præstiterunt, quod potentes etiam ingenio, plurimarumque rerũ intelligentia præditi, cæteris in artibus facere solent, dum lectione, & auditu eos adiuuante, melius vnumquodque cognoscere & diiudicare consueuerunt absq; vsu, quàm qui in eo assiduissimè tractando & exercendo implicantur; itaut vulgus temere in eam opinionem discesserit, in ea re in qua tritus non sit, neminem rectè disputationem esse suscepturum. cùm ex aduerso certissimum sit Quintilianum nec causas orasse publicas, nec priuatim etiam declamasse; & tamen cum hic, tum Aristoteles, & Isocrates qui numquam etiam in publicis Græciæ conuentibus dixerant, de doctrina dicendi præcipere quam perfectissimè potuerint. Similiter Platonis, Isocratis eiusdem, Dionis Chrysostomi sermones habemus de magistratu administrando, temperandaque Republica egregios planè, & quorum ex vsu felicitas ipsa regnorum constare possit, si tam rectè à Principibus seruarentur, quam sanctè, & verè exarati sunt ab ijs hominibus, quorum tamen nullus si sapientia ex vitæ conditione metienda est, de Rebus publicis, in tenui sua, & priuata fortuna decernere potuisset appositè. Sed non ne Cornelium Celsum videmus cui nullus vnquam æger fastidio fuit, nec vena digitorum compressu molliter explorata, in spem aut metum emicuit; istud nihilominus eleganti sua & accurata scriptione consecutum fuisse, vt eius non postrema sit inter principes medicos auctoritas; non secus equidem ac Arati inter Astronomos, qui præter Achillem, & Hipparchum, ac Theonem græcos Scholiastas; Germanicum, ac Gordianum Cæsares in sui prætèrea cultum, & admirationem conuertit: *hic enim*, quod notat Capitolinus in eius vita, *cum Iunior esset poemata scripsit, & cuncta quæ Cicero ex Diametro, Aratum, & Alcyonas, & Vxorium, & Nilum*: quem textum ita emendatum à
Lib. 4. epist. quæst 5. priori corrupta lectione, Iusto Lipsio debemus. de Germanico vero res est apud omnes notissima, vel ex fragmentis quæ etiam
r. de Orator. num hodie Typis excussa leguntur; & tamen Cicero qui Aratum quoque ex Græco interpretatus est, nõ veretur asserere hunc ex

aliorum

aliorum tantũ ſententia & præſcripto de aſtris ſcripſiſſe, eorumq; ſcientiæ, quam cæteri tubo & radio conſequuntur, omnino fuiſſe ignarum. Sic de re nautica multi ſubtiliter diſputant qui ſe Pelago numquam crediderunt. de Muſica ſcribere haud verentur qui ipſi non canunt: & male quidam cum hominibus ageretur, ſi Medicos qui de venenis compoſitiones ſuas edunt quotidie in publicum, illorum omnium antea vires & mixturas experientiâ comprobaſſe oporteret. Diſciplinarum igitur præcepta, & theoremata, citra vſum & exempla inueniri, & conſtitui, propagarique cum minimè poſſint; vt percipiantur tamen, actionem praximq; non flagitant, neque cum ipſa comprehẽſione, neceſſario coniungendus eſt rerum vſus; ſed prout cuiuſque hominis eruditi animus probe affectus eſt à natura, & ab artè optimorũ auctorum lectione informatus, qui partim rebus geſtis interfuerint, partim etiam in Senatu, aut conſeſſu illo verſati ſint, vbi aſſidua mentio, & agitatio de illis habetur; ita quoque non minus eruditè quam prudenter ab earum ſe tractatione expedit. Quæ ſententia tantum abeſt, vt veritati ipſi, & rectæ rationi minimè conſentanea ſit, quod non antiquorum modo exemplis quæ ſupra retuli; ſed recentium quoque Scriptorum illuſtribus monumentis confirmari poteſt; inter quos non omnes ſanè vt Langæus noſter, & Georgius Baſta Germanus, inimici pectus lanceà hauſerunt, priuſquam animum ad ſcribendum appellerent; ſed multi præterea rudes armorum fuerunt, & pacatioris tantum Mineruæ ſtudijs obnoxij; quales ex Philoſophorũ Scholis poſſũ nominare Petrũ Montiũ Mediolanenſem, & Franciſcum Patritium virum acris ingenij, & ſibi ac alijs minime indulgentem; ex Iudicum verò tribunalibus Robertum Valturium, & Guillielmum Caulium ſiue à Quercu vt ſeipſum aliquoties etiam nuncupat; ex Scribarum ordine Florẽtinum hunc, cuius libri politici flagitioſa eruditione reſperſi, ſuam quoque labem operi quod de Militia ſcripſit, velut peſtilentis auræ contagionem afflauerunt; ex Humaniorum literarum profeſſoribus Iuſtum Lipſium, & quos enumerare facili negotio poſſem infinitos alios minoris famæ; ex Theologorum Suggeſtibus Aegidium Romanum, & Petrum Charondam Pariſinum; ac demum quod mireris magis, & ſtupeas, ex inclita illa, & virorum vndequaque doctiſſimorum fœcundiſſima Societate cui à Ieſu nomen

est, duos celeberrimi nominis Scriptores Ioannem Antonium Valtrinum, & Hermanum Hugonem. Quare horum omnium labores in illustranda militari disciplina feliciter exantlati, satis liquido declarant; mentem hominum non huic, aut illi scientiæ mancipatam, in corporis ergastulum detrudi, sed omnium principijs & seminibus imbutam, vt prout ipsam postea agit impetus, hanc excolat, ex qua vberiorem potest sibi messem promittere, siue illa sit imperatoria, siue militaris. adeoque procliue est omnibus à natura, negotium non modo suum agere, sed etiam alienum tractare non indecenter, vt vilem quoque popellum, & abiectam plebeculam, nulla de re frequẽtius garrire videas, quam de militum virtute, & Imperatoris officio, *in circulis enim omnibus*, dicebat Liuius, *atque etiam si Dijs placet in conuiuijs, sunt qui exercitum ducunt, vbi castra locanda sint sciunt, quæ loca præsidijs occupanda, quando cum hoste manus conserendæ, quando quiescendum sit*. Neque profecto inepta similitudine se defendũt, qui verentur ob hanc libertatem quàm sibi assumunt, nimię temeritatis, & audacię accusari: vt enim verum sit quod robustus Agricola melius fodiet, & arabit quàm vir Consularis, aut Senator aliquis delicatus; prudentius tamen de agricultura, & singulis eius partibus edisserent, certioraque de singulis præcepta dabunt M. Cato, Plinius Secundus, Columella, & his ætate superior Theophrastus, qui hanc Philosophiæ partem diligentissimè sunt complexi; quam quiuis rusticus & illutibarbus arator, cuius facies continuis Solibus perusta sit, manusque vomeris ductu ita occaluerint, vt quod Scipio, non impune tamen, cauillatus est, ipsis æquè ac pedibus ambulare videatur; & sanè cum Magonem Carthaginensem, & Varronem Romanum operis quidquam rustici aliquãdo fecisse, nemo sit tam præpostere doctus, vt asserat, tam diminuta & alienata mente vt credat; Cur in militia pariter euenire non possit? vt optimè de illa scribat qui nunquam gladium strinxit in hostem? nullus equidem video.

Lib. 44.

4. *Sed in genere tantum.* His igitur rationibus, Ludouice Comes, facili negotio cõficere possem, quod etiam si de regulis, è quarũ obseruatione bellorum omnis ratio pẽdet, vitæque ac salutis momenta spectantur, dicere vellem; istud omnino tam honestum mihi esset, quam liberum semper fuit vnicuique, ex aliorum experimentis, & monitis de

rebus varijs multùmque etiam ab arte propria diuerſis pronunciare. Veruntamen quia hic conatus laborem, & meditationem, lectionemque requirit quæ in eiuſmodi obſeruationibus diutiſſime impendantur, multaque in homine poſtulat ſagacis naturæ adiumenta, quibus me non vſque munitum, ornatumque intelligo; ſatius idcirco eſſe duxi, metiri me meo pede, nihilque ſupra vires aut officij mei rationem aggredi, quàm de ſingulis dicendo quæ in bellis fieri conſueuerunt, imprudentiam ſimul ac ignorantiam meam cunctis teſtatam facere; præſertim cum nulla me ad hoc tentandum neceſſitas impellat, qui te vnum alloquor Ludouicè Comes, quem à teneris annis Illuſtriſſimus pater tuus in Schiamachia, aut ſi latinè mauis vmbratili pugna ſolicite de omnibus illis edocuit, quæ poſtea grandior factus, in pellibus hybernans, & integras noctes in ſtatione perdurans, ac nonnunquam etiam denſas Batauorum phalanges ferro perrumpens, tuo periculo & propria experientia didiciſti. Atque etiamſi horum omnium eſſes ignarus, melius certè ex aliorum ſcriptis, qui in hac palæſtra cum laude deſudarunt, quàm ex meis, qui in ipſa ne ſufficienti quidem meditatione me exercui percipere ea poſſes. Proptèreaque cum in militia non ſecus ac medicina, & cæteris artibus, generalia quædam præcepta vſurpentur, quæ eam doctrinam conſtituunt, cuius ſi ſolitaria ſpectetur nullus eſt in operatione fructus; ſed tum demum vires illius ſeprodunt, cùm præceptionibus quæ magis ad artem ſpectant applicata, omnes illas tanquam exortum iubar illuſtrat, & impellit; non ſecus profectò ac in legum quoque ſcientia contingit, vt quamuis conſilia, iudicibus de præſentium cauſarum ſtatu quemadmodum monet Agellius, capienda ſint; generalia tamen quædam præmonita, & præcepta communiter tradantur, quibus lib.14.cap.2. ante cauſam præmuniri iudex, præpararique ad incertos caſus futurarum difficultatum debeat; idcirco harum tantummodo monitionum quæ generales ſunt, curam in me recipio; ſpondeoque quantum artis, & experientiæ Campidoctores ipſi afferunt, vt diſciplina ſuos Tyrones inſtruant, & exercitio obdurent ad laborem; tantum me ingenij, & diligentiæ allaturum, vt generalis illius doctrinæ pleniorem ſuccum, tuis auribus ſuauiter inſtillem, cuius poſtea beneficio, cæteris actionibus quas in bello meditaberis

beris, singularis decor & venustas accedat. Hoc autem & si non ignoro multos ante me, sublimes ingenio, & dicendi facultate viros præstitisse, qui in tanta eruditorum luce sic eminent.

Vt pura nocturno renidet
Luna mari, Gnidiusque Gyges.

illud tamen quod inquit Terentius in prologo Phormionis,

in medio omnibus
Palmam esse positam, qui artem tractant musicam

animum mihi facit ad stadium istud confidenter ingrediendum, atque vt libere dicam nonnulla etiam me spes habet, quod velut Attici, Strabone teste, quas veteres Fabri negligentiùs excoxerant massas, recoquendo, grande operæ præcium fecerunt; ita ex antiquorum libris denuo examinatis, multa eruam, quæ tibi, Ludouicè Comes, non poterunt esse non summopere grata, & accepta.

III *Partitio totius operis.* Verum quo te minime lateat consilij mei ratio, faciam apud te quod Eliogabalus Imperator apud conuiuas suos, quibus mantilia dabat his edulijs depicta quæ deinceps apponerentur, vt cognoscere facilius possent quot missus essent habituri; etenim cùm, sicut Aristoteli, & Tullio visum est, egregius Imperator esse non possit, qui iuuenis Militię non assueuerit, priuatique militis officio functus, aliquod specimen non ediderit futuræ suę virtutis & excellentię; nec alia de causa felices Sparciatas, reputaret Agesilaus, nisi quod omnium rectissime consueuerant Militis vicissim ac Imperatoris partes sustinere: vtriusque autem officium ea qua decet alacritate, & animi contentione excoli pro dignitate, exercerique non possit, nisi quanta sit ipsius artis Militaris supra reliquas præstantia, certissimis rationibus innotescat, visum est mihi propterea optimum factu, si præsens Syntagma tres in partes diuiderem; ac in ipsa quidem præfatione multa dicerem tum de Militiæ præstantia, & nobilitate, tum varijs de rebus, quæ minus commode referri potuissent, & explicari duobus libris sequentibus; quorum primus Militis officio dicatus est; postremus vero Ducem effingit, & exornat virtutibus quæ maximè sunt Imperatoris propriæ.. atque hoc ordine, & trina sermonis partitione vniuersam Militiæ tractationem complectar; de qua cum animus meus sit per se paratissimus ad narrandum,

virtus

virtus autem tua ingens & conspicua, certe non tam ille viam inueniet, quam ista vim dabit ad bene dicendum mihi.

Itaque priusquam ex tranquillo portu soluam, & in altum narrationis prouehar, permitte quæso Comes illustrissime, vt eius artis quæ tuos Maiores æterna laude cumulauit, teque etiam aliquando ad immortalis gloriæ sudum extollet; dignitatem tuear, aduersus nimium sibi blandientes quosdam, & fucatæ probitatis Literatos; qui vt imperium illud in Milites retineant, quod sibi suis in declamationibus vendicare solent in mortales reliquos; hanc artem continuo damnant, velut hominum saluti, & legibus aduersam: quæ non tam proprijs rebus tutandis, quàm inuadendis quæ sunt aliorum, ex Principum libidine inseruiat, omniaque permiscet; nec vicinas modo gentes, sed toto penitus orbe dissitas, quas montium repagulis, & Oceano tumente natura ipsa, satis ad perpetuæ tranquillitatis felicitatem, sibi persuaserat esse munitas, crudeli Marte sœpius inter se committit: qua vigente nec labor constat Agricolis, nec Artificibus industria, nec Mercatoribus diligentia, nec Magistratibus honos, nec sacris rebus reuerentia. Sed nec istud mirum videri debere contendunt, cùm ab hominibus geratur abiectissimis, fractis otio, luxuria diffluentibus, ganeæ addictis, cicatricibus deformatis; qui tribus aut quatuor teruncijs conducuntur, vt tanquam victimæ cum occasio tulerit immolentur, vel certe reliquos immolent; quique non aliter quam Thrasones non nulli apud Mnesimachum gladijs cœnant acutis, obsonij vice faces ardentes deuorant, Creticosque mucrones, & iaculorum reliquias quasi ciceres, aut bellaria habent, catapultis interim & arcubus coronati; à quibus profecto nihil aliud sperari debeat, quam, quod omnino sæuum est, insolens, impium, & æque ab omni iustitia, pietateque alienum; ac Militia ipsa, quæ seruitutem imponit liberis, silentium legibus indicit, metumque, & pauorem incutit omnibus, ab humanitate videtur esse aliena. Nimirum hi sunt Arietes quos superba literatorum natio in Militiam impellit, hæc tela quæ in bellatores conijcit, vt ipsos de pristino nobilitatis gradu deijciat, Martemque cogat quantumuis ferocem, & inuictum Musis suis concedere.

Interim vero earum dignitatem sic extollunt à contemplatione,

IV.
1. *Artis militaris defensio aduersus literatorũ calũnias.*

in fragm. veter. comic.

2.
Quod ipsa nõ versetur in cõtemplatione qua vis est prope diuina.

ne, cui ſe totos dedicant; ſic efferunt à multiplici ſcientia, quam ſe conſecutos arbitrantur; ſic ab arte dicendi, vel ſcribendi iactant & euehunt, vt reliquos præ ſe Blennos ac fungos reputent, qui poſt habitis illorum otioſis diſſertationibus, periculum quidem à patria propulſant, aras, focos, ac Penateis tuentur; ærumnoſam ætatem aſpero vitæ cultu duriter exigunt ſub armis; ac de fortunis, & capite quotidie dimicant, quo ſuis ciuibus optata pax, ac tranquilla libertas cum honeſtate contingat; huc enim ſpectant illa omnia nocturnæ vigiliæ, Caſtra vallo, & flumine munita, ſpeculatores miſſi qui reſciſcant hoſtium conſilia, commeatus ſummo ſtudio conquiſiti, cruenta denique acies, iacturæ, vulnera, mors ipſa, in quibus tanquam præclaris vitæ actionibus obeundis, militum negotia, vitaque omnis vſque conſumuntur. At Hercle ſua literatis fuſtra daretur facundia qua cæteros laudant, niſi ipſam primùm quidem ad ſui cultum, & ornatum conuerterent; ſed quod iſta velut Tyranni faſcibus abutantur, ad imperium ſupra fortiſſimos duces, & Milites occupandum, quorum in præſidio, & tutela Muſæ ipſæ, & Deorum aræ latent; iſtud profectò minimum abeſſe videtur ab oſtentatione, & inepta laudis cupidine, quam omnes boni & ſapientes quotidie in illis damnant, ac repræhendunt. Nam quid obſecro magnificentius ſibi tribuere poſſent? Si ſpeculationi deditos, literarumque ſtudijs inſignes, diuinis honoribus affeciſſet antiquitas, quemadmodum certè Iouem, Martem, Liberum, Herculem, Pollucem, Perſeum, Quirinum in deorum numerum retulit; non quod ſubitiles quæſtiones agitauerint de rerum principijs, de elementis, de materia prima, & priuatione, de Cœlorum conuerſionibus, animorum natura, ventorum origine, & rebus alijs quarum nulla apud ipſos conſtat, ſed de ſingulis eſt ſumma diſſenſio; at vero quod aſpera bella compoſuerint, regna & prouincias ſubegerint, Feras monſtraque domuerint, & nihil illis fuerit antiquius quàm

Horrida Mauortis tractare ferociter arma,
Hoſtilique ſuam temerare in ſanguine dextram,
Et ſibi pugnando immortale acquirere nomen.

Quid etiã honorificentius de ſtudioſorum laboribus decerneret? Si vates ille maximus, de quo non minus, præclare Latini ſentiũt

quàm

quam Greci de Homero, Populum Romanum ex orbe deuicto triumphantem, & superbum, scientiarum potius laude, quàm armorum tractatione partum decus retinere voluisset; & tamen ipsum videre est æneide sexta post enumeratos duo fulmina belli Scipiadas, animamque superbam vltoris Bruti, & quotquot vnquam Romanorum in armis fuerant illustres, ne verbum quidem de Varrone, aut Ennio, & Lucilio fecisse; sed totum se ad istud composuisse, vt cæteris nationibus seu bello deuictis, seu cultu & Institutione Barbaris, laudes concederet quæ ab reliquis artibus petuntur, velut ignobilis fortunę solatia; quæ vero fortes viros decent, & ob continuos Labores Martisque dubios euentus masculos animos requirunt, eas vni Populo Romano tanquam omnium nobilissimo, præstantissimoque, excolendas esse suaderet. sed quid demum elatius atque sublimius de se cogitarent literati, si consensus vniuersalis gentium, vox ipsa populi, & communis fama bonorum, studium liberale de quo se adeo iactant & efferunt, eiusque instrumenta Calamum, Lucernam, Pluteum, Palimpsestum, Clepsidram, Gladiolum, Thecam pennariam, & id genus alia inter bona quæ humanis præstantiora iudicantur reposuisset; non autem totum istud commendationis argumentum in Militiam, & quæ ei subseruiunt arma deriuasset.

Bellorum exuiæ, truncis affixa Tropæis Iuuenal. 10.
Lorica, & fracta de casside Buccula pendens,
Et curtum temone iugum, victæque triremis
Aplustre, & summo tristis captiuus in arcu,
Humanis maiora bonis creduntur.

atque vt istarum rerum aspectus, mentes hominum gloriæ, laudisque auidas mirum in modum reficit, ac recreat, & velut ambitionis nectare suauissimo pascit; ita non minus iucundè in illorum aures se insinuant, quæcunqe de pugnarum & militarium facinorum euentu à bellatoribus ipsis referuntur; nam vt de Penelope taceam.

Que Troiæ casus iterumque, iterumque petebat: Ouidius.

adeo verum est quod omnium sermonum qui de rebus alijs instituuntur cito nos fastidium capit, vt non immerito dixerit poeta Venusinus.

Sed magis
lib. 2. ode 13. *Pugnas, & exactos tyrannos*
Densum humeris bibit aure vulgus.

de Inuent. cuius rei hanc afferri posse rationem conijcio, quod vt inquit Tullius *omnibus in rebus similitudo est satietatis mater*, hæc vero nullibi minus apparet quàm in bellicis actionibus, quarum cùm ob mores, & ritus populorum discrepantes, tum ob accidentia quæ cautissimos duces plerumque inuoluunt, & eiusmodi causas quę similiter in omnibus se habere non possunt, maxima semper est inter se differentia, & quod consequens est diuersa etiam narratio; cui prætèrea non minimũ delectationis accedit ex Heroicarum, & incredibilium ferme virtutum commemoratione, quæ suo pręcellenti merito, longè potentius in animos incurrunt quàm vel contemplationes de natura perobscuræ, vel impliciti legum nexus, & Labirinthi, vel Milesię fabulæ, & narrationes de turribus & pectine Solis, quæ stolidos tantũ ac infantes, attentos detinere possunt. His igitur rationibus abunde cõfeci, quod nec ipsimet opinor liberalibus studijs exculti homines inficias ibunt, Militiam longè aptiorem esse quæ homines adumbratæ cuiusdam diuinitatis & verę glorię participes reddat, quàm sit ipsa contemplatio quæ de rebus etiam præstantissimis & sublimibus institui ab ipsis solet, & de qua tam prolixè abblandiri sibi consueuerunt, vt cum in Deum euadere non possint, saltem eius similes haberi velint, cùm sui ipsius tum cæterarum rerum assidua contemplatione, cui sese nimium quantum totos impendunt & dedicant. Verum quàm ipsi longe à scopo aberrent & sua opinione fallantur, non operosum est meo quidem iudicio demonstrare; etenim quam habent amabo in hac re similitudinem? illorum vanæ meditationes & somnia de rerum causis, cum Dei natura qui seipsum perfecte intelligit, qui rerum omnium naturam cumulatè nouit, fouet, & temperat; qui cœlorum conuersiones dirigit, tempestatum vicissitudines ordinat, elementa paribus inter se momentis librat, Terram in mundi centro firmat, Oceanum certis limitibus constringit, ventos de thesauris suis promit; cuiusque tandem, prouidentiæ & moderationis imaginem, licet infinito quodam interuallo, innumerabilibusque differentijs illi tantum imitando prosequuntur, qui ita se erga sui similes gerunt, vt omni

ope,& ingenio commodis illorum prospiciant: *homines* enim vt optime Tullius contendit, *ad Deos nulla re propius accedunt, quàm salutem hominibus dando*; hoc autem ipsi tantummodo præstare existimandi sunt, qui præclaris legibus, & institutis populos informant; ciues moribus optimis expoliunt; fœdera sanciunt; pacem, aut tuentur, aut bellum cum opus est gerunt; omnia denique faciunt quibus mortalium vita commodior, atque beatior esse possit; quod equidem cum varijs in rebus exercitatos homines postulet, & corporis æque ac mentis agitatione continua procliues ad laborem, fateātur tandem oportet totum istud esse actionis, non vanæ contemplationis negotium; sicque diuinitatis speciem lōgè melius opere ipso quàm tacita cogitatione exprimi: cui sententię pariter accedit Horatius, his versibus laudatis iam antea in syntagmate de Studio liberali.

Res gerere, & captos ostendere ciuibus hostes
Attingit solium Iouis, & cœlestia tentat.

& sanè quod militum virtus lōgè cęteris præcellat in publici boni procuratione, istud optime fuit a Thucydide demonstratum, cum scribit Periclem in ea laudatione, quam is summum Magistratum gerens, ad sepulchra militum more maiorum habuit; antequam ad causæ caput accederet, accuratè descripsisse iustissimæ Republicæ formam, tum fructū honestissimę pacis, & vberrima legum cōmoda recensuisse; quibus, vt erat disertissimus, luculenter explicatis; addidisse postremo militū mortuorū magnifica pręconia virtutis: vt diceret, quod superstites Atheniēses essent, quod beati florentesque, & omni genere bonorum cum altissima paçe fruerentur eorum proculdubio iuuenum esse certissimum munus, qui ciuium otium cruento suo negotio, patrię salutem sua cæde texissent adeo nempe verum est quod; pro Murena M. Cicero protulit, *omnia quæ sunt in Imperio, in statu ciuitatis, ab ijs defendi, & firmari putantur, qui militari virtute antecellunt!*

Verum postquam præsidium istud litteratis ereptum est, quod in contemplationis præstantia tanquam arce munitissima constitutum habebant, ad aliud certè tanquam claudi ad equum confugiunt: & summam vim, facultatemque ingenij ostentant qua generoso quodam, & audaci conatu, scientias omnes, artesque ita penitus occuparunt; vt nihil sit, vel in Theologia

3 *nec in varietate scientiarum quas omnia docent, & efficiunt.*

gia reconditum, vel in Philoſophia obſcurum, vel in Mathematicis perplexum, vel in Iure dubium, aut in communi bonarum artium cognatione, ſeu quam Græci dicunt, Encyclopædia difficile; de quo ſemel interrogati ſubtiliter, & ornatè reſpondere non poſſint; vt mirum ſit pr fecto de ingenij humani vaſtitate, quod Muſæi cuiſdam anguſti parietibus concluſum, tot ſcientias illuſtrare potuit, tot artes conſtituere, tot abdita proferre, tot obſcura, & difficilia enodare; quorum certè fructus, & cõmoda multo latius ſe diffundunt, quam vt cum ipſis, diſciplinæ militaris vtilitas vllo pacto conferenda ſit. Hæc enim omnia, præclara ſui cognitione, animã primùm ab ignorãtiæ tenebris explicant, & puriorem etiã efficiunt, ſciẽtiæ quę de Deo, & de peccato tractat perceptione; incolumitatem præterea corporis ſeruant, præſidijs quæ medicina ſuppeditat; mores componunt, regulis, quas de virtute, & vitio Philoſophorũ libri continẽt; bona, fortunaſq; tuentur, legum ſanctionibus, & Iuriſconſultorum effatis; vitæ denique commoda, & voluptates promouent, tot artificum induſtrià qui abſque mathematicarum ductu, vix poſſent conuenienter lineam aliquam aut circulum deſcribere. At o! boni priuſquam vobis de eiuſmodi commodis credatur, quæ ſi perinde ſe haberent vt a vobis deſcribuntur, non poſſent etiam non ſummopere egregia, & vtilia cenſeri; mentem paulò aduertite ad Scepticos & totam Pyrrhonis ſcholam, quæ concluſiones illas de ſcientijs tanquam nugas meras, & pedicas, quibus vos inuicem irretitis abſque emolumento, ſuauiter deridet; ſapientiſſimis que populorum Romano, & Lacedemonio, qui vos, & ægre quidem receperunt, & exceptos turpiter depulerunt, violatæ literarum maieſtatis dicã ſcribite; aut quẽadmodum æquum eſt, expoſtulate prius cum duobus fortiſſimis Imperatoribus, quorũ vnum de toto Iure ciuili abolendo non

in Caligula. ſemel cogitaſſe refert Suetonius, alterũ vero ad duo ferme millia librorum cõbuſſiſſe, in quibus iudicia continebãtur, quæ ab Vrbe condita ad ſuam vſque ętatem reddita fuerãt, tam exploratum eſt; vt qui hoc ignoret, ſcire etiam non debeat, qui primus tot leges ſparſas, & incõditas in quinquaginta libros titulatim digeſſit, quos nunc *Digeſta* nunc *Pandectas* appellãt, hoc autem conſilium cum miro quotidie, & incredibili conſenſu bonorum, ampliſſimis laudibus honeſtetur; nulli è contrario tot retro actis ante ſeculis ad

no-

nostrum vsque inuenti sunt, quos facinoris istius Imperatorij memoria torqueret; si duos literatores excipias procaci dicacitate, & scommatum plaustris, quæ in probos omnes, & immerentes cōgerunt, magis quàm doctrinà notos Floridum nempe, & Philelphum; quorum vterque conceptum leui de causa in Iurisconsultos rencentiores virus, antiquiorum illorum desiderio sic exacuit, & inflammat, vt etiam sapientissimum Imperatorē istius rei quam consultissimè fecit aspergat infamià; ita enim postremus in Satyris.

O vtinam Superi! si quid mortalibus vsquam est Sat.2. dec.2.
Iustitiæ reliquum te, Iustiniane, sub imis
Manibus, ardenti plectant Phlegetonte iacentem;
Postquam tanta Italis millena volumina legum,
Principe te clades, te principe pestis ademit.
Cum tua venturæ moliris nomina famæ
Inserere, & vulgi titulos dementis inire,
Lex, & Iura tuo perierunt inclita fastu.

quibus certe maledictis, & conuicijs summam eorum videtur fecisse, quę Floridus toto libro de Iuris ciuilis interprætibus maiori rationum, & verborum apparatu, contra Zazium, & Alciatum laxioribus habenis scribens effuderat. Enimuero non solum Iustinianus hac arte vsus est, qua cæteris hominibus ab immensa commentationum vestrarum mole, & infinito propemodum numero prospiceret, quandoquidem alius tum inde ex Othomanorum Prosapia Imperator, vt suæ quamuis profanæ Religioni consuleret, quæ varias in partes trahebatur, ex interpræturn dissentione, quantum octoginta Cameli librorum non Typis æreis, sed calamo Scriptorum ferre poterant, Oceano demersit; promulgato insuper decreto, ne quis, aliter quàm ipse cum sapientioribus nonnullis conuenerat, de Religione scribere, aut pronuntiare posset, atque ita vestræ tandem eruditionis pertæsi summi Imperatores, quos non temere quicquam, ac leuiter suscepisse existimandum est, sucrescentem illam in dies, & vltra quàm Reipublicæ saluti conduceret luxuriantem, iisdem fatis compresserunt, quibus, & orbis vitia Deus Optimus Maximus solet interdum reprimere. Sed iniquum fortasse reputabitis nec satis tutum etiam, lite cum eiusmodi Populis, & Imperatoribus experi-

ri, quorum auctoritas æquitati causæ præualet, & splendor, ac maiestas officit iudicum libertati; bene quidem, sed dissidia, saltem componite, quibus, ac nulla re frequentius, Scholæ vestræ personant,& vos ipsi primùm cum antiquioribus literatis, ac demum inter vos conuenite: nam quì fieri potest, vt interim, dum Hipparchus, ab Eudoxo, & Copernicus à Ptolemæo in Astronomicis dissentiunt, vlla vobis de cœlestium corporum ordine, causisque, & natura fides adhibeatur? quomodo vultis, vt Philosophis credatur? si continua quadam veluti rotæ conuersione ipsi se vicissim ex pulpito deturbant, vt aliquando regnarit in ipso Empedocles, mox Democritus, deinde Plato, postea Aristoteles, demum Telesius, Basso, Patricius, Gassendus, viri capitales,& prōpti nouum potius iter cæteris aperire, quam iterum terere iam antea factum ab alijs vnde si quis illos omnes in tanta opinionum varietate, & discrepantia ad scopum collimasse censet, desipit is profecto non sapit, si nullum, mecum omnino facit, qui hac in re cum optimo meo, & sapientissimo Tuberone planè consentio. Nec vero aliter in Medicina se res habet, quis enim Rusticos videat, hoc est maximam & meliorem hominum partem, summa confectos senectute viuere absque illius ope sanos, & incolumes, vixisseque continuo? quis Afros,& Asianos hanc sola obseruatione, & experientia facere? quis Germanos suis salibus, butyro, croco, tartaro,& id genus fornacum venenis; Gallos,& Hispanos profusa sanguinis diminutione, Italos frequenti purgatione morbis æque difficilibus, & periculosis opitulari compertum habet? quis item Empiricos sola Historia, & transitu, Methodicos Diæta, Chymicos secreta quadam essentia, Cardanum solius aquæ naturalis vsu, Cornachinum vnico pulueris haustu, Medicos alios peculiaribus suis antidotis, cuiusuis generis ægrotationes profligare;& Galenum contrarijs remedijs, Paracelsum similibus in illarum curatione vti depræhendit; aut tandem quis Medicos perpertuo inter se dissentire magnasque de singulis rebus quæstiones agitare nouit, qui nutante propria valetudine, non ancipiti cogitatione distractus ad Medicinæ præsidia confugiat. Sed Leges ipsæ quid etiam Societati hominum cōducunt? fortasse quæstiones agitant pulcherrimas de moribus, de virtute, de Ciuium tranquillitate, de bello, de pace, deque alijs grauibus rebus quibus

bus Respublicæ continentur? nequaquam: fortasse igitur lites implicitas explicant, controuersias difficiles componunt, hominum paci, & saluti consulunt? nihil minus; quid ergo de stipulationibus, de mutuis, de depositis, de stillicidijs, & alijs rebus vilissimis operosè tractant; eaque tot glossis, & commentationibus inuoluunt, vt totis artubus contremiscendum sit ingenuis adolescentibus, qui ex iurisprudentiæ limine, tantam vident rescriptorum consiliorum, lectionũ indigestam congeriem sibi deuorandam, si in eius penetralia descendere velint; lites denique tot artibus protrahunt tot laqueos inter se connectunt, vt nõ secus ac si hamatæ & vncinatæ essent, aliquas alias, in transcursu semper arripiant, & nulla tam parua res in ius adducatur, quæ non satis sit ad ætatẽ hominis per continuos angores, & cruciatus conterendam; vt propterea sapienter Ferdinandus Hispaniarum Rex, cum Pedrariam Proregem in Indiam Occidentalem mitteret, vetuerit ipsum Iurisconsultos secum, aut Causidicos eo deducere: ne litium semina quæ in illis regionibus nulla erant, ab istis importarentur; & perniciosa contagione, pacem illarum, ac tranquillitatem inficerent: quod equidem non adeo scite cauere potuit Matthias Corninus Pannoniarum Rex, qui postquam Iurisconsultos ab Italia cum magna mercede accersiuisset, vt litigandi leges, ac legum actiones populum edocerent, hoc vnum adeo strenue subtiliterque præstitère; vt paulo post eiusdem populi rogatione, nouis illis litium ambagibus ad insaniam vsque, & desperationem circumuenit, Causidicos omnes suis finibus arcere cogeretur. Ex eoque constat euidenter, Iustiniani Imperatoris verba, quæ in procemio institutionum hac eleganti verborum figura, & translatione consignata leguntur, quam Hermogenes *Chiasmum* appellat, & qua pariter vsi sunt Onosander, & Vitruuius non infimæ classis autores, *Imperatoriam Maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam Legibus oportet esse armatam*; ac illa quoque Theophili, quæ videntur græce tantummodo ex Latinis fuisse reddita ὀ μόνον ὅπλοις κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ νόμοις ὁπλίζεσθαι; patet inquam verba hæc, non eo trahenda esse, quasi præsidium aliquod Imperatorię Maiestati repositum sit, in his forensium Legum ambagibus, quas vel tum maxime resectas à Triboniano fuisse, alijsque Antecessoribus conspicuum est. Sed sacratissimas illas Constitu-

initio Streg. lib. 1. cap. 1.

tiones intelligebant, quibus nihil vtilius, aut ſanctius excogitari poterat ad communem vitæ vſum, & publicæ quietis, ac priuatæ etiam ſecuritatis votum, ſi præclara hæc ſapientiſſimi Imperatoris Decreta, homines nimia quadam ſedulitate docendi, ſcribendique, non in ſui perniciem ſtatim conuertiſſent, editis in illa, quæ per ſe facillima ſunt intellectu, tam vaſtæ, atque operoſæ molis voluminibus, vt dictum illud Callimachi apud Suidam vſurpari de illis merito poſſit, τὸ μέγα βιβλίον ἴσον εἶναι τῷ μεγάλῳ κακῷ. hoc eſt *magnum librum* ſimilem *eſſe magno malo*. Superſunt igitur Mathematicæ, quæ forſan dum in erudito puluere geometrico conſiſtunt, neſcio quid firmum, & conſentaneum ſuis lectoribus pollicentur; verum tamen cum hi ad illationes peregrinas ſe transferunt, & Aſtronomiam, aut Opticen nouis demonſtrationibus firmare contendunt tunc non minor in illis, quam in cæteris diſciplinis excitatur opinionum diſſentio: imo vero difficilius inter ſe conueniunt Mathematici, quod ſinguli demonſtrationibus nituntur, quæ certam, & indubitatam rei concluſæ notitiam in animo gignunt, & à proprijs obſeruationibus non facilè diſcedunt, ne quod conſequens eſt videantur in illis aberraſſe; ex eoque frequenter contingit, vt quemadmodum Centauri, nubes quaſdam Iunonis loco amplexentur; aut Procorum inſtar in Odyſſea, cum ancillis Penelopes conſueſcant, à Dominæ ſcilicet Thalamis excluſi; atque ita nobis tantum relinquitur, vt quæ nos ipſi, vel errore ſenſuum, vel fallacia collectionum rebus ipſis affingimus, non autem quæ ex propria natura illis ineſſe certum eſt, tam ſubtili hoc, & arguto colligendi, ac ratiocinandi modo cognoſcamus: quid vero? quod operibus eorum artificum quos eleganter Xenophon ἀποχειροβιώτους vocat, quaſi manibus ſibi victũ parantes, aut quemadmodum inqnit D. Chryſoſtomus ἀπὸ τῶν χειρῶν τρεφομένους, eædem diſciplinæ non multum etiam inſeruiunt, (Homil. 1. in Matth.) nam quotus illorum eſt, qui ex Mathematum præſcripto operetur? quotus qui libram, vectem, trocleam, fiſtucam, malleum, peritrochium, cuneum ad Ariſtotelis, vel Heronis, aut Guidobaldi placita gubernet? certè nullus; Cum omnes artem in qua verſantur experientià tantum, & imitatione didicerint, eandemque poſtea prout ingenio ſunt à Natura hebeti, vel acuto, nouis inuentis excolant, aut inglorij, & inertes aliorum more exerceant,

atque

atque, vt nobile quoddam exemplum ijs reponam, quæ literati proferunt de Columba Architę Tarentini, de Bobus Boethij in ære mugientibus, & de ipsamet Archimedis sphæra, in qua

Percurrit proprium, metitus signifer annum,
Et simulata nouo Cynthia mense redit.

equidem quocumque me cogitatione verto ad sellularios nostros opifices, quibus, vel prima Euclidis elementa, non magis certè, quã Pelopidarũ nomen vnquã audita sunt, varia tamen illos non ornamenta modo, sed incrementa artium adinuenisse video, quę vetustioribus illis vno omnium ore celebratis longè præcellant; & ad quę priorum nunquam vel ingenium, vel industria penetrauerat; quid enim violentius machinis bellicis, quibus ab ardẽti quasi bõbo Bombardarum nomẽ est inditum? Quid subtilius arte librorum Chalcographica? quid ipsa Pixide nautica mirabilius? at nihilosecus certum est, omnia hæc, quæ homines ipsos aliquid supra hominem potuisse ostendunt, & orbem vniuersum deteriorem nescio an meliorem reddiderunt, ab hominibus literarum ignaris, indoctis, nec opinantibus quidem inuenta fuisse, & exculta. Huc accedit quod in varijs artium propositionibus, vel periculosum sit ipsarum exactæ veritati multum concedere, vel saltem vanũ est, & inutile ex earũ præscripto operari; nam cum ex lege coniugatorum summum ius debeat esse summa iustitia, contrarium tamen de prudentiæ humanæ legibus, quæ vel Iustinianeis pręstantiores sunt, verissimum depræhenditur, ita vt summum ius cõtinuo in summã iniuriã euadat, si tam exacte seruetur, quam lex ipsa præcipit. Haud secus etiam in moralibus, quis eorum magister non docet virtutem modis omnibus sequendam, & colendã esse, quod tamẽ si quis vltra quam satis est facere velit

Insani sapiens nomen ferat, æquus iniqui

verũ, vt ex Mechanicis de quibus sermo erat exemplum aliquod afferam, contendat artifex transmittere dolium affabrè constru- (Horat. epist. 6. lib. 1.) ctum per portam quadratam determinatæ, & certæ mensuræ, hoc sane vt efficiat arte opus est, quæ docet rationẽ, siue vt loquuntur proportionem diametri circuli ad ipsum circulum esse, vt 7 ad 22. atenim, quia talis proportio aritmeticis damnatur, veluti minimè rationi cõsentanea, & in fractiones cadit, quę ferè in effectũ reduci non possunt, idcirco non quæret, artifex veritatem in

hoc opere, sed falsò tertiam partem circuli accipiet, eamq; aptabit diametro portæ quadratæ, nec tam habebit rationem veritatis exactæ istius præcepti artis, quam ad vtilitatem respiciet, quæ ex opere quocumque modo absoluatur in cõmoditatem hominum redundat. nimirum hæc ipsa sunt, ad quæ tandem se reducit varia illa, & multiplex studiosorum erudtio, propter quam tamen adeo se efferunt, vt cæteros homines, qui similibus illecebris non ducuntur, nullo in censu habeant, quasi omni prorsus meritorum commendatione destitutos; eo ipso nempè, quia tot lucubrationum fuligines non ebiberint, tot libros continua lectione non attriuerint, tot aduersaria, & opistographa lituris, & ignorabilibus notis non impleuerint, vt ad vmbratilis cuiusdam scientiæ cognitionem, velut stadiodromi ad metam anhelantes perueniant: & tamen si Pythagoram imitari, aut Socratem audire vellent, quorum hic Thamum Aegypti Regem longè sapientissimum inducit, Teutati qui primus literarum, & figurarum vsum inuenit grauiter insultantem, quod non memoriæ quidém, sed obliuionis, & confusionis Pharmacum inuenisset; ille vero discipulos suos quicquàm scriptis mandare prohibebat, quo ab ipsius ore solùm penderent, & nihil nisi valde vtile, & exquisitum memoriæ committerent; procul dubio certum est, quod scientias ipsas minori cum fastidio possent addiscere, nam Gallorum vates & Druidas (quos si quis negat omni disciplinarum genere fuisse excultos, is longè mea quidem sententia à veritate, & Historicorũ fide aberrat) Iulius Cæsar auctor est, in omnibus quæ iuuentuti traderent, voce dumtaxat vsos; seu quod disciplinas in vulgus efferri consentaneum minus iudicarent, seu quod re vera depræhenderent, eos qui discunt, libris confisos nunquam rebus ipsis sedulo inuestigandis operam impendere: enimuero istud mihi in mentem reducit, quod sępius cogitaui non inutile futurum si rectè consideretur, nempe, vt quemadmodum nullis libris, aut scripturis, sed voce sola innumerabiles opificum artes ediscuntur, Agricolarum, Architectorum, Nautarum, Pictorum, Sculptorum, nec vlla in ambiguitate verborum repugnantia, aut sententiarum in ediscendo difficultas oritur, idq; solum in arte pręcipitur, quod vsus, & vtilitas approbarunt; idem similiter in scientijs & artibus quæ liberales dicuntur vsu veniret receptum,

quia

quia dum omnes ex libris auctorum docentur, quos Magiſtri ſuis diſcipulis explicant, magna plerumque in horum dignitate retinenda difficultas ſuperanda eſt, homines enim ſunt, & erroribus quos humana parum cauere poteſt induſtria, obnoxij; vnde quoties eorum dicta pronũciataque tamquam ſi falſa eſſe non poſſent proponuntur, vt fermè ſemper à ſectatoribus fieri conſueuit, difficiles nonnunquam explicatus habent, & ſenſim occaſionem afferunt tot commentarijs, obſeruationibus, controuerſijs, additionibus, quas omnes quanto melius, & fidelius aliquis tenet, & intelligit, eo magis omnium iudicio ineptus euadit, qui vel rectè de Natura philoſophari, vel ſapienter de legibus conſulere, vel feliciter opem ægrotis ferre poſſit; ad quæ munia longe magis idoneos eſſe videmus qui parcè, mediocriterque in illis facultatibus erudiuntur, quàm qui in intimos illarum receſſus penetrarũt, & omnium ambages, ac ænigmata mente animoq; ſunt cõplexi: & ſi enim omnia acutè quidẽ proſpiciant, & quid in agendo, ſequendũ, aut fugiendũ ſit plane intelligant, mirificeq; mentẽ ſuam cùm in circulis, tum in pulpito verbis explicent; neſcio tamen quomodo plerunque contingit, quod vbi facto opus eſt, deſtituti conſilio, & tanquam manci aut limphati inconſulto omnia, & temerè perficiũt illudque Timonis veriſſimũ eſſe exemplo ſuo comprobant πολυμαθημοσύνης ὡς οὐ κενεώτερον ἄλλο. Ideſt *multiſcientia, ſeu deſiderio multa ſciendi haud quidquam vanius extat*, vnde nihi, amplius habent viri illi tam multiplici rerum ſcientia illuſtres, quod de vtilitate vel laborum tolerantia cum militibus paria facere poſſint, à quibus omnia quæ ſunt in Imperio, in ſtatu ciuitatis, in priuatis cuiuſque bonis, & hæc ipſa ſtudia, forenſis laus, artificum induſtria, ſpeſque omnium, & vota defendi, & firmari putantur, etſi tibi ò ſtudioſe

licet exercere Togatæ
Munera militiæ, licet, & ſine pulueris hauſtu,
Mitia legitimo ſub iudice bella mereri. In carmine ad Piſones.

oportet etiam milites Caſtrẽſem ſequi; quæ eo honeſtior eſt, quod non verbis, tantum in eo pugnatur, ſed vt inquit Ennius.

Pes pede premitur, armis teruntur arma.

ſi tu de noctu vigilas quo tuis conſultoribus reſpõdere poſſis, Miles idem etiam facit, ſed vt quo intendit, mature cum exercitu

perueniat; si te Gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat, si tu actionem aliquam, aut declamationem instituis, ille aciem instruit; si tu sollicitus es circa vnius ægri valetudinem, aut consultoris litem, quo feliciter vtraque cedat, ille non minus accuratè prouidet, ne vrbes, aut castra capiātur; si tu quomodo aquę pluuię, aut Stillicidia arceantur optimè tenes, ille vt hostium copię; si tu in finibus regundis exercitatus es, ille in propagandis; si tibi plausus datur in theatro, at illi triumphus decernitur in campo. Cęterum quod addebant de vitæ sanctitate, de morum integritate, de commodis tum publicis tū priuatis, quæ à literarum studijs proueniunt; mirum ni potius, vt eorum moris est, paradoxa, & admirabilia loquantur, cùm hæc omnia sibi tribuunt, quæ potiori iure sunt à militibus expectanda, nam cum sapientes nonnulli, cœtus, & communitates hominum, qui mutuationis operarum gratia in Ciuitates conuenerunt, tres in partes ita descripserint; vt prima quidem sit eorum qui consilio Rēpublicam gubernant, altera eos contineat, qui eādem armis, & obiectu corporum defendunt; tertia denique ex eis componatur, qui artes necessarias exercent, quales sunt opificū, Mercatorū, Agricolarum; equidem quis locus in hac diuisione militibus assignatus sit, quorū absque ope, & pręsidio munera sua obire duæ reliquę ciuiū classes nō possent, optime video; quis vero literatis istis publicæ salutis curatoribus? est adhuc apud me penitus ignotum; certè memini Aristotelem in politicis de liberalium disciplinarum cultoribus, Musarumque studio addictis hominibus hoc modo statuere, vt quoniam ex officio, omni opere soluti reliquorum laboribus, quibus vescuntur oneri sunt, longè propterea minus ipsorum sit in ciuitate, quàm aliorum, seu Magistratuum, seu Opificum. Itaque de publicis commodis nō est opinor quo sibi multum placere possint literati, quod vero ad priuatas opes spectat, illud sanè postea videbitur; sed interim venit mihi in mentem Philemonis comici, apud quem digladiantibus inter se philosophis de Bono, Rusticus quidam illud à se, laborando, & arando inuentum fuisse retulit: *Philosophi*, inquit, *quærunt vt audiui, in hocque temporis multum consumunt, quidnam sit Bonum, nec dum vllus inuenit quid sit, virtutem, & prudentiam aiunt, & magis hæc intricant, proculdubio quid Bonum sit in agro me exercens, Terramque fodiens ego nunc inueni,* (in frag. veter. comic.)

pacis

pacis quæ sunt Iuppiter Charissime, quæ venustissima, & amabilis, & summa Dea est, nuptias festiuitates, Cognatos, liberos, amicos, diuitias, sanitatem, annonam, vinum, ipsa confert, & equidem summopere vereor, vt studiosis illis hominibus molestiam maximam afferat exemplum aliud valde illustre cuius fidem esse volo penes Sotadem Poetam vetustissimum, nam si illi credendum est.

τὸν θεῖον Ομηρον λιμὸς κατεδαπάνησεν.

Diuinum Homerum fames absumpsit.

verùm simile quidquam Belli ducibus, ac ne militibus quidem, modò tamen præclare fortiterque se gesserint, vix vnquam accidisse conspicuum est. Quin potius, vt Aristoteli placet, res militaris secum fert naturalem acquirendi modum, ex lege, & velut pacto quodam communi, quo bello capta capientibus acquiruntur, vnde prudenter monebat Antistenes, optandum esse, vt hostibus bona adessent sine virtute, sic enim non eorum, qui habent, sed qui capiunt, illa fieri: & eodem spectat quod de dedentibus se dicebat Liuius *vbi omnia ei qui armis plus potest dedita sunt, quæ de ijs habere victor, quibus mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium est.* Accedãt igitur Oratores, Iurisperiti, Medici, qui plus cæteris literas in lucro habẽt, & si me velint à proposita sententia dimouere, ostendãt mihi prius, sibi aliquid eiusmodi fuisse vnquam à virtute, aut à fortuna concessum. Superest ergo nobis dicendum de vitę, & morum integritate, in qua nullus equidem video cur literatis miles concedat, presertim cum à literis nulla per se virtus oriatur nullaque per eas edãtur nisi casu, & fortuito virtutũ opera; neque enim scientia de virtutibus virtus est, contra quàm Socrates alicubi defendit; nec si alicui literę insunt etiam vberrimæ, statim propterea consequitur ei inesse virtutem aliquã imo vero, peruulgata omnium fermè sapientum consensu sententia est, homines quo plus reliquis eruditione præstant, eo etiam in vitia magis esse procliues, vt Auerroes de seculi sui sapientibus testatũ reliquit, & experientia ipsa verissimum esse patefacit quod de oratoribus in specie protulit Volaterranus, *ego inquit, collatis veterum ac nouorum exemplis, quæque legi, partim etiam vidi, ad firmare ausim, paucissimos, viros bonos eloquentes inueniri*, nam vt de Critia, & Alcibiade nihil dicam; item de Tyberio Graccho, atque Caio Carbone, viris eloquentibus at ciuibus perniciosis;

[Margin notes: 1. Politic. — libro 34.]

fortaſſe nec ipſum Demoſthenem, nec Ciceronem quibus tamen nemo magis poterat

Silius lib. 2. *Voce mouere Fora, atque orando, & fingere mentes.*

inter bonos habebit bonus vitarum cenſor. Quamobrem certè dicebat Marius apud Saluſtium *Neque literas græcas didici, parum placebat eas diſcere, quippè quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt*; & multi ex eo coniiciunt literas non, vt bene viuamus inuentas eſſe, ſed potius, vt iucundè oblectemur, quemadmodum de contemplatiua Philoſophia dicebat ſummus Orator; vel, vt intelligamus quid verum ſit in actionibus, quidue in mortali vita bonum; poſſumus autem intelligere, vt inquit Ariſtoteles quid ad rectam vitam conducat, quidue vitiorum, aut virtutum deſcriptione contineatur, etiamſi nihil quicquam laude, vel vituperio dignum agamus; ſic enim homo purus, & illibatus, & ſi intemperanter non viuat, optimè tamen noſſe poteſt, quibus in actionibus libido conſiſtat; & qui nullo, aut admodum ignauo eſt animo, de magnitudine, & fortitudine præclarè ſentiet. Verum, qui vitam in armis degunt, & ſe periculis, rebuſque aſperis, deuouent, etiamſi de fortitudine, aut animi anguſtia, & imbecillitate nihil prorſus audierint, non poterunt tamen hanc non propellere à ſe, & amandare longiùs, illã verò arctiſſimè complecti, & præſe ferre: quod ſi non omnes idem faciunt, & aliqui in tractandis armis, vel animo ſunt imbelli, rapaci, ſæuo, vel ſe ganeæ, luxuriæ, impudentiæ, aliiſque vitiis dedunt, non propterea tamen militaris diſciplina culpanda eſt, qua tãtum abeſt, vt homines ad luxum ad libidines, ad ſcelus, ad inertiam erudiantur, quod potius ex ſceleratis, & flagitioſis ad omne genus virtutum aſſueſcant, ſi eam quibus legibus fundata eſt, iiſdem adminiſtrari velint ii, quorum intereſt publicæ ſalutis, & honeſtatis curam gerere. Et adhuc erũt qui dubitẽt plus dignitatis ne ac vtilitatis afferat res militaris, quã literarum ſtudia? erunt certè neque enim, ſicut vulgo perſuaſum eſt, adeò imbelles ſunt, & animo defecti, qui Muſas cum Marte committunt, & vna cum ipſis ſiſtunt ſe in arenam, vt dum illis telum aliquod ſuppetit pugnà velint abſiſtere.

(Margin: in Iugurth.; 1. ethic.)

4. *nec in copia, & nitore ſermonis, qui longè viribus potentior eſt.*

Igitur ad vltimum deueniunt, quod vt ab eloquentia, & à facultatis rectè dicendi, & ſuadendi præſtantia deſumitur, ita non mirum eſt ſi mille verborum phaleris, & totius ſuadelæ purpuriſſo

ſo eius vim,& dignitatem quantùm altiùs fieri poteſt eleuant;quid enim illa præſtabilius inquiunt, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, quos diligentiſſimè tueri, ac defendere ſtuduit,gratiarum actione? quàm delectat illa reconditorum verborum vis, & ingenioſa diſpoſitio? gliſcit ea ſenſim in hominum aures, & per exquiſitiſſimos tranſitus, per explicatiſſima argumenta, in animos etiam ſe inſinuat: Oratorem vides in roſtris,Herculem Gallicum eſſe puta; qui mox Auditores ſuos,quo vult pertrahet aureis quibuſdam catenulis, quaſi deuinctos,qua in re quantum arte militari præſtantior ſit facundia cæcus eſt,qui non videt, inuidus, qui ſi videt, illud diſſimulat? nam, vt miſſos faciam Homericos illos Oratores Neſtorem, Menelaum, Vliſsē, ac nobilem concertationem de armis Achillis, in qua vna euidentiſſimè

Quid facundia poſſet
Re patuit, fortiſque viri tulit arma diſertus.

atque etiā, vt multa ſicco pede tranſeā, quæ de Homero ipſo dici poſſent,qualia sūt,verbi gratia,illud quod aſſerit Dion Chryſoſtomus eum lenocinio verſuum ſuorum homines κατα γοητεύειν *incantare*: & Epitheta varia, quæ illi tribuuntur à Tullio *veri Oratoris*, ab Hermogene *Rhetoris præſtantiſſimi*,& à Demetrio, ac Longino *eloquentiæ Magiſtri*, ex quibus non abſurdè colligi poſſet, eum non alia ratione, quàm propter ſummam illam dicendi ſuauitatē, tamdiu apud omnes in pretio, & exiſtimatione fuiſſe:his inquam omnibus omiſſis, quæ longiùs forſan petita videri poſſent, Quæro num aliquis Dux, aut Imperator bellum vnquam abſque militibus geſſerit?at quis milites legit,aut delectos in fide,& ſacramento continet,niſi orator, dum erudita ſua, & flexanimi lingua deſiderium illis inſtillat, vel propulſandæ iniuriæ, vel tuendæ religionis, aut gloriæ per ingentia facta propagandæ. Scimus omnes Gothifredum Bulionium, & alios Principes Catholicos, bellum ſacrum pro gloria Chriſtiani nominis incredibili pietate ſuſceptū inuſitato etiam fortitudinis, atque admirabilis felicitatis exemplo confeciſſe; ſed neſciunt fortaſſe multi, Petrum Eremitam primum fuiſſe,qui ſuis concionibus, omnem fermè Europam diuino furore concitauit, vt innumerabiles illi ſuppeditaret exercitus; ſcimus Matthiam Coruinum Regem optimum, atque fortiſſi- orat. 12.

tissimum, inuicti sui roboris fiducià, Turcarum potentiã sœpius prouocasse, eiusque in Illyriorũ fines excurrentis impetum vimque omnem repressisse; verum quis ignorat istud factum fuisse, Beato Ioanne Capistrano sic eius milites ad pugnam impellente, & accendente, vt eorum impetus quandoque velut fræno iniecto cohibendus fuerit? Sed neque præsidijs illis destituitur eloquentia, quæ ad hominum gratiam, ad opes, aut amplitudinem comparandam multi in militia, magis quàm in alijs artibus reperiri censent; huius enim beneficio, qui vel famę, vel capitis periculo liberantur, eos non modo sibi adsciscit orator, atque conciliat; verum etiam adiutores efficit, & amplificatores dignitatis suæ, atque in quacunque causa Fautores; & quod honestius existimatur pręclaris etiam ducibus gloriam quàm merentur asserit, dum res ipsorum gestas, & egregia facinora, literis mandare, & omnibus posteris, omnique æuo consequenti quantùm in se est notas reddere contendit

Lib. 9. *Venturi me*, inquit Lucanus, *teque legent Pharsalia nostra*
Viuet, & à nullo tenebris damnabitur æuo.

pro Archia. proindeque Cicero de Achille, & Homero loquens rectè subiungit, *nisi Ilias extitisset illa, idem Tumulus qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset*; vnde negari nõ potest quin Milites ipsi, gratiam prolixè debeant tum oratoribus; tum Historicis, & vatibus, qui quod ipsi fortiter gesserunt, nitidè eleganterque scribere conantur. Verùm numquid hoc incentiuo destituta priscorum Heroum virtus elanguit? numquid inter pericula animum despondit? aut remissius arma tractarunt Romani, cum tenuis fistula ipsorum laudes inter conuiuas personabat, quàm nunc aut antea quidem sub Imperatoribus illis factum est, quorum auspicijs ventosa hæc & enormis eloquentia, masculam Heroum virtutem, nec istius profecto opis egentem effeminauit, suspectamque fecit ne parum natiuæ pulchritudinis obtineat, quæ sic ascititio cultu velata potius quàm ornata prodit in publicum. Quod vero spectat ad turbam clientum, qua stipati oratores, Forum & concilia frequentant; quod ad xenia, & Apophoreta quæ ob egregiè nauatam operam recipiunt, vereor maximè ne adeo sint honesta aut magnifica, quemadmodum nobis persuadere volunt; alioqui non dixisset Ouidius,

Tur-

Turpe reos empta miseros defendere lingua,
Quod faciat magnas turpe Tribunal opes.
& equidem, si Iuuenalem quoque percunctemur quod vocis pretium? continuo hic, respondebit.

Siccus Petasunculus, & vas Satyr. 7
Pelamidum, aut veteres Aphrorum Epimenida Bulbi
Aut vinum Tiberi deuectum quinque Lagenæ.

& nihilominus ipse in vrbe scribebat, quæ totius orbis deuicti spolia in splendoris, & magnificentiæ suæ pompam traduxit atque si res ipsa propius inspiciatur, ad summum inueniemus Fusco oratori datam fuisse palmam; sphyngem aureã Hortensio; syrenem Isocrati; statuas Demetrio Phalereo, Gorgiæ, Proæresio; Legationem Cyneæ; Præfecturas Libanio; consulatum etiam Plinio iuniori, & Ausonio tanquam egregia inusitatæ ipsorum facundiæ ornamenta; quę tamen si quis Duci aut Imperatori offerret, viam sibi per arma ad ingentes opes, ad summos honores, ad regna, & maxima quęque sternenti; næ profecto parum sapienter id facere videretur, & milites satis sua natura ad iram procliues hac imminutione præmiorum, & gloriæ velut œstro quodam in furorem concitare. Maxime cum senex ille vultus exercitati, qui se Eumolpo poetam esse nec quidem humillimi spiritus confessus est, ita hoc versu militum præmia atque diuitias extollat. In petron. Satyr.

Qui pugnas, & castra petit præcingitur auro.

vt illas ingenuè literatis deneget, & apertè etiam contendat amorem ingenij neminem vnquam diuitem fecisse; quamobrem non mirum est si de cultu suo quem Eumolpus non proindè speciosum esse mirabatur, ita se excuset,

Sola pruinosis horret facundia pannis,
Atque inopi lingua desertas inuocat artes.

Nam & Palladis Grammatici epigrammata quæ passim in Anthologia leguntur hoc ipsum elegantissimè conprobant; & Cynulcus apud Athenæum tam de hoc ipso fuit persuasus, vt etiam argutè diceret famelicos Scholasticos intentos Magistrorum subtilitatibus λογάρια δειπνεῖν. Præterea si verum est, quod de singulari declamatorum vsu in Reipublicæ moderatione supra contendebant aduersarij, Quid causæ tandem fuit? cur Portius Cato Lib. 6. cap. 7.

vir

virita præstanti, itaque ad omnia quæcumque ageret ingenio habili, & versatili natus, vt idem clarissimus Imperator, summus orator, peritissimus Iurisconsultus euaserit; quid inquam causæ fuit? cur tres illos Atheniensium Oratores Carneadem, Critolaum, Diogenem quos de rebus ciuilibus disputantes ex Rhetoricæ præceptis audiuerat, protinus vrbe pellendos censuit; nisi quia præclarè tantus vir intelligebat, nihil in Republica opus esse ijs hominibus, qui vel inanium disputationum illecebra iuuentutis studium à Iure ciuili, & vsu rerum auocant; vel tanquam Lydia modulatione in Phrygiam versa, illud idem in rixas seditionesque compellunt, & forum omne miscent; vt in eo quemadmodum Tullius, & Demosthenes regnare possint, plebemque, vt in quãcumque partem voluerint inclinet, pro libidine agitare. Sic enim obseruamus Brutum; Cassium, Graccos, Catones, & quos modo nominabam Demosthenem, & Tullium, vt omnium habiti sunt eloquentissimi, ita semper omnium fuisse seditiosissimos; ac proinde Chilo apud Plutarchũ sapienter dicebat, eam optimam esse Reipublicæ formam, *in qua maximè leges, minimè oratores audiuntur* nam, & si aliquoties contingat, vt fato potius quàm voluntate, suas artes in Reipublicæ salutem conuertant, tunc nihil eloquentià sua efficiunt, quod multi quibus Pitho nunquam propitia fuit, non item sua naturali facundia possint efficere, & quidem longè præstantius; nam nec Petrus Eremita, nec Capistranus, aut alij popularium concionum torrentes, circumducebant orationes suas per tot labyrintheos figurarum plexus, nec turgidis, & bene sonantibus verbis metaphoras implebant, prout illorum mos est qui plus institutioni debent quàm naturæ, sed simplici quadam oratione, verbisque in suum sensum sponte fluentibus, quæ diuinum pectus fundebat, quæ causa melior animabat, res magnas, & incompræhensibiles peregerunt. Atque hæc sunt, Ludouice Comes, quibus antequam de militia dicerem, eorum opinionem infringere, & labefactare volui, qui sibi plusquam æquum sit, & vnius Ciceronis fama auctoritateque permoti, quod nimirum hic.

In Conuiuio

V. Additur eiusdẽ artis militaris in reliquas præstantia.

Super Gangem, super exauditus & Indos.
Impleuit terras voce, & furialia bella

Ful-

Fulmine compreßit linguæ.

Tum etiam Ouidij apud quem.

Facundis cesserunt arma Togatis:

quem de se idem Cicero Triumphum erexit, in hoc versu qui certè notior est quàm, vt vnquam intercidere aut emori poßit

Cedant Arma Togæ, concedat Laurea linguæ.

eundem, ad omnes alios qui Musarum in castris *ære merent paruo* extendere volunt; & vel inuitis qui plurimum inter ipsos auctoritate valent Francisco Petrarcha, & Torquato Tasso, quorum hic Ministrum Regis Aegypti Castris præfectum; ille vero cùm Triumphos explicat, Arma digniori semper loco honestarunt; eadem rursus deprimere tentant, & velut indigna Censere quæ cum literis in prærogatiua dignitatum committantur. Tu vero pro ea qua polles ingenij perspicientia, & subtilitate, rationes meas ad Trutinam explorabis quæ si tibi legitimæ videbuntur assensu illas confirmabis, sin minus quod illis propter ingenij tenuitatem conferre non potui, auctoritate tua asseres, vt per te tandem Arti omnium præstantissimæ suus constet honos, sua dignitas accedat, & quam in cæteras obtinere debet, præstantia restituatur. Quid enim ad gloriam præclarius inueniri, ac excogitari quidem potest, quam eos qui tibi pares natura sunt, parentes videre, atque ad nutum subiectos? Quid ad opes, & diuitias vtilius, quàm velut Prouinciarum, & Regnorum Messem facere, & omnia quæ victi possidebant tuos in vsus, & commoda conuertere? Quid ad honestum laborem conuenientius, quàm ciues, & patriam defendere, hostibus obuiam procedere, illos forti pectore, & animo excipere, consilio, virtute, manu, vincere, a finibus focis, & aris fugare? Quid demum ad probitatis, & sapientiæ opinionem præclarius, quàm non principes dumtaxat animæ facultates, vt literati solent in rerum compræhensione, & dijudicatione, sed virtutes præterea omnes exercere, fortitudinem in periculis, constantiam in aduersis, prudentiam in agendo, consilium in prouidendo, temperantiam denique liberalitatem, magnificentiam, clementiam, & similes. At hæc omnia si vsquam gentium reperiuntur profecto inter milites existunt; si quædam ars, vel disciplina largitur, omnino militia est; quæ sola orbem temperat vniuersum; nec Regna modo dat aut adi-

adimit, ſed vitam ipſam; qua denique vna nihil vnquam extitit aut moribus cultius, aut diſciplina ſanctius, aut amplius imperio; vt propterea nulla vnquam Reſpublica abſque ea floruerit, nulla certè perennarit; imò vero prout quęque gens ſanctioribus inſtitutis, & legibus fuit, ita eam ſemper meliorem habuit, & præſtantiorem, vt Romana; quæ dum Tyrones ſuos diſciplina exercebat, vt vallum ferre aſſueſcerent, vt labores exhaurire, vt inediam, æſtus, algores tolerare, vt diſcrimen vitę ſubire interriti, vulnera corpore auerſo excipere, ſanguinem profundere, mortem demum, & extrema quæque non reformidare, quid aliud ipſam fuiſſe putes? niſi Scholam in qua vera virtus addiſcebatur, & artes vigebant quæ fortiſſimis hominibus neceſſariæ ſunt, quibus de inimicis atque de orbe deuicto triumphare poſſent: tantùm abeſt, vt literatis ipſis inferiores haberi debeant, quorum omne ſtudium quantumuis honeſtũ & vtile, priuatorum officijs artibuſque, velut clauſtris, & repagulis quibuſdam continetur; cum interim Bellorum adminiſtratio, publici muneris decus ſuſtineat, & tam longè pateat, quàm ipſa ſe Regnorum Maieſtas, & publica ſalutis, ac Honoris cura diffundunt; ac proinde Tacitus cum de Domitiano, & Agricola loqueretur *fruſtra*, inquit, *ſtudia Fori, & ciuilium artium decus in ſilentium acta, ſi militarem gloriam alius occuparet: cætera vtcumque facilius diſſimulari, ducis boni Imperatoriam virtutem eſſe.*

VI. *Et conuerſio ad comitem, vt armis ex familia ſua antiqua propropenſione totius circũbat.*

Ad hanc igitur ſicut laudabiliter cœpiſti contende, Ludouice Comes, ad hanc enitere, & quantum ſe hominis paſſus extendere poſſunt, arduus accelera; hoc enim hominum generi propè à natura inditum eſt, vt quæ in familia laus aliqua fortè floruerit, hanc ferè, qui ſunt eius ſtirpis, cupidiſſimè proſequantur, rapiturque ad ſimilitudinem ſuorum excellens quæque natura; & decus in ea retinere contendit, quod à maioribus ſuis videtur accepiſſe; vndè cum tuorum propria laus ſemper fuerit, armorum tractatio, &

Auus tibi maternus ſint atque paternus,
Olim qui magnis legionibus imperitarint.

profecto nihil magis in votis habere debes, quam vt ipſis, & Illuſtriſſimo fortiſſimoque Marchioni à Montebello, qui horum in ſe gloriam, & virtutem præclare ſuſtinet, non impar, nec magno-

rum vnquam indignus auorum ſuccedas. Quod equidem te factùrum aliquando vltra ſpem, & vota mea, haud leuiter conijcio ex optima tua indole, ex ardenti & erecto ſpiritu qui te medullitus vrit & exagitat; ac demum ex tacita illa cogitatione, qua tecum continuò reuoluis, quomodo adlecta in vitę, & fortunarum participationem nobiliſſima ſapientiſſimaque coniuge, & rebus domi tuę cōpoſitis; vel in Orientem poſſis excurrere cum Roberto à Balneo; vel in Africam, Belgium, & Germaniam tranſire cum Ioanne Franciſco; vel in Siciliam cum Guidone Guerra; vel in Hetruriam cum Nouello; aut in Vmbriam, Latium, Flaminiam cum Ioanne Franciſco Seniori, & Nicolao; atque quàm ipſi fortitudinem in illis partibus exibuerunt, velut in te denuo ſpirantem micantemque vberius repræſentare. Certè hi omnes oculos in te conuertunt, hortanturque, ne quam ipſi Guidiorum Familiam ſola bellicę virtutis gloriâ ad tantum decus extulerunt, vt inter paucas, quæ prę cęteris clariſſimæ in Italia, generis antiquitate cenſentur, Heroas ſuo non interrupta Serie, ab Othone primo dinumeret, alio quàm armorum præſidio in eodem dignitatis gradu ſuſtentari poſſe tibi perſuadeas; ac quanta in poſterum eſſe debeat non tam in Illuſtriſſimo tuo Patre Marchione à Montebello, aut Eminentiſſimo Patruo; quàm in te ipſo ſitum eſſe atque conſtitutum intelligas; & ſi enim hic ampliſſimam tuæ Familiæ, ex rubri Galeri inſignibus quæ tam præclare ſuis virtutibus illuſtrat, dignitatem attulerit; ille vero maximis iam beneficijs, ab optimo eodemque Maximo Pontifice cumulatus, nullum adhuc ſperare non debeat, quod præcellentium ſuorum meritorum vim ingentem ornare poſſit. Nemò tamen hunc ſplendorem Genti tuæ conciliabit, quo illuſtrari perpetuo ac condecorari poſſit, niſi eo ſubinde quaſi nouo gloriæ, & honoris pabulo foueatur, quod tu continuo, & qui ex te erunt illi ſufficient; velut Sol qui micantiſſimos in nube radios emittit, omniumque oculos iucundiſſima luce perſtringit, & exhilarat; diem quidem ipſum longè pulchriorem reddere poteſt, ſed nunquam tamen illum abſoluit, niſi continua motione circumactus ab Oriente ad Occidentem: nempè quamdiu non euiluit per inertiam indoles, circumfunditur lumine ſuo, & tanquam renouat quicquid Maiores fuere, efficitque vt occupato rectè animo, me-

reri claritatem generis videatur qui illam extendit; dignusque sit auito nomine qui magis virtutem illius exprimit. His igitur de causis adductus, compellabo te libenter, Comes Ludouice, hac oratione Iuuenalis cuius mihi opportunè in mentem venit, cùm idem ac ipsa, quanquam non iisdem verbis me dicturum credebam.

Sed te censeri laude tuorum
Ipse ego noluerim: Sic vt nihil ipse futuræ
Laudis agas, miserum est alienæ incumbere famæ.

& vero cum in res gestas Maiorum tuorum, quantum longissimè fieri potest recurrens, atque inde vsque repetens memoriam temporum, duos tantum ex illis inueniam qui præter Eminentissimum tuum Patruum, pacis artibus, & sacrorum administratione insignes extiterint, *Bandinum* videlicet *Aretij*, & *Alexandrum Vrbini* antistites; profecto venit mihi in mentem cum sapientissimis hominibus arbitrari; quod sicut ipsa armorum tractatione nihil est præstantius ad Imperij & antiquorum Stemmatum conseruationem, ita etiam nihil ad eorum euersionem efficacius sit cessatione ipsa, & officiorum quæ in pace ac otio exercentur administratione. Secus enim non dixisset Horatius.

Vt primum positis nugari Græcia bellis
Cœpit, & in vitium fortuna labier æqua,
Nunc Athletarum studijs, nunc arsit equorum
Nunc Tibicinibus, nunc est gauisa Tragœdis.

ac propterea Turcę, Othomani illius qui primus inter ipsos Regis nomen tulit, tantique Imperij fundator extitit, imaginem ardentibus maximè oculis, & habitu acinacem distringentis expresserunt, quo nunquam eius simulachrum hoc modo depictum intueri possent, quin etiam continuo recordarentur, Othomanorum Imperium, quod armis quæsitum fuit, armis defendi proferrique debere; & etiam num hodie vetus istud atque perpetuum apud illos institutum solemni consuetudine vsurpatur, vt intranti templum sacrificandi causa Imperatori, Talismanus ædituus Sacerdos occurrat, claraque voce pronũciet, vt meminisse velit imperium quod iustitia, & virtute bellica partum sit, non alijs quàm iisdem artibus conseruari propagarique oportere.

tere. Certè Roma ipſa qua nulla vnquam Ciuitas fuit aut ſcientia rei militaris peritior, aut virtute audacior, aut bello præſtantior, aut victorijs felicior, aut ditione amplior, aut vlla denique ex parte auguſtior, vt non alia arte quam militià molem illam maximi ſecundum deorum opes imperij conſtituerat, qua in excolenda ſic omne ſtudium impendebat, vt Romanorum hoſtis Taxiles libero ore apud Tigranem faſſus ſit ἄμαχον χρῆμα τὰ ῥωμαίων ὅπλα *rem inuictam Romana arma*; ſic poſtquam Comitia pluris quàm caſtra fecit, poſtquam candidatos, Magiſtratus, Oratores; Græculos & eiuſmodi militum impedimenta in Vrbem admiſit; tunc occaſionem dedit Satyrico ingenuè fatendi quod *Græcia capta ferum victorem cœperat*; tunc virtutem, & antiquam laborum tolerantiam qua Orbem ipſum ſubegerat, remiſſione fregit; atque omnia demum in peius ruere cœperunt, ita quidem, vt ludibrium tandem omnibus Barbaris debuerit. Nec Romanum modo imperium, ſed Aſſyrium, Græcum, Perſicum idem fatum exercuit, adeoque per reliqua omnia graſſatum eſt, vt nec minoribus etiam pepercerit; ex quibus multa referre non admodum difficile eſſet, quæ tum hic præſertim in Italia, cum etiam alibi gentium, tamdiu auctoritatem ſuam retinuerunt, quamdiu, vel proprijs armis ipſam tutari, vel principum ſummorum auſpicijs bella gerentes quod hactenus Maiores tui fecerunt, illuſtriorem illam, & firmiorem reddere ſunt conati. Quare opus eſt omnino idem etiam vt efficias, Ludouice Comes, quo actis ſaltem ſi non auctis bello rebus, domeſticam laudem cumulatiorem reddas, Patriſque, & Auorum gloriam altius in dies extollas, & nouo meritorum quaſi fulgoris acceſſu colluſtres; abſque hoc enim bonam famam habere potes, non potes magnam; honeſtè viuere potes, non potes mori glorioſè. Neque vero mihi pertimeſcendum eſt ne grauiter, & moleſtè feras quod tibi qui freno magis quàm calcaribus indiges, quaſi deſidi & otioſo claſſicum intonem, & tot labores diſcriminaque offeram ſuperanda, quot monſtra Herculi debellanda fuerunt; cum te potius ad honeſtas voluptates, amœnitateſque iuuenibus conceſſas inuitare deberem; etenim præterquam incitatum te ac ſponte currentem, longè facilius impellere poſſum, quo feſtinus ad metam properes, quàm ſi nulla ad iſtud animi pro-

pensione vix vnquam è carceribus te proripias, non secus profecto quàm

Ouidius. *Acer, & ad palmæ per se cursurus honores*
Si tamen horteris, fortius ibit equus.

noui insuper quàm Patris, & Patrui ac Maiorum tuorum naturæ retinens, alienus etiam euasisti ab omni sensuum oblectamento; noui quàm constantissimè semper delicias omnes respueris, quã frugaliter viuas, quàm te laboribus continuis obdures, quàm pertinaciter exerceas; quã generosè Tyrocinium quod in Belgio per Quadriennium posuisti, *Montiscutuli* quotidie renoues, vt non tam intermissum quàm alio modo, & alibi factum videri possit; Noui denique quàm sapienter apud te constituas in Solem potius, in puluerem, & aciem prodire; in vulneribus, & periculis, ac assiduo vitæ discrimine versari; quàm in vmbræ aut puellarum otiosorumque cœtibus, & coronis, plenos hilaritatis dies traducere; & merito quidem cum in hac vita infamiæ, & dedecoris plena, nullum vnquam summum virum diu voluptas retinuerit; ab illa immortalis gloriæ parente, nullus vnquam, vel labor, vel periculum magnos viros deterruerit.

GA-

GABRIELIS NAVDAEI
PARISINI.
SYNTAGMATIS
DE STVDIO MILITARI.
LIBER PRIMVS.

De Militis Officio.

RAECEPTVM est à communi artium omnium tradendarum regula, & generali Technologia desumptum, vt quæ vulgo Progymnasmata dicuntur, Prothœoriæ, Prodidagmata, ea initio disputationis cuiusque præmittantur, quo tota demum tractatio clarior, & facilior euadat; Quare postquam in superiori præfatione hoc ipsum præstiti, & necessarijs prælusionibus animum tuũ abundè præparaui, ad ea quę me de studio Militari dicturum recepi, maiori cum attentione percipienda; Tempestiuum est, Ludouice Comes, vt mihi benignus adsis tecum in castra subeunti, & per Militis ac Ducis conditiones calamum circumferenti meum; in quibus, si minus facile dicendo expedire me possum, quàm tu agendo, vtriusque prouinciam sustinere; non tamen audaciæ meę succensebis, sed titubantem in aliquibus animum reges, excusabisque votum quod non solum docendi te, sed ornandi quoque de causa forsan imprudens suscepi.

1. *In militis, vt & Ducis Officio eplicando non minima quaque, & in certa excutiẽda sunt.*

Verum ne te diutius in limine morer, & ijs verborum officijs suspensum detineam; cùm generalis studij militaris duas antea partes constituerim, prima certè quæ de Tyrone est, tum

ordine tractationis, cùm etiam necessitate institutionis, alteram omnino, quæ circa Ducem occupatur præcedere debet; vnde rationi apprimè cõsentaneum est, vt ab hac incipiam de vtraque dicere; quod equidem dum facio æquè iuxta ab eorum more, institutoque mihi declinandum esse persuasi, qui sublimia tantùm & extra vulgi mentem, iudiciumque posita sequuntur; ac ab illorum consuetudine, qui nimis exiguè singula ad calculos reuocant, nullumque vnquam suæ diligentię, & solicitudini terminum ponunt, vt minima quæque, & obscura possint ad aliorum exempla, vel præcepta componere: Nam si prius tentarem Deos mequosdam, aut Heroas immortales sapientissimos, fortissimos, non milites, aut Imperatores humanis casibus obnoxios depingere, & tu ipse Comes Ludouice, & qui tecum vna sentiũt cordati omnes, statim obijcerent: atque me simile quoddam nunc fortasse moliri eorum, qui tales Respublicas, ac tales Reges, & Oratores informarunt, quales neque vnquam fuerunt, neque apud homines esse possunt; si verò quemadmodum alij de rebus infinitis, & singulis actionibus cauere vellem, ad quas certissimum est, nullam posse artem, vel prudentiam pertingere, irrideres me insuper, tanquam hominem, nec inter seria negotia grauitatem retinere solitum, nec in leuibus etiam non leuiter ineptientem: quid enim aliud quam ineptiunt illi? qui ex eo quod Iustinus asseruit, in bello nihil tam leuè esse, quod non interdum rei momẽtum faciat, suos continuò milites admonent, vt scutum, vel bombace muniant, vel manu sublatum longè ab armis teneant, si quãdo clanculum, & Diomedis instar aliquid aduersus hostes illis tentandum fuerit; quoniam Decium inquiunt, inter hostium castra peruadentem, offensi scuti prodidit sonus: similiter, vt equos diligenter habenis retineant, si tumultus declinare velint; quos ab illis fugientibus, excitatos fuisse in Cecinnæ, & Christianorum exercitu, auctores sunt Cornelius Tacitus, & Paulus Aemilius: vt gladium ita commodè, prudenterque lateri accommodent, ne aut vaginà inter currendum excidat, aut iactatione adeo post tergum auertatur, vt capi manu, nudariq; ab equite non possit; cùm Catonem dum ab hoste vehementer premeretur, similis casus in manifestum discrimen coniecerit; ac denique, vt magna ab illis calceationis equorum cura habeatur, quandoquidem Sfortiæ cõtigit

lib. 1. Annal.
lib. 6. Histor.

tigit aliquando, vt in vmbris pugnans equo ipsius soleis omnibus inter pugnandum excalceato, eoq; propterea in manibus hostiū relicto, vix ipse pedes effugerit; quibus præceptis an leuiùs aliquid, aut magis à dignitate, & iudicio scriptoris alienum excogitari possit, non equidem video; nam qui de re aliqua scribere cum decoro, & maiestate volunt, ipsius præcipua tantùm attingere, nec nisi ad faciem collimare debent; ne si leuibus, aut incertis legem posuerint, non bene prouisa, & diligenter explorata consilia sumpsisse videantur, & tamen proh malum, adsunt quotidie innumeri, qui ex tali mustaceo lauream sibi quærunt, & præclarum omninò ducunt

Talibus in nugis consumere turpiter æuum,

de quibus sanè tantum abest, vt quicquam, vel honestè à viro graui, & conspicuo; vel prudenter à sapiente; vel certum ab experto; decerni atque constitui possit, vt ne quidem in ijs, quæ per se magis digna consideratione existunt, minusque Fortunæ casibus sunt obnoxia, aliquid, nisi admodum timidè, & cunctanter statuere debeant; rerum enim agendarum varia, & inconstans natura, nullam de ipsis legem ferri permittit, quæ semper, aut vbicunque conueniat; & leges ipsæ dum aliquid præcipiunt, communem quandam rationem sibi proponunt, quæ vt in plures cōuenit, sic interdum locis quibusdam, & temporibus immutanda est, efficiturque his de causis, vt multa necessariò hominum consilijs, & arbitrio deliberanda, & iudicanda relinquenda sint, quæ profecto si quis postulet ratione certa fieri, *is* ex Poetæ Comici sententia, *nihilo plus agat, quàm si det operam, vt cum ratione insaniat* Terentius. insanire si quidem ab omnibus iudicati sunt Heracleotæ, dum referente Parthenio lege cauerunt, ne quis colligatas imposterum Ouiculas exigeret, eo quod Antileon temerè in illas offendens, à Stipatoribus Archelai Tyranni, quem occiderat, interceptus fuisset. In erotic.

II *Sed ea tantū quæ enumerantur ex sapientissimorū Ducum sententia.*

Atque hæc ratio tātum apud me obtinet, vt quæ multi scriptores proletarij quotidie in hac materia diffusè congerunt, breuiter digerere, & cùm hic de milite dicendo, tum etiam postea vbi de Duce sermo habebitur, paucis sed vtilibus valde præceptis, quidquid ex vtriusque studijs, & officio pendet mihi sit in votis, & animo explicare; præsertim cum videam istud antea quidem

à ſapientiſſimis viris vſurpatum, vt breuibus ommino, & tribus tantum aut quatuor verbis, illud omne quod ad Militem ſpectat, complexi ſint. Nam Paulus Aemilius apud Liuium, tria ſolummodo illi curæ eſſe volebat, nempe vt corpus quàm validiſſimum, & perniciſſimum haberet; arma etiam apta, & expedita; ac animum denique paratum ad ſubita imperia; & Braſidas referente Thucydide, cẽſebat optimi militis munera eſſe τὸ ἐθέλειν, καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι, καὶ τοῖς ἄρχουσι πείθεσθαι *velle, reuereri, obedire Ducibus*, cætera vero, quod item dicebat Aemilius, Dijs immortalibus, & Imperatorum curæ eſſe relinquenda. Nec immerito ſane cum illius non ſit quicquam meditari, aut inuenire, in quo varijs artibus, & ingenio præcellenti opus habeat, ſed in eam tantum partem Andabatarum ritu inclinare, in quam Ducum ſuorum conſilijs, & arbitrio impellitur. neque enim ſui iuris ſunt milites, aut minori quam Gladiatores ſacramento aſtricti, vt quocumque illos impetus, & inconſulta ratio rapuerit, in illud ſtatim præcipites ſe dedant; ſed potius, vt tanquam Laruę, & Oſcilla, quæ in conuiuijs ſpecies mille formarum exhibebant, & icunculæ mobiles tractileſque funibus, quas Neurobatæ in Theatris oſtentabant, ita hi Tribunitijs imperijs circũacti, & alieno nutu non ſuo viuentes; eas modo actiones, & motiones repręſẽtare debẽt, quas ſuis Ducibus, conſultum videbitur illis imperare; ita enim, vt facerent milites ſuos præclariſſimus Imperator Phocion admonuit, cùm aduerſus Macedonas, qui in Atticam irruperant præliaturus, certatim omnes ad illum accederent, hortarenturque, vt colle quodam, qui mirum in modũ opportunus eſſet occupato, illic collocaret exercitum; neque enim potuit ſibi temperare quin iuuenilem hanc audaciam tali exclamatione cõprimeret, *ò Hercules quàm multos video Duces, milites verò perpaucos!* quo dicto ſimul, & imprudentiam eorum notauit, qua Duci præire conabantur, & eius ſe conſilijs immiſcere, contra quàm poſtulat militis officium; cuius eſt non tam dare, vel petere muneris ſui, aut alterius rationem, quàm fortiter pugnare, & egregium ſe in omnibus, ac animo prompto, & interrito exhibere. quod item videtur Otho Imperator ſuis militibus, quanquam non eodem penitus modo ſapienter præcepiſſe, *vobis enim*, dicebat ille, *arma & animus ſint, mihi verò conſilium, & virtutis veſtræ regimen relinquite*. & magnus ille Sfortia, qui pri-

apud Tacitũ 1. Hiſtor.

primus suis maioribus vera virtute præluxit, è turmarum,cohortiumque præfectis Martium Fauentinum, Eustorgium Vicecomitem,Ludouicum Columnam,Thomam à Typherno, & Scorpionem,atque Tarentulam,Parium Derthonem,& Angelum Lauellum, cui ob hæsitantiam linguæ,tumultumque oris Tartaleæ cognomentum fuit, viros omnes exploratæ fortitudinis maximè adamauit, fraternoque amicitiæ iure sibi deuinxit;diuisa enim inter Ducem, & militem esse militiæ munera dictitabat, vt victoria pararetur; quum in illo ante omnia rationem;atque prudentiam, in his autem expeditam vim,peracrem impetum,& indomitum robur, omnino requireret, propterea que eos præsertim deuitare, damnareque erat solitus,qui in coronis,solicitè nimis,atque subtiliter de belli ratione, exituque rerum disserendo, quid statuendum, quidue tentandum foret Imperatori consulere, atque præscribere viderentur,cęterum ipsi perlibenter aspera quæque, & periculosa omnia detrectarent, soloque, & inani sapientiæ nomine contenti,fortibus viris, veræ laudis materiam relinquerent, qui imperantibus alacriter parere, vehementerque pugnare, nec vulnera, aut mortem timere didicissent. & certè cum videam Romanos illos,qui de cunctis rebus prudenter statuere consueuerũt, milites ab agris,& pascuis collectos,pluris semper, quàm reliquos omnes fecisse;in hanc etiam opinionem facilè deuenio,quod cùm in istis robur corporis, vitamque spectarent, continuis laboribus ad militares actiones duratam, & exercitam; tum etiam morum asperitatem, ingeniumque planè hebes,& obtusum requirebant; quia dum minus apti,habilesque erant, quàm vt vel multis de rebus argutè, subtiliterque iudicare, vel in aliorum dicta factaque curiosius inquirere possent; minus propterea frequenter istud facere conabantur, quam arguti quidam cincinnatique Thrasones, ex Vrbium, & Academiarum frequentia ad omnes artes, & nequitias instructi, qui ipsius etiam Taciti iudicio, & *refractarij, plerumque sunt, & iussa Ducum interprætari malunt,quàm exequi.* 2. Histor.

III. *Quanquam hæc omnia cõmodius adhuc referri possint ad delectum, & disciplinam.*

Nudum igitur militem volo, spoliatumque non modo propria voluntate, sed omni cognitione rerum, quæ ad Tribuni sui iussa strenuè, fortiterque exhaurienda non faciunt; illæ vero paucæ numero sunt, & omnes fermè disciplinæ militaris pomerio septisque conclusę;quanquam nonnullæ pręterea desiderentur cõditio-

ditiones, ad eius delectum apprimè pertinentes, quæ licet à casu, vel à natura citius quàm ab electione hominibus ipsis indantur, mirificè tamen institutionem militis promouent; & quemadmodum in alijs disciplinis, sic in militari sæpius efficiunt, vt vnusquisque prout liberalius fuerit istis subornatus; ita quoque cæteris præstantior, digniorque, qui ad summa quæque, & honesta contendat habeatur. Eiusmodi vero sunt Patria, Corpus, Aetas, vitæ genus, & Animi dispositio ad fortitudinem, & gloriam requisita; quæ cuncta si disciplinæ regulis, de quibus postea nobis dicendum est, exculta diligenter in Milite reperiantur; hunc profecto non dubitarem pro eius exemplo proponere, qui summus in eo genere, numeris omnibus esse possit. Cætera enim quæ de domestico, vel externo; pedite vel equite; ordinario vel subsidiario milite hic à non nemine quæruntur, non tam eius sunt loci, quàm illius, in quo de Duce tractandum est, qui pro temporum & locorũ opportunitate, suos vel alienos ad arma vocat, eosq; pedibus, vel equis vt cõmodius illi atque vtilius fuerit merere iubet.

IV.

1. Delectus ig tur necessitas proponitur varijs exẽplis priscorum militum.

Enim vero cùm mirari ego persæpe soleã quid causæ tandem sit, cur nostrorum temporum militia, nihil vspiam efficiat quod cum antiqua Romanorum, vlla ex parte conferendum sit; non equidẽ istud propterea contingere censeo, quod natura. Sicut aliqui credunt, liberalius veterum militum, quàm eorum qui nunc sunt animis, fortitudinis, ac audaciæ, & industriæ naturalis semina inseuerit indideritq; nam ipsa semper sui similis extitit, & generosos, ac fortes animos eædem, quæ olim regiones, & loca producunt; neque etiam hoc fieri dixerim, quod numerosiores olim exercitus in campum præliaturi descenderent, cum Alexander, Marius, Lucullus, Martellus, Scanderbechus mediocribus semper turmis stipati, ingentia bella confecerint; & quemadmodum rectè monet Vegetius *in omni conflictu non tam prosit multido quàm virtus*; ita vt etiam referente Tacito *in multis Legionibus, pauci sint qui prœlia profligant*; sed culpam huiusce rei integram in cõtemptum delectus, & exercitationis refero, quibus ita Græcorum omnium, ac Romanorum disciplina semper excelluit, vt nulla fermè sit apud antiquos Auctores militum mentio, absque illa, quæ de eorum quoque delectu instituitur: sic enim Catullus de Argonautis

Cum

Cum lecti iuuenes Argiuæ robora pubis de nupt. Pelei, & Thetid.

& Virgilius eodẽ etiã Epitheto vſus eſt cùm de iiſdem loqueretur,

Altera quæ vehit Argo

Dilectos Heroas. Eclog. 4.

qua in re videtur vterque Euripidem ſequutus, qui hos ipſos τοὺς ἀρίστους τῆς Ἑλλάδος vocat, ex eoque poſtea Lucretius dixit in Medea.

Ductores Danaum dilecti, prima virorum.

ac iterum vates maximus eodem penitus ſenſu

Arcadas huic equites bis centum robora pubis

Lecta dabo. Aeneid. 8.

quod vero hic militũ delectus ſubſequutis poſteà temporibus, ac florente potiſſimum Imperij Romani Maieſtate, haud minori diligentia à cenſoribus haberetur, non eſt ſanè quod aliquis dubitet, poſtquam Varro contendit Legiones *à legendo* dictas fuiſſe, aut quemadmodum ſcribit Plutarchus *à deligendo*, quod ex omnium Tyronũ delectu, ac veluti flore delibato fortiſſimorũ militum cõponerentur; quod etiam innuit Vegetius, cùm enumeratis diuerſarum gentium naturalibus præſidijs, quibus illas Romanis præſtitiſſe in confeſſo eſt apud omnes, ipſe demum ſubiungit *ſed aduerſus omnia profuit Tyronem ſolertem eligere.* in Romulo. lib. 1 cap. 1.

II. *Qui etiam notis Imperatorũm in brachio compuncti.*

Atque vt ita delectos Tyrones in officio continerent, ſolebãt eos punctis quibuſdam ſeu ſtigmatis notare quemadmodũ fertur in cõſtitutione Arcadij, & Honorij Imperatorũ cod. de Fabricẽſibus, quæ talis eſt *Stigmata hoc eſt notæ publicæ Fabricenſiũ brachijs ad imitationẽ Tyronum infligantur, vt hoc ſaltẽ modo poſſint latitantes agnoſci*, ex quibus verbis patet milites ſtigmatias ſeu notis compunctos non ſecus, ac ſeruos fuiſſe; ſed hi in frõte notabantur, quod oſtendunt illa Neuij veteris Poetæ in Lignaria, *ſignare oportet frontem calida forcipe*; & Apulei iocus in Myleſijs vbi ſerui vocantur *frontes literati, & Capillum ſemiraſi, & pedes annulati*; milites vero impreſſa geſtabant in brachijs huiuſmodi ſigna, quibus etiam probabile eſt nomen Imperatoris exaratum fuiſſe; ſi tamẽ eodem modo de illis, ac de Aquarijs, & Hydrophilacis ſtatuendum eſt, de quibus ita cod. de aquæductibus ijdem Imperatores præcipiebant, *vniuerſos autem Aquarios, vel aquarum cuſtodes, quos Hydrophylacas nominant, qui omnium aquæ ductuum huius regiæ Vrbis cuſtodiæ deputati ſunt, ſingulis manibus eorum felici nomi-*

ne

ne pietatis nostræ impresso signari decernimus: sanè quod ad Tyrones
lib. 8. c. 12. spectat elegans est Aetij medici locus, quem lubenter in medium profero, tanquam à paucis quod sciam hactenus delibatum, & animaduersum στίγματα καλοῦσι τὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἢ ἄλλου τινὸς μέρους τοῦ σώματος ἐπιγραφόμενα οἷά ἐστι τῶν στρατευομένων ἐν ταῖς χερσίν. hoc est, *Stigmata appellant, quæ ori, aut alteri cuipiam membro inscripta sint, qualia sunt in militum manibus*. Cæterum idem etiam probant D. Gregorij epistolę ex quibus discimus cõstitutum fuisse *ne quis manu signatus ante expletam militiam, in Monasterijs reciperetur*. & his omnibus pro cumulo accedit Vegetij auctoritas,
Lib. 2. cap. 5. quàm Critici ex melioribus membranis hunc in modum legunt *nam victuris in cute punctis milites scripti, & matriculis inserti iurare solent*. at hodie quidnam horum simile in militum delectu obseruatur, & quos milites legimus præter tumultuarios, ac nullius ordinis, & disciplinæ; pecuniola proponitur, tympanũ strepit, & ecce coeunt aliquot ignoti inter se ignorantesq; Vrbium videlicet purgamenta, nebulones subrostrani, lixæ, pecuarij, cerdones, baiuli, crustularij, vespillones, ac nepotes ex scortatorũ, aleatorumque fæce deprompti, temulenti omnes, peruigilijs, & Bacchanalibus, quàm disciplinæ, & castris potius assueti, atque vt vno verbo absoluam verè galeati Lepores; quibus vt ad populandos finitimorum agros, tectaque vrenda, & abigenda pecora aliqua vis sit, certè in pugna, & signis collatis nulla est; vnde si quis nomen illis militum adimat, non magis profecto cum antiquis comparandi veniẽt, quàm Syri cum Romanis, aut cum Macedonibus Sybaritæ; atque ex eo est, quod etiamsi veterum pugnãdi morem multis parasangis superare videamur, ob recentes illas machinas quarum tanta vis est, vt non instructas modo acies, sed aggesta immani sumptu murorum propugnacula incredibili celeritate deijciat, nescio tamen quomodo neglectis, quæ semper apud antiquos summa in obseruatione fuerunt militum delectu, atque disciplina; non dicam sicut Romani orbem ipsum deuincimus, sed ne quidem, vt Persæ, vel Macedones imperium proferimus, vix etiam aliquoties ab aliorum inuasione tuti. Quamobrem vim maximam Delectus esse oportet, qui tot victorias peperit, tot regna, & imperia stabiliuit, dum solus idoneos milites efficit ad disciplinam. quid enim prodest si exerceatur aliquis diligenter, si plura

stipen-

ſtipendia in caſtris conficiat?dum vero animis opus eſt & pectore firmo, tam inepto corpore exiſtat, adeo viribus defectis, & generoſa indole ſic aſſueta, fractaque delicijs, vt cum vel belli incōmoda perferenda ęrumnęque ſe offerunt, vel ſolidos dies laboribus exigere oportet, vel fluuios natando traijcere, aut cum hoſte vel vno, vel pluribus pedem conferre, impreſſioneſque repentinas ſuſtinere, & glandium imbrem, tædas ardentes, calcem, viuam, ſaxa, mortemquè ipſam intrepido, & aduerſo vultu excipere; ſtatim ipſe palleat, tirubet, hæreat, & indecoro geſtu ac paſſu, iſthęc omnia cane peius,& angue decliner ac fugiat;ad quę tamen cœteri qui legitimè, & ad veterum libellam à conquiſitoribus qui nunc cenſorum loco delectum habent conſcripti ſunt, & in militiam adlecti, tam alacri, & præcipiti animo feruntur, vt Statius in Achilleide tot diſcrimina, & pugnandi libidinem ingenioſè quidem ac verè *dulces bellorum furias* appellarit.

Quoniam igitur vires regni, & Romani nominis fundamentum, in prima eiuſmodi delectorum examinatione conſiſtebat, non cuiuis illa, vt nunc moris eſt, temerè committebatur, ſed adeo curioſè peragebatur in Republica libera, vt longo tempore Ciues tantum Romani, ingenui, & artis ludicræ voluptuariæque expertes, inter legionarios milites quos illa fouebat conſcriberentur, ex eoque Seneca occaſionem ſumpſit, vt aſſereret quod *Caſtra quos ad laborem, & pericula recipiunt, faſtidioſè legunt*, & huius quidem diligentiæ rationem aſſignat Vegetius quia nimirum *iuuentus, cui defenſio prouinciarum, cui bellorum committenda fortuna eſt, & genere, ſi copia ſuppetat, & moribus debeat excellere*; idemque auctor, inter præclaras Sertorij virtutes diligentiam illam præ cęteris commendat, quàm in Tyronum delectu ſolebat adhibere; quo genere laudis multi etiam referunt Marium conſulem, & Pyrrhum Regem Epirotarum inter paucos excelluiſſe, ſed non prætermittendus eſt in hoc cenſu fotiſſimus Iſraelitarum Dux Iudas Machabæus, qui altioris vt par eſt ęredere, & diuinioris conſilij afflatu, aliam præter vſurpatas à Romanis delectus rationem excogitauit; ſi quidem cum aduerſus innumerabiles profanos, falſiſqueDeorum cultibus mancipatos hoſtes contenderet armatus, non vt cæteri modo duces, quaſdam fortitudinis, & bellicæ virtutis notas in militibus ſuis inda-

[Margin notes:]
3. *Additurque varia eius ratio à varijs ducibus obſeruata.*
Epiſtola 44.
cap. vij. lib. I.
Lib. I. Mach cap. 3.

dagauit, sed cum intelligeret multorum virtuti paucorum sœpius ignauiam officere, facultatem omnibus indulsit *qui ædificabant domos, & plantabant vineas, & sponsabant vxores, & formidolosis, vt rediret vnusquisque in domum suam*; quod Hercle tam prudenter fecit ex diuinæ legis statuto, quod pluribus in deuteronomio, & libris Iudicum explicatur, quàm Annibal astute, qui priusquã iter longum, & insolens per inuios, Saltus tantæ colluuioni Barbarorum in Italiam aperiret, septem illorum millia domum remisit, quos minus libenter ab aris, & focis in tam longinquas regiones abripi; ac in alium velut orbem deduci animaduertebat. Nempè vterque illorum merito timuit, ne paucorum metus communem audaciam corrumperet, & in sociorum animos, præsentibus malis, & difficultatibus penè iam emotos, contagione infesta proserperet, non aliter quàm in exercitu Cæsaris aliquando contigit, vt quorumdam vocibus ac timore, qui propter imbelliam, ne Germanorum quidem nomen ferre poterant, paulatim etiam ij qui magnum in castris vsum habebant milites, Centurionesque, quique equitatui præerant, perturbarentur non mediocriter scilicet quia, vt inquit Satyricus.

Lib. 1. com.

Grex totus in agris
Vnius Scabie perit, & porrigine Porci,
Vuaque conspecta liuorem ducit ab vua,

Verum, vt orationem sensim ad illud referam quod in tali militum delectu primum quidem obseruari debere constitui, certè Patria est; nam quod Manilius contendit de Scorpione cœlesti qui peculiari suo influxu.

Lib. 4.

In bellum ardentes animos, & martia Corda
Efficit, & multo gaudentem sanguine ciuem.

V.
1. Mex. de patria Tyronis, dicitur ex astrorum. influxu, qui reijcitur.

equidem non tam ineptus sum qui commentum istud recipiã, ab æruscatoribus, & offuciarum magistris excogitatum; dum ex eo quod viderant terrena quædam inter homines sita, cœlestium rerum sensu atque ductu moueri; quale forsan est quod Oceanus veluti Lunæ Comes & parasitus cũ ea simul senescit adolescitque, hinc videlicet sibi argumentum fecerunt, vt homines etiam quasi habena quadam de cœlo vinctos gubernari, & omnia rerum humanarum tam parua quam maxima, stellis ipsis: atque sideribus euincta duci existimarent. Hoc vero cum nimis quàm absurdũ,

&

& inconſequens ſit, quis amabo non conuenientius iudicabit? ex manifeſtis qualitatibus quæ in cœlis ipſis, & locorum diſpoſitionibus liquidò percipiuntur, hominum naturas, & propenſiones elicere, quàm ipſas ex occultis quibuſdam, & imperceptibilibus cauſis fingere; ſimulque vaniſſimis illis artibus ſuffragari, quas peſſimi nebulones multorum ad id facilitate, & incauta nimis credulitate prolecti, in reliquarum artium dedecus, & perniciem continua mendaciorum ſerie accumulant. Maximè cum illos videre ſit tanquam ex bonæ mentis tutela precipitatos, nihil vnquam ſani cogitare, ſed ex vno errore in alios ſenſim non minus abſurdè inconuenienterque prolabi; Mundum enim ſeu compagem illam quę ex mutua elementorum ſocietate coaleſcit, fictis ex ingenio coſtellationibus, ſtellarumque vertigini, non ſecus ac hominem ipſum mancipant; quæ ſi recto breuique luminis traiectu regiones quaſdam feriunt; ſi obliqua affulſione perſtringunt; Si velut tranſcurſu præteruectæ extremitates illarum lambunt; aut vnum, vel aliud ſignum pro metatore accipiunt; ita quoque variam in illis indolem effingant, diuerſos mores, penituſque auerſam ab aliorum conſuetudine, & diſcrepantem naturam. Ex eo ſi quidem fieri volunt quod Germanos; Leonis, & Sagitarij dominatio ad ſubeunda pericula Martemque intrepide laceſſendum confirmat; Cor Scorpionis Hiſpanos, nec non Armoricos, & Normanos ad callidas fraudum artes extimulat; Chaldæos ad humanitatis cultum, cœlique obſeruationes Sol & Leo componunt; Iudæos & Syros aſcito in perniciem Scorpione veteratorum technis, & imbecillis animi ſuperſtitionibus imbuunt; quem ratiocinandi modum inſequuntur etiam cùm de reliquis terræ partibus apud ſe conſtituunt. Sed cum ille ita vaniſſimus eſſe depræhendatur, vt non multo magis ineptum ſit Platonis commentum, qui ſexto de legibus varietatem hanc Demonibus, Genijſque Prouinciarum cuſtodibus acceptam refert: quonam alio in locorum inueſtigatione, quæ feroces, & ad arma perquam idoneos Tyrones conquiſitoribus ipſis ſuppetant, nobis tandem vtendum eſt?

Profecto, haud aliunde melius iſtiuſce rei peragendæ rationem iniri poſſe mihi perſuadeo, quàm ex varia terræ ipſius conſtitutione, & longa etiam annorum obſeruatione; quæ duo ita per ſe *2. Locorum ſitu.*

ad

ad istius argutę diuinationis momenta faciunt, vt qui certiora signa cupit morosi, qui plura nimium Hercle seduli diligentisq; notam haud difficulter incurrat. Nam vtcumque verissimum sit nullum esse locum designatum, qui aut malos omnes, aut probos procreet & efficiat, quemadmodum Epicharmus sapienter opinatus est, consterque in omnibus locis, & strenuos, & ignauos nasci, non tamen frustra dixisse Cicero censendus est cùm ad Trebatium scriberet *natio me hominis impulit, vt rectè putarem*; nec incassum Nathanaël illud interrogauit, *à Nazareth quid boni?* aut Horatius damnauit

Pantolabum scurram, Nomentanumque nepotem,

cùm experientia compertum sit rem ita in plerisque locis, & nationibus se habere, vt ex natura, vel institutione magis procliues sint, & ad quasdam virtutes, & ad vitia etiam nonnulla, quæ frequentius in illis, quàm in cæteris vigere depræhenduntur; quemadmodum per exempla populorum decurrens facile demonstrare possem in singulis, nisi passim hæc obuia essent apud scriptores, & in quemquam iniurius, aut adulator videri nollem. Huiusce igitur rei causam inuestigāti illud primo occurrit, quod sicut vites lætiores in collibus proueniunt, Syluæ in montibus, Segetes in planicie; & plantæ quędam vegetiores in partibus Solis exortui vicinis sponte luxuriant, vix autem inualescunt etiam diligenti cultura sollicitatæ, in illis quas vel occiduus, vel tantum obliquus illustrat, sed omnes imbecillæ, & elangues existunt; ita quoque in hominibus fieri amat, in quibus frequenter euenit, vt gens genti alteri in bello præcellat, & Mundi plaga ad robur non tantum corporum, sed etiam animorum plurimum momenti afferat, nam prout illa continuis teporibus feruidam cordis temperiem laxat, aut frigoribus intendit, propterea etiam fit, vt timorem in illis, aut audaciam ingeneret. Cor enim à quo in nobis affectus omnes, propensionesq; tanquam à moderatore præcipuo dependent, sic illas inflectit, vt nunquam à temperie sua diuersum quicquam efficiat, cuius vsque adeo retinens est, vt qui inter molles, & effeminatos Sybaritas, corde erit impensè calido; & exusto, is non possit nisi educationis vitium naturæ leges infringat, non aliquid robustæ, masculæque virtutis obtinere; verum vbi consentiente in mutuam opem externa illa plaga-

rum orbis temperie, natiua cordis dispositio corroboratur, tunc non inter priuatos homines sua munera amplius dispensat, sed integras nationes in eiusdem propensionis cōsortium trahit. Vnde cum aëris nos ambientis calor vehementer intensus, occultos cutis meatus in homine diducat, & per ipsos effluentem humorem internum, atque vna cum ipso calorem ferme omnem exterminet, frigus autem eiusdem circumstantis, contrarium è directo efficiat; dum vias illas angustiores obturat, & ex consequenti caloris effluuium reprimit, qui posteà velut ab hoste præpotenti intra vallum conclusus, sanguinem ipsum acuit, spiritusque omnes concalefactos maiorem in modum ad sua quosque præsidia, & stationes amandat; profecto consentaneum est nos cum sapientissimis hominibus in hoc conuenire, quod squallidis in regionibus, & retorridis, molles, atque effœminati progignuntur incolæ, in algentibus autem, ac gelu niuibusque damnatis, audaces & generosi; quo minus enim à Sole, eo magis à seipsis feruescunt, calore qui difluere, ac dissipari flagrante vehementius aere solet, ad interiores recessus per vim frigoris externi retuso; non secus omnino atque antra cryptęque profundius excauatę, & hominum ventres, coacto per brumales dies intus feruore, abundantius calescunt, pluraque alimenta conficiunt, quàm æstate, aut flantibus Austris, quos diuinus Senex in tertia sectione aphorismorum asserit auditum hebetare, caliginē visui offundere, caput grauare, & membris omnibus tarditatem languoremque conciliare; contra certè quàm Aquilonis aura faciat ventorum omnium saluberrima, & maximopere vitæ vsibus, ac commodis inseruiens. Verum alia sunt præter morbos, & ciborum elaborationem, in quibus raro cum Australibus Boreales conueniunt; horum enim vis pectoris obfirmata, nullo periculo deterretur, nullum vitæ discrimen extimescit, non horret vulnera, sœpiusque conspecto sanguine virtutem in se acrius exstimulat, & ardentius in aduersarium consurgit adeoque, vel postquā conciderint vincere didicerunt, vt cum Alexandro magno de genu pugnare illis pro ludo sit, cum Cæsare alieno Clypeo vti; dentibus etiam cum Romano milite qui in Cannensi pugna mortsibus ad extremum se defendit; his denique non labor est insolitus, non locus vllus asper, aut armatus hostis formidolosus; Istis

Aphoris. 5.

D vero

vero geniales apparatus cordi ſunt, motus doceri gaudent Ionicos, petulantiæ omni, voluptatibuſque ſe committunt, nihilque demum ardui conficiunt, ſed nec aggrediuntur quidem, niſi extrema neceſſitate, aut inſigni contumelia forſan impulſi. Vt ex eo Cyri iudicium, vimque ingenij præclaram ſuſpicere liceat, qui rogatus à Perſis, vt in feraciorem ipſos regionem deduceret, *ergo* ſtatim innuit ille; *ad ſeruiendum vos parate, mollis terra molles & demiſſæ indolis homines producit, non eiuſdem eſt regionis fructus, & viris edere generoſos*, & eodem pertinet quod Lucanus non poeta modo, ſed philoſphus inſignis tanquam ex Tripode pronunciat,

Lib. 8.

Quicquid ad Eoos tractus mundique Teporem
Labitur, emollit gentes clementia Cœli;
Omnis in Arctois populus quicumque ruinis
Naſcitur, indomitus bellis, & Martis amator.

cuius rei non poſſum locupletiorem teſtem laudare quàm illam Terrarum Gentiumque deam vrbem Romam, quæ vbi in Aſiam Duces ſuos verè Martis pullos ad cohercendum Regem Antiochum, alioſque motus compeſcendos tranſmiſiſſet, eorum poſteà loco quos armis horridos, diſciplinęq; tenaciſſimos è ſuis mœnibus eduxerat, corruptos eos, ac laborum impatientes omniq; vitiorũ genere perditos recepit; & luxus ille ab Aſia cũ exercitu Romano allatus, exitium ei ſimul ac perniciem ingentem attulit, vt non de nihilo fuerit Cn. Manlij cũ Gallogręcis pugnaturi, hæc ad ſuos milites oratio *vobis me hercule Martÿs viris cauenda, ac fugienda quàm primum amoenitas eſt, tantum hæ peregrinæ voluptates, ad extinguendum vigorem animi poſſunt, tantum contagio diſciplinæ, moriſque accolarum valet*; ſed ille augurio ac præſaga mente ſua minime potuit, hanc ab exercitu Romano peſtem propellere, ſiquidem, vt notat Saluſtius *ibi primum inſueuit exercitus populi Romani amare, potare, ſigna, tabulas pictas, vaſa cœlata mirari, ea priuatim ac publice rapere delubra ſpoliare, ſacra prophanaque omnia polluere*. Ac proinde Spartana Ciuitas, vt inquit Valerius Maximus ſeueriſſimis Lycurgi legibus obtemperans, aliquamdiu ciuium oculos à contemplanda Aſia retraxit, ne illecebris eius capti ad delicatius vitæ genus prolaberentur. Quod certè eos non fruſtra timuiſſe, Dux eorum Pauſanias pateſcit,

apud Liuium lib. 8. decad. 4

in Catilin.

secit, *qui maximis operibus editis , vt primum se Asiæ moribus permisit , fortitudinem suam effœminato eius cultu mollire , non erubuit* . Atque eam ob rem Iulius Cesar cùm post Pompei mortem, tam facile celeriterque totam Asiam subegisset, non immerito fertur eius de Mithridate victoriam irrisisse: nec ab ipso Pompeio quicquam admissum fuit magis inconueniens, quam quod bellum cum Socero gesturus auxiliares copias ex Asia, quę illi olim ingentes triumphos pepererat, accersiuit, ibique se recepit vbi olim fauente fortuna multoties victor euaserat: etenim quum probèsciret nihil sibi auxilij sperandum esse, ab inertibus populis, & qui iam præ luxu, & mollitie omni prorsus militaris disciplinę laude exciderant, debebat potius si Romam desere statuerat, in Hispaniam proficisci, vbi & viri admodum belliciosi erant, & disciplina militaris eiusmodi qualem ipse sœpius probauerat, ac præsertim dum strenuè cum Metello aduersus Sertorium militaret. Quis enim non videt Pompeio si istud consilij mature sumpsisset, procliue admodum fuisse Cæsarem ad easdem, aut grauiores etiam angustias redigere, ad quas postmodum ab eius filijs ibidem in eum depugnantibus redactus fuit, cum in vltimo prœlio, quod tamen feliciter commisit, desperatis ferme rebus suis de consciscenda sibi nece cogitauerat. Hoc vero si contigit illi cum Pompei liberis, quid de Pompeio sperandum erat præsertim ipsius belli initio, quo Cæsar tantas vires auctoritatemque nondum acquisiuerat, atque hæc, vt de hominibus verissima sunt, ita etiam animalia reliqua, longe plus roboris obtinent in Europa quàm in Asia, aut Africa, propter situm hunc, & positionem aquilonarem, quæ viuentia omnia vegetiora efficit, cohibito intus calore, qui in regionibus calidis dissipatur, meatibus vsquequaque hiantibus; ita fit etiam, vt validiores simus hyeme quàm æstate; & bestiæ montanæ, aues, homines, stirpes robustiores sint, quam quæ in conuallibus, & locis calidioribus nascuntur. Quæ cum ita se habeant nemo iam negare potest, Australes populos quorum verticem propius sol flagellat, vt ingenio magis quam septentrionales sunt habili ad scientias, Imperia, Religionem; sic minus ipsis valere ad armorum tractationem, & omne aliud negotium, quod à viribus magis quàm ab industria dependet. Quamobrem certè videmus homines prudentissimos, qui rei

militaris præcepta literarum monumentis tradiderunt; eorum populorum qui ab Austro, & occidente versus septentrionem recedunt, vim, roburque corporis, & insitam animorum ferociam reliquorum studijs, & excellenti ingenio prætulisse; ac merito quidem, cùm nullus adeo sit in historiarum lectione hospes, qui leues, & pendulos Aegyptios, superstitiosos Iudæos, Nabathæos mercatores, fluxos vestium Arsacidas, pauperes Scythas, odorum diuites Arabas, infames Syros, Seruiles Lydos, Indorumque, vel Abyssinorum, & Peruanorum quicquid vspiam est; cum populis magis ad Septentrionem attinētibus velut æquata lāce conferre velit. Licet enim in his varietas quædam naturę; & propensionis obseruetur, ob adiuncta nonnulla quæ ex peculiari locorum conditione, & diuersis hominum institutis proueniunt; fatendum tamen est tractum hunc omnem longè, latèque versus Aquilonem diffusum, qui ob mirabilem fœcunditatem vagina gentium; & populorum antiquitus dicebatur, etiam num hodie propter incredibilem virtutem ab antiquissimis vsque probatam temporibus, haud iniuria quidem vocari posse selectorū militum officinam; eo tamen discrimine quod præstantiores existimentur, qui minus inter hos ad extremitates se diffundunt, cū illi qui gradibus tantum quindecim ab vtroque polo recedunt, omnes sint exigui, debiles, macilenti, & a frigoribus perinde vsti ac Australes à calore: Siue id contingat quemadmodum voluit Aristoteles propter vim caloris interni, ab obsistente aduersario magis in se contractam; siue frigore ad intima penetrante, & humorem perurēte, eodem omnino sensu quo Virgilius dixit *penetrabile frigus adurit*; & Regius Vates *Sol non vrat te per diem neq; Luna per noctem*. Sed multo tamen longiori interuallo ab ista glaciali intemperie nostris Tyronibus recedendum est, si Vegetio & quibusdam eius sequacibus probari velint; qui optimos tantū legi contendunt in regionibus quæ sub quarto, & quinto climate continentur, quoniam quæ loca propius ad Septentrionem accedunt, in his robustiores quidem animos, & magis intrepidos, sed tardi nimium, ac hebetis ingenij volunt prouenire; ad Meridiem contra intelligentià præstantes homines generari, quales fuerunt Hippocrates, Plato, Aristoteles, Demosthenes, & omnes fermè qui nouis opinionibus cùm in Religione tum in scientijs

4 meteor.

Lib. 1. cap. 2.

pri-

originem dederunt; ſed qui infirmioribus tamen animis exiſtant ad ſubeunda pericula; in medio autem homines naſci vtraque facultate quantum ſatis eſt inſtructos, qui nec in conſilijs capiendis intelligentia, nec in ſubeundis periculis viribus, & animo deficiant; quæ pariter fuit Galeni ſententia, in libro vbi oſtendit quod animi mores ſequantur temperamentum corporis; & eius ſacerdotis Aegyptij, qui apud Platonem in Timæo temperatas regiones prudentiſſima ingenia dixerat procreare. Quæ omnia etſi in pluribus vera ſint anceps tamen animi ſum, ne quantum ſpectat ad opinionem Vegetij de Tyronum delectu, illa tam rectè ſibi cōſtare poſſit, quàm ad fidem opus eſſet; cum Aſtures, & Cantabri, qui in ſexto climate reponuntur, Dominos cæterarum gentium Romanos diutiſſimè exercuerint, ſæpiuſque de ſumma rerum periclitantes, in Italiam redire compulerint, iniquis ſubinde conditionibus abactos; vt omittam præterea, quod non excellens vſque adeo iudicium mentiſque ſolertia in milite requiratur, vt eius adipiſcendæ ſtudio de fortitudine, & audacia, quæ propriæ virtutes eius appellantur, quicquam remittere debeat. Quin etiam Carthaginis exemplo quam Sebaſtianus Corradus in prægrandi Commentario, quem Euthathium Homeri interpretem imitari cupiens ad primum Aeneidos librum ſcripſit, male in primo climate collocat, dum verſus illos explicare conatur

Quibus orbis in oris
Iactemur, doceas.

cùm potius ex geographorum omnium conſenſu, in tertio Climate reponenda ſit, procliue eſt arbitrari; quod extra omnem illam de qua loquimur, & quæ cum Vegetio, tum nobis optima maximeque conueniens videtur locorum temperiem, populi reperiuntur fortes ſimul, & in obeundis, adminiſtrandiſque bellicis muneribus per quam idonei. Iam vero quia inter plana, & montana hoc in hominum naturis intereſt, quod inter Auſtrum & ſeptentrionem, & eadem fere cœli, ac aëris qualitas vtrobique viget, ſic vt in montanis ad Auſtrum, non minus frigoris intemperies, quàm in planis ad ſeptentionem percipatur, conſequens eſt velut ab eadem cauſa, vt montani homines duri ſint, & agreſtes, bellicoſi, laboris patientes, & maximè apti ex quibus legiones fortiſſimæ conſcribantur. Vt Marſorum veterum Apen-

nini incolarum exemplo patet, de quibus Romæ vulgatum erat sine Marsis triumphasse neminem; & illud admiratione dignum est, quod qui montes Arabiæ tenent, nunquam feritatem, & animi robur deponere potuerunt; haud secus profecto quàm Heluetij, qui non modo seipsos, sed etiam finitimos populos tirannide oppressos in libertatem vendicarunt; ex quibus etiam intelligitur id quod dicebat Cicero, *Ligures montanos suapte natura duros, & agrestes, maritimos versutos esse.*

3 *& longa obseruatione in multis populis.* His igitur ita de locorum situ, & natura constitutis reliquum est vt ad obseruationē deueniamus, quā alterū caput esse dixi, ex quo certius meo quidem iudicio, ac fidelius nationum mores expiscari debent, quàm ex tot causarum inter se combinatione, quæ nunquam ita recte conuenienterque sociari inter se possunt, vt in iudiciorum lāce, non alicui semper nationi famæ damnum inferatur, cum multæ licet naturalibus causis non vndique stipatæ quæ ad fortitudinem faciunt, hanc tamen ex quibusdam alijs multoties in se deriuent. Quamobrem certè longe pluris obseruatio facienda est, quæ sicut in rebus cuiusque gestis fundatur, nemini propterea iniuriam facit, si prout ille vecordes sunt, aut generosæ, ita quoque ipsas libere, & bona fide repræsentet. Illa vero cum historia constet, tum etiam iuuatur mirum in modum auctorum testimonijs, & communibus illis dicterijs, quę passim inter nationes de singularum vitijs aut virtutibus disseminantur. hæc si quidem, etsi leuia primo aspectu, atque prorsus indigna videri possint, quæ auctoritatem aliquam in re grauissima obtinere debeant, multa tamen vsu ipso protrita, varijsque experimentis confirmata in se continent, propter quæ fidem semper habuerunt, apud sacros iuxta profanosque scriptores penitus illibatā sed nec illa quidē diligēter in omnibus populis requiremus, quandoquidem præter Europæos, qui fœderibus inter se, & auxiliaribus copijs coniunguntur, cæteri ita nobis ignoti sunt, vel tam immani aquarum diuortio à nostra familiaritate seiuncti degunt, vt eorum militares spiritus eadem diligentià scrutari; non tam videri possit ad mutuæ cōsuetudinis necessitatem vtile, quàm ad communem voluptatem opportunum. Nam Turcas omnes, & quicūque ritus profanos in oriente cum illis participant, non minus ab alijs superstitionum impietas, quàm ingens Cœli, ter-

ræque ſpatium diſterminat; Africam vero atque Indias pauci tantum Mercatores littorum tenus perluſtrare ſolent, aut ſi forte nonnihil vlterius à fluminum oſtijs in Regiones illas inuehuntur ſubita nec ad amicitiam valida pacta cum incolis nectunt; præterea rari apud nos curant cum Tartarorum fœda, & plerumque miſera gente communibus vitæ officijs miſceri; Americam, denique qua cultum animorum paſſa eſt ſic tenent Hiſpani, vt ſolis liceat, & commodum ſit gentium illarum indolem pernoſcere; atque ita eo tandem res ipſa deuenit, vt de quibus populis antea demõſtraui, Naturã illis prolixa benignitate bellandi vim, & vſum indulſiſſe, de ijſdem nunc obſeruationibus ſelectis conficiam, hanc laudem ita ſemper propriam eorum fuiſſe, vt nunquam ex illa partum decus ſegnitie, aut vecordia corruperint.

Verũ antequã particulatim explicemus, quid ſingulis illorum hoc in genere tribuendum ſit, non abſurdũ erit pauca quædã ſtri- 4 *Qui olim bellicoſi fuerunt partim ex natura.*
ctim, ac veluti per tranſennam annotare, de quorundã aliorũ virtute bellica, quam ipſi ſeu naturà ſubornati ad audaciam, ſeu alijs de cauſis ad hanc impulſi, præ cæteris in pugnando exhibere ac repræſentare conſueuerunt. Ac in primis quidem Meſſanæ in Sicilia accolas bellicoſiſſimos olim extitiſſe, ſunt qui ex *Mamertinorum* nomine quod ſibi fecerunt proprium nõ leui coniectura aſſerant; quaſi Martij id eſt ἀρήιοι eſſent vt ſcripſit Plutarchus in Pyrrho, & Feſtus Pompeius ex Alphio quodam retulit, ac propterea Martis nomen, qui Oſcorum lingua *Mamers* vocatur, ſibi merito tribuere voluerint; ſed cùm Polybius referat Campanos qui in Sicilia ſub Agathocle militabant, (lib. 1. Hiſt.) poſtquam vrbe Meſſana potiti ſunt, primùm ſe Mamertinos nuncupaſſe, citius ego crediderim gentile aliquod fuiſſe *Mamers* ſicut *Camers*, & inde Mamertinorum nomini occaſionem fuiſſe. Huic autem rationi pene ſimilem adduxit Iornandes, qui de Gothorum origine, & rebus geſtis commentarios edidit, (cap. 5.) vt Getas militari fortitudine clariſſimos extitiſſe probaret, ſic enim inquit, *adeo fuere laudati Getæ, vt dudum Martem, quem Poetarum fallacia Deum belli pronunciat, apud eos fuiſſe dicant exortum, vnde, & Virgilius.*

Gradiuumque patrem Geticis qui præſidet aruis.

quamquã morẽ hũc apud illos obtinuiſſe ex communi Scytharũ conſuetudine probabile ſit, apud quos enſes pro numine venerari

lib. 2. cap. 1. solitos referunt Pomponius Mela, & Solinus cuius verba sunt *Populis istis Deus Mars est, pro simulacris enses colunt* ego vero
cap. 20. tanto lubentius Iornandi assentior, quod Polonorum gens, quæ easdem sedes occupat, quas olim Ouidius Getarum feritate, adeo infames fecit; vt etiam in elegijs de Ponto dixerit

Nulla Getis toto gens est truculentior orbe;

barbariem quidem illam deposuerint, non vero martium vigorem, & ardorem pu nandi, quo etiamnum hodie Turcarum impetus præclarissimè reprimit, atque cohercet. Myrmillonum nomen gladiatoribus olim inditum signum est Romanorum opinione, fortissimos hominum fuisse Myrmidonas, antiquos illos Achillis milites, quandoquidem quia Myrmillo in amphiteatralibus spectaculis Gallica erat armatura, qua pariter vsos arbitrabantur Myrmidonas; idcirco vnius literæ in
lib. 3. aduersar. cap. 4. alteram cōmutatione, gladiatoribus suis vt inquit Turnebus hoc nomē inditum voluerunt. Spartanorū vero inuictæ fortitudini, cū omnes Grecorum historiæ certatim suffragentur, non hic morosior ero illis referendis; præsertim cùm ipsa satis innotescat, ex eo quod Philippo Regi, ciuitatem illorum immensis vectigalibus, alijsq; oneribus implicāti, l berè responderūt, si quid mortem grauius imperare perseueraret, mortem se prælaturos; & sane cum inuictum illis inesset animi robur, tam facile mortem contemnere poterant, quam ipsi reipsa vbi honestè l icuit, atque in ludis ipsis, & sacrificijs quæ verberibus ad arā Dianę peragebātur, homines fuerunt ἀυτονικόνοι quod etiam existimo Petronium Arbitrum in mente habuisse, cum Encolpus spartanam nobilitatem prouerbij vice vsurpauit; *& ego quidem*, ait, *tres plagas Spartana*
ode 7. lib. 1. *nobilitate concoxi*: Certe ea de causa Horatius *patientem* Lacedemona dixit, & qui inuicti in ea dimicatione quæ διαμαστίγωσις dicebatur, exanimesque cadebant eos honore statuarum affectos fuisse testatur Lucianus in Anacarside; quod vero ad necem vsque verbera perferrēt, res fabulæ proxima videretur, nisi flagitiū esset Ciceroni fidē hac in re nō dare, eam ita se habuisse asserenti *Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur vt multus è visceribus sanguis exeat; nonnunquam vt cum ibi essem audiebam ad necem; quorū non modo nemo exclamauit vnquam, sed ne ingemuit quidem.* Cum vero signum hoc proferatur ab auctoribus inuictæ fortitudinis

dinis

dinis Spartanorum, quod plagas, & ſponte ſuſciperent, & conſtanter perferent, cur non & Thracum inter bellicoſas gentes mentio, eadem ratione hic inſtituetur? quandoquidem, vt inquit Arthemidorus, in Thracia generoſi adoleſcentes flagris cædebantur σίζονται παρὰ Θρᾳξὶν οἱ εὐγενεῖς παῖδες, equidem per me nõ ſtabit quin ea laude Thraces ad plenum fruantur, maximè cum Virgilium huius opinionis ducem ſequar in his verſibus diuini operis. cap. 9. lib. 1. Aeneid. 12.

Terra procul vaſtis colitur Mauortia campis;
Thraces arant.

& Pomponium Melam. Solinum, Florum, Herodotum ac alios ex antiquis qui de eorundem magnanimitate, fiducia, & vitæ contemptu non niſi cum ſtupore loquuntur. quid plura Vegetium audi, *Dacos autem, & Medos ac Thraces in tantum bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, vt ipſum Martem fabulæ apud eos natum eſſe confirment*; quod equidem ne gratis ab illo dictum videri poſſit, ſunt qui vadem Homerum ſiſtant, vbi aſſerit Martem vinculis Vulcani ſolutum, in Thraciam ſtatim aufugiſſe; ſunt, & qui Euripidem, ac Statium quos certum eſt Martis domiciliũ ibidem conſtituiſſe; ſed mihi ſatis erit Arnobij locum proferre, qui Spartanis æque ac Thracibus faueat. *quis Spartanum fuiſſe Martem, nonne Epicharmus? quis in Thraciæ finibus procreatum, nonne Sophocles Atticus cunctis, conſentientibus Theatris?* Denique Peligni, Marſi, Samnites antiquitus in Italia valde inſignes fuerunt armis tractandis, vnde Cicero de his ad Cęſarem ita retulit, *poſſum fortiſſimos Sabinos tibi probatiſſimos, totumque Agrum Sabinum, florem Italiæ, robur Reipublicæ proponere.* ex aduerſo autem Campanos Romani Imperatores nullo in loco habebant; & Senatores ipſi qui rerum in florente Republica Principes fuerunt, Brutios, quod omnium facillime ad Annibalem defeciſent, non modo pro ſocijs habere noluerunt, ſed illud etiam ſtatuerunt quod notat Appianus, vt ad maiorem ignominiam omnes Brutij Romanis in Prouincias proficiſcentibus parerent, ac veluti mancipia viliſſima iiſdem inſeruirent; ita vt illorum deinceps munus fuerit reos vincire, & verberare; vt ex eo patet quod M. Cato quem Plinius omninm bonarum artium magiſtrum optimum vocat, Quintum Thermum acerrimè inſecta-

lib. 1. cap. 28. in Odyſſ. lib. 4. pro Ligario. in Annibalic. ſub finem.

tus est, quod is imperauerit atque auctor fuerit, vt ipsi etiam Decemuiri a Brutianis vapularent; nam Brutianos illic intelligit eos qui accincti loris verbera, & plagas incuterēt. Eodē etiā modo Heluetij, quos ab oppido Suissa *Suisseros* vulgo dicimus, reliquos Germanos iam diu virtute superarunt; & hac quoque tempestate, non omnes orbis terrę partes eadem virtute homines alunt, sed in singulis bellicosi, imbellesque existunt, quod equidem rei bellicæ curam gerentibus scire pernecessarium est, si ad antiquæ militiæ decus contendere nitantur.

5 *partim ex Imperij forma in qua vixerūt.* Sed præterea animaduertendum est illis, maiorem copiam virorum fortium, & bellacium existere solere in ciuitatibus liberis, quàm in ijs, quæ principis cuiusdam dominatu tenentur, vnde in historijs veteribus multo plures legimus Athenienses, Lacedemonios, Romanos quā Assyrios, aut Medos, fortitudinis laude excelluisse; cuius rei causam solerter indagantes scriptores politici, cum aliqui hanc assignent quod Ciues liberos magis æmulatio sollicitat, & accendit, vt per egregia quæque, & præclara facinora suis æqualibus obstruere possint, viamque sibi ad gloriam, & honores præmunire; Alij verò istud fieri opinentur, quod extra Rempublicam viuentibus bonis esse, ac generosis non liceat, eo quod *virtus, ac ferocia subditorum ingrata est imperantibus*, quibus maximè formidolosum est priuati hominis nomen supra Principis attolli; & cæteri varias in partes, & sententias se torqueant; à nullo tamen maiori cum iudicio, & veritate assignatam illam fuisse depræhendo, quam à Medicorum Principe in libello quo explicat, quid efficiant Cœli, aquarum, & locorum varietates, ait enim id ex eo euenire, quod *homines pro suis, quàm pro alienis commodis, pro sua, quàm pro aliena gloria longè alacrius, atque animosius pugnant; in ijs autem Ciuitatibus, quæ suis legibus viuūt si quid bello partum sit, eius intelligit quisque ciuium, aliquid ad se pro virili parte pertinere: at vbi summa rerum omnium penes vnum est, ibi labores quidam militares, & pericula, & vulnera, & cædes pertinent ad eos, qui imperio subsunt; gloriæ autem, & imperij amplificatio, & omnis denique fructus, qui ex victoria capitur ad eum vnum redit, qui cæteros oppressos tenet, eosque habet in mancipiorum, aut in pecudum loco*; quibus verbis an sapientius quicquam excogitari possit, valde dubito.

Tacit. in Agricola.

Ab institutione denique suum habent pugnādi morem, & sua 6
sibi quasi propria arma singulæ nationes, quibus dum liberè permittuntur vti, rarò cæteris concedunt, quæ non similiter, ac illæ exercitatæ sunt, in eo genere armorum vsurpando, aut præcauendo. sic enim vt obseruat Sidonius Apollinaris

atque etiam ex institutione.

in Paneg. aui. socer.

> *Cursu Herulus, Chunus iaculis, Francusque natatu,*
> *Sauromata Clypeo, Salius pede Falce Gelonus*

præ cæteris insignes fuerunt; & Cyrenæi currus peritissimè agitabant; Acarnanes iaculabantur; Thraces commodissimè se peltis muniebant; Aetoli grassabantur potius quàm bellum gererent; Romani velut à se inuicem diuulsi pugnam adoriebantur; Macedones in Phalangem conglobati hostium impetum sustinebant; Colophonij etiam Thessali, Pœni equestris militiæ gloria præcipuè florebant, ita quidem, vt horum fortitudinem mirè commendet Liuius, illos verò Polybius *insuperabiles* vocet, & Curtius *inuictam bello manum*; de Colophonijs verò Auctor est Strabo, quod vbicunque gentium bellum aliquod confici non poterat, illuc aduocati Colophonij equites fortissimo suo auxilio illud profligarent, ita vt prouerbium inde manserit *colophonem alicui rei imponere*, quod idem est, ac finem ei afferre. Porro cum eadem ratione iudicandum sit de varijs recentioris militię modis, & telis, quibus singulæ nationes magis afficiuntur; ita de omnibus istis paulo infra me dicturum recipio, vt si aliquando tibi, Ludouice Comes, copias libero delectu conscribere operæpretium fuerit, non futilia experiri possis quęcumque tibi in hac occasione seruanda præcipiam. Cæterum quoniam hæc, quæ in genere hactenus dicta sunt, nihil te, aut parum iuuarent, velut extra communem, & hisce præsertim temporibus vsurpatum bellandi morem seiuncta, nisi ad quatuor præcipuas nationes, quarum robore, ac lacertis omnia apud nos bella geruntur me referrem.

lib. 26. c. 38.
lib. 4.
lib. 3.
lib. 14.

Gallos ecce vides, vt ab illis incipiam, quos non tam communis 7
patria mihi, quàm incredibilis virtus, & audacia cęteris omnibus commendauit; tanto semper viuidæ virtutis, & alacris naturæ impetu, in bellicæ laudis facinora incubuisse; vt nulla alia gens operosius vnquam, aut felicius illam excoluerit: nam si disciplinam illorum spectes institutionemque, vel ab incunabulis diligenter excultam ad militiæ labores tolerandos, quid illa seuerius, quàm

Nūc vero in Gallis.

Aeneid. 9. ex ipsorum moribus ad Rutulorum gloriam Poeta maximus videtur deriuasse?

Durum à stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus, sæuoque gelu duramus, & vndis,
Venatu inuigilant pueri, syluasque fatigant;
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.

ita enim Cæsar, & Aristoteles vitam illos instituisse contendunt, quibus assentiũtur Strabo, & Diodorus Siculus, quorum ille Gallos natura potius bellatores quàm Agricolas nasci tradit; hic autem tanto illos æstuantes bellorum desiderio repręsentat, vt quoties hostis non aderat, quem mactarent, per cædes, & priuata odia, ac latrocinia grassarentur in amicos: si vero graue Martis opus præliorum frequentià, & consuetudine magis domesticum fieri, atque velut in naturam ipsam transire consideres; sanè perpetuũ illud apud Gallos fuisse fatendũ est, nã ante Cæsaris aduentum, ferè quotannis accidebat, vt vel ipsi iniurias inferrent, vel illatas propulsarent; deinde verò quotidianis velitationibus Germanos lacessebant, & cum à Cæsaris aduentu nunquam postea quieuerint, minus adhuc probabile est ipsos antea quidem segnes, & otiosos vixisse: etenim si deuictas ab illis gentes, transmissasque per totum orbem Gallici nominis colonias, attẽta quis animi cogitatione perlustrare velit, inueniet profectò quod Britannia pręsertim maritima, Hispania, Italia, Germania, Illiricũ, Pannonia, Græcia, Macedonia, Asia denique ipsa Gallorum aliquando, vel armis deuastatæ, vel obsequijs, & imperio mancipatæ fuerint; nempe hi

per omnem
Inuecti Europam quasi grando Aquilone, vel Austro
Importata graui passim sonuere tumultu.
Scit Romanus adhuc, & quam Tarpeia videtis
Arx, attollentem caput illo in monte superbum.
Pannones, Aemathij norunt, scit Delphica rupes.
Intrauere Asiæ fines; prope littora Ponti
In Gentem creuère nouam, quæ tenditur vsque
Ad iuga Pamphilùm, Garamantica sidera contra,
Inter Cappodoces posita, & Bithinica regna

sicque progredienti ab Occasu in Ortum, qui Geographorũ mos est

est, vix vlla pars occurrat nostrorum aliquando vim, aut humanitatem non experta; quemadmodum ex nuperis scriptoribus multi, & ille præsertim, qui mores veterum Gallorum ex Cæsare collegit, tam verè demonstrant; quam Iustinus amplissimè fatetur, lib.24. Gallorum ea tempestate tantæ fœcunditatis gentem fuisse, vt Asiam omnem, velut examine aliquo impleuerit, nec Reges orientis, sine mercenario Gallorum exercitu vlla bella confecisse, aut regnis suis expulsos, ad alios, quā ad Gallos cōfugisse: tātus nempe terror Gallici nominis, siue armorum inuicta fœlicitas erat, vt aliter, neque maiestatem suam tutari, neque amissam recuperare se posse, sine Gallica virtute arbitrarentur. Sed non Orientales modo verum Europæi, & inter hos cæterarum gentiū victores Romani, tanti semper Gallorum fortitudinem, & honoris, ac gloriæ sitientem animum fecère, vt cum M. Tullius diuersis nationibus peculiares quasdam dotes concedat, quibus inter alias præcellant, atque Hispanis numerum, quem tamen Vegetius lib.1. cap. 1. potiori de causa Gallis attribuit, quærens *quid aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana valuisset.* Pœnis vero calliditatem, Græcis disciplinas, & artes, ac Romanis pietatem assignet, soli demum Gallo robur militare tribuat. qua in distributione consentientem habet Salustium, qui vt Græcos facundia, sic gloria belli Gallos Romanis anteponit; nimirum quia sicut idem subiungit, *Romani semper statuerant alia omnia virtute sua prona esse, cum Gallis pro salute non de gloria certari.* in Catilin. Quid ita? quoniam vt verisimile est arbitrari, hærebat adhuc illorum animis penitus infixa calamitosi temporis recordatio, quo fusis ad Alliam, profligatisque legionibus, Galli ipsi Romam incenderant, & Capitolium auri mille pondo pretium pacti, obsessis Romanorum reliquijs vendiderant. lib.5. Cuius rei narrationem, etsi Liuius tanquam omnium fœdissimam non bona fide repræsentet, dum asserit, Deosque, & homines prohibuisse redemptos viuere Romanos, & Camillū negasse eā pactionem ratā esse, quæ postquam ipse Dictator creatus fuerat, iniussu suo ab inferiori Magistratu facta esset, licet etiam non minimum ei suffragentur Plutarchus in Camilli vita, & Sulpitia Caleni vxor, quæ de hac Gallorum fuga non diuersum à Liuio censuit in duobus hisce versiculis in Satyr.

Nunc Capitolino veluti turbante Camillo

Ensi-

Enſibus, & trutina Galli fugère relicta.

miror tamen, qui fieri poſſit, vt hiſtoria tam inſignis, non aliter omnino ſe habeat; cum Iuſtinus in Epitome commentariorum Trogi Pompei non victam ſolum dicat Romam à Gallis, ſed etiam captam; ita vt vnius tantum montis cacumen illis relinqueretur, *nec bello hoſtem, ſed pretio remotum*; & Suetonius, cui planè eſt incertum plus ne debeat eloquentia, an hiſtoria, Druſum narret, cũ pro Prętore Prouinciam Galliam teneret *retuliſſe aurum Senonibus olim in obſidione Capitolij datum, nec vt fama eſt extortum à Camillo.* quo etiam videtur mihi referendus locus ille ex Themiſtij oratione de pace ad Valentem Imperatorem οὐδεὶς εἶδε χρυσίον ἀπαριθμούμενον τοῖς βαρβάροις *nemo vidit aurum Barbaris adnumeratum*: loquitur enim ibi de varijs pacis conditionibus, quas olim Romani cum diuerſis populis non ſatis honeſtè pepigerant; ſed quid tandem de hac controuerſia ſtatui debeat, viderint alij, quos non amor Patriæ, non fouendæ litis iam antea quidem à maioribus inſtitutæ ſtudium, nec ſuſcepta hic de Gallorum robore militari tractatio, ab eius componendæ officio remouent. mihi verò ſat eſt quocunque tandem modo res ipſa ciciderit, Romam Vrbem illam præclariſſimam, &

in Tiberio cap. 3.

Qua nihil in terris complectitur altius æther

Gallorum inuicto robore diu ſtetiſſe in Lance pendulam, & non ſecus ſorti creditam fuiſſe, quàm apud Homerũ Iupiter fata Græcorũ, & Troianorum in monte Ida librę geminæ lancis cõmiſit: ex hoc enim caſu neminem eſſe autumo, qui non facilè poſtea conijciat, cur demum Romæ cautum fuit, ne quoties Galli tumultum intuliſſent, ſacerdotibus, ſenibuſue ab armis vacatio eſſet; cur etiam Lucanus cum de Arimino, & alijs Ciſalpinæ Galliæ Ciuitatibus loqueretur, exclamationem hanc, velut ex intimo pectore traxerit,

lib. 1.

O male vicinis hæc mœnia condita Gallis!

& quod denique ab illis deducitur, cur Cicero, & Agrippa tot laudibus Cæſarem ornarint, ob gentes illas ab eo domitas, & repreſſas, quarum impetus Romani ſuſtinere vix poſſent, laceſſere profectò non auderent, verum priuſquam oſtendamus Martium hunc vigorem, ſpe nuſquam dubia, aut fallente, in ipſorum poſteros fuiſſe transfuſum; operæ pretium eſt vno, eodemque orationis

tionis ductu obicem alium amoliri, quem idemmet Titus Liuius velut Remoram quandam ad alia pleno cursu festinantibus inijcit, tam audacter quidem, & ambitiosè, vt qui rem penitissimè inspicit, de latente quadam in eius scriptis, occultaque malitia continuo subdubitet; quemadmodum facere contigit Henrico Glareano, qui prout erat homo perquam eruditus in humanioribus literis, & quod præsertim Heluetium decebat minimè malus, non semel conquestus est, Gallorum gentem omni ætate illustrem, & bellicosam, durè nimis, atque odiosè ab hoc Auctore pertractari; nam præter Historiam redemptæ Ciuitatis, cuius fidem sic eleuat, vt Gallos etiam aspergat infamià, varijs præterea in locis adeo frequenter illos mollitiei, & imbecillitatis insimulat, vt nihil sit videre apud ipsum frequentius. Sanè cùm Cæsarem vidisset dum eximiam animi magnitudinem Gallis attribuit, mollitiem etiam penè contrariam eis obijcere, istud tam insolenter arripuit, vt locis omnibus Gallos noua perpetuò aliqua huius generis contumelia persequatur, sic enim de Gallis Togatis lib. v. *Gallica gens humori, ac frigori assueta pulueris, & æstus intolerantissima;* & decimo. *Gallorum corpora intolerantissima laboris, atque æstus fluere, primaque eorum prœlia plusquam virorum, postrema minus quam fœminarum.* quod item repetit varijs in locis librorũ consequentium, eadem fermè semper sententia, quanquam diuersis aliquando verbis; quibus occasionem postea fecit Tacito, & alijs, vt quod Septentrionalibus populis commune fuit, in Gẽtis tantum vnius contumeliam pertraherent. Certum est enim Septentrionales omnes propter humorem copiosum, quo præ cæteris australibus, & obuersis ad Orientem populis luxuriant, quoties ad Austrum iter faciunt, aut in calidis regionibus bella gerunt, sudoribus diffluere, & languore supra modum confici; quod Cymbrorum exemplo Plutarchus confirmauit, vbi fluxa eorum corpora caloribus solui consueuisse scribit, ideoque contigisse vt cum magnitudine corporum, ac legionum multitudine, Romanos primum terruissent, subinde tamen ingenti clade suorum, & duplici Romanorum victoria fusi sint ac prostrati: Cui similiter congruit quod Agathias de Germanis, & Crantzius de Scandis scribunt illos nimirum, non ita promptè volentesque per æstatem bella inferre, ac per Hyemem, tunc enim esse præualidos, & in Mario.

labo-

laboribus sese ardenter ingerere, vt qui frigoribus insueuerint, ac gelida præcipuè loca incolant; quod etiam de Gallis non iniurià dici posset cũ Claudianus *Galliam niue ferocem* appellet, & Petronio *Gallica nix* pro re frigidissima vsurpetur, ac demũ Diodorus asserat, *glaciem gallicam esse tam robustã, & contumacem, vt flumina congelata sint peruia totis exercitibus cum curribus*, & ea de causa contingit, vt Germani, ac Galli, cùm Romam, aut Neapolim, quæ pars Italiæ maximè australis est proficiscuntur, vix incolumitatem, ac salutem, sine multa solicitudine tueri possint. vt minus propterea mirum sit, quod ex quatuor Germanorum legionibus, quæ Romam Borbonio Duce nefandis cladibus compleuerant, vix anno vertente dimidia tantùm superstes in Germaniam redierit, tametsi nullam omnino præter, quàm à *telis Apollinis, qui Sol æstimatur*, si cum Ammiano loqui volumus, seu ab aere feruidiori, & crapula, quę ad Austrum maximè lethalis est, offensionem accepissent. certè Goffridus Abbas Vindocinensis, qui ab Vrbano Secundo purpuratorum Antistitum Collegio
epist.13. lib.1. ascriptus est, his verbis ad Calixtum scribens, veniam deprecatur, quod Romam venire non potuerit, *nunc vtique venissem, sed societatem non potui inuenire securam, & mortiferos Italiæ calores timebam, baiulare quidem crucem Christus iubet, non quærere sepulturam*. Scilicet reducebat sibi in mentem versus illos Lucretij.

lib.6. *Nonne vides Cœli nouitate, & aquarum.*
Tentari, procul à patria quicunque domoque.
Adueniunt.

Quamquam diuersa longè sit australium ratio, qui vegetiores euadunt in regione frigida, Mauri enim, & Arabes in Hispaniam profecti, ac Africani in Italiam, clarissimas de fortissimis gentibus victorias retulerunt. nec verò Homines tantùm sed Bruta quoque ipsa varietas Mundi regionum, & cardinum vehemẽter afficit, & inmutat; cùm in gregibus, & armentis obseruatu facillimum sit, illa quæ ad Austrum aguntur, lactis copiam amittere, ac paulatim tabescere, contra quàm accidat iis quæ ad Aquilonem iter faciunt, & aues ipsæ cum spirantibus austris fatali quadam ignauia confectæ, iaceant in nidis elangues, vegetiores statim ab Aquilonijs flatibus, & alacriores exiliunt; quæ cuncta si ad Gallorum mores retulissent, qui cum Liuio cæterisque Romanæ

histo-

historiæ ſcriptoribus, laſſitudinem in eis, molleſque vbi ira conſedit animos, & ſitis, atque pulueris impatiẽtes culpant; cõducibilius vt exiſtimo, ſibi credidiſsẽt, ab iſtiuſce generis cõtumeliâ prorſus temperare, quã propriæ regionis inclementiam turpiter vna accuſare, & prodere: quæ ſane tanta eſt, vt conſuetis illam perferre non admodũ cõmoda ſit, & ſalubris, cæteros vero quamquã robuſtiſſimos, ſi minimũ in victu aberrarint: cõtinuò proſternat. atque his rationibus Titi Liuij petulantiã cõuenienter retundi poſſe arbitror; præter quas nonnullorum adhuc cogitationes mihi valde probantur, qui à natura & ſtirpe Gallicæ gentis, promptum illum atque alacrem animum ad bella ſuſcipienda, prouenire contendunt, mollitem vero, è diſciplinæ militaris inſolentia, cuius neglectus, & ignoratio, cùm Tyrones tantùm afficiat, non autem Veteranos milites, quos labores conſtanter ferre, & reſiſtere periculis conſuetudo ipſa, & vſus docent; hinc fit vt ad omnes Gallorum copias, ſimilis calumnia non pertineat, ſed ad illas tantummodo, quæ coniuratione potius quam legitima militia, vel euocatione coactæ, hominũ colluuiẽ ineptorum, ad ſubita pericula, vel coloniarum deductionẽ pertrahebant; in reliquis enim ſpecimen inerat generoſæ illius indolis, quã Iulianus Imperator Coſtantiũ laudans his verbis expreſſit, elegãter admodũ latinè redditis à doctiſſimo Petauio *quippe pudebat ipſos fugiẽtes videri, vt quod mortalibus omnibus incredibile videretur, id in ſeipſis cõtigiſſe mõſtrarent militẽ ſcilicet Germanũ, Gallumque militẽ hoſtibus terga vertiſſe.* ϛρατιώτlω Κελτὸν, ϛρατιώτlω ἐκ Γαλατίας τὰ νῶτα τοῖς πολεμίοις δεῖξαντα. Hic autem honoris, & gloriæ appetens animus, continuatione facinorum, ſic in eorum poſteros defluxit, vt nunc etiam in illis ad inuidiam vſque vigere conſpiciatur. Ecquid enim in antiquioribus illis deſideres, quod in his primo ſtatim aſpectu, & cumulatè quidem non reperias, nullis mortalibus; inquit elegantiſſimus animorum pictor Ioannes Barclaius, indoles ad ſpeciem virilis elegantiæ magis facta, oris intrepidi habitus, motuſque, atque geſtus, qui totum corpus decent; gens ipſa armis ſtrenua, ſed equeſtri certamine melior, ignara perfidiæ, indomitæ intra ſe molis, & vbi in exteros exundat, non ſtatim impetus ſui oblita, quod inquit ille, ſed tum demum poſtquam fortia quæque, & obuia proſtrauit, fulminis inſtar elan-

gueſcit, & in ſe moritur. vitę autem contemptus, quo vno reliquę militum virtutes continentur, tantus apud illos, vt ne quidem apud Indos, aut veteres ipſoſmet Gallos, maior vnquam eſſe potuerit; quod equidem eo confidentius apud te dico, Ludouice Comes, quia inter illos cum ageres, in Comitatu Eminentiſſimi tui Patrui, qui Bruxellis Lutetiam conceſſit, & Vtrobique Legationis apoſtolicæ munere, ſumma fide & prudentia functus eſt, multos illorum non ſemel videris, qui viuida virtute, ne dicam impetu, & cæca, ac furente audacia, fatorum violentiam in ſuum caput laceſſere non dubitant; & etiam ſi martium illum vigorem ac pugnacem animum minimè præſens obſeruaſſes, locupletiſſimos tamen huiuſce, teſtes laudare poſſem quãplures Italos, inter quos vnus omnino Babtiſta Mãtuanus, omniũ feliciſſimè mihi videtur eorũ naturã, & mores delineaſſe, & ſi ne ab orbita diſcedam bellicos tãtũ ex eius Dionyſio, mihi in pręſẽtia laudare cõſtitutũ ſit.

Seruire, iugumque
Ferre negant, fugiunt figmenta, & Hypocriſim, ore
Liberi, vt ingenis mos eſt, tetricoſque peroſi;
Venatu, aucupio, campos, montana, lacuſque
Sollicitant, bellandi vſu lætantur, equorum
Terga fatigantes; loricæ, haſtilia, & arcus
Deliciæ genti; ſub dio ad ſidera ſomnum
Carpere, fuſcari Sole, & ferrugine pulchrum eſt;
Puluere conſpergi, grauibus ſudare ſub armis,
Pro patria, pro cognatis, pro Regibus ire
In pugnam, & gladios, & morti, occumbre dulce eſt.

Iam vero ſi bella narrare vellem quæ geſſerunt, ab imperio ſub Regibus conſtituto; ſi prouincias, & regna recenſere, quæ ſubegerunt; ſi varios euentus explicare, quos dubio Marte ſunt experti; profecto infinitum quid aggrederer; nec minus forſan tibi lectione, quàm mihi ſcriptione moleſtum. Breuiter dico, ſi res per ſe quidẽ ampliſſima ex illorum relatione poteſt intelligi qui melius quã cæteri magnitudinẽ eius, & pręſtantiã percipere conſueuerunt; Gallorum certè virtus, & gloria militaris infinita ſit oportet, quæ non hiſtoricorum modo calamum in ſui laudationem pertrahere potuit, ſed maximos quoque totius orbis principes, in ſui conuertit admirationem; atque vt ex bellis quæ pro re-

li-

ligione gesserunt quid de cæteris conijciendum sit explicem; me-
mini me Francisci Philelphi literas quandoque legisse, in quibus
sic libere vagatur per Gallorum laudes, & egregia facinora quæ Epist. ad Carol. 9.
præsertim in bellis aduersus Barbaros, & profanos homines
ediderunt, vt tandem ita concludat *postquam impia, & imma-
nis illa sceleratissima Mahumeti secta inualuit, nullum est hominum
genus, cui plus debeat* Christianorum *Religio, quàm inuictæ Franco-
rum nobilissimæq; virtuti*. Nempe sciebat optimè vir prudentissi-
mus; & qui omnis literaturæ melioris, etiam supra sœculi sui fa-
tum, callentissimus extitit, Gregorium nonum Pontificem Ma-
ximum, talem iam antea de Gallorum inuicto robore opinionem
concepisse, quo ruentem in præceps religionem sufflaminare ar-
mis sœpissimè conati sunt, vt *Regnum Galliæ quasi pharetram esse
dixerit, quàm Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas ele-
ctas trahens, ipsas vt sibi gentes, & regna subijciat, in arcu*, ita
enim loquitur, *brachij potentis emittit*. Et hac de causa, Pius se-
cundus Pontifex item Christianorum summus, Muhametem
Turcarum Imperatorem, eo quidem sensu ad Memphiticum sul-
tanum scripsisse auctor est, *Si pax tibi est cum Gallico sanguine,
bellum cum nostro expecta*. Adeo scilicet terrori fuerunt superbis-
simo Principi, nostrorum arma, vt nequidem Aegyptios cum il-
lis conuenire æquo satis animo ferre potuerit. Verum quid opus
est in aliorum principum mentem, dictaque inquirere, postquam
Zenocares qui vitam Caroli quinti tam minutè consectatus est,
vt plerumque etiam multa superstitiosè admisceat, fidem suam
interponit, eundem Imperatorem, *præ cæteris Regibus Christianis
vnum Galliæ Regem plurimi semper in animo fecisse; quem si posset
ad societatem belli Turcici fœderibus semel pertrahere, summam,
& vltimam se Reipublicæ operam illam nauaturum esse, dicebat*. Quę
quidem verba cum alijs quæ apud Zenocarem sequuntur, licet
ab eo dicta sint, quo bellorum occasiones, à Principe quem or-
nandũ suceperat, in alium deriuaret, totiesq; interrupti fœderis in-
uidiã, vni tantũ Francisco Regi conflaret, nemini tamendubiũ esse
potest, quin valde illustria sint, & honorifica Gallorum nationi;
quæ per se alacritatis, & fiduciæ plena, mirumque in modum
dedita Regibus suis, quibus diuinum quemdam vigorem inesse
persuasum habet, ipsos ex more gentis in prœlia ruentes animo-

ſe conſequitur, nec ijs ductoribus quicquam ſibi arduum aut difficile exiſtimat.

8. *Germanis.* Gallorum autem naturæ adeo bellè cum Germanorum inſtitutis conuenit, vt præter nomen quod Suidas vtriſque commune fuiſſe dicit, Γερμανικὸς ὁ Φράγγος λέγεται: οἱ Γερμανοὶ, Κελτοὶ λέγονται; mores etiam vtriuſque nationis, Iulius Cæſar ſibi comparandos eſſe duxerit; & Strabo cùm Germanos à Romanis propter iſtam morum ſimilitudinem videret appellatos, tanquam *veros Gallorum fratres*, Gallorum idcirco veterum mores, à Germanis ferè repetitos aſſeruerit: quæ profectò cauſa eſt, vt abſoluta de Gallorum virtute militari tractatione, ad eam quæ Germanorum quoque propria fuit aditum mihi faciam; hanc vero ſi valde præclaram, & eximiam fuiſſe dixerim nihil equidem mentiar, aut quicquã illis præter meritum affingã; Nemo enim, ſcribit Tacitus, cum Germanis bellum geſſit, quem non pœnituerit, quique non plus ex illo iacturę quã cõmodi, acceperit; vnde apud illorũ vicinos eiuſmodi prouerbia iactabãtur, qui vult infœliciter pugnare, Germanos adoriatur; qui verberibus laniari non timet, cum Germanis contendat; & vero quid aliud ſperari poterat à gente, ſic armorum tractationi aſſueta, vt ferreos artus habere, vel ſaltem pro pelle Thoracem à natura accepiſſe videri poſſit. Nam præterquam Deorum ſtatuas niſi armatorum nullas colebant Germani, & cœtus ipſos, ac conſilia, non niſi armati inibant; quoties inſuper laxabant curis animos, & ſpectacula, vel ludos adibant, non cantibus, aut Choreis animum effœminare, ſed certis conditiſque ſaltibus inter gladiorum, & framearum varias diſpoſitiones, illum incitare ſolebant; & quod magis ſtupeas, quoties vxorem ducebant, vt incipientis matrimonij auſpicijs illam admonerent venire ſe laborum, periculorumque ſociam, idemque cum viro in pace, idem in prælio paſſuram; non illi pro dote, quàm apud illos non vxor Marito, ſed Maritus vxori afferebat, ſignatam pecuniam numerabant, non mundum muliebrem ſpeculo, gemmis, inauribus, armillis, vento textili ſeu Cois veſtibus, aut interulis follicantibus pretioſe adornatam, tranſmittebant, nec innumera alia ad humanitatem, & delitias compoſita; ſed Boues, & frenatum equum, & ſcutum cum framea, gladioque. Nimirum hæc arcana ſacra, hos coniugales

deos

deos arbitrabantur, & qui nihil vnquam neque publicæ, neque priuatæ rei, nisi armati faciebant, si Tacito fides adhibenda, nolebant quoque ad istud negotium, quod in vita grauissimum est, & quo maximè Regnorum æternitati consulitur, inermes accedere; belle igitur Seneca in hanc rem, *Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur, innutriunturque: quorum vnica illis cura est, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? vt quibus magna ex parte non tegumenta corporum prouisa sunt, non suffugium aduersus, perpetuum cœli rigorem*. Ex quo mirum videri non debet, si Regio illa quàm incolebant, nunquam à Romanis exactè cognita, sed vix dum post ducentos & decem annos subacta fuerit; breui scilicet tempore Græciam, Asiam, Macedoniam, Aegyptum aliaque regna subegisse fortunæ Romanorum fuerat: quæ maximas rerum inclinationes momento peragit; Germanos vero deuincere opus fuit virtutis, & negotium longissimo tempore, laboribus improbis, & plurimo fusi sanguinis dispendio conficiendum; adeo nempè illis ad libertatem acres impetus natura indiderat, vt totus orbis antea sub iugum mitti debuerit, quàm Germania domaretur; nec absque de causa Imperatores Romani, vix vnquam tanti duxerunt se Parthicos, Persicos, Armenicos, Pios, Felices, Patres patriæ nominare quàm Germanicos; cum Ciceronis dictum de Romanis, locum etiam obtinere apud Germanos, proprijs continuò damnis edocti faterentur; Nationes scilicet *alias seruitutem pati posse, Germanorum vero proprium esse, suis se gubernare, & regere arbitrijs*. Quod illos etiam hodierna die facere, nemo vt arbitror inficias ibit, qui attente in illorum mores, & præsentem Imperij statum aspiciet: cum in ipso validissimæ partes tanquam è suo corpore excisæ, in diuersos motus, animosque ipsa dominantium varietate, numeroque trahantur; & quod rem ita se habere planè conficit, imitatæ Procerum morem multæ Ciuitates, se quoque velut in singulares Respublicas colligant, leges sibi statuunt, Magistratus præficiunt, ac ne quis existimet illas ab antiquo recessisse officio, plures etiam fœderibus inter se conueniunt, pro asserenda libertate. Verum quicquid tandem de Imperio, & eius administratione statuendũ sit, certe de virtute militari, & constantia, atque fortitudine dubitari

bitari non poteſt, quin eximia ſit, & prorſus laudabilis; vt merito Aeneas Siluius qui poſtea ſupremę dignitatis titulos adeptus, Pij ſecundi nomine magis innotuit, ita eos compellare non veritus, ſit in epiſtola de rebus Turcicis. *Mihi ſeu noua conſideranti, ſeu* epiſt. 131. *vetera mente repetenti, inter omnes nationes quas bello idoneas iudicant, nulla fortior, nulla peritior, nulla audentior quam veſtra, ò Germani, videtur. Vobis homines, vobis equi, vobis arma, vobis pecuniæ ſunt; & vbi obſecro tot clariſſimi principes, tot generoſi proceres, tot fortiſſimi equites, tot potentes Ciuitates, tot diuitiæ, tot auri, tot argenti, tot ferri mineræ; vbi tanta populi multitudo, tanta iuuentus, tantum animi, tantum roboris?* præclarum certè elogium, & eo magis quod ab homine italo, & optimo prolatum; imo etiam confirmatum experientia quam oculis quotidie vſurpamus, nullus ſi quidem Germano pedite in ſtataria pugna melior habetur; nulla Phalanx turbulenti prælij diſcrimen, & procellas animoſius ſuſtinet quàm Germanica, in nullis denique ſpes maior, aut certior cùm deciſę ſunt res, & afflictæ quàm in Germanis militibus; qui ſi non fallit Beroaldi pictura,

in elegia de Laud. b. Ger.

Glaucis oculis, comaque flaua,
Grandes corpore, ſpiritu feroces,
Septi robore, prodigique vitæ
Hoſtes aggrediuntur, & laceſſunt

eoque ſenſim concepta de illorum virtute opinio ſe in hominum animos vſque inſinuauit, vt nullus ſit hodie princeps Chriſtianus, nulla Reſpublica quæ illorum copijs deſtituta, bellum aggredi non reformidet. Et Heluetiorum præſertim tanta eſt inter ſubſidiarios milites authoritas, vt quod primum teſte Comineo fieri lib. 1. cœpit in bello ſociali principum aduerſus Regem Ludouicum vndecimum, quo quingenti Heluetij Ioannem Calabriæ ducem primi ſuæ gentis in Galliam ſecuti ſunt, etiamnum hodie iſtud perduret, apud potentiſſimos alios Reges & populos, à quibus magnis ſtipendijs euocati, pretium virtuti ſuæ faciunt ex aliorum ignauia, & bellorum euentus in quamcunque partem ſtudio partium inclinarint non raro conuertunt; itaut in illos optime quadrent verſus illi poetæ facundiſſimi

Claudianus.

Illi terribiles quibus otia vendere ſemper
Mos erat, & requiem, & fœdus mercede paciſci.

&

& equidem penitus mihi in Germanorum naturam moresque intuenti, videntur hi omnes speciem quandã obtinere militaribus dignam officijs; roburque corporis valde idoneum armorum gestationi, & prægrandibus gladijs rotandis quibus se terribiles hostibus præbent: quandoquidem Gallos de quibus Cæsar dicebat *plerumque omnibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est*, augusta specie, & amplitudine non modo æquant, sed superant; ita vt Isidorus à prægrandi corpore Germanos nomen sortitos arbitretur, & Vegetius eorum proceritatem, ac Germanicus apud Tacitum, corpus visu toruum celebrent; indeque Manilius non satis habuit dicere. annal. 2.

Flaua per ingentes surgit Germania partus. lib. 4.

Sed vt rem poetico more, & cum admiratione audientium referret, addidit.

Et stupefacta suos inter Germania partus

quemadmodũ ante me vidit, & notauit erudissimus Stevvechius in notis suis ad Vegetium. Hoc autem & si Manardus, ac alij sanioris iudicij homines, Septentrionalibus omnibus tribuant, vix alio quam Cereuisiæ potu vtentibus, à quo formam illorum, & salubritatem, ac roboris præstantiam fere contingere autumant, verior tamen mihi videtur aliorum sententia, qui totum id in temperiem ac situm regionis referunt, in qua frigus externum calorem ad intimos coporum aditus cogit, efficitque vt humorem quoquo versum extendat, & dilatet; vnde Vegetius Concludit quod *Septentrionales populi, remoti à Solis ardoribus inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi*, quæ fuit etiam Vitruuij sententia, *sub septentrionibus*, inquit, *nutriuntur gentes immanibus corporibus, candidis coloribus, directo capillo, & rufo, cæsijs oculis, sanguine multo: qui autem sunt ad axẽ meridianum breuioribus corporibus, colore fusco, cripso capillo, nigris oculis, cruribus inualidis sãguine exiguo, Solis impetu perficiuntur*. Sed neque illis etiam deest animus ferox, impatiens, & sæuus qui molem illam corporis in aduersarios, & vulnera cùm opus est impellat; nam prę terquam natura crudeles sunt & truculenti, ita vt referente Tacito occidere soleant non disciplina, & seueritate, sed impetu ac ira, vt inimicũ; atq; ab illis profectum sit, octoginta ab hinc annos in Galliam dirissimi exempli

in epistolis. cap. 2. lib. 1. lib. 6. cap. 1. lib. de morib. Germanor.

ſupplicium, quo in latrones viarum inſeſſores animaduertunt, rotarum radijs incuſſis membra diffringendo, quodque lentæ mortis ludibrio ſi quod aliud, vel maximè infame eſt; ferociores inſuper exiſtunt, ac validiores ex longa bellorum conſuetudine, ita vt cum nullum ferme in Europa conficiatur, abſque Heluetiorum præſertim auxiliaribus copijs, concludere hinc merito liceat illos fide, ac pugnandi conſtantia, & ordine nullis alijs militibus eſſe inferiores. Sic enim videmus eos qui in extremis cuiuſque imperij finibus poſiti ſunt, cæteris qui intimos Prouinciarum receſſus occupant, magis audaces eſſe, & in armis exercitatos, quia fere ſemper de finibus, aut de gregibus, & armentis inter finitimos certatur, qui vero bello aſſueſcunt animoſiores, & fortiores euadunt, vt qui pacem,& otium colunt mitiores ſunt & humaniores. & eadem de cauſa fit, vt multę gentes quæ in otio & quiete vixerant bellicam fortitudinem in ipſis bellorum anguſtijs, dum frequenter in illis verſantur acquirant; vt Macedonibus contigit quibus dum aſſiduum certamen cum Illyrijs, & Thracibus eſſet, veluti quotidiano exercitio indurati, gloria bellicæ laudis finitimos poſtea facile terruerunt; ſic Athenienſes agreſtes primùm, & armorum rudes nemo euexit, quàm qui oppreſſum eos venerat Perſarum armis; & Ligures ſubalpinos, aduerſus quos Paulus Aemilius expeditionem ſuſcipere coactus fuit, Romani crebris prælijs artem bellicam docuerunt: vt propterea ſapienter Lycurgus prohibuerit aduerſus eoſdem ſœpius militare, ne aſſueti iniurias repellere, bellicoſi tandem euaderent: quæ omnia cùm perbelle Germanis conueniant, quos in medio bellicoſiſſimarum nationum conſtitutos, perpetuus hoſtis externus, & ſi ille quandoque ceſſat,domeſticus etiam, & familiaris ſubinde laceſſit, non eſt profecto quamobrem quis miretur, ſi tantopere bellis inclaruerint,edictoque apud ipſos cautum ſit, vt domi, foriſque arma habere,& ferrum geſtare quiſque poſſit; ſic enim nati, ſic educati ſunt, vt prius ſibi vitam quàm arma de manibus extorqueri patiantur.

9. *Hiſpanis.* His autem proximè accedunt non minus antiquę laudis æmulatione, quàm Imperij, & fœderum ſocietate coniuncti Hiſpani, robuſtum hominum genus,laboriſque illius patientiſſimum,non quo arua coli ſolent, aut artificia procurari, ſed qui maximè eſt

ad bella idoneus; in quibus, ita se per omnes fortitudinis gradu ab antiquissima memoria exercuerunt, vt miro tuendæ libertatis desiderio, & ad extrema, penitusque stupenda ferocitatis exẽpla compulsi, à nullis hostibus, sed à seipsis tantum superari potuerint. Hinc ad Romanas olim partes obstinata Saguntus, excidio suo, & mutuæ cædis exemplo clara. Hinc Numantia fama sua minor, quę quatuor Hispanorum millibus propugnata, supra decennium illud Troię fabulosum, exercitum sustinuisse traditur, quadraginta millium non Persarum, aut Asianorum, sed fortissimorum militum quos tunc haberet Respublica Romana, quorum, & sui ipsius ad extremum victrix illa fuit; cum vrbe expugnata, nullus tamen vir Numantinus in catenis duceretur, præda nulla, & triumphus tantum esset de nomine. Hinc Lusitania repentinis viribus, & cogi, soluique facilibus Viriatum suum succingens; & acerrimorum militum natio ad Sertorij disciplinam fide, & moribus prona, ipsumque cum Pompeio Metellum fatigans. Hinc etiam Cantaber Augusti fortunà cui totus orbis debebatur, non Romani Imperij potentià sub Iugum missus, idque tam tardè, & difficulter vt Horatius dixerit ode. 6. lib. 2.

Cantabrum indoctum Iuga ferre nostra.

& alibi quoque

Cantaber sera domitus Catena.

Hinc denique Hispania ipsa omni alia terrarum parte bello reparando aptior olim existimata, partim quidem locorum, partim vero hominum etiam ingenijs: quæ omnia & si per se magna quidem sint, & illustria priscæ virtutis, ac innatæ fortitudinis decora, longè tamen hæc ipsa pulchrius enitent, cùm à Velleio lib. 3. non sine aliqua etiam amplificatione referuntur, *per ducentos annos*, inquit ille, *in Hispanijs multo mutuoque*, *ita certatum est sanguine, vt amissis P. R. Imperatoribus exercitibusque, sæpe contumelia, nonnumquam etiam periculum Romano inferretur imperio. Illæ enim Prouinciæ Scipiones; illæ contumelioso decem annorum bello sub duce Viriato maiores nostros exercerunt, illæ terrore Numantini belli Pop. Rom. concusserunt; in illis turpe Q. Pompei fœdus, turpiusque Mancini, Senatus cum ignominia dediti Imperatoris rescidit: illa tot Consulares, tot Pratorios absumpsit duces; patrumque ætate in tantum Sertorium armis extulit, vt per quinquennium diudicari*

non

non potuerit, Hiſpanis Romaniſue in armis plus eſſet roboris, & vter populus alteri pariturus foret. Sucesſere demum Gothi, Vandalique, à quibus Romanorum cataſtis exempti Hiſpani, mox in fulmen illud inciderunt, quod excuſſum è Mauritiana, per ſeptingentos, & amplius annos, cędibus, ac incendijs Hiſpaniam fermè omnem peſſimè compleuit: Cantabris interim quibus

Silius Italic. lib. 8.

Omnis in armis
Lucis cauſa ſita eſt, damnatum viuere paci.

tam pręfractę virtutis, atque audaciæ animum, in varia iſta rerum conuerſione retinentibus, vt quemadmodum tardius in ditionem Romanorum venerant, ita nouiſſimè ſemper ab ea deficerent, nec quidem tunc cum Sarraceni Roderico rege Gothorum cęſo Hiſpaniam occupantes, mox in Galliam per Pyrenem confidenter tranſmiſère; vnde quemadmodum notauit Stephanus Forcatulus à Sarracenis ipſis, voce punica *Byſcaini* appellari cœpere, id eſt *proterui, & rebelles*. Sed non Cantabris modò conceſſum fuit in turbatis illis, & difficillimis temporibus, præclaræ ſuæ virtutis ſpecimen aliquod edere; cum reliqui etiam Hiſpani, tot egregijs facinoribus innotuerint ad famam, vt nuſquam in Hiſpania meſſis gloriæ fuerit vberrior, aut præſtantior; atque vt vnum ex infinitis referam, quo in omni temporum hiſtoria nullum, aut fortius, aut laudabilius poſſe reperiri exiſtimo; Curam tuendæ Vrbis *Tariffæ*, quæ veterum *Tarteſſus* eſt ſiue *Carteia*, receperat in ſe Alfonſus Pereſius Guſmanus, & res ex voto ſuccedebat ob ducis, ac militum præſtantiam; cùm Alfonſi vnicus filius à Mauris interceptus, qui illi niſi oppidum ſtatim reciperent, fœdam, ac certiſſimam mortem comminabantur, omnium obſeſſorum animos fregit, attonitoſque fecit metu proximi periculi; ſed pater nihil eo territus, conſtanter reſpondit, *Si vel centum filios Mauri in poteſtate haberent, non ideo ſe à fide, & honeſto abiturum*: & ſi *tanta*, inquit, ad hoſtes, *vobis libido iugulandi eſt, en gladium*, & cum dicto ſuum è mœnibus proiecit, atque inde domum reuerſus eſt, à qua ſubinde reuocatus militum eiulatu, qui filium barbara crudelitate ipſomet patris gladio confodi viderant, en inquit, *hoc erat? credebam vrbem ab hoſtibus fuiſſe interceptam*, & ſic pari tranquillitate ad prandium, & vxorem redijt, eaque inuicta animi magnitudine, & conſtantia hoſtes compulit,

de Gallor. imper. lib 3.

pulit,

pulit, vt nihil vlterius tentantes discederent. Verùm successère tandem Ferdinandus, & Isabella, qui fractos iam antea multorum Regum victorijs Mauros, & Arabas, vltimumque communibus armis deuictos, suę Africæ reddiderunt. Atque ista fuit summa, valdeque memorabilis rerum in Hispania commutatio; qua sensim coeuntibus in vnũ tot regnis; quæ partim ingruentes Mauri, partim etiam Principes ęmuli velut à proprio corpore diuulserant; creuit quoque cum fortuna Hispanorum animus, & eos progressus fecit, qui nunquam desinent illorum opes, & vires, & vota cum reliquorũ principum virtute, & potentia committere; quo euentu incertum adhuc est, cùm Gens hæc facta præ cæteris esse videatur ad peruigilium, sitim, inediam, duraque omnia perferenda, & omnino ad militaris disciplinę obsequium, ita vt quod olim de ipsis dicebat Tullius *Cęsar exercitũ inuictum ex Hispanis militibus conduxit*, hac quoque tempestate vsurpari merito posset, qua non minus quàm priori, & antiquiori illa, ad quidlibet arduum, & difficile audendũ tolerandumque, studio laudis, & gloriæ concitantur. Deinde vero illorum pertinax, & ab exusta bile constantior animus, præcipuæ virtutis partem credit diffusos in patriæ magnitudinem conatus nulla vi, aut metu cohibere; quare dum fortiter obnitendo, aut lacessendo, bella cum finitimis miscent, occasionem saltem consequuntur, maioris in dies virtutis, & experientiæ militaris per continuos eiusmodi motus acquirendæ. de Aruspic. respons.

Supersunt igitur Itali de quorũ antiqua virtute quid ego loquar quod non sit infra eorum meritum? sanè gloriam illam, quæ tam longè se diffudit quam mundus ipse; tot nationes deuicit, quot illis temporibus innotuerant; tam altè se in hominum mentes, & admirationem intulit, vt nulla vnquam vetustate aboleri debeat, si scriptis æquare vellem, omnium merito ineptissimus haberer. Et si quid tandem de illa dicendum èst; hoc vnum certe Alexandri Molossi referre sufficit, qui dum in Italiam populo Romano bellum facturus proficisceretur, se quidem ad Romanos abire dixit, quasi in ἀνδρωνῖτιν, nepotem verò suum Alexandrum Magnũ in alias nationes mouisse, quasi in γυναικωνῖτιν, hoc est, se contra viros, illum contra fœminas arma desumpsisse; cuius sententię acumen imitatus est M. Antonius Casanoua, quũ paucorũ versuum 10. Italis.

spe.

ſpectanda poſteris elogia, priſcis Romanæ virtutis Heroibus, tanquam manentibus eorum ſtatuis inſcriberet, ſic enim ex hiſtoria
in Iulio c. 7. quã refert Suetonius, arguto hoc, & valde concinno epigrammate Cæſarem laudauit.

Spectat Alexandri picta vt certamina Cæſar
Aſt ego nondum aliquid geſſi: ait illacrymans;
Quid ſi & Alexander *ſpectaſſet Cæſaris acta,*
Dixiſſet Perſas vincere pigritia eſt.

Hæc tamẽ opinio, bonorum omnium licet, & prudentium virorũ conſenſu firmata, cùm non eadem ſemper integritate ad illos tranſierit, qui nunc tot maiorum ſuorum factis illuſtribus, velut inæquales deprimuntur; diſcutiendum eſt breuiter, vnde hæc labes immerenti, & omnium, quæ nunc ſunt præclariſſimæ nationi inuſta fuerit. hanc verò non dubito ſub inclinationem imperij cœpiſſe, cum alio ſe vertente fortuna, peſſumdatiſque Barbarorum incurſione omnibus diſciplinis, militaris quoque velut extincta diutiſſimè latuit, tandemque vigor etiam ille animorum ſe remiſit, in varias partes diſtractus; quando nimirum ſuccedente paulatim Imperatorum à Romanis Pontificibus diſceſſione, & pernicie factionum exorta, ſingulæ fermæ Italiæ Ciuitates; aut ſui iuris eſſe voluerunt, aut fatis vrgentibus, in quorundam Regulorum poteſtatem conceſsère, qui proprijs viribus non benè confiſi, auctoritatem, quam beneuolentià retinere non poterant apud ciues, & ſubditos, externorum militum præſidio tueri, ac munire cœperunt; & ſi qui interim Italorum proprias vires ad defenſionem conuertebant, tam rudi, & abſurdo plerumque more iſtud faciebant, vt mirum profectò eſſet, ne minimum quidem apud illos antiquioris illius diſciplinæ veſtigium remanſiſſe. atque hic veternus tamdiu omnium animos detinuit, donec excuti cœpit felicibus auſpicijs *Alberici Balbiani*; hic enim primus extitit, qui iuſta quadam indignatione permotus, quod exteræ gentes mercenarijs armis Italiam quaterent, multaque indignè committerent, ingentes alas cataphractorum equitum ad ſigna vocauit; qui auſpicijs Diui Georgij militantes, & Sacramento adacti, nunquam ſe terga daturos externo hoſti: coniurabant; ab his ſiquidem non vno in loco Britones profligati; cæſi Galli; pulſi, deuictique Germani; Hiſpani fuſi; Allobroges, Anglique deui-

deuicti, decus illud antiquæ virtutis, quod apud Italos penitus extinctum credebatur, reuiuiscere posse iusta confessione docuerunt; quemadmodum etiam testatum reliquit vir, vltra quam ætas illa ferret, & eruditus, & eloquens Leonardus Aretinus, cuius verba, quia satis exculta sunt, & rem omnem, de qua sermo est mirificè confirmant, ne te eorum desiderio torqueam, lubenter appono. *Arma per hoc tempus*, inquit; *in manus Italorum penitus redierant: cùm superiori tempore, per equites exterarum nationum mercede conductos, bella geri per Italiam consueuissent, veniebant enim viri domi nobiles comitatum equitum in Italiã trahentes, mercede, vel apud Ciuitates, vel apud Principes militaturi: plurimique ex Germania aut Gallia, sed & Hispani generis permulti, & Vngari, & Britanni per Italiam militabant: apud hos gloria equestris habebatur; nostri autem perpauci militiæ se dedebant. Me puero primùm nostri veterem equestris militiæ gloriam recuperantes, magnis Italorum turmis militare cœperunt: crescensque paulatim multitudo, vsque adeò peritia, & audacia præstitit, vt nemo iam exterum equitem habere vellet: victoria, & spes omnis bellantium in Italico equitatu reponeretur*. Sed breui tamen illa durarunt; cùm inferente demum arma in Italiam Carolo Octauo, hæc rursus, aut inscitia, atque auaritia Principum, aut desuetudine, ac ocio restincta concidissẽt; sic vt referente Iouio, nemo quidem Ducum, aut militum superesset, qui cruentam aciem se vidisse testaretur; atque ille propterea, vehementi impetu obuia quæque perrumpens, quãtum Galli armis, ausuque valerent, cum ignominia Italicæ disciplinæ pluribus prælijs ostendit, omnemque simul pristini splendoris gloriam, cuius illa post tot vicissitudines opinionem adhuc aliquam apud exteras nationes sustinebat, ita penitus obscurauit, vt paulo post etiam, Italorum degeneres animi, in prouerbium abierint, & Batauus ille, qui Centurias adagiorum primus ordinauit, non veritus fuerit, in illius explicatione, quod de Myconio caluo circũfertur, idem esse asserere, *ac si quis Scytham dicat eruditum, aut Italum bellacem*, quod genus contumeliæ maximam tamen auctori suo inuidiam conflauit, Petro Curtio nobili Rhetore Romano, commune gentis suæ decus ita strenuè, acriterque propugnante, vt calumniator ille, primum quidem excogiatæ grammaticationis cuiusdam versutiã, suam sententiam interprætari, mox verò

in Hist. de suis temporibus.

etiam in excussores reijcere coactus fuerit; quorum inscitiâ contigerat, vt cum in prouerbio Attalum fuisse imbellem notasset, quia Hecateus in Dionysium,eum ἀπόλεμον, καὶ ἄμαχον appellat, ipsi reposuerint Italum, quem tamen adeo fœda, & atroci iniuria onerare, ne quidem per somnium illi vnquam in mentem venerat: & hercle nescio, qui fieri potuisset, vt homo subacti iudicij laude potissimum commẽdatus,Italiam fortibus viris, atque omni bellica laude effœtam esse,tam leuiter pronũciasset; cum & sua, & nostra etiam ætate, certissimum sit,viros illam tulisse, qui insignibus maximarum virtutum ornamẽtis,vel clarissimos antiquorum triumphos æquasse videntur; certè viget adhuc in historicorum libris memoria virtutis, & constantiæ, quam in præclarissimis occasionibus semper ediderunt cohortes illæ Italicæ, quæ ob Ducis sui Ioannis Medicis egregiè quidem fortis, & audacis interitum, à funesto vexillorum colore, vulgo *nigræ* vocabantur. & nunc etiam in Belgio,nullæ Legiones æque ac Italorum *Tertiæ*,ad omne decus exercitationis, & bellicæ fortitudinis accedunt; vt non propterea quis temere crediderit, quoties Itali ad eiusmodi certamina descenderunt, in quibus populorum gloria, priuatorũ quorundam audaciæ,non satis consultò committitur, fortunam illis cùm aduersus Hispanos in Hetruria; tum etiam contra Gallos,ex Namurtij exercitu, impensè semper, & supra volubilitatis suæ morem fauisse: imo verò quod in alijs nationibus, nescio vtrum similiter se habeat, diuersæ sunt in singulis Italiæ Ciuitatibus ad arma propensiones, diuersique ad hunc, aut illum bellandi morem impetus: nam si fides habenda est Lando cuidam Hortensio, qui sub Philalethis polytopiensis ciuis nomine,Forcianas quęstiones duobus libris emisit,quibus varia vnius Italiæ ingenia describuntur;in bello Perusini *Strenui* sunt;Calabri *præcipites: rapaces* Piceni; Spoletini *callidi*; Senenses *fœlices*; Bononienses *feri & animosi,sed parum ducibus obedientes*;Pratenses *sacrilegi*; Aemiliani *fortes sed inconsulti*;*crudeles* Ferrarienses, & Placentini; Cossenses *libidinosi*:*maritimis bellis* Genuenses præualent, *non item terrestribus*; Neapolitani *intrepidè hostem aggrediuntur*; *resistunt pertinaciter* Fauentini;*peltati* Pistorienses; & Laudenses *acerrimi*, Patauini,& Veronenses *equestri militiæ idonei* habentur; Papienses *vix fugiunt*; Vicentini *victi se vindicant*; Florentini *excubito-*

res

res sunt, atque exploratores idonei. Denique Veneti *optimi sunt in classibus*; Bergomates *pluteos, & crates ingeniosè conficiunt, ac locant*; & Brixienses *extruendis aggeribus, & cuniculis* maxima semper industriæ commendatione incumbunt. His igitur ita explicatis abundè ni fallor illud præstiti, quod sub initium istius sermonis de delectu me facturum receperam; nimirum, vt inter tot nationes, quæ sese continuò bellis immiscent, has potissimum designarem, ex quibus optimi Tyrones, & omnium maximè ad militiam idonei cõscribi possent; raro etiã fallente votorũ summã euentu, modo tamen cultura diligẽtior illos per omnes disciplinæ gradus, ad artis militaris cognitionẽ perducat; quod non item ab omnibus populis sperari debet, quorum aliqui, vel natura timidi, vel institutione, à militia, alieni; aut animi non habent, quantum ad bella sufficit, aut hunc disciplina excolere non possunt, quæ tamẽ summopere naturam promouet; & sola efficit, vt homines etiam timidi in optimos plerumque milites euadant. vnde cùm in militia idem omnino quod in fabrica contingat, in qua si praua est regula prima, omnia demum obstipa, atque obtorta, fieri necesse est; veniam propterea te mihi facile concessurum esse nullus dubito, Comes Ludouice, si in hac delectus secundum nationes obseruatione, quæ reliquarũ omnium velut fabrica, & amussis esse debet; diutius forsan immoror, quàm tibi, aut alijs conueniens esse videbitur.

Quanquam enim plurima hactenus in medium attulerim, eorum quæ valde vtilia esse possunt; illud tamen restat, vt Mantissæ loco hic adijciam, quibus præsertim in rebus quatuor illæ nationes, reliquarum mea quidem sententia bellicosissimæ, inter se differant cùm ad graue Martis opus, & militares actiones se conuertunt. nam, & si ad illas pari omnes virtute, & audacià contendant, nihilomninus tamen certum est, quod pro diuersitate cõsuetudinis, & temperamenti, quædam in nonnullis excellunt, ad quas frustra sis, si cæteras æque fœliciter credis insudare. itaque politicorum scriptor merito damnatus, optimum Imperatorem ab Italià, non militem legi voluit, quod Itali maiore prudentia quam robore valent, *Corporis autem munus* inquit Amianus *à milite, ab Imperatore animi poscitur* sic Gallorum, & Italorum Alæ nõ iniurià prestantissimæ censentur, quod equis omni

II. *Qui omnes inter se collati.*

omni motionum genere inflectendis peculiari quadam inclina-
tione assuescant; contra Germani, atque Hispani pedites laudan-
tur, tum quia hoc modo pugnare consueti, tum quod nobiles
Hispani, pedibus quàm equis stipendia merere, multo sibi glorio-
sius ducunt; vt omittam etiam quod vtrique sarissis frequentius
quàm fistulis chalybeis vtuntur, & quod hi animo, isti corpore
graues, non ita libenter fugæ se committunt. Ijdemque propte-
rea in pugna stataria plus valent, quemadmodum in velitatio-
nibus Galli, & Itali; & qui hos, ac omnes alios hostibus laces-
sendis superant Scoti velites, atquè equites Græci. Germani, &
præsertim Heluetij difficulter in muros, & aggeres crebis ictibus
infestos perrumpunt, Galli lubentissime, quod id munus agi-
liora militum corpora, & expeditiores animos requirat, atque
impetu perficiatur. longis obsidionibus reliquæ nationes vix suf-
ficiunt, Hispani pares inueniuntur, vt omnium frugalissimi. Ger-
mani prœlio terrestri aptiores existunt; Angli Lusitani, & Can-
tabri maritimo, Itali vtroque inclaruerunt. Gallus prælia solus
miscet, nec socios præstolatur cùm in hostem decurrit; Ger-
mani vero, ac Hispani in acie, & maxime Phalange conglobati,
quàm singulari discrimine meliores sunt. atque hi ordines statio-
nesq; semel assignatas cõstantissimè retinẽt, illi cum Italis palantes
cursitant, & metu, vel audacia à se inuicem distracti, facilè fun-
duntur. Germani, & Hispani stipendiorum moram ægerrime fe-
runt, & eorum gratia ante pugnam tumultuantur, vt Galli sta-
tim à pugna. Hispani atque Itali vix absque disciplina quicquam
proficiunt, sed Galli, & Germani sola ferme natura milites eua-
dunt. Hispani omnium promptissime fulminalibus exiguis seu
tubis sulphureis vtuntur, quemadmodum olim Angli sagittis,
Germani commodissime sarissas vibrant, crispantque, Galli si
permittantur vti suis gladijs rem breui conficiunt, & sibi à nemi-
ne timent. Hispani partim natura, partim etiam militum
penuria vt Germani inferiores, bellum protrahunt per longas
obsidiones, & incruentum ferme gerunt; Galli vero, & Ger-
mani superiores, prælia quotidie miscent, & per magnas strages
campestris pugnæ, de summa rerum libenter decernunt. Ger-
mani, & Hispani Castra ligone muniunt, & operam suam fossis
atque aggeribus ducendis æquo animo acommodant, Galli quia
se

ſe tutos vbique putant laborem hunc faſtidiunt; Angli vero, & Scoti, ac Hyberni etiam dedignantur, quia nobilitati qua ſe plurimum iactant minime videtur honeſtum. Galli tam audacter cominus pugnant ex Genio qui ſtatim illos, vt gladiatores in Arena committit, quàm Itali eminus, priuatas inimicitias fiſtulis longioribus terminare aſſueti; quanquam ipſi cum Hiſpanis hoc etiam ex diſciplina obſeruent; & eadem ratione Germanus cum Gallo conſentit in gladiorum tractatione; licet ille punctim rem gerat, & breui cædat aut cædatur; hic vero cæſim libratis velut ad dimenſum ictibus, & per moras, alternatimque ductis. Denique vbi malorum, & calamitatum ilias ſuſtinenda ſe offert mirabilis eſt Hiſpanus; cum diſcrimen manifeſtum, & via inuia, morſque ipſa præſens, & certa audaces ad ſe vocat, timidoſque, repellit, Gallorum virtuti negotium tuto committitur; ſi pugna quædam obſtinatè pertinaciterque committenda ſit, Germani loco cedere neſciunt. Itali denique, vt ſunt ingenio verſatili, & ad omnia nato, facile ſe ad præclara quęuis facinora componunt, ita vt nihil in ipſis deſideres quod in alijs admiramur; ſed quando ſolertia, & cautionibus opus eſt, quando aſtutè tractandum de re aliqua, hoſtiſque factis, vel dictis circumueniendus, illud eſt certè in quo reliquis omnibus merito præcellunt.

Quemadmodum vero non ſatis eſt animalium curæ præfectis, Equos ex Hiſpania laudare, vel Canes ex Dalmatia, aut Apes ex Hymetto, niſi præterea quibuſdam impreſſis vnicuique a natura, & patentibus notis, ſingulorum præſtantiam, aut ignauiam depræhendãt: ita vt niſi equiſo optimæ eſſe indolis equos iudicet & cæteris præferendos, quorum *pectora*, vt inquit Caſſiodorus *vel crura ſphæris carneis decorè ornantur, coſtæ in quandam latitudinem porriguntur, aluus in breuitate conſtringitur, caput ceruinam reddit effigiem*: aut (ſi credis rem quæ maximè ad ſcientiam rei militaris pertinet tribus illis, aut quatuor ſignis non recte cognoſci, ac dijudicari poſſe) quibus argutum caput, & macilentum eminet; ceruix ardua, & flexibilis; os amplum, lacerumque, & glomeratis frænis ſpumam eijcens; oculi prominentes; arrectæ, micanteſque aures; nares patulæ; grandes, armi, & erecti; venter ſubſtrictus; carnoſæ clunes; toroſum pectus altior denique ingreſſus, & mollia crura reponens. venator au-

VI.
1. Deinde corporis cõſtitutio laudabilis deſcribitur.

lib. 4. variar. cap. 1.

tem canes eligat atroci vultu, & ceruice; maximè rubicundis, & micantibus oculis; apertis naribus, acutis dentibus; tumenti collo pectore amplo, & leonino; pedibusque spatiosis, & discretis. ac Rusticus denique ex traditis à Virgilio, & Columella signis, Apes illas præferat, quæ sunt paruulæ; oblongæ, breues; nitidæ;

Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis,

ac moribus etiam placidis; omnes isti grauiter profectò in delectu errare depræhenduntur. haud secus in milite res se habet, quem non satis est ex probatissimis regionibus elegisse, cùm in omnibus locis ignauos pariter, & strenuos nasci exploratum sit; sed Physiognomica signa in consilium vocare oportet, quæ sic idoneos ad militiam sub aspectum ponunt, vt imbelles, & timidos facilè summoueant *hi enim non ex sola professione natiuitatis, sed ex aspectu, &* lib. 9. cap. 3. *valetudine corporis æstimantur* vt inquit Isidorus.

2 *laudaturque eo nomine physiognomia* Atque eadem ratione vetustissimus ille Philosophorum Pythagoras, vt notat Iamblichus, in explorandis discipulorum ingenijs hæc signa curatè obseruabat; id quod Indi etiam Sapiẽtes in vxoribus ducendis factitarunt, vt refert Nicostratus apud Stobeum; De Vita Pythag. cap. 17 serm. 89. & hac arte imbutus cùm esset Eusthenes, eiusmodi à Theocrito Epitaphium obtinuit

Εὐθηνέος τὸ μνᾶμα φυσιγνώμων ὁ σοφιστὴς
Δεινὸς ἐξ ὀφθαλμοῦ καὶ τὸ νόημα μαθεῖν.

quos versus ita ab Interpretibus Latinè redditos exhibeo.

Eusthenis hoc monimen naturæ doctus in arte
Doctus, & ex oculis intima scire virùm.

sed nõ hic solus apud Gręcos, qui talem artem profiteretur, vtpote quam Zopyrus olim in Socrate exercuit, & Loxus, ac Polæmon scriptis etiam explicarunt, vt Origenes contra Celsum testatur: quinimo non puduit Aristotelem, & Adamantium Sophistam in eodem argumento versari, vt neque Trogum Pompeium inter lib. 11. c. 52. Latinos, cuius breue, sed elegans fragmentum vna cum Plinij Historia ad nos perẽnauit; nec si Chrysis ancilla Circes olim ad Po- in Petr. Satyr. lienum dixit. *vides me, nec auguria noui, nec Mathematicorum Cælum curare soleo, ex vultibus tamen hominum mores colligo*; eiusquę exemplum sequutæ Nubienses quædam, ac ægyptiæ vetulæ, artem fermè omnem ad fraudes, & mendacia transtulerint; propterea quidquam de eius vtilitate, ac præstantia dubitandum est, si

modo rectè tractetur; omninoque prudenter Vegetius præcepit vt *qui delectum acturus est, vehementer intendat, vt ex vultu, ex oculis ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeãt officium bellatoris*. ita enim fecisse Matthiam Coruinum Hungariæ Regem Auctor est Bonfinius, qui eum physiognomicæ diuinationis adeo studiosum fuisse refert, vt ex vultu, de temperamento, & moribus militum solertissimè iudicaret; & Plutarchus idem de Cæsare varijs experimentis confirmat, Brutũ enim quod pallidus esset suspectum semper habuit, & de Cassio nonnunquam ita loquebatur *quidnam Cassium velle putatis? haud enim mihi magnopere placet is, qui maximè pallidus, macieque extenuatus est*. cùm verò Antonium, & Dolabellam aliqui calumniarentur *non hos*, inquit *pingues crinitosque pertimesco*. nimirum, vt sapiens protulit *ex aspectu vir cognoscitur, & ex obuia personæ specie deprehenditur, qui mente valet*. Quærebãt igitur antiqui in Tyrone oculos acres; erectam ceruicem, latum pectus, humeros musculosos, brachia valentia, digitos longiores, ventrem modicum, suras, pedesque non superflua carne distentos, sed neruorum duritia collectos: volebant præterea staturam mediam, quæ Romana, iustaque, & militaris habebatur, vnde qui hanc excederent, statura proceri, & eminentes erant, qualis depingitur apud Spartianum Hadrianus, qualis apud eundem Pescennius Niger; qui verò iusto minores essent, exiles, & breui corporis forma dicebantur. Quanquam non eadem staturę ratio ab omnibus semper obseruata fuerit, cũ Marius Tyronum proceritatem laudaret, admitteretque lubentissimè inter alares equites, & in primis Legionum cohortibus, qui senos pedes, vel certè quinos, & denas vncias altitudine ęquarent. & Pyrrhus similiter apud Frontinum dilectori suo ita præcepisse fertur, *tu grandes elige, ego eos fortes reddam*. Alexander verò Magnus è diuerso paruos, & sui ad vnguem similes præferebat; vt Ninus fortes, & robustos.

> lib. 8. Histor. Vngar. dec. 4
>
> in Ecclesiastico.
>
> lib. 4. cap. 3.

Ex quo arbitrari iure quis posset, variũ hoc & penitus discrepans in maximis Ducibus iudicium, non satis rationi conuenire; nisi quotidiana fermè experientia constaret, in vtraque mensuræ illius iustæ, & militaris extremitate, ac veluti confinio, generosos & fortes homines deprehendi; vt sanè in alterutra reperiuntur etiam pusillanimi, & imbelles. Germanos enim, & Gallos videmus

> 3 *Nõ tamen vt iudicet ex statura modo qui fallax est tam in magnitudine.*

F 2 mus

mus eleganti corporis proceritate supra cæteros spectabiles, nulli quoque inferiores esse in omni palæstra honestissimarum actionum; vt Aduaticos propterea Iulius Cæsar impensè laudarit: & Stercaterus ille pene gigas apud Saxonem Grammaticum, nulli mortalium virtute cedere describitur; indèque proceritas corporis summopere commendatur in Scipione à T. Liuio, & Plutarcho; in Traiano, à Plinio Iuniore; in Carolo Magno ab Eginartho; in Francisco Primo, a nostratibus Historicis; & in Henrico Rege Angliæ à Iouio: præter quos, vt Sacræ literæ Saulem, sic Virgilius Turnum non mediocriter extollit in his versibus

2. comment.

Ipse inter alios præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.

& Pallas cuius corpus prægrandi statura repertum nõ ita pridem fuisse, multi fabulantur, apud eundem Virgilium.

cunctis altior ibat.

Vt etiam Harminius, quem velut audacissimum, ita describit,

Deÿcit Harminium, lato cui vertice fulua
Cæsaries, latique humeri, nec vulnera terrent.

At ex aduerso vox illa μέγας sæpius Aristophani malignè sonat, & sola innuit quod Lucilius tribus istis denotare visus est, *nequam, & magnus homo.* Vnde ingeniosissimus Poeta Ariostus Ducem Oranum, vt mole corporis prægrandem, sic timiditate, & ignauia ridendum, aspernabilemque eleganter supra quàm dici potest, & argutè describit; nec aliter apud Homerum Aiax Telamonius, quia foret longiore, latioreque corpore, persæpè stultus, & aliquando furens; ac Polyphemus imbellis etiam & stolidus ostenduntur. vnde meritò Græcis ὁ παχύς, καὶ πολύσαρκος Idest *crassus, & multas carnes habens*, inter turpia, & inhonesta censentur; quemadmodum etiam voces hæ Italorum frequentibus dicterijs vsurpatæ, *Paccheo, & Pacchione*, quas à priori illa Græca originem sumpsisse valde consentaneum est arbitrari. non secus atque illa *Baccello* cùm pro insipido, & amente sumitur, originem suam repetit à voce βάκηλος, quoniam, vt inquit Apostolius Bisantius, quidam homo eius nominis valde lõgus, erat ἀνόητος, καὶ γυναικώδης. *amẽs & effœminatus*, quod pluribus explicant Nunnesius, & Hœchelius in Phrynichum: sed nondum his vocibus sufficienter ab Italis subsannati sunt Longuriones isti, nam vulgo etiã

paleas

paleas longas illos appellant; quasi *Iunceos* cum Terentio diceres; in Eunucho.
vel *Clematides*, *Aegyptias* cum Demetrio Phalereo; aut denique κανάβυς, vt à Græcis vocabantur homines longi, & macilenti; ac de elocut.
inter alios Sannyrion à Strattide Poeta Comico tali scommate perstrictus fuit, quia macilento, & tenui corpore erat, est enim vt Pollux scribit *Cannabus*, *lignum gracile, cui Imaginarum fictores* lib. 10. c. 52.
lutum applicant. atque ita certũ est cùm magnitudo corporis ęque in audacibus, & timidis reperiatur, nihil ex ea cõcludi posse, quod 4
multum ad robur, aut animum militis pertineat. *Quam in Paruitate.*

Neque minus profecto, in pusillis hominibus, & breuissimis, idem obseruatur animorum discrimen, nam licet communis multorum existimatio, nihil sibi promittat nobilis, ac generosi, de eo cui forma corporis, staturaque ignobilis contigerit; ac propterea Gualterus auctor *Alexandreidos* non ineptus, nec illaudatus viris doctis, Reginam Amazonum, vt primùm in Alexandri conspectũ se dedit, velut attonitam repræsentet, ac reputantem apud se, qui fieri posset, vt tam ingentes animi in adeo breui, & angusto domicilio hospitarentur. lib. vltimo.

Mirata est inquit, *famæ non respondere Thalestris*
Exiguum corpus, taciturnaque versat apud se,
Principis indomiti virtus vbi tanta lateret.

& Aegidius Corboliensis loquẽs de Pipino Rege, cui *breuis* nomen ex staturæ modo fuit inditum, quasi pro re mira, & insolita afferat. in Carolinô.

Quod licet, vt moduli bipedalis homunculus esset,
Mente gigas, & vi fuit auctior ille Pipinus.

licet inquàm hæc, multaque eiusmodi pro eorum opinione militent, quibus forma liberalis, sola videtur, & ingenio pollere, & digna esse imperio. Non est tamen hæc obseruatio tam constanti, firmoque tibicine subnixa, quin contraria æque facile suaderi possit, cùm Vlyssis exemplo, quem Homerus βραχίω, ϗ φρόνιμον vbique depingit; tum etiam Diomedis Tydæi filij, qui in bello Troiano adeo strenuè se gessit, vt post Achillem, ac Aiacem Telamonium Græcorum fortissimos, nullius plura memoratu digna facinora ab Homero referantur; nam præter occisos à se Reges, & prouocatos, lacessitosque singulari certamine Hectorem, ac Aenam, aliosque insignes Troianorum principes; solus præterea

Rhesi Tracum Regis equos surripere noctu, ipsumque cedere, & Palladium quo vno Troiæ Incolumitas constabat, vrbe illa efferre potuit, quinimo Martem quoque in bello vulnerauit, & Venerem etiam sauciam in dextra manu fecit, cum Aeneam filium ipsa protegere vellet: & tamen hic ipse qui tantus animo erat, sic in obscœno carminè depingitur, ex Iliade vt puto secũda

Vtilior Tydeus: qui si quid credis Homero,
Ingenio pugnax, corpore paruus erat.

quo etiam respexisse Statium credibile est, cùm dixit

Minor in exiguo regnabat corpore virtus.

Sed ne quis ficta his Heroibus à diuino Homeri ingenio, eiusinodi corpora fuisse obijciat; en breuioribus adhuc lineis, & humilioribus membris effictum ab ipsamet natura profero Xantippum Lacedemonium, ducem illum exploratæ fotitudinis, qui res Carthaginensium attritas restituit, magnumque sibi decus conflauit ex debellatis iusta acie Romanis, vt grauissimus auctor Polybius, ac Sylius Italicus, & alij memoriæ consignarunt. Enimuero tantum abest vt ex illa corporis dimensione, quam plerumque ad caloris interni mensuram componi Philosophi contendunt, quicquam de viribus, aut audacia, & virtute militum pronunciari possit, quod Eunuchi ipsi qui sunt omnium hominũ frigidissimi, in fortissimos non modo milites, sed duces præclarissimos aliquoties euadunt. Quemadmodum mulieribus quoque non paucis vsu venit, vt sequioris sexus aspernatæ molliciem, armorum, & laborum castrensium supra fidem patientes existant; cuius rei vel Amalazuntham Gothorum Reginam, vel Mariam Puteolanam, aut Bonam Longobardam testes laudare possem idoneas, nisi domesticum exemplum haberem, & illud quidem valde insigne, in Lucretia Tritaui tui Nicolai sorore pudicissima; quæ alterius fratris sui Guidonis Guerræ contra fidem à Pamdulpho Malatesta interempti, sollicitata desiderio; copijs quas ille reliquerat, aduersus Tyrannum, ducem se præbuit; & ea demum velut egregia de gente Camilla gessit, quæ non tam commodè hic, quàm in Guidiorum Historia referri possunt.

5 *Sed ex roboris ingenui, & seruilis distinctione qua vtrumque suis notis indicat.*

Quamobrem si minimè volumus in hoc delectu aberrare, non tam staturæ modus, quàm alia quædam inuestiganda sunt, quæ per se possunt difficultatem omnem componere; hæc vero pendent

dent ab Aristotelis distinctione quàm habet libri primi politicorum capite tertio, vbi robur aliud dicit esse ingenuum, & ciuile, aliud autem prorsus illiberale quod in fossore, mediastino, & palæstrita desideratur; ac proinde non eadem est vtriusque definitio, sicut neque etiam signa inter se conueniunt, quæ alterutrum demonstrant; nam seruile, potius ad corpus attinet, & dura cute, dorso firmo, ac præualido, brachijs crassis, & bene colligatis, cruribus torosis, ac similibus notis absoluitur: qualem membrorum firmitatem, ac articulorum colligationem fuisse putandum est in Milone Crotoniata, & Titormo Bussequa, qui vt corpore staturoso erant, & viribus præualidis, sic varia aliquando incredibilis roboris exempla ediderunt; cuiusmodi sunt quæ à Pausania in Heliacis de Milone referuntur, qui ita malum Punicum tenebat, vt nemo illi è manu extorqueret, aut digitum corrigeret; cùm tamen is nullibi malum læderet: idemque disco vncto insidens, à nemine disttrahi poterat; sed & funem veluti coronam fronti alligans, eum retento spiritu, venisque plenis firmabat. Vnde cum Maximinus Cæsar amaxas manibus traheret, rhedam onustam propelleret, aliaque supra fidem permulta efficeret, eum ab exemplo roboris, Milonem Crotoniatam vulgo appellarunt. Ciuile autem ac vrbanum robur non eiusmodi est, sed ad animum spectat, & fortitudo potius appellatur, quæ ad belli, pacisque munia deseruit, vt robur quale est baiulorum, & dorsualium equorum ad gestanda onera. Neque semper contingit, vt vel fortis robusto corpore præditus sit, vel qui præualidas vires obtinuit, animum item generosum, & fortem nactus sit à natura; Cameli si quidem, Asini, Muli clitellarij, Boues firmissimis artubus innixi, molli tamen, placidoque ad parendum animo donati sunt; at ex aduerso paruuli quidam canes apud matronas in delicijs habiti, ira, audaciaque Molossos ipsos superant. Sic in Auium genere, Struthio camelum robustissimum esse, non Historicorum modo fide, sed eius experientia depræhendimus, qui anno proximè elapso in hac Ciuitate Reatina occubuit, postquam Eminentissimus tuus Patruus eum totos nouē menses Romæ in Palatio suo habuisset; hunc enim sœpissimè vidimus, non tantum pueros lactantes, quod inquit Oppianus, lib 3. Cyneg. sed altos calones per stabuli longitudinem, in quo familiarissimè

cum equis versabatur, detulisse; sed ipsum prætera singulis diebus obseruare quisque poterat, sua innata stoliditate ludos ridiculos pueris facientem, cum panem, aliaque edulia frustillatim conscerpta è blandientium manibus sumeret, vel frumenti grana sigillatim exhibita colligeret; mox vero præmentes fugeret, & fugientes insequeretur; aut plumas etiam vellentes, flexuosis, & anguineis colli sinubus terreret, ac immane diducto rostro, quasi cunctos deuoraturus videretur: erat etiam aliquoties cùm nisu & impressione pusionum omnium viribus tentata, ingens bellua loco suo violenter dimoueretur; mox vero adulantium palpo delinita, in gratiam cum illis facile rediret, & numeroso comitatu gestiens, tollutim incederet per regionem Leoninam, certatim illam ad communes epulas inuitantibus accolis, quibus per tot ineptias, spectaculum præbebat omnium certè gratissimum, & iucundissimum; astaudacior longe Trochilus, quem & Regulum dicunt à pusillo corpore, vix vnquam sicur euadit, & Aquilas ipsas audet lacessere. Huius autem diuersitatis ratio in eo posita est, quod ex opinione sententiaque Aristotelis, corporis robur in sicco, terreoque positum est, animi vero in calore atque ignea siccitate consistit, quam aliter splendoris sicci nomine vocabat Heraclitus; vnde, quemadmodum robustus definitur, qui facile labores sustinet, ac in illis perdurat, eo quod crassi spiritus, propter carnes duras, & bene compactas, cutemque minus perforatam, non nisi tardè resoluuntur, & diffluunt; sic fortis ille dicitur qui ex vi ac impetu tenuis spiritus valde mobilis, & calidi, pericula non refugit, sed illa volens, & spe laudis, ac honesti ductus aggreditur. Cùm autem ignis & terra in affini siccitate conueniant, efficitur aliquando, vt expulsa frigiditate, partes hæ crassiores, ac terreæ, in aliquo incalescant, qui ea potissimum ratione robustus simul, & fortis euadet, vt Hercules, Theseus, Marius, Scanderbechus; secus vt alterutra qualitas præcellet, vel fortiores erunt quàm robusti, vt Vlysses, Tydæus, Diomedes; vel robustiores quàm animosi, vt Aiax Telamonius, Orestes, Turnus & alij: ac proinde cum apud omnes sit in confesso, non tam in milite spectandum esse robur corporis, quin etiam aliqua ratio habenda sit virium, & fortitudinis animi, eo tandem dissertatio tota deuenit, vt concludat signa quæ vtramque hanc

lib. 4 meteor.

dispo-

diſpoſitionem in milite produnt, cœteris omnibus, neglectis diligenter eſſe obſeruanda.

6. *Scilicet robur corporis nõ ex manu valida tantum ſed ex toto corpore.*

Roboris igitur ſignum aliqui maximè proprium ex manũ deſumunt, quę ſi valida ſit, & neruoſa, firmiſſimeque aliquid apprehendat, qualem nos in Equite Pibracio Romæ vidimus, coniecturam ex illa faciunt de reliquis viribus corporis, exemplo Caroli magni, Sfortiæ, Selimi, Fraiſpergij, Guillelmi Puſterlæ, & Branci de Luſchis de quibus omnibus, neſcio tamen an verè, narratur quod funes craſſiores manibus diſruperint, ferrumq; vel ſoleam equinam obnitentium inter ſe brachiorum vi diuulſerint; at enim licet Vegetius patulas quoque manus in Tyrone laudarit, quod earum opera vſque bellicis vſibus neceſſaria ſit, vt olim qui munus Martium auerſarentur, ſibi pollicem amputarent, quia ſolus digitorum ἀντίχειρ ab vſu, quaſi *altera manus* dicitur, itaut poſtea ficto ex latino vocabulo, *Poltroni* quaſi *pollice trunci*, homines ignaui, & ſecordes appellati ſint; conuenientius tamen exiſtimò ſignorum collectionem in conſilium vocare, quàm vni tantum aut alteri notæ confidere. Quare robur in Tyrone explorandum eſt ex figura corporis erecta; pilorum duritie; oſſium, ac coſtarum, & extremorum omnium magnitudine; latis, & diſtantibus armis; collo forti, nec multum carnoſo; pectore amplo; ſuris deorſum contractis; & cute dura ac nigricante, quæ ſigna facillime in oculos incurrunt, & ab ipſomet Ariſtotele in phyſiognomicis proponuntur.

7. *Fortitudinem vero animi ex peculiaribus ſignis.*

Animi vero audacis, & prompti ſigna, vulgares phyſiognomi proponunt caput mediocre; faciem virilem; frontem quadratã; oculos micantes; naſum Aquilinum; mentum acutum; vocem canoram; inceſſum grauem, & capillum ſua ſponte ſurrectum; ac brachia piloſa, ſeu ſetis aſpera, quæ Sidonio *dura*, & Vegetio *Valentia* dicuntur; quoniam vt inquit Iuuenalis

Duræ per brachia ſetæ
Promittunt atrocem animum.

vnde etiam Horatius dixit cum de gigantibus loqueretur ode 4. lib. 3.

Magnum illa terrorem intulerat Ioui,
Fidens iuuentus horrida brachijs.

& Plinius expoliationem pilorum quam veteres pumice, reſina, lib. 29. cap. 2.
Pſilothro, Salamandra in brachijs, & cruribus procurabant,

cui-

euirationem merito appellauit. Attamen cùm hæc signa, aut fallant aliquando, aut rarissimè coniuncta in Tyronibus obseruentur; aliud quoddam genus illorum proponit Aegidius Columna, quæ a similitudine ducuntur, quàm habent nonnulli homines in membrorum proportione cum animalibus generosis, vt exempli gratia cum Leone in magnitudine extremitatum, & latitudine pectoris; quæ conformatio talis esse in hoc animali, visu ipso deprehenditur: nec vero mentem illius improbo qui sciam grauissimis illam auctoribus probari, vt certe nec Virgilium accuso negligentiæ, quod Entellum cùm fortissimum fuisse designare vellet, signa tantum ab eius magnitudine protulerit, in hoc versu tardissimo, confictoque ad narrationem accomodatè

parte vltima de reg. princ.

æneid. v.

Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.

eidil. 15.

quasi vero Aegyptius ille, qui ab vxore sua apud Theocritum ἀνὴρ τρισκαιδεκάπηχυς *homo tredecim cubitorum* appellatur, pro ratione longitudinis, audaciæ quoque, & fortitudinis modum obtinere debuerit?

8.

Et inquiritur num cordis exigua moles ad audaciam cõferat.

3 de partib. animal. cap. 4

Hoc potius cõtendo, si cordis magnitudinem, certiore quadam indagatione peruestigare possemus, frustra fore alia signa quæ tanto studio, atque diligentia aliunde quæruntur; quia omnium ferme auctorum consensu, pronunciatum istud Aristotelis verissimum est, *pauida esse animalia quibus cor grandius; audentiora, fidentioraque quibus mediocre*, non quod quantitas quæ per se inepta est ad actionem, illud efficiat; verum quia index est, & norma caloris in corde stabulantis, qui vt non ęque intenditur; feruetque in magno, atque in exiguo, & mediori domicilio, sic neque eosdem effectus in vtroque producit. Vnde cùm omnis audacia, animique robur, & alacritas à sanguinis, & spirituum feruore proueniat, consequens est, vt in cuius corde plus caloris abundat, & magis feruet, in eo etiam sit maior audacia; & è contra minor, in quo parcior ille est, magisque remissus, vt in animalibus contingit, pro corporis sui ratione magnũ cor habentibus, quę timidiora sunt quemadmodum Cerui, Damę, Lepores; cùm alia quibus eadem proportione, cor exiguum à natura datum est, audentiora sint vt Leo, Canis, Accipiter quorum præcordia, tantus calor obsidet, vt in Leonibus præsertim, degenerare in fe-

bri-

brilem, à quibusdam creditus sit. Ratio autem istius rei non vna afferri solet à philosophis, qui calore omnia in mundo, ne dum in animalibus vigere, & excitari ad suas actiones obeundas contendunt; cuius rei argumentum cùm alijs permultis, tum vero ex anni temporibus maximè intelligitur: cum enim soluitur acris Hyems grata vice veris, & Fauoni, mox omnia oculis arrident, omnia auribus subblandiuntur, omnia pubescunt, & lasciuiunt, prata, arua, colles, syluæ, conualles, ferarum, & cicurum omne genus; Cœlum, & natura ipsa ad pulcherrimum, & iucundissimum sui spectaculum homines inuitant; quæ tamen omnia suo aduentu veluti siderata, prosternit glacialis Hyems canos hirsuta capillos. Vnde merito Empedocles vnam tantum in Elementis dicebat pugnam esse, vnumque diuortium, quia ipse in ea opinione erat, quod aër, aqua, terra Igni; Ignis verro solus his omnibus, propter incredibilem vim & efficaciam, qua cætera, & seipsum mouet, ac tandem perimit, opponeretur. Et equidem ne diuagemur in multiplices caloris effectus, qui huc non pertinent; notius est quàm, vt probari debeat, actiones omnes in animalibus, fieri ab ipsius caloris victoria in reliquas qualitates, vnde Serpentes, Cochleæ, Salamandra, Testudo, Glires, quia non multo calore pollent, nihil ferme edunt actionum, & motionum præter illas quæ sunt ad vitam necessariæ; mulieres etiam ex eo debili, & retuso, pigræ sunt; pueri ex nondum confirmato, molles, & inualidi; senes denique vnà cum ipso sensim languescente, moriuntur, & desinunt; eodemque modo in viris, si calor modicus in vasto conceptaculo exolescat, refrigeretur que, metum in illis concitabit; si copiosior loci angustia confirmetur, & quasi in se coactus inualescat, animosos eos, alacres, impigros, & in periculis subeundis audaces reddet. Sic enim Lucanus tribus his verbis *Stat corde gelato*, timoris causam sapienter expressit, vt audaciæ, cum alibi dixit

Feruidus hic iterum circum præcordia sanguis
Incaluit.

atque hoc ita verum est quod *si*, vt inquit Galenus, *cor multum in caliditate excesserit, tunc furibunda quædam iracundia, & temeritas adsint*, ὀξυθυμία μανιώδης. Præterea cum ex Stoicorum placitis, animam in corde, tamquam in nobilissima parte artis medicæ cap. 9.

cor-

corporis, sedem sibi, ac regiam constituisse, exploratum sit, cur alibi timorem, ac audaciam diuersari putādum est, quæ sunt eiusdem animæ fidi satellites, ac internūcij? his autem rationibus aliæ similiter ab euētu desumptæ consentiunt, nam spiritus multi, calidioresque intus existentes, facilè mouentur à concepta spe, aut imaginatione honoris, vindictæ, & rerum eiusmodi; motus verò spirituum ad exteriora factus, lætitiam, & fiduciam inducit, ex quibus audentiora fiunt animalia. Sed eorumdem quoque spirituum insignis copia, maius robur efficit, quod postea in causa est, vt spes certior de victoria concipiatur. Accedit quod præceps caloris motus, animum facilè perturbat, nec sinit eum diutius apud se meditari, quantum periculi sustineat, quoue in discrimine versetur. Tandem vero, huic opinioni suffragatur, longè omnium aptissima ad persuadendum experientia, Aristomenis si quidem Messenij, qui trecentos Lacedemonios occiderat, quique, & fortitudine, & calliditate præstiterat; mortui cor hirtum, & densa quasi sylua pilorum obsitum repertū esse tradit Plinius. idemq; de Lysandro Lacedemonio, qui & ipse tum fortissimus, tum astutissimus fuit, Græci quidam memoriæ prodiderunt; & similia exempla, in latronibus quibusdam ferocissimis obseruata fuisse referunt Beniuenius, Muretus, & Amatus Lusitanus; ita vt occasionem inde sumpserit grandiloquus Poeta Nonnus, fingendi libro vigesimo sexto Dionysiacon, Sabinos populos cor densis vestitum pilis habere, ideoque audacissimos esse, neque vnquam in prælijs metuere. at vero pilos in corde frutescere ab eius ingenti calore, qui fuliginosa vltimi alimenti excrementa, per occultos meatus propellit, nemo, qui paulo diligentius in Philosophorum scholis versatus sit, ignorare potest; atque ita rectè conficietur, & Aristomenem Messenium, & cæteros qui vt mox dicebamus, tam inusitatæ fortitudinis exempla ediderunt, corde fuisse calidissimo.

lib. 11. c. 37.

cap. 33. obseruat

lib. 12. var. cap. 10.

cent. 6. obser. 65.

9 *an milites debeant esse natura in irā propensi.*

At enim quia tali cordis temperie præditi, istud secum habere videntur incommodi, vt plurimum sint in iram procliues, quam Nemesius ex materiali causa definiebat *accensionem sanguinis circa cor, ex conturbatione fellis*, nō absurdè quidam existimare posset, me non admodum prudenter hic inquirere, quænam sint signa cordis calidioris, vt in quibus illa se produnt manifestè, eorum

potissi-

potiſſimum ad militiam fiat delectus; quoniam idem eſt ferme, ac ſi dicerem, deligendos eſſe milites ex eorum hominum ordine, qui ſint maximè iracundi, quique non ex licentia modò quàm in armis habent, ſed etiam ex natura, quæ in præcordijs feruet, & ebullit, ad omne ſcelus, atque libidinem procliues exiſtant; nempè, vt poteſtati addatur inſolentia, vt perditis audacia; vt inſaniæ furor; vt ſæuitiæ rabies; vt gladijs faces; & non vni calamitati, nouæ aliæ, & variæ calamitates continuò ſuccedant. quandoquidem vt monet Philoſophus ille, qui Stoicorum rigidiſſimus dicitur à Lactantio *nullum eſt animal tam horrendum, tamque pernicioſum natura, vt non appareat in illo, vbi ira inuaſit, noua feritatis acceſſio.* certè nulla peſtis humano generi pluris ſtetit, nec vllus naturam rerum magis ignorat, quàm qui ferum, ac pernicioſum vitium militibus aſſignat, quod idem Seneca opinatus eſt, ne quidē eſſe ſecundùm hominis naturam, cùm potius illam euertat; tantumque abeſſe, vt conferat ad animi magnitudinem, vt morbus ſit, qui parum ab inſania diſtat, & in quo perſæpè irati faciunt, quod ipſe 1. De Ira c. 3

Non ſani eſſe hominis, non ſanus iuret Oreſtes: Perſius.

vt omittam quod nuſquam minus quàm aduerſus hoſtes, & in prœlijs ira neceſſaria eſt, vbi non effuſos eſſe oportet impetus, ſed temperatos, & obedientes rectæ rationi; at hæc affectio ita ei aduerſatur, vt etiam nos de præſidio mentis deijciat, vnde quidam apud Terentium non iniuria dixit: *præ iracundia, Menedeme, non ſum apud me.* Sic Theutonas, & Cimbros tam patientes Laborum, tamque præualidos lacertis, ſola ira comminuit, dum inconſultè, & ſolo impetu, ac furore impulſi, præliabantur; *Gladiatores quoque* inquit Seneca *ars tuetur, ira denudat*, in temeritatem enim prona eſt, & pericula dum vult inferre, ea non cauet: Quin imo ira deſcribitur à Valerio Maximo *conſternationis plenus affectus, ac nunquam ſine tormento ſui violentus: quia dolorem cùm inferre vult patitur, amara ſollicitudine, ne non contingat vltio, anxius.* Verum ſi attentè reſpicias in alia incommoda, quæ iratos conſequuntur, hoc certè à Valerio relatum, iure inter minima connumerare poſſis, quid enim pallor ille vultus? quid cordis palpitatio? quid linguæ impotentia? quid pedum, ac manuum tremor? quid ardor oculorum? quid oris tumor? quid inflammatio Cap. 19. lib. 3 de Ira.

totius

totius corporis? quam obesse illa militibus existimandum est, & tamen omnia hæc iratis accidere, vel vnius Ouidij testimonio constare potest.

Ora tument ira, nigrescunt sanguine venæ,
Lumina Gorgoneo sæuius angue micant.

5. de loc. affert. Iam vero si quis epilepticos insultus addiderit, quales in celebri quodam Grammatico, Galenus se vidisse testatur; si vomitus biliosos, si tot malorum pedissequas febres, quid tandem homine irato poterit esse calamitosius? atque his rationibus multi conficere nituntur, laudari potius in milite ἀοργησίαν seu *iræ vacuitatem, & lenitudinem*; quàm superbos illos, & elatos spiritus; quos ira, & insolentia facile commouent. qua in re videntur etiam mihi non prorsus cum ratione loqui, quoniam tam in culpa est qui omino non irascitur quàm qui supra modum irascitur, & excandescit; si quidem non irasci vbi oportet, est improbè factum nolle emendare; plus vero irasci quàm oportet peccatum peccato cumulare: sunt quidam adeo segnes, ac remissi vt nulla iniuriâ, nullaue contumeliâ excitari possint, quos merito sic arguit Virgilius

Quis metus o nuquam dolituri, o semper inertes
Tyrreni; quæ tanta animis ignauia venit?

alij vero non humano more irascũtur, quicquid impetus suggerit rectum putant; quousque, quoue, modo sit puniendum, nihil aduertunt; sed ex paruo momento, ex titiuillitio, furore ardent

& rabie iecur incendente feruntur
Præcipites, vt saxa iugis abrupta, quibus mons
Subtrahitur, cliuoque latus pendente recedit.

Ephes. 4. vers. 40. ab vtrisque igitur abest ira opportuna, & moderata, quam Apostolus non vetat imo permittit, ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε *irascimini* inquit, *& nolite peccare*; nam sicut pati, non vbique laudi; sic irasci, non semper vitio datur; nec est quærendum an quis irascatur, sed quare irascitur. Irasci enim scelesto, mœrere ex bonorum oppressione, timere periclitanti, est, & officij, & pietatis; at scelerum atrocitate, & prauorum facinoribus non commoueri nequitiæ potius, quàm modestiæ adscribitur: vnde sicut nulla Respublica, sine aliqua iræ acerbitate commode regi potest; nec facile est patrifamilias, suam domum absque

aculeis

aculeis iracundiæ moderari, qua etiam si careat simulanda est, vt familià in officio contineatur; sic bellum multo minus absque illa geri, administrarique potest. pręsertim si illius partis iustitiæ ratio habenda sit, quæ delinquentibus pœnas irrogat, tam in defensionè propria qua nihil naturæ conuenientius, nihil magis rationi consentaneum est; quàm in vindicanda, Magistratus auctoritate, publica aliqua iniuria, vt religionis contemptu, liberorum, patriæ, ac parentum oppressione; si quidem vt optimè Tullius declarat, *cùm duo sint genera decertandi* quibus homines ius suum solent inter se tueri *vnum per disceptationem, alterum per vim; tum demum ad posterius confugiendum est, si vti non licet superiore*. præterea constans est Peripateticorum opinio, iram non temere nobis a natura inditam fuisse, cùm fortitudinem quibusdam velut additis calcaribus excitet, imo vero eius quanquam non veræ, adumbratæ tamen speciem constituat, quam Aristoteles ab iracundia dicit prouenire; *fortes enim videntur esse, etiam hi, qui ab impetu animi, tanquam belluæ in eos irruunt, a quibus vulnus acceperunt*. & licet ferina sit hæc fortitudo, non legitima, sœpius tamen accidit, eos qui honesti causa res præclaras faciunt, ab eadem plurimum iuuari; vt propterea Statius, non ineleganti translatione iras *armigeras* vocarit, & Virgilius dixerit *furor arma ministrat*, tum verò etiam *rimāti telum ira facit*. & si Aristoteli atque Homero credatur, hic est ille impetus qui bellatorum animis robur inijcit, vt vterque Glauci atque vlyssis exemplo demonstrant; hic ad virtutem & decus capessendum, calcar eximium habet; omnem hic ex animo mollitiem, languorem, hebetudinemque omnem exterminat; hic infirmos, sopitosque animos erigit, & maiores ad rem gerendam facit; ita vt si consilio regatur, & finem honestum sibi proponat non modo veram fortitudinem æquare, sed eam nobilibus stimulis excitare, & promouere possit. quod mihi Poetæ videntur innuere voluisse, cū Heroas suos, quos omni genere virtutum ornatissimos fuisse certum est, iratos quoque nonnunquam repræsentant, talis enim Achilles fingitur ab Homero, talis à Virgilio Aeneas, qui immortalitatis splendorisque stimulis accensus

Terribilis sæuam nullo discrimine pugnam
Suscitat

1. Officiorū.

Cap. 8. lib. 3. de Morib.

Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.

1. Metam. talis, & Acheloum Ouidianus Hercules

Iamdudum lumine toruo

Spectat, & accensæ non fortiter imperat iræ.

nempe sequuti sunt hac in re placita grauissimorum Philosophorum Aristotelis, & Platonis, quorum ille *calcar virtutum* iram appellauit; hic vero libris de Republica quærit, *num fortis esse possit, si non sit iracundus equus, vel canis, an aliud quoduis animal? an aduertisti quàm sit inexpugnabilis ira, & inuicta? qua præsente animus hominis ad omnia intrepidus est, & inuictus?* iuuatur ergo fortitudo iracundià, sed modicà; nam si nimia sit corrumpit, maculatue fortitudinem, perinde ad Barbarorum sagittas venenum inficit, & nullum vitium aut atrocius, aut detestabilius hominem euertit; cætera enim animum impellunt, furor vero, & ira mentem præcipitant: vnde natum est illud Platonis, nihil esse tam contrarium Reipublicæ, quàm sit iræ commotio, & impetus furoris, qui vsum rationis adimit, & consultationem tollit. quare de eiusmodi iracundia quam omnes in vitio ponunt, interprætanda censeo, quæcunque huius quæstionis initio ab aduersarijs dicta sunt; non autem de ira que attribuitur naturæ, & non nisi ex causa legitima procedit; vt altera a moribus, & praua inclinatione dependet. alioqui si ab eo qui recenti adhuc ætate neque laude, neque ignominia moueretur, nihil quicquam egregium sperandum fore Lacedemonij iudicabant; si Quintilianus eum sibi puerum dari postulabat qui victus ploret, & victor insultet; næ ego parum conuenienter facere viderer, si eum Tyronem deligendum censerem, qui præcipientem Tribunum somniculosus audiat, cui sit auris iugiter vellicanda, qui excutiendus manu sit, qui in conspectu hostium totus formidet, totus conturbetur, qui nec corpore nec animo valet,

Cap. 8. lib. 3.

Lib. 2.

Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit.

Sed magis forsan vrget quod Seneca creberrimis suis, ac pungentibus sententijs, nullum iræ locum tribuendum ostendit in bellorum administratione; nam vt inquit, *quo alio Fabius affectas imperij vires recreauit, quàm quòd cunctari, & trahere, & morari sciuit, quæ omnia irati nesciunt? Quid Scipio? nonne relicto Annibale, Punico exercitu, omnibusque quibus irascendum erat, bellum in Africam*

Cap. 11. lib. 1 de Ira.

eam transtulit tam lentus, vt opinionem luxuriæ, segnitiæque malignis daret. At ex aduerſo quicũque in eo bello Dux, iræ ſuæ indulgens, victoriam accelerare voluit, ſe ſuoſque milites, & Rempublicam in ſummum diſcrimen adduxit, *Cum toto eo bello damnoſa præpropera, ac feruida ingenia Imperatorum fuiſſent,* vt notat Liuius in Hiſtoria belli Africani, atque eam ob rem Homerus, poſtquã in Rege Agamemnone iram ineſſe dixiſſet, non illam quidem remiſſam, & placabilem, ſed diuturniorem quàm illiberalis contumaciſque naturæ ſignum eſſe ſapientes arbitrantur; eidem deinceps recta quaſi analogia plurimorum, turpiumque vitiorum, ac facinorum perpetua ſtigmata inurit.

Verum quis non videt, quàm inique hæc argumenta in mili- 10.

& explicatur ducis temperamentum quod etiam Eunuchi habere poſſunt.

tes torquentur, quorum maxima pars, in duces ipſos refundi potius debet, qui vt munerum, & officiorum ratione, ſic temperie corporis, penitus à milite diuerſi ſunt: nam vt hunc ira iuuat, & in prælium quo tendere debet alacriter impellit, ſic duci maximè nocet, eumque impedit, ne quid imperandum ſit, & quo ordine videat, quemadmodum egregiè Virgilius Turni exemplo oſtendit, etenim hic interemptis cuſtodibus hoſtilem vrbem irruperat,

Et ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet
Rumpere clauſtra manu, ſocioſque immittere portis,
Vltimus ille dies bello gentique fuiſſet.

Sed ira, cædiſque inſana Cupido, eum tũc egit in aduerſos hoſtes, atque ita grauiter in eo peccauit, vnde priuatus aliquis miles ſummam audaciæ, ac virtutis laudem retuliſſet. Quod vero ducis temperies nihil ferme cum militis temperamento commune habeat, vel Eunuchorum exemplo certiſſimè patet, in quibus cùm ob deciſam libidinis radicem, & fomitem caloris extinctum, audacia quæ à ſpiritu copioſo, & præualido ſanguinis feruore generatur, eatenus extincta ſit, vt animi ſatis non habeant ad militis officium ſuſtinendum; quia tamen ob eaſdem cauſas, ratio potentius in illis dominatur, & perturbationibus facilius obſiſtunt, ita, vt experientia doceat, caſtratis hominibus nihil magis ingenioſũ fieri poſſe, & nomen etiam eorum illud planè ſignificet, ſaltem, apud illos qui Eunuchos dictos volunt παρὰ τὸ εὖ νοῦν ἔχειν *à mente bene conſtituta*, potius quam παρὰ τὸ εὐνὴν ἔχειν *à cuſtodia cubilis*;

inde inquam est, quod ducis munere præclare fungi possunt, vt præter Narsetis exemplum cuius prudentiâ Gothorum gens indomito corporum, ingentiumque animorum robore terribilis, ad internecionem ferme deleta fuit; illud quotidiana ferme experientia comprobant Turcarum Imperatores, quorum numerosi exercitus, feliciter plerũque ab hominibus quibusdam gracilibus, pusillis, & quod maxime miserum est, desectæ virilitatis Eunuchis administrantur. Quamobrem non satis intelligere videntur in quo nam ducis officium consistat, qui eadem ratione de eius, ac militis temperamento sibi discurrendum putant, nam huius conditionis homines, licet animi magnitudine, & corporis robore præ cæteris excellant, sæpius tamen præcipites impelluntur, nec quid facto opus sit facile cognoscunt. multo vero longius a scopo aberrant, qui vna cum Aristotele, effectum hunc in melancholicum humorem referunt, cuius vbi in homine copia incanduit, pro caloris intentione, aut remissione, alijs ingenium addere solet vt Lycurgo, Soloni, Rhadamanto, & ingeniosissimis quibusque Poetis: alijs audaciam afferre vt Herculi, Thesæo, & Heroibus cęteris, quos omnes melancholicos fuisse, & huius æstu concitatos in ferrum, & ignem intrepidos irruisse, ac nihil quod humanis viribus effici potest intentatum reliquisse, idem commemorat. Etenim licet hæc non plebei Sophistæ, sed maximi Philosophi sententia sit; videtur tamen propius in illam intuenti, non multum in re de qua hic quæstio est; aut veritatis, aut momẽti obtinere: cùm non tali Imperatore nobis opus sit, qualis olim Hercules extitit.

Horat. epist. 2. lib. 2.

Duram qui contudit Hydram,
Notaque fatali portenta labore subegit.

aut quales fuerunt Thesæus, Castor, Bellorophon, Perseus qui mõstra, Furias, Serpentes, Harpias, Cerbereosque Canes proprijs manibus compresserunt, ad quæ opera fateor quidem, non potuisse eos impelli, nisi eo humore acri, & recocto qui reliquos homines in furorem, ac sui, & reliquorum odium impellit, namque vt obseruat Rutilius in Itinerario.

Huic nimiæ bilis morbum assignauit Homerus
Bellerophonteis sollicitudinibus.

Quamobrem vt certius aliquid pronunciari de ducum imperio, possit

possit qualenã scilicet illud esse debeat, & à quibus causis dependeat? Statuendum est in primis quòd eius officium non est, manus in acie conserere, gregarij cuiusdam militis instar, sed vt hostem, quàm commodissimè aggredi, aut declinare possit videre, idque per insidias potius, & occulta consilia ex Vegetij præcepto apud quem, *boni duces non aperto Marte prælium, in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, vt integris suis quantos possint hostes interimant certe, vel terreant.* Vnde multa Ducem scire conuenit, multa introspicere, & secum animo versari, multa solerter excogitare, prudenter disponere, celeriter exequi, & per fraudes, ac stratagemata attentare; quorum omnium ratione, tandem factum est vt *malitiæ*, quam Cicero, *Versutam fallacemque nocendi rationem* appellabat, multum etiam esse affinis *militia* censeretur: ac proinde concludendum est, tot diuersas actiones quæ minimè sunt a natura, sed a consilio, non posse a simplici aliqua cordis, aut solius corporis tẽperie proficisci; sed ab imaginatiua facultate pendere, vt cõmunis est multorũ opinio; vel ab ipsius prudentiæ specie, quæ ob affinitatem quam habet cum vafricie, & solertia, non minimum, & ipsa ab imaginatione iuuatur. licet vna sit è quinque virtutibus dianoeticis quæ mentem regunt, & perficiũt. Atque has omnes actiones, dotesque Imperatorias, adeo verum est a prudentia dependere, vt si quid dux in bello peccauerit, non falsa eius imaginatio culpetur, sed iudicium quo parum consideratè vsus est; & seu rerum agendarum occasiones neglexerit, seu nimia festinatione easdem corruperit, *imprudens* ob eiusmodi errores ab omnibus audiat. quomodo vero prudentiæ, & imaginationis opera, diuersam cerebri temperiem requirant, & qualem, ac quænam vtriusque signa, ad præstantissimum Ducẽ ex his cognoscendum, afferri possint frustra omnino essem si explicare conarer, post Antonium Zarã qui hęc omnia, quanquam turbidè satis, & confuse ex Anacrisi merito damnata, in suam ingeniorum anatomiam transtulit. Quare satius est vt me recipiam in gradu, & quę antea dicere cœpi de calida Tyronum cordis temperie, è qua militaris audacia prouenit, ea nunc de eiusdem notis, & signis tractando absoluam.

Cap. 2. lib. 1.

Lib. de Natura Deorũ.

11. *Postea audaciæ militaris signa proponuntur varia.*

Enimvero, quia hominum pectus fenestratũ nõ est, vt ex Momi voto, quomodo cor intus se habeat, & vtrum pili in illo succrescant,

ſcant,aut maxima caloris vis intus ebulliat, cognoſcatur; Galenus,& qui eius doctrinam ſequuti ſunt Medici alij percelebres,ſic conſultum eſſe voluerunt huic difficultati,vt caloris in corde modum, & temperiem, primùm quidem eliceren, ex tactu, & contrectatione totius corporis; quod ab vbere, validoque ſanguinis, & ſpirituum feruore, per cordis arterias in ambitum effuſo, non niſi impendio calidum eſſe poteſt. Deinde idem conijciebant ex reſpiratione,pulſu,voce,anhelitu, quorum omnium frequentia, magnitudo, velocitas calori atteſtantur vehementiſſimo; vt contrarij effectus debilem indicant, & per laxiores cordis ventriculos,quaſi fatiſcentem. Præterea ſedulo obſeruabant, ſi pili fuerint denſi, nigri, frequentes in pectore,& locis non multum ab eo diſſitis, quoniam ex calido illo viſcere multæ fuligines attolluntur, & potius in anteriorem partem thoracis quæ rarior eſt, & minori oſſium vallo circumſepta, quàm in poſteriorem erumpunt. demum conuertebant ſe ad Thoracem, quem natura aeri multo continendo, qui æſtuanti cordi ad refrigerationem neceſſarius eſt, magnũ,& capacem præparare ſolet. Verum non tam facile vt hæc ipſa dicuntur, ita & obſeruari poſſunt, cùm Hepatis frigida temperies, corporis feruori obſiſtat; & anguſtiores arteriæ pulſum;conſtrictio pectoris, reſpirationem æque citam,atque velocem vt calor efficiant: nihilque certi ex thoracis magnitudine ſequatur,quoties caput in eandem amplitudinem excreuerit,quia tunc a conformatione,aut materiæ copia, alijſque de cauſis, vtrumque diſtendi manifeſtum eſt. Quamobrem, quia malè cùm delectoribus ageretur, ſi quoties milites conſcribunt, animum ad eiuſmodi cautiones aduertere deberent, duo tantum ex præcedentibus ſignis propono; quæ vt obuia ſunt & obſeruatu facillima, ita vt nullo conatu ſe oculis, auribuſque inſinuent, ſic longè certiora ſunt,quam vt de illorum vtilitate dubitare liceat.

12. *Maxime autem a voce.*

Primum vero ex voce deſumitur, quæ Marco Antonio Bonciario ſecundum etiam indicabat, nempe colorem cutis, ſic enim ille in epiſtola qua ſe ipſum de cæcitate conſolatur, *cæterum naturalis ille, ac viuidus color quem virilis pulchritudo deſiderat, me nunquam fallit voce interuncia*, & quidem addiderat etiam antea, *quas primum voces illi proferrent qui ad ſalutandum ingrederentur, illas ſibi frontem, oculos, ſupercilia, totum denique oris habitum*

præ-

præterea ætatem, vigorem, indolem; ad hæc si stantes loquerentur, molem ipsam, & corporis truncum repræsentare. Verum non istis immoror, quæ ioco ne, an serio dicta fuerint, haud facile possum assequi. vt nec illud valde curo quod Democrito accidisse testatur Laertius, cùm cæcus de læsa, violataque cuiusdam Virginis pudicitia certissimam coniecturam fecit ex voce, quæ vt inquit Plinius *in homine magnam vultus habet partem;* Sed illud tantum dico, vocem elatam, grauem, & plenam, audaces naturà, & iracundos homines significare; quoniam in illa multum aeris, & celeriter quidem propellitur, quod à vehementi calore, & peramplo Thorace, ac magno desiderio fieri necesse est; vnde quod iratis impetus, id in illis natura facit, vt nimirum præ calore qui circa cor efferuet, vocem attollant, cùm timidi, & ægri ex refrigeratione, & imbecillitate, eandem è contra demittant: & sanè cum talem habuerint magnanimi Heroes Gottifredus Bullionius, Francifcus Sfortia, & Ioannes Medices; atque Aristoteles disertis verbis contendat, grauem, & intensam vocem fortem virum designare, acutam, & remissam timidum; videtur haud iniurià signum istud, quod adeo certum, & facile est, plurimi semper in Tyronum delectu faciendum esse.

Lib. 11. c. 51.

Physiogn. cap. 7.

13 *Et colore cutis, & pilorum.*

At non minoris etiam existimari debet alterum obseruationis genus, quod ex colore cutis, & pilorũ in Equis præsertim spectari solet; & quod ab his ad milites, aliosque homines transferri summa cum ratione posse nullus dubito. quemadmodum enim dixit Virgilius, cùm laudabilium equorum notas inuestigaret.

Honesti
Spadices, glaucique; color est deterrimus albis. 3. Georg.

ita vellem omnino vt qui milites conscribunt, eorum potissimum rationem haberent, qui pilis sunt nigricantibus, colore vultus subfusco, cute liuida, & exusta; glaucis oculis, vel nigris; & eo demum totius corporis colore, qui magis ad atrum & retorridum accedat, quàm ad dilutum, albicantemque, aut penitus candidum; etsi enim color albus magnam omnibus venustatem afferat, & ad delitias voluptatesque expetatur, ita vt quemadmodũ niger infaustus, & morti, Dijsque inferis dicatus erat, teste Statio in Thebaide, *nigræ præcedunt nubila mortis*, & alibi lib. 9.

Ille deos, Furiarum que atra fatigat lib. 4.

Concilia.

sic albus maximè auspicatus, & cœlestium proprius censeretur, vt etiam Seruius Virgilianum illud, de Cæsare sub Daphnidis nomine prolatum.

Eclog. 5. *Candidus insuetum miratur lumen olympi*,

ita reddiderit. *Candidus, id est Deus.*

lib. 1. ode 2. & Horatio *Nube candentes humeros amictus*

Augur Apollo

describatur; eaque colorum varietas in victimis quoque apud antiquos seruata fuerit dum offerebant.

Aeneide 3. *Nigram hyemi pecudem, Zephyris fœlicibus albam.*

Ouid. 15. met. In suffragijs etiam, & capitalibus sententijs, in quibus persæpe

Omnibus à nigro color est mutatus in album.

ac denique in Augurijs, quę Tibullus *candida* vouebat amico suo, cùm è contra Ouidius *nigra*, vt nefasta detestatus sit

Nigraque funestum condidit omen auis.

Licet inquam color albus nigro, ac fusco in his omnibus longè præcellat, à nemine tamen suffragium vnquam tulit, cùm robore corporis, & præsenti animo opus est, ad aggrediendum aliquid difficile, plenũque molestiæ, & ingenui sudoris. Cuius rei talis vt videtur mihi causa assignari potest, quod in albis abundat humor aqueus, & frigidus, qui præterquam à victu pleniore, & liberaliori, vitaque remissa, ac natiui caloris penuria, non satis honestè cõgeritur; insuper, mores motusque animi omnes tardiores efficit; sensus obtundit, mentẽ hebetat, somnosque graues, & profundos, cum tarditate, & ignauia inducit, quæ omnia quantum sint muneribus bellicis aduersa, colligendum vnicuique relinquo. idque non modo perspicuũ est in hominibus, de quibus rectissimè iudicare possis, ex trito illo, & cõmuni Faceti ignobilis Poetæ disticho.

Raro breues humiles vidi, rufosque fideles,

Albos audaces, *miror magnos sapientes*

aut in Capris, Bobus, Gallinaceis Equis alijsq ue animalibus quæ multum à temperamentis, & humoribus immutantur; Sed etiam in alba Terra quæ ab omnibus agricolis vituperatur, cùm nigerrima frugibus abundet, atque etiam auri fœcunda laudetur ab Homero; item in albo Magnete; in Populo aba; in alba Quercu; in Coralio albo; quæ deteriora sunt. ac fieri potest vt inquit Bodinus,

dinus, quod grçca vox βλὰξ quç *lãguidum* significat, in eũ sensum lib. 3. Theatri naturæ.
à Gallis, vel potius Gallogræcis detorta sit, vt quod Latini *album*
dicunt, ipsi *blanc* appellent. quæ ingeniosa vocum interse mutatio, alterius mihi in mentem reducit, quam vir multi iuga doctrina, & omnifaria si quis alius lectione expolitus Petrus Laseyna Neapolitanus, in Stromatis quæ vulgari lingua sed non eruditione, prima inter studia, ac ingenij tentamenta conscripsit, hunc in modũ contra Academicos, qui sibi à furfure nomen indiderunt, in voce *malandrino* explicat; vt illam non à verbo *malandare*, quemadmodum ipsi volunt, sed à vocibus græcis μέλας, & ἀνὴρ ἀνδρὸς deducat, quasi vox hæc italorum *malandrino* nihil aliud significaret, quam nigrum hominem, & ex quadam deductione sceleratum etiam, ac inquinatæ vitæ, quia nimirum humor adustus & recoctus, qui in hominibus tinctis vt loquitur Arbiter *colore noctis* id est nigra cute, nigroque capillo, præualet; vt illos ad audendum promptiores efficit, ita & ad peccandum, conuersa in scelus, & violentiam audacia. Vnde Plutarchus hoc Pythagoræ Symbolum *à Melanuris*, seu quibus nigra cauda est *abstineto*, ita explicat, quasi Pythagoras voluerit, non consuescẽdum esse cum hominibus ob malitiam nigris, eo plane sensu quo Horatius dixit. lib. de educ. pueror. sub finem.

Hic niger est, hunc tu Romane caueto.

& Creta insula damnatur à Virgilio, vt *nigris exæsa colubris*. Sed loquimur tantũ hic de subfuscis, & nigricãtibus viris qui ex biliosi, aut melancholici humoris dominio, maius ad fortitudinẽ animi, roburque corporis, & facultates quæ ab vtroque dependent, incrementum suscipiunt; non vero de illis qui eodem humore ad scelus, & flagitium abutuntur; ac proinde non debet ille abusus in causa esse, quominus censores, aut militum delectus curam in se habentes, magis saturato colore quàm diluto, & fusco potius quàm albicante, prçditos homines in militiam adscribant, modo tamen diligenter animaduertant, quinam inter Germanos, & Gallos, atque illis etiam finitimos Anglos, ex proprio temperamento, aut ex eo quod toti nationi commune est, naturaliterque in his, & quibusdam alijs populis ad albedinem propendet, colorem hunc contraxerit: Secus enim grauiter offendent, nec minimum iniurij erunt in eas nationes, quarum natiuo colori his verbis optimè, sapienter quæ patrocinatus est Galenus. *Gallis*, 2.Georg.

2 de temper. *& Germanis, & omni Thracio, & Scythico generi frigida, humidaque cutis est; ideoque etiam mollis, alba, & pilis nuda; omnis vero naturalis calor in viscera vna cum sanguine his confugit, vbi dum agitatur, & præmitur, & feruet; animosi, audaces & præcipitis consilij redduntur.*

VII. 1 Tũ ætas militiæ idonea. Sequebatur in delectu ætatum consideratio, cuius momentum in eo præcipuè versabatur apud omnes nationes, vt adolescentes potius quam ætate prouectos eligerent; quandoquidem quæ discenda sunt in militia pariter, ac in alijs artibus, & disciplinis, citius arripit, & tenacius retinet minor ætas quàm lacertis effœta, viribus que animi flaccescens; vt omittam quod corpore iam ad senectutem inclinante, spatium multis rebus addiscendis non relinquitur. Vnde hoc etiam in Laudibus Romanorum merito ponebat Salustius, quod iam tum apud illos iuuentus simul belli patiens erat, & in castris per labores improbos, atque vsu ipso militiam addiscebat, quod eximiæ virtutis decus, factumque domestica consuetudine velut gentis suæ proprium, ne desidià corrumpi permittant, sic illos hortatur Romanæ fidicen Liræ Horatius. ode 2. lib. 3.

Angustam amici, pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Condiscat, & Parthos feroces
Vexet eques metuendus hasta
Vitam quæ sub dio & trepidis agat
In rebus

epist. 18 lib. 1 idemque, cùm Lollio summopere abblandiri vellet, satis habuit quæcumque in eius commendationem prius attulerat, hoc versu claudere.

denique sæuam
Militiam puer, & cantabrica bella tulisti:

lib. 4. cap. 4. & Vegetius quasi pedibus iret in Horatij sententiam, melius esse dicit *vt exercitatus iuuenis causetur ætatem nondum aduenisse pugnandi quàm doleat præterijsse*, quæ causa profectò fuit, vt Galenus qui in hominum natura vestiganda, studio, & industria facile excelluit omnibus, Pædotribas moneat, vt à secundo septennio ad expletum tertium, viribus iuuenum confirmandis diligenter incumbant, si quidem ad robustissimum corporis habi- 1. de sanit. tuen.

tum

tum prouehere eos cupiunt; aut milites strenuos, luctatoresque vel alijs viribus insignes efficere. Quanquam huic Galeni consilio multæ gentes præuertendum censuerunt, ac in primis Thraces, Celtæ, Germani, Lacones & quicumque populi vitam in studijs rei militaris agebant, cum hoc semper in more instituto que positum habuerint, vt natos recens infantes fluminum alueis abluerent; nudos per sæuientis Boreæ flatibus infestas sæuoque gelu rigentes plagas traducerent, fame etiam interdum, & plagis macerarent; quo facilius possent his artibus ad laborum patientiam confirmati, reliquum vitæ tempus, eo modo transigere, quem Sidonius Apollinaris in panegyrico ad Anthemium Augustum, scitè, eleganter que istis versibus repræsentat.

Sic Lacte relicto
Virtutem gens tota bibit, creuere parumper,
Mox pugnam ludunt iaculis, hos suggerit illis
Nutrix plaga iocos: pueri venatibus apti
Lustra feris vacuant, rapto ditata iuuentus
Iura colit gladij, consummatam que senectam
Non ferro finire pudet, tali ordine vitæ
Ciues Martis agunt;

Quoties igitur Romanis liberi delectus potestas concedebatur, moris habebant, haud fere quemquam minorem septem decem annis, aut sex & quadraginta maiorem, militum in ordinem referre; quod Seruius Tullius, vt inquit Tubero apud Agellium, hac vltima ætate prouectiores, senibus; vt infra primam consistentes, puerorum classi annumeraret; atque inde spatium quod inter vtramque metam annorum decurrit, velut iuuentuti dicatum qua,

2 *Qualis illa fuerit apud Romanos.*

c.18.lib.10:

robustior ætas
Vlla, nec vberior, nec quæ magis ardeat vlla est.

militiæ quoque conueniens omnino, & opportunum esse veteri censione constituit; quam subsequentibus demum annis Cornelius Gracchus lege sacrata confirmauit, statutũ que fuit vt equites, decem, pedites autem, sedecim stipendia mererent, ad sextum, & quadragesimum vsque ætatis annum; aut etiam valde periculosis temporibus, ad quinquagesimum sextum. quanquam sub Augusto, & alijs Imperatoribus, tàm in stipendiorum quàm annorum

norum numeratione, non infrequenter tali senatus consulto fuerit derogatum, sed illud tamen vt plurimum obtinuit quod Polybius in fragmento libri sexti de Republica asserit, nulli ciuium Romanorum licuisse vllum magistratum vrbanum gerere, qui decem annos non militasset; erant autem adolescentes Romani in toga prætexta, vsque ad decimum & sextum annum, quo anno togam puram, eandemque virilem accipiebant. Nec dum tamen ita in viros recepti militiæ idonei censebantur, vt apparet ex Suetonio in Augusto *quadrimus patrem amisit, duodecimum annum agens auiam Iuliam defunctam pro concione laudauit, quadriennio post, virili toga sumpta, militaribus donis triumpho Cæsaris Africano donatus est, quamquam expers belli propter ætatem.* Tirocinium igitur forense toto illo anno conficiebant, & sequens qui decimus septimus erat, illis demum ad militiam aditum patefaciebat; nam Titus Liuius ostendit anno septimo, & decimo fuisse ætatem militarem; etenim inopia iuniorum dicit creatos Trium viros, qui vndique ingenuorum copiam conquirerent, eosque & si nondum militari ætate essent, milites facerent, si modo satis roboris ad ferenda arma habere viderentur, tum vero paulo post, quos vocauerat nondum militari ætate, eos minores fuisse dicit septem & decem annis: vnde necessario efficitur militarem ætatem fuisse anno decimo septimo, quam quadragesimo quinto finiri solitam asserit Dionysius Halicarnassæus, non omnino consentiens cum Polybio qui his alterum annum addit; multoque minus cum Seneca qui quinquagesimo tantum eam circũscribi, determinarique putat, *lex* enim inquit, *à quinquagesimo anno militem, non cogit, à sexagesimo Senatorem non citat*; quo etiam pertinere censeo illud Macrobij in fragmento Librorum Ciceronis de Republica, quod somnium Scipionis complectitur, *nonnullarum Rerum publicarum is mos est, vt post sextam ad militiã nemo cogatur, in pluribus detur remissio iusta, post septimam*, vbi per sextam, & septimam, auctor ille hebdomades annorum intelligit, in quibus singulis ponebant annos septem; atque ita palam est in nõnullis Rebus publicis secundum & quadragesimum, in alijs nonum & quadragesimum annum, immunitatem à militia attulisse; & sane cum antiquiores illi minimum inter se conueniant, mirum etiam videri non debet, si nuperi scriptores aliquo semper

lib. de breuit. vitæ.

in errore versentur, cùm de his & similibus antiquorum institutis quasi ex tripode pronunciant.

Cæterum vt planè non conueniunt hi termini, cum ijs quos exteræ nationes legibus suis prestituros habebant, ita nec penitus ab ijsdem dissentiũt; nam si Aristotelẽ consulimus, vult ille in Politicis iuuenes in optima & bene instituta Republica, decimo septimo ætatis anno in bellicis muneribus apud Pædotribam exerceri, mox vera prœlia subituros: quem autem bellandi terminum posuerit, vix possumus nisi coniecturà depræhendere, qui tres vltimos eius operis libros non habemus quos adducit Petrus Victorius, commentarijs in primum Rhetoricorum; & vetus interpræs diligenter à se conquisitos, nusquam reperiri potuisse asserit quare cum ipse in libris qui supersunt, virum liberis operam nauare præcipiat, sub annum ætatis trigesimum septimum, hinc adducuntur nonnulli vt existiment, hoc anno apud Aristotelem militaris vitæ finem, & ciuilis, ac politicæ principium constitui; quod tunc robur corporis decrescens, liberorum procreationi impendi debeat, potius quam bellicis laboribus, quorum molestias facilius deuorare homines possunt.

3 *Et exteras nationes vbi de pubertate differitur.*

lib. 8.

dum valida & iuuenilia membra
Sufficiunt galeæ, dumquè ardent sanguine.

Iuuenal. Saty. 11.

Persarum autẽ iuuentus à vigesimo ad quinquagesimum annum militare cogebatur, vltra quod Tempus arma illi tractare vetitum erat. Sed Lacedemonij, quod notat Plutarchus in Agesilao, & Xenophon libro quinto Hellenicòn, post quadragesimum vacationem obtinebant, non quod bellandi peritia aut fortitudine Romanis inferiores essent, verum quia vt magis Australes, ita quoque robore minus valebant; quemadmodum etiam Athenienses de quibus legem hanc inter Atticas, ex Vlpiano Demosthenis interprete Samuel Petitus succenturiauit, *Athenienses ad annum vsque quadragesimum militent, ab anno decimo octauo; & quidem ad annum vigesimum intra Atticæ fines, ab anno vero vigesimo extra Atticam*. quod sapientissimi Populi iussum, adeò eruditè interpretatus est idem Petitus, vt nullum vnquam eius lectionis penitere possit. Galli è contra neque delectus, neque ætatis rationem vllam seruabant, sed quemadmodum inquit Cæsar, initium belli apud illos hunc in modum se habebat, communi lege

initio lib. 8. leg. attic.

5. belli Gallici.

ni lege

ni lege omnes puberes armati conuenire consueuerant, & qui ex his nouissimus accedebat, in conspectu multitudinis, omni cruciatuum genere affectus necabatur. Pubertas vero quæ fuit illis στρατεύσιμος ἡλικία, siue *militaris annus*, non designati alicuius temporis vox est, sed insignis in corpore mutationis, cuius Medici cùm modum assignare perfectè non possint, quia ab anno decimo, per subsequentes ad duodeuigesimum errat, non aliter profecto de eius præsentia iudicant, quàm per signa quæ statim edit, quando vt inquit Lucretius

Lib. 5. *Tum demum pueris æuo florente iuuentus*
Occipit, & molli vestit Lanugine malas.

quod idem alibi eleganter dixit

& impubem molli pubescere veste.

qnoniam prima hæc Lanugo non modo *Floris*, sed etiam *Vestis* appellatione ab optimis auctoribus insignita nonnunquam fuit; eoque sensu accipiendum est illud Virgilij

Aeneid. 8. *Aurea Cæsaries illis, atque aurea vestis.*

nam *vesticeps* Agellio dicitur qui est pubes, & *inuestis* è contra planè impubem, atque imberbem significat. quanquam aliqui malint *inuestes* appellari quasi in Vesta, idest, in pudicitia & castitate; sed vereor ne istud fiat haud assentiente Nonio cui *inuestes dicuntur impuberes, quibus propter teneram ætatem nulla pars corporis pilat.* Cæterum eadem facultas quæ molli illo, & crispante pilo iuuenes vestit, τραγίζειν quoque siue *hirquitallire* eosdem, quod tum primum Hircum olere incipiant, siue vocem edere grauiorẽ, & inæquabilem, Hircinæque non dissimilem: & virginum mammas quod id ætatis adeptæ viro maturæ sunt *sororiare* facit; atque has superflui sanguinis diminutione per vterum; illos vero magis exquisiti, & dealbati præparatione in coleis, in perfectorum animalium specie constituit, quia tunc primm

Sacra Thori, coitusque nouos, Thalamosque recentes,
Primaque dilecti repetentes fœdera lecti

Deo *Subigo*, Deæque *Pertundæ* litare possunt, & animal sibi simile procreare. Hæc autem signa cum in corpore humano, ex caloris interni effulgescentia, & robore pendeant, qui humorem quo sub vitæ primordis obruebatur, sensim depascit, rectè ex illis apparentibus conijci poterit, immutatum pariter fuisse tempe-

ramen-

(Lib. 5. c. 19. — margin note beside "planè impubem")

ramentum, maximè si cum illis spatium ætatis huic rei determinatum conueniat, adsint etiam cætera quibus corporis humani cõstitutio per se suoque motu luculenter immutatur. quæ fuit Prisci sententia apud Vulpianum in regulis iuris, vbi sic ille. *puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, idest qui generare possit: Procoleiani autem eum, qui quatuordecim annos expleuit. Verum Priscus eum puberem esse in quem vtrumque concurrit, & habitus corporis, & numerus annorum:* Crediderim tamen delectos potius fuisse qui ad ἐξέφηβυς, propius accederent, cùm legam Alexandrum agmen pubescentium triginta millium barbarorum habuisse, qui Macedonicis erant instructi moribus, & *Epigoni* dicebantur, quasi *inter fectorum posteri* verum vt ad antiquiores Gallos reuertar, à quibus consecutione quadam orationis, ad hanc sensim de pubertate digressionem sum delapsus, patet certè illos, nihil antiquius habuisse, quàm vt pueros statim atque forti pectore, & humeris ad gestationem armorum idoneis esse depræhendebantur, in militum phalangem referrent. Sed neque senilis ætas apud illos ab istis muneribus immunis erat, aut confecto legitimè stipendio, rude tandem donata quiescebat, quemadmodũ ex eodem Cæsare colligitur, vbi refert, Vertiscum Rhemorum Præfectum, quamuis equo propter ætatem vix posset vti, tamen consuetudine comment. 8. Gallorum, neque ætatis excusatione, in suscipienda præfectura vsum, nec sine se dimicari voluisse, atque ita certum est id apud illos frequenti vsu, consuetudineque obtinuisse, ad quod cæteræ gentes non nisi extrema quadam necessitate compulsæ deueniebant, vt Romæ solemne fuit, quoties tumultus Gallici rumor percrebesceret; & Athenis etiam quando Conon vt fractum imminutumque exercitum nouo delectu suppleret, pueros immaturos quibus vires nondum suppetebant, senesque emeritos legit: quod Phocion aliquoties item fecisse dicitur, non aliqua sane occasione persuasus, quę solito vehementius vrgeret, sed quo Athenienses à belli furore, in quem præcipites quotidie ferebantur, hoc acerbo, & per quàm molesto delectu cohiberet. alioqui si nulla eiusmodi causarum, delectus formam immutaret, non modo adolescentibus parcebatur, sed ipsi ex lege plectebantur si publici sacramenti tempus anteuerterent, ac propterea de Isada

Phoe-

In Agesilao. Phœbidę filio narrat Plutarchus, eum quod Gymnasio exiliens sponte ad bellum profectus esset contra Epaminondam, qui tunc Spartæ grauis imminebat, corona quidem fuisse donatum quia strenuè se gesserat; verum tamen mille quoque drachmis mulctatum, quod nondum matura ætate, nec conuenientibus armis imprudenter in hostem irruisset. Nostris autem temporibus nullibi certa delectorum militum ratio pręterquàm apud Turcas remanet, hi enim mediam pueritiam non prætereunt, & stata quotannis habent tempora, quibus per omnes præfecturas discurrunt, & eos deligunt, quorum corpus habile est ad militares labores, & præuias exercitationes, quę illis pro Tyrocinio sunt, antequam in prætorianas Ianitserariorum cohortes admittantur. quod vero Federicus Imperator nouis suis constitutionibus, ætatem militiæ idoneam incipere ab anno vigesimo quinto, & ad sexagesimum desinere statuit, istud profecto tam à nemine obseruatur, vt pro antiquato iure haberi possit.

4 *Et num senilis ætas sit ad bellum idonea atque etiã nũ Achilles senior Patroclo fuerit.*

Quanquam non ille modo solus extitit, cui seniorum hominum delectus magis quàm Iuuenum arridere visus est, cùm hæc eadem sit nonnullorum etiam hac tempestate sententia, qui istud in primis Symmachi præferunt *nullam certè Nestor tertio ætatis suæ seculo militiæ vacationem expoposcit, nec Achilli excusauit ætatis suæ frigus Phœnix monitor.* adduntque Herculem cuius celebrata illa toto orbe facinora recensentur, nusquam Iuuenis habitu depingi à Poetis, sed rugosi potius Senis, adeoque vieti & obsoleti. quin etiam magnum inde suæ opinioni præsidium accidere putant, quod Camillus cõtra Latinos, & Volscos magna moledimicaturus, seniores quibus aliquid virium superesset, in sua verba iuratos centuriauit. Sed Marium præterea, & Alexandrum Macedonem referunt, hunc cum aduersus Darium moueret; illum cum pro se contra Syllam, aut in alios, pro Populi Romani libertate pugnaret, sæpius ætate prouectos, & senescentes ad signa vocasse. Hoc autem temere, vel inconsultò factum ab egregijs illis ducibus, si quis interprætetur, is omnium sententia errabit quàm maximè. ac proinde ipsi concludunt ex communi illo Homeri versu, quod

Epist. 13. li. 3.

Aetas cana etiam non est incommoda bello.

nec leuiter ijs succensent qui contrarium cum Ouidio arbitrantur,

tur, militiamque in sene damnant, velut omnium minimè idoneum munus quod homo id ætatis possit sustinere cũ præsertim, Cicero ingenuè fateatur quod *ætas Tyronum plerumque melior, sed ferre laborem, contemnere, vulnus, consuetudo docet* quod idem est ac si diceret, Senes ob eiusmodi consuetudinem quã soli habere possunt, Iuuenibus militari disciplina esse præferendos. At vero cùm multa dixerint, vereor tamen ne quicquam concludant, quod eludi statim, declinarique non possit vnica muneris, vel tẽporis distinctione. Nestor si quidem, & Phenix vna cùm cæteris Troiã venerunt, nõ Lacertis suis confisi, nec vt Græcorũ arma suis viribus & telis promouerent; Sed hic Achillem sequutus est, quo illi à consilijs esset, & Nestor ab Agamemnone eadẽ quoque de causa inuitatus fuit vt secum in castra proficisceretur, & sane postquam istorum occasione, cuiusdam te erroris admonere possum, Ludouice Comes, qui iam inde ab antiquissima memoria multorum opinione inualuit, existimantium Patroclum fuisse Achille Iuniorem, ab eoque velut adamatum, sicut ferme Hylan ab Hercule; nolo hic prætermittere quin istud faciam, non quidem auctoritate Statij qui parem in Achilleide vtriusque ætatem prædicat, ita inquiens. 2. Tuscul.

Insequitur magno iam tum connexus amore:
Patroclus, tantisque extenditur æmulus actis,
Par studijs æuique modis. Miscell. c. 45

Sed Politianum sequar, & grauissimum testem Platonem in hoc potius adducam, qui in Symposio multò iuniorem fuisse Achillem declarat, & ipsum à Patroclo adamatum, vt pote imberbem adhuc, nec Patroclo ipso modò, sed Heroibus cunctis, qui ad istud bellum conuenerant, formosiorem; quin Aeschylum, Plato idem ceu nugacem taxat, quod is quoque Achillem Patrocli fuisse Amasium prodiderit. De Hercule vero longe secus res se habet quàm ipsi existiment, si quidem pictura illa denotat, eum neque robore, neque vi corporis, sed eloquentia, & ingenio tot præclara, & ardua negotia perfecisse. Camillus denique necessitati seruiebat dum Senes, Marius, & Alexander vtilitati dum veteranos conscribebant; sed omnes tamen cùm nihil præter solitum vrgeret diligentissime præceptum istud Horatij seruarunt.

Solue senescentem maturè, sanus, equum, ne.

Peccet.

Peccet ad extremum ridendus, & ilia ducat.
& ipsemet Marius apud Plutarchum tardus ad bella accedebat,
cùm ageret quintum & sexagesimum ætatis annum, calore nimi-
rum propter senectutem satiscente, & tantum non extincto, quod
in Rhetorica etiam causa fuit vt Aristoteles assereret senes timidos & omnia
metuentes esse, Senectutem que ipsam aditũ timiditati patefacere, & Vegetius eodem pene sensu Tyronem admoneret, quod
lib. 1. cap. 2. *militaris alacritatis saltus, & cursus ante tentandus est, quàm cor-*
pus ætate pigrescat; velocitas enim est quæ percepto exercitio strenuum
5 *efficit bellatorem.*

Et an Tyrones veteranis aliquãdo sint præferendi.

Enim vero cùm Federicus Feltrius Vrbinatium Princeps, qui
summæ virtutis famam inter præclaros superioris seculi duces
adeptus est, illu[d], asserente Iouio, in militibus desideraret; vt in
conspectum hostium dela[t]i, non prius eorum aciem reformida-
in elogijs. rent, quàm in eam audacter hastas primas infregissent; quo im-
pigre facto si ita videretur, vt secunda pericula vitarent, tum de-
mum equos reflecterent; nempe quia fortissimus princeps, &
præliorum, ac eius seculi morum eximiè peritus, existimabat, ad
primos impetus plerumque parari victoriam, qui longè vehe-
mentissimi à Iuuenibus, nec dum expertis militibus prouenire
consuessent: ex eo factum est, vt nonnulli parum attentè in rem
ipsam considerantes, non Iuuenes modo milites, senioribus, sed
De different. Tyrones etiam prætulerint veteranis; quandoquidem his qui
pulsf. lib. 4 nondum prœliorum difficultates, & pericula edocti sunt, bellum
quemadmodum retulit Galenus ex vulgari parœmia, cuius me-
cap. vlt. lib. 3. minere etiã Pindarus, & Vegetius dulce est, & in prælis quorũ di-
scrimina nũquam viderunt, ab auida, feruentique manus confe-
rendi cupiditate, vehementem plerumque, & insuperabilem vim
primo congressu afferre solent; ita quidem vt perturbata va-
lido illo impetu aduersariorum acie, disiectisque, ac dissipatis or-
dinibus, qui postea reparari facile non possunt, secundissimus
continuò euentus, inconsultam hanc audaciam subsequatur. at-
que eadem in opinione videtur fuisse historicus ille rerum no-
strarum, ab excellenti iudicio nunquam satis laudatus Philippus
lib. 1. Histor. Cominæus, qui de sagittarijs loquens, sermonem ita concludit, *ex*
ipsis autem, ij qui prœlijs nunquam interfuerunt potiores sunt exerci-
tatis; & ita quoque sentiunt Angli qui in eo genere quosuis antecel-
lunt,

lunt, ego vero qui nihil temere proferre vellem, non planè illis assentior; neque vnquam adeo ineptus ero, vt viros mille periculis probatos, hostemque videre, & vincere assuetos, nouis Thrasonibus quos sola periculorum ignoratio audaces facit, posteriores ducam; maximè cùm Tullius firmissimum exercitum reputet, *qui ex inuictissimo genere veteranorum militum comparatur*: attamen quia illi siue quod incertam bellorum aleam multoties experti sunt, & plagas quas semel tulerunt, renouari timent; siue quod partis opibus Luculli militem Horatianum imitantur, aut maturiori iudicio, maiorique cum attentione discrimina considerant, cunctantur nonnunquam illa subire, & remissius, nec tanto cum impetu in Hostem feruntur. propterea illud sine cuiusquam ordinis iniuria videor mihi posse dicere, quod sicut expertorum militum constantia, & æqualis semper, commensurataque fortitudo, ruentes, præcipitesque aduersariorum turmas facilius sustinet, easdemque ex vi disciplinæ, magis composito gradu, firmiorique ordine inuadit; ita non est dubium, quin ijsdem hostibus cæco quodam, & feroci impetu perterrefaciendis disijcendisque, singularis nouorum militum audacia aptissima censenda sit, vt pote quam gloriæ studium impellit, quam iuuenilis ardor inflammat, quam temeritas ipsa potius quàm ratio ducit, & ablandiens fortuna nondum sinistro aliquo rerum suarum castigauit euentu.

In Caton. mai.

VIII.

Aetatis curam apud Romanos sedulitas illa proximè consequebatur, quæ in artibus Tyronum, vitæ que munijs, & officijs in quibus illi se exercebant dignoscendis, exquisitè impēdebatur; neque enim homines prouido, & sagaci consilio præcellentes, quemquam ad militare Sacramentum admittebant, qui vitæ anteactæ turpitudine, aut alicuius artis molli, ignauaque tractatione, eius vel dignitatem imminuere, vel religionem aliquo modo labefactare, & inquinare posset. Vnde quo tota eiusmodi res melius intelligatur, animaduertendum est ex Gruchio, Populum Romanum antiquissima quadam distinctione *causarum*, & *quæstuum* fuisse inter se diuisum; ita vt ex plebeis, adeoque ingenuis hominibus eiusdem Tribus, alij essent nobiliores, & qui suo quodam ordine censerentur; cuius generis erant Senatores, publicani milites, scribæ, tribuni erarij, agricolæ qui ob publica negotia

1 Succedit vetus conditio, qua antiquitus Sellularios & ignobiles opifices à militia remouebat.

lib. 2. de comitiis Rom.

quæ gerebant inter se diuersa, ideo *causi*, hoc est negotijs distingui dicebantur. alij vero suo *quæstu* viuerent, exercendis, quibusdam artibus intenti, vnde quæstum facerent honestum, vt Lictores, Præcones, Fabri, Tibicines, Argentarij, Nummularij, alijque qui quæstibus differebant à prioribus illis, quia artes exercebant inter ciues Romanos receptas; sellularias vero, &
[lib. 2. & 9.] quas vocant manuarias ciuibus Romanis, vt inquit Dionysius Halycarnasiæus, exercere fuit ab omni tempore prohibitum. cuius rei hanc rationem videtur Cicero satis conuenientem attu-
[De officijs.] lisse, quod *illiberales sunt & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur, est enim in illis ipsa merces autoramentum seruitutis*. ex quo intelligitur aut seruos aut certè inquilinos, & infimæ conditionis homines opificia Romæ tractasse; & equidem quod ciuium loco non haberentur, satis indicat idem Tullius, cùm de opificibus, quos Catilinæ coniurati ad seditionem inflammabant, ita loquitur *etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequentià Ciuium sustinetur, alitur otio*. absurdum enim videretur opifices ciuium frequentia sustineri, si ciues fuissent. Sed omnem dubitationem tollit Dionysius Halicarnassæus, dum asserit septimo Lustro censa fuisse cētū millia ciuiū præter opifices adeo vero semper ignobiles habiti sunt, qui se se quæstuarijs, & sordidis artibus dediderant vt Herodotus scribat, sua ætate omnium populorum moribus sordidos haberi consueuisse, qui opificia tractarent; in qua sen-
[in Euterpe.] tentia Xenophontem etiam fuisse legimus, & Aristotelem qui opifices omnes in Græcorum ciuitatibus à consilio, ab imperijs,
[in Oecon:] ab honoribus summoueri scripsit; quod animi excelsi vim, ac robur, mercede conducti penitus amittant. Quare cum hæc ita se haberent, & ipsa militiæ præstantia talis sit, vt seu fortitudine in periculis, seu constantià in aduersis, & innumeris alijs virtutibus quibus bellatorem vndique septum, & munitum esse oportet, viles animos, ac plebeios qui nihil vnquam præclari meditati sunt, longè à se propellat; haud iniurià fecisse censendi sunt
[Plutar. in eo.] Lycurgus, ac Romulus quorum hic Agriculturam, & militarem;
[Halicarnass. lib. 2.] ille vero militarem tantum artem ciuibus suis permisit. nouerant quippe sapientissimi homines has solas artes ingenuis hominibus dignas esse, quæ virtutem in illis, ac gloriæ, honorisque deside-

rium

rium excitare possent; cæteras vero quas opificum vulgus, & sellularij homines exercent, honestis conatibus aduersari, & animum potius in illis deijcere, præsertim si vitæ delicijs inseruirent, nec opus suum valida aliqua membrorum exercitatione, sed otio tantum & quiete perficerent. Vnde qui fundatam his legibus à Romulo, & Numa Rempublicam veluti per manus acceperunt, vt hanc ijsdem omnino institutis conseruarent, longè semper à Castris pellendos esse censuerunt piscatores aucupes, dulciarios, & id genus hominum gulæ cupedijs, irritamentisque inseruientium. tum quibus ad ornatum, & luxum suum vtebantur, nempe phrygiones, lanarios, patagiarios, flammearios, propolas, linteones, & omnes alios quos in Aulularia, matronas dotatas exagitans Megadorus, longa chyliade recenset; ac illos prætèrea qui rerum ad Gynecea spectantium curam sustinebant; tandemque histrioniam exercentes, aut qui per ludicras alias artes se populis deridendos sistebant. atque vt hos omnes ob corporis mollitiem à Castris arcebant, sic negotiatores nonnunquam etiam ob varia impedimenta quibus distrahebantur fuerunt ab ijsdem prohibiti, *Milites enim* vt inquit Leo Imperator *qui à Republica aluntur, & armantur, solis debent vtilitatibus publicis* L.15. C. de re Milit. *occupari, nec agrorum cultui, & custodiæ animalium, vel mercimoniorum quæstui, sed proprijs munijs insudare militiæ.*

De Seruis autem res est adeo euidens, vt quemadmodum nullius alerius ciuilis iuris fuere participes, ita sub grauissimis pœnis fuerint ab omni bellorum officio repulsi vnde apud Salustium Catilina seruos negat se armaturum, *quia nolit causam ciuium cum seruis communicare*. & Marcianus Iurisconsultus *ab omni*, inquit, *militia serui prohibentur, alioqui capite puniuntur.* hucque pariter respexit Virgilius in his versibus l.49 Dig.

2. *Atque etiam seruos.*

Mœonio Regi, quem serua Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Troiam miserat armis Aeneid. 9.

ad quos, Seruius Honoratus locum ex Deiotariana Ciceronis laudat, vt seruos nunquam militasse probet. Sed luculenta est in primis Traiani de hac difficultate responsio, quam hic solùm adscribam, ne in re quæ omnibus ante me dicta fuit, præterquàm honestum, ac decorum esset ingeniosus fuisse videar: cùm igitur inter Tyrones Sempronius Cœlianus duos seruos deprehen-

Epist. lib. 10. disset, re C. Plinio Proconsuli nunciata sic de ea ad Imperatorem Traianum referendum censuit, quia nondum iuramento astricti, & in ordines relati essent, ac proinde non viderentur militasse, nec aduersus disciplinam commisisse; Imperator vero respondit, multum referre voluntarij se obtulerint, an lecti sint, vel etiam vicarij dati; si enim lecti, inquisitor peccauerat; si vicarij dati, penes eos culpa erat, qui dederant, si denique ipsi non incerti suæ conditionis se obtulerant, animaduertendum in eos esse: hocque decretum de seruis tam sancte inuiolabiliterque custoditum fuit à Republica Romana quoties suis legibus libere vti poterat, vt Vlpianus responso quod adscribo ex lege viij. D. de re militari ita statuerit, *qui status controuersiam patiuntur, quamuis reuera liberi sint, non debent per id tempus nomen militiæ dare*.

3. *Cum ex aduerso Ciues & ingenuos ad eandem cogeret tam ex Ciuitate.*

Enimvero cùm fæx ista, & colluuies hominum, legibus Romanis a militia arceretur, ijsdem ex aduerso ciues, ac ingenui cogebantur, eiusdem labores decennium perferre, si quidem aditus sibi ad honores, & officia patere vellent. Quamobrem duo millia ciuium sub hasta venisse proditum est à Liuio, quod annos quatuor stipendia nulla fecissent; & Marcus Curio Consul cùm Lib. 24. delectum subitum edere coactus esset, & iuniorum nemo responderet, coniectis in sortem omnibus Tribubus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen vrnà extractum citari iussit, neq; adolescente respondente, bona eius & ipsum vendidit. quinimo Senatores ipsos in centurias, vel equitum, vel peditum discedere oportebat, ex Seruij instituto, nec obstabat quemquam Senatorem esse, & in ijs tamen centurijs numerari, quæ bellorum causa institutæ fuerant, eoque etiam sub initium Imperij res inclinabat, vt solis ipsis nobilibus, arma tractare liceret.

4. *Quam ex Agris.*

Nam cum Romanorum diuisio ita se haberet antiquissimis illis temporibus, vt præter Vrbanas Tribus quatuor, reliquæ omnes Rusticis annumerarentur, à quibus transire ad Vrbanas, Romano ciui indecorum erat; factum est consequenter, vt Romanorum nobilissimi, in prædijs suis habitarent; Vnde nundinarum tempore, aut per viatores publicos accersiti, ad ciuitatem accedebant, reliquum vero tempus agrorum culturæ impendebant, & pro varia inclinatione, varijs, quæ ab illa desumuntur voluptatibus irretiti, nomen etiam ab illis desumebant, vt Fabij, Len-

Lentuli, Cicerones non aliunde appellati sint, quàm à leguminibus quæ quisque optimè serebat; sicut Pisones a pinsendo, & Equitij, Tauri, Bubulci, Vitellij, Porcij, Scrofę ab animalibus quorum quisque studio, & educationi præsertim incumbebat, ita quidem vt populum hunc non inuidià, sed vero encomio Florus *Pastoritium* appellare potuerit. Sed cùm exercitus ducendi, aut milites conscribendi occasio sese offerebat, non alij tamen ad istud muneris admittebantur, quàm qui rusticæ illius nobilitatis priuilegio, soli omnium officiorum, & honorum erant capaces. Ac proinde nihil frequentius occurrit in historicorum monumentis quàm temporis illius iucundissima recordatio

Cum caperet fasces à curuo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.

quemadmodum non obscurè confirmant exempla Quintij Cincinnati, qui dum terram nudus trans Tyberim araret, a viatore, S. P. Q. R. iussu Dictator renunciatus, Quintum Mutium Consulem obsidione liberauit. aut Attilij Serani, quem inuenere serentem oblati honores, ac Porcij Catonis, Curij Dentati, Caij Fabricij, & aliorum triumphalium Imperatorum, qui eadem cura semina tractabant, qua bella; eademque diligentia arua disponebant, qua Castra; gaudente interim Terra vomere laureato, & vberius fruges profundente, quoniam, vt inquit Plinius, *honestis manibus omnia lætius proueniunt*. Ideoque Columella cùm in istorum temporum felicitatem respiceret, merito de suorum luxu, & corruptela ita conqueritur; *cum tot Romani generis intuear memorabiles duces, hoc semper duplici studio floruisse, vel colendi, vel defendendi patrios, quæsitosue fines; intelligo luxuriæ, & delitijs nostris pristinum morem, virilemque vitam displicuisse, omnes enim, vt Marcus Varro iam temporibus auorum conquestus est, patres familiæ falce, aratroque relictis, intra murum correpsimus; & in Circis potius, ac Theatro, quàm segetibus, & vinetis manus mouemus, attonitique miramur gestus effæminatorum*, non aliunde igitur florente Republica milites fuisse desumptos, quàm ex hoc virtutum omnium, & seuerioris disciplinæ seminario, patet manifestè ex variorum quidem auctorum, ac vnius præsertim Vegetij auctoritate, apud quem Romanus Ciuis idem bellator fuit, idem Agricola; nec diuersum munus virum alium requirebat, sed genera tantum im-

In Præfatione.

mutabat armorum. atque etiam si Temporum decursu vrbani homines legebantur, paruo tamen, aut nullo discrimine à Rusticis differebant, quia tunc nullas voluptates Sectabantur, non opiparè viuebant, non delitijs, ac voluptatibus ingenuum vigorem remittebant, sed sudorem cursu, & campestri exercitatione collectũ, nando Iuuentus ipsa abluebat in Tyberi, idemque bellè etiã confirmat Poetæ Venusini, iusta hæc in ætatis suæ mores expostulatio.

Ode 6. lib. 3.

Non his iuuentus orta parentibus
Infecit æquor sanguine punito,
Pyrrhumque, & ingentem cecidit
Antiochum, Annibalemque dirum:
Sed rusticorum mascula militum
Proles, Sabellis docta ligonibus
Versare glebas.

cui sanè tàm eleganter concinit nouus ille delitiarum arbiter elegantium, & flos delibatus populi; Suadæque medulla Angelus Politianus, vt flagitium sit versus eius præclarissimos, & suauissimos non item in medium proferre

In Rustico.

Scilicet his Babilon dextris, Nabateaque regna
Creuerunt; hic Mopsopio delectus ab aruo
Miles, Achemenium Marathonis in æquore Persen
Contudit; his adiuta viris se Romula tellus
Imposuit Mundo, & rerum tractauit habenas.

5.
Vnde optimi milites semper delecti eorumque occasione quæritur cur rustici sint flauo capillo, & an Sfortia ex rure ad militiam profectus sit.

Hoc igitur illustri Romanorum exemplo factum est deinceps, vt certatim illo permoti auctores qui de militari disciplina commentarios ediderunt, ac velut omnes vno spiritu ducti, contenderent, Tyrones optimos ex agris potius legendos esse, quàm ex Ciuitatibus, quæ cœtus ne hominum constituant, an confluges vitiorum, iure quis ambigat; adeo illic mores inquinati; corpora fluxa, & resoluta; virtusque per omnes nequitiarum gradus emasculata. & quidem vbi mecum opinionem hanc acurratissimè consideraui, non possum non arbitrari illam sapienter, omnino, & prorsus commodè fuisse ab illis excogitatam, nam siue in grauissimorum virorum auctoritatem respicio, qui hanc suis calculis approbarunt; siue in rationum momenta, quibus fulciri tanquam tibicinibus solet; tot profecto in vtroque illo probationis

nis genere argumenta sese offerunt, vt infinitus sim, si cuncta vellem referre. quare compendium orationis faciam, & conditiones percurrens quæ in optimo Tyrone requiruntur, eas identidem in paganis, seu agrestibus, & quemadmodum Spartianus illos appellat *Bucolicis* militibus potius quàm vrbanis reperiri, tàm perspicuè rationibus, & testimonijs conficiã, vt sicuti Varro Tritanum Samnitẽ propter eximias vires corporis, naturà gladiatorẽ esse dicebat; haud secus rustici ipsi ob eandem rationẽ, naturà milites esse existimandi sint. & quidem si fortitudinem in milite quis laudet, contemptumque mortis, & ærumnarum tolerantiam; illud certè ab Oraculo Catonis habemus, quod *ex Agricolis & viri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur*, & si Vegetio credatur *ille minus mortẽ timet, qui minus delitiarum nouit in vita*. atque vt Plinius contendit *fortissimi viri, & milites strenuissimi, ex agricolis nascuntur, minimèque malè cogitantes*. qua in re consentientem habet Tullium varijs locis, sed præsertim in oratione pro Archia Poeta, & in epistola ad Brutum his verbis, *denique homines rusticos, sed fortissimos viros, Ciuesque optimos dementes fuisse iudices, primum milites veteranos, deinde Legionem Martiam*. Quod si moderationem in victu semper ex dimenso, atque vilissimo eduliorum genere obseruatam alius requirat; dapibus hi vescuntur inemptis, quas vel vbere mulgent, vel manu vellunt, vel baculo excutiunt, vel pedibus atterunt: in summa non illorum epulæ luxu constant, non sobrietas naturæ iniurijs expugnatur, non Gulę irritamenta quæruntur, nec vlli sunt hominum, quibus æque ac illis.

de re rustici cap. 1.

cap. 3. lib. 1.

lib 5. cap. 18.

Fundat humo facilem victum iustissima tellus.

si præterea robur corporis, duratique per laborum continuationem, & pares quibusuis oneribus tollendis lacerti, velut multum vtiles militiæ, desiderantur; quis facilius vallum, & arma ferre potest, quàm rustici toto corporis habitu torosi, ac compacti? quibus fossas ducere, puteos fodere, ligna dolare, instrumenta omnis generis efferre domo, & referre, saxa etiam, & immanes arborum truncos nullo negotio voluere, ac mouere consuetudo de rure est. ad quam respiciens Seneca *nullum inquit laborem recusant manus, quæ ab aratro ad militiam transferuntur*. Si denique species quædam fictæ, adumbratæque disciplinæ, in aliquo hom-

epist. 54

num vitæ genere, quasi in castrensis, & genuinæ antecessum apparere solet; in quonam melius expressa illa inuenietur, quàm Rusticorum & Pastorum? de quorum naturali propensione ad bellicas actiones ita pronunciauit philosophorum primus & sapientissimus Aristoteles *in multis vero hæc pastoralis vita cum Agricultura conuenientiam habet, vtrique enim corporibus exercitati, ad bellicas expeditiones vtilissimi sunt, ac potentes sub dio consistere*; aut quemadmodum inquit Salustius *hyemem, & æstatem iuxta pati; humi requiescere, eodem tempore inediam, & laborem tolerare*; nimirum quia Rustica plebs sub dio & in labore nutritur, Solis patiens, vmbræ negligens, Balneorum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta, duratisque ad laborem, & tolerantiam membris. vnde cum ad militiam postea deuenitur, non mirum est, si nemo Agricolis, & Rusticis ipsis paratior, robustior que inuenitur.

6 politicorũ.

Politian. in Rustico.

Seu ducere vallum,
Seu sit opus celso præcingier aggere castra,
Seu fronte aduersa tormentum figere ahenum,
Seu vigil insomnem peragat custodia noctem,
Seu tacitum raptur iter, seu parcere parto
Conueniat, si fors lenta obsidione premantur.

& sanè vultus illorum horridus, crinis hispidus, vestis sordida, vox intra septa dentium conclusa, bipennes in manu, aut ligones, ad tergum sica quid aliud nisi trucem animum spirant, & non modò vulnera, sed mortem æque inferre, ac sustinere paratum? hoc verò tantùm exploratæ ipsorum virtuti officere posset, quod primum iuuentæ flexum ingredietibus, eorum pili crines que ferme semper non fusci, nigrique, quales superiori titulo, fortitudinis argumentum esse dicebamus, sed albi, aut flauescentes erumpunt; verum cùm multæ sint causæ quæ hunc, aut similem colorem absque natiuæ temperiei detrimento inducere possunt, crediderim facile Rusticorum capillum nitere, & splendorem quendam dilutum contrahere ab apricatione, sicut linum solet, & lana; & enim in Sole & sub dio plerumque aperto capite versantur; præterea nutriuntur ferme semper lacte & aqua, quod genus alimenti neque cutem, neque crinem vehementer inficere aptum est; Denique parentes etiam illorum victu vtuntur simplici,

vnius

vnius que modi, vnde purior, sincerior que in corporibus succus efficitur, è quo pariter necesse est, id quod generatur, minus turbido, aut impuro humore concrescere. vt nihil inde concludi possit aduersus rusticorum egregiam indolem; quam à victu illo præduro, & continua exercitatione pendere, cum Lycurgo persuasum esset; Lacedemoniorum idcirco pueros impuberes, non in Forum, sed in agrum deduci præcipiebat, vt illic à parentum blandicijs remoti, primos annos in labore, & operibus agerent; vitam que ducerent sine culcitra, sine pulpamento, & quantùm fieri poterat à mollitie, & voluptatibus alienam; quo futurę militiæ sensim assuescerent, & spartanę fortitudinis etiam cum lacte imbiberent rudimenta, *corpus enim assuetum tunicæ*, vt inquit, D. Hieronymus, *Loricæ onus non sustinet; caput opertum linteo, galeam recusat; mollem otio manum, durus exasperat capulus, fortior autem miles ex confragoso venit*. atque hoc etiam num istis temporibus, videtur obseruare Turcarum Imperator, in Ianitserorum prætorianis cohortibus, nam istos ita ex agris per delectos prædones vndequaque auellit, vt hi haras etiam, & mapalia perscrutentur, aduectosque postea Constantinopolim, in omne genus laborum abiectissimorum educari curat, vsque ad certum, præfixumque ætatis tempus, quod statim atque attigerunt, Baltheo succincti, in Ianitserorum ordinem, qui non minimus apud illos existimatur cōtinuò succedunt. Verum quid paucorum exemplis rem ipsam confirmo, quæ bellicosissimorum omnium populorum consuetudine, & institutis recepta, ignorari à quoquam non potest? Parthi enim bellipotentes aliquando fuerunt, sed sparsi in agris; Scithæ, sed in Tugurijs oberrantes; Germani, sed prius quàm vrbes coluissent; Turcę denique apud nostros in maxima ferocitatis opinione habentur, sed minus quoque cernuntur esse dediti in amœnitatibus oppidorum, forsan ex Genio in integram nationem transfuso, ab Othomano primo, eodemque pugnacissimo illius Imperatore, quem agrestis villici filium fuisse auctor est Egnatius. Non aliter profectò quam cōmuni rumore hominum imperitorum circumfertur, Iacobum Mutium Attendulam qui posteris suis ad regias opes, & fortunas facem prætulit, paterno in agro ita operis præfuisse, vt etiam sua manu stiuam, & vomeres strenuè tractarit: Cuius quidem narrationis occasio-

ne,

in ep ad Theodor. monach.

ne, haud absurdum puto, fabulam huc referre simul, & ridere quam Factioni Braccianæ addicti, in fictæ istius opinionis confirmationem excogitarunt, tanta quidem insulsæ, fatuæ que plebis delectatione, & applausu; vt Iouianum Pontanum, qui hac de causa Sfortiam *ducem ab Aratro vocat*, & nonnullos præterea sapientes in errorem perduxerit. Narrant igitur ipsum quum agrum foderet, duro labore fatigatum, ab ea indignitate operis suspexisse in Cœlum, & deum præcatum vt vota bene verteret, euibrasse protinus ligonem in præaltam Quercum; eo animi decreto, vt si decideret, eum æquissime ad perpetuum laborem esset resumpturus, at si ramis hæsisset Castra continuo sequeretur; Fortuna vero ligonem arbori appendit, & ipse tanquam ex cōpacto ensem primum cinxit, vt fatis suis viam aperiret; sic enim nugas illas canoras referunt qui solida non curant; aut qui malignè dissimulant tunc temporis, quo primum Sfortia in lucem venit, *Familiam Attendulam* ex Cotignola antiquo Galliæ Togatæ oppido, iuxta viam Flaminiam agri Fauentini, haud ignobilem quidem fuisse; sed & ijs opibus plenam, vt cum nihil illi deesset eorum quibus commodè viuitur; tum etiam honestos sumptus fecerit ipsi Sfortiæ, quando tredecim annorum puer, vt Iouius in eius vita auctor est, in Boldrini Castra concessit, ac rursum cùm eques in illis factus, domum redijt intestinis compulsus dissidijs: moxque armis, & equis quatuor, vt cataphractum decebat, instructior in eadem castra reuersus est; in quibus non multo post Turmæ, ac demum Alæ præfectus sub Alberto Brolia, & Ioanne Acuto Britanno secunda fama militauit. verius confingere ista potuissent de Francisco Bussono, cui à Subalpino Liguriæ oppido *Carmagnolæ* cognomen fuit; aut de Petro Nauarro, Gattamelata, & alijs quos certum est, ex abiecta, & vili origine in maximum nominis splendorem sua virtute euasisse. Sed non tam bene cum rebus humanis geritur, vt quæ sunt meliora & veriora pluribus placeant; atque vt Meretrices fuco, & cerusà delibutæ plenius quorundam oculis, & affectibus satisfaciunt, sic mendacia facilius mentes incautas ludificant, varia illa, & iucunda tot rarissimorum euentuum nouitate. de quibus vtcumque tādem statuendum sit, illud certè negari non potest, quod asserit Vegetius, & nos post illum accuratè confirmauimus, nempe ex agris optimè suppleri

posse

posse robur exercitus, quia ruri degentium, & cum Ligonibus rationem semper habentium corpora, quàm vrbanorum, propter victum aridum, horridulam vitam, laborum consuetudinē, multo firmiore valetudine vtuntur, & tolerandis militiæ difficultatibus longè magis sunt idonea: ex eo que Columella factum esse dicit, vt Romani ipsi quibus hoc apprimè exploratum erat, semper rusticam plebem præposuerint Vrbanæ.

Sed nunquid propterea verum, quod, *vrbanus miles* sicut Menander asserit *ne siquidem fingat deus, vllus sit.* Dij precor meliora, quàm vt hac labe gens alioqui præclara, & suis pariter ad militiam non contemnendis virtutibus dotata onerari debeat. *nulli enim præclusa virtus est*, inquit Seneca, *omnibus patet; omnes admittit omnes inuitat; ingenuos, Libertinos, Seruos, Reges, exules, non eligit domum; nec censum, nudo homine contenta est.* præterea animis opus est ad bellum non minus quam viribus; audaciā, non secus ac patientiā; æmulatione, & laudum incentiuis, æque ac artubus & lacertis; industriā denique, sagacitate, prudentiā, versutiā, & similibus rerum quas consilio fieri oportet, adiumentis, quorum vim longè maiorem vrbanis quàm rusticis hominibus inesse, siquis dubitet, quasi in clarissima luce cæcutiat, ludibrium de se faciet vel pueris de triuio. vt prætermittam hic quod in ciuitatibus non eo vsque omnia luxu voluptatum que franguntur illecebris, quin aliquos in illis reperire sit vt fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, mediastinos, baiulos, & id genus homines, qui de viribus, & laborum perpessione, cum agrestium robustissimis, contendere possint. vnde sicut asperis Reipublicæ temporibus cùm Iuuentutis inopia esset, *Capite censi* in militiam à Romanis legebantur, armaque ex publico accipiebant, & non capitis censione, sed prosperiore vocabulo à munere, officio que prolis edendæ *Proletarij* appellabantur: ita non est apud me dubium quin potiori iure idem fieri possit in conscribendis pedestribus copijs nostrorum militum, quæ vsu ita obtinente, non aliunde istis temporibus, quàm ex vrbana plebe supplementum recipiunt. Sicut equestres partim constant ex nobilibus qui ruri degunt, partim ex locupletioribus ciuitatum incolis, quorum vita delicatior, nisi equorum commodis fulciatur, nullis laboribus sustinendis idonea est, sed ne suscipiendis quidem. Vnde cum

Rusti-

6 *Quamquam Vrbani etiam milites non prorsus spernendi.*

de benef. lib. 3 cap. 18.

Rusticos ex mea & veterum opinione, velut aptos propono qui omniũ optimè armorũ ministerijs incumbant, nihil propterea detractũ vellẽ vrbanis hominibus, quos suas partes agere decẽter, & in probatissimos milites euadere, armaque quoties magna volũtate illa induunt peritè tractare, satis superque exploratum habeo.

XI.

1 *Demum in quiruntur dispositiones necessaria ad fortitudinem, & ad gloriam.*

Atque illa sunt Τεκμήρια, & notæ quibus dispositiones quæ in Tyronibus, seu nouis militibus requiruntur, ab vnoquoque depræhendi possunt, qui modò in rem ipsam oculos, mentemque diligenter aduerterit: quanquam si verum fateri velimus, nõ ita promptum sit de fortitudine, ac de reliquis conditionibus quę ab ætate, vel patria, aut vitæ genere dependent pronunciare; quoniam hæ ab euidenti, certaque notione colliguntur, quæ nusquam aut raro sensibus imponat; illa vero coniectatione quadam de oris, & vultus ingenio, deque totius corporis filo, atque habitu sciscitanda est, per variorum, & discrepantium inter se signorum, ac nonnunquam etiam penitus similium comparationem, quæ ita plerumque fallax est, vt in transcursu depræhendi non possit; cùm singula hęc argumẽta per se primũ sedulo inuestiganda sint, mox conferenda cum alijs eiusdem ordinis, vel diuersi, ac distinguenda à similibus, & ea omnino arte exploranda, ac diudicanda quam egregiè complexus est, pręstabilis homo sapientiæ Scipio Claromontius in simeiotice sua morali, seu egregio illo opere de coniectandis cuiusque moribus & latitantibus animi affectionibus. vnde cum fortitudo ipsa & insita gloriæ cupiditas, quæ à Patricio inter necessarias Tyronum dotes referuntur, magis in recessu pectoris delitescant, quàm vt ex prædictis signis erui inde possint, atque in apertum manifestè proferri, ab his præsertim hominibus qui res tam longè ab officio suo dissitas non aurificis staterà, sed quadam populari trutina examinare satis habent; ita vt vix vnquam Centurio, vel Imperator de suorum militum virtute iudicare, nisi ab experientia, diuturnaque vitę consuetudine possit: reliquum est propterea, vt hanc in se Tyro requirat, nec prius se deligendum sistat, quam instituto totius anteactæ suæ vitę rationis examine, cùm fortitudinis bellicę signis; tum vero stimulis etiam, ac incentiuis ad gloriam, munitum se à natura, plenèque informatum cognouerit. in quibus autem vtraque virtus illa consistat, aggrediar nũc tua bona venià dicere Ludouicę Comes,

& ma-

& magnam habebo humanitati tuæ gratiam, si his rebus quarum in te specimen à parentibus deriuasti, ita quidem vt monitore me nihil tibi opus sit, patientem rursum te præbeas, benignumque audiendis.

Fortitudinem igitur vetustis quidem illis, ac melioribus sæculis tanto in pretio fuisse, constat apud omnes, vt in quibus maior videretur eos Heroas vocarent, & semideos venerarentur. Hinc nempe Mars, & Pollux, & Bacchus, & Quirinus Cœlum meruerunt: hinc quæcumque in orbe terrarum præclara essent, atque admirabilia ad Herculem monstrorum domitorem à posteris relata sunt. & Romani licet virtutum essent omnium mirificè studiosi, tamen vt qui iudicarent hominis excellentiam in fortitudine maxime esse positam, virtutem eam agnominarunt: eodem planè quo & Græcorum sapientes instituto, qui eandem ἀνδρείαν ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς dixerunt, & ex eo præclarè Pindarus virtutem Heroum matrem nuncupabat, quia neminem inter Heroas antiquitas retulit, qui hac virtute duce, ad tantum honorem sibi viam non fecisset. hanc vero si forte aliquis frustra a nobis in Tyrone desiderari, inductus hac ratione sibi persuadeat, quod vt cæteræ virtutes, sic fortitudo hominibus à natura non insit, sed consuetudine periculorum ingeneretur, viresque sensim, & in progressu acquirat, is propterea non conficiet quin illa temperamentum calidius, & cor validè compactum, spiritibus quæ refertum copiosis, tanquam necessarias in homine dispositiones postulet, quæ dum similiter in mulieribus non repeniuntur, ex eo fit, quod raro fortes euadant, etiam in crebris difficultatibus, & periculis innutritæ. oportet enim vt natura cum arte consentiat, & principia illa subministret, adeo quidem ad fortitudinem conferentia, vt cùm semel deficiunt, reliqui stimuli quibus homines ad illam exortari consueuerunt, aut nulli futuri sint, aut parum rectè idonei, quibus exercitatio adhibita, consuetudoque adiungere haud multum possit.

Cæterum cum Aristoteles dum singula quæque (prout moris est in artibus tradendis sigillatim explicat) fortitudinis ipsius quinque differentias assignet, quæ etiam si fictæ, simulatæque sint, veræ tamen speciem, ac maiestatem præ se ferant; nempè *ciuilem*, *militarem*, *iracundam*, *confidentem*, *imperitam* quia nimi-

2. *Proponitur quæ prioris excellentia.*

Lib. 3. Ethic. cap. 8.

3. *Tum species simulata.*

nimirum fortitudo propriè dicta consistit in cognitione electione, & fine quæ est honestas ipsi veræ fortitudini accommodata; ita vt si peccet in cognitione siue scientia, oriatur fortitudo per imperitiam; si absit electio, fiat aggressio periculorum cum aliqua perturbatione scilicet ira, vel spe, aut confidentia, ex quibus fit fortitudo iracunda, & confidens; Si vero sit error in fine, hic vel propter peritiam alicuius artis continget, occasionemque præbebit fortitudini militari; vel ob bonum aliquod proprium, vt honorem, non autem publicum, & communem honestatem, excitabiturque fortitudo ciuilis. manifestum est ex hac diuisione fortitudinem militarem, non comprehendi ab Aristotele sub honesta, forsan quod milites nihil minus inter arma bellorumque tumultus, quàm ad illud quod bonum, & honestum est animum aduertant. Verumtamen quia paucorum culpa, & insolentia omnibus imputanda non est; sæpiusque experientià compertum sit, honestæ fortitudini, perbelle etiam cum militari conuenire; non vehementer in hoc enitar, vt infamatæ quorundam vitio præclarissimæ disciplinæ, suum decus velut postliminio restituam. Sed de vtraque virtute quam profitetur, sub honestioris appellatione, ea in medium afferam, quæ maximè videntur huic meo instituto conuenire.

4 *Ac vera, quæ versatur circa terribilia.*

Volunt igitur Philosophi naturam veræ fortitudinis esse, vt in adeundis, sustinendisque honestatis gratià mortis periculis audaciam iuxta, ac timorem ratione moderetur, duobus siquidem modis homines peccare contingit circa obiecta, quæ ex eo quod terrorem incutiunt Φοβερὰ dicuntur à Græcis, & verbo satis eleganti, & commodo à latinis *terribilia*, aut enim confidendo quis in adeundis periculis exuperat; audaxque vocatur, aut sustinendis nihil timet, ac ne ea quidem quæ omnino captum hominum superant, & quibus vel tolerandis, vel peruincendis nullus humanæ prudentiæ, rationiue relinquitur locus, vt sunt Terræ motus eluuiones, exustionesque terrarum, quas necessario certis, statisque temporibus accidere Platonici docent; vnde hoc vitium neque apud Græcos, neque apud Latinos nomen inuenit; quia saltem vt existimo, raro cadit in homines paulo modo humaniores; Sed cùm abesse parum videatur à dementia idcirco in quē cadit hunc modò dementem solemus, modo etiam stupidum appellare. nam

quod

quod iusto & tenaci propositi viro tribuit Horatius, vt si *fractus illabatur orbis impauidum ferient ruinæ*, hoc de conscientia rectè factorum intelligi debet, quæ tam laudatur in Anaxarcho, quàm Iouis fulminum contemptus reprænditur in Typhæo, vel Aiace. è diuerso cum aliquis infirmo est animo ad subeunda pericula, timidus is, atque ignauus appellatur, siue plus metuat, siue minus confidat quam oportet; sic enim dupliciter hoc quoque in extremo delinquitur. Vnde virtutis huius, quæ fortitudo dicitur, proprium est, affectus prædictos moderari, ac sub ratione continere, quo medium, vel quę ab eo dicitur mediocritatem retinere possit. Age vero imaginem fortitudinis pingamus, vt olim iustitiæ Chrysippus, qui eam pingendam docet forma virginali, aspectu vehementi, luminibus oculorum acrioribus; & itidem dicamus quod fortitudo, quam ne solam putes, dextro eius lateri iustitia, sinistro prudentia semper adhæret, non erit propterea impetus inconsultus, non præceps audacia, non cæca temeritas, non florida ferocia, non appetitio eorum quæ omnes timent; non item est vana formido, terror inanis, aut fœda mollities, quæ lymphatum cæco pauore animum curis lacerant, inducuntque vt ad quoslibet inanes sonos, & arundinum motus expauescat, Sed erit vis illa temperata, quam Horatius Deos in maius prouehere asserit, & à qua vir fortis obtinet, vt nihil habeat turbulentum, nihil fluctuosum, & à primis statim progressionibus ad finem vsque, perpetuò quodam tenore sibi constet, idemque vbique appareat, & quantum sibi sufferendum, obluctandumque sit intelligat, eoque intellecto accingat se ad omnia subeunda, excellenti vigore mentis armatus, cuius Poeta speciem aliquam adumbrare visus est in Mezentio, dum hunc ita loquentem inducit.

aut hodie mecum spolia illa cruenta Aeneid. 10.
Et caput Aeneæ referes, Lausique dolorum
Vltor eris mecum; aut aperit si nulla viam vis
Occumbes pariter neque enim fortissime credo
Iussa aliena pati, & dominos dignabere Teucros.

5. *Et mortis præsertim bellicæ actionem.*

Nec immerito quidem Mezentius mortem sibi proponit, tanquam omnium malorum quæ viro forti toleranda sunt extremũ, nam & si Tullius in secundo Tusculanarum quæstionum, duo præcipue munera fortitudinis esse dicat, *mortis* scilicet *atque doloris*

ris contemptum. & tertio de natura Deorum *Laborem* in his adiungat; Aristoteles tamen *bellicæ mortis actionem* cæteris omnibus prętulit, quoniã vir fortis ex hac sola; quæquidem vt inquit Thucidides futura sit multo pulcherrima, decus illud adipisci cõtendit, cuius est quàm maximè studiosus, & quo tandem vt potiatur difficillima quequæ pericula sponte tentare, & aggredi solet. Scilicet cùm rescindi pontem iubebat Horatius; cùm integras in Africa phalanges, totamque vim Numidarum, Abauus tuus Ioannes Franciscus Comes à Balneo, tribus tantum socijs comitatus sustinere; intelligebat satis vterque quantum discrimen subiret, & in quas se angustias conijceret, sed patriæ charitas vt inquit Cicero, ac nobilitas mortis, & gloriæ, eripiebat omnem omnino vulnerum atque aquarum metum.

6 *Non autem eius quæ in aquis.*

Hæc vero adiacẽtia seu vt vulgo loquuntur circunstãtiæ, quoniam in paucis eorum, qui diuerso genere Lethi concidunt, æque frequentes animaduertuntur; factum est inde, vt Aristoteles cùm vnius exemplo de cæteris statuere vellet, mortem quæ in aquis contingit, à fortitudine docuerit penitus esse alienam: ignauissimi si quidẽ nautæ, & ferendis procellis assueti, nõ perturbantur marinis tempestatibus, mortẽque præsentem intrepidi subeunt, quorũ tamen vitæ exitus, miror? an quicquam possit in se habere præclarum. sanè cùm istius rationis vim, auctoritatemque subintellexissent poetæ illi omnium præstantissimi, qui singula quæque suis in Heroibus, maxima cum honestate, & decoro repræsentare nituntur, illos merito fingunt Deùm, hominumque fidem obtestantes, si quando illis periculum imminet ab irato, tempestuosoque mari; quod istud moriendi genus, nullum esset illis decus allaturum; nec virtuti suæ locum vllum viderent, inter transtra, remosque fuisse relictum. Hinc enim lugubris illa lamentatio, fletusque moerens ex eo est, quem Vlysses edit in postremo imminentis naufragij discrimine perterritus; hinc gemitus Aeneæ in tempestate deprænhensi; hinc illi Hippomedontis quæstus.

3. ad Nicom.

Odissda 5.

Statius 6. Thebad.

fluuione pudet, Mars inclyte merges
Hanc animam, segnes que lacus & stagna subibo;
Seu pecoris custos, subiti torrentis iniquis
Interceptus aquis: adeo ne occumbere ferro
Non merui?

& ea-

& eadem de causa Iulius Cæsar cùm mortem quæ homines in lecto, & inter fomenta opprimit, nihil habere quod esset forti viro dignum iudicaret, optasse dicitur, vt repentino aliquo casu decumberet.

Adeoque nonnunquam pertinaciter accelerati fati desiderium, se in quorundam animos insinuauit, vt illos falsa etiam honestatis imagine deluderet. nam vt taceam veterum exempla, quæ disertorum hominum scriptis græcè latinèque celebrantur, quid aliud iudicari potest de singulari certamine, quod Dux ille spectatæ virtutis & audaciæ Scanderbechus, dum in aula summi Turcarum Imperatoris adolescens ageret, cum homine Barbaro suscepit; pactis eiusmodi conditionibus, vt inuicem nudi, & singulis dolijs inclusi, pugionibus decertarent: aut de Suerio Quignonio nobili Hispano, qui paulo ante auorum memoriam ineunte anno, quo de more Iubileus Compostellæ celebratur; Pontem Vrbici amnis ad Asturiam custodire statuit, hac lege pregrinis exterarum nationum proposita, vt quisquis transire vellet, aut se quasi victum, & virtute inferiorem dato munusculo profiteretur, aut non aliter quàm victo custode transiturus, singulari se pedestri, seu mallet equestri certamini compararet. At horum hominum qui ad egregias corporis, animique vires ostentandas, affectataque populari laude, quasi tempestatem in tranquillo, sic pericula in pace quærunt, nemo salsius inconsultam audaciam, temeritatemque derisit, quàm nuperus Scriptor fabulosæ narrationis Quixotianæ. 7. *Aut temerè quæsita contingit.*

Et quidem non credo vllum esse tam auersum rectæ rationi, qui hæc terribilia, in quibus sustinendis non vtili, vel honesto, sed sola libidine homines ducuntur, & ex quorum contemptu nihil laudis, decoriue consequuntur, sicut nec turpitudinis infamiæue si ea vt par est reformident, ad virum fortem spectare existimet: cum sublato honestatis respectu, tota fortitudinis ratio corruat necesse sit. imo vero, vnus è clarissimis Pœnorum Hanno, qui primus hominum Leonem tractare ausus est, & ostendere mansuefactum: damnatus illo argumento fuit, *quoniam* vt inquit, Plinius *malè ei credi Libertas videretur, cui in tantum cessisset etiam ipsa feritas*. & eodem, vt par est arbitrari, consilio Polonum militem, qui famelico Leoni cibum ex faucibus eri- 8. *Quia in his, mors non est æque certa, & honesta.* lib. 8. cap. 6.

 puerat,

pucrat, non probauit Matthias Coruinus; sed munere donatum, domo sua iussit excedere; quasi apud se reputans qui venalem ita vitam circumferret, non necessario, sed ad solam iactantiam se objiciens periculo, nihil non ausurum si præmij spes aliqua refulsisset, vt auctor est Crantzius in Saxonia. *lib. 9. cap. 26.* Bellica vero pericula, quæ pro religione, pro salute Patriæ, pro legibus, pro amicorum, propinquorumque libertate, pro focis denique, & Laribus tutandis suscipiuntur, tantum abest vt ad veram fortitudinem non pertineant, quod omnium maximè, velut cæteris grauiora, & magis formidabilia ad illam referuntur. neque enim aut morbo languentibus nobis, aut in mari à tempestate depræhensis, statim mors ante oculos obijcitur, nec species eius tam fœda, horribilisque apparet, atque vbi manus in pugna conseruntur itque

Tristis ad æthera clamor
Bellantum, & Iuuenum, & duro sub Marte cadentum

tunc enim videre licet illos membratim concidi, hos tormentis abripi, alios pilis, & equis lacerari, nec vlla omnino nisi violenta cædes esse potest. quid? quod ipse gladius dum stringitur, dum vibratur, dum micat, ex ipsa confestim vibratione nescio quomodo percellit, & cõmouet animum, qui quod vim habere illum lędẽdi intelligit, repente concutitur, ac perhorrescit; præterea in bello, atque inter pugnandum plurima subito accidunt, quæ magis quàm præuisa animum perturbant; in morbis denique dolores, & molestias quod vitari non possint, ipsa plerumque necessitas tolerabiliores efficit, at bellorum difficultates, quęque acerba plurima in prœlijs contingunt, quod ipsa nos mens vitari posse moneat, eo ægrius est perpeti, atque impetum eorum ferre difficilius, ipsa etiam recusante natura, quæ sui conseruationem quantùm in se est moliri, ac procurare studet.

9. *Indeque explicatur cur aliqui vulnera fortiter ferant morbos non item, & è contra.*

Atque ex his præclaræ etiã quęstionis dissoluendæ ratio se offert, nam cùm sit viri fortis morbum, egestatem, ac reliqua quæ nec ab improbitate, nec culpa nostra proueniunt minimè timere, nonnulli certe reperiuntur qui nec morbum, nec paupertatem metuunt, liberaliterque sua erogant, ijdem tamen in bello meticulosi sunt, animique imbecillioris, vt proditum est à Cicerone de Græcis, qui ex hostium aspectu terrebantur, firmissimis autem atque patientissimis animis ægrotabant. Rursus alij quibus est.

Viuida

Viuida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli,
ferro decertare acerrimè possunt, ægrotare viriliter nequeunt, sicut de Cimbris, & Celtiberis traditum est, qui in prælijs exultabant, lamentabantur in morbo. Horum enim ratio probè constare potest, ex assignata iam differentia inter morborum, & præliorum euentus, qui prout a timidis aut ferocibus animis apprehenduntur, feruntur que patienter, vel molestè, ita diuersos in illis effectus producunt; quemadmodum enim periti artifices, etiam bona ferramenta in duriore materia minus, quàm in molliore retundi, hebetarique perhibent, sic efficta quibusdam populis inditaque à natura, quæ consentaneas studio, & veluti professioni cuiusque affectiones attribuit, præcellentis animi fortitudo, ipsa se in bellis libenter exercet, quorum perpessio vt summè molesta, sic etiam maxima cum laude coniuncta est; muliebrem vero depositi corporis affectionem, ferre æquo animo non potest, præsertim nulla spe laudis & gloriæ proposita: addo etiam consuetudinem magni esse hac in re momenti, quam merito Galenus ex maximorum Medicorum mente, & Meletius post eum *aduentitiam naturam* appellarunt, quia Naturæ persimilis est inquit Aristoteles in libris de moribus; Vnde quemadmodum illius beneficio nonnulli vitam absque potu transegerunt, aliqui etiam sine cibo; aut eo venenato vsi sunt, & Ouidius cum in Ponto degeret ita suis calamitatibus obduruerat, vt etiam diceret.

Com. 3. in lib. Hippocr. de offic. part. 21.

Lib. de Homine.

7. de Morib. cap. 11.

Lib. 3. de Ponto.

Nos quibus assueuit fatum crudeliter vti,
Ad mala iam pridem non sumus vlla rudes.

Sic plurimæ nationes, quibus ob ignauiam bella cordi non sunt, cùm nihil frequentius inter aduersa experiantur quàm morbos quibus ex luxu & crapula sunt obnoxiæ, paulatim illis assuescũt, sanguinemque, & plagas horrent velut mala non insolita modo ipsis, sed penitus ignota. Cùm è contra quibus ob continuos bellorum labores infirmis esse non licet, cane peius, & angue morborum languores deuitent; plagas autem & vulnera eodem propemodum animo ferant, quo cæteras domesticæ consuetudinis actiones, & gloriæ, ac virtutis oblectamenta. cuius rei exemplum valde insigne, obseruatum fuisse ab Aeschylo, refert Plutarchus in commentario quo edocemur quo quis pacto animaduertat se in

virtute proficere, ſiquidem cum pugilum certamen in Iſthmo ſpectaret, & ex duobus concertantibus alteri impacta vehementer plaga, vniuerſi Theatri clamorem excitaſſet, ipſo interim nihil admodum querente qui ita percuſſus fuerat; tum Ionem Chium qui forte aſtabat leuiter tangens Aeſchylus, *aduertis* inquit *quàm efficax ſit meditatio, & conſuetudo? plagis affectus non clamat, clamant ſpectatores*: Verum non cuiusuis eſt patientem vulnerum naturam ad bellum afferre, & in ipſa concertatione cum nullum ad vires colligendas ſpatium detur, habitu præcipue niti, animique robore malis ingruentibus obuiam ire, quod eo præclarius eſt quo difficilius.

10. *Eius vero Fortitudinis ſigna Tyro expendere in ſe debet ex anteactæ vitæ ratione.*

Quare cum aditus ad hæc, & multa alia quæ ſenſus magis afficiunt, dum oculis deprehenduntur, per delectum pateat, à quo nõ ſemper integrum eſt Tyroni pedem referre, poſtquam ſemel ad illum acceſſerit, ſummè propterea conſentaneum eſſe iudico, vt quiſque priuſquam merere incipiat, totum ſe ad vnguem diligenter exploret, quàm validos artus à natura acceperit? quantus illos ſpiritus intrarit habitator, & quà magnitudine animi præditus ſit examinet, actiones etiã anteactæ ſuæ vitæ replicet, diſpiciatque num in prima ætate intrepidus, audax quæ fuerit. num in Litomachia ſtrenue ſe cum æqualibus exercuerit? num pugnis, aut fuſtibus quoſdam mactarit? num etiam grandior poſtea factus dubijs rebus, ac periculoſis interfuerit? num gladios viderit diſtrictos? num plagas tulerit, ſanguinem quæ fuderit aut ſuum aut alienum? num denique ſpecimen aliquod ediderit, quo ſibimet ipſi de ſe ſuaque virtute fidem faciat; raro enim contingit, vt non aliquo ſigno ex prædictis virtus inſita ſe prodat, & ſpem aliquam excitet talem in hominibus fore vitæ morũque cõſuetudinẽ, qualis ſub initiũ fuiſſe depræhenditur, ita namque Romulũ, & Remũ videmus ex paſtoritia quadã inter adoleſcentes ruſticos auctoritate, ſenſim ad Romani Imperij faſtigiũ euectos fuiſſe: ita Cyrum maieſtatem inter pueros obtinuiſſe, quam poſtea in numeroſiſſimas gentes intulit: ita Viriatum e paſtore robuſtiſſimo venatorẽ, conuerſo à feris in homines impetu Luſitaniam vniuerſam inuaſiſſe, & ſi lubet in re ſeria Baldum adducere, qui poſt Herculem Theſeũ, ac vliſſem, & Aeneã quintus in Tartara deſcendit, tam pugnacem illũ in adoleſcentia fingit, qui phantaſtico carmine vitam illius

illius est prosecutus Theophilus Folengius, vt nihil mirum sit illum postea inter ridiculos Heroas primum euasisse; sic igitur Hercules *igneos serpentum oculos remisso pectore, ac placido intuens, & tumida guttura tenera elidens manu, prolusit Hydræ.* Sic Ascanius interim dum venationibus periculosis audaci am animat, &

Optat Aprum, aut fuluum descendere monte Leonem;

idoneum se habilemque fecit, qui postea summa cum alacritate Rutulos lacesseret: & Dauid ipse cuius exemplum nulli, quod apud scriptores prophanos habeatur, rei gestæ præstantià, aut veritate concedit, eo facilius in animum induxit, vt congrederetur cum gigante Phylistæo, quod antea quidem pro grege patris aduersus vrsos, & Leones pugnauerat, *pascebat seruus tuus*, inquit ille, ad Saul *patris sui gregem, & veniebat Leo, vel Vrsus, & tollebat Arietem de medio gregis, & persequebar eos, & percutiebam, eruebamque de ore eorum, & illi consurgebant aduersum me, & appræhendebam mentum eorum, & suffocabam interficiebamque eos.* paulatim quippè eiuscemodi tentamentis assuescendum est, quæ certo experimento hominem reddunt, ad grauiora quæque pericula interritum: paulatim experientiam & vsum adhibere oportet; excursiones sœpe faciendæ; sœpe bello præludendum; sœpe aliquid aduersus hostes futuros meditandum; vt animus istis tandem factus insuperabilis, & inuictus, paratus etiam existat non modò cum hominibus, sed cum ipsa morte congredi, quamuis subito, & præter expectationem sustinenda sit.

1.reg.cap.17

Hoc enim firmo constantique mentis decreto vallatus, qui ad pugnam aggreditur, vt nihil minus quàm mortem timeat, abundè iam munitus est à natura, virtutemque omnem, & vniuersam fortitudinem animo concepit; & licèt nudus in prœlium descendat, timorem quidem armatis omnibus incutiet, ipse vero nihil vnquam reformidabit. neque enim victoriam peperere vel subsidia Cocliti, qui solus in omnes pugnauit; vel manus Sceuolæ, quam mutilauit coram Porsenna; vel sexus Clœliæ, qui sequior fuit atque imbecillior; sed fortitudo sola, mortisque contemptus, cui vni debetur quicquid in historicorū libris admiramur; quicquid loquitur vetustas; quicquid posteritas vix credit, quicquid denique Romani ipsi in Oriente subacto, in euersa Africa, in adiecta Imperio Europa, gloriæ vnquam, ac honoris consecuti sunt,

11 *Et mortis cōtemptu.*

12 Qui omni telo præstantior. Et sanè parum refert colum manu teneat, an hastam qui timere non dedidicit; nudus an armatus confligat cum hoste, quem fortis animus deserit, qui non tam chalybe, aut ferro quàm vitæ neglectu muniendus est. etsi enim quasi arma animum adderent, frequenter scita, ac eleganti verborum copula *armatum animatumque* Plautus in Bacchide, Sidonius, alijque auctores venustissimè coniunxerint, longè tamen satius est quibus animis milites prœliaturi sint, quàm quibus armis videre, quæ prout mos aut institutio tulerit vnaquæque natio sibi fingit & accommodat ad libitum, vt Galli *Gesa*, *Pila* Romani, *Lanceas* Hispani, Germani *Frameas*, Macedones *Sarissas*, Moedi *Acinaces*, Scithæ *Sagares*, Teutones *Cataias*, Geloni *Falces*, Chuni *Iacula*, Baleares *Fundas* cùm tamen isthæc omnia nihil omnino egregij ac præstantis efficere possint si animi robore velut probatissima cote nõ acuantur.

Quippe vides animo armatas exire phalanges,
Contemptu que magis lethi, quam tegmine vasto
Immanis clypei.

vt merito dixerit Accius apud Nonium *si animatus iero satis armatus sum*; & Ouidius *telo animus præstantior omni*; ac Virgilius *in manibus Mars ipse viris.* & Iure etiã in Erethrienses cauillaretur Themistocles quod gladiolis piscibus similes essent, qui cùm gladium haberent, destituerentur corde. vnde Isæus sophista cùm Lacedemonij periclitarentur, ac de Ciuitate moenibus cingenda consultarent, Homericum recitauit carmen.

Scutum hæsit scuto, Galeæ galea, atque viro vir.

& adiecit *sic mihi state Lacedemonij, & muris cincti sumus*; rectè enim dixisse fertur Lychurgus, mœnibus nequaquam carere ciuitatem, quæ non lateribus sed viris cincta est. ex eoque Alexander magnus, cùm teste Plutarcho de Rupe quadam audisset apud Indos, quę ob sublimitatem velut *auibus inaccessa* ἄορνος dicebatur, quod ipse quidem locus expugnatu esset difficilis. Sed qui eum teneret formidolosus, *nunc* inquit *locus captu facilis est*, significans nihil prodesse munimenta, nisi vir fortis ea tueatur.

13 1 Et bellicosis nationibus familiaris. Quare sic apud me statuo fortem, & strenuum militem, quoties occasio tulerit, vt in certamen descendat, hoc animo accedere ad illud opportere, nihil vt minus cogitet quàm de facienda deditione, aut vita per indecoras actiones conseruanda; sed sibi

propo-

proponat vel vincendum esse, vel moriendum, quod idem est penitus atque *Romano more* pugnare; sic enim fiet, vt periculi, mortisque securus, strenuè, acriter que vrgeat inimicum, nec quicquã reliqui faciat, ad egregiam illam virtutem fortitudinis Heroicæ; quæ numquam illustrius micat apud nos, numquam latius apud posteros se diffundit, quam si à bellica morte proficiscitur. sic enim videmus quatuor illas nationes, quas militaris gloriæ fortitudinis que præstantià, cæteris merito præferendas esse supra dicebamus, non alia ratione decus antiquæ laudis cum recentibus ornamentis coniunxisse, quàm vnica illa ambitione, & flagranti desiderio mortis, inter armorum strepitus, ac horribilem tumultum fortiter contemnendæ. Atque vt de Romanis, & Germanis sileam, quorum Fortitudini, præclaris sum antea, locupletissimis quæ scriptorum testimonijs suffragatus: certè de Hispanis quin metum mortis omnem sub iugum miserint, dubitari amplius non potest; postquam Silius hoc ita se habere in his versibus confessus est.

Prodiga gens vitæ, & properare facillima mortem,
Namque vbi florentes transcendit viribus annos
Impatiens æui spernit nouisse senectam.

De Gallis vero es vel ipsa clarior est, quàm vt operæ pretium sit, vel Horatium laudare qui *non pauentem funera* Galliam vocat; vel Lucanum quem propemodum dixeris talem illis animi constantiam fortitudinemque inuidisse, adeo hanc extollit & prædicat. — Ode 4. lib. 4. — Libro 1

Felices errore suo quos ille Terrorum
Maximus, haud vrget lethi metus; inde ruendi
In ferrum mens prona viris, animique capaces
Mortis, & Ignari rediture parcere vitæ.

nimirum omnes illæ præstantissimæ magnoque & excelso animo præditæ nationes, tantum absuit vt eiusmodi mortem calamitosam putarent, quod felicissimam potius eam iudicauerint; quippe quam ante vitam, cunctasque res humanas libenter, constanti que animo posuerunt.

Et Hercle quid ni posuissent? cum omnia illa agmina militum, omnes illi minaces gladij, fulminalia illa turrifraga, tela, faces, & si quid in acie mentem, oculosque vehementius conturbat, nihil quicquam in hominem possint: quod non item efficere valeat — 14 *Quique non multum reformidandus est.*

vna febris, vnus acinus, vermis, ac capillus vnus: ſed durius inquiunt timidi, & per moras, ac cruciatus vulnerum; imo lenius, nam morbus plerumque ſerpit per inſidias, luctaturque diutius, vt naturam ſenſim expugnet, animamque è corporis præſidio veluti per feneſtras deijciat; hæc vero quia violenta ſupra modum, arcem continuo occupant, ſpirituique per patentes plagas confertim erumpenti, quaſi effractis ac bipatentibus portis exitum parant & moliuntur. vt bene propterea dixerit Horatius *abſtulit clarum cita mors Achillem*, & eodem ſemper epitheto mortem quæ in acie contingit, omnium eſſe leuiſſimam ſignificarit. Socrates, certè omnia quæ formidabilem hanc efficiunt, non aliter appellare ſolitus erat, quàm *μορμολύκεια ſiue vmbratiles Laruas* quæ pueros facile ludunt, & territant, homines vero fortes & generoſos non item: atque vt grando tectis magno ſtrepitu illiſa, ipſa tamen diſſilit; ſic iſta in firmum animum cùm incidunt, franguntur certè non frangunt.

15. *Cum potius ſummopere iuuet ad victoriam.*

Quin imo tantùm abeſt vt ipſum ex ſua ſede dimoueant, quod omnia illa quæ cæteros primùm perterrefaciunt, mox vero tanquam ſui non amplius compotes, ſed lymphatos, facilius opprimunt, ipſe qui periculum, vitamque ſemel contempſit, ita ſedatè conſiderat, vt plerumque etiam eludat. Sentit quidem quàm iniquo ſæpe in loco verſetur, quantum ſibi & ferendum, & obluctandum ſit videt, eoque intellecto accingit ſe ad omnia, & in medio rerum æſtu, de ijs quæ tunc opus illi ſunt tranquillè deliberat, ac optimi gladiatoris inſtar conſilium capit in arena. Vnde quia nūquā ſui obliuiſcitur, ſed exemplo Vlyſſis inter Cyclopas, & Syrenes: ac Scyllæ, & Charibdis voragines depræhenſi, firmum ſemper animi tenorem ſeruat: nil mirum eſt ſi facilius ab illis ſe expediat, quàm iners & timidus, qui ſalutem quam in manibus habet, pedibus committit, nec pectus ſed tergum præmentibus obijcit. At enim niſi miles placidè; ac ſedatè ad pugnam ſe accingat, niſi prudens, & ſui penitus compos in illam deſcendat, neceſſe eſt inter congrediendum turbari eum, atque confundi, quod extremæ ſtatim calamitatis cauſa eſt, ideoque Virgilius vt fuit egregius pictor fortitudinis, obfirmatam illam in Turno fuiſſe ita ſignificat

Olli ſubridens ſedato pectore Turnus.

Incipe,

Incipe; si qua animo virtus, & confere dextram.

Porrò quemadmodum circa alias virtutes contingit, vt vnũ ex- 16.
tremum magis distet à medio quã alterũ, lõgius enim abest à libe- *Quamquam*
ralitate qui est auarus, quàm qui prodigus: ita fortitudini, metus *nec metũ pro-*
aduersatur magis quam audacia, & perferre operosius est quã *hibeo si cum*
aggredi: tum quod volenti nihil est difficile, tum etiam quod ag- *ratione.*
gressio ipsa breuis esse solet, vt tolerantia diuturnior, ac proinde
etiam longè plures fiduciam regere, quàm metum ipsum sedare
consueuerunt: vnde qui asperis in rebus non turbatur, nec tumul-
tuans quod inquit Cicero de gradu deijcitur, ille sibi iure primum
in arce fortitudinis locum vendicat, à quo tantùm abest; vt; ipsum
deijcere velim, si vulnera sua sentit, si dolet aliquando, si sibi ca-
uet, gradumque ab hostibus reflectit, aut vultum auertit; quod
ausim potius affirmare, virum fortem acrius doloris morsum, &
aduersa, ac molesta omnia sentire; est enim vir fortis idem & pru-
dens, suique æquissimus æstimator, & optimè noscit se dignum
qui diuturnitate vitæ, & fortunæ commodis perfruatur, quo sci-
licet diutius exercendæ virtutis materiam, & instrumentum ha-
beat, ideoque se illis priuari indignissimum ducit: præterea non
est vir fortis, quod olim *Marsias*, nunc vero *Pasquinus*, vt quasi sa-
xeus motum, sensumque amiserit. Sed hoc tantum contendo de-
bere eũ ita prudenter se in omnibus aduersis, ac moderatè gerere
vt non molliter queratur, aut indignos eiulatus edat, quales dicun-
tur fuisse quos Mars à Diomede vulneratus, præ dolere tam in-
gentes emisit, vt nouem, decemue millium hominum pugnam Iliade 5.
ineuntium; clamorem superarent; quosque Iuuenali in mente
fuisse ausim, vel ingenti pignore contendere, si mihi cum bona
Criticorum venia versum hunc ex eius Satyra prima

Nota magis nulli domus est sua, quàm mihi Lucus
Martis.

vna literula auctiorem facere liceat, & pro *Lucus*, *Luctus* legere;
quæ vox vsurpata forsan à Poeta fuerat, vt per eam bellum Tro-
ianum significaret, de quo præter infinitos, Nero etiam post vr-
bis incendium nescio quid conscripserat. Sed propterea non
effoeminatè se geret vir fortis, nec aliquid quod seipso indignum
sit committet: Nam idcirco Poetæ fingunt, strenuos milites soli-
tos fuisse cùm ferro occumberent, terram ore appetere ne scili-

cet

cèt turpe aliquid, aut præter decorum viri fortis in victores effutirent; hinc enim Seruius verbum *oppetere* originem sumpsisse asserit, quasi Terram, quæ *Ops* ab antiquis dicebatur *petere*; & ne quid de ritu illo ac gestu morientium dubites, facit Virgilius qui frequenter illum vsurpat vt æneide octaua.

Terram simul ore momordit.

& vndecima

Procumbit moriens, & terram simul ore momordit.

facit quoque Seneca Tragicus in Hercule furente

Vltrice dextra fusus aduersam Lycus
Terram cecidit ore.

Non denique prę metu stationem suam turpiter, & inconsiderarate deseret, aut ad desperationem formidine properabit; Verum honestatis, ac officij sui memor, multoque magis eius gloriæ, & honoris ad quem contendit, talem se in omnibus præstabit, vt vitæ suę commodis, ac diuturnitati, partum per labores, ac pericula in dubijs, & aduersis bellorum difficultatibus, decus anteponat, & nihil omnino metuat nisi turpem famam, ita enim animo præparatum, & omnia audacissimè incipientem, nunquam fortuna destituet.

X. *Sequitur gloria.* Hoc autem vt faciat oportet, quod secundo loco requirebat Patricius, vt laudis maiorem in modum sit appetens, vrgerique potissimum debet flagrantibus gloriæ stimulis, cuius studio si opifices ipsi ducuntur, qui post mortem nobilitari volunt; si Philosophi, qui in libris, quos de contemnenda gloria scribunt, nomina sua inscribunt; quanto magis eiusdem desiderio inflammari debent, & succendi bellatores, qui non vt illi sordidam, vel adumbratam laudem à vili plebecula, sed illustrem, ac peruagatam famam, ab incorrupta voce bene iudicantium referunt; qualem fuisse videmus Periclis apud Thucididem, ciues suos pro salute Patriæ interfectos laudantis; aut Atheniensium, qui vt in Menexeno Platonis habetur, orationem solemni more quotannis recitabant in publico eorum funere, qui pro Republica opperijssent, ac denique tot historicorum qui Leonidam cum trecentis, aut ad summum quingentis Spartanis, centum myriadibus Persarum ad Thermopylas occurrentem, tamdiu laudabunt, quamdiu virtutem ipsam laudari pulchrum, & excellens esse iudicabitur.

tur. Verum quid illustrius in hoc genere desiderari potest quàm præclara illa laudatio, ab eloquentiæ parente tam facundè, magnificèque instituta in Martiam Legionem, quæ cum Quarta primùm quidem ab Antonio ad Octauium defecit, seu quod idem est, ad Senatus auctoritatem, Populique Romani libertatem se contulit, ac demum ad Mutinam fortiter pugnando cæsa fuit. aut denique Epitaphium eorum qui ad Viennam pro libertate Christiana bello Turcico occubuerunt, tanto Spirituum, & verborum apparatu à Iulio Cæsare Scaligero celebratum. Sanè fatendum est mihi, quod si vllum esset genus orationis tam diuinum, ac incredibile, vt fortium eiusmodi, inuictorumque militum excellentiæ, magnitudinique meritorum conuenire posset; vnum illud profecto foret, quo ambo isti Oratores, tam splendidè depræhenduntur, bellicæ fortitudinis laudem celebrasse. Sed Phorbas ille senior apud Statium quanquam non ita copiosus, & eloquens, pulcherrimè tamen breui sua, & concisa oratione ad bellum proficiscentes, ita exhortatur vt strenue se gerant Philippic. vltima.

Ite alacres, vestri nunquam morientur honores,
Bellaque perpetuo memorabunt carmine, Musæ.

Intelligebat nempe vir prudens, & ipso rerum vsu edoctus, virtutem militarem quæ omnium maximè ad communem vtilitatem spectat, nec obliuione præsentium, nec reticentia posterum, meritaque commendatione posse frustrari; & neminem eorum qui paulo vehementius exoptarit nomen suum præclaris facinoribus in memoriam hominum proferre, votis suis non tandem fuisse damnatum. ad hanc enim famam vt se 2. *Quam milites aque duces consequi possunt.*

Romanus, Graiusque, & Barbarus Induperator
Erexit.

ita & ipsam assecutus est. Annibal quoque solius gloriæ desiderio prædicat se ad tantos labores, & molestias exstimulari

Mihi magna satis, sat vera superque,
Bellandi merces sit gloria.

& nullus vnquam ex antiquis ducibus maiori nominis sui veneratione transiuit ad posteros. Sic Themistocles cui somnum excutiebant trophæa Miltiadis; sic Theseus qui virtutum, & gloriæ exemplar Herculem sibi proponebat; sic Alexander cui terrarum Orbis angustus erat; sic denique Romani illi duces laudis

auidi, pecuniæ liberales, quos Saluſtius gloriam ingentem, & diuitias honeſtas voluiſſe auctor eſt, non modo literatorum ſtilo, ſed ſculptorum quoque celo viuunt, ſpectanturque illuſtres, poſt tot iniurias, & calamitates ſœculorum. Verum quoſdam audio parum his exemplis commoueri, quaſi nihil ad fortunam priuatorum militum ſpectent, qui velut capite cenſi, indignique prorſus in quorum viles pannos ſplendidum iſtud gloriæ iubar ſe demittat; virtutis quidem templum tam frequenter ſubeunt, quàm ab honoris ædicula repelluntur, in quam ſolis ducibus, rerumque dominis conceſſum eſt penetrare. Sed immane quantum decipiantur qui tam præpoſtero, & iniquo iudicio de poſteritate exiſtimant, illa ſi quidem nemini mater eſt, aut nouerca; nec vllum attollit quem ignauia deprimat, aut deprimit quem virtus attollat: Sed de ſingulorum virtutibus, aut vitijs prout illa fuerint pronunciare ſolet, æque pauperi amica ac Regi; æque militi fauens atque Imperatori, vel Tribuno: vnde non frequentius occurrunt in eius tabulis nomina Scipionum, aut Cæſaris, & Pompei; quàm illa Horatiorum Coclitis, Scæuolæ, Dentati, Cynegiri, ac eiuſmodi aliorum, qui præclaris ſuis, & fortibus auſis priuatæ ſortis inuidiam longè ſuperarunt, vt nemini amplius integrum ſit de communi fortuna, ſed de propria tantum ignauia conqueri, quæ mollem animum, & liqueſcentem affert, vbi robuſto, & obfirmato opus eſt; quæ nunquam in pericula inquirit, niſi vt ipſa declinet; quæ demum omnia facit & excogitat, non ad ſpem victoriæ, ſed ad conſeruationem vitæ, quam tamen Ageſilaus monebat debere ab eo negligi qui laudē maximam ambiret.

D. H. lib. 3. de cōt. mort.

Omnia nam ſuperat lethi contemptus, & acer
Inuictuſque animus, nihil illi triſte minaxque,
Qui mente intrepida potuit concurrere fato
Iuſſus, & vrgenti ſubito non cedere letho.

& eodem animo ductus Sceuola Porſenæ Regi dicebat, vile corpus ijs eſſe qui magnam gloriam petunt. Vnde fruſtra ad illam contēdit qui prius cogitat quid paſſurus ſit, quàm quo tendat; qui non gloriatur in vulnerum magnitudine, & periculo: qui profluentem ſanguinem videre horret, nec liberiore ire meatu iubet, ſi quicquam iſtud facit, vt tanto ſplendidius gloriam acquirat.

3. *Maximè ſi conſtanter tulerint vulnera, & mortē quæ valdè ſūt honeſta.*

Facere vero plurimum, vel communis opinio ſatis indicat, quæ

ita ferme apud omnes obtinuit, vt idem licet fecerint qui integri reuertuntur ex acie, magis tamen spectetur qui saucius redit. ac proinde Sidonius Apollinaris eleganter dixit Carmine 23.

In campis Marathonijs merentem
Vulnus non habuisse, grande probrum est.

& Gellius qui in varijs doctrinis egregius fuit, verba grauia, & illustria de Rege Philippo Demosthenis, & de Sertorio Salustij refert, quibus, viros duces, de vulneribus gratiam faciei adimentibus, gloriam, atque lætitiam habuisse compertum est: & vero quoniam Demosthenis verba omnino egregia sunt, & splendida, non committam hic vt quisquam possit ea desiderare, saltem latinè reddita *videbam* inquit *etiam ipsum Philippum pro imperio, principatuque oculo effosum, humero fractum, manu, crureque oblæsum omne denique corporis membrum quod Fortuna auferre voluisset, id vltro, hilariterque offerentem, vt de cœtero vitam cum honore, & gloria ageret*. nec videtur eius filius Alexander minori gloriæ desiderio flagrasse, aut maiori in ea adipiscenda felicitate vsus; quãdoquidem referente in eius vita Ioanne Monacho in Illyrijs caput illi saxo pene contusum fuit, discissumque ense barbarico ad Granicum flumen, & femur ad Issum; traiectus præterea Indica sagitta circa humerum, & in crure læsus in Gandridis, & telis varijs apud Mallos appetitus cùm admotis scalis primus murum ascendit. & eo se ardore in confertos hostes præcipitauit, vt parùm certè abfuerit ne vicus ignobilis Alexandri Magni fieret monumentum. atque ita non minus hic quàm pater ante fecerat, præ studio laudis, & honoris, iacturarum damnorumque corporis contemptor fuit, nec minus *singulos artus suos* vt loquitur Agellius *Fortunæ prodigendos dedit, quæstu atque compendio gloriarum.* & sanè cum maximam laudẽ ex tot victorijs retulerint, illam insuper valde illustrem, & præclaram consequuti sunt, quam cicatrices secum coniunctam habent; siquidã illas gloriæ, & ostentationi semper fuisse cùm multa declarent, tum & illud Cassiodori quemquam dubitare non permittit *vulnera accepit quæ tantum nunc ei sunt gloriosa, quantum tunc habuere periculi*; cui perbelle conueniunt quæ Claudianus habet libro de bello Getico. lib. 8. epist. 10

Crinigeri sedere Patres, crinita Getarum
Curia, quos plagis decorat numerosa cicatrix.

& paulo

& paulo infra quamquam eodem sensu

Vulneribus pars nulla vacat, recisaque contis
Gloria fœdati splendet iactantior oris.

lb.7 cap.15 Vnde merito quidam, sic honorificè à Quintiliano describitur *Saucius manibus, ac cruribus, speciosior sanguine, & ipso periculo augustior*: & eam ob rem memoriæ à Plutarcho proditum est, Paulum Aemilium ita dixisse, aperto pectore incredibili cicatricum multitudine exarato: *Tu ob hæc rides Galba, ego autem glorior apud Populum Romanum, nam pro eo noctu diuque militando, hæc vulnera suscepi*. quibus verbis similia sunt quæ Petronius declamatoribus antiquis pro communi lemmate proposita fuisse refert. *hæc vulnera pro libertate publica excepi, hunc oculum pro vobis impendi, date mihi ducem qui me ducat ad liberos meos, nam succisi poplites membra non sustinent*. atque vt vulnera hæc honesta sunt; sic mortem quæ in bello contingit veteres omnes pulcherrimam esse, ac longè beatissimam iudicarunt, ita vt ex eorum sensu Virgilius dixerit,

Initio Satyrici.

2. Aeneid. *pulchrumque mori succurit in Armis*.

Aeneid. 9. & idem alibi Nisum inducit voluentem apud se dum Eurialum ab hoste interceptum videt.

An se se medios moriturus in hostes
Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem.

cuius rei rationem hinc liquido patere existimo, quod vnicuique tandem moriendum esse, tam certum est, quàm quod certissimum esse potest; at summam posse moriendo gloriam consequi, non omnibus sed paucis, atque id semel tantum in vita concessum sit. & ijs potissimum qui vt dicebat Menander *mori, turpe non existimant, sed turpiter mori*. Quanquam illud etiam sœpius euenit, vt postquam se aliquis, extremis omnibus deuouit, caputque euidentibus periculis, & morti ipsi, si alicumde impendeat obiectare apud se decreuit, messem interim vberrimam honoris, ac gloriæ etiam absque vulnere referat; tantum illi spectatæ, singularique militum audaciæ blanditur aliquando casus aut fortuna, & generosas cogitationes plerumque perducit ad exitus optatos?

4 *Et veluti semina reliquarum virtutũ.*

Ab hac igitur honestissimæ mortis ambitione, prodierunt, tanquam ex equo Troiano, fortia illa pectora, quæ refulserunt in ornamentum suarum ætatum, & omnis posteritatis, ab hac impulsus

pulsus

pulsus Theseus respondebat neutiquam suis moribus conuenire, vt fugeret ardua; & Achilles quem Homerus hac de causa θυμολέοντα *idest Leonis animo præditum* appellauit, audacter vsurpabat aduersus Asteropeum. *quis tu mortalis es qui mihi obuius fieri audes? an nescis filios infœlicium robori meo occurrere?* ab eadem etiam decenter effigiatus conspicitur apud AEschylum, miles ille, qui per scalam molitur ascensum ad obsessæ turris coronam, frequenti missilium imbre penitus infestam, tantà sui fiducià, & periculorum contemptu incitatus, vt nec Mars quidem si adsit, videatur posse illum ab animi proposito deijcere. & quocumque tandem me conuerto, cùm præsentia, & præterita tempora animo complector, nullum mihi præclarum facinus occurrit, quod non sit ab eo animo profectum, qui gloriæ potissimum studio duceretur, nulla item regna, & Imperia quæ aliorum operà vel initio condita, vel deinde aucta, ac propagata fuerint, quam illorum qui sibi suorum laborum præmium solam gloriam proponebant, vt è contra eadem ab ijs tantum labefactata, & funditus euersa sunt, quibus odium, vel cupiditas, aliaue libido quàm gloria, & existimatio fuit antiquior. vnde nemini amplius dubium esse potest, gloriam ipsam excelso magnoque animo viris, quales debent esse qui castra sequuntur, ante cætera mortalia bona, & vitam ipsam æstimari debere.

Nam si propius adhuc in rem ipsam intueri velimus, & mili- 5
tum quorundam vilis, atque demissi animi vota, precesque scrutari, qui non tam honoris, & famæ quàm diuitiarum cupiditate ducũtur; quomodo precor, cùm inertię, ænullum vnquam legatur statutum fuisse præmium, ab infimis ordinibus ad supremos gradus dignitatum conscendere poterunt? quomodo torquem, aut armillas accipere, coronas mereri, numerosà donorum pompà superbire, fortunæque suæ tenuioris, & angustæ rationem in melius conuertere? nisi fortiter, & strenuè dimicando, inque pugnæ ardorem in media tela, in apertissimam mortem perrumpendo, dignos se præbeant quibus ducum suorum gloria, & patriæ salus, & bonorum commoda honesti laboris fructum se debere fateantur. aspice quæso nobilissimarum nationum deleta stemmata, miserrimum nomen seruitutis, mutatas aras religionum, cultus antiquatos, euersa fastigia cæremoniarum, Lares priuatos, publi-

Quas ex aduerso imbellia extinguit.

cos,

cos,& antiquos pessum datos; quantum denique moeroris,q. tum miseriarum in solitudine & vastitate deploratur, id omne contigit vnius opera imbelliæ; & adhuc tam impudens erit, tam effrons, omnique pudore destituta, vt in gloriæ sortem descendere velit, præmiaque cum illis diuidere, qui extrema quæque sunt perpessi, quo sibi proprium virtutis decus sartum, tectumque conseruarent. Nihil apud Historiæ Romanæ scriptores frequentius occurrit quàm Lucij Cicinij Dentati commemoratio, cuius honores vltra fidem veri procedere iudicari possent, nisi à Marco Varrone monumentis item literarum traderentur, qui ipsum nouem triumphales imperatorum currus secutum narrat, totiusque ciuitatis oculos multitudine donorum in se conuertisse; cùm ei præferrentur aureæ coronæ octo; ciuicæ quatuordecim: murales tres; obsidionalis vna, torques insuper tres & octoginta supra centum; Armillæ centum quadraginta, hastæ octodecim; phaleræ demum quinæ & vicenæ, ornamēta etiam Legioni, nedū militi satis multa. Verum ex alia parte quoties hostem lacessiuit, quot periculis se se obiecit siquis attentè consideret; non minus eius opera quàm proemia, admirationi habebit; illudque tandem apud se statuet, quod ex omnibus bonis, quæ à Dijs immortalibus hominum generi conceduntur, cùm duo maximè sollicitos illos detinere soleāt, quorum vnum efficit vt beatè viuere possint, propter recordationem meritorum; alterum vt etiam splendidè ob copiam opum, & fortunarum; nulla tutiori, aut commodiori via possunt ambo hæc celerius adipisci, quàm si ingentis, & verę gloriæ consequendæ perpetua cupiditate deflagrent: ad quam si te natalium splendor, & antiqua virtus Auorum, non iam antea concitassent abundè Ludouice Comes, reliquum esset hic quandoquidem occasio percommoda se offert, vt ingenuum tuum animum potentioribus ad illam stimulis inflammarem, multaque, & repetita ab Atauis vsque, & longissimè reto maioribus, nobilitatis tuæ laudatione, in vera ad gloriam, & claritatem via, per eorundem vestigia deducerem. cùm certissimum sit apud omnes. quod non secus ac pugilum fortitudo spectantium clamoribus; parataeque ad prælium acies Imperatorum sermone accenduntur; ita vehementer, & mire alacrem hominem reddit ad præclara quæque & audenda, & facienda, laus quæ prouenit à singulari virtute

aliorum, verum quominus ista mea exhortatione opus apud te esse existimem, tua generosa, & nobilis indoles in causa est, quæ bellaces illos, feroces que Germanorum spiritus, quos maiores tui velut per traducem in se propagatos, tamdiu in Italia retinuerunt, sic feliciter temperauit cùm Patris, tum etiam Patrui sedatis omnino benignissimisque affectibus, vt mirificè gaudeam vigere in te omnium illorum impetus, & præclara consensione, totheroum mores inter se diuersos copulari.

XI.

1 *Postea ad disciplinam venio quia in delectu nullæ conditiones præter assignatas requiruntur.*

His igitur quæ hactenus attuli de militum delectu, cùm satis, superque, tum rei ipsius necessitati, cùm etiam militaris scriptoris auctoritati factum sit, qui hoc vnum esse contendit, in quo totius Republicæ salus vertitur, *vt tyrones non tantum corporibus, sed animis quoque præstantissimi deligantur*: nescio profectò quid in mentem venerit grauissimis auctoribus Platoni, & Patricio, vt generalibus istis conditionibus minimè contenti, quasdam alias magis (lib. 1. cap. 7.) curiosas quàm vtiles excogitarint; vt cùm hic sedulò cauendum esse monet in militum delectu, ne *cæci*, aut *surdi* eligantur; ille vero optãdũ dicit vt miles *ambidexter* sit, vel *æquimanus* hoc est, vt manu sinistrà, æque ac dextrà arma tractare possit; sic enim ἀμφιδέξιος Polluci dicitur ὁ ταῖς δυσὶ χεροῖν ἐνεργῶν δεξιῶς *qui vtrisque manibus dextrè laborat*, (lib. 2. cap. 4. artic. 32.) quemadmodum Asteropæum vnum fecisse testatur Homerus, apud quem vox περιδέξιος nihil (Iliade 9.) à prioribus istis diuersum significat, si Ausonio saltem, ac Symmacho fides est habenda: atque eodem modo laudantur in sacris codicibus (lib. Iudic. c. 20.) *habitatores Gabbaa qui septingenti erant viri fortissimi, ita sinistrà vt dextrà præliantes*. sed quis amabo tam mente captus esset qui cæcos, vel surdos milites vellet conscribere, non hoc credo Annibal, aut Philippus, aut Antigonus qui altero tantum oculo videbant; non Belisarius ipse, postquam oculis orbatus fuit à Iustiniano, si non potius mera hæc fabula est; aut Andabatæ qui clausis oculis pugnabant, istud vnquam facere sibi in animum induceret. aut quis tam Blennus est, ac stupidus qui ignoret hoc, in delectu non requiri, quod ab exercitatione ipsa dependet, & longo tantum vsu potest comparari. sed magnis viris hoc persæpe contingit, vt interea dum nihil aliorum diligentiæ relinquere volunt, multa etiam inepta dicant, atque absurda; & nuperi istius scriptoris prorsus similes existant, qui vt aliorum methodis, & (Sebast. Macc.)

præceptionibus de ſcribenda hiſtoria bene, ſapienterque inſtitutis, peregrinarum quæſtionum nouitate obſtrueret, quærit in ſua, num cæci, ſurdi, muti, eunuchi, & qui perpetuo morbo laborarunt conſcribere hiſtoriam poſſint? & quo genere, ſexu, ſtatu, debeat eſſe hiſtoricus. Quare vt ab eiuſmodi tricis, & titiuillitijs ad illud quod in Tyrone ſecundo loco conſiderandum eſſe dixi, mentem, calamumque reflectam; diſciplinæ militaris rationem, vimque omnem, & præſtantiam quanta, nunc fieri poteſt diligentia explicare aggrediar, parteſque eius, & munia quæ variè apud auctores ſparſa ſunt, in quædam veluti circumſcriptæ doctrinæ ſepta redigam, vt quoniam ipſa hodie apud nos nulla eſt, ſiquis hanc reducere, & inſinuare velit, habeat in promptu vnde, & cauſam iſtud faciendi, & modum etiam, ex antiqua conſuetudinis inſpectione repetere poſſit.

2 *Diſciplina igitur inſtaurandæ cauſa oſtenditur.*

Et vero quantum ad cauſam attinet, ſatis per ſe hanc ſub miniſtrat continuò, ſuggerit que truculenta ipſa, & immanis militum natura, quam violato, reiectoque pudore, per ſacra, iuxta & profana graſſantem, non preces ſupplicum, non lacrymæ querentium, non integritas innocentium, non religionis ipſius, aut ſexus, ætatiſue conſideratio, ſed vnica diſciplinæ obſeruatio à concitato furore retinere, ac refrenare poteſt. hac enim ſublata manus ſtatim habent pro lege; pro iure, gladij aciem; pro ratione, voluntatem; pro æquitate, libidinẽ; & in amicos quàm in hoſtes valentiorem animum; ex quo tanquam ab infelici planta, ignauæ poſtea propagines oriuntur, imbellia, & *totis ſocordia caſtris*; & quod noſtris temporibus fieri amat, in quibus diſciplinam militarem fruſtra requias, vbi in campum exercitus educitur, quaſi ventus quidam vehementiſſimo turbine eſſet exortus, aut locuſtarũ agmina ſatorum planiciem inundarent, ita breui ſegetes proculcantur, ac ſœpe priuſquam maturuerint demetuntur; armenta fugatis cuſtodibus abducuntur; ruſticorum ſuppellex diripitur, omniaque malorum, & calamitatum genera, nõ amplius ex Pandoræ pixide, ſed ab vna militum legione in miſeros, & nil tale merentes ſe diffundunt. quod ſi in Hybernis illi detinentur & cẽturijs, cohortibuſque ſingulis ſuæ ſtationes deſignatæ ſint, ita omnia in illis libidinibus, rapinis, atque iniurijs complent, vt non populares, domeſticique milites, ſed hoſtes eſſe crudeliſſimi

videan.

videantur. Atque vtinam ea tantum quæ ad cibos pertinent, & quibus subueniri fami eorum posset, ab illis diriperentur, quemadmodum Lycurgum istud vt impune foret Lacedæmonijs cōcessisse auctor est Xenophon; verùm non his modo limitibus continetur proiecta eorum cupiditas, & audacia; nam quod inquit Varro in Bimarco *cum socis bellum ita gerunt, vt bella omnia domum auferant*; & si puella venustior est in ædibus, si matrona speciosior, vitium illi non offertur modo, sed sœpius infertur ab insolenti milite. qui si paulo magis auaritiæ quàm libidini sit deditus, domicilia ipsa incendit, horrea excutit, granaria subuertit, suppellectilem omnem rapit, & distrahit quo suæ possit morem gerere cupiditati: interim vero ferocientis licentiæ tempestatem Paterfamilias dissimulat, nec hiscere tantùm, vel mutire quidpiam audet, multoque minus impijs istis grassatoribus obsistere conatur, ne longè grauiorem in se concitet per equuleum, neruos, fidiculas, rotarum fulminalium, & accensi pulueris cruciatus, quos ad emungendos pecunià suos hospites, nouos quotidie excogitare solent.

Sic animis iuuenum furor additus, inde Lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies.

per amicorum æque, ac hostium damna feruntur impunè. Sed neque ducibus suis minus laboris; & molestiæ facessunt, quum accepto stipendio sœpe transfugiant, quum in agmine prædentur, aut opus militare detrectent; in castris vero nec vini, nec obsonij quidem recentis desiderium patienter ferant; atque in acie demum canente classico, explicatisque ad pugnandum signis, stipendium flagitare non erubescant; vt si rediret Iunior aliquis Africanus pullo se induere sago, & perambulans castra, dicere meritò posset, lugere se infamiam exercitus. Hæc autem omnia si quis ab alio quàm labantis disciplinæ fonte deriuari putat, quæ pœnà, & timore milites ipsos in sedibus corrigit, in expeditionibus vero præmiorum spe facit meliores, & ad honestas etiam actiones continua exercitatione paratos; is profectò in aperta luce cæcutiat necesse est. Etenim cùm asserēte Vegetio *paucos viros fortes natura procreet, bona vero institutione plures reddat industria*, si modus ille negligatur qui hominibus ad virtutem stimu- 3.lib.cap.26.

los adigit, frenisque vitium cohercet, quid aliud tandem facere poterunt naturæ suæ derelicti, ac velut inter cupiditatum scopulos oberrantes, quàm frequenter in ipsos labi, & turpiter impingere? si præsertim nutantes iam, atque in præcipiti collocatos, vis, & licentia deturbent; quemadmodum in milite fieri procliue est qui sua naturà non minus quàm bellorum vsu, & consuetudine, facile redditur.

Horât. in arte poet.

Impiger, iracundus, inexorabilis, acer;
Iura negat sibi nata, nihil non arrogat armis.

Vnde cùm Romani qui peculiari quadam Deorum indulgentià, præclarius quàm cæteri mortales, in suis rebus loqui, & sapere visi sunt, eadem etiam ratione cognoscerent, quantum interesset ad ipsorum gloriam, & securitatem, disciplinæ militaris obseruatione, motus istos militum inordinatos componere, & præclaras dispositiones, quas per delectum in ipsis requirebant, arte, ingenioque ad virtutem inclinare; tanti semper ipsam fecisse depræhenduntur, vt quemadmodum habetur apud I. C. *disciplina castrorum antiquior illis fuerit quàm caritas liberorum*. & sanè quominus istud ambitiosè potius quàm vere prolatum censeatur, faciunt exempla Quinti Metelli, & Publij Rutilij Consulum, qui nulla quamuis lege impedirentur, quin filios secum habere possent, maluerunt tamen ipsos inter ordines merere, & castrensis disciplinæ munia fideliter obire, quo tolerandis militæ laboribus, ac bellorum periculis sensim assuescerent, & cæteris exemplo forent virtutis per seueras leges consequendæ.

leg. 19. de cap.

3 *Et instaurata præstantia ac necessitas.*

Nec est quod ab euentu rerum qui præclarè semper de consilijs decernit, quicquam illos vel perperam fecisse, aut inconsultò statuisse videri possit; quandoquidem Valerius Maximus, decus omne, ac stabilimentum Romani Imperij acceptum refert militaris disciplinæ tenacissimo vinculo, in cuius sinu, ac tutela serenus, tranquillusque beatæ pacis status acquiescebat. & Vegetius nihil æquæ Romanis profuisse docet aduersus Gallorum multitudinem, Hispanorum vires, Germanorum proceritatem Aphrorum dolos, & diuitias, Græcorumque prudentiam & artes; quam *Tyronem sollerter eligere, ius armorum docere, quotidiano exercitio roborare, & quæcumque euenire in prælijs, aut acie possunt, omnia in campestri meditatione prænoscere*; quorum omnium scientia

lib. 2. cap. 2.

lib. 1. cap. 1.

tia

tia quàm per se præclara sit, & excellens, vel ex eo maximè depræhenditur, quod huic Populo, qui diu ipsam, acriterque præ cæteris retinuit, multarum vrbium, magnorum regnorum, validissimarum prouinciarum regimen largita est. fauces Pontici sinus patefecit, Alpium Taurique montis conuulsa claustra tradidit, ortumque è vili, & abiecta Pastorum gente, totius orbis constituit Dominum; sic enim Tullius in oratione pro domo sua *Populus Romanus dominus Regum, victor atque Imperator omnium gentium*; & Martialis

Terrarum Dea, gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

quibus optimè consentit elogium Dionysij Halicarnassæi vocantis eam ἡγεμόνα γῆς. ϗ θαλάσσης ἁπάσης πόλιν *principem terræ, marique Vrbem*, & ex eo Pyrrhus in Tarẽtina victoria, quia omniũ Romanorum vulnera in pectore videbat, quosdam hostibus suis immortuos, omnium in manibus enses, & relictas in vultibus minas; Romanorum virtutem longè plurimum admiratus, inquit, *O quam facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut me Rege Romanis*. Scilicet vbi stetit disciplina, stetit & victoria, nec tam à robore, aut numero militum, quàm ab eius obseruatione triumphi venerunt. quid enim aliud Metello Iugurtham tot antea Consularium exercituum victorem subiecit, nisi militaris disciplina? quid Scipioni post Mancini turpe fœdus, gloriosam de Numantia victoriam peperit; aut Lucullo, & Pompeio tam nobiles de Mithridate, & Tigrane triumphos attulit, nisi hæc eadem disciplina? de qua Valerius Maximus propterea dicebat *itaque neglectæ militaris disciplinæ indicium Mancini miserabilis deditio: seruatæ merces, speciosissimus Scipionis triumphus extitit* & amabo quid aliud erunt castra si quis eam sustulerit quàm latrocinia? quid otium nisi socordia? quid negotium præter ludum, & libidinem? erunt quidem validæ militum linguæ, sed manus ignauæ; pedes expediti, sed ad fugam; artus lacertosi & Athletici, sed ad saginam; fortes erunt in agrorum populatione, vrbium direptione, pecorum abactione, sed contra hostes timidi, ignaui, & ad quietem quàm laborem aptiores. vt pote qui delitias quærunt, non obsequium; seditionem non bellum: atque hoc modo propriæ tandem ignauiæ succumbunt,

qui hostes ne quidem sibi fingunt in vmbratili exercitatione; torpescit enim corpus nisi excitetur crebro, & animus nisi ventiletur vt ignis cuius in se particulã recludit, suffocatur in seipso, aut saltem tardior euadit ad solita munia obeunda,

Ouid. *Vidi ego commotas mota face crescere flammas,*
Et vidi nullo concutiente mori.

ac propterea quoties apud me reputo quidnam causæ sit, cur, cùm è magno militum numero, tam multos videre est procero, & immani corpore, forma excellenti, & apta compositione membrorum præditos, ipsa quoque barbà & hispido cultu ferocem præ se ferentes animum; pauci tamen inter ipsos ad bellum idonei, ac ne quidem hostium vultus, tantum abest vt impetus sustinere prompti reperiantur; istud in re ipsa tandem occurrit nõ aliunde profectum videri, quam quod hi nimium otio, ac luxui dediti, nec in tolerandis laboribus exercitati, haud secus in castris quàm in haris & popinis degunt, quibus vitijs quicumque sunt affecti, eos molli & effœminato corpore, ignauoque ac segni animo, neque ad prœlia parato esse oportet; nam in toto genere vitiorum quicquam non videtur, quod tam vim omnem eripiat homini quàm ocium molle, cultus corporis immoderatus, victus ipse delicatior, liberque & solutus curis animus; & ex aduerso nihil æque fortes magnanimosque animos decet, nihil ita corpus bene firmum, ac valens efficit, atque ipsa exercitatio, consuetudoque in laboribus, & in victu continentia: vnde cum istud præclaro aliquo & illustri exemplo confirmare vellet poetarum maximus, non satis habuit AEneam ipsum repræsentare vario ludorum genere suorum militum animos, simul & corpora exercentem, aut sub persona Numani diuersas actiones recensere, quibus se Rutuli ad militiæ labores facilius tolerandos, ab ipsismet etiam crepundijs obdurabant, nisi & illud idem Heroibus ipsis, mortali cõpage solutis apud Elysios vsu venire docuisset, vbi

Aeneide 5. Aeneide 9.

Aeneide 6. *Pars in gramineis exercent membra palæstris,*
Contendunt ludo, & fulua luctantur arenà,
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina ducunt.

qua in opinione vati nostro suffragantur pariter illa Plutarchi ad Apollonium *præter alia enim allata de Elysiis, partim equis, & palæstra, partim ludunt calculis*. hac nimirum ingeniosa fictione sapien-

pientissimi homines designare voluerunt, quàm turpè, & indecorum esset viris bellicosis, quales olim Heroas omnes fuisse nemo dubitat, segnitie, ac otio consumi; præsertim cùm militia non minus certè quàm reliquæ artes, in iugi continuaque meditatione consistat. & cùm Athleta, venator, auriga propter exiguam mercedem vel plebis conuersum pollicem seruare suas artes aut augere consuescant, tanto studiosius militem istud quoque facere oportet, cui pugnandum est pro salute propria, & eorum quos tutandos ac ornandos suscepit; cuique viam ad opes, & fortunas ordo tantum ipse militaris, & Imperatoris iudicium possunt aperire.

4. *Neglectaque incōmoda quibus deuitandis Galli legionarios, ac demum prætorianos milites instituerūt*

Verum vt hactenus allatæ rationes parum ad Castrensis disciplinæ instaurationem militibus ipsis persuadendam, efficaces habeantur; certè non poterit saltem ea non validissima censeri, quam ab incommodis quæ ex eius ignoratione proueniunt in dies, vberrimèque in omnium perniciem pullulant, vnusquisque colligere nullo negotio potest. *Ars enim bellandi* sicut optimè monet Cassiodorus, *si non præluditur, quando fuerit necessaria non habetur*; *& nisi vsu præmuniatur concertandi fiducia, subito non paratur; animosque vix ad arma erigunt, nisi qui se ad ipsa idoneos præmissa exercitatione disponunt*; quoniam primordia omnia pauida sunt, plenaque confusionis, ac formidinis; quæ nusquam animum deserunt non longa exercitatione ad hæc omnia intrepidè subeunda confirmatum. quare sicuti ferocientes vituli cornibus primum arbusta diuexant, mox etiam gestiunt inter se certamina, quæ demum implent ætate robusta; & Catuli in nouellis venationibus ludunt, sic animi hominum, nisi prius leuiter fuerint imbuti eius artis ad quam festinant aliquo specimine, nequicquam poterunt satis ad illam parati accedere. & ea de causa Socratem adductum puto, vt fortitudinem scientiam esse putaret, ita vt quemadmodum fortis dicitur Medicus, qui fretus artis peritia intrepidè ægris medetur, vt Iapix ille Virgilianus qui AEnea lethali vulnere saucio

Spicula dextra
Sollicitat, versatque tenaci forcipe ferrum.

& Nautæ pariter fortes existimantur, qui peritiæ nauigandi confisi, ferendisque procellis assueti, non perturbantur marinis tem-

pestatibus; eodem etiam modo fortes milites illi tantum habendi sint, qui ex scientia quam habent qua ratione ictus aduersarij declinari possunt, quoque modo petendus sit hostis, ea sensim contemnunt quæ bellicæ rei imperitos terrent; fretique armorum vel vsu, vel scientiâ confidentissimè in certamen prodeunt. Hæc autem omnia cum vnius modo operà disciplinæ fieri & constare possint, cuius neglectus nunquam maior quàm istis temporibus fuit, hinc Vbertus Folieta occasionem rectè sumpsit introducendi Assanum Bassam, bellum his rationibus contra Christianos suadentem; quod ipsi inter se discordes essent, helluones, temulenti, scortorumque greges in castris haberent; quod item temere, & ducti cæco impetu non disciplinà ad res gerendas ruerent; quod denique legum, & iustitiæ essent negligentes, nullisque virtutem præmijs ornarent, nec sontibus pœnas ex merito conuenientes decernerent. quæ cuncta cùm adhuc quàm ipse dixit veriora sint, mirari profectò subit aliquoties, tantam esse apud Principes, hac ætate, in qua bellorum nouæ semper occasiones vetustioribus odijs succedunt, negligentiam rei militaris, vt nunquam in pace militem alere, exercere, instituere, vel vllam bellicę disciplinæ curam, quæ tamen antiquis omnibus maxima semper in commendatione fuit, habendam putarint; eoque tandem incuriæ deuenerint; vt vix vllos haberent milites quibus se tuerentur, nisi frequentibus, & intestinis bellis quæ inter se gerunt, innatam illam vim subditorum suorum animis, tumultuaria quadam exercitatione, ac vsu ipso præliorum, & continua perpessione calamitatum acuerent, confirmarentque. Tametsi vt verè ac liberè dicam, quod sentio Gallorum Reges; primi omnium videantur, speciem quandam antiquioris illius disciplinæ in vsum reuocasse, & cęteris postea principibus auctores fuisse, vt delectos quosdam è subditis suis, *in paganorum* militum ordines referrent, inuitatos ad id certis immunitatibus, quas ipsi tantum consequuntur, qui iurati huic militiæ nomen dederint; nam Carolus septimus postquã diutissimè lacessitus fuit Anglorum armis, quorum ad extremum victor extitit; vt experientia cognouerat, vilius semper cõstare, suos armis exercere, qnàm certis conditionibus, & auctoramentis externos milites conducere, idcirco primùm equestrium, copiarum turmas cẽtenarias

in tract. de bell. Turc.

tenarias

tenarias & quinquagenarias instituit, ita vt numerus cataphractorum, Francicorum ad mille & quingentos esset, qui in præsidijs vrbium collocarentur, postea vero vt sine externo pedite imperij fines tueretur quinque millium peditum cohortes ex viris agrestibus descripsit, qui quod liberi ab omni tributo forent, & arcu sagittaque vterentur eam ob rem *Franci Archieri* dicti sunt, *Francus* si quidem in nostra lingua immunem significat. Sed eo rege mortuo cum Ludouicus vndecimus Heluetiorum quorum tunc ob profligatũ, Burgundiæ Ducem magnũ & celebre nomen erat, aliquot millia in Galliam vocasset, sagittarij ipsi qui prius in honore erant, euiluere sensim & seu à voce Græca ταπεινὸς quæ depressum humilemque significat, seu alia quadam de causa *Franci Talpini* nuncupati sunt, vt notat Lupanus quem in hac recensione ducem libenter sequor, atque hæc pedestris exercitus gloria tota penes exteros illos milites fuit, vsque ad Franciscum Primum, qui multa tùm in scientijs, tum & in militari disciplina ad Romanum morem reuocauit, conscriptis tota Francia septẽ legionibus, quarum vnaquæque sex millibus hominũ constaret, & Taxiarcho, seu Colonello vno, Pręfectis Chiliarchis sex, vniusque signiferi ductu regeretur. illudque præterea Rex statuerat, vt præter vacationẽ ab alijs muneribus qua singuli milites gaudebant, si qui eorum aliquid præclarum gessissent, ij annulo aureo donarentur, aut si facinus esset valde illustre, natalibus etiam restituerentur; & ne in prælio vrbiumque expugnatione vulneribus confecti, victũ hostiatim quęrere cogerentur, publico Rex ali iussit, vt olim in Prytanæo Atheniensi. verũ quia res illa præclarè sapiẽterque aduersus externos hostes excogitata, nõ itẽ per tot motus perduelliũ, & intestina dissidia bellorũ, quæ postea inualuerũt perdurare potuit, eo sensim se Gallorum disciplina reduxit vt nulli sint apud eos certi milites, præter *nobiles electos* quibus ex Frãciæ instituto militare tres menses oportet; & *Prætorianas* Regũ nostrorum *cohortes*, quas si vetustioribus illis Romanorum Legionibus virtute pares esse dixerim; fortasse non mentiar, aut propriæ causæ quicquam vltra meritum affingam: cùm pleraque bella tum aduersus Sectarios, tum alios regni aut eius sociorum hostes, sola ipsorum virtute superioribus annis fuisse confecta, tam certum sit apud nos quàm etiam vtile, ac gloriosum extitit, & licet

Lib. 2. de Magistr. Francorum.

Geni-

Genitzariorum militum quibus hodie Turcarum Principes feliciter vtuntur, disciplina, paulo quam nostrorum durior existat, cùm inter septa, carceresque retinentur; statim tamen atque libertate simul, & armis donati sunt, vsque adeò se gerunt insolenter in omnes, atque in proprium Imperatorem etiam perfidè, vt nihil prorsus illis cum Prætorianorum nostrorum modestia tam naturali, quàm seueritate legum imperata, ac æterna in suos Principes fidelitate, & reuerentia conueniat.

XII. Quibus ita præmissis circa necessitatem instaurandæ, reparandæque militaris disciplinæ, & vtilitatem etiam quam ipsa secum in castra infert, statim atque in illis recipitur; consequens est, vt videamus quænam eius sint partes, ac munia, qua in re multi qui de ea ante me scripserunt, satis habent generatim illam describere, seueram conformationem militis ad robur, & virtutem, quæ per continuos labores, & omnis generis exercitia Tyrones assuefacit, vt in cursu, saltu, armorum gestatione, fame, siti, vigilijs, itineribus, ac eiusmodi castrorum officijs perdurare queant incolumes, nec non hastam more militari quatere decenter; punctim que, vel cæsim ferire, insilire in equum, in vmbram & palum pugnare, ac denique omnia in campestri meditatione prænoscere, quæcũque euenire in acie atque prælijs possunt: quibus insignes leges addũt ex Aureliani Imperatoris sanctione, vt nemo miles pullum alienũ rapiat; ouem contingat, vuam decerpat, segetem deterat, oleum sal, lignum à nemine auferat, annonà sua contentus sit, prædaque hostium non subditorum lacrymis alatur, stipendium in Balteo, non in popina teneat: vt arma tersa sint, & nitida, ferramentaque omnia parata, & equum suum bene curatum habeat, vt in hospitijs castè, modesteque se gerat. & si litẽ fecerit vapulet ac eiusmodi similes quæ militum animis per se ad luxum violẽtiam, & scelera omnia, nocendique artes propensis contrarias virtutes inducãt Ego vero qui ex operis suscepti ratione, singula quæque diligentius explicare mei muneris esse cognosco; disciplinam omnem que vulgo *castrensis*; & *bellica* dicitur, aut *extra Vallum* à Tyrone tùm inermi, cùm armato fieri debere censeo, aut *in Vallo* ipso & cum reliquis commilitonibus; ita tamen vt quæ extra vallum fit referatur omnis ad exercitia corporis non secus atque illa quæ in vallo seruatur, pertinet tantum ad leges & munia, qua distin-

1 Mox hæc ipsa diuiditur in eam quæ fit extra vallum à Tyrone solo & in aliam quæ fit intra vallum ab omnibus militibus simul.

diſtinctione ſtabilita, quia nihil aliud occurrit de quo prius quàm de ipſa exercitatione dicere debeam, primùm quidem eius natura ſedulo hic, diligenterque inueſtiganda eſt, deinde vero quatenus ad bellicos vſus inſeruire poteſt ſpeciali quadam magiſque determinata conſideratione erit animaduertendum.

2. *Diſciplina extra vallũ exercitatio dicitur & ad Gymnaſticã pertinet quæ in genere explicatur.*

Gymnaſtica igitur quæ communi notione definitur à Galeno, *ſcientia quæ omnium exercitationum facultates nouit*, primùm quidem, vt inquit Plutarchus, ob Bellicas actiones quarum ſtudio, & meditationi inſeruiebat, hominibus propriæ ſalutis, vt conſentaneum erat, valde ſollicitis innotuit. Deinde vero conſecutione quadam, ad ludos qui ſpeciem in ſe belli referebant tranſijt, cum nimirum feſtiua ipſorum repræſentatio ante Deorum aras fieri ſolebat, vt Homines hoc inuitamẽto pellecti, frequẽtius ad ſacrificiorum celebrationes conuenirent: ac demum creſcente luxu, multiſque propter intemperiem à longa valetudine decumbentibus, tandem etiam ad reparandam ſanitatem, firmandamque corporis conſtitutionem, Herodicus paulo ante Hippocratis tempora exercitationes vſurpauit, atque ita ars illa quæ prius vna fuit, ob vnicum finem quem habebat, triplex ſenſim euaſit ex hominum libidine, ſingula quæque bona continuò ad diuerſos vſus pertrahentium: & prior illa quæ abſolutè quidem Gymnaſtica dicebatur. *Bellicæ* differentiam aſſumpſit, vt altera *Atlethicæ* & tertia *Medicæ*, quibus etiam nunc vt olim apud antiquos appellationibus innoteſcunt; : hac etiam differentia permanente, quod ſicut Ariſtoteli, & Galeno viſum eſt commune illud *Gymnaſticæ* nomen ad ſolas exercitationum qualitates, & cauſas ſe extendat, modum vero quo ipſæ conuenienter fieri poſſunt, ac debent *Pædotribicæ* demandet, velut indignum prorſus in cuius conſiderationem ſe demittat. quemadmodum enim miles nihil eorum nouit quæ ad bellicam ſcientiam pertinent; nec cocus eorum quidquam quæ ad Medicinam, ſed ille tantum Imperatoris, hic Medici mandata curat; ſic Pædotriba quem idcircò Galenus cum coquo, & milite confert, exercitationum corporis omnium vim, facultatemque ignorans, Gymnaſtæ dumtaxat præcepta exequitur; & licet ob experientiam non eum quidem vſus, differentiæ, modi exercitationum fugiant, nihilominus ob ignorantiam crebrius à ſcopo aberrare poteſt.

Lib ad Traſibul.
3. Sympoſ. Probl. 3.

Quare

3. *Assignanturque tres species exercitationum bellicarum.*

Quare vt Gymnastæ officio in illis tantum exercitationibus defungar quæ ad bellicas institutiones referuntur, & de quibus nobis in præsentia agendum est. triplicem in primis illarum distinctionem fieri posse mihi persuadeo; cum vna sit exercitatio *vera* quidem, non *vmbratilis*, *aut ficta*, quæ in ipso conflictu, inter tubas, & clamores militum, in campo cruore hostium exundante, in vltimo vitæ, necisque discrimine pari vtrimque metu, ac contentione peragitur, vitamque militarem constituit. alia vero *vmbratilit* sit *& domestica* non *vera*, cuius Plato duas rursum species constituit, vnam τὴν πάλην seu pugnam *in Palum*; alteram vero τὴν ὄρχησιν ceu *saltationem*, & *gesticulationem*, ac tertia demum velut *media inter vtramque* consistat cùm fine quidem, & institutione ludicra sit, euentu autem propius ad dubias, & funestas concertationes accedat; cuiusmodi multæ fieri solebant antiquitus in diuersis Italiæ ciuitatibus, vt *Perusii* Ludus armorum, quem accurate describit, & summopere laudat Campanus scriptor gestorum Bracchij. *Eugubij* pugna nodosis baculis, sudibusque præustis celebrata. *Venetijs* πυγμαχία seu conflictus ille qui ciuitatem in partes *Nicolotarum*, & *Castellanorum* non minus ambitiosè diuidit, quàm Romanam olim factiones *venetæ* & *Prasinæ* in diuersas affectiones seducebant, dum nimirum vna quæque suis pugilibus fauet, optatque cupidissimè, vt aduersarios libratis pugnorum ictibus, ex ponte in quo pugna committitur in subterlabentis aquæ riuum præcipites demittant. quem ludum, eodem, propemodo *Spartæ* celebratum olim fuisse ex Lycurgi instituto, Pausanias in Laconicis asserit, vbi historiam eius habet, cui plurimum cum Veneta conuenit, nisi quod hæc paulo mitior, & inter viros ætatis prouectæ, aut Iuuenes robustissimos esse solet; nam vt inquit Pausanias *Ephœbi Lacedemoniorum pugnant manibus, & calcibus insultant: tum quoque morsibus corpora fœdant, & oculos inuicem eruunt*; & ne hunc sub lestę fidei testem habeas, oculatum alium laudo M. Tullium qui *adolescentium*, inquit, *Greges Lacædemone vidimus ipsi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, vnguibus morsu denique, vt exanimarentur prius quàm se victos faterentur*, quin & impressionem facientes, vna acies, alteram in aquam seu Euripum quo circumquaque campus ille Agonalis tanquam insula cingebatur

7. de legibus.

Tuscul. 5.

tur, detrudere contendit, ita vt si pauca quædam demas, Lacedæmonium hoc certamen, facile in reliquis cum Veneto conueniat, & vtrumque non insulsè his versibus Iuuenalis exprimi possit.

Satyra 15.

Sed iurgia prima sonare
Incipiunt animis ardentibus, hæc tuba rixæ
Dein clamore pari concurritur, & vice teli
Sæuit nuda manus, paucæ sine vulnere malæ
Vix cuiquam, aut nulli toto certamine nasus
Integer, aspiceres iam cuncta per agmina vultus
Dimidios, alias facies & hiantia ruptis
Ossa genis, plenos oculorum sanguine pugnos.
Ludere se credunt ipsi tamen.

Denique celebratur à multis Lancearia illa cataphractorum decursio quam *Cesennæ* maximo cum discrimine exhiberi solitam, propter crassiores hastas, & præpilatas quibus nobiles inter se concurrebant, Bonifacius cardinalis Caietanus dum Flaminiã Legatus obiret, ita publico, & inuiolabili decreto temperauit; vt cum hac iter haberet Eminentissimus tuus Patruus, & ciuitas obuiam ei gratulabunda procederet, omnibusque honorum officijs velut optimo ciui, & ab honestissimis legationibus reduci, gratularetur, ipsam antiquo prorsus more, nisi quod magis tuto, & innoxio, ob imminutum pondus, & robur hastarum, maxima mea cum delectatione celebrari viderim.

4 Ex quibus domestica tãtum seu vmbratilis huc pertinet.

Ex illis igitur bellicarum exercitationum speciebus conspicuũ est vnicuique secundam tãtummodo, siue domesticam illam vmbratilem exercitationem, ad Tyronem pertinere: quia prior ad milites consummatos potius refertur, qui non vt in olympicis, aut palæstra certamen ludendi gratia cum æqualibus suscipere, sed illustrandæ gloriæ, aut defendendæ patriæ, suæque propriæ salutis causa, cùm inimicis cruento Marte dimicare solent. vltima vero non tam nobiles & ingenuos decet quàm gladiatores

Qui caput in mortem vendunt & funus arenæ.

Sed latius tamen huius nostræ fines proferri debent, quàm à Platone fuerint designati, saltem in loco superius laudato, nam in alijs nobiscum conuenit, & cursum, saltum, natationem, aliasque exercitationes de quibus paulo post dicemus, militaris gymnasticæ partes constituit. de cuius necessitate non posse locupletiorem

alium

alium testem laudare præter ipsummet Platonem, qui postquam declarauit in eodem libro de legibus rectam iuuenum exercitationem, magnum in se momentum habere ad optimam Reipublicæ administrationem, ibidem etiam statuit, magistros quosdam publicis sumptibus alendos esse, qui Gymnasticam pueros, atque puellas, & virgines edoceant; quod nil melius palæstrica, & saltatoria Gymnasticæ partibus, ad consequendam militaris peritiæ facultatem inueniatur; id quod elegantissimè in tertio de Republica, & alibi sœpe prosecutus fuit; vt etiam post illum fecit
8 Politicor. Aristoteles, dum repudiatis exercitationibus pariter vitiosis quibus Lacones, & Athletæ vtebantur; ea tãtum in gymnasticæ parte adipiscenda pueros insudare præcipit, quæ minori fastidio, mansuetisque laboribus robustos illos, & in bellicis occasionibus verè fortes reddere possit. Inter latinos autem Vegetius quantopere hæc gymnastica ad militiam conducat, quomodoque addiscenda, & exercenda sit, adeo luculenter & plenè edocuit, vt nullus qui semel eius libros euoluerit, non sapientissimè Pompeium Magnum fecisse iudicet, qui in castris saltu cum alacribus, cursu cum velocibus, vecte cum robustis, & validissimis certare pro cõsueto habuit; ne scilicet corporis segnities sensim obreperet in animũ, ac pręclaras illas cogitationes quibus se ad militaris gloriæ splendorem erigebat, obtunderet. & eadem de causa Aurelianus Cæsar nullum reliquit vacuum diem, quin se pilo, sagittis, & militaribus armis exerceret. Quos imitati nostra tempestate celeberrimi duces Georgius Castriotus Scanderbechus, & Bartholomeus Coleo Bergomas, magnam suæ virtutis & industriæ opinionem in hominum animis concitarunt; cùm hic erecta corporis statura atque habili præditus, spectante Regina Ioanna procaci muliere, auidaque virorum fortium, cunctos in palęstra, iactuque ferrei vectis, & saltu cursuque certantes, cum magno spectantium plausu superaret. ille vero in simulacris præliorum, que summa cum Amurathis oblectatione, in hortis regijs edebantur, expediti consilij vigore, & mira vi corporis æqualibus suis spem omnem victoriæ præriperet. Et eam ob rem laudatur summopere Lycurgus apud antiquos, quod durius haberet iuuentutem domi quàm foris, & tum crebiora, tum etiam maiora ciuibus suis exercitia intra muros, quàm intra castra imperaret; adeo quidem vt ingruente

gruente bello, Lacedæmonij summa lætitia complerentur, quod virtutis insuper ostentandæ materiam essent adepturi.

Ac sanè cum exercitus Varroni dicatur *quoniam melior euadit exercitatione ipsa*, & Claudianus summo iure hanc in milite commendet. XIII. 1 *Quasi ab inermi milite fiat laborẽ primum complectitur.*

si bella tonant, prius agmina duris,
Exerce studijs, & sæuo præstrue Marti.
Non brumæ requies, non hybernacula segnes
Eneruent torpore manus. De 4. consulat. Honor.

quoniam vt inquit Theon Sophista initio progymnasmatum qui aliter faciunt ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν μανθάνειν. hoc est *figlinam ex dolio discere incipiunt*; ex eoque Quintilianus adolescentes prius exerceri iubeat quàm ad declamationem se conferant: certè quia exercitatio hæc quoquo versum spectetur, semper in se laborem includit, inde est quod priusquàm reliquas exercitationum species delibem, quibus se nudus, & inermis miles, interim dum extra vallum otiatur, totum indulgere, ac permittere debet, in ipsius laboris præstantia, ac virtute explicanda diutius aliquantulum immorari debeam; cùm profectò mirifica illa sit, non tantùm ad bellicas omnes exercitationes, sed ad cæteras artes & disciplinas, quarum nulla est, que absque labore comparari, aut retineri diutius comparata, sine exercitatione etiam multa possit: vt etiam vsus iam ab omni memoria obtinuerit, vt quę sunt elaborata eadem, & perfecta esse intelligantur. lib. 1. cap. 19.

Verum ne liberius exspatiar à scopo susceptæ disputationis, hæreamque in rebus notissimis; aut in Areopagitarum consilia peccem, apud quos olim lege sancitum erat, ne quid fas esset dicere, quod ad rem & propositum non attineret; vnum tantùm in medium proferam quod præsenti loco, & hac valde opportuna de laboribus dicendi occasione, non aliunde quæsitum videri possit, circa vitæ eorum institutionem, quos parentes, aut alij quibus cura incumbit, omni ope, ac consilio ad bellicas artes informandos suscipiunt. nam cùm apud omnes in confesso sit, militiam durum omnino, tolerandisque laboribus, etiam ab incunabilis exercitum corpus requirere; ita vt hoc ipsum prorsus quoque sentire visus sit, quicumque tandem auctor fuit fractæ illius diuulsæque elegiæ, que nunc Virgilijnomine excusa legitur, post lusus 2. *Quo an pueri exercẽdi sint, vt in ætate adulta fortes & bellicosi existant prolixè disputatur.*

ſus in cuſtodem hortorum; dum his verſibus, firma, ac prædura membra habere militem oportere cecinit.

Immoderata pati nunc frigora, nuncque calores,
Sternere vel dura poſſe ſuper ſilice.

quos verſus hac ſoluta oratione ſic expreſſit Tertullianus ad Martyres *nemo miles ad bellum venit cum delitijs, nec de cubiculo ad aciem procedit; ſed de papilionibus expeditis, vbi omnis duritia, & imbonitas, & inſuauitas conſiſtit, etiam in pace labore, & incommodis, bellum pati iam ediſcunt*, & equidem aſper homo ſummuſque Imperator Marius, idem de ſe hac magnifica verborum volubilitate prædicat, in illa perelegãti concione ad Quirites, quam Saluſtius neſcio an ſatis ex decoro homini literarum, & facundiæ ignaro affingit. *at illa multum optima Reipublicæ doctus ſum hoſtes ferire, præſidia agitare, nihil metuere niſi turpem famam: Hyemem & æſtatem iuxta pati, humi requieſcere; eodem tempore inediam, & laborem tolerare*: quæ ſentẽtia nulla re diſcrepans eſt, cùm verſuum illorum quos ſupra quidem retuli, tum vero etiam ſubſequentiũ, qui in alio veteri carmine maledictorum pleno, ac inter eadem catalecta edito hunc in modum leguntur.

in Iugurt.

Iacere me, quod alta non poſſum putas
Vt ante, vectari freta
Nec ferre durum frigus, aut æſtum pati.
Nec arma victoris ſequi.

3. de legib. vnde etiam diuinus Plato optimè prouiſum iudicabat Reipublicæ, quam velut numeris omnibus abſolutam inſtituebat, ſi fortes haberet homines quam plurimos, qui ad onera quæque ſuſtinenda apti eſſent vel maximè, præſertimque ad bellicos labores. Hæc inquam cum ita ſint, dubitant haud iniuriâ nonnulli, vtrum præſtet laboris conſuetudine, à teneris annis, pueros obfirmari ad futuras bellicas actiones, an potius in otio molliter, ac delicatè educandi ſint? etenim cum natiua ab ortu puerorum temperies calida ſit, & humida, carneſque eorum aliquamdiu molles permanere neceſſarium ſit, quo ſenſim ad debitæ magnitudinis incrementum perueniant; ſi feſtinatis illis laboribus, qui corpora impendio exſiccant, natura ſuum finem minimè conſequatur, euenit poſtea, vt etiam pueri minus habiles euadant obeũdis muneribus, quibus tamen vt maximè idonei ſint, tantà de illorum

inſtitu-

institutione curà ac diligentia prouidetur ex quo Galenus commentario septimo in librum Hippocratis qui de diæta inscriptus est, exercitationibus molestis absumendam non esse puerorum humiditatem censet; & eodem consilio freti qui inter medicos non postremi nominis habentur, Theriacæ vsu, eis omnino interdictum voluerunt, ob qualitates quas habet valde pueris infestas nimia sua caliditate, & siccitate. quinimo Aristoteles in politicis, Laconum institutis grauiter succenset, quod grauioribus curis, Lib. 8. & laboribus adolescentes suos afficiebant, nondum scilicet ob firmata suis ossibus, & neruis totius corporis compage, quæ multùm propterea debilior, & nonnunquam inepta prorsus, atque flaccida in reliquam ætatem ad omnia pene fieri solet. haud aliter profectò quàm in equis accidere videmus, quorum si audacior aliquis, nondum exacto triennio, quod illis vacuum ab omni labore solius debitæ magnitudinis, & firmitatis membrorum acquirendæ gratià, conceditur, quicquam supra vires conatus fuerit; illi quasi siderato animus sensim effluit, totius que corporis robur adeo flaccescit, & imminuitur, vt nihil edat amplius in vita laudabile, ac generosum. præterea tam exiguum momentum videtur ad fortitudinem conferre laborum in vita contentio, vel remissio; vt Pericles apud Thucydidem de suis Atheniensibus verè prædicarit, quamuis illi non abhorrerent à corporis voluptatibus, vitamque lenem, ac remissam amarent; cùm è contra Lacones duram, & asperam colerent, eosdem tamen cùm Reipublicæ salus ita postularet, pares esse quibusuis laboribus tolerandis: & Cicero idem quoque de Romanis hominibus asseruerit, cùm vitam talem, ac mores, causa quam defendebat, vt ornaret, tuereturque, ipsum impelleret: sic enim inquit quamquam aliquo modo diuersus à Pericle circa Lacedemoniorum mores, *neque tamen Lacedemonij autores istius vitæ atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt; neque vero Cretes quorum nemo gustauit vnquam cubans; melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis, laborisque dispertiunt, Respublicas suas retinuerunt.* Pro Murena. Indeque Griphum illum explicari posse existimo, quem ex primo Anthologiæ Volaterranus his versibus expressit.

Sex horæ tantum rebus tribuuntur agendis,
Viueque post illas, Litera Zeta monet.

hunc vero vt intelligas, Ludouice Comes, reuocare tibi in memoriam debes, Græcos, non peculiaribus figuris, quemadmodum nos solemus, sed alphabeti sui literis, numeros designasse; ita vt quinque priores cum addito ς, sex priores horas diei exprimerent, quas idcirco *meliores*, Poetæ & Iurisconsulti vocant, quod in his omnia ferme negotia Romæ procurabantur. vnde cùm reliquæ consequentes his quatuor literis designarentur ζ. η. θ. ι, ex quibus si vnà colligātur fit dictio ζῆθι, quæ *viuere*, aut potius *lætam vitam agere* significat; idcirco hoc ænigmate significabant; remissione quadam vtendum esse in vitæ actionibus, ac indulgendum Genio, quoniam vt inquit Menander Comicus

Vita, vitæ indigens, non est vita
Vita est si quis viuens vita gaudeat.

quod equidem si in hominibus verum est, quos vitam honestis laboribus quàm otio transigere honestius est; tanto magis locum istud in pueris habere debet, qui propter infirmam ætatem, gestiunt *paribus colludere*, & nullis grauioribus negotijs habiles existunt. Cæterum quominus vera sit eiusmodi hominum ratiocinatio, multa certè faciunt, ac in primis consuetudo ipsa, quæ nisi sensim inducatur, grauem mutationem in corporibus efficit; qui-
6 epidem. par. 26. bus Hippocrates contraria sensim, ac per vices admouenda suadet, ne si repente, & vno quasi eodemque tempore diuersis mutationibus subiaceant, magnis inde periculosisque ęgrotationibus diuexentur: molliter igitur, blandè, delicatè, & in otio, ac quiete si educatus puer fuerit; nullisque assueuerit laboribus; nihil molestè passus sit; is cùm in adolescentia bellicis se laboribus accinget, propter insignem hanc mutationem, lædetur summopere: etenim non dormiet in lucem, non cœnabit commodè, non ad libitum quiescet, sudoreque perfusus non hunc sub lodice exsiccabit; stabit pedes, vel eques diutissime; & vltra quàm vellet in excubijs, in acie, in itinere ieiunus durabit; algores, vel æstus insignes persentiet; pugnabit, sitiet, timebit, irascetur, infinitaque propemodum experietur incommoda, quibus nisi pridem antea occalluerit, primis statim diebus facile succumbet. Quapropter si assuetudinis vim, & naturam diligenter quis consideret, is rectius esse, & tutius proculcubio affirmabit, laboribus, & motio-
3 de legib. nibus duris, ac rebus asperis pueros sensim innutrire.

Neque

Neque enim Plato, cùm durari ad labores corpora perfectæ illius Reipublicæ defensorum vellet, aliam huiusce rei causam attulit, nisi quod belli tempore, quo multa incommoda necessario perferenda sunt, inexercitati, ac molles illis tolerandis pares quidem non essent. Quamobrem Galenus vt quod sui muneris, ac officij erat in publicam vtilitatem conferret, recèns natos infantes sale conspergi, ac fricari diligenter, & moueri iussit; quo scilicet durior, & firmior eorum cutis efficeretur: & Auicenna similiter *Festinandum*, inquit, *vt infantum corpuscula perluantur aqua, in qua colliquatus sit sal, vt occalescat vmbilicus, atque item cutis.* quæ omnia & si suo more Auerroes conuellit varijs in contrarium adductis subtiliter, excogitatisque rationibus; non ita tamen ab vtroque dissentit, quin oleum expressum è glandibus, effectu eodem qui in sale sentitur, vt credit Auenzoar, subijciendum horum loco moneat. & hoc consilio vsi *Ligures* apud Aristotelem in politicis; *Spartani* apud Alexandrum ab Alexandro; *Itali* apud Vergilium, pueros adhuc à matre rubentes in fluuium frigidum, & rigentem demergebant; idemque de *Cantabris* scribit, Strabo, & de *Thracibus* Valerius Flaccus.

3. Allatis variorum populorum exemplis.

1 De sanitate cap. 7.

Prima prim in colliget.

lib. 7.
lib. 2 cap. 25.
Aeneide 9.

Vbi tam sæuo durauimus amne
Progeniem, natosque rudes

ita vt communi gentium consensu modus ille semper quęsitus sit, vt quoniam non est homini cutis ex corio Elephantino vt cuidam apud Plautum; aut ex vnguium materia parata, quemadmodum illam Adamo fuisse priusquam peccaret, narrat ex insulsis *Hebræorum* commentis Rabbi Eleazar: saltem tegmen illud molle, quod iniurijs omnibus valde obnoxium est, præparari quodammodo, à nobis reddique ad indolentiam, & tolerantiam quam aptissimum posset. quin etiam Theodosius Imperator ita volebat regios pueros informari, & educari ad militiam, vt iubeat illos apud Claudianum

Frigora sæua pati, grauibus non cedere nimbis,
Aestiuum tolerare iubar, transnare sonoras
Torrentum furias, ascensu vincere montes,
Planitiem cursu, valles, & concaua saltu,
Nec non in clypeo vigiles perducere noctes,
In Galea potare niues, nunc spicula cornu

Tendere, nunc glandes Baleari ſpargere funda.

4. Eodemque modo Lycurgus volebat recenter in lucem editos infantes confeſtim excipere ſeueritatem Laconicæ diſciplinæ, vnde vt notat Plutarchus in eius vita, *erat nutricibus ipſis cura, vt arte quadam ſine faſcijs infantes educarent, conformantes eos membris, & reliqua ſpecie corporis ad habitum libero homine dignum*, nec indulgebatur plus pauperibus quam diuitibus, quippe vt notat Ariſtoteles, apud illos ὁμοίως οἱ τῶν πλουσίων τρέφονται τοῖς τῶν πενήτων *ſimiliter aluntur* filij *diuitum & pauperum*: propiereaque Lycurgus, vt apud Iuſtinum videre eſt, *pueros puberes nõ in forum, ſed in agrum deduci præcepit, vt primos annos non in luxuria, ſed in opere & laboribus agerent*. & Megillus Spartanus in ſecundo libro Platonis qui de legibus eſt, rectè etiam cõtendit, eius inſtitutionis ſeueræ gratià excogitatam fuiſſe venationem, & doloris tolerãtiã pugnis, mutuiſque vulneribus inflicti, tum & moram in locis aſperis, ac niue, & gelu horrentibus, nudis pedibus, nudoque ſępe reliquo corpore: Et ſolitarias noctu, ac interdiu diuagationes, exercitationeſque varias nudorum non iuuenum modo, ſed puellarum, & virginum, quarum corpora curſu, lucta, diſcorum, & telorum, iactu, ac reliquis id genus virilibus exercitamentis, non ſecus ac virorum obdurari ſolebant ad laborem. Cuius rei quamquam laudare poſſim teſtes plurimos vt Plutarchum in Lycurgo, Xenophontem in Republica Lacedemoniorum. Ciceronem in Tuſculanis, & alios; malo tamen amæniſſimorum Poetarum Ouidij, ac Propertij venuſtiſſimo carmine ſeuerum illud Caperati Lycurgi inſtitutum referre ſimul, ac temperare, ſic enim de illo Ouidius

Tum vero præſertim Lacedæmoniorũ apud quos fœmina ſimul cum viris nuda exercebantur.

Politicor. 4. cap. 9.

lib. 3.

Tuſculan. 2.

More tuæ gentis nitida dum nuda palæſtra
Ludis, & es nudis miſta puella viris.

Elegia 13. lib. 3.

Propertius vero difficultatem Romanarum puellarum criminaturus, quod ſtipatæ multis cuſtodibus incedebant, Laconicam ex aduerſo Palæſtram celebrat, in qua puellæ nudæ cum viris nudis paſſim colluctabantur, & cum amatoribus conſiſtebant citra omnem infamiam

Multa tuæ Sparte, inquit, *miramur iura Palæſtræ,*
Sed magè virginei tot bona Gymnaſii,
Quod non infames exercet corpore ludos,

Inter

Inter luctantes nuda puella viros.
Cùm pila veloces fallit per brachia iactus,
Increpat & versi clauis adunca trochi.
Puluerulentaque ad extremas stat fœmina metas
Et patitur duro vulnera pancratiô:
Nunc ligat ad cæstum gaudentia brachia loris
Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

at vero cùm quidam reprehenderet huiusmodi muliebrem nuditatem, respondit Lycurgus se hanc ideo instituisse, vt in valido corpore, fœtus validas agens radices pulchrè adolesceret; ipsæque deinde mulieres robore in partu fretæ, dolores facile sustinerent; vtque si ita necessitas postularet pro se, suisque liberis, & patria possent pugnare; cùm iisdem studijs quibus viri, exercitatæ. nulla in re illis essent inferiores, desiderio vero honoris & gloriæ magis etiã quã ipsi flagrarent, vnde Nonnus in Dionysiacis notat Lib. 41. Lacænas mulieres parientes, scuto insidere solitas fuisse; & Claudianus in Panegyrico de Manlij Theodori consulatu, ita ad robur, & firmitatem membrorum allusit, quam ab exercitationibus continuis virgines illæ contrahebant

Spartanis potuit robur præstare Lycurgus
Matribus, & sexum leges vicere seueræ.

nempe sciebat hic communi rerum experientià doctus, fortitudinem, ac laborum tolerantiam non æque hominià natura inesse, nisi consuetudo exercitationum illam promoueat: quibus tantùm etiam ab Hippocrate tributum est, vt Europæos hac de causa cæteris populis bellicosiores existimet; & ex illis potissimum magis feros, ac immanes esse, qui regiones montanas, nudasque, & steriles incolunt, quibus temporum mutationes contingunt magnæ, & diuersæ. Hæc autem omnia licet confirmare possem variorum populorum exemplis vt Cretensium, quos Heraclides in libro de politijs, in tractanda duriter iuuentute, oppidò parum à Lacedæmonijs diuersos facit; tum etiam Persarum, ac Celtarum, & seuera præsertim fortissimorum ducum institutione vt Annibalis, Spartaci, Coriolani, quem vltimum Plutarchus refert cùm naturà esset militiarum certaminum præ cœteris cupidus, statim à puero arma tractasse, corpus que suum ita ad omne pugnandi genus exercuisse, vt & cursu velox, & in Lucta validus esset, &

in omni congressu locum tenere, neque ab eo expelli posset; malo tamen quantum hac in re consuetudo possit, ita cum Galeno declarare, *ac quidem omnibus etiã vulgaribus, ac rudibus in propatulo est, Athletarum corpora diuturniores, ac vehementiores motiones citra lassitudinem ferre; & nos priuatos, si paulo supra consuetudinem exerceamur, statim labore, ac molestia diffluere*. Pueri igitur quos laboribus bellicis sustinendis pares olim esse volumus, eorum quã primum assuefaciendi sunt rudimentis, non in otio, & blanditijs educandi; quia vbi paululum adolescentia prouectior fuerit, difficilem omni ex parte mihi persuadeo, homini ad maximos labores assuetudinem fieri; cùm iam nerui, ossaque & aliæ partes corporis motionibus destinatæ callum, ac velut impedimentum ad exercitia, præ duritie, & siccitate contraxerint. Neque si pueri molles sunt blandi, humidi, & absumi ac dissolui faciles, idcircò omni labore, & exercitatione illis statim interdicendum est; sed quanto citius per ætatem fieri potest, ab omni blando, & delicioso victu, ac etiam mulierum contubernio prohibendi sunt, quia viris, multum ex inquinato illo vitæ genere, liberalitatis, & fortitudinis deperire solet: & locum præsertim in illo habet Fabij querela *vtinam liberorum nostrorum mores nõ ipsi perderemus, infantiã statim delitijs soluimus, mollis illa educatio quam indulgentiam vocamus, neruos omnes, & mentis & corporis frangit*. Tum igitur conuenientibus ætati ludis, & officijs exercendi sunt, roburque membrorum, est omni arte ac industria confirmandum, ne si prolixior in illos fuerit parentum indulgentia, difficilius virtutum maximarum vestigia sequantur; & quoties opus erit arma sumere, manusque in prælio conserere, toties ad subeunda militiæ incommoda vires, & ad inuadendos hostes frustra iracundiam cõcitare velint, diuturnæ quietis dulcedine consopiti, captique ab ignauia, priusquàm ab hostibus capi possent: quæ propositæ quæstionis vera est determinatio. Nunc ergo ad exercitationis species, seu præludia illa militaria deueniendum est, quæ sic in Hecdicio suo dinumerat Sidonius *præterea*, inquit, *quod hæc primùm gramina incessu flumina natatu, nemora venatu fregisti, omitto quod hic primùm tibi pila, Pyrgus, Accipiter, Canis, Equus, arcus ludo fuere*.

Lib. de Caus. morb. cap. 2.

Cap. 2. lib. 1.

XIV. Atque vt in Circo is honor cursoribus habebatur, vt diluculo

primi

primi omnium à præcone citentur, ita nos à cursu de reliquis exercitationibus dicendi faciemus exordium; cuius necessitatem in cunctis quæ ad vitam pertinent, hoc satis demonstrat, quod reliqua hostis inuadendi, vel declinandi instrumenta, cùm natura tardissimè animalibus largiatur, vt vngues, dentesque firmos, & acutos, membrorum robur, calcis duritiem; & si de homine speciatim loquendum sit, pugnorum firmitatem, & brachia satis lacertosa, vt gladium rotare, vel iaculum vibrare possint; cursum tamen omnibus statim ab vitæ initio donauit, quo perbellè cùm opus est, suæ possint incolumitati consulere. In militibus autem Vegetius hunc præcipuè commendat *vt maiore impetu in hostem procurrant; vt loca opportuna cùm vsus venerit celeriter occupent; vel aduersarijs idem facere volentibus, præoccupent; vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius compræhendant*. quibus commodis persuasus Academicorum princeps, ita cursum commendauit, vt non modo viros, & Iuuenes, verum etiam virgines, & pueros illos qui grandiores erant, tum mulieres, omnesque tam nudos quàm armatos ad currendum exerceri voluerit. quod licet Galeno non in totum probetur, qui libro de paruæ pilæ exercitio hanc de cursu sententiam protulit, *Cursus igitur minime laudauerim, quippè qui corporis habitum extenuent, hominemque ad fortitudinem nullatenus assuefaciant; non enim celeriter fugientibus victoria debetur, sed his qui stando fortiter pugnant; neque quod celerrimè currerent Lacedæmonij plurimum potuerunt, sed quod hostes persistendo trucidarent*: istud tamen impedire non debet quominus decursio, vt plurimum vtilis est ad sanitatem, sic bellorum quoque vsibus apprime conueniens existimari debeat. nam vt multa eaque egregia prætermittam, quæ in hanc rem habent Themistius in oratione prima ad Valentem Imperatorem, & Claudianus in panegyricis suis de Honorij consulatu, vbi totus est in cursu, ob summos vsus quos in bello præstat, iuueni Imperatori commendando

ascensu vincere montes
Planitiem cursu, valles & concaua saltu

ac rursus in quarto

Fluuios tu protere cursu
Horrentes glacie.

1 Deinde cursu cuius vtilitas summa est.

lib. 1. cap. 9.

7. de legibus.

capite 3.

lib. 3.

2. belli Pun. quod genus laudis non item Silius in Africano suo prętermisit qui

Sœpe alite planta
Ilia perfossum, & campi per aperta volantem
Ipse pedes præuertit equum.

& quidem si res aliter se habeat, falsum opinione sua Platonem fuisse oportet, cũ dixit ἔστι μὲν πάντων πολεμικώτατον ἡ σώματος ὀξύτης παντὸς *omnium maxime ad bellum confert agilitas seu celeritas corporis*. falsum item Chironis institutione Achillem, de qua Statius Achilleid. li. 2 eum ita loquentem inducit

Nunc docet ingenti saltu me iungere fossas,
Nunc caput aerij scandentem prendere montis
Quo fugitur per plana gradu.

Sed fallat quoque experientia necesse est, qua manifestè compertum atque deprænhensum est, quod *vehementius cum saltu, cursuque tela mittuntur*. Veget. lib. 3. cap. 14.

2. *vnde quatuor eius differẽtiæ assignãtur indicata etiam verà stadij mensura.*

Rectè igitur antiqui omnes cursum inter Gymnicas concertationes retulerunt, eumque quatuor in species præcipuas magno, solertisque diligentiæ exemplo diuiserunt, scilicet in *stadium* quo cxxv. passus decurrebantur, δόλιχον qui vt vox ipsa indicat, duplex stadium erat in longum; δίαυλον quum decursum relegerent, stadium sine intermissione recurrendo; & *armatum* vnde ὁπλίτης δρόμος cum scilicet in armis currerent, quemadmodum obseruat 1. cap. 22. Iulius Cæsar Scaliger in libris poetices, & post eum doctissimus auctor Gymnasticæ Mercurialis, ac Cæsar Bulengerus in Theatro. quanquam Scaligeri Typographus rem *in Stadio* non minimum turbarit dum illud, huiuscè literæ C. geminatione, quæ per incuriam illi exciderat, CCXXV. passus stadio attribuit, cùm lib. 2. cap. 23. tamen Plinius asserat *stadium centum viginti quinque nostros efficere passus; hoc est pedes sexcentos viginti quinque*; & ex libello variorum auctorum de limitibus *stadialis ager habebat passus CXXV. idest pedes DCXXV, cuius mensura octies comparata milliarium facit, qui constat quinque millibus pedum*; vt luce meridiana clarius patere possit, non hunc fuisse Scaligeri errorem, hominis tam accuratè, feliciterque eruditi, vt mortales cæteros longè prætergressus, ad Deos propius quam ad homines accedat.

3. *Laudaturque potissimũ militaris.*

Cæterum cursus ille qui ab armatis fiebat, & quem Olympiade sexagesima quinta probatum fuisse propter rerum militarium exer-

exercitationes Pausanias asserit, sensim postea in Castrensis disci- lib. 5.
plinæ munus à ludo deriuatus est, tanto omnium applausu, vt Scipio, Galba, Maximinus alijque duces Romani, & exteri suos in eo milites exercere operæ pretium semper duxerint. & Cæsar ipse qui suas vitæ actiones posteris omnibus ad imitationem reliquit, quantum eius recta administratio, sibi in acie Pharsalica commodi attulerit, tunc vel maximè expertus est, cùm sui milites procurrentes in Pompeianos, ita cursum reprimere concitatiorem, & eundem de nouo cùm opus esset integrare valuerunt; vt nec motu fracti, nec cessatione, & quiete, quod aduersarijs contigit, torpidi, segnesque pila miscerent. quod idem cùm apud nos, & hoc præsertim corruptissimo disciplinæ statu, ne votis quidem, ac cogitatione consequi liceat: optandum saltem esset, vt Tyrones artificiosis decursionibus incumberent, camporum mox celeri gradu emetiendo planitiem, colles mox, & iuga montium obnitente pede superando, aut in valles firmo genu proruendo, & quemadmodum non ita pridem cecinit vates quidam ex Hollandia cultissimus

Sæpe etiam ardentem cùm Sol accenditur orbem 3.lib.de contemptu mortis.
Millia multa viæ gradiendo, aut corpus in auras
Librando connixum hastæ.

quoniam eiusmodi laborum contentione, viam sibi facilius ad exercitationes munirent, sanitate degerent inculpata, iucundissimè cibos degustarent, & sudando, nitendo, anhelando caloribus æque, ac algoribus sub dio ferendis, pares euaderent; quibus, nihil neque tam salutare, neque tam necessarium inuenitur in bello.

Nam quod Apollonius narrat de *Poliphæmo*; quod Hesiodus de *Iphiclo*; quod Nonnus de *Damneo*; quod Virgilius de *Camilla*; quod Ouidius de *Hippomene*, & *Attalanta*; quod Solinus, auctor Rhetoricorum ad Herennium, Martialis, & alij de *Lada*, qui omnes eximia pernicitate corporis, & volucri meatu magnos terrarum tractus breui temporis spatio emensi sunt, vt etiam de *Philonide* narrat Plinius quod *ex Sicyone Elin mille & ducenta stadia nouem diei confecit horis, indeque quamuis decliui itinere tertia noctis hora reuersus est*. & quod asserit Catullus non de *Dædalo*, sicut Mureto, & alijs visum est; sed de *Thalo*, quem Iupiter

4. *Qui non à natura pedes vt in multis qui sũma pernicitate valuerunt.*

1. argonaut. 2 8. Dionys. 10. metam. lib. 6 Epigram. 100 lib. 10. lib. 2. cap. 7.

piter æreis pedibus finxiſſe dicitur, cuſtodemque Europæ adhibuiſſe, vt Cretam inſulam ter quotidie ambularet; hæc inquam omnia vel ad inſolentes Naturæ conatus referenda ſunt, quos ſi quis vellet imitari, ne quidem hilum proficiat; vel ad ſolitas Poetarum artes, quibus famã ſuis operibus ex admiratione conciliãt.

5. *Sed ab exercitio.* Propterea que ſicut in cæteris artibus, per varios, & ſœpe repetitos actus, hoc tandem conſequimur, vt maiori cum induſtria, & facilitate poſſimus illas exercere; ſic in iſta currendi exercitatione, cuncta facilius procedent, ſi in illa ſenſim adoleſcentes præludant, & breue ſub initia, à carceribus ad metam interuallum, ſibi decurrendum proponant; mox longiorem arenam ſuperent; & feris demum, ac auibus per venationum illecebras conſequendis, aut ſi fatis iniquioribus premuntur, Dominorum ſuorum negotijs obeundis; quod gnauiter facere ſolent ſerui noſtrates à pedibus, qui vulgo *Laquais* dicuntur, aſſueſcant. hoc enim longè facilius eſt quàm Aegyptiorum conſuetudinem imitari, qui pueros ſuos antequàm ſingulis diebus multa ſtadia curſu confeciſſent, veſci cibo nullo permittebãt; aut optare, quemadmodum monent Cœleſtium periti, vt Delphini ſidus peculiari ſua virtute, & influxu non *Hemerodromos* modo, ſed *Petaminarios* efficiat, ſic enim omnes qui præcipua velocitate pedum ſpectacula ſui faciunt, video à nonnullis eſſe nominatos.

Sed aliqui præterea lienem vſtione, vel ferramentis abſu-
6. *Quod non iuuatur Lienis extirpatione falſa & ridicula vt multis oſtenditur.* mi poſſe contendunt; atque hoc multos curſores feciſſe, qui vt Leno ille cappadox apud Plautum, *Liene quaſi zona cincti ambulant, geminoſque ſibi in ventre videntur habere filios*; ſcio quidem Plinium ſcriptis conſignaſſe, dum inquit *peculiare curſus impedimentum aliquando in eo; quamobrem inuritur curſorum laborantibus, & per vulnus etiã exempto, viuere animalia tradunt.* (lib. 11. c. 37.) eadẽque in opinione cũ eſſet Eraſiſtratus qui σύγχρονος fuit Theophraſto, licet Peripateticæ Philoſophiæ addictus eſſet, & ex Ariſtotele diſcere potuiſſet *lienẽ habere illa animalia quæ operoſiſſimè ſunt à natura elaborata*; τὰ μάλις' ἀπηκριβωμένα tamẽ quia viſcus illud ſectione extirpari poſſe, aut vſtione, ex veteribus illis fabulis acceperat, in hunc tandẽ ſcopulum impegit, vt lienem nullo certo fine factũ à natura fuiſſe contenderet, quemadmodũ de illo referunt Cœlius Aurelianus, & Galenus in diuino opere de vſu partiũ. (lib. 4. par. 15.) quid plura?

modum

modum quoque legi apud Paulum Aeginetam illius operationis, quæ ferro cãdente,& bicipiti, ter in cutem è regione lienis impacto; aut tricipiti alio quod Marcellus proponit, athletis ipsis, & cæteris malè ab hoc viscere affectis, plus tormẽti inferebat,quàm præsidij ad celeritatem, aut sanitatem: vnde Trallianus refert curatum à se militem, cui tota lienis regio barbaricis ferramentis candentibus vstulata fuerat. Et nihilominus sunt adhuc aliqui nõ dicam è plebe quæ nihil vnquam haurit è puteo veritatis limpidum, ac ne quidem ea quæ suis oculis videt, sincerè dijudicat; sed ex eorum censu, qui vulgo sapientes ob literas audiunt, quos veteres illæ auiæ sic transuersos agunt, & omnia temerè credendi furor exagitat; vt hac Plinij, & aliorum auctoritate seducti, mille fabulis aures accommodent, quæ de lienis excisione circumferuntur, quò subleuati istius visceris sarcinà homines, magis ad cursum habiles, ac idonei reddantur. & vero non possum inter cæteros non vehementer damnare, Victorem Palmam Caietanũ notissimæ quidem apud nos famæ doctorem Theologum, sed iudicij tam futilis,& stupidi; atque vt vno verbo dicam.

l.b.6.cap.48.

lib. 8.

Quælibet à quouis mendacia credere prompti.

vt non hæc vtique bona, ac honesta semper fuerit: is enim sub finem historiæ Gallicæ, quam à pace per subsecutum inde septennium nominauit; eiusmodi fabulam post multas alias de errone, ac palabundo Iudeo; de Tremosino; & spectris, ac incantationibus diuersis, in medium reuocare conatus est;ex relatione nobilis cuiusdam, qui Lugduno Parisios venit, simul cum quibusdam alijs iter per dispositos equos festinantibus, cùm tamen ipse nunquam suum mutaret, aut tardius quàm cæteri ad hospitia perueniret. vnde ab equo, cui per iocum, vt opinor, nobilis ille dixerat lienem fuisse detractum, sermonem ad homines conuertẽs, multa ex aditis, & penetralibus suæ philosophiæ depromit, quibus hoc ipsum in illis etiam fieri posse demonstret: & eo tandem futilitatis deuenit, vt vocem nobis familiarem *derater*, qua in excitandis, & velut à melancholiæ fæce repurgandis famosà aliqua impostura stolidorum iuuenum animis vtimur, & quam ego suspicor magnam apud nos huic fabulæ occasionem dedisse, in illius confirmationem adducat. quasi vero nunquam legisset Alanis à Probo Imperatore deuictis,repertum in præda equum, qui

quan-

quantum captiui loquebantur, centum ad diem milliaria currere diceretur, ita vt per dies octo vel decem continuaret: & tamen nec Vopiscus, nec historicorum vnquam alius dixit, hunc Asplenio potius quàm Fœno pastum fuisse, vt facta paulatim lienis imminutione, tam velox euaderet. nec Venetæ ac Prasinæ factionis studiosi homines, qui vt Galenus refert *equorum stercora quo intelligant, quemadmodum alimenta concoxerint, odorantur, tanquam ex eo, omnem eorum bonam habitudinem cognituri*; hoc sibi in animum vnquam induxerunt, vt lienis auulsione paratiores illos ad cursum efficerent. & sanè concludendum esset, si visceris istius priuatio quicquam ad pernicitatem conferret, Simias quibus per exiguum, ac prope nullum est, præ cæteris animalibus in cursu excellere: quemadmodum & pecora multa Cortinæ vrbis, quæ propter abundãtiam Asplenij, Vitruuius sine splene inueniri tradit, ac Sues quoque dum ex Tamarisco potant; aut Canes fabrorum ferrariorum, quos Celsus, quia chalybeatam aquam lambunt in fornace, non æque lienosos esse contendit, ac sunt venatici illi, quos tamen prægrande lienis pondus non impedit, quominus *intactæ segetis per summa volare gramina*, quotidie deprehendantur. vt istud omnino statuendum sit quod sicut lien dum malè est affectus liberam ambulationem, ne dum cursum velociorem impedire, ac retardare potest; ita dum se habet vt moris est, in valente, robustoque corpore, nullo impedimento esse potest, functionibus eiusmodi bene laudabiliterque absoluẽdis quoniam vt inquit Galenus *minimè dolorosum est viscus splen, neque septum transuersum premit similiter vt hepar, & venter, nisi maximum sanè habeat tumorem circa caput*, vbi notandum est, eum per *lienis caput*, gibbam illius partem intelligere, quæ septo connectitur. nec etiam cursus facilis, aut laboriosus à liene dependet, sed quibus ampli, & capaces sunt pulmones, multisque foraminibus peruij, diutius anhelitum cohibent, ac celeriter currendo viam multam conficiunt, ijdemque egregij sunt vrinatores, & sub aquis longo tempore perdurant. male autem affectum lienem intelligo qui vel magnitudine vitiosa ponderis sensum, ac molestiam reliquis partibus inferat, quales erant illi, quos adeo grandes se vidisse Columbus testatur, *vt viginti librarum pondus vnusquisque ex his longè excederet*: vel qui laxo tumore respirationem crebriorem

lib.7.Method cap. 27.

in Epidem ad Historiã Philisci.

lib. 5. anatom.

rem

rem præsertim in cursu, ac labore efficit, compresso ab illius visceris amplificatione, maximè cùm ventriculus cibis oppletus est diphragmate, quo genere morbi forsan laborabat cursor ille de quo Plautus inquit *genua hunc cursorem deserunt, perij, seditionem facit lien, occupat præcordia*. vel denique cum in scirrhum obduruit, & omnia quàm in præcedenti affectu sæuius adhuc miscet, corporisque oeconomiam radicitus pessum dat. Quibus morbis cum ludibrium sæpissime debeat Asclepiadarum schola, tot rationibus instructa, tot munita remedijs, adeo peritis vrendi, & secandi ministris stipata; quibus tantùm abest vt lien absumi, aut per aluum excerni ac liquari possit, quod persœpe, ne quidem ab obstructionibus expediri potest. quis amabo risum continere posset, quoties vel Plinius tã nugaciter eius visceris curam proponit, vt dicat: *lien recens magicis præceptis super dolentem Lienem extenditur, dicente eo qui medeatur lieni se remedium facere*; *posthæc iubent eum in pariete dormitorij eius, tectoue, includi, & obsignari annulo, terque nouies carmen dici. Eo liberat & Lacerta viridis viua, in olla ante cubiculum dormitorium eius, cui medetur suspensa, vt egrediens reuertensque attingat manu*: vel Agyrta profanus tot malorum originem, ac radicem, velut agrestes illi chirurgi *quos frigida mittit Nursia* testiculos arietinos, aut caninos, se prorsus è corpore auerruncaturum spondet: aut ex vanissima Cardani opinione, senex delirus vittas quasdam ex panno, vel charta, supra cutim è regione Lienis decussatas, securi quantum validè potest impactà, discindit, vt eodem ictu fastidiosum hoc viscus in frusta, partes que minutissimas, absque vulnere diuidat: ac demum vetulæ quædam ex lupanari, vel popina, ipso liuore genarum, sulcata fronte, mento syluescente, scaturientibus que iugiter lacrymis, suis mussitationibus, & borborugmis fidem experientiæ conciliantes, tribus, aut quatuor verbis quà tacito murmure prolatis, quà vanissimo ritu depictis, & gestatis, quantum in corpore lienis est absumere, & cursoribus ipsis perennem spiritum, ac nunquam fatiscentes neruos restituere posse sibi persuadent. non minus stultè profecto, vanissimèque quàm olim Apollodorus, & multi eum secuti tradiderunt, Barbaros suffitum cyperi herbæ, quam nos gladiolum appellamus, ore excipientes, lienem consumere, & non egredi

in Mercatore

lib. 30. cap. 6.

in arte parua lib. 8. de variet. cap. 44

domo nisi ab hoc suffitu, vegetiores enim firmioresque sic fieri, & cortice radicis, italici capparis, si quis vtatur ad duas drachamas dempto interim balnearum vsu, triginta quinque diebus per vrinam, & aluum totum lienē emitti; falsa enim hæc esse, diu est quod experientia docuit. & quantum ad vstionem spectat, aut excisionem, quam ex rationali methodo, nonnulli artis exercitatione freti se facturos recipiunt; optimè Cœlius Aurelianus alicubi dixit *Lienem exscindendum, vel vrendum esse voce quidem dici, sed non item officio compleri; quia tot insignes arterias habet, vt id sine periculo fieri non posse manifestum sit*, & etiam si operatio illa nullo negotio fieri posset, notauit tamen Arethæus eos qui liene priuantur, deterius postea, & infelicius viuere, quia sanguine crasso, & impuro corpus alitur, tantum abest vt fiant agiliores, & ad omnes actiones alacriores; atque vt maximi viri auctoritate concludam, negat anatomicorum princeps Riolanus *exempto liene viuere animalia posse*.

lib. 3. chron. passion.

7. *Additurque ratio cur iter acclice sit molestius decliui aut perplaniciem facto.*

Sed hac vanissima opinione explosa, priusquàm è diuerticulo in viam regrediar, lubet adhuc paululum immorari, in eiusdem effectus contemplatione, quo experimur, ascendentibus nobis concitatiorem spiritum fieri, & crura adeo laborare, vt plus molestiæ homini accidat ex quingentorum passuum itinere si illud asperum sit, & per loca ardua, & accliuia, quam ex triplo longiore facto in æquali camporum planitie. Nam etsi pro comperto habeam, Franciscum Philelphum magni ingenij virum, præclaram aliquando suos inter conuiuas disceptationem habuisse, de illiusce rei causis; obscurior tamen mihi videbatur tota eius oratio, quàm vt rationes ex ea satis euidentes, & accuratæ colligi possent. Quare satius est cum philosophis asserere, istud primum quidem fieri propter communes causas, quibus homines, etiamsi in planicie ambulauerint lassitudinem contrahunt, nempe motum, qui partium ac membrorum spiritus exoluit: deinde quia magis attollitur corpus in accliui quam in æquali loco, hæc vero eleuatio quo altior est, eo grauior, molestiorque percipitur: ac demum situs accliuis magnam sibi in hac difficultate partem vendicat, homo enim cùm erectus stare non possit, nisi pedibus æqualiter expansis, & montium superficies non ita plana sit, vt commodè in illa perduret; ob id cogitur dum ascendit, magno se nixu continere;

tinere; & vel anterius totum inclinare corpus: vel extremis tantum pedibus insistere; aut quod maximè laboriosum est, in varia distensione, & contractione musculorum permanere. Vnde præclarum censetur roboris experimentum, corpore erecto, & planis pedibus conscendere per accliuia, & cursus etiam quo se iuuenes in montibus exercent, cæteris propterea difficilior habendus est.

XV.

1 *Atque huic affines saltũ cuius necessitas & vsus afferuntur.*

Sunt autem cursui plurimum affines saltus. & saltatio siue chorea, quæ duo secundum genus exercitationis liberæ constituunt; ac prioris quidem vtilitatem cum Vegetius, quem libenter in illis sequimur quæ ad militiam, attinent, continuo vsu perspectam haberet; iubet idcirco vt non modo ad cursum, *sed ad saltũ etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impendens aliqua altitudo superatur miles se exerceat: vt cùm eiusmodi difficultates euenerint, possit sine labore transire. præterea in ipso conflictu, ac dimicatione, bellator cum cursu saltuque veniens, aduersarij perstringit oculos, mentemque deterret: priusque plagam infligit quàm ille ad cauendum vel ad resistendum certe se præparet.* atque hoc vt artis, & disciplinæ ratio nõ doceat, equidẽ natura tamen ipsa ignorari non permittit, quæ incitationem quandam, & alacritatem omnium animis inseuit, à primo statim exortu, quam non reprimere; sed augere debent imperatores; animique motus exilientis pari corporis vibratione, illuc vbi per se propendent, vehementius impellere. Vnde laudantur à multis *Theseidæ* ceu rustici Athenienses qui vt inquit Tzetzes, dum *Ascolia* in honorẽ Bacchi celebrarent inflatos vtres in terra statuebant, & vno pede saltantes, in illos ex superiore loco ferebantur, ita vt sæpe labentes in terram caderent, quia vt inquit, Eubulus apud Aristophanis scholiastem *illos vnguine lubricabant*, ac propterea Virgilius qui elegantissimè huius sacrificij causam, & festi ritum in Georgicis describit, quo nihil solemne omitteret vnctionis etiam istius meminit in hoc versu

lib. 1. cap. 9.

Ad Hesiodi opera & dies

in pluto.

lib. 2.

Mollibus in pratis vnctos saliere per vtres.

& eadem ratione sapienter fecisse dicitur Pompeius à Salustio quod saltu cum alacribus in medio aggere contenderet, & Scipio Africanus non mediocriter commendatur à Silio Italico, quod in primæuo flore Iuuentæ

2. belli Punici

Ipse

Ipse inter medios venturæ præmia laudis
Signa dabat, vibrare sudem, transmittere saltu
Murorum fossas.

Sed ne hoc seculo nostro nimium iratus videar; si quæ laudum exempla protulit, quasi hæc præ antiquis non magni facienda sint, reticuerim, illud in primis illustre censetur, quod narrat Iouius de Pompeio Columna, qui in stadium productus, cùm forte Neapoli spectante Rege Federico, nobilissimi Iuuenes triplicato saltu decertarẽt, cæteros omnes cum multo spectantium plausu superauit. At verò quod istis in vmbra ludũ. & oblectationem præbuit, certum est multis in pugna, salutem plerumque etiam attulisse, cùm volubili impetu, celeri planta, exilitione subita, hostẽ velut ex insidijs peterent, aut ab eo crebris ictibus petiti, conatum eius vimque omnem, quasi non illic essent vbi pugnatur, subtiliter eluderent. eaque ratione cùm Mars *gradiuus* pater diceretur ab exsiliendo, idest, *gradiendi impetu*, quod exilire bellatores soleant, & gradum inferre præliantes, *Salisubulus* præterea ab antiquis latinis dictus est, à *saliendo subsultandoque* in bello scilicet: ijdemque *Salios* eius Sacerdotes vocabant, quod in portandis Ancilibus saltare eos mos esset, vnde Virgilius

Aeneid. 8.

Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, & lapsa ancilia Cœlo,
Extuderat.

& in illo versu Catulli qui sic legitur

Epigr. 17.

In quo Salisubsuli sacra suscipiunto.

nonnulli è doctioribus Criticis reponunt *suscipiantur*, vt hoc epithetum tam commune reddatur Marti, quàm eius Sacerdotibus, qui idcirco *subsultim* ambulabant, vt exemplo militibus essent, idẽ in congressu faciendi; quia motus calorem, hic vero audaciam excitat. vnde nihil hic ad saltus commendationem referre necessum est, quod Vegetius dixit *plus armorum exercitia ad sanitatem militum prodesse quàm Medicos*; vt nec illud quod docuit Galenus in explicatione popularium morborum, quorum obseruationes extant apud Hipocratem, nimirum cum purgatione, vel sanguinis detractione opus est in corporibus nondum firmis, vel minus ad hæc remedia perferenda, ob ætatem immaturam, aut alias causas idoneis; saltu, vices vtriusque commodè impleri, & hu-

morum

morum veluti ſaburrà corpus liberari poſſe. ex eoque idem in ſecundo libro quem de curandi arte ad Glauconem ſcripſit, medicos aſſerit ſolitos olim admonere molles, & infirmos adoleſcentes, vt *altero pede ſubleuato*, quod ἀσκωλιάζειν Græci dicunt, *ſubſultim* exultarent, vt in eam partem copioſius alimentum detruderetur.

Enimuero cùm tot nominibus ſaltandi exercitatio apud auctores commendetur, non deſunt tamen grauiſſimi cenſores qui ſaltationem ne dum in militibus, quos minimè omnium hominum decet ſaltibus, & *ſchemis leuioribus* (ſic enim vocem hanc apud probatos auctores Nonium, & Suetonium pro corrupta alia *ſcenis* Turnebus reponit) inſtar *Petauriſtarum* moueri, ſed in viris & mulieribus, graui omnino animaduerſione, ac notà dignam iudicarint; eoque etiam magis, ſi à viro aliquo principe celebraretur, quemadmodum ex Aemilio Probo liquet, vbi liberè contendit Muſicam prout erant tunc temporis mores *abeſſe à principis perſona, ſaltare vero in vitÿs etiam poni*; tantum abeſt vt illud probare potuerit, quod de Perſarum Rege ſcriptum reliquit Duris Samius, nempe eum ſemel in anno ſaltare conſueuiſſe, idque temulentũ: quo die ſacra Deo ſuo quem *Mithrum* vocabãt faceret. Certè apud Romanos ſummæ infamiæ erat hominem ſaltare, ac præſertim ciuem, cui multum credebant his moribus compoſitis, & quæſitis ad aliorum oblectationem, detractum iri grauitatis, & modeſtiæ; ita vt Marci Tullij Ciceronis illud quandoque effatum fuerit *nemo enim fere ſaltat ſobrius*: & idem Gabinium, & Catilinam; vt Cato Murenam *ſaltatores* vocaſſe ſatis habuerint, vt illos probris omnibus inquinatos eſſe denotarent; quemadmodum Saluſtius idem de Sempronia iudicium tulit cùm illam pſallere, & ſaltare elegantius dixit, quàm par eſſet honeſtæ, & pudicæ fœminæ.

2. *Et ſaltationē, quam nōnulli damnant.*

In Epamin.

In 7. hiſtor.

In Catilinar.

At omnes illos opinor non rem, ſed abuſum qui in ea nonnunquam committitur damnaſſe; nam quantum ad honeſtas, & moderatas ſaltationes attinet, ſcio quidem magnum illis ſemper honorem habitum fuiſſe à pluribus viris grauiſſimis, & qui nõ minus quã tetrici illi Catones callidè prudenterque de rebus iudicabant. vt non illud vulgare ſtudium, non obſcœnum fuiſſe exiſtimandum ſit, *quippe quod à ſua dignitate*, vt Scaliger inquit *neutiquam alie-*

3. *Sed immerito cũ honeſta ſit.*

lib. 1. Poetic. cap. 18.

alienum Heroes arbitrati ſunt; ſanè ſaltarunt, & Theſeus, & Achilles, & Pyrrhus, & Socrates. Enimuero quis maiorem inter fortiſſimos, & ſapientiſſimos Duces, vel veriorem laudem vnquam obtinuit quàm Epaminondas, & tamen hunc cantaſſe probè, & ſaltaſſe decenter, nullus eſt adeo parum in antiquioribus literis verſatus, qui apud Aemilium Probum non legerit; aut tam obtuſi ingenij, qui hunc potius ex laſciuiente, & diſſoluta propenſione talia feciſſe exiſtimet, quàm quod homines, ſaltatione videret agiliores fieri, & quendam in ſe pugnandi ardorem, modumque concipere.

4. *Et ad bellum etiam valde conducibilis.* Quæ fuit etiam Lycurgi cogitatio, cùm inter corporis exercitia, quibus Lacedæmoniorum Iuuenes durari ad laborem, & ad bellum aptos reddi volebat, choreas, & ſaltationem retulit; maximè vero illam quæ *Bibaſis* dicebatur, quæque σχήματα πολεμικά ſeu *bellicas configurationes* quæ lentæ, & cautæ erant repræſentabat; Sic enim de illa Quintilianus (lib. 1. cap. 18. inſtit.) *Lacedæmonios quidem etiam ſaltationem quandam ad bella quoque vtilem, habuiſſe inter exercitationes accepimus,* imo quo magis concinna motione hoſtes aggrederentur, pueri apud eoſdem nudi ſaltare diſcebant, quod his verbis teſtatur Plutarchus (in Lycurgo.) *aſſuefecit* nempe Lycurgus *iuxta puellas atque adultos nudos in publico verſari, certiſque ſolemnibus ſaltare, & cantare, aſſiſtentibus atque ſpectantibus iuuenibus*: modumque, vulgaris eius ſaltationis præclarè Lucianus expreſſit, in dialogo de ſaltatione. Quamobrem non audiendus eſt Iuuenalis cùm ex licentia ſatyrica, & communi Romanorum in Græcos inuidia vitio illis ſaltationem vertere conatur in his verſibus ex Satyra vndecima.

illa fruatur
Vocibus obſcœnis, omnique libidinis arte
Qui Lacedæmonium pede nudo lubricat orbem

Sic enim poſtremum hunc malo legere quàm cœlum terræ miſcere, & quicquid habent antiquitatis armamentaria Muſarum excutere, vt locus in illo ſit vel *pytiſmati*, vel *pytiliſmati*, vel *poppyſmati*, vel *pyreiſmati*, vel *pedemati*, vel *proptyſmati*, vel *petteumati*, vel *pygiſmati*, alijſque doctiorum hominum lectionibus, quæ plerumque tam diuerſæ ſunt, quàm ſubtiles & argutæ.

5. Sed quid vlterius immoror in aſſerenda proborum ſuffragijs,

aut vindicanda ab iniquorum calumnijs saltatione; cùm vnius Platonis testimonium litem hanc optimè diiudicet in bellicæ Gymnasticæ fauorem, eamque à saltatoria non fuisse disiunctam ostendat, dum saltationis ipsius secundum omnem suum ambitum consideratæ, tres primum species constituit, *militarem* nempe; *domesticam* ceu paci, & vrbanæ hominum consuetudini conuenientem; ac *mediam*, ceu ἀμφισβητησίμην in sacrificijs, atque expiationibus vsurpari solitam: & *militarem* quidem eorum esse dicit, qui modo inclinationibus ad læuam, aut dextram; hostium, incursus, inuasiones, declinationesque imitabantur; atque hanc tanti semper in sua Republica fecit, vt voluerit magistros haberi, qui mercede publica conducti, viros simul, ac mulieres illam edocerent; arbitratus hac via, non parum momenti accessurum ad peritiam militaris disciplinæ, quasi ex schemate conuenientissimo adipiscendam: & eadem mente, optimos olim ad bellum habitos fuisse, qui deorum in sacrificijs peritè tripudiarent, censuit apud Athenæum Socrates. Vnde profecto mirari subit aliquoties, quid in mentem venerit Federico Imperatori eius nominis tertio, *vt febri se detineri mallet quàm saltationi operam dare*. aut Alphonso Aragonum, & Siciliæ Regi, vt exercitationem hanc Gallis nostratibus admodum familiarem, vitio insaniæ proximo verteret, cùm præter allatas superius grauissimorum auctorum rationes, & fortissimorum ducum exempla, quæ contrarium suadere possent; vnius Scipionis Africani vita numquam non prudentissimè, sapientissimèque transacta, per se satis sufficiat ad istius calumniæ aculeũ penitus retũdẽdum; huic enim supercilium illud priscæ grauitatis Romanæ, de quo supra dicebamus, minimè obfuit, quominus melioris vitæ & doctrinæ antistes Seneca, laudi illi potius quàm vitio datum fuisse scribat, quod saltationum modos edoctus, scitè nonnunquam, eleganterque tripudiaret. Aut si Regum sententia, non nisi Regis alterius auctoritate infringi, & debilitari debet; habemus in promptu contrarium Ferdinandi Hispaniarum Regis de saltatione iudiciũ, in qua postquam Neapoli, Ferdinandum Piscarium numerosi incessus grauitate, & amoena illa pedum alternatione, cœteros nobiles adolescentes longo post se interuallo relinquentem vidit, quasi futuri conscius pronunciauit, euasurum hunc aliquando

5. *Vnde ex tribus eius differentijs vna militaris dicebatur.*

lib. 14.

Panorm. lib. 1

in magnum atque omnium longè præstãtissimum imperatorem.

6. *Quæ varia semper fuit penes diuersas nationes vt ex celebriorũ enumeratione patet.*

Hæc autem omnia, de choreis nostris vulgaribus, quæ ad hilaritatis testificationem inter amicos, & mulierum consessus certa quadam, & astricta numeris pedum motione celebrantur, intelligenda sunt; nam quod de *Pyrricha* alijsque saltationibus *bellicrepis* apud autores leguntur, à nemine vnquam puto fuisse condemnata: vt neque etiam communes illas, & ciuiles censeo potuisse vituperari, nisi ab illis qui propter quorumdam intemperantiam, studium aliquod honestum, & laudabile continuò proscribunt. Fuerunt autem Pyrrichæ saltationes apud antiquos, velut genus quoddam ad illas omnes, quæ præliorum imaginem penes diuersas nationes, varijs item nominibus, & diuerso plerumque apparatu exhibebant. quales erant *Orsitis*, & *Epichedios* apud Cretenses; *Carpaea* penes Aemanenses, & Magnetes; *Bibasis* inter Lacædemonios, & *Bellicrepa* apud Romanos, quam Romulus instituit, teste Festo Pompeio, *ne simile pateretur, quod fecerat ipse, cùm à Ludis, Sabinorum virgines rapuit*; tum etiam quæ à Iulio
lib.4.cap.14. Polluce enumerantur *Tetracosmus* saltationis species Herculi sacra, & militaris; *Comastica* pugnam, & plagas habens; *Colabrismus* Thracica saltatio, & Carica; atque si rem antiquissimam similitudine quadam eius assequi licet, quæ postremis hisce temporibus à Saracenis ad nos deriuata est, *Scopia* illa seu *Moresca* saltatio quæ totius corporis, crurumque, ac oris, & colli obliquo hinc, & inde motu, perpetuaque conuersione perficitur: nisi potius eadem sit quæ ab Italis *Mattacina* dicitur, forsan à ἀπὸ τοῦ μαθεῖν quod inter alia *insanire* significat, & à Choribãtibus quorum propria fuisse videtur, ad Saracenos deducta sit. Denique huc etiam pertinet *gladiatiorius ludus* quem inter nudo mẽses, & infestos gladios, Gothi, ac Sueci celebrant, quemadmodum refert
lib.15.c.10. Olaus magnus. Quinimo quoties Pythiorum ludorum repræsentationem apud me perpendo, videntur mihi, perbellè ad eiusmodi saltationes armatas posse referri; quod non aliunde probare contendo quàm ex eorum descriptione, quæ talis fuisse dicitur à
lib.4.cap.10. Iulio Polluce, vt quinque partes in illis essent, cùm ab antiquis Pythicus ille modus tibia canebatur, scilicet πεῖρα seu *rudimentum* cum Apollo, Draconem aggressurus locum circumspiciebat, κατακελευσμὸς seu *prouocatio*, cùm Draconem lacessebat; ἰαμβικὸν

cùm

cùm pugnabat; σπονδεῖον cum victoria repræſentabatur; καταχορεύσις denique, & ouatio, cùm Apollo victoriæ carminibus, atque honore exultabat. Eiuſmodi vero ſaltationes Græci communi quodam epitheto ἐνοπλίους ſeu *armatas* aut *militares* appellabant: ſiuè χορείαν ἐν τοῖς ὅπλοις *ſaltationem in armis*, quod video vſurpatum fuiſſe à Iuliano, in oratione prima de laudibus Conſtantini Imperatoris, quem ab exercitio illo ſaltandi, & *ballimachiis* maiorem in modum commendat.

Omnes autem Plato cùm de honeſtis tantum ſaltationibus loqueretur, ſub *Pyrricha* comprӕhenſas voluit; ſic enim inquit in ſeptimo de legibus *duo ſaltationum honeſtarum genera inſtituit is qui inuentor ſaltationis fuit, alterũ bellicum alterũ pacatum; illud Pyrrichen, hoc Emmeliam nuncupans, vtrumque nomine decoro, ac accommodato*. Emmelia enim à congrua, & decenti motione corporis appellata eſt, quia *Emmelles* Græcis illud eſt quod ad melos mouetur: atque hæc eadem genera idem auctor σπουδαῖα id eſt *ſtudioſa ſeriaque* vocabat, & commendabilia. Quamquam non ignoro mult s eſſe ex illorum præſertim cenſu, qui ſe ab exacto iudicio, & accurata rerum eiusmodi diſquiſitione criticos nuncupant, quibus aliter de ſaltationum generibus, & differentijs ſtatuendum videbitur; vt equidẽ res eſt non minimùm apud auctores obſcura, & implicita: verum quia non opis eſt noſtræ, nec muneris tantas inter ipſos componere lites, illud interim lubenter amplector, de quo plures, ac meliores inter ſe conſentiunt. Igitur cùm ſaltationum omnium in genere tres partes aſſignentur à Plutarcho φορά, σχῆμα καὶ, δεῖξις *motio* nimirum, *geſtus* ſeu *figura*, & *demonſtratio* ſeu *oſtenſio*; armatas omnes ad *figuram* referebant; perinde ac vulgares noſtræ choreæ pertinere mihi videntur ad *motionem*; & operoſiores quæ aliquo veſtium, & ſcenarum apparatu exhibentur ad *demonſtrationem*.

7. *Quamquam omnes ad Pyrricham reduci poſſunt.*

At vero quoniam ſatis eſt ad præſens inſtitutum, ſi *Pyrricham* bellatoribus noſtris aſſeruero, vt dignam prorſus in qua, ſi per ſœculi mores liceret ſtrenuè ſe exercerẽt; omiſſa eius origine, quæ non ſecus ac rerum omnium antiquiſſimarum principia, inter varias, & diſcrepantes autorum ſententias, mirum quot in partes diſtrahitur; dum hic a Pallade, aut Curetibus, vt Dionyſius Halycarnaſſeus; alter à Pyrrho quodam ignobili, vt Plinius; alius à Pyr-

8. *De qua idcirco multa diſtinctè proponuntur.*

richo, vt Strabo; nonnullus à Pyrrho Achillis filio; Scaliger vero ἀπὸ τῆς πυρᾶς; & cæteri ab alijs causis eius originem repetunt: certè quod ad modum attinet, vix illam puto diuersitatem aliquam suscepisse, nisi forsan ab armis, quæ pro more nationum pila erant, aut hastæ, lanceæ, acinaces, gesa, sarissæ, peltæ, scuta, conti, & eiusce generis alia: nam figura seu gesticulatio, aut ab vnico Pantomimo, aut à pluribus in cuneum densatis, ijsque nondum ætate prouectis adolescentibus vt plurimum exhibebatur; atque vt in Mylesiarum vltimo, tanquam in tabula mira verborum, & elegantiarum varietate depictà videre licet, *eligebantur pueri, puellæque virenti florentes ætatula, formà conspicui, veste nitidi gressu gestuosi; qui dispositis ordinationibus decoros ambitus inerrabant, & nunc in orbe rotarum flexuoso, nunc in obliquam seriem connexi, & in quadratum Patorem cuneati, aut in cateruæ dissidium separati, Græcanicam saltabant Pyrricham.* Sed magis adhuc curiosè describitur à Dionysio Halycarnassæo, qui saltationem hanc non ab adolescentibus, sed à choro virorum factam tradit; & doctissimus Mercurialis illam ex antiquo marmore repræsentat, cuius beneficio facillimè potest in eius ritum, & cognitionem quisque deuenire. Quamquam præter hos meminerunt adhuc eiusdem saltationis ludicræ, Suetonius in dictatore, capite de varijs spectaculis per eum editis; Aelius Spartianus in historia Hadriani; Ammianus Marcellinus libro Historiæ decimo sexto; & Claudianus versibus illis ex quarto consulatu Honorij quos lubentius refero, quod ex illis constat euidenter antiquum epigramma laudatum ab incomparabili Salmasio, vt probet aciem illam, saltantium in armis ex viris, & mulieribus componi solitam, & *buxeis armis*, non *ex ferro* fuisse instructam, non de omni Pyrricha, sed de particulari aliqua, quæ hoc modo, & his armis edita fuerit, esse intelligendum; sunt vero Claudiani versus qui hoc probant ex multis sequentes.

[Margin: 7. Histor. — 3. gymn. c. 6. — Versu 621. sub finem. — In notis ad Spartianum.]

Heic & belligeros exercuit area lusus.
Armatos heic sæpe choros, certaque vagandi
Textas lege fugas, inconfusosque recursus,
Et pulchras errorum artes, iucundaque Martis
Cernimus, insonuit cùm verbere signa magister,
Mutatosque edunt pariter tunc pectora motus,

In

In latus illisis clypeis, aut rursus in altum
Vibratis, graue parma sonat mucronis acutum
Mumur, & vmbonum pulsu modulante resultans,
Ferreus alterno concentus clauditur ense.
Vna omnis submissa Phalanx tantaque salutant,
Te princeps Galeæ.

vides enim hic *armatos choros*, *mucronis acutum murmur*, *illisos clypeos*, *vmbonum pulsum galeas*, *ferreum concentum*, & alia, que vix est, vt credere possim, rectè cum buxeis armis conuenire, de quibus hæc habet vetus illud Epigramma

Quæ tamen haud vllo chalibis sunt tecta rigore,
Sed solum reddunt buxa tela sonum.

Eiusmodi vero saltationes armatæ cùm tanta apud antiquos in existimatione fuerint, vt quemadmodum refert Aelianus, Athenienses Phrynicum belli ducem creauerint, non gratià, aut fauore ad id impulsi, neque propter generis eius claritudinem, aut diuitias quas haberet; sed quod Pyrrichistis in quadam tragedia conuenientes, & bellicos modulos fecisset; vnde eum confestim bellicis rebus vtiliter præfuturum arbitrati sunt, qui à viris armatis non abhorrentia carmina, in dramate confecisset: sic tamen hominum incuria & longa sœculorum intercapedine iam euiluit, vt nullum exemplum habeam illius apud nos celebratæ, præter hoc vnum, quòd de se refert Iulius Cæsar Scaliger, de cuius viri ingenio cùm ita semper apud me iudicarim, vt illud dum se philosophiæ pallio continuit, rectè, & decentissimè; cùm vero Imperatoris paludamentum induit, futiliter omnia, & vanè locutum fuisse non dubitem asserere; multo minus vadem, me sisterem apud iudices, pro veritate istius suæ saltationis; sed quicquid tandem de illa statuendum sit, narrat is se Bonifacij patrui iussu Pyrricham, & sœpe & diu coram D. Maximiliano repræsentasse, tanto stupore totius Germaniæ, vt aliquando vox illa Imperatoris audita fuerit *hic puer thoracem pro pelle, aut pro cunis habuit*: vt magis propterea mirum sit, quomodo postea tam facilè illum deposuerit quo *mutas agitaret inglorius artes*. Certum est autem & hanc, & omnes armatas saltationes seu *enoplias*, non ob aliud vsurpatas fuisse ab antiquis, nisi vt earum frequenti exercitatione, tam pueri, quàm viri, & mulieres modo hostes effugere, modo inuadere,

lib. 3. cap. 8

lib. 1 poetic. cap 8.

dere, aliosque gestus bellis gerendis necessarios perdiscerent; sic enim Plato de illa censuit. Vnde etiam Lacedæmoniorũ iuuentuti loco bellici progymnasmatis erat, apud quos pueri à quinto statim ætatis anno incipiebant πυῤῥιχίζειν, accinente interim aliquo carmen *Hyporchematicũ*, ad cuius numeros motus componebãt: & Paphlagones apud Xenophontem, cùm Mimam saltatriculã iussu Nysi Pyrricham numerosè, & per omnes modos doctè, sciẽter que saltasse animaduerterent, Græcorum ingenium admirati percunctati sunt *num apud illos mulieres quoque bellorum tractationi incumberent*? Sanè cùm videam efferri tantopere ab omnibus, exercitationem illam vmbratilem que fit in palum à tyronibus, quid tandem causæ esse potest, cur hæc non sit pluris longè facienda; quæ non aliquod lignum immobile, sed hostem viuum, spirantemque sibi fingit, qui pedem tecum conferre, scutum protendere, iaculum torquere, ictus inferre, aut illatos fallere, probèque quantum illi mutuaueris, tantundem referre possit; quem etiam tuo periculo aut ex insidijs adoriri, aut dolo inuadere, aut stratagematibus circumuenire discas, & omnia tandem experiri cum illo, quæ si cruorem demas, veris quam vmbratilibus pugnis sint propiora? Quoniam igitur præter audaciam, & industriam quas in iuuenum animis talis saltatio ingenerat, vires præterea stabilit, adeoque robur, & spirituum ex motu calorem, cuius postea beneficio cuncta in corpore vigent, valentque mirificè; summo desiderio vellem, vt qui non secus ac antiqui bella continuò miscent valde periculosa; ita quemadmodum illi, haberent inter pacis delicias, & voluptates vnde minus in bello timerent, minusque etiam periclitarentur. rectè si quidem dixit Galenus *ex omnibus corporis exercitationibus, eam proculdubio utilissimam uideri quæ ne dum corpus fatigare, uerum etiam animum oblectare ualeat.*

7. de legibus.

De ludo paruę pilæ.

XVI.

1 His succedit venatio plurimũ olim in circo commendata.

Hoc vero præter saltationem, venationis quoque diuersas species efficere notius est apud omnes, quàm vt multis rationibus probari debeat: maximè cum ex ludis qui in Circo, & Amphiteatris populo Romano exhibebantur olim à munerarijs, nulli vnquam venationibus ipsis, gratiores illi fuerint, aut in quibus edendis toto patrimonij censu magis ambitiosè certaretur. vt merito quidem Claudianus Stiliconem ab inusitata diligentia

con-

conquisitis ex Dalmatia, Pindo, Germania, Apennino, Gargano, Hispania, theatralibus feris laudarit, vbi 3.carm.

Quodcumque tremendum
Dentibus, aut insigne iubis, aut nobile cornu,
Aut rigidum setis capitur, decus omne, timorque
Syluarum, non caute latent, non mole resistunt.

& Saluianus Massiliensis eodem sensu dixerit *adeuntur loca abdita, lustrantur inuii saltus, peragrantur syluæ inexplicabiles, conscenduntur nubiferæ alpes, penetrantur niuiferæ valles, & ut deuorari possint à feris uiscera hominum, non licet naturam rerum aliquid habere secretum.* lib.6.de prouident.

2. *Et principum exercitijs.*

Quin etiam pellecti hac venationum dulcedine multi Reges, qui motalium vni liquidissimis semper voluptatibus recreari solent, non tam viuere quam venari visi sunt, ac inter cœteros Mithridates, priusquàm iuuenilis ardor in illo deferbuisset, adeo pertinaciter venandi studio fuit addictus, vt per septem annos continuos ruri degens, his cum voluptate socitatis laboribus, ad omnẽ virtutis patientiam firmissimè corpus obduruerit & ex eodem studio, Darius Persarum rex, iussit adscribi suo sepulchro, quod venator bonus fuisset hoc modo φίλος ἦν τοῖς φίλοις, ἱππεὺς καὶ τοξότης ἄριστος, ἐγενόμην κυνηγῶν, ἐκράτουν, πάντα ποιεῖν ἠδυνάμην hoc est *amicus fui amicis, eques & sagittarius optimus, fui uenator, dominatus sum, omnia agere potui*; quod epicedium refertur ab Eustathio in commentarijs ad Dionysium de orbis descriptione. Atque hac etiam ætate apud eosdem Persas, Imperatores illi præpotentes qui sub *Sophorum* seu mauis *sapientum* nomine tot populos situ dissitos, cultu varios, moribus & institutione barbaros, tranquilla pace gubernant; nusquam ambitiosius lasciuire, delicijsque maioribus perfundi videntur, quàm dum syluestrium equorum, qui in *Seruana* regione ad Caucasi radices turmatim degunt, solemni quidem apud illos, sed dubiæ tamen, multumque periculosæ venationi possunt incumbere: & eorum etiam vicini Turcæ, omnia fere curant remissius quàm venationes, si quidem vt notat Laonicus Chalcocondylas Paiazetes septem millia virorum habuit, qui accipitres curarent, & canes aluit sexies mille: ita nempe illi otium suum condire solent, & à ferarum venatione, ad regna, & prouincias capiendas progredi. lib.3. de reb. turcic.

Verum

3. *Quia bellorũ æmula est.*

Verum etiamsi in illa tot sint oblectationes, tot ad voluptatem illecebræ, dum se inuicem venatores ac feræ deludunt; dum cursu inter se contendunt; dum pugnant vtrimque pari desiderio, illi ne vacui domum recedant, & exhibilentur, hæ vero ne septis includantur, aut in lurconum abdomine suum funus habeant; adsunt ex alia parte labores improbi qui sudorem ab intimis vsque medullis proliciant; offerunt se pericula nec mente præuisa, nec re ipsa leuia, nec explicatu facilia, multa denique singulis diebus inter venandum contingunt, quę non minus degeneres animos arguant, quàm bellorum discrimina. Ac propterea crediderim Aristotelem in politicis, quando partes rei quærendæ explicat, quinque illas statuisse quæ non cauponando, aut permutando victum reperiunt; nempe *vitæ genera Pecuariorum, Agricolarum. Latronum, Piscatorum, & Venatorum*, quæ ad tria tamen *Pecuariorum*, *Agricolarum*, *& Venatorum* melius reduci posse, optimus horum librorum interpræs, & enarrator Giphanius arbitratur; ita tamen, vt ex mente Aristotelis, venatorum appellatione, Aucupes etiam, & Milites veniant, quia vt inquit ipse *pars rei naturà quærendæ est ars ipsa uenandi, qua uti oportet & ad belluas, & in homines qui ad parendum nati, nolunt; tanquam naturà iustum hoc sit bellum*: atque ita indifferenter cùm hic, tum in superioribus alijs locis has bellandi, & venandi artes vsurpat, vt aliquando θηρευτικὴν bellicam, & vice versa bellica θηρευτικὴν sub se complectatur. Quam profecto vtriusque artis inter se consensionem vt exprimerent Poetæ, comitem Bellonæ Dianam adiunxerunt, ijsdemque telis hostes, quibus & feras configere cecinerunt. & Vegetius, ac cœteri qui bellorum rationes penitissimè indagarunt, eos potissimum militiæ idoneos esse tradunt, qui venatorio ludo à teneris essent assueti: nempe quod eadem venatori quæ militi sint incommoda perferenda, cubandum suo dio; excipiendi cœli imbres, & frigora; traijcienda natatu flumina; cursu montes superandi; nunc cum Apris quos dentibus, aut cum Vrsis quos eadem vnguibus instruxit, depugnandum; collocandæ insidiæ, tendendæ plagæ, fraudes omnis generis texendæ, omniaque, vt semel dicam, quæ callidi duces, vt incautum hostem opprimant, solent moliri; eadem vt in retia feras terrestres, & maiores præsertim adigat venatori sunt factitanda.

lib. 1. cap. 5.

Nec perperam dico Venatori, non autem Aucupi, vel Pisca- 4.
tori, quoniam etsi *venationis*, quam hic cum Cicerone, & optimis *Si præsertim*
alijs linguæ latinæ dictatoribus pro *venatu* etiam, nullo discrimi- *terrestres fe-*
ne vsurpo; contra quàm fecisse videntur Sidonius cuius illud est *ras easque*
vtuntur accipitribus ac saginatis Canibus ad venatum, venationibus *maiores & fe*
crebris ad luxum; Etsi inquam triplex constituatur venationis *rociores con-*
differentia, pro pari elemontorum numero aeris, aquæ, & terræ *sectatur.*
in quibus triplex præda degit; & quam certum est Oppianum Epist. 8. lib. 4.
poetam maximum, & qui cum Iulius Scaliger neminem Græco- Lib. 3. de vita
rum audet comparare, nitidissimo carmine integram aboluisse; contempl. c. 17.
tam in *Halieuticis*, & *Cynegeticis* que supersunt, quàm in *Ixeuticis*, de quorum editione postquam spes ea decollauit, quam Franciscus Asculanus, & Cardinalis etiam Sirletus quondam fecerant videtur mihi nihil commodius iacturæ huic sarciendæ posse excogitari, quàm si doctissimus vir Leo Allatius paraphrasim græcã eiusmodi librorum edat, quam inter alias quæ Eutecnio tribuuntur, apud se diligenter emendatam seruari, literis suis mihi aliquando significauit Enimuero licet etiam veteres Herculi ob Erymanthium Aprum confixum, ob superatam Hydram, ob Stymphalidas aues fugatas, & enectas quasi triplicem venationis, piscationis & aucupij palmam detulerint, longè tamen secus arbitrandum est, si Platonem optimum, & sapientissimum Gymnastam de ijs audire volumus, ita in Theæteto, & sub finem septimi de legibus de venandi disciplina constituentem; vt cum tres in species hanc diuisisset aquatilium scilicet, volatilium; & terrestrium animalium: atque illam quæ mutis, & inertibus piscibus, qui neque gradientibus nocere, neque cœli nostri halitum sufferre possunt insidias struit, segnibus tantum conuenire, nullãque laudem mereri asseruisset; vt neque hanc quæ laborum inter missiones, habens, retibus, & laqueis non viribus animi, robur, pernicitatemque auium, aut imbellium aliorum animalium superare conatur; eo tandem deuenit vt solam venationem in bene morata sua ciuitate probet, quæ hostilis cuiusdam prælij gerit imaginem, & cum Lupis, Vrsis, Apris, cæterisque huiusmodi truculentis, ac immanibus belluis, iustum, legitimumque bellum exercet: propterea que Hegesander apud Athenæum scribit *neminem in cœna apud Macedonas accumbere solitum qui Aprum ex-*

tra

Lib. 1. *tra retia non interemisset*: & de illaquoque intelligendus est Marcus Tullius, cum inquit *uenatione ferarum nos exerceri ad similitudinem bellicæ disciplinæ*; nec aliam meo iudicio, auctor ille præ cæteris decori obseruantissimus Xenophon, & quem non minus libenter quàm Platonem Cicero sequitur, in Cyro suo laudauit, cùm illum exercitationis bellicæ gratià, suos milites ad venationem eduxisse refert.

2. De natura deorum.

1 De institut. Cyri.

5. *Vnde multis ducibus pro bellorum tyrocinio fuit vt Herculi in cuius certamine cũ Leone nemæo fallũt pictores.*

Certè ingeniosissimus Poeta Claudianus disertis verbis hanc in Stilichone suo expressit

Si quando socijs tecum venatibus ibant,
Quis Stilichone prior ferro penetrare Leones
Cominus, aut longè virgatas figere Tigres.

Lib. 1. de laudibus Stilich.

Tum & in Honorio

Tu cùm per altas impiger ilices
Præda citatum Cornipedem reges,
Telis iacebunt sponte tuis feræ,
Gaudensque sacris vulneribus Leo,
Admittet hastam morte superbior.

De nupt. Honor & Mariæ

Atque eam ob rem Herculi, quem vnum in heroicæ, & militaris fortitudinis exemplum finxit antiquitas, non minutæ aues fallendæ, non pisces inescandi, sed feræ quotquot in orbe fuerunt atrocissimæ Serpentes, Aper, Leo, Taurus, Hydra debellandæ ab æmula, & infesta sua Iunone obijciuntur. Quamquam vt hoc obiter animaduertam longè falluntur pictores, qui ipsum fingunt Nemæum leonem apprehenso rictu, & diuulsis hinc & inde malis necantem; neque enim ille hac arte interfectus est à fortissimo Heroe, sed faucium pressu strangulatus, eo modo quem exprimit nummus argenteus relatus à Golzio: nam auctor antiquus de certaminibus Herculis nondum Græcè aut Latinè quod sciam editus, hoc accuratè notauit in primo capite, quod de leone est, *cũ enim* inquit *in speluncam biforem confugisset, obturato uno ostio per aliud in feram irrupit, digitorumque uinculis gutture compresso suffocat*: eiusdemque penitus opinionis fuisse videntur Apollodorus, & Euripides, ac Tullius etiam, vbi eiulationem illam Herculis in Trachinis vera hac & germana latinitate donauit.

Fastorum pag. 144.

In Biblioth. in Hercule furente.

O pectora! ò Terga! ò Lacertorum tori!
Vestro ne pressu quondam Nemæus Leo

Freu-

Frendens efflauit grauiter extremum halitum.
& eam ob rem Alexãder Trallianus, ac Sotion geoponicus, quasi nollent falli pictores, in sculpendis imaginibus, quas vanissimè proponunt ad morborũ curationem, aut alios effectus, modum semper exprimunt, quo Hercules Leonem superauit. ita enim hic *si uelis herbam Orobanchem in totum non apparere, quinque testas accipito & in ipsis cum creta aut aliquo alio albo liquore Herculem leonem suffocantem pingito, easque testas ad quatuor angulos, & in medium arui deponito*: alter vero scribit *Herculis erecti Leonem suffocantis imaginem Lapidi insculptam, ac annulo aureo inclusam colicæ mederi*. cap. 9. lib. 2. de agricult. lib. 10. sub finem.

Non igitur alio spectant hæc certamina Herculis, nisi vt periculorum consuetudinem ducibus ingenerent, nec alia ratione argustissima illa verè Aegyptij spiritus ac animi Regina, demissis subter aquam vrinatoribus alias leporem, alias feram istius generis, oblectantis se piscatoria linea Marci Antonij hamo appendi curauit, nisi vt illum tam argutà subtilique fraude edoceret, liberalem magis, & fortissimo duce dignam esse campi, quàm fluminis venationem. Quantum etiam ad Aucupium attinet, certum est plus in illo deliciarum esse, quàm robustæ, masculæque virtutis, & sœpius ad pompam ostentationemque sumptuum, quàm ad oblectationem legitimæ voluptatis pertinere; vt confirmari potest exemplis cùm Baiazetis de quo paulo antea dicebam, tum vero etiam Galeacij Sfortiæ, & Caroli noni francorum Regis, quorum hic quingentis aureis accipitrem emit; ille vero supra centena Falconum paria, in remotissimis ad Oceanũ Borealem locis conquisita, tanto alebat studio, tamque immani sumptu; vt in magnis porticibus, sic apparatum hunc describente Iouio, eæ volucres canterijs, & perticis insidentes, mira cum voluptate spectarentur: quum ex his sedibus ad ornatum, tela serica picta acu, squamosoque, opere inaurati argenti refulgens dependeret, & volucres argenteis sonantibus pedicis vincirentur, pileosque gestarent quorum apices & gemmæ & vniones adornabant. Sic Heroinæ quibus ob infirmitatẽ sequioris naturæ, vires nõ suppetunt ad maiores feras cursu lacessendas, aut earundem impetum obiectu, venabuli frenandum, his blandioribus technis lubentissimè se oblectant. vnde & Euphrosina Alexij Angelij Bizantini Imperatoris

6. *Piscatio vero & Aucupium animos potius soluunt quam faciant*

in elogijs.

toris vxor deſcribitur à Niceta Choniate, auratà chirothecà accipitrem cæteros inter aucupes geſtans, eiuſque adunco roſtro, & pernicibus alis, non mediocre animalium innocentiſſimis faceſſens negotium.

7. *Contra quam in ferarum venatione contingit quæ ſola idcirco in militibus laudatur.*

Ex quibus velim tandem conijcias, Ludouice Comes, quod in hoc vnum tibi alacriter incumbendũ eſt, vt dum *Montis ſcutuli*, in receſſu illo amœniſſimo, & per quã opportuno venationibus omnis generis, moram ducis haud opinior tibi moroſam, vel iniucundam; piſcatione, & aucupio parcius te exerceas; ſed curſu, iaculatione, viribus corporis feras conſecteris, quia huius venationis tyrocinio imbuti Iuuenum animi, ſimul atque belli claſſicum intonuit, clangentem, & accientem Canes cornicinem ſibi videntur exaudire, nec minus fidenter, & intrepidè cum hominibus quàm antea cum feris congrediuntur. Quod Virgilius eleganter expreſſit in Aſcanio à quo poſtquam Numanum qui glorioſè Teucris inſultabat cæſum fuiſſe retulit, continuò etiam ſubiungit.

Tum primum bello celerem intendiſſe ſagittam
Dicitur, ante feras ſolitus terrere fugaces
Aſcanius.

Eodemque modo Camilla quæ virginali manu tot agmina fudit, nõ alibi nutrita fuiſſe dicitur quàm in ſyluis lacte ferino, & Dianæ ſtudijs penitus addicta. Sicut enim qui combibi purpuram volunt, ſufficiunt prius lanam medicamentis quibuſdam, ita poetarum ſapientiſſimus, quorum animos præclara aliqua, & excellenti fortitudine decorari voluit, prius illos inficit venationis exercitio; qua in re non dubito quin ſimile quidpiam Homeri facere voluerit, qui ita Græcorum ducem Idomeneum dilaudat, vt eundem appellet ἄιμονα θήρης, καὶ καλὸν πολεμιστήν; huius enim exemplo, hic

Aeneid. 7. noſter ferme idem de Pico aſſeruit.

Picus equùm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequicquam ex vrbe ſecutos
Mille viros.

Iliade 5. videturque ea laus communis fuiſſe antiquorum omnium, nam idem Homerus hanc rurſus in Scamandro commendat, & Tele-

Odys. 4. machum ire facit in concionem, centum viginti quinque canibus comitatum. Verum quid opus eſt fictis ex ingenio poetarum Heroibus, rem per ſe clariſſimam illuſtrare velle, aut ex Euandri, &

Carmentæ sœculo, in istud documentum historias repetere, cùm Isocrates in Panathenaico de Lacedæmonijs asserat, quod ex Lycurgi instituto *illi quotidie pueros mox à lecto quibuscum singulis libitum, ablegant ad venationem*: & ipsas legiones Romanas ab Imperatore Maximino, solis venationibus frequenter exercitas fuisse, scribit Iulius Capitolinus; quinimò Sertorium hac vna arte sœpè victoriam, sœpe euadendi viam ex asperrimis, difficillimis que locis præmunijsse auctor est Plutarchus; apud quem Pelopidas quoque *rudimenta militiæ à venatu auspicatus est*: & Philopemen, ac Alexander si quando à militia cessarent, non alijs quam venationum studijs otium impendebāt. Quibus exemplis si quicquam mihi ex nostrorum temporum historia addere liceat, hoc tantum erit, quod apud nostrates Gallos diuturna obseruatione compertum est; Reges qui plurimum venationibus delectati sunt, eosdem præ cæteris non domesticis modo, sed exterarum gentium Imperatoribus, bellicosissimos gloriosissimosque extitisse; quasi translata ab obsessis ferarum lustris, & earumdem cæde ad prælia, vrbium obsidiones, ac cætera armorum munia, exercitationes; quorum de causa dicebat prudenter Philostratus *ei qui belli dux & Imperator aliquando futurus est, maximè necessaria fore venationum exercitia*. Sed ne in his diutius immorer quæ reliquorum Principum virtutibus, quibus nihil per me detractum vellem obstruere possunt, in ea semper fui opinione, vt quemadmodum canis venaticus pernicitate, ac viribus in campis emicat, atque aduersus feras audax irrumpit: Aulicus vero aut in delicijs tantum habitus, vbi naribus aprum sensit, in fugam versus, exterritusque ad venatores refugit, sic adolescentes qui in venationum laboribus tanquam disciplinæ militaris rudimentum quoddam posuerunt, cùm in hostes impressio facienda fuerit, nulla periculi nouitate terrentur, eodemque vultu minaces aduersariorum gladios, quo dentes aprorum lunatos, Ceruorum cornua multiplici velut pilorum serie horrida, & aliorum animalium incuruos vngues, hiantes que fauces intrepidi sufferre condiscunt. Cùm ex aduerso qui nihil vnquam duri, aut laboriosi experti sunt, prima stipendia vix tolerare possint, aut si in illis quidem perdurant, multa sœpius indignè committunt, & omnia quàm cæteri longè semper experiuntur difficiliora. Quamobrem, si me audis Lu-

libro de Iosepho.

Ludouice

douice Comes iterum te de ijs cum libertate monentem, quibus dum ab armis ordinibusque ducţandis temperas operæ pretium est te diligenter operam nauare.

Sæpe volutabris pulsos syluestribus Apros
Latratu turbabis agens, montesque per altos,
Ingentem clamore premes ad retia Ceruum.

non quo laboribus assuescas, quos iam antea domesticà cõsuetudine tibi familiares fecisti, sed potius ne desuescas; vt dissipatis simul continua membrorum agitatione supernacaneis humoribus, prosperam valetudinem, & qualis in milite laudatur corporis firmitatem consequaris. Siquidem optimè istius recordaris quod de militibus dixit Cicero, *ibant in prœlium corpore Tauri validissimi, impetu Leonis acerrimi similes*.

ad Heren.

XVII. 1 *Tum natãdi peritia quę plurimi ab antiquis æstimabatur.*

Sed non minus quoque Tyroni laborandum est vt possit instar Scipionis Africani

vndosum frangere nando
Indutus Thoraca vadum.

militia enim non erit, aut natatus existimabitur, tam necessarius militi, quàm in propinquo aquæ sunt, & facilè secum exitium trahunt; vt minùs hic scirè quam Belluæ, non turpe modo, sed valde etiam periculosum sit; quandoquidem sœpe numero contingit, vt torrẽtes niuibus, aut imbre tumefactos, fluminaque pontibus nõ substrata superare militem oporteat; aut prœlio nauali decertare, quo impendente discrimine, si natatu deficiatur, quis dubitat eidem statim pereundum esse, communi cum Cyri militibus fato, quos omnes ob nandi imperitiam, suffocatos aquis fuisse, memoria à Xenophonte proditum est.

In expedit. Cyri minor.

2. *Vt ignobile mortis genus deuitarent.*

Et vero cùm antiquissimis illis Heroum temporibus, quibus omnia velut ex altioris cuiusdam sapientiæ penetralibus deprompta, in hominum vsus, opinionesque sese insinuabant, nandi facultas tribus potissimum de causis in pretio, ac existimatione apud omnes haberetur, harum vna & altera huc tantùm spectabant, quod genus istud mortis ignobile, viroque forti prorsus indignum arbitrarentur; quia in eo nec virtuti, nec honestati locus vllus esset relictus; quemadmodum Valerius Flaccus luculenter in Argonautis expressit, quos sæuiente Pelago molliter querentes facit ob vile mortis genus, quod sibi imminere videbant.

Achilleid. li. 1

Hæc

Hæc iterant, segnique flentes occumbere leto:
Magnanimus spectat Pharetras, & inutile robur
Amphitryoniades, miscent suprema pauentes
Verba alij, iunguntque manus, atque ora fatigant.

Ex Ouidius eadem etiam de causa dicebat

Non letum timeo, genus est miserabile leti,
Demite naufragium mors mihi salus erit.

Sed nos supra hoc idem quoque ex Hippomedontis indignatione declarauimus.

Præterea mortem eiusmodi, vel eo potissimum nomine reformidabant, quod sepultorum in aquis animam, seu potius *igneum illum vigorem* tantopere à Virgilio celebratum, confestim ab elemento contrario extingui, quod Heraclitus volebat, perireque vnà cum corpore, nec simul cum alijs qui diuerso genere leti interierant, beatas Elysiorum sedes adire, certò persuasum habe- 3. *Etinquo animam quoque interire persuasum erat.*
rent. vnde factum narrat Synesius, vt cùm ab Homero mortui excitantur ab inferis, nunquam apud eos Aiax Oileus introducatur, vt nimirum quem antea non adijsse Plutonis domum cum cæteris, sed penitus extinctum fuisse dixisset.

Sic Aiax periit salsam vt bibit æquoris vndam. Odyss. 4.

quæquidem opinio tam latè per gentes olim diffusa fuit, vt idem Synesius de socijs suis Alexandriam nauigantibus tradat, quod in epist.
tempestate suborta, sicas manibus exeruerint, vt animæ alioqui morituræ, gladio viam aperirent: & Augusto cœnante apud Vedium Pollionem, qui vt inquit Tertullianus *seruos murænis inuadendos obiectabat, vtique statim coquendis, vt in visceribus earum aliquid de seruorum suorum corporibus, & ipse gustaret*. cùm è seruis vnus ad eiusmodi feras suo sanguine saginandas, ob fractũ cristallinum damnatus esset, ille vt refert Seneca vociferans, ad Augusti pedes confugit, non quidem vt capitale supplicium quo se dignum iudicabat, sed vt supplicij genus deprecaretur, ne aquis immersus ad Elysios campos nunquam perueniret. indeque Palinurus cùm in eos aditum sibi fieri postularet, quia tamen vndis demersus interierat, tale responsum tulit à Sibylla

lib de pallio

lib. 3. de Ira cap. 40.

Vnde hæc ò Palinure tibi tam dira Cupido?
Tu stygias inhumatus aquas, amnemque seuerum
Eumenidum adspicies, ripamque iniussus abibis.

& nescio quis Terræ filius apud Alexandrum Aetholum

Infœlix vndas tumulum sortitus, at ipsum
Collum fune ligans huic comes arcum adijt.

Sed parco lubens huic doctrinæ lucem fœnerari, quam scio prope d em illustratam iri debere omnibus ingenij, & doctrinæ ornamentis, ab doctissimo viro Petro Laseyna in libro quem sub Incude cum haberet *de iis qui in aquis intereunt*, & vehementius vrgeret studia, atque instaret sibi, quasi Musæ repertæ forēt cruciandis, & non oblectandis animis, audio, ex amicorum literis eum pridie quàm ad me scribirent, vitam amisisse. Enimuero cùm hæ causæ potentissimæ fuerint apud antiquos ad persuadendum illis, ne natandi studio parum diligenter incumberent.

4. *Ac etiam propter oblectationem & vsū in diuersis vitæ muneribus potissimum que in militia.*

Tertia tamen quam partim ex oblectatione, partim etiam ex necessitate diuersorum munium obeundorum, ac periculi quoties occurrit deuitandi, habuerunt, sic omnibus arrisit, qui priscà illa superstitione non tenentur irretiti; nec ita subtiliter in causas rerum, & momenta inquirunt, vt eius tantum gratià non minimū operæ in acquirenda, & comparanda sibi natādi peritia existimarint esse collocandum. Atque vt quemadmodum incœpi, de eius in re militari præstantia, ac vtilitate dicere pergam, quis vnquam sanæ mentis negare poterit, quin insignis omnino habenda sit? post tot illustria exempla quæ passim in historicorum libris occurrunt; & illud speciatim quod in Cæsare tota adhuc stupet miraturque posteritas, hic enim scribente Tranquillo, Alexandriæ circa oppugnationem pontis, eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribusque eodem se præcipitantibus, cùm in mare desilijsset, nando per ducentos passus euasit ad proximam nauim, elatà læuà ne libelli quos tenebat madefierent, & paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis. Sic Brutus in obsidione Mutinensi præcluso omni aditu, cùm literas ad Hircium aliter non posset, per vrinatores tuto transmittendas curauit: & Genuenses præclaræ victoriæ naualis momentum debent homini cuidam postremæ sortis, & ab aquarum frequentatione *Mergi* Cognomen adepto; qui in medio pugnæ sæuientis ardore, galeà tectus, & breui cultro accinctus, clam se in mare demisit, & regiarum ac hostilium nauium maximæ, funes anchorarios, nullo negotio præcidit, vt memini quondam me legisse apud Iacobum

Brace-

Bracelium in historia de bello Genuensium aduersus Hispanos. Sed vix in aliorum historijs simile exemplum reperietur, eius quod in recenti nostra, ab vrinatore quodam robustissimo editum legitur, dũ ab Anglicæ classis præfecto Bukinghamio, *Rea Insula*, quæ intercurrente oceani triũ circiter millium depressiore alueo, Rupeculanæ oræ subiacet, anno huius sœculi supra trigesimum septimo, obsidione cingeretur; etenim cùm Thoerasius Dux ille inclytus, cuius fortitudine, & prudẽtiâ vrbium salus tamdiu stetit, Martinianæ arci, cui tunc, quæ Gallorum fortuna fuit, præerat, extrema omnia cùm ab hostium continuis impressionibus, tum etiam à commeatuum penuria impendere videret; tribus ex suis animos fecit, vt declinandis Britannorum naualibus stationibus, inito solerti natatu, literas in regia castra, quibus tum temporis Rupella cingebatur, deferrent; ijsque non cunctanter tale discrimen subeuntibus, ac noctu in mare demissis, eorum vnus ante exortum diẽ, aquis absorptus interijt; alter vero lacertorum robore, ac animo tandem destitutus, hosti se permittere coactus fuit, sed tertius cæteris valentior, gente vasco, cui *Petræus* nomen erat, conceptis virilibus animis, quantum supererat itineris emensus est, seque ex Oceano saluum eijecit ad Ludouicea castra; quamquam ita labore fractus, & grandiorum piscium qui in *belluoso* illo, vt Auienus eum vocat *Oceano*, frequentes sunt, morsibus acerrimis debilitatus, vt non insisteret pedibus, sed reptatu viam capesceret ad Inculismeum ducem, à quo postea Lutetiam dimissus, magna cùm Regis, tum Eminentissimi tui Patrui Legati per id tempus ad illum Pontificij, & reliquorum Principum beneuolentiâ, studijsque, & largitionibus fuit exceptus. vt hoc exemplum iure aliorum loco esse possit, quæ in *Cola* Catanẽsi qui *Piscis* idcirco dictus est, quia plus in aquis degere quàm in terris victitare solebat; & in quodam alio qui ab Enaria (quæ inter Pithecusas è conspectu Neapolis, insula sita est) Prochytam vsque per intermedij Pelagi stadia ferme quinquaginta, nando pertransibat, Iouianus Pontanus & alij, super omnia, quæ post hominum memoriam vnquam audita sunt, admirãtur. Nec sanè immerito, cùm hi Leucotheam adeo propitiam non habuerint, vt illis κρήδεμνον idest *teniam*, seu *fasciam* pectori subijciendam dederit, qua interim subleuarentur, nec mergi possent; quemadmodum illam vlyssi Lib. 1.

fecisse, cùm per triduum in mari, & fluctibus natare deberet, Homerus non tam verè tradidit quàm ingeniosè & ex Poetarum, Rhetorumque præceptis, quibus abundè cautum est, si fictio quæ naturam imitari debet, nihil quicquam in se habeat, quod impossibile videri possit. sed neque Turnus tali fascia à Iunone aut sorore Iuturna donatus fuerat.

Aeneid. 9. *Cum demum præceps saltu sese omnibus armis*
In fluuium dedit.

Aeneid. 11. nec Metabus tali se præsidio munitum sensit, cùm magna Volscorum præmente caterua, spumantem ripis Amasenum superauit; sed extrema necessitas ambobus pro Leucothea fuit, & natandi vsus pro fascia pectorali.

5. *Ex quo pueri statim à teneris natatu exercebantur.* Quare cum tot ille nominibus ad omnes vitæ actiones, & bellicas præsertim vtilis esse depræhendatur; inde adducti Persæ, quos Marti deuouebant adolescentes, eosdem ex consilio sapientum, quibus gubernabantur, venatu, ac natatu exerceri volebant, & inter præcipuas Solonis leges quas ille circa puerorum curam, & educationem non paucas tulit, hæc vna pariter haud vltima fuit
lib. 2. titul. 4. quam explicat Petitus *Pueri natare & literas primùm docentor* nēpe vt inquit Anonymus ad Aphthonium, quo possent leges nosse, & Reipublicæ operam quam debent præstare in bellis naualibus. Qua etiam de causa Romanis tanti olim fuit eius studium coluisse, vt nulla maior apud illos ignorantiæ nota inuri posset, quàm dum aliquis nec literas, nec natare scire dicebatur. vnde Horatius de amatore quodam indignabundus quærit, *Cur timet Flauum Tiberim tangere?*
lib. 3. Od. & è contra Enipeum laudat, quod

Non quisquam citius æque
Thusco denatat alueo.

sic apud Tibullum placet alius

lib. 1. eleg. 4. *Quod placidam niueo pectore pellit aquam.*

quibus rectè etiam conuenit quod habet Seneca in controuersijs *sciebam hoc te facturum, & matri tuæ querenti de tua desidia dixerā*
contr. 27. πρῶτον κολυμβᾷν, δεύτερον δὲ γράμματα & hac ratione Catonē adductum existimo vt filio suo præiret, eumque doceret ipse, non solum iaculari, aut armis depugnare; sed & pugilum exercere, & æstum ac frigus ferre, ac fluminum vorticosa, & rapida natando superare, & transmittere. Quod Augustum similiter circa nepotes

suos

suos fecisse Suetonio credendum est, nisi forsan aliquis cum Lipsio sibi persuadeat, Augustum splendore, & existimatione sui longè supra Catonem fuisse, vixque illi in mentem venire potuisse iam seni, vt sese ad hæc externa, & popularia demitteret; ac propterea eiusdem Lipsij ductu *notare* potius quàm *natare* legat. Sed pace tanti viri dixerim, fluctus hac sua coniecturà, & emendatione tanquam in simpulo concitari, & turbari non minimum vbi nullus vortex est; si quidem non in mari tantum, aut fluminibus natabant Romani, verum quandoque etiam domi in ipsis Gymnasijs, interdum, & in priuatis balneis, natatui æstate præsertim indulgebant: Balnea vero huic rei satis idonea fuisse indicat Plinius iunior non vno loco, sed præsertim libro quinto vbi villæ suæ amœnitatem describit, *inde* inquit *apodyterium balnei laxum, & hilare excipit cella frigidaria, in qua baptisterium amplum atque opacum: si natare latius aut tepidus velis, in area piscina est, in proximo puteus, ex quo possis rursus abstergi si pœniteat teporis.* Si igitur Plinius habuit vbi priuatim nataret, cur Augustus easdem delitias vsurpare non potuerit, & in piscina aliqua cum nepotibus natare, equidem non video.

Epist. 6.

6. Vt etiã Tyrones Romani.

Quod vero ad milites spectat, delectus fuit Romæ campus Martius Tyberi vicinus, *in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, & lassitudinem cursus, natandi labore deponeret.* quod item illos in statiuis fecisse æstiuo tempore, si flumen aliquod vicinum præterlaberetur, aut mare longius non abesset, scio fuisse iam antea à multis scriptoribus memoriæ commendatum. Hoc vero quantum illis postea ad bellicas functiones inseruiret, declarauit Cæsaris miles in expeditione aduersus Petreium, & Afranium, cùm iussus fluuium natatu transmittere paruit Imperatori.

Veget. lib. 1. cap. 10.

Rapuitque ruens in prælia miles
Quod fugiens timuisset iter, mox vda receptis
Membra fouens armis.

7. Et Galli, ac Germaniquos Romanis hac in exercitatione aliqui superiores faciunt.

Atque hæc eadem laus propria etiam Gallorum fuisse videtur ex Ammiano Marcellino apud quem Iouianus Imperator *edicit vt sistatur agmen, & assueti natare Galli amnem primi omnium penetrarent: vt ijs magnitudine fluentorum abreptis, residuorum pertinacia frangeretur; aut si id perfecissent innocui, transitus fidentior*

lib. 25.

 tenta-

tentaretur. electique sunt ad id negotium habiles, qui maxima præ-cæteris flumina transmeare in regionibus genuinis, à primà pueritià sunt instituti: & paulò post de ijsdem addit *spe citius ripas occupa-uere contrarias.* At longè antea Brennus eorundem in natando in-dustriæ periculum fecerat, quum Græciam popularetur, nam solutis pontibus ab aduersarijs, quos ipse ad Sperchium amnem fecerat *relicto* vt inquit Pausanias *vetere pontium transitu, ad infe-riores amnis partes militum decem millia natandi peritissimum quemque, & corporis staturà (vt sunt Galli præ cæteris hominibus eximia corporum magnitudine) eminentissimum, misit.* quo ferme modo Tacitus, & Dion etiam Nicenus asserunt Batauorum equites, ex præcipuo nandi studio integris turmis Rhenum, Istrumque seu Danubium perrumpere solitos; quē vltimum flu-uium, ne par exemplum industriæ sœculo nostro deesset, Tartari sub annum MDXCIV, traiecere equorum iubas vna manu stringentes, gladios, autem alterà. Sed mirari tamen quis posset, vnde sit quod Tacitus Germanis natandi gloriam adeo illustrem affingat, vt collati cum ipsis Romani nulli omnino videri possint, sic enim ille *Miles Romanus armis grauis, & nandi pauidus: Ger-manos fluminibus suetos, leuitas armorum, & proceritas corporum sustollit.* quod equidem nescio quàm verum esse possit, si non hæc falsa sunt, quæ per tot exempla Romanæ disciplinæ in cōtrarium à reliquis auctoribus afferuntur; aut exempla illa disciplinæ me-lioris, penitus cum senescente Republica exaruerint; quod vt credam, facit Iouianus Imperator qui militibus Romanis dari sibi copiam transeundi Tigridis flagitantibus, eos exorabat *ne se periculosis committerent gurgitibus, nandi imperitos esse complures asserens*, vt auctor est Ammianus Marcellinus. Verum qui reli-quis auctoribus cum Tacito, & Ammiano conueniat, aliorum esto decernere, meum vero Tyrones interim monere, ne supina qua-dam inertia Caligulę similes euadant, vel Alexandro, quorum ille docilis ad cœtera natare tamen nescijt, hic vero Nysam Vrbem oppugnaturus, subindeque ab amne minime vadoso præpedi-tus in hanc querelam erupit ὁ κάκιστος ἐγὼ νεῖν οὐκ ἔμαθον *Cur ego miserrimus nare non didici?* mulierum quippe est sedere in solio, virorum autem natare in alueo, vbi aquarum pericula, & vitare discant, & non metuere quoties sese offerent superanda.

in Phocicis.

lib. 2. histor.

lib. 25.

Præ-

XIIX. *Et Acrochirismus seu Lucta gallica.* lib. 4.

Præter has exercitationes contendunt aliqui *Acrochirismum* seu colluctationem quæ summis tantum manibus fiebat, nulla alia corporis parte in certamen adductà, ipsis pariter vtilem esse, qui militari gloriæ inuigilant: quod etiam si minimè negandum duxerim, propter auctoritatem Possidonij, qui apud Athenæum Celtarum bellicosissimos populos, tali inter se digitorum nexu, & complicatione contendere solitos refert, ita vt ab illis, eius generis pugilatus, etiam num hodie *Luctæ Gallicæ* appellationem apud multos, ac præsertim Italos sortitus sit. Vereor tamen ne potiùs ad Athletas pertineat, quamuis vt optimè docet Mercurialis, perraro & ipsi huiusmodi certamine contenderent: vnde Sostratum Pancratiasten vnicum ex antiquis refert, qui expectationem aliquam ex eo, studiumque populare in palæstram attulerit; & Galenus ἀκροχειρίσμους ad exercitationes potius refert (lib. 2. de sanit tuend.) quæ celeritate peraguntur, citraque robur, & violentiam: ex quo sanitati plurimum illos conducere inquit, tum vero maximè brachiorum ac manum optimæ dispositioni, *quippe itatio cursusque crurum exercitationes sunt: Acrochirismi & Schiamachiæ brachiorum ac manum propria.* At vero quando res aliter se haberet, nihilo citius tamen de hac exercitatione mihi dicendum esse arbitrarer, qui non omnes explicandas suscepi, quæ penes antiquos in vsu, & consuetudine fuerunt, sed illas tantum quæ velut ex naufragio melioris disciplinæ ad nos apulerunt, & vel integræ, vel molli quodam flexu nouitatis, ad vsus moresque sœculi nostri leuiter inflexæ, militaris disciplinæ partem adhuc meliorem, magisque necessariam constituunt.

XIX. *1 Sequitur exercitatio militis armati sub campi doctore.*

Enimuero postquam istis exercitationibus de quibus huc vsque dictum est, *inermis Tyro* studium, operamque præclarè nauauerit, certum est omnino quod longè ad illas paratior accedet, quæ non nisi ab armis instructo suscipi possunt, aut absolui. Harum autem gratià compertum est, Romanos posteriori quidem æuo ὁπλοδιδασκάλους & pędonomos habuisse; seu mauis quos Isidorus *Custodes*; Iuuenalis Claudianus, & Plinius in panegyrico ad Traianum *Magistros*; Tertullianus *Monitores*, Ammianus *Tribunos armaturarũ*; & Vegetius, ac alij passim *Campi*, aut *armorũ doctores* appellant; de quibus omnibus intelligendum censeo Iulium Capitolinum in Maximino ex epistola Alexandri Augusti *veteres milites tibi,*

lib. 9. c 8. Sarytra. 5. Apolog. c 30

Maximine mi carissime, non tradidi, quod veritus sum ne vitia eorum sub aliis inolescentia emendare non posses, habes tyrones ad tuos mores, ad tuam virtutem, ad tuum laborem, eos fac militiam addiscere, vt mihi multos Maximinos Reipublicæ vtiles efficias.
lib.4. reipub. Romanę. nec plura post Lazium, & peritissimos alios capitales que nostri temporis criticos de hac voce dico, ne gestum fingere coram Roscio videar, aut quæstiones illas fouere quas idonearum vocum, antiquorumque verborum bene periti, quasi nulli alteri bono eorum doctrina esse posset, de nominibus ipsis agitant. Quamobrem vt de re ipsa tantummodo dicam, primis Reipublicæ nascentis temporibus, quibus, vt in exortu rerum fieri amat, cuncta magis incultè, ac inordinatè procedebant, centuriones aliquos aut milites armorum, annorumque veteres, & emeritos militariũ eiusmodi prælusionum, exercitiorumque arbitros, & moderatores esse voluerunt, duplicis annonæ stipendio ad istud munus obeundum inuitatos: cùm interim Tyrones qui parum in hac disciplina proficerent, hordeo pro frumento donarentur; vt monet
lib.1.cap.15. Vegetius, eaque pœna tamdiu plecterentur, donec inspectante aut præfecto Legionis, aut Tribuno, quæ sibi deessent exercendo sese, iugiterque meditando, adiungerent.

2. *Et in Scholis ac basilicis.*

Neque istis legibus eximebantur seniores, qui semel per diem exercebantur, cùm id iunioribus mane, & secundum meridiem fieret, tanta quidem seuerioris disciplinæ constantià, vt tempore hyemis, tectas culmo, vel vlua leuiter *Porticus* equites subirent; Pedites vero quasdam velut *Basilicas* haberent in quibus tempestate, vel ventis aere turbato, sub tecto, armis erudirentur, cæteris autem etiam hybernis diebus si niues tantum, pluuiæque cessarent, exercebantur in campo, ne intermissa consuetudo, & animos militum debilitaret & corpora. De istis igitur porticibus ac
lib.1.cap.19. 21. initio lib.20. basilicis intelligendos opinor Vegetium, ac Ammianum Marcellinum, cùm in legionibus plures *Scholas* esse dicunt; adduntque milites per diuersas Scholas promoueri; & Tribunum scholæ primæ vel secundæ scutariorum nominant; ac item Cassiodorum in varijs vbi sub persona Theodorici Regis *ostentent* inquit *Iuuenes nostri quid in Gymnasio didicerè virtutis, schola Martia mittit examina; pugnaturus est ludo qui se exercere consueuit in otio*. Imo vero Imperatores, ac Duces copiarum supremi, seu quod honori

labo-

laborem ducerent; seu quod exemplo suis esse vellent; aut admirationi, ex domestica illa exercitiorum consuetudine, frequenter immiscebant se militaris disciplinæ tentamentis; ita vt non alterius actionis prolixior sit apud Panegyristas omnes, & antiquos scriptores commendatio; sic enim effert, & dilaudat *P. Valerium Consulem* Liuius; sic *Scipionem Africanum*; Silius sic *Pompeium* Salustius; sic Suetonius *Neronem*; Plinius *Traianum*; Claudianus *Stiliconem*; *Auitum* Sidonius, & alij alios quos referre longũ esset.

Cæterum præter Campidoctores quibus Tyronum omnium exercendorum cura incumbebat, quidam adolescentibus militaturis, & nobilioribus præsertim, primo stipendij anno, custodes deputabantur; vt ex Cicerone notat Seruius ad librum quintum æneidos, in quo Virgilius consuetudinem illam sic expressit. 3. *Præter quas nobiles pueri primo armorum tyrocinio certos quosdam armorũ moderatores habebant.*

Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytidem vocat, & fidam sic fatur ad aurem.

quamquam magis adhuc expresse Plautus in Mostellaria

Ad legionem cùm itant, adminiculum
Eis donant tum aliquem cognatum suum

talemque datum fuisse Argonautis omnibus Iphiclum, Valerius Flaccus innuit Lib. 1.

Donat & Iphiclo pelagus, Iuuenumque labores
Aesonides, fessum Phylace quem miserat æuo,
Non iam operum in partem, monitus sed tradat, vt acres

& eo etiam nonnulli pertrahunt versus Statij Papiniani ex epicedio in patrem lib. 5. syluar.

Hinc tibi vota patrum, credi generosaque pubes
Te monitore regi

quamuis rectius meo iudicio de Scholis Musarum quàm de disciplina castrorum intelligi debeant. verum quia non huc spectant quæ de illis monitoribus haberem dicenda, pannum hunc licèt purpureũ non assuam præsenti lacernæ, sed ad exercitationes armatas reuertar, ne quis in me reprehendat quod in vatibus ineptis meritò damnauit Horatius.

XX.

Harum igitur doctrina cum longè se apud antiquos diffunderet, & prout magna fuit apud illos armorum varietas, distinctis capitibus singulorum explicationem complecteretur, nos certè breuius, ad vsum, geniumque sœculi rem totam conficiemus, vnica 1 *Ea vero alia olim erat quã nunc sit apud nos.*

ca tractationis armorum explicatione, quæ cùm pediti, tum etiam equiti præsens bellorum consuetudo, gentiumque ritus ac propensiones variæ permittunt.

2. *Cum complectatur ambulationẽ armatam quæ optimis de causis intermissa est.*

Nam quamuis maximi semper ab antiquis ęstimata fuerit *ambulatio armata*, cuius occasione D. Augusti, atque Hadriani constitutionibus cauebatur, vt ter mense tam equites quàm pedites ducerẽtur ambulatum, & pedites quidem per decem millia passuum armati, instructique telis omnibus; sic, vt cum gradu militari ambularent, aliquam tamen partem itineris cursu peragerent; & Equites similiter in turmas diuisi, ac armati, tantumdem viæ cõficerent. quominus tamen de illa mihi in præsentia dicendum putem, multa certè in causa sunt, ac in primis, quod eius non tanta est hodie quam olim necessitas, cùm armorum multiplex apparatus quo prisci illi tegebantur, scutum, galea, thorax ferreus, lorica, telorumque varia genera, iam dudum in oblongam fistulam chalybeam degenerarint; & *Sarissarij* tantùm, adhuc premantur aliquo pondere armorum; quod tamen vim illis molestiæ maximam afferre, dum raro, iustum iter conficiunt, non facile adducor vt credam: nostri si quidem exercitus non amplius ex Europa in Asiam, & Africam, aut ex Italia in remotissimas alias prouincias traducuntur, vt Romanis vsu ferme semper veniebat, quo tempore orbis vniuersus Capitolium adorauit: sed singuli suos intra fines continentur, aut in vicinos tantùm mouent, facileque ab impedimentis sese expediunt tot lixarum, & calonum ope, quos non item *mulis illis Marianis* vetustior disciplina indulgebat. Sed plurimùm quoque militibus subleuandis conducit Metatorum industria, qui singulo ferme miliari, propinquos vicos in illorum hospitia designant, in quibus lautè à rusticis tractati, facile ab omnibus itinerum molestijs recreantur.

3. *Tũ Schiamachias diuersas seu vmbratiles pugnas.*

Lib. 1. de sanit. tu.

in Lucullo.

Multo minus etiam necessarium est hic, vt de pugnis vmbratilibus verba faciam, quas Græci voce multum eleganti, & apud ipsos vsitata *Schiamachias* appellant, sic enim Galenus dum inter celeres exercitationes, quæ tamen attentæ violentæque non sunt cursus etiã, & vmbratiles pugnas adnumerat, ita mẽtem suam exprimit δρόμοι δ' εἰσὶ ταῦτα, καὶ σκιαμαχίαι *cursus vero sunt talia, & vmbratiles pugnæ*. Quinimo Plutarchus scribit milites aera gladijs verberãtes hoc est σκιαμαχοῦντας è castris se proripuisse: idẽque in

præ-

præceptis sanitatis σφαιρίζοντας nominat, id est *pila ludentes*, & σκιαμαχοῦντας ex quibus latini postea, verbũ istud græco de fonte cadẽs, suos in vsus deriuarũt, vt M. Varro Romanorũ doctissimus, qui satyram vnã è suis illis Menippeis *Schiamachiam* appellauit, & Suadæ medulla Tullius, cùm vtique sentiret frigere iam se planè in Senatu, non succedentibus Bruto rebus, ita ad illum scribit *vt* Epist. 14. lib.
omnium animi relaxati sint, meæque illæ vehementes contentiones 11.
tanquam Schiamachiæ *esse videantur*. & sanè quamquam nondum planè compertum sit, quales apud antiquos pugnæ forent quæ *vmbratiles* dicebantur, libenter tamen adducor, vt eiusmodi fuisse mihi persuadeam omnes, quæ armis *lusorijs*, & ἀναιμάκτως idest citra sanguinẽ, non *decretorijs* fierẽt, quales erant pugilum non in veritate pugnantium, sed exercentium se *sacculis arenà plenis*, quos, inter vasa, & instrumenta quæ ad gymnasium faciunt enumerat Iulius Pollux; quia nimirum ipsos *cæstuum* loco sumebant, cùm non vero pugillatu, sed innoxio, & ludicro depugnare vellẽt: sic gladiatores dum lucentium mucronum loco plumbeis, aut hebetibus gladijs, ferulisque vel *rudibus* inter se battuebant, exercere se *vmbratili pugna*, & Schiamachia dicebantur.

Sed hoc nomine præsertim donabantur *palares* illæ exercitationes, in quibus Tyro palum sibi humi depangebat, adeo validè vt nutare non posset, sexque pedes, quo virilis staturæ altitudinem referret, eminentem; aduersus quem scuto, & clauà tanquam contra verum aduersarium armatus ferebatur, magnaque contentione dimicabat, & modo velut caput eius, aut faciem petebat, modo lateri imminebat; nunc poplitibus, nunc cruribus quasi ea succisurus gladio minabatur, nihilque bellici artificij omittebat; sed omnem assiliendo, resiliendoque, vt in pugna seria, impetum, conatumque vsurpabat, vt propterea dixerit Iuuenalis Sayra 6.

aut quis non vidit vulnera Pali
Quem cauat assiduis sudibus, scutoque lacessit,
Atque omnes implet numeros.

4. *Quarũ præcipua erat palaris exercitatio seu Palaria.*

vnde huic prelusioni *Palariæ* nomen fuisset docet Sosipater Charisius in institutionibus grammaticis *hæc palaria* inquit *cum milites ad palos exercentur.* Lib. 1.

Arma vero quibus tunc vtebantur grauioris longè ponderis erant, quàm sint vera, & decretoria: nam vt asserit Seneca in- 5. *In qua grauioribus armis Tyrones.*

con-

discebant quã pugnarent. lib. 5. cõtrou. 24.

controuersijs *Gladiatores grauioribus armis discunt quam pugnant*, sed Vegetius magis determinatè, & ad rem nostram, pondus illud armorum sic explicat, *antiqui hoc genere exercuere Tyrones. Scuta de vimine in modum cratium corrotundata texebant: ita ut duplex pondus cratis haberet, quam scutum publicum habere consueuit. iidẽque clauas ligneas duplicis æque ponderis, pro gladiis Tyronibus dabant.* id autem paulo infra Vegetius factum testatur, vt depositis armis grauioribus, securior, alaciorque Tyro pugnaret. Verum nihil vt antea dixi opus est, me in eius explicatione pugnæ diutius immorari; nam præter quàm illa eiusmodi armis fiebat, quæ meliorum vsus iampridem è militum nostrorum manibus excussit; desueuit etiam in totum, & si quid in ea commodi, ac honesti erat, hoc omne longè melius & conuenientius repræsentat *Hoplomachia*, quæ prout nunc moris est rudibus armis homines inter se committit.

lib. 1. cap. 11.

lib. 1. cap. 12.

6. *Nostra autẽ versatur tantum in explicatione armorum quæ nũc sunt in vsu.*

Quare vt ad armorum quibus hodierni pedites vtuntur explicationem deueniam; illa sunt in primis *gladii*, seu illi sint ancipites & recti vt Europæorũ maximæ partis qui pedibus merent; seu altera tantum parte acuti, & *Machæræ* vt solent esse equitum; seu incurui & *Acinaces* Orientalibus populis consueti; seu denique oblongi & prægrandes quos non nisi ambabus manibus facile rotare possis vt *Xiphomachæræ*, & *Romphe æ* Heluetiorum. *Sarissæ* item graciles & oblongæ lingulà ferreà in extremitate munitæ quæ loricatorum manibus crispatim intorquentur: ac *ingentes illæ secures* quarum à summo quadrata cuspis prominet, cæsim punctimque feriendo perquàm idoneæ: & demum nouæ subtilitatis, operisque admirandi *minores Balistæ* quæ maiorum instar certo primum nitrati ac sulphurei pulueris modulo temperatæ applicitos tenui ab tergo foramine igniculos concipiunt, obturantesque globos horrendo fragore, & fulmine quasi excussos propellunt.

7. *Instituitur que breuis dissertatio de varijs artibus & technis quibus aliqui vsi sunt vt militiæ vacationẽ obtinerent*

De quibus antequàm sigillatim & ordine dicam, nemini molestum iri spero, si quod hæc omnia instrumenta manibus tantum tractari possint, de eorum propterea more nonnihil dixerim, qui vt antea quidem breuiter notaui, agendo de constitutione corporis in militum delectu obseruandà, ne militiam subire cogerentur digitos sibi manus aliquot, vel pollicem amputabant. Etenim

cùm scirent antiqui ignauos qui munus martium, & functionem militarem auersarentur, apud Athenienses quidem à Foro arceri solitos, neque coronari, aut in publica templa ingredi potuisse: Romanorum vero legibus multo adhuc seuerius in illos animaduersum fuisse; ita vt bona eorum & corpora etiam publicarentur; propterea qui vna cum Peligno vate tutius esse arbitrabantur.

fouisse thorum, legisse libellos,
Threiciam digitis increpuisse Lyram:
Quam manibus clypeos, & acutæ cuspidis hastam;
Et Galeam pressà sustinuisse comà.

aut quicumque tandem alia de causa ad bellum ire nollent, solebant ij varia excogitare, & comminisci, vt illud nullo metu legum facere illis liceret. Vndè Græcis in Troiam mouentibus cùm Vlyssi graue esset, vxorem Penelopem relinquere, quam vnicè deperibat, insaniam simulauit, futurum sperans, vt tanquam bello inutilis nulla eius ratio haberetur.

detrectauitque furore
Militiam ficto.

& eius exemplo enauigaturis in Siciliam belli causa Atheniensibus *Meson* quidam astrorum peritus, vt ingruentium sibi ex hoc bello magnam vim malorum deuitaret dementem se finxit multaque vt mendacio fidem assereret dixit, & fecit, ac inter cætera etiam domi quam inhabitabat faces subdidit; quo insigni stultitiæ exemplo adducti Athenensium duces, verum illum arbitrati furorem, dimittendum censuerè hominem planè debacchantem, & vesaniâ percitum. At longe honestiori consilio Thetis Achillem cui periculum imminere cognouerat à bello Troiano, comptum, mollitumque virginis in speciem, Lycomedi inter puellarum cœtus, ac tanquam in Deidamiæ gynæceo, *occultum falsi sub imagine sexus*, custodiendum dedit. Sic enim illa apud Statium,

Hanc tibi ait nostri germanam Rector Achillis Achilleid. lib. 1.
Tradimus, arma humeris, arcumque animosa petebat
Ferre, & Amazonio connubia pellere ritu
Sed mihi curarum satis est pro stirpe virili,
Hæc calathos & sacra ferat, tu frange regendo
Indocilem, sexumque tene, dum nubilis ætas,
Soluendusque pudor.

Sed

Sed ex eodem præterea fonte *Aristogitonis Claudicatio* in prouerbium abijt, contra eos qui morbum assimulant, ne militiam, vel id genus oneris publici quidpiam cogantur subire; Aristogitonem si quidem Athenis fuisse memorant auctores, frugis non satis probæ hominem, qui in concionibus nihil non Martium spirabat, ita vt populum in discrimina sœpe maxima conijceret, quum alioqui mollis ipse foret & nullius rei, ita vt quum die quadam delectum haberi audisset, obligato crure ac baculo innixus quasi grauiter vulneratus in publicum prodierit, quamquam fraus non latuit Phocinem, qui perspecta hominis vafricie, subiratus dixit, *scribe Aristogitonem claudum, & eundem improbum ac mendacem.*

8. *Cuius rei causa aliqui pollices sibi detruncarũt, qui Murci propterea appellati sunt.*

Imo eo vsque prouecta est quorundam ignauia, vt quemadmodum ferunt Beatum Marcum sibi pollicem abscidisse, ne fieret sacerdos; & Ammonium Anachoretam, ne in Episcopum eligeretur, aurem sibi auulsisse, sic diuersa prorsus ratione, ipsi ne inter milites nomen dare cogerentur, cùm Sacramentum semel conceptum deserentibus, pollices amputari viderent, eadem in se propriæ timiditatis pœna vsi sunt, & ea se corporis parte mutilarunt, quæ ab officio retinendi & appræhendendi cuiusuis generis instrumenta, nedum militaria, ὄργανον ἀντιληπτικὸν dicitur. vnde
Sueton. in eo. apud Suetonium Octauius Cæsar, cùm eques Romanus duobus filijs adolescentibus, causà detrectandi Sacramenti, pollices præcidisset, bona ipsius eumque hastæ subiecit; & exemplum memo-
lib. 6. cap. 3. rabile refert Valerius Maximus de C. Vatieno, qui sibi manus sinistræ digitos, ne bello italico militaret, absciderat; nam Senatus publicatis eius bonis, præterea censuit vt quem honestè spiritum profundere in acie noluerat, turpiter in catenis consumeret. hinc que vt antiqui Iuriscõsulti Rufus, & Arrius Menãder notãt *qui filium suum debilitauit, delectu per bellum indicto vt inhabilis militiæ*
lib. 3. ff. de re milit. *sit, præceptũ D. Traiani deportauit* nec immeritò quidem legibus in eos cautum fuit qui manus *opifices & omni genere perfectionis arti-*
libro 2. *fices* vt ab Arnobio vocãtur, ignauiæ causa sibi deformarent, cùm esset res admodum Romæ frequens, & quæ seuerioribus edictis
libro 15. cohiberi vix poterat, quemadmodum ex Ammiano colligere licet, vbi de Gallis hunc in modum loquitur *nec eorum aliquando quisquam vt in Italia, munus Martium pertimescens, pollicem*

sibi

ſibi præcidit quos iocaliter Murcos *appellant*, forſan vt ego ſuſpicior
à *Murcia* quæ Dea ſegnium dicitur Arnobio. Quod vero *pollice* lib 4
trunci minus commodè haſtas ex vſu militari vibrare poſſent, nul-
li dubium eſſe poteſt, qui nouerit pollicem, ex eo nomen ſortitum
quia robore cæteris digitis *præpollet*: ideoque Iuſtinianum Impe-
ratorem ſeditioſis quibuſdam Conſtantinopolim concitantibus,
pollices abſcidiſſe, retulit in hiſtoria ſua miſcellanea Landulphus
Sagax, ſcilicet vt armis impoſterum mouendis inutiles eos redde-
ret; quod equidem puto illum feciſſe Athenienſium exemplo, qui variar. lib. 11. cap. 9.
vt narrat Aelianus, in Pſephiſmate ſeu decreto cōtra populos qui
ab ipſis defecerant, communibus ſuffragijs lato, ſancitoque, Sa-
miorum frontes ſi quos adipiſci poſſent, ſtigmate iniuri voluerūt;
Mitylenæos vero indiſcriminatim cum puberibus etiam iugula-
ri; at Aeginetis ſi caperentur, *pollicē dextræ manus* abſcindendum
ſtatuerunt, ne geſtare vtique haſtam poſſent; poſſent autem vt
inquit Cicero *remorum impulſu naues agere*. & idcirco Plinius 3. officior.
inter M. Sergij facinora non poſtremum recenſet, quod amiſsà lib. 7. cap. 28.
ſecundo ſtipendio dextrà manu, ſiniſtrà ſolà quater pugnauerit,
demumque ferream dextram ſibi parauerit, qua religata iterum
præliatus eſt, Cremonamque obſidione liberauit: nempe manus
in bello ita neceſſariæ ſunt, vt ſi vera non adſit, ficta etiā iuuet, ne ſi
vtraque carendum eſt, nobis imitandi ſint Apri qui dentibus
certant; aut potius Cynegiri, vel militis cuiuſdam Romani mo-
re pugnandum ſit; quorum hic Cannenſi prælio, cùm ad arma
retinenda inutiles vulneribus manus haberet, ſpoliare ſe conan-
tis Numidæ ceruicem complexus, os naribus eroſis deforme
reddidit; ille vero laudibus in cœlum effertur à Palemone Sophi-
ſta, in oratione qua quærit an Cynegiro vel Callimacho Palma
debeatur; tum vero etiam à Cornelio, & Paulo Silentiario, vt Iu- in Antholog.
ſtinum ac Valerium Maximum miſſos faciam: eo quod in prælio
nauali aduerſus Perſas, tanta eius fuerit pertinacia, vt nauem ho-
ſtium dextrà iniectà retinuerit; eaque amputatà iniecerit & ſini-
ſtram; quam, & ipſam quum amiſiſſet mordicus nauim arripuit.

XX.

1 *Explicatur igitur armorum tractatio in pedite, ac primū gladij vbi nonnulla de arte quæ vulgo Scrimia dicitur.*

His igitur ita conſtitutis de manuum vſu, diſpiciendum nunc
eſt qualis nam ille debeat eſſe in ſingulorum armorum tractatio-
ne; exordium à gladijs ipſis ducendo, quorum ritè, ſcienterque
tractandorum rationem, quam ſemidoctum vulgus verbo forſan

à Schiamachia deluxato *Scrimiam* vocat, ita vt Schiamachi sint, qui eo modo se exercent; nonnulli antiquissimam esse contendunt ex Hermippi auctoritate, qui Mantinæos illam inuenisse, & Cyreneos æmulatos fuisse apud Athenæum scribit. Verum quia difficile est hoc vnum liquidò ex eius verbis elicere, quæ potius de pugna ludicra, quæ ab armatis vtrimque committitur intelligenda veniunt, nondumque optimis auctoribus Budæo, Mercuriali, Caulio inter se conuenit, vtra Schiamachiæ vel Monomachiæ exercitatione melius contineatur; nobis ex Gladiatorum Schola ipsam repetere satis erit Valerium Maximum secutis, qui armorum tractandorum meditationem à P. Rutilio Consule Cn. Manlij Collega militibus traditam asserit, quod is anno ab vrbe condita IↃCXLVIII, *nullius ante se imperatoris exemplum sequutus ex Ludo C. Aurelii Scauri doctoribus Gladiatorum accersitis, vitandi atque inferendi ictus subtilitatem legibus ingenerauit*. Eaque à Lanistis hoc pacto ad militiam translata, sic demum ambitiosè ab omnibus exculta fuit, vt etiam priuatorum libidini frequenter inseruiat, præsertim in Gallia, vbi pax bello propemodum nocentior, odiorum quæ nihil de publico trahunt, crudelitatem his artibus gladio peritè feriẽdi, vel sibi destinatos ictus vitandi potius fouere ac condire quàm vt volebat Maximus *virtutem arti, & artem rursus virtuti miscere* videtur, vt illa impetu huius fortior, hæc illius scientià cautior fieret: adeo nimirum illa sunt

> *Primitiæ Iuuenum miseræ, Bellique futuri*
> *Dura rudimenta!*

& vero cum punctim quàm cæsim ferire longè sit vtilius, quemadmodum Aegidius Columna multis post Vegetium rationibus concludit, ita vt cæsim pugnantes, non modo vicerint, sed etiam deriserint Romani; procul dubio fatendum est ictus illos qui duas tantum vncias in corpus adacti mortem afferunt, longè præstantius inferri ab ijs qui subtilioribus, & acutissimis gladijs vtuntur, quales sunt Galli, Hispani, Angli, & Itali: quam ab illis qui vel machæras, vel acinaces, vel romphæas vsurpant, quas tamen arte certa, sed minus eleganti, expeditaque versari posse non dubito. Quanquam nondum planè constet apud multos qui singula quæque maiori prudentià & acumine dijudicant, vtrum

Marginal notes: lib. 4. — lib. 2. cap. 1 — lib. 5. de regi. princ. cap. 13

ad bellorum vſus magis conducat, artem ipſam exercere quæ per tot curſus, & recurſus; per omnem corporis habitum; per longam, & diſparem oculorum manumque fallaciam, hominum robur atque conſtantiam frangit; quàm ſi na iuę fortitudini, & induſtriæ totum diſcrimen permitteretur, vt fieri debere cenſuerunt Plato in Lachete, & homo multum apud nos acrioris iudicij laude commendatus Michael de Montagnes, quorum ea mens eſt, quod veluti deditâ operâ nullus vnquam eorum qui ſimilibus ſe in ludis exercent illuſtris admodum in bello euaſerit; quaſi vmbratilis iſta pugna metus, ac periculi ſecura, veræ officeret; difficiliſque tranſitus eſſet ex nullo in proximum mortis periculum; maximè in hominibus plerumque timidis, & minus animo quàm huic induſtriæ pugnandi confiſis. ſed quemadmodum imbelles, ac ignauos non arma vlla, non peritia in veris, aut rudibus gladijs tractandis, non Pallas ipſa ſi ſcuto illos protegeret audaces vnquam reddent: ita prorſus indignum eſſet viro graui; & prudente arbitrari, has exercitationes armorum, & ſtudia quæ à teneris in ludo ponuntur, non multum conferre ad fortitudinē nam pręterquam motu agitationeque continua partes omnes incaleſcunt, adeoque ſanguis & ſpiritus, qui ad cordis robur non minimum conferunt; peritiâ quoque iuuari virtutem argumento eſt fortitudo militaris, quæ vt eſt opinio Ariſtotelis, ex peritia naſcitur: lib. 28. & Liuius idipſum conuincit, adducto ſingularis certaminis exemplo inter duos Princeps Hiſpanos celebrati, in quo maior *Corbis* vſu armorum, & aſtu facilè ſtolidas vires *Orſuæ* qui minor erat ſuperauit, multoſque ſe vidiſſe refert Scipio Claromontius, cui viro tutius certè quam oraculo credideris, vt *Syluium Piccolominæum*, & *Pandulphum Spraniũ* iſtius artis peritiſſimos, qui conſtanti quadam audacia, & periculorum contemptu præclaræ virtutis, & egregiæ fortitudinis experimentum quoties opus fuit, in periculis exhibuere. vt grandis hæc in artem omnium longè vtiliſſimam calumnia, nonniſi ex opinione & errore vulgi defluxerit, minimos quoſque labentis animi defectus in illis præſertim obſeruantis, in quibus vna cum armorum peritia, veram quoque & militarem fortitudinem ſociari debere ſibi perſuaſit.

Gladiorum omni generi ſuccedunt arma quæ ab *haſtæ* com- 2. *Tum haſtilium omnis generis.* muni appellatione cõmune etiam nomẽ ſortiuntur *haſtilium*, vul-

go *d'haste* vt sunt oblonga omnia præpilata, *Sarissæ* præsertim ac *Secures*, paulo supra à nobis descriptæ; quarum etsi vibrationes circumuolutionesque plurimum ex ludicro habeant; sœpiusque ad Principum, vel commilitonum oblectationem, dum in statiuis otiosè degunt, vsurpentur, quàm in prœlijs vbi furor & impetus omnia miscent; est tamen cùm aliquando etiam in illis non penitus sint inutiles, imo Sarissæ quæ propter pondus, & maiores vires quibus reguntur, magis etiã concutiunt, & altius penetrant, breuioribus hastis; nisi tamen crispando vibrentur quantumcumque fortiter impellas, vix in corpus aditum sibi, per vulnus aliquod notabile facere possunt. Quare sedulò Tyroni enitendum est, vt hastam decenter ferat, molliter crispet, quatiat etiam venustè, & vibret; ac deinde vi contentioneque summa brachiorum, in aduersarium intorqueat: mox illam in altum mittat, & emissam manu altera subito colligat, traiiciatque ex humero in humerum, ac circa collum, cinctum, & crura celerrimo rotatu conuertat; implicetque intra pedes, & saltu explicet; demum quasi hostium coronà cingeretur, cuspidem vbique protendat, feriat ante, retro, ferro, vel scapo se tegat: premat, insultet, declinet, assiliat, tandemque gestiens ex victoria iocos alios exhibeat, sibi non minus vtiles quã spectatoribus gratos & acceptos.

3. *Ac demum fistularũ chalybearum.*

Supersunt plumbearum glandium ex tubis illis igniuomis iaculatores, quos compendiosius vt appellent alij *Arcabusiarios* dicunt: horum vero exercitatio, et si multa cum sagittariorum arte cuius loco successit cõmunia habeat, nimirum vt tubum seu fistulam scienter teneant, vt fortiter sistant, vt sinistra fixa sit, ac dextra cũ ratione, ducatur vt in illud quod feriendũ est oculus pariter animusque consentiant; plura tamen sunt, quæ merito quis in hac nuperi huius instrumenti administratione requirat; nam vt fistula locum arcus inuasit, ita puluis pyrius fistulæ pro neruo est, & glans pro sagitta; vnde cum tot simul instrumenta singulos in ictus admouenda sint, & puluis insuper vna cum glande virgulà ferratà tanquam pistillo quodam intra fistulam tundi debeat, rotaque igniaria circumduci; magna propterea celeri ate opus est, vt isthæc omnia vno velut oculi ictu inter pugnandum expedire possis. Ideoque quo remouerentur impedimenta, quæ facillimè tamen ab *Hispanis* superantur, quos fama est in torquenda manua-

nuario tormento pila cæteros longè milites antecellere, ita vt dũ hi ſemel, & altera vice, illi quater aut pluries fiſtulis ſuis concrepare poſſint: excogitarunt primo homines induſtrij, vt ſingulis lagunculis quæ ex Balteo dependent, tantum admenſi ineſſet pulueris, quanto opus eſt ad vnicam eiaculationem, nec amplius. poſtea vero attentiori cõſideratione in primũ iſtud inuentũ intuẽtes, lagunuculas in totidem cucullos papyraceos ſeu *formatas* vt vocant conuerterunt, in quibus pila ſuperne adiungitur paris craſſitudinis, cum cucullo & foramine fiſtulæ, ſicque vna & eadem operà puluis & pila in tubum immittuntur, planè vt ſilicis ſolius attritu, rotæque contentione excitandus ſit ignis, quod magnum eſt feſtinanti pauidoque militi compendium. Atque hæc ſunt quibus primum quidem aſſueſcere debet, mox vero poſtquã ſatis idoneus euaſit qui fiſtulam ſollerter parare, & intrepidè diſplodere poſſit; de collimãdi peritia certamen cum æqualibus inſtituere debet, globiſque ex ferreo tubo flammà eluctante eiaculatis ſignũ propoſitum petere, non ſecus ac olim funditores ſcopas, ſeu fruticum ſarmentorumque faſciculos, ſibi ad ſpatium pedum ſexagenorum conſtituebant, quos ſagittis aut lapidibus è fuſtibalo peterent. Eſt etiam maioris paululum tormenti genus *Muſquetum* appellatum, quod ignem concipit non ſilicis rotæque perculſu, ſed attactu funis accenſi, diſploditurque bifurcato ſuſtentatum ſcipione propter grauitatem, quæ ſicut in cauſa eſt, vt miles frequentius collimet, pilaſque quaſi ex maioribus Bombardis ad certos ictus libratas deſtinet; præ moleſtia tamen & pondere, homines ſenſim in ſui contemptum induxit: vnaque cum tubo illo maiori ferreo, quem ab vnco Loricæ affigi ſolito noſtrates vulgo *Arquebuſe à croc* appellant, murorum pinnis, pluteiſque tuendis deſtinatum eſt.

4. *A quibus emiſſæ glandes nõ liqueſcũt vt certe nec antiquorum ſagittæ ignem concipiebant volãdo cõtra multorum opinionẽ, quæ multis propterea reijcitur.*

Omnes autem eiuſmodi fiſtulæ cùm ſtatim atque ignem conceperint mirabili impetu globos emittant, qui velut excuſſum nubibus fulmen celerrimè feruntur, ſagittarumque omnium, & telorum velocitatem tantopere à Poetis celebratam, infinito poſt ſe relinquunt interuallo, nec tamen in medio curſu liqueſcere, ſed eadem duritie, ac firmitate in corpora ſubire manifeſtum ſit; non poſſum hic committere, quin veterem vnam auiam, & inſignem valde fabulam, quæ grauiſſimos etiam ſcriptores quotidie

in ſupinos, & omnino deridendos errores inducit, velut amoto ſipario, ſannique eorum, qui non niſi maturè, & cùm iudicio de rebus pronunciant excipiendam, in medium proferam. Etenim cùm Poetæ quibus conceſſa eſt maxima licentia fingẽdi quæ velint, celeritatem qua plumbatæ, & ſagittæ ferebantur, hyperbole quadam incredibili exprimere volẽtes, dixiſſent eas ignem, & ardorem in tranſcurſu concipere, ac liqueſcere etiam, penituſque diſſolui: atque hæc ſententia commune eſſet veluti poeſeos ornamentum, quo Virgilius non infrequenter vſus eſt, vt in quinto diuini operis cùm Troianorum ludos exprimit, & ſagittandi peritiam in Alceſte laudat.

Namque volans liquidis in nubibus arſit arundo
Signauitque viam flammis,

ac rurſus in nono

Stridentem fundam poſitis Mezentius armis,
Ipſe ter adductà circum caput egit habenà,
Et media aduerſi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multà porrectum extendit arenà.

& Ouidius etiam in ſecundo transformationum, vbi de Mercurij rubore loquitur ex conſpecta Herſe

Obſtupuit formà Ioue natus, & æthere pendens,
Non ſecus exarſit, quàm cum Balearica plumbum
Funda iacit: volat illud, & incandeſcit, eundo,
Et quos non habuit ſub nubibus inuenit ignes.

Quibus paria habent Lucanus ingenio, doctrinàque clariſſimus Poëta,

Lib. 6. *Inde faces, & ſaxa uolant, ſpatioque ſolutæ*
Aeris, & calido liquefactæ pondere glandes.

Tum & Lucretius opere illo ſummæ eruditionis, & doctrinæ de rerum natura

plumbea uero
Glans etiam longo curſu uoluenda liqueſcit.

& albi quoque

Non alià longè ratione, ac plumbea ſæpe
Feruida fit glans incurſu, cùm multa rigoris
Corpora demittens ignem concepit in auris

Idem præterea Statius innuit dum vocat,

Arsuras Cœli per inania glandes.

& Iouianus Pontanus qui nulla in re antiquis inferior habendus est, nisi modo, quem in tanta felicitate diuitis, & exuberantis ingenij seruare non potuit, eadem similitudine quæ profecto est, amoenissima suos versus carere non passus est lib. 1. Vraniæ seu de stell.

Plumbea si acta manu balearis pondera fundæ
Concipiunt malè gratum ignem flammisque liquescunt,
Si ferro præfixa, & neruo impulsa sagitta
Aera per uacuum ignescitque, ardetque uolando,
Quid mirum circonfusus si candeat aer
Percitus eterno motu, atque urgentibus astris.

nempe hi omnes, cùm id sibi negoti crederent solùm dari, populo vt placerent quas scribebāt fabulas, rem hanc vt pote quæ admirationi propior esset, nec vulgo etiā improbata, suos in versus trāstulerunt. Quamobrē nec ipsis propterea succenseo; sed cùm Philosophorū intersit nihil quicquam proferre quod ratione, aut experientià non item verissimū sit, quis patienter ferat Aristotelem similibus nugis irretitum fuisse, easque in subsidiū vocasse, vt modū explicaret, quo lumen, & calor à stellis in inferioribus producuntur. *Caliditas autem ab ipsis*, inquit ille, *Lumenque ideo fit quia aer ab illarum motione fricatur, motus enim & ligna, & lapides, & ferrum ignire solet; magis autem consentaneum est rationi, id quod est propinquius igni, proprinquius vero est aer; quale fit & in sagittis quæ feruntur. hæ namque adeo igniuntur, vt ipsum plumbum quod est in ipsis liquescat?* quis item Senecam Philosophum id nominis, in hæc pariter verba prorupisse non indignetur, *aera motus extenuat, & extenuatio accendit, sic liquescit excussa glans, & attritu aeris velut igne destillat.* nam quod Onosander postea dixit καὶ ὑπὸ τοῦ ῥοίζου τειβόμενον ἐν τῷ ἀέρι τὸ βέλος ἐκπυρωθὲν. Id est *telum enim feruido stridiore in aere agitatum ignescit*, hoc ab ipsis habet capitalibus philosophis, quorum auctoritas non hunc modo, aut antiquos scriptores, sed recentiores etiam pene omnes transuersos agit, in quibus nullum hactenus mihi videre contigit, qui non manus dederit huic absurdæ opinioni. Imo vero Horatius Grassius in libra astronomica, & Alexander Vicentinus qui recens de calore per motum excitato disputationem edidit, totis viribus contendunt eiusmodi poetarum auctoritates efferre, tanquam

2. de Cęlo cap 7. tex. 42

In natura lib. quęstion.

cap. 19. strateg.

hominum qui rerum naturalium cognitione perbellè instructi erant; maximè cùm historicorum etiam fides rem exemplo confirmet, de cuius veritate dubitare non liceat, si quidem Homerus Tortora nuperrimus rerum Gallicarum scriptor, refert in Corbolij obsidione, ingentem aliquando tormentariorum globorum vim inutilem mœnibus diruendis fuisse, quod cum illi ex ferro prius ad minorum tormētorum vsum effecti fuissent, plumbumque illis super inductum denuo fuisset, quo maioribus etiam Bombardis inseruire possent, contingebat sœpius in arcis illius diuerberatione, vt plumbo ob vehementiorem motum per aera dissoluto, solus ille interior globus ex ferro instar nuclei, abiecto cortice murum contingeret, vi nulla, aut admodum languescēte, & remissa. Sanè mirabar prius cùm de sagittis, & Martiobarbulis tales nugas, & affanias in antiquorum scriptis reperiebam, nunc vero quod Grassius, & Tortora, easdem etiam ad crassiorum Bombardarum pilas transferunt; stupor profecto me habet philōsophiam adeo incautè ab hominibus cæterà doctissimis tractari potuisse. Verum non hic stetit eorum incuria, sed ex porticu penetrauit in Medicorum scholas, ibique tot quæstiones excitauit de vstione, quæ nouem primis diebus, vulnera à minoribus fistulis illata comitari solet, & quam, homo istiusce partis Chirurgiæ quæ militibus vulneratis opitulatur, peritissimus Franciscus Plazzonius, toties à se in castris obseruatam narrat, vt qui fidem illi non habet in re toties à se experta, nihil in posterum credere debeat eorum, quæ ab alijs medicis viris probis, & ingenuis referuntur cum alioqui ἐνάργεια, seu quemadmodum Tullius vocem hanc latinè reddidit, *euidentia* ipsa, rem ita se habere confirmet in glandibus, quæ & statim ab eiaculatione calidæ, feruentesque depræhenduntur; & quod addit Grassius, *irrito sæpe ictu sclopetis excussæ, ac inter hostium vestes implicitæ; figurà non amplius, qua fuerant, sed compressæ, ac laciniosæ, atque etiam frustatim comminutæ reperiuntur*; *quod argumento est illas ex calore cōcepto rariores effectas inualido percussisse ictu.* Enimuero quia eiusmodi experimenta optimis hominibus facilè imponunt, qui qua fiducià hæc à prioribus acceperunt, sic & eadem posteris suis mancipant; atque ita *opinio crescit ab atauis primùm malè cœpta parentibus*, sanè non possum mihi amplius temperare,

quin

quin omnia quæ huc vſque allata ſunt, in iſtius opinionis confir-
mationem, quæ glandes, & ſagittas dum ex tormentis vibrantur,
per aera liqueſcere contendit, falſa atque inania, plenaque erro-
ris,& offuciarũ eſſe declarem: non quod item negare velim, com-
mune illud principium, ex quo ſenſim in hunc errorem feruntur
Philoſophi, nempe motum localem, licet non ſit formaliter ca-
lefactio, eſſe tamen aliquo modo illius cauſam; aut experimenta
alia velut inualida reijcere, quæ ad pronunciatum illud aſſeren-
dum communiter afferũtur; videmus ſi quidem manifeſtò, atque
oculis ipſis quotidie depræhendimus, quod hac ratione molæ fa-
rinariæ inardeſcunt, curruum axes igniuntur, ſcintillant ſoleæ
equorum, confricatæ manus incaleſcunt, micant ſicci halitus ce-
leri raptu vecti, terebræ circumactæ caleſiunt; imo vero tradit
Ariſtoteles Leonum oſſa præ duritie,cùm mutuo inter ſe collidũ- 3. de hiſtor. animal. c. 3.
tur,ignem non ſecus ac ſilices producere; & Suidas in voce
πειδινοῦτος auctor eſt Babilonios rudis, & venatorij victus non
ignaros, oua cruda in fundas iniecta, celerrimo rotatu tamdiu
agitare,donec cocta, & eſui commoda reddantur;quid plura con-
tendunt etiam principes Philoſophi, maria ipſa ſuopte ingenio
frigida, crebro ventorum flatu agitata intepeſcere;quanquam vt
verum fatear, nollem me vadem ſiſtere pro tribus iſtis poſtre-
mis obſeruationibus, quæ mihi neſcio quid fabuloſum,aut non
ſatis accuratè penſiculatum redolere videntur; ſed quantum ad
alias pertinet, eas omnes bona fide admitto, tanquam veritati
conſonas; Quod non item facio de plumbeis glandibus, aut ſagit-
tis, quantumcunque Collegij Conimbricenſis patres aſſeruerint
plumbeos globos è tormentis exploſos, cum per aerem feruntur inter- 2. de cœlo c. 7. quæſt. 6
dum liquefieri, & paulo infra *ſagittas in traiectione calorem concipe-
re, & igneſcere*; etenim vt ratione cum illis agam, ſi ex ipſorum-
met placitis, motus localis calorem efficit diſtrahendo prius, &
alterando partes, atque inducendo raritatem, cuius comes eſt
calor,itaut id quod ordinariè rareſcit, & calorem primo concipit
eſt aer interceptus, ſiue alliſus, à quo, vt rationem illorum ad
rem de qua nunc ſermo eſt conuertã, & ipſi, & Alexãder Aphro-
diſeus apud Simplicium volunt, ſagittas calorem quem poſtea
concipiunt, veluti mutuo accipere; ſi hæc inquam ita ſe habent,
amabo te Ludouice Comes, vides ne in quot abſurda, homines

ipſi etiam cum ratione ſe conijciant? nam primò ſequeretur aerem ipſum, quo ſagitta iter ſuum habuit, inardeſcere, & accendi debere, atque ita videri per aera

Flammarum longos à tergo albeſcere tractus.

quod nullum tamen vnquam obſeruaſſe, certum eſt, ſed demus rem ita ſe habere, cedo nunc à Connimbricenſibus, & alijs rationem, quomodo aer ille accenſus, quę ſagittę, glandesque plumbeæ tanto poſt ſe impetu, ac interuallo relinquunt, eaſdem calefacere, ac, vt ipſi dicunt, liquare, & fundere poſſit: neque enim ipſos ignorare puto; quod ignis ille, etiamſi vt ſupponunt ita ſe haberet, generari tamen non poſſet, niſi in aere prius attrito, & rarefacto, quæ diſpoſitiones non tam cito introducuntur, quin ſagitta ipſa celerrimo raptu præteruolando, aerem ipſum ita præparatum, et ſi velis accenſum deſerat, ita vt nihil amplius ab ipſo pati poſſit; niſi forſan velimus actionem fieri in diſtans, & ea concipere de igne prorſus inualido, atque in tenuiſſima materia accenſo, ſi telum in eo per aliquod tempus detineretur, quod ne quidem de fornace ardentiſſima dici meritò poſſet, in quam ſi globus plumbeus demittatur, nonniſi poſt aliquot minuta liquefieri poterit, cùm tamen oporteat illum in aere, temporis fermè momento, & atteri, & rareſcere, & accendi, & liquari; imò verò qui fieri iſtud poſſet, niſi aer tot diuerſas mutationes, & alterationes prius ipſe, eodem etiam temporis interuallo ſubiret? quæ omnia non dictu modo, ſed cogitatu ſunt abſurda. Præterea quod motu accenditur ſiccum eſſe oportet, vt colliſum vehementi attritu rarum euadat, prorſusque in tenuem, & ſiccam ſubſtantiã degeneret, quæ demum ſub certa quantitate formam ignis ad ſe rapit; ſed metalla tum, quod frigore concreſcant, tum quod liquãtur, humida potius ſunt, & aquea; ac plumbum quidem præ cæteris lutoſum magis, & humidum, ac incoctum eſſe indicant ſcoriæ, & fæces, quas in fornace dum coquitur relinquit; vnde nihil eſt magis à ratione alienum, quàm illud poſſe tam breui tempore ad eam ſiccitatem reduci, vt ignem in momento concipiat, & liquetur. Certè tantùm abeſt, vt quicquam ſimile fiat, quod experimenta etiam in contrarium non leuia proferri poſſunt, namquæ calida agitantur, non modò caloris vim maiorem non concipiunt, ſed ille citius decreſcit, aut in contrarium frigus penitus

muta-

mutatur; ita enim nobis ſub ardente Canicula ſummo calore vexatis, benigna aura excitata, non minimo ſolatio eſt; & cum iter per diſpoſitos equos feſtinamus, continua illa aeris mutatio, quæ ſubinde fit, ita ſuo frigore ſe prodit; vt etiam aliquando moleſtiam faceſſat; nec ſanè in ludis Circenſibus aliquis vnquam audiuit, fumum ingentem, & copioſum ex aurigarum vultu erupiſſe, quemadmodum olim *de vertice viſus Iuli*: an verò Nautæ aptiorem modum habent ad vini frigiditatem æſtate etiam media procurandam, quàm eius agitatione frequenti per aquam, aut in aere minus calido? ſed fieri ne poteſt, vt plumbum liqueſcat, ſi eodem tormento emiſſa pila cerea, tam mollis, & liquabilis naturæ, vel quernas aſſeres perforet; ſi carthacea nequidem vlla nigredine deformata euibretur; ſi cannabina quoque integra prorſus, & illæſa è flammis eluctetur. Denique ſi mucrones ſagittarum, aut glandes plumbeæ percalefactæ vi funditoris, liquatæque ardeſcebant, quì fieri poterat, vt ad hoſtes vſque pertingerent, an fortaſſe illuc pertinebit quod habet Liuius de Gallogræcis, qui aduerſus Manlium Conſulem pugnantes, ſuperati ſunt à ſagittarijs, & funditoribus, quos ab Attalo in ſubſidium acceperat? *ijdem enim*, inquit, *cum aculeus ſagittæ, aut glandis abditæ introrſus tenui vulnere in ſpeciem vrit, & ſcrutanteis quæ vellant, telum non ſequitur; tum in rabiem, & pudorem tam paruæ perimentis peſtis verſi, proſternunt corpora humi, ſic vt paſſim procumberent*; ſed non tam hìc vſtionem video, quàm vredinem quandam ex minuto, & pungente telo, qualis ab vrtica cùm herba, tum piſce excitatur, quam Liuius ſequi debere ad ſagittarũ ictus ſibi perſuadebat. Alioqui ſi tantum caloris concipiebant antiquorum glandes, & Martiobarbuli, quid rei tandem eſt, quod in fiſtularum globulis, qui nunc mole minores, ſubſtantià molliores, triplo etiam celeriùs emittuntur nihil quicquam ſimile contingat; aut ſi contingit, cui bono tot vncini denticulati, tot forcipes aduncæ, tot roſtra, & ferramenta globulis, qui in corpus altius penetrant extrahendis, deſtinata? veſtram omnium fidem oro, obteſtorque Machaones, & Podalirij quotquot eſtis in orbe celebres, ſi vnquam plumbum liquefactum, aut alterius figuræ, quam orbicularis, niſi forſan alicuius oſſis colliſione retuſa fuerit, è corpore eduxiſtis. Sed obijciunt Philoſophi calidos ſaltem illos perſentiri, cum è tormentis

emiſſi;

emissi, manibus illico pertractantur, & vstionem præterea aliquã carni afferre; dum altius in illam subeunt: at vero si plagam cum vstione eiusmodi inferunt, vbi eius vestigium quod eschará, aut manifesto aliquo caloris sensu, in parte læsa se prodat? & quomodo se prodere posset, in præcipiti illo transcursu? aut si ita se res habet, vnde insignis plerumque hæmorrhagia, quæ potius ambustione comprimi deberet? ac demum si glans ab eiaculatione calida aliquãdiu permanet, cur istud mihi similiter atque alijs non visum fuit, qui globum plumbeum ab opposito saxo, in cubiculum meum per effracta specularia casu resilientem, cõfestim arripiens, talem eum esse depræhendi, vt nulla omnino insigni qualitate frigoris, aut caloris excelleret; quod si nonnulla alia corpora motu continuo atteruntur, & ignem concipiunt, non propterea idem de sagittis, & glandibus dicendum est, quæ non vt illa ab alio corpore solido colliduntur, nec, vt molæ farinariæ, aut curruum axes, eundem semper habent aërem vicinum, quem perenni illa circõuolutione attritum, atque rarefactum accendere possint. Verum quid Homero Tortoræ dabitur responsi? nempe eum non tam, quæ vera essent quàm quæ communi rumore ferebantur scripsisse; & famam in eo sequutum fuisse, quæ rectè describitur à Poëtis,

Tam ficti, prauique tenax, quàm nuntia veri.

quamuis dici etiam potest, globos illos, qui plumbo superinducti torquebantur, idcirco vsui nullo fuisse, quia retundebatur illorũ impetus à molli, & cedente metallo, quod lapidi durissimo impactum redibat in seipsum, aut in frusta dissiliebat: nam quod addit Tortora de plumbi liquefactione, puto illum communem hanc opinionem arripuisse, quo facilius, & honestius se expediret ab alterius causæ inuestigatione, atque vt hunc Philosophiæ pannum purpureum historiæ suę assueret, auctoritatis illi apud rupices, & plebeios homines conciliandæ gratià. Restant igitur auctoritates tot Poëtarum, & Aristotelis, ac Senecæ, quorum vestigia præmentes reliqui Philosophi, eundem cum ipsis errorem admiserunt, non tam opinor inscitià rerum eiusmodi, quàm nimia facilitate multa credendi, quæ pro veris tanquam per manus tradita à maioribus suis accipiebant: licet istud præterea non omnino flocci faciendum sit in hac opinione eleuanda, quod neque

Aristoteles, neque Seneca eam suis in libris alio modo proponũt, quàm vt ab eius exemplo grauiores alias difficultates de Stellarũ, & fulminis natura cõponerent, cùm alioqui fidem eius esse vellẽt, penes multos, quiistud à se non vno experimento comprobatum fuisse asserebant. Ad Poëtas vero quod attinet, non tam illi in culpa mihi videntur esse, qui ex licentia, quam habent mentiendi in carmine, multa referunt,

Ante nec audita, contentaque corde nec vllo. 1. de legibus.

quam hi qui fidem ipsis accommodãt: quasi vero nõ hic potius locũ haberet quod inquit Tullius loquẽs de quercu Mariana, *sed tamen nonnulli isti, Tite noster, faciunt imperitè, qui in isto opusculo non vt à poeta, sed vt à teste veritatem exigant; nec dubito quin ijdem cum Aegeria conlocutum Numã fuisse putent:* quibus verbis ita respondet Quintus, *intelligo te, frater, alias in historia leges seruandas putare, alias in poemate;* atque hanc distinctionem, ita demum Tullius confirmat, *quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur omnia, in hoc ad delectationem pleraque*, habeant igitur ex Cicerone Grassius, de Vicentinis & alij, quomodo, & quousque Poetis sit habenda fides; quàm si illis integram præstare velint, contra omnium sapientum mentem, & ipsius etiam Ouidij qui ingenuè fassus est, quod

Exit in immensum fœcunda potentia vatum,
Obligat historicà nec sua verba fide.

credant similiter quasdam esse veneficas anus, quæ Lunam cœlo deducunt cùm deficit; hoc enim poetę millies cecinerunt; credant & eidem laboranti, subueniri posse peluium, ac tintinabulorum strepitu, quandoquidem nihil hoc remedio frequentius in poetarum carminibus occnrrit; ita vt Iuuenalis etiam dixerit de muliere garrula

Iam nemo tubas, nemo æra fatiget, Satyra 6.
vna laboranti poterit succurrere Lunæ;

ac denique credant ipsi, Solem dum nobis occultatur, in Atlanticum Oceanum prope fretum Herculis cadere, & stridorem edere, non aliter quàm si ignitum ferrum condatur in aquam, nam ea fuit communis, & peruulgata poetarum aut omnium, aut equidem celeberrimorum sententia, vt Statij in Luçani genethliaco dum inquit 2. Syluar.

Felix

Felix heu nimis & beata tellus
Quæ pronos Hyperionis meatus
Summis Oceani vides in vndis,
Stridoremque rotæ cadentis audis

ſatyr. 14. Iuuenalis item

Sed longè Calpe relicta
Audiet Herculeo ſtridentem gurgite Solem.

ac denique, vt alios omittam Auſonij poetæ Burdegalenſis

Condiderat iam Solis equos Tarteſſia Calpe
Stridebatque freto Titan inſignis Hibero.

5. *Detegiturque Onosãdri leuior oſcitantia de colore plumbatarum ſimili aereo, cũ tamen elementa nullũ colorem habeãt*

Profecto facit eiuſmodi magnorum virorum in ſcribendo incuria, vt mihi in mentẽ veniat alterius oſcitantiæ, in quam ſe dedit Onoſander, qui pugnam quæ fundis peragitur, maiorem in modum laudat, eo quod plumbei globuli, ob cõſimilem aeris colorẽ, fundis emiſſi, oculos fallunt, & improuiſi in hoſtes incautos feruntur: quis enim tam ineptus eſt, vt credat, telum exiguum quod ipſe Onoſander liqueſcere motus ſui rapiditate volebat, cuiuſcũque tandem coloris ſit, poſſe in oculorum aciem incurrere? aut quis amabo vſquam gentium audiuit, colorem aliquem aeri aliiſque elementis peculiarem ineſſe. Scio quidem Factiones quæ in Circenſibus ludis, ex colorum varietate nomina ſibi faciebant, quaſi naturæ myſteria, ſpectaculorum compoſita imaginatione ludere vellent, non modo quatuor anni temporibus, vt Caſſiodorus, & Corippus Poeta Africanus apertè ſignificant, & ſed elementis præterea eos contuliſſe; vnde Tertullianus Libro de ſpectaculis *talibus* inquit *auctoribus quadrigæ productæ, merito & aurigis, coloribus idololatriam veſtierunt; & ab initio duo ſoli fuerunt, albus & ruſſeus, albus hyemi ob niues candidas, ruſſeus æſtati ob ſolis ruborem voti erant: ſed poſtea tam voluptate quam ſuperſtitione prouecta, ruſſeum alij Marti, alij album Zephyris conſecrarunt. Praſinum vero terræ matri, vel verno: Venetum Cœlo, & Mari, vel Autumno*; de elementis vero rem breuius conficit, & probat Iſidorus Hiſpalenſis, *Gentiles colores equorum iunxerunt, roſeos, ſoli id eſt igni; albos aeri; praſinos terræ; venetos mari aſſimilantes.* Noui inſuper D. Hieronymũ in epiſtolà ad Fabiolam docere, quatuor elementa ſignificata fuiſſe byſſo purpura, hyacintho, cocco quibus olim Sacerdotis ſummi veſtimenta diſtinguebantur, *quatuor,*

cap. 19. ſtrateg.

3. varior. epiſt. 51.

lib. 1. cap. 9.

17. etymol. cap. 41.

118. epiſt.

tuor, inquit, *colores ad quatuor elementa referuntur, ex quibus vniuersa subsistunt. nam byssus terræ deputatur quia ex terra gignitur, purpura mari, quia ex concheolis tingitur; hyacinthus aeri, propter coloris similitudinem, coccus igni, quod vterque rubeat.* Verum tamen si quis ad libellam Philosophiæ, coloris naturam examinet, videbit ex eius causis, & definitione nullum propriè loquendo, aut aëri, aut reliquis elementis colorem posse conuenire: si quidē nascitur ille ex principum qualitatum permixtione, quæ non habet locum in primis elementis: & ab Aristotele definitur *terminus seu extremitas corporis perspicui terminati*; vnde quę propriam superficiem non habent, neque etiam proprios colores habere possunt, cuiusmodi sunt elementa, quæ, terrà vnà exceptà, vt non suis, sed alienis terminis circumscribuntur, sic colores recipere nō possūt, possūt vero lumē, quia est *actus perspicui interminati*. Atque hoc cum satis superque Auerroi exploratum esset, eam ob rem dixit, quod *aër secundum tactum sentitur esse corpus, etsi secundum visum existimetur esse nihil, cùm non habeat colorem*; sed enim forsan argutius, quam æquum sit Onosandrum compello, cui neque suæ rationes deessent si Scaligeri, & Aguilonij scholas ingredi vellet, certos colores simplicibus etiam elementis tribuentium; quare prior illa ratio, quæ à velocitate teli desumebatur mihi instar omnium esse potest, vt diuersum in hac colorum similitudine ab Onosandro sentiam.

lib de sens. et sens.

4. physicor. comment. 74

1. opticę propos. 39.

exercit. 325. ect. 8.

6.

Et quæritur ac motus teli sursum vel deorsum factus sit violētior.

Sed non minus in se operę pretium habet quæstio alia, quam Agellius Antonio Iuliano Rhetori proposuit, sumpta occasione ex vndecimo Annalium Q. Claudij Quadrigarij, vbi quum oppidum à Metello Proconsule oppugnari, contra ab oppidanis deè muris propugnari describeret; ibidem addit, quod Metelli milites sauciabantur multo minus, & quod maximè opus erat à pinnis hostes defendebant facillimè. nimirum *quia lapides & sagittæ sursum optimè mitterentur, non item deorsum versum*: cuius tamen contrarium vsu venire docet Cornelius Tacitus, qui de Placentia loquens à Vitellianis oppugnata *ingerunt*, inquit, *Othoniani pila librato magis, ac certo ictu aduersus temere subeuntes*, Liuius quoque aliquo pacto videtur huic sententiæ aduersari varijs in locis, in quibus semper asserit, quod grauior ac pondere librarior supernè ex onerarijs, vel muris ictus erat. Vnde

lib. 9. cap. 1.

lib. 17.

de quo grauis hæc ſimultas ab auctoribus præſtantiſſimis tollatur; dicendum eſt meo quidem iudicio poſteriores locutos fuiſſe de pilis, haſtis ſimilibuſque telis quæ manu vibrantur, nihilque ſuo pondere impediuntur quin facillimè quo librata ſunt perueniant. Quadrigarium vero de ijs quæ arcu, vel baliſtà alijſque machinis impelluntur; Hæc enim ſi deſuper mittas, moderatio atque ratio mittentis præcipitantià ipſa, & pondere cadentis teli corrumpitur. at ſi in editiora conlimes, quo motus à te datus fuerit, & quo ieceris, eo telum ibit; ſic enim, vt tota quæſtio ad fulminalia noſtra ſe referat videmus, quod tormenta dum magis eleuantur, ita tamen vt lineam quadrageſimi quarti, aut quadrageſimi quinti gradus quadrantis non ſupergrediantur, grauiores ſemper longioreſque, & directiores emiſſiones ſeu ictus obtinent.

XXII. *1 Equitis autem diſciplinã antiquior in equi ipſius curatione cõſiſtebat.*

Iam vero in Equitum exercitatione multa ſe ſe offerunt, de quibus dicendum eſſet ad antiquam militaris ſcientię diſciplinam reſpicienti; in qua ex Cenſorum decreto, non debebat eques quã equus ſuus eſſe curatior; referebaturque ad æriarios, qui equum *nimis ſtrigoſum & malè habitum* coram ipſis ſiſteret, dum equitum cenſum agerent: quod equidem eo ſemper conſtanti, perpetuoque ſeueræ damnationis rigore ſeruatuum fuit, vt etiam ab Aureliano Imperatore poſtea ſtatutum ſit, quod eques ipſe equũ ſuum ſtrigili purgare deberet; exemplo forſan Ateæ Scytharum regis, quem Legati Philippi ita perbellè ſuum equum curantem inuenerunt; aut potius, quo periculum faceret vulgaris iſtius paroemiæ *oculus domini ſaginat equum, & pes eiusdem impinguat agrum*, quam Ariſtoteles tanti quoque faciendam duxit, vt dum Oeconomo leges præſcribit inter cætera dicat, *& Perſæ, & Lybici dictum bene ſe habet, ille enim interrogatus quid maximè equum ſaginaret,* ὁ τοῦ δεσπότου ὀφθαλμὸς *dixit. Lybicus vero rogatus quodnam ſterquilinium agro optimum eſſet,* τὰ τοῦ δεσπότου ἴχνη. [in œconom.] Quamobrem maximis ducibus nunquam ea cura inter poſtremas habita fuit, quàm equorum curationi impendebant: Vnde Scipioni luſtranti equos & currus, Marius equum, & Mulum optimè à ſe habitos educatoſque adduxit, & laudem prouerbio, niſi potius illud de militibus ſuis explicandum ſit, propagauit *Mulorum Marianorum*, vt inquit Plutarchus in eius vita: eodemque

modo

modo Græcorum legibus & instititutis cum nullus eques *ἀδοκίμαστος sine examine* merere posset, docet Petitus in his æquitum δοκιμασίαις non illos solum, sed & eorum equos à Magistratu probari solitos, ita vt si quos olim labore exhaustos, aut defectos viribus, aut senes depræhendisset; non modo illos amandaret, sed ipsorum insuper dominos graui aspergeret infamia.

2. *Ea scensione seu salitione in eum saltu vel adminiculorum ope, in quibus stapedes fuisse breuiter indico.*

Præterea licet multa sint quæ dubiam valde quæstionem illam reddere possunt, an equitantium *adminicula*, seu *staphiæ* & *subiices illi pedanei*, ex ephippio ad ventrem vsque equorum dependentes, quibus hodie ad scandendum, & innitendum vtimur apud antiquos item in vsu fuerint; & præter inscriptiones veteres, plurimum etiam momenti ad hoc persuadendum repositũ sit, in hac Iulij Pollucis auctoritate, quam miror homines illos non vidisse, qui ab eo quicquam cùm de equestribus instrumentis ageret, de stapede seu staphia proditum negant *Cum uero in sederis equo, nequaquam femora ferias, sed pedes subleua, & stanti simillimus sis. stapedes enim magis ad standum, quàm insidendum parati sunt.* quia tamen nõ hic vacat penitissimè scrutari quasdam rationes, quibus huiusce veritatem opinionis tueri ac defendere possem; & contraria longè acerrimos propugnatores virosque omnes in literis pręcipuos nacta est Magium, Brodęum, Lipsium, Tortellium, Pancirolum, Hugonem Hermanum, & alios; malo hic de equorum scansione & salitione loqui, quasi Romani stapedium rudes, & ignari, non modo opus habuerint lapidum publicorum subiectu, aut stratorum, vel hastæ in quam niterentur auxilio, sed salitione præterea, aut equis inclinatis, vt facilius in illos conscenderent, nam hæc veteris disciplinæ morem aptius repræsentant, simulque non frustra Vegetium fuisse ostendunt, cùm non modo à Tyronibus sed à stipendiosis etiam militibus, salitionem equorum strictè semper exigendam esse docuit. *Scilicet ut in tumultu prælii sine mora ascenderent, qui tam studiosè exercebantur in pace.* quemadmodum Ferdinandus iunior Neapolitanorum rex aliquando fecit cùm victis fugatisque copijs suis ab hoste, & equus etiam quo vehebatur confossus esset, in oblatum alium vt erat armatus insiluit. vnde quo facilius in arte desultoria exercere se possent tyrones, dedolatus quidam equus ex ligno in Hippodromis, & equestribus scholis erat, quem iuniores

lib. 1. cap. 11. artic. 15. pag. 55.

lib. 1. cap. 18

res primùm quidem inermes, postea vero vt facilitatem eis consuetudo pepererat, armis omnibus induti conscendere iubebantur; idque cùm à dextris tum à sinistris insiliendo, desiliendoque ad pedes.

3. *Deinde reē-tem propono, & diuido suas in partes.*

Atque hæc vnusquisque inter gymnasia addiscebat, nam in campo & explicatis turmis, vniuersus simul eques, ad reliquam equestrem disciplinam instituebatur; nempe ad incommoda loca equitatione superanda, ad ordines seruandos, ad procurrendum, & obeundam rite pugnam, denique etiam ad natandum, & ambulandum: de quibus tantum abest vt sigillatim mihi dicendum esse arbitrer, quod iustis de causis persuasus, breuiori longè circuitu *temperationis equorum in pacis bellique occasionibus*, atque exercitationis *Torneamentorum* seu *hastiludiorum*, totam equestris disciplinæ rationem compræhendo.

4. *Quas antequam explicem modum propono deligendi optimos equos ab ætate.*

Verum quia temperationis equorum summa, ac præcipua ratio in eorum delectus consistit, optanda in primis esset Tyronibus nostris Michaelis Balbi Imperatoris scientia, qui Cedreno teste, solo intuitu depræhendebat, quales euasuri essent equi, an celeres, an bellica fortitudine nobiles, aut tardi: sed quia non tam bene cum illis geritur, vt non sæpissimè grauiter in hoc delectu aberrent, & optimorum equorum loco strigosos emant, impudentibus maxillis, difficiles incitatu, annosos, vitiatisque pedibus, ac tibijs, dum mille circumueniuntur venditorum fraudibus, optimum idcirco esse iudicaui, quo facilius illas præcauere possint si non omnia quidem signa laudarem, quę certatim ab auctoribus afferuntur de equorum præstantia, & bonitate, quoniam hoc modo *crambem recoquere* mihi viderer *quæ sæpe repetita mors est*, sed nonnulla tantũ recenserem bonitatis potius in illis, quàm elegantiæ, & venustatis inditia. Primum igitur ætas eorum ignoranda non est, quia vt inquit Xenophon *si dens qui ætatem notat, & quem Græci γνώμονα vocant exciderit, neque delectat ope, neque reuendibilis est*, vt autem istud dignoscatur, aduertendum est ex Aristotele, equorum dentes esse quadraginta, *ex quibus amittit primores quatuor mense trigesimo, duos superiores totidemque inferiores: exacto deinde anno eodem modo quatuor abijcit duos superiores, duos inferiores: tum sequenti anno peracto quatuor alteros ad eundem modum postquam annos quatuor atque insuper menses sex natus fuerit, nullum* am-

(Margin notes: lib. de re equestri. — lib 4. de historia animal. text. 316.)

amplius amittit. addunt autem veterinarij sextum annum ingresso primorum cauitates impleri, septimo omniũ expletas esse, neque vllam deinde cauitatem, aut aliud signũ in dentibus restare, è quo de numero annorum coniecturam quis faciat, sed Palladius prouectiorum tempora cauari, supercilia canescere, dentesque prominere tradit, quanquam Iulius Cæsar Scaliger rectiùs meo iudicio statuit sextum annum in equis, & septimum depræhẽdi æqualitate dentium, septimo vero exacto, nigra illa è dentium cauitate excedere quos *phaseolos* Itali vocant; postea à canino metimur, & à rugis maxillarum, & colli; item à nodo grandiore caudæ, qui intumescit anno duodecimo; *vetuli autem* quemadmodum idem Scaliger addit *labrum inferius demittunt pendulum, & eorum cutis manu tracta consistit, nec redit, cilia canescunt, frons tristis, hinnitus breuior: aures minus mobiles; dentes anteriores longissimi.* Quæ signa non tamen facere debent, vt statim atque in equis apparuerint propterea de illorum viribus omnino desperandum sit; nam Carolus Octauus eo in prælio quo *ad Tarum* nobilissimam victoriam consecutus est, sedebat in equo spadice, qui alterum oculum amiserat, & quem ferebant annos natum triginta, memorabili hac operà regi inuictissimo præstità, vixisse immunẽ postea multos annos: & quẽadmodũ asserit Aristoteles *equorũ plurimi duodeuiginti, annos viuũt atque etiã triginta, quod si bene curẽtur, pertingunt etiam ad quinquagesimũ;* imo Cõradus Heresbachius refert vixisse equũ septuaginta annos, & memini me legisse in historijs rerum nostrarum, opinor ab accuratissimo Pithoeo publicatis, quẽdam ad centesimum etiam peruenisse. li. 6. de historia animaliũ. lib. 2. de re rustica.

Deinde præcipua ex colore bonitatis ratio conijcienda est, neque enim perperam Virgilius dixit *color est deterrimus albis, & Giluo*; licetque ibidem addiderit. 5. *Colore pilorũ.*

Honesti spadices, glaucique.

tamen horum equorum species iactantior est, & formosior quàm fortior, & animosior; atque vt Maronis verba ita putem accipi debere, auctor est mihi Gratius qui, vt Maronis ferme æqualis erat venationis præcepta castigatissimo poemate tractauit, ita enim de bellatoribus equis scribit

Consule Penei qualis perfunditur amne
Thessalus, aut patriæ quem conspexere Mycenæ

Glaucum, nempe ingens, nempe ardua tollet in auras
Crura; quis Eleas potior lustrabit arenas?
Ne tamen hoc attingat opus, iactantior illi
Virtus, quam syluas durumque lacessere Martem

idemque iudicium paulo post facit de spadicibus, quos proinde aliqui contendunt ad pompam, & sacra curricula, potius quàm ad bellicũ opus, aut venatoriũ munus fuisse à Marone descriptos: ast ego nõ possum vni Scaligero nõ assẽtiri, cũ eos spadices laudat tanquã omniũ optimos, quibus fulgor aureus igneũ ruborẽ acuit; quanquam istis adhuc præferuntur non animo, sed patientià, qui eum colorem castaneæ fuligine infuscarunt, quales sunt qui *Alesani* ab Hispanis vocantur. Gilui vero qui & *Sauri* apud Italos audiunt, si fulgor nitoris absit, planè damnantur; non secus ac grandissimis tractibus candidi, & nigri coloris distincti, quos communiter *Picas* dicunt: pomacei, scutulati, guttati, atque etiam cani, quos *Griseos* vocant, non carent suo pretio: nigri optimi sunt sed minimè durant; fere autem præstantissimi habentur, qui inter nigros plagulatos, aut spadices *rotulam* in fronte candidam gestant, siue *stellam*, quæ si ad nares demittatur, minuit indicaturam; sed adesse præterea debet nonnihil candoris in altero pedũ, modo tamen non posterior sinister talis sit, proditorem enim heri sui tale signum denotare, sunt qui contendant, forsan vanis quibusdam obseruationibus ad id impulsi; qui vero quatuor pedibus albescunt, præter vngulas, corpus etiam inualidum habent, & eo despicabiliores sunt, quo candor ille crura altius occupat.

6. *Regionibus, & locis è quibus petuntur.*

Præterea nobilitatem equorum multi à loco exigũt, magnamque in illis diuersitatem constituunt, pro regionum varietate è quibus petuntur: qua de re nemo fusius, aut elegantius inter Græcos tractauit, quàm Oppianus Poeta ille magniloquentissimus in cuius tamen sequentibus verbis.

lib. 1. de venatione.

Adeo Iberi sunt celeres, pedibus ventosis:
Sed exigui, inualidique viribus & imbelles animo.

quæ Gratianus postea eodem ferme sensu confirmauit.

Non tamen Hispano Martem tentare minacem
Ausim.

lib. 6. de bello Gallico.

nonnulli hæsitant; quia Cæsar in cõmentarijs magnum se equorum Hispanorum numerum emisse scribit, quod minimè facturus

rus

rus erat solertissimus Imperator, si eos tales esse nouisset, vt ab Oppiano describuntur, hoc est ὀλίγοι βαιοι τεμδύος ϗ ἀνάλκιδες ἦτορ ac propterea alios Iberas qui in Asia sint Colchis finitimi, comminiscuntur; quantumuis Strabo, & Iustinus huic explicationi reclament, ac Symmachus etiam in epistolis, à quo sæpius Hispania *diues equini pecoris*, dicitur; sed nec Oppianum hac in re audit Iulius Cæsar Scaliger, cuius hæc in commentarijs ad Aristotelem verba sunt, *Hispanicis equis habitudo agilior, animus inexpugnabilis, in bello vulnerati non cedunt, celeritas in cursu admirabilis, promptitudo ad gyros penè ignea, facilitas ad retinendum quantam velis, voluntas ad impellendum docilis:* ac ne quis de eorundem in bellis vsu dubitare possit, subiungit idem in quinto poetices, quod *domino mites, & hostium hostes sunt; impulsi in mucrones abeunt, iussu heri morituri: cæsi non auertuntur; percussorem etiam appetunt: denique fiunt sæuiores.* quid igitur ad Oppianum? certè, vel illum non sufficienter notam habuisse Hispanorum equorum naturam quemadmodum sensit, & probat Scaliger; vel non intelligendum de *Genettis*, seu equis illis, quos Andalusia, & Granata mittunt eà effictos industrià ad velocitatem, generositatem, & omnem elegãtiam, nihil vt illis desit, sed de *Asturconibus*, ita ab Asturiæ regione appellatis, queis non vulgaris in cursu gradus, sed mollis alterno crurum explicatu glomeratio: de his enim ita loquitur Silius vt non multum ab Oppiano diuersus sit.

lib. 3. lib. 44. lib. 4. epist. 59. & 61. lib. 1. de hist. animal. capite 9. critici. lib. 3. de bello punico.

His paruus sonipes, nec Marti notus, at idem
Aut inconcusso glomerat vestigia dorso,
Aut molli pacata celer trahit esseda collo.

contrarià autem fermè habitudine corporis, vastiores sunt, & laboribus rusticis, atque admissuræ accommodatiores, qui è Frisia, Batauia, ac Morinis petuntur, moles enim eorum, tam segnis est ad gyros quàm vasta ad impetũ, & os præterea durissimũ habent, vngulas fragiles, easdemque planas, crura hirta parte posteriore, ceruicem magna parte pendulam, vulneratique refugiunt, atque interdum sessorem ex spiritus contumacia, hostis ictibus expositũ produnt. medià vero inter vtrosque naturà censentur esse Aluerni, & Calabri, vulgo *Caualli di Regno*, nam & artus habent compactiores quam Hispani, & agilitatem non contemnendam, & laboris sunt patientiores. Quidam denique statuunt ex omni gene-

re equorum, formæ elegantiâ præstare *Hispanos*; laborum patientiâ *Thraces*, siue *Turcos*; robore, ac firmitate corporis *Belgicos*; audacia *Calabros*; & *Afros* ac *Numidicos* velocitate, licet enim strigosiores sint, cursu tamen cæteros omnes anteire solent.

7. *Moribus optimis.* His notis nonnulli mores adiungunt, à quibus hilares equi laudantur, & feroculi, vt testatur Columella, siue qui ex iratis mitissimi fiunt; quod hi sint ad obsequia habiliores, & ad certamina laborum tolerantiores. Ita quoque Xenophon laudabilis equi argumẽtum esse scribit, si defatigatus non recuset iterare laborẽ. sed multum etiam interest experiri quomodò, & quam auidè bibant, quoniam vt inquit Plinius *quo quis acrior, in bibendo profundius nares mergit*. Et num pullus cũ gregalibus, crebro in pascuis contendat. Num fluuium pontemque prior traijciat, vt ille quem in optimi argumentum graphicè depinxit Poëta verè omnium primus, & politissimus.

lib. 8. c. 42.

in georgic.

in georgic.

Primus & ire viam, & fluuios tranare minaces
Audet, & ignoto sese committere ponti:
Nec vanos horret strepitus.

8. *Et vitijs quibus carere debet.* Denique obseruãdũ est in equo ne sit cespitator, aut succussor, aut anhelus, aut calcitro, quẽ Græci λακτιςὴς dicũt, aut sternax, aut retrogradus siue *recessim cedens*, & imitans *Nepã*, vt loquitur Plautus, & quod Greci dicunt, ἀναποδίζων καὶ ὀπισθόρμητος: ac tandem ne sit fræni impatiens, aut durioris siue ἄστομος vt à Suida vocatur, & quẽadmodũ Itali scitè reddũt *sboccato* hos enim omnes Xenophõ dãnat, vt etiã ἀζόπους quos Bessario *strigosos* reddidit, quasi illos vellet notare, qui patrio sermone apud Italos *Segalini* vocãtur: forsan quia licet copiosè alãtur, gracili tamẽ corporis habitu, tenuiq; sẽper sũt; vnde Cicero cũ de Lisia dixisset, *habet enim certos sui studiosos, qui nõ tã habitus corporis opimos, quã gracilitates cõsectentur*, statim postea subiungit, *verùm*; *est certè toto genere strigosior*. Sed Liuius tamen sic nominauit equos nimio labore defatigatos, indeque macriores factos, non autem qui naturà huiuscemodi forent cùm inquit *moram pugnæ attulit, quod Asdrubal prouectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notauit, quæ ante non viderat, ac strigosiores equos*. Quantum vero ad morbos attinet, quorum antiqui adeo seduli exploratores, & Medici fuerunt, vt Tiraquellus sexaginta quinque *veterinarios*, siue *mulomedicos* enumeret,

in Bruto.

libro 27.

cap. 35. de nobilit.

meret, quorum vel monumenta etiam nunc extant, vel si forsan iniuria temporum perierint, ab alijs tamen laudantur: profectò non est quod sibi quisquam in illis ludum fieri permittat, modo stipulatione vtatur, quæ ex solemni formula, in hoc negocio adhiberi consueuit, eadem ferme verborum serie expressa, qua & antiquior illa apud Varronem *illosce equos, qua de re agitur, sanos rectè esse, vti pecus equorum; quod certè sanum est, extra luscum, surdum minum, idest ventre glabro; neque de pecore morboso esse, habereque rectè licere: hæc sic rectè fieri spondes?* lib. 2. rei rustic. cap. 2.

Hæc igitur prius prouidenda sunt quàm emantur equi, sed emptis quomodo tandem vtendum? Certè interrogatus Damis ab Apollonio ecquod boni equitis munus censeret, respondit ille. *equo rectè considere, atque illi fortiter dominari, & frænis in quamcumque voluerit partem circum ducere, & in accliuem locum ascendenti fræna remittere, in præcipitem eunti constringere*: at hæc leuioris operæ sunt, & nullis ferme præceptis indigent. Magis vero ex arte Ischomacus apud Xenophontem, vt ad equitationes bellicas se componeret, modò per transuersum, modò per decliue, modò supra fossas, modò supra aquæ riuos equum agebat, & si placet insignis doctoris audire documenta ad regendum equum, en illa sunt?

9. *Postea temperatio equorum proponitur apta paci.* Philostr. li. 2. in oeconom. 3. georgic.

At tribus exactis vbi quarta accesserit ætas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis, sinuetque alterna volumina crurum.
Sin ad bella magis studium, turmasque feroces,
Primus equi labor est animos, atque arma videre
Bellantum, lituosque pati.

ex quibus manifestum est, duplicem huiusce nostræ temperationis equorum rationem, Romanis pariter, ac alijs nationibus olim fuisse familiarem; licet accuratiori forsan studio vtramque excoluerint, quàm apud nos fieri consuetum sit.

Nam Themistocles filium suum Cleophantum, in equestri facultate adeo strenuum, continuà exercitatione reddiderat, vt equis rectus insistens iacularetur, aliaque penitus stupenda faceret: & Pompeium iam ætate prouectum, visum fuisse in equo, narrat Plutarchus, trahentem atque educentem gladium sine difficultate, equo incitato & currente, iterumque facillimè reposuisse.

10. *Per ludicras exercitationes.*

Libro 3. se: atque eodem modo Procopius de Totila narrat, quod interea dum acies vtrimque paratæ stabant ad concurrendum, *ipse in medium campum ludibundus processit, equum diuersim calcaribus concitando in orbem, agiliterque obequitando, telum in auras sursum versus diuerberare, & ipsum rursum ad terram delatum colligere, supinandoque se desuper equum, inclinandoque vtrimque ad terram, & vicissim in latera; gloriæ id artis plurimum ducebat, vt qui à puero fuisset desultandi, ac tripudiandi artem edoctus, & ludicra hæc peragendi*. Quanquam si de gloria eiusmodi ludorum, nostris hominibus, cum antiquis illis certandum sit, multa quoque, & penitus admiranda proferre possim, singularis in hac eadem exercitatione facilitatis, & industriæ exempla; qualia sunt quæ superiori sæculo edita fuere Constantinopoli, in circuncisione maioris natu filij Mahumetis secũdi Turcarum Imperatoris, & Lutetiæ anno à salute humano generi restituta supra millesimum quingentesimo & octogesimo secundo, ab Italo quodam qui ex disciplina Turcarum, apud quos diutissime captiuus vixerat, tot artis desultoriæ experimenta dedit, vt equo laxatis habenis currenti rectà ipse insistens, tanto artificio iacularetur, quod in passum equi, signatumque humi vestigium sagitta decidebat; mox hastam vibraret in altum, receptamque infinitis gyris circa collum, & brachia circumduceret; deinde circa ephippium gyraret; ensem ter & quater nudaret, reconderetque; proiectis etiam in altum tibijs, & capite supra ephippium defixo decurreret; multaque alia præstaret incantamentis verius quàm artis operibus similia.

11. *Ac honestas* Sed hæc plus habent in se ludicræ voluptatis quàm veræ solideque vtilitatis, atque ea propter Tyroni nostro satis erit ad laudem, & vsum artis, si primùm quidem vt Damis & Ischomacus supra monuerunt, equum suum curare sciat: deinde si modum nouerit eius rectè tractandi, & quando vitiosus est in incessu, saltu, flexu, cursu, pauore subito rerum nouarum, probè domandi; quibus si ad gratiam & voluptatem adijciat molles illas excursiones, reuersiones, congressiones, status, appressiones; impressiones, inflexionèsque ad dextram, sinistram, in orbem, vt Enipeus ille faciebat laudatus ab Horatio, quod

Ode 7.lib.3.

Non alius flectere equum sciens
Aeque conspicitur gramine Martio.

nihil

nihil amplius ad pacis artes requiro: quandoquidem non vlterius quidquam addiscebant Persarum filij, quos Herodotus scribit à quinto ætatis anno in vigesimum, doceri equos ascendere, ferociâ exultantes domare, flectere, & ex ingenti curriculo exiguum in gyrum compellere, ex equis denique pugnare. Lib. 1.

Quod igitur spectat ad bellicas exercitationes; & equus, & qui equo insident, vlteriori quadam disciplinà indigere videntur; nã cùm repentina, in equo perturbationes efficiant, vt inquit Xenophon, sitque pauidum ad omnia animal, ita vt interdum, quod Bucephalo etiam accidit, propriâ vmbrà terreatur; nedum canis alicuius inter crura decursu, vt in equo Pharnucis contigit apud Herodotum. Sanè ni vsu continuo assueuerint clamorem, & strepitum audire, ferre splendorem armorum, fulminalium coruscationes, sanguinis, & cadauerum aspectum, perque iacentes, & prostratos homines gressus glomerare, olfactumque, quo in rabiẽ illos agi Plinius asserit, tetris odoribus ferendis accommodare, facile erit postea vt tantà rerum insolentià, & nouitate perturbentur. Quemadmodum Liuius de Romanorum equis notat, quod in Trebiana pugna, duplici terrore in fugam acti fuerint, altero quidem ex Elephantorum conspectu, quos minime soliti erant videre; altero vero ex odore fœdissimo olei liquefacti, atque cum sudore corporum ex multa defatigatione permixti, qui è militibus Annibalis oleo perunctis, & madentibus, quo faciliùs membra frigorjs rigore torpentia distenderent, adeo teter, ac fœdus, & detestabilis nares omniũ feriebat. vt etiam ab ijs qui causam eius non ignorarent, haud facile posset tolerari. Quare non reijciendum censeo Persarum stratagema, qui teste Aeliano armata cadauerum simulacra, fœno paleàque effarcta, equis subijciebãt, vt cæsorum in bello conspectum ferre consuescerent: quo consilio propter torrentium ripas, & fabrorum officinas, pistrinaque olearum, & Isatidis herbæ fœtentia, ac tabernas pellium purgandarum, & sutrinas agendi sunt etiam, & circum ducendi frequenter; ne clamore ac fœtore, rerumque metu terribilium ita exturbentur, vt ipsorum propterea nullus sit vsus in re militari.

12. Belloque, · Lib. 7. · Lib. 8. cap. 42. · Lib. 21. · Lib. 16. Hist. cap. 15.

Ab equis vero ad equites transeundum est, quiquidem omnes antea Cataphracti seu *lancearij* fuerunt, sed exhausta bello nobilitate, & rudioris sœculi vestigijs paulatim euanescentibus, horum

13. *Et speciatim vt his Lancearij ac sclo-*

petarii commodè vtantur.

loco substituti sunt *Loricati*, vulgo *Corassarij*, qui vt Hermano Hugoni videtur, hoc tantum à Lancearijs differunt, quod fulminalibus exiguis seu sclopis vtantur pro Lancea, & gradario succussarioque equo, pro expedito. Sed præter hos equites sunt, adhuc alij qui fistula paulo longiore plumbeas glandes iaculantur, à Pedemontanis inuentoribus *Carabini* appellati, nostratibus vero Gallis, quamquam pene iam obsoleto nomine *Bandularij*, à balteo seu zona quam *Bandouliere* vocant. Horum igitur exercitatio talis esse debet, vt primùm instruantur iaculandi arte; postea vt ex equo ad scopum conliment, ac subinde etiam in ipso cursu, ne à flamma vultum metu auertant; atque vt in ipso receptu tubum suum denuo impleant puluere, & plumbo, rotamque temperent: cuius rei si tempus non suppetat, gladio & sclopo se defendent. *Lancearij* demum si qui adhuc illorum vsus est in acie, studere debent, vt in stramineum hominem decurrentes, partem eius quã voluerint summam, mediam, infimam, ferire, possint; vt lanceas gerant erectas, vel proclinatas decenter; vt has ad læuam, aut dexteram prout opus erit cõuertant; vt exiguum fulminale quod ab equina sella dependet; priusquam lancea fracta sit, aut vsui amplius inepta, non expediant, & eiusmodi multa faciãt, quæ melius inter exercitia militaria animi gratià hastis instituta, addiscuntur, quàm in seuerioris disciplinæ schola.

14. *Tandem quę ars ipsa torneamẽtorum seu Troia ludus.*

Vt propterea aliquid etiam subnectendum sit de ludicro illo certamine, quo equites vel turmatim inter se decurrunt, pugnantque armis obtusis; vel singuli cataphracti, intermedià de more erectarum tabularum lineà discreti, concurrunt; vel alio tandem quouis modo digladiantur, cùm modus concursionis non vnus semper fuerit apud omnes, licet finis idem fuerit, nempe militaris exercitatio. Hos vero ludos Suetonius in Caligula *Hasticos* vocat, vbi quidam cum ignorarent qui nam illi essent *Atticos*, & *Actiacos* etiam legunt, multaque comminiscuntur quæ à vero prorsus abhorrent. Græcè autem *Xysticos* illos appellari posse

Lib. 21. c. 18. Cœlius Rhodiginus arbitratus est, velut gladiatores *Xystici* quoque dicuntur, ab hastili apud ipsos in vsu frequenti, quod ξυστὸν Græci vocant, quamquam & eo etiam nomine diceretur locus in quo exercentur Atlethæ. Nos vero eiusmodi ludicras exercitationes *Torneamenta* vocamus, inuersè quasi *Troiamenta*, dimi-

catio-

cationeſque *Troianas*, quia à Troiana Iuuentute quam Virgilius ſic inſtitutam fuiſſe refert, ad hæc vſque tempora ſucceſſione quadam exemplorum peruenerunt, nempe Aeceid 8.

Hunc morem, curſus atque hæc certamina primus
Aſcanius, longam muris cùm cingeret Albam,
Rettulit, & priſcos docuit celebrare Latinos,
Quos puer ipse modo ſecum, quo Troia pubes
Albani docuere ſuos, hinc maxima porrò
Accepit Roma, & Patriumſeruauit honorem:
Troiaque nunc pueri, Troianum dicitur agmen.

Indeque Suetonius in Cæſare, Auguſto, Tyberio, Claudio, & Tacitus paſſim nomen iſtud *Troiani ludi*, ſeu *Troiæ* retinuerunt; cuius mos hodiernus in eo tantum ab antiquo deflexit, quod non amplius pueri, ſed viri inter ſe concurrunt; neque aperto capite coronatoque, ſed caſſide tecto pugna initur.

Eiuſque rei gratià, factum quidem crediderim apud Romanos, vt adoleſcentes ſtatim à teneris, equos aſcendere, flectere in gyrum, ac tandem ex ipſis pugnare docerentur: quamuis ſapientiores Græci, pueros quos abſque periculo, rudimenta equeſtris artis diſcere volebant, in dorſum Arietum, ne ſcilicet ex alto delaberentur, imponerent; quemadmodum ex Homero conficit Petrus Victorius in varijs. Ex quo priſcorum more nonnulli poſtea conati ſunt explicare verſus illos Iuuenalis in ſatyra quinta, 15. *Cuius occaſione explicantur Iuuenalis verſus de hirſuto Capella.* Lib. 8 cap. 9.

Tu ſcabie frueris mali, quod in aggere rodit
Qui tegitur parmà, & galeà, metuens quæ flagelli
Diſcit ab hirſuto iaculum torquere Capella.

ſuper quorum germana ſententia, non minus turbatur inter Grammaticos, quàm ſi de ſumma rerum ageretur: dum alij Capellam pro *Scopo* ponunt; alij pro *equo*; nonnulli eius loco quaſi ſcena verſa *hirſutum Centrurionem* repræſentant; cæteri textum emendant, & pro hirſuta Capella *anſata Cateia* legunt, ſed æquè meo iudicio omnes infeliciter, quandoquidem niſi reuiuiſcat autor, & mentem ſuam explicet, fruſtra cæteri, in iſtius litis compoſitione, ſuis coniecturis deſudabunt. In quarum tamen varietate ſi mihi alicuius delectum habere liceat, potiorem ſanè arbitrarer ego illam fuiſſe, quam in medium protulit criticus variæ lectionis Laurentius Ramireſius de Prado, dum Græculum Magiſtrum intel- cap. 25. pen. aconrarch.

Lib. 5. Satyr. 6. intelligit, qui in aggere vrbano cuius meminere Strabo, & ipsemet Iuuenalis in hoc versu.

Plebeium in circo positum est, & in aggere fatum.

Bestiarium edocebat iaculum torquere & emittere, quo feras erudité transuerberaret in circo; notum est enim posteriori illa ætate quà Romani nondum barbam alere cœperant, Græcos, quia contrario more viuebant, ludibrio apud illos fuisse: & quasi barba solas capras, aut hircos deceret *Capellas* appellari solitos; quo conuicij genere verberatum frequenter à Palatinis Iulianum parabatam, eo quod promissam barbam aleret, quam forte aduersus Syros & Antiochenses non satis honestè in suo crisopogone defenderat, auctor est Ammianus Marcellinus his verbis (Lib. 19.) *omnes qui plus poterant in palatio, adulandi professores iam docti, rectè consulta, prosperèque completa, vertebant in deridiculum, talia sine modo strepentes insulsè: in odium venit cum victorijs suis* Capella *non Homo, vt hirsutum, Iulianum carpentes*, eademque ratione ipse Iulianus Persas appellat (Lib. 14.) *deformes illuuie capellas & tetras* quemadmodum Marcellinus in subsequentibus libris consignauit.

16. *Et hastiludiorum ritus ac vtilitas.* Cæterum quomodo fierent antiquitus Torneamenta mirificè Virgilius expressit, vbi de celebratis ab Ascanio

Olli discurrere pares atque agmine verso
Diductis soluere choris, rursusque vocati
Conuertere vias, infestaque tela tulere:
Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus
Aduersis spatijs, alternisque orbibus orbes
Impediunt, pugnæque cient simulacra futuræ.

neque multum ab his motibus bellicis dissidebant illi, quos Narsetes suis militibus imperabat, quasi militarium decursionum simulacra: *faciens eos* vt inquit Agathias Smyrneus (Libro 2. Hist.) *in orbem decurrere, & in equis decenter velitari, & in speciem armatæ cuiusdam Pyrrichæ circumuehi, & confestim tubà classicum canente ad signa turmatim cogi*. Nostris vero, & auorum etiam temporibus, quomodo ludi hastici celebrari consueuerint, videri posset illud cumulatè declarasse Ludouicus Lazarellus in libello de apparatu Patauini hastiludij, quem versu non ita rancidulo compositum diutissimèque in Bibliothecis Patauinis asseruatum, aut Pignorius, aut quicunque fuit boni publici studiosus, paucis ab hinc annis prodire

dire in lucem fecit. Verum quia hastiludium hoc maiori apparatu ludorum, & scenarum celebratum fuit, quàm in equestri decursione conueniat, aliud propterea in exemplum propono, & à nobilioribus longè poetis celebratum nempe Angelo Politiano, & Aloysio Pulcio Florentinis, quorum hic etrusco, ille vero latino carmine, eos ludos tanquam in tabula exhibuerunt, quos Florentinæ iuuentutis *Principes* Iulianus, & Petrus Medicei, tum conglobatis, confertisque turmis ad veri certaminis imaginem, libero in campo dimicantibus; cùm perfractis, aduersus concurrentium inter se equitum pectoribus, lanceis, maxima omnium admiratione ediderũt: ita vt ab hac exercitatione tam laudabiliter peracta, non minimam de se in hominum animis concitarint expectationem. Quemadmodum etiam narratur de Consaluo Agidario, qui postea *magnus* ab illustri facinorum gloria dictus est, quod suæ famæ, ac existimationis principium, ex eodem ludo traxerit; cùm apud sapientissimam Reginam Isabellam Arragoniam educatus, quoties in eius aula, spectacula, & equestres ludi, vel concurrentium iuuenum hastatorum, vel arundines more Maurisiaco iaculantium ederentur, vsque adeo supra æquales summæ nobilitatis adolescentes sese efferret, vt acclamatione spectantis populi victor salutaretur. Nec ab alio ludo prodijt martius ille vigor, qui in Proauo tuo Francisco, per omnes vitæ suæ gradus constanter eluxit, quàm ab hastico; in quo se interea dum à Sylvia matre lectissima Heroina, Cesenę præclarissimarum omnium virtutum documentis informaretur, generosa semper æmulatione cum Malatestis, alijsque Flaminiæ Regulis exercebat. vt omnino negari non possit, vehementem, illis præsertim quos natalium splendor vrget, ludicris eiusmodi certaminibus, ad præclara quæque & excelsa addi stimulum.

Quanquam non ita semper lætitiæ, ac iucundæ & honestæ voluptatis plena sint, quin dubia plerumque, & luctuosa reddantur sinistro aliquo & imparato euentu, vt olim Nonio Asprenati contigit, qui coram Augusto Cæsare Troiã ludens, crure ex equi lapsu debilitatus est. Nec mirum hercle de pueris videri debet, cùm eadem exercitatio viros etiam in discrimen adducat, Titi Manlij cõsulis fato, qui ab rapido cursu circum agendo equo effusus, extemplo prope ab hominibus demigrauit. verum quid opus est

17. *Quãnõnũquã dubia redditur infœlici multorũ casu*

anti-

antiquâ memoriâ in recentem temporum nostrorum historiam intuenti, quæ tot huiusce rei profert exempla, vt videri malim à causa destitutus, quàm hic singula recensere. Certè Federicus Feltrius Vrbinatum Princeps, in spectaculis equestribus, ab ictu lanceæ dextro orbatus oculo, iniquam honestissimo ore deformitatem prætulit: & nos Galli vidimus nostro malo, ac experti sumus infœlices casus Francisci Borbonij Anchiani, & Henrici eius nominis secundi paternæ virtutis æmuli, verèque fortissimi Regis; quorum ille post profligatum à se Dauali Vastij ad Cerisolam exercitum, trucidatasque Germanorum legiones, eum vitæ exitum tulit, vt quem armatæ Cæsaris phalanges, pugnantem superare nequièrant, miserabili in ludo, luxata ceruice, confractoque cerebro, sterneretur: hic vero dum pro pace triumphus agitur, dum publica fit gratulatio, & gestiunt omnes ac exultant, ipseque etiam inter alios *Troiam ludens* cum Mongomerio comite concurreret, confractis vtrimque hastis, ex trunci ictu qui forte per apertam cassidem in oculum penetrauerat, secundaria percussione vulnus accepit, quo intra vndecimũ diem confectus est, squallorique, & luctui ita cessit alacritas. Vnde cum minimè honestum censeam Othomanici Gem's consilium, qui ad equestres ludos, deductus, in quibus nobiles cataphracti hastis inter se concurrũt, & sœpe ephippijs excussi solo deturbantur; huiusmodi spectacula, Turcarum suorum more, ad seruos, militesque gregarios ablegganda censebat; nec hi sanè eodem etiã euentu terminari soleãt, ac *Ludus* ille *amoris*, quem Taruisij ad annum MCCXIV, incredibili propemodum fœlicitate viros inter, & fœminas celebratum fuisse testãtur autores grauissimi Sabellicus, Ioannes Candidus, Scardeonius, & Andreas Redusius à querno; dum scilicet hæ erectam ex lignis affabrè dolatis, munitamque pręclaris tapetibus, & ornamentis aureis, gemmeisque arcem, aduersus illos tuebantur, & mala tantum aurea, globulos odoriferos lilia, rosas, balsamum, smegmatumque redolentium varia genera in subeuntes deuoluebant, qui vicissim eisdem, aut similibus armis in nouas illas Amazones vtebantur: ita vt præclarè omnia ad voluptates & delicias consentirent. Certè illud saltem cauendum in nostris decursionibus hasticis moneo, vt ab ætate tantum prouectioribus, & quantum fieri poterit minori periculo, suscipiantur: ita enim præstantissimis

ris actionibus viam sternent, virtutemque tutò excitabunt, inter pacis otia eiusque oblectationes ferme consopitam.

Porro vt hæc omnia, quæ seuerioribus antiquæ disciplnæ institutis Tyronibus ex præscripto subeunda fuerunt, prout nunc sunt tempora; & ducum, ac populorum indulgentia vniuscuiusque militis arbitrio relinquantur; aut obeunda si ita illi commodum videatur, aut susque deque habenda. Quædam tamen sunt dum ipse in vallo continetur, ita ad eius institutionem necessaria, vt si illa pariter negligantur, ruere omnia in peius videri possint, ac retro sublapsa referri. Hæc vero *Munia sunt*, quæ præstare debet in seruãdis ordinibus; operibus, quæ ex vsu Castrorũ erunt, strenuè exantlandis; & ducum, ac præfectorum Imperio quantumuis illud seuerũ, ac periculosę plenum aleę fuerit gnauiter exhauriendo. *Leges* præterea quibus ad tẽpe antiã, continentiã, modestiam, abstinentiam, & religionem informetur, militi diligenter obseruandæ sunt; ne si moribus inquinatis irretitus, & vitiorum illecebris debilitatus in hostes contendat, facilem illis de se, incruentamque victoriam præbeat.

XXIII: 1 *Hactenus de disciplina extra vallũ, in vallo autem spectantur munia seu officia & leges.*

Vt igitur de illis omnibus sigillatim dicendo, nihil eorum quæ ad militaris disciplinæ momenta pertinent reliqui faciam, ordo in primis ita militiæ conuenit, vt eius nomen græcum esse, & à militia secundum proportionem ad cætera translatum Scaliger, non frustra, nec ineptè commentus sit: dicebant siquidem militibus Præfecti, vt pluribus apud doctissimum Barnabam Brissonium videre est, *hactenus tibi licet, hic consistes, eo progredere, huc reuertere*. quod & Liuius admonere voluit, cùm scribit Centurionem exclamasse *signifer statue signum hic manebimus optimè*, & Cæsar frequẽter ad milites vsurpabat *ite huc, venite commilitones*: quemadmodum Aenas.

2. *Diciturque de primo militis officio spectato cum in genere.*

lib. 4. formul

Aeneid. 2.

Arma viri ferte arma, vocat lux vltima victos.

& Aeneide quinta,

Cuncti adsint, meritaque expectent præmia palmæ.

Id autem omne Græcis est ὀρῶνδο quod Aeoles cùm non aspirant nata est inquit Scaliger vox *ordo*; sicut τάξις ab aciei directione, eodem significatu vsurpata fuit. Quanti vero intersit hunc ordinem cùm in acie, tum in castris, & itinere faciundo seruari: declarant satis militiæ veteris Græcorum, ac Romanorum decreta,

quibus

lib.8. cap.6. quibus apud illos quidem ſicut à Iulio Polluce memoratum eſt, eandem incurrebat pœnam, qui nauali bello, quàm qui terreſtri ſuum ordinem deſeruiſſet: apud hos verò legibus cautum erat omnium grauiſſimis, & ſeueriſſimis, ne miles à præſidio decedat, neue locum relinquat, aut è caſtris effugiat, vel diſcedat longius: ſed explorato ſub ſignis; non modo in aciē prodeat, ſed lignatum & pabulatum vadat; omnia denique non aliter quàm ſi coram hoſte verſaretur, cautè prouidenterque ſuſcipiat peragenda. vnde Liuius non immerito dicebat *fuſtuarium meretur, qui ſigna relinquit, aut præſidio decedit:* & Cicero tertia oratione in Antonium *ſi Conſul ille, fuſtuarium meruerunt legiones, quæ Conſulem deſeruerūt,* quamobrem quicumque dux apud Romanos diſciplinæ militaris rigidus exactor fuit, vel fuſtuarij pœnà, eos qui ſimile aliquid cōmiſiſſent plectebat, vt Scipio Aemilianus, qui militem extra ordinem depræhenſum vulgato ad rem militarem exemplo, ſi Romanus ciuis eſſet, *Vitibus*; ſi vero externus *Fuſtibus* cædebat: vel iiſdē ſi præſertim locum in pugna, aut ſtationem à Tribuno aſſignatam deſeruiſſent, pedes, aut manus detruncabat, vt Aufidius Caſſius, qui maiori exemplo fore aſſerebat, miſerabiliter viuere deſertorē, quàm hunc in crucem tolli, vel alia morte affici, vt Iubæ, & Cyro aliiſque Ducibus viſum fuit.

lib.5.

3. *Cùm in acie, & pugna ipſa.*

Nimirum ignauiam tūc puniebant, quæ fugæ, omniumque maximo dedecori aditum patefacit, non ignorationem eius diſciplinæ, quam Aeneas tacticus apud Aelianum definit *ſcientiam bellicæ motionis*, & Vegetius cæteris exercitationibus difficiliorē eſſe cenſet, cùm *illud magis quiddam eſſe* dicat *quod ordinem ſeruare diſcunt; & vexillum ſuum in tantis permixtionibus, in ipſa proluſione comitantur, nec inter doctos aliquis error exiſtit cum multitudinis ſit tanta confuſio*: & certè quod in propugnaculis obſeruare licet, quæ forma quàm materia tutiora redduntur, illud ipſum in exercitu quoque fieri conſueuit: quem iuſta aciei diſpoſitio, ac ordo, longè firmiorem reddunt; quàm quæuis alia res quæ in ipſo depræhendatur, vt exemplis eorum populorum ſuaderi poteſt, qui ſemper ordinis in acie ſeruantiſſimi fuerunt, inter quos Romani, ſuis legionibus vniuerſum orbem ſubegerunt; Macedones vero ſuis Phalangibus innumeras victorias ex potentiſſimis hoſtibus retulere; non vtique aliam ob cauſam, niſi quia perpetuum

lib.2. cap.23.

ſemper,

semper, ac inuictum pugnandi ordinem seruarunt; quemadmodum de Romanis Cæsar in primo bellorum ciuilium testatus est, vbi postquam de Afrani militibus dixit quod *ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pugnarent si premerentur pedem referre, & loco excedere non dubitarent*; demum de suis loquẽs talia subiungit *hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnæ; circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque à signis discedere, neque sine graui causa eum locum quem ceperant, dimitti censuerant oportere*; & equidem cùm huius ordinis summa multum etiam à milite dependeat, qui *stammata*, seu *loca*, vt hoc verbum accipere videtur D. Hieronymus, *vnicuique in acie destinata*, custodire debet, hinc est quod Tyrones ex veteris disciplinæ regula, vt disposito consisterent ordine, neuè aut conglobarent agmen, aut laxarent, & condensati spatia pugnandi amitterent, in campum deducebantur; & è catalogo vt erant vocati, ita in ordinem veniebant, faciebãtque primo simplicem, & extensam aciem, nullo sinu, nullà curuaturà, distabatque æquali, & legitimo spatio miles à milite, tum iubebantur illam repente duplicare, eodem ordine conseruato; ad hæc vt quadratam subito aciem efficerent; eãdemque mox in trigonum, seu cuneum mutarent, aut in orbem cõstituerent, omnesque immutationes, conuersiones, inflexiones, reuolutiones, & restitutiones repræsentarent, quæ vtiles esse possint, ad subitos hostium superuentus, quos à latere, vel fronte, aut tergo intulerint sustinendos. Atque vt hæc præstarent copiæ tam pedestres, quàm equestres, certa vocabula, & formulas ordinationis habebant, in quibus explicandis, ita præclarè versati sunt Aelianus magni nominis Sophista, Mauricius Imperator, & tertius ab illis accuratissimus Rigaltius in voce Σκήματα vt omnes eruditi gratiam illis debeant operæ tam præclarè, vtiliterque collocatæ; non minus certè quàm Onosandro cuius consilium est ex elegantissima versione doctissimi eiusdem Rigaltij, *vt disponantur singuli* capi. 10. Strategci. *milites in armis; illisque præcipua curarum ista sit, assiduo vsu permanere in ordine item vt discant quis progredi debeat, quo imperante quo loco, quot socijs comitatus, denique vel leuissimo nutu, & signis adsistent in ordines singuli, tum vero doceantur agmen producere, contrahere inclinare in læuum, in dextrum latus: manipulos, traducere diuidere,*

dere,

dere, condensare, vel etiam vicibus alternis accedere, & recedere sicut enim vt idem auctor subiungit, quem eo lubentius adduco, quod nihil me iudice, vel subtilius excogitatum, vel venustius translatum in hanc rem afferri potest, *qui Musicorum instrumentorum principijs adhuc erudiuntur, quando aut tibiarum foramina, aut neruorum interualla, digitorum pulsu discernenda sunt, sæpenumero alia aliis digitis absque vllo concentu premunt, inconditè, & languidè ponendo articulos, segniter quoque tollendo vix neruos intendunt; at qui iam frequenti curà & vsu totam artem probè callent, manu ad numeros composita, celeri leuitate subtiliter agitata, tibiarum flatus vt libet aut comprimũt, aut laxant, fidibusque facile perstrepũt. consimili quoque ratione ordinum seruandorum insueti, & ignari, post multos errores, & amfractus, vix tandem dispositè conquiescunt, qui vero communibus animis conspirare edocti sunt, dato signo de repente quasi naturali motu ipsi per se feruntur in ordines, aciemque pulchrè concinnatam componunt.* Quibus præceptis; quodnam aliud exemplũ subijci dignius potest quàm Iulij Cæsaris? qui non vt Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis; sed vt *Lanista* Tyrones gladiatores condocefacere visus est, quo pede se reciperẽt ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, comminarenturque, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent. Neque remissius Cæsare id egit Philopoemẽ insignis equitum Magister, is enim teste Plutarcho suos turmatim in latus conuertere, & in terga obuertere aciem, & flectere docuit, ita vt totius circumagendi globi dexteritas vnum corpus repræsentaret, suo se contorquens motu; nempe grande in ijs rebus momentum latere prudentissimi duces intelligebant, & sæpe integros exercitus perijsse, oborta in istis motionibus parua aliqua confusione, cum palantes, & dispersos milites, longè faciliùs sit in fugam conuertere, aut prosternere sæuiente ferro, quàm dum illos.

Defendit numerus, iunctæque vmbone Phalanges.

quamobrem rerum vsu quotidianaque edoctus experientià Philippus Macedo suis militibus præcipiebat, vt densis ordinibus iũctisque decertarent, nec disiungi alios ab alijs, dissiparique paterentur; & Saraceni apud Paulum Aemilium cum vim & impetum equitatus perferre non possent, astu se in fugam, potiùs quàm

metu

metu conijciebant, vt insequentes temerè, ac neglectis ordinibus dispersos hostes, redintegrato prœlio facilius superarent. Quinimo scribit Campanus Braccium Montonum ducem sua tempestate clarissimum, non alia ratione, edito in subiectis Aquilæ campis memorabili prœlio, à Sfortianis & Pontificijs copijs fuisse superatum, nisi quod superbo fastu hostes contemnens, non illos aggredi voluit, cùm à se inuicem seiuncti, dispersique errabant, sed tempus illis dedit, vt omnes simul conglobati, & iusta acie compositi secum pugnare possent. Denique si quis in bellorum rationes diligenter aduertat, proculdubio inueniet is, nihil vnquam absque ordine feliciter in illis fuisse attentatum; & certè quod de pugna campali, & velitationibus diximus, idem probat Virgilius de vrbium obsidione, & propugnatione his versibus

libro de vita Braccij.

Aeneide 9.

Omnis per murum legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices quod cuique tuendum est.

vt nihil sit in bello reliquum quod ordine non iuuetur perficiaturque.

4. *In agmine etiam seu itinere.*

Iam vero si huius in acie neglecti periculum magnum est, longè tamen maius videri potest quod ex eodem errore *in agmine vel itinere* contingit, vt Isidoro in hac voce morem geram qui exercitum ad iter instructum *agmen* propriè appellari testatur: nam vt inquit Vegetius *in conflictu armati sunt, & hostem cominus vident, & ad pugnandum animo veniunt præparati; in itinere minus armatus, minusque attentus est miles; & superueniente impetu vel fraude, repente turbatur.* Nimirum quia multi coire inter se propter viarum angustiam & Impedimenta sæpissime non possunt, & vnicuique tantum ferendum est, quantum ab hoste imminet periculi, multaque insuper sunt, quæ seiunctos ab alijs facilius in discrimen adducunt, vt via inuia, vada fluminum ignota, loca ardua & montosa, syluarũ ambages; & in his aut alibi hostium insidiæ, prædonum latibula, rusticorum furentium turbæ, cohortesque armatæ ad vindictam; adde sitim, Solem, puluerem, commeatus inopiam, & plerumque in hostili solo aduersa omnia; atque inter tot angustias depræhensis nõ male ominabere, præsertim si à socijs fato, vel errore disiuncti sint? profecto tam iniqua est militum conditio, dum in itinere versantur aut ignoto, aut impedito, vt populus ille qui migrationis suæ ex Aegypto nubem & ignem

lib. 9. origin. cap. 3.
lib. 3. cap. 6.

Numerorum cap. 10. v. 31. duces hab ebat; ductorem præterea quem interroget Hobabum filium Raguelis sibi deposcat. *noli* inquit illi Moyses *nos relinquere, tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debemus, & eris ductor noster*. Quare non solum Imperatori prouidendum est vt Moysis exemplo peritos itinerum duces secum habeat; vt exploratores præmittat, qui viarum angustias, & nemorum saltus inuios perlustrent, ne quod in ipsis per insidias detrimentum accipiat; vt quantum satis erit commeatus, procu et; aliaque præsidia itineris tuto faciendi suggerat. Sed militis quoque partes erunt, dicto se obedientem & expeditum ad omnia præstare, nunquam extra viam deflectere, nunquam excurrere, nunquam morari, putareque, sibi, modo in ordine persistat; nihil obijci posse tam ardum & difficile, quod non æquo animo ferat, vel superet: si autem vel minimum ab illo discedat, multa statim impendere pericula, quæ nulla postea arte vel industria declinare possit.

5. *Vbi explicatur qualis in eo Romanorum disciplina.* Atque vt his difficultatibus & periculis obuiam irent Romani, multa sanè excogitauerant, veluti securè incedēdi & exercitus in longissimas etiam prouincias traducendi præsidia; nam *agminis* vt inquit Seruius duo genera seruabant, *quadratum* vnum quod immistis etiam iumentis vtique poterat consistere; & *pilatum* alterum quod nec iumenta, nec impedimenta admittebat, sed inter se densum erat, quo facilius per iniqua loca transmitteretur. Præterea solebant singulis diebus siue *castris* legitimum iter conficere, quod quantum & cuiusmodi fuerit, possumus facilè coniectu-lib. 1. cap. 9. rà assequi ex Vegetio, si quidem vt ille inquit *militari gradu, viginti millia passuum horis quinque dumtaxat æstiuis cōficienda sunt, pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis viginti quatuor pe-*Libro 3. *ragenda sunt*. Denique si non fallit Iosephus quemadmodum plerumque solet, præter arma, gestabant insuper ea ferme omnia, quorum in itinere vsus esse potest, serram videlicet, Cophinum, sarculum, securim, funem, falcem, catenam, *triduique*, aut si Tullium audis *dimidiati mensis*, & si Ammianum *viginti dierum* cibaria, quibus nōnunquā vallus addebatur *ligneus* videlicet ille *palus duos*, vt a Polybio describitur *tresue & ad summū quatuor ramos habens* quo in munitione castrorum vtebantur: ita vt si horum omnium pondus diligenter ineatur, facile rationem illius superet, lib. 2. cap. 19. quod à Vegetio laudatur, dum inquit *pondus quoque baiulare vsque ad*

ad sexaginta libras, & iter facere gradu militari frequentissimè cogendi sunt iuniores. Verum quia multos ante me de his bene sufficienterque dixisse video, abstineo propterea calamum ab eorundem explicatione; & quem mihi videor quasi ex meo penu proferre posse elegantissimum D. Ambrosij locum, in quo militaris itineris rationem omnem, vel nostris etiam temporibus receptã, ac longe tutissimam complexus est, hunc tantum in medium affero. *Miles cùm ingreditur viandi ordinem, non ipse disponit sibi, nec pro suo arbitrio viam carpit, nec voluntaria captat compendia, ne recedat à signis: sed itinerarium ab imperatore accipit & custodit illud; præscripto incedit ordine, cum armis suis ambulat, certaque via conficit iter, vt inueniat commeatuum sibi parata subsidia: si alio ambulauerit itinere, annonam non accipit, mansionem paratam non inuenit; quia Imperator ijs iubet hæc præparari omnia qui sequuntur, nec dextrà, nec sinistrà à præsumpto itinere declinant; meritoque non deficit qui imperatorem suum sequitur; moderate enim ambulat, quia imperator non quod sibi vtile, sed quod omnibus possibile considerat, ideoque & statiua ordinat triduo ambulat exercitus, quarto requiescit die: eliguntur ciuitates in quibus triduum, quatriduum & plures interponuntur dies, si aquis abundant, commercijs frequentantur: & ita sine labore conficitur iter donec ad eam vrbem perueniatur, quæ quasi regalis eligitur, in qua fessis exercitibus requies ministratur.*

Sermone 5. in Psal. 118.

6. *Et reijciuntur historici qui Annibalẽ Alpes igne & aceto rupisse contendunt.*

At vero cùm ea nunc se offerat occasio, de famoso illo Annibalis transitu per Alpes ex Gallia in Italiam, dicendi, qua nescio an commodior vlla obijci mihi in hoc opere pertexendo poterit; libenter hanc arripio, vt ex detecta multorum vanitate, qui sibi falsò persuadent scopulos ingentes, montesque integros, igne & aceto fuisse in ea expeditione ab Annibale perfractos, ostendam consequenter, quàm prona sit in nugas hominum natura, quæ nihil non recipit, etiam ex eorum genere quæ absurda sunt, & fieri nullo modo possunt, modo sit aliquis, qui se ex insania, vel ignoratione, ipsorum auctorem & assertorem reliquis præbeat. Hæc vero de Annibale fabula non vnum modò, aut alterum testem nacta est, sed celeberrimos antiquioris æui scriptores ita in errorem seduxit, vt ad hæc vsque tempora fucum fecerit veritati. quis enim Liuio tam nobili historico fidem de illa montium diductione non haberet, dum quasi præsens fuisset, ipsam his verbis

ob oculos repræsentat? *inde ad rupem minuendam, per quam via vna esse poterat, milites ducti; cum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis, detruncatisque struem ingentem lignorum faciunt eamque cùm vis venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt, ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis cliuos, vt non iumenta solum, sed etiam Vlephanti educi possent?* quis item non credat Plutarcho asserenti, tantopere Annibali in hoc montium transitu laborandum fuisse, vt quibusdam locis *per ingentia saxa igni acetoque putrefacta, sibi aperuerit iter?* aut quis sublestæ fidei tot alios scriptores accuset Appianum Eutropium, Aemilium Probum, Ammianum Marcellinum, Paulum Orosium, & alios qui de hac historia cum superioribus conueniunt? ac tandem etiam Silium Italicum, & Iuuenalem, qui velut tantæ molis operi referendo impares fuissent, eius narrationem quasi onere partito ita inter se diuiserunt, vt quod historici de strue lignorum igneque ad excoquenda saxa succenso, dixerant Silius hoc modo referat.

Lib. 21. in Annibale. lib. 3. in Annibal. Lib. 15. lib. 4. cap. 14 Lib. 3.

Non acies, hostisue tenet sed prona minaci
Prærupto turbat & cautibus obuia rupes.
Stant clausi, moerentque moras, & dura viarum
Nec refouere datur torpentia membra quiete,
Noctem operi iungunt, & robora ferre coactis
Approperant humeris, ac raptas collibus ornos,
Iamque vbi nudarunt syluà densissimà montes,
Aggessere trabes, rapidisque accensus in orbem
Excoquitur flammis scopulus, mox proruta ferro
Dat gemitum putris resoluto pondere moles,
Atque aperit fessis ignoti regna Latini.

Satyr. 10. quod vero addunt de aceto, Iuuenalis his versibus confirmarit

Additur Imperijs Hispania, Pyreneum
Transilit; opposuit natura Alpemque niuesque,
Diduxit scopulos, & montem rupit aceto.

sed experiamur nunc ecquid vt Plautino more loquar, habeant hi scriptores *aceti in pectore* cùm tales fabulas referunt, quas ego dum in scholis audirem à Pædagogis, ne quidem vnquam probare potui, multoque minus postquàm Polybium legi, historicum

Deus

Deus bone qualem, & quàm bonis omnibus ac sapientioribus viris probatum & acceptum! cui vni potius quàm cæteris, vel eo nomine de hoc transitu credendum est; quod si quis est qui res gestas aptè literis mandare possit, itaque eas exponere, vt magnæ vtilitates inde capiantur, is sine dubio est, qui & earum vsum habet, & loca in quibus gestæ sunt vndique perlustrauit. Vnde cum Polybius animo his dotibus sufficienter exornato, ad scribendum accesserit, vt ipsemet cùm de eodem Annibalis transitu loqueretur, his verbis testatus est, *quibus de rebus nos quidem eo audacius scribimus, quod ab ijs didicimus, qui ea tempestate rebus interfuerunt, & ea loca ipsi vidimus, ob eam solummodo causam eo profecti, vt Alpes conspicaremur*, quæ malùm! socordia hæc erit, rem quam non modo non scripsit ipse, sed quam malè ab alijs scriptam fuisse docuit, & conceptis verbis exagitauit, in scenam & orchestram reducere? quare operæ pretium est attentè considerare quibus ipse rationibus; veritati, etiam tum cùm res ipsa propemodum adhuc in oculis hominum erat, malè habitæ; ac demum à Liuio, cæterisque scriptoribus, qui longo post eum interuallo fuerunt, peius tractatæ, suffragatus est. *hoc loco* inquit *scriptores quidam, dum magnitudine rei perterrefacere legentium animos student; non animaduertunt labi se in duo ab historiæ lege alienissima: si quidem & falsa scribere, & planè inter se repugnantia coguntur; simul enim Annibalem, quem & scientia rei militaris, & animi magnitudine omnino inimitabilem volunt; omnis prorsus consilij, atque rationis expertem ostendunt. simul nullum exitum mendacio reperientes, ad Deos & Deorum filios confugiunt. nam cum iter Alpium adeo immensum, atque asperum faciant, vt non solum equitibus, impedimentis, atque Elephantis, verum etiam ipsis leuis armaturæ peditibus inuium, inaccessumque sit: prætereà etiam tantam in eo solitudinem esse dicunt; vt nisi quis deus aut heros ducem se itineris præbeat, procul dubio omnes copiæ per loca prærupta eant perditum; apertissime in vtrumque labuntur errorem. primum enim quis ducum Annibale imprudentior erit? qui tot copiis talique exercitui præfectus, in quo spem omnem bene gerendarum rerum reposuerat: neque vias neque loca vt ipsi asserunt, nec qua iret omnino, nec ad quos tenderet, sciebat. Nam quod cœteri post maximos conflictus, etiam in summa desperatione rerum non faciunt: id isti fecisse Annibalem,* Libro 3.

 in

in tanta spe, ita florente exercitu volunt. quo quid ineptius dici potest? at quod de solitudine, atque asperitate locorum dicunt: apertius etiam mendacium indicat, neque enim referunt, vt Galli Rheni, accolæ, non semel, neque bis ante id tempus in Italiam venerint; neque vt olim cum magno exercitu superatis Alpibus, in subsidium Cis alpinorum contra populum Romanum vires aduocarint; neque vt ipsis etiam in Alpibus multorum hominum gens habitet. Sed hæc omnia ignorantes, Deum quendam inquiunt apparuisse Annibali: iterque mõstrasse, quo fit vt Tragœdis potius quam historicis similes videãtur. ex quo Polybij loco, quem ideo totum laudaui quia vel solus, veritati tuendæ satis esse potest, mirum quot aliæ nugæ, & mendacia scriptorum præterea deteguntur. Nam in primis visionem eam falsi arguit, quam vulgus hominum factam Annibali credebar; deinde eorum errorem conuellit, qui Alpes non antea patefactas, primùm quidem ab Annibale proprio conatu apertas fuisse arbitrantur, vt inter reliquos Plinium etiam existimasse hæc verba denotant. *Dein Salassarorum Augusta Prætoria, iuxta geminas Alpium fauces Graias atque Poeninas. his Poenos, Graijs Herculem transiisse memorant.* & Florum quoque ac Virgilium in eadem opinione fuisse certum est, cum ille dicat, *igitur vbi semel se in Hispania mouit illa grauis & luctuosa belli Punici vis, atque tempestas, destinatumque iam diu Romanis fulmen Saguntino igne conflauit Alpes, & in Italiam ab illis fabulosæ altitudinis niuibus velut cœlo missa descendit.* hic vero sub personà Iouis per antecessionem hunc Annibalis transitum præmonstret hoc modo.

lib. 3. cap. 17.

lib 2. cap. 6.

Aeneid. 10.

Adueniet iustum pugnæ ne accersite, Tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum, atque Alpes immittet apertas.

quamuis dubium sit, an vltimum istud hemistichum intelligi debeat de Alpibus primum apertis ab Annibale; an de ijsdem ab Hercule reseratis, quem Græci fingunt primum Alpes transijsse, & quod de Annibale Romani dicunt, idem in saxis, & montibus diducendis præstitisse, sic enim Silius ex eorum doctrina

lib 3. sub finem.

Primus inexpertas adijt Tyrinthius Arces;
Scindentem nubes, frangentemque ardua montis
Spectarunt superi, longisque ab origine sæclis
Intemerata gradu magna vi saxa domantem.

ex noſtris vero Ioannes Tortelius Aretinus parum exiſtimauit opinionem hanc de Hercule tueri, niſi ad mirificæ ſuæ doctrinæ ſpecimen, alias inſuper ineptias, & nugas quotquot à ſcriptoribus de Annibalis tranſitu excogitatæ ſunt, in vnum congereret *Saltum* inquit ille de Annibale loquens, *Pyreneum tranſiit, & ad Alpes poſteaquam venit, quæ Italiam à Gallis seiungunt, quas nemo vnquam cum exercitu præter Herculem tranſierat. ita itinera & loca lapidoſa ſtrues comburendo, & acetum iniiciendo patefecit, vt eà Elephantus oneratus ire poſſet*, quæ omnia ex adducto Polybij loco penitus corruant neceſſe eſt. nam quod aliqui contendunt, ipſum nõ diſtinctè reijeciſſe, quæ de ſtrue lignorũ, & aceto infuſo ab alijs hiſtoricis referuntur, verum quidem iſtud eſt, attamen cæcus ſit oportet qui non videt, Polybium generali quadam compræhenſione refellere voluiſſe, tot tricas & afanias quæ ab ineptis ſcriptoribus, de Annibalis per Alpes itinere diſſeminata fuerant, quaſque ipſe ſigillatim refellere, & explodere indignum ſua grauitate duxit, quod ipſas omnes rationibus ijs, quas initio ſuæ narrationis præpoſuit, ac conſequenti demum relatione rerum ab Annibale in Alpibus factarum, iugulari facili negotio poſſe, ſibi perſuaſiſſet. nam cùm in minimis quandoque hæreat, & terræ inter anguſtas quaſdã fauces delapſæ, quæ iter ſuo obiectu retardabat, ac niuis, & aliorum impedimẽtorũ meminerit, varioſque labores quibus impediti, ac retardati milites fuerant recenſuerit; qui tandẽ fieri poterat vt operæ oblitus eſſet, quã in ſcopulis, & mõtibus tanto conatu perfringendijs poſuerant. Certè ſi vſpiam iſtud facere debuit, id vero fuit vbi inquit *interea ventum ad rupem alteram, quam neque Elephanti, neque iumenta pertranſire poterant, quippe anguſtã naturà viã, recens terræ lapſus circiter ducẽtos paſſus anguſtiorem fecerat*; ſed neque hic vlla mentio eſt ign s vel aceti, addit enim ſolummodo, *de hinc multitudinem ad eam rupem qua vna eſſe tranſitus poterat mundandam hortatus, vix tandem cum maximo labore id peractum*, quæ verba ſi quis accipere velit de exciſis arboribus, & igne ſcopulis excoctis, næ omnino ridiculus fiet, cùm potius via illa quæ terrà aggeſta præpediebatur, ligonum ope à militibus purgata, & complanata fuerit. Vnde cùm Polybius qui in hoc itinere deſcribendo ita ſollicitus fuit, vt Annibali quid in dies, & per ſingula caſtra & ſtatiua contige-

In Orthografia voce nnibal.

 rit;

rit; ipse, idem postea iter faciens, & curiosè diruptas saxorum moles obseruans, ipsosque etiam locorum incolas percunctãs memoriæ consignaret; nihil tamen earum rerum dixerit, quas cœteri velut omnium maximas iactant, & efferunt, signum est profecto euidentissimum, quod ipsas pro falsis & inanibus habuerit. Et vero quin tales fuerint, nulli dubium esse poterit, qui mecũ vnà paulo accuratius in eorum sermones intueri volet, qui nihil frequentius in antiqua historia crepant, quàm Boues locutos, scipiones arsisse, sudasse statuas, Deum Annibali apparuisse, infantem semestrem triumphum clamasse, & similia portenta, in quorum recensione Liuius nimis religiosè dicam an superstitiosè omnes superauit. etenim quantum ad iter Annibalis spectat, præsupponunt primo illud nouum & insolens fuisse, perque auia, & sine ducibus ac viarum peritis; quæ tamen singula, nullo negotio refelli possunt: quoniam fuisse peruias Alpes ante aduentum Annibalis, & ex Polybio iam constat, & Liuius hoc ipsum satis liquidò ostendit, dum inquit *Bellouesum Celtarum Regem*, Tarquinio Prisco Romæ regnãte, per Taurinos saltusque Iuliæ Alpis transcendisse in Italiam; deinde etiam multitudinem *Germanorum* transiisse vbi nunc Brixia ac Verona est; tertio *Sallucios*: quarto *Boios Lingonesque*; postremo vero *Gallos Senones* qui Romam inuaserunt sub annum vrbis conditæ, trecentesimum sexagesimum tertium. Nec verior est de locis inuijs, & incognitis sententia, alioqui Polybius vbi de terra loquitur quæ nouo prope rupem aggestu viam impediebat, frustra dixisset, *Dux Carthaginensium principio per loca inuia, nec ante eum Diem trita, circumducere agmen conatus, quoniam iter id niues insuperabile faciebant, à proposito destitit*. Et quod etiam nullis ducibus itineris vsum Annibalem credunt, vt præter alios id videtur sentire Appianus qui de hoc Annibalis trãsitu ita loquitur *cùm autem Annibal ad Alpes peruenisset, neque ullũ uel transitum, uel ascensum reperiisset, sunt enim mirum in modum omni ex parte præruptæ & præcipites tamen etiam in illis uestigia fixit*, id quoque falsum est, eodem Polybio asserente quod *in ascensu Alpium, quia asperum, difficileque iter erat, duces habuit accolas locorum, quos iam ad bellum contra Romanos, in sententiam suam traxerat*. Præterea vnde immanes arbores, & strues ingentiũ lignorum congeri poterãt? si vt idem inquit Polybius quem

Libro 3.

liben-

libenter hac in re cuius testis oculatus est laudo, *nuda sunt iuga montium herbis, atque arboribus, quod continuis rigeant niuibus hyberno æstiuoque tempore*. Vnde etiam tanta copia aceti, vt vastissimis rupibus putrefaciendis sufficeret? si eo liquore tam facile carere milites possint, vt eius in commeatu parando nulla ferme ratio haberi consueuerit. multoque minus vbi exercitus ingens cum maxima locorum iniquitate colluctari debet, nec idcirco secum impedimenta multa trahit, ac ne vix quidem ad victum necessaria, vt tunc Annibalem fecisse multa persuadent, & inter cætera quod Polybius inquit *Numidæ vix triduo cum omni conatu Beluas* hoc est, Elephantes, *reduxerunt & eas quidem prope fame consumptas*: cùm eodem sensu paulo ante dixisset, ex occupato in transitu quodam castello, Annibalem per triduũ postea frumento, & pecoribus exercitum suum aluisse; quare si secum non ferebat alimenta, sine quibus milites ne per diem quidem stare possunt, quomodò tantum aceti secum trahere potuit, quod non tam necessarium est ad vitam, quàm à lurconibus ob gulæ delicias & irritamenta vsurpatur? Sed quæri vlterius posset, quomodo tanta vis aceto insit, vt *rupes solidissimæ, & ardentia saxa*, quod inquit Liuius, eo desuper infuso putrescere, confestim, ac corrumpi, & dissilire possint; etenim licet ad incidendum nihil sit aceto valentius, præsertim si aut vetus est, aut stillaticium, itaut plumbum aceto infusum, eoque subinde oblitum & opertum diluatur tandem abeatque in cerussam: & eodem artificio æs, solidioris licet naturæ vertatur in æruginem; vt nihil hic dicã de Cleopatra quæ teste Macrobio, & de Caligula qui vt scribit Suetonius prætiosissimas margaritas aceto liquefactas absorbuerunt, quod idem testatur Horatius de filio Aesopi qui Saturn. 3. cap 17.

Detractam ex aure Metellæ,
Scilicet vt decies solidum exorberet, aceto
Diluit insignem Baccam.

atque vt etiam verum sit eodem liquore ouum ita tenerescere, vt vel per annulum toto calice integro pertranseat; & fruges ac legumina incoctilia eiusdem beneficio ad cocturam perduci: vt inquam isthæc omnia vera sint, & domestico vsu approbata, nescio tamen quàm rectè ex his conficiatur, prædurum aliquod saxum, rupesque vastissimas, eadem arte, ac materià remolliri posse, nec

lib.13.cap.1. si Plinius dixit *saxa rumpit infusum acetum, quæ non ruperit ignis antecedens*, & Vitruuius idem etiam asserit, propterea id magis lib.8. cap.3. verum est, quandoquidem ausim ego quouis pignore deposito contendere, eiusmodi auctores alludere voluisse ad historiam Annibalis, nec alia ratione, aut experientià innixos istud protulisse, nisi fide historicorum, qui tales fabulas in vulgus disseminabant. Quibus certè ne bibulas aures accommodem, plurimum adhuc impellor, memorabili transitu per eadem loca Francisci Primi, qui Mediolanense recuperaturus Imperium *per inaccessas* in Leone X. lib.3. *montium crepidines* vt inquit Iouius *inusitatum iter currulibus tormentis aperuit, ad dextram inter maritimas, & coccias Alpes, per imas valles Argentarij fluminis insinuando agmina, atque euadendo in præruptos vertices excelsissimorum montium: adeo vt tormenta sæpe ductarijs prætensis funibus, suspensa per trochleas legionum manibus traducerentur, cùm profundissimæ valles interciderent: nec tantæ molis apparatus iugis, aut militum humeris educi posset: atque ita quinque dierum labore, per hæc itinera plena rerum omnium difficultatibus, deceptisque Heluetijs, qui montanorum locorum angustias Regi præcluserant, in Italiam est peruentum*; nullis quidem excisis aut putrefactis rupibus aceto, etiamsi prægrandia illa tormenta currulia quibus Elephantes comparati nulli sunt

Per rupes scopulosque, adituque carentia saxa.

nouo, atque antea prorsus inaudito conatu traducenda fuerint. Sed priusquã hinc abeam iuuat audacissimi alterius facinoris historiam referre, quo, si attentè perpendatur, nihil vtilius esse potest ad rectè sentiendum, & loquendum de eo, quod Annibal in li. 10. dec. 3. Alpibus edidit, illud vero Turcarum est, qui vt Sabellicus in historijs retulit, cum triginta millibus suorum in Forum Iulij facta irruptione, inde per abrupta, & cõfragosa montium loca, vel ipsis Alpium incolis aditu difficillima, in Germaniam euasère: tot superatis in itinere difficultatibus, vt quæ de illis referuntur, vix sibi fidem vendicent; ac inter cætera illud videtur mihi commemoratione dignum, quod sæpius in abruptos montium anfractus delati, equos restibus alligatos in subiectas crepidines demittebant; interdũque vniuersus equitatus, vel certè maior illius pars, quod ex vestigijs postea intelligi potuit, per loca adeo decliuia, & aspera præceps datus est, vt per ducentos ferme passus, non modo locis

cis illis, quisquam pedibus iter habere possit, sed ne consistere quidem nisi virgultis subnixus. Quid plura? vbi per Alpium iuga in montanæ Carniæ fines peruenerunt, nunciatumque interim esset mõtem Lanceæ, quà vnicum eis in Germaniam patebat iter, occupatum ab incolis, scutis subnixi, per aduersam rupem, intrepidè ad hostes repsere potius quàm subiere: quo audaci cœpto territi illi qui in præsidio erant, statione turpiter relicta, delapsi sunt; & ingentis cladis inferendæ occasionem Barbaris præbuerunt. Quæ cuncta si quis accuratè dijudicet, non equidem dubito quin idem prorsus ac ego sentio de Annibalis transitu, arbitretur, longèque præclarius factum à Polybio existimet, dum eiusmodi Fabulas nõ reticuit modo, sed reiecit: quàm ab Appiano Alexandrino apud quem longè maiori licentià, quàm vnquam vsus sit Comes Maria Boiardus cum de eadem re loqueretur Annibal *syluam partim cædens, partim comburens cinerem aut aquà, & aceto restinguens, & rupem quæ ex hoc fricatilis reddebatur malleis ferreis perfringens, ac uiam muniens* repræsentatur; aut ab alijs Historicis quotidie fiat, cùm res illas frequenter memoriæ consignant, quæ nec ab ipsis quidem sunt creditæ, à quibus scribũtur, nec dignæ sunt quæ in somnijs visæ referãtur. Ego verò in his quæ de Annibale dicuntur exagitandis lubentissimè sum versatus, quia neminem audiui illarum falsitatem antea detexisse, nec siquis illud præstiterit, officio tamen meo deesse potui, admonendi, & commonefaciendi homines, ne tot ineptis narrationibus, & fabulis aures accommodent, quas si mentis, ac rationis participes haberi volunt, deberent potius veritati, rebusque acri studio, & iudicio compræhensis, ab omni popularium opinionum contagio, & fœditate puras conseruare.

Superest igitur ordo in castris seruandus, non minori certè diligentià quàm in acie, vel itinere, quia non satis est illa tuto & opportuno situ locari, fossis, aggeribusque muniri, & apta dimensione ac Podysmo designata, ex *Gromaticæ* disciplinæ regulis, vias suas, portas, & fora obtinere, esseque velut ad formam munitæ vrbis composita, vt sint victori receptaculum, victo autem perfugium; nisi in illis pro gradu, & conditione singulorum legionibus, auxilijs, equitibus, peditibusque loca propria deputentur, in quibus per contubernia diuisi sub pellibus, aut si mauis *papilionibus*

7. Ac demum in Castrametatione cuius optima ratio partim à Duce.

bus degant, ita quidem ordinati vt vnicuique facilè ſit, & locum ſuum, & ſignum, & non modo Decurionem, ſed Centurionem, Tribunum, aut Imperatorem quoties opus erit conuenire. Qua in re fateor quidem non tam militis ipſius induſtriam elucere, quàm Ducis, cuius operoſiſſimum ſemper munus exiſtimatum fuit caſtra probè communire, & opportuno ſitu locare, vnde Tibullus Meſſalam ſuum ab eiuſmodi peritia merito extollit

libro 4.

Nam te non alius belli tenet aptius artes,
Qua deceat tutam Caſtris prӕducere foſſam,
Qualiter aduerſos hoſti defigere ceruos:
Quemue locum ducto melius ſit claudere uallo,
Fontibus, ut dulces erumpat terra liquores
Vtfacilisque tuis aditus ſit, & arduus hoſti.

& Romani cum antiquiſſimis temporibus ſolos Vrbium muros noſſent, & caſtra ſua per corpora cohortium, veluti mapalia conſtituere ſoliti eſſent, ſuperato tandem Pyrrho, caſtriſque eius expugnatis, quӕ rectè metata, valloque quo totus ſimul exercitus continebatur, cincta eſſent, paulatim vt ſcribit Frontinus huius imitatione, & exemplo, ad optimam metandi rationem peruenerunt.

lib. 4. ſtratag. cap. 1.

8. *partim verò à militibus ipſis dependet.*

Atque vt in his verſabatur Ducis officium, ita militis partes erant ea primum in itinere geſtare, quӕ vallo muniendo, cùm caſtra alicubi figebantur, vſui eſſe poterant ſecurim videlicet, ſarculum, ſerram, & vallos plures, aut pauciores, nam Liuius ſcribit duodenos aliquando geſtatos fuiſſe, aliquando verò ſeptenos, quorum ſinguli cùm tres, aut quatuor ramos haberent, conijcere inde facilè eſt, non tanta craſſitie vallum fuiſſe, vt nonnulli exiſtimant, ſed quantitas ipſa, & numerus in onere erant, à quo Virgilius eleganter, hanc ſimilitudinem mutuatus eſt.

3. georg.

Non ſecus ac patriis acer Romanus in armis
Iniuſto ſubfaſce viam cùm carpit, & hoſti
Ante expectatum poſitis ſtat in ordine caſtris.

neque is laborum finis erat, ſiquidem vbi ſigna humi figebantur, ſtatim quid ſui muneris eſſet quiſque agnoſcebat, & foſſӕ ducendӕ, valloque muniendo accingebant ſe Triarij, omneſque qui legis, aut Imperatoris beneficio non habebant munerum vacationem; tumque excindebantur cӕſpites, qui poſt foſſam colloca-

bantur

bantur ad instar muri, & aggerem faciebant, supra quem valli desigebantur densissimi, ramis surculisque inter se ita complicatis, vt ne manus quidem interponendæ spatiũ esset, vtque sine ingenti labore, vel vallus vnus reuelli nõ posset, vt scribit Polybius; ex cuius, & aliorũ diffusa narratione, Beda longè paucioribus hanc expressit *vallum quo ad repellandam uim hostium castra muniuntur, fit ex cæspitibus, quibus circumcisis è terra uelut murus extruitur, altus super terram, itaut in ante fiat fossa, de qua leuati sunt cæspites, supra quam sudes de lignis fortissimis præfiguntur*. Quid tum? munitis hoc modo castris, non licebat extra illa diuagari, ne in eam legem peccaretur, cuius meminit Appianus in Lybico, quæ militem ab auditu tubæ longius distantem, in hostium numero habendum statuebat: nec alia de causa stationes assignatæ iter agentibus militibus, cùm in constitutione Arcadij de muneribus, tum in sermone D. Ambrosij, quem supra laudauimus ac in itinerario quod Pitoeus sub Hierosolymitani nomine publici iuris fecit, *Mansiones* dicuntur, nisi quia vallato, & munito hac ratione exercitu, & *vbi signatis, sederunt millia castris*, non est temerè ab illis discedendum. Denique, seu *statiua* illa sint, seu *obsidionalia*, aut *repentina*, ita se in ipsis milites habere debent, quasi semper ab hostibus cingerentur, quia si horum metu in officio manent, dum propinqui sunt, certè non minus in eodem persistere debent, cùm paulo remotius ab illis degunt, ne saltem in leges peccent, quæ quamdiu militibus intra septa consistendum, & quando ex aggere prorumpendum, ac quousque progrediendum sit, si desertores haberi nolint, adeò seuerè definiunt, vt nisi licentia exercitum corruperit non minus hæ, quã hostiles copiæ militibus timendæ sint.

lib. 1. histor. Angliæ c. 5.

XXIV.

1. secundum militis officiũ in eo consistit ne otio languidus reddatur ad laborem, & pronus in vitia.

Sed illud prætere a curandum est, quod in disciplina sua tanquam arcanum seruabat Augustus, qui nunquam militibus permittebat dum in statiuis morabantur, vt aliquo negocio non essent occupati; eodem nempe consilio, quo Probus Imperator dicebat, *annonà gratuità militem frui non oportere*, quippe his occupationibus obuiam iri censebant duabus grauissimis calamitatibus, quæ desides, & torpentes otio milites, non rarò conficiunt; primùm quidem dum inepti sensim euadunt ad labores ferendos, quoniam, vt inquit Hippocrates *desidia humectat, & imbecillum corpus fluidumque reddit, labor vero siccat, & robustum, strictumque*

ctumque corpus efficit; quale Romanorum fuisse valde consentaneum est arbitrari; quandoquidem Plutarchus asserit, eos sic fuisse laboribus factos, assuetosque tolerandis, vt nec sudantem, nec suspirantem quemquam cerneres; idque in diuturna illa pugna cum Cimbris, magno æstu, & acri concursu peracta Quintum Catulum notasse, & ita ad Senatum retulisse: ex eoque Appium Claudium crebro memorare solitum accepimus, negotium Populo Romano melius quàm otium committi, non quia ignoraret, quàm iucundus esset tranquillitatis status, sed quod animaduerteret, præ potentia Imperia rerum agitatione, ad virtutem capessendam excitari, euibrarique, nimia vero quiete in desidiam, & velut marcorem quendam relabi. Quo nomine *Strenuam, Agenoriam, Stimulam* industriæ, laborumque pręsides excogitauit priscorum sedulitas, & eadem de causa Quintum Metellum identidem dixisse ferunt, nescire se an Carthago debellata boni plus, an mali Reipublicæ attulerit; quoniam vt omnia latè pacando adiumenti habuisset plurimum, ita eximiè verendum erat, ne tam acris æmulæ metu liberata, consopita quodammodo populi Romani virtus languesceret, periclitareturque, quemadmodum postea accidisse à Sulpicia notatum est

in Satyra.

Romulidarum igitur longa, & grauis exitium pax.

cùm tamen paulo ante dixisset.

Sed virtus agitata domi, & socialibus armis,
In freta Sicaniæ, *& Carthaginis exiit arces,*
Cæteraque imperia, & totum simul abstulit orbem.

atque ideo Grammatici dicunt exercitum id nominis sortitum fuisse, quod *exercendo* se longè melior reddi soleat. vt enim Tobias pulcherrimè *ocium famis mater est & frater furti*, quæ duo vitia, facilius quàm hostes exercitum quemlibet potentissimum non soluunt modo, sed corrumpunt penitus; ita vt si Venus accedat, quæ à Diogene vocabatur *otiosorum negotium* atque à Theophrasto πάθος ψυχῆς σχολαζούσης *animi vacantis, seu ociosi morbus* & de qua Ouidius dicebat.

1. de remed. amor.

Quàm Platanus riuo gaudet, quàm Populus unda
Et quàm limosa canna palustris humo.
Tam Venus ocia amat.

non equidem video quid ad militum perniciem accedere possit

reliqui

reliqui, ac propterea Draco vitiū hoc quod vt inquit D. Chryso-
stomus πολλὴν κακίαν ἐδίδαξεν *plurima uitia docet*, nō alio quā mor- Hom. 14. in Genes.
tis supplicio plectendum censuerit, legem ab eo latam de hac re
ita referente Plutarcho τοὺς τῆς ἀργίας ἁλόντας ἀποκτεῖναι. *ocii con-* in Solone.
uictos interficiunto.

2. *Atque in Duces cōtumax.*

Neque minus alteri malo, quod feriantem, laxatumque curis
militem, statim in contumaciam, & ordinis, ac officij sui contem-
ptum præcipitat, hæc iugis laborum meditatio pariter mede-
batur: Corbuloni siquidem cùm minus obseruans istius disci-
plinæ fuisset, plus molis aduersus ignauiam militum, quàm contra
perfidiam hostium erat, pace enim longa segnes euaserant, munia
ægerrimè tolerabant, sine galeis, sine loricis, nitidi, cōptique ince-
debant ludis, & comessationibus tantum occupati, atque ita veris- lib. 1. Cyr.
simum esse Xenophontis illud expertus est, ὡς χαλεπὸν μὲν καὶ ἕνα
ἄνθρωπον ἀργὸν τρέφειν, πολὺ δ᾽ ἔτι χαλεπώτερον οἶκον ὅλον, πάντων
δὲ χαλεπώτατον στρατιὰν ἀργὸν τρέφειν: *difficile est enim, vel vnum homi-
nem alere ociosum; multo etiam difficilius totam domum sed omnium
est difficillimū, vniuersum exercitum ociosum alere*: quia vt dicebat
Constantius apud Ammianum *militare otium fere tumultuosum
est*, & idem quoque confirmat Flauius Vegetius, cùm inquirit libro 14.
quemadmodum oportet prouidere ne milites seditionem faciant lib. 3. cap. 4.
interdum, inquit, *mouet tumultum ex diuersis locis congregatus
exercitus: & cum pugnare nolit irasci se simulat, cur non ducatur ad
bellum, quod ij præcipuè faciunt, qui in sedibus ociosè delicatèque vi-
xerunt.*

3. *Quamobrem laboribus cōtinuis detineri debet tum Castrensibus qualis Romanorum fuerūt*

Quare maximi alij Imperatores, cùm malè parere militem vi-
debant, aliquo labore ipsum extemplo compescendum esse, aut
expeditione detinendum, ocijque vitia neg tio aliquo discutien-
da arbitrati sunt; qua in re ita præcellens fuit Romanorum disci-
plina, vt nostræ iam suppudere nos debeat, quæ tanto sumptu
fossorum agmina cogit, & circumducit, vt Castra munire, cuni-
culos ac fossas agere, & abrupta viarum complanare possint, tor-
mentis currulibus mox per illas transituris; quandoquidem mi-
nori impensa miles ad hæc omnia satis esse posset, si ad morem
priscorum illorum institueretur, quos Polybius vocat *operarios*, libro 5.
*& circa fossiones, castrorum munitiones, & omnem eiusmodi ærumnā
laboriosissimos*; quibusque nullum in operando Liuius parem esse
dicit

dicit, aut ad tolerandos labores meliorem. Sanè non possum non vehementer dolere nostrorum temporum vicem, cum Guicciardinus prudens ille ab Italia historicus, pro magno, & mirando operæ militaris specimine refert, Prosperum Columnam in obsidione arcis Mediolanensis, fossas duas duxisse ad intercludendum hostem, spatio milliaris vnius; nam quid amabo hæc, aut Batauorum etiam, & Marchionis Ambrosij Spinolæ longè laxiorum operum, & munitionum modus, & ambitus, si ad opera Romanorum, nec magna manu, nec in magno tempore facta referantur. Horrescit Lipsius cum illa videt, & gigantum, ac Persicorum Regum fabulas, qui montes struxerunt, aut complanarunt in illis habet; nam Cæsar vt rem quæ per se videtur incredibilis illustri quodam exemplo veritati asseram, quis in illis, aut quantus artifex extitit? certè dum in Gallia *Aduaticorum* oppidum obsideret, vallo illud pedum duodecim, & in circuitu quindecim milliũ passuum, crebrisque castellis, sola militari manu circummuniuit. Idemque ingressu *Heluetiorum* in Prouinciam excitatus, cum vna legione quam secum habebat, militibusque, qui ex Prouincia conuenerant, à lacu Lemano ad montem Iuram per millia passuũ nouemdecim, murum in altitudinem pedum sedecim, fossamque perduxit; quod opus non multis item diebus confecit, & Heluetios consilio, atque aditu deiecit. Iam verò quid ad *Alesiam* non tentauit? quid ad *Dyrrhachium*, vbi vno muro omnes Pompei copias tanquam septis coercuit, omnia omnium opera superante; quandoquidem aut ineptit omnino Lucanus qui flumina in eo spatio oriri, & desinere dicit, illudque cum terris, quas Orontes, & Tigris ambiunt componit, aut falluntur historici, qui sedecim ipsi millia passuum tantum attribuunt; cùm ex Appiano colligat Lipsius ambitum operis fuisse, non octodecim, aut sedecim, sed centum quinquaginta circiter milliarium, quæ tam ampla septa & ex vsu castrensi altis, latisque fossis, egestitia humo, & firmo, densoque vallo præmunita, cùm cæteri Romanorum Duces eadẽ qua Cæsar facilitate, quoties opus fuit extruxerint; vt Licinius Crassus bello *Spartiaco*, Augustus, aut eius Legati *Cantabrico*; atque ita alij alijs in occasionibus: quid aliud quam ipsarum disciplinæ castrensis præstantiam denotant? quæ paucos *immunes*, seu *beneficiarios*, *aut principales milites*, vt illos appellant Festus, & Vegetius.

tius alebat *munifices* autem, seu munijs, ac operibus faciendis destinatos longè plures, & omnes vt ita dicam gregarios, & manipulares, inter quos Marius aliquando qui postmodum à caliga ad Consulatum peruenit, vitem capite sæpe excepit, & fregit. Iuuenalis.

Si lentus pigrà muniret castra dolabrà.

Hæc verò militarium operum exercitatio, ita apud illos solemnis erat, vt etiam in pace, & otio, ne peior hostibus armatis discincta segnities illos inuaderet, militari manu mansura multa perficerent; sic enim Marcus Aemilius Consul cùm pugnandi copiam non haberet, viam à *Placentia ad Ariminum*; & Caius Flaminius aliam à *Bononia ad Aretium* vsque, militum suorum operà cõstrauerunt: & Iulius Vetus *Somam* fluuium cum *Mosella* coniungere tentauit, ac vtique voti damnari potuisset, nisi præclaro conatui Remoram iniecisset Aelij Gracilis peruicax inuidia. Eodem tempore Corbulo contra Rheni inundationem à Druso cœptum opus perfecit, vnde *Drusianæ fossæ*, sicut & *Marianæ* militum operà factæ sunt: & Paulinus fossam aliam viginti tria millia longam, inter *Mosam*, & *Rhenum* duxit; Augustus verò Aegypto in Prouinciam redacta, vt solum feracius, agriculturęque conuenientius esset, *riuulos* quibus *Nilus* sese variè in arua diffundebat, tunc verò sordibus, & arenis oppletos repurgauit; & Imperator Seuerus vt Britannos à Romanis diuideret, eo ipso in loco, vbi hodieque Anglia à Scotia *Tueda fluuio*, & *Monte Zeuiota* disterminatur, murum ab vno mari ad alterum pertingentem duxit. Quin etiam Scipio Africanus propius ad disciplinæ rationem, dum expugnata Carthagine, aliquandiu apud Carchedonios moraretur, ne exercitus in segnitiem se daret, hoc modo illum omni eo tempore exercuit, *vt primò* die iuberet milites armis indutos currere, *secũdò* cunctos armaturam suam palàm extergere, curare, & inspicere; *tertiò* quiescere, & otiari; *quartò* gladijs ligneis corio obductis, & orbiculatis certare, rursus alios contra hos cuspidem obiectum vibrare; *quintò* cursus supradictos vt in principio repetere. atque adeo ne exercitio armorũ, & militari vsui aliquid decederet, plurimum diligentiæ circa opifices manuarios impendebat, & ex parte quidem Procuratores in hunc vsum constituit, ipse verò quotidie circuibat, prouidebatque sedulò, vt cuncti apparandis armis studiosè occuparentur. Nimirum intelligebant fortissimi

4. *Tum vero si ipsi desint, publicis alijs operibus faciẽdis eorundem Romanorum exemplo.*

illi Duces, otium in pace delicias alere, & omne flagitiorum genus; quæ, non secus atque lignum occulta teredo consumit, sic animum delimant paulatim, & exedunt, ac gliscente sensim cessationis dulcedine, velut mare quoddam mortuum illum efficiunt, sine vento, sine motu, saltem ad honestas, & præclaras actiones. vitiorum enim, vt in agris neglectis vrenda filix, sic in ociosorum animis seges altissima momento succrescit, vt exemplo sunt nostrorum temporum agmina, in quibus dum *Vacunæ* & *Fessoniæ* vacantium otiosorumque Patronis vota concipiuntur, castrametandi artem frustra requiras, quæ milites intra septa, quasi ciues in oppido legibus contineat; frustra etiam milites qui non tepescant ignauià, non concidant animis, & corporibus ad ardua, non ad periculorum nomen expallescant, ac tandem, qui non planè recusent, vel dimidiati mensis cibaria ferre; nisi forsan Turcas aduoces ex Thracia, quos ollulam æneam, scutellam, securim, igniarium, sacculum, cum annona, & alia quædam gestare scimus, ex multorum relatione, qui de eorum militia scripserunt; frustra denique ordinis, ac disciplinæ leges, haud sanè antiquioribus illis, quæ victores orbis Romanos informarunt similes, sed ne quidem tales, vt vilium cacularum, & lixarum insolentiam compescere possint; vel gregariorum inter se rixas, & tumultus cedare; tantum abest, vt audito viæ signo milites vasa colligant, audito pugnæ deponant, & animo, oculis, auribus parati sint, vt mandata, quæ à ducibus suis receperint, exequantur.

XXV. *1 Tertium denique obedientiam cõplectitur quæ summopore in bellis necessaria est.*

Hoc vero cùm exercitum ostendat non modo rudem esse & ignarum castrensis disciplinæ, sed penitus in eos contumacem quibus obedire debet; non video certè quid vsquam gentium calamitosius esse possit, nam cum sit ex militis officio procedere, adoriri, regredi, ferire, sistere, aliaque pro ducis iussu facere; quid precor istorum agere poterit ipsamet pugnacitas, si vbi pes referendus est, acrior tunc in hostem feratur; aut vbi iussus in confertissimam aciem inferre sese, pedem statim retulerit. Præterea quæ in exercitu ducendo per loca periculosa, quæ dum manus conseruntur, aut receptui canitur poterit esse ordinum obseruatio? si desit obedientia; qua sine necesse est misceri, ac turbari omnia; aut quæ securitas in castris sperari debet, si excubiæ pro statione, aut pro signis iussus, dicto obediens non fuerit; & cùm

cùm exercitus incolumitas, ac victoria prope ipsa posita sit, in explorandis hostium itineribus atque consilijs, malè profecto cum exercitu actum fuerit, vbi qui ad explorandum missus est, Imperium contumaciter neglexerit. Quæ res cum summos plerumque Duces in maximas coniecerit calamitates, propterea Franciscus Carmagnola cui ab egregie, fortiterque rerum bello gestarum memoria, minus feralis exitus debebatur: & Federicus Vrbinas qui munus omne præstantissimi Ducis fœliciter adimpleuit, militem nulla alia re magis, quàm ab obedientia probare solebant; cum illa sit, quæ fortitudinem regit; datque animos formidini; eo vsque vt re ipsa compertum sit, magnas sæpe res quamquam parum exercitato milite, tamen quia dicto parens erat, fauste feliciterque fuise confectas; ac propterea quæ ratio est in Republica, priuatorum erga Magistratus obsequij, & venerationis, eadem est in militià obedientiæ quæ ducibus exhibetur; quoniam absque illis, vix humanæ societati locus esse potest. Et amabo cuinam ab Atheniensibus, a Lacedemonijs a Romanis res gestas legenti, statim in mentem non veniat eorum populorum obedientiæ? ac non subeat cogitatio, tot tantasque res geri non potuisse, nisi, & domi, quibus illorum imperia fundata erant, ciuitatesque institutæ, legum præceptis obeditum fuisset, & foris ad quos belli summa delata fuerat Ducibus, atque Imperatoribus obtemperatum? ac si quæramus causam cur tantæ Respublicæ corruerint, curtam potentium populorum libertas conciderit, non aliam profecto inueniemus, quàm quod pristinam obedientiam ciues, & milites reliquerant, qua enim re cuiusque fortunæ, & opes fundantur, eadem sublata euertuntur, & corruunt: illudque veteres Teologi fictis magna ingenij significatione fabulis, apertè significarunt; cum πειθαρχίαν Deam, id est subditorum erga Magistratus *obedientiam* Iouis hospitalis vxorem fuisse tradunt, & ex eo connubio εὐτυχίαν seu *felicitatem* procreatam fuisse.

Quod ne quis vanè ab illis excogitatum fuisse credat, aut in 2.
militia locum non habere, cùm, & ratio ipsa facit quæ nihil in exercitu calamitosius esse docet quàm si Duces præ militum suorum contumacia, serui illius Plautini dictum vsurpare cogantur.

Maximè si prompta, & absoluta sit.

Quid hoc est negoti? neminem meum dictum magni facere

Tum vero etiam Iulij Pollucis auctoritas suadet, apud quem mili-

lb. 1. cap. 10. artic. 26.

tis laus est, *obediens, Principi parens, moriger, obtemperans, audiens mandata exequens: contraria vero inobediens, non audiens immoriger*; & multorum ducũ exempla in promptu sunt, qui suorum militum obedientià freti, quasi iam istius fœlicitatis, & victoriæ compotes essent, magnas res, & penitus arduas suscipere non dubitarunt; quo in genere nullum illustrius afferri potest, quàm Scipionis maioris, qui, sciscitanti amico, qua re fretus classem educere pararet in Africam, viros armatos sese exercentes, & turrim excelsam quæ mari imminebat, ostendit, asseruitque nullum eorum esse, qui non conscensa turri semet in mare præcipitem daret, si ita iussisset. Quod item Cæsar de suis militibus potiori iure affirmare debuit, postquam superato Rubicone, ita suam ei, & omnium fidem obstrinxit Lelius.

Lucan. lib. 1.

Iussa sequi tam posse mihi, quam velle necesse est;
Nec ciuis meus est in quem tua classica Cæsar
Audiero, per signa decem felicia castris,
Perque tuos iuro quocumque ex hoste triumphos,
Tu quoscumque voles in planum effundere muros,
His Aries actus disperget saxa lacertis,
Illa licet penitus tolli quam iusseris vrbem
Roma sit.

magna certè hæc, & nefaria, ac impia, si quidem Imperator illa fieri mandauerit; sed quæ tamen obedientiæ fidem, ac rationem præclarè in milite demonstrent: nec minus vtique quàm illa quæ habet Senea *obijcient se mucronibus insidiantium, & se suaque iactabunt, quocunque desiderauerit imperantis salus*; cuius rei hanc rationem affert Iouianus Pontanus, quoniam ad victoriam, & ad pacem qui belli finis esse debet, conductus est miles, pro qua quoniam dimicandum est, quandiu iureiurando obstrictus fuerit, & vbi res postulauerit, non debet pericula effugere, sine quibus ad belli finem perueniri non potest: alioquin si licitum foret illa declinare, nunquam in pugnam descendet, nunquam concurret, multo minus in vrbis fossas se deijciet, aut muris scalas admouebit, horum enim omnium nihil caret discrimine, sed vbique in illis est *metus, vbique pauor, & plurima mortis imago*. Quamobrem parere Imperatori miles debet, etiamsi in ipsas tormentorum fauces ire iussus, quando & Dux ipse, ad certa sæpe pericula fer-

1. de clem.

lib. 5. de obedient. c. 7.

fertur, primusque vbi necessitas postulat hostem ferit, & vallum conscendit. Vtrumque vero nescio an melius vnquam probari possit, quàm fortissimorum ducum Monlucij nostri, & Dauali Pescarij exemplo, quorum hic in oppugnatione castri Sãcti Angeli, *Casadam* sclopetariorum præfectum perpulit, vt è fenestra occupatæ turris in secundas hostium munitiones, quasi in locum diceres *vnde negant redire quemquam* prosiliret; cui tamen imperio Casada impigre paruit, saltuque sese eijcientem, ipse Piscarius ausu prope insano omnium primus subsecutus est: alter vero preclarius adhuc asseruit auctoritatem imperio militari, cùm eo iubente, singularis audaciæ centurio nomine *Charrius* per accensum ignem, & foramen exæsæ ab illo cuiusdam oppidi portæ, in obstantes hostes penetrauit, omniumque conuersas in se glandes, & hastas tandiu sustinuit, donec alij à Monlucio in eiusdem periculi aleam submissi, cæteris aditum fecerunt, vt arce tandem potirentur. Nempe ita est fatum militum, *Plagipatidæ* sunt

Trium nummorum causà subeunt sub Falas,
Vbi aliqui quindenis hastis corpus transfigi solent. Plaut. in mostell.

aut si istud facere recusent, contumaciæ pœnas dant, & grauius longè discrimen subeunt, quia infamiæ coniunctum; sic enim patrum memoria cohortis vnius dux, ante missus vnà cum duobus alijs præfectis, vt portam vrbis cuiusdam in Belgio *crepitaculo* seu quod alij dicunt *rutabulo* effractam inuaderet, cùm vnus alterue angusto foramine ingredi iussus, ab excubitoribus intra portam interimeretur, ipseque non secus ac tartareæ ianuæ horrore perculsus, aditum tentare extimuisset; euocatus statim ab Imperatore, & ignauiæ conuictus, quod suo exemplo cæteros ab expugnatione arcis deterruerat; vitam quã honeste finire, vel vt est pugnarum euentus anceps dubiusque, conseruare potuit, publico lictoris gladio summo cum dedecore permisit: atque ignaui gladiatoris instar, iugulari in spoliario, quàm in arena maluit.

3. *Qualis præsertim in milite laudatur*

Nec iniurià sanè cùm Romanorum statutis cautum sit, vt contumaces capitali pœna, militibus exceptis non puniantur; & legibus Lycurgi, ac institutis etiam Persarum, nihil maiori cautione præciperetur obseruandum, quàm doctrina parendi; vnde Attica Syren Xenophon *hac re* inquit *Spartiatæ gloriantur, & ingentes animos tollunt, quod humiliter se gerant in obtemperando suis*

initio lib. 4. *præfectis*. Quo nomine Chrysantem præcipuè commendat Cyrus in Pædia, quod is nempe audito receptus signo, hostem percutere desijsset, quem stricto sub se gladio tenebat; Quamobrem tribunatu eundem quoque ornauit, ab obedienti promptitudine egregiè collaudatum; quo in munere ita demum se gessit, vt quam sibi ad honores vtilissimam fuisse deprætenderat, obedientiæ promptitudinem, eandem continuò suis militibus, si ad eosdem gradus peruenire vellent, obseruandam præciperet. *nos ipsi* inquit *ea bona quæ nunc possidemus qua alia re magis comparauimus quàm Magistratibus obediendo? nam hac re factum est, vt celeriter, noctu & interdiu quo erat necesse, perueniremus: dum frequentes Imperatorem sequebamur, nemo nostrum impetum sustinere poterat; eorum denique nihil ex semisse perfectum reliquimus, quæ nobis erant imperata*. Nimirum hic non effert se ab audacia & viribus, quia ipsamet pugnacitas si obedientià caruerit, temeritas potius erit: quæ quidem si in omni vitæ genere damnosa habetur, in bello sanè omniũ periculosissima est. vnde Manlius vt eius necessitatẽ in castris ostenderet, proprio filio Torquato quamquam victori non pepercit; & Cæsar Quinto Tullio Ciceroni grauiter succensuit, quod contra quàm illi præceperat, cohortes statione præsidioque emisisset; eademque ratione Auidius Imperator Centuriones, volcat. in eo. & Milites plures in crucem egit, quod ipso inscio, cum Sarmatis congressi, victoriam ex ipsis retulissent. Sed istos non est mirum in rebus maximi momenti disciplinæ osseruationẽ tam inclementer desiderasse: quanto igitur Senecæ, ac Pontani etiam iudicio Seuerior Crassus? qui ita narrationem instituente Agellio *cum in consulatu obtineret Asiam Prouinciam & circumsedere, oppugnareque Leucas oppidum pararet, opusque esset firma ac procera trabe, qua Arietem faceret; scripsit ad Architectum molis Athenensium sociorum amicorumque populi Romani, vt ex malis duobus, quos apud eos uidisset, uter maior esset eum mittendum curaret: tum Magister ἀρχιτέκτων comperto quamobrem malum desideraret, non uti iussus erat maiorem, sed quem esse magis idoneum aptioremque faciendo Arieti, facilioremque portatu existimabat minorem misit. Crassus eum uocari iussit, & cùm interrogasset cur non quem iusserat misisset, causis rationibusque quas dictitabat spretis, vestimenta detrahi imperauit virgisque multum cecidit: corrumpi atque dissolui officium omne*

Libro 3. de ira. Lib. de immanit. cap. 13. lib. 1.

Impe-

Imperantis ratus, si quis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito, sed consilio non considerato respondet: quod equidem dictum etsi ad omnes pertineat, qui legitimè quorundam imperijs addicti mancipatique sunt, maximè tamen ad illos spectat, qui sacramento addicti stipendia merent. Nam militi cum sint Imperatoris occulta consilia, si illud vnum quod scit ad se pertinere, quodque sibi imperatum nouit fortiter ipse fecerit, munere functus est suo. est enim eius officij non quærere quale sit quod Imperator iusserit, sed illud capessere, atque implere; quippe cuius opera conducta sit, non consilium.

Quamquam anceps adhuc sit questio, & in vtramque partem 4.
à sapientibus viris arbitrata, vtrum sit in recepto mandato tutius, id ne omnino facere quod mandatum est, an nonnunquam etiam contra, si istud sperandum sit ei qui mandauit vtilius fore: potest enim contingere vulnerato Imperatore, aut cæso, aut vbi ex imparato hostis adortus est, vt Legati & Tribuni obeant Imperatoris munia, & diuerso forsan ab illo consilio, de rebus ita statuant, vt pro maximo aliquo incommodo vitando illis statuendum videbitur: sanè postquam Agellius in hac difficultate multorum sententias retulit, suam ita demum proponit, vt concludat, respiciendum in primis ingenium, naturamque illius, cuius ea res præceptũque esset, ne ferox, durus, indomitus inexorabilisq; sit, qualia ferũt *Posthumiana*, & *Manliana* imperia fuisse si nam si eiusmodi præfecto ratio reddenda sit, nihil esse faciendum monet aliter quã præceptum est, si vero ingenio sit magis placabili, & remisso, seruiendum esse occasioni, quæ rem commodius agi posse pollicetur, etiam contra ducis mandata. Quod equidem quàm sapienter ab illo determinatum fuerit, ex illo præsertim coniecturà assequi potest; quod in pugna Ticinensi euentu memorabili contigit, in hac enim Alphonsum fratrem marchio Piscarius summopere laudauit, quod ab expugnatione Mirabelli in qua tunc summam rerum verti sibi præsuaserat, iter retroflexerit, statim atque Regem Gallicas legiones castris educere conspexit; suasque item copias in eo campo prudenter explicuerit, in quo postea de Italiæ Imperio tanta vtrimque ostinatione certatum est. Scilicet in eo temporis momento, ne quaquam prioribus mandatis parendum, sed nouo consilio quod casus offerret, maturè vtendum es-

Discutitur que vtrum in mandatis recedere aliquando ab illis liceat, & quomodo quibusue de causis.

se iudicauit: contra quàm in eadem pugna accidit Verrerio Belgæ adolescenti Lanoij Proregis consanguineo, à quo præfectus alæ delectorũ equitum, & extra septi, seu vt vulgo dicitur *Parci*, disiectos à Salassio muros subsidere iussus, donec ab ipso per certos nuncios consurgendi, & pugnandi signum acciperet: tamdiu in ea statione se continuit, etiam frendente, & Cæsaris, omniumque ducum, & commilitonum qui turpiter in acie deserebantur, fidem obtestante suo milite; vt prius illi de victoria quàm de Lanoij iussu fuerit nunciatum: quia ille commissa, & statim exardente pugna, vt in re præsenti atque terribili frequenter contingit, sensibus & memoriâ vehementer alibi occupatus, neminem qui accerseret omnino transmiserat. Sed hæc & alia eiusmodi exempla aliter se habent in duce vel præfecto; ac in milite: cùm illius prudentiæ multa sœpius ex bellorum lege & necessitate relinquenda sint, prout occasio tulerit determinanda; huius vero fortitudo sola desideretur, & obedientiâ, à quibus tantum abest vt recedere debeat, euidentis alicuius incommodi declinandi causa, quod etiam si totus rueret orbis, & cœlum terræ misceretur, dum Imperatoris sui mandata strenuè, alacriterque exhaurit, non poterit vnquã à prompta illa, & expedita obedientia, nõ maximopere cõmendari; quoniam vt præclarè dixit Tacitus *parẽdo potius, quàm Imperia ducum sciscitando, res militaris continetur*. & nulli, maiori cum pernicie in exercitu versãtur, quàm curiosi illi ac refractarij milites, qui iussa ducum interpretari malunt quã exequi.

Histor.

His autem munijs quæ Tyronem aptum reddunt, idoneumque, vt præclarum de se in bellorum occasionibus experimentum prebeat; succedunt leges, quæ eundem informant, vt possit in pace morum custodire mensuram, retinendi enim & compescendi aliquatenus, aut soluitur omnis militia, imo perit; vt Annibalem scimus, qui cæteros armis vicerat, ab insurgente sensim & clanculum hunc aggrediente vitiorum exercitu, fuisse tandem superatum. Prima igitur lex hæc erit vt ex temperantiæ præceptis frugalitatem colat, *virtutum omnium parentem, & verè Heroicam dotem*, vt Tullius non iniuriâ illam appellat; neque enim indecorum modo sed præterea noxium est militi, si nimium quã par sit vel ciborum sumat, vel eorum mundiores delicatioresque apparatus desideret; quemadmodum certè ex Romanorũ discipli-

XXVI.
1 Officia leges excipiunt quæ primo versãtur circa temperantiam in cibo.

Tuscul. 3.

na manifestè conijcitur, apud quos vt miles in primo delectu *ventre modico* quærebatur, sic dum stipendia faceret, multabatur ab imperatore, quoties honesta eius circumscriptio, in pinguem & maximè protensum aqualiculum degeneraret: ac inter cæteros Cato Senior, cùm videret quendam ab *Edusæ*, & *Potinæ* cultu, ganeonem inexhaustæ libidinis factum, cuique aruina ipsa & pinguedo oneri essent, eiusmodi illum scommate lacessiuit vt diceret *mirari se, cui vsui tale corpus esse posset Reipublicæ, cuius inter guttur & inguen omnia venter*, aut si mauis eo nomine vti, quo Caper Grammaticus ventrem profundum appellat, *gurges occuparet*. Indeque censores nimis pingui homini, & corpulento equum adimere solitos narrat Gellius, quasi minus idoneus esset homo

Desidià latam trahens inglorius aluum. lib 7. c.22.

qui probè equitis munus obire posset; aut quod ex eiusdem Catonis auctoritate nonnulli conijciunt, non omnino inculpatus, neque indeses videretur, cuius corpus in tam immodicum modum luxuriasset, exuberasserque.

Quod sanè incommodum vt vitarent Iberi solebant exercere se in omni laborum genere; & quod notat Damascenus in fragmento de moribus gentium ijdem *habebant Zonam certæ mensuræ μέτρον τι ζώνης intra quam si venter cuiusquam comprehendi nequeat pro dedecore id magno habetur*: similique instituto Lacedemonii apud quos σιτοδεία seu *victus tenuitas* à legislatore instituta fuerat, vt essent assuefacti ad tolerandam famem, quum ita opus in bellis & alibi esset, adscriptum hoc etiam in lege habebant, ita rem prodente Aeliano, *vt decimo quoque die Ephebi ad vnum omnes se corã Ephoris nudos publicè sisterent; ac si essent solida corporis habitudine, validique & quasi sculpti ex certaminibus, & tornati commendabantur: sin aliquod membrum illis esset turgidum, vel molle, ob suppositam & succrescentem ex ocio pinguedinem, verberabantur & multabantur*. Quod institutum licet perfunctoriè in auctores antiquos intuenti absurdum videri possit, refertur, tamen ab Agatarchide quem Athenæus laudat, & ab eodem Aeliano consiguatum fuit literis, illustre huiusce rei exemplum, in Nauclide Polybiadæ filio, quem Ephori nimium corpore pinguescentem, è concione abduxerunt spectantibus vniuersis, & exilium minitati sunt, ni saginæ suæ modum imponeret.

2. *Quam Iberi & Græci varijs legibus imperarunt.*

libro 14. var. cap. 7.

Libro 12.

Qua-

3. *Et Romani etiã apud quos miles in galea potabat.*

Quamobrem Romani vt eorum exemplo frœnum gulæ vitio inijceretur, ita cum militibus suis agebant, vt nullum illis vas permitterent præter veru, & ollam æneam, ac poculum vnum; quinimo quasi Diogenis asseclæ forent, cuius tota suppellex hunc in modum ab Ausonio describitur

Pera, polenta, tribon, baculus scyphus arcta suppellex
Ista fuit cynici: sed putat hanc nimiam;
Namque cauis manibus cernens potare Bubulcum
Cur, scyphe, te dixit gesto superuacuum?

ita quoque exploratum est ex multis scriptoribus, milites loco poculi sæpius galeà fuisse vsos, quoniam vt inquit Luctatius Placidus ad hunc versum Statij.

3. Thebaid.

Hostilem Ismenon galeis, dircemque bibemus.

poculum militis galea est; isque apud antiquos ritus fuit militaris notissimus, vt constat ex Seneca referente historiam veterani, qui Cæsari propemodum siti confecto, *aquam in galea sua attulerat*; ex Frontino apud quem Alexander, *oblatam sibi a milite in galea aquam, spectantibus vniuersis effudit*; ex Curtio cuius ista sunt *siti maceratus accessit, ac dum galeà haustam aquam sorbet, tela conspexit*; ac denique ex Propertio, Claudiano, & alis, quorum si minus valere auctoritatem credis, quoniam de aqua tantùm loquuntur, quam non mirum est ex manu, aut galea in itinere potari, cùm vasa alia non sunt in promptu, en scrupulum hunc tibi ex animo euellet locus alter Pedonis Albinouani seu Auctoris Incerti de obitu Mecænatis.

lib. 5. de benef. cap. 14.
lib. 1. cap. 7.
libro 5.

Bacche coloratos postquam deuicimus Indos,
Potasti galea dulce iuuante merum.

4. *Mensisque ex cæspite paratis & cibis castrẽsibus vtebatur*

Preterea miles Romanus nullis mensis accumbere poterat, nisi ex cæspite paratis; imo vero cõtendunt viri duo incõparabiles in notis suis ad hæc Aelij Spartiani verba de Adriano, *Triclinia de castris, & porticus, cryptas, & topia dirueret*, morem militiæ fuisse, vt *stantes* cibum sumerent, qui in illa versabantur; quod equidem, & si nolim hic aduersus illos discutere; mo nebo tamẽ te Ludouice Comes, quod locus ille Ammiani, quem in suæ opinionis confirmationem vterque adducit *per varios autem procinctus stans interdum more militiæ cibum breuem, vtilemque sumere videbatur* non planè me inducit vt idem cum illis statuam, siquidem vox illa *stans*

Lib. 15.

refer-

referri potius debet ad antecedẽtes *per varios procinctus*, quàm ad consequentẽ *Romano more*; quandoquidem modus hic loquendi, *in procinctu stare*, familiaris est omnibus linguæ latinæ magistris, sic enim Quintilianus dixit *quemque armatum semper, ac uelut in procinctu stantem*. Deinde verò notissimum est ex scriptorum omnium testimonijs, *Romani moris* fuisse vt miles in exercitu, nullum panem comederet, nisi subitarium, coctumque sub cineribus; nec vllo liquore arentes fauces proluerer quàm *poscà*, seu aquà tantillo aceti dilutà: Quid plura? non illi licebat obsoniorum, aut alterius alimenti quicquam degustare, præter salem, laridum, caseum, legumina, & castrenses eiusmodi cibos; quibus vt milites libentius assuescerent, solebant nonnunquam Imperatores, quasi illos fortuito occupassent, ijs in propatulo vesci, vt *Adrianum*, & *Pescennium* Spartianus; *Alexandrum* Lampridius; *Carum* Synesius; & *Iulianum* Ammianus ipse contra quàm summates viri sentiant, fecisse testantur, vnde si liceat mihi in virgula tantùm ab illis dissentire, eam sic collocarem, *per uarios procinctus stans, interdum more militiæ cibum breuem, uilemque sumere uidebatur*. Cæterum non multum ab illis Imperatoribus diuersi fuerunt præclarissimi duo alij Cyrus maior, & Attila; quorum hic vt habetur in excerptis delegationibus, ex prisci Rhetoris Gothica historia, quo præclarius frugalitatis documentum suis populis daret, cæteros instructà omni eduliorum apparatu cœnà, & in discis argenteis reposità excipiebat; cùm ipse interim in quadra lignea, nihil præter carnes sumeret, nec aliunde biberet, quàm ex fagino poculo; Cyrus autem quærente hospite, quid ad conuiuium parari iuberet? *panem*, inquit, *solum*, *spero enim me apud flumen cœnaturum*.

Lib. 12. cap. 9.

pag. 127.

5. *Quod non itẽ faciunt nostri milites forsan Mithridatis exemplo, qui Dionysius idcirco dictus est, & aliorũ etiam, qui omnes effeminati fuerunt.*

At verò quid simile nunc in castris seruetur, vbi milites ex Marulli Mimographi ioco in parasitum, *Hectorem egregiè imitantur, & ab Ilio nunquam recedunt*, per te quidem scis Ludouice Comes, qui non vnum in illis stipendium fecisti, atque etiam inuitus obseruasti vt ad illa statim

Concurrunt cupedinarii omnes.

Cetarii, Lanii, Coqui, Fartores, Piscatores, Aucupes.

sed qui non similiter in exercitu fuerunt, istud à Petro Blesensi discere possunt, vbi rem omnem graphicè depingit, *si milites no-*

stros

epist.94. *stros ire in expeditionem quandoque oporteat sagmarij eorum, non ferro, sed vino, non lanceis, sed caseis, non ensibus, sed vtribus, non hastis, sed verubus onerantur.* Vnde à quodam ex Centauris, milites videndę notæ ad epist. 6. eiusmodi, qui poculis, non gladijs certarent *Herlininos* alibi vocauit. quemadmodum M. Tullius conuitium vt faciat Regi Mithridati, ebrietatemque eius coarguat, illum à Trallianis *Dionysium, Bacchum, Liberum*, probrosa nomina accumulans, nomipro L.Flacco natum scribit, sic enim inquit *reuocarem animos vestros ad Mithridatici belli memoriam, ad illam vniuersorum ciuium Romanorũ per tot vrbes uno puncto temporis miseram, crudelemque cædem*, & paulo post *Mithridatem Deum illum Patrem, illum Conseruatorem Asiæ, illum Dionysium, Bacchum, Liberum nominabant*; cuius appel-1.sympos.c.7 lationis, quia duæ causæ à Plutarcho afferũtur, vna quidem quod bis eum fulmine fuisse appetitũ constet, ita tamen vt innocuus, incolumisque remanserit: altera quod ipse prœmium proposuerit, qui plurimũ edisset, quique plurimũ bibisset, atque in vtroque certamine palmam tulerit, vtpote qui omnes ætatis suæ homines, bibendo superaret; scio quidem Plutarchum hanc postremam, vt inanem, commentitiamque reprobasse, sed nihilominus facit pro lib.10. illa non mediocriter Athenæi locus, qui sic habet μιθριδάτην φησὶ τὸν ποντικὸν βασιλέα προθέντα ἀγῶνα πολυφαγίας καὶ πολυποσίας ἀμφότερα νικῆσαι nec multum abludunt ab his certaminibus sæculi nostri mores, cùm in cœna non epulari tantum possis, sed præliari inter tot bellaria, quæ illic adsunt, quasi à bello dicta, lepidè certè, & ad rem Manilius

Lib. 4.

Luxuriæ quoque militia est uigil, atque ruinis
Venter, & ut pereant, suspirant sæpe nepotes.

& miramur adhuc extra popinam degeneres esse illos, quibus si quid ardoris, & ferociæ inerat; id omne ganeis, & comessationibus deteritur, quibusue dum largiora pocula siccant, & Bathrachomiomachiam Homericam exercent quæ lurconum dssidia, ac in victu potuque vitia, per mures, & ranas, sapienter exagitat, occasiones interim effluunt, rem bene fortiterque gerendi; haud secus atque Vguccioni Flagiolano contigit, qui vti erat cibi capacissimus, & màximè vorax; dum per singulas tempestiui conuiuij dapes, vsque ad bellaria conuesci pergeret, & rumorem qui ex certo nuntio increbuerat, Pisis excitari ad arma populum,

susque

ſuſque deque haberet; & hanc ciuitatem, & Lucam inſuper vno prandio abſumpſit.

Quare non inſulsè M. Curium, & T. Corũcanum optare ſolitos dicunt, vt eius Philoſophi, qui volebat omnia quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda, hæc ipſa ſententia Græcis hoſtibus perſuaderetur, quo facilius vinci poſſent, & ſuperari, cùm ſe voluptatibus dediſſent; hac enim arte ſciebant Lydos rebelles, & peruicaces, fuiſſe à Cyro perdomitos, cùm *iterum victis*, vt inquit Iuſtinus, *equi & arma adempta, iuſſique cauponas, & ludicras artes, & lenocinia exercere, & ſic gens induſtriâ quondã potẽs, & manu ſtrenua effœminata mollicie, luxuriaque virtutẽ priſtinã perdidit*. Sicut etiam accidit Leontinis, qui ne res nouas molirentur, eodem planè ſtratagemate à Phalaride conuiuijs, & vinolentiæ, tanquam ganeonum turba ſunt relicti. Proptereaque id conſilij datum olim fuit Octauiano Auguſto, à Pylade quodam pantomimo, qui illi parum ſubirato, quod eius, & Batylli alterius ſaltatoris causà populi ſæpe fieret concitatio, argutè reſpondit, *id tibi quidem conducit Cæſar, populum propter nos occupatum ac diſtentum eſſe*, periculum enim erat ne ſublatâ iucundiſſimâ illa oblectatione, populum vacantem, ac otioſum priſtinæ libertatis recordatio tangeret, atque ita Brutus aliquis inſurgeret, qui maiorum ſuorum memor, iiſdem illum verbis ſollicitaret, quibus Teucteri Vbios adeunt, & contra Romanos ipſos ſollicitant apud Tacitum, *inſtituta, cultumque patrium reſumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus aduerſus ſubiectos, quàm armis valent*. Neque hoc ſtratagema malè Romanis ceſſit, cùm Agricolà rem gerente aduerſus Britannos *ſequens hyems ſaluberrimis conſilijs abſumpta eſt, vt homines diſperſi, ac rudes, eoque bello faciles, quieti, & otio per voluptates aſſueſcerent*. Qua profectò in re Eutrapelum illum imitati ſunt de quo Horatius facetè commentus eſt quod

Cuicumque nocere volebat
Veſtimenta dabat pretioſa, beatus enim iam
Cum pulchris tunicis, ſumet noua conſilia & ſpes,
Dormiet in lucem, ſomno poſtponet honeſtum
Officium, numeros alienos paſcet, ad imum
Thrax erit, aut olitoris aget mercede Caballum.

Etenim vt omittam, quod *venter mero æſtuans*, frequenter, ſicut

Marginalia: 6. *Vnde multi, quos armis ſuperare non poterant delicijs & voluptate fregerunt.* — Libro 1. — Dio. lib. 54. — lib. 4. Hiſtor. — lib. 1 epiſt. 18 — 7.

Quia hæ vires corporis, & animi labefactant.

cut inquit D. Hieronymus, *spumat in libidinem*, animumque fumis obtundit, & quasi obsitum detinet, ne præclarè quicquam facere, aut cogitare possit; eo vsque vt Plato ciuitatem procul à portu fundari debere asseruerit, ne delicijs, quæ mari auehuntur omnis generis, ciues diffluerent: & experientià compertum sit *Limogeam*, quæ prouincia est Galliæ, non quidem vt Bodino placet, dicta παρὰ τοῦ λοιμοῦ cùm in montibus posita sit, & salutaribus aquis vsquequaq; irrigua, sed παρὰ τοῦ λιμοῦ quia *fame* in illa interire propter agri sterilitatem, aut aliunde frumentum aduehere necesse est, omnium tamen nostrarum vrbium, si Lutetiam & Tholosam excipias, ingeniosissimis opificibus abundare. Certè negari præterea non potest, quin ciborum quantitas, & exuperātia, etiam optimorum, grauis infensaque naturæ existat, & vires latenter deijciat, seu à ventriculo superetur, dum in ipsum suas vicissim qualitates exercet, & depromit, natiuumque calorem à sensibus, & animæ functionibus auocat, occupatumque detinet, vt *simul assis miscere possit elixa, simul conchylia turdis*: seu indomità nec prorsus ventriculi robore euictà, substantià suà, aut quoquo versum expirante vapore, in omne corpus permeet, ipsumque cor, & cerebrum atque vniuersum corpus concutiat: adeo perniciosa sentina est, & corporis, ac animi vitiorum omnium fons, & origo, abdomen insaturabile! *inde enim* quod eleganter inquit Seneca *pallor, & membrorum vino madentium tremor, & miserabilior ex cruditatibus quàm ex fame macies; inde incerti labantium pedes, & semper qualis in ipsa ebrietate titubatio, inde in totam cutem humor admissus distentusque venter dum malè assuescit plus capere, quàm poterat; inde effusio lurida bilis, & decolor vultus, tabesque in se putrescentium, & retorti digiti articulis obrigescentibus, neruorum sine sensu iacentium torpor, aut palpitatio sine intermissione vibrantium, quid capitis vertiginem dicam? quid oculorum, auriumque tormenta, & cerebri æstuantis verminationes, & omnia per quæ exoneramur internis vlceribus affecta.*

epist. 95.

8\. *Quas ex aduerso temperantia firmat Persarum exemplo de quibus quæritur cur nasturtium frequenter ederent.*

Cùm ex aduerso vna temperantia totius sit iucundæ, salubrisque vitæ moderatrix, & cibus, potusque ad naturam accomodatus, corporis motus, actionesque omnes corroboret, & mentis vires integras, atque incolumes perdurare faciat, quod exemplo Neruiorum Cæsar probauit, hominum magnæ virtutis, & fortissimo-

ſimorum inter Belgas, de quorum natura moribuſque cum quæreret, ſic reperiebat, nullum eſſe ad eos aditum mercatoribus, nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriem pertinentium inferri, quod his illecebris elangueſcere animos, eorumque remitti virtutem exiſtimarent. Sic Perſarum induſtriam, & fortitudinẽ cùm laudaret, & ſuauiſſimus, & prudentiſſimus ſcriptor Xenophon, negabat omnino ad panem adhibere quicquam ſolitos, præter Naſturtium; ne ſi fortè aliorum commeatuum inopià premerentur, nouum ijs, aut inuſitatum eſſet carere magnificentia ciborum, ideoque Ammianus de illis etiam dicebat *munditias conuiuiorum & luxum, maximeque potandi auiditatem, vitant vt luem, nec apud eos extra regales menſas, hora eſt præſtituta prandendi, & venter vnicuique velut ſolarium eſt, eoque monente, quod inciderit, editur*. Cur verò præ cæteris herbis Naſturtium ſiue Cardamum eligerent, causà aſſignari ſolet non vna à diuerſis auctoribus, quorum alij id factum tradunt, quia Cardamum animi torporem exacuit, & cor confirmat, vnde ἀπὸ τῆς καρδίας illud deriuãt, & prouerbium in confirmationem ſuæ ſententiæ adducunt ἔσθιε κάρδαμον: *ede Naſturtium*, in eos dictum, qui ignaui hebetes, & ſtupidi exiſtunt. Nonnulli putant arcendæ, & cohibendæ veneris causà ab illis fuiſſe comeſtum, quam virtutem Plinius illi, & Florentinus geoponicon ſcriptor, cæteris non ita conſentientibus affingunt. Multi denique quòd apud Perſas turpe eſſet, vt inquit Xenophon, palam expuere, & emungi, ac excernendi lotij ergo ſecedentem aliquò conſpici, quæ propria, & vera eſſe intemperantiæ ſigna dicuntur à Clemente Alexandrino, propterea Naſturtium ab illis vſurpatum fuiſſe contendunt, cuius proprium eſt, vt volunt Scholiaſtes Ariſtophanis, & Suidas ſupprimere, & cohibere vrinas, & ſputa; aut potius abſumere ſua caliditate, ac diſcutere ſuperfluas omnes corporis humiditates; quæ etiã cauſa eſt, vt Perſarum cadauera quod notauit Ammianus Marcellinus ob victus parcimoniam dureſcant, ſtipitum more, nec in ſaniem liquantur, quemadmodum noſtra quæ mox cæſa tabeſcunt, ac putreſcunt, itaut nullius facies poſt quatriduum agnoſcatur.

1. Cyr. præd.

libro 23.

lib. 2. pędag. cap. 2.

9. *Et quod eodẽ pertinet num Galli Senones fructuum*

Enimuero poſtquam de Perſarum antiqua frugalitate dixi, parum ex officio facere viderer, ni quam intemperantiæ notam nõ poſtremi Auctores Gallis antiquioribus inurũt, eam prorſus inanem

ac vini dulcedine capti in Italiam transierunt. nem esse, si rectè consideretur, & dignam omninò quæ cum Atellanis fabulis conferatur, ostendam; ferunt enim eos ita præcipites actos vnà ventris, ac gulæ curà, vt arreptis armis, Alpes, quas natura pro muro illis opposuerat, superare, atque totam Italiam inuadere conati sint, sic nempe famam esse dicunt, sic rumorem omnium linguis, & grauissimorum etiam historicorum calamis

lib. 5. dec. 1. celebratum: inter quos si Titum Liuium consulas, statim audies; *eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximèque vini noua tum voluptate captam*, Alpes *transisse*, *agrosque ab Hetruscis ante cultos possedisse*; *& inuexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causà Aruntem Clusinum, irà corruptæ vxoris ab Lucomone, cui tutor*

in Camillo. *is fuerat*. si vero Plutarchum; videbis etiam festinationem in hoc itinere suscipiendo maximis helluonibus dignam, *tunc*, inquit, *fama est primū gustantes, vinum ex Italia delatum, sic illius admiratione, ac nouitate suauitatis amentes facti sunt omnes, vt collectis armis, sumptisque filijs, ad* Alpes *concesserint, quæsiuerintque eam terrā, in qua huiusmodi fructus oriretur*, profecto non maiori pedum cōtentione ferri potuissent in terram Chanaam, quæ *lacte, & melle fluebat*, vt retulerunt exploratores in illam missi à filijs Israel; aut in fortunatas insulas, vbi quemadmodum fertur Pherecratis comici versiculis.

Assati Turdi, adhuc feruentes, conditi
Circum os aduolant, supplicantes vt deuorentur.

libro 15. sed enim non impune illis cessit eiusmodi festinatio, nam idcirco Ammianus illos vocabat *vini auidum genus*; & Tullius pro Fonteio perorans, non veritus est dicere *Gallos posthac dilutius esse poturos*, quasi antea quidem pocula siccare iniqua, & largiori sese vini haustu proluere, de more ac instituto illorum fuisset. Et nequicquam istorum refelli possit, facit omnino Plinij locupletis-

lib. 12. cap. 1. simi testis auctoritas, qui migrationem hanc Gallorum, non alio quidem fine, sed aliter tantummodo factam fuisse narrat *produnt*, inquit ille, *Alpibus cohercitas, & tum inexuperabili munimento Gallias, hanc primum habuisse causam superfundendi se Italiæ: quod Elico ex Heluetijs ciuis earum, fabrilem ob artem Romæ commoratus, ficum siccam, & vuam, oleique, ac vini præmissa remeans secū tulisset. qua-*

epist. 24. *propter hæc vel bello quæsisse, venia sit*: scilicet ne Galliæ eodem modo solitariæ dicerentur, quo Herodotus apud Iulianum Impera-

peratorem,vt veram solitudinem ostenderet, satis habuit dicere *apud eos neque fici sunt*. Verum optarem libenter vt perpetua siti macerentur, qui tam proteruè de aliorum sobrietate iudicãt: neque enim Galli, vt Sardolybes fuerunt, quos nullam sibi suppellectilem parare præter *calicem*, & *gladium*, auctor est Damascenus, nec si Plutarchus, aut Ammianus parum de veritate solliciti fuerunt, idcirco hæc obrui debet iniquorum calumnijs; i In excerpt. de moribus gentium. nam Liuius qui raro in fabulas inquirit,hanc tamen quæ de Gallorum in Italiam transitu ob vini,&.frugum delicias,circumferebatur, ita præter suum morem exagitat, vt etiam concludat, Galliam omni rerum,ac fructuum copià,abundè dotatã esse,nec Gallos cùm duce Brenno Romanos ad Aliam fuderunt,tum primùm in Italiam penetrasse, vt ineptorum quorundam rumoribus ferebatur *ducentis quippe annis*, vt inquit, *antequam Clusium oppugnarent,Vrbemque Romam caperent,in Italiam* Galli *transcenderunt*; postea vero addit, *de transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus, Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est,penes Bituriges summa Imperij fuit, ij Regem Cæltico dabant*, Ambigatus *is fuit,virtute,fortunàque cùm suà, tum publicà præpollens: quod in Imperio eius Gallia adeo frugum, hominumque fertilis, vt abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam exonerare prægrauante turba regnum cupiens,Bellouesum, ac Sigouesum sororis filios impigros iuuenes, missurum se esse, in quas Dij dedissent augurijs sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere aduenientes posset.* Benè igitur tibi sit Tite Liui,per quem genti nostræ suus constat honos, aduersus tantæ auctoritatis historicos,qui cum,si in eadẽ opinione de Gallorum transitu conuenisses,actum profectò erat de illorum frugalitate,& de Galliarum vbertate,quas vtcumque Solinus *felices præpinguibus glebis, & accomodas prouentibus fructuarijs* dixerit; capire 34. ac Pomponius Mela, *terram frumenti præcipuè feracem* vocet: lib. 1. cap. 2. nihil tamen hæc, aut certè parum videbãtur profutura, eluendæ tam graui notæ, quàm tu illi in contrarium testimonio tuo inussisses. Et tamen pro comperto est apud omnes, quod nos ipsi in Gallia nostra Italiam non desideramus, si lib. 3. cap. 4. quidem vt inquit Plinius, *Narbonẽsis Prouincia,agrorum cultu virorum,morumque dignatione,amplitudine opum,nulli Prouinciarum*

post ferenda, breuiterque Italia verius quàm Prouincia. Hoc autem
libro 4. si Plinio minimè credis, en alium testem profero, cui flagitium
sit fidem non habere? Strabonem videlicet cuius ista sunt ἡ Ναρ-
βωνίτις ἅπασα ὥσπερ ἡ Ἰταλία τοὺς αὐτοὺς ἐκφέρει καρπούς. *Narbonensis
vniuersa quemadmodum Italia eosdem producit fructus.* vnde si
2 georgic. Virgilius de Italia dixit.

Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas.

in Burdig. Idem etiam Ausonius de Aquitania protulit.

Ver longum, brumæque breues, iuga frondea subsunt.

libro 4. si illam, quasi in gremio suo omnes naturæ opes, & mortalium
bona recludat, fortunatissimis alijs regionibus anteferre multi
non dubitarunt.

Vt neque Medorum syluæ ditissima regna,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus
Laudibus Italiæ certent.

sanè possem, si libitum esset, augustius aliquid de Aquitania di-
libro 7. cere, quandoquidem Saluianus eam adeo fœcundam atque
amœnam esse dicit, *vt vere possessores ac domini terræ illius, non
tam Soli istius portionem, quàm Paradisi imaginem possedisse vi-
deantur.* Verũ satis est mihi si conficere possim, non eiusmodi vn-
quam fuisse Galliam, vt vel suis incolis non vberrimum victum
suppeditare, vel ab Italia potissimum, res ad commodioris vitæ
vsum necessarias accipere potuerit; nam vt de priori parte ser-
monẽ iam antea institutum euidenti ratione concludam, si Gal-
lia ipsa situ infelix, montibus aspera, syluis horrida, exsucca, ste-
rilis, arens, inamœna, squallida, deserta, soliusque penuriæ ferti-
lis describeretur ab auctoribus, darem equidem libenter manus
Plutarcho, & adductos crederem veteres illius incolas, vt famis
tandem ac parci victus pertæsi, solum vertere maluerint, quàm
tot incommoda experiri, ac perferre diutius; sed cùm Gallia ipsa
communi, non eorum modo quos antea laudauimus, sed omniũ
hominum consensu dicatur esse felix præpinguibus glebis, com-
moda prouentibus fructuarijs, viribus consita, rigua fontium, &
fluminũ aquis, rerum denique omnium quibus animaliũ victus
indigere potest copià adeo ferax, vt ipsa facile sine aliarum ope;
& cæteræ Europæ regiones, vix absque eius bonorũ participa-
tione commodè viuere possint, si item Lutetia, quæ regni caput
est.

eſt, centum quotidie hominum myridias commeatu,qui ex vicinis locis in eam infertur, nullo negotio paſcit; eaque ſemper fuit eius vrbis, & vicinorũ ei agrorum vbertas,vt Hilduinus Monaſterij D.Dionyſij Abbas,qui Ludouico,& Carolo Regibus vixit,eam ſic in Areopagiticis deſcribat *Pariſiorum Ciuitas ſalubris aere, iucunda flumine, fœcunda terris, arboribus nemoroſa, & vinetis vberrima, conſtipata populis, referta commercijs, & varijs commeatibus, vndà fluminis circũfluente, quæ, ſiquis inter commoditatum genera recenſet, etiam alueo ſuo magnam piſcium copiã ciuibus ſuis miniſtrat*,& QuintianusStoa Brixianus non tam æmulatione Ioannis Anneuilani, quàm rei ipsius ſtupore, & veritate commotus opinionem quam de ipſa vrbe habebat, his verſibus teſtari prius quàm in Italiam reuerteretur, voluerit in Cleopoli.

Iamque vale fœcunda ſolo, celeberrima doctis
Ingenijs, iucunda ſitu, præclara fluento,
Viuida roboribus, pratis variata, roſetis
Nobilis, armentis pinguiſſima, lactis abundans
Læta hortis, conſepta iugis, generoſa racemis,
Meſſibus accumulata, colonis diues, amœna
Cæſpitibus, syluis frondoſa, ignara draconum,
Caſſa rubis, expers tribuli, procera ſalictis.

quibus id generis ducentos fermè alios, ab inexhauſta quadam ingenij fœcunditate ſubiunxit. Hæc inquam cùm ita ſint quis æquo animo ferat Plutarchũ inter tot egreſſiones, quibus vitas ſuas interpoles fecit, hanc etiam de triuio arripuiſſe, quæ rumore ferebat Gallos vini,& frugum delicijs pellectos in Italiam fuiſſe, non ſecus ac paraſiti pro amplioris culinæ fumo, atque nidore quadras quotidie mutant; maximè cũ Plinius aſſerat Galliæ ſuum eſſe genus farris *nitidiſſimi grani, & quod fere quaternis libris plus reddit panis quã far aliud*: nec Cicero etiã ſubticuerit ſua ętate ingentẽ frumenti vim ex Gallijs inopiæ publicæ ſubleuãdæ, aliorsũ tranſuectam fuiſſe. Enimuero quamuis concederẽ Gallos penuriâ expulſos à proprijs ſedibus fuiſſe, nondum tamen video, cur Romam verſus tendere debuerint, non autem in Siciliam quæ omniũ rerum beatiſſima vbertate referta erat, vnde Catoni *horreum populi Romani*; Straboni *omnium fructuũ ac vini potiſſimum generoſi penu*; Pindaro πολύμαλος *pecoris diues* dicta fuit,& nũc

Pro Fonteio.
libri 18. c. 7.
ode 1. in Olymp.

etiam sæculi regio illa quæ ad Aethnam montẽ pertinet propter centuplum frumenti prouentũ *Campo delle cento salme* vulgo indigitatur. Et sane verũ est quod aucto Populi Roman. Imperio, finibusque prolatis, summa illa frumenti copia, quæ tot hominibus alendis sufficiebat è Sicilia, Sardinià, & præsertim Africà, atque Aegypto quæ vina horrea Reipublicæ fuerũt, petebatur, vt ex duodecimo annalium Taciti patet, & ex Plinij panegyrico ad Traianũ; ita quoque rationi valde consentaneum est, non eam fuisse prioribus, & antiquissimis illis tẽporibus, quibus vt inquit varro *nondum intra murũ patres familæ correpserãt, & manus mouere maluerãt in Teatro, ac circo, quã in segetibus, & vinetis* Romani agri vbertatẽ, vt etiam exteros, & vicinos velut ad cõmunes epulas prolicere, ac inuitare potuerit, seu frumenti, & suauissimorũ fructuum copiã spectes, seu quoque vini ipsius præstantiam, è qua tamen vna, tum Plutarchi ipsius sermo cùm aliorũ rumores de Gallorũ in Italiam trãsitu, videtur potissimũ originẽ habuisse.

lib. 2. de re rustica.

Nã licet Plinius dixerit quod *vitium principatus in tantũ peculiaris Italiæ est, vt vel hoc vno omnia gentiũ vicisse quamquã odorifera, possit videri bona* idẽque ex octoginta generibus vini, quæ fere in toto orbe nobilia produntur; duas ex eo numero partes Italiæ attribuat, quæ idcirco *Oenotria* dicta est, ab argumẽto *vini optimi*, cuiusmodi Plinius, & Dioscorides dicunt fuisse *Cæcubũ Falernũ, Albanũ, Surrentinũ, Massicũ, Fundanũ, Veliterninũ, Priuernate, Signinum, & id* generis alia; de quibus, & si minimè omniũ pronũciare debeã abstemius ipse naturà, dicã tamen quod nemo opinor inficias ibit, vina hęc Italię quorũ singula varias ob dotes suã cõmendationẽ merẽtur, Fortunæ beneficio, quæ Romanorũ omnia, cũ eorũdẽ Imperio in maius euexit, lõgè maiorẽ hanc, quã forsan cõuenit, obtinuisse; nam pręter quã experiẽtià cõpertũ est, Veliternina aut degenerasse, & auctoritatẽ amisisse suã, aut certè nõ tã generosa antiquitus fuisse, vt à Plinio predicãtur; notũ est insuper ex eodẽ Plinio quodnã fuerit Tyberij de Surrentino iudiciũ, cũ ille diceret *cõsensisse Medicos vt nobilitatẽ Surrẽtino vino darent alioquin esse generosum acetũ*, aut si mauis cum Augusto loqui *nobilẽ vappã*, quibus consentit plane Athenæus dũ illud audaci trãslatione ψαφαρὸν appellat *squalidũ* propter asperam eius & intractabilẽ, ac indomitam naturã. Pręterea nimis augustè de

lib. 14. in preœmio.

ibidem c. 6. libro 5.

lib. 14. cap. 6.

libro 1.

rebus iudicant, qui vina Italiæ, eo quod optima sunt, atque eo nomine passim ab auctoribus Latinis, & Romanis commendantur; reliquis idcirco præferenda ducunt; nam si Galenum consulas, videbis illum diuersa vinorum genera commendare, quæ non modo Græciam, & Asiam sui præstantia nobilitare, sed externas quoque prouincias, suauissimo haustu recreare suo tempore, ac reficere solebant, sic Athæneus totus est sub finem libri primi Deipnosophistarum, vt vina enumeret quæ penes diuersas gentes in pretio fuerunt, & Hermippus apud eundem Bacchum inducit plura vini genera his versibus recensentem Libro de cibis boni, & mali succi.

Mendeum *vinum cœlestia numina meiunt*
Mollibus in Stratis, & quæ Magnesia *gignit*
Lænia: tum Thasium *quod mali spirat odorem:*
Arbitror hoc equidem cunctis præcellere vinis,
Inculpatum si demas ac nobile Chium
Est & vinum aliud Sapriam *plebs nomine dicit,*
Quod reclusa cadi summi dum labra patescunt
Purpureas violas redolet suaues hyacinthos,
Nectar ego prorsus vinum hoc existimo purum.

quibus adhuc posset addi *Pramnium* commendatum ab Homero; Odyss. 10. *Maroneum* de quo dicebat Tibullus

Victa Maroneo fœdatus lumina Baccho.

Chalybonium quod Persarum Regibus vnicum in delicijs erat, non secus, ac *Choaspis aqua*, & multa alia quæ à Iulio Polluce, alijsque auctoribus tam in Græcia quàm tota Asia celebria suis quæque virtutibus fuisse dicuntur. Eodem modo Germani vina sua tam audacter efferunt, vt etiam fidem apud exteros faciant nihil esse aut *Rhenensi* delicatius, aut *Necarico* subtilius, aut *Franconico* fortius, aut *Austriaco* suauius, ac proinde non iniuria Gallus quidam sibi vt illa tantum propinarentur optabat

Hæc mihi pocula sint: contemnam Gallia quotquot,
Græcia quotquot habet, quæcumque dat Itala tellus
Nec sitiam varios mihi quos lautissima Roma
Sæpè ministrauit latices; me iudice quamuis
Romanæ Bacchi sint maxima gloria mensæ.

Sic Hispanica vina celebrantur mirum in modum à Martiali, Silio Italico, Plinio, & Ouidio. Atque vt de nostris aliquid dicam,

tot eorum ſpecies, adeoque externorum etiam menſis, & delicijs celebratas refert, atque explicat Carolus Stephanus in libris ſuis de agricultura, vt actum agere videar, ſi poſt illum quicquam de illis in medium proferre vellem: præſertim cùm horum mirificas dotes non ſemel in Gallia probaueris, Ludouice Comes, & Italis omnibus nulla æque vina arrideant, ac *Clareta* illa quæ tanto ſpiritu prædita ſunt, vt à primis menſibus condita dolijs, hauſtaque ad vſum, pulchrè videantur ſcintillis aureis extra pateram exultare, cum odoris fragantia ac ſapore, bibentibus adeo delectabili, vt mirificè confortent ſpiritus, & caput etiam niſi modicè bibantur καρηβαρεῖν, ac *dolere faciant*, ijs præſertim qui cerebro ſunt calidiori: vnde non mirum eſt, ſi quemadmodum *Streptos* vua vbique cũ Sole ſe circum agit, miraculum illud prodente Plinio, ita nectar iſtud Gallicum, quoquouerſum per nobiliſſimas orbis regiones ſe diffundit, eaſque dulciſſimo liquore ſuo, veluti aureo quodam imbre refocillat; quod priſcis etiam temporibus inualuiſſe palam eſt ex Plinij, & Columellæ monumentis: vt minimè propterea audiendi ſint qui vina noſtra mucrone eſſe obtuſiori dictitant, nec ſatis lancinare linguas guſtu feruido, & acuto. Nam cõtendit ex aduerſo Budæus *Saniorum iudiciorum conſenſu, vina Francica id eſt vineti Pariſini omnibus bonitatis numeris præcellere*; & ſi quis laudationem hanc potius concinnam quàm veram exiſtimet, ſciat is mentẽ eandẽ fuiſſe Iuliano Imperatori in deſcriptione Lutetiæ *hyems*, inquit, *eius terræ incolis mitior eſt, propterea vites optimæ illic naſcuntur* καὶ φύεται παρ' αὐτοῖς ἄμπελος ἀγαθή Quin etiam Petrus Quinquerranus idem de Arelatẽſibus probat quamuis ignota ſint externis, quia nullam vecturam tolerãt; quæ forſan eadem cauſa fuit vt dixerit Plinius de vinis noſtratibus loquens, *Beterarum intra Gallias, conſiſtit auctoritas*. Hæc autem omnia quamuis præter rem copioſius expoſui, vt oſtenderem contra Plinium & Plutarchum, Gallos antiquiores nullam occaſionem habuiſſe, cur vel proprias ſedes, earum inopia & ſquallore compulſi deſererent, vel ſi iſtud facere voluiſſent, non fuiſſe cur in Italiam, potius quàm in Germaniam, & Hiſpaniam æque fertiles illis temporibus, nec minus vicinas regiones proficiſci debuerint; & ex conſequenti non rectè feciſſe viros illos graues, qui ex leui, planèque futili, & incerto rumore, aut verius nutricia quadam

Lib. 5. de aſſe

in Miſopogone.

Lib. 2. de antiquit. prouinciæ.

Lib. 14. ca. 5.

dam cantilena, Gallos quos, pace reliquorum populorum dixerim omnium esse μετριοποτάτους id est *in bibendo moderatissimos*, vinosos faciunt, adeoque gulæ scitamentis deditos, vt Romam ea de causa in qua *Cupedinis Forum* erat, tumultuario ac inconditè, sibi petendam esse duxerint: quasi vel honestum esset illud de populis cogitare, qui non impetu vt vulgus in comitijs aut foro, sed præclarissimis legibus, & ducibus optimis regebantur; vel non instituta ab omni tempore fuisset inter vicinos populos mercium transuectio, & commutatio, vt Galli qui ducentis annis antequàm duce Brenno Vrbem caperent, in Insubribus, vt Liuius ipsemet fatetur, sedes habuerũt, dijudicare possent quodnam Clusini, & Romæ vinum biberetur; vel denique non idem de *Arunte* arbitrari præstaret, quod de *Iuliano Comite*, qui Arabes in Hispanias vocauit, eum videlicet optimatem fuisse, qui iniuriæ quam à *Lucumone* acceperat, vlciscendæ studio, opes ac clientelas omnes, quas in Italia habebat, Gallis, obtulit, si vellẽt ipsam armatis & præpotentibus copijs inuadere. Verumtamen si hoc ita se habuit quo tandem desinet Plini narratio de Fabro illo qui in Gallias remeans, ficum siccam & vuam in eas attulit, occasionem quẽ illis dedit superfundendi se primùm Italiæ? profecto ad vacui capitis Pheacas releganda erit; neque enim vllum hic in Italia esse arbitror, qui Plinio hac in re, aut etiam Plutarcho assentiri velit: & non potius fatum eorum doleat, quod ambo vbertati rerum, ac copiæ dum studere vellent, minus propterea solliciti fuisse videntur de earumdem veritate.

Cæterum quoniam duo fortissimi Pœnorum Duces Annibal, & Asdrubal ante cætera vnius Italiæ amœnitatem, & eius fructuum, vinique præstantiam, toties militibus suis ob oculos ponunt, vt nihil ferme in Polybio alijsque historicis frequentius occurrat; sciendum est illos non alià ratione vt istud facerent inductos fuisse, quàm propter legem Carthaginẽsium, qua sub grauissimis pœnis cauebatur ne vnquam in castris quisquam vinum gustare auderet. vnde cum Annibal pertæsos eius obseruantiæ milites in Lybia, & Hispania cognouisset, Italiam illis ostendebat, fructuum omnis generis ac vinorum etiam suauissimorum plenissimam, quam si magno animo aggrederentur, suisque viribus superarent, futurum etiam erat vt in illa legibus patrijs minime

10. *Num vinum militibus cōcedēdum sit.*

Polyb. lib. 3.

tenerentur, & liberiorem viuendi licentiam vsurparent. Hanc
vero Carthaginensium legem quia multi laudant, & efferunt, vt
Plato in primis cuius verba ex libro secundo de legibus, penes
Galenum reperiuntur, vbi ille docet quod hominis mores, & pro-
pensiones plerumque finguntur ab ipsa corporis temperie: *verũ
etiam potius Cretensium Lacedæmoniorumque vsui Carthaginensium
legem anteposuerim, vt nullus videlicet in exercitu hanc potionem,*
vini scilicet, *gustet, sed toto illo tempore aquæ potione vtatur, & in
ciuitate neque serui, neque seruæ vnquam, neque principes eo anno
quo in imperio sunt vinum gustent.* atque eadem etiam in opinione
lib. 2. cap. 9. fuisse videntur Aristoteles in Politicis, Galenus ipsemet, Eusebius
lib. 12. de prępar. cap. 17. alijque scriptores non contemnendæ auctoritatis, & doctrinæ.
Propterea factum est, vt multi vinum quasi militari fortitudini
penitus aduersum damnent; eiusque vsu interdicendum esse
militi, non secus ac scortis, & similibus disciplinæ corruptelis ar-
bitrentur. Et sanè non minimum illis fauere videtur Aelius Spar-
tianus, dum inter ea quæ ad Pescennij Nigri virtutes pertinent,
illud tanquam valde insigne refert quod *iussit in expeditione vi-
num neminem bibere, sed aceto vniuersos esse contentos,* ac præterea
quod limitaneis militibus apud Aegyptum, cùm vinum ab eo
peterent responderit *Nilum habetis, & vinum quæritis*: quia
nimirũ vt addit Spartianus *tanta illius fluminis dulcedo est, vt accolæ
vina nõ quærãt* si præsertim hausta ab eo aqua probè ab arenà sua
& limo repurgata fuerit, tunc enim adeo limpida, & suauis est, vt
libro 10. facundissimus Poeta Lucanus descripturus Cæsaris, & Cleopatræ
opiparas, & dapsiles cœnas dixerit.

Manibusque ministrat
Niliacas crystallus aquas.

Verum cum idem Pescennius tumultuantibus ijs qui a Sarrace-
nis victi fuerant, & dicentibus *vinum non accepimus, pugnare non
possumus*; *Erubescite* dixisset *illi qui vos vincunt aquam bibunt*; vi-
deri forsan obscurior posset ille locus, & difficilior explicatu,
libro 14. nisi lucem mutuaretur ab alio Ammiani Marcelini, qui de ijsdem
Saracenis loquens *victus* inquit *vniuersis caroferina est, lactisque
abundans copia, qua sustentantur, & herbæ multiplices, & si
quæ alites capi per aucupium possint; & plerosque nos vidimus fru-
menti vsum, & vini penitus ignorantes.* hocque etiam nunc vi-
dentur

dentur ab illis retinuiſſe Thraces, quos illorum Pſeudopropheta epiſtola 3.
Machometus ob cauſam a Busbequio aſſignatam, *Hydropotas*
eſſe voluit, cùm tamen antiquiores illi, non religionis præcepto,
ſed inopià & rei ruſticæ inſcitià pariter ac neglsectu *abſtemij*
eſſent, quemadmodum idem Marcellinus ſubindicat his verbis.
nec Saracenorum quiſquam aliquando ſtiuam apprehendit, vel arborem colit, aut arua ſubigendo quæritat: ſed errant ſemper per ſpatia longè latequè diſtenta, ſine lare, ſine ſedibus fixis, aut legibus.
præterea Cyrus apud Xenophontem milites ſuos monet, vt aquã
bibere conſueſcant; & Cæſar in commentarijs de bello Gallico, dicit apud Sueuos qui ſunt Germaniæ populi omnino eſſe libro 4.
vetitum importari vinum, quod ipſo ad laborem ferendum, remolleſcere homines, atque effœminari arbitrentur. Et ſanè non
is ego ſum qui non ſciam, vera in parte eſſe, quæ ab his de vini incommodis dicuntur *luxurioſa* enim vt inquit ſapiens *res vinum* Prouerb. 20.
eſt, & tumultuoſa ebrietas; vnde quàm nocens eſt in caſtris luxuria, tanto nocentius vinum eſſe debet, quod Terentius in eunucho
lac Veneris appellat, Ariſtophanis forſan imitatione qui apud
Athenæum dixerat

ἡδύς τὸ πίνειν οἶνος ἀφροδίτης γάλα libro 10.

ſuaue potu vinum eſt, nempe Veneris lac. Et apud eundem
malorum omnium, quæ Democritus multa in oratione enumera Pontianus addit εἶναι μητρόπολιν τὸν οἶνον *vinum eſſe metropolim*: nempe quia ſurgitur ab illo ad inuerecundum ludum,
itur in magnorum, & carorum cædes Parmenionis, Clyti, Philotæ, & quoties dolis patuit miles? quoties indefenſa reliquit mœnia? quoties cæſus fuit vnius vitio crapulæ, ac ebrietatis? quæ licet
in prælia nonnunquam inermes trudat, tamen quia non probatur multis, generoſitatem, animosque militum à vino venire
aut mutuari à menſis, cùm miles apud ſe habere debeat quo incaleſcat, & à quo ſperare præmia poſſit: idcirco vinum etiam
damnant, & in totum à caſtris proſcribunt, tanquam ſi venenum
eſſet, aut aliquid veneno nocentius. At verò quo minus illis aſſentiar, multa certè in cauſa ſunt, quæ non minus puto rationi fore
conſentanea, quàm quicquid hactenus allatum fuit, in aduerſariorum opinione ſtabilienda, præſidij; etenim ſi exempla quærenda
ſunt, habentur in promptu Lacedemoniorum mores, qui quan-
tum-

de Republic. Lacedæm.

tuuis rigidi fuerint, & lege lata à Lycurgo, quam refert Xenophō *sublatis potationibus non necessarÿs, quæ tum corpora, tum animos labefactant, potestatem bibendi tantùm haberent, vbi quis sitiret*, non eo tamen vnquam deuenerunt, vt frigere suos milites vellent perpetuo aquæ potu, & vitam Ranarum in castris agere: vt neque etiam Romani istud sibi in mentem induxerunt, nisi forsan beatioribus illis sæculis, quibus omnia apud illos ex composito frugalitatis, & temperantiæ procedebant; nam subsecutis postea, vt habetur in lege prima. Cod. de erogatione militaris annonæ, milites accipiebant in *duobus diebus buccellatum, in tertio die panem: uno die uinum, alio acetum; uno die lardum, biduo carnem ueruecinā.* quinimo aduersus eiusmodi Carthaginensium legem fuit ab Imperatoribus Romanis Constantino primùm, mox etiam Arcadio, & Honorio constitutum, vt per omnes Prouincias, cunctis militibus à Nouembri mense vinum nouum daretur, quoniam vt inquit lex *ueteris dispendiosa uidetur erogatio*; ex quibus verbis cùm manifestum sit voluisse potius Imperatores ærario suo, quàm militum valetudini consulere, miror quid sibi velit Claudius Cotereus, dum loquens de hac lege, eam ita explicat, vt Constantinus voluerit vinum dari militibus ad morborū curationem, nō quidē *mustum* quia concoctu difficile est; nec *vetus* quia plus quàm par sit calorem in præcordijs excitat: ex eoque quoties Romani, ac gregarij milites *poscam*, seu acetum aquà dilutum quod *oxycratum* quoque medicis dicitur potarunt, præ vini, vel nummorum penuria factum fuit, potius quam disciplinæ melioris, aut instaurādæ, aut conseruandæ studio. Et amabo Ludouice Comes, cùm nihil æquè vires reficiat, ac recreet quàm vinum, vnde Ouidius dicebat.

lib. 1. de Iure milit. c. 30.

Sic ad tua uerba reuixi
Vt solet infuso uena redire mero.

nullum autem vitæ genus æque laboriosum sit, ac eorum qui nomen militiæ dederunt; si ijdem ab vsu vini prohibeantur, quid aliud est quàm eos iubere esse animo languido, corde flaccido, neruisque fatiscentibus ad laborem, & remissis? si enim loco vini multum aquæ biberint, & sacra *Niphalia* celebrarint, quomodo longo itineri sufficient? qua tandem arte diuturnum ancepsque prælium tolerabunt? quo præsidio maximis labo-

ribus defatigati, breui tempore sese reficient? Deinde vinum idem in corpore facit quod ira quæ *cos fortitudinis* ab Aristotele appellatur in animo; propterea enim Bacchus Taurinis cornibus depingitur (lib. 5. Ethic. cap. 7.)

Accedant capiti cornua Bacchus eris. (Ouid. epist. 21.)

quia vt inquit Festus *homines vino truces fiunt*; & inter laudes quas Horatius Baccho attribuit, hæc non postremo in loco habenda est

Tu spem reducis mentibus anxijs (Ode 21. lib. 3.)
Viresque; & addis cornua pauperi,
Post te neque iratos trementi
Regum apices, atque militum arma.

vnde, si quis neget militũ, lentitudinẽ, & ignauum plerũque frigus, hoc velut incentiuo redaccedendũ esse; nescio profecto quidnam aliud militi conducibilius esse tandem existimandum est; ea si quidem de causa Bacchus vocatur ab Ioue in elegis καλῶν ἐπιήρανος ἔργων *proborum operum adiutor*, quoniam moderatè sumptus adauget vires, excitat ingenium, colligit animum, aperit intellectum, & hominem ad res egregias, & præstantissimas audaciorem reddit; ita vt Plinius omnem nostrum vigorem, omnem animum quo ad bella, & pugnas rapimur, huic liquori acceptum ferat *vino* inquit *aluntur vires, sanguis colosque hominum; hoc quoque distat orbis medius, & mitior plaga à circumiectis: quantum illis feritas facit roboris, tantum nobis hic succus*. Quamobrem Lysander Spartianus vt ex Hegesandri cõmẽtarijs Atheneus in suos transtulit, cùm dilutius vinum caupones in exercitu venderent, minimè dilutum iussit vendere; sciebat enim liquorẽ hunc solis intemperantibus nocere, reliquis verò qui parcè ac modestè eo se reficerent, pro stimulo esse ad præclaras omnes & honestas actiones: & quid ni etiam militibus pro equo, vt idem in illis efficiat quod in poetis de quibus dicebat autor epigrammatis in Cratinũ (Athenæus libro 10.) (Lib. 23. ca. 1.)

οἶνος τοὶ χαρίεντι πέλει μέλας ἵππος ἀοιδῷ

Vinum equus est lepido promptus veloxque poetæ.

certè ad hunc modum Critias de Lacedæmonijs dicebat *Lacedæmonij iuuenes eo vsque bibunt, vt ad capiendum scutum alacres totum animum vertant*. Quamobrem vt præclarissimorum virorum auctoritati, qui suis calculis Carthaginensium legem appro-

barunt

probarunt, quantum hac in re tribuendum sit excutiamus, videtur mihi in primis Plato non mediocriter sibimetipsi aduersari, eodē enim libro secundo de legibus, vbi disserit quomodo vino sit vtendum, pueris vsque ad duodeuigesimum annum eius vsu interdicit, ne vt inquit *igni igni additus ferociores eos efficiat*, deinde vero concedit vt vino moderatè vtantur vsque ad annum ætatis trigesimum, atque etiam vt in conuiuijs liberius discumbāt, postquàm quadragesimum, attigerint, & tum alios Deos tum Dionysium ad sacra senum, & ludos inuocent, qui hominibus vinum quasi remedium aduersus senectutis duritiē est largitus, seu quemadmodum inquit Theophrastus in libro de temulentia, vt *γήρως δυσθυμίαν, senum morosam anxietatem* leniret. Quod etiam Homerus priusquam Plato nasceretur Nestoris exemplo docuit, quem præ alijs heroibus suis vino apertè deditum fingit, atque adeo præ Agamemnone, quem tamen Achilles, vt bibacem criminatur, quinimo instante sæuissimo prælio à potu non abstinet. Ita igitur Plato pro varia ætatis ratione vino etiam variè vtendum censet, & hunc secutus Auicenna *Pueris* inquit *uinum si offeras, perinde uidetur ac si ignem aggerere igni perrexeris, materia præsertim debili succensa; senioribus uero quantum pati queant dandum; in iuuenibus seruari præcipue temperamentum debet*, cuius rei Cælius Rhodiginus varias rationes assignat ab exquisito, & copioso puerorum calore, qui alterius accessione per apertos poros facile dissipatur, atque exhalat, & senum frigidā temperie quæ aduētitio illo vini calore gestit, quasi ad Solis aspectū terra gelu & algore siderata. Vnde cùm hęc cōmunis sit Principum omniū medicorum, non secus ac Platonis sententia, ex ea inferre posset aliquis vinū non fuisse ab eo militibus prohibitum; si quidem nemo ante decimum octauum annum, qui apud ipsum *hydropotis* iuuennibus terminus erat militare potuit; & vero si illud prohibebat, ne pueri viribus iam effœtis labores subirēt qui in virili ætate perferendi sunt, signum est verba hæc tam ad milites pertinere, quàm ad quosuis alios; imo quia nullus labor est ita assiduus, ac nūquam interruptus, vt militaris; eam ob rem prorsus asserendum est militibus vinum a Platone fuisse concessum. Atque hanc fuisse Platonis mentem nemini dubium esse potest, paulo diligentius intuenti, in aliam sententiam quam paulo post his ver-

cap. 8. doctr. 2 fen. 3. 1.

lib. 15. c. 29.

libro 2. de legib.

verbis ſubiungit *vinum vero vt ferunt multi ad vltionem hominibus datum eſt, vt inſaniant; vt autem ſermo habet noſter remedium, & medicina in contrarium, vt animus quidem pudorem, corpus autem ſanitatem, & vires adipiſcatur*. Ariſtoteles vero non ſolum pugnare videtur cùm naturà, ſed etiã ſibi ipſi aduerſatur, nam in problematis ita de vini effectibus ſtatuit *vinum, hominem frigentem, taciturnumque à ſobrietate paulo liberaliori poculo refouet, excitatque ad verba, tum largiori potu verborum vberem, eloquentem, fidentemque reddit; poſthac proceſſu potandi ampliori audacem, propenſumque facit ad agendum; deinde plenius amplificato in contumeliam & contumaciam vertit; mox ad inſaniam prope modum accendit. poſtremo nimio ex potu reſoluit, ſtultumque agit in modum eorum, qui à pueris laborant morbo comitiali*. ex quibus verbis planè concludendũ eſt nihil vino pernicioſius eſſe ſi modus abſit; ſed modicè ſumpto non aliquid aliud vtilius corporis, animique viribus reperiri: quod etiam pugnet cum naturà patet ex eo quia vinum cum ſit naturà calidum refouet frigidam hominis naturam, & metum qui ab illa prouenit excutit animo, atque ita homo exſurgens ſtimulatuſque pericula aggreditur, & perpetitur labores pro gloria, ac honeſtate ſuſceptos; Carthaginenſes vero ſuà naturà minus calidos, ac audaces eſſe, non difficile eſt ex eo interpretari, quod Ariſtoteles ipſe in quæſtionibus Encyclijs docet, nimirum timidos eſſe omnes, qui loca calida incolunt, fortes vero qui frigida, ſcilicet in ijs conſeruatur calor, prohibeturque ne extra corpus effluat, obturatis à circumſtanti frigore meatibus cutis, in illis vero modicus calor naturalis diſpergitur ab extrinſeco aëris tepore, vnde vino opus eſt tanquam mirifico reparatore virium, & ſpirituum. Eiuſmodi autem Philoſophorum anteſignanos pone ſequebatur Medicorum princeps Galenus, qui ſi abſolutè vini potum damnaſſet, nullo modo videretur probandus, ſed conijcio potius eum ita locutum fuiſſe, vt quorundam vinorum potum laudaret, quorundam etiã damnaret, atque vellet ſeruandam perpetuò eſſe, in vini potu mediocritatem, vnde vinum, & alere plurimum decernit; & differentias eius multas affert, *rubra enim*, inquit, *ſimul*, & *craſſa ſanguini generando ſunt accomodatiſſima, vtpote, quæ minima egeant commutatione, vt ſanguis à venis fiant, poſt ipſa nigra, &*

probl. 1. ſectionis 30.

de aliment. facultat. lib. 3. cap. 3.

craſſa

crassa, & dulcia his enim minus suapte naturà alunt; quæ alba sunt simul crassa, & acerba omniũ minimè nutriunt. Atque ex eo mirari subit nõ mediocriter, quid Galeno in mentẽ venit, dum Carthaginensiũ legem vna cũ Platone probauit? nam si qui homines nutrimento egeãt, profecto ij milites sunt, qui tot quotidie tantisque laboribus detinẽtur, vt nisi eo alimento quod & præsentissimũ, & maximum sit, subinde reficiantur cuiusmodi est vinum, periculum omnino sit ne viribus animisque simul deficiãt. Sed nunquid præterea dici posset, & hos omnes viros sapientissimos, & Eusebium etiam, qui non tam opinione propria, quàm ipsorum auctoritate persuasus fuit, vt idem cum illis sentiret, idcirco hanc Carthaginensium legem probasse, quod propius videretur ad naturam accedere, quæ tenui, simplicique victu contenta felicius, ac facilius degit: tum vero, vt milites sensim assuescerent rebus, quas non semper in parato inueniunt, posse nullo negotio carere, hac enim ratione monebat etiã Plutarchus *in quotidiano victu esse assuefaciendum, vt duo, uel tria aquæ pocula bibamus, quæ & vini vsum emollient, & corpori familiarem reddent aquæ potum, ne cùm ea necessario sit potanda, insolentià rei offendamur.*

II. *Num Heroes assis tantum aut elixis carnibus victitarint.*

Enimuero quoniam de potu satis, superque quantum ad frugalitatem sufficit dictum est, non neglecta etiam vtilitatis, quæ ab illo prouenit ratione, consequens est vt priusquam ad alia descendam, nonnihil in medium afferam de victu militum, & Imperatorum; qualis nam scilicet fuerit vetustis illis, & melioribus sæculis, quorum recordatione, & exemplo felicitas temporum nostrorũ constare propemodum videtur. Et sanè Poëtæ ipsi, qui primi sapientiæ magistri, ac interpretes fuisse perhibentur, maximè verò antiqui, vt decorum in Heroibus suis omni virtutum genere subornandis obseruarent, fingunt eos quasi ex frugalitatis, & tẽperantiæ norma perpetuò vixissent, assà tantum, non autem elixà carne, vel piscibus vsos: sic enim hunc Virgilij versum ex æneide prima *Littore ahena locant alij* Seruius Maurus Honoratus, & ab eo Franciscus Robortellus interpretantur contra Grammaticos quosdam, qui Maronis Aeneam repræhendebant, quod is militaribus epulis, in deserto littore, præter assam ferinam, obsonasset aliter famem, & aquà feruenti, subacta quædam alia condimenta quæsiuisset; sic inquam illum ab hac calumnia defen-

defendunt, vt dicant *non ad elixandas carnes, sed ad se lauandos,* id factum fuisse, quoniam, vt addit Seruius *Heroicis temporibus non vescebantur elixis.* Quod etiam Eubuli comici sententia quærentis apud Athenæum, vbi nam operum suorum dixerit Homerus, Græcos piscibus, vel elixa carne victitasse, nonnulli confirmant; & in eadem opinione fuit Plato tertio de Republica; adducunturque in medium varij loci Homeri istud perbellè confirmantes, vt ex primo Iliados, ex tertio, septimo, & vigesimoquarto eiusdem operis; ac rursum ex tertio, duodecimo, decimoquarto, & decimonono Odysseæ; tum etiam Virgilij sequentes ex Aeneide prima, — libro 1.

Tergora diripiunt costis, & uiscera nudant,
Pars in frusta secant, uerubusque trementia figunt.

& iterum ex quinta

Subijciunt uerubus prunas, & uiscera torrent.

ac demum ex secundo georgicon

Pinguiaque in verubus torrebimus exta.

verum si pro veres se habent ita de illis sentiendum est, existimo potius Seruium, & Platonem, & si qui ex antiquis in illa opinione fuerunt istud protulisse quo ingeniosè, prudenterque excogitatum a poëtis, in depingenda priscorum heroum virtute, commentum tuerentur, quàm quod illos adeo parcè frugaliterque vixisse existimarent. Cum nescire non potuerint Patroclum apud eundem Homerum, in assandis carnibus frustilatim incisis, elixandisque integro tergore ouis, & pinguis capræ, tum etiam lumbo Porci tenero multa pinguedine, fuisse nonnunquam occupatum; non secus atque Herodotus auctor est Crœsum ex Pythiæ oraculo testudinem, & agnum concisos in aheno decoxisse; & Seneca refert Atræum ex vtriusque præparationis ritu crudelem coquinariam in nepotibus suis exercuisse — Iliade 11. — libro 1. — in Thyeste. libro 8.

Hæc verubus hærent viscera, & lentis data
Stillant caminis illa, flammatus latex
Querente aheno ructat impositas dapes,

idemque asserit Ouidius de Lycaone in primo trāsformationū de Progne & Philomena in sexto, & de Philemone ac Baucide Iouem hospitio excipientibus in octauo; præter quos Valerius Flaccus elixarum carnium meminit in Argonauticis

Mox

Mox epulas, & sacra parant syluestria læti
Præmia venatu facili quæsita supersunt,
Pars verubus, pars vndanti despumat aheno.

Et Iuuenalis ac Claudianus idē quoque varijs in locis memorãt, vt proinde merito concludat Iulius Pollux Heroes apud Homerũ nō comedisse elixas carnes, *licèt huiusmodi illi obsoniorum præparatio cognita fuerit.* Sed ipse ad frugalitatis exemplum, & *roboris causâ* vt Dion obseruat, assa tantummodo Bouum tergora eis apponebat; nec ipsa ad esuriginem prouocandam curata, sed ad sedandam famem nullo cultu, nulloque apparatu exhibita. Quamobrem longè falluntur qui, vt multos quotidie facere depræhendo, in historiæ veritatem conuertunt, quod & hic, & sapientissimi alij Poetæ dixerunt tantùm ad morum informationem; simulque ut à militum, & quid ni etiam ab Imperatorum mensis? tot varias dapes remouerent, quæ assum inter & bellaria inferuntur; tot præsulsas, artocreata, scriblitas, farta liba, Moreta, frixa, intrita, ollaria, fartilia, quorum comparatione *Tripatinum* illud antiquorum, aut Hadriani *Tetrapharmacum ex Phasiano sumine, Perna, & Crustulo*, insulsa videri possint: ac præterea tot intinctus & embemmata ominis generis; saluiata, Alliata cœpata, oxypora, ambarata, escas conditaneas, & muryaticas, cœterasque cupedias & scitamenta, ac verius gulę simul & malorum omnium irritamenta; à quibus semper abstinuisse visi sunt præstantissimi duces, etiam cum illis commodissimè vti poterant, vt in castris statarijs, aut longis vrbium obsidionibus, quibus otij ac remissionis comites blanditiæ sese libenter miscent. Quod autem ea mens Homeri & Platonis fuerit maximè ex eo innotescere potest, quia eodem schemate vsi Virgilius, Iuuenalis, Politianus & poetæ reliqui vt sui tēporis Rusticos in officio frugalitatis continerent antiquiores illos fingunt assuetos fuisse

Et perferre sitim & ieiunia soluere glande.

cùm tamen Historicorum meliorum fide & Moysis præsertim, qui rerum omnium origines suis libris complexus est, constet euidentissimè, panem cibum esse vetustissimum, adeoquè statim à Mūdi exordio supplicium datum fuisse Adamo panis conficiendi, *vt in sudore vultus sui vesceretur pane*; quemadmodum pluribus ostendit doctissimus Renatus Moræus in elegantissima & eru-

lib. 9. cap. 6.

orat. 2. de regno.

3. genes.

& eruditiſſima diſſertatione de Panis natura, quam commentarijs ad ſcholam Salernitanam inſeruit, dignis omnino qui doctorum manibus quotidie terantur.

Quod ſi tot exempla militum animos nondum ad frugalitatem incitare poſſint, quaſi vel ab ingenio ficta, vel à tempore rancida iam, & prorſus antiquata; mouere ſaltem illos debet quod hiſtorici referunt de maximo illo ducum Annibale, cuius indomitum niuibus, atque Alpibus animum, hyberna ſoluerunt, eneruaueruntque fomenta Campaniæ. Hoc enim exemplum huiuſmodi eſt, vt nullũ neque conuenientius, aut de quo maiori inter ſe conſenſu auctores conueniant, inueniri poſſit; nam quod de Alexandri temulentia dicunt, illud quamquam verum ſit, incredibili tamen felicitate qua ſemper vſus eſt facile obliteratur, nec ita in animos deſcendit. Quem vero luxum toties in Marco Antonio exagitat Tullius, vereor ne de illo conſentientem habeat Plutarchum, cuius tamen fides, vt hominis valde integri & abſque affectu vllo de rebus ſcribentis, maximi apud omnes facienda eſt. Quod denique addunt alij Attilæ qui tot nobiliſſimas Europæ prouincias victorijs luſtrauerat, pudendum exitum fluxiſſe à temulentia; id omne ex odio potius eſſe quàm ex vero ſuſpicor, cùm antiqui illi Sophiſtæ qui de Legationibus ſcripſerunt, contrarium vt antea diximus planè aſſerant. Sed quod dubiè de illis narratur, quodque neſcio etiam an verè de Græcis Poeta dixerat in Troiæ expugnatione.

12. tandẽque ingluuies omnis vt sũmopere noxia in milite dãnãtur.

Inuadunt vrbem ſomno vinoque ſepultam. æneide 1.

quantumuis illi ſuffragetur Libanij ſophiſtæ auctoritas, qui extremam hanc & ſupremam Troianorum calamitatem vitis, aut potius vini incommodis acceptam refert λέγεται δὲ καὶ Τροίαν οὕτως ἁλῶναι πινόντων καὶ ὀρχουμένων τῶν Τρώων *aiunt porro Troiam ita captam fuiſſe, egregie bibentibus & tripudiantibus Troianis*. Certè illud de Treueris excidio tam conſtanter affirmat Saluianus Maſſiliæ Epiſcopus, vt ſcelus ſit non illi credere quæ viderit ipſe narranti; eodemque modo Plutarchus auctor eſt Syracuſas nobiliſſimam Siciliæ Ciuitatem, non alio tempore à Romanis occupatam fuiſſe, ac direptam, quam eo, quo ciues ex celebritatis cuiuſdam ritu; quæ in honorem Dianæ quotannis fieri ſolebat, otio, conuiuijs, liberalioribuſque poculis prægrauati, altum indormirent.

tomo 1. vituperat 8.

in Marc ello

T vnde

vnde cùm tot ex superfluæ, aut delicatæ esuritionis ambitione mala proueniant, fatendum est omnino rectè monuisse Onosandrum, quod *milites sobriè pransi, nec nimio satietatis onerere ventrem fufferti, solent esse in prœlijs fortiores*: tantum abest vt quod abliguritores, et heluones ter maximi in more habēt, omnia gulosius condita, luxuriosius instructa, sumptuosius ingesta, appetere debeant: aut in cauponis continuo saginari, & perniciem inferre macello vt *Aegon* ille Theocriti qui solus glutiebat octoginta placentas; vel *Briareus* qui centuplici dextrà quinquaginta ventribus cibum suppeditabat; nisi forsan ignominiosè mitti non reformident, & expungi è manipulis, vt sacerdotalibus insulis insigniātur in sacris *voracitatis*, cuius ades fuit in Sicilia dedicata.

XXVII.

1. Sequitur continĕtia in Venere, quā raro milites seruant exĕplo Herculis.

Alteram vero partem temperantiæ in frœnanda libidine versari supra dicebamus, nec immeritò quidem, cùm adeo familiare sit hoc vitium militibus, vt licentiā ex eo poetæ sibi fecerint Martem cum Venere copulandi: & Homerus cùm eo respiceret, *Herculem* fingit ita fuisse in eius palæstra exercitatum, vt quinquaginta virginibus vno eodemque die zonam soluerit; quamquam huic operi absoluendo, septem illum noctes desudasse, author est Herodotus, & qui minus figmentis adhærent Diodorus, Pausanias, Apollodorus, Tzetzes & alij singulis noctibus vnam illi ipsi luctam satis fuisse, vero conuenientius ostendunt. Huic vero quia cœteri Heroes genus suum acceptum referunt, non mirum est propterea, eos huius exemplo, liquefactum aliquando, diffluentemque his voluptatibus animum habuisse, occasionemque dedisse Hierocli, vt eorum nomen quod Proclus ἀπὸ τῆς ἀρετῆς deducebat, ipse rectius ἀπὸ τοῦ ἔρωτος seu *ab amore* originem traxisse existimaret, non quod vt inquit Plato nati essent *ex orgijs Diuorum cum hominibus*, sed quod vni, maximè genio voluptatum delectarentur.

in Cratyl.

2.

Achillis etiā & Aeneæ.

Sic enim Achilles cùm Deidamiam in vxorem duxisset, ita nouis illecebris ferocem animum demulsit, vt maiorem temporis partem cum sponsa esset intra Lycomedis parietes, & in thalamo lateret castrorum ac honesti cuiuslibet negotij osor: Briseidos vero amore quos motus non excitauit in exercitu Græcorum? quin imo, nulla magis ratione Troilum creditur peremisse, in Tymbræi Apollinis ara, quàm quod morigerum se illi

præ-

præstare fuisset aspernatus, quemadmodum scribit Lycrophon in Alexandra, cuius tamen enarrator Tzetzes ideo sententiam hanc refellit, quod nequaquam Troilus pulcher, ac iuuenis fuerit; sed iam senior, & barbà hispidà, adeoque Achillis amoribus ineptus, quod eo lubentius appono, vt sciant studiosi, quæ ad illud Virgilij cum quo etiam sentit Quintus Calaber, adijci possint

Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque Impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque inhæret resupinus inani.

Sed ab eodem Poëta Mercurius pariter inducitur grauiter admodum *Aeneam* increpans, quod diutius quam è re sua esset, Didonis amoribus blanditijsque irretitus susceptum iter in Italiam retardaret. Aeneid. 2.

Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque vxorius vrbem
Extruis, heu regni, rerumque oblite tuarum.

Nec magis ab illa labe fuerunt immunes, qui communiter ab historicis velut in exemplum castitatis afferuntur *Alexander Magnus*, *Annibal*, *Scipio Africanus*; quorum in mores si quis seuerè inquirat, non dubium est, quod statim inueniet, primum ex illis, qui gloriæ cupiditate vxori & filiarum Darij pudori consuluit, secretis libidinum ignibus, deflagrasse, & Persepolim totius orientis valde insignem regiamque Persarum Vrbem, ad nutum temulentæ meretricis combusisse. Secundum vero, Salapia oppidum Apuliæ Dauniorum, meretricio amore infamem fecit, Plutarcho saltem, & Plinio, qui eius amorum in hoc loco secreta detegunt. Ac postremus denique cùm esset adolescens, famà haud sincerà fuit, ita vt propemodum constet hosce versus à Cneio Næuio Poëta in eum scriptos 3. *Nec non Alexandri, Annibalis, Scipionis.*

Etiam qui res magnas manu sæpe gessit gloriosè,
Cuius facta viua nunc vigent, qui apud gentes solus
Præstat; eum suus pater cum pallio vno ab amica abduxit.

quibus versibus adductum fuisse credo Valerium Antiatem, vt aduersus cæteros scriptores de Scipionis moribus sentiret, & eã puellam captiuam non redditam ab eo, vt Polybius, Liuius, & Plutarchus volunt, sed retentam atque in delitijs, amoribusque

lib. 1. cap. 8. vſurpatam ſcriberet: quod equidem cum Gellius referat, neſcio tamen quàm ſincerè iſtud fecerit, videtur enim id numquam fuiſſe à Valerio Antiate excogitatum, alioqui Liuius qui ex Valerij libris multa in ſuos transtulit, atque vbi inuenit ipſum in hiſtoria ab alijs diſcrepantem non reticuit, ſed ambiguitate propoſita, liberum vnicuiuqe reliquit ſentiendi arbitrium, iſtud vtique ſilentio non prætermiſiſſet; Sed hoc diligentius inquirent quibus abunde ingenij, & otij & verborũ eſt, mihi enim per obuia tantum & aperta gradienti, ſatis erit, ad illud quod de militum libidine propoſui ſtabiliendum, in eo cum reliquis auctoribus conuenire, quod ipſe Scipio neglectà Tertià Aemilià vxore lectiſſima, pudori non habuerit, cum eius ancilla conſueſcere.

4. *Cæſaris aliorumque ducum.* Et etiam ſi verùm id de Scipione non eſſet, omnium tamen inſtar eſſe poterit *Cæſaris* exemplum, qui plurimas & illuſtres fœminas ad illicita pellexit, vt *Poſthumiam* Seruij Sulpitij; *Lolliam* Gabinij; *Tertullam* Marci Craſsi; & Cn. Pompei *Mutiam*, cum minime interim prouincialibus matrimoniis abſtineret & milites currum eius triumphantis præcedentes, tritos omnium ore verſus illos ingeminarent

Gallias Cæſar ſubegit. Nicomedes Cæſarem,
Ecce Cæſar nunc triumphat, qui ſubegit Gallias!
Nicomedes non triumphat qui ſubegit Cæſarem.

Verùm quid opus eſt pluribus? cùm *Sfortia Attendulus* cæterique etiam huius, & ſuperioris ætatis duces illuſtri laude commẽdati, minimè ſe ab antiquiorum conſuetudine, in amatorijs illis obſequijs alienos eſſe declararint: & qui fictos quoque heroas nobis exhibent, decoris iſtius, quod vocant, ſeruandi gratià *Orianam* Amadiſio. Rotolandoque *Angelicam* attribuant. Quin imo princeps in eo ſcribendi genere Ludouicus Arioſtus, non Muſas, aut Apollinem, quod reliqui vates facere conſueuerunt, ſed *amorem* inuocat, tanquam eius poematis præſidem, in quo ſtatim initio de fœminis tantùm, & bellatoribus, de armis & amatoribus dicturum ſe recipiebat: quod vtique feciſſe exemplo Lucretij videri poteſt, qui de rerum naturis, & generatione præclaro operi, non alterius quàm Veneris fauentiam precatus eſt, vt nimirum per quam.

Genus omne animantum

Con-

Concipitur, visitque exortum lumina Solis.

Huic autem damnosissimo vitio, cùm duces certatim, & effusè nomen dederint, quid milites fecisse censendum est? certè eius inditio esse potest collapsa in bello Numantino Romanorum militaris disciplina, & dissoluti mores in omne genus licentiæ, quos vt in pristinum statum cohercerет Scipio Aemilianus, *eodem temporis momento quo castra intrauit, edixit, vt omnia ex ijs quæ voluptatis causa comparata erant, auferrentur ac summouerentur; nam constat tum inde maximum institorum, & lixarum numerum, cum duobus millibus scortorum abijsse*, ita enim numerum definiuit Valerius Maximus diligentior hac in re Lucio Floro, Iulio Frontino, & Flauio Eutropio qui nullo expresso numero scorta castris expulsa fuisse velut in transcursu notant. Vnde si talis licentia apud omnium obseruantissimos legum, & honesti viguit, tanto facilius mihi persuadeo, hanc reliquarum nationũ castra penitus infecisse: vt non immerito dixerit Aristoteles in Politicis, *videri non absurdè qui primùm fabulam effinxit, coniunxisse Venerem Marti; si quidem qui bellaces sunt, aut ad Pæderastiam, aut ad mulierum consuetudinem tales omnes solent esse procliues*; quod præclarè confirmant Platonici, cùm asserunt concupiscendi, & irascendi vires, esse quasi germanas, ita vt qui valde dediti sunt voluptatibus, ijdem vt plurimum etiam ad iram propensiores esse depræhendantur: & Spartani vt erant ipsi ad vtrumque, scilicet ad Venerem & bellum æque procliues, Venerem armatam proptereа coluerunt, vt auctores sunt, Pausanias, & Lactantius in institutionibus christianis.

5. *Atque militũ*

lib.2.cap.7.

lib.3.
lib.1.

6. *Et eius rei causa assignatur.*

Causa autem & ratio huius rei, non alia meo iudicio assignari potest, nisi quod, quæ sunt roboris militaris efficientes causæ, scilicet integritas partium corporis, & copia sanguinis, spirituumque & innati calidi, eadem omnia ad Veneris appetentiam mirificè inuitant, etenim vt inquit Ouidius

Quæ bello est habilis, Veneri quoque conuenit ætas,
Turpe senex miles, turpe senilis amor.

ex eoque non infrequenter idem Poëta amorem militiæ comparat

lib.2.de arte

Militiæ species amor est, discedite segnes,
Non sunt hæc timidis signa tuenda viris.

& sœpe translationibus à re bellica desumptis vtitur, *miles nunquam tua signa reliqui*; vt propterea minus rectè fecisse censeatur Propertius cum ferme contrarium asseruit in execratione aduersus lenam eleg. 5. lib. 4.

Nec tibi displiceat miles non factus amori,
Nauta, nec attrita si ferat æra manu.

7. *Ostenditur quæ quàm noxia sit militi Libido.* Neque tamen inde sequitur luxuriç vitium non summopere noxiũ esse militari facultati, quoniã vt animum voluptas eneruat, ita corpori turpissimas maculas aspergit; vtrique imprimit dedecus indelebile; vtrumque afficit morbis insanabilibus; & cum illud quod Venere excernitur, robustissimum sit, cùm ex diuini Senis auctoritate; tum vero etiam ex Aristotele asserente in problematis, & in libris de historia animalium, hominem postquam aruum naturale probè subegit repastinauitque, maximè omnium languescere, quia πλεῖστον δὲ κατὰ σῶμα ἄνθρωπος προΐεται *plurimum pro corporis modo emittit homo*, seminis videlicet, quod à corpore decisum illud ex consequenti omnino languidum, iners, exhaustumque relinquit, ac bellicis muneribus obeundis prorsus ineptum, rectè si quidem Hesiodus fingit quod

(lib. de genitur. & 4. de morb. Sect. 4. problem. 6. Libro 3.)

Marti clypeos atque arma secanti,
Alma Venus peperit pallorem, vnaqueque timorem,
Qui dare terga virùm armatas iussere Phalanges
In bello tristi.

Sanè qui nec multitudine copiarum, nec virtute militum, ac ne vllo quidem tenore fœlicitatis vinci potuerunt summi duces, hos voluptas ludibunda expugnat, expugnatos & prostratos cõtemptui exponit, ac derisui; sicut enim libido ancillatur voluptati, ita vtriusque nutricula desidia est; cuius præcipuũ est munus cuticulam curare: frontem & genas oblinere pigmentis; crines paratis ciniflonum ope calamistris componere; gressum ac gestum in mille modos vertere; totumque hominem ita corrumpere, & deformare, vt colore albo, oculis vuidis & humentibus, intuitu meretricio, corpore fluxo, priorem sexum, in sequiorem transmutet, & totus tam fiat trepidus & sollicitus, quam totus est nihili. (Silius Italic.)

Quippe nec ira Deum tantùm, nec tela, nec hostes
Quantum sola vales animis illapsa voluptas.
Ebrietas tibi fida comes, tibi luxus, & atris

Cir-

Circum te semper volitans infamia pennis

Nec aliorsum spectant auctores qui Herculem tot monstra debellasse, & acceptum etiam ab Atlante Cœlum suis humeris sustentasse prædicant; nisi vt postea, cùm eundem narrant, in *Omphales* seu quod nomen istud præse fert in *vmbilicũ vilis fœminæ* decubuisse, inanes quosuis labores, nugatoriasque virtutes omnes esse ostenderent, eas cùm vna deprimit, ac deturpat libido. Nam quod in villico dicebat accidere Columella, vbi se venereis amoribus dederit, illud etiam in milite locum habet, & vterque non secus opinior, ac cæteri homines quorum animus voluptatum lenoicinijs pellectus est, *nec præmium iucundius quam furtum libidinis, nec supplicium grauius quam frustrationem cupiditatis existimat*.

lib. 1. cap. 1.

8. Propterea que apud Germanos vt Cæsar inquit *qui diutissime impuberes permanebant* id est glabro & nondum pilis fruticantibus conuestito pectore, *maximam inter suos laudem ferebant; quod ali staturam hoc modo, viresque, & neruos confirmari putarent, intra annum vero vigesimum fœminæ notitiam habuisse in turpissimis habebant rebus, cui rei nulla erat occultatio, quod promiscuè in fluminibus perluerentur*: quo loci & si Cæsaris mens omnino perspicua est, ipsam tamen nescio profecto quamobrem, implicat Mercurialis qui in eius declaratione fluctus concitat, sed vereor prorsus ne eorum more de quibus dicebat Ennius

Et quantum vires corporis exhauriat vbi locus Cæsaris de pubertate germanorum explicatur.

6 De bello Gallico.

6 variar. c. 23

Quærunt in Scirpo, soliti quod dicere, nodum;

etenim cùm Hippocrates asserat in libro de natura pueri, venere carnẽ rarescere, cutisque poros ita laxari, vt pubem seu mollẽ lanuginem emittat, quæ primũ in ætate maturis, & venerẽ expertis spectatur, ex eo colligere possumus signum hoc loco, fuisse pro causa à Cæsare insinuatum: vnde addit *quod nulla huius rei potest esse occultatio. quia promiscue in fluminibus perluerentur*, vbi cùm paruis rhenonum tegumẽtis vterentur, magnaque corporis parte nudi essent, occultari minimè poterat fruticans ille pilus, qui pudoris amissi vel conseruati index apud illos fuit: & eodem respiciens Tacitus, vbi temperantiam in ijsdem Germanis laudat, *sera* inquit *iuuenum venus, eoque inexhausta pubertas*, quasi significare vellet, non prius vires in homine elanguere, quàm venus occultè se latenterque insinuando, neruos omnes surripuerit,

lib. 3. de cõtẽp. mortis. quod eodem penitus sensu quamquam stilo diuerso, Poëta quidam inter nouos optimus sic extulit

Profuit & primos venerem fugisse per annos.
Et sero blandas Hymenæi accendere tædas.
Hinc vigor, hinc vires solidæ, morituraque primam
Ante aciem soboles, ferroque inuicta iuuentus.

quantum vero liquoris illius viuifici conseruatio ad robur corporis faciat, vel vnius Lycurgi responso patet, nam miranti cuidam cur nouo marito concubitu cum sponsa interdixisset, ac iussisset eum maiorem diei partem, totamque fere noctem cum æqualibus degere, cum sponsa autem furtim & cautè congredi, eo inquit *hæc tendunt, vt validi corporibus maneant, & amor semper sit recens, prolemque edat validam:* Illudque intelligebant olim prisci *Athletæ*, quorum multos ab hac voluptate constanter abstinuisse auctor est Plato; quem postea secuti sunt Galenus, & Tertullianus ad Martyres; intelligunt & *Turcæ* luctatores hodie, qui tuendarum virium studio, veneris vsum omnem respuunt.

8. de legibus.

9. *Et quæstio discussa cur mẽtha belli tempore neque edẽda neque serenda sit.*

Sed quod hi experimento confirmant, illud totum iucundà quadam eruditione docuerat prius Aristoteles in dubitationibus varijs, in quibus quæstionem proponit, cur mẽtha tempore belli neque serenda, neque edenda sit: rem vero dignam inquisitione, sed in qua tamen magis coniecturis, quàm dijudicatione vti par est, nonnulli sic explicant, vt ex hoc præcepto admoneantur homines, summouendum esse inimicijs ac simultatibus locum, quas immortales esse turpissimum est; quandoquidem Mentha semel aliquo loco sata, diutina in eo ætate perdurat. Alij autem hoc symbolo indicant turpe esse belli tempore delicijs indulgere, hac enim herba, in condimentis, & pastillis vtimur, ex quo etiam ἡδύοσμος Græcis dicta est, quemadmodum Plinius innuere voluit his verbis *mentæ nomen suauitas odoris apud Græcos mutauit, cum alioquin mintha vocaretur vnde veteres nostri nomen declinauerunt* hincque paulo post addit *grato menta mensas odore percurrit;* atque ita certum est mentham odoris suauitate reficere animos, & auiditatem in cibis excitare, quorum vtrumque parum hominem militarem decet. Sunt præterea qui ex rerum naturæ peritis contendunt, ipsam herbam ferrum reformidare, forsan quia vt nomen, sic, & naturam adhuc retineat eius nymphæ Co-

Sect. 20. prob 2.

lib. 2. cap. 19.

cyti

cyti filiæ, quæ quod se Proserpinà illustriorem genere, & formà præstantiorem iactaret, à Cerere in mentham commutata est, vt commemorat Ouidius in tranformationibus

an tibi quondam
Fœmineos artus in olentes vertere menthas
Persephonæ licuit?

Addunt denique alij ex autore geoponicorum, siue is Cassianus Bassus, siue Florentinus, aut Constantinus Cæsar fuerit, mentham esse ἀχρήσιμον hoc est *inutilem*, quæ vulneribus etiã adhibita sanari ipsa vix finit. Sed his omnibus propius ad scopum collimauit Aristoteles, mentham ideo vetitam fuisse bellatoribus scribẽs, quod suo frigore, genitale semen corrumpendo, vires quibus maximè in bello opus est debilitet: idque fortasse innuere visus est Aethymologici auctor, dum obseruat eam ἄκαρπον seu *sterilem* à Cerere factam esse. Quanquam id quod Aristoteles frigori nimio attribuit, antiquior Hippocrates, & in ipsis melior, caloris opus esse existimet, semen ita colliquantis, vt fluat subinde, corpusque genitali succo exhaustum, & confectum tabe relinquat; atque hoc est quod insinuauit Martialis dum mentham salacem quidem, sed destupraticem vocat li.2.de diæta. epigr.48. lib. 10.

In quibus est Lactuca sedens. & sessile porrum,
Et destupratrix Mentha, sed herba salax,

quasi innuat, vim quidem excitandæ veneris menthæ inesse, sed tamen seminis profluuium spontaneum excitare, vbi videlicet eam in vsu frequẽtiori aliquis habet; sicque generationi plurimũ aduersari, cui tempore belli maximam operam dare oportet, vt humani generis iactura, quam Mars rectè ab Homero βροτολοιγος, vocatus afferre solet, sartiatur; Verum nonnulli alij Medici vt Galenus, Simeon Sethi, & Auicenna tantum abest vt istud concedant, quod mentham Venerem potius stimulare, & excitare perhibent, ob humiditatem semicoctam, & flatuosam quam habet; ita vt Auicenna scripserit mentham *in secundis mensis sumptam confortare membra spermatis valde, & fortitudinem facere super sperma; vnde forte fit coeundi desiderium*; sed hæc difficultas tam ingeniosè ab eruditissimo Renato Moræo composita est, vt medicos non amplius in partes seducat; At enim si Venerẽ vt ipsi dicunt Mentha sollicitat, à qua vulneratos arcere operæ pretium cap.34 Schol saler.

esse

esse medici contendunt, quia totius corporis, insitique humidi exsiccationem coitus operatur, & fluxus concitando, pessimos humores in locum affectum deferri facit; conijcere inde licet nō vnâ sed pluribus, & ijs quidem validissimis rationibus adductum Aristotelem fuisse, vt assereret, bello flagrante veteres menthæ vsu hominibus interdixisse, à qua tot in milites ex intempestiuo concubitu damna prouenirent.

10. *Ac demum num præstet milites cum vxoribus aut cœlibes viuere.* Quæ omnia cùm ita se habeant, quæsitum est diu multumque ab auctoribus illis, qui sapienter & eruditè de rebus pronunciant, num vtilius sit Reipublicæ milites connubijs vinctos, quàm cœlibes, & hoc onere grauissimo solutos habere; qua de re procliue est illis constituere, qui sub legibus Thomæ Mori, vitam in *Vtopia* viuunt innocentem: illi enim *fœminas volentes in militiam* lib. 3. *comitari maritos, adeo non prohibent, vt exhortentur etiam, & laudibus incitent, profectasque cum suo quamque viro pariter in acie constituant; in qua sui quemque liberi, affines, cognati circunsistunt, vt hi ex proximo sint sibi mutuo subsidio, quos maximè ad ferendas inuicem suppetias, natura stimulat*; Verum cùm beati illi vtopienses cęteris pariter virtutibus ex legislatoris sui indulgentia donati sint, quibus efficitur, vt constitutiones omnes, & statuta benè inter se, ac præclarè conueniant; ita quidem vt nullum alteri officiat: non mirum est si apud illos extra iudiciorum aleam est, quod hic apud nos non ita videtur esse determinatum. Nam Cyaxares in oratione qua Cyro persuadere conatur, minimè persequendos esse Assyrios, qui ingenti prœlio fusi, nocturnam fugam meditabantur, *præter cætera* inquit *scire debes non tam illorum liberos & vxores capiundi te cupidum esse, quàm ipsi flagranti desiderio vrgentur, vt ipsas ab imminenti calamitate tueri possint: etiam sues cogita, quæ procul à natis, etiamsi multæ sunt fugiunt, ac insequentes deuitant; cùm vero quis Nefrendes illarum venatur non iam amplius ne si vna quidem sit fugit, sed eum qui illis molestus est audacter inuadit.* Scipio quoque consul cum Annibale congressurus ita ad milites suos perorabat *vnusquisque vestrum se non corpus suum, sed coniugem, ac liberos armis protegere putet; nec domesticas tantum cogitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus populum Romanum*; & cætera quæ lib. 21. Liuius in hanc rem habet, similia omnino istorum, quibus

Pompeius milites suos hortatur apud Lucanum lib. 7.

quisquis patriam, charosque pœnateis,
Qui sobolem, ac thalamos, desertaque mœnia quærit
Ense petat.

& Turnus in Virgiliana Aeneide 10.

nunc coniugis esto
Quisque suæ, tectique memor.

Quinimo Cæsar Augustus censor inquisiuit in militem, quod in ducenda vxore non paruisset legibus, & periclitabatur ipse, ni docuisset se trium liberorum parentem esse: erat enim censorum officiũ videre ne Romani equites ac pedites cœlibes forent; quod hoc ipsum non modo veluti probrum habitum est, sed legibus insuper duodecim Tabularum in hæc vera cauebatur *Censores equitum Peditumque prolem distribunto. Coelibes esse prohibunto:* ex eoque Valerius Maximus Camillum & Posthumium Censores tradit fecisse eos ærarios qui ad senectutem cœlibes peruenerant; cùmque aliqui talem constitutionem incusarent, puniti sunt à censoribus, hæc asserentibus; *natura vobis quemadmodum nascendi, ita gignendi legem præscribit, parentesque, vos alendo, nepotum nutriendorum debito, si quis est pudor alligauerunt; ite igitur & nodosam exoluite stirpem vtilem posteritati numerosæ.* Quibus rationũ momentis in hanc tandẽ sententiam multi declinant, vt arbitrentur milites qui coniugio stabili proprias sibi vxores duxerunt, alacrius vitam pro patria, socisque profundere; eique minus omnino parcere.

quum defendier armis
Suadet amor patriæ, captiuaque penatibus vxor.

vt inquit Sulpicia, quàm qui *volgiuagæ Veneris* sacris tantùmmodo operantur, aut ætatem desertam ac cœlibem agunt. At è contrario videtur non mediocriter huic officere sententiæ, quod inquit Seuerus Cæcinna apud Tacitum *haud frustra placitum olim ne fœminæ in socios aut gentes exteras traherentur: inesse enim mulierum comitatui, quæ pacem luxu, bellum formidine morentur, & Romanum agmen ad similitudinem incessus Barbari conuertant;* atque hæc ipsa rigida constitutio multoties Tibullum compulit vt diceret 3 Annal. Eleg. 7.

Castra peto valeatque venus, valeantque Puellæ

&Poë-

lib.4.eleg.3. & Poetam Vmbrum vt ita scriberet

Romanis vtinam patuissent castra puellis!

nec enim patebant non dicam prostratæ pudicitiæ, & vulgaribus scortis, sed ne legitimis quidem vxoribus principum virorum, quibus illas non licebat habere in prouincia, tantum abest vt in bello; hincque Pompeius principio ciuilium dissentionum cum Cæsare, *vxorem suam in Lesbo reliquit*, quemadmodum Seruius notat ad Aeneidem octauam, & Lucanus propterea dixit

libro 8.

Conscia curarum secreta in littore Lesbi.
Flectere vela iubes, qua cum tellure latebas
Mæstior, in medijs quam si Cornelia campis
Aemathiæ stares.

Eaque ratio est, cur antiquitus milites lege prohibiti fuerint vxores ducere, vt inquit Dio Cocceianus, legis eius capita referens: & Tacitus non diuersum ab eo sentit, cùm hæc habet *milites sine vxore neque coniugijs suscipiendis, neque liberis alendis sueti, orbas sine posteris domos relinquebant*, vt nec etiam Tertullianus in exhortatione ad castitatem vbi *perierunt*, inquit, *familiæ spadonum, cælibum, militum, peregrinantium sine vxoribus*: & non ante multa sæcula Germani certas de hac re leges habebant, laudatas à Radeuico scriptore gestorum Federici primi, & præclarè explicatas à Conrado Ritterhusio in notis ad Ligurinum Guntheri eiusdem Imperatoris Poëtæ, qui prædictas leges his versibus complexus est.

libro 40.

14. Annal.

libro 7.

Non erit in nostris nobiscum fœmina castris.
Qui reus extiterit spolijs nudatus abibit,
Turpiter, & naso mutilabitur illa resecto.

sapientius tamen Hebræi, quo maxima incommoda vitarēt, hoc honoris habebant matrimonio, vt qui sponsam duxisset, non cogeretur eodem anno in bellum exire; nimirum ad rem strenuè gerendam, auocamentum censebant esse non mediocrè, vxorum desiderium, totque blanditiarum recordationem, quibus primores coniugij fructus condiri solent: & Romani satis habebant, si miles vxorem suam secum in castris non haberet.

11.
Et qualis in hac re fuerit Romanorum consuetudo.

Nam quod multi existimant, ob rationes, quæ pro militum cælibatu apud antiquos vsurpato, hactenus adductæ sunt, lege vetitum fuisse, Romanis præsertim, quominus vxores ducere possent; illud

illud modo intelligendum est de posterioribus temporibus,& instituta iam perpetua militia, quam tamen Seuerus Imperator lege in contrarium lata, ab hoc cœlibatu absoluit; nam res aliter se habuit stante Republica, quo tempore concessas fuisse militibus vxores, cùm hæc omnia argumento sunt quibus, vt retulimus Imperatores suos milites pugnaturos excitabant; tum Ligustinus ille,qui apud Liuiũ vxore,liberisque susceptis,ad bella plurima se profectum gloriosè narrat, quibus similia multa afferre possem, ni scirem corculum Belgicæ Iustum Lipsium, rem hanc ita elucidasse in commentarijs ad Tacitum, vt nequidem locus vllus dubitationi, vel aliarum probationum spicilegio, post vberrimam eius messem relictus sit.

Herodian. libro 3.

libro 42.

Prohibebant vero Romani ab aditu castrorum vxores suas, quia impedimenta sunt, & onera militiæ, quæ masculam virtutem potius eneruãt, quàm audaciores homines faciant ad munia, & pericula bellorum, si præsertim gregarij illi, ac manipulares sint; nam qui paulo honestius vitam inter illos degunt, gloria, & ambitione honorũ impelluntur ad præclara facinora, & res alias quamtumlibet charissimas huic vni facile postponunt. Imo Duces ipsos vix aliundè potentius excitari ad difficilia quæque subeunda existimo, quàm ex desiderio probandi se, non ea opinione inferiores, qua apud vxorem, aut eius affines haberi volunt; sic enim Ferdinandus Daualus cùm Victoriam Columnam vnam omnium suæ ætatis forma, probitate, ac sapientia lectissimam mutua sortis fœlicitate in vxorem lectissimus ipse duxisset, & aliquandiu suscipiendis liberis operam dedisset, audito tandem belli Gallici classico, sagulum induit, cristasque, & equorum tegumenta, quæ fidelis vxor Phrygijs, & acu pictis operibus, ex auro, & purpura, ad singularem elegantiam illi parauerat; simulque animum sibi fecit, adeo gloriæ sitientem, & intrepidum, vt in Imperatorem postea euaserit, quo nescio an Europa vnquam habuerit celebriorem aliquem. Quod equidem exemplum, Ludouice Comes, quoniam mirificè conuenit cum anteacta, & præsenti vitæ tuæ ratione, cui nihil aliud deest, nisi coniux bonis omnibus ornatissima, vt cum Dauali iuuentute ex æquo consentiat; Deum optimum maximum oro, testorque quantum in me situm est cupidissimè, vt & hanc, & totius consequentis vitæ tuæ ætatem

12.
Additurque ducũ officium tam in vxore ducenda.

per

per similes virtutum, & honorum gradus fortunare velit.

13. *Quam in refrananda militum suorũ libidine.*

Cæterum cùm ille, quem tibi ad imitandum propono, nullius fermè rei dicam incurrat, nisi quod, in cohercendis militum voluptatibus, refrænandàque libidinum licentià, quam sibi per victorias deberi putabant, tardiorem se paulo, negligentioremque exhibuerit: tu contra *Philippum* Regem imitabere, qui in bello Thebano, cùm duo Iuuenes Psaltriam mercede conductam in castra induxissent, re cognita, ambos extra Regni sui fines relegauit. Vel *Sfortiam* potius, de quo narratur à Iouio, quod equitem è Ferraria nobilem, qui contra edictum, vel sæpè admonitus, scortum adolescentis armigeri habitu, circumtonsa cæsarie, secum in exercitu ducebat, pudendà ludibrij pœnà affecit, ita quidem vt muliebri veste indutum, per castra, armato in equo, circumduci, ostentarique eum iuberet. Nam supplicium quo licet in grauiori delicto Opilius Macrinus vsus est, ne cogitatione quidem vsurpari debere censeo, in hac præsertim temporum licentia, in quibus satis est castra *quasi casta* dici, vt voluit Isidorus, non autem vt quidam inepti censent à *castratione*, quam, vt sunt hodierni mores, frustra nisi apud eunuchos requiras. Vnde cum luxuriem accusare facilius sit quàm vitare libidinem, satis hac in re cautum à Ducibus fuisse crediderim si diligenter prouiderint, ne sui milites non tam hostium viribus, quam proprijs moribus superentur; eorum instar qui ab Annibale in Campaniam deducti, occasionē postea dederunt Marco Marcello Consuli, vt de ipsis diceret, *milites istos marcere campanà luxurià: vino, scortis, omnibusque lustris per totam hyemem confectos; abijsse illam vim, rigoremque, dilapsa esse robora corporum, animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata iuga fuerant: Capuam Annibali Cannas fuisse: ibi virtutem bellicam: ibi militarem disciplinam: ibi præteriti temporis famam: ibi spem futuri extinctam.* Atque vt non militibus solummodo, sed tibi quoque legem imponas, si quando viros viceris, ne identidem possis à mulieribus superari: vellem tibi in exemplum afferre continentiam *Alexandri Magni* ac etiam *Cyri*, & aliorum, qui in summa peccandi libertate, ne quidem illas videre voluerunt, quarum eximia forma secum ferebat libidinis inuitamentum; sed cùm istorum omnium tibi in mentem venire possit; cui scriptorũ antiquorum monumenta, nõ minus quàm vngues, & digitos explo-

in eius vita.

Liuius dec. 3. libro 3.

rata sunt; ego vero non semper honestum ducam, tritum ab alijs iter, iterum ingredi, & premere; afferam huc quod memini me legisse de *Francisco Maria Feltrio* seniore Vrbinatium olim Regulo, cuius vitam, ab eius aulico, & copiarum aliquot præfecto Anthenore Leonardo Pisauriensi scriptam, sed nondum quod scio typis commissam, videre mihi contigit, dum Vrbini vnà cum Eminentissimo tuo Patruo commorarer. Hic igitur refert, quod in Ticini expugnatione Francisci Mariæ auspicijs feliciter tandem ad exitum perducta, cùm ipse audiuisset, in perantiquis, splendidisque ædibus, fœminam primariam aliquo se numero militum communisse, atque ab vniuerso Vrbis excidio se præstitisse ea ratione incolumem, totamque familiam seruasse; idcirco vt id certius cognosceret, misit eò sub comite Ambrosio nobilissimam præfectorum cohortem, cuius admonitu apertæ sunt fores, intraque eas armati milites reperti sunt, atque vndequaque lautissimæ sacchareisque crustulis, & placentulis extructæ mensæ; in penetralibus vero domina ædium permanebat, facie, atque aspectu pulcherrimo, & venustissimo, secumque erant aliæ mulieres formà, ac nobilitate eximiæ, plurimæque honestissimæ, ac formosissimæ Virgines, de quibus statim atque Franciscus Maria, certior à comite factus est, ipse nobilissimorum virorum cœtu stipatus eam inuisit, bono iussit esse animo, consolatusque est omnibus modis, & quantum ipsa voluit, eius, omniumque quas vna secum habebat pudicissimarum virginum pudori, atque incolumitati prospexit: relicto etiam circum ædes militum suorum præsidio, quo ab omni iniuria securæ inposterum redderentur; hæc vero tantæ virtutis, & constantiæ fœmina, cuius nomen reticeri absque piaculo non posset, fuit Helena mater postmodum Francisci Visconti, Bregnani, aliorumque locorum domini: res autem in Duce considerata est omnino præclari monumenti, tantoque magis superat antiquiorum Ducum continentiam prope diuinã, quanto meliorem refert virtutem: non enim simpliciter continentia dici debet, sed Christiana pietas, ac diuina prorsus, & Heroica virtus, quam cæteri Principes imitari debent, si facta sua volunt eodem felicitatis gradu procedere, & ex iustitiæ, probitatisque obseruantia, sempiternæ hominum memoriæ commẽdari.

Continentiam sequitur modestia, quæ primum quidem militis XXVIII

1. *Tum modestia primũ in verbis, quæ nihil habere debent ex iactantia.*

linguam gubernat, deinde etiam eius personæ, & eorum quæ circa illam sunt, cultum, apparatumque disponit; necessaria prorsus vtrobique, sed in verbis præsertim, quorum intemperantia, seu ad vitium illud referatur quod ἀλαζονείαν vocant, nos vero *fastũ, superbiam, arrogantiam, ostentationemque* interprætamur: seu ad conuicia, & lædorias quæ in alios iaciuntur, non potest in milite non summopere deformis censeri; etenim cum ostentatio sit falsorum bonorum pompa, & mendax commemoratio earum rerum, quæ ostentatori non adsunt, quis amabo bellicam in eo virtutẽ requiret: qui vires suas supra modum effert, nihilque omnino nisi magnificum de se crepat, & cum irrisione audientium imitatur vnum aliquem ex militibus illis gloriosis *Thrasone, Pyrgopolinice* aut *Stratophane*, quos velut fastus, & imbelliæ, ignauiæque mancipia, nobis deridendos proponunt eruditi illi imitatores, qui exemplaria vitæ, morumque respiciunt, vt inde veras voces ducant, Poetæ inquam comici Terentius, & Plautus, apud quos dum vnus ipsorum *fartum gestit facere ex hostibus*, alter etiã *per corium, per viscera, perque os Elephanto brachium transmittit*, & tertius *Vrbi capum se, occisoremque Regum* profitetur, omnes tandem sic à vilibus scurris tanquam pueri huc, & illuc aguntur, vt cunctis, qui ad theatrales ludos, & ineptias conueniunt; fabulæ sint, ac derisui maximo. Quoniam *plus audire quàm loqui militarem hominem decet, coalitum præcipuè actibus gloriosis*, vt Iuliani verbis vtar: eundemque oportet in pace, & ante signa modestiam præse ferre, intus vero coquere quod in hostem euomat; æstuare animo, non ore; & integras vires per manus, & arma, non per os effundere. Proptereaque Liuius optimè dicebat *viros natos militiæ factis magnos, esse ad verborum & linguæ certamina rudes*: at exaduerso qui debellaturi videntur Alexandros, vixque manibus temperant, cùm de hostibus mentio incidit, re vera tunc quando pugnandum est, trepidantes illos videas, sudantes, fugam circumspectantes, in pugna timidos, post victoriam crudeles, sæuos, rapaces, & omni flagitiorum genere inquinatos; vt non immerito Vegetius inter alia, quæ in Centurione desiderat, istius quoque conditionis non obliuiscatur, *vt agilis sit, & magis ad facienda, quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus*: cuius contrarium Virgilius in Drance repræhendit, cui *lingua melior* inesset, *sed frigida*

libro 10. lib. 2. cap. 14 Aeneid. ij.

gida bello dextera. Nimirum *hæc ignaua*, vt inquit. Tacitus *sed procax ante periculum manus*, canem timidum imitatur, qui vehementius latrat, quàm mordet: atque vt vento vter, sic vana mens facilè opinione inflatur, contemnitque alios, vt seipsam tantummodo iactet, & extollat. Turnum vide quàm de se magnificè ante pugnam, quàmque de Aenea contumeliosè dicat.

Hac ego Dardanium dextrà sub Tartara mittam.
Desertorem Asiæ, sedeant, spectentque Latini,
Et solus ferro crimen commune refellam.

at vbi in medium prœlium deuenit, qui paulo ante tam ferociter verbis insultabat, vt totus formidat, vt totus conturbatur, ac perhorrescit, tanquam depræhensus, nec animo certè, nec corpore subsistit.

Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit.
Nec quà se eripiat, nec quà vi tendat in hostem,
Nec currus vsquam videt, aurigamque sororem.

viri autem fortes, quemadmodum inquit Cassiodorus, semper in pace modesti sunt, pectusque animorum, & iræ tacitæ plenum, omnemque ferociam, in discrimen ipsum certaminis differunt, nihil interim habentes tumidum, nihil insolens, nihil inflatum; & si quandoque in mentionem rerum à se gestarum inciderint, moderatè hunc in modum loquuntur. epist. 3. lib. 12.

Et nos tela pater, ferrumque haud debile dextrà
Spargimus, & nostro sequitur de vulnere sanguis.

alioqui nullus mortalis adeo patiẽs vnquam extitit, vt vel in ipsis Dijs iactantiam æquo animo ferre posset; quare hunc quotidie derident, & salsè aculeatèque perstringunt, quem Nonnus Dionysiacorum scriptor, ita pueriliter inducit efferentem se, vt minetur, *calcaturum se cœlum, imò aliud supernè quod octies maius sit facturum, cum vetere capi non posset: item omnes stellas nouis inter se nuptiis copulaturum, quo cœlo plenior sit soboles: Mercuriumque in vincula coniecturum: Lunam habiturum pro famula, quæ sibi lectos sternat: quod si lauari velit Eridano cœlesti, pro balneis vsurum.* Quomodo enim hæc & similia verba, quæ per summã imprudentiam, præcipiti multorum ore deuoluuntur, sobriæ aures, seriæque, nisi cum summa molestia, aut irrisione sustinere possent?

Sed eo minor est hæc verborum intemperãtia, quod ipsis tan- 2.

Aut conuicio quod à iocis, & vrbanitate distinguitur, damnaturque.

tùm nocet, qui illà abutuntur in efflandis suis glorijs; grauior longè est, quæ conuicium in se habet, si præsertim cum iniuria, vel irrisione coniungatur, nam lepos ille, seu iocus pudens, & liberalis, qui facilè, bellèque ridenda ridet, multoque leuior est irrisione, ita vt cauillationis, & vrbanæ dicacitatis appellationem mereatur, seu potius *facetudinis*, quo nomine Iouianus Pontanus in libris de sermone, non minus frequenter vtitur, quàm reliqui auctores Latini *vrbanitate*, aut Græci sua εὐτραπελία; tantùm abest, vt à cœtu militum proscribendus sit, quod etiam inter graues viros, & sapientes retinendus est, modò tamen absque vlla amaritie, absque stomacho, & morositate proferatur; nam si secus se habeat, dicendum erit cum L. Seneca in in epigrammatis.

Quare tolle iocos, non est iocus esse malignum.
Nunquam sunt grati qui nocuere sales.

Martial. lib. 10. epigr. 9

alioqui cum intra præscriptos modestiæ fines consistunt, torquenturque cum gratia.

Et multo sale, nec tamen proteruo

itaut propriè *dicteria* appellari possint, quorum naturam sic explicat Cicero in fragmentis epistolarum, *quæ facetè, & breuiter, & acutè locuti essemus, ea proprio nomine appellari dicteria voluerũt.* nemo vnquam ipsis non vsus est, qui paulo cæteris ingenio valentior esset, quemadmodum idem Cicero sequentibus verbis confirmat, *effugere autem si velim nonnullorum acutè, aut facetè dictorum offensionem fama ingenij mihi est abijcienda*: & de illis quoque intelligendum arbitror D. Gregorium Nazianzenum, cùm de Basilio refert, quod *atramenti saggittas vibrabat mirabiles* τοξεύματα ἐκ μέλανος. Quinimo apud Lacædemonios, vt Plutarchus notat, *assuefiebant pueri iocari, & dicteria citra scurrilitatem iacere atque aliorum sine offensa excipere cauilla*, quod Heraclides dixit ἐμμελῶς καὶ σκώπτειν καὶ σκώπτεσθαι *argutè cauillari, & excipere cauilla.* Nec verò Lacædemonij tãtũ similibus facetijs delectabantur, sed Græci omnes atque Latini cessationis tædium istis diluere, aut animos ex grauioribus spectaculis reficere voluerũt. vnde *exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret, vt quicquid lacrymarũ atque tristitiæ coegisset ex tragicis affectibus, huius spectaculi risus detergeret*, vt inquit vetus Scholiastes Iuuenalis ad Satyrã tertiã, vel quemadmodum efficaciori sensu expressit Cassiodorus de Phi-

epist. 16. lib. 9.

oratione 20.

in Lycurgo.

in fragm. de politijs.

lib. 4. epist. vltima.

Philistione loquens, *quatenus mundum curis edacibus æstuantem, lætissimis sententijs temperaret.* At verò cùm illud exodium in amaram carpendi consuetudinẽ ex laudabili, & iucundo officio abijt

Horatius epist. 1. lib. 2.

Doluere cruento
Dente lacessiti: fuit intactis quoque cura
Conditione super communi, quin etiam lex
Pœnaque lata, malo quæ nollet carmine quemquam
Describi.

quam legem si credimus Acroni ὀνομαστομιῶν appellatam, consimili apud Romanos sanctioni, de qua D. Augustinus, & Cicero in sexto de Republica nonnihil afferunt, originem dedisse non videtur esse à ratione alienũ, sic enim Iul. Paulus I.C. *Bioneis sermonibus, & sale nigro*, publicè quemquam infamari vetat *Psalterium*, inquit *quod vulgo dicitur canticũ in alterius infamiam compositum, & publicè recitatum, tam in eos, qui cantauerint, quàm in eos, qui composuerint extra ordinem vindicatur.* Etenim licet apud Tacitum Lepidus *vana à scelestis, dicta à maleficis* differre asseruerit; Quintiliano tamen aliter visum fuit, qui *maledicum à maleficio, non nisi occasione* distare affirmat; ita vt quemadmodum ludus serio opponitur, sic iocus conuicio. Quod si quis alios imprudenter feriat, nõ iam *facetus* erit, sed *scurra* potius, & *sycophanta* graphicus apud omnes audiet: nam sycophanta, si vocem spectes, est *accusator, seu ostensor eorum, qui furantur ficus*, vt docet Festus, quæ quoniam res parua est, hinc eadem vox capitur etiam pro calumniatore in rebus paruis, & sycophantiæ pro calumnijs, & probris vsurpantur.

lib. 2. de Ciuit. Dei.

lib. 5. recept. sentent.

libro 3.

3. *Damnatur que si quis eo Duces p r æser tim afficiat.*

Iniuriæ igitur, & irrisiones, quæ semper improbæ, & contumeliosæ sunt, castrensium legum seueritate diligenter coherceri debent, & reprimi ob pacem communem, quam in exercitu priuatis simultatibus interturbant, & aditum, quem in ipsum faciunt temeritati, & impudentiæ: maximè verò si in Duces ipsos committantur, quorum auctoritas non aliundè periculosiùs laborat, quàm à despectu, & contumeliosis vocibus militum, vnde queẽadmodum notat Iulianus Imperator, *eos qui cõuicia contra se iaciunt, vehemẽtius oderunt, quàm qui ferrum intentant ac vitæ suæ insidias moliuntur. ac demum ipsos sibi naturà, non lege inimicos atque hostes putant, quoniam cum laudes, atque honores diligant, non modo hæc illis*

oratione 2.

lis detrahunt, sed etiam falsas sibi calumnias imponunt, nempe hac vna in animi affectione, & Herculem ipsum, & Vlyssem, Achillē, Alexandrum, aliosque impotentes fuisse memorant, qui omnes verissimum esse illud Taciti declararunt *acerbarum facetiarum apud præpotentes in longum memoria est:* & Iulianus postquàm Cōstantium Imperatorem ex eo laudauit, quod conuicio fortiter resisteret, deinde addit οὔτι φαυλότερον ἔργον ὡς ἐγὼ κρίνω τοῦ Τροίαν ἑλεῖν καὶ φάλαγγα γενναίαν τρέψασθαι *quod facinus mea sētētia nihilo deterius est quàm Troiam expugnare, vel ingentem exercitum in fugam compellere*. Certè magnus Consaluus cùm aliquando in publica militum consternatione, ob stipendia non soluta, violatus fuisset contumeliosissimis verbis ab *Hischia* Centurione, qui illi in extrema se pecuniæ inopia constitutum esse iuranti, superbè responderat, *si pecuniam non habes filias tuas prostitue*: seditionem primùm sedauit, pecuniæ sponsionibus oblatis; mox vero nocte, quæ insecuta est; *Hischiam* correptum, laqueo strangulari, fenestràque suspensum exercitui spectandum proponi iussit: scilicet, vt ea seueritate iùdicij, pristinam Imperij auctoritatem, recenti militum tumultu pene conuulsam, non modo reciperet, verum, & inposterum, seditiosorum ac petulantiū animos, ne se dicto, factoue lædere auderēt, istius supplicij repentina atrocitate deterreret. Qua etiam ratione, nisi quod metus extremæ pœnæ loco fuit, animaduersum aliquando fuisse recordor, à Christianissimo, & inuictissimo Rege *Ludouico Iusto*, in manipularium quendam ex prætoriana legione, qui à militari quæstore stipendiorum morà cruciatus, iniuriam hanc adeo proteruè, impudenterque ad Regem optimum detulit, vt verba etiam despectus, & contumeliæ plena in ipsum adijceret: sed non impune tulit hanc audaciam ceruicosus nebulo, continuo enim ad crucem raptus, quæ ante Luparam à castrensi lictore erecta fuerat, & supremis astantium precibus commendatus, tantum non infelici ligno pependit: cùm Rex indignum suà clementià duxisset, miserabilis istius homuncionis sanguine, auctoritati suæ parentari.

lib. 5. annal.

Hæc igitur quia Maiestatem Principis lædunt, & violant, extremo supplicio nec iniurià quidem comprimi debuere, verum irrisio, quæ præcipua nota est hominis impudentis, vt minus altū vulnus infligit, quàm contumelia manifesta, sic leuioribus remedijs

dijs curanda eſt: nec illis vnquam vtendum, quibus Sancti maioris filius *Ranimirus* in proceres ſui regni non ſatis conſultò ſæuijt quia nimis ſcurriliter, & effuſo riſu exceperant, id quod in expeditione aduerſus Saracenos, cùm equo inſideret, & lanceam dexterà, ſcutum ſiniſtrà teneret, quibuſdam monentibus, vt habenas apprehenderet, reſpondit in hunc ſenſum, *ecquid vero poſſum, niſi fortè dentibus teneam?* ſimplex enim fuit illa irriſio ex familiaritate profecta, nec ita mordax, aut amara, vt capitis ſupplicio puniri debuerit; niſi quis credat Regum adeo ſacroſanctam eſſe auctoritatem, vt ne minimo quidem, contemptus ac deſpicientiæ ſigno, violari ipſam permittendum ſit.

Quamobrem diligenter aduertendum eſt, num ioci ac dicteria quę in duces à militibus torquentur à contemptu vel inſectandi & maledicendi licentia proueniant; an ab honeſta quadam vrbanitate, qua ſemper tutum fuit, omnibus populis, aut ad familiarũ & perſonarum differentiam, cognomina varia, à rebus obuijs deſumpta, vnicuique tribuere; aut in ſumma hilaritatis teſtificatione, ludicra quædam ſalſeque dicta vſurpare, etiam in ipſos duces. Qui mos Romæ, præſertim in ipſa triumphorum ſolemnitate inualuit, ſi quidem vt refert Dionyſius Halicarnaſſeus *licet ijs qui triumphum proſequerentur, iambos & dicteria iacere in illuſtriſſimos quoſque viros, atque adeo in ipſos imperatores: quemadmodum Athenis olim ijs qui plauſtris vecti pompam proſequebantur, obuios quoſque ſcommatibus impetere licebat: nunc vero carmina ex tempore compoſita canunt*: quibus verbis puto illum intellexiſſe *baliſtea*, ſeu vulgares cantilenas, & rythmos, quorum meminit Flauius Vopiſcus in Aureliano, & qui vltimus ad illũ notas conſcripſit omnis ſelectę eruditionis pleniſſimas, Claudius Salmaſius, apud quem varia illorum exempla referuntur, vt certè apud Barnabã Briſſonium in formulis, ex quo *baliſteum* illud in reliquorum exemplum profero, quod Suetonius de Iulio Cæſare attulit, *ne prouincialibus quidem matrimoniis abſtinuiſſe, vel hoc diſticho apparet, iactato æque à militibus per Gallicum triumphum.*

Vrbani ſeruate vxores mœchum caluum adducimus.
Auro in Gallia ſtuprum emiſti, hic ſumpſiſti mutuum.

vides igitur Ludouice Comes aculeatos verſus, & planè *Feſcenios*

4. *Cum tamen ab ijſdem nõ acerbè ferrì debeant arguti ſales.*

libro 7.

libro 4.

capite 40.

nos, quia ex militari licentia, & non animo nocendi proferebantur, tam sedatè, ac tranquillè toleratos fuisse à Ducibus ipsis, vt etiam iocorum nomine venirent apud populum Romanum, quod indicat lepidè Martialis libro 14.

Consueuere iocos vestri quoque ferre triumphi,
Materiam dictis, nec pudet esse ducem.

Sed nolim tamen existimes vinolentię tantum, ac probris destinatas fuisse eiusmodi cantilenas, nam adulationi quoque, vt plurimũ inseruiebant, prout erat militum animus propensus in Duces, aut auersus ab ijsdẽ: vnde gratulationes illæ in Aurelianũ ex Vopisco.

Mille, mille, mille, mille, mille, mille decollauimus
Vnus homo mille, mille, mille, mille decollauimus.
Mille, mille viuat, qui mille mille occidit,
Tantum vini habet nemo qantum fudit sanguinis.
Mille Francos, mille Sarmatas semel occidimus:
Mille, mille, mille, mille, mille Persas quærimus.

nec similium balisteorum etiam in Sacris literis desunt exempla, cùm in Historia Regum (lib. 1. cap. 18) mulieres de vniuersis vrbibus Israel cãtantes, sacraque ducentes, in occursum Saul Regis veniant, & præcinant in sistris, ac tympanis lætitiæ. *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia.*

5. *Et cognomina militaria*

Porro quia genus aliud facetiarum; ac iocorum militarium in cognominibus consistere dicebam, quę milites sibi inuicem, aut etiam Imperatoribus suis per lasciuiam imponunt; res quoque ipsa videri posset ex antiquo more fluxisse, quo cognomen hominibus ab aliquo accidente addi solebat, quoties nomen & prænomen non satis esse videbantur, ad homines eiusdem gentis, aut cognationis inter se distinguendos; quemadmodum doctè explicatum fuit à Sigonio in tractatu de nominibus Romanorum. Hinc enim *Philadelphi, Euergetæ, Philopatores, Longimani*, apud Græcos fluxerunt, hinc Romanorum *Siluij, Porcij, Lentuli, Pisones, Fabij, Serrani* originem habuerunt, & ipsimet orbis Domini, frequentius ascititijs illis cognominibus, quàm familiarum proprijs innotuerunt. Quis enim nescit Caio Imperatori *Caligulæ* nomen inditũ à *caliga militari* qua frequenter in exercitu vtebatur, ad conciliandos sibi militum animos, idque vel Ausonio teste.

Caius cognomen Caligæ cui castra dederunt.

quis item ignorat Antoninũ, vt Sextus Aurelius auctor est, *Caracallã* dictum fuisse, ab eius nominis indumẽto, seu veste ad talos vsque demissa, quam populo largitus est. Atque vt nihil hic dicam de perlepido scommate quo Heluius Pertinax eundem Imperatorem non *Parthicum* modo, aut *Alamannicum*, & *Arabicum*, sed *Geticum*, etiam ab interempto fratre suo Geta appellandum censuit; vel de Iuliano, qui *Capella*, ob barbam prolixam, & neglectam ab aulicis dicebatur; ac de cæteris Imperatoribus, quibus varia eiusmodi agnomina impunè à subditis, militibusque indita sunt fausta vel ominosa prout ipsorum vita fuerat; vt Macrino *Macellini*, quod macelli specie domus eius cruentaretur sanguine vernularum; Antonino eius filio *Diadumeni*, à pileo naturali seu potius membrana, qua insignitus in lucem prodijt; Vario *Heliogabali*, quia eius Dei sacerdos fuerat; Commodo *Herculis*; Neroni, *Martis*; & Seuero, Pertinaci, Iuliano, Gordianis. *Antoninorum*, quoniam vt inquit Lampridius *fuit tam amabile illis temporibus nomen* Antoninorum, *vt qui eo nomine non niteretur, mereri non videretur imperium*; vt inquam missa hæc omnia faciam, certè Pescennius *cum esset ceruice adeo nigra, vt quemadmodum multi dicunt ab ea*, nigri *nomen acceperit*, tantùm abest, vt infaustam hanc Romanis appellationem auersatus sit, quod cùm Rex Thebæorum simulacrum eius ex nigro marmore fieri curauisset, addito etiam epigrammate græco, cuius postremi versus ita Latinè referuntur à Spartiano. (in Diadumeno.)

Nigrum nomen habet, nigrum formauimus ipsi
Vt consentirent forma metalla tibi.

Pescennius illud dono acceptum summopere gratum habuit, & in *Trichoro*, seu fastigio domus suæ, quæ Romæ in cãpo Iouis erat, collacari iussit. Horum autem indulgentia; quasi cæteris Principibus exemplo fuisset, multi propterea Regum nostrorum patienter tulere, eiusmodi cognominibus etiam inhonestis apud populos traduci; indeque nihil in eorum historia frequentius occurrit, quàm *Calui Stupidi Breues, Balbi Crassi, Simplices, Capeti Longi*, & qui in bonis numerandi sunt *Pulchri, Sapientes, Augusti, Patres literarum, Magni, Iusti*, & id genus epiteta alia; quorum ratio non minus quoque in Anglorum Regibus obseruata fuit, vt in Edmundo secundo qui *ferreum latus* dictus fuit, & in duo-

bus Guillelmis ex quibus vnus *Conquæstor*, alter vero *Rufus* appellatus est. Atque ita liquido constat non omnia quæ in Principes dicuntur, eo semper animo ab illis accepta, aut vindicata fuisse, quasi ex odio, vel contemptu detorta illa, & vsurpata in eos fuissent; ac proinde multo minus decet Imperatores ipsos, siue Duces militum acerbè prosequi, si quid simile in ipsos ex castrensi libertate, & otio, quod parens est argutiarum, committitur. Solent enim milites, vsu qui apud ipsos antiquissimo tempore semper inualuit, præ cæteris delectari mirum in modum fictis eiusmodi vocibus, excogitatisque ab euentu aliquo nominibus, quorum si Dux aliquis, aut Tribunus licentiam reprimere velit, is non secus aget, quàm si in torrentem obluctetur, ita enim sunt à natura efficti, sic à moribus, & consuetudine instituti, vt nomina suo arbitrio fingere velint, & *Coruinum* à Coruo, qui pugnanti fauere videbatur, *Torquatum* à Torque hosti erepto, *Drusum* à Drauso cominus in conflictu trucidato, quasi ex analogiæ legibus efformare: cuius si exẽplũ aliquod postulas, quod militare potius, quã grammaticum sit, en habe tibi vnum istud ex Tacito, *Lucilius interficitur, cui militaribus facetijs vocabulum* cedo alteram *indiderant, quia fracta vite in tergo militis, alteram clara voce, ac rursus aliam poscebat*; eiusdemque moris est, quod scribit Flauius Vopiscus de Aureliano, *cùm essent in exercitu duo Aureliani Tribuni, hic & alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat* manus ad ferrum, *vt si forte quæreretur quis Aurelianus aliquid, vel fecisset, vel gessisset, suggeretur Aurelianus* manus ad ferrum *atque cognosceretur*. Ab hoc vero militari ritu, si Comites Guidios maiores tuos, Ludouice Comes, aliquid traxisse dixerim, statim intelliges me nihil loqui, quod vel à veritate alienum sit, quandoquidem *Guerræ* cognomen pluribus illorum inditum est; vel à temporibus illis diuersum, in quibus vixerunt vna cum ipsis *Carmagnolæ, Piccini, Gattamelatæ, Sfortiæ, Fagiolani, Rhodomontes, Tartagliæ, Tarentulæ, Moustãdæ*, præclari omnes facinorum gloriâ, & ingentibus ausis Duces, sed quorum propria nomina sub his militaribus signis, quasi velo quodam obducta latent, occultaque vulgo, ita vt nõ planè perspectum sit, nisi peculiares illorum historias euoluentibus, qua tandem ex cognatione fuerint, aut quibus appellari nominibus proprijs debeant.

lib. 1. Annal.

Hoc

Hoc autem si militibus in duces suos licet, cur non etiam, & in commilitones? profectò eadem ratione inducor, vt intempestiuum fore existimem, vrbanæ cuiusdam dicacitatis aculeos, salesque, & acumina verborum, ab ipsorum societate, conuictuque prope domestico amandare: tantum enim abest vt rixæ inter illos serendæ occasionem præbeant, quod potius ad mutuæ hilaritatis oblectationem, & arctioris necessitudinē amicitiæ, non minimum conducunt; Quemadmodum olim Athenis vsu venit in *Stenia* festo, cuius singulo quoque anno recurrens solemnitas, libertatem, vt inquit Hesychius, cunctis faciebat, varijs se dicterijs, & argutis dictis impetendi; quo familiaritatem vt par est credere, & velut domesticæ consuetudinis libertatem, inter se retinerent, quam alioqui certum est, nimia grauitate, ac morosà plerumque remitti: cùm nempe ab illa remouentur flores, ac ornamenta cauillationis, & probrorum, quæ modo hilariter dicantur omnium animos mirificè deliniunt; sed plebeiorum præsertim, qui hac loquendi libertate ita capiuntur, vt nulla alia re magis. Quo respiciens Plautus duos, *plagipatidas* seruos Leonidam, & Litanium ita se vicissim salutantes inducit, *Iubeo te saluere voce magna quantum vires valent Gymnasium flagri: Quid ais custos carceris? ò catenarum colone! ò virgarum lasciuia*! Sed inseruiunt præterea tales ioci, ac facetiæ virtuti, per honestam quandam æmulationem suscitandæ, dum otio languet, aut alio quouis impedimento marcescit: qualem finem certum est habuisse scommata illa, quæ superiori æuo pedites, per quos, restituto antiquioris militiæ vsu, aspera cuncta Duces aggrediebantur, in senescentes iam nominis famà, atque armorum exercitatione cataphractos equites, vsurpabant, dum aculeatis verbis illos interrogabant *num feriæ essent quod adeo compti, quietique incederent, & ab omni opere immunes?* & hæc etiam, quæ passim vsurpantur quoties conspecto aliquo strigosiore, vel annoso equo, hunc ab obæsis clunibus *bellum pullum, & qui molares dentes nondum emiserit*, cum risu laudamus.

6. *Vt certè, nec à militibus.*

In Asinar. act.2.scen.2.

Et vero multa alia eiusmodi in exemplum afferre nullo negocio possem, sed materia adeo humilis est, & abiecta vt currenti calamo frœnum per se inijciat; & ordo dicendorum admonet, vt ad mutuas illas cōtumelias deflectam, quibus ex antiquo more dum

7. *Qui conuitijs non in commilitones, sed in hostes tantum vti possunt, & quomodo.*

acies

acies in conſpectu ſunt, & leuibus prœlijs certatur, aut in vrbium obſidionibus, ſolent milites inuicem ſe prouocare, ac laceſſere: vt in noſtrorum pugnis videre eſt, in quibus ex vulgari gentium nota, Gallos Hiſpani *Borracios*, ideſt ebrios, & ex temulentia vinum meientes vocant: Galli autem Hiſpanos à parciori, & dimenſo victu *Rauanilios*, ſeu *Raphaniuoros* appellant: ſicut Heluetios Germani, ad exprimendam gentis ignobilitatem *Couamelos*, hoc eſt vaccas in ſtabulis mulgentes vocare ſunt ſoliti: & hi viciſſim Germanos eſſe dicunt *Smocharos*, quæ vox ſpurcos nebulones indicat: Italis vero & *Chiaccaronum*, & *Parabolanorum* nomen ab omnibus alijs inditum eſt, non tam fortè vitio eorum qui nũc ſunt, quàm Priſcorum, de quibus dicebat Aeneas Syluius *plus hodie fidei trans montes quam citra reperiri, & pleroſque quos Italia genuit Parabolanos tantum inueniri.* Hæc autem vitia, & ſi præclariſſimæ nationes ſibi inuicem inurant, non aliâ profecto ratione, niſi quod, prout vnaquæque ſuis moribus delectatur, ita contrarios ferre in alijs non poteſt, cenſet tamen Michael Mõtanus, cuius iudicium plurimi ſemper ab omnibus, & meritò quidem factũ eſt, non illas tantum leuiores offenſiunculas, militum licentiæ cõdonandas eſſe, aut alias etiam, eius ſimiles quam Athenienſes in Syracuſarum obſidione tulerunt, cùm ex eo quod *Gerras* frequenter poſcerent, id eſt *crates vimineas*, Siculi eos irridentes *Gerras* appellabant, vt inquit Feſtus, qui factum inde narrat vt *Gerræ pro nugis, & contemptu dicantur*: ſed grauiores quoque ſannas & contumelias pungentes, omniſque generis probra in illis eſſe diſſimulanda monet; partim quod ira & indignatione conuiciorum exardeſcũt animi, & ad vindictam ſtimulantur; partim vero quod vſus ita obtinet: Cuius etſi creberrimè apud hiſtoricos exemplum occurrat, nullum tamen mihi elegantius hactenus viſum eſt, eo quod habet Nicetas Choniates in Anabarzæ oppugnatione feliciter à Ioanne Comneno ſuſcepta his verbis, *deinde inopinato quodam & belluino impetu erumpentes*, Barbari *ſe inuicem cohortati machinas, igne in ſtoreas & pegmata, quibus tegebantur iniecto facile cremant* τὰ δ' ἐπὶ τούτοις καγχασμοὶ τῶν ἀντιπάλων καὶ βρασμοὶ τοῦ σώματος πρὸς διάχυσιν, καὶ Ῥωμαίων παλίγλωσσοι χλευασμοὶ, καὶ στομφασμοὶ κατὰ βασιλέως, καὶ λῆροι μακροὶ ideſt *ſequuntur cachinni hoſtium, hilares corporis agitationes, Romanorum crebra deriſio,*

In paralip. Alph. lib. 1. cap. 58. [margin note beside "ſunt, quàm Priſcorum…"]

pag. 28. [margin note beside "viſum eſt, eo quod habet Nicetas…"]

ludi-

ludibria contra Imperatorem, nugæ longæ: sed maior adhuc fuit Constantini cuiusdam oppido Baccæ præfecti petulantia, nam *Græca voce dicteria in Imperatorem iaciebat, & vxorem eius, ac filias, oris impotentis homo, obscœnis verbis deridebat*. Enimuero nollem tamen milites hac abuti verborum licentiâ, quæ ducum arbitrio regi potius, atque gubernari debet, vt cùm præsertim acies in procinctu sunt & paratę de summa rerum inter se experiri; aut arx aliqua pertinacissimè propugnanda est, eius tunc facultatem suis militibus faciant, vt desperatione salutis, ab illis quos tam atrociter læserunt obtinendæ, fortiores euadant; vitamque suis armis acerrimè tueantur, cuius spem nullam sibi relictam intelligunt, si ipsa tandem victoris arbitrio permittatur. Et vero quamquam istud stratagema Vitellio malè cesserit in Othonem pugnanti, & Memnon suo militi dixerit *pugnare te conduxi, non conuiciari*, negari tamen haud potest, quin multis alijs ducibus fœliciter id verterit, qui hac arte, pugnandi necessitatem suis militibus imposuerunt, quam nulla alia poterant in ipsis accendere: tunc enim cum aduersarium audiunt istud Menalcæ lædorijs suis reponentem

Nicetas ibid.

Eglog. 3.

Efficiam posthac ne quemquam voce lacessas.

aut eandem ab illo responsionem expectant, quam Ascanius dedit Numano, cùm eius caput sagittâ traijceret

i verbis virtutem illude superbis,

Bis capti Phryges, hæc Rutulis responsa remittunt. Aeneid. 9.

serio quidem cogitant huic impigrè resistendum esse, quem non tam ducum auctoritas, aut militiæ sacramentum, quàm propriæ iniuriæ vindicandæ causa, in quoduis discrimen furentem, ferocientemque præcipitat.

Hucusque igitur de linguæ moderatione, cui proxima est illa quæ militi pariter necessaria est, in personæ suæ, ac vestium, & armorum decore seruando, vt nihil in eo requiratur quod ab optimè instituto desiderari possit. Hoc vero loci, scio primùm difficultatem institui circa cultum personæ ipsius, quem nonnulli variegatum esse volunt, & ad incutiendum hostibus terrorem apprime compositum; vnde quasi idem de milite quod de Bobus iudicium ferendum esset, de quibus dicebat Virgilius 8.

Tum in persona cultu qui nec variegatus esse debet.

optima toruæ

Forma

3. georgic. *Forma Bouis, cui turpe caput cui plurima ceruix*
volunt idcirco milites tonsum habere verticem, barbam semirasam, syluam quæ supra labrum superius est perplexam, nec aliter hinc & inde prominentem, quàm solent in Felibus pili longiores, vultumque non vna cicatrice fœdatum, vt totidem *Samij litteratores* videri possint, de quibus iocus est prouerbij: laudant præterea vestes tot coloribus pictas, vt nulla auis æque variet plumas suas, nec Pauo *patagium*: addunt insuper lacinias varias, & vittas pendulas, & follicantes manicas, & ingentia versicolorum plumarum volumina, quæ rectius Mulorum onera dixeris, quam capitis ornamenta; Equum similiter desiderant *phaleris aureis* vt inquit Apuleius, *fucatis ephippijs, purpureis tapetis, pictilibus balteis, tintinnabulisque perargutis* exornatum; nedum tenaci, & viuido colore, qui nisi cum pilis euanescat, infectum, vt Turcis mos est, pace ideo belloque conspicuis. Aut si manus conferendæ sunt, & pectus in hostẽ ferendum, loricas volunt ex serpentum corijs, ferarumque pellibus, qualem ille apud Silium habuit, cui

lib. 8. *Pectora pellis obit cæsi è venatibus Vrsi.*

& Aeneas quem *fului pelle Leonis* armatum fuisse, poeta narrat; vel saltem hac arte contextas & hamatas, quæ laminulas quasdam ferreas, singulis artubus ita affabre connectit, & agglutinat, vt horribiles existant simul conferruminatæ, & facile nobis persuadeant

Claud. 1. in Rufin.

simulachra moueri
Ferrea, cognatosque viros spirare metallo.

Sed nondum istis contenti galeas addunt vel equinà iubà, vel rictu aliquo ferino, vel saltem apice multiplicibus pennis quà puniceis, qua viridibus, qua flammeis, & nigris, candicantibusque distincto: quæ ornamenta cùm in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior quàm sit; eius vero aspectus tota specie, hostibus nõ minimum terrorem incutit; quasi inusitata illa ferocitas, quam eiusmodi ornatu milites prę se ferunt, non tam arte, & fuco inducta, quàm à natura effic̃ta sit; propreteaque de *Ariis* Germaniæ populis narrat Tacitus, eos supra vires quibus reliquos antecedunt, industriam quoque adhibere, vt cæteris rebus formidabiliores existant: ideoque *nigra scuta, tincta corpora, atras ad prælia noctes legere, ipsaque formidine atque vmbra feralis*

lib. de morib. Germanor.

feralis exercitus terrorem inferre, nullo hostium sustinente nouum, ac velut infernum aspectum. Quod idem de Hunnis refert Iornandes, *qui quos bello forsitan minimè superabant, vultus sui pauore nimium terrorem ingerentes terribilitate fugabant; eo quod erat eis species pauenda nigredine, sed velut quædam (si dici fas est) deformis offa, non facies; habensque magis puncta quàm lumina:* quibus addit Bonfinius hirsutis illos se pellibus induisse: & demissas barbas, intonsosque crines villorum instar, feroces, toruosque aspectus auxisse; tantumque terroris adiecisse, vt solo obtutu, ne dum congressu, hostes absterruerint. Hoc autem omne, licet Tacito alijsque ea potissimum ratione probetur, quod *primi in omnibus præliis oculi vincuntur:* ego tamen nullum, aut valde debile præsidium in ijs repositum esse mihi persuadeo; quia *non si quis niger erit*, ideo statim, quod prouerbio iactatur, *pro dæmone habendus est*: nec Geriones sunt omnes, aut tricipites qui triplicem in casside cristam gerunt: possentquidem illa plurimum, si pro hoste daretur Ceruorum exercitus

cap.24. de reb. geticis.

lib.2. decade 1.

Qui cincti trepidæ fugiunt formidine pennæ;

puerorumue examina terriculamentis quibusdam, & formidaminibus laruatis dissipanda forent; non vero aduersus fortes viros, & milites pugnandum esset; quibus non erectæ cristæ terrorem incutiunt, nec adiunctæ phaleræ pallorem inducunt; quas si in hoste viderint, rident potius, sperantque prædam, non metuunt fulgorem: phaleræ enim sunt, nec aliud militi quàm fœminis suus fucus.

9. *Nec Horridus vbi quæritur an miles barbatus esse debeat.*

Quare vt modestiam quæ in istis omnibus seruari debet, breuiter per singula discurrendo, proponam; aduertendum est in primis epithetum istud *horridi* quod post Ennium in hoc versu

Spernitur orator bonus, horridus miles amatur,

Libro 8.

Titus Liuius varijque alij auctores certatim militi attribuunt; non eo trahendum esse, vt hunc velut alterum Marsiam illutibarbum, trucem, hispidum, attubum, vultuque ferino, & atroci esse voluerint: cùm nihil quicquam simile apud illos legatur, verum vt ipsemet Liuius explicat, istud tantum significare voluerunt, quod mollem esse illum cultu, effœminatumque minimè oporteret, nec cælatum auro, argentoque in aciem prodire, sed ferro & armis fretum: quippe illa prædam verius quàm arma esse, niten-

libro 19.

tia

tia ante rem, mox deformia inter sanguinem, & vulnera: cultus vero elegantiam fœminas potius quam viros decere Numanus aduersus Troianos concludit, dum eiusmodi mollitiem in cultu illis exprobrat;

Aeneide 9.

Vobis picta croco & fulgenti murice vestis,
Desidiæ cordi, iuuat indulgere choreis
Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.

nec alia meo iudicio afferri ratio potest, cur sicut ostēdit Salmasius in Lampridium ex Polyæno & alijs, Lauacra & Balnea militibus olim interdicta fuerint. Quamobrem frustra torqueri illos censeo qui tam diligenter crinium compositionem inquirunt, vt ex illa militem horridum fieri sibi persuadeant, & effictum omnino ad vnguem, vt sui metum ac terrorem hostibus incutiat. Nam & si multa in opinionis suæ confirmationem proferant, præter ea quæ tam eleganter à Iuliano in Misopogone dicta sunt, ac inprimis quidem Poëtæ Aquinatis notissimum illud

Hispida membra quidem, & duræ per brachia setæ
Promittunt atrocem animum.

quali habitu fuisse hirsutum Capellam, hircososque nonnullos centuriones ipse subinde declarat: vnde barbati ferme semper milites, ac præsertim duces exercituum figurantur, vt horribili suo ac terrifico aspectu, vt qui minus obfirmato sunt pectore, tanquam fascino quodam oculorum conficiant, proindeque Hector barbà oblongà fuisse perhibetur vt Virgilius in hoc versu innuere visus est

Aeneide 2.

Squalentem barbam & concretos sanguine crines;

& Mezentius qui apud eundem Lausi filij ab Aenea interempti

Colla fouet, fusus propexam in pectore barbam.

ac Ebusus etiam miles fortissimus, cuius pugnam cum Chorineo sic ille describit

Aeneide 10.

Obuius ambustum torrem Chorinæus ab ara
Corripit, & venienti Ebulo plagamque ferenti
Occupat os flammis, olli ingens barba reluxit
Nidoremque ambusta dedit.

eodemque modo Græci omnes promissas alebant comas, vnde Homerus eos perpetuo veluti epitheto καρηκομόωντας capite crinitos appellat: Nec Græcos modo sed Auruncos patres, & intonsos

san-

sanctissimæ Seueritatis Cethegos, Scæuolas, Curios, Catones, Manlios comatos omnes vetustas depinxit, & ab ea, qui prisco-rum temporum seruantissimi sunt poëtæ, vt Iuuenalis

Et credam, dignum barbà, dignumque capillis satyr. vlt.
Maiorum.

Ouidius in sexto fastorum

Tunc erat intonsi regia magna Numæ.

Horatius, Ode 2 lib. 1.

Hunc & incompositis ciuium capillis
Vtilem bello tulit.

Propertius denique lib. 4. eleg. 12

Testor maiorum crines tibi Roma colendos,
Sub quorum titulis Africa tonsa iacet.

quo postremo versu ritum indicat detondendi eos quos in seruitutem redigere volebant, de quo vix inuenias vnum è philologis, qui non sibi aliquid obseruandum duxerit. Quamobrem vt non faciam sicuti *qui mittit lapidem in aceruum Mercurij*, ad priscos illos Romulidas me referam, in quorum hispida coma, & demissa barba, virtus ipsa militaris, & maiestas terrore quodam comitata, vel eo ipso argumento habitare credebantur: quod pilosus ille oris decor, efferis Gallis, qui duce Brenno Romam occuparant, non admirationem modo, sed metum etiam incusserit; quando irrumpentes illi atria Quiritium, reuerendos prolixà, & incanà barbà, *vt tum omnibus promissa erat*, inquit Liuius; senes in curulibus sellis sedentes, seu numina quædam suspexere primo, moxque post acceptam à M. Papyrio iniuriam in omnes desæuiere. Vnde horum exemplo varij populi bellorum artibus insignes, vt Scythę, Parthi, Germani quò subita formidine hostes magis afficerent, hirsuti omnes erant: ac inter postremos Catti præsertim, quibus nefas erat barbam, capillumqne tondere, aut alio cultu esse quàm vilissimo, nisi hostis caput ex acie retulissent: hincque sapientissimus Nomotheta Lycurgus, Spartanos milites promissà barbà, & comatos esse voluit, *permisit*, inquit Xenophon, *etiam eis comam alere, qui pubertatis annos excessissent, existimans eos hoc pacto* καὶ μείζους καὶ ἐλευθεριωτέρους καὶ γοργοτέρους φαίνεσθαι *grandiores, magis ingenuos, & terribiliores apparere*: vt certè postea contigit ad Termopylas, cùm Leonidà paruam illorum ma-

lib. 5. (margin, beside "do irrumpentes illi atria Quiritium")

In lib. de Repub. Lacędemon. (margin, beside "phon, etiam eis comam alere")

num

num ducẽte, Persæ omnes, primùm quidem milites illos comatos, eorumq; caput nõ quidem *intactum buxo*, quia vt Plutarchus notat *potissimum imminente periculo concinnabant comam, vt nitida appareret, & discriminata*, contemptui habuerunt, ac si molles, & effœminati ex Gynæceo homines forent, nõ ex Gymnasio milites selecti; postquam verò inuictum illud animi robur, & fortitudinẽ sine exemplo maximam, quam in acie præstiterunt, experti fuissent; tum demum singularem illorum virtutem admirati, barbam imposterum habuerunt pro argumento vigentis in corpore caloris naturalis certissimo; quo fœminæ quia destituuntur, vt etiam Eunuchi, consequens est, illos minus vigoris participare: quasi *Fortunæ Barbatæ* cuius Romæ templum dicatum fuit, nunquam litassent *Iuratæ Barbæ* impetrandæ causà; quem morem vt in Paganis Statius extulit; sic eundem meritò ridet Diuus Augustinus in libris de Ciuitate Dei, non minus eloquio, quàm rerum varietate elegantissimis. Sanè Galenus in libris de officio partium *barbam*, ait, *ob decorem datam viro, negatam fœminæ, tanquam animali mutilo, quoniam animo sit demissiore*; ex quibus verbis patet illum existimare, barbam ad robur animi habere signi proportionem. At vero licet hæc omnia pro barba militari pugnacissimo illo genere probationum, quæ ab exemplis ducuntur militent, nescio tamen quomodo varia secum impedimenta barba affert, propter quæ, multæ nationes, non ex illis tantummodo, quæ *Volsellis*, vt inquit Varro, *non gladijs pugnant*, sed bellicosissimæ, Ducesque maximi, nunquam adduci potuerunt, vt illam suis in militibus fruticare permitterent. *Arabes* enim, & *Mysij* ne in conflictu hostibus præda forent, anteriorem capillum abraserunt, quod pariter *Curetas*, & *Aetolos* fecisse ferunt, cùm à fronte essent capillati, & crinibus ab hoste raperentur, vt notat Strabo: quin imo Homerus *Abantes* Principes ab occipite tantum cæsariem nutrisse dicit, *hunc enim*, inquit, de Elphenore loquens *simul Abantes sequebantur veloces, à tergo comati, pugnaces*, ideoque Pollux composita voce ὀπισθοκόμας illos appellat, & Statius eodem sensu dixit.

Chromium atque in Terga comantes
Non ego Abantiadas.

nempe cùm acerrimi bellatores essent, cominusque cum hoste pugnarent, didicerant experientià, quanto illis impedimento esset

in Lycurgo.

lib. 2. syluar. in epiced.

6 cap. 1.

libro 11.

ſet capillus longior, ne iſtud commodè facere poſſent. Ex illo etiã more fluxit genus quoddam tonſuræ, ab auctore ſuo Theſeo, quẽ Plutarchus tonſo ſincipite fuiſſe refert *Theſeis* nominatum: & Alexander Magnus cum Dario congreſſurus acie, Parmenioni iniunxit, vt radi Macedonum menta curaret, ne innexis barbæ manibus, hoſtilem iniuriam paterentur: quod iam olim factitatũ eandem ob cauſam fuiſſe, docet vetus Poeta Alexis apud Athenæum his verbis, *glabrum pice quem vel raſum vides, horum habet alterutrum, vel mihi videtur militare velle, & omnia Barbæ facere contraria*. Superioribus vero ſæculis Lacedæmonios imitati ſunt *Germani*, maxime ſub Lothario Imperatore, in caſtris ad Spiram & hodie cùm *Hungari*, ac *Poloni* flocculum capillorum oblõgum propendentemque in frontem à ſincipite nutriant; *Turcæ* qui nõ minus ſtrictim radunt, eundem quoque geſtant, ſed in ſummo vertice, nec barbam alunt niſi in ſolo ſuperiore labro, vbi pili illi fruticant quos in primo exortu Rufus Epheſius προπωγώνιον appellat quaſi dicas *Probarbium*, cum tamen poſtea adaucti nomen illud non retineant, ſed Græcis, ac nobis pariter Gallis, & Italis μύστακες appellentur, quos in ſe reflexos & retortos, quia vni potiſſimum *Turcæ* geſtãt vacuo penitus, & glabro remanẽte inferiori labro, hinc eſt quod Baiazethes eius nominis ſecundus, cùm neglecto patrio more, Græcorum ſenum inſtar prolixam barbam aleret, eſſetque non pertinacis interdum, ſed valde obſequentis ingenij; ſic vt è media purpuratorum conſultatione, ad ea, quæ nollet actionum conſilia, inuitus plerumque raperetur; Selymus filius nimiam hanc facilitatem aculeato ſcommate, in eius barbã retorſit, cùm fortè Hiſmaelis Perſarum Regis legato familiariter cauſam quærenti, cur ſubtonsà ad mentum barbà vteretur, quando promiſſa potius magnos viros deceret, paterque eius Baiazetes eam nutrire conſueuiſſet, ei illico reſpondit, ſe nolle ab ea inutili, & importuna denſæ barbæ anſa, expoſitum videri, vt corripi, & circumduci poſſet à purpuratis ſuis, quorum improbam vim, pater inde correptus, & pertractus vnquam effugere nequiuiſſet. Accedit huc, quod barbæ, capillorumque prolixè in humeros fluctuantium luxuries, animi potius mollis, & effœminati, quã virilis, ac generoſi ſpeciem præſe ferat; itaut ſi modo pectine diligenter curentur, etiamſi nullus poſtea cultus elegantior accedat,

libro 13.

nec calamistro vndulatim crispati, media linea discriminentur, maximum incentiuum tamen adijciant libidini, & singuli crines, quasi totidem catenulæ sint, retis illius vulcaniæ, quæ Martem in fabulis cum Venere alligauit, vt proinde non iniuria Eumolpus in capillorum eligidiario dixerit

Petronius in Satyr.

Quod solum formæ decus est, cecidere capilli,
Vernantesque comas tristis abegit hyems.
Nunc vmbra nudata sua iam tempora mœrent,
Areaque attritis ridet adusta pilis.
O fallax natura Deum, quæ prima dedisti
Aetati nostræ gaudia, prima rapis

& Petronius ipse ex aduerso caluiciem *capitis dedecus* vocauit, nēpe quia, vt inquit Apuleius, *tanta est* capillorum *dignitas vt quamuis auro, veste, gemmis, omnique cætero mundo exornata mulier incedat, tamen nisi capillum distinxerit, ornata non possit videri*. Indeque Romanæ mulieres mille modis eum in vertice struere, & in cirros, ac cincinnos flectere *cinislonum*, seu mauis cū Catullo *cinerariorum*, ac ancillarum ope solebant: nec mulieres modo, sed viros eadem cura flexisse, & coluisse comā, testis mihi est in primis Seneca in aureo illo libello quem de vitæ breuitate scripsit. *quis est*, inquit, *istorum qui non malit Rempublicam turbari, quàm comam suam? qui non sollicitior sit de capitis sui decore, quàm de salute? qui non comptior esse malit, quàm honestior. hos tu otiosos vocas inter pectinem, & speculum occupatos*. nec alia ratione Tullius comam calamistratam Pisoni velut flagitiosæ mollitiei indicium obijcit, *erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ*; aut Nereus apud Horatium in ode qua Troiæ excidium vaticinatur, his Parim alloquitur versibus ex Iliade 3. vbi Hector eundem Menelai congressum fugientem ijsdem fermè verbis, nisi quod Græcis increpat.

2. metamor.

capite 12.

libro 1.

Ne quidquam Veneris præsidio ferox
Pectes cæsariem, grataque fœminis
Imbelli cithara carmina diuides.

ad quem ritum videtur mihi etiam allusisse Princeps Poeta, vbi inducit Turnum ferocem hastam illam Actoris Arunci spolium, concutientem, simulque sese ad pugnam cum Aenea parantem.

Aeneid. 12.

Da sternere corpus

Loricamque manu valida lacerare reuulsam
Semiuiri Phrygis, & fœdare in puluere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhàque madentes.

vt propterea non magis oratio meretricis quam barba ipsa hominum *vinnulata* appellari debeat, a *vinno, seu cincinno*, quò molliter vtraque flectitur ex opinione Isidori; seu potius *vinulata*, ne ludibrium debeam maioribus criticis Turnebo, & Lambino, qui hanc vocem à *vino*, quod molliter in venas illabitur, ad orationem quæ sua venustate facilè se in audientium aures insinuat, trāslatam fuisse à Plauto, si bi nobisque persuadent. Et hac ratione vt opinor Cyprij *barbatam Venerem* finxerunt, virili scilicet specie, & habitu muliebri; vt capillorum decus quod præsertim à viris in muliere probatur; identidem in viro à mulieribus desiderari ostenderent. Quare cum difficultas hæc de barbæ, capillorumque vsu in militaribus munijs, retinendo vel abijciendo, paribus vtrimque librata rationū momentis eo tandē recidat, vt nihil certi de ea statui possit, quod statim exemplis in contrarium adductis non trahatur in alterius partis fauorem; & hinc, antiqui militibus gloriosis quos in scenam proferebant, longam cæsariem esse voluerint, quam nunc superbo quaterent incessu, velut equus qui concusso capite capillum in frontem propendentem discutit nunc euentilandam permitterent auris; hocque gestu tam absono militibus & à quo ἐπιόζοι hoc est *comā aut cæsariem ventilantes* dicebantur, Theatrum omne iucunda quadam oblectatioue perfunderent: illinc vero Germani vt antiquitus quidem, sic istis quoque temporibus, ac inter illos præsertim Heluetij, quibus est.

Hirsutumque supercilium, prolixaque barbà.

non minori sint audaciā, aut minus expeditè, ac securè hostes cominus lacessant, quàm Turcæ ipsi, quibus caput est abrasum, hirtaque tantum mystacis coma, ex superiori labro in menti planitiem dependet; aut cæteri milites Europæ, qui temperata quadam inter duo illa extrema ratione, barbam sibi fingunt: multum etiam & hi in eiusdem ornatu à se inuicem discrepantes. Censerem ego conuenientius vnumquemque facere, si in re quæ nullius esse videtur momenti, consuetudini se ac instituto suæ gentis accommodet; ne derisui sit omnibus, & iocum de se faciat vel parum nasutis, si barbam radat, quam cæteri sui commilitones alūt,

aut quā cæteri deponunt solus ipse retinere velit. Quamquā si de re etiā leuissima accuratè disserendū est, in hoc nostro militādi more prorsus ab antiquis diuerso, barba promissa, oblongiorque capillus videatur mihi multis rebus posse esse impedimento: tū quia nisi diligēter pectantur purgenturue, sordes facillimè contrahūt, rem procul dubio militibus infestissimā; cùm etiam quod ex cānarum fomite succenso, maximè cùm ad certos ictus pilæ torquētur, combustioni obnoxia est, facillimeque præterea ab hostibus inuadi potest, si sors ita ferat vt cominus pugnandum sit. Atque vt breui concludam, si nobilissimus eques Baiardus detonso mento perpetuo incedebat, quod multum sibi molestiæ à barba in casside conclusa obuenire diceret, non minora sunt his temporibus impedimenta, quæ illam pariter abradi debere suadent: certè Iulius Cæsar teste Suetonio eius adeo impatiens erat, vt tonderi se ac radi quotidie vellet, & Otho quoque Syluius animosissimus Imperator, faciem quotidie vulsisse fertur; sed hi in parte voluptatis istud habuerunt, militem vero solius necessitatis causà mentum læuigare oportet.

10. *Aut picta cute deformis vel alia arte ad terrorem cōpositus.*

Porrò quod ad reliquum ornatum attinet, Maragnanæ, & aliquot Canariarum accolæ, faciem suam quibusdam minutè sectis lapidibus super genas, frontem, & mentum tenaci glutine ferruminatis, velut opere tessellato, atque emblemate vermiculato, ad terrorem distingunt; Britanni etiam nondum exuti feritate moribusque barbaris, omnes se Glasto inficiebant *quod cœruleum efficit colorem, atque hoc horribiliori erant in pugna aspectu*, vt notat Iulius Cęsar, male hoc loco à criticis acceptus, qui *lutēū* ex Vitruuio reponunt, latinum scilicet nomen pro barbaro, quale *Glastum* esse contendunt: cuius herbæ fulloniæ, vt hoc obiter animaduertam, tanta hic paratur copia, vt dubitem an alibi fertilior, aut vtilior eius prouentus esse possit; cùm non ita pridem retulerit mihi Dominus *Hippolytus Vecchiarellus* ciuis, vt antiqua probitate, & nobilitate, sic & recenti eruditione inter *Reatinos* valde cōspicuus, ciuitatem hanc, ex sola *Glasti*, seu *Isatidis* distractione quadraginta millibus nummùm ditari in singulos annos. Sed Herodianus quanam arte Britanni colorem hunc suis corporibus illinirent melius expressisse videtur, forsan quod Seuero Imperatore diutissimè apud illos versato, omnia certius innotuerant, inquit enim

lib. 5. de bell. Gall.

lib. 3. sub finem.

enim *quin ipsa notant corpora picturà varià, & omnifariam formis animalium, quo circa nec induuntur quidem, videlicet picturam corporis ne adoperiant.* Atque ex hac corporum tinctura factum est, vt apud diuersos auctores diuersa quoque nomina sortiti sint Britanni; eos enim Propertius *infectos appellat*

Nunc etiam infectos demens imitare Britannos. e leg. 18. li. 2.

Martialis alibi *cæruleos*, alibi *pictos*.

Barbara depictis veni Bascauda Britannis

Isidorus vero *pigmata* Britonum nominat, & Tertullianus *stigmata*, forsan ad hæc Solini verba alludens *Britannis per artifices plagarum figuras, iam inde à pueris, variæ animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus, hominis incremento, pigmenti notæ crescunt.* At enim priusquàm è Britannia soluam, non illud omittendum est, quod maximè ad rem facit, fœminas scilicet illius regionis, non minori quàm viros ferocià, & habitu terribili sumpto, in aciem aliquando prodijsse, quemadmodum innuit Tacitus de Mona insula loquens, quò se perfugæ receperant incolisque sociauerant, *stabat pro littore inquit diuersa acies, densa armis, virisque intercursantibus fœminis, in modum furiarum veste ferali, crinibus deiectis, faces præferebant: Druidæque circum, preces diras sublatis ad cœlum manibus fundentes, nouitate aspectus perculere milites; vt quasi hærentibus membris immobile corpus vulneribus præberent.* His autem similes videri possent *Geloni* quos Virgilius *pictos* appellauit, & de quibus Claudianus dixit

lib. de velád. Virg. cap. 35. 14. Annal. 1. in Rufin.

Membraque qui ferro gaudet pinxisse Gelonus.

tum et his vicini *Agathyrsi*, Scythiæ siue vt nunc appellatur, Tartariæ populi, quos Solinus & Mela asserunt, *ora artusque pingere solitos, sic vt ablui ne quirent, & quanto quis altero præstaret, tanto propensior e se notà tinxisse, vt esset indicium humilitatis minus pingi:* cùm tamen Seruius ad illud quarti æneidos cap. 22. lib. 2. cap. 21

Curetes, Dryopesque fremunt, pictique Agathyrsi.

multo verissimilius mea sententià epithetum istud explicet *non stigmata habentes vt gens in Britannia, sed pulchri hoc est cyanæà comà placentes.* Præterea *Aethiopes*, vt ab auctore genialium sermonum traditur, partem alteram corporis minio, alteram gypso depingebant: & *Hyporei* corpora sua quæ subfusco colore sunt, rubricà similiter illinunt, quasi candidus color eo magis lib. 1. cap. 15.

de arte amādi.

in milite damnandus sit, quod ipsum ne quidem in nautis honestum esse contendit Ouidius

Candidus in nauta turpis color ætheris unda,
Debet & à radijs sideris esse niger.

ad Germaniā Taciti.

atque hoc consilio milites quidam in Germania, inferiori Althameri, qui historiam scriptis consignauit ætate, quo facilius terrorem suis hostibus incuterent, se *diabolos* appellarunt, itaque vestes eorum erant nigræ, hastæ nigræ, vultus ipsi nihilo candidiores, & quod intolerabilius erat, multis iuxta nomen, perniciem intulerunt, donec crebris bellorum occasionibs, omnium internecione, consultum est publicæ tranquillitati. Hoc igitur modo, qui à tenebris, & rebus insolitis desumptus fuit, primùm quidem homini terror ab alijs iniectus est; postea vero accesserunt laruæ, & personæ ad brutorum similitudinem fabricatæ, quales à *Germanis* vsurpatas fuisse, auctor est Plutarchus in Mario, quemadmodum *Celtas*, Diodorus ait, armis suis vel naturalia cornua apposuisse, vel auium, aliorumque animalium rictus, & effigies expresisse; imó vero *Geloni*, vt inquit Solinus, *hostium cutibus equos, seque velabant; illos reliqui corporis, se vero capitum: & Afri* apud Claudianum

cap. 23.

Serpentum gestant patulos pro casside rictus.

non secus ac *Prænestini* teste Virgilio *fuluos Lupi de pelle galeros* conficiunt; & Romæ in columna Traiana, variæ cassides ex sculptæ cernuntur, rictu *Lycaoniæ Vrsæ*, aliarumque ferarum insignes, & galeæ multæ quasi *caua ora Leonum*, ad augendum scilicet terrorem; idque ex antiqua militum consuetudine, cuius præter Polybium meminit Vegetius apud quem *signiferi loricas minores accipiebant, ac galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas*; & videre passim est in nummis veteribus, exuuijs caprarum, arietum, elephantorum, galeas Imperatorum aliorumque ducum exornatas fuisse, vnde est quod *galeæ* nomen non à *galero* sed à *felina pelle* deducit Iosephus Scaliger in suis ad Varronem coniectaneis quasi à ἀπὸ τῆς γαλῆς quod ex huius animalis, ac aliorũ etiam pelle cassides conficerentur. Denique sunt etiam nunc apud Turcas leuis armaturæ milites, quos ipsi *Dellios* suo idiomate vocant, id est *stultè audaces*, tum quia insignis sit præ cæteris eorum in prælijs conserendis audacia, tum quia deformi habitu non tam conspicuos

lib. 2. cap. 16

cuos se quàm ridiculos præbeant, cùm hirsutis pellibus totum corpus induti, caput Leopardi exuuijs contecti, & singularis ornamenti loco, in ipso frontis medio immensam Aquilæ caudam gestantes, eiusdemque alis parma defixis, exemplar verissimum effingant larualis cuiusdam simulachri. At enim omnia hæc quæ barbariem meram sapiunt, & retinent, Barbaris, aut si qui sint eorum similibus, relinquenda sunt, nobis enim nec elegantioris vitæ ratio, nec armorum quibus nunc pugnatur, consuetudo, eiusmodi vt fanaticos exercitus multum curare debeamus, permittunt.

Circa vestitum igitur ita se habebit miles, vt nunc à nobis dicetur, nam quod aliqui obijciunt superuacuum esse de ha re quærere, ex eo quod si Græcorum prouerbijs fides habenda est οὔτε φιλοσόφους πωγωνοτροφίαι καὶ τριβωνοφορίαι ποιοῦσι, οὔτε ἰσιακοὺς αἱ λινοστολίαι *neque philosophum facit promissior barba, nec vestis pertrita: neque item Isiacos linostoliæ*, id est, *amictus linei* multo minus sagula bubalina, aut coccineæ penulæ aureis circumdatæ limbis, militem efficient, illud inquam non vsquequaque rationi conueniens censeri debet: etenim si *vestis* quemadmodum inquit Cicero *frigoris depellendi causa reperta primò, post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis, & dignitatem*, quis negare non iniuriâ poterit, quin vestes ipsæ omnino necessariæ sint, distinguendis viris à mulieribus, magistratibus à subditis, sacerdotibus à profanis, nobilibus à rusticis, militibus à literatis? & disparibus omnino vitæ generibus, institutisque disparem respondere habitum oportere, quo illa in vulgus cognoscerentur; maxima enim perturbatio, & confusio sequeretur in ipsius vitæ ratione, nisi, quemadmodum etiam in comoedorum theatris solet, consultus homo *grauioris habitus amictu* tegatur; Seruus *tuniculà angustà* & *curtà* vt expeditior sit; nuncius, aut viator *penulà*; nauta *causià*; miles *sago*, aut *chlamyde*; populus *tunicà*; philosophi *pallio*; Imperator *paludamento*; & sic de cæteris. Sed vestes non mediocriter quoque inseruiunt contra vim ab hostibus illatam, cùm telorum ictus vestitum corpus quàm nudum facilius sustineat; & modo conuenienter factæ sint, multas actiones promouent, quibus alioqui si succinctarum loco demissæ vsurpentur, aut vice versa, multum impedimenti afferent. Quare sicuti Iulius Pollux. Venatorem induit tunicà expeditâ,

II. Et quali vestitu miles Romanus fuerit.

3. de orator.

lib. 5. cap. 3.

demiſsà ad poplitem,non albà,nec bene coloratà, nec quæ aliquo colore ſplendidè refulgeat, ne eminus,ſeu de longinquo à feris videatur; & huic ſimile pallium addit,quod ſiniſtræ manui circumuoluendum eſt,ſi feras inſequitur, aut cum ipſis pugnat; calceoſque altos ad mediam tibiam aſcendentes,firmo alligatos vinculo, quibus per humida, & vliginoſa loca tranſire queat; ita Romani quaſdam veſtes militaribus tantum officijs deſtinatas habuerunt,
libro 29. quas militi donatas è publico clarè Polybius indicat, & pluries in Liuio videmus id notatum,*veſtimenta*, inquit,*exercitui deerant,ea*
lib.2.electori c.12. *quoque haud ſegniter curata res, mille ducentæ togæ breui ſpatio,duodecim millia tunicarum miſſa.* ſcilicet ab eo diſparitas illa,vt obſeruat Philippus Rubenus,quod togæ honeſtioribus tantum miſſæ, vt equitibus, & centurionibus, gregarij vero tunicà cõtenti fuerunt, & ſuper eam fortaſſe ſago. *Sagum* enim altera militaris veſtis erat tam bellorum propria, quàm Toga pacis; vnde frequenter apud Ciceronem reperias, *propter cuius periculum ad ſagum iſſemus : ad ſaga ire, & redire ad togas ; cum eſt in ſagis ciuitas : tumultum decerni, iuſtitium indici, ſaga ſumi dico oportere*. Atque hoc genus veſtis *Lacernæ* excipiebant, pallia videlicet fimbriata, *quibus olim ſoli milites vtebantur*, vt notat Scholiaſtes Perſij qui vocem hanc *olim* non perperam addit, quoniam vrbani poſtea *lacernati* eſſe cœpere,quemadmodum Salmaſius fusè, & eruditè in notis ad hiſtoriam Auguſtam oſtendit; vbi etiam ventilatur, quales fuerint *Penulæ*,quæ nulla rè à lacernis ipſis differunt,ac ne quidem vſu in bello,vnde ſerui *penulati* vocantur à Seneca *in mi-*
3. de benef. cap.28. *litum, & quidem non vulgarem cultum ſubornati*. Iam vero præter has veſtes poſterioris æui Scriptores *Armilauſam* numerant, vt
lib.19. c.22. Paulinus Nolanus paſſim in epiſtolis, & Iſidorus in libris originum, qui modum eius ita explicat *Armelauſa vulgò vocata, quod ante & retro diuiſa atque aperta eſt, in armos tantum clauſa, quaſi armiclauſa, e literà ablatà*: meminit tamen ipſius vetus interpres
ſatyra 5. Iuuenalis, qui *viridem thoraca* per *Armiclauſam praſinam* explicat, certè Mauritij locum profert ex Strategicis doctiſſimus Rigaltius, ex quo genus fuiſſe militaris veſtis breuioris colligimus, & huic forſan ſimile, quod equites noſtri armis ſuperiniectum
lib.1.cap.20. geſtant, ſuis inſignibus diſtinctum, nobiſque vulgari lingua *Cotte darmes* ſiue *tunica armorum* appellatur, Denique, Vegetius milites

lites ad ſua vſque tempora, *Pileis quos Pannonicos vocabant, ex pellibus* vſos fuiſſe ſcribit: quod, vt addit *propterea ſeruabatur, ne grauis galea videretur in prœlio, homini qui geſtabat ſemper aliquid in capite*. De pedum vero integumento notum eſt *Caligam*, quod ait Dio στρατιωτικὸν ὑπόδημα fuiſſe hoc eſt *militare calceamentum* de quo plura qui volet is adire poterit diatribam eruditiſſimam Iulij Nigronij; mihi enim ſatis eſt hic, digitum ad fontem intendiſſe, & notaſſe ex Iuliani Centurionis hiſtoria relata ab Egeſippo, calceos militares creberrimis, & acutis clauis confixos fuiſſe, quo melius veſtigium firmarent. Neque etiã de *Cingulo* aliquid in præſentia dicendum habeo, quandoquidem præoccuparunt mihi grammatici, & critici ferme omnes, qui de hoc non modo geſtamine, ſed notà ſine qua nemo militari dignus ordine videbatur, nihil non dixerunt, quod afferri ex penitiſſima antiquitate ab eruditis hominibus poſſet.

Excidij Heroſolymit. libro 5. c. 30.

12. *Qualis noſter eſſe debeat cũ ratione militia.*

Et vero cum veſtimenta non amplius ex publico, aut abſque ſtipendiorum diminutione, manipularis accipiat, & vnicuique nõ minus licitum quàm honeſtum ſit, ſuo modo, & arbitrio veſtitũ incedere; Præſtat idcirco *ſagariã* militarẽ inſtituere noſtris accommodatam temporibus, quàm adeo accuratè inquirere, quali nam veſtitu fuerint Romanorum velites, ac Tribuni. Quamobrem manipulari, circa indumenta propria, recte, meo quidem arbitratu, conſultum erit, ſi veſtes habeat non laceras aut ſegmentatas, ſed ex *panno coccineo* vel *cineritio* abſque vllo fimbriarum, & vittarum textilium apparatu; cum *diploide* ſimilis materiæ, aut *penula gauſſapina heteromalla* quæ nonnullis *manta* dicitur, nec minus ſtragulæ quàm veſtis vſum præbet aduerſus aeris inclemẽtiã: quod ſi *thoracem* vel *femoralia* ex molli corio parare voluerit, auctorẽ me laudatoremque habebit iſtius conſilij, quo nullũ militi in ratione veſtium vtilius, aut honeſtius dari poteſt; ſi præſertim quemadmodum ſolent Germani, cum elegantia quadam & decore eiuſmodi *ſcortea colobia* aut ſi mauijs *ſagula pellicea* quæ funiculis ſericeis conſtringantur, non autem globulis per ocellos commiſſis, vſurpent; nam Turcarum plerique ferinas in bello gerunt pelles, ſed adeo ruſticè negligenterque conſuatas, & paratas, vt noſtris opilionibus, ac bubulcis ne quidem conferendi ſint. Porro quia *Ocrearum* maximus eſt etiam in bello vſus, quarum

forma

forma & materia satis innotescunt; præstantia autem inde potissimum æstimatur, si aquam non transmittant, illud obtineri posse notat Cardanus, si halinitrum tenuissimè contritum ceræ liquefactæ, & pinguiori aliquo liquore temperatæ infundatur, eaque mixtione diu multumque ad ignem ocreæ inungantur. De Calceis vero quorũ penuria, detentis in præsidio aliquo militibus, aut per iter longũ, & difficile, summopere molesta est, & castrenses morbos sœpius inducit; ita vt Aurelianus apud Vopiscũ inter alia disciplinæ præcepta statuerit, *vt militis arma tersa, ferramenta samiata, calciamenta fortia sint*; præclarè consulit Albertus Magnus fieri illos debere ex corio Asinino, ea parte tergi qua onera baiulare solet, quoniam nullo temporis tractu atteruntur, neque si per lapides quis perpetuò ambulet, aut per spinas; nimia tamen vetustate adeo durescunt, vt ferri non possint, quemadmodum tradit Hieronymus Cardanus, quem tamen vna cum Alberto certum est multa scripsisse, vsu non ita recepta, aut experientià confirmata. Quare magis ad compendium facere existimo Epirotarum, seu Græcorum equitum consuetudinem, qui ex obuio aliquo cadauere vel equi, vel alterius animalis, calceos sibi parant, non quidem consutos & soleis duplicibus munitos, vt in pace moris est, sed ex aluta cruda, quam supra pedem reflectunt, alligantque funiculo tortili in crumenæ, aut sacculi modum; atque ita pedes obuoluti incedunt donec fiat illis elegantioris alicuius calceamenti copia. Pauperum igitur, ac gregariorum militum hic erit apparatus, nam Tribuni, Centuriones, præfecti quorum dignitas magis adhuc nitescit si paulo honestiori cultu sustineatur: æstate quidem *Trisanello, Vndone, Symballoto*, aut vulgari *Camalloto*, sericeisque alijs vestibus rallis, leuibusque vti possunt: vt hyeme sericeis hispidis: coccineis & quisquiliatis pannis, bombicinis: atque vt vno verbo absoluam accommodatis vniuscuiusque fortunæ, modo, & tempori.

[Margin: 5. de subtil. — de subtilit.]

13. *Tum colorum in quibus laudati cineritius pulueris & foedorum animalculorũ causa quibus remedia afferuntur.*

Cæterum non perperam supra admonui, ex infinita colorum varietate, duos præsertim gregariorum vsibus perquam idoneos esse, scilicet *Coccineum & Cineritium*, nam in hoc postremo minus apparent vestigia aquæ, pulueris, cœni, & reliquarum sordium quæ ob eiusdem coloris participationem, facile obliterantur; minusque etiam in eo fœdorum animalculorum greges se pro-

produnt; quorum species, cùm Liuius Andronicus in gladiolo varias enumeret

Pulices ne, an cimices, an pedes responde mihi,

profectò hæ omnes militibus fastidij plurimum afferre solent, cùm in diuturnis obsidionibus, tum in longis itineribus, vbi nec vestes mutare, nec recentes interulas vt opus esset, sumere possunt: quare vt εὐπόριστον seu *facile paratu* remedium, aduersus minimas eiusmodi pestes habeant, subijciam ea quæ monet Pamphilus li. 13. cap. 15.
apud Constantinum Cæsarem in libris de agricultura, nimirum amara omnia, acria, graueolentia; vt absyntium, cucumeris syluestris radicem, aquam marinam, melanthium, semen sinapeos, & rhododaphnes, calcem viuam, cyminum, amurcam, rutam, mentham, menthastrum, lupulum; Equi insuper fimum & vrinam, omnia inquam hæc pulicibus mortem esse, si vel per se sola, aut in aquis decocta, ijs in locis respergantur, vbi hæc animalcula obrepunt: si vero paruulus scrobs sub lecto effosus sanguine caprino repleatur, congregabit ad se pulices, & ex vestibus illos alliciet ac vocabit, quibus remedijs consentanea sunt quæ Nonus medicus item antiquus proponit *felle bubulo*, inquit, *cum Oleo ligna tori illinito, vel flore suffumigato, vel atramento sutorio* cap. 267.
cum oleo perũgito. Præterea de fuga eorumdem illud amplius addit Auicenna, quod colocynthidos infusione, vel decocto rubi, aut 14. de subt.
raphani pelluntur: eadem prorsus ratione qua Cardanus se multoties expertum fuisse dicit magno suo commodo, quod succo foliorum cucurbitæ, si quis mulorum, aut equorum pilos intinxerit, muscæ nullam illis molestiam æstate etiam mediâ afferre poterunt. Sed ne singula referam quæ Dioscorides, Rhasis alijque medici de hac re, quamquam nullius ferme videatur esse momenti, referunt: nihil tam commodum est comprehendendis pulicibus, quàm lecto imposita recens, & candidissima lanugo xylina, in ea namque congregati facillime capiuntur. Quod autem inquit Ritterhusius in notis ad Oppianum *pediculos minimè in Vrsinis pellibus nidulari solere, eãque ob rem milites in his velut insutos nocte cubare*; nescio profectò vel à quo istud habeat, vel quã verũ sit. 14.

Alter igitur color maximè bello conueniens *coccineus*, seu puniceus est, qui plurimùm ad elegantiam facit, & viros insignes, animique generosi potissimum decere videtur; vnde si Isidoro credi-

Et Coccineus quo induti Lacedæmonij alijque populi, & quare.

credimus veteres Romani hoc colore in bellis vtebantur *Russatâ sub consulibus Romanis vsi sunt milites, vnde etiam russati vocabantur*: quod Trebellius in Claudio confirmat, apud quem legas *tunicas russas militares*: & Nonius ex Varronis fragmento in voce *Torques: tela dextrà vibrant, russati emicant*. Sic Lacedæmonios
1. cap. 12. auctor est Agellius puniceis vestibus indutos fuisse cùm in certamen descenderēt, quem ritum & simul eius causam pulchrè hunc in modum Aristoteles apud Suidam explicat *Aristoteles ait Lacedæmonios punicea veste ad bella vti, tum quia color ille virilis, tum quia sanguineum illud in tictura, sanguinis ipsius fluxum assuefacit contemnere*. atque omnino cum Aristotele conueniunt Plutarchus
lib. 8. cap. 6. in institutis Laconicis, & Aelianus in libris variæ historiæ; nec si
lib. 11. cap. 6. Valerius Maximus vtramque causam non complexus est, propterea ab illis in ea dissentit, quam de sanguinis & vulnerum occultatione attulerunt, imo aliquid non pœnitendum addit eorum sententiæ, nam *ad dissimulandum* inquit, *& occultandum vulnerum suorum cruorem, puniceis in bello tunicis vtebantur* Lacedemonij; *non, ne ipsis aspectus eius terrorem: sed ne hostibus fiduciæ aliquid afferret*. At vero Xenophon de hoc Lycurgi instituto loquens,
lib. de Repub Lacedæmon. quasdam eius rationes affert, quas moralibus istis, quæ apud Aristotelem, & Valerium leguntur facile prætulerim, si bonâ mihi horum veniâ istud facere liceat; ita enim hic *ad armorum certamina huiusmodi quædam excogitauit. stolam eos purpuream habere voluit, & scutum æreum, existimabat enim genus hoc vestis minimè cum muliebri commune quicquam habere. Nam & celerrimè splendidum redditur, & sordes tardissimè contrahit*. Cæterum quod isti de Lacedemonijs dicunt, Plutarchus videtur etiam de alijs Græciæ populis affirmare, cùm de Philopœmene scribit, eū milites suos adornatos, & instructos in Theatrum duxisse ἐν ταῖς στρατιωτικαῖς χλαμύσι καὶ τοῖς φοινικοῖς ὑποδύταις *in sagulis militaribus, & puniceis tunicis*: quin etiam Silius illud idem Carthaginensibus attribuit

rubræ velamine vestis
Arserat in pugna visum occuluisse cruorem.

cuius stratagematis cùm non ita cæteris nationibus in mentem venisset, singulæ prout impetu ac consuetudine ducebantur, alterius coloris vestes vsurparunt Thraces *pullas*; Aethtiopes candidas; Samnites *varias*, *& discolores*; Boij; & Insubres *auratas*

Galli

Galli denique *virgatas* cum torque aureo; sed in eo colorum delectu omnes præter Lacedemonios videntur aberrasse quando quidem vt inquit Aristophanis Scholiastes φοινικὶς χλαμὺς πολεμική *punicea chlamys bellica*

Porro quia Romani sedulò cauebant, vt milites nunquam incederent nisi probè *cincti caligatique*, eo quod *discinctos* vel Cæsaris exemplo qui hoc nomine, Ciceroni, non minus quam Sylle imposuit, haud ita fortes ac strenuos esse censerent; hoc ipsum militibus nostris etiam obseruandum est. Sed ea tamen moderatione, ne statim velut datà licentia in mollitem diffluant, adeoque nitidi, & compti fiant, vt non amplius *Phryges* sint sed *Phrygiæ*. Neque enim omnes ita sunt præsenti animo, & exercitatione in dubijs rebus æquè ac in prosperis, vt quemadmodum de militibus suis iactare solebat Iulius Cæsar *etiam vnguentati, & calamistrati bene pugnare possint*; cùm nulla res magis animos frangat, & remittat, ac studium eiusmodi deliciarum, quas vel Medea ipsa in iuuenibus detestatur

15. *Ac demum quis cultus in milite probetur, vbi de pellium vsu castrensi.*

Sint procul à nobis iuuenes, vt fœmina compti,
Fine coli modico forma virilis amat.

rectè enim, & more suo fortiter diuus Chrysostomus, *mollis vestis dissoluit rigidam animam, & si frigidum corpus assumat, & asperum, facile per eiusmodi molliciem delicatum reddit, & fragile*. Propterea que Heroibus illis quos nulla in vitium cupido traxit, nulla voluptas pellexit ad Luxum, vsitatum erat *ferarum pellibus vestiri*, maximè vero Leonum, Vrsorum, Luporum, Tigridum, Pardalium, ac Lincum quemadmodum de *Hercule, & Aiace Telamonio* Pindarus asserit; de *Aenea, & Niso*, Virgilius; de *Cadmo*, Ouidius; quin etiam pellis leonina certatoribus pro *brauio* concessa fuit æneide quinta; & *xeniorum* loco pelles hospitibus, vt amoris, amicitiæque symbola donabantur; Inde Orpheus in Argonautis Pardalis pellem ostendit, aitque Chironis esse munus: præterea in pellibus *dormiebant*, *hyemabantque* præsertim in castris, quod fieri cœptum est apud Romanos, anno vigesimoseptimo supra trecentesimum ab Vrbe condita, vt colligit Ioannes Camers ad illud Titi Liuij *in Veiorum obsidione primùm sub pellibus hyemare cœperunt*. Idque à prima illa institutione diligenter subsequutis postea temporibus obseruatum fuit, non modo in Cæsaris mili-

Æneid. 8. & 9
3. metamor.
dec. 1. lib. 5.

tia,

3. Annal. tia, sed sub Nerone, & in hyeme sæuissima, de qua Tacitus *retentus omnis exercitus sub pellibus, quamuis hyeme sæua adeo, vt obducta glacie nisi effossa humus, tentorijs locum non præberet*; & post Neronem, sub Theodosio Hispano disciplinæ militaris obseruantissimo, quem Latinus Pacatus commendare volens, *summatim*, inquit, *tuum illud attingam, cum patre diuino, castrense collegium, hyemes actas sub pellibus, æstates inter bella sudatas*; quin etiam milites ipsi pelliceis, coriaceisque vt plurimũ vestibus vtebantur, vt Iosephus Castalio pluribus ad istud Rutilij Numatiani confirmat

In panegyr.

lib 2. Itiner.

Ipsa satellitibus pellitis Roma patebat,
Et captiua prius quàm caperetur erat.

De 4 Consul. Honorij. Et eodem vsus epitetho Claudianus.

Castra, inquit, *cruore natant, moritur pellita iuuentus,*
Pars morbo, pars ense perit.

scilicet aspero illo cultu optimè colebatur à Romanis militaris disciplina, quæ nusquam citius aut turpius expirat, quàm in luxurioso vestium ornatu, & inter molles, fractosque elegantioris amictus studio, & vestium nitore milites. Quod vt *Vespasianus* Imperator præclarè intelligebat, sic iuuenem quendam odoribus delibutum, acturumque sibi gratias de præfectura, qua donatus fuerat torue respiciens *maluissem*, inquit, *Allium quam vnguenta suboluisses*, & diploma confestim reuocauit: cui facto simile quoddam narratur *Andreæ Gritti* Reipublicæ Venetæ Quæstoris designati, cùm delicatulo cuidam spirantique fragrantissimos odores, qui ab eo præfecturam aliquam in bello, quod tunc parabatur sibi dari postulabat, *si mihi vis*, respondit illi, *operam tuam addicere ex duobus elige Remum, vel Ligonem*, iudicans hoc pacto se nulli officio idoneum illum habere, quàm remigis, aut fossoris: tantique semper fecerunt præstantissimi Duces, eius in bello modestioris cultus obseruationem, vt militibus suis exemplo præire non recusarint, quemadmodum certè fecisse ex antiquioribus dicuntur Philopoemen, Agis, Gilippus Annibal, Agesilaus, & Romani omnes qui vt inquit Ammianus *non indumentorum vilitate à militibus gregarijs discrepantes, opposita virtute cuncta superarunt*; Ac inter nostros etiam Christianos Heroas, *Godifridus Bullionius* pomparum eiusmodi adeo negligens fuit, vt eũ Regem iam factum, in obsidione Vrbis *Assur* hærentem, aliquan-

libro 13.

do

do Reguli vicini qui gratulatum veniebant, omnino gregarij militis habitu, & ſacco ſtramine pleno, humi inſidentem, ſuoſque quos pabulatum miſerat expectantem, offenderint; quæſiuerint, que non ſine ſtupore, *cur tantus Princeps, & tam admirabilis Dominus, qui ab Occidente veniens totum concuſſerat Orientem, & regnum maximum in manu valida occupauerat, ita ſederet inglorius, vt neque tapetia, neque boloſerica, circa ſe more haberet regio; nec ſtipatus ſatellitibus armatis, formidabilem ſe præberet accedentibus*. Indeque Priſcus Rhetor Attilam miris laudibus effert, quod eius veſtis nihil habebat in ſe, quo ab aliorum veſtibus dignoſci poſſet, *niſi quod erat pura, & impermixta*, & quidem ſi Plato à Dionyſio Siciliæ Tyranno ad cœnam vocatus, veſtem purpuream recuſauit, teſtibus Suida, & Laertio verſibuſque his tragicis vſus eſt.

Vvillermus Tirius lib. 9. cap. 20.

libro 2.

ὐκ ἂν δυναίμην θῆλυν ἐνδῦναι στολὴν
Ἄῤῥην πεφυκὼς καὶ γένους ἐξ ἄῤῥενος.
Effeminata veſte non poſſum tegi,
Cum ſim vir natus virili ſtemmate.

quanto minus id facere conuenit præſtantiſſimos Duces, quibus Scytharum exemplo, quod inquit Proſper Aquitanicus.

lib. de prouidentia.

Oſtro contempto & vellere Serum
Eximius decor eſt tergis horrere ferarum

ſed dum curioſam indumentorum, immoderatamque, & laſciuã elegantiam in militibus exagito, non idcirco iiſdem perſuadere velim, vt pannoſi, & ſqualore, ac pedore obſiti incedere debeant, nam vt inquit Horatius

Non ego auarum
Cum veto te fieri, vappam iubeo, ac nebulonem.

Quare ſi quis erit ſordente circa collum indusio: veſte diloricata, malèque præcincta; viliſſimo, ac lacero cum pallio; diruptis, caligis, ſoleis effractis, capillo impexo, aut diſturbato; vultu puluere, aut ſorditie, & illuuie obſito, is nedum mendici loco apud me vnquam erit, tantum abeſt, vt militis; & è contra non ſtatim eius viri virtus in dubium reuocanda eſt, cui veſtium nitorem, ac perſonæ ſuæ munditiem, cordi eſſe depræhendimus, cùm ex Suetonio Iulius Cæſar circa corporis curam moroſior fuerit, & cultu notabilis, & munditiarum etiam lautitiarumque ſtudioſiſſimus; quem morem in conflictu bellorum

parit

pariter retinuit, in quibus quo suis facilius innotesceret, nouo colore amictus, & diuerso armorum habitu insignis ante prima signa prodibat, quod equidem tantum abest vt damnari debeat; quod si cum decore, & moderatione fiat, summopere potius laudandum videtur, quia duces hoc nouo, & peregino habitu, facilius militum oculis obuersantur, illisque animos faciunt, quocumque iusserint fortiter irrumpendi. Nempe eam ob rem Lucullus cum thorace squamoso, & amictu purpureo præliari solebat

Totus collucens veste, atque insignibus armis.

& *Alexandrum* Macedonem multum quidem regio habitu Siculo amiculo, & lineo thorace, duplicataque, & ferrea casside verendum, arma insuper alia gemmis, auroque distincta exornabāt: neque vllus vnquam phaleras pugnæ tempore in Imperatoribus damnauit, quibus licet auctoritas sit pro ornatu, phaleræ tamen maiestatem augent, etiam apud illos, qui vt Nausicaa faciebat, viros ex vestibus non æstimant. Et hodie nulla res æque sollicitos habet nostros Imperatores, quorum non equos modo videre est instratos auro, pictisque frœnis, & Ephippijs, sed ipsi etiam cum illis insident, cristarum sinuosis voluminibus augustiores videri volunt; balteis etiam ad id vtentes quorum materia, vix inter gemmas, & auri filamenta pretium sui prodit: sagisque, & paludamentis, quæ operibus acu pictis, aureisque tortilibus funiculis in squamas Phrygionicas elaborata, ac interspersa micantibus argenteis laminulis, fulgore spectantium oculos perstringant, dum ipsi celeriter huc, & illuc volitant in camporum planicie
lib. 2. num 4. non multum illis dissimiles, de quibus dicebat Corippus.

promuntque, feruntque

Augustas vestes, pretiosaque cingula gemmis

16. *Denique in armis, quæ non tam pretiosa, ac ornata esse debent.*

Imo vero præclari multi Duces, vt Sertorius, Philopoemen, Brutus, Alexander, Cæsar, & alij milites suos *armis, auro, argentoque cælatis*, & sagis præterea ornatu, ac colorum varietate conspicuis, vti voluerunt vnde celebres sunt in historijs *Argyroaspides* Alexandri milites, quorum arma, scutaque, & equorum phaleras argento induxit, vt gloriæ suæ, exercitus similiter ornamenta conuenirent: & *Iulius Cæsar* apud Suetonium milites habebat tam cultos, vt argento & auro expolita arma, gestare illos

fineret, non minus ad ſpeciem & ornatum, quam vt metu damni ingentis, illorum tenaciores eſſent in prælio: quin video etiam inferiore æuo principum arma margaritis gemmiſque diſtincta fuiſſe, quod Capitolinus de Maximino notat *fecit, & galeas gemmatas, fecit & buculas*; Claudianus ſimiliter meminit armorum, quæ ſolerter luxuria gemmis exornauerat 2. de laudib. ſtilic.

Quin & Sidonias chlamydes, & cingula baccis
Aſpera, gemmataſque togas virideſque smaragdis
Loricas, galeaſque renidentes hyacinthis,
Geſtatoſque patri capulis radiantibus enſes.

Atque vt obiter notem multa quæ ad eiuſmodi conſuetudinem ſpectant, inualuerat quoque illis temporibus conſuetudo, arma *inaurandi* quemadmodum ex Trebellio patet in vita Claudij Imperatoris, vbi profert epiſtolam Valeriani ad Zozymionem procuratorem Syriæ, qua præſcribit certum ſalarium Claudio nondum Imperatori, ſed Tribuno Martiæ quintæ legionis, dandum, & inter alia *caſſidem inauratam vnam, ſcuta chryſographata duo*. Imo vero Alexander Seuerus, quo nemo in Imperatoribus laudatior, *fecerat ſibi argyroaspidas, & chryſoaspidas* milites, referente Lampridio, & Corippus Poëta Africanus dixit lib. 4.

Fulgebant rutilo pilis splendentibus auro.

Quamuis ſi pedem referre velimus in antiqua tempora, inueniemus quoque non illa eo armorum ornatu caruiſſe, qui à gemmis, & auro petebatur, ſecus enim non dixiſſet Ouidius 4 de Ponto eleg. 4.

Scuta sed & galeæ gemmis radiantur & auro.

nec Statius illud de bello Thebano, quod geſtum fuit anno ante vrbem conditam. CCCCLXXXI. vſurpaſſet li. 8. Thebaid.

splendent clypei, pharetræque decoræ
Cingulaque, & nondum deforme cruoribus aurum.

vt nec ſanè paulo poſt ita loquutus fuiſſet,

Surgentes etiam num humeros, & leuia mater
Pectora, tunc auro phaleras, auroque sagittas
Preſſerat, & mixto conum crispauerat auro.

Quid plura ſolebant veteres in dente viui adhuc Elephantis ſculpere turres, munitiones, pugnas, & eiusmodi alia, ſi tamen fide digna ſunt, quæ Philoſtratus maxima mendacia longè maioribus ornans, & exponens, afferre ipſe in ſuo Apollonio ſolet: Hæc au-

tem cum ita sint, miror magis, *sub Maximiano Cæsare*, vt Ammiani verbis vtar, *vallo Regis Persarum direpto, gregarium quendam post sacculum Parthicum, in quo erant margaritæ repertum, proiectis imperitià gemmis, abijsse pellis nitore solo contentum*. Verùm quàm rectè sapienterque luxuria hæc in castra violenter irruperit, exēplo quondam fuit Mithridates, qui exercitum suum inauratis, & superbis armis nitidum, Romano victori succubuisse animaduertens, abiecto vario illo splendore rerum quæ neque tegunt, neque vulnerant, chalybe ferroque eundem muniuit. Quod item vsurpatum à Glauco fuisse auctor est Homerus, vbi illum inducit arma sua *aurea*, cum *ferreis* Diomedis permutantem: nam etsi omnium auctorum consensus Glaucum stultitiæ insimulet, quod aurea arma dederit sibi reddenti ærea: Plutarchus tamen aduersus stoicos scribens, prouerbium inde natum χρύσεα χαλκείων huc torquet, vt dicat nō admodum iniquam fuisse permutationem Glauci, propterea quod arma *ferrea* magis sint vsui pugnaturis quam *aurea*; quæ multo aptiora sunt ad prouocandam hostium cupiditatem, quàm ad corpus muniendum aduersus plagas, & vulnera. Vnde prisci illi Macedones non auro, neque discolori veste, sed ferro & ære, fulgentes describuntur à Curtio; eademque ratione Lycurgus omnem auri vsum castris amouit; & Romani sua, horrida, ac tantum bene Samiata esse voluere; vt Metellus in bello Iugurthino, & Scipio apud Numantiàm: non enim *vestium nitor* inquit Vegetius, *vel auri argenti, gemmarumque copiæ, hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum*. Quod Annibali, & Mutio Sfortiæ dubio procul in mentem venire debuit, cùm hic Alphonsi Neapolitani exercitum, quo nihil erat splendidius irrisit; ille vero, vt refert Macrobius Antiocho ingentes copias, & suorum militum arma, materià ipsà, & super inductis gemmis, monilibusque pretiosa ostentanti, & querenti an Romanis putaret satis esse hæc omnia, ita respondit, vt etiam eiusmodi militum imbelliam, ac ignauiam eluderet, *planè enim* inquit *satis esse credo Romanis hæc etsi auarissimi sint*. Nouerat scilicet vterque, Darij milites qui hastas argento exornatas spiculaque auro præfixa gerebant, totque secum diuitias & impedimenta trahebant, momento temporis cessisse in prædam Macedonum aciei, toruæ quidem illi, & incul-

lib. 22.
ib. 3.
lib 1. cap. 13.
2. Satur. c 2.

tæ, sed clypeis hastísque per immobiles cuneos, confertaque virorum corpora conglobatæ in phalangem, seu agmen stabile, quo Paulus Aemilius dum cùm Perseo confligeret, nihil terribilius esse dixit. Nec aliunde Papyrius Romanorum Imperator argumentum sumpsit, confirmandi suos milites ad pugnam aduersus Samnites, quàm ex ornatu superfluo quo ipsi suis in armis vtebantur; aduocata enim cõcione, & multa de vniuersi genere belli, multaquæ de Samnitium apparatu vana magis specie quam efficaci ad euentum disseruit, mox vero addidit *haud cristas vulnera facere, & per picta aurataque scuta transire Romanum pilum; & candore tunicarum fulgentem aciem, vbi res ferro geritur cruentari: auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo profligatam, eaque spolia victori hosti honestiora quàm ipsis arma fuisse*.

His igitur de causis, optime Pescennius Niger iussit *omne argentum submoueri de vsu expeditionali*, nec aurum aut gemmas portari à milite in aciem voluit, qui longe rectius fecisse videbitur si *Pyrogopolinicis* Plautiniani instar summo studio curauerit 17. *Quam bene Samiata & splendida.* Spartianus in eo.

vt splendor suo clypeo sit clarior
Quam Solis radij esse, olim cùm sudum est, solent.
Vt, vbi vsus veniat, contra conserta manu
Oculorum perstringat aciem in acie hostibus.

& similiter vt reliqua sua arma æque nitida sint, ac bene curata, & fulgore quodam coruscantia. Hæc enim honestissima ambitio est, cui sine vitio indulgere potest, hæc cultus elegantia, quam absque ignauiæ suspicione procurare debet; imo vero cui nisi studeat, rudis ac iners, & prorsus officio militis præclarissimo quod sustinet, indignus habebitur: nam vt inquit Vegetius *quis militem credat esse bellicosum, cuius dissimulatione arma situ ac rubigine fœdantur?* nemo vnquam opinior tam inconsideratè & stultè de rebus existimabit, nisi qui cæteros artifices laudet, quod suæ cuiusque artis instrumenta situ, ac rubigine consumi permittant: quod cùm ab illorũ consuetudine sit prorsus alienũ, quanto magis à militibus abesse debet, qui Xenophontis suasu decorum sibi fore in bello morientibus existimare debent, *si pulchris, nitidisque in armis occubuerint*. Quamobrem non aliud sane epithetum frequentius illis ab auctoribus optimis tribuitur, quàm illud, quo lib. 2. cap. 14.

fulgentia, splendida, radiantia, & id genus nominibus alijs appellantur, vt ex vno Virgilio conficere possem, si quemadmodum licuit Tiraquello tria, aut quatuor folia insumere, in texendo rerum omnium indice, quibus vox ipsa *nobilis* pro epitheto adiuncta fuerat; ita mihi honestum esset, omnes Virgilij versus adducere, qui certè plurimi sunt, in quibus *fulgorẽ splendoremq;* nusquam ab armis seiunxit. Sed nolo tecum signatis tabulis agere Ludouice Comes, nisi cùm res non adeo trita est, quin probationibus illustrari absque tædio possit, hæc vero ita frequens est apud Virgilium, & alios cùm Poetas tum Historicos, vt ex eo euidentissimè pateat, militem nullius rei æque sollicitum esse debere, ac nitoris, & cultus, qui in armis impenditur, vt fulgeant

Sole lacessita, & lucem sub nubila iactent.

Quare vnum tantum, aut alterum eius *splendoris* exemplum profero ex diuersis Poetis, primumque ex Accio in *Epinausimache*.

Ab classe ad Vrbem tendunt, neque quisquam potest
Fulgentium armùm armatus ardorem obtui.

de 3. consulat. magis tamen expresè Claudianus

perstringit ahena
Lux oculos, nudique seges Mauortia ferri
Ingeminat splendore diem

idemque secundo in Rufinum.

implet Thessaliam ferri nitor

libro 2. & grauiter suo more Lucanus

Vt procul immensam campo consurgere nubem,
Ardentesque acies, perculsis Sole corusco
Conspexit telis.

Nec vero frustra id ab antiquis curatum fuisse, manifestum est, siquidem milites vibrissantibus illis radijs, micantibusque armorũ scintillis circundati, duplo quam sint, truculenti, ac terribiles apparent; multæque eiusmodi species per oculos in animum delapsæ, perterrere aduersarios solent. Ex eoque fluxit Onosandri

capite 29. præceptum, vt milites priusquam ad manus veniant, sublatis denso agmine supra capita sua gladijs, vibrent eos continuo, ac crispent ad Solem, quoniam *expositæ cuspides, fulgentesque enses Solis radijs elisi, ac perculsi, mutuà coruscatione horrendum quasi belli fulgur vibrant, & eiaculantur*, vt merito Plutarchus; inter alia,

quæ

quæ Romanos milites consternarunt in pugna contra Parthos,
fulgorem armorum recenseat, *tum illi*, inquit, *rutilare visi galeis* lib. 3. cap. 3.
loricisque ex Margiano ferro factis, coruscante, & refulgente; idem-
que Florus videtur asserere de Cimbris profligatis à Mario, nec
his dissẽtanea sũt quæ Nicetas scribit in Isaaco Angelo: cùm qui-
bus facit etiam Cassiodorus dum inquit *arma bene construere, est*
salutem velle omnium custodire, quia prima facie ipsis terretur inimi- 7. varior. e-pist. 18.
cus, & incipit animo cadere; proptereaque rectè monebat Vege- lib. 1.
tius, vt *hostes solo fulgore armorum, non vestium nitore terreantur*,
quod facili negocio fieri posse contendit Onosander, si gladiorum
mucrones probè acuantur, etsi galeæ, loricæque frequenter ab-
stergantur. Quamobrem videre debet Imperator vt exercitus ar-
mis splendentibus fulgeat, nam etsi Vegetius, huiusce rei curam,
paulo conuenientius Decurioni committat, cuius officium esse
dicit, *cogere milites loricas suas, contos, & cassides frequenter* lib. 1. cap. 14.
tergere, curare, & samiare: videor mihi tamen apud Vulcatium le-
gisse Auidiũ Cassium legionibus Syriacis præfectum, singulorũ ar-
maturã, septimo quoque die lustrare solitũ, eademq; etiam diligen
tià vestes illorũ, & calceamenta explorasse; quod itẽ fecisse dicitur
Maximinus, Tyronũ Legioni ab Alexandro Seuero præpositus.

Decori vero huius seruandi studio, frequentes erant in exerci-
tu *ἀκονηταὶ* *Acutiatores, Samiarii, Cotiarij* varijque alij artifices, qui 18.
cretà samià arma, ferramenta, spicula militum, ad nitorem frica- *Cuius rei gratia acutiatores olim in exercitu fuerunt.*
bant, tergebantque; atque exasperabant gladiorum & iacu-
lorum aciem, & cuspides, quare de illis intelligendi sunt Statius

Horrentesque situ gladios in sæua recuruant
Vulnera, & attrito cogunt inuenescere ferro. Thebaid. libro 3.

& Cornelius Tacitus, apud quem Sceuinus Pisonis in coniura-
tione contra Neronem socius, pugionem templo salutis in Etru- 15. Annal.
ria detractum *promptum vagina vetustate obtusum increpans aspe-*
rari saxo, & mucronem ardescere iussit: & ab hoc vsu *Samiare*
verbum militare factum est, & *Samiatores* Leoni Imperatori sunt
qui omnes acies ferreas exacuũt, aut poliunt: nã in epistola Aure- de apparatu bel. cap. 3. num. 2.
liani ad tribunũ militum *ferramẽta samiata* hoc sensu reperimus
siue quod in *Samo* vt auctor est Nonius hoc artis genus præci-
pue claruerit, siue quod *terra Samia* ad istud muneris vsurparetur.

Quæ diligentia quoniam his temporibus desueuit, quibus Sa- 19.

Nūc vero singuli sua ad illam habent secreta.

miatores frustra in exercitu requiras, vbi ab inuentis fulminalibus nulla illis emolumenta relicta sunt; singuli propterea milites arma suaà rubigine vendicare non vna re conantur; alij enim frequenter *oleo* hæc illinunt, quod vt putredini minimè obnoxiū sic rubiginem non contrhait: alij *smirio* lapide quem antiquis ignotum fuisse multorum opinio est, vel croceo quodam alio an potius glebà quæ *Tripolis* vulgo dicitur, multoque smiride mollior est, & aliquando *Tartaro*, in tenuissimum puluerem tritis, ea læuigant & polliunt: eo ferme modo quem expressit Cassiodorus in uarijs cùm inquit *splendet claritas in armis expolita, vt intuentium facies fideli puritate restituantur; quorum margines in acutum tali æquitate descendunt, vt non limis composita, sed igneis fornacibus credantur effusa: & hæc arma atra cotis emundat, & minutissimus puluis industriosè detergit, vt speculū quoddam virorum faciat ferream lucem*. Plinius vero ferrum à rubigine defendi scribit *cerusà*, & *gypso*, & *liquida pice*; sed quomodo cerussa fieri possit non explicat, tamen qui *oleum ex cerussa* conficere norunt absque aceto, eo perlito rubiginem arcent; quam virtutem tribuunt insuper *sepo ceruino*, *& pingui* quod *ex Bubulis unguibus* educitur, quamquam certiori huius quam reliquorum omnium experimento. Nisi forsan vtilius esse quis credat, plumbum in ferreo mortario diligenter subigere in tenuissimum scobem, addito pauco oleo de spica, & eo veluti vnguine ferrum aut chalybem illinire: hoc enim modo contendit Mizaldus arma quæuis ferri posse per aquas, & vaporosum aerem, ab omni æruginis & ferruminis labe immunia. Nec iniurià sanè homines prouidi, tot aduersus rubiginem armorum, remedia commēti sunt, cùm fulgor illorum nusquam obliteratus, maxima semper apud omnes in commendatione fuerit.

centur. 8. ar-47.

20. *Et armorum thecas, ac integumenta, quæ antiquis etiam fuerūt & qualia.*

Indeque, vt semel expolita diutissimè nitorem conseruarent, varia cùm à nostris, tum vero & ab antiquis illorum integumenta, ac Thecæ, & inuolucra quibus tuta à puluere, alijsque sordibus permanerent, excogitata sunt; nam Romani, aduersus pulueris, & aquarum iniurias, gerebant, scuta suis inuolucris tecta teste Cæsare in bello Gallico, vbi suos tam inopinatò circumuentos à Neruijs fuisse refert, vt non modo ad insignia accomodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque detrahenda tegumenta,

libro 2.

tem-

tempus defuerit, indeque Plauti iocus in Bacchidibus

Nequam oportet esse scutum, integum entum improbum est.

præterea ex eodem ritu notat Homerus, antiquos solitos fuisse hastas intra columnam ligneam reconditas asseruare, non autem vt nunc fit iacentes, aut pendulas: sic enim ille in primo errorum Vlyssis *hastam quidem ferens posuit ad columnam longam intra Thecam hastarum, vbi multæ aliæ stabant Vlyssis in mari ærumnosi*: & ex eo Virgilins æneide duodecima

Exin quæ medijs ingenti adnixà columnæ
Aedibus adstabat, validà vi corripit hastam.

cum alioqui in bello otiosis, aut dormituris militibus hastas terræ insigi solitas demonstret, ἐν σαυρωτῆρι quod Eustathius ferramentũ quoddam interpræatur in quo humi defixo collocabantur hastarũ calces; sed mallem ego cum alijs sentire, illud de posteriori parte hastę esse intelligendũ, quam antiqui etiam præpilabãt, quo facilius humi defigeretur, vt ex illo Virgilij patet *stant terræ defixæ hastæ*. Cæterũ vt hastarum theca quã aliquoties Homerus *syringa* vocat, cõmuniter Iulio Polluci & alijs dicebatur δουροθήκη, sic Luctatio ad illud Statij *cœlestibus implet coryton telis, corythus* theca est arcus solius sicut *pharetra* sagittarũ, & *sagma* scuti, & à theca *thecatũ* arcũ dixere Sidonius, & Iornãdes; de *vagina* autẽ monere superfluũ hic videri posset, cũ nemini ignotũ sit, thecã illam esse, qua gladij tegũtur iuxta illud Claudiani *gladiosque tegat vagina minaces*; cui contrarium est quod habet Papinius in Thebaide.

iliad. 20.

Aeneid. 6.

in 9. Thebaid

lib. 1. epist. 2.

de nupt. honor.

Exuerat vaginà turbidus ensem,
Aptaratque neci.

Vt etiam notum esse arbitror quod antiqui lautiores conditoria gladiorum habebant *eburnea*, itemque capulum gladij, vt notat Theopompus apud Pollucem, qui ex Euripide & Menandro refert, eundem aliquando fuisse *aureum*; præterea in eo cælata sui generis insignia gestabant, & quo elegantiori modo poterant, cõfigebant hunc pretiosis clauis argenteis, aureisue, ac gemmatis alijs delicijs; sed tenuiores, aut etiam qui fortioribus quàm speciosis armis pugnare mallent *corneum*, aut *ferreum* capulum aptabãt. Ex quibus colligere vnicuique promptum est, quàm insigni curà veteres omnes prouiderint, nequid sordium, aut detrimenti, arma sua contraherent, vnde tanto diligentius tyroni nostro enitendũ

lib. 10. c. 31

 est,

est, ne hac in re quæ omnium facillima est, & honestissima, inferior ipsis existat, sitque minus quàm Alexandri Seueri milites φιλόκαλοι περὶ τὰ ὅπλα illi vero quod notat; Lampridius erant *vestiti honestè, calciati etiam ad decorum, armati nobiliter, equis etiam instructi, & ephippijs, ac frænis decentibus prorsus, vt Romanam Rempublicam intelligeret, quicumque Alexandri vidisset exercitum.*

XXIX.

I Denique abstinentia à furtis quorũ licentiã multi populi fecerũt quasi bellorum essent rudimenta:

Vltima denique probitatis species quam in milite desideramus *abstinentia* est, de qua habetur laudabile istud D. Ioannis Baptistæ præceptum, ad milites qui ad eum veniebant, vt baptisarentur, edocerenturque de rebus necessarijs ad salutem, *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti estote stipendijs vestris.* quibus verbis prædas iniustas agi vetat, quia *concussio* ex Cuiacio & legum peritis, *est timor iniectus extorquendæ pecuniæ aliusue rei causâ*; non vero militiam damnat à qua Deus titulum sibi *exercituum* desumpsit, Dauidemque hominem secundum cor suum, & centuriones multos elegit, quorum fidem, & sacras largitiones reliquorum operibus præferret. *Neque enim militare delictum est*, vt inquit D. Ambrosius, *sed propter prædam militare delictum est*, quemadmodum vt res sunt hodie & tempora, istis militibus vsu venit, per quos bellum geritur, hominibus plerumque furciferis, intestabilibus, & profligatis, qui cum neque ingenium, neque manus suas honestis artibus assuefacere, & exercere velint; quod in ciuitate, moribus, & legibus bene constitutà, nec audent, nec possunt, id totum in castris sibi licere arbitrantur:

In sermonib.

Æneid. 6.

Semperque recentes
Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.

quasi ex Solonis instituto, societatem latrocinandi causà contrahere possent; aut in illa tempora, & loca recidissent, de quibus scribens Thucidides historicorum omnium qui in Græcia floruerunt longè clarissimus, Græciam inquit vniuersam paulo ante sua tempora potentiorum latrocinis, & direptionibus infestam, nec propter furta vllam infamiam contractam fuisse; sed qui terrà marique obuios haberent, ab ijs sine contumelia petere consueuisse, *an latrocinium, an pyraticam exercerent*, digni profectò homines qui non in Græcia virtutum omnium parente; sed in *Somatia* prouincia illa à Cœlio Calcagnino ex ingenio descripta,

Initio lib. 1.

viue-

viuerent; vbi fures pro supplicio, quod illic *plumarium* audit, extendebantur plumeis puluillis, pendẽtesque ab obscillis, in auras die vna iactabantur. Penes *Lacedæmonios* quoque sobrios, & acres viros, non pauci, neque ignobiles scriptores, inter quos est Agellius vsum fuisse, atque ius furandi dicunt; *idque à iuuentute eorum,* lib. 11. c. 18.
non ob turpia lucra, neque ad sumptum libidini præbendum, comparandamue opulentiam, sed pro exercitio disciplinaque rei bellicæ factitatum; quod furandi solertia, & assuetudo acueret, obfirmaretque animos adolescentium, & ad insidiarum astus, & ad virgilandi tolerantiam, & ab obrependi celeritatem. Quem morem obtinuisse pariter apud *Aegyptios*, inditio est elegans narratio Diodori Siculi in primo Bibliothecæ, vbi refert eiusmodi populos artem factitasse *clepticam*, & deditos huic studio discipulos nomina dedisse πρὸς τὸν ἀρχιφῶρα siue *apud archifurem*, aut *principem furum* & Strabo idẽ de *Lusitanis* memorat; quemadmodum etiam in pa- lib. 3.
negyricis Maximiano, & Constantino dictis frequenter notantur latrocinia *Francorum Alemannorum, & Saxonum*; quibus similia committebant, apud Ammianum Marcellinum *Isauri, qui ex la-* lib. 14.
trociniis occultis, & raris alente impunitate adolescentem in peius audaciam, ad bella grauia proruperunt; hodieque eo furti genere vtuntur in Syria, & Aegypto *Arabes*; & in Scithia *Tartari*; quinimo *Cilices* ex Tullio in Manliana idem exercuerunt: & vniuersè loquendo ad Tarquinij vsque tempora, latrocinium maris, vt Iustinus auctor est, gloriæ ac honori habitum fuit, & ipsa vox *hostis* veteri latio, nihil nisi *externum* significat; vt inde coniectare quis possit primitias olim, & rudimenta bellorum furta fuisse, maxmè cùm idem quod Agellius, Xenophon asserat, in afferenda ratione, De Repub.
cùr Lycurgus furandi licentiam Spartanis fecerit, *nimirum*, in- Lacedæmon.
quit *patet eum qui aliquid furto sit ablaturus necesse habere, vt noctu vigilet, interdiu fallat, insidias locet, atque etiam exploratores paret, si quidem aliquid accepturus sit. Quamobrem pueros ad hæc omnia condocefaciebat, quod eos ad parandum commeatum solertiores, adeoque bellicosiores facere vellet*: & ambobus illis pariter consentit Heraclides ita de Lacedæmonis loquens *assuefaciunt item* lib. de polit.
pueros ad furandum, & deprehensum flagris cædunt ἵν᾽ ἐκ τούτου πονεῖν καὶ ἀγρυπνεῖν δυνῶνται ἐν τοῖς πολέμοις *vt hoc rudimento edocti, labores, & vigilias bellicas sustinere possint.*

Ve-

2. *Sed malè cũ potius graui pœnareprimi debeãt inmilite potiſſimũ vbi quadam de delictis & ſupplicijs militatibus afferuntur.*

lib. 1. politic. cap. 5.

Verum cum apud humaniores omnes populos eiuſmodi conſuetudo antiquata ſit, non minus certè quã opinio Ariſtotelis, qui latrocinium inter venationis genera retulit, aut mos ille Germanorum apud, quos referente Iulio Cæſare, *Latrocinia nullam habent infamiam quæ extra fines ciuitatis cuiusque fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ causà fieri prædicant:* quanto magis exulare debet à caſtris, licentia illa res alienas auferendi, præcipue vero quæ commilitonum, aut amicorum ſunt; nam ab hoſtibus tantum abeſt vt plecti debeat, quod potius ſi ex legibus diſciplinæ fiat, laudem meretur, vtilitatemque in ſe habet non mediocrem. Quare vt de ſingulis breuiter moneam quid ſtatuendum ſit, neminem ita nouum eſſe arbitror in legibus, & inſtitutis hominum, vt neſciat, primum illud latrocinij genus quod in caſtris, decemque millia paſſuum prope, commilitones inter aut ſocios, vel amicos committitur, ad illud pertinere cuius auctorem tertio depræhenſum, omnes omnium fere populorum leges, & mores, plerique etiam primo, capite puniunt: nam quod lex Romana famoſos latrones ſtatim in crucem agit, non tam id de furibus quos Italia tota *ladri* noſtra vero lingua demptà literà *larones*, appellat, quàm de ſicarijs, & graſſatoribus intelligendum eſt qui vias publicas obſident, infeſtasque ſuijs maleficijs reddunt. Sed ne a furto militari diſcedã aduertendum eſt, delicta quæ à militibus pepetrãtur duplicis eſſe generis, quædam enim propria ſunt militiæ, & ab auctoratis militibus perpetrari tantum poſſunt; qualia ſunt emanſorum & deſerentium ſtationem, ordinem, ducem: aut eorum qui arma alienauerint, qui teſſeram hoſti prodiderint, qui fœdera turbarint, qui commeatũ interuerterint, & idgenus alia fecerint; quibus omnibus ſuplicia illa debentur ex vſu caſtrẽſi, quę à Modeſtino recẽſentur, nimirũ *multa pecuniaria, munerum interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, exauctoratio, ac ignominioſa miſſio* qua quis ob delictum ſacramento ſoluitur, aut militaribus inſignibus priuatur; deinde, & δεκατία id eſt *decimatio* de qua illud toties occurrit apud Liuium, & alios hiſtoricos, *cætera multitudo ſorte decimus quiſque ad ſupplicium lecti*; quanquam Cicero paulo ab ijs diuerſas octo poenas recenſet, quibus milites in caſtris multari ſolebant, videlicet *damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, & mortem.* Alterius vero

Digeſt. li. 49. de re milit.

pro Cluentio

vero generis delicta communia sunt militi, & cæteris alijs hominibus vt furtum ipsum, & stupra, ac adulterium quæ propterea iisdem legibus vtrobique in castris, & ciuitate puniri deberent, nisi strictior illa disciplina quæ in castris ob nimiam militum licentiam, & imminentis hostis periculum seruari debet, hæc in bello quàm in pace seuerius esse cohercenda suaderet, vnde Cato apud Frontinum *memoriæ tradit in furto depræhensis inter commilitones dextras esse præcisas*, & Modestinus eum qui aliena arma surripuisset gradu militiæ pellendum esse dicit. Sed istis acerbior vel saltem accuratior Polybius concludit, eorum qui *furto aliquid è castris abstulerint*, & qui falsum testimonium dixerint, aut in flore ætatis corpore suo abusi depræhenduntur, vel qui ter ob eandem culpam multati fuerint, horum inquam omnium pœnam fuisse ξυλοκοπίαν seu *fustuarium*; quod paulo ante dixerat ita fieri, vt Tribunus fustem capiens, condemnatum leuiter tangat, & delibet; *quo facto omnes qui in castris sunt ferietes alius fustibus*, alius *saxis* τοῖς ξύλοις καὶ τοῖς λίθοις *plerosque in ipsis castris occidunt*: neque hic lictores vlli aut carnifex alliiue ministri aderant, sed commanipularibus pœna illa exigenda committebatur quo tristior esset, & magis in animos penetraret exemplum. Quin etiam ipsimet militum gladijs, noxios pœnas sœpius luisse, frequenter apud auctores reperio, sic enim Tacitus *stabant pro concione legiones districtis gladijs, reus in suggestu per Tribunum ostendebatur, si nocentem acclamauerant, præceps datus trucidabatur, & gaudebat cædibus miles tanquam semet absolueret*; vel etiam ad palum ligabantur rei, *sagittisque* ab iisdem militibus configebantur, nam istius pœnæ mentionem facit Rufus in legibus militaribus; & exemplum præterea habet Paulus Diaconus libro historiæ decimo septimo; eo que ritu S. Sebastianus qui principatum primæ cohortis gerebat, iussus est a Diocletiano Imperatore ligari in medio campo, atque à militibus sagittari, vt obseruant Beda, & Vsuardus in martyrologio. Atque hæc ratio puniendi noxios per conmilitones, etiam num æuo nostro obtinet, dum Rei, vt apud Heluetios præsertim fieri amat, *hastis* trasfiguntur, aut reliquarum nationum instituto, *sclopetis* ab omnibus, aut delectis quibusdam commilitonibus, traijciuntur, quod militari vocabulo *Archibugiare* dicunt, sicut Ammianus cum idem signi-

lib. 1. cap. 4. strateg.

lib. de mil. Roman.

Annal. 1.

libro 19.

significare vellet his verbis vsus est, *prisco more militibus dedit occidendos*. Porro vt nemini fraudi esset sanctiones ignorasse quæ furta proibebant, Tribuni statim post metationem castrorum conuocabant omnem copiam, tam liberos quam seruos, & iuramento illos adigebant viritim, quod nihil è castris furto tollerent sed quidquid in illis inueniretur, continuo ad tribunum deferrent quæ verba Cintius libro tertio de re militari, plenius, & distinctius reposuit, ex antiqua formula quam hic non mihi omittendam duxi, cùm valde pulchra sit, & accurata, ac elegans, sic igitur lib. 16. cap. 4. Agellius *quum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusiurandum eos tribunus militaris adigebat, in verba hæc. In magistratu* C. L*ælij*. C. *filij COS. L.* Ve Corn. P. *Filij COS. in exercitu, decemque millia passum prope, furtum non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris numi argentei in dies singulos. extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vtrem, follem faculam, si quod ibi inueneris, sustulerisue, quod tuum non erit, quod pluris numi argentei erit, vt tu ad* C. L*ælium* C. *Filium COS. L.* Ve Corelium P. *Filium COS. siue ad quem eorum ius erit proferas: aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris, sustulerisue dolo malo, aut domino suo, cuium id censebis esse reddes, vti quod recte factum esse voles.* Sed posterioribus sæculis, quibus solemnis illius iuramenti vigor paulatim remiserat, variæ leges imperatorũ, eius in locũ suffectæ fuerunt, & pœnæ etiã ab illis arbitrariæ, ac plerũque fustuario nõ mitiores, militibus irrogatæ sunt. T*yberius* enim prætorianum qui Pauonem ex viridario sustulerat, capite puniuit; & P*escennius Niger* paulò remissius agens, decem milites qui raptum à commilitone Gallinaceum comederant, eà affecit ignominià, ne focum facerẽt, neue cocti quid obsonij comederent, sed pane & frigidis tantum vescerentur: imo vero antiquior ipsis *Sertorius*, vt disciplinam exemplis stabiliret, cohortem propter obscenitatem morum, & immodicas rapinas, ad vnum interfecit; quoniam fortitudo parum prodest, nisi innocentiæ, & æquitati coniungatur. *Mutius* tamen *Sfortia*, vt in pœna à flagitiosis exigenda, ducem bellique præfectum à seueritate vrbani Prætoris multùm differre existimabat, ita mitiori longè suplicio vsus est, in equitem cataphractum, qui Bononiensi Medico in castris artem profitenti, coccineam togam è tabernaculo noctu rapuerat,

ipsius

ipsum enim satis habuit eadē indutum togā, sed manibus post terga reuinctis, per stationes, & cōtubernia militum traduxisse, quod tamen ille adeo impatienter tulit, vt risu, & exsibilatione commilitonum lancinatus, ne reliquo ignominiæ dolori superesset, pugione seipsum transfoderit.

Nimirum vt hostes aduersariorum fortitudine, ita prouinciales, & socij, his exemplis in officio continentur; ideoque monebat sapientissimè Onosander, vt Imperator per socias regiones iter faciens, edicat, ne milites aliquid earum, aut attingant, aut corrumpant, tum quia omnis exercitus dum in armis est, immodestè permulta appetere amat, maximè vbi licentiā fruitur, & multæ se oculis vltro subijciunt commoditates, quæ vehementer titillant, & alliciunt impotentem habendi cupiditatem; tùm etiam quia sæpissimè contingit, vt abalienati diuertant animi sociorum, cùm de ijsdem rebus queri merito possunt, de quibus in Senatu Romano Locrensium legatus aliquoties hoc modo conquestus est, *quotidie capitur Vrbs nostra, quotidie diripitur, noctes, diesque passim omnia mulierum puerorumque qui rapiuntur, atque asportantur ploratibus sonant; nego domum vllam Locris, nego quemquam hominum expertem iniuriæ esse, nego vllum genus sceleris, libidinis, atque auaritiæ superesse, quod in eorum vllo, qui pati potuerunt, omissum sit.* Quibus incommodis, vt obuiam irent Aurelianus, & Theodosius Imperatores, ambo suis, vicarijs, & præfectis sedulo præcipiunt, vt non permittant milites esse possessoribus insolentes, manusque illorum hamatas à vi, & rapinis contineant; ita quidem vt non modo manus, sed ne vestigium ipsum pacato cuiquam nocuisse dicatur: *milites*, inquit postremus *tibi commissi, viuant cum prouincialibus iure ciuili: nec insolescat animus, qui se sensit armatum, quia clypeus ille exercitus nostri quietem debet præstare paganis*: quæ cuncta nonnunquam à Romanis tam arctè obseruata sunt, vt memoriæ traditum sit pomiferam arborem, quam in pede castrorum complexa fuerat metatio, postero die abeunte exercitu, intactis fructibus relictam: & Lampridius Auctor sit Alexandrum Seuerum, Parthicam expeditionē tantā sui reuerentiā, & disciplinæ obseruatione suscepisse, vt *non milites, sed Senatores transire dicerentur, quacunque iter Legiones faciebant, Tribuni accincti, Centuriones verecundi, milites amabiles erant, ipsum vero ob hæc tot &* tan-

3. *Vt socij ab iniuria, & depredatione immunes sint.* capite 6.

Cassiodorus var. cap. 4.

libro vltimo. *tanta bona prouinciales, vt Deum suspiciebant*: quod idem de Sullæ exercitu Paterculus memoriæ consignauit, *putares Sullam venisse in Italiam non belli vindicem, sed pacis auctorem, tanta cum quiete exercitum per Calabriam, Apuliamque cum singulari cura frugum, agrorum, hominum, Vrbium perduxit in Campaniam*. Scilicet vbi rigor ibi vigor, & honestas; atque hoc modo cohercita licētia vertitur in obedientiam, & securior fit rusticorum tranquillitas, paratiorque ad omnem rerum, & commeatuum abundantiam via singulis illuc vbi sunt exercitus, suas merces, tanquam ad emporium solemne conuehentibus, in quo se illas tutò, celeriterque distrahere posse intelligunt.

4. *Et exercitus commeaturibusque necessarijs abundet*

Quod nostris temporibus cùm nullibi gentium obseruetur, nisi forsan apud Thraces, aut reliquas illas nationes, quas à nobis non minus situ, quàm morum diuersitate, natura seiunxit, quis alteri causæ acceptum ferat? quod non vt Romani facere soliti sunt, exercitus nostros in remotissimas orbis partes transmittere, sed ne quidem in vicinas deducere, aut inter patrios fines, diu sustinere, atque alere, præ summà rerum, & commeatuum præsertim inopià possumus. Certè quin istud verum sit, dubitari non potest, ex ijs quæ quotidie videmus inter bellicos motus contingere; & etiamsi noua, ac domestica exempla non suppeterent, præclarum tamen est illud, quod de *Nicolao Fortebraccio*, qui ab exigua humilique statura *Piccinini* cognomentum tulit, historiarum monumentis proditum est. Narrant enim ipsum, ex nimia indulgentia, seu quod stipendia ad tempus non repræsentaret, milite adeo incontinente, & furari consueto vsum fuisse, vt quamuis edicto securitati castrorum prospiceret, multosque qui illam violarent supplicio afficeret, nunquam tamen mercatoribus ad castra sua satis tutus esset accessus. vnde penurià necessariarum rerum semper laborabat, tanti stetit illi aduersus præceptum illud Onosandri peccasse *erit etiam boni Imperatoris, curare, vt mercatoribus liber, & securus terra, marique annonæ conuehendæ pateat aditus, vt plena securitate impigri necessarias merces commodius apportent*. cuius ex aduerso quia se obseruantissimum præbuit, Scytarum Dux *Thamerlanes*, qui omnium quas, aut legimus, aut audiuimus maximas duxit copias, illud etiam præstitit, quod ne quidem in exiguis Piccininus vnquam assequi potuit, nimirum vt castra sua

capite 6.

mer-

mercatorum plena ſemper eſſent, abundarentque omnis generis annonà,& rebus alijs neceſſarijs; atque hic vſque adeo paſſus eſt, nihil impune fieri à militibus,aduerſus ea quæ ſanciuerat, vt muliercula aliquoties ad eum accedente,& conquerente de pauxillo lactis,& caſei ſibi à milite ſublato,illi vero cui dica illa data fuerat, diris ſe deuouendo, factum à ſe quicquam eiuſmodi inficiaretur, Thamerlanes gladio confeſtim per pectus demiſſo, viſcera eius aperiri iuſſerit,& ex illis lac excuti;vt de flagitio apud omnes conſtaret, ſumptoque tam acerbè ſupplicio,pretium poſtea mulieri perſoluit. Sed enim noſtris quoque temporibus exemplum caſtrenſis diſciplinæ editum fuit à Ferdinando Duce Albano, quod nulla in re prioribus illis,meo quidem iudicio,inferius habendum eſt,hic enim militem Hiſpanum, eo quod mulieri ruſticæ porcellum abſtuliſſet, ad vrbis Louanienſis portas, præalta in arbore ſuſpenſum,agitandum vento,& volucribus diripiendum reliquit, impoſito ad aliorum terrorem eius capiti *Nefrende*, ſeu *Porcello*. Nec etiam dubito quin variæ iſtius generis pœnæ, à furacibus illis,& facinoroſis hominibus ſumantur,prout illorum grauior,aut leuior culpa, Ducibus ipſis cùm optimi ſunt,& iuſtitiæ ſeruantiſſimi pari aliquo ſupplicio caſtigãda videtur; verum ſi vt res cõmuniter ſe habent, ita de illis loquendum eſt; adeo nunc ſunt corrupti mores, inualuitque militum licentia, in omne ſcelus, ac nefas temere ruentium,vt iniuriam alicui facere, & de rapto veſci, perinde ſit apud illos,atque victorià quadam eximià potiri. Deinde vero cùm omnes ſimilibus vitijs inquinentur, coniuratione quadam ſibi mutuo fauent, noctemque peccatis,& fraudibus ſuis nubem obijciunt,eo vſque confidenter, & aſtutè, vix vt vnquam de alicuius delicto conſtare poſſit,inter tot calones,& lixas, quos cõtinuo nocentes faciunt, vt ſe liberare poſſint infamià: quo fit, vt niſi ἐπ' αὐτοφώρῳ ſeu *in furto manifeſto*, quod Gellius quale ſit ex Maſurio explicat,deprælendãtur,quemadmodum illi, qui apud Lucianum,aliquid ſurripere tentabant ex *Pelichi ſtatua*,operam omnem,ac oleum perdant,qui diligentius volunt in eiuſmodi criminum auctores, & fautores inquirere, actumque ſit de illis, qui malo ſuo genio in horum manus incidunt.

lib 11. c. 18.

in Philopſeude.

Plaut. in Aul.

Quos ſi Argus ſeruet qui oculeus totus fuit,
Quem quondam Ioui Iuno cuſtodem addidit,

Is

Is nunquam seruet.

5. *Cum interim militi prædas agere in hostium agris liceat, sed tamen ex lege disciplinæ.*

Enimuero si tanta illis est prædandi, & rapiendi auiditas, hostiũ possessiones funditus perdere, amburere, cedere, depopulari possunt ex licẽtia quam illis facit Onosander, & Troianorum instar

Arua aliena iugo premere, & auertere prædas

damnosa enim clades, & opum fructuumque penuria, belligerandi vires illis adimet, quas abundantia fouebat: sicque propriæ libidini, simul ac ducum imperio miles obtemperare poterit; quibus verbis gestit scio non paucis animus, dum eis tales blanditias facio, indulgeoque facultatem populandi, & rapiendi ad quam sua sponte feruntur, saltem in hostilibus agris. Sed neque ipsa licentia tuta erit, nec præda legitima, si sparsim, & palabundi in illam ferantur, aut citra ducis nutum, vel imperium; cuius est manipulos, aut cohortes, ac integras quandoque legiones in id opus deputare, vt agant ex hostili terra, & auferant, vel castra inuadant, ac sarcinas; legimus enim inter flagitia militiæ relatum a Salustio quod Albiniani milites *à signis aberant, lixæ permisti cum militibus diu noctuque vagabantur; & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere, eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus*, quæ Metellus postea adueniens, vt summopere turpia, & indigna milite Romano protinus recidit. Sed multo magis adhuc periclitatur exercitus, cùm talis prædandi libido milites in ipsa acie inuadit, eosque stimulat, & impellit, vt nondum fusis, profligatisque hostibus, vel fugientes alios insequantur, vel tristi rapinà iacentes, & captiuos spolient; quia sœpe contingit, vt inquit Vegetius, quod *iam fusa acies, dispersos, ac passim sequentes reparatis viribus interimit, & exultantibus nunquam maius solet esse discrimẽ quàm cùm subito ferocia in formidinem cõmutatur*, vt magno nostrorũ damno compertum est ad *Agriam* in qua Turcarum Imperator cum trecentis millibus hominium consederat, illic enim fusus à christiano milite, & castra deserere coactus, dum hic variæ, & perigrinæ supellectilis direptioni, totus inhæret, liberque ab omni metu, & dispersus vagatur; factum est, vt Turcæ redintegratis viribus, & reducto in ordinem milite, nostros partim prædæ intentos, partim illà onustos fugarint, ceciderintue. Sed victoriæ etiam illius, quam Carolus Octauus contra fœderatos

in Iugurthino.

lib3. cap. 25.

deratos Italiæ principes ad *Tarrũ* retulit, Gręci equites quos *Stratiotas* vocãt maximã occaſionẽ præbuerunt, cũ in ſarcinas, & impedimenta delati, tẽpus interim Gallorũ Regi dederint, vt deſtitutas ab illis legiones, facilius ſuperaret; iterque ſibi ferro expediret quod coniurata præpotentiũ principũ vis, voluerat illi impedire.

Vnde licet Iphicrates cenſeret militem diuitiarum, & voluptatum auidum eſſe oportere, quo dum illas ſibi comparare ſtudet, audacius in pericula feratur; & hoc velut incentiuo perſœpe duces vtantur, vt in longa vel difficili obſidione, diripienda omnia militi permittant, quo vehementius excitetur ad impreſſiones audacter tentandas; vti Annibali in Sagunti expugnatione feliciter contingit, qui, referẽte Liuio, ſtatim atque pro concione prædam vrbis edixit militũ fore, adeo accenſi omnes ſunt, vt ſi ex tẽplo ſignum datũ eſſet, nulla vi reſiſti poſſe videretur: Nihilominus probatur magis in milite, ſi animũ habeat non tam prædæ auidũ, quàm virtutis, & gloriæ; qualẽ fuiſſe refert vir Illuſtris Thuanus, *Coſaccorum* quorũdam in bello Iuonico, dum mirificas pollicitationes ſpreuerũt ducis hoſtium ab illis intercepti, qui vt vitã redimeret, offerebat illis *ſexies librati in ſtatera corporis põdus, bis auro, ter argẽto, ſemel margaritis appensũ*. Fieri enim nõ poteſt, vt monet Plutarchus, quin ille mortem timeat, qui domi habet vnde poſſit cõmodè viuere, vt exẽplo cõfirmatur militis illius Luculliani qui — 6. *Quia nõ laudatur in milite animus prædæ ac diuitiarum auidus.* — Horat. epiſt. 2. lib. 2.

collecta viatica multis
Aerumnis laſſus dum noctu ſtertit, ad aſſem
Perdiderat.

poſthæc enim vehemens Lupus, & ſibi & hoſti pariter iratus factus eſt, præſidiumque regale, deiecit loco ſumme munito, vnde præclaris, ac honeſtis donis ornatus fuit, & accepit bis dena ſuper ſeſtertia nummum: verum quid inde conſecutum eſt

Forte ſub hoc tempus caſtellum euertere prætor
Neſcio quod cupiens, hortari cœpit eundem
Verbis, quæ timido quoque poſſent addere mentem,
I bone, quo virtus tua te vocat: i pede fauſto
Grandia laturus meritorum præmia, quid ſtas?

at ille iam catus, & ditior factus *ibit,*
Ibit eo, quò vis, qui zonam perdidit, inquit.

cui perbelle conuenit dictum iſtud Alexandri Seueri *miles non* — Lamprid. in eo.

timet nisi vestitus, armatus, calceatus, & satur, & habens aliquid in zonula: quod innuere etiã volens Epaminondas, militi qui à captiuo magnam pecuniarũ vim acceperat, *mihi* dixit *redde clypeum, tibi vero cauponã emito, in qua vitam degas: posthac enim noles eodẽ modò subire periculum, quippe iam vnus de numero diuitum & beatorum*. Eademque de causà multi qui secreta, & arcana principũ ingeniosè potius quàm verè scrutãtur, Carolũ quintum adductũ fuisse credunt, vt *Henrici Nauarræ Regis* cõsilium, qui persolutis octoginta millibus nummum Piscario Daualo, se à captiuitate redimere volebat, alio diuerteret; timebat enim Imperator, ne hac, & aliarum quas sibi Daualus concedi postulabat, fortunarum accessione, remitteret se vigor ille indomitus, & insuperabilis eius animi; ita vt quem nulla vis hostium superare potuerat, *Plutus* hunc infringeret, Deorum omnium si Euripidi fides est habenda *timidissimus* καὶ φιλόψυχον κακὸν seu *vitæ sua amans malum*.

in phoeniss.

XXX.

1 Harum autem legũ veluti consectaria est amicitia castrensis cuius modus & origo explicatur.

Enimuero quia milites, his dotibus subornati, quas supra retulimus, valde etiam apti redduntur qui societates quasdam inter se contrahere possint, ac velut antiquorum militum contubernia in vsum reducere: propterea non inconueniẽs mihi visum est, si quædam ad illas adderẽ de *amicitia, seu concordia, & societate castrensi*; repetito eius ab Romanorum temporibus, & disciplina exemplo, hi enim quo magis ratio ordinis in exercitu constaret, & milites omnes velut inuicem consibulati, mutuis beneuolentiæ & necessitudinis officijs, fortiores essent, paratioresque ad pericula, & incommoda militæ sufferenda; eos ita per contubernia diuidebant, vt *decem* sub vno papilione simul consuescerent, præfecto illis *decurione*, aut si mauis *decano* qui omnium æque curam haberet, & non modo illos sibi obedientes, sed beneuolos etiam inter se, coniunctosque mutuis officijs, & communis vitæ participatione redderet, quo postea vberius suis bonis fruerentur, & incommoda etiam si quæ illa essent, leuius tolerarent; prisci vero illius moris rationem sic explicat Vegetius, *ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus præesset decanus, qui caput contubernij nominatur: contubernium autem manipulus vocabatur, eò quod coniunctis manibus pariter dimicabant*. En igitur quomodo *contubernium* vox est castrensis, à *tabernis* videlicet quæ ex tabulis fiebãt, vnde & ta-

lib.2.cap.13

& *tabernaculorum* nomen, ita vt contubernium sit ipsa contubernalium habitatio, sic enim Vegetius alibi eos appellat, quos Spartianus, & alij *commanipulares*, & *commanipulones*, & *commanipulationem* dicunt vt Ammianus *concorporales*; quam vocē non semel lib. 31.
ab eodem auctore vsurpatam fuisse docet Lindēbrogius; & huic sanè Galli, & Itali, ac Belgæ etiam quod arbitror, nomen illud debent, quo ipse contubernalium Decanus *Caporal* etiam num hodie ab ijs appellatur. Horum autem contubernaliū amicitia quia oritur ex societate ciuili, quæ inter homines necessaria est, si tutius commodiusque viuere velint, idcirco politica rectius censetur quàm voluntaria, & perfecta quæ coli cùm pluribus atque exerceri non potest; cuius tamen contrarium fieri debet inter eos qui eodem in comilitio viuunt; quippe non tam ex virtute, quàm ex morum & officiorum conformitate, vt se se mutuo diligant excitantur nam vt est poetæ sententia

Rusticus agricolam, miles fera bella gerentem,
Rectorem dubiæ nauita puppis amat

& quod inquit Tullius, *pares cum paribus, vt est in veteri prouerbio, facillimè congregantur*. in Catone maiore.

2. Laudaturque antiqui ab eius obseruatione.

Sed quicquid sit de eius amicitiæ castrensis causa, certè quantum illa facienda sit, multorum exemplis declarari posset, qui eo solo illustres hominum commemoratione feruntur, quod eius tenacissimi cultores fuerint, vt *Theseus & Pyrithous*; *Orestes, & Pylades*; *Diomedes* & *Vlisses*: Achilles & Patroclus; & felices illi tanto tubicine *Nisus & Eurya lus*, quorum omnis laus, in eo præcipuè vertitur, quod

His amor vnus erat, pariterque in arma ruebant, Aeneid 9.
Tunc quoque communi portam statione tenebant.

neque in hoc censu præteriri debent *Marius* & *Casprus*, quos Virgilij æmulator Silius Italicus suo quoque, licet multo inferiori libro 9.
carmine æternitati commendauit

Sternitur vnanimo Marius succurrere Caspro
Conatus, metuensque viro superesse cadenti.
Lucis idem auspicium, ac patrium, & commune duobus
Paupertas, sacro iuuenes Præneste creati
Miscuerant studia, & iuncta tellure ferebant.
Velle, ac nolle ambobus idem, sociataque toto

Mens auo, ac paruis diues concordia rebus.
Occubuere simul, votisque ex omnibus vnum
Id Fortuna dedit, iunctam inter prælia mortem.

Sed inter P*ub.Scipionem & C.Lælium* quorum vterque Romanæ militiæ lumen erat, & fulmen, non minor extitit animorum consensio, quæ eo vsque veram amicitiam æmulata est, vt ille sine Lælio ne intelligere quidem vellet; hic vero sine Scipione quicquam facere recusaret. Quinimo *Iolaum* Plutarchus asserit cum *Hercule* communicasse certamina, & *sacra* Thebanorum *cohors* ab eo tempore quo Gorgidas illam instituit, vsque ad pugnā Chæroneam, inuicta permansit, quod ex trecentis, militibus constaret, qui omnes simul in Cadmea arce victum accipiebant, & excitabant se ad præclara quæque audenda, virtutis æmulatione; quemadmodum enim equi coniugati celerius quam seorsim impulsi currunt, non tam quod percussum aera violenti impetu scindant, quàm quod ea concertatio de victoria maiores eis animos incendit; sic fortes viri ardore quodam gloriæ, & æmulatione honestarum actionum, vtilissimi ad omne prælium, atque promptissimi esse solent; vnde cùm Philippus, eo in loco diu constitisset, vbi trecenti illi Thebani consederant, oppressi quique iniectis hastis, ac inter se per angustissima spatia conferti, audiuissetque illud ex eis fuisse constitutum præsidium, qui ita inter se amore tenerentur, admiratus eorum virtutem lacrymasse fertur, ac dixisse, *pereat malè qui hos quicquam facere aut pati turpe, existimat.*

Plutarch. in pelop.

3. *Quia valde vtilis est.*

lib. 2. cap. 14.

Nempe eiusmodi societatum is fructus erat, vt Decanus *contubernales suos* quod inquit Vegetius *ad disciplinam retineat, ad armorum exercitium cogat; vt bene vestiti & calceati sint, vt arma omnium defricentur, ac splendeant.* Præterea conuictus ille amorem inter ipsos mutuum excitabat, à quo officia omnia honesta, virtutesque promanabant; vnde frequenter in vetustis lapidibus reperias *COMMANIPVLVS. ET. HAERES. EIVS. CONTVBERNALI. KARISSIMO:* & apud Ammianum *præsidiarij milites vastantes agros propinquos, omnibus congruentibus abundabant, raptorum pleraque concorporalibus suis impertientes.* Denique illud etiam accidit, quod optimè ab Onosandro obseruatum fuisse video *quum qui in discrimine versatur proximus illi est, à quo* dili-

libro 21.

diligitur, tunc necessario euenit, amicum pro amici salute audacius depugnare. pudet quippe gratiam benemerenti non referre, & socius socium deserendo, si prior in fuga esse videatur, erubescit. Quamobrẽ non absque ratione idem auctor monet quod φρονίμου δὲ στρατηγοῦ καὶ τὸ τάττειν ἀδελφοὺς παρὰ ἀδελφοῖς φίλους παρὰ φίλοις, *est etiam pruden tis imperatoris ordines ita disponere, vt fratres cum fratribus, amici cum amicis vna sint*: & Mauricius, ac Leo idem quoque in constitutionibus præcipiunt, non minus ob dictas rationes, quàm propter Platonis, Xenophontis, & Maximi Tyrij auctoritatem, qui omnes idem penitus cum Onosandro sentiunt.

libro 13.cap 7.
constitut.3. artic.39.
de legib: 2.
Cyrop., sermone 14.

4.
Licet hodie à solis ferme Hispanis obseruetur.

Verum societas hæc, quæ priscis temporibus à bellica fortitudine quam sibi vnicè proposuit, Heroica iure dici poterat, ita nũc euiluit apud omnes vt frustra eius vestigium requiras, nisi forsan apud Hispanos, qui vt œconomiæ consultissimi sunt, & soli ex Europeis longè à patria Romanorum instar, modò in inferiorem Germaniam, modò in Italiam, vel Africam, aut vtrasque Indias bellorum occasione distrahuntur, vbi vastum & dissipatum Imperium, suorum ciuium colonijs tenent: ita eorum imitatione contubernia militum, seu *Camaradas* quas vocant, non tam gloriæ quàm frugalitatis, & parcimoniæ causà instituerunt quam illis, vel ab antiquissimo tempore familiarem fuisse, si quis neget, is profecto ostendet se nunquam Athenæum legisse, apud quem Philarchus tradit *Hiberos quamuis hominum ditissimos aquam bibere, & semel in die cibum capere ob parcimoniam, indui tamen sumptuosissimis vestibus; nec tamen* quod Athenæus addit libro duodecimo *ad bella gerenda ideo sunt ignauiores, aut minus fortes.* Sanè eiusmodi contuberniorum ratio tam commoda illis visa est, vt acerrimè illam retineant; indeque sociatis inter duos, aut ad summum sex commilitones, dotibus, & pecunijs; quasuis ærumnas minori dispendio ferre quàm reliquæ nationes possunt; & hercle fatendum est illos, vt multis alijs in rebus ingenio valent, sic ad militarem illam societatem valde esse à natura propensos, dum seruatas parcimonià opes, & ad temperantiam institutis corporibus sœpe negatas, in publicæ ostentationis gloriam conuertunt; & graues animos, ac pondere quodam elatos, nunquam eo demittunt, etiam inter eos quibus arctissimo vitæ vsu, & necessitudine coniuncti sunt, vt offensiones illæ minutæ, & pungentes ali-

libro 2.

aliquando facetiæ quæ reliquorum amicitias, ob nimiam familiaritatem dissoluunt, enasci inde, aut varios fluctus animorum concitare possint.

5. *Et cur non item ab aliijs populis.* 2.. ethic. 7. & 4. cap. 6. 2. officio.

Quod equidem de *Gallis* non perinde existimari debet, in quibus cum mirifica sit virtus illa quam Latini *Comitatem*, Aristoteles vero in moralibus ferme semper φιλίαν appellat, quasi rudis, & inchoata quædam amicitia sit, & de qua Cicero dicebat *difficile esse dictu quantopere conciliet homines comitas, affabilitasque sermonis*; propterea omnium promptissimè amicos sibi parant, animosque hominum facile rapiunt in sui desiderium, ob candidum pectus, quod statim aperiunt, & denudant; sed nimia illa familiaritas quæ optimæ matris filia pessima est, nouis continuò rumoribus omnia miscet, & huic per iocum læso, alteri per despectum traducto, maturè se vt ab importunis sodalibus liberent in mentem inducit. *Germani* verò propter communes epulas quibus libenter capiuntur, omnium commodissimè victus societatem per contubernia inire possent, eamque integerrimè colere, quia sunt homines minimè mali, & multum adhuc antiquæ probitatis retinentes; sed parcè viuere nesciunt, & vereor ne adhuc illis impedimento esset, quod vt inquit Lucretius lib. 3.

cum vini vis penetrauit
Acris, & in venas discessit diditus ardor;
Nant oculi, clamor, singultus, iurgia gliscunt.

Itali denique verba exactæ vrbanitatis, ac humanitatis plena, apto corporis gestu sanciunt, quæ potentes sunt ad beneuolentiam & amorem illecebræ; vnde si parcius animos & nutus sociorum obseruarent, nec perpetuis suspicionibus angerentur, omnium aptissimos illos haberem, qui vt frugalitate propius ad Hispanos accedunt, sic non multum ab illis differrent in contuberniorum obseruatione.

XXXI. 1 *Probitatem quambis legibus in milite formauimus excipit pietas, quæ consistit in conuersione ad Deum & auersione à*

His igitur virtutibus quas hactenus sub nomine legum sumus complexi, probitas delineatur, qualis saltem in milite esse debet; sequitur nunc *pietas*, quæ non minus, & ipsa inter morales virtutes censetur, ciuilemque beatitudinem respicit, quoniam in affectu posita est, quæ virtutum est materia, & mirificè conducit ad reliquos affectus moderãdos, & bene de Deo, sentiendũ; quemadmodũ probitas idem vt de hominibus fiat persuadet. Illa vero cõ-

sistit, cùm in *conuersione ad Deum*, tum in *auersione à creaturis*, & *dæmone*, saltem in ijs, quæ ab alijs quàm à solo Deo, aut rebus ab eo institutis, obtineri non possunt, qualis est *vulnerum curatio*, *aut præseruatio* per verba, characteres, & ritus alios profanos instituta, cuius desiderium adeo frequenter milites sollicitat, vt nulla res alia magis; quemadmodum postquam de conuersione in Deũ dixerim, recipio me facturum, vt nulli dubium esse possit. Hæc autem *conuersio* quantum sit in milite necessaria probari manifestè potest, ex similitudine ab ægris desumpta, quos dum in extremo vitæ actu constitutos videmus, sic quidem vt nulla amplius ope humana subleuari possint, omni studio contendimus, vt ex ritu nostræ legis suis culpis expiati, & cum supremo Numine reconciliati, ex hoc corporis ergastulo in beatiores illas sedes euolare possint, quæ bonis omnibus promittuntur: Bellum enim sicut vulgo dici solet eorum est, *qui sani agonisant*; nec alia ratione Mars *cruentus*, rixæ *sanguineæ*, bella *horrida*, & *Matribus detestata* vocantur à sapientibus, nisi propter pericula, quæ singulis non dicam diebus, sed momẽtis milites incurrunt, quoties in prælijs congrediuntur, & *totas*.

creatura primũque de cõuersione dicitur & de illius necessitate ad salutem animæ.

Aeneide. 9.

Implicuere inter se acies, legitque virum vir
Tum vero, & gemitus morientum, & sanguine in alto
Armaque, corporaque, & permisti cæde virorum
Semianimes voluuntur equi, pugna aspera surgit.

Quare cum tot angustijs quotidie premantur, vt mors cuius tempora reliquis hominibus in certa sunt, certissima illis præstituantur, ad vnius ducis nutum, & imperium; qui militibus suis, & pro necessitate vti in omne discrimen, & pro libidine abuti potest, vt tanquam victimas illos deuoueat; an hos non decet animo semper ad honestam hancamque mortem esse comparatos? vt quoties illa ex vi sacramenti subeunda erit, toties hanc metam sine metu adire possint, & flagitiosorum imbelliam ridere, qui conscientià scelerum retardati, loca illa, & ocasiones declinant, in quibus se non corpore tantum, sed animà pericltari intelligunt; metus enim in illis à crimine surgit; & secutura post mortem animos adimunt etiam valentissimis, nisi innocentia intrepidos faciat, vt quemadmodum securus moritur quem nullus futurorum metus terret, sic timidè moriatur quem mors altera

tera expectat, quem nunquam morituræ inferorum pœnæ.

2. *Non corporis.*

Atque hunc finem debere esse censeo pietatis in milite, non autem illum quem Xenophon proponit in Hypparcho, vbi cùm identidem inculcasset præceptum istud *fauente deo agendum esse* rationem illius affert meo quidem iudicio valde supestitiosam, & indignam viro id nominis ob eximiæ; sapientiæ opinionem consecuto, nempe *vt latentes hostium insidias, aliaque pericula quæ nemo sic concilio valet, vt rationem illa precauẽdi inuenire possit Dij ipsi qui omnia sciunt, tum hostijs, tum augurijs, tum rumoribus, & somnijs illa sui cultus ac gloriæ studiosis præsignificent.* Etenim vtcumque de celestibus auxilijs benè conuenienter que pietati nostræ sperandum sit, tunc cùm illis maximè opus est, in presenti aliquo discrimine constitutis: cauendum est tamen ne istis abutamur, tanquam Paganorum dijs Marte, Iunone, Pallade, Venere, & similibus vulnerum apud Poetas Aueruncis: aut eorum similes reddamur, qui quod totos dies, vt sibi sui liberi superspites essent, deos precabantur, & immolabant, ideo *superstitiosi* postea sunt appellati, quod nomen ad eos se diffudit qui a Dijs quod libet aliud ineptum, aut absurdum postularent. Illud igitur solum a Deo postulandum est, quod, & milites decet, & certo certius obtineri potest, modo debitè petatur: vnde non conuenit illos plagas aut mortem deprecari, quæ militibus pro titiuillitio esse debent, sed mortem tantum malam, quæ corpori simul atque animæ interitum affert; hanc vero gratiam vt consequi possint, pietate opus est, quæ non nititur hac aut illa quam quisque hausit existimatione, nec consistit in magnitudine sumptuum, aut magnficentià apparatus, sed in puritate mentis, & vera de deo opinione.

3. *Tantum abest vt militibus impedimento sit, quemadmodum Politicus Florentinus impiè asseruit.*

Quæ duo cum actiones omnes perficiant, miror valde quid in mentem venerit impiæ cuiusdam, & profanæ politicæ scriptori, vt hæc eadẽ, bellicas virtutes in christianis hominibus obtundere, virtutemque, ac gloriam militarem, non posse cum angustijs nostrarum legum cõtineri assereret; quasi vero inimicorũ offensiones cõstantissime persequi, mortẽque iniuriæ præferre, & nullũ pro laudis ac glorię cõseruatione recusare periculũ, Christianę legi è directo contraria sint, quæ vna iubet iniurias patientissimè ferre, & humanam gloriam pro nihilo ducere. O miseram igitur

con-

conditionem Christianorum, si quatenus religioni seruiunt, nullũ potest illis esse cum virtutibus commercium! nempe iustitiam, prudentiam, liberalitatem, continentiam, & cæteras virtutes exercere possunt, quæ homines inter se beneuolentià quadam, & humanitate conciliant, fortitudinem vero, & magnitudinem animi non possunt, qua sibi, suisque parentibus, aut liberis, vel labenti patriæ opitulentur; quæ malum! hæc ratio, aut quis in Philosophiam error? quæ hactenus indiscretas esse virtutes docuit, quoniam qui ritè, & ex sapientiæ præceptis ipsarum aliquam colit, hoc est propter honestatem, & vt rationi pareat rectè præcipienti, huic persuasum, & insitum necesse sit, nullo loco sibi ab officio esse discedendum, ac propterea cæteras virtutes quas re nondum nactus est, sed electione tantum, ac voluntate percepit, eas nihilosecius habere dicitur, *participatione*, videlicet, vt inquit D. Hieronymus non autem *proprietate*, quam tamen, si in assuetudine officiorum persistat, non video cur aliquando etiam obtinere non possit. Sed præterea libenter ab hoc scriptore quærerem, quasnam habemus in Religione sanctiones, quæ iustum bellum damnent, aut illud more gentium, iureque naturali gerentibus, hostẽ occidere prohibeat, ipsumque in seruitutem redigere, bonis spoliare, & cætera in illum agere, quæ belli ratio postulat? nullas certè, modò tamen omnia hæc bono animo fiant, & ad pacem, ac iustitiam spectante, qui Christiani bellatoris scopus esse debet. Sanè tantum abest, vt lex diuina istis aduersetur, quod in Deuteronomij præceptis ad mores spectantibus, ac proindè non abrogatis à Christo, longè maiori cum seueritatis, & rigoris exemplo, isthæc omnia fieri à victoribus præcipiantur. Nec reclamant sanctissimi Patres Ambrosius, & Augustinus, quorum ille præter multa, quæ varijs in locis adducit, contra quosdam morosos legum obseruatores, qui bellum Christiana pietate indignum censebant, exemplum tandem profert Christianorum militum, qui in exercitu Iuliani Apostatæ fuerunt, & quibus cùm dicebat Imperator producite aciem pro defensione Imperij, illi absque mora, & tergiuersatione parebant *Thebeam legionem* in hoc imitati, quæ Diocletiano imperante, à Zabda tricesimo Hierosolymorum Episcopo Christianæ religioni initiata, his se conditionibus sub Imperatore pugnaturam receperat. *offerimus nostras in quemlibet hostem manus,* Serm. 66. in psal. 118. & lib. de fide ad Gratian.

quas

quas sanguine innocentium cruentare nefas ducimus, dexteræ ipsæ pugnare aduersus impios, & inimicos sciunt, laniare pios, & ciues nesciunt, pugnauimus semper pro iustitia, pro pietate, pro innocentium salute; pugnauimus pro fide, quam quo pacto conseruemus tibi, si hanc Deo nostro non exhibemus. D. autem Augustinus non bella modo probat in Christianis, sed qui aliter sentiunt pene est, vt his verbis irrideat, *quid culpatur*, inquit, *in bello, an quia moriuntur aliquando morituri, vt regnent in pace victuri? hoc reprehendere timidorum est, non religiosorum; nocendi cupiditas, vlciscendi crudelitas, impacatus, atque implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, & si qua similia, hæc sunt, quæ in bellis iure culpantur.* Et quidē nisi res ita se habuisset, etiam tunc cùm primi illi patres, qui fidem Christo dederant, nihil nisi merè Christianum loquebantur, aut scribebant: non dixisset profectò Clemens Alexandrinus dum Christiani habitum describit, *eum debere esse intectis pedibus, nisi militet*: nec Tertullianus in Apologetico ita ex Christianorum persona loquutus fuisset, *nauigamus, & nos vobiscum, & militamus*: & paulo ante dixerat. *Externi sumus, & vestra omnia impleuimus, vrbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa.* Quinimo Pagani vt bellum ipsum rebus sacris non officere significarent, nec displicere Dijs suis tanquam à ratione aliena, non modo permiserunt, vt *Panatheneis sacris*, liceret omnibus in pompam armatis procedere, quod notat Thucidides in historia Aristogitonis, & Harmodij, qui celebritatem illam præstolabantur, velut commodissimam obtruncādo Hipparcho Tyranno; sed varia alia sacrificia instituerunt in quibus, vt Auctores sunt Aristoteles in Rhetoricis ad Alexandrum, & Polybius, ac Halicarnasseus idem facere liceret, & Varroni in etymologia *Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant, sacrificabantque ad tubarum clangorem.* Vnde hi quidem in magna iuris diuini, & humani ignoratione versantur, quicunque cædium, prædarum, excidiorum, & id genus malorum vitandorum causà, bellum Christianis vetitum esse contendunt; prohibetur enim tantummodo, ne iniustè, non autē ne omnino fiat; aut alio modo, quam leges ipsæ bellorum permittunt, quas si quis Christianorum imperatorum Constantini, & Theodosianorum more obseruari curet, non video certè cur bellorum vsus damnari debeat; asserente præsertim D.Chry-

Lib. 2. contra Faust. cap 4

capite 42.

capite 37.

libro 7.

Libro 4.
Libro 7.

D.Chrysostomo, quod *à Deo habemus dextras, vt & nobis ipsis, & alijs iniurià affectis opem feramus, vt scelera de medio tollamus, vt his quibus vis & damnum affertur simus portus, & refugium*; aut quid illa suadere possint indignum homine Christiano, ei qui christianè in illis viuere velit. Vnde nec *Sfortiam Attendulum*, aut Marchionem *Vastii* laudo, quos dicere solitos accepimus, nihil ijs qui in bello versantur esse difficilius, quàm *Martem simul* & *Christum* pari disciplinà coluisse, quando mos bellicus in hac tẽporum corruptela, & licentia armorum, penitus à iustitia, & Religione auersus esse videatur: hęc enim nugæ sunt, & verborum pigmenta, quibus suæ ambitioni, aut auaritiæ, occultisque consilijs Duces lenocinantur, dum iniqua multa suis militibus indulgent; quo facilius vel stipendia illorum morari, & aliquando suos in vsus conuertere; vel voluntates redimere, eosque sibi maximè obstrictos, & ad omnia etiam inhonesta, & nefanda paratos habere possint: alioqui si desertores, seditiosos, contumaces, & humanæ maiestatis reos, summo iure plectunt, cur eodem vti illis non liceat in blasphemos, fures, periuros, & omnes qui diuinã temerasse ludo, ac honestati habent? Quibus ita explicatis reliquum nunc esset, vt Anabaptistarum, & quorundam aliorum argumenta in medium proferrem, quibus contrariam sententiam fulcire nituntur; sed hoc ante me tam cumulatè præstitit doctissimus auctor operis illius elimati de iure belli, & pacis, quod sub annum istius sæculi vigesimum quintum Parisijs prodijt, vt frustra sit qui aliquid vltra requirat: quare vt rem verbo concludam, quam illo iubare exorto, pluribus explicare non est necesse, si res ita se haberet, vt ipsi volunt, hoc potius consilium in Euangelio petentibus daretur vt abijcerent arma, seque militiæ subtraherent quam vt *propriis stipendiis, contenti essent, neminique iniuriam facerent, aut extorquendæ pecuniæ gratia concussionem*, quibus verbis certum est non damnari militiam, sed flagitia, quæ à militibus committũtur, hominibus maximè omnium impijs, & quibus frequenter in ore solet esse Mezentij istud

Dextra mihi Deus, & telum quod missile libro.

Vnde eo tandem negotium reducitur, vt absque pietate bellũ nec iustè suscipi, nec feliciter terminari possit.

Hæc autem Dei *cultum, & sensum* in se compræhendit, *cognitio-* 4.

nem

Homil. in Psal. 134.

Hæc vero cōsistit in cognitione Dei. nem inquam eius *Eminentiæ, Bonitatis, & Iustitiæ*; ac *venerationem* quā propter tria hæc attributa, iure à nobis exigere potest. Nam vt ab *Eminentia* dicere incipiam; si tota hæc rerum omnium cōpages, & machina, ijs se legibus firmat, ac sustinet, vt quæ minus in se perfectionis habent, ijs quæ magis elaborata sunt, & perfecta, iure mancipij inseruiant; vt elementa mixtis; mixta plantis; plantæ animalibus; animalia, & cætera omnia homini; præterea etiam æquum sit, vt docetur ab Aristotele in Politicis, eos, qui inter homines vilissimi sunt; meliorum imperio subesse, quasi natura facti sint ad seruiendum: an non homines fateri debent tam eximiam esse ac præstantem Dei naturam. Libro 1. c. 5.

Horatius 3. Ode v.

Qui Terram inertem, qui Mare temperat
Ventosum, & Vrbes regnaque tristia.

vt ea ipsa per se debeat, ad sui cultum allicere sapientem? *Bonitas!* præterea, ac *beneficentia Dei* quàm multas, & vrgentes causas suppeditat Religionis, dum nos fouet, regit, gubernat, eaque subministrat in omnibus negotijs adiumenta, quæ si quis non agnoscit, accipitque à diuina illa bonitate, magis impius sit oportet *Olympione Comico*, qui *Statilioni* apud Plautum Dijs se fretum asserenti, profanè respondet in Casin.

Non ego istud verbum emissim titiuillitio,
Nam omnes mortales Deis sunt freti, sed tamen
Vidi eos Diis fretos sæpe multos decipi.

ad Cesarem. *Iustitiæ* denique consideratio, hac ratione pietatem in nobis excitat, quod *pro vero constat*, sicut inquit Salustius, *ominum mortalium vitam diuino Numine inuisi, neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi, sed ex natura, diuersa proemia bonos, malosque sequi.*

5. *& eius veneratione* Vnde si peccatis ominibus sua pœna statuitur, quanto magis superbiæ, quæ religiosum ac debitum ipsi Deo cultum non persoluit? nec enim aliud egerunt Homerus, & Hesiodus, quos *veteres Theologos* Aristoteles appellat, Gigantum cum dijs pugnam casumque memorantes, nisi quod nobis hoc figmento significare voluerunt, præcipitem illorum fore ruinam qui se deo non submittunt, hinc enim vt inquit Horatius Lib. 3. Ode 6.

Dij multa neglecti dederunt
Hesperiæ mala luctuosæ.

& Aiax

& Aiax Telamonius cùm Mineruam quæ ipsum ad pugnam cohortabatur, & ad hostes fortiter inuadendos incitabat, sic affatus esset *Regina fer cæteris Graïjs opem, neque enim vllus hostium hæc irrumpet in tentoria,* huiuscemodi verbis, ait Sophocles, implacabilem Deæ aduersus se iram commouit, ac proinde cùm idem in bellum proficiscens, patrique monenti ne quid prius aut antiquius haberet, quàm *Deo duce ac Auspice* cum hostibus experiri, in hæc quoque verba respondisset. In mastigoph.

Adiuuante mi pater Deo
Victoria potitur ignauissimus,
At destitutus etiam ope Deorum, *scio*
Bellique me confido adepturum decus.

ipsum tandem prudentissimus Poeta per furorem perijsse dicit, quia toties viribus humanis fretus, opem Deorum contempserat. Colendus igitur deus est nostro militi, & boni ominis causà in omnibus quæ animo destinat, præmittendũ istud Xenophontis in educatione Ciri σὺν τοῖς θεοῖς, aut Euripidis in Oreste δύναμιν εἰ διδῷ θεός *si suppetat vires* Deus nisi velit vt *Aiax Telamonius* in gladiũ suum, aut hostilem cœlestibus auxilijs destitutus incumbere; aut prosterni fulmine bellico; quemadmodum *Capaneus* vnus ex septem ducibus Argiuorũ, qui se Dijs etiam inuitis moenia Thebarum occupaturum insolentissimè iactabat; vel vt *Aiax* alter *Oileus* cui Pallas irata fuit, in cautes cyaneaque saxa fluctibus impelli; ac tandem *Gigantis* illius *Philistæi* casum subire, quem non proceritas immensa, non cassis ferrea, non lorica hamata, non ocreæ æræ, non clypeus, & hasta trabalis satis munire ac defendere potuerunt, ne ab adolescente pascendis tantum suis ouibus assueto, inflictu è funda silicis, mox capite mactandus sterneretur. lib. 2.

6. *Et eius veneratione.*

Sed cum ille cultus quem Deo debemus, nihil aliud sit quàm eius *veneratio*, seu illa interior existat, quæ in animo, & ex animo sit; seu exterior quæ peractus, & gestus se prodit, vtraque vero totum istud absoluat quod *religionem* appellamus, cauendum est in primis militi, vt se modestè, prudenterque in illis habeat, idque in vtraque fortuna, ne ritus sacrorum inter aduersa culti, per prospera obliterentur, atque ita se habebit in omnibus ceremonijs, ac institutis vt Christianũ summopere decet; nec si licẽtia cæte-

ros corruperit, aut Duces ipsi, quorum interest maximè singulos in officio pietatis continere, hoc ipsum facere neglexerint, ipse religiosus esse desinet; castrensibusque sacris frequens aderit, preces deuotè fundet, gratias demissè referet, templa omnia venerabitur, eorumque ministros colet, & frequentabit quanta maiori poterit assiduitate; atque diligẽtia. Hoc autem quin frequenter, & commodè fieri possit, cùm multa sæpius in causa sint, optimum tunc erit meà quidem sententià, si miles omne suum præsidium reponat in cultu illo interiori, quem vbique gentium, & passim locorum etiam inter hostes reclusus, aut ad Indos, vel Garamantas relegatus, solus, & cum alijs exercere potest, amando Deum, quia ipse optimus est, & timendo etiam, quia omnia nouit, videt, & prouidet; ita enim fiet vt *amore* grates illi referat, cultum exhibeat, vota nuncupet, & hostiam laudis continuo sacrificet, nomen eius inuocando; *timore* vero ab peccatis omnibus abstineat, quæ ipsum offendere, eiusque iram prouocare possint: atque hoc modo Deum præstantissimè colet, cùm *optimus animus pulcherrimus Dei cultus sit*, asserente Seneca; imo vero christianè, quia vt inquit Lactantius *Christianorum omnis religio sine scelere, & sine macula viuere*; & quod consequens est, etiam beatè, quandoquidem *tranquillitate conscientiæ nihil excogitari beatius potest*. Hic igitur vnus Christiano militi murus est aheneus; hæc tunica, qua tegitur adamantina; hoc scutum Palladis Aegide præstantius, aduersus omnem metum; his armis accinctus tutus in hostem, & in enses ruit:

capite 7. Lib.5.cap.9. D. August. 21 de Ciuitate Dei.

& corpora bello
Obiectat, pulchramque petit per vulnera mortem

2. Rhetoric. capite 5.

quia nimirum, vt inquit Aristoteles, & nos etiam supra diximus *intrepidi sunt, confidentesque, qui pij in Deum sunt*; & quod idem addit; *qui bene se habent erga diuina audaciores sunt*: securus enim flagrat illis in pugnam animus, cui nullus interior hostis timẽdus est; & honorem liberiùs ambit corporis periculo, qui prius animã in tuto posuit apud Deum.

7. à qua victoria dependet.

Execrationibus vero dirisque in se, in socios, in equos coniectis: vociferari; Acherontemque totum in vota excire, vt hodierni moris est, parum opportuna sunt pugnæ præsidia, nec istis vnquam Deum sibi propitium reddent, vt quod Israelitis aliquando dixit hoc idem ipsis promittat, *si egressi fueritis è terra vestra ad*

militandum contra hostes, qui bellum gerunt aduersus vos, & videritis equitatus, peditatus, currus, & multitudines exercitus aduersarij maiores quàm habeatis vos, quia recordatio vestra erit coram Domino, ne consternetur cor vestrum, nolite metuere, nolite cedere, ne formidate illos, quia Dominus Deus vester in medio vestri vobiscum est, qui pro vobis dimicabit contra aduersarios vestros, vt eripiat vos è periculo, & è manibus aduersariorum vestrorum Et quidem promissa hæc non vana fuisse, testantur *Ierichuntina mœnia* tubarum sonitu diruta, Iordanis aquæ, scissa maria, penduli fluctus Israeli in salutem, Aegypto in interitum; testantur etiam in Dauide *Syri, Philisthæi, Ammonitæ*, in Ezechia *Sennacherib*; in Gedeone *Madian* in Machabæis *Timotheus, Nicanor, Apollonius*; & quis ignorare potest *Maxentium* superatum à Constantino; profligatos à Theodosio *Eugenium*, & *Maximum*; deuictum ab Heraclio *Cosroem*; fugatos à Belisario *Persas*, & *Vandalos*; repressum demum à Narsete *Totilam*?

Numer. 10. Deuteron. 20

Pietas certè his omnibus, & in Deum fiducia, non ferrum triũphos dedit, quos à supremo tantum Numine, mitti, & expectari debere, nulla vnquam gens fuit, quæ non apud se persuasum haberet; hinc enim *Galli* in Amida Ciuitate à Persis obsessi, & morarum impatientes *securibus gladijsque*, vt inquit Ammianus, *succincti, patefactâ sunt egressi posticâ, obseruatâ nocte squalidâ: & interluni, orantes cæleste præsidium vt propitium adesset, & libens*. E *Romani* Deorum aras ipsis in castris erectas habuerunt, non Dijs communibus tantum, quales positas fuisse, à Latinis, & Troianis inter densas armatorum copias refert Virgilius, sed *militaribus sacrificijs* peragendis, de quibus aperta est, apud Tacitum mentio, cùm agit de Planco Germanici Legato, quem ortà militum seditione, penè cæsum fuisse testatur, sic enim ille, *ac ni Calphurnius vim extremam arcuisset, rarum etiam inter hostes. Legatus populi Romani in castris sanguine suo altaria Deùm commaculasset*.

8. *Quod profanos etiam homines non latuit.*

libro 19.

lib. 1. annal.

Interest tamen, vel maximè quàm conuenienti tempore, & loco, miles noster pietatis muneribus incumbat: Romani siquidem laudati sunt ab omnibus, quod Imperator commisso sibi bello, antequam vrbe exiret, Martis sacrarium ingressus, hastam simulacri ipsius commouebat, dicens *Mars vigila*; & liberi, vxoresque eorum qui in militiam proficiscebantur, vota pro eorumdem salute

9. *Et quando illi vacandũ*

lute nuncupare, ipsaque ante vrbis portas appendere solebant, ex quo ritu Arethusa ad Lycotam suum maritum scribit.

Propert. 4. eleg 3.

Omnibus heu portis pendent mea noxia vota.

atque ex eodem Aeneas apud Virgilium.

Aeneide 9.

Processit summoque hausit, de gurgite lymphas,
Multa Deos orans, onerauitque æthera votis.

Contra verò culpatus fuit T. Quintius Flaminius, quod sub initiũ prælij, Deos oraturus, vt fauentes essent, paulatim à suis discessisset, non enim tempus est, cùm buccina intonat suam in conscientiam anxius inquirere; cùm hostis clamore terrendus est, preculas quasdam obmurmurare; vel sphærulas sacras euoluere, cùm plumbeæ glandes in aduersum agmen torquendæ sunt: *Apage*, inquit vir non minus pietate, quàm doctrinâ suspiciendus, *intempestiuas illas religiones galeatorum leporum; iam ante hæc egisse oportuit, pugnandum est dum pugna vocat, & quando vacat orandum:* nisi forsan quemadmodum Nisus antequam Eurialo succurrat, ita Lunam precatur,

Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori.

& Ascanius Iouem inuocat, vt telum suum in caput Remuli feratur, eodemque modo cæteri Heroes, Deos suos inter pugnandum frequenter appellant; ita etiam potiori iure militi christiano concedendum, & consulendum sit, vt cùm iam imminet extremum illud, & ferale multis pugnæ discrimen, oculos animumque attollat Cœlo, & diuina spe fultus, quasi auspicato ruat in hostem.

XXXII.

1. *Altera pars pietatis erat auersio à creaturis, & dæmone vitando primum superstitiosas vulnerũ præcautiones.*

Sed parum iuuabit militem ita ad Deum conuerti, per verum, & legitimum eius cultum, nisi eodem tempore auertatur ab omni *superstitione*, & *idololatria*, quam multi, qui se telis inuiolabiles fieri posse vanissimè credunt per magicas, & impias obseruationes exercere solent; nam hæc tria tam bene inter se conuenire, & mutuo veluti fœdere iungi certum est, vt quemadmodum Idololatria artis magicæ viribus innititur ex opinione Theophili Alexandrini, & D. Hieronymi, sic Idololatriæ superstitio ipsa adhærescat; quia sicut optimè aduersus Ciceronem disputat Lactantius, *religio est veri cultus exhibitio. superstitio autem falsi;* & eius præsertim qui dum alijs rebus à Deo tribuitur, si non manifeste, saltem latenter, & implicitè, ad Idololatriam pertinet, vt vario sacræ Polymathiæ apparatu doctè quidem, ac eleganter docuit Ioannes

In epist. Paschal. ad Aegypt. Episc. Præfat. in epistol. ad Ephesios.

nes Filesacus, in libello ad istud conficiendum peculiariter destinato. Hæc autẽ superstitio polemica, licet ex sua luxurianti radice plures surculos emittat, quibus æque rebus à natura, & arte factis abutitur, ac illa quæ per reliquas artes se diffundens, dictum illud Ioannis Sarisberiensis verissimum esse comprobat.

Omnia si nescis loca sunt plenissima nugis,
Quarum tota cohors est inimica mihi

duos tamen præcipuos, atque vsu ipso valde frequentes satis est in medium proferre, ex quorum postea cognitione, quid de cæteris iudicandum sit facile dignosci poterit; huiusmodi vero sunt *præseruatio, & curatio vulnerum superstitiosa*, seu alijs modis quàm ex præscripto Christianæ Religionis, & rationalis medicinæ placitis, quæsita ac vsurpata. Quæ pernicies quàm altè militum animis defixa inhæreat, vel ex eo facile conijci potest, quod ab antiquissimis temporibus, quorum ad nos *vix tenuis famæ perlabitur vmbra*, vsurpatã illam fuisse constat, etiam sœculo Heroum; & inter Deos illos Homericos, à quibus, vt virtutum, sic vitiorum quoque exempla in posteros omnes dimanarunt.

2. *Quarum origo petitur à Troianorum, & Græcorum fatis.*

Atque vt ex *præseruationis* origine primùm quidem istud delibem quod sentio, etsi hæc nobis à natura insita sit, quæ sui conseruationem in quolibet subiecto, per extremos conatus, & labores meditari solita est, ita vt Philosophorum Scholæ, nullis frequentius, quàm ratis de hac re sententijs, seu mauis axiomatibus personent; conijcio tamẽ magnam homines occasionem habuisse, vt præter vera, legitimaque presidia, quæ in hanc rem natura suppeditat, ad inania diuerterent, ex antiquorum commentis circa Troiæ expugnationem: à qua velut omnium si non primà, saltem earum quæ ad nos peruenerunt vetustissimà, & ingeniosissimà fictione, credibile est, multa cùm de Deorum opinionibus, & ceremonijs; tum etiam de rebus ad mortalium commoda spectãtibus, per credulas illorum mentes, ad hæc vsque tempora irrepsisse. Vnde cùm Homerus eadem mente *Iliados*, & *Odysseas* compositionem aggressus sit, quà superiori sœculo Gorræus, & alij *Amadisiorum*; ac Boiardus, & Ariostus *Rotolandi* amores, & furorem decantarunt: omniaque in illis suis fictionibus insinuare vellet, quæ summam delectationem ex admiratione faciunt; præter alia infinita, istud quoque commentus est, vt quæ-

dam veluti *securitatis pignora*, Troiæ concederet; de quorum numero licet varijs auctoribus conueniat, qui tria illa fuisse vno consensu existimant; grauiter tamen dissentiunt in eorumdem assignatione, cùm Lycophron illa fuisse dicat *Neoptolemum* filium Achillis, *sagittas Philoctetæ*, quas ille ab Hercule acceperat; & de *Pelopis ossibus* vnum: quod tamen vltimum Euripides non recenset, sed eius loco *Rhesi equos* constituit; qua in re ne dum cum Plauto facit, cui tria alia sunt penitusque ab ipsis diuersa
in Bacchidib. Troianorum Fata, nempe

Signum ex arce si perisset, alterum etiam Troili Mors,
Tertium cùm portæ scææ limen superum scinderetur.

quæ omnia licet à se inuicem toto cœlo discrepent, difficileque in primis, atque arduum videatur, repugnantes auctorum sententias conciliare; nullo tamen negotio illud fieri potest, si ad Poetæ solertiam aduertamus, qui vt narrationem suam maximà difficultatum, & historiarum, mirabiliumque euentuum connexione gratiorem efficeret, non modo Troianis sua fata, quorum præsidio vrbem defenderent; sed & Græcis sua pariter concessit quibus illam possent oppugnare, eodem prope consilio quo ex Deorum inter se diuidia

Iuppiter in Troiam, pro Troia stabat Apollo,
Aequa Venus Teucris, Pallas iniqua fuit.

nimirum, vt ambæ partes magnis vtrimque fautoribus, & auxilijs sustentatæ, dubium omnino lectoris animum retinerent, quo tandem bellum istud desineret, cuius in partes, mortales æque, ac immortales, tanto studio concesserant. Vnde cùm *Achillem*, aut eius filium *Neoptolemum*; *Herculis sagittas*, *& Pelopis humerum* Græcorum fatis annumerare oporteat, sine quibus Troiam ex oraculi monitis frustra subuertere tentabant; reliquum est etiam, vt *Cineres Laomedontis* quos Vlysses clam è scæa porta rapuit; *Palladium* quod cæsis arcis custodibus sustulit; & *equos Rhesi* quos idem, explorator cum Diomede missus adduxit, antequàm Xanthi aquam bibissent, pignora securitatis Troianæ fuisse dicamus, quæ quādiu in vrbe conseruata fuerunt, tamdiu inexpugnabilem hanc hostium viribus, impenetrabilemque efficerent. Ex eoque Seruius ad illud secundæ Aeneidos *vrbs antiqua ruit*, non veretur affirmare, quod illa duobus millibus & octingentis

gentis annis stetisse dicitur incolumis; quamquam miror valde vt verum istud esse possit, si quidem, vt inquit Virgilius, ante aduentum Teucri soceri, & Dardani generi Troia non erat Aeneid. 3.

nondum Ilium, & arces

Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis.

a Dardano autem sub regibus sex ad Troiam captam, Eusebius in chronicis, annos tantum numerat trecentos, qui numerus tam longè à priori distat, vt Modicio & Criticis, non dubium sit pessimè ab exscriptoribus tractatum fuisse hunc Seruij contextum.

Verum cum inter eiusmodi periapta seu ἀποτρόπαια Palladiũ esset, cui præ cæteris, eximius semper honos fuit habitus, quod persuasum haberent Ilienses maximam eius vim esse, in expellendis ab vrbe sua, non hostibus modo, sed malis omnibus, quæ maiestatem Troiani imperij labefactare possent; ita quidem vt hac eadem opinione imbutus Constantinus Magnus, quo vrbis à suo nomine dictæ ætatem prorogaret, idem illud Palladis signum Romà exportatum Constantinopoli abdidisse, à Zonara dicatur; vbi ipsum suo tempore, hoc est anno Christi DXC. Mauritio Imperante, extitisse testatur Olympiodorus peripateticus, in commentarijs ad primum meteororum Aristotelis, quasi hoc verum esse imperator arbitratus fuisset, quod dixerat de eo Silius Italicus

3. *Potissim autẽ à famoso illo Palladio magico & talismanico.*

Quippe Deis visum, ne cui perrumpere detur

Effigies ea quas vnquam possederit vrbes.

Illud propterea consideratione dignum est, quod de eius compositione refert Firmicus his verbis, *Palladij quid sit numen audite; simulacrum est ex ossibus Pelopis factum, hoc auarus Scytha Barbarus consecrauit*; & paulo infra idem addit *postea simulacrum hoc Troianis vendidit, stultis hominibus vana promittens, vendebatur Deus vt prodesset emptori, & emptor suppliciter adorabat, quicquid antea viderat subhastatum*: nunquã enim memini ego legere Palladium ex ossibus Pelopis concinnatum fuisse, nec scio vnde talis opinio Firmici originem habere potuerit, nisi forsan ex eo quod scribit Pausanias τὴν ὠμοπλάτην Pelopis ex Pisa Jlium fuisse delatam; ex quo deinde osse, vetustas, & fama quæ maiora omnia fingunt, totum *scheletum*, seu integram ossium Pelopis compagem, forsan efformarunt, quod si concedatur, non propterea

lib de error. prof. relig.

in Eliac.

tamen carebit errore Firmicus, qui Græcorum, & Troianorum fata simul confundit; nec video præterea quis nam fuerit barbarus ille Scytha, cùm *Abaris* quem Scaliger reponit, multis sæculis posterior fuerit Troianis temporibus. Alij igitur vt Conon in narrationibus, & Appollodorus Grammaticus in Bibliotheca
numero 186. Photij, asserunt simulacrum istud Mineruæ, è cœlo in Pesinuntem Græciæ ciuitatem deiectum fuisse, & ab eo vocatas *palladia* omnes statuas, quæ manibus non essent elaboratæ humanis. vnde, & illud ipsuum, διοπετὴς cognominatum fuit ex Clemente Alexandrino, quoniam à Ioue ad homines deuolasse credebatur: sed techna ista fuit seu dolus quorundam hominum, qui referente Suida in voce διοπετὴς, vt hominibus terrorem incuterent, præconis voce palam promulgatum ibant, eiusmodi simulacra à Ioue demissa, & omni humano artificio, sumptuque longè præstantiora, è cœlo delapsa fuisse. Quamobrem magis in rem faciũt Cedrenus, & Antiochenus relatus à Tzetze in Lycophronis Cassandram; qui signum hoc fusum fuisse dicunt ab *alio* præstantissimo mathematico, sub quodam aspectu siderum benigno & pelle humana obductum, ita vt prorsus ad priscum illud Magorum, & Chaldæorũ inuentum pertineat, qui *Stoichematici* eam ob rem dicti sunt, quod στοιχεῖα, seu quas Arabes vocant *talismanicas* statuas, fabricarent, characteribus quibusdam sub propitio cœlorum influxu exaratis, ijsque munitas obseruationibus, vt φυλακτηρίων, & amuletorum loco haberi possent, cuiusmodi in-
sub finem. numeras fuisse in circo Constantinopolitano, auctores sunt Gly-
lib.3. Annal. 60.cap. cas, Nicetas, & Zonaras ex Cedreno, quibus postea Tzetzes Ca-
Chiliade. 3. merarius Maiolus, & alij suffragati sunt, ne *hircum mulgentibus*
Tom. 1. medit.lib.3.cap 20.Collog.?. tom. 2. illis, non secus ac Philostrato dum personatum suum Appollonium, hominemque prorsus stramineum, velut fusoriæ istius, ac characteristicæ magiæ apprime scientem, in scenam introducit, nemo *cribrum non supponeret*: aut pro veris non haberet, quæcumque de lamellis, & phylacterijs, ab hoc hominis monstro fabre factis, vulgus scriptorum referre solitum est; adeo quidem incautè, parumque prudenter, vt idem de Virgilio multisque alijs assereret non dubitent, istos si quidem referunt cum vellent tecta, oppidaue ab incendio, repentino casu, serpentibus, gliribus, muscis, lemuribus libera fore, istud obtinuisse nullo negotio

gotio

gotio, harum imaginum virtute, quas ritu magico consecratas, in illis sepeliebant: quemadmodum etiam in ciuitate Parisiensi contigisse refert, ex aliorum potius quàm ex sua opinione, Gregorius Thuronensis, vt à serpentibus, & gliribus tandiu secura fuerit, donec effosso in pontis cuiusdam cuniculis æreo serpente, ingentem vim reptilium & glirium statim in ea emersisse obseruatum est.

Nempe ab exemplo Palladij Troiani de quo Chalcas non frustra Danais vaticinatus fuerat, quod

nisi clausum à sedibus arcis
Armisonæ curent simulachrum auellere Deæ,
Nunquam affirmat Theramneis Illion armis
Cessurum.

vrbes aliæ situ, & imperio maximæ Roma, Constantinopolis, Lutetia suum pariter habere voluerunt securitatis pignus: & milites ipsi, non minori curà in hoc vnum sibi incumbendum esse duxerunt, vt hoc genere præsidiorum inuulnerabiles efficerentur. Maxime cùm *Achillem* viderent apud eundem Homerum, propter *arma* quæ à Vulcano acceperat, & *Stygias aquas*, in quibus à matre sua Thetide ablutus fuerat, talem prorsus euasisse, vt nullibi membrorum, præter quàm in talo, vulnus accipere potuerit: quemadmodum etiam idem refertur de *Cyneo* Neptuni filio, qui in Latina Metamorphosi ita Achillem ipsum alloquitur

4. *Et quorundã exẽplo qui inuulnerabiles olim existimati.*

Lib. 12.

non hæc quam cernis equinis
Fulua iubis cassis, nec onus caua parma sinistræ
Auxilio mihi sunt, decor est quæsitus ab illis.

& de *Coeneo* Lapitha; ac *Herilo*, cuius à se, nouo genere pugnæ debellati, non iniurià Virgilianus Euander tanquam audacissimi facinoris meminit

Aeneide. 8.

Et Regem hac Herilum dextrà sub tartara misi,
Nascenti cui trinam animam Feronia mater
Horrendum dictu dederat, tria arma mouenda,

quos versus cum lego, toties apud me reputo, occasionem inde sumpsisse Ariostũ fatalis illius crinis, quem in *Orillo* suo valdè affini cũ *Herilo* nomine, ea potestate, ac virtute magica præditum fuisse contendit, vt nisi eo truncato, Orillus hic, abscissa membra, & proiectum etiam in flumen caput suum, quasi ex cera fuissent re-

libro 15.

liquis iterum membris aptaret, conferruminaretque naturali quodam glutine. Nec illis absimiles fuerunt,

Aeneide 7.

Messapus equùm domitor Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.

ac denique *Perseus*, *Abaris*, & alij quibus, vel *Orci galea*; vel *Medusæ coma*, vel *Apollinis sagitta*, aliaque virtus occulta, & magica ita fauebat, vt inuiolabiles ab illa facti, hostes suos impunè conficerent.

Quos vt reliqui homines imitarentur varia cõmenti sunt secreta non modo consulẽdi sibi

5 Horum igitur exemplo, sibi pariter consulendum esse duxerunt, qui in simili armorum discrimine versabantur, sed quemadmodum virtutem illam, non ab vna aliqua determinata causa prouenire videbant, ita nihil postea facere recusarunt, à quo sperarent se illam posse consequi: vnde cœlum primò fatigarunt, vt ex Hermetis consilio, στοιχεῖα illa fabricarent, quibus ob Martis influxũ, vis inesset inuictos illos efficiẽdi. Hincque inter *sigilla*, quæ sub eius nomine circumferuntur, cuiusdam habetur descriptio, quod si quis in die Solis nondum eo sydere exorto aspexerit, modo vestibus albis induatur, & columbarum esu sibi temperet, ab hostibus suis violari nõ poterit, sed omnium facile victor existet. Postmodum vero ad *Ephesias literas* deuenerunt, seu voces illas magicas ἄσκιον, κάτασκιον λὶξ τετράς δαμναμενεύς, & αἴσια; quarũ vera significatio, ex Clemente Alexandrino petenda est, qui multo melius rem totam explicat, quàm Hesychius lexicographus quidem antiquus, sed corruptus: scilicet illæ tantum veteres & sacræ voces fuerunt, quæ in pedibus, zona, & corona Dianæ Ephesinæ insculptæ legebantur, nam ab impostoribus postea adiunctæ fuerunt quædam aliæ. Omnibus vero ea vis inesse credebatur, vt ipsis vtentes victoriâ, quod inquit Diogenianus adagiographus, in omni certamine potirentur. Sicut exemplo cuiusdam Milesij innotuit, quem Suidas testatur, cum Ephesio quodam in Olympijs palæstrà depugnasse, nihilque aduersus illum potuisse, quoniam patrios illos characteres in talo haberet, quod simulac animaduersum fuit à iudicibus, victorem à quo triginta superati fuerant, detractis literis alteri continuo succubuisse: indeque patefactà virtute eiusmodi vocum, coli à multis, ac obseruari, & gestari cœperunt, vt passim ab auctoribus animaduersum est, & inter alios ab Anaxila apud Athenæum, cuius istud est

in Asclepio.

li. 5. Stromat.

Libro 12.

ἐν σκυτέεσι φορέεις Ἐφέσια γράμματα καλά.

in consutis scytariis, ideſt minutis corijs *Epheſias ferunt literas ſcite efformatas, ſeu pulchras.* Cui ſuperſtitioni, cognata valde fuit, eorum obſeruatio, qui vt notat Plutarchus *Idæorum dactylorum nomina ediſcunt, eiſque contra pauores vtuntur, tanquam ad auertenda mala remedium habeant, paulatim ſingulos recenſentes:* cuius rei videtur mihi non alia origo fuiſſe, quàm opinio, quæ omnium mentibus inerat, *Telchines, Caberos, Curetas, Coribantes*, ſeu mauis *Idæos ipſos dactylos*, pro Ioue infante in Ida excubantes lib. vt quis in virtut. profic.

Quum pueri circa puerum pernice chorea
Armati in numerum pulſarent æribus æra.

effeciſſe, ne Saturnus Rheæ partũ reſciuerit; vnde quod inconniuẽtibus ſemper oculis operam Ioui darent, hinc, & nomina *Corybantium* illis impoſita ſunt, κορυβαντιᾶν enim eſt *Leporum more oculis patentibus ſomnum capere*. ſed præterea illos multarum rerũ inuentione commodos fuiſſe humano generi, nemo non nouit: ita vt cùm ob opem quam cæteris preſtabant; tum quia Rheam pauentem, ipſum que Iouem infantem à Saturno qui filios ſuos vorabat ſeruaſſent, procliue poſtea fuerit ipſorum nomina, tanquam malorum omnium ἀποτροπαῖα inuocare. Nec puto illud mediocriter iudicio meo ſuffragari, quod à maximis auctoribus *Hercules* inter eos recenſeatur, qui ἀποτρόπαιος ideſt *auerſor*, & ἀλεξίκακος. ideſt *malorum propulſor* publico præconio celebratus fuit, eo quod perpetuus monſtrorum expugnator, & humanæ libertatis vindex ſeuerus extiterit. vnde qui eius imaginem in annulis geſtabant, tacitum fauorem aſſequi credebantur, & plus Fortunæ mereri. Id quod de Alexandri Magni effigie vulgatum etiam accepimus à Trebellio Pollione qui de Macrianorum familia refert, *quod ſpeciale ſemper habuerunt Alexandrum Magnum Macedonem viri in annulis argento, mulieres in reticulis, & omni ornamentorum genere exculptum; ſemper habere. eo vſque vt tunicæ limbi, & penulæ matronales in familià eius hodieque ſint, quæ Alexandri effigiẽ delicijs variantibus monſtrent* addit vero poſt, *quod idcirco poſui quia dicuntur iuuari in omni actu ſuo, qui Alexandrum expreſſum vel auro geſtitãt vel argento*, multique vt inquit D. Chryſoſtomuseius Numiſma capiti vel pedibus circumligabant, eodem prorſus modo quo Sylla quandam Apollinis imagun- In Quieto 13

culam Delphis nactus, eam ſemper in prælio geſtaſſe dicitur, ſi-
nu occultatam, votaque illi feciſsè, & oſcula pluries fixiſſe, cùm
in periculis verſabatur, vt incolumis eius beneficio ab illis eua-
deret. Quinimo Claudius Imperator Equitem Romanum oc-
cidit, quia ſecum *Gallinacei ouum*, velut ἀποτρόπαιον κακῶν ferebat;
& auctor eſt Iulius Africanus Milonem Crotoniatam inuictum
lib. de bellic. appar. fuiſſe Atheletam, ex peculari virtute *lapidis Alectorij* quem
ore vel brachio geſtatum, robur virtutemque pugnantibus
addere credebant; non ſecus ac Orus Apollo refert in ſymbolis,
Aegyptios cùm hominem, iniectas ſibi difficultates ad mortem
vſque intrepidè ferentem, ſignificare vellent, *Hyenæ* pellem
depinxiſſe, quoniam ſi quis ea pelle ſuccinctus medios in hoſtes
feratur, à nullo tamen læditur; ac ne quidem à Canibus quorum
3. de venat. vers. 279. idcirco Oppianus *magnũ* illam vocat *terriculamentum* σκυλάκεσσι
μέγα δεῖμα κεραστάων Ferunt etiam nonnullos fuiſſe qui *Selagine*
herba, *Achate* vnius coloris, & *Androdiamante* lapidibus ad eun-
dem effectum vterentur: ſed *Achimenide* præſertim, qua in aci-
em hoſtium coniectà, trepidare ſtatim agmina, ac terga vertere
non deſunt etiam iſtis temporibus blẽni, ac inſulſi ſcriptores qui
ex Plinio referant; tantũ abeſt vt fabuloſum putent, quod omniũ
lib. 16. c. 14. vocibus iactatur, *Eranum* ſeu *Turcicum* porracei coloris lapidem,
impendentia pericula, prius quidem obſcuritate inſolita deno-
tare, & elapſo periculo frangi. Nam de ea virtute dubitarè,
lib. 3. argon. quam Apollonius herbæ *Prometheæ* tribuit, non modo ad diri-
mendas diſſuendas que amicitias, quo ſenſu illam ſibi aduerſam
libro 2. fuiſſe queritur Propertius hoc diſticho

Inuidiæ fuimus, num me Deus obruit? an quæ
Lecta Prometheis diuidit herba iugis.

ſed vt corpus, illius ſucco inunctum, expiatumque, Proſerpinæ
ſacris de more antea peractis, nullatenus ferro obledi neque
item incendio violari poſſit; flagitium eſſet nullis apud illos ho-
ſtijs expiandum. Nec ſane cordatiorem illum fuiſſe, exiſtiman-
dum eſt, qui apud Lucianum optabat, Mercurium darè ſibi talem
in Nauigio. *annulum* virtute, vt corporis inculpata ſanitate frueretur, *& In-
uulnerabilis* eſſet; alterum etiam vt *inuiſibilis*, cuiuſmodi fertur
Gyges vnum habuiſſe ſic: Heliodorus annuli cuiuſdam meminit
in quo certi charateres inſcripti, & impreſſi efficiebant ne qui-
cun-

cũque anulum illũ gestaret, lædi vllo modo ab *igne* posset, & Aristophanis scholiastes narrat philosophũ quemdam nomine *Eudamum*, multos γεγοητευμένους annulos fabricasse aduersus Lemures morbos, serpentes, & id genus mala: quomodo asserit etiam Marcus Paulus Venetus *Zipangranos* contra hostium exercitus annulis quibusdam vsos, quorum ea vi esset, vt nunquam ferro lædi possent, & *Excestus* Phocensium Tyrannus quemadmodum ex Aristoteles scribit Clemens Alexandrinus certos sibi annulos parauerat, quorum strepitu, de rebus suis admoneri solitus fuit. li. 1. stromat. Sed maiori adhuc admiratione dignum videtur, quod Indicarum rerum scriptores referunt, nempe in *Iaua* maiore, arborem quandam esse, raram omnino, difficilemque inuentu, cuius medulla ferrea sit, & exilis, non vero ferrea, vt inquit Costæus lib. de plãtis. porrecta tamẽ ab ima radice ad summum plantæ fastigium, à qua decerpti fructus, tantà sunt virtute, vt qui ipsos gerunt omni ferro impenetrabiles reddantur.

6. *Sed præterea nocẽdi aduersarijs quibusdam preculis aut veneficijs.*

Atque vt nihil in hac vanitate reliqui fieret, non satis habuerunt antiqui seipsos à vulneribus non reipsa, sed stultà credulitatè immunes prestitisse: nisi insuper hostium vires sistere, conatus impedire, irruptionesque cohibere, & manus, armaque constringere, ac velut iniectis funibus suo arbitrio ligare, & soluere possent. Hoc vero efficiebant vel diris quibusdam, ac imprecationibus obmurmuratis, vt in *auriga* contigit, cuius *equos* eiusmodi preculis deuotos ab æmulo, & à cursu retardatos, Diuum Hilarionem liberasse testatur in eius vita S. Hieronymus, *hic igitur*, inquit, *æmulo suo habente maleficum, qui dæmoniacis quibusdã imprecationibus, & huius impediret equos, & illius incitaret ad cursum, venit ad Beatum Hilarionem, & non tàm aduersarium lædi, quã se defendi obsecrauit*. Vel aliquo veneficio ad id vtebantur, quale Amphion dedit Pelopi, quo *Oenomani* equorum velocitatem infringeret. vel denique στοιχείων, seu *Talismanicarum imaginum* virtute, id consequebantur, tam in equis, quàm in hominibus vinciendis. Nam quantum his artibus aurigæ Circenses vterentur, dictu propemodum videretur incredibile, ni rem ita se habuisse, planè ex Ammiano constaret, qui Hilarij, & Anchenij aurigarum leg. 9. C. de malef. math. veneficia detegit, & constitutio Valentini, Theodosij, & Arcadij Imperatorum scripta in parte non fuisset, contra eiusmodi artes; quas

quas exagitans pariter Caſſiodorus hunc in modum, de quodam
lib. 3. epiſt. 1. nobili auriga loquitur, *frequentia palmarum eum dici faciebat maleficum, neceſſe eſt enim ad peruerſitatem magicam referri, quando victoria, equorum meritis non poteſt applicari*: & Arnobius inter
libro 1. Magorum fraudes enumerat, *ſine clauibus reſerare, quæ clauſa ſunt, aut ora ſilentio vincire, aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare*.

7. *Imaginibuſque Taliſmanicis quarũ maxima vis, & auctoritas*

Hæc autem omnia quamuis vt antea dixi variâ ratione fierent, præſtantiſſimus tamen ſemper habitus eſt *imaginum* modus, quas τετελεσμένας dicebant vt pote cæteris difficilior, & qui ab eruditioribus tantum, cœleſtiumque virtutum peritis vſurpari poſſet ad res noxias, & catharmata, quibuſdam ex locis, vel perſonis auerruncanda: vnde apud Cedrenum Anaſtaſius Theopoleos Epiſcopus, multas eiuſmodi imagines Apollonio tribuit, quia omnium erudtiſſimus fuiſſe, & ſecretorum naturæ conſcius fingitur ab Philoſtrato *Apollonij* inquit *hodie etiam in pluribus locis opera perſeuerant, & efficacia ſunt; aliâ quadrupedibus ac volucribus damnoſis auertendis, alia ad inordinatos amnium curſus inhibendos*; quibus verbis *Lycum* amnem intelligit, quem vt habetur in Cedreno, ne Bizantium eluuione mergeret, deuinxit Apollonius, idemque, ſi Philoſtrato, Tzetzi, Vopiſco, multis que alijs auctoribus credendum eſt, tot alia præſtitit vanitatis iſtius magicæ miracula; tum Antiochiæ, tum vbique ferme gentium, in expellendis ſerpentibus, ſcorpijs, culicibus ciconijs, & id genus alijs animalibus noxijs, vt etiam ſi, non antea quidem validiſſimis rationibus probaſſem in *Apologia* pro viris illuſtribus falſo de criminè magiæ inſimulatis; huius philoſophi hiſtoriam eorum omnino ſimilem eſſe, quæ de *lamijs*, & *pectinibus Solis* dicuntur, aut quæ Lucianus de *Caulomicetibus* refert quibus fungi erant ſcuta, haſtilia vero virgulta aſparagorum; ſatis ipſa me, vt hoc de illa penitus haberẽ perſuaſum, inducere poſſent. Verum vt quod antea propoſui, de Taliſmanicarũ imaginum vſu, quoties vis aliqua, aut pernicies, vel auertenda vel inferẽda eſſet, illud demoſtrẽ huius certè exemplum illuſtre habetur apud Photium in Olympiodoro, vbi narrat *Regium* metropolim eſſe τῆς Βρεττανίας, ſeu vt alij legũt τῆς Ιταλίας, vnde Alaricus cum vellet traijcere in Siciliam, prohibitus fuit à *ſtatua magica*, quæ traiectum impediebat

facta

facta enim fuerat à veteribus vt *Aethnæ montis ignes auerteret*, & Barbaros ne in Siciliam transirent prohiberet; propereaque in vno pede ignem inextinctum fouebat, ex altero vero aquam indesinenter scaturientem emittebat: sed hac demum confractà ab Aesculapio, qui in Sicilia Constantij, & Placidiæ sororis Honorij, & Arcadiæ Imperatorum possessiones curabat, insula hæc, & ab Aethneo igne, & à Barbarorum inundatione grauissimas postmodum experiri cœpit calamitates. Quibus paulo infra, simile quiddam aliud subiungit, *de tribus statuis magicis*, adeo fauente, & blandiente potentiori Cœlorum influxu conflatis, vt Barbarorum vim omnem, atque impetum ab Imperio Populi Romani submouerent: quasi ad instar illarum essent conflatæ, quas Helinandus frigidi montis monachus in chronico, & Alexander NeKanus in libris suis de rerum proprietatibus, ea arte fabrefactas à *Virgilio* fuisse referunt, vt quoties gens aliqua Barbara in Romanos moueret, continuo statua, quæ istius populi nomen scriptum in fronte habebat, digitum ad excubantem in Capitolio, eius rei causà sacerdotem, protẽderet, tintinnabulumque manu altera moueret, signum magnæ confusionis, & calamitatis futuræ, ni tempestiuè huic à Romanis prouideretur. Nempè tantum illo tempore *magiæ characteristicæ*, *ac fusoriæ* concessum fuit auctoritatis, vt ipsa, firmum etiam existimaretur esse aduersus ingruentes, & irrumpẽtes Barbaros præsidium; ita quidem vt Photius eodem capite referat, *Libanium* quendam magiæ studijs apprimè celebrem, & eruditum; professum fuisse, multa se aduersus *Barbaros*, patrare posse admiratione digna, absque vllis militibus, & experimento etiam verbis auctoritatem fecisse; sed iussu Placidiæ necatum postea. Quod sanè reducit mihi in mentem pollicitationes vanas cuiusdam auctoris ineptissimi, qui sub ementito famosi illius Astronomi Arabis, Thebit Ben Corath, nomine libellum de tribus *imaginibus magicis* edidit, quibus stultè pollicetur multa se facturum aduersus potentissimos exercitus, ne prouincias alienas inuadere possint, quæ cuncta promittere.

Quis dubitet, quin magna sit hoc rationis egestas?

Iam vero si de reliquis artibus dicere vellẽ quibus *Aliptæ* suos Athletas muniebant, contra vires, & lacertos æmulorum: *Agitatores* equos in circoirretiebant; *Vestales* mancipia fugitiua, sed nõ- 8. *Et aliis artib.*

dum

dum tamen vrbe egressa sistebant: *hostesque* numerosi victoriam alijs de manibus eripiebant; nimius profecto essem, & tædium potius tibi, quàm voluptatem afferrem, cùm notissima sint quæ refert Arnobius de pugna *Assyrios* inter, & *Bactrianos* Nino, ac Zoroastre, ductoribus, non ferro tantùm, sed magicis, & reconditis Chaldeorum disciplinis commissa; quæ Vopiscus in Aureliano, & Spartianus in Heliogabalo, de Romanis, certo carminum, & sacrificiorum genere *Marcomãnos* aditu in suas terras prohibentibus: quæ Zonaras in Anastasio Dichoro de *Bulgaris* qui magica præcãtatione vsi Romanos superarunt: quæ Gregorius Thuronensis de *Hunnis*, seu *Chunis*, quos ait suis præstigijs Sigebertum vicisse; quæ Curopalates de Ioanne Morochasurio Theophili Imperatoris præceptore, qui percussà malleis quibusdam æreis tricipiti statuà, in Euripo circi Constantinopolitani tres fortissimos *Bulgarorum* duces interemit: quæ Saxo Grammaticus de *Odone* pyrata & *Haquino* Noruego; Olaus magnus de *Biarmensibus*, Dubrauis de *Syderio*; quæ Cromerus denique de *Tartaris* narrat, vexillũ quoddam gerẽtibus, cuius in cuspide, figura erat capitis humani barbati, nebulamque fœdissimam & densissimam aduersus Polonos inhalantis, quam dum illi ferre non possent, cæsi tandem à Barbaris, ac fugati sunt.

lib. 8.

ib 4. histor. cap. 19.

li. 3. hist. dan. in Hist. septẽ. in Hist. Boem.

9. *Damnati inter Christianos.*

Quibus similes alias narrationes, si propemodum infinitas afferri posse dixero, equidem non mentiar, cùm historici fere omnes, dum ex vulgi fæce hauriunt indifferenter, quæ in suos annales referant, nulla in re grauius, aut frequentius peccent quàm in scribendis eiusmodi fabulis, quæ ipsos postea fabulas esse faciunt toti sapientum, & bene cordatorum virorum collegio: sed ita sunt, fueruntque semper tempora, vt pauci quos æquus amauit Iuppiter, ea dignoscere possint, quæ vera sunt

Iuuenal.

atque illis multum diuersà, remotà
Erroris nebulà

quod equidem etsi ætate illa sequiori, quæ dæmonum imperio velut mancipata fuit, vtcumque tolerari potuerit, nescio tamen quomodo hac nostrà, quæ tot sæculorum anteactorum exemplis erudiri, totque salutaribus præceptis, ad veram pietatem informari commodissime potest, hoc ipsum non summopere damnari debeat. Si enim falsa sunt quæ de victorijs illis referuntur,

vbi eorum ſapientia qui talibus nugis bibulas aures accommodant? ſi vera, vbi Chriſtianorum pietas, qui *principem huius mundi foras eiectum à Chriſto, & ligatum ab Angelo vt non ſeducat amplius gentes*, quaſi poſtliminio reducunt? eique ſacrificia offerendo, idololatriam renouant, toties à Chriſto eiusque veris ſectatoribus prohibitam: & tamen proh Dei, hominumque fidem? quid inter nos frequentius, quàm eiuſmodi flagitia, vel falsò credita, vel verè patrata? dicebat Horatius de ſuis temporibus loquens lib. 2. Ode 1.

Aetas parentum peior auis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

Sed quis non idem de hac præſenti ætate dicat? cum in hanc omnia ſuperiorum temporum inquinamenta, vanitates omnes, Idololatriæ, ſuperſtitiones, obſeruationes fatuæ, ridiculæ, impiæ, tanquam in ſentinam defluxerint, nullique vſui ſit apud nos vera, & ſincera religio, niſi vt ea mille modis abutamur, in ſacris iſtis *Hecatis*, & profanis; quibus vt quiſque vehementi aliqua libidine ducitur, ita confeſtim mentem applicat, quo voti ſui compos fieri poſſit. Atque hęc cauſa eſt, cur milites Chriſtiani, nihilo ſua religione quæ talia prohibet, vel longo rerum vſu qui vana illa & ridicula coarguit; paganis ſapientiores facti, dum verſari inter horrida ſine metu, & abſque damno pericula ſubire cupiunt, tot indigna committant hominibus ſanæ mentis, nedum Chriſtianis, in amuletorum compoſitione. Solebant equidem priſci Gallorum reges, ſacras quaſdam Sanctorum reliquias, & Chriſtianæ pietatis monumenta, ſecum in caſtra deferre, propter ſpem quam habebāt in Diuorum auxilio, quibus ab illis iſtud honoris habebatur; cuius rei teſtem laudare poſſum Vvalafridum Strabonem in libro de quibuſdam rebus ad Miſſarum ſolemnia ſpectantibus, vbi *dicti ſunt* inquit *Capellani primitùs à Cappa B. Martini, quam Reges Francorum, ob adiutorium victoriæ, in prælijs ſolebant ſecum habere, quam ferentes, & cuſtodientes cum cæteris Sanctorum reliquijs clerici Capellani cœperunt appellari*; & Iſraelitæ antiquitus ſummum perfugium, tutamenque habebant in *Arca fœderis*, quam propterea ſecum in bellis ferebant, vt hoſtibus ſuis terrori eſſet; ſic enim Philiſtæi in primo Regum, cum capite 4.

10. *Et noſtræ ætatis milites qui non vno modo hac in re inſaniunt.*

cogno-

cognouissent quod Arca domini venisset in castra Hebræorum, timuerunt valdè *dicentes quænam est vox clamoris magni in castris Hebræorum? venit Deus in castra: & ingemuerunt dicentes ve nobis, non enim fuit tanta exultatio heri, & nudius tertius; ve nobis quis nos seruabit de manu Deorum sublimium istorum*. Verum quo nunc abijt confidentia illa in Deum, aut eius Sanctos, & quid horum loco, quod absurdum & impium sit milites hodie non committunt, libros omnes damnatæ lectionis conquirunt; tenebriones adeunt, quos profanarum artium callentissimos esse sibi persuadent; impostoribus omnis generis ludibrium debent, nec vetulas contemnunt, sed pannuceas, Baucides, anusque delirantes in gallinario tanquam Sibyllas consulunt; vt περίαπτα quædam, & vulnerum ἀποτρόπαια, seu quemadmodum ipsi loquuntur *schediasmata militaria*, ab illis obtineant; quibus è collo suspensis, aut thoraci insutis, vel deglutitis auidè, alioque modo gestatis, non amplius illis pertimescendæ sint glandes plumbeæ, non acinaces Turcici, non claua Hungarica, non mors denique, aut periculum in foco vel aqua; eo vsque efficaci & exploratà si Dijs placet, & impostoribus credendum sit, ipsorum virtute, vt si in æstu febrili, chirurgus venam tundat, nisi deposito tantisper superstitioso carmine, frustra conetur sanguinem elicere. Nempe hæc sunt præclara, & mirifica secreta, propter quæ *Cœlū* fatigat Astrologus, & Physicus *Elementa* flagellat, & Magus sollicitat *Tartara*: hæc sunt quorum causà vigent adhuc, & florent inter Christianos, quæ prorsus occidere debuissent *Phylacteria* Hæbreorū, *Stoichoea* Græcorum, *Thalismud* Arabum, & Latinorum *incantationes* atque *carmina*; imo vero his seruiunt *Psalmi Dauidici*, his *Euangelia* famulantur, his *Sacrascriptura* mancipatur; quam nefandis ritibus violant, profanè inuertunt, temerè decurtant, explicantque suo vel dæmonis modo; cui vt nulla ex parte Idololatria non præstetur, nefarias etiam quorundam precum formulas excogitarunt, quas vel *Sancti Vbaldi*, vel *Leonis Papæ* nomine, contra omnia mundi pericula breui enchiridio compræhensas, circumferunt, & recitant. Quid plura *radicem Cicorij*, die festo Sancti Ioannis, paulo ante auroram argento tangunt, ferroque per gladium Iudæ Machabei, & alia verba, quæ non referre satius est, expiato, multis prætcrea additis ceremonijs, eam

è terra eruunt, & ſecum portant contra aduerſa omnia: *Induſium* etiam non quale Mars habuiſſe dicitur adamantinum, ſed quod à *neceſſitate* in qua geſtari ſolet nomen ſortitum eſt, tot profanis ritibus conſuunt, tot characteribus viſu ipſo terrorem incutientibus, opere phrygionico diſtingunt; vt ſi illud à ſe viſum apud eximiæ nobilitatis hominem non teſtaretur medicus ille qui de præſtigijs demonũ libros edidit, merito ab Eccleſia dãnatos, vix Ludouico Charondæ iuriſconſulto Gallo doctiſſimo, & Simoni Maiolo, ac Iacobo Boiſſardo mira ac prorſus inaudita de eius ſuperſtitioſa elaboratione referentibus, credendum vnquam eſſe mihi perſuaſiſſem. Denique annulis in quibus πάρεδροι ſeu *comites ſpiritus* recluduntur, vbicumque nanciſci illos poſſunt, non veros quidem vt ipſi putant, ſed fictos ab impoſteribus, minuto aliquo ſerpente ferreo, qui licet intra palam concluſus, variè tamen mouetur, prout impoſtor fruſtum magnetis quod in manu tenet, huc & illuc conuerterit, illos inquam emunt grandi pecuniâ, tanquam Vliſſipone vel Conſtantinopoli aduectos, & *loco theſauri carbones*, poſtquam tamen nulla amplius fieri poteſt nummorũm redhibitio, ſe habere deprænhendunt; eodem prorſus fato cum Romanis, qui dum ſingulis rebus ſuos genios aſſignant teſte Prudentio lib. 4. cap. 15. de præſt. in varijs quæſtionib. colloquio 3. tom. 2. cap. 6. de diuin. aduer. Symmachum.

Quamquam cur Roma Genium mihi fingitis vnum?
Quum portis, domibus, thermis, ſtabulis, ſoleatis,
Adſignare ſuos Genios perque omnia membra
Vrbis, perque locos, Geniorum millia multa
Fingere, ne propria vacet angulus vllus ab vmbra

ipſi interim nec Genium, nec ingenium vllum, ſaltem hac in re habuiſſe cognoſcuntur.

Sed riſum precor contine Ludouice Comes, dum extremum tibi dementiæ conatum repræſento, quem ante quindecim, aut ad ſummum viginti annos *Erneſtus Burggrauiuis* edidit, homo non ita quidem eruditus vt videri voluit, quandoquidem omnẽ elocutionem, floſculoſque, & venuſtates, quibus ſuo operi decor præcipuus acceſſit, ab eo mutuatus eſt, qui illi eiuſdem penitus ſtyli epiſtolà præiuit, ſed longè magis ineptus quàm facile ſibi quiſquam perſuadeat; cùm neglectis aliorum humilibus curis, qui ſecuritatis ſuæ pignus conſtituebant in preculis quibuſdam II. *Vt præter alios ex Burgrauij Achilles rediuiuo, & inuulnerabili patet qui totus explicatur.*

ob

obmurmuratis, herbisque, vel lapidibus superstitiosè gestatis; ipse ex principijs *Magneticæ philosophiæ*, arma quædam fieri posse meditatus est, quibus, vt inquit, de repente bellator indutus, hostem adoriatur intrepidè, & ingentem in acie consternata, terrorem vndique cateruis obuersantibus incutiat, ferocissimosque duellatores, *virtute Magnetis naturalis inuisibilis magico physicà*, fascinatos, omni robore animi, corporisque exuat. Horum igitur elaborationem fieri debere contendit in officina naturæ, in qua nihil sit consecrationum superstitiosarum, nihil impiarum coniurationum; sed materia primū ex *Electro Vulcano physico* præparata; ignis *fulminator* seu, quod diceret Apuleius, *Tonitrualis*, & quemadmodum in opere martiali conuenit, reliquarum rerum quę ad hoc necessariæ sunt *martialis dispositio*, cœli videlicet, aeris tempestatis, temporis, diei, horæ, momenti, instrumentorum, & Fabri præsertim: cuius animus, vox mores, martium quid ac truculentum spirare debent; Pro *Electro* autem *Vulcanio*, lib. 33. c. 4. non hoc recipit, quod Plinius ex quinta Argenti portione, cum Auro permista fieri posse docuit; quale erat illud quo Menelai Regia sternebatur, & Alexandri Magni numismata cudebantur, tempore Seueri imperatoris: sed quoddam aliud corpus requirit ex septem metallorum liquatione conflatum; cui Paracelsus homo ille multorum nominum potius quàm boni nominis, adeo stupendas vires attribuit, vt in libro ad eius virtutes asserendas compositio nihil esse dicat, quod illud præstare non possit aduersus venena, maleficia, morbos omnis generis, infestos spiritus, genios, Laruas, & quicquid vspiam homini noxium excogitari potest: vt minus proinde mirum sit, quod Burggrauius hoc metallum, per certas, definitasque reliquorum portiones, quas *doses* medici vocant, ad *Panopliæ* suæ fabricationem temperare docuerit. Verum quid, ipsà materià iam ad incudem delatà, & instrumentis omnibus martiali ritu præparatis, vlterius Fabro curandum est? *stabit* inquit ille *ad fabricam obfirmato animo, & imaginatione fortiter eleuata & affectu exaltato; tum voce iracunda, aspera, infracta, raucà, minaci, atroci, vno verbo martiali, oculisque in Basilisci morem vibratis, operi irradiabit, & martialiter aspirabit, voces quasdam iracundas atroces, imprecationumque, & odij in hostes plenas*, quas ille versibus aliquot compræhendit, stylo nimirum

rum pugnaci,& bellicoso. Postea ad *amenta* transit,quibus arma inter se religantur, aptanturque corpori, quæ ex crudo Hyenæ, vel Lupi corio,è viuente belluà detracto præparat: *ensem* præterea,*clauam tela* varia, *fistulas militares, calcaria, soleas equorum, lupata*, & *equum ipsum*, tot rerum futilium, infectionum, potionũ apparatu instruit, vt miserum sit hominem, eo dementiæ, & superstitionis si nesciens fallit; vel impudentiæ, si fucum facit, deuenire potuisse. Demum vero cùm hæc arma nullius momenti fore videret, si malè animato induerentur, quod reliquum erat, ne postremum aliquem stoliditate haberet, *aquæ magnanimitatis* secretum proposuit; sed illud quidem tot ambagibus inuolutum, circũseptumque tenebris, & ignorabilibus lineis descriptum, vt cùm ipso Maximilianum Primum in bellicis, cæterisque grauioribus negocijs, vsum fuisse dicat, neminem credo dignum iudicarit, qui post tantum Imperatorem, eius aquæ fortunato haustu, magnanimus euaderet.

12. *Refelliturque varijs rationibus.*

Hæc autem Comes Ludouice, eo lubentius in hunc locum attuli, qui maxime mihi conueniens visus est, quoniam non potes summopere non delectari, istius commenti nouitate, quod mirificis pollicitationibus, non aliter quàm *Mellusinæ* nostræ, aut *Arturi* Britannici, vel *Malagisij*, fabulæ suauiter tibi animum demulcere poterit; tum etiam, quod multi postquam hæc ipsa viderint, quæ ad te de Achille rediuiuo retuli, minori forsan desiderio tenebuntur, vlterius inquirendi, in eius historiam, quam dum ex titulo tantum metiuntur, adeo quidem amplo, & magnifico, vt *propter hunc vadimonium deseri possit*, egregiam illam & valde vtilem fore concipiunt; interius vero cùm penetrant, nihil quod operæpretium sit inueniũt. Vnde melius consuluisset suo nomini Burggrauius, si quemadmodum Virgilius, quò falsa esse significaret, ea omnia, quæ de campis Elisijs dixerat, Aeneam introducit proripientem se ab illis per eburneam portam, de qua prius ille monuerat quod

Sunt geminæ somni portæ, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus vmbris.
Altera candenti perfecta nitens Elephanto,
Sed falsa ad cælum mittunt insomnia manes.

ita ille laudem tãtum ex inuentione sibi quæsiuisset, non autem

6. Aeneide. ex veritate quæ nulla in eiusmodi somnijs, ac delirijs esse potest, sed non potuit homo nugacissimus, non reliquorum more facere, quibus id vnum in mente tantum est, vt possint se Iasonis instar *ferre ad aurigeræ caput arboris*. Nimirum fœcunda mendaciorum *Alchymia*, fœcundos etiam fabularum reddit, qui vltra quam satis est, eius sacris operantur, & ex arcano quodam nouiter in sinu naturæ detecto, facillimè illos in spem adducit quorumdam aliorum, quæ in illo pariter recondita latere sibi persuadent: hæc vero cum effectu consequi non possint, saltem affectu venantur, & quæ re vera numquam viderint, cogitatione tamen depingunt, quasi ea explorata haberent. Hinc igitur *Elixir vitæ* profluxit; hinc *aurum potabile*; hinc *Metallorum transmutatio*, & *Chrysogoniæ*, vel *Chrysopæiæ secreta*; hinc *Elias Artista*; hinc *hominum non Adamicorum* generatio; hinc *Electrum Vulcano physicum*; & ab Electro *arma*, quæ nullius corporis violentia percellat; hinc *Biolychniũ*, seu *Lucerna vitæ*, hinc *vnguentum armarium*, & *curatio morborum magnetica*; hinc *generale Alexipharmacum*; hinc *palingenesia plantarum* è cineribus Hermeticis suscitatarum; hinc denique vt omnium extrema, sic ineptissima *fratrum larualium*, quibus *à Rosea cruce* appellatio indita fuit, Societatis historia; quæ omnia si quis in rerum natura existere crediderit, is immane quantum à recto, & vero aberrat: etenim quantumuis penitissimè in illa inspiciatur, nihil vnquam aliud esse depræhendentur, quàm vel hominum vota, qui naturæ vires, & secreta non satis cautè perquirunt, vel fraudes, ac mendacia nonnullorum, qui famam, aut nummos aucupantur; quemadmodum olim fecere suis technis callidis & vafris imposturis *Trithemius, & Agrippa*. Nec forsan à veritate longius aberrabit, qui idem de Burggrauio iudicium feret, cùm Marcellus Vrancheim qui stylum illi, ac præfationes commodauerat, ingenuè postea fassus sit, in epistola quadam ad Arnaldum Honorium à Boecop Societatis Iesu Theologum, *se nimis superstitiosè & re inexplorata istius hominis amicitiam habuisse, qui nescio quid ornamenti à calamo suo petebat Pyrotechinæ & arcanis quibusdã Eleusinijs spagiricis, quorũ ille penes se* κέρας ἀμαλθείας *profitebatur*, non tam vt aliquid dolo malo, vel pro superstitione ageret, quã vt edita Panopliæ istius mirabilis, & Biolychnij præparatione, se quoque posset tollere humo, & aliquid aliud cõsequi,

ſequi, quod Marcellus ſatis habuit, ne amicum in Scena iugularet, his verbis indicare *facile venaturam facis quid rei ſit reliquum.* Ego vero quid Honorius venatus ſit prorſus ignoro, ſed quantũ ad me attinet, nihil aliud ex eiuſmodi verbis ſuſpicari poſſum, niſi quod Burggrauius, hæc duo ſecreta in vulgus emittere voluerit, tanquam illicia tranſmutationis illius metallicæ, qua ſe multos poſtea nummis emuncturum ſperabat. Hæc enim eſt *fatalis chymiſtarum Helena*, quæ ſuis raptoribus perniciem accelerat; Hæc *Diana*, quam vt nudam videre poſſint incauti homines, non à canibus ſuis, vt Actæon: ſed ab expenſis lacerantur; hic denique *lapis ſcandali* cuius conſequendi gratià, non modo bona ſua dilapidant, ſed bonæ mentis iacturam faciunt, & tantum non in lapides, aut ſaxa conuertuntur. Verum vt *Achillis Burgrauiani* mera vanitas, & impoſtura à prima ſua radice innoteſcat; animaduertendum in primis eſt, eandem illius, quæ & ſimilium aliarum fuiſſe originem, nempe ab impio illo; & ſuperſtitionum omnium, quas vnquã humana mens ſibi fingere poteſt promo condo *Theophraſto*; hic enim vt erat naturà *leuis, & nugaciſſimus*, profeſſione *Medicus*, conſuetudine ferme ſemper *ebrius*, ita philoſophiam ſuã, tam inæquali rerum mixtione temperauit, vt longe plus in illo valuerint natura, & conſuetudo, ad congerendas futilitates, quaſi per ſaturam, quàm Medicinæ profeſſio, vt iſtud tantum quod homine recti, & honeſti ſtudioſo, dignum eſt, in ea conſcriberet. Vnde præter innumeras hæreſes quas excogitauit cum *Luthero*; præter magicos characteres, ritus, ſuſurros, quos *Agrippæ* præmuniuit; præter tot fabulas, quas à *vetulis*, vt ipſemet fatetur, *ſagis, ruſticis, circumforaneis* in medicorum officinas reduxit; multa inſuper ex ſuo, & chymiſtarum ingenio commentus eſt, omnino abſurda, & ſi primo ſtatim aſpectu non talia eſſe, ſed fundamentum aliquod, in naturæ myſterijs occultioribus habere videantur: qualia ſunt quæ nos ſupra aſſignauimus, & inter hæc præſertim noua illa confuſio metallorũ inter ſe ad *Electri Vulcanophyſici* compoſitionẽ, *oleum ex ſanguine ſeu fæcibus humanis deſtillatũ*, ad vſum lucernæ inextinguibilis, *& vnguentum ſympatheticum*, ſeu *curatio vulnerum magnetica*, de qua nobis etiam paulo infra dicendũ erit; ita vt qui libros iſtius hominis tot prodigioſis narrationibus, refertos, diligenter euoluerit, illi quoque neceſſariò fatendum

 ſit,

sit, totum hunc auctorem ex fallacijs, fraude, mendacijsque fuisse consutum. Nihilominus tamen quia *nullum est tam impudens mendacium quod teste careat*; nec vlla opinio tam absurda excogitari potest, quæ nauci quosdam homines non inueniat, quibus persuaderi possit; ita non defuerunt multi, qui ex talibus ouis pullos excluderent; hoc est qui Paracelsi contemplationes, ex theatro naturæ speculatiuæ, in eiusdem, per varios ignis gradus vexatæ, fornaces traducerent; ac inter alios Burggrauius ex oleo humano *Biolychnium* illud concinnauit, quod singulas hominis è cuius sanguine elicitum fuit, dispositiones repræsentet, nec vlla vi extinguatur, nisi eodem simul animam efflante: ex *Electro* vero arma cudit *Achilli suo rediuiuo* qualia superius illa fuisse diximus: sed quàm ingenuè aut rectæ rationi conuenienter istud præstiterit, hoc sanè in præsentia dispiciendum est. *Electrum* igitur sumit eo potissimum nomine à Paracelso laudatum, quod septem in se metallorum virtutes contineat, & cœlestes nonnullos influxus, quos ab astris in suæ fusionis momento recipit; sed quis vnquam dummodo mentis suæ compos esset, de hoc siderali defluuio post Aristotelem non dubitauit, maximè cum ad eiusmodi minutias operationum pertrahitur; aut quis alias metallorum virtutes agnouit, præter manifestas, quarum participatione concrescunt, durantur, liquantur difficulter aut facilius, pro illorum materiæ dispositione? nugacium tantum est, & otio disciplinisque præstantioribus temerè abutentium, acutius in illis videre, & ocultum nescio quid rimari, quo semel admisso, ruũt isti per vetitum nefas, fraudesque omnes, & imposturæ quà datà portà sese in hominũ pernic ẽ inferunt, nõ aliter certè quàm

Horat. od. 3. lib. 1.

Post ignem ætheria domo
Subductum, macies, & noua febrium
Terris incubuit cohors.

Verũ quid postea Burggrauius? experiẽtiam laudat, sed qualisnã illa Deus bone, & quã ridicula? Paracelsus inquit ille, *annulos* digitis gestari solitos ex hoc electro fudit, quos quicũque induisset, nũquam vel spasmo, vel odontalgià corriperetur, sed nec in epilepsiam incideret, aut ab immundis spiritibus vexaretur. At hæc pauca, & in Hermetica philosophia, que tota ex sigillis, & characteribus conflata est, adeo frequenti vsu trita, vt magnam electro

Vulca-

Vulcano physico auctoritatem conciliare non possint: visum igitur à se in Hispania narrat, qui *tintinnabulum* ex hoc electro fusum habebat, duarum plus minus librarum pondere, cuius pulsatione varia euocabat spectra, multis quandoque inspectantibus, & hominum insuper ferarumque monstra, vel ad se cogebat vel dispellebat iterum, pro nutu, & arbitrio. Papæ quid narras Burgraui, ergo Paracelsus Hispaniam adijt? imo si varia exprimenta colligas, quæ alibi gentium à se obseruata refert, per vniuersum orbem peregrinatus est, qui nedum ex Germania discessit: ergo spectra vidit pleno meridie, ictu campanæ, velut canes sibilo euocata; ergo tibi hæc mentiendi, & quiduis impunè confingendi licentià, animos fecit, vt multa similiter eiusdem farinæ à te obseruata referres: & *loricam Ferdinãdi Aluaris* Ducis Albani, ex electro magico fuisse conijceres; vt *Rotolandi ensem* eadem ex materia, & eiusdem *cornu*, virtute magnetica præparatum diceres; vt *speculo Virgilij* magnam vim inesse; & adulteros ac meretrices omnes qui in aula Regis Arcturi erant, tinnitu cuiusdam *æris magici*, è ponte se in aquam subter labentem dedisse præcipites arbitrareris; vt denique tot nugas nugacissimas, tot ineptas, & ridiculas historias, tot fabulas, & Atellanarum exordia, in hunc librum congereres, quo fidem *Achilli tuo rediuiuo*, *& impenetrabili* posses astruere? Ad populum phaleras diceret alius, ast ego qui nullum animal facilius decipi, turpiusque traduci scio, quàm belluam illam multorum capitum, quæ animà tantum vtitur vt viuat, non mente vt sapiat; ad prudentes viros, & sapientes te amandabo, quibus risum moueas, aut potius commiserationem; ob casum tot ingeniorum, quæ nimis quàm frequenter in illas syrtes, & scopulos volentes impingunt, vnde amplius non possunt absque bonæ mentis iacturà ad portum enatare. At vero quoniam armaturæ materia per se non sufficiebat, licet ex electro mirifico, ad inuiolabilem efficiendum Achillem rediuiuũ, *impenetrabilitatem* illi, & merito quidem adiungere voluisti, sed vnde vel quomodo? ab *imaginatione Fabri*; quì vero fieri istud potest! cum illa somno simillima sit, & in proprium subiectum debilis existat, in alienum nulla, nisi rursus ad gerras quas cõgeris recurrendum sit: sed tædet me profectò illarum, nec si Lucianus, aut Apuleius sis, hoc à me obtineas, vt te de illis amplius patienter

 feram.

feram. An igitur à *voce* virtus illa profluet? nihil equidem minus, momẽtanea enim est aeris percussio, & φῶς νοῦ nõ δύναμις vnde φωνὴ dicitur; nec verba Fabri ferrea sunt, aut fusile aliquod electrum quod reliquis metallis misceatur, tanquam si

fluat, æs riuis aurique metallum,
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescat.

Forsan ab *aspectu*? at ille si nescis admissione specierum fit, non emissione, seu defluentibus quibusdam quasi exuuijs, à re conspecta ad oculum demissis, non foras è conspectu erumpente lumine, quod cum alio externo iunctum coeat: nam quod ad istius emissionis fidem afferunt Platonici, de Basilico, aut muliere quæ superfluo sangine per mensium interualla repurgatur; inefficax prorsus, & irritum videtur argumentum esse. Neque enim hæc vt vulgo creduntur, vera esse comperimus; & si Baliscus hominem interficeret, aut mulier ita affecta pollueret speculum, istud non visione aut ei famulante spiritu; sed tetro quodã, & diro vapore, qui foras vt ab ore, & reliquo corpore, sic etiam ab oculis erumpit, & emanat. Restat igitur vt ab *expiratione anhelitu, exsufflatione* temperies illa proueniat; quasi vero Faber

Sanguinis expirans calidum de pectore flumen,

illud in electrum versaret? ac non potius fumum tenuem è pectoris foculo protrusum, qui statim in auras euanescit. Malè igitur literis inauguratus sit oportet, qui præter nugas, & fabulas, quicquam aliud in operibus Burggrauij venantur, cùm illa si breuiter quid sentio proferendum sit, nihil aliud sint, quàm

Lucan. *Gerræ Germanæ. & Aedepol Lyræ Lyræ.*

13 *Et docetur naturalis ferri purgatio ad armorum inpenetrabilitatem tum etiã calybis ad gladiorum prestantiam* lib 7.

Rectius autem hi suo nomini, & vtilitati publicæ consulunt? qui impenetrabilitatem illam armorum, ex ferri metallorumque purgatione, & certa præparatione, tanquã ex naturæ officina educere conantur; quemadmodum Cardanus in libro de vita propria, quem τοῦ μακαρίτου Alsarij Crucij munere penes me M.S. habeo, & in opere illo vario de subtilitate, factum suo tempore fuisse refert à *Galeatio Rubeo* Mediolanensi, qui ferreos thoracas ita indurabat, vt æque facilè plumbeis glandibus obsisterent, ac illi, qui vulgo *duplices* appellantur, quique præ nimio pondere vix etiam à militibus vitæ suæ cupidissimis gestari possunt. Et sanè cùm istius rei ratio in purgatione metallorum, aut eorundem induratione,

con-

consistat; vtramque artifex ille Mediolanensis vsurpasse visus est, qui longis ictibus, ac vi aquarum, tenues ferri laminas ita cōdensabat, expurgato nimirum per ignem terreo, & aqueo excremento, vt coacta hoc modo in se materia, eandem omnino duritiem, quàm duplo crassior alia, sed non ita accuratè repurgata exhiberet. Enimuero quanam arte hæc duo in armorum præparatione obtineri possint, nemo, quod sciam, fusius, aut melius Ioāne Baptistà Portà edocuit, libro decimo tertio magiæ naturalis, qui totus est de re ferraria, nec etiam inutiles sunt Cardanus loco iam antea à nobis laudato, & Antonius Mizaldus, qui centuria quarta, & octaua memorabilium, quædam acuendi, & solidandi ferri secreta proponit, à peritissimis, vt inquit, machæropæis accepta. Quibus vt aliquid ex humanioribus literis addā, quod te reficere, Ludouice Comes, atque oblectare possit; memini me quædam legisse in Plutarchi Demetrio, quæ non multum ab eo quod Cardanus de Galeario Rubeo asserit, sint dissona, sic enim ille *Demetrio duo sunt ex Cypro Thoraces allati ferrei, quorum vterque quadraginta minarum erat; eorum robur cum vellet* Zoilus *fabricator ostēdere, iussit aduersus illos triginta passuum interuallo ex catapulta telum admitti, quo quidem facto adeo firmiter vim teli sustinuerunt, vt nihil in illis relictum sit, præter lineam quandam, quæ non teli cuspide, sed penicillo potius confecta videbatur. Horum altero virum audacissimum, ac robustissimum omnium qui cum Demetrio erant Alcimenum Epirotam eo bello vsum fuisse tradunt, solumque arma duorum talentorum gessisse, cum alij vnius dumtaxat talenti armis vterentur.* Quomodo vero talis durities ferro concilianda sit, rem equidem esse existimo: quæ vnà forsan cum artifice, & inuentore suo perierit, tam pauci, sunt hodie, & antiquitus etiam extiterunt, quibus cognita hæc, liquidoque perspecta fuerit! Quanquam existimo ego, modum quendam eius consequendæ, fuisse ab Homero propositum per similitudinem illam, quam affert in Odyssea à Fabro Ferrario, qui securim, vel asciam in aquam frigidam immergit, quo duriores illas efficiat: nō secus ac hodie nostri etiā artifices facere solent in ferri tractatione, & malleatione, dum libro 9.

Inter se magna vi brachia tollunt

In numerum, versantque tenaci forcipe massam.

quemadmodum inquit Virgilius de priori, & vulgari ferri præ- Eneide. 8.

paratione, cui tandem altera succedit rectè, eleganterque ab Ouidio expressa.

Metam. 12. *Terribilem stridore sonum dedit, vt dare ferrum*
Igne rubens plerumque solet, quod forcipe curuà
Quum faber eduxit, lacubus demittit.

qua in operatione cùm *Hispania* primas semper obtinuisse feratur, itaut Vulcanus illic *officinam*, & Mars *armamentarium* posuisse dici posset; in eoque potissimum nomine palmam illi inter cęteras Europæ regiones Georgius Agricola his verbis deferat, *qui Europæ regiones è quibus multa metalla quondam fuerunt effossa considerant; primas tribuunt Hispaniæ, secundas Thraciæ, tertias Britanniæ, quartas* Galliæ, *quintas Græciæ, quas reliquæ sequuntur*: tum vero in Hispania *Bilbilis aquam* singulari ad ferri temperationem prærogatiuà fuisse ex Iustino didicimus, nec illud etiam Martiali indictum fuit, cùm patriæ suæ laudes celebraret. (lib. de veteribus metal.)

lib. 12. *Me multos repetita post* Decembres,
Accepit mea rusticumque fecit
Auro Bilbilis, *& superba ferro.*

vellem tamen vt magis distinctè explicatum ab Auctoribus fuisset, qualis nam eius aquæ peculiaris virtus erat; quoniam omnibus aquis commune est, vt earum appulsu candentis ferri calor introrsum compulsus, fortiorque redditus, humorem absumat, & ex siccitate maiorem duritiem adipiscatur, partibus in se coactis, ac solidioribus factis; Alij tamen velut è contrario volunt aquam ferri candentis quod in illam immergitur intimos subire poros, ac meatus, illosque ita replere, aere qui intus latebat expulso, vt ferri partes sibi inuicem cedere amplius non possint, & frangantur potius quàm malleis cedant. Vnde Lacedæmonij quemadmodum obseruat Plutarchus, numismata ex ferreis baculis conflare solebant, eaque cãdentia mergere aceto, vt disrumperentur potius quàm in alios vsus conuerti, aut malleo tũdi possent; quod satis argumento est aquam & acetum intimos ferri meatus subire cùm alioqui substantia, quæ nihil intus admittit, fragilis reddi nõ soleat. Multos tamen scio huic simplici præparationi parum cõfisos, operosiores quasdam excogitasse immergendo ferrum in *muriam, vrinam, succum raphani, lumbricorum*, & similes alios liquores, quibus tantum tribuit Albertus Magnus, vt meà quidem (Lycurgo.)

sen-

ſententià, parum differant ea, quæ dicit in ipſorum commendatione, ab illis quæ Burggrauius de *cultris* à Diuo Thoma, & ipſomet Alberto, ac Paracelſo fabrefactis, & ea temperie donatis narrat, vt illis, æmulatione forſan cum Tarquinio, cotem, & quæ vellent alia duriſſima, plumbi inſtar diſcinderent. Quod vero ad *purgationem ferri, & chalybis* attinet, hæc antiquitus Hiſpanis frequẽtiſſima erat teſte Diodoro, vt laminas ex quibus gladios, & arma procudere volebant, terra ad aliquod tempus operirent, quo illæ ferruginem, rubiginemque contraherent, & purgarentur: noſtra autem ætate Fabri Ferrarij cùm laminas, tum parata ex illis inſtrumenta fimo equino ſepeliunt, eadem prorſus experientià ducti; quoniam vt rectè conijcit Magius ex Platone, ferri ſubſtantia cùm impura, fœculẽtaque ſit, ac habeat terræ indigeſtam portionem non modicam, humo quodammodo macerata, marceſcentia excrementa exudat, indeque rubigine, tanquam ſcabie quadam obducitur, qua leuiter deterſà purior euadit; vt in peruetuſtis enſibus, ac rubigine ſcabris videre eſt, qui poſtquam expoliti fuerũt, miram tum in incidendo, tum in fodiendo vim adipiſcuntur. Iſtis vero temporibus *Damaſci*, quæ totius Syriæ Vrbs vetuſtiſſima, & Regia eſt, ſtomoma in ſcobem redactum deglutitur ab Anſeribus redditumque conflatur in maſſam, ex qua arcus, cultelli, enſes, acinacesque vndulati maximà arte conficiuntur, *Damaſceni*, & ipſi vbique terrarum nuncupati; atque ob incomparabilem, & rariſſimam chalybis temperaturam, ſummo apud omnes in pretio habiti, itaut verutum ipſum, ſeu lamina alicuius enſis, aut acinacis centum aliquando aureis æſtimetur; nec iniurià ſanè, cùm eius chalybis ea vis ſit, vt vno ictu, nihil retuſa eius acie, militum galeæ diſcindantur, non magis illi obſiſtente ferro, quàm lignum vulgaribus gladijs repugnat; quemadmodum Turcæ ipſi magno ſuo damno aliquoties experti ſunt, in prægrandi, & ponderoſo *Georgij Scanderbechi* acinace, quem Piſauri in Vrbinatum Ducis armamentario, Eminentiſſimus tuus patruus, cùm hac in Flaminiam iter haberet, non ſemel vidit, & admiratus eſt. Vt nihil hic referre neceſſe ſit, quæ Sigebertus Gemblacenſis habet in Chronico de *lancea Regis Britonum Arturi*, quà ſeptuaginta ſupra quadringentos hoſtes vno prælio occidit; aut quæ Giraldus in hiſtoriam Galliæ ſatis leuiter, & inconſideratè retulit de *Duranda*.

[Margin: in Timæo.]
[Margin: lib. 3.]

randalo, vel *Durindano* Rotolandi Caroli Magni ex sorore nepotis ense, forsan à *duritie* ita appellato; præter quam enim nullus hæc παράλογα pro veris habebit, qui similiter Dædalum, & asinos volasse sibi in animum non inducat, certum est adhuc, nihil hæc arma commune habuisse cum *Damascenis*, nec eius temperaturæ fuisse, vt cautes asperrimas dissecare; saxaque in frusta comminuere potuerint.

14. *Mox schediasmatũ seu breuium & eiusmodi amuletorum vanitas simulque incerta Hippomanis natura detegũtur.*

His igitur pro veritate, & rei ipsius natura stabilitis, veniendũ est ad *syngraphas*, & *schediasmata*, seu *amuleta*, quibus milites gregarij, suæ incolumitati apprimè consultum existimant, cùm illa ex collo pendula gestarint; eorumque vanitas, & impostura primũ quidem experientiæ, deinde etiam rationum momentis demonstranda est. Hoc vero nescio an commodius vnquam fieri possit, quàm duobus exemplis, quæ ab historiæ nostræ scriptoribus mutuari possum: narrant enim superiori sæculo cùm turbantibus omnia Sectarijs, Germanorum hæreticorum examina in Galliam irrupissent, & à Duce *Guisio* octodecim illorum millia, quæ Baro-Danou ducebat, penitus cæsa fuissent, ac internecioni data; huiusmodi *schediasmata* collo cæsorum fere omnium appensa reperta fuisse, ab ijs qui cadauera spoliabant; vnde profecto coniectãdum est, non modo debile, sed nullum omnino in illis latere præsidiũ; tutiusque facere eos qui prudenter, & callidè pericula deuitant, si forsan in ipsis occumbere timent, quàm qui temerè illa subeunt, tribus, aut quatuor damnatis carminibus confisi. Quemadmodũ ijdem Scriptores accidisse narrant, militi cuidam ex eorundem sectariorum exercitu, eo tempore quo *Pictauium* vrbem in Gallia celeberrimam obsidione cingebant; hic enim æstro furoris percitus, cùm impressio quædam tentaretur, audacius cæteris pedem intulit, & quasi solus vrbem expugnare voluisset, ita se propugnaculis admouit, vt statim imbre pilarum ferreo traiectus ceciderit; signo autem receptui dato, cùm Duces Catholici mirarẽtur quid istud audaciæ, & temeritatis in manipulario? alijque furore hunc aut insaniâ agitatum; alij probrosæ mortis pœnam, quam scelere aliquo meruisset, huic forsan honoratissimæ commutatam ex Ducum indulgentiâ dicerent; placuit fune demisso corpus attrahi, & eccum in eius pectore *schediasma*, cuius mirificam virtutem, suis commilitonibus proprio se, & euidenti periculo

culo

culo patefacturum receperat. Quinimo in bello quod Carolus Quintus Imperator contra Barbarassam in Africa gessit, accidit semel, vt Barbarorum triginta millia, ad occupandam turrim in antiquæ Carthaginis tumulo sitam, magno studio, & velocitate contenderent, præeunte *Mago quodam sacerdote Numida*, qui superstitioso vlulatu edito; spargebat circumquaque quasdam *syngraphas*, quibus Christiani nominis militibus dirum exitium imprecabatur: sed quàm sibi ipsi funesto exitu, confestim patuit, quia Carolus ipse promotis equitum, & peditum aliquot ordinibus, Barbaros inuasit, atque omnes celeriter mago sacerdote ante alios interfecto, terrore perculsos in fugam coniecit. Quid vltra Turcæ potiti tota fere Epyro post mortem *Scanderbechi*, eius sepulchrum quod apud *Lyssum* vrbem fuit, effoderunt, ossaque tanti Herois religiosè direpta, sibi quisque qui frustulum ex illis habere potuit, ituris in bellum pro amuleto gestanda duxit. Et *Ziska* etiam *Thaborensium* hæreticorum Dux, multum Aeneæ Syluio, à præsenti in bellis audacià commendatus, cutim vbi occubuisset sibi detrahi, eademque tympanum pro Ouina pelle intendi testamento statuerat; futurum spondens militibus suis, non minori terrore perculsum iri hostem, isto sonitu audito, quàm consternatus ante fuisset, seipso in prima acie depugnante. lib. 3 cap. 46. Quis tamen aut Turcas, aut Thaborenses hereticos insuperabiles propterea fuisse, minusque periculis bellorum obnoxios, sibi sanus persuaserit? præsertim cùm postremi, feroci illo Imperatore destituti, protinus oppressi à principibus Christianis ceciderint, præclaramque illis attulerint occasionem de impietate triumphandi. Verumtamen reclamant quotidie huic opinioni milites, & vnà cum *remotarum artium* studiosis ad experientiam similiter prouocant, vt multorum exploratà præseruatione à periculis, de vi ac potestate suorum carminum, fidem miseris homuncionibus faciant, quorum credulitati qui malignè velit, possit etiam facillimo negotio imponere: cùm tantus sit eorum stupor, tamque peruicax ignorantia, vt quemadmodum Alcumena in fabula *maritum ab adultero* nequiuit discernere, sic ipsi vix intelligant *quantum distent æra lupinis*, prorsusque vt satyrice loquar *inguinis, & capitis quæ sint discrimina nesciant*; sed multaquotidie vt sibi explorata pronunciant, quæ ne quidem digna sunt

lucu-

lucubrationibus anicularum. Et amabo quomodo possent hi mihi in animum inducere, vt credam præseruationes illas quas iactant, potius à *schediasmate* fieri, & *periaptis* illis suis, quàm casu aut Fortunà. Maximè cùm ex ijs quę in sequenti libro sum dicturus, & ex militaribus historijs omnium pene nationum, liquidò constare possit, infinitos vitam omnem duxisse in periculis versatosque singulis diebus fuisse, inter hostium globos confertos, glandiumque, & telorum imbres sustinuisse, ac primos in omni conflictu, manus conseruisse, absque quod tamen vllum vulnus, vel etiam leuissimũ acciperent. Refert enim Vopiscus ex Theoclio Cæsarianorum tẽporum scriptore *Aurelianum manu sua bello Sarmatico, vno die quadraginta & octo interfecisse, plurimis autem, & diuèrsis diebus vltra nongentos quinquaginta,* neque tamen alicuius vulneris quod his in certaminibus tulerit, vsquã fit mẽtio: sic *Georgium Castriotam* narrãt gentiles eius nunquam detrectasse pugnam, nunquam hosti vertisse terga, nullo vnquam in discrimine metu occupatum, & quod rei caput est nunquam vulneratum, nisi semel leui sagittà in crure fuisse, licet supra duo hominũ millia, diuersis in prælijs suà manu interfecerit. Nemo tamen vnquam dixit, ac ne cogitatione quidem finxit, illum superstitiosis carminibus, aut figuris, sui curam commisisse, vt nec certè de *Cæsare*, de *Montucio nostro*, de *Piscario* Marchione, de *Ioanne Francisco Proauo tuo*, & similibus viris præliorum, rixarumque auidissimis, in quibus tamen impunè versati sunt, illud dicendum est. Enimuero vt quàm ineptè superstitiosi homines de virtute *amuletorum* sententiam ferant, contrarijs exemplis ostendam; Refert Guionius, obseruatum fuisse à multis, nobilem Gallum, quinquies ex singulari certamine victorem redijsse, quia *Hippomanes* crystallo inclusum secum ferebat: nec ille vlterius inquirit in rei veritatem, aut historiam hanc falsi insimulat, ex incerta
in varijs lectionibus cap 7. lib. 13. aut. 33. Hippomanis natura, de qua non satis adhuc conuenit inter scriptores, num sit *confectio* quædam ex Titimalo herba, quæ apud Arcadas in Aegea vrbe præparetur, vt Theophrasto placet: an
li. 9. de stirp. histor. vero stirps aliqua quemadmodum cecinit Theocritus; aut virus illud ex equarum inguinibus defluens, quo tempore feruntur in
lib. 2. elegia. 4 amorem, sicut Tibullus interpretari visus est.

Et quod vbi indomitis gregibus Venus afflat humores,

Hippo-

Hippomanes cupidæ deſtillat ab inguine equæ.

& grammaticorum doctiſſimus atque accuratiſſimus Seruius ad illud tertij Georgicon lib.7.

Hinc demum Hippomanes vero quod nomine dicunt
Paſtores, lentum deſtillat ab inguine virus.

quibus cum facit etiam Columella his verbis, *itaque curandum eſt vt prædicto tempore anni tam fœminis, quàm admiſſarijs deſiderantibus fiat coeundi poteſtas; quia id præcipue armentum ſi prohibeas libidine, extimulatur furiis. Vnde & equinũ nomen veneno inditũ eſt, quod equinæ cupidini ſimilem amorẽ accendit.* An potius res eo nomine ſignificata caruncula ſit, in equini pulli fronte enata, caricæ magnitudine, & colore nigro, quam ſtatim edito partu mater dẽtibus conuellit, vt aſſerunt Ouidius in ſecundo περὶ τῆς κακοτεχνίας.

Fallitur Aemonias, ſi quis decurrit ad artes,
Datque quod à teneri fronte reuellit equi.

& Plinius, ac Ariſtoteles multum etiam ipſe in *Hippomenis* natura varius, cum alibi liquorem illud eſſe dicat, alibi vero carunculam, & alias vnum & idem vtrunque faciat, alias etiam diuerſum, *ibi vero,* inquit, *eiiciunt quiddam, quod cognomine voce appellant, cum eo quod pullus naſcens gerit.* Aut denique non res aliqua ſit, quæ per ſe in rerum natura exiſtat, ſed nudum tantum, ac ſimplex nomen eius *furoris*, ſeu *orgaſmi* qui equos in amorem cõcitat, quaſi τοῦ ἵππου μανία: non inquam adeo accurate hiſtoriam illam perpendit Guionius, vt in hæc omnia ſibi inquirendum duxerit. Sed demus illi *Hippomanes* rem eſſe quæ cryſtallo includi à ſtultis hominibus, & geſtari poſſit; num propterea ſtatim conijciendum erit, eius virtute quæ prorſus nulla eſt, non autem caſu aut induſtriâ fieri, quæ, illud aut ſimile quid ſuperſtitioſum, ac inane gerentibus, contingunt? At vero caſus, inquit ille, bis aut ter eodem modo res vt accidant efficere poteſt, hic vero quinquies vicit, omnemque fortunæ ſecluſit potentiam at vide precor, quàm falsò de rebus iudicent, qui ad pauca animaduertunt: *Bouteuilleus* nobilis alter Gallus, bonorum omnium Ducis Mommorantij, niſi parem cum illo vitæ exitum tuliſſet hæres ex parte futurus, ſepties & vicies ſingulari certamine, cum pugnaciſſimis Gallorum expertus eſt, adeo ſemper illi blandiente fortuna, vt maximo totius Europæ ſtupore, bis terue ad ſummum

lib. 8. cap. 2. lib. 6. de Hiſt. animal. cap. 22, 18. &c.

con-

contrarià illà vſus ſit. *Sordellus* item Mantuanus qui ducta in vxorem Eccellini Tyranni Patauini ſorore, celebris apud nonnullos Principes extitit, quo tempore ſingulare certamen magni ab omnibus nationibus habebatur, ipſe viginti tres famoſiſſimos pugnatores, publicis concertationibus ſuperauit, & quidem tres
lib 1. eadem die in Gallia, cũ à Ludouico Rege in eam accitus fuiſſet, teſte Baptiſtà Platinà, qui Sordelli vitam eleganter expreſſit in hiſtoria Mantuæ Gonziacæque Familiæ, quam ex Bibliotheca Dominici Molini elegãti charactere deſcriptam, nec adhuc Typis excuſſam, commodauit mihi vir amœniſſimi ingenij, & multæ iñ literis induſtriæ Iacobus Philippus Thomaſinus: Verum quis vnquam audiuit, vel *Bouteuillæum*, cuius memoria geſtorum omnium recens apud nos eſt; vel *Sordellum*, qui tam accuratè delineatus fuit à Platina, tot victorias felicesque digladationes, aut *Hippomani*, aut ſuperſtitioſo & vaniſſimo alicui *carmini* acceptas retuliſſe. Sed quo magis pateat, quiduis aliud plus poſſe in rebus bellicis, quàm *periapta* omneſque, ineptiſſimas *ſyngraphas*; ex duobus alijs exemplis iſtud confirmo, quæ ſi rectè cõſiderentur, pudorem omnibus incutere poſſint, qui multa *breuibus* & *ſchediasmatis* abſque ratione tribuunt, quæ temere potius aut caſu facta videri poſſint. *Mornacium* comitatus Venaiſini oppidum, turbantibus in Gallia Sectarijs, Baro Ardretius qui multũ apud ipſos auctoritate valuit, vi Catholicis eripuerat; atque vt erat animo feroci valde, & truculento, omnes ad ducentos ferme qui in eius caſtri præſidio reperti ſunt, ex altiori turre, ſaltu præcipites dari iuſſit, in ſubiectas rupes: illudque dum à ſuis impigrè, & omni genere ſæuitiæ pręſtaretur, vnus inter alios deiectos præcipitatoſque, ramum arboris quem ſors illi cadenti forte obtulerat, tam conſtanter retinuit, vt ex illo diutiſſimè penderet; quod videntes hæretici, deſtinatis ſclopetorum infinitis ictibus, eum ex ſuperiori loco petiuere, mox etiam ſaxis, & omni alio telorum genere, in eius caput vibratis, quantum viribus, & induſtrià potuere, tantum in eius perniciem conati ſunt: ſed fruſtra nitentibus illis, Ardretius ei tandem parcendum cenſuit, quem caſus tam
li. 4 pag. 206. diu & contra tot coniuratos hoſtes defenderat: eaque res tam inſolens poſtea & mirabilis omnibus viſa eſt, vt Catharina Medicea Franciæ Regina, & Caſtelnaudus qui totam hiſto-

riam

riam scriptis suis consignauit, cùm hac iter haberent, locum sibi designari, & ostendi voluerint, in quo miser ille, qui adhuc in pago non ita dissito viuebat, tam euidenti casus miraculo, certum vitæ periculum euasisset: at nulla hic *Syngrapha*, nullum *Breue*, nihil occultum aut superstitiosum, cui blenni illi, & stolidi homines, dum nihil sincerè dijudicant adhærere possint. Aliud vero exemplum quod vanitatem eiusmodi omnem funditus conuellit, tale est. Parisijs sub annum MDLXXXVII. v. Kalend. Octob. Rotæ supplicio, quod Paulo ante à Germanis acceptum, iudices nostri velut extremæ sæuitiæ tormentum, in publicos grassatores decernebant; excruciatus fuit ad mortem Normanus quidam nomine *Cantapedius*, eo quod alteri nobili *Millano Dallegere*, capsulam miserat, quam ille dum in remotiori, & angusto conclaui fraudis inscius aperiret, en subito duæ & septuaginta glandes plumbeæ, ex triginta sex minoribus fistulis, quæ in illa quoquo versum dispositæ certisque rotularum circumuolutionibus ignem conceperant, tanquam ex Tartari faucibus, eructantur in perniciem suam, & serui cuiusdam à pedibus, qui tunc illi adstabat: quid igitur ex illis factum fuisse cogitas, nihil minus opinor quam vt instar cribri, perforari ambo debuerint? sed forsan ob fuerunt *carmina* quæ gestabant? Apage tale auxilium, casus ita tulit, vt Alegrià prorsus inuiolato, misellus ille Sosia vix à pedibus laborari, quos transeuntes aliquot globuli delibarant. Et erit adhuc aliquis adeo proiectæ temeritatis, & audaciæ, qui ea quæ merà forte fiunt, in vanæ cuiusdam securitatis opinionem velit conuertere? Sane tam inepta est hæc hallucinatio, vt non maior olim Romanorum fuerit, dum sibi persuadebant, vrbem suã eo anno à pestilenti contagio fore immunem? quo Plauti comœdia cui argumento est *Amphitruo*, probe in ea ac decenter recitata fuerat. Sed ita est vulgi natura, vt præ ignoratione rerum, multa sæpius in illis quæ quotidie eueniunt pro veris causis habeat, quarum nulla est cum effectu conuenientia; & ex aduerso varia non consideret, quæ prorsus cum illo consentiunt: atque vbi vel leuissimæ superstitioni locus est, ex innata credulitate statim ad illam rapiatur; vt ante aliquot annos, cùm primum Suecus in Germaniam moueret, accidit; quis enim tunc rumorem sparsum non audiuit de tenebris, quas Finlandi milites damnatis artibus

in expugnatione cuiusdam arcis munitissimæ concitarant? ego sanè videram illum disseminari Parisijs, & quosdam amicorum subsannaram, quod auctoritate Olai magni, quasi dare pondus idoneà fumo, abuterentur; nesciebam tamen quonam fundamento mendacium illud niteretur, donec perlectà hic Petri Baptistæ Burgi eleganti historià de bello Suecio, didici fabulæ huic occasionem eiusmodi fuisse, quod *Brandeshaga Rugiæ* à Sueco obsessa oneraria biduo post in conspectum se dedit, quam dum Sueci myoparones continuà tormentorum displosione prohibere vellent, ne commeatum in terram exponeret, contrarijs vero ictibus illam tutarentur, qui in præsidio erant, factũ ex eo est, vt crassiora fumi volumina prospectum omnem Imperialibus ademerint, animumque Suecis attulerint arcem hanc improuis à irruptione expugnandi: atque ita fumus ille Bombardarum, credulis hominibus imposuit, vt innatà suà stoliditate, confestim disseminarent magicum illum fuisse, & à Finlandis excitatum, probè istarum artium peritis.

15. *Ostenditurque omnia hæc non tam quod vera sint, quàm quod temere credita propagari.*

At ipsi non tamen sibi desunt, sed auctores propemodum infinitos laudant, quibus fidem non habere in ijs quæ de *amuletorum characterum sigillorum, verborum, herbularumque* virtute obseruata fuisse narrant, non, temeritati modo, sed piaculo scelus proximum esse existimant; sed cur nõ item grande nefas erit, omnia temerè ac inconsultò, & inexploratò scribentibus credere? quasi vero vlla sit fabula tam absurda, prodigium adeo immane, monstrum ita horrendum, quod contra sensum omnem, ac rationem suos fautores, & laudatores non habuerit, quorum maxima pars eo iam dementiæ prouecta est, vt non amplius cura illi sit de veritate, sed tantummodo de mirabilitate historiarum, quà potissimum allicere sibi, & deuincire posse lectorum animos, qui talibus nugis spontè capiuntur, existimat. Quinimo certos nominare possem, qui pertinaciter contendunt, *Apuleio*, & *Luciano* dum se fabulas narraturos spondent, minimè credendum esse; quoniam hæc omnia quæ referunt de Magorum præstigijs, tam vera esse persuasum habent, vt quæ apud Sagram gesta sunt, veriora esse non potuerint, sed illos arbitrantur, quo facilius peccatis suis noctem obijcerent, quæ verè præstiterant, ea fabulas appellasse

Occa-

O capita Anticyræ succis curanda meracis!
quid aliud reliquum est vobis ad insaniam, & furorem, nisi vt idē asseratis de primo illo, & antiquissimo fabulatore Aesopo, & Ouē cum fratre suo Lupo, aut Quercum cum Platano sermones inuicem miscuisse de Rerumpublicarum conuersionibus, aut Principum interitu credatis? equidem facilius quiduis fero quàm similes ineptias, & citius ad latomias damnari vellem, quàm assensum præbere Callistheni, scriptori illi Græco mirè nugaci, & imperito, qui passim in Bibliothecis manu tantum exaratus seruatur, vbi Alexandrum inquit, si quando hostes in eum irruerent, non ipsum phalanges suas instruxisse, sed pelue posita *Lecanomantiam* fecisse: hic tamen quid facias inter tot ingenia vulgaria, plebeia, parua, deiecta, quæ in angustas damnata cogitationes nihil alti concipiunt, nihil præclari, ac ne veri quidem cogitant, & in quibus vt de Anaximene dicebat Theocritus, *verborum flumen est, mentis gutta*, imo vix dum salis mica: equidem suis vt moribus relinquantur tutius esse existimo, quandoquidem si cœlum terræ miscueris, vix obtineas, vt ab illis vel transuersum vnguem discedant. Verumtamen quo se viris sapientibus derisui esse intelligant, indeque si mens illis non læua sit, rationem secum ineant, sanius in posterum de rebus iudicandi, volo huc afferre ingeniosum commentum, ex oraculorum libro, quem Cœlius Calcagninus in hoc potissimum edidit, vt vota hominum traduceret tam inepta, ridicula, insana, vt Apollo ipse quem oracula illa dedisse fingit, persœpe indignetur, quod ad eum tam impudentia, & ridicula mortales referant. Hic igitur inter alios qui quæsitum veniunt, sciscitatumque Apollinis numen, magnum militum tribunum introducit, robustissimi virum corporis vt videbatur, sed hebetissimi animi, qui profecturus in bellum, rogat in primis numen, vt vitam illi seruet incolumem: quin et gladiator quidam primi nominis, rogatum Apollinem venit, vt quo artificio inuicta sibi arma parare posset, ei retegere non dedignaretur his vsus precibus: A*pollo qui æreo curru æreum cœlum quatis, inuictum hominem inuictis viribus vides; digna arma comparare studeo mihi: quid ad hanc rem opus sit, Apollo exped. facque vt Vulcaniis armis vti possim quæ neque tragula, neque catapulta perforare possint, sed imperfossus, impenetrabilisque dicar, hoc nomine homi-*

nes decem fortes viros tibi immolabo. Hæc Machærophorus pollicetur. Apollini vero ad hæc ita respondere visum est, hominumque immolationem, vtiliori elargitione commutare

Non Temese, Chalybumque ferax tibi terra petenda est,
Sed mons à vestris qui longe dissitus oris
Inter arenosas syrtes fastigia tollit,
Hic leo conuoluit clypæo genus omne triuesper,
Quom misero ab misero vellet succurrere fratri.
At tu nodosæ sobolis tua sanguine trage
Telaque loricæque cutem suppone cruentam,
Nec mihi dulce putes hominum dare corpora letho.
Da potius totidem, totidem cum matribus hedos.

Secretum igitur in istis versibus habent, & quod ab Appolline putandum est, verissimum, *impenetrabilitatis* armorum; modo istud expiscari rectè imposterum sapiendo possint; interim cæteris qui bonæ mentis possessione nondum exciderunt, consulo, vt 1. de natur. Deor. quemadmodum inquit Tullius *nihil tam temerarium esse intelligant, nihilque adeo indignum sapientis grauitate & constantià, quã aut falsum sentire, aut quod non satis exploratè perspectum sit, & cognitum sine vlla dubitatione defendere*: propterea enim idem cùm Titum Pomponium Atticum laudaret, quem pro sapientissimo Romanorum posteri omnes suspiciunt, admiranturque, satis habuit dicere *mendacium hunc, nec dicere solitum, nec pati potuisse*: forsan quia vt prouerbiorum decimo quarto habetur *innocens credit omni verbo*, illic enim Hebræi pro innocente *nimis simplicem* legunt, & Chaldæi *insipientem*; atque ita ipsimet Theologi eo deueniunt vt fateantur, verissimum esse, ac vtilissimum Epicharmi Poëtæ Siculi Pythagorei celebre, & peruagatum dictum νᾶφε καὶ μέμνησο ἀπιστεῖν νεῦρα ταῦτα τῶν φρενῶν quod Cicero in libello de petitione cõsulatus his verbis reddidit *quamobrem Epicharmium illud teneto, neruos atque artus sapientiæ esse; non temere credere*, ac per consequens demenda est tot scriptoribus fides, qui de schediasmatum, & periaptorum efficacia *horrendas canunt ambages*, & facta infectaque referunt; non magis interdum verè, aut appositè, quàm si *Merlini Caledonij* vaticinia nobis recitarent; & militum sors, qui nugas eiusmodi sectantur, commiseratione potius quam risu excipienda est, quandoquidem vt rectè censuit Phi-

Philostratus sub persona Apollonij *victorias quas virtute, aut forte fortuna adepti sunt, sibi ipsi inuidentes hominum infelicissimi, magicæ arti attribuunt*. Quæ cuncta de schediasmatum, & amuletorum vanitate, lubenter in eorum antecessum attuli, quæ castigatæ vir facundiæ, & multum in literis diligenti labore commendatus Gaspar de Simeonibus, in sua *Thaumatologia* non excutienda modo rationum momentis, & præclaris summorum virorum auctoritatibus munienda, sed quasi vestitu quodam verborum elegantium ornanda, explicandaque recepit. Superesset nunc vt rationibus agerem aduersus characterum, & verborum superstitiosas obseruationes, quibus ipsa amuleta plerumque componũtur: Verum quoniam hæ non minus frequenter vsurpantur in profana, & nefanda vulnerum curatione, quæ vt antiquitus semper varijs modis, sic istis præsertim temporibus, noua quadam, & hactenus inaudita vnguenti armarij confectione innotuit; satius erit propterea, vt cum de ista mihi in præsentia tractandum sit, ea omnia in sequentem discursum reijciam, quæ hic de illis dicenda forent, quo vna eademque fidelià, quod prouerbio dicitur duos parietes dealbare possim. lib. 7.

XXXIII

1. Secundum quod in auersione consideratur est superstitiosa vulnerum curatio.

Hoc vero prius quàm aggrediar nolim quisquam existimet, me qui de præseruatione vulnerum superstitiosa tam prolixè tractaui, idem etiam facturum esse de eorundem curatione; quoniam non soleo libenter in aliorum vestigijs pedem figere, & aratas ab alijs glebas rursum calamo meo occare, vel repastinare: de hac autem tam multi dixerunt, quàm de priori illa pauci, aut verius nulli; neque enim vllum hactenus vidi, qui librum ex professo aliquem, sed ne dum caput, aut sectionem *remediis* illis plagarum *auerruncis*, aut nouæ *panopliæ Burggrauianæ*, vel damnandis, quoniam impia sint; vel falsi conuincendis, eo quod vana prorsus, & ridicula, dicarit: cùm è contrario infinitæ habeantur sanctiones Ecclesiæ, & Conciliorum decreta, innumeræ etiam Patrum, & Scriptorum omnis generis auctoritates aduersus *amuleta morborum*; & quod magis incassum aliorum laborem reddit, circa censuram magneticæ curationis; multi iam præclari, & omni testificatione superiores viri, illam absoluerint, ac inter cæteros *Ioannes Roberti* Societatis Iesu presbyter, pluribus, ac iteratis, & eruditis voluminibus: *Andræas Libauius* vnico quidem, sed vali-

dissimis etiam rationibus instructo; *Sennertus* toto capite decimo partis quartæ libri quinti practicæ medicinæ; & quem silentio præterire nefas esset, Dominus *Renatus Moræus* Facultatis medicæ Parisiensis doctor, & in eadem vrbe professor Regius, qui præ excellenti iudicio, subtili ingenio, doctrinà reconditâ, dictioneque tersa, & accurata quibus se, suaque omnia illustrare, & expolire solitus est, ita tractationem hanc de superstitiosa, & magnetica præsertim vulnerum curatione, in institutionibus chirurgicis, quas nunc publico bono cudit, tam variè, diligenterque complexus est, vtqui deinceps subtilius, aut ornatius in hac quæstione versari possit, non facile sit meo iudicio alium inuenire. Quamobrem paulum vt dixi breuior ero in hac materia, nisi me forsan indignatio vlterius prouehat quàm ipse vellem, aut rationes mihi sub acumen calami incidant, quas nullius auctoris præiudicio, qui illas ante me excogitarit, possim in mediũ afferre.

2 *Quæ a nõnullis Homerica dicitur.*

Ac primùm vt à nomine incipiam, multi quicquid in morborum profligatione præter rationalem methodum, quæ sola vera, ac legitima est, tentatur, *Homericæ curationis* nomine comprehendunt, vnde Alexander Trallianus Galeni librum Homericæ curationis titulo editum laudat, iure an iniurià non hic inquiro: & Augerius Ferrerius, alijque ab eo hanc appellationem, quæ passim nunc per scholas diuagata est, retinuerunt; forsan quia apud Homerum Autholici filij, *Vlysse* ab apro vulnerato, *vulnus eius gloriosi, & diuini colligarunt sapienter, incatatione autem sanguinem nigrum represserunt.* ἐπαοιδῇ δ' αἷμα κελαινὸν ἔχετον: quem locum respiciens Apuleius ita de eo pronunciauit, *veteres medici etiam carmina remedia vulnerum norant, & omnis vetustatis certissimus auctor Homerus docet, qui facit Vlyssi de vulnere sanguinem profluentem sisti cantamine*: eumdemque imitatus auctor Aethiopicæ historiæ, sanguinem *Oroondatis* carmine, & incantationibus restrictũ fuisse narrat; quin etiã hanc eandẽ sanguinis certà verborũ virtute sistendi cõsuetudinẽ, Froissardus suo sæculo in vsu fuisse refert; vt non immeritò antiquus Homeri Scholiastes, qui vulgo Didimus esse censetur, addiderit ex Diocle Medico *incãtationẽ esse consolationem, quia sanguinem sistit, cum vulnerati spiritus attentus est quasi à consolãte appensus.* Atque vt hic, Homerus incãtationes laudat, sic alibi *amuletorum* vim cognouisse visus est, adeo-

Odysea. 19.

Apolog. 1.

lib. 9.

que

que homines aliquando aberrarunt in remediorum delectu, vt non hæc modo à vate proposita, & laudata vsurparent, sed eius præterea versum quendam pronũciatum *arthriticos dolores* mitigare; librum vero Iliados quartum capiti suppositum, *quartanam febrem* depellere arbitrarentur; varijsque alijs modis quos apud Brodæum videre est, circa eiusdem auctoris carmina deli- miscel 6 lib.
rarent: ex quibus non inconcinnè videntur mihi fecisse, qui vanis- cap. 20.
simis omnibus illis obseruationibus, quarum toties in Homero, aut ex Homero mentio fit, *Homericæ curationis* nomen indiderũt.

3. *Eiusque origo & modi varij explicantur.*

Has autem ab Aesculapio in illum defluxisse, rationi valde consentaneum est, quandoquidem Pindari testimonio *quosdam mollibus incantationibus tractabat, quosdam vero leuia exibens, aut membris circumponens vndique phrmaca, quosdam etiam sectionibus fecit rectos*; eoque modo initium à verbis fuisse existimo superstitiosæ curationi; nam Pytagoras etiam referente Porphyrio in eius vita τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικὰ *animi corporisque affectus, rythmis carminibusque, & incantationibus sanabat.* Et valde quidem conueniens est arbitrari, Aegyptios, aliosque antiquiores populos, quibus ob morbi vehementiam, aut diuturnitatem, longum ac difficile videbatur iter ad sanitatem, per vsitata remedia; primum quidem verba magis innoxia minusque sæua experiri voluisse: deinde vero cùm nihil plus in illis auxilij inuenirent, ad res alias diuertisse, quas vna cum prædictis carminibus vsurparent; vnde meminit Pausanias *Olenis* hymnos vetustissimos In phociac.
in Delo cantatos fuisse, dum cinis qui erat supra sepulchrum Opis, in ægrotos à sacerdotibus spargebatur. Verum cum neque ista sufficerent, & humana vis debilior videretur, quàm vt tot calamitatibus mederi posset, diuina autem non semper vellet nefarijs ac immerentibus opitulari; corpus illud quod interiectum vtrisque videbatur, tandem adierunt, futurũ rati, quod si vim eius defluam constringere possent in aliqua conuenienti materia, non minus ad morbos abigendos valeret, quàm ipsa quotidie ad varios alios vsus depræhendebatur esse vtilis, & commoda. Atque ab hac opinione *characteres sigilla, laminæ ignorabilibus literis literatæ*, cæteraque eiusmodi vanitatis instrumenta originem habuerunt, adeoque ex omnium postea confusione, & vocum cum characteribus, horum cum certa materia combinatione, horri-

(Margin: Ode 3. pyithior stroph. 3.)

bilis ista superstitionũ cõgeries paulatim accreuit, quæ inter Christianos ita liberè vagatur, vt etiam nouas vires acquirat, & pietatis prætextu, sensim se per insolentes ritus magis in dies effundat. Notum enim est in *Italia* quid nebulones nonnulli artem *sancti Anselmi* se habere profitentes, ineptè, aut potius impiè conentur, in vulneribus etiam atrocissimis solo afflatu, osculo, aut deuoti nudi cuiusdam lintei impositione, sanandis: notum in *Hispaniâ* quid *Emsalmadores* seu *salutatores*, partim saliuâ, partim obmurmurationibus, in morsis a cane rabido, vel infectis toxico, aut telis è corpore ducendis, non turbent aduersus Galenum, & Hippocratem: quid etiam eo loci non recipiant se facturos impostores quidam girouagi, certis preculis, & orationibus, quas à *Sixto Quinto* impudenter comminiscuntur, transmissas fuisse Ioanni ab Austria, tunc cùm ad Echinadas contra Turcarum classem pugnaturus erat, vt illis militum suorum vulneribus medicinam faceret: notum denique quid heic in *Italia* publice circunferatur, de oratione quadam, in papilionibus *Caroli Octaui* reperta, cùm in pugna ad Tarum, impedimenta eius omnia ab Epirotis militibus direpta fuissent; vt omittam eius generis infinita alia, quæ passim apud scriptores parum nasutos vel ambitiosè collecta, vel temere asserta videre est. Et quod *Fundi medici* calamitas est, quemadmodum olim inuenti sunt viri sapientissimi, qui tales nugas, & quisquilias sua auctoritate vel exemplo confirmarunt, vt *Plato* qui in Charmide incantationem cum medicamento coniungendam esse scribit; & alibi non modo pharmaca, vstiones, incisiones aliaque adhibenda consulit ad morbos curãdos, sed incantationes insuper, quarum etiã studio *Socratem* ita addictum fuisse refert, vt sacramento cuidam Thraci fidem suam obstrinxerit, non aliter vsurum se medicinâ, quàm vt iubebat *Zamolxis*, qui similium vanitatum doctor erat, & fautor apud antiquos celeberrimus: ita non desunt hoc sœculo candidæ quedam, & albæ nimis doctorum hominum animæ, quæ dum omnia eiusmodi veteratorum commenta, quasi pietatis officijs niterentur, æqui bonique consulunt, vitio paulatim licentiam concedunt, vt sese facilius in reliquorum animos insinuet, & ianuam superstitioni reserant, quam postea cùm maximè vellent, non possint ocludere.

4. de repub.

Sed

Sed num credas melius esse *Germanis* ab hoc tricarum, & afaniarum cõtagio? sane magis adhuc de bona mente apud illos conclamatum est, quid ita? Lucianus petulcus ille sannio, pro aperto mendacio habebat in suo Philopseude *pharmaco aliquo absente, absentem curari posse*: at vero ridete nunc quiquid est domi cachinorum, istud apud Germanorum nonnullos tenebriones, & medicastros tam verum est, quàm illud idem falsum semper habebitur, ab ijs omnibus, quorum cor est extra melopepones, & caput extra cucurbitam. Sed omnes illi mirum quàm egregia, & hactenus inaudita secreta à Paracelso suo acceperint; atque inter cætera vnguentum habent tam varij nominis quàm incertæ descriptionis, cùm ab vtendi modo, quia arma eo illinuntur, *armarium* dictum sit; & ab operatione quæ illi cum magnete cõmunis est M*agneticum* ac *sympatheticum* audiat. Hoc vero ex virtute, & energià spiritus balsamici proprij, & necessitudine qua mundano iungitur, ea facultate præditum dicunt, vt si telum, aut aliud instrumentum quo vulnus inflictum sit, eo aliquis perlinat, ab acie tergum versus si cæsim, aut à cuspide ad capulum si punctim adactum fuerit; & æger interim, quem non refert præsentem adesse, aut plurium miliarium interuallo decumbere, vulnus suum quotidie vrina suà; aquà purà, vel vino eluat depuret, & linteo mundo diligenter tegat; non minus ille perfectè conualescet, quàm si chirurgus qui fractum crus obligauit Aesculapio, eius curationi præsset, & remedijs omnibus in illa vteretur, quæ vnquam ab ipsomet Paracelso, in chirugia sua minori excogitata sunt. Verum quoniam istud remedium eo præsertim nomine ridiculum videri poterat, quod non ita facile sit hostium gladios obtinere, quibus medicina illa fieret; ex libertate mentiendi, & confingendi quælibet suo modo, huic incommodo remedium esse dixerunt, si horum loco, ferrum aliud quodcumque per vulnus ducatur, aut ramus salignus in apertura cruenta madefiat, totus quidem si quousque ferrum in corpus penetrauerit ignoretur, secus ad notam vsque sanguinis in eo relicti. Tandemque eo facilitatis negotium se reduxit vt vestis sanguine ægri intincta, aut indusium eodem maculatum, satis idonea sint remedij istius suscipiendi, ac sustinendi instrumenta. Præterea ne suo fine in grauioribus plagis exciderent, vulnera negant quæ

4. *Inter quos præcipuus est curatio magnetica quæ tota cõuellitur vanitatis, falsitatis stoliditatis arguitur*

in arterijs, aut aliquo è membris principalibus excipiũtur, ab hac inunctione quantumuis accuratà ſanari poſſe, ſed ſimplicia tantum vt opinor, & ſolitaria; qualia non amplius dici poſſunt quæ vel intemperiem, vel ingentem dolorem, vel phlegmonem, vel pruritum comitem habent, aliaque accidentia, quàm pro ratione ſimplicis vulneris grauiora. Atque ita per meram virtutum transplãtationem inter qualitatem vnguẽti balſamicã, & ſpiritum mundi, qui rerum omnium actiones in ſe recipit, ac aeri repræſentat, curationem eiuſmodi vulnerum mirificam perfici volunt cuius ſe vadem ac ſponſorem præcipuum, eodem ferme tempore quo Burggrauius Biolychnium ſuũ accendebat, *Goclenius* exhibuit, nempe vt hic vulnera omnia citra vllum dolorem, & remedij applicationem ſanando, ille vero morbos cuiuſuis generis abſque vlla potione, aut ſumptis pharmacis abigendo, ambo, homines inſigni miſerià leuarent, efficerentque vt fruſtra eſſent omnes medici, chirurgi omnes, medicamenta, emplaſtra; & quicquid vſpiam Hippocraticorum, aut Galenicorum eſt exularet. Profectò cùm tot in dies ſupra captum humani ingenij, beatiſſimos illos ciniflones, è viſceribus naturæ detenebrare video, equidem audeo ſimiliter in hanc ſpem venire, vt cœlum ipſum petant ſtultitià, & ſe *volaturos* aliquando non diffiteantur; quandoquidem fuerunt olim homines qui volandi artem probè callebant, & eſſent adhuc ni Plautinus quidam miles *ſexaginta horum millia vno die manibus occidiſſet ſuis*: immortales enim eos quid attinet cogitare, aut à præſenti, obſignatàque multà pecunià æternum fœlices, cùm plures ſint ex illorum grege, qui ἀγηρασίαν ſeu mauis *inſeneſcentiam* cum Sophiſta illo Galenico, aut *Solis, & Lunæ* quas vocant operationes polliceantur,

Plaut. Trucul. *Quàm olim Muſcarum eſt cum caletur maxime.*

imo eo vſque prouecta eſt *Henrici* cuiusdam *Conradi* impudentia, vt edito publicè libello, ne dum programmate, ſingulis qui *magni operis ſecretum, ſex nummis coronatis licitari vellent, illud ſe declaraturum reciperet*. Sed Herculis ſit ſtabulum Augiæ repurgare, noſtrum vero fucatæ illi curationi laruam detrahere, non ſecus atque Burggrauium exarmatum antea reliquimus. Qua in re, quin facilitas ſit omnibus obuia, nullum certè dubium eſſe poteſt; nam ſeu libros in primis illorum conſideres, qui diuina

haec

hæc remedia, καὶ θεῶν χεῖρας in orbem inuehunt literarium: seu rem ipsam, quam bono omnium natam, & excogitatam prædicant, vix quicquam in illis reperias, quod Bacchæ bacchanti non turpe sit effudisse. Scripta enim vides bullatis continuò nugis vt turgescant, vt inæqualia sunt, vt nihil in illis explicatum, ostensum, apertum, probatum est; meras fabulas narrant, quas non effutirent anus merobibæ; rerum inter se mutuas consensiones, vel dissensiones tam accuratè colligunt, vt Mizaldi centurijs obstruat posteriorum hæc quasi exaggerata altius diligentia, & nihil tandem sit in orbe, quod cum aliqua alia re non mirabiliter consentiat: characteres insuper & sigilla laudant, quorum minima virtus sit hominem θαυματουργὸν seu *mirabilium operum patratorem* efficere; ac demum auctores semper illis in ore sunt, obscuri, infames, fictitij, *Chael, Hermes, Thetel, Rhasiel, Artephius, Picatrix, Morienus, Pseudo Salomon Rabinicus*, & id genus innumeri, quorum imbuti deliramentis, postquam omnia ferme extra rem, de qua quæstio instituta fuit, & verè ἀπροσδιόνυσα congesserunt; vis scire quomodo tandem illis abutantur, ad vnguenti magnetici vim stabiliendam? hoc sanè vel prorsus simili modo, Remora seu Echeneis nauim in medio cursu sistit, iuxta illud Lucani

puppim retinens Euro tendente rudentes

In medijs Echeneis aquis,

ergo characteres certis sub constellationibus sculpti, admirandas virtutes habent: iam vero fœmina tenens in vna manu auem, in altera piscem, modo insculpta fuerit sub debita constellatione, optima est ad capiendas aues, ergo vnguentum armarium vulnera curat citra remedij applicationem: Fidem vestram appello Academici omnes, quodnã hic humanæ nedum artificiosæ ratiocinationis vestigiũ? merito quidem Horatius, & ego cum illo.

Si dicentis erunt præmissis *absona dicta*,

Romani tollent equites, peditesque cachinnum.

Rem igitur ipsam videamus, forte an melius, & rationi ac experientiæ cõuenientius stabilita sit, tũc enim vt inquit Aristoteles in libris de Cælo, res bene cedit cum ὁ λόγος τοῖς φαινομένοις μαρτυρεῖ, καὶ τὰ φαινόμενα τῷ λόγῳ *quando ratio apparentibus attestatur, & apparentiæ rationi*. Iam vero quamuis ipsi circumforaneorum instar *Maximilianum* Imperatorem, & magna alia nomina proferant,

rant, quibus ſecretum iſtud cùm à Paracelſo, tum ab alijs Medicis rei inſtar pretioſiſſime oblatum fuit, eiusque in multorum ſanatione experimentum quotidie fieri aſſeuerent; ego tamen qui probè noui, quanto cùm veritatis diſpendio, homines illi ſuis opinionibus blandiantur, libenter profiteor me adhuc in dubio verſari, an vnquam periculum iſtius fecerint, ſaltem in vulneribus compoſitis, aut alijs quæ natura ex ſe, & abſque eiusmodi ope medicamenti ſanare non potuerit; nam quomodo in primis, tunc cùm non adeo facilis erat curatio, vt nunc ipſam per ingenioſa mendacia reddiderunt, ferrum haberi potuit, quod vnguine illo magnetico delibutum, eadem virtute foret ad vulnera quæ intulerat ſananda, quà Achillis haſta quondam fuiſſe perhibetur? & ſi illud caſu tandem adepti ſunt, quis medicus tam effrons vnquam fuit, vt auderet remedium hoc, homini de vita periclitanti præſcribere? aut qualis æger tam inſanus, qui neglectis optimorum medicorum præſidijs, tunc cum ſpes omnis in anguſto redacta eſt, huic potius ſuperſtitioſæ, & inexploratæ curationi velit confidere? præterea ſi *Guaiaci* ſeu ligni ſancti virtus, primùm quidem ab Vlrico Hutteno equite Germano, ſalutari effectu comprobata, in luis venereæ curatione, ſtatim ab omnibus medicis, & ægris amplexata fuit, nec hodie apud orbis vtriuſque accolas *ſanctius illà, eſt quicquam, aut potiore vſu*: ſi idem contigit, *perunctioni ex Hydrargiro*, poſtquam Iacobus Carpus inſignis medicus, eam in eiusdem affectus profligatione, expertus eſt plurimum prodeſſe: ſi minimus *fons medicatus* qui in aliquo Europæ angulo ſcaturit, tribus aut quatuor comprobatis ſanationibus, omnes ægros ad ſe ex reliquis partibus attrahit; ſi Cæſaris Magati *noua curatio curandi vulnera, raro ipſa tractando, & medicando*, multum iam non modò per ſcholas, ſed per chirurgorum tabernas, & noſcomia inualuit: ſi denique *alia remedia* continuò placent ſtatim atque vel vſu vtilia, vel experientià certa eſſe cognoſcuntur: Quid tādem cauſæ eſt, ſi *vnguentum armarium* toties probatum fuit, & quod ipſi vacerræ barbaroque potitio ſtultiores, dicunt, nunquam fallente euentu, quod nulli huc vſque ex tot principibus viris, qui moras, & moleſtias curationis methodicæ: ægerrime ferunt, vim eius tentare ac experiri voluerint? cur in noſocomijs vbi expenſis tam accuratè conſulitur, tot medica-

men-

mentorum loco, iſtud non vſurpatur quod inſtar aliorum omnium eſſe poſſet? cur in caſtris & vrbibus obſeſſis, quæ plerumque chirurgorum inopià laborant, non hoc remedium, quod ab omnibus adminiſtrari poteſt, admittitur? imo cur milites tam crebro moriuntur, aut mutili fiunt, ſi adeo facilè ipſorum vulneribus ſubueniri poteſt? cur item nulli hactenus probo & erudito medico fidem ſui fecit; ſed cinifl ones tantum, & bardi, ac ſtupidi quos Galenus ipſe χειμύζους quaſi *veruecino mucco ſcatentes*, & βουβάλους Tzetzes appellaret, ego vero omnium ineptiarum ſeruos eſſe plerumque deprædhendi, eius vim non ex proprià experientià, ſed ex communi aliorum agyrtarum fraude, & impoſtura iactant & efferunt, vt ſolent multa alia abſurdè omnino, & inconſiderate? fieri ne poteſt vt tot herbulæ, tot ſemina, tot radiculæ, tot exotica medicamenta vni tantum aut alteri affectui ſanando dicata, breui tempore auctoritatem ſibi apud nos fecerint; & vnguentum illud cuius tot mirificæ virtutes eſſe prædicantur intra ſœculi vertentis ſpatium quod ab eius inuentoribus *Baſilio Valentino & Paracelſo* decurſum, confectumque eſt, nondum ſe è tenebrionum officinis in claram, apertamque lucem vendicare potuerit? equidem cum hæc apud me perpendo, venit mihi in mentem cogitare, quicquid de eiuſmodi curatione iactatur, non ratione vlla, aut experientià niti; ſed fallacijs, & ineptorum hominum ſermonibus cõſtare, qui malignè, aut ſuperſtitiosè ab alijs excogitata, ſuos in libros conuehunt, multaque illis de ſuo addũt, non experta modo, ſed ne tacita quidem meditatione diligenter apud ſe expenſa; vera nè illa, an falſa eſſe poſſint. Vnde in illud tandem redeo, quod antea dicebam, exiſtimare me, aut eiuſmodi curationis raro factum fuiſſe periculũ, vt ex eo intelligi vel maximè poteſt, quod *Cardanus*, *& Porta* tot experimentis celebres, nunquam de eo, niſi ex aliorum relatione meminerunt; aut quoties eius vim experiri voluerunt homines illi, qui ſibi facile imponi non ſuſtinent, toties experimento comprobaſſe, vanum eſſe, ac inane, & falſum omnino quidquid de ipſo promittitur, & nihilo magis illud curare poſſe vulnera, quã iuuare ſolent

cæcum pictæ tabulæ. fomenta podagram,
Auriculas cytharæ collecta ſorde dolentes.

Nec ſanè aliter de eo pronunciauit *Fabricius Hildanus* cui omnes

Therapent. lib. 6.

lib. 2. de venen. cap. 6. mag. nat. lib. 8. cap. 12.

nes boni teſtimonium reddunt ampliſſimum, perfectæ laudis, in
oſeruat. 23. centur. 3. chirurgicis operationibus adeptæ, poſtquam ſemel atque iterum hac curatione vſus, nihil ſibi in illa ex voto ſuccedere comperit. Sed demus illis, vt nobis quoque conſentientibus liberè mentiantur, & experimenta quæ fingunt, vera eſſe ponamus; an propterea virtus hæc erit *vnguenti armarij*, quod nihil habet cum ægroto commune, potius quam *naturæ* ipſius? quæ licet ἀπαίδευτος ſit, & à *nullo edocta*, optimè tamen curat omnia, quæ ad ſui conſeruationem neceſſaria ſunt; nec tantum leuem aliquam intemperiem, morbum acutum, aut à materia calida exortum, ſimplicemque continui ſolutionem per ſe ſanat, ſed grauiores plerumque morbos, & vulnera etiam periculoſa, abſque tot indicationibus, & remedijs ad felicem exitum perducit. Et vero ſi diligenter intueamur in rem ipſam, comperiemus medicum longè minorem partem habere in curatione vulnerum, quàm cuiuſuis ferè alterius morbi; etenim æſtuante ægroto febrili ardore, medicus calorem illum refrigerantibus obtundere poteſt, humoremque noxium qui eius focus eſt: reſerata vena, vel potione exhibità, aut affatim ſi opus eſt, aut minutatim gradatimue de corpore demere; at ſolutam partium vnitatem, ſiue ea ſimplex ſit, ſiue cum cauitate, nullum tollit medicamentum, ſed quicquid in hoc perficitur, naturæ opus eſt, de quo dicebat Galenus *ſiue vlcera ſimpliciter ſint, ſiue cum cauitate, ſi quis diligenter æſtimet ex fugiendis proſpiciendiſque ijs, quæ naturæ officiunt, ſanatio perficitur*. Naturæ au-
4. meth. 3. tem tale opus meditanti, duo potiſſimũ impedimento ſunt, in quorum remotione, aut prohibitione medicorũ induſtria deſudat, auferendo nimirum excrementa, quæ impedire, ac irritum facere eius conatum poſſunt; & prohibendo naturalis caloris effluxum, cuius proprium eſt agglutinare, ſuppurare, carnem gignere, excrementa partim digerere, partim ſenſibiliter expellere, & non raro etiam exigua corpora foras protrudere, ac demum primas ſibi vendicare in vulnerum curationibus; in quibus tantam vim eius eſſe Paracelſus ipſemet arbitratus eſt, vt in Chirurgia magna dixerit *medicæ manus in læſionibus curandis hoc ſolũ eſt officiũ, vt naturam eo loci defendat ab accidentibus, & inimicis externis intrinſeci balſami, ne per eos impediatur, quo minus vires ſuas valeat exercere naturales, at potius in illis auxilio chirurgi corroboretur*. Et ne quis

dubi-

dubitaret curationem vulnerum hoc solo naturali balsamo fieri consuesse, idem in chirurgia parua rursus edisseruit his verbis - *dico naturam corporis offensi aut læsi, propriam in se continere sana, tionem, prout in arbore tenella videmus fieri quæ saucia, per se mumiàque propriâ curatur, & concluditur vt* Alnus; *quod ipsum etiam accidit in hominibus* ac demum paulo post addit *quiquid igitur laboris hoc loco de vulneribus habebitur, volo curã eorũ per naturæ mumiam fieri, tum quod superponetur medicamentum incarnatiuum nullo modo vocari, sed bene conseruatiuum.* Atque ita satis est ad vulnerum curationem, repurgare ipsa ab excrementis, conuenienti aliquo liquore; & artificiali tegumento, caloris naturalis, qui internè laborando damna resarcit, effluxum cohibere: quæ duo cum in curatione magnetica, circa ægrum fieri consueuerint, interim dum gladius illinitur, non possum satis mirari eorum dementiam, qui perunctionibus illis vanissimis, non autem curæ, quæ circa vulnus impenditur, sanationem acceptam ferunt: despuant ipsi ter in lignum quod vngere deberent; calceos ægri, aut proprios, inuertant quando eunt cubitum, & si quid aliud quod insaniæ propius sit, excogitari potest, istud faciant; tam bene cura succedet, quàm si medicina magnetica baculo facta fuerit; eadẽ enim est vtrobique, & par ratio, eadem certè insania, furor omnino idẽ. Verum quod supra dicebamus, peccare illos æquiuocatione, & fallacià causæ, qui suis preculis, & characteribus, acceptũ ferunt quod fortuito euẽtui verius tribuendũ esset; illud idem de nouis istis, & argutis si Dijs placet medicis concludendũ est, qui ita cæcutiunt in naturæ operibus, vt quod ipsa in corpore affecto per se facit, hoc ipsum aliunde, & ab omnium, quæ fingi possunt ineptissima curatione, proficisci existimant. Non igitur vnguentum armarium curationis vulnerum causa est, etiamsi dum baculo illinitur, vulnus interim sanescit; quia multa sæpe cum effectu aliquo coniungi solent, quæ tamen nullatenus ad ipsum pertinẽt, eiusque nec signum, nec causa esse possunt, vt si me cum amicissimo Antonio à Turre, quod nostri moris est, per anfractuosos viridantesque huius amœnissimæ vallis Reatinæ colliculos diuagante, nubes aliqua in imbres soluatur, non tamen ambulatio mea istius pluuiæ causa censenda est; nec si famulo meo ocreas inungente, dolor me vel capitis, vel dentium, aut alterius partis

lique-

liquerit:ideo ocrearum inunctioni sanitas accepta ferēda est, quia nulla est necessaria, aut probabilis tantum vel apparens connexio eiusmodi causarum, cum effectu qui in illas refertur; sed natura est quæ vt in his, sic multo magis in curatione vulnerum, numen suum explicat. Enimuero quid ni istud in homine faciat propter quem cætera condita sunt, cùm *Capra* telo transfixa, sagittam eijcere dicatur pasta dictamno, quod pabulum illi familiare est in Creta insula, id enim ab omni antiquitate proditum, & à Virgilio his versibus consignatum

non illa feris incognita capris
Gramina, cùm tergo volucres hæsere sagittæ.

Aeneid. 12. Theopraſtus vt rem verissimam asseuerat, quāquam apud me dubiam illā faciat, quod Aristoteles inter admirandas tantum auditiones, eius, vtpote à vulgo iactatæ, sed nōdum penitus exploratæ meminisse voluerit. *Canes* præterea videmus vt suà linguà lethalibus plagis, & verminosis, vlceribus medicinā faciant; vnum certè vidi cū essem in Flaminia à Phicoclēsi nobile *Vianio*, quem morsibus lacessiuerat, quatuor acutissimi pugionis ictibus transfixum, quibus tātum abest vt contabuerit; quod nihil propterea de solita ferocitate remisit, nec minimà ex illis damni consecutione mulctatus est. Præterea non parū in hāc rem facit quod Cardanus refert *Lupum* fluuiatilem piscem quem *Lucium* Itali vocant *scisso ventre ostendendi lactis causà, indèque consuto, atque inter tinchas in viuarijs reposito, sanari humore illarum, dum se illis lupus ventre affricat;* quod vt idem Auctor addit, causam habet euidentem, *cùm viscera non sint oblæsa, & humor ipse glutinosus sit aerque ad corruptionem minimè paratus*. Verum ne quis statim mihi obijciat, quid Cani, aut Lucio cum homine? en aliud notabile exemplum ex Cabrolio peritissimo Monspeliensis Academiæ Chirurgo, quod rem planè conficiat; narrat enim visum à se rusticum, cui ex vulnere per transuersum cranium, menynges, & cerebrum cæsim inflicto, ventriculi ipsi sua veluti concameratione denudati apparebant: vnde cum nullis ipsum indigere præter quàm sacris inunctionibus pronunciasset, vxor nihilominus pietate mota, laridum candenti ferro sæpius traiectum stillare fecit in pinguedinem, cuius illitu frequenti, salutem marito restituit. Nec plura eiusmodi experimenta admirabilium in vulneribus curationum

artic. 4.

lib. 10. de subt.

rese-

refero, quoniam tam crebra sunt in Ioannis SchencKij, Marcelli Donati, Fabritij Hildani, Dodonei, Amati Lusitani, Valeriolæ, Beniuenij aliorumque medicorum obseruationibus, & in tractatu Bernhar i Sueui Rotenburgi de inspectione vulnerum lethalium & sanabilium, vt nemlnem ipsa latere possint, qui paulo vlterius quàm à limine medicinam salutarit; in qua summus Dictator hoc velut pro explorato supponit, quod vulnera magis mortifera sunt li. 3. prorrhe- quæ venis crassis; ijsque quæ in collo, ac inguinibus infliguntur, ticor. deinde quæ cerebro, & iocinori, postea quæ intestino, & vesicæ; *sunt autem hæc omnia valde perniciosa, non tamen ita desperata, velut putatur: nam, & loci qui hæc nomina habent multùm inter se differunt, & ijdem mores; multum etiam differt præparatio corporis ipsius hominis*: & quemadmodum idem alibi non semel candidè professus est *νούσων φύσιες ἰητροὶ morborum naturæ medicatrices*? 6. epidem. com. 5. etsi hoc verum est in compositis vulneribus, quid non de solitarijs, & leuioribus sperandum erit? quæ sola persicarià, lysimachià, axungià porcinà, oleo abietino, hyperici myrrhæ, folijs quernis, aut hederæ vino incoctis, balsamo communi ex vino, & oleo, cereleo, imo sola agglutinatione, & detersione Rustici ferme omnes curare norunt; non secus ac antiqui Heroes aquam potissimũ in illud adhibebant, etiam medicorum consilio, vt Galenus pluribus locis, & Celsus item nõ semel testati sunt, indeque Apuleius libro 8. dixit *hic cruorem præterfluentis aquæ rore diluere, ille spongijs madidis tumorem comprimere*: & Lucianus addit in Dialogis Iouem petijsse aquam à Mercurio, quà Semelis vulneri medicinam faceret, eumque ritum, vt seruaret Virgilius passim in sua Aeneide ita Homeri exemplo locutus est, vt Aeneide quarta, *Date vulnera lymphis*, & decima

Interea genitor Tyberini ad fluminis vndam
Vulnera siccabat lymphis

ac etiam duodecima, vbi postquam ingeniosè finxit Venerem infecisse Dictamno amnem vicinum, tandem addit

Fouit ea vulnus lymphà longæuus Iapis
Ignarus subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis.

forsan quia scribit Hippocrates sanguinem vndequaque fluentẽ 6. Epidem. algentis aquæ fotu cõprimi, & calidà eundem vt se diffundat pro-

uocari. Sed puto ego vulteios illos ſcrutis ſuis & veteramentis *cabaliſtico magicis* tunicato popello diuendendis, ita ſemper eſſe occupatos, vt nunquam animum aduerterint, ad naturalem hanc vulnerum curationem; multoque minus euoluerint aut *Cæſaris Magati* celeberrimi profeſſoris medici, eruditiſſimum opus de rara medicatione vulnerum, ſeu de vulneribus raro tractandis, quod à Septalio omnibusque bonis mirè commendatum venit: aut methodum quibuſcumque vulneribus medendi, eo medicamento quod aquà ſimplici, & fruſtulis ex cannabe, vel lino conſtat, editam à *Philippo Palatio* Trebiate: aut denique *Petri Pariſij* diſcurſum, quo omnis generis vulnera, etiam deploratæ ſpei, ſolo illo balſamo communi ex oleo, & vino feliciter à ſe curata fuiſſe oſtendit, ſuadetque vt operoſioribus alijs medicamentis procul amandatis, ſimplici eo, aut alio ſimili, vulnera medici imposterum curanda ſuſcipiant, ſi velint cùm ſuæ conſcientiæ, tũ etiam ægrorum commodis & ſaluti conſulere; natura enim eſt quæ hoc adiuta leui præſidio, totaque in ſui conſeruationem defixa, partes læſas fouet, vnit, terget, agglutinat, atque ita ſenſim illatum damnum reparat; non autem inunctio iſtud efficit, quam illi Coroebo aut Amphiſtide ſtultiores, telis gladijsque applicant. Quandoquidem non deſunt, qui neque de telo ſolliciti, nec de ſanguine, aut Goclenij ficta cognatione, vbi vulneratum ſanare magnetica curatione, ſeu *opochryſmatis* vſu aggrediuntur, tripodem domi ſuæ obligant, & totam curationis oeconomiam in illo perficiunt, cùm tamen ille tripus nunquam vulnus, aut vulneratum attigerit, aliaue ratione ei cognatus ſit. Et quidem rectè in hoc, meo iudicio, faciunt, ſed magno adhuc faſtidio ſe liberare poſſent, ſi nullatenus eſſent ſolliciti de vnguenti compoſitione, quia cùm non reperiantur duo auctores, qui de illa inter ſe conueniant; ſed aliter eam exprimat *Paracelſus*, *Crollius* aliter, & ab vtroque diſſentiat *Gabelchouerus*, cui ne dum cum *Iacobo Colero* conuenit, aut *Ioanne Vuitichio*, vel *Cardano* quorum rurſus magna eſt à ſe inuicem diſſentio, dum hi vſneam & mumiam, ſanguinemque, & adipem humanum, parum referre exiſtimant, ſiue adhibeantur ſiue omittantur, quibus tamen alij totam vim magneticam contineri ſcribunt: ſignum eſt euidentiſſimum, nihil hic vnguentum poſſe tam variè deſcriptum, quod non item præſtare valeat vel

lib. 8. caut. medic.

seuoſa

seuosa cornigeri medulla, vel axungia illa vetus, & rancida quę currruum axes perunguntur, aut si quid honestius velis aruina, quà apud Virgilium Aeneid. 7.

Pars læueis clypeos, & lucida spicula tergent.

sed quid opus pluribus, vt naturæ vim, maiestatemque asseram in vulneribus sanandis, quæ neminem latere, potest paulo accuratius in antiquiorum temporum memorias respicientem, & diligenter ea perpendentem apud se, quæ in illis circa morborum curationem, facta à medicis fuisse referuntur; nam cùm Zamolxis, Plato, Socrates, Democritus, Apollonius, & innumeri alij quorum nonnullos postea laudabimus; ***incantatione***, hoc est ***verbis characteribus, amuletis***, & id genus superstitiosis, & vanis inutilibusque remedijs, mòrbos sanari posse tradiderint, non est credibile opinionem hanc tamdiu inter homines vigere, & perennare potuisse, nisi subinde quibusdam experimẽtis confirmata fuisset, & multarum curationum exempla fidem opinioni fecissent, eiusmodi remedia, quibusdam fuisse saluti: hoc vero posito quod nemo sanus vt opinor inficiari potest, quæro ab vnguenti armarij fautoribus, num incãtationum illarum mirificæ potestati, aut naturæ vi, ac facultati tot curationes imputent, an secus? dilemma est, cuius si priorem partem concesserint, non aliter cum illis agendum censeo, quàm cum hominibus, qui in hoc videntur à natura facti, vt cæteris omnibus sint derisui, & ludibrio, dum tam ineptè de rebus etiam obuijs sentiunt & loquuntur; si vero posteriorem partem admittant, erit quod plurimum gaudeã resipuisse illos, & aliarum rerum exemplo, quàm ad nullam partem vtile sit vnguentum illud sympatheticum, tandem dijudicasse; alioqui cum eius vanitas, & fallacia tam manifesta sit

Quam Solis radij esse olim cùm sudum est solent.

quis homines ferat aliorum medicos, ita ineptire in hac medicina, vt quo illam Musis omnibus inuitis, & Apolline nullo, in scenam proferant, hominem exuere non vereantur? aut saltem id quod homines à Brutis distinguit, nimirum *rationem*. Quæ licet mille modis & experimẽtis verissimis quotidie inculcet, diuisionem continui in animalibus absque dolore, fieri nulla ratione posse, & actionem agentium inter se præsupponere mutuum cõtactum, si non corporis saltem virtutis: quoniam vt inquiunt philoso-

losophi impossibile est vt, moueat quod non tangit, & vt ab eo
1 Meteor. quod non mouet aliquid efficiatur, vnde etiam Aristoteles assere-
re non dubitauit *mundum hunc inferiorem superioribus lationibus esse contiguum, vt omnis inde virtus gubernetur*. Licet præterea cōmune pronunciatum sit, qualitatem nullam absque conuenienti vehiculo effundere se, ex rebus, aut in alias propagari posse, quoniam, vt inquiunt scolastici doctores, accidentis esse est inesse, & subiectum aliquod habere cui inhæreat: nihilominus tamen ipsi tot sapientum effata, vanissimæ nescio cui, ac putidissimæ opinioni submittunt, & iura legesque naturæ subuertunt, vt inuersi sui cerebri nugas & deliramenta possint stabilire. Contra rationem iam dixi, ostendamus nunc vt etiam absque ratione: dantur inquiunt multæ actiones quæ absque contactu corporeo, sed per occultam sympathiam, & magnetismum vt vocant efficiuntur, quemadmodum in *Magnete* videre est; in *Torpedine* in *Astrorum influxu*, in *secundinis*, & primo *sanguine menstruo*, quæ non rectè tractata damnum insigne fœminis, & virginibus afferunt, ac demum in *Vinis* quæ intra dolia vite florente perturbantur, vt in-
5. Fastorum. quit Theophrastus, & Ouidius ex eo

Vina quoque in magnis operosè condita cellis
artic. 66. *Florent, & nebulæ dolia summa tegunt.*

& in *adipe vrsino* qui vt Aristoteles in admirandis narrat, etsi algore hyemis in vase congelatus fuerit, videtur tamen eo tempore quo vrsa in speluncis occultatur, crescere, & supra vasis labra se diffundere: quod refertur etiam à Solino polyhistore, & à Theophrasto in libro de odoribus, vbi multa alia eiusmodi pro-
capite 29. fert, quæ conuenientius est eius verbis referre, vt ea politissimus, & accuratissimus interpræs Turnebus reddidit. *huiusmodi autem naturæ consensio, atque contagio in alijs etiam quodammodo euenit. vinum enim cum vua efferuescens tentari videtur: & allia, cæpeque tum acerrimi sunt odoris cum in terra germinant. sed præterea accidit vt vna etiam ipsa germinent; atque omnino omnia quæ tunicatà constant radice modo non exaruerint, germinationis tempore mouentur; cum insita cuiqueuis sollicitetur, & excitetur: sed omnium istorum admirationem facile superat quod in adipe vrsino euenit, qui latebrarum tempore exundans, intumescensque vasa implet.* Hæc autem experimenta occasionem & vigorem dedisse

cura-

curationi magneticæ, tam certum est, vt nulla adhuc ratio ab eius fautoribus excogitata fuerit, quam ambitiosius proferant in sui defensionem. Et sanè optarem vt multa alia quæ in hanc rem ex penitissima antiquitate, & infinita auctorum lectione collegit doctissimus ille vir, & cuius merita latius diffusa sunt in literarum monumẽtis, quàm vt à me perstringi possint, Leo Allatius, cognita illis ac perspecta forent; ita enim fieret, vt si non eiusmodi experimentorum veritate, saltem eorundem munerosà phalange, tueri se vtcumque, & *magnetismo suo* patrocinari legitimè possent. Verum quam dispar sit horum omnium ratio cum *oplochrysmatis* operatione, operæ pretium est videre quidem diligenter, sic enim constabit, quod etiamsi talia experimenta in dubium vocari non possent, tamen nihil ex illis inferri potest quod magneticæ curationis vim, & prestantiam non potius eleuet, quàm augeat, & attollat: vnguentum enim quo perficitur res est non naturalis, non vna, sed à varijs cõposita, atque ab alijs aliter, & ex alijs rebus, quarũ ratio nõ bene apud vllum scriptorẽ constat. Præterea non ad vnum effectum determinatur, sed ad varios, & multiplices, nam dolorem ipsum leuare oportet, & concoquere pus, & excrementa expellere, & carnem resarcire, & agglutinare de nouo, ac veluti ferruminare partes seiunctas. Denique non in eodem corpore hæc omnia præstare debet, sed in multum diuersis; & plerumque contraria temperie præditis, quorum omnium, in mutua illa consensione, & contagione rerum naturalium nihil vnquam simile obseruatum fuit, sed ipsæ ex ijsdẽ principijs ad eosdem effectus, per mutuas naturæ similitudines tendunt, operationesque producunt certas, & constantes, ex vi totius in se cõspirantis rerum naturæ, & ordinis vniuersi, quos effectus dum homines arte sua venari, & imitari student: næ profectò tam ridiculi fiunt in vnguenti sui præparatione, quàm alias infelices extiterũt in *Biolychnij confectione*, in *Metallorum trãsmutatione*, in *tonitruũ, ac fulminum imitatione*, & similibus naturæ in se, ac in proprià officinà laborantis operationibus, quæ solà hominum arte, & industrià effici similiter non possunt: atque ita etiam si consensus ille rerum naturalium verus esset, nihil tamen ex eo in magneticæ curationis fauorem deriuari potest. Sed tantum abest vt talis contagio vera sit, quod si diligenter, & sigillatim per suas partes exa-

minetur vnicuique statim innotescet, multa dici de illa, quæ aut nullatenus vera sunt, aut saltem alio modo se habẽt quàm ab ipsis auctoribus referantur. Nam quod de *adipe vrsino* dicitur, non illud quidem aliter se habere dicam ex Plinio, qui *coctas vrsorum carnes*, non eorum adipem, *crescere* asserit, quandoquidem manifestum est eum, Theophrasti, quem istiusce rei testem laudat, non bene libros inspexisse: sed quæram potius quinam alij auctores mentionem præter Theophrastum, de hac re fecerint? nam Solinum idemmet Plinius in errorem seduxit, vtpote sui transcriptorem; & quantum ad auctorem collectionis ipsius admirandarum auditionum, non satis idoneum illum habeo, qui fidem in re seria facere possit. Theophrastus vero multa etiam dixit non semper ad vnguem explorata, & vulgi iudicium, *cuius opinionibus*, vt inquit Cicero *trahimur in errorem, nec vera cernimus*, in plerisque sequutus est, vt omittam quod ita eam obseruationem refert, quasi de eius veritate dubitare videretur, vtpote nondum per legitimam experientiam perspectà, exploratàque ad normam, quam tradit Galenus obseruari debere, priusquam de aliquo effectu cõstare possit. *si ex medicina*, inquit, *aliqua purgatos videris sex, vel septem homines, dicere certe non poteris quod omnes post hac homines ex necessitate purgabuntur*, vnde si adeps vrsinus semel aliquando ollã in qua asseruatur supergressus est, eo tempore quo animalia ferme omnia in latibulis delitescunt; nõ propterea sequitur istud ob recessum, vel somnum eiusmodi animalium, potius quàm alia de causa factum fuisse, alioqui singulis annis idem effectus rediret nec modo in Vrsis, sed in alijs animalibus, quorum adipes in Pharmacopolijs asseruantur: quod tamen vsu ipso, & continuã obseruatione falsum omnino esse dephrænditur. Quod vero dicebat Theophrastus de *vinis*, *& allijs*, id neque similiter verum esse constat, & si tale sit, ad temporum conuersionem potius spectat, nec tam causa est istius effectus, quàm signum immutatæ aeris temperiei à qua ille producitur, veluti de fabis communi prouerbio nostrorum, ac Italorum quoque iactatur

Quando le faue sono in fiore
I pazzi sono in vigore.

Idest quod vbi culmi fabacei florere incipiunt, plerosque videmus homines vacillantis cerebri, & fœminas præsertim mente alie-

lib.8.cap.36.

2. de legbus.

com.2 sect.3 aphoris.

alienari, multaque absurda, & ridicula proferre. Neque enim insania quicquam cum fabis commune habet, vt qui maximo locorum interuallo ab illis distãt, hoc symptomate corripiantur, quoties hæ in florem eruperint; sed Solem ipsum accusant peritiores medici, accedentem propius ad nos, & vernam tempestatem afferentem: hoc enim tempore genitalis aruorum spiritus, ac viuificus terræ calor, flores fabarum trudit, & natiuus in homine humorũ *orgasmum* suscitat, atque cõmouet, itaut restagnare incipiãt densisque fumis, ac vaporibus cerebrum afficere; vnde tandem accidit, vt qui imbecillo sunt cerebro, & ad insaniam propensi naturà existunt, ex illa humorum ebullitione, quæ non minus in musto, & alijs succis animaduertitur, nouas insaniæ exacerbationes patiantur. Obseruationes autem illæ de *secundinis*, & *primo sanguine menstruo*, prorsus ad muliercularum superstitionem referendæ sunt, si enim vt argutè quærit Sennertus secundinæ in sordida loca abiectæ, fœminæ molestiam facessunt, cur brutis non idem euenit, quorum lochia, & membranæ quotidie in fimo putrescunt? & quocunque defodiuntur humanæ, tandem putrescãt oportet: idque in vili ac sordido quodam angulo, neque enim memini vnquam eas balsamo, & aromatis solere cõdiri, quasi medicatum funus illis deberetur. Sed vlterius peto, cur item Molæ, quæ comburuntur, nihil damni fœminis afferunt? cur primus sanguis menstruus, quàm ille qui postmodum fluit, accuratius tractari debet? cur hoc si in nonnullis verum est, in pluribus tamen fallit? vultis horum omnium causam ex Seneca, *nemo nostrum* (epist. 110.) *quid veri esset excussit, sed metum alter alteri tradit: itaque res falsa, & inanis habet adhuc fidem.* De Astrorũ *influxu* verè illud dici potest, *Philosophi certant, & adhuc sub iudice lis est.* *Magnes* denique, & *Torpedo*, ferro, & virgæ piscatorum admouentur, nec vltra certum determinatumque spatium virtutem suam diffundunt, secus quàm in vnguento armario fiat, quod neque ad ægrum pertingit, neque sphæram actiuitatis suæ determinatam habet. Vnde si verũ fateri volumus, totum istud est *planorum*, & *impostorum* negotium, qui infinita alia æque fabulosa in vulgus quotidie spargunt, ex quibus non video quid nobis aut præsidij ad vitam, aut adiumenti ad valetudinem, aut ornamenti ad scientiam possit accidere: quid vero ex illis damni in hæc omnia redundet, noscunt ij, qui

populum tot inualeſcentibus in dies nouis alijs ſuperſtitionibus, detineri vident; dolentque nullum eſſe genus morbi, quod ſeu in homine, ſeu in brutis, abderitana eiuſmodi medicaſtrorũ, & vetularum plebecula, hoc vnguine ſanandum non recipiat. Quinimo vt nihil ad fabulam deeſſet, quàm omni ſtultitiæ apparatu moriones iſti in orbis theatrum inuehunt; quaſi Eremitæ, cuius mentionem faciunt Matthiolus, & Cardanus, ac medicorum æmulatione qui abſentes ſanant, milites etiam inuenti ſunt, qui referente Delrio iſtud ſe poteſtatis habere credũt, vt quemcumque volunt etiam ſi longiſſimè diſſitum, infallibili ictu traijciant, modo tamen globulis vtantur nefando ritu præparatis, & à quorum eiaculatione *Sagittariorum* ipſi ſeu *Baliſtariorum* nomen ſortiti ſunt. Cui ſimile eſt quod narrat Olaus Magnus in hiſtoria Septentrionali, nempe Lappones, & Finnos ex plumbo conficere *iacula* quædam *magica*, longitudine digiti, eaque per quæuis loca diſſita mittere in eos, de quibus vindictam ſumere expetunt, & hos quidem oborto ſtatim carcinomate, in crure, vel brachio intra triduum vehementià doloris emori. Atque ita nullus erit ineptiarum finis, & citius Cancer rectà ingredi diſcet, quàm nebulones iſti, & impoſtores à fabulis deſiſtant, quas tam facile in vulgus ſpargunt, quàm temere ab illo ſuſcipiuntur.

in Dioſcorid. li. 18. de ſubt

§ *Sigillorum itẽ & carminũ vanitas deſecta multis rationibus.*

Verum quia Goclenius, & ſui ſimiles, quicquid vſpiam fuit *ſigillorum*, & *characterum Aſtralium*, vt illos vocant ad iſtius vnguẽti vim, etſi neſcio prorſus qua conſecutione, ſtabiliendam aſſerũt, multique inſuper iiſdem, vel ſolis, vel incantationibus confuſis, & permixtis, ad morborum amuleta vtuntur, reliquum eſt vt fidem, quam antea dedi agendo de Achille rediuiuo, liberem: & quidem horum occaſione, miratus ſum ſæpius qui fieri potuerit, quod viri multa, ſingularique eruditione celebres, in eundem omnino cũ vili, & ignara plebecula errorem impegerint, de characterum eiuſmodi verborumque virtute. Nam præter ſuperius laudatas Platonis auctoritates, & multas inſuper præſtantiſſimorum hominum quas breuitatis ſtudio omittimus; dici vix ac ne cogitari quidem poteſt, quantum ipſa ſuperſtitio medicorum etiam calculis adiuta, incrementi acceperit; eo vſque vt multi hodie reperiãtur, qui cenſent *curationem Homericam* tribus alijs Therapeuticæ medicinæ inſtrumentis *Dietæ*, videlicet, *Chirurgiæ*, & *Pharmaciæ*,

velut

velut quartum, & summopere necessarium annectendam esse. Hoc autem quin antiquis similiter persuasum fuerit dubitari certe non potest, nisi ab ijs, qui in optimorum auctorum lectione parum sunt versati, Apuleius enim istud manifestè conuincit *veteres quidem*, inquit, *Medici etiam carmina remedia vulnerum norant*; In apologia lib. 1. & Ammianus Marcellinus poterat ne apertius de illis loqui libro 16. quando dixit, *aut anile incantamentum ad leniendum adhibuisset dolorem, quod medicinæ quoque admittit auctoritas*. Sed ne calumnia hæc in medicos esse videatur, potius quàm vera narratio eorum, quæ multi istius scientiæ professores committebant; animaduertendum est in primis quid Eunapius de Ionico præstantissimo medico referat; quid Palladas in antiqua græcorum epigrammatum collectione, de suo testetur, à quo sibi epialà febre, quæ ad pituitosarum speciem refertur, laboranti, datum δίζυτον ἐν κεφαλίω ἠπιάλω, profuisse diuinà quadam, & præsentaneà vi asserit; illic enim *Dizythum* non pro duplici *Zytho*, seu *Cereuisia*, vt voluit Erasmus, sed pro *amuleto* quodam sumendum esse, Demetrius Chalcondyles; rectè, meà sententià, docuit: videndum præterea quid de hac re in libris suis non effuderint Alexander Trallianus, Aetius, Marcellus Empiricus, Nicolaus Alexandrinus, seu Myrepsius, Cato & reliqui geoponicon scriptores tam Græci, quàm Latini, itēque Harpocratio Alexandrinus in libro de virtutibus naturalibus, Psellus in admirabilibus lectionibus, quas propediem editurus est, communi literarum bono natus Leo Allatius, & Teucer Babylonius apud eundē; vt Cyranides, seu Cyranis, aut Kyranides ex lingua Barbara translatus in Græcam ab Harpocratione supranominato; ac etiam Quintus Serenus Sammonicus cuius ista sunt

Gramine seu mauis ægro præstare medelam,
Carmine seu potius, namque est res certa saluti
Carmen, ab occultis tribuens miracula rebus.

& demum Iulius Africanus, è quo locum hunc, quem mihi eruditissimus idem Allatius communicauit, eo lubentius in medium proferam, quod ipse aliquando concludi ex eo probabiliter censuerit, speciem aliquam istius vnguenti armarij, quod nunc ab ineptis, & insulsis hominibus iactatur, etiā tum apud antiquiores illos extitisse. locus igitur ille talis est ex sexto libro de cestis &

vulnerato à ferro illud doloris remedium; erit ferrum, quod vulnus inflixit, inungere opus est, deinceps illud quasi percutientes in vulnus adigere, ter Ta, Ta, *enunciantes, simulque super illud latinum quoddam enunciatum proferentes, quod in apposito pentagono legitur, recta ante coloratum, distinctumque, tanquam quod retro lineas habeat,* Alpha: *dolor itaque hac ratione quiescet, vulnus medici curent infirmo contactum eorum non respuente.* Inter recentiores autem medicos, qui curationis remedia non penitus damnarunt, magni semper nominis habiti sunt Petrus Aponensis, Gentilis de Fulgineo, Nicolaus Florentinus, Gordonius, Valescus, Cardanus, Augerius Ferrerius, & alij qui tamen sapientiores in hoc prioribus fuere, quod per se, & immediatè, verba illa, & characteres nihil omnino posse ostenderunt: sed mediatè tantum & per accidens, imaginationem ægri mouendo, quæ spe remedij, in quo plurimum confidit, subleuata, multumque lætitiæ, vel cupiditatis ex illo concipiēs, spiritus propterea vehementer cōmouet, & reficit, atque recreat; à quibus postea totius corporis vigor inualescit, cor antea quidē metu cōstrictum se diffundit, & dilatat, omniaque in ægri salutem conspirant; contra quàm Antiqui censuerunt, qui verbis, & characteribus potestatem omnem tribuebant. Quare vt de *sigillis* primum atque *annulis* vario linearum, & figurarum ductu exaratis dicam, quorum in compositione superstitiosi homines, fuerunt ab antiquissima temporum memoria, semper occupati; magnam illis auctoritatem accessisse puto à famoso illo *Gygis* Lydorum Regis annulo, quem describens Plato, licet de vi eius magica nullam mentionem faciat, Philostratus tamen gemmam, quæ in eius pala includebatur, è capite Draconis cuiusdam Indici erutam fuisse refert; & Cælius Rhodiginus multis declarat, aut omnia quæ de illo dicuntur pro fabulis habenda esse, quod ego libentissime amplector, cùm Iustinus, & Herodotus nullà facta istius annuli mentione, Gygis & Candaules historiam referant; aut ritus omnes magicos in eo cælando, & elaborando obseruatos fuisse, propter virtutem quam habebat, vt qui gemmam introrsū ad corpus obuerteret, licet in medio foro esset à nemine tamen conspiceretur. Huic vero non minus antiquitate, quàm virtute proximū faciunt historici, annulum *Mosis*, quem Vincentius Bellouacensis, & Antoninus ex Rabbinorum nugis referunt

2.de legib.

lib. 3 cap. 25.

ab eo rationibus astronomicis fabrefactum fuisse, vt cum illi ex Aethiopia discedendum esset, sui obliuionem induceret Regi, ac eius filiæ Thaibi, quã in vxorem duxerat, atque ita sensim eiusmodi annulorũ & characterum vsus innaluit, ad quæcumque auctoribus suis in mentem venerant, consequenda. Vnde *Iarcham* ferunt sapientum Indorum qui vulgo *Brachmanes* dicebantur Regem, tam scitè tamque affabre septem sibi annulos compegisse, ad retardandam senectutem, vt Apollonium Thyanæum dono acceptos, singulis diebus singulos iuxta dierum nomina eos distinguentem gestasse, & eorundem munere cõspicuum seruasse iuuentæ nitorem, memoriæ proditum sit. Sic P*sylli* in Hispania, M*arsi* in maiori Græcia seu Calabria, *Ophiogenes* in Africa, φυσικοὺς ϗ φαρμακίτας δακτυλίους, sed præsertim aduersus serpentum venena diuendebant, vt ostendit Scaliger: & *Eudamus* etiam apud Aristophanem alios faciebat, quorum virtus esset admirabilis aduersus fascinationes, morbos, & id genus mala, à quibus nemo vnquam satis tutus esse potest; quomodo etiam Eudoxia, Imperatrix cùm parturiens ægrotaret, voluit sibi magicas literas vtero super poni vt mortuum fœtum eijcere posset, sicut à Cedreno notatum est. Verum vtcumque hæc sigilla apud antiquos in frequentissimo vsu fuerint, nescio tamen quomodo fatali rerum vicissitudine paulo ante maiorum nostrorum tempora, eo vsque euiluerant, vt nulla penitus illorum extaret memoria, nisi apud *Arnaldum de Villanouà*, qui vt erat homo multum deditus Rabbinorum & Alchimistarum deliramentis, ita nonnullorum sigillorum compositionem in sua medicinæ practica docuit; & ipso iuniorem, ac saniorem mente Ioannem Gersonum Parisiensis Academiæ Theologum, qui imaginem damnat, certis exaratam characteribus, ex vi & proprietate cœlestis influxus, qua *medicus* quidam *Monspeliensis* in suis curationibus vtebatur. Sed non diu passi sunt homines omnium ineptissimi, nos damnatis illis ceremonijs & vigilantium somnijs liberos viuere; abbas si quidem *Thritemius* cum instar Rogerij Baconis, aut Alberti Magni, naturalis magiæ peritus haberi vellet, præter cætera quæ in hanc rem fecit, sigillorum artem partim ex Astronomiæ Arabicæ figuris, quas Petrus Aponensis in Aula maiori palatij publici Patauini depingi curauerat, partim etiam ex auctorum fragmentis & pro-

ad Manil.

prio

prio ingenio commentus est: eamque vt plus auctoritatis illi conciliaret sub nominibus fictitijs quorũdam sapientum vt *Hermetis*, *Iabelis*, *Chaelis*, *Salomonis* & similium, quorum appellatio nullibi quàm apud ciniflones, & agyrtas vnquam audita fuit diuulgandam censuit: spe ratus nõ defuturos statim qui partum hunc velut rubentem adhuc, & ad columnam expositum susciperent, & certè minimè eum sua fefellit opinio, inuẽtus est, si quidẽ paulo post *Camillus* quidam *Leonardus* P*isauriensis*, qui cum de gemmis & lapidibus speculum quoddam ederet, diuinitus oblatum sibi putauit tractatum illum, quo de hominum salute & commodis bene mereri posset, integra eius in opus suum translatione; quemadmodũ postea eundem etiam conuasauit *Ludouicus Dulcis* cũ opus vulgari idiomate de eadem materia componeret; & certatim multi hoc sæculo idem fecerunt vt *Goclenius*, *Longinus* & alij quos nominare parum refert; quandoquidem præter hos qui librum integrum descripserunt, inueniũtur præterea infiniti, qui decerptis ex eo varijs hinc & inde sententijs, suis in compositionibus quotidie abutantur. Et nihilominus si omnes sacramẽto adigas vt liberè profiteãtur, num ex tot sigillis & annulis, cuiusdam vnquam non dicam vires probarint, sed fabricam attentarint, neminem illorum adeo impudentem fore existimo, vt id à se factum dicere audeat: nempe non scribunt sed transcribunt, furantur nõ componunt, congerunt non digerunt, & modo centonem aliquem ex varijs scrutis & veteramentis consutum singulis nundinis ad emporium Francofurtense transmittant, parum solliciti sunt an vera sint vel falsa, probata an incerta, solida aut futilia quæcumque in ipso dixerint, sed curant tantum vt pulchra sint, & rara, lectoremque suum illecebris quibusdam & nouis pollicitationibus attrahere, atque demulcere possint, quia vt inquiunt

Horatius. *Ficta voluptatis causà sunt proxima veris*.

Nisi forsan aliquis crediderit, eiusmodi nugarum auidos sectatores, & scriptores, non tam peccare malitià quàm nimia bonitate naturæ, & studiorum continuatione, quibus, dum ad ea tantum quæ recta sunt, & honesta informantur, nec in aliorum hominum fraudes, & versutias inquirunt, facile sibi persuadent, nihil quicquam ab alijs, quod non exploratum sit proferri: maximè cum typis illud committitur: & quemadmodum natura ipsa magis in

dies

dies numen suum explicat, ita impium esse mirificas eius actiones non suspicere & admirari. Qua in re planè cum illis consentio, Deumque precor enixè, vt bonam hanc mentem quàm diutissime in illis conseruet; modo tamen de ijs loquātur naturæ operationibus, quæ apud bonos omnes & sapientes, qui nec falli nec fallere norunt constantissimæ veritatis esse depræhenduntur: hoc vero tantum abest vt de characteribus & sigillis dici possit, quod præter experientiam quæ omnino illis contraria est, vt fusius postea ostendetur, agendo de opinione medicorum: rationes quoque philosophicæ, & doctissimorum virorum auctoritates; quæcumque de horum virtute feruntur euidentissimæ vanitatis esse argumenta, conuincunt. Quis enim sanus vnquam putauit, multa quæ à cœlis, & stellis, corporibus inferioribus naturaliter tantummodo, & ex necessitate connexionis superiorum lationum cum subiectis rebus, imprimuntur; eadem etiam ex nostro arbitrio, & artificio in illas deriuari: pingat quis quantum volet in crystallo, aut Achate figuram Martis, ferrum addat calcitrapæ succo oblitum, ad septentrionem conuertatur, & nihil cæremoniarum omittat, quæ necessariæ sunt ad sigillum aliquod efficacissimum parandum; omnibusque tandem ritè peractis, Achate suo, vel chrystallo, loco magnetis vtatur in dirigenda naue, cito credo in syrtes, & scopulos impinget: ignem iterum in ligno sculpat, an propterea absque ipso, vis nulla vrendi illi fuisset. Si materia per se efficax est ad illud quo hanc trahis, & applicas, tam facile suas vires exeret sine verbis aut figuris, quàm nunquam illas depromet, si ad illud inepta sit, etiam si tota characteribus deformetur. Quid enim in illis iuuare possunt *compositio, ordo, figura*, quæ communi philosophorum consensu nullius actionis principia sunt? quid *Artifex* cuius idea à qua proueniunt, in alienis corporibus nihil quicquam potest? Quid *Astra* quorum influxus nondum municipio donatus est in rerum natura: nec imagines constellationum aut Planetarum tales sunt, quales primi Astrologi illas ad libitum finxere, cùm *Saturni* stellam instar senis promissà barbà, & falce altera manu armati, aut constellationem quæ polo vicinior est, pilosæ ac immani *Vrsæ* ritu depingendas curarunt: secus enim describi potuissent, id si eis ita visum fuisset. Atque huius rei fidem faciunt tum fabulosæ earum explicationes

quas

In sphæra Procl. in sphera ital.

quas Ioannes Stoflerinus, & Alexander Piccolomineus copiosè sunt prosecuti; tum etiam variæ earum descriptiones, nam Ptolomæus Hipparchi imagines immutauit, & constellationē quam plerique *vulturem cadentem* appellant, ipse Astrologorum princeps *lyram* esse voluit, nec desunt etiā qui pro *Aquila marina* eandem vsurpent. Sic *Cassiopeia* prout variè à varijs pingitur, ita & appellatur admodum diuerse, Iuuenali enim *mollis cathedra* dicitur, Græcis quibusdam *ἡ γυνὴ τοῦ θρόνου mulier sedis*, alijs *θρόνος* simpliciter siue *Cathedra*, Synesio *ἀμφικέφαλος κάθεδρα*, Hebræis & Arabibus *Canis*, vel *Cerua*. Et *Ara* constellatio illa australis, quonam denique modo exsculpi in sigillis debeat, equidē non video, quibusdam enim Astrologis non Ara, sed *thuribulum* est, nec modo thuribulum, sed *sacrarium, pharus, puteus, templum, focus, prunarum conceptaculum, ignitabulum, batillus*, tot enim nominibus illam vocari à diuersis astronomis, auctor est Hugo Sempilius. Præterea Chaldæi ex *Libra*, & *Scorpione* vnam tantum imaginem fecerunt: Arabes vero signa humana alijs commutarunt, turpe, ac indecorum existimantes hominum figuras inter tot animalia conspici: quorum adhuc loco Hebræi *literarum elementa* cælo dederunt, & Abenezra Auctore aliter Persæ, aliter Indi stellarum imagines, & asterismos pinxerunt: nec desunt etiam hodie qui profanas eiusmodi figuras exosi, Christianæ pietati magis conuenientes alias, nec sine quorundam applausu induxerunt. Vnde quis non rideat pannuceos homines, quos *tegula sola tuetur à pluuia*, nempe vt commodius cælo inuigilare possint; ex vulturis cælestis, aut alterius constellationis imagine in metallo descriptà, aureos quotidie montes sibi & alijs promittere; cū interim ipsi fame pereant, & cælo nusquam propitio, virtutes eius in terras deducere nitantur, forsan quia loco vulturis, lyra sculpenda erat, aut pro Ariete, Capra, & Vacca, pro Boue, vel Tauro, de hoc enim signo incertū est adhuc inter Astrologos quid statui debeat, quoniam vt inquit Ouidius *posteriora latent*. Iam vero si ab istis separatim nihil sani, ac veri elicere potes, quid magis ab omnibus si inter se conueniant sperandum? vulgatum est, vbi tres ad Symposium conueniunt, quorum nemo symbolam attulit, tam omnes tres simul, quàm singulos domi esurire necessum esse; & sanè non maiorem habet imprimendi vim illa stellarum congeries tota-

lib. 10. de Mathematic. discip.

que cœli, vt ab Ennio vocatur *ſignitenentis* pictura in metallis, quã Regis imago ære cælata, aut colore ducta, fictorẽ, pictoremue ſuũ ditare poteſt: non enim noua inſtituitur ibi mixtio qualitatum, nõ materiæ motibus varijs præparatæ, & conuenienti qualitatum temperie indutæ, noua ουσιώδης conficitur, applicatur ve forma; ſed corpori iam ſuà ante cõformato materià, & formà quibus exiſtit, & conſeruatur, ſuàque inſtructo conuenienti mixtione, arte accommodatur noua, & accidentaria ſpecies, ad quam nihil aſtra niſi qualitates quæ tunc ſunt in aere conferunt: imo tota illa fictitia ſpecies ocioſa eſt, & inefficax; aut ſi omnino talis aliqua vis ex cœlo defluit, cur illa non potius viuis, & vegetis corporibus animantium, aut illorum ipſorum qui tum ſigilla effingunt, quàm ſculptili ſcorpioni, aut conflatili vel cereæ, vel lapideæ imagunculæ inhæreſcit? Hac ergo ratione confiſi, ſemotis tantiſper alijs difficultatibus, influxum cœleſtem in characteres deriuari permittamus, tantà etiam facilitate, ac feſtinatione, quantà ſe *Velinus amnis* ad Interamnam per exciſas cautes in *Narem* præcipitat; quæram enim inſuper quomodo ipſi conficere tandem poſſint, vim ſic impreſſam, deinceps in lapide perſeuerare; cum remoto igne qui lapidem calefecit, aut ferrum candefecit, vtrumque ſtatim ad ſolitum frigus redire conſpiciatur. Profecto nugæ ſunt hæc, & arcana Platonicorum, Paracelſiſtarum, fumiuendulorum, impoſtorũ quibus non ſecus ac *Eluſinijs* myſterijs, & *Bonæ Matris* ſacris mulierculis tantum intereſſe fas ſit, vt pote veritati contrarijs, indigniſque virorum ſagaci mentis indagine præditorum, & maxime philoſophorum grauitate ac iudicio; cum eorum potius officium ſit ex communis omnium Magiſtri ſententià, an res aliqua ſit; priuſquàm quid ſit, aut quomodo ſit inquirere. At vero his nugis fretos homines multarum rerum cognitionem habuiſſe, his Alexandrum, Iulium Cæſarem, Annibalem, Tamerlanum, & reliquos duces ingentia feliciter bella confeciſſe, quis vidit vnquam, aut quis fando tantum accepit? niſi ab inepto Calliſthene, nec illo quidem Ariſtotelis nepote, ſed recenti, & ὑποβολιμαίῳ alio ſcriptore geſtorum Alexandri Magni, qui totus quantus ex fabulis meris, & horrendis conſutus eſt; nihilque frequentius crepat quàm *myſteria vana Necepſi*, vt vocatur à Paulino in carmine, quod ab eo conditum ſcribit Auſo-

nius,

nius, cum Tranquilli historiam de Regibus in epitomen referret; forsan quia resciuerat Callisthenes, *Necepsum* hunc, aut Regem aut philosophum Aegyptium, astrologiæ, quæ tunc vt ex Psello & alijs patet, pro magia sumebatur, fuisse peritissimum, vt certè eo nomine plurimum commendatur à Iulio Firmico, Plinio, Galeno, Eusebio, Teodoreto, D. Augustino, & alijs quandoquidem non hunc diuersum esse existimo ab *Anebunte*, siue *Anebone*, aut *Nectanebo*, & *Nectenabo* quibus appellationibus venit in Porphyrij, Procli, Callistenis istius, & iam antea dictorum auctorum monumentis; ac etiam in eruditissimi Lucæ Holstenij dissertatione, ita me Deus amet, accuratissima & variæ, ac reconditæ eruditionis plenissimà, de scriptis, & vita Porphyrij Philosophi.

li. de Dæmonibus.

capite 9.

6. *Et auctoritate Galeni, ac medicorũ aliorũque virorũ principũ qui fidem nũquã illis habuerũt atque his omnibis explicãdis liber primus dicatus erat.*

Cæterum quia aduersarij statim atque cum philosophis congrediuntur, vident se paralogismos facere, centum annorum spatio in Anticyra puniendos; melius paulo secum agi putant in medicorum scholis, quorum vt inquiunt libri scatent experimentis, quæ de sigillorum virtute, & facta quidem antiquitus sunt à diuersis, & nunc etiam fieri à multis obseruantur. Quare ad diribitorium illud medicorum tribunal, litem hanc sensim pertrahunt; & Galeni qui princeps in eo merito sedet, fidem ac patrocinium implorant; quandoquidem ipse, vt Alexander Trallianus attestatus est, librum de *Homerica curatione* olim ediderat, in quo phyltra omnia, characteres; amuleta, periapta, incantationesque non laudabat modo, sed proprio experimento in percussis à scorpione, verissima à se deprænhensa fuisse, quæcunque de ipsis vulgo ferebantur, confirmabat: quod si ita se habet, cùm insuper aliorum medicorum, & ipsius Tralliani auctoritates, probè Galeni dictis consentiant; signum profecto est, rem hanc non ita esse vanam, & deploratæ veritatis, quin præstantissimos, & quibus maximè fidendum sit, ob experimenta quæ de singulis rebus in arte sua quotidie faciunt, assertores habuerit. Quare vt hæc quoque peccandi ansa bonis viris auferatur; operæ pretiũ est in primis considerare, quæ nam de hac re Galeni fuerit sententia, quando quidem vt Lucretius de Epicuro dicebat

Ille sapit solus, reliqui velut vmbræ vagantur.

Quantam vero iniuriam illi faciat Trallianus, dignè satis explicari non potest, cùm ex Pseudographo & infami libello cuiusdam nebu-

nebulonis, falsò eius nomine diuulgati, continuo infert, medica-
menta hæc, quæ Galenus ipsemet aduersus Archigenem disputãs
ἄλογα vocat, ab eo laudata, & vsurpata fuisse: verissimum quidem 2. de med. localib.
est Galenum alicubi recepisse compositurum se librũ, de ijs quæ
virtute occultà totius substantiæ operantur, quem librum testa- 2. simplic.
tur insuper agendo de popularibus morbis à se editum, absolu-
tumque fuisse, sed quid *draconi marino*, *cantharidibus*, *magneti*, sect. 6. commen. 5.
purgantibus medicamentis & similibus alijs commune, cum *annu-
lis*, *sigillis*, *carminibus*, & id genus deliramentis, quæ si quis vn-
quam pleno ore irrisit, is meà quidem sententià fuit Galenus; vt
ex multis, quæ passim habet in libris de simplicium medicamen-
torum facultatibus, & de eorundem compositione κατὰ τόπους rem
ipsam diligenter, non autem perfunctoriè, vt Trallianus fecit in-
quirentibus, liquidò constare potest. Tantum enim abest, vt
quod Galeno affingit de Scorpij experimentis, verum sit, quod
contrarium è diametro concludendum est, ex decimo de simpli-
cium facultatibus, vbi cùm de saliua sermonem haberet, historiã
insuper narrat cuiusdam, qui ter in *scorpium* despuens, & totidem
vicibus carmina quædam obmurmurans, ipsum interfecit; quod
ipse cùm primùm quidem miraretur, tandem expertus est, saliuã
hominis præcipue sicci, & ieiuni, Scorpioni venenum esse præ-
sentissimum, etiam sine *verbis*, aut *incantatione*. Præterea eius-
dem operis libro nono, cùm aliquorum opinionem retulisset, qui
Iaspidem, in quo tamen delineatus esset, Draco cum radijs sto-
machun iuuare arbitrabantur, si ea ratione collo appensus gesta-
retur, vt os ventriculi exterius pertingeret; idem postea subiun-
git, torquem se ex iaspide confectum cuidam è collo suspendisse,
& nihilosecius *absque sculpturis, & characteribus profuisse, quàm
si illos habuisset quos Nechepsos descripserat*. Sed quid melius Tral-
lianum inducere poterat, si meliori mente vsus fuisset, vt aliter ip-
se de incantationibus, ac de Galeno quoque sentiret? quam ea,
quæ in eodem libro leguntur, de stercore lupino quod medicus
quidam ad intestinorum cruciatus suspendebat, ex vinculo
confecto è lana, non quacumque sed Ouis à lupo dilaniatæ, subiũ-
git enim postea Galenus *sed hoc quidem obiter dictum est siquis in-
uenietur qui sic suspensis fidem adhibere dignabitur; dico autem sic,
nam substantia est quæ suspenditur; non voces barbaræ, vt quidam*

præsti-

præstigiatorum facere solent. Euge Galene triumphasti hac libera confessione de malitia Tralliani, de fraudibus agyrtarum, de erroribus populorum, & æternum decus ac gloriam sectatoribus tuis asseruisti. Vt non opus sit amplius ea afferre, quæ contra Pamphilum & alios, de *sacris horoscoporum herbis* descriptis à Mercurio Trismegisto, & à Pythagora forsan sub nominbus *coracesiæ*, *calliciæ*, *corinthiæ*, aliarumque laudatis, tam sapienter attulisti: multoque minus optare cum erud tissimo Iulio Recalcho, *vt Physicam Aristotelis, non Platonis, arti medicæ substruxisses*; aut denique eos medicos laudare, qui te Duce impulsi, simulque vt ægrorum commodis, & veritati ipsi, quæ omnium rerum præstantissima est, inseruirent; bellum acre, & internecinum superstitiosis omnibus remedijs indixerũt. Quamquam facere non possum quin ex infinitis duos perquam tibi similes ingenio, labore, auctoritate Duretum intelligo, & Varronem Germaniæ Cõradum Tigurinum, velut reliquorum interprætes in medium proferam, ne si neminem expresse designarim, calũnietur me aliquis, quasi perfunctoriè, & oratorum more multos appellarim, quorum tamen nullus est, qui vel postulatus à Iudice respondere possit, sic igitur prior ille: *reiicimus in curatione Anginæ periapta illa, seu amuleta, quæ non modo in hoc morbo, sed & in aliis multis, cum solemnibus quibusdam verbis, cum certo numero, cum exorcismo, collo appenduntur: hæc enim omnia superstitiosa sunt*. posterior vero, vt stylo in omnibus suis operibus fuit laxiori, & soluto, sic opinionem quam de periapt s, & amuletis habebat magis explicatè docuit: *video*, inquit *indoctissimos quosque, & maximè superstitiosos homines; cum olim tum nunc lapidibus aliisque apotropoeis amuletis, & rebus eiusmodi, quarum ratio nulla fere constat, & experientia plerũque fallit, plurimum tribuisse. credulitas forte, & persuasio in nonnullis aliquid faciunt, nec mirum in paucis aliquando succedere, quod in plurimis tentatur*: φύσιες νούσων ἰητροί. Ita est natura leues morbos per se sanat, in grauibus vero artis præsidio indiget, vnde qui ex circulatoribus plusculum sapiunt, neque ad morbos *acutissimos*, vt Apoplexiam, Tetanum, choleram morbum; neque ad *longos*, & *contumaces* amuletis vtuntur; sed ad *febres* tantum *tertianas*, quæ intra septimam accessionem magna ex parte desinunt; nam siue tum, siue prius terminen-

Prœm. lib. 6. de simplic fa. cult.

lib. de similar. corporũ natura.

in Hollerium.

epist. ad Cratonem pag. 4

nentur, id tribuunt amuleto; si vlterius perdurent, accusant ægrotum quod in aliquo deliquerit. Alioqui quid iuris habere possunt *P & A*, quibus Marcus Seruilius Nouianus Senator magni nominis vti solebat ab morbos oculorum? Quid *Abracadabra* Q. Sereni, contra febres? quid hæc vox *duo*, vt Scorpio visus caudam non vibret? quid *Pu Pu* Marcelli, ad paronychiam? quid eiusdem *socnon socnon* vicies & septies repetitum, vt sanguis profluens comprimatur? Sanè vt Basilides hæreticus, suos prophetas *Barchabam*, & *Barchop* nominabat, vt sola appellatione, vulgus in sui admirationem pertraherent, sic impostores isti barbaris, & insolentibus vocabulis abutuntur, vt qui ea non intelligunt, eo magis virtutem æstimēt: quasi verba *sesquipedalia*, aut quæ sunt *ipso pene tremenda sono* plus efficacitatis obtineant contra humores, & prauos spiritus morborum progenitores? cùm tamen ipsa, vt etiam figuræ ad quantitatem spectent, non vero ad qualitatem, quæ sola agendi vi, & facultate prædita est. At vero tam obuiæ sunt ex Porticu rationes, quibus cessatione perpetuà voces damnatę sunt, vt pudeat me toties actum agere, & crambem hanc recoquere quæ delicatis mors est. Quare illud potius D. Augustini, quod eleganter, & verè in medicorū honorem dictum est, pensitandū vnicuique relinquo; *ad hoc genus* inquit *pertinēt omnes ligaturæ, atque remedia, quæ medicorū quoque schola condemnat, siue in præcautionibus, siue in quibusdam notis quas characteres vocant, siue in quibusdā rebus suspendendis, atque illigandis, vel etiam saltandis quodāmodo, non ad temperationem corporum: sed ad quasdam significationes, aut occultas, aut etiam manifestas, quæ mitiori nomine Phisica vocant; vt non quasi superstitiosè implicari, sed natura prodesse videantur.* Non igitur medici remedia eiusmodi probant, sed alij ab ipsis, vt constat ex Arnulphi Lexouiensis expostulatione de monachis quibusdam, qui sanitatis remedia promittebant, *eis qui se incantatæ nescio quibus carminibus aquæ, septies sustinerent immergi*: atque tam ob rem, licet Apuleius in Apologia dixerit *nihil, quod ferendæ salutis gratià fit, criminosum esse*; longè tamen secus Antonio Caracallæ visum est, à quo damnati sunt, *qui remedia quartanis tertianisque collo annexa gestarent*; longè etiā Vlpiano, Imperatoribus Christianis, D. Augustino, & ipsi etiam Carolo Magno, à quibus atrocissimæ pœnæ in talium facinorum reos, seu mauis φυλακτή-

2. de Doctrina Christiana.

apologia 1.

Spartian. in eo.

ειοις constitutæ ſunt; de quibus præterea multa, nec ea quidem obuia referunt Synodus vj. in Trullo Harmenopuli Epitome, & Nicetas Chartophylax, qui etiam ritum ab illis in pœnitentia, pro eiuſmodi criminum expiatione ſeruatum refert. Verum quia rigor ille quo φυσικὰ περίαπτα damnantur, non is amplius eſt, qui olim fuit, & vnicuique impune eſt, vſurpare *inſana hæc documenta, quæ noſtra credulitas excogitauit*, vt à Pomponio Læto rectiſsi-
in philopſeude. me appellantur; propterea, vt ego quoque mitius cum illis agam, quæram ab illis, quod Lucianus quondam à ſui temporis hominibus quærebat, *exiſtimatis incantationibus quibuſdam eiuſmodi mala ſedari, aut amuletis extrinſecus adhibitis malo intus deliteſcente?* & militibus conſulam, vt quoties veræ, ac germanæ curationis tædio laborarint, ad *militarem* herbam recurrant, quæ teſtimo-
lib. 2. cap. 18. nio Plinij *vulnus ferro factum, nullum non intra dies quinque ſanat ex oleo impoſita*; aut ad *ſtratiotem*, quæ eundem effectum præſtare poteſt, ſi cum tantillo aceti illinatur, potius quàm ad inania hæc, & irrationalia impoſtorum ſomnia, quæ nec modum in ſe habent vllum, neque vllo modo intelligi poſſunt ab ingenio hominis, niſi diuagantis extra omnem humanum modum. Secus enim iſtud Ciceronis frequenter, nec ſine rubore à ſapientioribus audient,
2. de diuinat. *hæc mihi iam crede ne aniculæ quidem exiſtimant*; aut ſi mitius cum illis agendum, & extra medicinam, in rebus ſcilicet alijs quæ verborum vi fieri creduntur, ſufficiet iſtud Senecæ, *rudis adhuc antiquitas*
4. natural. c. 7. *credebat, & attrahi imbres cantibus, & repelli, quorum nihil poſſe fieri tam palam eſt, vt huius rei cauſa nullius Philoſophi ſchola intranda ſit.*

FINIS LIBRI PRIMI.

G A-

GABRIELIS NAVDAEI
PARISINI
SYNTAGMATIS
DE STVDIO MILITARI.
LIBER SECVNDVS.

De Ducis Officio.

I.

1 In secundo qui versatur circa Ducis officiũ: præmissa breui insinuatione dicendorum.

HACTENVS igitur, Ludouice Comes, de militari disciplina diximus, quantum opus erat, vt quæ nostris temporibus conuulsa penitus, & labefactata contemnitur; præclaris munita sanctionibus, & exercitiorum vsu confirmata, erigere se, atque componere ad antiquioris illius similitudinem posset, quæ ex ignauis militibus fortes, ex intemperantibus moderatos, ex desidiosis strenuos, ex luxuriosis frugales, & ex libidinosis continentes efficiebat. Quo in æquore sulcando, si diutius forsan quàm tibi, aut alijs conueniens visum fuerit, versati sumus; velim in primis hoc à me factum existimes, quia non minoribus poterat obuiam iri, exerenti se in dies, ac in peius ruenti militum petulantiæ, quæ per insanos conatus, eo licentiæ prouecta est, vt quemadmodum dicebat Petrus Blesensis, *qui minus ordines seruat, cuius os maiore verborum spurcitià polluitur, qui detestabilius iurat, qui minus* Deum *timet, qui ministros* Dei *vilificat, qui Ecclesiam non veretur, iste hodie in cœtu militum fortior, & nominatior reputetur.* (epist. 96.) Accessit præterea quod non perinde se habet Imperium militare, ac regium, vt solà auctoritate nitatur, aut hominibus casu potius, & fortunà, quàm consulto

 adue-

aduenia, sed Ducem multa agere conuenit, multa pati, ſcire, coniectari, tentare, quorum niſi experimentum aliquando fecerit ex communi manipulariorum inſtituto, fruſtra, vel honeſtiorem aliquem gradum ambire, vel ſi obtineat rectè hunc ſuſtinere poſſe videbitur, notum enim illud Græci poetæ;

Ὅστις στρατηγεῖ μὴ στρατιώτης γενόμενος
Οὗτος ἑκατόμβην ἐξάγει τοῖς πολεμίοις

Ideſt, *qui exercitui imperat, & nunquam fuerit miles, is Hecatombem educit hoſtibus*: vnde cum neminem vnquam audiuerim, in ſupremum belli Ducem euaſiſſe, qui bellandi ſcientiam, & experientiam non habuerit, hæc vero non ſecus, ac reliquæ artes, abſque tyrocinio, quod gnauiter ex haurias, comparari non poſſit: liberius propterea ſum in iſtis peruagatus, de quibus niſi eo quo maxime decebat loco, plura dixiſſem, futurum erat, vt alio longè minus idoneo, de ijſdem agere coactus, rerum inter ſe penitus diuiſarum fines turbaſſe, aut virtutem ordinis, ſeu quam Horatius *Venerem* appellat, parum intellexiſſe arguerer. Quamobrem vt Architecti complanatâ areâ, dimenſo inſulæ ambitu, effoſſa ſcrobe, iactiſque in altum, & erectis fundamentis, palatium tandem inedificant, cuius gratiâ, hæc opera omnia prius illos abſoluere oportuit: ita poſtquam de his diximus, quæ abſolutè requiruntur ad vlterius progrediendum, hoc eſt de Tyronum *delectu*, & *diſciplina*, quæ duo militaribus officijs, dignitatibuſque viam ſternũt; conſequens eſt vt de ipſo Duce, atque Imperatore ſupremo dicturus, breuiter ea perſtringam, quæ præter communes illas diſpoſitiones, quibus iam antea cum cœteris militibus fuit informatus, in eo tanquam reliquis imperante, nec amplius priuatum, ſed publicum munus ſuſtinente, requiruntur: neminem quippe cæteris hominibus præeſſe conuenit, qui ſubditis ſuis non ſit aliqua in re præſtantior, cum ex vulgari, receptaque hominum inter ſe conſuetudine, par in parem non habeat Imperium, nec ſit admirationi vna arbor cum reliquæ omnes in eandem altitudinem conſurgunt: quare ſi Dux nihil plus in ſe virtutis quàm gregarius miles habuerit, non erit etiam, cur potior illi cultus, & obſeruantiâ exhibeatur, cùm *illa ſit*, vt inquit Cicero, *perquã homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam, & honore dignamur*. Hoc autẽ dum facio, Ludouice Comes, videor mihi videre te, multo quàm

de inuent.

antea

antea impensius fauentem huic meæ dissertationi, quæ te sensim eo deduxit, vt superatà iam rerum perquam difficilium, ac molestarum lectione, & quarum exercitia dudum etiam in castris sustinuisti; earum nunc tractatio periucunda sese offerat, quæ minus in se laboris habent, ac molestiæ, honoris vero tantũ vt eius adipiscendi causà, leuius esse videatur, quicquid in prioribus illis exantlandum erat. Nimirum haud dissimilis est in imperio, atque in re familiari augenda ratio, sunt enim in vtroque negotio prima quæque difficilia, & ardua, quæ vbi quis superauerit, reliqua ei omnia in procliui esse consueuerunt: vt quod Horatius de Marcello, hoc idem de militibus dicere liceat, quorum fama *crescit, occulto, velut arbor æuo*: nec aliud est inter vitæ munia, & officia, cui sese largius gloria, honosque indulgeant, pro præmio meritorum. Quibus de causis contingere plerumque existimarim, vt etiamsi inuiti, & recusantes, ad hanc laboriosissimam vitæ rationem multi se conferant, tantam nihilominus in ea re progressu temporis voluptatem sentiunt, ex continua dignitatum accessione, vt periculum sit, ne vnqnam istud officium relinquere velint, quod tamen ob tædium, & laborem, antea tantopere refugiebant: Tibi vero Ludouice Comes, vt nunquam graue fuit Tyrocinium subire, ob laborem qui cæteros à præclaris incœptis deterrere plerumque solet; sic neque te inuitauit, vt diutius ineo perseuerares, quæ reliquos ad istud impellere solet prœmiorum consideratio: cum nihil sit tam asperum, vel difficile, quod tua innatà virtute absque alio stimulo superare non possis, & nulla militaris digni as tam augusta sit, vel sublimis, quæ non à te potius, tuisque maioribus ornamentum aliquod non suscipiat. Sed aliud scio vehementer te ad vtrumque impellit, atque inflammat; est enim tibi grauis aduersaria constituta, & parata incredibilis quædam expectatio, quam tu facillimè vinces, si hoc statueris apud te, quarum laudum gloriam adamaris, quibus artibus eæ laudes cõparantur, in ijs esse elaborandum: non alias vero ambire potes, quàm eas, quæ propriæ semper fuerunt augustissimæ tuę familiæ; aut alijs artibus illas parare, quàm bellorum administrationibus, quibus ita maiores tui inclaruerunt per vniuersam Italiam, vt si in horum exempla respexeris, mihi proculdubio cessandum sit, dùm nihil huc quod non in illis multo facilius, ac illustrius inuenias,

possim afferre; verum tamẽ instas supra modũ, vt per reliquorum etiam, qui Imperatores toto orbe celeberrimi fuerunt, vitia virtutesque, & optimorum quoque auctorum præceptiones discurrendo, opus istud eadem prorsus ratione absoluam, qua & illud iam ad vmbilicum perduxi.

2. *Explicantur voces græcæ & Latinæ quibus Dux appellari propriè debet.*

Pareo igitur lubens, sed priusquam de Imperatore dicendo vlterius progrediar, obex quidam amoliendus est ex voce illa tam *Imperatoris* quàm *Ducis*; accidit enim, cùm vtraque non vnius officij ac dignitatis nomen sit, vt qui proprietati verborum inseruire student, nulla de re frequentius querantur, quàm qui priscis scriptoribus in promptu, & tanquam ex quotidiano loquendi vsu facillimi erant modi loquendi, eos ob factam rerum fermè omniũ hisce temporibus mutationem, seruari amplius non posse; quod Blondus Flauius non alio quàm earum vocum exemplo, de quibus nunc agitur, demonstrandum sibi putauit: *vt enim* inquit, *pauca de multis dicam, eum qui omnibus in bello præest, siue proprium, siue alienum mercenarius administrat exercitum appellaturus, si more vetusto Imperatorem dixero, in æquiuocum incido illius, quem Cæsaris loco habemus, & vt Capitaneum dicens ipsum ab alijs cohortum Ductoribus, Vrbium, & Castellorum præsidio Præfectis, qui ita nunc appellantur nomine separem, addi generalem necessitas coget. si item dixero eum Ducem, dubium facio an quempiam intelligi velim è multis, quos habet ætas nostra* Prouinciarum *V*rbiumque Principes. & eadem forsan ratione Lipsius, non obscurè Bembum insimulat affectatæ cuiusdam imitatiunculæ, fractique, & languidi prauæ eloquentiæ studij, eo quod res multum à priscis immutatas, vetustis tamen nominibus appellet, ac inter cætera Duces, & Prefectos militiæ nominet *Reges*, *& Imperatores*: quasi non minori flagitio istud commiserit quàm dum prudentem illum Senatum Venetum ad Iulium Pontificem Maximum scripsisse refert, *vti fidat Diis immortalibus quorum vicem gerit in terris*, aut cum *Deos superos, manesque homini placare*, pro eo quod est peccata morituris remittere vsurpauit. Quare vt vocibus illis tam liberè quàm antiqui omnes fecerunt, deinceps vti possimus; sciendum est illas non modo Latinis, sed penes Græcos etiam, nunquam non dubià significatione fuisse vsurpatas; nam licet στρατηγὸς eum græce significet qui *militibus præest*, atque vt Suetonij voce vtar, qui duca-

lĩ. 1. decad. 3.

ducatum habet, quia στρατὸς *exercitus*, est & ἄγω *duco*: nihilominus tamen στρατηγοὶ dicebantur etiam in municipijs *ciuiles*, & *vrbani Magistratus*; vnde Posidonius apud Athenæum, loquens de Athenione, qui bello Mithidatico Atheniensem Rempublicam occupauit, dicit eum fuisse στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὅπλων *strategum super arma*, vt hac additione distingueretur ab alijs, qui ius in præfecturis vrbanis dicebant; & quorum exemplo, etiam num hodie vrbis Messanæ gubernator appellatur *Stradigo*, aut quemadmodum vulgaris Italorum eloquentiæ princeps Boccacius enunciauit *stadico*, quasi στρατηγός. Neque vox latina *strategus* eiusdem variationis immunis est, nisi Plautum cùm in Sticho dicit *strategum te facio huic conuiuio* non propriè locutum, sed eleganti metaphorà vsum dicamus, vt eum designaret qui vulgo *magister conuiuij*, Varroni *modimperator*, Horatio *arbiter*, Plauto ipsimet alibi *dictator*, & Græcis συμποσίαρχος dicebatur. Sic diuinæ litteræ ἀρχιμάγειρον pro *copiarum præfecto* vsurpant; μαγειρεύειν quippe interpræte Diuo Hieronymo in libro Hebraicarum traditionum in Genesim *occidere* est: fecit nihilominus ambiguitas vocis huius *occisores*, vt dictio illa ἀρχιμάγειρος qua vsi sunt septuaginta interprætes in historia Ioseph, non vno modo, sed trifariam latinè redderetur: etenim *occisores*, vel homines in bellis necant, quemadmodum militibus vsu venit, & ab hac significatione vulgatus interpræs *Magistrũ militum* reddidit: vel sunt publicæ iustitiæ administri qui morte facinorosos plectunt, quam interprætationem secuti sunt Hebræi omnes: vel tandem de lanijs & coquis curam macelli instruendi habentibus vox illa intelligi potest, cui expositioni Philo, Iosephus, D. Ambrosius & patres alij nonnulli subscribunt. Porro quod ad latinas voces spectat, duas tantum habemus, quæ sola, & absque alterius additamento, munus istud de quo dicere hoc in libro instituimus, commodè satis exprimere possent, *Ducis* nimirum & *Imperatoris*: sed hæ rursus in tot alias significationes distrahuntur, vt nisi materia res ipsas per se denotet, circuitione verborum sœpius vti necesse sit. Quis enim ignorat, præter varias acceptiones istius vocis *Dux* quas Blondus assignat, innumeras adhuc alias reperiri apud auctores latinos? & Ciceronem Romanæ facundiæ parentem, non modo dixisse *classis* aut *exercitus Ducem*, sed præterea sententiæ in senatu ferendæ

libro 5.

fabula 40.

lib. de Ioseph
lib. 1. antiquit
lib. de Ioseph

principem, & impietatis suasorem, viarumque præmonstratorē etiam in cœlum, *Duces* appellasse. Eodemque modo *Imperatoris* nomen quod olim copiarum præfecti re bene gesta, atque vt inquit Appianus *decem millibus hominum occisis*, summa cum honoris testificatione consequebantur; eo nunc angustiarum redactum est, vt si absolutè proferatur, summum Germanici Imperij moderatorem designet, eique tantum principi competat, quem Tertullianus rectè suo tempore appellare potuit, *hominem à Deo secundum, solo Deo minorem, & hoc nomine omnibus maiorem.* ad Scapul. Sed nunquid propterea minus latinè scire videbitur, qui præsenti tempore ijsdem vocibus vtetur, si copiarum duces aut militiæ præfectos designare velit? nihil equidem minus; imo vero sapiēter hi, & prisco Romanorum more facere mihi videbuntur, qui eadem libertate & copià dicendi qua Romani varijs de rebus ijsdem verbis loquuti sunt, sic voces has *Ducis* & *Imperatoris* suum in sensum spontè cadentes, nec adeo scrupulosè pensitatas vsurpabunt. Quamquam si anxiè inquirere in illas vellent, non possent tamen absque iniuria dubitare, quin is propriè & latinè loquendo *Imperator* dici debeat, ad quem rei militaris summa pertinet, vnde & nomen illi inditum est, teste Quintiliano, *quod exercitui quæ facto opus sunt imperat*: atque vt Ennius scriptor antiquissimus illius æui, quo iam tum ex infantia, lingua Latina adoleuit, illud suis in carminibus occupauerat, vt ex istis patet

Inseque Musa manu Romanorum induperator,
Quod quisque in bello gessit cum Rege Philippo.

sic Tullius eo constantissimè semper vsus est, vt illum significaret, cui belli gerendi cura, summo cum imperio demandata fuerat: & ab imperatoriæ seu militaris scientiæ partibus, ipsum imperatorem hoc modo definiuit: 1. de Orat: *nam si fortè quæreretur quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator, qui cum esset constitutus administrator quidem belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidijs faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo, & scientià compotes, eos esse imperatores dicerem, vtererque exemplis Africanorum, & Maximorum: Epaminondam, & Annibalem atque eius generis homines nominarem:*

rem: ex quo patet euidentissime quid Tullius de hac Imperatoris voce censuerit, illamque vsurpatam ab omni memoria fuisse, pro eo, cui comitijs curiatis summa auctoritas belli in prouincia aliqua administrandi concedebatur, *Imperium* enim Romani appellabant exercitum cogendi, gerendique belli potestatem, sine qua nihil eorum à magistratibus fieri potuit, vt ex Tullij oratione quinta in M.Antonium patet, *demus* inquit *imperium Cæsari, sine quo res militaris administrari non potest, teneri exercitus, bellum geri non potest:* hinc que Camillus apud Liuium, comitijs curiatis rem militarem contineri dixit, nempe quia simul atque Senatus, prouincias Consulibus decreuerat, populo curiatim in forum conuocato, lex de Imperio illis permittendo ferebatur, de qua Tullius propterea dixit *Consuli si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet.* Quod vero ijdem imperatores à populo delecti, alijque duces, modo decem hostium millia iusto prælio fudissent, eodem in castris nomine à militibus salutabantur, istud ex gaudio, & impetu victoris exercitus fiebat, non lege aliqua, quæ veram, & legitimam dignitatem significaret, vnde Tyberius id quoque Blæso tribuit vt à legionibus Imperator salutaretur; & Cicero ita de se scribit *magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus;* prisco scilicet erga duces honore, qui bene gesta Republica, hanc quoque, inter alias victoris exercitus gratulationes, appellationem referebant; quæ postea siue ab vsu illo castrensi, siue ex Imperio quod populus Romanus copiarum præfectis lege illa curiata concedebat, cæteris postea ducibus, velut in commune titulum cessit, quo scriptores passim in eorum munere designando vterentur. Neque enim aliter loquutus est Velleius Paterculus qui Cassium, & Brutum *imperatores* passim appellat; non aliter Seneca qui *imperatorem spiritum vitalem esse* dicit *quem tot millia trahunt*; non aliter Quintilianus, Liuius, Curtius, & vno verbo omnes auctores, quicumque disertissimi vnquam existimati sunt. Quamobrem si Iulius Cæsar vsurpata perpetuà dictaturà, quæ cæteris in libera Republica, ad sex tantummodo menses permitti consueuerat, nomen *imperatoris* cum principatu tyrannicè retinuit, quia illud in castris sciebat esse militibus gratissimum; & omnes ab eo in eadem dignitate successores, ne *Regis* titu-

libro 5.

agraria. 2.

Tacitus lib. 3. annal.

libro 2.

titulum ominoſum alioqui & ſummopere populo exoſum renouarent, Imperatores dici voluerunt: an idcirco exauctoranda ſtatim erit prior illa, & vera eius vocis ſignificatio? equidem tantum abeſt vt iſtud cenſeam, quod nulla alia vox mihi occurrat, æque ſincera, & bene latina, vel quà confidentius vti mallem, in deſignando ſupremo bellorum adminiſtratore; niſi me tædium aliquando lectori parere exiſtimarem, ſi eà tantum appellatione contentus, reliquas quæ non minus ſermonem ornare, variare autem multo plus poſſunt, ſuperſtitioſe nimis, ac ieiunè contemnerem.

3 *Oſtenditurque eum informari poſſe cum exemplis magnorũ virorum.*

Quare vt hac verborum libertate quam mihi dari poſtulo, filum orationis proſequar, redeo ad illud quod antea poſtulabas, Ludouice Comes, nimirum vt præter domeſtica laudum incentiua, externis quoque præclariſſimorum virorum exemplis tecũ agerem, quo ſimilis ipſorum eſſe quandoque poſſis, & in ſpectatum bello, fortiſſimumque ducem euadere. Hoc vero lubentius faciam, quod exempla ex vetere memoria, & monimentis, ac literis plena dignitatis, plena antiquitatis, *hæc plurimũ ſolent*, vt inquit Cicero *& auctoritatis habere ad probãdum, & iucunditatis ad audiendum*: & hac ratione Claudianus Honorium ſuum ad illa crebrò euoluenda his verſibus impellit, adhortaturque (de 4. conſulatu.)

Interea Muſis animus dum mollior inſtet.
Et quæ mox imitere legas, nec deſinat vnquam
Tecum Graia loqui tecum Romana vetuſtas
Antiquos euolue Duces

ac ipſemet Tullius cum Romanos ad antiquæ frugalitatis, & modeſtiæ carceres reducere vellet, non tam iſtud præceptis, quàm exemplorum breui & expedita ratione putauit ſibi eſſe faciendũ; *imitemur*, inquit, *noſtros Brutos, Camillos, Halas, Curios, Fabricios, Maximos,* Decios, *Scipiones, Lentulos, &* Aemilios, *quos in Deorum immortalium cœtu, ac numero repono*: quinimo Barbaras gentes *Corallos*, non lituo, tubaue, aut tympano in conflictu vſos eſſe, ad animos militum excitandos, ſed fortium virorum laudibus, commemorat Valerius Flaccus his verſibus. (pro Seſtio.) (libro 6.)

Prœlia nec rauco curant incendere cornu,
Indigenas, ſed rite Duces, *& priſca ſuorum*
Facta canunt, veterumque viris hortamina laudes.

quod

quod & multo ante Horatius scripsit à *Tyrtæo* factum fuisse, Ad Pisones.

Tyrtæusque mares animos in Martia bella
Versibus exacuit.

vnde quid de eo Poeta sentiret, interrogatus quondam non Cleomenes vt Britãnicus perperam asseruit, sed vetus Leonidas si Plutarcho credimus, ita respondisse fertur, bonum eum sibi ad iuuenum animos incitandos videri: cum lectis illius carminibus, quasi furore aliquo correpti, nulla pericula timentes, in pugnã ruerent: & eundẽ, propterea hunc in modum alloquũtur tàm Atheniensis hospes quàm Gnosius apud Platonẽ. *O Tyrtæe diuinissime Poeta, sa-* lib. 1. de leg. *piens enim nobis, probusq; esse videris* Clinias *Gnosius, & ego admodũ tibi assentiri videmur*. Nec alia ratione *Bardi* Gallorum Sacerdotes *fortia*, vt inquit Ammianus, *virorum illustrium facta* heroicis libro 25. composita versibus, cum dulcibus lyræ modulis cantitarunt; quãquam Lucanus magis expresse determinat quosnam illustres viros celebrarent, dum inquit libro. 1.

Vos quoque qui fortes animas belloque peremptas
Laudibus in longum vates demittitis æuum
Plurima securi fudistis carmina Bardi.

nempe dum aliquid clementer, strenuè, fortiter, ambitiosè, sapiẽter factum aut legimus, aut audimus, tanto studio incendimur non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, vt eos sæpe quos nunquã vidimus diligamus, nihilque prius, aut antiquius nobis sit, quam totius vitæ nostræ rationem ad eorum, quos tantopere miramur imitationem componere, vnde prudenter Valerius Flaccus *Iphiclum* suis Argonautis comitem esse voluit, non iam operum in partem,

monitus, sed tradat vt acres,
Magnorumque viros qui laudibus vrat auorum

euenit enim fermè semper in bellatorum animis cum illi rectè quidem ad decus, & præclaras actiones compositi sunt, quod in auaris fieri solet, qui nunquam se cum tenuioribus conferunt, ne cum alios à se viderint iam copijs superatos, rei exaggerendæ, & amplificandæ modum faciant, sed cum ditioribus, vt ita semper Horat. Satyr. congerere pergant, eodem ferme modo quo in ludis Olympicis 1. libro 1.

Cum carceribus missos rapit vngula currus
Instat equis auriga suis vincentibus, illum

Præ-

Præteritum temnens extremos inter euntem.

Quamobrem solebant antiqui spolia ex deuictis hostibus suspendere in postibus ædium, non tam propriæ gloriæ monumenta, 7. Aeneid. quam vt essent posteris incitamenta virtutum.

> Multaque præterea, inquit Virgilius *sacris in postibus ar-*
> *Captiui pendent currus, curuæque secures,* (*ma,*
> *Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra*
> *Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.*

Nec modo spolia in atrijs defigebant antiquiores Romani, sed ea quoque maiorum suorum imaginibus, quorum pręclara in Rempublicam extitere merita honestari, decorarique voluerunt; vnde vidisses in illis *veterum decora alta parentum*, fumosas imagines, & *stantes in curribus Aemilianos*, de quibus dicebat Plinius non sine quadam indignatione *apud maiores in atriis imagines hæ erant* lib. 35. cap. 2. *quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora*: damnat nempe luxum sui temporis, qui vt transmarinas tabulas, & signa, Græcorumque opera in columnarum interstitijs solius impensæ gratià statueret, virtutis antiquæ decora illa, & exempla ab hominum oculis sustulerat. Certè quantam vim hęc ipsa in hominum animos obtineant, suo exemplo docuit Leonardus Aretinus scriptor non ita vulgaris, & plebeius, quin renascentes literæ, quas mirum in modum fouit, & promouit, multum ei debeant; sic enim ille in historia sui temporis, *ego quoque licet puer, ab alia manu exulum captus, in castellum Quaratæ abductus sum, & quia puer eram, non cum alijs captiuis, sed honestiore quodam carcere, cubiculo asseruabar, erat in eo cubiculo picta Francisci Petrarchæ imago quam ego quotidie aspiciens, incredibili ardore studio-* lib. 2. de vita sua. *rum eius incendebar*. Nec alia mens erat Ephesiorum quorum legem fuisse scribit Antoninus Imperator, quæ iuberet συνεχῶς μεμνῆσθαι τῶν παλαιῶν τινὸς τῶν ἀρετῇ χρωμένων, idest, *recordari quotidie alicuius veterum qui honestè vixisset.*

4. Tam fictorum à Poetis. Atque his de causis factum existimo, vt *Homeri* fictiones de bello Græcorum in Troianos, quæ præclarè in se imaginem referunt pisci illius temporis, quod *mythicon* nominatum fuit à Varrone, eo quod multa in eo fabulosa referuntur, tandiu apud omnes in existimatione fuerint, & Alexandri etiam animum adeo gloriæ, & laudis cupidum reddiderint, vt quod de nemine alio

vnquam

vnquam auditum eſt, illud de Alexandro Satyricus dixerit

Vnus Pelleo iuueni non ſufficit orbis.

nec alio pariter referendum eſt, quod ſtatim ab imperio *Ludouici Pÿ*, & *Caroli Calui*, quo tempore fabulatores noſtri, multa de Rotolando, & duodecim Franciæ Paribus, alijsque Paladinis, ſeu παλαχίνοις, hoc eſt, *bellicoſis viris* ſpargere primùm in vulgus cœperunt; cùm omnia de priori illo finxiſſent ſupra eorum fidem, quæ poſſunt humanitus in fortiſſimo bellatore deſiderari: horum poſtea libri, non per Europam modo, ſed inter remotiſſimas Aſiæ gentes, & penitus à nobis diſſitas, huius Herois famam, non minori quàm apud nos celebritate diffuderint; eodem prorſus modo, quo Dio Chryſoſtomus refert, Indorum populos, Oratione 53. & alias quaſdam barbaras nationes, ſeu admiratione Homeri ductas, ex quo tam multa ſparſa per orbem audiuerant, ſeu dulcedine eius carminum commotas, ſeu etiam optimarum rerum expoſitione impulſas, ſcripta eius in ſuam linguam tranſtuliſſe. Quod equidem ne de *Rotolando* gratis dixiſſe videar, Busbequium laudo teſtem maxime idoneum, qui ſe ad Suleimani in epiſt. de reb. turc. Portam, oratoris vices pro Imperatore ſuſtinente, Dadianum *Colchorum* Regem Conſtantinopolim veniſſe ſcribit, à quo dum multa rogaret de patrijs moribus, & inſtitutis, illud inter cætera accepit, quod otioſi illius regionis homines, in longam perticam ſiue aſſerem fides intendunt, eaſque baculo ad numeros percutiunt, ad quem ſtrepitum cantant ſuas amicas, & laudes fortium virorum, multa etiam *Rolandi* noſtri facta commemoratione, de quo, inquit Busbequius, multa narrant prodigioſa magis, & ridicula, quàm noſtri talium fabularum architecti vnquam protulerint. Eſt autem Colchorum regio ad Phaſim fluuium in ſinu maris Euxini, haud procul à monte Caucaſo, in quam vnde famoſum illud *Rolandi* nomen delatum fuerit, non facile conijcio, niſi forſan quis transmare illud cum Gothofrido Bullionio, migraſſe aſſeruerit. Iam vero cum idem etiam de *Arthuro Britannico* exiſtimandum ſit, quem Ioannes Lelandus in eius vita, per vniuerſam Europam notiſſimum fuiſſe refert, famà rerum geſtarum ſeu cõmentitià, vt ille & prudentes viri exiſtimant; ſeu verà quemadmodum Stephanus Forcatulus Merlini Caledonij ſomminijs trãſuerſum aliquoties actus, perperam opinari viſus eſt: & nulla fer-

me-

me natio non sibi proprios quosdam heroas finxerit, mirabilibus & penè ἀδόξοις facinoribus illustres quales inter Gothos fuisse refert Iornandes, *Ethespamaram, Hanalam, Fridigernum, Vuidiculam*, & alios, quorum etiam facta modulationibus, cytharisque canebant; multaque haud absimilia narret Saxo Grammaticus de *Starchatero* gigante, & heroe inter Danos fortissimo, qui tria vixit sœcula, & aliquando pro virgine chara

cap. 5. de reb. Getic.

Vno septenos necuit certamine fratres.

Signum est profecto, talibus virtutum exemplis, mirum in modum homines delectari, & quid ni dixerim ad virtutem etiam, & præclara quæque facinora incitari; quum non secus atque lectio turpitudinum irritamentum est iuuenibus, in eandem turpitudinem; sic iustitiæ, fortitudinis, magnanimitatis, cæterarumque virtutum inspectio, quæ in eiusmodi libris tanquam in speculo fit, eosdem inflammare possit ad virtutis, per se difficilis, & arduæ callem tanto promptius, & ardentius superandum. Maximè cùm nulla sit cuiusque facti tam honesta ratio, quæ ex seipsa si exemplo careat, se satis probare, suumque ius obtinere possit; & iuuenes vehementer affici certissimum sit, earum historiarum narratione, quæ in eorum animos quàm altissimè se dimittunt, peculiari quadam fabularum venustate & præstantià. Vnde Aloysius Pulcius nobilis Poëta Florentinus, cui Lucretia Tornabona sumptus necessarios suppeditabat, cùm grati in eam animi signũ aliquod edere vellet, nullum accommodatius censuit, quàm *Morgantis* fabulosi herois vires admirandas, hetrusco, ac immortali carmine celebrare, quo filios eius Laurentium, ac Iulianum Mediceos delectæ iuuentutis principes, oblectare iucundissimis narrationibus posset, eosdemque simul informare, de ijs rebus quæ generosos solent, ac magnanimos homines efficere. Certè Ferdinandũ Piscariæ Marchionem, aiunt, sua in adolescentia, multum vt istius sic *Boiardi*, *Ariosti*, & reliquorum poetarum fictis, personatisque Heroibus euoluendis delectatum fuisse, quorum facinora sic memoriter tenebat, vt in æqualiũ cœtu, suspensos omnes detineret, mirà eorum, & suauissimà narratione. Sed addunt insuper, tanto illum gloriæ æstro, ex hac lectione percitum fuisse vt ab eo tempore, semper ad summam belli gloriam aspirarit, nec prius quieuerit, quàm ipsam esset assecutus; scilicet Poetæ illi

li dum tales fabulas componunt, multaque illis ad varietatem, & delectationem intermiscent de *Hippogrifo Astolphi*, *de pomarijs Orianeis*, *de insulis fugientibus*, *& mobilibus oppidis*, licet in ficto versentur argumento, nihilominus ijs mirificè iuuenum animos excitant, & ardore quodam accendunt imitandi illos Heroas quorum res gestæ quo magis absurdæ, & portentosæ sunt, eo facilius puerorū animis illabuntur, altiusque defixæ in ipsis hærent.

5. *Quam eorum qui tales re vera fuerunt addita præstātissimorū aliquot enumeratione.*

Hoc vero etsi longè præstantiori modo fieri posset, propositis in exemplum fortissimis illis Romanorum, aut Barbarorum Ducibus, qui gloriæ, & nominis sui immensitate, non minus quàm fictitij illi Heroes, orbem vniuersum morantur adhuc, & detinent, vtilitate vero tantum illos superant, quantum & veritate; attamen cùm horum historiæ propter varios euentus, orationes, discursus, parecbases, & conquisitos operosè styli, vel sententiarū flores, non cuiuis ætati, vel hominum generi conueniant; inde est, quod sicut prouectiores, & lōgo rerum vsu edocti, veris narrationibus magis delectantur, ita rudes, & commentitiæ, adolescentes magis detineant, de quibus, quoniam hic sermonem non instituimus, qui iam ætate prouectos, & tyrocinio suo defunctos milites, ad Ducis officium hoc secundo libro informandos, suscepimus, propterea ad veriores illas nobis reuertendum est, & in his sedato animo inquirendum, qui nam ex tot Ducibus, quos nostra, vel antiquorum ætas tulit, in omni genere virtutum præstantissimos, illis ad imitandum proponendi sint; nostra inquam tempestate, non antiqua modo; quoniam valde stultum esset existimare, quod veluti fuit

Vltimus Heroum Cleomenes Astypalensis

quem tamen Eusebius, sed malè Diomedem appellat; ita Iulius Cæsar postremus Ducum extiterit, quasi post eius, & Romanorū ætatem, intermortua forent semina virtutum, & natura eiecisset nos in hæc sæcula, tanquam in sentinam aliorum. Nimis equidem pertinaciter sibi ipsis irascuntur, qui tam sinistrè de temporibus suis iudicant, cum non degenerarit in hominibus martius calor, nec defectæ sint terræ, quæ Lacedemones, quæ Athenienses, quæ Marsos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipsos Romanos progenuere: atque vt hi suos olim *Camillos*, *Publicolas*, *Curios*, *Fabricios*, *Coruinos*, *Manlios*, *Decios*, *Flaminios*, *Maximos*, *Scyllas*,

sub finem lib 5.

Marios,

Marios, Scipiones, Marcellos, Lucullos, Pompeios, Cæsares, Brutos, Cassios habuerunt: ita nos infinitis gloriari possumus, quos inter satis habebo referre *Castrucios, Gattamelatas, Nouellos, Scanderbechos, Sfortias, Braccios, Piccininos, Carmagnolas, Baleonos, Vitellios, Aucutos, Baiardos, Feltrios, Gonzagas, Bouccicaldos, Colionos, Lautrechios, Hũniadas, Coruinos, Bullionios, Monlucios, Fosseios, Leuas, Bentiuolos, Colũnas, Vrsinos, Triuultios, Liuianos, Nauarros, Petilianos, Consaluos, Daualos, Farnesios, Toledos, Mẽdozas, Guisios, Spinolas, Buquoios Tylios, Thoiracios*, & quid opus est cæteros recẽsere, quorum longior catalogus esset, quàm eorum in Iliade, qui ad bellum Troianũ accessisse referuntur. Vt non amplius de numero, sed de præstantia tantum, cum antiquis certandum sit, quibus in hoc pares iterum esse possumus. Quod si minus nostri, nec illi similiter, ad istius artis perfectionem, summamque & vltimam laudem peruenere: quum alijs, in gerendis rebus expeditus vigor alijs matura consilià, alijs sinceræ fidei nitidior fama, plerisque vero fortuna ipsa quæ iam ab antiquissimis vsque temporibus, sibi bellorum euentus reseruauit; singulisque aut hæc, aut alia ad perfectionem defuerint. Et *Achilli*, quod exempli gratià profero, sæuitià in Hectoris cadauer, libido, & contumacia in Agamenonem, velut non absolutæ in eo militaris virtutis argumenta obiecta fuerint: quemadmodum *Aiaci* Deorum contemptus, & audacia pugnandi inconsulta: *Alcibiadi* nequitia, fraus, calamitatesque maximæ ciuibus suis illatæ: *Alexandro* superbia, vanitas stirpis ementitæ, poculorum certamen, & tot præstantium amicorum iniusta cædes: *Annibali* inhumana crudelitas, perfidia, plusquam Punica, nihil sancti, nullus Deorum metus, nullum iusiurandum, nulla Religio. Notum est præterea, quantum *Iulij Cæsaris* claritudo, prostitutà Nicomedi pudicitià, temeritate, stupris, sacrilegijs, & nefarià patriæ libertatis oppressione obscurata fuerit: quantum gloriæ detractum iuit *Pompeio*, ex viritim distributa pecunia pro Afranij consulatu, conuicijs cum Lucullo, fugà in Aegyptum, cæterisque erroribus quos in Cæsarem pugnans commisit: quantum denique nocuerit *Antonio* Cleopatræ amor, Auunculi proditio, Ciceronis cædes; quantum *Lucullo* delitiæ, & luxus detrimenti attulerint; quantum *Syllæ*, & *Mario* priuatæ innimicitiæ, & ciuium promiscuæ cædes odij concitarint, &

inter-

interrogatus aliquando Pescenius Niger apud Spartianũ quid de Scipionibus sentiret, dixisse fertur *felices illos magis fuisse quã fortes, idque probare domesticam vitam, & iuuentutem, quæ in vtroque nimis speciosa domi fuisset.* Scilicet non homini, ea naturæ perfectio, & virtutum sublimitas, in his vitæ angustijs speranda est, cui nihil desit, nihil admistum sit erroris, nihil tenebrarum offundatur: id enim Dei vnius proprium, diuinus Plato verissimè statuit. Atque vt nec expectandus is est orator, qualem scriptis suis informat Cicero; nec is sapiens, quem suis disputationibus adumbrant Stoici; dum *eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus*; sic perfectum imperatorem, quem oculis & cogitatione requirimus; neque nos vidisse, neque in posterum visuros esse fatemur: humana enim omnia ex actu, & potentia sunt admista, vt docent metaphysici, beneque omnino cum his agitur, qui in paucioribus offendunt, quandoquidem in nullis nõ opis est nostræ, *viuitur enim* quemadmodum inquit Tullius *non cum perfectis hominibus pleneque sapientibus, sed cũ ijs in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis.* Quare eo tandem deuenit controuersia, vt cùm nulli ad signum recta collimarint, inquirendum tantum nobis relinquatur, quis ab illo minus aberrarit; qua in questione, non faciam quod ambitiosi, & morum sui sœculi plus iusto amantes solent, qui nulla in re antiquiores, ætatis suæ hominibus præstantiores fuisse concedunt, omniaque prioribus illis detrahunt, quæ suis sibi persuaserint, haud mediocri ornamẽto esse futura; sed cùm per labantis disciplinæ difficultates, nostræ, superiorisque tempestatis ducibus, ærumnoso quodam labore luctandum fuerit, ita vt nulli sit dubium, quin innatæ eorum virtuti, ad maximum proculdubio bellicæ laudis incrementum contendenti, eæ plurimum offecerint; his de causis consentaneum esse arbitror, vt Romanos, & nonullos qui apud barbaras gentes, militaris disciplinæ semper obseruantissimi fuerunt, multo quàm nostros, longius, in ijs artibus, quæ ab illa dependent, prouectos esse, non inuitus concedam. Quanquam hic penitus consistendum sit: nec anxiè, quemadmodum Scipio ab Annibale fecit, quærendum, quis nam illorũ sit cœteris hac in disciplina præferendus, cũ Annibal ipse *Alexandrum magnum*, postea *Pyrrhum*, *seque* ipsum tandem tertio loco nominarit; & alij in primo loco statuant

officior. 1.

maiorem Africanum vt Antonius Bellendenus; alij *Annibalem* vt Aldus, Ancaranus, Canonherius: nonnulli *Cæsarem* vt Floridus Montanus, Ceccarellus; hi vero *Pompeium magnum*; illi *Marcellum*, velut pluribus & iustis voluminibus ostenderunt duo Francisci Floridus, & Bocchius. Neque tantum inter doctos de hac re, sed apud imperitum etiam vulgus, adhuc dubitatur: quod ideo fieri conijcio quia ex veteri sententia, *vt quisque est affectus, ita de rebus iudicat*, euenitque propterea, vt qui lentus est naturà, & sedatus *Fabium Maximũ* laudet; qui celerer & promptus *Marcellum*; qui placabilis & remissus *Cæsarem*: qui vafer, & astutus *Sertorium*: qui sæuus & audax *Annibalem*: qui cruentus *Syllam*; qui castus, & religiosus *Africanum*: qui splendidus *Pompeium* atque ita vnusquisque eos præsertim cæteris anteferat, quibus cum arcano quodam consensionum, & maioris propensionis vinculo, magis illi quam cum cæteris conuenit. Quare vt me tandem ab eiusmodi difficultatibus expediam, non tam litem dirimendo, cuius me haud satis idoneum iudicem esse noui, quàm ex antiqua formula pronunciando *non liquet*; tum etiam ne reliquis iniurius esse videar, si vnum tãtum aliquem ex illis, ad imitandum proposuero, faciam quod Augustus, qui Caium nepotem in Armeniam mittens, comprecabatur illi à dijs *Pompei beneuolentiam, Alexandri audaciam, suam ipsius fortunam*, aut quod Sidonius, cui in Panegirico Maioriani,

Sylla acie, Genio Fabius, pietate Metellus,
Appius eloquio, vi Fuluius, arte Camillus.

alijque duces à varijs dotibus commendantur: & futuro Duci consulam, vt singulas illorum omnium virtutes, in vnum componat, absolutumque imperatorem, detractis ingentibus vitijs effingat animo, quem sibi continuo spectandum, imitandumque proponat; aut potius vt separatim animaduertat, qui nam in singulis præstantiori modo excelluerunt, vt quoties illi opus erit in ijsdem versari, continuo in aliquem conuertere se possit, ex antiquioribus, vel nostris ducibus, qui maximo omnium consensu, summam ex illis laudem, approbationemque fuerit consecutus; ita enim Claudianus Honorio suo faciendum persuadet, de 4 conſ.

Libertas quæsita placet, mirabere Brutum:
Perfidiam damnas, Metij satiabere pœnis,

Triste rigor nimius, Torquati *despue mores:*
Mors impensa bonum, Decios venerare ruentes:
Vel solus quid fortis agat, te ponte soluto
Oppositus Cocles, *Mutij te flamma docebit;*
Quid mora perficiat, Fabius: quid rebus in arctis
Dux gerat, ostendat Gallorum *strage* Camillus.

Enimuero si quis præstantissimi alicuius ducis imaginem, veris proprijsque delineatam coloribus requirat, is intueri quidem posset in *Cyrum*, quem omni genere virtutum exornatum fuisse non dubium est, si indubia sint, quæ de eo memoriæ à Xenophonte prodita sunt; verum quoniam potior apud me est Procopij sententia hæc, *optimum quidem Cyrum Persarum Regem fuisse ferunt, de quo auditu sanè multa cognouimus; an vero eiusmodi fuerit Cyrus ille qualis à Xenophonte* Athenien*si instituitur, scire non possum, nam fortassis alicubi scriptoris dexteritas, orationis viribus exornata, rebus ipsis potuit esse ornamento*; & ea tantum quæ sunt in vsu vitaque communi, non autem quæ finguntur, aut optantur, spectare mihi in animum induxi, ne si ad viuum imperatoris virtutes resecuero, quemadmodum illi qui de istis subtilius disserunt, fortasse quidem verè, sed ad communem vtilitatem parum, dixisse videar. Eam ob rem nolo hic discedere ab eorum exemplis, qui quantum ab homine sperari potest, in optimi Ducis officio, tantum & ipsi præstiterunt; quemadmodum Annibalem vnum in paucis fecisse videmus, cui, vt inquit Liuius, *plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat; nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat: caloris, ac frigoris patientia par, cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec diu, nec noctu discriminata tempora; id quod gerendis rebus superesset quieti datum, ea neque molli strato, neque silentio accersita; multi sæpe militari sagulo opertum humi iacentem, inter custodias stationesque militum conspexerunt: vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur: equitum peditumque idem longè primus erat, princeps prœlium inibat vltimus confecto prœlio excedebat*; in Alpibus autem cùm caput inter nubila conderet, & vtroque pede in glacie, atque niuibus, vbi nemo militum consistere poterat, non minus ipse hæreret, quid tamen non præstitit desiderio inuadendi italiam stimulatus; iter

[margin: præfatione de ædific. Iustiniani.]

[margin: decad. 3. lib. 1.]

cæteris monstrasse, subinde hærentibus aut fessis porrexisse manum, omnium incommodis prouidentià subuenisse, hæc, quæ per se maxima sunt, si cætera tamen referri possent, vix enumeratione digna viderentur. Quod si præter has virtutes, quæ plus habent ex milite, reliquas alius desideret, quæ in consummato Imperatore requirũtur; quæ nam amabo sunt illæ, quarum se *Cæsar* non abundè, aut ad miraculum vsque compotem reddiderit? quis enim ipso à prima statim ætate per totam vitam, omnibus militiæ muneribus gloriosè perfuncto, aut plures, aut meliores artes in administrandis, conficiendique bellis secum attulit? quis maiorem spiritus militaris vim, ardoremque cõcepit? quis promptam, expeditamque in consulendo, & agendo industriam sœpius exibuit? quonam in alio denique singularis moderati animi altitudo, eximia solidaque prudentia, incredibilis auctoritas, & inusitatus mirificarum virtutum omnium concursus, æque ac in ipso enituerunt? quibus si experientiam iungas quam quinquagies signis collatis dimicando sibi comparauit

Luca nus.

impellens quiquid sibi summa petenti
Obstaret, gaudensque viam fecisse ruinà.

neminem arbitror alium, quem potiori iure dux noster sequi, ac imitari possit, inter antiquos omnes inueniet: etenim licet se *aquilam* cognominari noluerit vt Pyrrhus; nec *Accipitrem*, vt Antiochus; nec *Neptunum* vt Clytus, nec *Iouem* vt Clearchus Heracliæ tyrannus, nec *Liberum patrem* vt Marcus Antonius triumuir; multoque minus quicquã eiusmodi fecerit, quod vanis, & vulgaribus ingenijs in vsu est, cùm aliquid sua expectatione maius absoluerint, plura tamen ipse bella confecit, quàm cæteri susceperint genere maxima, contentione laboriosissima, exitu difficillima, complexione partium implicatissima, locorum ratione, & domestica & externa, ac demum temporis diuturnitate longissima, vt si quis vnquam fuit πτεριμμένος ἐν πολέμοις vt Suidæ verbis vtar id est *qui rei militari assiduam operam nauarit*, is procul dubio fuerit primus ille, & fortissimus Romanorum Imperator. Verum tamen quoniam labentia demum sœcula, & erecta constitutaque alia imperia, tum etiam hominum ingenio artes inuentæ, & excultæ, magnam omnino in bellicis actionibus varietatem attulerunt: ita vt multa olim ex vsu fuerint, quæ nunc obsoleta iacent.

cent, & contempta; non abs re fuerit ducem, qui res ex more qui nunc inualuit gerere, atque administrare volet, in multos præterea duces respicere, qui per hæc & superiora tempora, insignibus maximarum virtutum ornamentis, vel clarissimos antiquorum triumphos æquasse videntur: quales suos vnaquæque natio iactat, & laudibus præ cæteris euehit, vt Galli *Monmoranium seniorem*, *Guisios*, *Monlucium*: Itali diuersos quos & alibi retuli, & postea etiam ex mente & oratione Augustini Niphi, quæ præclarè meã confirmat, commodius repræsentabo, cùm scilicet agendum mihi erit de Tyrocinio, quod ipsi duces sub præstantioribus alijs ponere in prima ætate debent; Hispani denique *Consaluo* suo ob excellentiam meritorũ, appellationem *magni Capitanei* fecerunt, quem titulum libẽter etiam cũ cæteris illi defero, si tamen hunc absque Traiani Boccalini offensione retinere possit. Atque vt recentis memoriæ Ducem aliquem proferam, neminem certè video ex tot alijs, quos præsens ætas, omni laudum genere illustres florere conspicata est, cui non facili negotio obstruere possit *Ambrosius Spinola* Hispanæ militiæ Imperator, ob egregia facinora quæ bello designauit, tanta semper maturi iudicij, & eorum quæ in bellis summa cum ratione fieri debent, experientià; vt quemadmodum propter insignem in *expugnandis vrbibus virtutem* πολιοϱκητὴς merito post Demetrium Antigoni filium dictus est; sic nulla alia laus, quæ maximis imperatoribus debetur, iure ei denegari potuisset, si Fortuna non ei semper occasiones præripuisset, manus cum hoste, in aperto campo conserendi.

lib. de armor. & iter. com. par.

Cæterum preter exempla, quæ in optimo Duce efformando plurimum valent, maxima est etiam ad idem efficiendum præceptorũ necessitas, quoniam licet quæ ab alijs strenuè, fortiterque facta vel videmns vel audimus, multum quidem ea possint ad confirmandum animum, vt præclarè se gerat in arduis, & quæ ab alijs summa cum laude facta fuerunt, eadem sibi imitanda proponat: nihilominus tam variæ sunt bellorum rationes, totque in illis quotidie præter spem, & consilium accidunt, vt nisi aliunde dux quàm ab exemplis, & obseruatione iuuetur, incredibile sit, quanto illi tempore, & quàm varià lectione opus erit, vt de singulis difficultatibus quæ in dies occurrũt, tutò sapienterque decernere possit. Deinde vero quia plerumque contingit, vt exempla quorum

6. *Tum etiam præceptis optimorum auctorum quæ non minusquã exẽpla in duce requiruntur.*

rum ratio non satis constat, eos in errorem inducant, qui rerum agendarum consilio veràque cognitione destituti, solis illis innituntur. Inde factum est, vt præceptis quibusdam, certisque & generalibus regulis breuiter statuatur, quibus tandem rebus imperatoria hæc dignitas indigeat, ad sui perfectionẽ, & ornamentũ.

7. *Ob summam eius necessitatem in bellorum administratione.*

Quamquam si verum fateri velimus, ea res vix vnquam satis accuratè, diligenterque, vel experientià monstrari, vel libris edoceri possit: cum ea sit Ducum conditio, vt verissimè magnus Historicus dixerit in vita Scipionis, *tanti esse exercitum, quanti Imperatorem, vere proditum est*; idemque hoc ipsum alibi Coriolani exemplo demonstrarit, qui ex Romano exule Volscorum Dux factus, belli fortunam ita commutauit, *vt facile appareret Ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse*; sed quid apertius in rem nostram, quàm cùm de Manlio inquit, vt *facile conuenerit inter Romanos, Latinosque, vtrius partis L. Manlius Dux fuisset, eius futuram haud dubiè victoriam*. Quapropter merito Palamedes cùm ab amicis argueretur, quod solus ad bellum Troianum accessisset, illos vicissim grauiter increpuit, quasi non pluris sua auctoritas, & peritia, quàm decem millia gregariorum militum æstimanda esset: quod idem significare voluit Gobrias notissimo illo dicto *de Ceruorum, & Leonum exercitu*, indeque Caius Fabricius, etsi Cornelium Rufinum hominem furacem, & auarum odio haberet, tamen quia bellicis artibus nobilis, & rerum multo vsu exercitatus erat, summa ope annixus est, vt in petitione consulatus reliquos, cõpetitores superaret, quoniam illi omnes imbelles erãt, minusque apti, quibus salus publica, armis, & auctoritate tutanda cõmitteretur. Nimirum quia sine Duce prudẽti, & experto, nihil aliud est exercitus, quàm vasta bellua sine capite; corpus, sine anima; & remigum ordo sine gubernatore; quo sensu dicebat etiam Seneca. (1. de clemen.) *Imperator spiritus vitalis est, quem tot millia trahunt, vinculum est, per quod ipsa cohæret multitudo, nihil omnino futura, nisi onus, & præda, si mens illa imperij subtrahatur*; nimirum quia, (Ausonius.)

Vt medium, si quis vellat de fornice saxum
Incumbunt cui cuncta simul, deuexa sequentur
Cætera.

sic in Ducis consilio, & authoritate, posita est virtus omnis militum: ac proinde quando Iulius Cæsar in Hispaniam contra Petre-

treium, & Afranium Pompei legatos proficiſcebatur, *vado* inquiebat ille, *ad exercitum ſine Duce*, quaſi Pompeium arguere vellet, quod in exercitu non adeſſet, aut quod minus aptos reliquiſſet, qui vices ſuas ſuſtinerent; parique iure Cyclopi excæcato, eundem ex fide veteris prouerbij aſſimilare potuiſſet; quemadmodum referente Plutarcho, Demades, ſiue is potius Leoſthenes fuerit, dicebat, poſtquam Magnus Alexander veneno fuerat è viuis ſublatus, eius copias bellandi artibus, & ſtrenuitate longè præcipuas, Cyclopi excæcato videri conſimiles; quoniam robore, peritiàque præcellerent, ſed Imperatore, qui electiſſimum exercitum ductaret, forent orbatæ. Nec certè aliter de Carthaginenſibus cenſuit Xantippus Lacedemonius, *vir*, vt inquit Polybius, *rei militaris peritiſſimus, & in bello non mediocriter exercitus*, cùm post ingentem, & luctuoſum conflictum cum Romanis, publicè, Carthagini dixit, *minime hanc à* Romanis *cladem acceperunt* Carthaginenſes; *verum ipſi à ſeipſis ob ſuorum* Ducum *imperitiam*. Vnde totius belli ſummam ipſe poſtea recipiẽs, cunctos, quaſi ſoſpitem Deum conſpexiſſent, incredibili lætitia affecit, *vbi vero eductis ex vrbe copiis, per ordinem cuncta diſpoſuit: tanta inter ipſum, atque ſuperiores Duces, qui rei militaris rudes, atque imperiti fuerant, differentia apparuit: vt mox omnis multitudo clamore indicauerit, nihil ſe magis quàm prælium cupere; adeo nihil mali pati ſe poſſe exiſtimabant Duce Xantippo*; Quemadmodum idem etiam Locrenſibus de *Aiace* perſuaſum fuit, quem tanti ſemper fecerunt, ſicut Photius ex Conone refert, vt in acie inſtructa, & ad dimicandum parata, locum ſemper illi vacuum relinquerent, quaſi eo in ordine, ac prælio conſiſteret, ex quo contigit, vt cum Autoleon Crotoniates, per vacuam illam partem in hoſtes erumpere niteretur, à ſpectro vulneratus ſit in femore, nec prius ſanitatem receperit, quàm Aiacis manes, precibus, votiſque placaſſet. Ex quibus inferre conſequenter poſſumus, non aliter geri fœliciter bellum poſſe, quàm ſi eius gerendi cura, optimo Duci demandetur, in quo nec ſciẽtia rei militaris, nec virtus vlla, nec felicitas deſideretur: ita etiam Pauſanias cuidam percunctanti, quomodo Thraces debellari poſſent, εἰ τὸν ἔφη ἄριστον στρατηγὸν καταστησαίμεθα, *ſi optimum*, inquit, *Imperatorẽ delegerimus*. Sed adeo difficilis eſt hic delectus, vt mirari ſe diceret *Philippus* Macedo, quod Athenienſes ſingu-

libro 1.

lis annis nouos Belli Duces eligerent, cùm ipse in tota vita, non nisi vnum bonum Parmenionem inuenisse se diceret; propterea que Veneti, qui peritissimos semper conducunt, nec in singulos tantum annos, vt Athenienses, sed diutissimè bellorum illos administrationi præficiunt, etsi in mediocri imperio, haud magnis adhuc vectigalibus, nec proprio milite nitantur; maximas tamen inuasiones sustinuerunt constanter, & intulerunt animosè, quoties illis ferro cum vicinis, aut potentioribus alijs populis experiundum fuit.

8. *Quare proponuntur variæ cōditionesquæ in eo a diersis auctoribus desiderantur.*

Atque vt ex casu, qui aliquando in eorum Republica contigit, eas recensere conditiones aggrediar, quas varij auctores in copiarum, & exercituum præfecto, necessarias esse contendunt; fuit aliquando tempus cum ipsi *Gentilem Leonissam* huic officio præficerent, ægrè istud, molestèque admodum ferente *Bartholomæo Coleono*, fortissimo, & promptissimo Duce, qui Veneti imperij fortunam agnoscens, omnem suam industriam, & experientiam, eius incrementis pridem antea deuouerat; vnde *Gentili* subesse continuo recusauit, nec quicquam omnino, nisi quantum ex iure teneretur, se ei concessurum asseruit. Quamobrem vocatus ab eo in consilium *Cæpola*, qui tunc in Antenoræo Lycæo, magnà sui nominis commendatione, Iustiniani rescripta interpretabatur; vt erat ille ingenio per sæculi sui barbariem vastissimè diffuso, assuetoque omnia sine iudicio complecti, quadraginta sex conclusiones edidit, de virtutibus, & cautionibus, vt inquit ille: in optimo Duce necessarijs, in quibus sic ineptè prorsus intemperanterque se gessit, vt postquam omnia per saturam conieciße videri voluit, illud insuper obtineat, quod nihil omnino dixisse censendus est, & magno illo conatu, ne quidem hilum profecisse; quoniam parum inter se differre existimo, si quis omnes omnium aliarum artium virtutes Imperatori necessarias esse ostenderit, etsi quis nullas, vt paulo infra agendo de scientia Imperatoris, tam manifestè me demonstraturum recipio, quod istud nemini dubium, aut obscurum esse poterit. Verum non multo sapientius de eadem re

capite 1. pronunciauit *Onosander* in strategico, vbi si minus extra subiectum diuagatur, & arctius se in militaris disciplinæ gyro continet, plura tamen in Imperatore desiderat, quàm ex ipsius rei natura in eo reperiri possint, vel debeant, cùm eligendum eum proponit

non

non certa quadam gente familiàue oriundum, vt sacerdotem; nec amplis facultatibus locupletem, vt Gymnasiarcham; sed castum, temperantem, sobrium frugi, laboriosum, intelligentem, minimè auarum, nec iuniorem, nec item seniorem, etsi forte contigerit filiorum parentē, dicendi peritum, ac demum gloriâ illustrem; quid enim attulerunt damni; vel *Iosepho* prosapia sacerdotalis, vel *Lucullo* diuitiæ, vel *Alexandro* iuuentus, vel *Hannibali* vita celebs, aut *Pompeio, Catoni, Belisario* senectus, quominus possent inter præstantissimos Imperatores censeri? alio igitur modo *Xenophon* rem omnem explicare suscepit, ex similitudine; qua boni Ducis, & boni Oeconomi officia, pene inter se similia esse, probare conatus est. scilicet *reddere primum subditos ad obtemperandum faciles, malos pœnâ, bonos præmiis afficere: præsentem substantiam custodire, munia omnia strenuè, & diligenter obire, prætereaque decertare quando opus est*: sed nimis ille vagatur in ijs quæ paci iuxta, belloque communia sunt: etsi non ignorem eiusdem esse Imperatoris, vtrumque munus curare, vt Ilioneus de *Aenea* testatus est in his versibus.

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

& Salustius de Iugurtha, quem bonum pacis, belliqué artibus fuisse dicit; sed illa tamen potius vera sunt de Imperatore populorum, quàm de exercituum præfecto, cuius dum columbæ militum in galeis nidificant, & Iani fores occlusæ sunt, nulla sit apud alios auctoritas. Quare non magis huc pertinent septem illa capita innocentiæ christianæ, quæ à *Ferrando diacono*, in libello parænetico, seu mauis ad monitorio ad Reginum ducem, hoc ordine explicantur, *Imperator se in omnibus diuino auxilio muniat, vt vitam suam ita componat, quod militibus speculi instar esse possit, ad quod respicientes propriam componant; vt diligat Rempublicam, memineritque in omnibus se esse Christianum, nec humanis diuina præponat; aut iustitiam præter modum colat; vel demum præesse magis appetat quàm prodesse*; quoniam etsi præcepta hæc sanctissima sint; & Duci Christiano, temporumque integritati, in quibus auctor ille, sub Anastasio Imperatore, circa annū à partu Virginis quingentesimum florebat, maximè conuenientia at versantur tantum circa virtutes morales; præter quas multæ aliæ intellectuales requiruntur, quibus si Dux caruerit, nòn magis officio suo fungi

gi poreſt, quàm miles hoſtem aggredi, qui conuenientibus armis deſtituatur. Iiſdem etiam de cauſis, non probantur mihi, tria illa, quæ in Duce, ſupra modum laudabat *Ageſilaus*, nempe *erga publicos hoſtes audaciam; erga ſubditos beneuolentiam; & circa temporum opportunitates rationem*, vt nec *Archilocus* Iambographus, nec *Iſocrates* ſufficientibus illum, aut proprijs coloribus depinxiſſe mihi videntur, cùm ille relatus à Dione Chryſoſtomo, de eo hunc in modum locutus eſt

in Tarſica priore.

Non diligo magnum Ducem,
Stupido nec animo præditum,
Nec gloriantem pendulà
Cæſarie, & ad naſum vndique:
Magis, ſed incuruum probo,
Tutoque qui ponit gradum,
Et qui piloſus mente ſit;
Conducat vt quid cogitet.

Hic vero ad exornandum præſtantiſſimis laudibus Cononem Ducem Athenienſium ſpectatæ virtutis, & audaciæ; earum argumenta repetit ex *eius diligentia, fide, & experientia*, quod tamen ab eo tanta reliquorum auctorum comprobatione factum eſt, vt Euſtathius eadem poſtea virtutum recenſione vſus fuerit, cùm oſtendere vellet, ex contrarijs illarum vitijs, Agamemnona ijs ab Achille conuitijs affectum fuiſſe, quibus nulla in Ducem aliquem dici, ſed ne cogitari quidem grauiora poſſunt, dum hunc, Iliade prima appellauit *merobibum, faciem canis habentem, cor autem cerui*: quoniam vt inquit ille græcum Homeri verſum exponens, qui talis eſt, Οἰνοβαρὲς, κυνὸς ὄμματ' ἔχων κραδίην δ' ἐλάφοιο, ex ebrietate oritur *negligentia*; ex relatione vero, & ſimilitudine humani vultus cum canino rictu, ſignificatur *perfidia, & infidelitas*, ac demum ex timore, homo depræhenditur eſſe *multarum rerum rudis, & inexpertus*; ſicque tria vitia in Agamemnone fuiſſe ſignificantur, tribus illis virtutibus ex diametro oppoſita, quæ ſub exemplo Cononis, in omni Duce, præclariſſimarum inſtar haberi voluerat Iſocrates. Nec minus item aberrant à ſcopo vel M. A. *Petilius* qui varias artes, virtuteſque, & *memoriam* potiſſimum in Duce laudat; vel Franciſcus *Patricius*, qui *militarem prudentiam, ſummam animi fortitudinem, fidemque erga* Principem, *cuius auſpicijs*, &

lib.9.cap.56.

in paral. militar.

& stipendijs militatur, tanquam summas, & longè omnium præstantissimas virtutes, quas Dux aliquis habere possit, commendat. Et si enim *prudentia* maximo vsui esse soleat, in militum delectu, ordinum dispositione, stratagematum inuentione; *fortitudo* vero stimulos, vel ignauissimis Ducibus addat, suis vt militibus iter in hostium cuneos aperiant; & *fides* demum perpetua atque inuiolabilis, ipsos in præclaris conatibus perseuerare faciat, quibus nihil ab bellum vtilius cogitari potest: omnes tamē hæ, & quæ supra ab Isocrate, Agesilao, alijsque assignatæ fuerunt conditiones, diminutæ sunt, nec omnia suo ambitu complectuntur, quæ in exercituum Ductore, mutuo præclarissimarum inter se virtutum nexu, consentire debent. Quare plures alij, satius habuerunt, non illa certo numero definire, vt *Belisarius* Aquiuiuus Neritinorum Dux, qui mea quidem sententia, de illis perquam apposite dixit; quanquam non adeo fusè, vt *Landinus*, qui ex Aeneide virgiliana collectis hinc & inde virtutibus, suum Ducem, quasi musiuo opere tessellatum exhibuit: aut ita distinctè quemadmodum postea fecit *Franciscus Bacconus* magni Angliæ sigilli custos, qui pro acerrimo illo, quo in suis operibus vtebatur iudicio, ita apposite, diligenterque personam Imperatoris sub *Fabulà Persei* repræsentauit, vt si Tullium demas, ex cuius postea graphide, veram Ducis imaginem exprimere constitui, nullus eo vnquam maiori fœlicitate ingenij, & sapientiæ commendatione, hoc ipsum opus absoluerit: ita vt malè omnino de hoc syntagmate merear, nisi ad eorum illustrationem, de quibus in ipso dicere suscepi, præclaram hanc, & omnibus modis hic maximè conuenientem, fabularum quæ de Perseo, confictæ sunt à Poetis, explicationem attulerim. Lib. de sapien. veter.

Ait igitur Perseum licet terras, quæ Orientem versus sitæ sunt incoleret, longinquam tamen expeditionem, vsque ad extrema Occidentis minimè detrectasse, vt Medusam, quæ sola è Gorgonibus mortalis erat, & diro suo aspectu homines in saxa conuertebat, maximarumque in extremis Iberiæ partibus, causa erat calamitatum, obtruncaret; ex quibus *tria* ipse colligit ab optimo Duce, cùm primùm bella suscipit, obseruanda; nimirum *vt non adeo sollicitus sit de vicinis populis in ordinem cogendis, quàm de propagando per remotas partes imperio*, cùm Romani quo tempore Occidentem versus, vix vltra Liguriam penetrarant, Orientis Prouincias

vsque

vſque ad montem Taurum armis, & imperio ſubegerint: nec vicinitas, quæ in patrimonio amplificando plurimi facienda eſt, vt hoc verſu Horatius indicat

O ſi angulus iſte
Paruulus accedat: qui nunc denormat agellum:

eadem, in imperio proferendo conſideranda; maximè ſi belli conficiendi facilitas, & occaſio, vtilitaſque certa ſe ſe offerant, quæ iure quidem vicinitatis loco eſſe poſſunt. Secundò curæ illi debere eſſe contendit, *vt bellũ non niſi iuſta & honeſta de cauſa ſuſcipiat*, qualis vt plurimũ eſſe ſolet Tyrannidis debellatio, ſub qua populus ſuccumbit, & proſternitur ſine animis, & vigore, tanquam ſub aſpectu Meduſæ: demum vero prudenter addit *vaſtas aut infinitas ſpes, non eſſe animo concipiendas*, quales Pyrrho in Italiam mouenti Cyneas exprobauit; ſed bellum eius conditionis eſſe debere, quod inſtar Meduſæ, quæ mortalis erat, ita pariter confici, & ad exitum perduci poſſit. Hac igitur occaſione prouocatus Perſeus, quo ad illam paratior accederet, arma ſua à tribus *Dijs* mutuatus eſt, talares nempe alas à Mercurio, quæ *celeritatem* denotant: à Plutone galeam, quæ *conſilia tenebris ſilentij inuoluenda, & occultanda* ſignificat: ac demum ſcutum à Pallade, & ſpeculum, *duplicis prudentiæ* hieroglyphico, cuius vna inſtar ſcuti adhibenda eſt *caſibus aduerſis propulſandis*, altera vero tanquam ſpeculum, in quo *motus hoſtium, vires, & conſilia* ſe prodant. Grææ autem illæ ſemper canæ, & vno tantum dente, oculoque viciſſim vtentes, ad quas poſtea diuertit, *proditiones* ſunt, & *ſeditiones*, bellorum ſcilicet ſorores, vt illæ Gorgonum: quarum conſcij, vno dente mordere, vnoque, & eodem oculo videre dicuntur; quoniam omnes ea referunt, quæ per manus factioſorum diſperſa, ab vno ad alterum peruenere; oportetque Ducem inſtar Perſei oculum hunc, & dentem à Grææis mutuo accipere, quò vtatur, illo quidem ad *exploranda*, quæ ab hoſtibus, vel factioſis committuntur; hoc vero ad *rumores ſerendos, inuidiam conflandam, & animos hominum in ſui fauorem ſollicitandos*. Denique his omnibus inſtructus Perſeus Meduſam dormientem inuenit, eamque ceruice reflexa, & in ſpeculum Palladis intuens, confecit, quoniam prudens Imperator, fere ſemper *hoſtem aſſequitur imparatum*, & in ipſo cõflictu, atque inſtante periculo *prudenter de omnibus cauet*, quæ ad victo-

victoriam faciunt, ex qua *fama* postmodum ingens vbique se diffundit, volatque per ora virum, velut Pegaso alato illo equo delata, qui ex fuso Medusæ sanguine confestim in hac pugna exiluit. Atque hoc modo summus ille vir Franciscus Bacconus, de præstantissimo belli duce, ex huius fabulæ inuolucris philosophatus est, quæ nemo, opinor, melius vnquam potuisset in hanc rem explicare.

Sequitur ergo vt quæcumque tum ab hoc homine prudenter, cùm ab alijs eruditè, sed nondum tamen adeo distincte, vel accuratè de præstantissimi ducis officio dicta sunt, quin vel ordine clarius exponi, vel aliarum virtutum accessione, illustrari possint, vnius Marci Tullii sententià, velut χρησμοφόρος, & ab oraculo veniens, in proprio statu, & genuino imperatoriæ dignitatis splendore, constituere aggrediar: simulque vt ex opinione maximi illius viri, qui nulla de re non sapientissimè semper locutus est, filum nectam, quo deinceps tanquam Ariadneo, ad istius operis finem, per necessarias virtutum distributiones, peruenire, meque ipsum ex aliorum auctorum plusquam labyrintheis amfractibus explicare possim. Quamuis autem non semel, aut vno tantum in loco, summus hic orator, virtutes illas expresserit, sed prout rerũ ipsarum, & dicendi occasio tulit, alias vt in Philippicis, Imperatores appellandos esse dixerit *quorum virtute, & consilij fœlicitate, maximis periculis seruitutis, atque interitus liberati sumus*; alias etiam vt in oratione pro Rege Deiotaro, eum nõ posse exercitum continere asseruerit, *qui seipsum non continet, qui fortis, iustus, seuerus, grauis, magnanimus, largus, beneficus, liberalis, & mansuetus non sit*; in oratione tamen pro lege Manilia, vbi ex officio de ijs rebus agere debebat, ita mentem suam aperuit, vt clarius omnino atque distinctius non posset, *in summo* inquit *imperatore quatuor hæ virtutes inesse debent, scientia rei militaris, virtus, auctoritas, fœlicitas*. Ex quibus vides iam Ludouicè Comes, etsi nihil ad istius loci illustrationem attulerim, quæ tibi ad implendum gnauiter munus istud imperatoriæ dignitatis, necessaria futura sint verum tamen omnia prosequar, si non eodem ordine quo Tullius, at saltem non ita diuerso; quique vt syntheticus summopere ob facilitatem à philosophis commendatus, & à me propterea hactenus obseruatus, maiorem adhuc lucem, & facilitatem tractationi

9.
Quibus tamẽ præferuntur quatuor a.l.e proposita à M. Tullio scilicet scientia virtus felicitas, & auctoritas.

tioni afferat; atque adeo nomenclatoris vice fungar, tibique omnia plenè recensebo, vt singulorum enumeratione, si quod fortasse nunc etiam tibi deesse cognoueris, generoso nisu quantum in te situm est, contendas, hoc ipsum tandem adipisci.

II.

1 Quod igitur ad scientiam attinet hæc vel potest esse vniuersalis diuersarũ rerum quam multi laudãt.

Primum ergo quod in Duce Tullius postulat *scientia* est, nam hæc, vt virtus, & fortuna, non secus ad auctoritatem referuntur, quàm partes & humores ad corporis compositionem, aut ipsorũ ametria, vel symetria ad sanitatem, quia auctoritas ducum qua bellorum vniuersa ratio præcipuè constat, non simplex aut nuda virtus est, sed dignitas quædam in homine, ex reliquarum virtutum connexione, composita, quæ vt in militia, hic in qualibet alia arte ad eius perfectã cognitionem requiruntur. Vnde sicut medicum aliquem magnæ auctoritatis esse dicimus, cùm medicas leges apprimè callet, honestè, sollerterque se in artis operibus gerit, & feliciter in multorum curatione, maximè vero principum, & illustrium virorum versatus fuit; ita eandem prorsus duci auctoritatem adesse coniectandum est, cùm scientiæ militaris præcepta tenet, virtutes reliquas colit, quæ ad armorum tractationem pertinent, & Fortunæ, suæ in diuersis occasionibus, experimentũ aliquod insigne dedit; his enim veluti gradibus, postquam semel ad auctoritatis soliũ conscendit, parum refert, num cæteras conditiones magis particulares, & determinatas habeat, quæ non tam per se ad auctoritatem homini conciliandam requiruntur, quàm adminicula sunt trium istarum, quæ verè, & propriè hanc in Imperatore constituunt: Iam vero etsi Tullius *scientiam rei militaris*, non autem aliarum artium cognitionem, Imperatori necessariam esse dixerit, non desunt tamen infiniti scriptores, tam ineptè, & extra omnem rationis ductum, de rebus etiam obuijs, & manifestis sentientes, vt quemadmodum Eupompus Sicionius dicebat, nullum euadere posse in egregium *pictorem*, qui non item optimus esset vates, & Geometra, & Arithmeticus: ita hi nullum fieri posse egregium ducem arbitrentur, qui non æque *Musarum, ac Martis studijs* animum applicuerit. Quasi vero inquiũt, aut ars vlla sine ope alterius probè intelligi, aut doctrina aliqua possit, sine linguarum, & totius orbis disciplinarum, quæ mirifico quodam inter se vinculo coniunctæ sunt, auxilio notitiaque compræhendi. Et apud veteres quidem, quantà diligentià, ac prope-

modum

modum religione, hæc ipsa bonarum artium societas, & cognatio exculta sit, ex eo, vel maxime intelligi potest, quod neminem vna excellere arte, qui non omnes aliquo modo attigisset, arbitrati sunt, adeo vt non philosophis solum cognita oportere esse omnia, sed ne artifices quidem humiliores, sine *philosophia*; idest absque vniuersa quadam omnium disciplinarum compræhensione, rectè suo in munere versari posse existimarent. Vnde sicut Tullius de oratore aliquando dixit, *ac meà quidem sententià, nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atque artium scientiam consecutus*: & Vitruuius idem ferme censuit de architecto, qui vt inquit ille *non debet nec potest esse grammaticus, vt fuit Aristarchus, sed non amusos: nec pictor vt Apelles, sed graphidos non imperitus; nec Plastes vt Myron, aut Polycletus, sed rationis plasticæ non ignarus: nec demum medicus vt Hippocrates, sed non aniatrologicus; nec in singulis doctrinis singulariter excellens, sed in his non imperitus*: ita Socrates libro quinto de iusto, hunc in modum, de publicæ rerum administrationi præpositis hominibus, arbitratus est, *nisi philosophi ciuitatibus dominentur, vel si qui nunc reges, potentesque dicuntur, legitimè satisque philosophentur: in idem que ciuilis potentia, & philosophia concurrant: neque quod nunc fit, à diuersis hæc tractentur ingenijs, non erit ciuitati, vel vti mea fert opinio, hominum generi vlla malorum requies*. Et vero istud Socratis effatum, confirmatum postea fuit à Cicerone, quum alibi tum in epistola ad Quintum fratrem, vbi *hanc coniunctionem*, inquit, *potestatis, & sapientiæ, saluti censuit ciuitatibus esse posse, princeps ingenii, & doctrinæ Plato*: eandemque sententiam, Antonino philosopho imperatori familiarem admodum fuisse, auctor est Iulius Capitolinus; nimirum quia virtutes illæ morales, quæ vna cum naturalibus, philosophiæ pomerio continentur, nobiliori quodam concentu, atque harmonià, cùm regnorum administratione conuenientes, perfectos eos omnes redderent, qui aut plenè ijs imbuti sunt, aut operam sedulo nauant, quo possint illas in dies consequi. Hoc autem si de Regibus certum est, quid ni etiam de exercituum Præfectis verissimum erit? quorum fortitudo, & strenuitas, non debet à prudentia & rerum cognitione separari. Vt minimè quidem illas diuiserunt antiqui illi populi bellaces, & certis vicissitudinibus rerum, imperiorumque potiti, apud quos

nullus

proœm. lib. de orator.

lib. 1. cap. 1.

nullus insigniter doctus extitit, qui nō esset miles, nec vllus miles strenuus fuit, qui non vicisim literatus haberetur; vt merito Sidonius Aruogastim laudans, parem antiquis eum esse dixerit *linguà manuque*; notumque est illud Catonis in originibus *pleraque Gallia duas res industriosissimè persequitur, rem militarem, & argutè loqui*. Et amabo quos duces habuit Romana Respublica, nisi *doctos senatores*? quos Græcia, nisi *Philosophos, Oratores, Poetas*? quos Galli, nisi *Druidas, & Bardos*? quos Persæ, nisi *Magos*? quos Hebræi, nisi *iudices, aut sacerdotes*? è quorum numero se ad militiam delectum fuisse Auctor est Iosephus in vita propria. Atque his de causis, probabile est, scientissimum veri Apollinem, cùm de *Palladio* consultus respondit, breui secuturum ciuitatis exitium, extra cuius mœnia illud deferretur, non tam hoc oraculum protulisse de simulacro lapideo, aut ligneo, quàm de varia scientia, oculos, & hastam, hoc est brachia, ac mentem in hominibus mouente; præsertim cum Minerua, quæ hoc ipso idolo repræsentabatur, habita sit Dea *armorum*, & *literarum*; symbolumque exciterit viri sagacis, qui conatus suos eleganti temperie motus, & quietis, belli, & pacis opportunè distinguit. Indeque prisci Sapientes tam Græci, quàm Latini, vt perfectam hanc *Hermathenam* colerent, tali armorum literarumque vicissitudine, & gratissima actionum conuersione, plurimum semper in vita delectati sunt; vt *Socrates*, & *Plato*, qui multis prœlijs meruerunt: *Alcibiades*, qui alternis vicibus pugnabat, & studebat, eodemque Socrate vtebatur Duce in aciebus, & Doctore in Lyceo: *Xenophon*, qui ex eiusdem Socratis Academia, nusquam deterior factus, ad sui, suorumque salutem procurandam, in expeditione Cyri, eo interempto, copias Græcorum sibi commissas, ex media Barbarorum acie, incolumes in patriam reduxit; vt non frustra Antonius eodem loci oppressus, exclamarit, *ò decem millia Xenophontis*! *Epaminondas*, etiam quem ante, nullum memorabile bellum Thebani gesserunt, nec postea victorijs, sed cladibus insignes fuere; quis ille vir, aut quantus extitit? & tamen vt inquit Iustinus, literarum in eo studium & philosophiæ doctrina tanta fuit, vt mirabile videretur, vnde hæc insignis militiæ peritia, homini inter literatos nato, aduenisset. Sed quid de clarissimo *Pericle*, qui gloriosè quinquies triumphauit, existimandum est? quid de *Annibale*, qui apud Ticinum

lib. 2. apud Carisium.

num P. Cornelium Scipionem; apud *Trebiam* Titum Sempronium; apud *Cannas* Romanorum exercitus fudit, & internecione penitus deleuit? nonne hic græcas literas eruditus à Sosilo Lacedemonio, historiam hoc sermone eleganter conscripsit: ille vero Anaxioni in philosophia discenda operam dedit, & inter Oratores adeo inclaruit, vt qui eo hac in arte superior fuerit, habuerint Græci ferme nullum. Romani vero Duces, quorum dextræ solebant non minus stylum tractare, quàm gladium, propterea non lituis tantum, sed & literis insuper, & doctrinis æque ac armis, assuescebant: nec quemquam illis temporibus magnam potentiã, absque summa eloquentia consecutum fuisse, testimonio esse possent *Lentuli, Crassi, Metelli*, & infiniti alij, quorum exempla, & nomina laudare prõptum esset, nisi delectu quodã preclarissimorum & valde illustrium habito, reliqua omnia confusionis, & tædij vitandi gratià, prætermitti meritò possent. *Scipio* igitur, quod Velleius Paterculus non indignum historica commẽdatione iudicauit, *tam elegans liberalium studiorum, omnisque doctrinæ, & auctor, & admirator fuit, vt* Polybiũ, *Panætiumque præcellentes ingenio viros, domi, militiæque secum habuerit, neque enim quisquam hoc* Scipione *elegantius interualla negotiorum otio dispunxit. semperque aut belli, aut pacis seruiuit artibus: semper inter arma, & studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit.* Nec remissior fuit hac in re *Iulii Cæsaris* diligentia, qui adhuc puer, à prædonibus captus, in medio mari carmina pangebat, & ætate demum prouectior gloriæ sibi duxit euocare ex vltimis terrarũ finibus Chaldæos, ad cognoscendum Solis motum; disputare cum Aegyptio Sacerdote, de incrementis Nili; & eadem manu qua res magnas gerebat, commentarios rerum suarum ita diligẽter conscribere, vt nihil à quoquam tam putetur accuratè perscriptum, quod non illorum purissimà elegentià superetur: nec vlla vnquam negotiorum mole præpeditus fuit, quominus

media inter prælia semper,
Stellarum, cælique plagis, superisque vacaret.

vt eam ob causam, haud dubie in heroicis Gabrielis Simeonis symbolis depingatur, globo mundi insidens, tenensque sinistrà librum, dextrà vero gladium, cum lemmate in medio *ex vtroque Cæsar*. Sed iuuat præterea insigne exemplum commemorare, quod

Aemil. Probus.

libro 1.

quod *Marcus* Marci Ciceronis oratoris filius edidit, dum sub Pompeio militum cohorti præfectus meruit; tum vero etiam Cratippum Philosophum Athenis audiuit: sed & illud *Bruti* non minori commendatione dignum est, qui in medio ardore belli ciuilis, paulo ante quã pugnatum est in campis Pharsalicis, cùm in castris Pompei esset, librorũ Polybij epitomen fecit. Atque eodem ferme modo, qui nostris temporibus bello inclaruerunt Duces, proculdubio certum est, illos non minus *Musis* quàm *Marti* addictos vixisse, & vtrisque tam fœlici euentu litasse, vt mediâ etiam in barbarie natos, moribus incultos, religione impios, tale studiũ ad ingentis gloriæ messem, prosperosque rerum suarum euentus prouexit; vt *Baiazetem, & Mahometem* vtrumque sui nominis secundum, quibus sicut nulli apud Turcas, nostris vel aliorum populorum calamitatibus insigniores fuerunt Imperatores; sic nulli apud eosdem, ab imperio condito, eruditiores extiterunt, aut magis studiorum oblectamentis dediti; neque vnquam inter Christianos fama conticescet de præclaris facinoribus *Caroli magni*, qui Sigeberto teste, *non solum patriâ linguâ sed etiam peregrinis linguis eruditus, barbara, & antiquissima carmina quibus veterum Regum bella, & actus canebantur, scripsit, & memoriæ mandauit*; atque vt cætera, quæ de studijs eiusdem referuntur prætermittam, non secus ac multa, quæ de *Carolo quinto*, non Doctore quidem, sed doctorum hominum fautore acerrimo, eiusque æmulo *Francisco primo*, cum in additamento meo ad historiam Ludouici XI. tùm & alibi passim leguntur; certè negari non potest *Matthiæ Coruino, Federico Feltrio, Bellaio Langeio*, alijsque Ducibus omnium virtutum, & bellicæ præsertim fortitudinis laude, meritoque conspicuis, adeo literarum studia cordi fuisse, nihil vt præclarius in vita duxerint, quàm ipsis eadem cura, quà & armorum tractationi incumbere. Verum quid attinet tot Heroas nominare, qui vtilissimam hanc operationum animi, & corporis concordiam mutuo literarum, & armorum fœdere sancitam, obseruarunt; cùm illorum antiquissimus Hercules, ab Archiloco describatur.

Gradiui iuxta per atrocia bella minister,
Dulciaque edoctus munera Pieridum.

quod Alexis Poeta Comicus magis distinctè significare volens, in ea fabula cui à *Lino* titulum fecit, hũc incidit in anachronismũ, qui ride-

[Margin notes: "in chronico ad annũ 794." beside "stianos fama conticescet"; "cap. vltimo." beside "cisco primo"; "apud Athenæum." beside "quod Alexis Poeta"]

rideri merito à pueris debeat; inducit enim Linum, *Herculi*, quẽ doctrinà informabat præcipientem, vt è multis libris, qui præsentes erant, vnum aliquem caperet ac seponeret, qui sibi fortefortuna veniret ad manus, siue is foret Orpheus, siue Hesiodus; siue Cherilus, Homerus, aut Epicharmus; quorum tamen Poetarum nullus adhuc natus erat, omnesque fuerunt Lino, & Hercule longa ætate posteriores. Sed quod hic mendosè scriptis protulit, Romani, quorum animis ardor ille literarum Herculis exemplo ingeneratus fuerat, id ipsum præclaris monumentis in posterorum memoriam transmiserunt, siquidem vt Eumenius Rhetor in panegyrico notauit *Aedem Herculis Musarum, in Circo Flaminio, Fulnius ille Nobilior ex pecunia censoria fecit, non id modo secutus, quod ipse literis, & summa Poetæ amicitia duceretur, sed quod in Græcia cùm esset Imperator, acceperat Herculem musagetem esse comitem, ducemque Musarum. idemque primus nouem signa, hoc est omnium Camœnarum, ex Ambraciensi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecrauit.* Et sanè cùm parua sint foris arma, nisi consilium sit domi, imperitè Herculi, vel Palladi, veteres illi sapientes concessissent *arma*, nisi & *consilium* addidissent, quod ex Musarũ, & sapientiæ fonte deriuatur: quippe literis, ornatus quasi Ianus alter, oculos habet etiam à tergo, & multo facilius præsentia videt, certiusque prospicit futura, quàm reliqui Duces, quorum mens non imbuta philosophiæ documentis, non mathematicas demonstrationes edocta, non linguarum varietatem callens, nec aliorum Ducum exemplis cõfirmata, quæ ab historiarum lectione petuntur; quid aliud potest, cùm exercituum gubernaculis præficitur, quàm ieiunos conatus, & elangues, atque abortiuos fœtus producere? *bellator* vt dicebat Cassiodorus *in literis inuenit vnde virtute animi roboretur*, & quemadmodum censet Vegetius *non quemquam magis decet, vel meliora scire, vel plura quam Principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse subiectis*; hisque de causis sapienter Philippus Alexandrum filium admonuit, vt studia bonarum artium complecteretur, ne multa committeret quæ eum fecisse sœpius penituit. Atque hæc sunt, quæ pro Imperatorum doctrina ab ignaris rerum ciuilium hominibus, & è ludo pædagorum nouiter dimissis afferuntur, quorum in confirmationem multa addunt de Præfectis exercituum, qui vel Philosophis

pro restaur. schol.

libro 1.

vſi ſunt, cùm in conſilio, tum in ordinum diſpoſitione, vel eruditorum libros aſſiduè triuerunt, aut ipſimet Philoſophi, & eruditi fuere, quibus in nugis miror valde grauiſſimorum quorundam ſcriptorum vt Pontani, & Patricij, plus æquo induſtriã deſudaſſe.

2. *Ego vero penitus & multis reprobo nõ modo quia duci minime neceſſaria.* capite primo

Sed quàm parum ſapienter, aut appoſitè hæc omnia ab iſtis proferantur, quàmque tibicinibus inualidis hæc opinio paſſim recepta, & ab omnibus commendata nitatur, illud eſt quod in præſentia mihi demonſtrandum aſſumo: vt non ſecus ac in additamento meo ad hiſtoriam Ludouici XI. quænam Regibus, & Principibus ſcientia conueniret, aduerſus multorum errores oſtendi, qui ipſos per omnium orbem diuagari volebant: ita hic quænam propriè, & abſolutè *ſcientia militaris* appellari debeat, veriſſimis rationibus concludam. Ac in primis Proclus è Platonis Academia Philoſophus valde inſignis, qui libellum elegantem, & arida pumice diligenter expolitum de virtutibus edidit, cùm in ipſo ex mente Socratis tria ciuium genera diſtinxiſſet, primumque *Magiſtratuum* eſſe dixiſſet, alterum *militum*, tertium *diuitum*; idem mox capitibus decimo ſexto, & vigeſimo primo, virtutes morales per eadem genera ſic diſtribuit, vt imperanti ſolum, & Reipublicæ conſulenti, ſeu mauis magiſtratui *prudentiam* tribuat, cuius partes ſunt prouidere in omni actione, quid boni, quidue mali inſit; tum etiam *ſcientiam, & Poetarum lectionem*, vt quid ſentiendum ſit de ſupremis, deque cœleſtibus, & humana felicitate ſtatuat. Auxiliarium autem, & militum generi, qui viuunt in armis, & in horum exercitijs curiſque pro Reipublicæ defenſione continuo verſantur *fortitudinem* aſſignet, quoniam hac virtute præditi, quod ex ipſorum officio eſt, pericula intrepide ſuſtinent, & aduerſarios impigrè adoriuntur, nec illos terrorum maximus vrget lethi metus; præcepta autem, & vitæ fines, ab his qui ſupremum gerunt magiſtratum petere debent, & ſe, horum imperio ſubmittere. Ei denique generi quod ciuium eſt opulentorum, & neceſſaria reliquis ad victum ſubminiſtrantium, *temperantiam* concedat, ne rerum, & bonorum copià audaciam concipiat, & quantum ſibi ſatis ſit ad fœlicitatem adeſſe putans, vſurpet ſibi imperium, defectionemque à magiſtratibus faciat. Omnibus autem ita proprias virtutes ſequẽtibus, magiſtratu *prudentiam*, *& ſcientiam*: milite *fortitudinem*: opulento *temperan-*

ran-

rantiam; velut ex mutua diuersarum fidium concordia, iustitiæ harmoniam consurgere scribit, qua perfectissimè ciuitates omnes, & regna gubernantur. Atque ita habetur iam ex Procli viri sapientissimi opinione, eos in publicam iustitiam peccare, qui distinctarum artium fines, & terminos ita confundunt, & perturbant, vt miles exempli gratia, quæ ad principes tantum aut magistratus spectant, sibi assumat. Quid vero Marcus Tullius iuris si quis vnquam extitit consultissimus de eadem recenset: profecto cũ de diuersis cuiusque hominis officijs disserit; prudẽter ait *gemina esse Reipublicæ tempora pacis, & belli, omnibus in primis cõsideranda, & obseruanda; quod pro mutatione horum, mutata quoque velificatione, armis vel legibus incumbendum sit*, vbi vides rursus illum diuersa constituere militum, & literatorum officia, si quidem leges, prout illas supra accepit Proclus, & studia, & prudentiam, & reliqua quę ad humanitatẽ spectant, suo ambitu cõplectuntur.

Consequens igitur est, vt rationibus ex ipsius militiæ natura depromptis, quãtum illi cæterarũ artium studia aduersentur, patefaciam; ducto primum initio, ab ipsius scientiæ militaris constitutione, & vera ratione: quoniam certum est omnino, vt postea etiam demonstrabimus, illam suis legibus, & præceptis constare, quæ seu lectione seu obseruatione addiscantur, non tamen in infinitum procedunt: sed quemadmodũ omnes aliæ artes, & scientiæ, quosdam terminos habent, quos vltra citraque qui vagantur, immane quantum ab earum perfectione, & vera cognitione deflectant; sic illa sui ambitus determinatione, & propria quadam circumscriptione definitur, intra quam qui se continere non possunt, eas officij neglecti pœnas luunt, quod *ardelionibus* statim annumerantur, quibus idem prorsus, quod vitam in peregrinatione agentibus, vsu venit, vt multa habeant domicilia, paucas vero amicitias; & cùm multa scire velint, istud præterea obtinent, quod ne ea quidem quæ necessaria sunt, scire videantur. Etenim sicut dicebat Seneca *eum nullibi esse qui vbique est*, ita non leuis est suspicio, Imperatorem qui tot artes & disciplinas addiscere cupit, raro in *militari* quæ eius propria est, tantum temporis consumere, vt rebus agendis, vel obseruandis quæ maximè ad illam conducunt, satis esse possit; ac propterea in *ardelionatum* vt diximus incurrit, quem grauissimi studiorum censores, & magi-

3. *Sed etiam noxia quia nihil illi cũ armis commune est.*

stri velut omnium artium perniciem, & virtuti aduersum, semper condemnarunt. Et eadem ratione Aristoteles post Platonem, eos qui se varijs artibus bene laudabiliterque exercendis, pares esse putant, intra vnius artis fines necessario esse cohercendos; ac solis peritis, & vnicam modo artem profitentibus, credendum fidendumque censet; tum quia vsus assiduus vni rei deditus, præcellere in ea facit artificem: tum etiam quod sicut opera naturæ, non ad varios vsus, tanquam *gladius delphicus*, accommodantur, ita nullus, dum naturalibus tantum instrumentis vtitur, est ad omnia idoneus munera; vt de Cleone refert Plutarchus, quod minus aptus erat ad ductandas copias, de *Philopoemene* quod classem regere nesciebat, & de *Annibale* quod minimè omnium valebat eloquentiâ castrensi: vnde quid de illis sperandum fuisset, si non ista modo facere, quæ propius ad artem militarem pertinebant, sed de rebus arduis philosophari, sidera obseruare, cubum duplicare, & similia præstare voluissent quæ toto cœlo ab arte militari sunt distincta? & de quibus illud Taciti verissimè dici potest *ducis vnius mens tantæ molis non est capax.* His que rationibus abundè iam me confecisse arbitror, disciplinarum cognitionem, non inutilem modo, sed noxiam quoque esse armorum tractationi.

4. *Dissentitque plane ab animo militari.* Sequamur nunc idem confirmare, per qualitates animi militaris discurrendo, quæ seu ab *imaginatione* pendeant, vt voluit Huartus; seu in *iudicio* præsertim spectentur, vt nuperus Huarti mastix Guibeletus asserit, certum est tamen has omnes, ad humanam sapientiam referri, quæ in dissimulatione versatili, ac læui ingenio, prompta imaginatione, multa exercitatione, fraudibus, technis, mendacijs consistit, quibus & scientijs, nescio profecto quomodo bene conuenire possit: cum hæ in naturali cura honestatis, & æqui bonique fundentur, indigeatque ingenio profundo, tenaci memoriâ, multiplici studio, iugi contemplatione, labore, tarditate, & veritatis potissimum amore; quæ discrepantia conditionum plerumque efficit, vt nemo vnquam in eodem genere, vtriusque laudis gloriam assequatur. & hac de causa præclare monuit facundissimus quidam Poeta.

lib. 3. de contemptu mort.

Sed neque secretos sapientum insistere calles:
Præcipiam, decet arma rudis constantia recti.
Nec crebri monitus, sed honesti cultus & æqui;

Exemplo incumbens maiorum, & fortibus ausis.
Discitur exemplo melius Mauortia virtus.

Præterea si verum est quod ab Aristotele dicitur in libris politicorum, homines robustos & animosos minus ingenio valere ad rerum administrationem; atque ita comparatum esse, vt quo quisque corpore sit robustior, eo mente sit tardiori, & ingenio hebetiore, ita vt valentissimus quisque à sapientia longissimè ab esse soleat, forsan quod in firma membrorum compage, & multa pinguedine, mentis fulgor hebetatur: qui autem sunt imbecilliores, hi sint & ingenio acriore, & mente puriore, & consilio prudentiore, & industrià maiore; in infirmissimisque ac miserrimis corporibus maxima sœpe præstantissimaque ingenia inclusa lateant; vt Herodicus apud Platonem exemplo esse potest, cui vis animi eximia, valetudo corporis parum firma fuit: & ipsemet Plato ea se opinione imbutum esse proprio periculo declarauit, cùm locum Athenis valde insalubrem, & pestilentibus auris diuexatū, sibi ad habitandum delegit, quo in minus firmo, nec ita bene cōstituto corpore, vegetiore ad scientias, & contemplationes animo vteretur; quod totum postea, ex euidenti discrimine populorum qui ad austrum, vel septentrionem vergunt, sibi veluti datà operà probandum sumpsit, auctor ille Gallus, à quo eruditissimi libri de Republica, superiori sœculo in lucem editi prodierunt. Hoc in quam si vt dixi verum est, qui precor fieri poterit, vt in habitu illo corporis valido & lacertoso, in hac firma membrorum compagine, & ad quosuis labores perferendos apta dispositione, in viris qui Martem non in manibus tantum gerunt, sed oculis ipsis, & tota naturæ propensione repræsentant, talis animus esse possit, qui vel literarum apices consequi vt *Claudius*; vel Rhetoricæ tropos distinguere, vt *Caligula*; vel tricas & argumenta nectere, vt *Nero*; vel Deorum arcana scrutari vt *Iulianus*; aut denique varijs se ac difficilioribus studijs applicare valeat, quamadmodum *Iuba, studiorum claritate*, vt inquit Plinius, *memorabilior quàm regno*; nempe quia eius commentarij, creberrimè varijs auctoribus laudati reperiuntur, vt Seruio ad Aeneidem quintam, Philostrato in vita Apollonij, Solino capite trigesimo quarto, Plutarcho in Cæsare, Ammiano Marcellino libro vigesimo secundo historiæ, & Festo Auieno in ora maritima his versibus

5. *Et corpore quod in literatis infirmū est.*

3. de Repub.

Octauiano principi acceptissimus,
Et literarum semper in studio Iuba.

res autem bello gestas vt nullæ fuerunt, sic nemo scriptis commendauit: vnde quemadmodum ille, quem sœpius antea laudaui, cultissimus vates, recentissimè præcepit.

Nec mihi Stagiræ veteris, tristisque Cleanthæ,
Cum Patriæ res poscit opem, peruoluere Tyro
Incipiat placita, primasque inquirere causas
Et rerum series.

6. *Tum etiam moribus qui in illis placidi & molles armisque prorsus contrarij.*

Iam vero quoniam ex hac militari animorum temperie, facilis est transitus ad mores, qui illam consequuntur, quantum, Deus bone, hi à studiosorum inclinationibus discrepant! quàmque parum hac ratione milites inter & literatos conuenit! Literæ enim quietis alumnæ, ocijque comites, non desiderant modo, sed quærunt animos à perturbationibus vacuos, & rerum quæ ad victum, cultumque pertinent copiâ affluentes: vmbraculis gaudent, & simulatque increbuit suscipio tumultus, illico conticescunt; Armorum vero vsus paratur labore & tolerantia, in Sole & puluere, in castris & acie, inter clangores tubarum acutos, cornuum raucas modulationes, & confragosos ictus tormentorum, per excursiones, prælia, strages, incendia, direptiones; ac literæ ex optimarum rerum scientia, & illustrium exemplorum cognitione suppeditant hominibus tantum sapientiæ, vt plerumque sedula illa prouidentia timorem coniunctum habeat: arma vero excitant audaciam, temeritatem, leges, & iura violant, fas in armis habent, illudque tantum quod facere non possunt, nefas existimant; præterea Duces nō debent ita esse remissi, & faciles, vt quiduis cuilibet indulgeant; nec etiam ita otio dediti, vt corporis robur & vigor animi relaxetur, sed duris, & asperis moribus rectius efinguntur; literæ autem tales esse studiosos non permittunt, quoniam vt inquit ille

ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros.

& Sidonius Apollinaris ingenuè fatetur, se ad pangendum carmen sæpius inuitatum fuisse,

in paneg. Auiti Aug. Soceri.

docili quo prisca Maronis
Carmine, molliret Scythicos sibi pagina mores.

nec

nec dubium est sanè, cùm omnia motu excitentur, quietè verò
marcescant, quin animus literarum studijs deditus, multum de
pristino suo calore, & impetu, continua hac cessatione, & ingrata
bellatori quiete remittat, vt bene, prudenterque opinatus est Go-
thus ille, qui tempore Claudij, captis Athenis, imminentem libro-
rum ingenti pyræ, quæ medio in foro comburi debebat, hoc sa-
pienti consilio cladem auertit, quod dum homines Græci suà na-
turà leues, & scientiarum auidi, tot voluminibus euoluendis in-
cumberent, minus interim ad bella idonei fierent; ipsi vero Go-
thi, & Barbari quantum litteras oderint præ armorum studio, te-
stis est Fulgentius in mythologicis *non paues*, inquit, *musicum re-* libro 1.
*ceptare dogma Penatibus tuis, cum Barbarorum morem auscultaue-
rim, ita literarios mercatus penitus abdicare, vt hos qui primis ele-
mentorum figuris, vel proprium descripserint nomen, cassata inquisi-
tione in carnificinam raptarent*. Ideoque armorum, non literarum
instrumento filios sibi adsciscebant, adoptabantque, vt meminit
Cassiodorus in epistolis; & quemadmodum refert Iornandes, Im- lib. 4. ep. 1.
perator *Zeno* Regem Gothorum Theodoricum, in arma sibi filiũ & 8. ep. 19.
adoptauit, quod equidem adeo solemne fuit apud illos, vt *Amala-
suntà* sapientissimà Gothorum Reginà, hoc potissimum inter cu-
ras, & seria habente, vt filius suus Atalaricus omnibus honestis, &
humanioribus præsertim literis informaretur, proceres Regni
consilium hoc minimè probarent, asserentes apud Procopium
nec rectè sibi Regem, nec decenter erudiri si quidem literæ, & seniorum lib. 1. de bell.
institutiones longo interuallo à fortitudine, & à magnanimitate abes- gothor.
*se: ex hisque illum effeminari potius, & ad timiditatem traduci, ne-
cessarium vero fore qui res maximas sit audẽter, & strenue aggressu-
rus; ex hisque gloriam habiturus; vt sit præceptoris formidine liber, &
armis studeat*. Nimirum hi non tam ex Aristotel s, aut Platonis, vel
Iustiniani scholis, & libris, quàm ex venatorum, palæstritarumque
& eiusmodi hominum exercitationibus didicerant, corpus fre-
quẽti motu robustum fieri, animumque qualem bellatores habe-
re conuenit, ferociorẽ euadere; & eorum exaduerso mentem, qui
se literis dediderunt, ita liberalis istius ocij dulcedine capi, sensim-
que irretiri studiorum blandimentis, vix vnquam vt aliud efficere
possint quàm suis meditationibus indormire, aut ad summum si
hostes ingruant Antiochum imitari, quem Cato apud Athenien-

ses

ſes dicebat *epiſtolis bellum gerere*, calamoque, & atramento militare, alioqui ſi in apertum campum deſcendunt, quis ſtatim illud, quod Demochares ſiue is fuerit Crates lepidè fertur dixiſſe, veriſſimum eſſe ex confuſione, rerum omniumquæ ſtatim conſequitur, non depræhendat; *ſicuti ex thymbra lanceam nemo concinnarit, ita nec de Socrate inculpatũ militem?* quis item ῥιψάσπιδας eſſe quotquot literatorum ſunt, non intelligat? cùm ipſius *Demoſthenis* feſtiua reſponſione

ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται

vir fugiens rurſus redintegrabit prœlium, quà ſegniorem ſuam operam in pugna Cheronea, imo fugam cui ſe abiecto clypeo commiſerat, mollire ſuos apud ciues, & amicos conatus eſt; tum vero etiam ex multorum libera timiditatis ſuæ profeſſione, vt *Archilochi* poetæ, qui in prœlio aduerſus Saios Thraciæ populos, nõ modo eadem ratione, qua Demoſthenes, expediuit ſalutem ſuam, ſed notum quoque id poſteris, ſuo ipſius præconio eſſe voluit, nonnullis verſibus relatis à Plutarcho, & latinè ita à Xilandro redditis.

de inſtit. Lac.

Nunc aliquis Saium noſtra ſeſe aſpide iactat,
Sub vepre quam reliqui inuitus integram.
Illa quidem valeat, nunc ipſe à clade ſuperſtes
Emam ſuo non deteriorem tempore.

ſed Alcæus quem etiam apud inferos canentem pugnas, & exactos tyrannos mirantur vmbræ, non ita fuit prodigus animæ, vt non fugere aliquando maluerit, quàm mori; qui & ipſe ne hoc neſciremus, verſibus id ſuis mandauit, vt auctor eſt Herodotus in Terpſichore; eorumque exemplo Horatius, vt *vineta*, quod inquit alibi, *ſua ipſemet cæderet*, idem de ſe profeſſus eſt in oda ad Pompeium Varum

lib. 2. Ode 7.

Tecum Philippos, & celerem fugam
Senſi, relictà non bene parmulà:
Cum fracta virtus, & minaces
Turpe ſolum tetigere mento

ita vt videatur ἡ φιλοψυχία literatorum omniũ quaſi morbus eſſe quidam familiaris; quo ſi non laboraſſe M. Tullium dixerim, negari tamen non poteſt, quin ipſe valde timidus fuerit, nam aggreſſus ſummà confidentià Milonis cauſam, vt primum adſtare Põpeium,

peium, & circumquaque fulgere arma depræhendit, velut ipse nudis pedibus anguem calcasset, hæsit, & obmutuit fermè. Sed quod turpius, & indignius videri posset, in sua etiam causa mirum est quàm timidum se, ac pauidum præstiterit, sicuti cum à Claudio in iudicium vocatus est, quod Lentulum, & Cethegum socios, participesque Catilinæ, ante sententiam à Senatu prolatam supplicio affecisset, tunc enim vt Appianus Alexandrinus refert, *non vili modo, & sordida veste indutus, sed squallidus, & plorabundus familiares amicos, atque ignotos supplex adiit, obsecrans atque obtestans omnes, vt risum magis quàm commiserationem de se concitaret* & cùm Proconsul Ciliciam obtinuit, quid obsecro dignum in ea prouincia commemoratione gessit? latrones quosdam ex *Amano* monte in fugam egit: de reliquis vero ipsum audire præstat ad Atticum scribentem, *Saturnalibus mane se mihi Pindentissæ dederunt septimo, & quinquagesimo die postquam oppugnare eos cœpimus, qui malum, isti Pindentissæ qui sunt: inquies, nomen audiui nũquam, quid ego faciam? non potui Ciliciam, Aetoliam, aut Macedoniam reddere*; adeo nempe verum est, quod dixit Homerus. li. 5. epist. 20. Iliade 13.

Aliis autem tribuit Deus bellica opera.
Aliis autem in pectoribus bonam posuit mentem.

atque his de causis sœpissime contingit, vt quæ nationes arma diutissime coluerant, postquàm literas amplecti cœperunt, hæ animi vim, ac robur amiserint, vel quod ocio & inertià langueret sensim, remitteretque se earum virtus antiqua, & priscus ille vigor mollitie frangeretur; vel quod ij, qui in rerum diuinarum & humanarum contemplatione versantur, non modo à cæde & sanguine abhorreant, sed etiam quod antea dicebamus, barbariem & feritatem deponant, iuxta illud Menandri.

ἅπαντας ἡ παιδεία ἡμέρους ποιεῖ.
Omnes eruditio mansuefacit.

quemadmodum *Græcis* primùm, deinde *Latinis*, post etiam *Arabibus* in Hispania, & alijs populis vsu venisse constat, vt proinde Ludouicus Regius qui subuersionis, ac interitus Regnorum causas penitissimè rimatus est, inter præcipuas merito ponat, genus illud intemperantiæ quæ in literis committitur, dum omnes velut effractis Parnassi valuis, in Musarum adyta, absque delectu, aut discrimine perrumpunt, desertis interim sordidis, & mechanicis

arti-

artibus, sine quibus liberales, tanquam vinum sua fæce destitutum, diu quidem florem suæ dignitatis retinere non possunt.

7. *Vnde scientiarũ professores exacti sæpe, & damnati à bellicosis gentibus fuerunt.*

Quare vt hoc sciendi desiderium, quod artis militaris ignorationem paulatim inducit, *Græci* suo malo sapientiores facti reprimerent: non semel literarum professores finibus suis expulerunt, qua de re Alexis Comicus, lepidissimo carmine gratias illis retulit, hũc in sensũ *multa bona dent Dij Demetrio & Legislatoribus, quod eos qui dicẽdi, vt aiunt, facultates tradunt iuuenibus, ad Coruos abire, iusserint ex Attica*. Hinc etiam in historicis commentarijs scribit Caristius, à *Lysimacho* exactos toto regno fuisse Philosophos; quod præterea *Antiochum*, & *Messenios* fecisse veterum monimentis proditum est. Sed quid Messenios dico? cum relata sint in *Romanis annalibus* edicta varia, contra Philosophos, tum vero, & Senatus consulta cõtra Rhetores, quibus cautum erat, ne in vrbe eiusmodi homines agerent, qui ad otium magis, & animi quietẽ, quàm ad arma populũ excitarent. Sed eos quoque homines improbatos primum à Romanis comperio, qui poeticæ facultati incumberent, adeo vt Marcus Cicero scribat datum fuisse vitio *M. Nobiliori* à Catone, quod is Quintum Ennium Poetam cum consul foret, in Etholiam prouinciam duxisset; nisi forsan Ennium famà non satis honestà fuisse quis existimet, non ob Poeticæ studium, aut si propter illud, tum vero etiam quia carmine librum scripserat de piscibus, alijsque esculentis, vt ex Apuleio patet, cuius locum mire diuexatum à criticis, qui pro *ædes phagitica* ἰχθυοφαγικὰ legunt; nec dum sanatum à Casaubono, dum Ennij libro titulum fuisse dicit *Edesta*, vel *Phagica*, ac proinde in textu Apulei legendum *Q. Ennius Edestis aut Phagicis quæ versibus scripsit*, ego non tanta vi contortuplicando Ennij verba, & quid ni mentem etiam; hunc in modum legerem *Q. Ennius edens phagitica quæ versibus scripsit, innumerabilia piscium genera enumerat, quæ scilicet curiosè cognouerat, paucos versus memini, eos dicam*; & paulo post *alios etiam multis versibus decorauit, & vbi gentium quisque eorum inueniatur ostendit, qualiter assus aut iussulentus optime sapiat*: ita vt verbum illud *edens* in Apulei contextu, perinde sit atque *promulgans*, quomodo Tullius dixit in academicis, *nec se tenuit quin contra suum doctorem librum etiam ederet*. Verum ne litem de verbo faciam, quod supra dicebam de poeti-

in Apolog.

ce Romanis vetustioribus inuisa deque Ennio, cùm hoc, tum alio forsan nomine ab ijsdem damnato, illud ipsum Cato qui *censorius* appellatus est, præclarè apud Agellium confirmat, dum inquit, *Romani equos carius quàm coquos emebant, poeticæ artis honos non erat, si quis in ea re studebat, aut se se ad conuiuia applicabat, grassator vocabatur*, ex quo factum est, vt hoc ipsum Poetices studium, anno tantum vrbis conditæ vigesimo supra quadrigentesimum in eam inuectum sit, quo videlicet tempore, secundum bellum punicum à Romanis incœptum est, vt patet ex Licinij Portij carmine quod à Gellio quoque refertur. cap. 2. lib. 11.

Punico bello secundo Musa pennato gradu
Intulit se se: bellicosam in Romuli gentem feram.

8 *Et merito quidè cũ neque ducum affectus & vitia reprimere possint.*

Enim vero cùm nulla hactenus ratione, militaribus officijs literarum studia suffragari certum sit, forsan quod alius hæc non vtilia modo, sed necesaria esse contendet, vt Ducem in summa vitiorum omnium licentià constitutum, præclaris suis documentis, ita subornare possint, quod iracundiam primum teneat, spernat voluptates, coherceat auaritiam, refrenet libidinem, & cæteras illas militiæ labes à se repellat, in quas Lucanus olim intuens, ita de militibus pronunciauit lib. 10.

Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur,
Venalesque manus, ibi fas vbi plurima merces.

At istud minimè vt arbitror Boetius concedet, penes quem Philosophia affectuum potius excitandorum, quàm sedandorum vim Musis ipsis tribuit, *quæ dolores eius non modo nullis fouerunt remediis, sed dulcibus insuper aluerunt venenis*, quia vt idem subiungit *infructuosis affectuum spicis, vberem fructibus rationis segetem necant*; nec item Seneca cuius in libris frequentissimum illud occurrit, *postquam docti prodierunt, boni esse desierunt*. Et argutè quidem, dicebat Anaxippus *sapere verbis Philosophos, re autem videri prorsum.* ἀνόητους: Quo sensu non minus verè alius asserebat, nihil esse Philosophis ἀφιλοσοφότατον. Quin etiam non aliud exempla suadent, siquidem *Ptolemæus* Aegypti Rex secundus, grauis quidem, & doctrinis, si quis alius, imbutus erat; verum deliciarum emollitus contubernio, mox eatenus mente creditur excussus, vt se perpetuo victurum opinaretur, diceretque à se vno immortalitatem inuentam. *Mithridates* etiam vndeuiginti Regnorum Princeps, lib. de cons. phil.

cum

cum quo annis quadraginta à victore terrarum populo bellatum est, ita vt Syllæ Cornelij fœlicitate. Luculli virtute, & magnitudine Pompei, velut ariete triplici vix tandem superari potuerit, quē alium parem habuit, vel linguarum varietate, vel singulari studio rerum causas, & arcana morborum remedia conquirendi? vis tamen scire quid dignum tanta eruditione præstiterit: matrem, fratrem, tres filios, & totidem filias interfecit. Et apud omnes ferme in cōfesso est, quotquot ex Philosophorum progressi scholis Reipublicæ, clauum arripuere, eum multo crudelius, auarius, immaniusque exercuisse, quàm ij qui prorsus ignari fuerunt literarum: quid enim de *Pythagora* dicam? quid de illis ipsis *septem sapientibus* alijsque qui maximarum rerum pondera subeuntes, imperio quoque vsi crudelissimè depræhenduntur? an non *Athenionis* nimio plus apud Atheniēses crudelitas Mithridatico bello innotuit? an *Lysiæ* tarsensis tyranni scelus ignotum est, qui à patria in *Stephanophorū* id est Herculis sacerdotem electus, arreptū semel imperium non abiecit, Tyrannum agens ex professo? quantà vero feritate Atheniensis *Ariston* Epicureorum innutritus scholis patriam oppressit? sed quid pluribus opus est? nullus principum extitit qui minus haberet literarum quam *Traianus*: *Nerone* vero nullus fere Doctior erat: hic tamen sceleribus, ille virtutibus parem habuit neminem; vt nihil æque in homine metuendum sit, quàm multa rerum abditarum cognitio, cum auctoritate coniuncta. An igitur ad animi præstantiam, aut fortitudinem hæc studia conducent? nihil profecto minus, non est enim quod quisquam ingenij præstantiam interpretetur, quæ Grammaticorum tricas percallet, quæ peruicacissimo dialectico relatrare nouit, quę Rhetoricis præceptiunculis intabescit, quid enim ignarius, inutilius, stultius, eam ego præstantiam volo, quæ maximas rerum inclinationes, & momenta sustinere possit; qua quisque pace, belloque si oportuerit, præsentissimo consilio instruitur; in summa quæ ea semper præualeat ope, virtute, prudentià, fortitudine, vt non contemni, non decipi, non affici ignominià possit.

9 *Neque aptiores illos reddere vt facilius se ex grauio-* Reliquum est ergo vt studia, quandoquidem nihil aliud possunt, vim saltem promoueant insitam, & magis habiles, ac idoneos homines reddant, quo grauioribus ex negotijs, vt sunt omnino bellorum vicissitudines, facilius sese explicare possint: atque hoc videtur

detur

detur quidem rationi esse consentaneum, cùm Aristoteles tantum ab ignaris eruditos differre asseruerit, quantum *viui à mortuis* distant; Plato quantum *Medici ab ægris*; & Demades quantum *Dij ab hominibus*, scilicet quod ipsi tanquam Argus vndequaque oculati, rerum euentus elapsos, præsentesque in oculis habeant: consiliarijs autem cum mutis tum viuentibus vtantur, & omnem omnium sæculorum, & hominum sapientiam, suo pectore inclusam gerant: vnde cùm abditas illas artes ex pectoris sacrario depromunt, mirum est ni & facundè loqui, & sapienter consulere, & prouide de rebus statuere, omniumque in se, tanquam si oracula ciuitatum essent, oculos, & mentem conuertere possint. At vereor maximè ne ita se res habeat, vt vulgo persuasum est, quia omnibus hoc vitium est literatis, quemadmodum in altero syntagmate de studio liberali ad Illustrissimũ fratrem tuum Comitem Fabritiũ, fusius aliquando à me demonstratum est, vt inter sapiẽtiæ porticus, & extinctæ vetustatis rudera, perpetuo versantes, foris inepti sint, obrutique scholastico puluere, lucem, & publici cogressus arenam non sustineant; aut si rebus, & negotijs interesse cogantur stulte se in illis, aut pueriliter, & inconsultè gerant; quamobrem Menedemus quidam Hæretriensis iure dicebat, plurimos nauigare Athenas studiorum gratià, qui primum essent *sapientes*, deinde *Philosophi*, idest sapientiæ amantes, postea *Rhetores*, denique progressu temporis euaderent *idiotæ*, & eadem de causa Thucididi visum fuit, hebetiores quàm acutiores melius vt plurimum Rempublicam administrare, cùm his insit à natura spirituũ claritas, & tenuitas, quæ ingenium quidem perspicax, & vegetum efficiunt, sed facilius tamen dissolubile, minusque aptum ad negotia, quàm vbi in crassiori materia hospitatur; tunc enim homo firmius in cunctis pedem figit, & multa videt sensim gradiendo, quæ alios in transcursu fugiunt; & quo res ipsas firmius appræhendat, cogitur præ tarditate ingenij, ipsas diutius repetere pensitareque diligentius; atque continuà meditatione plerumque facit quod cæteri non possunt, quamuis instructi, informatique sint tot rerum, & scientiarum adiumentis. Et certè præclari illi viri, quos leges tulisse memoriæ proditum est, quales fuerunt *Minos*, *Lycurgus*, *Charondas*, & reliqui omnes *Nomothetæ*, multis ante sæculis fuerunt, quàm *Philosophi* extiterint: multisque iam, &

infi-

infinitis pene ætatibus orbis terrarum, humanæque res erant cõ-
ſtitutæ, quam Philoſophorum diſputationes ad manus hominum
perueniſſent. Vnde illud etiam ab omni memoria, Iuriſperitis im-
putatum fuit, quod licet ſanctiones omnes, & placita quibus Reſ-
publicæ adminiſtrantur, tãquam digitos, & vngues teneant, corũ-
que griphos, & ænigmata reliquis quoties opus eſt explicare con-
ſueuerint, minus tamen apti illi ſunt, qui non modo populos
regere, ſed ne quidem horum, quibus talis cura committitur con-
ſiliarij, admonitoreſque eſſe poſſint, vt poſt Ariſtotelem in Ethi-
cis, doctè probauit auctor examinis ingeniorum; & exemplis *Bar-
tholi*, atque *Traiani Boccalini* confirmari poteſt, quorum ille Tu-
dertinis, hic vero diuerſis populis quibus iuri dicũdo præfuerũt,
ludibria & iocos ſui fecere. Nec vero in publicis conſultationi-
bus de ſumma rerum, magis vel oculati ſunt, vel arguti: nam cùm
Ionius in Leone lib. 2. Mantuæ tractaretur de Mediceis Florentiam reducendis, multiſ-
que, & grauiſſimis difficultatibus compoſitis, nonnullæ tantum
leues ſupereſſent, quæ vna maximè numeratà pecunià, facile po-
terant ſuperari; *Ioannes Victorius* Soderini frater ſcientià iuris &
æqui, potius quàm his artibus inſtructus, quibus res magnæ ge-
runtur, totam ſpem rei componendæ fœde corrupit; quum dubi-
tanti auaroque animo, tenacius quàm oporteret pecunijs parcẽ-
dum arbitraretur, nec externis, & militaribus ingenijs, propter lu-
bricam eorum fidem vti cautus Iuris conſultus, vel datà pecunià
confideret. Vnde cum nulla poſſit eſſe maior diuerſarum ſcien-
tiarum, vt Aſtronomiæ, Phyſicæ, Ethicæ, ac eius generis ſimiliũ
cum militari arte conuenientia; quàm eſt, legum interpretatio-
nis cum politica regnorum adminiſtratione: & experientià com-
pertum ſit, damnoſam ſemper extitiſſe prioris illius diſciplinæ co-
gnitionem, huic qui clauo publicæ gubernationis infixus & hæ-
rens, Dei munere in terris fungitur, ſingulorum commodis pro-
uidendo, quis non idem prorſus ſentiat, de permixtione hac, &
confuſione tot artium, & notionum in imperatore, præſertim cũ
nullis rebus indigeat, ad iſtud officij cum decoro ſuſtinendum;
quas non multo promptius & certius habere poſſit ex continua
experientia, vſu rerum, functione munerum, lectione hiſtoriarum,
variarum regionum peragratione, optimorum ducum exem-
plis, prudentum obſeruationibus, & fortium, ac ſapientum virorũ
con-

conuersatione, quibus modis Vlyssem suum πολύτροπον repræsentat Homerus ad consummatæ fortitudinis, & prudentiæ opinionem deuenisse;

Quum domitor Troiæ multorum prouidus vrbes Horatius.
Et mores hominum inspexit;

quàm ex Heronis, Pappi, Archimedis, Aristotelis & id genus auctorum lectione, quæ non solum ducibus non prodest, sed multum præterea nocet veræ virtuti, & scientiæ militari acquirẽdæ.

Ac proinde Phocion imperator, *Athenienses*, belli magis cupi- 10
dos quam peritos hortabatur, vt verborum copiâ qua præstabãt, cùm hostibus certarent, non armis quibus inferiores erant: ita etiam *Asiani*, à quibus fluxit verborum vbertas, molliores semper fuerunt, ita vt Cato *mulierculas* illos appellare, & Cæsar omnino contemnere soliti sint; at Lacedæmonij cùm Aeliano teste adeo literarum, ac philosophiæ, reliquarumque disciplinarum ignari forent, vt aliunde accersere medicos, aliosque viros peritos, cùm ijs opus esset, cogerentur. & Isocrates in Panathenaico planè eos inscitiæ nomine sugillarit, quasi prorsus ἄμουσοι & ἀναλφάβητοι fuerint, dum hunc in modum de ipsis loquitur *illi à communi institutione, & philosophia tam sunt alieni, vt ne quidem literas discant*. Qua in re licet paulo iniquius egisse cum Lacedæmonijs videri possit, nempe quo Athenienses suos magis extolleret; fatetur tamen Plutarchus in institutis Laconum, quod *literas quantum vsus poscebat discebant, sed quantum ad reliquas disciplinas attinet, eas vt, & peregrinos eorum doctores expellebant* cuius rei causam Damascenus hanc affert, quod Λακεδαιμονίοις τέχνας μανθάνειν ἄλλας ἢ τὰς εἰς πόλεμον αἰσχρὸν ἐστίν *Lacedæmonij non satis honestum ducunt alijs operam nauare artibus, quàm ad res bellicas pertinentibus*. Vnde non est mirum, si præ omnibus populis, rei militaris peritiâ semper excelluisse feruntur; ita quidem vt Reges etiam Aegypti complures, & Croesus Lydorum, ac Cyrus minor, & populi diuersi vt Siculi, Thraces, Carthaginenses pluresque alij, suppetias ab illis contra hostes sœpius flagitarint; quin etiam inter Græcos ipsos tanta in existimatione fuit illorũ virtus, vt communibus Græciæ bellis, principatus semper penes eos esset summumque eis Imperium deferretur, vnde Xenophonti in Hellenicis dicuntur πάσης τῆς ἑλλάδος προστάται, & cum singulas vrbes libro 3.

Quare Lacedæmonij & antiqui Romani qui ab illis abstinebant victores & fortunati fuerunt secus quam alijs accidit.

lib. 12. cap. 50

propriæ dotes commendent Sparta potissimum armis excellere ferebatur, quemadmodum notauit Seneca qui *omnibus*, inquit, *sua decora sunt, Athenæ eloquentià inclytæ sunt, Thebæ Sacris, Sparta armis*, qua de causa dicitur etiam Claudiano *armipotens Lacedæmon*; atque ita, palam est omnibus, Lacædemonios, cùm disciplinarum, & literarum minus essent periti, res tamen præclaras domi, forisque gessisse, non ab ipsis quidem, sed ab hostibus, & exteris decantatas, quod honorificentius illis visum, nam vt dicebat Ouidius de Germanico Imperatore

lib. 4. eleg. *Sed dare materiam nobis, quam carmina maius.*

proemio Catil. forsan quia vt inquit Salustius *haud quaquam par glosia sequatur scriptorem, & auctorem rerum*; quin etiam *Gallorum* omnis nobilitas ante *Guillielmum Bellaium* rudis omnium literarum erat, qua tamen nulla vnquam acrius hostem aut inuasit, aut sustinuit; & *Germani* omnes Cæsaris ætate, nostrà etiam *Turcæ*, & *Tartari* tam literas quàm literatos prorsus contemnunt, bellorum tantū studijs & militiæ laboribus dediti: in quibus ita fortiter se gerunt, vt reliquis nationibus tot scientiarum subsidio confirmatis, vel solo nomine terrorem incutiant, dum interim illos pro sapientioribus inter se habent, quibus minus est cum humanitate & doctrina commercij. Turcæ enim communiter ferunt, reliquas nationes scriptam in libris habere sapientiam, Tartaros vero libros suos deuorasse, ideoque in pectoribus eam habere reconditam, quàm promãt cum opus sit. Sic Romulus, & qui ab eo æterni imperij fundamenta posuerunt, armis non literis illa solidauere, vt propterea Varro in Bimargo dixerit, *Aui & Ataui nostri cùm allium, ac cepe eorum verba olerent, tamen optime animati erant*, & Ouidius quasi in eundem sensum

Non illi cœlo labentia signa tenebant
Sed sua, quæ magnum perdere crimen erat.
Qui bene pugnabat Romanam nouerat artem.
Mittere qui poterat tela disertus erat.

3. Fastorum. ex aduerso autem qui eiusdem imperij labentis fata sollicitarunt, omnes plus literis quàm armis valuere: vnde Capitolinus de Galieno dicebat *longum est eius versus orationesque connectere, quibus suo tempore tam in poetas, quam in Rhetores emicuit: sed aliud in imperatore quæritur, aliud in oratore vel Poeta flagitatur*, quod eo-

dem

dem iure dici potuisset de *Phalari*, *Periandro*, *Dionysio*, *Tiberio*, *Claudio Nerone*, *Caligula*, qui omnes non iuxta felices, atque eruditi fuerunt. Sed maiores adhuc pœnas eruditionis suæ dederunt *Theodoricus*, *Corcuthus*, *&* *Alphonsus*, qui regnis omnium florentissimis; *Fulgosius*, *&* *Aquiuiuij* *Duces*, ac *Franciscus Mirandulanus*, qui principatibus non spernendis exuti, spoliatique fuerunt, dum intempestiuæ huic, & insanienti plerumque sapientiæ, nimis quàm libenter sese totos permittebãt. Quasi vero Narses Eunuchus ille, quo nemo peracuti, atque habilis ingenij vim, solertius ad consilium flexit, nemo grauissimarum rerum negotia certius explicauit, nemo denique vtriusque fortunæ impetum constantius, atque felicius sustinuit; non aliter hæc omnia præstare potuerit, quàm literarum præsidio fretus, qui nusquam sophistis operam dederat: aut non omnino præstantis gloriæ famã inter optimos Duces, retulissent, *Sertorius*, *Brasidas*, *Viriatus*, *Carolus Quintus*, *Alphonsus Atestinus*, *Henricus Magnus*, *Baiardus*, *Monlucius*, *Sfortia*, *Coleonus*, *Carmagnola*, *Pizzarrus*, *Piccininus*, *Consaluus Magnus*, *Piscarius*, *Bironius*, & infiniti alij, quorum plerique ne literas quidem pingere norant; omnes vero ita se ab hac scientiarum ignoratione excusare merito poterant, quod qua manu pilum, & ensem tenere didicissent, eadem stylum, & calamũ tractare nequiuerint. Quamquam quid alia excusatione opus est, quàm ea quę fuit quondam *Marij* non iam ambitione in præceps ruentis, quod postea contigit, sed vera adhuc via ad gloriam grassantis, & hoc modo, quem expressit Salustius, ad populum contra sui temporis equites literatos, perorantis. *quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi; quæ illi literis, ea ego militando didici; nunc vos existimate, dicta an facta pluris sint.* Regibus igitur vitæ nõ scholæ discendum est, sceptro non ferulæ: tantumque ex literis sciendum, quantum Reipublicæ possunt impendere: quoniam etiam hic Syrenum scopuli sunt, & Vlysse opus est, ne cum damno voluptas coniungatur. Ducibus autem, & exercituum præfectis, nihil vtilius futurum existimo, quàm si præclarissimi equitis Michaelis Marulli Tarchaniotę Bisantini, qui vtriusque Palladis mystes pari cum doctrina, fortitudine spectatissimus cluit, consilium sequantur, his versibus, quos de Principum educatione scripsit, expressum. in Iugurth.

Nam licet egregia est multis doctrina decori,
Malo tamen Curiosque rudes parcumque loquendi
Spartanum; malo hinnitus præponere equinos
Adsuetum citharæ, aut si quod vetus attulit ætas
Horridius, quàm Cæsareæ nitida agmina linguæ
Errantemque annum deprænsa ad signa vocatum.

Quamobrem non dubitarem ego Cincinnatos *ab aratro* vocare; & Hostilios ab *agresti tugurio*; vt à *mercatura* Tarquinios superbos; à *famulatu* Seruios Tullios; ab *armentis* Cyros, Romulos, Viriatos, Tamerlanes; ab *officina* denique *ferraria* Marios, seu Mamurcos; cum hos omnes certum sit prioris status conditionem, quæ per se vilis atque demissa videri poterat sapienti postea consilio, & fortibus ausis prouexisse in melius, præclarissimumque virium animi, aut corporis decus in illam intulisse; secus profecto quàm in literatis Ducibus euenit, qui præclara studia, ea nō aptè tractando, turpi plerumque successu, fœdant, & corrūpunt.

II. *Demumque ostenditur ex singulorū votis qui literas in duce requirunt perfectâ illum encyclopædia ornari debere, quod oppido perquam absurdum est.*

At vero ne tanquā Ixion monstra finxisse videar, quæ postea vt alter Hercules debellarem: & argumentum quæsiuisse huic declamationi, contra vnius, aut alterius errorem, non aliter ac si illum omnes docti errassent, essetque præterea in vulgi ore tritior quam cantilenæ de triuio. Age quandoquidem illud tantum restat, singulorum vota percurramus, & præter innumeros, qui *scientias omnes, & philosophiam*, absque accuratiori declaratione in Duce commendant: quid alij magis exquisitè de rebus loquentes, in eodem desiderent videamus. De *Grammatica* igitur, & *linguarum cognitione* omnes conueniunt, sed hoc tamen discrimine, quod Puteanus, & alij cordatiores *latinam* tantùm, cæteri *peregrinas* ferme omnes exemplo Mithridatis, qui duas & viginti tum etiam Maximiliani Secundi, qui nouem callebat Imperatori futuro necessarias esse contendunt. *Eloquentiam* postea, & *Rhetoricam* adiungunt Onosander, Niphus, Pacianus, & innumeri; illam nempe tractandorum animorum artem, quæ homines verbis, vel conciliandos, vel concitandos, vel in quamcumque partem impellendos suscipit. Pro *Philosophia* in genere totus est Patricius, in specie vero Aegidius Columna, Puteanus, & Hopperus *Ethicam*, *Politicam*, & *Historicam* propo nunt, quarum istæ virtutis, illa prudentiæ præcepta continent; tum etiam *Physicam*, & *Mathesim*

tan-

tanquam virtutum condimenta, quæ vano, & plebeio metu animos liberant, incolumitatique militum consulunt, quia ab ignoratione rerum naturalium terror est, & à terrore clades, vt agendo de ostentis, & prodigijs fusius à me docebitur. Verum quoniã hæc vltima per se varia est, & multiplex, Osorio maximè probatur *Arithmetica*, & nonnulli rationem hanc ab exemplo Luculli desumũt, quod hic in bello contra Mithridatem, hostium numero cum cibariorum quæ habebant quantitate, collato, comperit, commeatum illis non superesse, nisi in diem tertium, aut quartum vnde, & à pugna abstinuit, vt eos sola fame debellaret: *Geometriam* etiam tum idem Puteanus, tum Onosander, & Polybius laudant, nimirum sine qua non castra propria locare, aut hostilium positionem, & ex ea aduersariorum numerum depræhendere, non vrbes etiam munire, non tormenta dirigere, non commeatum partiri, annonam curare, & reliqua quæ bellorum propria sunt facere liceat. Aegidio Romano & Puteano *Musica* quoque videtur vtilis, saltem quantum illa opus est ad affectus frænandos, & vrbanæ societatis honestatem. Nec si iam antea laudatos scriptores audiamus suus deerit locus *Geographiæ*, *Architectonicæ*, multoque minus *Astronomiæ*, cum ex Onosandro, & Polybio, quorum postremus hic totus est in hac scientia Imperatori asserenda *debeat dux exercitus perspicuè cognoscere solstitium æstiuale, & æquinoctia, & intermedias dierum ac noctium tam auctiones quàm diminutiones; sic enim dumtaxat secundum rationem commensurare potest, quæ tam mari quàm terrà perficienda veniunt. Quin & singulos dierum ac noctium articulos scire necesse est, vt simul sciatur etiam quando castra sint erigenda, ac rursus mouenda.* atque hæc in genere Polybius: magis vero determinatè Onosander, *ad impressiones autem faciendas vrbesque per proditionem noctu inuadendas, inerrantium per noctem supra terrã syderum Imperatori peritiam aliquam inesse oportet, aut sæpenumero varias, & irritas struet ille insidias.* Quinimo Niphus Ducem pro nihilo habet qui *pingere* nesciat eo quod *pictura* in solidis, atque planis effingendis, in tacticis figuris, & Podismi ratione, in Ichnographica locorum descriptione, tũ etiam orthographica, & sciographica, si ita casus tulerit intelligenda planè necessaria est; vude Paulus Aemilius deuicto Perseo, rogatum misit ab Athenien-

[Margin notes: libro 9. — capite 39.]

sibus, pro filio instituendo aliquem insignem Philosophum, qui iuxta etiam in picturæ arte esset exercitatus, eoque duplici nomine Methrodorum accepit, qui tunc inuentus est, vtramque illam artem apprime callere. Ac demum ne horum rationes in extremam tandem dementiam non desinerent, inuentus est Vincentius quidam Castellanus qui *iuris, & æqui, ac rerum quæ de Deo sunt, & de morborum causis, & medelis scientiam*, his omnibus pro corollario addidit, cui suffragatus est Niphus in eo quod ad *Theologiam* spectat: de *medicina* vero profertur ab alijs Varronis exemplum, qui cum Corcyræ esset exercitus, ac classis & omnes domus replerae essent ægrotis, & funeribus, ipse immisso fenestris nouis Aquilone, & obstructis pestilentibus, ianuaque permutatà, & cæteris quæ ab arte medica iubentur, obseruatis, suos comites, ac familiam incolumes reduxit. Atque ita si his hominibus credatur, qui temere in chartam effundunt, quicquid illis in buccam venerit, nulla erit ars, nulla scientia, quam Imperator scire non debeat: sed ò miseros Duces, si præter tot exercitia, quibus, vt superiori libro probatum est, ex militaris Tyrocinij ratione incumbere debent; tot illis præterea otiosorum hominum commenta addiscenda sunt, nisi statim ab istis Phormionibus inconsultis, haberi velint Colossis similes, qui foris heroicam speciem præ se ferunt, intus autem pleni sunt lapide, terra, plumbo. Verũ *Hippiam* potius isti effingunt quam *Annibalem*, proptereaque de his quæ dicunt, non magis quàm de theatri nugis, aut scholæ cantilenis curandum est, nam eadem ferme Vitruuius de Architecto dixit, & Hippolitus Obicius de medico, cum tamen vtrique similiter atque duci, nihil æque perniciosum sit, quàm ab ijs, quæ propria sunt Artis discedere.

III.

1 Quamobrẽ illa tantum scientia duci necessaria est quæ propria est belli administrandi.

Proprium autem militaris disciplinæ vocamus, id omne quod ad victoriam ex hostibus reportandam conducere potest, tam in milite, quàm in Imperatore; vnde cùm prioris officium sit gnauiter sui Ducis mandata exhaurire; alterius vero quæ fieri conuenit prudenter imperare, sequitur, vt quemadmodum in milite, nihil præterquam delectum, & exercitationem, in ijs quæ sui muneris sunt, requiri, toto præcedenti libro probauimus; sic in Duce nulla scientia vtilior sit ea qua potissimum idoneus redditur, vt officium, quod in se recipit imperandi, prouidendique

de

de ſingulis, rectè intelligat, vt enim cytharam non pulcherrimo, aut nobiliſſimo, ſed optimo fidicini, ita magiſtratũ peritiſſimo viro cõmitti oportet. nam quod inquit Xenophon, *aut magiſtratus appetendus non eſt, aut à Dijs petendũ, vt huic officio ſatis fieri à nobis poſſit*. Hæc autẽ ſcientia nõ ab Rhetore diſcitur, aut à Sceuola, vel Papiniano mutuatur, ſed ab ijs tantũ qui diutiſſimè in armis exercitati, cum ſumma laude fuerint; quique non dicendo, aut intelligendo magis quàm prudenter, ſtrenuè, audacterque agendo magnam in hac prouincia ſuſtinenda, & pro virili excolenda, famæ, virtutiſque opinionem ſint conſequuti. Quare rerum eiuſmodi peritia non eloquentia appellatur, aut iuris prudentia eſt, ſed *militaris ſcientia* propriè dici debet, cuius ignoratione militem, aut Ducem teneri, non minus turpe ducimus, quam ſi Patricius vir togatus ciuitatis ſuæ iura neſciret, aut artifices artium quas exercent rationem non tenerent. Huius vero præcepta omnia ſi in vniuerſum cõſiderentur, ad tria hæc capita redigi poſſunt *belli ſuſcipiendi, gerendi, finiendi*; cùm nihil omnino à Duce fiat, quod nõ aliquo horum comprænhendatur, & ex illis ſi quoddam neglexerit, aut perperam adminiſtrarit, vix vnquam bonum euentum ſperare debeat; vt propterea de illis omnibus mihi in ſequentibus diſſerendum ſit. ſi prius tamen nonnulla de quibuſdam adminiculis dixerim, quæ multum conferre poſſunt, vt generalia hæc documenta facilius executioni demandentur;

In Hipp. r.

Plerique igitur militari facundia Ducem excellere volũt, quia magnum illa decus affert imperatoriæ dignitati, & habet inſtante conflictu, antequam ſigna canant, commoditatis longè plurimũ ſiquidem vt fusè explicat Onoſander *vehementi cõcione erecti, excitatique in procinctu milites, ardua quæque, & formidoloſa deſpiciũt, & propoſitam in laudem, victoriamque acriter decertando conſpirãt*. quam ob cauſam, idem monet, ne vlla Reſpublica, aut exercitum ſine imperatore, aut imperatorem ſine eloquentia mittat; quippè linguà vincendi ſunt prius milites noſtri, quàm hoſtes armis, vt intelligant *dulce, & decorum eſſe pro Patria mori*; glorioſum publica damna priuato ſuo periculo propulſare; laudabile, ciuium ſalutem ſuæ incolumitati anteponere; illudque *Iudæ Machabæi* exẽplum commonſtrat, qui aduerſus Nicanorem arma expediens, milites ſuos *armauit* inquit ſcriptura, *non clypeo, aut haſtà ſed optimis*

2. *Et cuius adminicula duo cõſtituuntur nimirum eloquentia militaris qua mirè concitãtur militum animi.*

capite 1.

2. Machab. 15.

mis ſermonibus; quid vero Dux ſuo tempore celeberrimus inde conſecutus ſit, paulo inferius declaratur, his verbis *exhortati milites* Iud*æ ſermonibus valde bonis, quibus extolli poſſet impetus, & animi iuuenum confortari, ſtatuerunt confligere, & dimicare fortiter, eo quod ciuitas ſancta, & templum periclitarentur*: eodemque ſpectant verba, quibus ad prælium alacriter capeſſendum, ſuos animare cõſueuerat, magnus ille magni orbis domitor Alexander: & orationes quas Conſules, & Dictatores habebãt; faceſque illæ verborũ quibus I*ulius Cæſar* inclinatas acies ſæpe ſolus reſtituit, & de

capite 55. quibus tam aperta ſunt verba hæc Suetonij *eloquẽtia militari: qua re aut æquauit præſtantiſſimorum gloriam, aut exceſſit, poſt accuſationem* Dolabell*æ haud dubiè Principibus* P*atronis annumeratus eſt*, vt

1. elector. cap. 20. nihil opus ſit coniecturà Lipſij, qui textum hunc probè ſanum, & nullius opis indigum prorſus euertit, dum ita legendum ſuadet *eloquentià militarique re*; quid enim militiæ cum roſtris, vt *eloquentià, militarique re*, Iulius Cæſar *principibus patronis annumerandus ſit*? ſed ita eſt criticorum mens, vt ſuos errores, proprios ſemper auctorum faciat; & quæ ſtatim non capit, tam doctè inuertat, vt à nullo alio poſtea capi & intelligi poſſint. Verum quidquid ſit de hac controuerſia, certè negari nõ poteſt, quin Iulius Cæſar facũdià illa ſua militari, multoties functus ſit munere optimi Imperatoris, qui antequam ſigna conferat, & in medio pugnandi ardore, ſuorum militum

Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.

ſic enim *Tarchon* Virgilianus primum quidem ſuis blanditur,

N*omine quemque vocans, reficitque in proelià victor,*

mox vero eoſdem obiurgat, & velut ſtimulis acrioribus pungit

Quo ferrum? quidue hæc geritis arma irrita dextris?

indeque Themiſtius in gratiarum actione ad Conſtantium cùm multa in laudem eloquentiæ militaris attuliſſet, deinde ſubiungit; πολλὰ ἐξαιρεῖ λόγος ἃ καὶ σίδηρος πολέμιος δεάσειν ἄν, *multa expugnat oratio, quæ vis hoſtilis aggredi non audeat*; imo vero dicere idem antea non veritus fuerat, quod *imperator ſolus etiam inermis ſine cuſpide, ſine machæra belligeratur Tribunali inſidens* vt omnino il-

Oratione de Rhetorica. lud Ariſtidis verum ſit ὅσῳ κάλλιον φρόνησις ἀνδρίας, τοσοῦτο ῥητορικὴ πρὸς τὸν πόλεμον εὐψυχίας, *quanto pulchrior prudentia robore eſt, tanto Rhetorica magnanimitate in bello præſtat*. Falluntur tamen qui hanc

facun-

facundiam certis regulis, ac periodorum dimẽsionibus, tanquam forensem definiunt, naturà enim plus valet atque impetu, qui in nonnullis breuem, & concitatam efficit orationem, in alijs molliter fluentem, & blandiusculam, sic vt sponte milites ducat, non autem impellat præcipites, incõsideratosque. Imo multi duces, seu quod vtriusque facultate destituti essent, seu quod barbaras, & incultas nationes verborum vis ornatior minus commoueat, exemplis sibi potius ad illas vtendum esse censuerunt; quemadmodum celeberrimi duces Annibal, & Sertorius; quorum hic euulsione pilorum caudæ equinæ, militibus suis persuasit, non posse vno assultu simul conglobatos hostes, sed separatim tantum atque asese inuicem disiunctos superari: alter vero cùm captiuos quosdam in arena, circunducto ad spectandum exercitu commisisset, ea lege vt victor libertate donaretur, ita postmodum sermonem ad milites suos conuertit *si quem animum in alienæ sortis exẽplo ante habuistis eundem mox in æstimanda fortuna, habueritis, vicimus milites; neque enim spectaculũ modo illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat; hic vincendum aut moriendum est, vbi primum hosti occuristis*. Vnde si Dux naturà facundus sit, & eloquens, magnaque verborum, & sententiarum volubilitate trepidantibus suis animos addere posit, ipsosque vehementibus concitare stimulis, vt nullum periculum, nullum pugnæ genus, nullam omnino mortem reformident, istud inter preclaras eius virtutes referendum censeo nobile enim in duce ornamentũ exornata, & potens dictio est, siue in suadelam, & spem, siue in terrorem, & audaciam; si tamen illa delenificà oratione nõ ita præcellat, modo cæteris dotibus requisitis abundè sit instructus, non illam magnopere requiro, qui sciam verissimum esse illud Taciti *viro militari auctoritas pro facundia est*, & *Marium haud* ita perorasse 15. Annal.
quemadmodum fingitur à Salustio, quoniam difficile est admodum, verba facere in ardore rerum gerendarum, tanto orationis lepore, tanta verborum lectissimorum elegantià, tanta sententiarum grauitate, & ordinis pespicuitate ornata, prout historici suos duces fecisse narrant. Ex eoque rectè Plutarchus inquit *de Ephori Theopompi, & Anaximenis oratiunculis, & compræhensionibus sententiarum, quibus vtuntur in armandis, & in aciem educendis exercitibus, licet effari*

Quis

Quis inter armatos locus sit his ineptijs?

sed in Illis vtuntur veniâ quam habent, conciones eiusmodi integras, atque directas, magis ex ingenio, & ad recreandum forsan lectoris animum, quàm ex veritate confingendi: cum tamen obliquæ, quales sunt Polybij, honestiores longe sint, & multo plus probentur virijs sapiẽtibus, quandoquidem manifestum est, quid de obliqua oratione Trogus Pompeius senserit, qui vt Iustinus refert, in Liuio, & Salustio, repræhendere solebat, quod conciones directas operi suo, inserendo, historiæ modum excessissent. Et rectius fecisse Virgilius existimatur, cùm orationes tam ante pugnam, quàm in ipsa pugna, breuiter a ducibus habitas fingit, sic enim *Aeneas*, sic *Androgæus* quos funesta nox Incendij Troiani socios illis dederat breuibus sed acutis allocutionibus ad pugnam hortantur; sic *alius* palantes hinc & inde dissipatosque milites his verbis confirmat, rususque in prælium adducit.

in præcep. reip geren.

Quos alios muros? quæ iam vltra moenia habetis?
Numina nulla premunt, mortali vrgemur ab hoste
Mortales, totidem nobis animæque manusque.
Fidite ne pedibus, ferro rumpenda per hostes
Est via.

3. padia.

Hoc denique modo Xenophon narrat *Cyrum* maiorem, cùm ante alios staret, & vicinis iam hostibus, commotum animo oblitumque firmæ progressionis, currere cœpisse, & simul inclamasse τίς ἕψεται; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄνδρα καταβαλεῖ. *quis sequetur? quis bonus & strenuus? quis primus virũ prosternet*, quas voces ab ijs acceptas qui propinqui erant, reliquus postea exercitus clamore frequenter repetijt, ac totus gestiens & confirmatus animo se se audacter in hostes intulit. Nec *Cæsar* vnquam vtilius ad milites perorauit, quàm ad Mundam in Hispania, contra Pompei filios pugnaturus, vbi nutantes copias primus omnium in aciem irruens, secum his verbis pertraxit, *hic milites, hic mihi vitæ finis vobis militiæ terminus*: & in alio prœlio, legionis Martiæ Aquiliferum ineundæ fugæ gratiâ iam conuersum, vt in cõtrariam partem reduceret, non longa oratione vsus est, sed faucibus eum apræhendens, dextramque in hostes tendens. *quorsum tu inquit abis? illic sunt cum quibus dimicamus*. At quam dissimilis Homerus, qui Heroas Græcos, non modo inter se, sed cum hostibus lon-

Frontinus. libro 2. cap. 2.

Var. Max. libro 3. cap. 2.

longos sermones miscere facit, etiam in periculis, & cadentium gemitu, subitaque rerum omnium desperatione; sic enim *Diomedes* Troianas acies rumpens, & sternens, occurrente Glauco repente mitis fit ex sæuo, cognoscendi etiam cupidus, & tanquam in scena comœdiam agens, dialogum cum hoste centum & viginti versuum instituit; ita *Sarpedon* à Patroclo interfectus, cùm in extremis esset Glaucum inclamat, & multis versibus monet quid agendum sit; ita denique Menalum, qui interemptum Patroclum clypeo protegebat *Euphorbus* alloquitur, *retrocede, mortuum relinque, sine me istum spoliare, ne te feriam, & animam eripiã.* cui Menelaus respondet *sed ego te recedere iubeo, antequam mali aliquid patiaris*; quis vero vnquam audiuit tales in media pugna ludos agi, & hostem hosti parcere, ac consilium etiam dare? profectò longè in istis quemadmodum antea dicebam prudentior, & melior Virgilius, qui suos bellatores breui semper, & expedita facundia loquentes inducit, nec lectorem vlla vnquam afficit satietate: Hæc vero Laconica facundia, non magno studiorum apparatu indiget, neminemque arbitror tam inuità Mineruà natum esse, qui in hoc genere concionum, nõ maximè sit eloquens, quoties periculum aliquod impendens, auctoritatem addet orationi; & quod mirificam vim habet ad persuadendum, dux ipse Cyri, & Iulij Cæsaris exemplo, quod alios facere volet, primus aggredietur.

Porro quoniam hic modus omnium frequentissimus, excitandi martium vigorem in militibus, & concitandi eos ad pugnam, reliquorum quorundam mihi in memoriam reducit, quibus præstantissimi duces vsi sunt, quo paratiores ad pugnandum suas copias haberent; nullusque fortasse commodior locus se se offeret de istis dicendi: nolui committere, vt hæc officij mei pars desiderari à te, Comes Ludouice, posset. Sed præter varia quæ Frontinus & Reusuerus dudum ante me, de hac animorum concitatione dixerunt, ea pro corollario subiungam, quæ variæ lectionis operà, *Apis matinæ more*, *modoque* varios apud auctores obseruare potui. Ac sanè videtur mihi haud iniurià, multum adhoc efficiendum momenti obtinere *Musica illa castrensis* buccinatorum, cornicularioru m, aeneatorum, tympanistarum, quæ longè promptius milites quam *Xenophantus*, aut *Timotheus*, Alexan-

3. *Vt etiam musica castrensi*

lib 1.cap.11.
lib.2.cap.21.

drum

drum orthio suo modo ad arma compellant, vt de *Miseno Aeolide* Virgilius in his versibus notauit

Aeneid. 6. *Misenum Aeolidem, quo non præstantior alter,*
Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.

lib 2. cap. 18. idemque etiam fuit Quintiliani sensus cùm inquit, *quid autem aliud in nostris legionibus cornua, & tubæ faciunt? quorum concentus, quanto est vehementior, tanto Romana in bellis gloria cæteris præstat;* & insigne omnino est exemplum cuiusdam *Herodoti Megarensis*, quem Iulius Pollux, summopere ab expugnatore vrbium Demetrio, commendatum fuisse refert: quod hic cũm nullo molimine consequi posset, vt machina quæ valde incommoda, & prægrandis erat, muris admoueretur, tunc sanè Herodotus fortissimè sua inflauit organa, tantoque milites animi robore compleuit, vt sponte ad hanc machinam totis viribus impellendam, forti cursu, & impetu ferrentur. Scilicet vsque adeo omnis appetitus à caussis excitatur externis, vt non homines modo, sed equi, belluæque cæteræ, audito tubarum sonitu, strepituque armorum excandescere, & quodam animi furore impelli ac rapi videantur hinc enim bellicosus Equus

(lib. 4. cap. 11 in margin beside "quem Iulius Pollux")

3. georgic. *Si qua sonum procul arma dedere,*
Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus,
Collectumque premens voluit sub naribus ignem.

hinc Apum animulæ, & puncta illa si fas ita loqui materiæ, quæ plerumque ventis corpuscula sua permittũt, eo tamen sensu ducuntur, vt si ad pugnam diuisis agminibus prodierint, statim id innotescat beneficio musicæ castrensis, aut alterius stridoris, qui illi non sit admodum proportione diuersus,

4. georgic. *Namque morantes*
Martius ille æris rauci canor increpat, & vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.

eam igitur ob causam cùm modi antiquæ musicæ tres essent, ad quos cæteri omnes referrentur, *Phrygius* nempe qui hilaris erat, mollis, placidus, choræis, & læti animi affectibus exprimendis perquam idonæus: *Lydius* mœstus, ac tristis, quo propterea in funeribus vtebantur: ac *Dorius* grauis, & seuerus, qui in hominum animos prudentiam, castitatemque, & virtutem inducere credebatur, hunc postremum bellorum quoque vsibus destinatũ

esse voluerunt, tanquam incitamentum fortitudinis, & audaciæ, ac in summa, nulla gens olim tam rudis, & barbara fuit, quæ vt Philelphus, & Alexander Neapolitanus longa exemplorum serie demonstrarunt, non aliquo ære crepero, aut instrumento canoro, ad excitandos militum animos, terribilem initio pugnæ sonitum ediderit: si tamen *Lacedæmonios* excipias, qui vt Auctor grauissimus historiæ Græcæ Thucydides retulit, non cornuum, tubarumue signis, sed tibiarum modulis in cōflictu præcinebant, *non prorsus ex aliquo ritu religionum, neque rei diuinæ gratiâ, neque etiam vt excitarentur atque euibrarentur animi, quod cornua, & litui moliuntur. Sed contra vt moderatiores modulatioresque fierent: quod tibicinis numeris temperatur, nihil adeo in principijs præliorum ad salutem, virtutemque aptius rati, quàm si permulcti sonis mitioribus, non immodice ferocirent*; vt Agellius priusquam Thucydis verba laudaret, in eorum, velut explicationem præmiserat. Sicque nemini dubium esse potest diligenter in eius auctoris verba intuenti, quantum organa illa musicæ castrensis, animos militum inflammare possint; quandoquidem eo nonnunquã illos adigunt vt periculum sit ne supra modum ferocientes, sui iuxta muneris & humanitatis obliuiscantur. Quanquam effectus ille partim etiã ab hominum dispositione, natiuaque temperie dependet, quæ si pauperrima sit caloris innati, minusque spirituum fœcunda, nec tam bile, furoris & irarum concitatrice, quàm multa pituitâ abundet, quæ propter sui frigiditatem vix accendi, & concitari potest, tunc pauorem citius ex audita tubà concipiet; tantumque ignauo timoris incutietur, vt illum è statu mentis deijciat, & ad inhonesta illa adigat, de quibus præstat Iuuenalem audire.

lib. 1. conuiuior. in dieb. Genialib.

lib. 1. cap. 11

& trepido soluunt tibi cornua ventrem
Cum lituis audita.

satyr. 14.

atque vt hunc varium effectum musicæ castrensis, exemplo maxime conuenienti, & obuio declararet Virgilius; cum terrificum illud cornu, quod belli signum inter Latinos, & Teucros primum fuit, ingenti suo reboatu longè, latèque per campos exauditum fuisse retulisset; primùm quidem mulierculas hoc minaci, & insolito murmure perterrefactas fuisse, mox vero rusticos quibus animorum plus inerat, ad arma & furorem concitatos fingit, versibus his oppidò sanè elegantissimis

Aeneid. 7.

Ardua

Ardua tecta petit stabuli, & de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recuruo
Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
Contremuit nemus, & syluæ intonuere profundæ
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt vndique telis
Indomiti *Agricolæ*.

Cæterum vt molles & ignaui multo difficilius hanc musicā ferunt quàm Seneca *Fabrum suum inquilinum, & Ferrarium Vicinum, aut hunc qui ad metam sudantem tubas experitur & tibias*, sic eadem masculis & fortibus animis, tantū voluptatis affert, vt *Franciscus* Carmagnola maximus ille suo tempore, & prudentissimus Imperator, dicere quandoque inter iocandum solitus esset, cæteros sibi sonos partim mulierum videri, partim Pastorum, se vero omnesque fortes viros ex tuba sola oblectationis plurimum capere; & quod hic de buccina dixit, non desunt etiam hac tempestate, qui, aucta, prout credibile est, ad noui periculi inuentionem hominum audacia, illud idem de *fatali tormentorum carmine*, & musica illa horribili, quæ *fistulis maioribus* in milites & mœnia displosis peragitur, sibi vsurpandum putent: licet præcinentibus eiusmodi tibijs, feralis admodum chorea ducatur, & saxa ipsa non aliter suis locis moueantur, quàm si *Thebanæ conditor arcis Amphion*, eadem, sono testudinis, huc illucque pertraheret.

4. *Et clamore quæ initio pugnæ editur, a. lys quemodis* 8. com de bell. gall.

Huic autem non inani sed exitiali Musicæ, succedit alia magis adhuc incondita *clamoris* illius, quem in congressionibus præliorum fieri solitum, scriptores historiarum memorauere; est namque vt inquit Iulius Cæsar *quædam animi incitatio atque alacritas innata omnibus quæ pugnæ studio incenditur, quam non reprimere sed augere imperatores debent*; ex quo idem, Pompeium repræhendit, quod in pharsalico conflictu, suos in pugnam & silentes, & passu composito moderatoque adduxisset; cùm alioqui Romanis legionibus solemne esset, ex Agellio in atticis, vt gradu clementi & silētio vterentur, cum ad hostem irent in conspectu longiquo procul distantem, quum vero prope ad manus ventum esset, tum continuo ardentissimum clamorem tollerent, vt & impetu hostis propulsaretur, & insolita hac vociferatione percussus terreretur; cui

lib. 1. cap. 11.

incom-

incommodo vt obuiã iret Iosephus, milites suos admonuit, aut verius monuisse fingit, vt nõ nisi obturatis auribus in prælium descenderent; & idcirco à Germanis *affectatur præcipue asperitas soni, & fractũ murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior, & grauior vox repercussa intumescat.* Tacit.lib. de morib.Ger. Atque ita certũ est, non modo confirmandis suorum animis, sed hostium etiam perterrefaciendis, clamorẽ hunc valde esse idoneum: quemadmodũ præterea innotuit, memorabili successu obsidionis *Guinti* ignobilis in Pannonia oppidi, quod varijs artibus & machinis ab Hebraimo Bassa tentatum, ita demũ ad angustias redactum fuit, vt Turcæ nudatis, ex superiori aggere ligneo, suis defensoribus muris, per disruptum cuniculum in vrbem subirent; sed cum propius nihil esset, quàm vt in murum peruaderent, tantus sublatus est clamor cum eiulatu, ab imbelli puellarum, & fœminarum multitudine, vt obstupefacti non minus quàm territi Turcæ, omnem impetum represserint, strepitum hunc esse existimantes, erumpentis ex arce præsidij, eoque modo vt pugnæ, sic obsidioni finis est impositus. Iam vero quod clamor, ijs militibus qui ipsum edunt, sit etiam summopere conducibilis, notius illud est ex Reusnero & alijs, quàm vt multis hoc ipsum probare, operæ pretium videri possit: cùm præterea Alexander in genialibus valdè diligens fuerit, vt singulorum populorum ritus, & instituta, circa hunc clamorem colligeret; cuius vt frequentissima est apud Homerũ mentio, sic & in Virgilio, qui Romanorum in eo consuetudinem, æque libenter expressit, ac Homerum imitatus est, apud quem nullum ferme prœlium absque hoc strepitu, & clamore incondito committitur, vt exempli gratia videre est Aeneide nona, vbi

Hæc tantum Ascanius, Theucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sydera tollunt.

& rursus ibidem

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit, sequitur clamor, cœlumque remugit.

Philosophis vero hunc clamoris effectum referre ad suas causas volentibus, non minimum certe laborandum est in earum disquisitione, cùm illæ non ita facile se prodant, vt statim conijci possit, vtrum vox illa concitatior à timore vel audacia proueniat; quoniam vt inquit Solinus *timor est vocis incitamentum, quam non so-*

lum

lum acuit, sed etiam si nunquam fuerit extorquet, vt in filio Croesi, & Batto quodam per desertas lybiæ solitudines à feris territo, experientià comprobatum est: verumtamen si quæ priori libro de voce diximus, ea vera sunt, rationi magis consentaneũ est arbitrari, clamorem hunc *securitatis, & audaciæ* signum esse certissimum, prouenireque ab interiori calore robusto, & copioso, qui si parcior, aut debilior esset, tantum abest, vt eo segniores, ac meticulosi effecti homines vociferari hunc in modum auderent, quod ne quidem præ formidine periculi prorumpere in vocem aliquam possent, vt Androgæo contigit cum imprudens in hostes delatus

Aeneid. 2. *Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.*

& Aeneæ cum aspectu Mercurij

obmutuit amens,

Aeneid. 4. *Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.*

His duobus modis animandi milites, confirmandæque eorum audaciæ, scriptores politici multos alios addunt, vt *æmulationem* tam ipsius ducis, quàm commilitonum, interdum quoque mulierum, & Brutorum: *aspectum* ducis infantis, Regis, liberorum, item coniugum, & amicorum; præterea hostium *contemptum*; *promissionem* auxilij diuini, & victoriæ consequendæ: *gaudium* victoriæ adeptæ; *spem* præmiorum; *persuasionem* auxiliorum nouorum, vel proditionis, aut defectionis hostium; ac etiam *desperationem, metumque* oppressionis, mortis, vulnerum, direptionis, damni, infamiæ; & *ablatam* denique fugæ, ac salutis nisi ex victoria *occasionem*: quorum vnum aut alterum Sidonius eleganter expressit in panegirico Anthemij nobilissima hac antithesi.

Tunc vincit miles cum se putat esse iuuandum,
Hic vicit postquam se comperit esse desertum.

sed de omnibus in genere, tam copiosè quidem dictum est ab ijs auctoribus, qui consilia politica, & militaria scriptis tradiderunt, vt neque spicilegio, neque racemationi locus esse possit, si de singulis dicere velim.

5. *Sed eo præsertim qui ab animalium pugna inter se desumitur*

Quamobrem ne ex aliorum lacinijs fimbrias attexere videar huic meæ orationi, prætermissis cæteris modum hunc illustrare tantummodo pergam, quem ipsi quidem proponunt, ab exemplo quorundam animalium, quæ nulla honesta de causa, atrociter tamen inter se pugnant, vnde postea concludunt, tanto magis incitari

citari debere homines, vt lacessiti iniurijs, aut summa quadam,& ineuitabili necessitate adducti,cum hostibus audacissimè congrediantur. Qua tamen in re probanda nihil afferunt præter historiã ab Aeliano acceptam de pugna *Gallorum Gallinaceorum* quæ Themistoclis militibus incitamento fuit ad virtutem; quasi hic locus humilior sit,quàm vt pluribus illustrari debeat, aut ita remotus à communi literatorum eruditione, vt variæ lectionis flosculi, difficile in eum congeri ex Philologiæ viridario possint; contra certè quam ipse sentio, cui non vulgaria occurrunt, quæ nec minimum huic pugnæ ornamenti, nec tibi, Ludouice Comes, parum oblectamenti allatura confido. Nam præter multa,quæ de *Taurorum* inter se *Arietumque* collisione,memorata sunt à scriptoribus idoneis; iuuat insuper obseruare raucos *Ceruorum* mugitus, cùm Septembri, non Martio vt animalia reliqua, pruriunt, efferanturque catulitione, & orgasmo: tunc enim quemadmodum in *San Germanis*, & *Fontane Blæis* Regum nostrorum secessibus amœnissimis,frequenter accidit, varia Ceruorum agmina diuersis,longinquisque nemoribus & fluminibus transnatis,illuc confluunt, vt de amore totis viribus experiantur: & sanè tam crebri aliquoties, tamque validi sunt cornuum ictus,vt latè vicinis pagis exaudiantur; adstantque,quod vix credas,fœminæ omnes, & expectant, cuius victoris præda erunt;ac si quæ iunioribus Ceruis se mancipent, furtimque saltibus obscuris se eripiant, dux gregis seniorque Ceruus, campo relicto fugitiuos sequitur, nec absistit donec repertos ad agmen reducat; sicque in catulitione ferociunt eiusmodi animalia,vt irruant in obuios impetu magno, nec quemquam etiam armatum aggredi reformident.

Quod vero *aues* non minus animosè prœlia inter se committant, multarum, ac præsertim *rapacium* exemplis probari posset, quoniam his bellum internecinum ac perpetuum est,cum mitioribus, quas sibi in prædam quærunt: sed domesticarum certamina, quod oculis ipsis quotidie vsurpentur, magis forsan apta sunt quæ militum animos confirmare possint; vnde Themistocles cũ ciuium exercitum aduersus Barbaros educeret, & in Gallos Gallinaceos pugnantes incidisset, non illos oscitanter vidit, sed toto exercitu consistere iusso, ita demum ad milites locutus est: *at hi, neque pro Patria,neque pro diis familiaribus pugnant,neque vero pro*

6. *Vbi selecta quædam de Gallorũ Gallinaceorũ, & Cothurnicũ certamine.*

auitis monumentis periculum ſubeunt, neque pro gloria, neque pro libertate, neque pro liberis, ſed ne alter ab altero ſuperetur, aut alter alteri cedat; quibus verbis excitati Athenienſes, victoriam facile ex

lib. 2. var. hiſtor. cap. 18.

Perſis retulerunt, & quod addit Aelianus; vt iſtius rei memoriam æterno aliquo monumento ad poſteros tranſmitterent, legẽ hanc tulerunt allatam inter Atticas à Samuele Petito, & doctiſſimè, vt ſui moris eſt, explicatã ἀλεκτρύονας ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν τῷ θεάτρῳ μιᾶς ἡμέρας τοῦ ἔτους *Galli Gallinacei publice committũtor in theatro, vno quotannis die*, quanquã videtur mihi, non rectè ab Aeliano huius legis originem aſſignatam fuiſſe, mirorque illud in mentem non

Dialog de exercitationib.

veniſſe doctiſſimo Petito, cùm ex Luciano quem ipſe laudat in commentarijs, multo etiam ante Solonis tempora, locum huic legi Athenienſes feciſſe, Solon ipſemet apertè confirmet, *& quidnam dicturus eſſes ſi apud nos, & Cothurnices, & Gallos Gallinaceos compugnantes videres, ac harum rerum ſpectandarum, & adornandarum ſtudium non mediocre? rideres videlicet hunc maximè, ſi reſciſceres lege à maioribus lata illud nos facere; omnibusque iuuenibus, vt interſint imperatũ eſſe, vt ſpectent volucres roſtris inter ſe pugnantes vſque ad extremam defectionem virium*. Atque ne lex iſta, lata ſine ratione videretur, eius demum cauſam ſubdit, *atqui neque hoc inſtitutum riſu quidem dignum eſt, irrepit enim ſenſim in animos iuuenum impetus, ad fortiter ſubeunda, & contemnenda pericula, ne gallis ignauiores minuſque ſtrenui appareant, neque defeſſi vulnera, aut labores, aut aliam difficultatem ferre recuſent*. Hæc igitur cum ita ſint, neceſſe eſt aut Aelianum decipi, qui legem poſt *Themiſtoclis* victoriam in Perſas latam refert, vel Lucianum anachroniſmi reum ſiſti, cùm *Solonem* hoc modo loquentem inducit, etſi hoc potiſſimum Luciano ſuffragatur, quod omnes ferme ſcriptores, eius pugnæ, & commiſſionis *Gallorum*, atque etiam *Cothurnicum*, velut rei, quæ penes diuerſos populos ab antiquiſſima ſemper memoria vſurpata fuit, meminiſſe deprænhenduntur; etenim Plato multa habet in ſeptimo de legibus, de cura, quà circa illas aues opus erat, vt inculpata valetudine, & optima corporis habitudine fruerentur: & in Dialogo de amicitia Socratem ita loquentem inducit *quare amicum bonum habere malim, quam præclariſſimam cothurnicem, aut gallum*, & idem Socrates alibi ad Glauco-

3. de Reipub.

nem inquit. *O Glauco video equidem tuis in ædibus, & venaticos*

canes

canes & generosas aues frequentes. Quinimo Iulius Pollux vbi numismatum rationem inquirit, & varias figuras affert, quibus olim signabantur, *Mitylenæi* ait, *Sapho monetæ suæ inscripserunt: Homerum* Chij; *Asis puerum Delphino vectum*, *Dardanis Gallinaceorum pugnam*, *Aspendij Luctatores Rhegini leporem*, *Cephalenij equum*, *Thasij Persam*, *Argiui murem*; sed inter cætera notari debent verba hæc Δαρδανὶς δὲ ἀλεκτρυόνων μάχην certè ea de causa Gallus Gallinaceus μαχητὴς dicitur Oppiano, & Pindaro ἐνδομάχης quasi *domi pugnans*, Aristophani vero Ἄρεος νεοττός, idest *Martis Pullus*, quod antiquitas Gallum veluti auem omnium pugnacissimam Marti sacrauerit, quemadmodum ex Ausonio patet in Gripho Ternarij.

lib. 9. cap. 6.

lib. 2. Cyn.

Olymp. Od. 12.

ter clara instantis Eoi
Signa canit serus deprænso Marte satelles.

Ex Latinis autem, mentionem eiusmodi pugnæ faciunt, Lucilius Poeta Satyricus apud Nonium Marcellum.

cum victor se Gallus honestè
Sustulit in digitos, primoresque erigit vngues.

Tum etiam Plinius, Columella, & alij Geoponici varijs locis, atque Ouidius, non tamen de Gallis, sed de Cothurnicibus loquens in hoc versu. li. 10. cap. 21.

Ecce Cothurnices inter sua prælia viuunt.

nisi forsan legendum sit *inter sua prandia*, quemadmodum criticorum senatui placere scio, quoniam Plinius, Solinus, Lucretius, & omnes ferme antiqui asserunt, *Cothurnices cibos habere gratissimos semina venenorum*. Præterea D. Augustinus tam graphicè Gallorum pugnam expressit in libris de ordine, vt eius verba nullo modo hic mihi omittenda esse duxerim, inquit igitur, *cum ecce ante fores aduertimus Gallos Gallinaceos ineuntes pugnam nimis acrem*; paulo post vero hanc ipsam pugnam ita describit; *vt in ipsis Gallis erat videre intenta proiectaque capita, inflatas comas, vehementes ictus, cautissimas euitationes, & in omni motu animalium rationis expertium nihil non decorum; quippe alia ratione desuper omnia moderante: postremo legem ipsam victoris, superbum cantum, & membra in vnum quasi orbem collecta, velut in fastum dominationis*, & rursus. *Signum autem victi elatas a ceruice pennulas, & in voce, atque motu deforme totum, & eo ipso naturæ legibus nescio quo-*

in elogia de obitu psit.

modo concinnum, & pulchrum; quæ verba videtur mihi Angelus Politianus, ne solutæ orationi quicquam in hoc certamine eleganter describendo, vincta concederet, ita suis versibus fœliciter expressisse

in Rustico.

Adde gregem Cortis, *cristatarumque volucrum*
Induperatores, laterum qui sydera pulsu
Explaudunt, vigilique citant Titana *canore.*
Et Regnum sibi Marte *parant, quippe obuia rostris*
Rostra ferunt, crebrisque acuunt assultibus iras.
Ignescunt animis, & calcem calce repulsant
Infesto, aduersumque affligunt pectore pectus,
Victor ouans palmam cantu testatur, & hosti
Insultans victo, pauidum pede calcat iniquo
Ille silet, latebrasque petit, dominumque superbum.
Ferre gemit, comes it merito plebs cætera Regi.

quanquam illud idem præstiterat antea Phile sapiens libro de proprietatibus animaliũ. Et nequis morem hunc apud Europæos tantum obtinuisse existimet, referunt Hollandorum nauigationes *Iauanos* solitos aues eiusmodi frequentissimè inter se committere, pedibusque Gallorum nouaculas acutissimas addere, quo cruentius deprælientur: ex quibus, licet de Gethæ, & Augusti victoribus Gallis, nihil hic dixerim, satis patere arbitror, quàm vbique gentium, pugna hæc antiquissimo, & frequentissimo vsu recepta fuerit. Quomodo vero, & quibus pactis, conditionibus fieret, sic explicat Petitus, vt aues prius à Lanistis edoctæ, in tabula quadam seu pegmate quadrangulari, committerentur; quoniã vt habet auctor etymologici ex Rhetorico lexico ἡ τηλία πῆγμα τετράγωνον ἐφ' οὗ ἀλεκτρυόνες συμβάλλον) *Telia* siue *tabula pegma quadrangulare, super quo Galli Gallinæcei committuntur.* victorem autem Gallum victus sequebatur, vt patet ex Aristophanis scholiaste asserente naturale hoc esse in commissionibus Gallorum Gallinaceorum, vt victi victores sequantur: & confirmatur à Theocrito in Dioscoris, vbi cùm pastor dixisset *tuus ego, tu vero meus vocabere, si præualeam.* alter respondet

Tom. 1.

in amb.

ὀρνίθων φοινικολόφων τοῖοιδε κυδοιμοὶ
auium rubras cristas habentium talia sunt prœlia.

7\. Sed mihi tandem è diuerticulo in viam redeundum est post hunc

hunc prolixum sermonem, quem ab eloquentia ducis, in reliquos modos qui militibus audaciam conciliant, eo me sensim pertrahente materià, non inuitus extendi; & reliquus ille tandem absoluendus est, qui ad alterum adminiculum pertinet scientiæ militaris, quale *Mathematicas* esse dicunt, ac *Numerorum* præsertim *scientiam*, cuius beneficio iuga militum partiri, phalanges in quadratam seriem componere, aut longius protendere, vel duplicare: tum etiam castra metari, & singulis militibus ex podysmo spatium in ipsis designare possit. *Manganarià* præterea ducem indigere volunt, parte scilicet illa mechanicæ disciplinæ, per quam pondera immania, vt in altum tolluntur: & *Organopœtice* quæ bellis accommoda instrumenta fabricat, qualia erant olim arietes, turres ambulatoriæ, helepoles, falæ sambucæ, tolenones omnesque machinæ ad capienda oppida excogitatæ, quarum nunc vices subeunt fulminalium diuersa genera. Præterea multū etiam vtilitatis habet *Architectonice militaris*, quæ vel ciuitates proprias contra hostes munit, vel externas vallo, atque operibus cingit, & vtrobique Archimedem, aut Demetrium in duce perito repræsentat. *Geographiæ* denique, ac *Hydrographiæ* necessitatem ex eo probant, quod ijs Imperator in cognitionem veniat prouinciarum quas inuadere debet; earumque portuum, fluminium, ostiorum, vectigalium, arcium, viriumque & armorum, quibus illæ vel se defendere, vel alios offendere possunt. Quæ omnia si quis à me cum reliquis scientijs repudiari existimat, næ profectò is longè omnium iniquissimè mentem meam interpretatur, qui potius optare soleo, vt duces horum cognitione non leuiter imbuantur; vt equidem fieri vix aliter potest, si absoluto inculpatè tyrocinio, per inferiores militiæ gradus, ad supremum hunc peruenerint: quoniam *propædeumata* hæc *mathematica* eiusmodi sunt, vt vsu ipso, & assiduitate agendi, & obseruatione eorū quæ fiunt à peritis, longe facilius quàm præceptis discātur, quippe hoc modo *Petrus Nauarrus*, qui Romæ Ioanni Arragonio Cardinali, à pedibus seruiebat, admirabilium postea operum machinator, & artifex excindendis ab imo arcibus euasit; & cum apud omnes in confesso sit, *Turcas* nihil minus vnquam cordi habuisse, quàm mathematicas & architetonicen militarem, nihilominus expulsi anno octogesimo supra millesimum, & quadrigen-

Quibus subnectitur alterum adminiculū scientiæ militaris scilicet mathesis & quæ illa aut qualis in duce necessaria.

tesimum totâ Salentinorum orâ, Hydrunti quo sub Achomate Mahometis Imperatoris iussu venerant, *tanta arte extructa propugnacula, reliquerunt, vt ab illis*, verba sunt Belcarij Pequilionis, *Itali primum muniendarum vrbium rationem, & ab Italis cæteri christiani didicisse videantur*: adeo nempe verum est quod, vt præclarè Tullius inquit, *omnes tacito quodam sensu, sine vlla arte, aut ratione, quæ sunt in artibus, ac rationibus recta, & praua diiudicant*. At enim quia vt ipsemet Cicero prius monuerat, *quæ bona sunt, fieri meliora possunt doctrinâ, & quæ non optima, aliquo modo acui tamen, & corrigi possunt*: ea propter summopere laudo, vt nobilium adolescentum more, qui imbui mathematicarum rudimentis solent; & imitatione Pyrrhi, Miltiadis, Epaminondæ, Alexandri, Phocionis, Philopoemenis, & aliorum, qui à Mathematicorum radio, & puluere profecti in castra, magnam sibi gloriam rei militaris, hac vnà scientia compararunt; laudo inquam, vt horum omnium exemplo, generalis exercituum præfectus, quicquid à Mathematicis opportunè cadet in rem suam, habeat in numerato, aut saltem, eo vsque pedem in illis figat, quod alios qui de ipsis ex professo disseru̅nt, probè intelligere, ac nonnulla etiam ex seipso quæ sunt magis obuia, & facilia præstare possit.

lib. 3. com. rer. gall.

3. de Orator.

1. de Orator.

8\. In reliquis enim difficilioribus, non sibi fidere, sed *peritos castrensium operum designatores* vocare in consilium debet, eorumque prudentiæ, & eruditioni, quæ per se tutò explicare non posset, committere. Eodemque modo cæteris in occasionibus, seu acies ordinanda erit, seu in hostes irrumpendum, aut aliud quod grauioris momenti sit, tentandum: nihil tutius aut honestius facere potest, quàm eorum vti consilio, qui peritissimi rerum bellicarum habentur. Sic enim *Annibal* petiturus Italiam, Lacedæmonium doctorem quæsiuit armorum, cuius monitis tot consules, tantasque legiones, inferior ipse numero ac viribus, profligauit: & *Marcus Tullius* cùm in Ciliciam proficisci cogitaret, literis suis enixè à Quinto Thermo contendit, vt illi Marcum Anneium Legatum, primo quoque tempore remittat, quid ita? *nam eius inquit operâ, consilio, scientiâ rei militaris, vel maximè intelligo me, & Rempublicam adiuuari posse*. Vnde sicut laudatur *Cato*, quod priusquam magistratum petierit, omne ius eius, & munus cognoscere voluit; nec puduit *Pompeium* Consulem, de

Qui licet probè in illa versatus sit peritos tamen castrensium operum designatores, & armorũ magistros secum habere debet.

lib. 13. ep. 57.

 senatu

ſenatu habendo, Varronem conſulere, & vt ea de re librum ſibi conſcriberet rogare; ita maximè conuenit, vt dux exercitus, penes ſe rei militaris expertos homines habeat, quorum conſilijs non minus certè quàm propriâ experientiâ, in rebus dubijs vtatur; & ſcientiam hanc militarem, familiaribus colloquijs addiſcat, atque ita paulatim audaciam, fortitudinemque ſuam confirmet; quoniã vt Plato innuit οἱ ἐπιστήμονες τῶν μὴ ἐπισταμένων θαῤῥαλεώτεροι quo ferme ſenſu Vegetius poſtea dixit *ſcientia rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam, nemo enim facere metuit, quod ſe bene didiciſſe confidit*. Hanc vero ſcientiam Lacedæmonios primum inueniſſe, idem Vegetius auctor eſt; *primi namque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem prœliorum ſcripſiſſe firmantur*; eo vſque vt Iulius Pollux confidenter dixerit *Lacedæmoniorum autem diſciplina militaris & officium propria ſunt*. Hi enim ſiue ab Aegyptijs, vt Steuuechius contendit ex Plutarcho, optima quæque præcepta acceperint; ſeu illa ex proprijs obſeruationibus & ingenio efformarint, vt certe de galea conſtat, quæ eorum, inuentum fuiſſe dicitur à Plinio, omnem profectò rem militarem; ad diſciplinam ſtudiumque peritiæ reuocarunt, ac magiſtros armorum, quos τακτικοὺς dicebant, habuerunt, à quibus iuuentus ipſa vſum varietatemque pugnandi edocta, nihil poſtea in bello, præter fugam, aut inhoneſtas alias actiones reformidaret. Et ſanè *Romani* horum veſtigijs inſiſtentes, Martij operis præcepta, & vſu retinuerunt, & eorum quæ apud ſingulas nationes optima erant, imitatione auctiora longè fecerunt: nam à Pœnis & Siculis *naualem ſcientiam* acceperũt, à Pyrrho autem Rege Epyrotarum optimã *metandi rationem*, vt teſtatur Frontinus; & cùm antea cæſim dumtaxat Scytharum more ferirent, poſtea etiam *punctim* ab Hiſpanis, vt eſt apud Polybium, ictus vibrare ſunt edocti; multaque ab ipſis Græcis, & Lacedæmonijs ad ipſos manaſſe, teſtes mihi ſunt Marcus Tullius in prima Tuſculana, & in epiſtola prima ad Quintum fratrem, & ipſe adeo Vegetius iſtud apertè fatetur, de ſubſidijs loquens, quæ poſt aciem collocantur, *hoc enim* inquit *primi Lacones inuenerunt, imitati ſunt Carthaginenſes, Romani vero poſtea vbique ſeruauerunt*; vt mirum videri non debeat, ſi populos omnes rerum à ſe geſtarũ gloria ſuperarint, cùm certiſſimæ diſciplinæ regulã, ad præclariſſimas naturæ dotes adiunxiſſent. Re-

[Margin notes: in protagora — Vegetius lib. 3. prœmio. — lib. 1. cap. 10 — lib. 7. cap. 56. — lib. 1. cap. 17.]

ctè enim hominum ingenia, agrorum naturæ similia esse quis dixerit, qui si feraces sunt & vberes, coli tamen debent, & exerceri, ne loco fructuum suauissimorum tribulos, & herbas ferant, quandoque mortiferas: si vero steriles, & sabulosi existant curà ingenti opus est, assiduoque labore, vt aliquid inde proueniat, quod vtile sit, & comodum vitæ humanæ vsibus. Tunc igitur optimus, & firmissimus virtutis habitus generatur, quoties studium cum natura congruit, & officium quod inde procedit, constantius editur, ac perfectius, non solum ob adiumenta naturæ, quæ ad aliquas virtutes sic natis hominibus plerumque suppetunt, sed etiam propter maiorem voluptatem, quam suggerit præclara hæc rationis, & studij cum natura consensio. Atque ita valdè quidem probabiliter concludere possumus, scientiam rei militaris, quam paulo ante dicebam in *bello suscipiendo, gerendo, & finiendo* consistere, Imperatori omnino esse necessariam; eius vero adminicula, quæ tam ab eloquentià castrensi, quàm mathematicis disciplinis mutuari debere supra demonstratum est, non ea lege requiri in eodem, vt absque ipsis, suo officio defungi rectè nõ possit, dũmodo tamen reliquas dotes habeat, quarum collectione in duce effingendo, vsus est non infrequenter Marcus Tullius, vt multis in locis, tum vero præsertim in oratione pro Manilia.

IV.

1 Hæc autẽ scientia duobus tantum modis comparari potest scilicet experientia.

Porro quibus modis hanc scientiam addiscere imperator facilimè possit, consequens est vt videamus; neque enim si Patricius *octo* diuersos recenset, & nonnulli *plures alios* addunt, propterea tot illos esse arbitrandum est; cùm omnes tam ab illis adducti, quàm qui à cæteris excogitari possent, rectius, mea quidem opinione, ad hæc duo capita reuocari possint *experientiæ, & lectionis*: de quibus si quis à me quærat, cui nam potiori iure fidendum sit, haud dubiè primas experientiæ concedam, quia hæc melius omnia docet, quàm vox ipsa, aut librorum copia, etiam si continua lectione terantur. Vnde quod Aristoteles de medicis dixerat, illos magis experiẽtià fieri, quã aut studio, aut erudita librorum medicorum lectione οὐ γὰρ φαίνονται ἰατρικοὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων γίνεσθαι illud idẽ de imperatoribus, & oratoribus, Cicero non minus vere quã elegãter dixit, *nec imperatores, nec oratores quãuis artis præcepta perceperunt, quicquam magna laude dignum, sine vsu, & exercitatione*

lib. 10. ethic. cap. vltimo.

tione consequi possunt: est enim in omni disciplina, infirma artis præceptio, absque summa assiduitate exercitationis, proptereaque Lucanus *Pompeium* cum *Cæsare* componens, ita illius famam ab ætate iam vsque prouecta, & longa cessatione imminuit libro 1.

Nec coiere pares, alter vergentibus annis
In senium, longoque togæ tranquillior vsu,
Dedidicit iam pace ducem.

& sanè idem ipse *Iulius Cæsar*, & *Marius*, ac *Annibal*, *Metellus*, & quicunque vnquam inter antiquos duces præstantissimi fuerunt non in vmbra sed in campo: non audiendo, sed videndo, non legendo tantum, sed militando, artem quam profitebantur didicerant, omnesque idcirco in ea exercitasissimi fuerunt, quod nullũ belli genus esset, in quo eos Fortuna, per varios euentus non exercuerit. Quanti vero experientia in duce facienda sit, vel hoc vnum satis indicat, quod si quis vnquam Romanorum, ante consularem ætatis annum, ex varia gente, & dissimili bellorum genere, non semel triumpharit, is profecto fuit *Pompeius*, quem tamen vna cum *Metello* à Senatu in Hispaniam missum, ita contemnebat Sertorius, ita ferocitatem exultantis iuuenis, sed vt ipse sibi persuaserat, bellorum rudis & inexperti, flocci pendebat, vt multoties auditus fuerit in hæc verba prorumpere, *si annosa hæc Vulpes*, Metellum autem innuebat, *absisteret, virgis puerum hunc Romam remitterem*; nimirum fortissimus dux Metelli experientiam, magis quam Pompei audaciam reformidabat, quasi in hoc cum *Tasso Hermioneo* conueniret, qui interrogatus ab amicis, de eo quod sapientissimum esse arbitraretur, πεῖραν hoc est *vsum* seu *experientiam* respondit. Et merito quidem, cùm illa vt inquit Manilius artium magistra esse dicatur

Per varios vsus artem experientia fecit
Exemplo monstante viam,

vnde si quis in eam diligẽter à teneris incubuerit, ei nihil amplius difficile, aut arduum esse potest; quemadmodum *Vlyssis* exemplo declarat Homerus cùm in Iliade, tum etiam in Odyssea: in quibus nulli æque Dij fauent ac ipsi, quem per tot errores Minerua tam diu comitatur, quem tot etiam periculis præter spem eripit; nullus quoque Græcorum opera, vel consilio vtilior, vel euentu felicior ante Troiam extitit, vt si quis dignus vindice nodus occur-

rat, si quæ difficultas Deū ex machina postulet; vnus statim Vlysses in scena compareat, qui mirabilis sagacitate ingenij, quæ reliquorum conatus deluserant, per se statim expediat, & tamen Homerus non hunc audacem vocat, nam in hac re *Aiacem* illi præponit; non fortem, vel celerem, quia hæc *Achilli* ab eo tribuuntur; non opulentum, quod *Priamo* melius conuenit; nec potentem quia *Agamemnoni* eum subijcit, verum prudentem, & multa tolerantem, ac *expertum*; qualem omnino decet eum esse, qui fortis, & sapiens futurus est. Quam ergo laudem Ausonius in nobili ad nepotem protreptico *sibi* tribuit

Nec rudis hoc auus admoneo, sed mille docendo
Ingenia expertus;

quam *Metello* alteri exercitus Romanorum ductori, concedebat Sertorius, alteri propter ætatem denegabat; hanc tota animi propensione consectandam esse Imperatori, si ad verum, & constantis militaris scientiæ decus peruenire velit, tam clarum est, vt nemini cuiquam dubium esse possit. Nam & in rusticatione, & in mercatura, & in ciuili facultate, ac cæteris artibus, ne dum in militari, rarus nisi per exercitatos solet esse profectus, & etiam si nulla alia eiusce rei ratio subesset, sed ab euentu rerum, & principum exemplis, tota eius confirmatio penderet; quis amabo Rex tam inconsultus vnquam fuit, aut quænam Respublica adeo suis in rebus cæcutire depræhensa est? vt non hunc potius Ducem eligerent, cui longa rerum gestarum experientia, & probata in mille periculis fortitudo, dignissimæ commendationis elogium conciliarint, quàm studiosum aliquem, qui toto vitæ suæ curriculo, nihil aliud dignum laude præstiterit, quàm Polybij, & aliorum libros euoluere, vt veteris militiæ cum noua comparationem instituat; aut Phalangis Macedonicæ, vel alterius ordinationis, bellicæue motionis, & machinationis rationes intelligat; quas occupationes sic damnabat *Triuultius* apud Guicciardinum, vt illas etiam irrideret, assereretque militum armis, & expertorum Ducū consilio bella geri, in acie pugnando, non figuris, quæ ab hominibus rei bellicæ imperitis in charta notantur, vel digito, seu virga in puluere describuntur: quod istud non magis Duci honestū, aut profuturum censeret, quàm Galenus parum medico conuenire arbitratus est, si membrorū inter se connexiones, venarum-

libro 9.

3. dè comp. medic. 3. c. 2

que

que & neruorum distributiones intueretur tãtummodo in charta depictas; aut Gubernatori si, quod idem inquit, *ex libro, talis fieri vellet*. Quæ cùm eadem mens esset maximorum Principum Caroli Quinti, Ferdinandi Catholici Aragoniæ, & Castellæ Regis, Francisci Primi, Henrici magni, ac Turcarum etiam Imperatoris, & Venetorum, quid mirum si hi, quorum singularis fuit in maximis rebus administrandis prudentia, nunquam suis exercitibus præficere voluerint eiusmodi Duces literatos? sed illos tantum, qui scientiam rei militaris per experimenta didicissent, & in quibus nec virtus vlla, quæ maximos Imperatores decet, nec fælicitas, sine qua virtus ipsa, & sciẽtia frustra sunt, desiderarẽtur.

Experientia igitur, ex omnium consensu, certissimum iter aperit ad scientiam militarem, sed nihilominus tamen *lectio* minime despicienda est, pro qua sic præfractè à multis pugnatur, quod experientià longe hanc vtiliorem esse iudicent, quoniã vt monet Seneca *tardum est, & varium quod vsus docet*, promptius autem est plurima legere, quàm paucissima experiri; præsertim cum ad experiendum vita hominis breuis sit, ad legendum autem tempus exiguum sufficiat, modo intellectus, ac memoria sine quibus lectio vel inutilis, vel caduca est, oculis suffragentur; vnde factum inquiunt, vt boni Duces vicissim legerent, & experirentur, lectionemque experientià, & experientiam lectione confirmarent; vt Romani omnes, qui cæteris pro exemplo sunt, præter vnum Marium fecisse dicuntur. Imo vero *Lucullus* vt auctores sunt Plutarchus, & Cicero, etsi Romà profectus esset rei militaris penitus rudis, & ignarus, tamen quia totũ iter in Asiam, partim in percunctãdo à peritis, partim rebus gestis legendis consumpserat, tantus imperator euasit, vt Mithrades Regum ab Alexandro maximus, eũ maiorem Ducem, quàm, quemquam eorum quos vnquam legisset, aut vidisset, à se cognitum confiteretur. Quin etiam ipsemet Cicero in his, quæ ad Papirium Petum scripsit, non ita forsan εἰρωνικῶς loquutus est, quin aliquid veritatis eiusmodi suis salibus admiscuerit, *summum me Ducem litteræ tuæ reddidere, planè nesciebam te tam peritum esse rei militaris. Pyrrhi te libros, & Cineæ video lectitasse. itaque obtemperare cogito præceptis tuis*: paulo post vero addit Κύρȣ παιδείαν *quam contriueram legendo, totã in hoc imperio explicaui*. Neque sanè alienum à ratione videri potest, tantum

ex

2. *Et quæ huic à nonnullis malò præfertur lectione.*

epist. 121.

in Lucullo 4. academic. quæst.

ep. 25. lib. 9.

ex vna lectione emolumenti in Ducem redundare; quandoquidem si admirandas putamus esse senum sententias, ipsosque prudentiores iudicamus, eo quod multa eos didisse necesse est, quare & illorum dicta libenter audimus; quanto magis antiquorum libri, in quibus multorum sæculorum res continentur, sapientiora subministrare consilia, maioremque vim, & copiam exemplorum præbere, quæ Dux in sua commoda conuertat, existimandi sunt: hi enim non res quæ vni tantum personæ contigerunt, vt experientia, sed plurimos, ac diuersos euentus, in infinita hominum multitudine, & longissima hominum serie animaduersos, vno velut instanti, ob oculos ponunt: tantique hanc rationem fecit Ioannes Boterus non obscurus auctor politicarum dissertationũ, vt ea potissimum innixus, lectionem rerum militarium, experientiæ quæ de iisdem habetur, præferendam esse docuerit. Sed pace sua dixerim, videtur mihi in hoc, consuetudinis reliquorum auctorum obliuisci non potuisse, quæ prorsus talis est, vt parum de veritate solliciti, singula quæque ad ipsius artis quam profitentur dignitatem, ridentibus ac plerumque etiam indignantibus cæteris, quibus solida mens est, pertrahant; cùm interim non secus in militia, ac in cæteris artibus contingat, in quibus frequẽs vsus magistrorum omnium præceptis obstruit, & ea plerumque rerũ ignaris, sed exercitatis suppeditat, quæ si doctioribus illis cõmittas, idem erit prorsus ac si nauem aurigæ, vel currum Fuloni regendum tradideris. Accedant precor *rei rusticæ* scriptores Palladius, Varro, Columella, Crescentius, qui tam acute, subtiliterque de cultura frugum, de occatione, & repastinatione agrorum tractarunt, & stiuam manibus illorum admoue, vt sulcos æquales ducant, & glebas inuertant, dispeream ni illud quod in prouerbio est, statim videas, *Aratrum* nempe *ante Boues*. Iube aliquem istorum, qui de *scribenda historia*, tam eleganter quotidie, magnaque indicij, & doctrinæ commendatione leges in vulgus edunt, Patriciũ verbi gratia, Benium, Myliũ, auctorẽ methodi, Foxium, Kekermanium, Bernartium, Viperanum, Balduinũ, aut ex reliquis, qui propemodum infiniti sunt, quos voles alios, iube inquam, quæ cæteris præcepta tradiderunt, eadem ipsos in præclara quadam historia obseruare, & oppido videbis trepidare homines, titubareque, nec minus hærere attonitos, quam aues impli

plicitas visco, aut ad lucem vespertiliones, vt magna planè sit eruditissimi Mascardi in scribendo facilitas, mirumque prorsus, & felix ingenium, cui vni tam rectè ac eleganter, vtroque illo in munere versari concessum fuit. Præterea Iulium Cæsarem Scaligerum adi, quo nemo melius vnquã *de vi, & ornatu poetices* egit, ac elegiam ab ipso roga quæ venustatem Tibulli, aut epigramma quod Martialis acumen præ se ferat; opperiri credo te oportebit Kalendas Græcas priusquàm ab eius musa quicquam eiusmodi obtinere possis. Denique *Medicum* voca, qui nullius adhuc venas explorarit, neminem ægrum tractarit, etiamsi doctrinà non sit inferior Hippocrate, turbari tamen ipsum videbis, & ita quandoque propriæ suæ artis obliuisci, vt quid facto opus sit nullatenus videat; ac proinde interrogatus Democedes Crotoniensis quisnam verus esset, & qui omne punctum ferret medicus *is* respondit *qui ingressus ad ægrum animo non turbetur*: nimirum quia difficile est, & plusquam quotidiani operis, ex tempore, & in oculi ictu apud ægrum, de eius morbi causis, indicationibus, & remedijs constituere, ita ut absque longo vsu, & quotidiana ferme exercitatione, istud qui promptè efficiat, vix inter medicos reperiatur adeo verum est quod dicebat Ouidius

Solus & artifices qui facit vsus erit!

Hæc autem si in reliquis artibus ita se habent, quid de *militia* statuendum est, quæ vna omnium præter repentinos casus, & rerum de quibus agitur præstantiam, non hæsitantes, sed obfirmatos Duces requirit; quibus nihil nouum, aut inusitatum accidat: nihil mentem, animumque conturbet, aut iudicium ex præsidio deijciat; sed potius qui omnia viderint, tentarint, atque etiam experti sint, quæcunque cæteris terrorem possent incutere; quod equidem quomodo sola lectione obtineri possit, nullus planè video. Quare eius tantum vsus commendandus est, quatenus opitulari experientiæ solet, & efficere, vt Imperator *experientià* simul & *ratione*, tanquam vtroque crure innixus, firmius pedem figat in lubrico, sæpiusque fallente bellicarum rerum vestigio.

Neque tamen hac datà licentià, continuo Duci in omnis generis libros, tanquam in viridantes hortos temerè diuertendum erit sed delectus eorum habendus est, ex quibus nullo labore, non magna etiam lectione, profutura multa discet. Iam vero, si vllæ 3. *Historicorum*

sint

sunt eiusmodi literæ, certè historia est, quæ vna ijs, qui in rebus agendis versantur, potissimum conuenit, nam poesim, & eloquentiam, arduasque scientiarum quæstiones, quanquam ingenium admittat, negotia tamen excludunt; historia vero, nec esse ipsa sine negotijs potuit, & honestum in primis est, ac vtile, hanc apud eos habitare, qui rebus tractandis præficiuntur; res enim gerere, prouincias & regna administrare, nemo sine prudentia potest, prudentia vero ex vsu, vsus autem ab exemplis, & oritur, & confirmatur. Quamobrem Dux noster historicorum præsertim lectioni incumbet, tam eorum in quibus haberi possint ex vera, & nuda relatione, omnia quæ magnis exiguisque tyronum, ac veteranorum copijs prudenter, desperatione, audacià, casu, aperto Marte, aut ex insidijs gesta sunt, quàm aliorum qui conscij, participesque secretorum, quo consilio, qua mente, quaue ratione, quidque administratum fuerit, exponunt; nihilque eorum prætermittunt, quæ ad mores, quæ ad vitam, quæue ad ciuilem prudentiam informandam conducunt. Vnde res *Aegyptiorum*, quæ antiquissimæ; *Persarum*, quæ opulentissimæ; *Græcorum*, quæ variæ; *Romanorum*, quæ merito putantur fuisse maximæ, eo animo percurret, vt singula diligenter aduertat, quæ ad periti Ducis informationem faciunt: sed non ipsis contentus *Athenienſium* præterea conuentibus, *Lacedæmoniorum* decretis, *Romanorum* Senatui, & Principum omnium consilijs frequens interesit, vt secretas cogitationes, & *imperiorum arcana*, quæ in earum gentium historijs, tanquam in occulto quodam adyto conclusa iacent, expiscari possit; atque ex illis habitum quendam sibi efformare, militaris eius prudentiæ, & sapientiæ, quæ in deliberationibus de bellorum causis, initijs, progressu, atque exitu, maximè omnium difficillimis, & grauissimis elucere debent, ita enim fiet, vt præclaris istis dotibus, experientia subministrante eam aptitudinem, quæ ad agendum requiritur, nihil in Duce, quis aut desideret, aut repræhendat.

4. *Quorum aliquos sibi familiares reddere oportet.*

Cæterum cum historia generalis si, hoc modo, quem diximus euoluatur, infinitam habeat vtilitatem, facilitatem maximam, & incredibilem etiam oblectationem; excogitarunt insuper magni Duces aliam rationem, eiusdem aut maioris vtilitatis, ex particulari, & *Biographorum* præsertim libris percipiendæ; cùm videlicet

cet ipsorum aliquem sibi crebro euoluendum proponūt, qui Ducis illius vitam scriptis consignarit, cuius rerum gestarum admiratione maximè capiuntur, ita ut postea totos se ad eius imitationem componant, & nulla re possint, quàm eius lectione suauius demulceri. Sic enim *Alexandrum* narrant, adeo captum, delectatumque fuisse Iliade Homerica, quam rei militaris viaticum, & librum Regum appellare consueuerat, vt ipsam non modo interdiu summa cum voluptate, vel in ipso armorum strepitu legeret, sed noctu etiam, ea pro ceruicali, tanquam suauioris somni conciliatrice vteretur: ex quo notat Victorius eum propterea à nonnullis φιλομηρον fuisse nuncupatū. Quanquam non leuis apud multos suspicio sit, cùm nullius antiqui scriptoris auctoritate sententiam hanc suam confirmet, *Cassandro* Macedoniæ Regi, vt Athæneus & Caristius contendunt, eiusmodi potius epithetum conuenire, quàm Alexandro. Sed facit omnino Dio Chrysostomus, vt non Oratione 11 perperam istud à Victorio dictum fuisse existimem; etenim vt illa prætermittam, quæ multis apud illum respondet Alexander, sciscitanti Patri Philippo, cur huic vni Poetæ incumbens, alios quamuis sapientes negligebat, certè vel hæc sola, quantà in Homerum Alexandri propensio fuerit satis declarant, *Homeri autem poesim solam video ingenuam esse, & magnificam, & vero regiam: cui animum aduertere decet eum virum, qui maximè quidem imperaturus sit omnibus, qui vbique sunt hominibus; sin minus, quomodo tamen non absurdum fuerit, quod Rex equo quidem nō nisi optimo vti velit, Poetarum autem, vel infimis adhærere quasi otioso illi esse liceat? hoc scias velim ò* Pater *me non solum* Poetam, *sed etiam aliud carmen, quam Homeri heroicum audientem dolore affici*; sed vtrilibet tādem istorum epithetum istud assignandum sit, parum equidem refert, postquam nihil impedit, quin similis esse potuerit amborum in hunc vatem affectus. Quibus cum eadem plane sentiebat Spartanorum Rex *Cleomedes*, dum Hesiodi Poema, valde conueniens esse dicebat rusticis hominibus, propter documenta quæ complectitur agriculturæ summopere necessaria; Homeri vero Iliadem nobilibus, ac strenuis, ob egregia fortissimorum Ducum exempla, quibus vndequaque referta est. *Philopoemen* vero Achæorum Dux, eiusdem Vatis opera legebat, vt audacior fieret, sicut Philosophorum libros, vt virtuosior, & Alexandri

Magni

Magni gesta, quæcunque ab historicis memoriæ commendata fuerant, vt in sua arte peritior euaderet; atque ita in diuersis auctoribus quæsiuit, quæ in vno solo se inuenturum desperabat. Sed non adeo morosus fuit *Scipio Africanus*, cui Cyri pædia, non tam ad historiæ fidem, quàm ad effigiem iusti imperatoris à Xenophonte expressa, omnes imperialium virtutum, ac laudum cumulos attulit; non secus atque Polybij scripta, frequenti lectione trita à *Marco Bruto*, famam eidem summi Imperatoris conciliauere. Sed quodnam exemplũ illustrius afferri posset, eo quod inter recentis memoriæ historicos, de *Selymo* Turcarum Principe narratur; cuius maiores cum auersum semper animum habuissent, ab annalium, rerumque per orbem gestarum lectione; primus ipse commentarios Cæsaris reddi Arabicè curauit, ac eius imitatione, breui magnam Asiæ minoris, & Africæ partem, imperio maiorum adiunxit. Atque vt ab exteris Principibus ad nostros transeamus, quid *Carolũ Quintum* Imperatorem ad tantã gloriam extulit, nisi frequens lectio historiarũ Thucydidis, & suscepta cum Ludouico eius nominis vndecimo Gallorum Rege, quem Philippus Cominæus tàm scitè ad viuum expressit æmulatio? quis denique *Alphonso Aragonio* Hispaniarum Regi sapientissimo, potentissimoque, facem tot in expeditiones prætulit, nisi Romanæ cõditor historiæ Liuius, quem vnũ sibi præ cæteris vnicè consulendũ elegerat? Ecce igitur quomodo istis in exemplum præeuntibus, reliqui Duces optimum aliquem, & qui vltimum suæ virtutis in hoc genere experimentum ediderit, sibi ad imitandum proponere debent, cuius non modo æmulatione stimulos concipiant, sed ductu atque indicatione, tanquam ab *Hodio*, vel *Hegemonio*, cæterisque vialibus Dijs designatum iter ingrediantur, quod ducit ad gloriam.

5. *Tum auctorum de re militari.* Enimuero priusquam eiusmodi libros euoluant, oportet eos sedulo legisse, quæ tum ab antiquis, cùm etiam à nuperis scriptoribus tradita sunt de militari disciplina, seu varijs rebus, quæ ad eius illustrationem non parum conducere possunt; & quorum in recensione, cùm potior sit eorum numerus, qui hoc aut superiori sæculo, in istud argumenti incubuerunt, quibusdam forsan videri posset, nos eorum laboribus facili negocio carere potuisse, nisi temporum iniuria perniciem antiquioribus cunctis intulisset, nũquam

quam

quam amplius ex tam acerbo, & luctuoso, reliquorum quoque in omni genere scientiæ voluminum naufragio, emersuris: sed ita mihi perpetuo bene sit, vt isti in errore grauissimo versantur: mutata siquidem tempora, diuersos mores intulerunt, variamque & penitus à Græcorum vel Romanorum consuetudine distinctam belli gerendi rationem. Vnde quemadmodum nunc maximè omnium ridiculus haberetur, qui neglectis fulminalibus machinis, arcium nostrarum propugnacula, subruere impacto ariete vellet, ita non minus peccaret, qui Heronem, vel Athenæum, qui de machinis scripserunt, sibi tantummodo consulendos arbitraretur, neglectis interim recentioribus, qui de his, quæ apud omnes sunt in vsu, pulcherrimos commentarios ædidere: omnibus ergo opus est, tam vetustis ob ipsorum præstantiam, & virtutem singularem, qua rebus etiam difficillimis lucem, ac splendorem attulerunt; quàm nouis ob rerum explicationem, quàm frustra ab alijs requiras, qui antequam illę, aut inuentæ, aut vsu receptæ forent vixere.

Atque vt illorum seriem ordine quam fieri potest commodiori proponam, illos primum recensebo qui hominum incuriâ, temporum lapsu, Barbarorum inuasionibus, Principum edictis, magnis recurrentibusque per ignem, aut eluuiones, orbis flagellis, cæterisque eiusmodi calamitatibus, perierunt, de quibus opportunior mihi locus erit copiosè dicendi, in *Barberino*, seu triplici dialogo de librorũ interitu: mox qui adhuc in Bibliothecis situ puluereque obsiti, ac velut sepulti delitescunt: deinde vetustiores omnes qui typorum beneficio in aspectum communemque omnium vtilitatem, quotidie producuntur, ac demum ex recentioribus eos, qui publicæ cõmendationis testimonio, cùm ob doctrinæ præstantiam, tum ob materiæ difficultatem, vel necessitatem istud consecuti sunt, vt à nobis reticeri in hoc censu, absque flagitio non possint. Sed priusquam huic operi me accingam non absurdum forsan erit, eas rationes in medium proferre, quas amicorum meorum nonnullis reddendas putaui, vehementer à me efflagitantibus, vt oblata tam commoda occasione de libris militaribus dicendi, *Bibliographiam polemicam* adornarem, quæ non secus ac *politica*, quam superioribus annis optimo meo, & lectissimo amico Domino Gaffarello dicatam, Bibliopola Venetijs

6. *Qui omnes recensentur.*

typis suis edendam curarunt, omnes scriptores polemicos ventilaret, excuteretque acri censurà adhibità, & prolato de singulorũ virtutibus ac vitijs, prout mihi conuenientius videretur, æquissimo iudicio; & sanè potuissem nõ difficulter in hoc consilium deuenire, si omnes libros de quibus mihi sermo instituendus est, vt politicos antea feci, lectione triuissem assidua; aut saltem Romæ, apud Illustrissimum Equitem Cassianum à Puteo, cuius honestà, & liberali propensione in literas, mirum quantus hic melioribus studijs honos, atque incrementum accedat, quique me, vt solet etiam cæteros, perbenignè, ac amanter complexus est, videre illos, atque euoluere in instructissima sua Bibliotheca potuissem. Verum quia præter paucos, qui mihi in istud opus incumbenti, ad manus fuerunt, cæteros omnes, aut tuburcinatim tantum, & magna festinatione percurri, aut titulorum modo tenus, vt nuperos ferme omnes cognitos habui: elucubrandumque mihi in hac Ciuitate Reatina hoc opus fuit, vbi non ita densè veterum literarum seges efflorescit, vt etiam si multum inquisitè, multumque sollicitè priuatorum omnium pluteos, & Bibliothecas excussi, quicquam tamen, quod operæ pretium esset, reperire in ea potuerim; idcirco maluià ferendo de cunctis iudicio temperare, quàm inscitià, aut temeritate mea, officere cuiusquam scriptis atque dignitati; satisque mihi visum est, Ludouice Comes, si candide hic, & bona fide tecum agam, cùm accuratè, & exquisitè vt opus quidem esset, non possim.

7. *Antiqui deperditi.* Quod igitur multi, ac propemodum infiniti scriptores, rem militarem, etiam tum cùm rudi, & incondito modo fieret, scriptis suis illustrare conati sint, equidem dubitari non potest, postquam Aelianus celeberrimus ille sophista, qui initio libri sui de aciebus instituendis, tot scriptores recenset, quorum in hac tradenda scientia non minimùm labor innotuerat, ita demum finem in illis facit, *sed vt omnes commemorem, quos videre ac legere contigit ineptum arbitror*, nempe quoniam, vt inquit Vegetius, libri 1. c. 8. *Lacedæmonij quidem, & Athenienses alijque Græcorum, in libros retulere complura quæ Tactica vocãtur*, atque, vt etiam libro secundo asserit, *idem fecere complures*. Vnde æstimari merito potest, quàm iniqua semper, & reluctante fortunà literati vsi sint, quorum monumenta sic intereunt in dies, obliteranturque, ne multorum qui-

quidem nomine seruato; vt Patricius cùm omni ope, & indu-
striâ in eorum disquisitionem, ac veluti detenebrationem incu-
buisset, quinquaginta tantũ inuenerit, ex antiquis illis, quorum ad
nos nomen peruenit, omniũ vero ferme scripta desiderãtur. Nam
si recte calculum pono cùm ex ipsis qui à Patricio recẽsetur, tum
vero ex alijs, quorum mẽtionem factam apud alios auctores fuisse,
animadeuerti, penitus interciderunt omnes hi sequentes *Thales*
Gnosius Poeta Rhapsodus, qui Pæana scripsit, & hoc tantum no-
mine laudatus fuit à Suida; *Tyrteus* elegiographus, & tibicen,
qui ab eodem auctore, fertur scripsisse libros de Republica, & ad-
monitiones versibus, & carminum classicorum libros quinque,
quorum fragmenta quædam, leguntur adhuc apud Stobæum, in
sermonibus de bello & de audacia; nec inutilia sunt ad eius co-
gnitionem, quæ de eo habet Franciscus Floridus in varijs. *Ana-*
charsis Scytha qui vt memoriæ à Laertio consignatum fuit, de his,
quæ Scytharum, atque Græcorum ad vitæ frugalitatem, & res
bellicas, legitima sunt, scripsit, versibus octingentis. *Democritus*
qui ab eodem Diogene, militaria, & armorum dimicationes ex-
plicasse dicitur; tum & nomine multum huic affinis *Damocritus*
quẽ Suidas refert, libros duos de aciebus bellicis scripsisse. *Clear-*
chus Solensis peripateticus apud Athenæum passim laudatus,
qui tot eius monumenta adducit in testimonij fidem, vt mi-
rum sit, in ipsis non reperiri tactica; quæ tamen Aelianus ab eo
scripta fuisse dicit. *Demetrius Phalereus* tanquam scriptor tacticus capite 1.
nominatur à Polybio, in fragmentis publicatis primùm latinè
tantum à Raphaele Cyllenio, & postea Græcè etiam à Casaubo- ex 16. libro
no. *Pyrrhus* Epirota, eiusque filius *Alexander*, & qui à consilio
ipsis erat *Cyneas*, laudati omnes fuere ab Aeliano, & si Alexan- epist. 25. lib. 9
drum excipias, etiam à Cicerone, his verbis ad Papyrium Pætum
scribente, *Pyrrhi te libros, ac Cyneæ video lectigasse*; & vero com-
mendantur insuper prioris scripta de aciebus instruendis, à Plu-
tarcho; & Aeliano teste Cyneas Aeneæ poliorcetica in compen-
dium redegit. *Euangelus* refertur quoque ab Aeliano inter πολεμι-
κοὺς scriptores eiusque Tactica, plurimi fecit dux insignis Philo-
pœmenes, qui vt ex Plutarcho habetur, inter aliorum scriptorũ
lectiones *in Euangeli tacticis maximum & indefessum studium po-*
nebat. Stoicus præterea *Possidonius* artem, vt inquit Aelianus, ta

ćticam ſcripſerat, quem auctorem, qui eundem fuiſſe arbitrabitur, cum eo quem Athenæus refert cum Scipione vixiſſe, & Snidas Polybij hiſtoriam libris LII. continuaſſe, is meo quidem iudicio, non errabit. *Stratocles*, *& Hermias* ambo de tactica Homeri ætate vſurpata, libros ſcripſerant, laudatos ab Aeliano; Quod idem poſtea *Frontinus* vir conſularis, feciſſe dicitur nō quidem in libris ſtratagematū, qui vulgo editi circumferūtur, abſque vllius imperatoris nomine, quod ipſis ab auctore præfixum fuerit,

cap.3.lib.2. rit,cùm tamen Vegetius dicat, Frontinū D. Traiano, *ob eiusmodi comprobatū induſtriam*: & ſanè quicumque vt inquit Steuuechius ipſius auctoris præfationē in Stratagemata vigilans legerit, fateatur oportet; alios à Frontino libros ſcriptos fuiſſe, quorum nunc vt multorum aliorum iacturà multamur. Sequntur in Aeliano *Pauſanias* de quo nihil hic habeo quod dicā, ſiue meà culpà, qui non eos auctores legi, à quibus laudatur, ſiue ipſius iniqua ſorte qui apud paucos admodum nomen obtinuit. Quemadmodum etiam contigit *Eupolemo*, *Brioni*, ſeu *Bitoni*, (niſi potius ille *Biton* fuerit cuius fragmēta quædam habentur edita) & *Harpocrationi*, ac *Iphicrati*, qui omnes referuntur ab Aeliano inter τακτικοὺς. Præterea deſideratur adhuc, opus illud magnum *Aeneæ* tactici, tantopere celebratum ab Aeliano, & Polybio, de ijs quæ ad imperatoriam artem pertinent; quandoquidem commentarius poliorceticus editus à Caſaubono, minima pars eſt operum celeberrimi ipſius auctoris, qui libros alios ſcripſerat de toleranda obſidione, de bellorum apparatibus, de re caſtrenſi, de rerum euentibus, & nonnullos ſimiles, quorū ne quidem tituli, in conuerſione illa temporum, quæ cuncta vel abſorbet, vel immutat, perennare potuerunt. Sic *Aelianus* idem fatum expertus eſt, in ijs quæ ſe dicturum promiſerat, de pugna nauali inſtituenda, cùm alioqui in

cap.2.tactici. libro edito, de terreſtri tantummodo diſſeruerit; & quid ni etiam Iulius Pollux, quem aliquid tacticum ſcripſiſſe, ſatis indicant ver-

cap.10. ba ex eius Onomaſtici libro primo *iam autem de hiſce nominibus non exactè, nec propriè loquor, nam hæc & tempore, & ſermone indigent longiore, cùm vobis tacticum, aut ſtrategicum librum componam cùm & de Pleſio, & tranſuerſo ob longo, & de inclinatione in frontem & caudam, & in ſcutum, & in haſtam, & de partibus, & ducibus, & motionibus, & operis ſingulatim cuncta explicabo*. Nec ſi quis hodie plu-

pluteos omnes Bibliothecarũ excutiat, propterea inueniet in illis Ἑρμόλυτον τακτικὸν quem citat Eustathius ad Iliadem ν, ille si quidem quibus in oris versetur nobis ignotũ est. Vt nusquam etiam apparent *Macri* militarium βιβλία δύο: *Tarruteni Paterni* βιβλία τέσσαρα; *Menandi* militarium βιβλία τέσσαρα; & *Pauli* liber singularis de pœnis militum, quorum omnium mentio habetur in indice Iurisconsultorum Pandectis Pisanis præfixo. Quin etiam perierunt libri *Philonis mechanici* de portubus faciendis, de armamentario quod fecerat in pyreo portu, de literis clam mittendis, & multi alij qui magnam affinitatem videntur habuisse, cùm Aeneæ iam enumeratis: & vbinam sunt *Heliodorus Periegetes*, laudatus Harpocrationi in voce νίκη; ac *Polemon* Straboni quoque, & libro 9.
Athenæo commendàtus, qui de Cecropia, seu Athenarum arce libro 11.
singulares libros ediderant? vbi *Theognidis* elegia, scripta in eorum gratiam, qui ex obsidione Syracusana euaserant? vbi *Antimachus*, *Menelaus Aegius*, & tot *scriptores* qui bellũ Thebanum; *tot* ab Athenæo, Aeliano, & Suida relati, qui Troianum, *tot* laudati à libro 3.
Iacobo Mazzonio in Apologia pro Dante, & Francisco Patricio capite 60.
in decadibus pœticis, qui quorundam Regum, aut Heroum facinora bellica decantarunt? cum nulla sit ratio, cur ipse Patricius *Homerum* potius quàm *Marsum*, aut *Charum*, quorum hic Oui- lib. de pont
dio teste Herculis, alter vero Amazonum vt inquit Martialis res eleg. vlt.
gestas carmine expressit, aliosque eiusmodi poetas, inter rei mili- libro 1.
taris scriptores recenseat. Sed vbi *trecenti historici* pugnæ vnius Maratoniæ? vbi *Simon Atheniensis* quem Suidas extollit, ob mirabilem librum quem ediderat de internoscendis equis, & de quo intelligendum existimo Clementem Alexandrinum, cùm inquit, *si quis Simoni studuerit fiet eques*? vbi *Sarmenes* qui primus teste lib.34.cap.8.
Plinio de equitatu scripsit? ac denique vbi architecti illi qui lib.16.cap.4.
quemadmodum postea Vitruuius fecit, multa etiam variæ machinationis bellicæ præcepta tradiderãt *Agatarchum* dico, *Demetrium*, *Anaxagoram*, *Ctesiphontem*, *Metagenem*, *Ichinum*, *Carpionem*, *Hermogenem*, *Argelium*, *&* *Satyrum*; horum certè omnium iactura, leuior forsan videri posset, ni & Latini ferme omnes eadẽ quoque tempestate abrepti fuissent. Nam præter tot volumina de *Iure Feciali*, quorum vix ad nos fama peruenit; prærer L. *Cinnij*, libros sex de re militari, quos citat Agellius, & *Cornelij Celsi* de

lib 1. cap. 8
libro 14.
parte 10. lib. 2. de re lter.

eadem re opus, cuius mẽtio facta reperitur à Vegetio, & Raphaele Volaterrano in Antropologia; ceciderunt quoque *Varronis*, *Plinij*, *Alimenti*, *Frontonis*, si tamen alius sit à Frontino, de quo supra ex occasione dicebamus, lucubrationes tacticæ; cecidit, & *Tullius* nam qui hodie sub eius nomine libellus circumfertur, eum Angelus Decembrius pertinaciter contendit, indignum esse tanti hominis grauitate, & eloquentià, *plenumque ineptijs, & præsentis æui vulgaritati, quàm veterum dignitati conuenire magis*, Nobisque carendum est *Augusti*, *Traiani*, *Hadrianique* constitutionibus; nam *Catonis Censorij* libros de re militari, de Tribunis militũ, de præda militibus diuidenda, quorum testimonijs frequenter vtuntur Seruius, Nonus, Agellius, Sextus Pompeius, & alij, quid attinet commemorare; quando nec videre eos aut reperire licet.

Manu scripti in Bibliothecis latentes: Græci Arabes, Latini, vulgares.
lib. 2. cap. 8.

8. Ab hoc vero luctuoso, & multum infelici naufragio, non horũ modo librorũ qui supra enumerati sunt, sed multorum quoque, quorum ne quidem nomina ad nos peruenerunt; supersunt hodie, & qua integri, qua magna parte mutili, diuulsique in partes, cum blattis ac tineis Bibliothecarum luctantur; *Daimaci* commentaria obsidionalia, quæ ex Creta Venetias aduecta, Magius se vidisse testatur in miscellaneis. *Dionysij Longini*, aut *Longiani* tactica multi laudant, & extare ferunt, sed vbi nam locorum, neminem hactenus vidi qui diceret. *Nicephori* Imperatoris de euentibus bellicis & excursione opera, seruantur in Eminentissimi Principis Francisci Barberini instructissima, & in inclyta Serenissimi vtriusque Bauariæ Ducis Bibliotheca, Viennæ Austriæ, & in Farnesiana, Vaticana, & Palatina, nec dubium est etiam quin Parisijs in Regia, & Mediolani in Ambrosiana, cui multum commodi atque decoris ex Pinelliana accessit; quamquam non æquè in illis omnibus, codices integri reperiantur, cùm Barberinus octo capita tantum contineat, Bauaricus quatuordecim, cum lacunis non paucis, & aliqui etiam viginti polliceantur. *Apollodori* poliorceticon optimus, vt existimo, omnium codex habetur in Bibliotheca Regia, vnde passim laudatur à doctissimis Rigaltio, & Casaubono; Vaticana etiam nonnullos suppeditat cum figuris; nec Pinelliana eo quondam auctore caruit, qui forsan nunc Mediolani certius inuenietur. Extat etiam in Christianissimi

Regis

Regis Bibliotheca liber eximius *Philonis Bisantini* cognomento *Mechanici*: in quo ex relatione Casauboni, de fabrica turrium, murorum, & aliarum munitionum primò agitur; deinde toleran-dæ obsidionis dantur præcepta; postremò tentandæ oppugnationis rationes docentur, quæ omnia continentur pariter in diuersibus codicibus Vaticanæ, cuius indicem polemicum ingratus omnino sim, ni me debere fatear, viro præcellentis, & accuratæ eruditionis famà, supra meum, aut cuiusquam alterius præconiũ notissimo Lucæ Holstenio; Cæterum qui de hoc Philone, cuius Hero Alexandrinus meminit, & quem annum circa, ab vrbe condita, sexcentesimum primũ, vixisse ferũt, plura scire volet, nec trita quidem ea, aut è vulgo scriptorum lecta; huic adeundus erit, & consulendus vir insignis literaturæ Leo Allatius, in Diatriba de Philonibus, quam velut appendicem primo volumini miscellaneorum suorum, Parisios edendam transmisit. *Athenæi* non illius quidem qui Deipnosophiston sermones, altero à salute humano generi restituta sæculo, collegit, sed mathematici cuiusdam antiquioris, fragmenta duo, græco sermone expressa, habentur apud Vitruuium sub finem operis de architectura: præter quæ circumferuntur etiam mechanica haud mediocri volumine, quod inter istius generis calamo exaratos codices, si mea non me fallit obseruatio, frequentissimum est, certè vidi illum Parisijs etiam in priuatorum museo, vidi Vrbini in prægrandi codice cum varijs auctoribus tacticis, quorum mihi tunc temporis nomina sigillatim inquirere, non vacabat; sed imperialis, Farnesiana, Pinelliana Vaticana; & vno verbo Bibliothecæ fermè omnes, quarum nomen inter literatos non obscurum est, hunc auctorem habent; vt si quis propterea eius edendi curam recipere in se vellet, non nisi feliciter laborem hunc sibi cessurum arbitrari possit. Imo *Epimachi* helepolis siue *capiurbs* quæ ex Athenæi magno opere videtur excerpta fuisse, in ijsdem Bibliothecis, & vaticana præsertim reperitur, Græca, necnon Latina quoque, quanquã posterior hæc non Epimacho alteriue auctori tribuitur. *Pappi, Bitonis, Ctesibij, Diadis* veteres quædã schediæ περὶ πολεμικῶν ὀργάνων, magno olim vsui fuerunt eruditissimo Turnebo, ad medicinam faciendam deploratis Vitruuij locis, ex libro vltimo, qui totus est de machinis bellicis, vt ipse libro secundo aduersariorum testatus est; sed Ri-

in notis ad Aeneam.

lib. 10. capitibus 18. & 20.

capite. 4.

galtius postea integras quorundam instrumentorum descriptione, ex melioribus eorundem auctorum fragmentis, ad Onosandri sui illustrationem protulit; vtinamque cætera eodem modo quæ ad Onosandrum minime pertinent, attulisset; ac *Bitonis*, præsertim opus ad Attalum de constructione bellicorum instrumentorum, & catapelticorum, non magno labore integrum edi posset, ex codicibus vaticanis, tum Regijs, & qui ex Pinelliana, Farnesiana alijsque Bibliothecis haberi non ita difficulter possunt. *Heronum* autem vt diuersa opera, sic non vna quoque nomenclatura fuit, nam alium inuenio *Alexandrinum* fuisse, & Ctesibij discipulum, qui eodem fermè tempore cum Philone Bisantino vixit; at eo ipso I*unior alter* fuit cognomento, *Mechanicus*, cuius meminit Heliodorus in opticis, videturque mihi eo tempore floruisse, quo primùm Agareni, qui & Saraceni dicuntur, Imperio Romano molesti esse cœperunt, vnde vt eorum conatibus, facilius obsisti posset, Hero noster, quādoquidem & ille christianus erat, librum suum de machinis bellicis edidit; sed præter hos, *tertium* inuenio, commendatum à Marino Neapolitano in vita Procli, qui mathematicus etiam fuit, quanquam vt ætate à duobus illis, sic religione, ab hoc vltimo potissimum diuersus; singuli vero cū pluscula opera mechanica ediderint, quæ nondum plane apud doctos constat, cuinam illorum tribuenda sint; non mihi tantum assumā, vt de ea lite pronunciare velim, sed Allatij mei diatribam opperiar, aut in Salmasij decretis, qui propediem illustratos antiquæ militiæ scriptores græcos editurus est, tanquā à quibus prouocare non licet acquiescam, multoque minus in M. SS. codices qui sub eorum nomine de varijs rebus mathematicis, & bellicis circumferuntur inquiram; cùm nulla sit bibliotheca paulo instructior, quæ non multa opera, sub eiusmodi Heronum nomine in pluteis asseruet, vt indices librorum percurrenti, nihil frequentius occurrat. I*ulij Affricani* opus magnum de Cestis nullibi gentium compareret, sed qui eius partem faciebant libri quintus, & sextus de bellico apparatu, cum Romæ in Vaticana, Palatina, Barberina, Farnesiana, tum Monacis Parisijs, atque alibi seruantur, bono vt literatorum omnium, sic eius auctoris fato, cui nisi ab obseruationibus quibusdam superstitiosis, non aliam possis notam inurere, magnus quippe vir fuit, & in varijs doctrinis, ac tem-

temporum præsertim ratione apprime versatus, quemadmodum ex eius chronico patet, absque quo fuisset, nec Eusebij forsan, nec Hieronymi, aut alterius scriptoris christiani quicquam, quod laudabile in eo scribēdi genere esset, haberetur. Sed præter opus illud de bellico apparatu, quod Casaubonus videtur quodammodo innuere, transcriptum fuisse ex libris Aeneæ Tactici scriptoris antiquissimi sanè, & probatissimi; quodque in Bauarica non duobus libris, sed capitibus LXXIX. distinguitur; Doctissimus Rigaltius aliud quoddā volumen, cui titulus est παρεκβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων siue *monita de ijs quæ faciēda sunt in ordinatione exercituum*, eidē etiam Iulio Africano attribuit, quod si ita est, gaudeo repertū tādem fuisse, nomen istius *Anonymi* scriptoris, qui sub eodem, aut parū diuerso titulo, & in Barberina, & in quibusdam alijs Italorum Bibliothecis latet inglorius. *Leonis Imperatoris* constitutiones quædam, & fragmenta etiam ex Naumachicis extant in Palatina, quæ Vaticanæ non ita pridem adiuncta fuit, sed non puto quicquam in illis diuersum esse, ab eiusdem Imperatoris tacticis, quæ Meursius in lucem protulit; nam, & in illis decima nona constitutio, tota de nauali prælio est. Quamobrem pluris nunc facienda sunt *Basilij patricij* Naumachica, quæ ex Regio & Palatino codice forsan integra proferri in lucem possent, nam Pinnellianus, mancus erat in fine. *Mauricij* strategicorum libri duodecim, passim quoque asseruantur in Bibliothecis, atque vt puto omnium integerrimi in Ambrosiana, cum varijs alijs auctoribus tacticis, qui quondam Vincentij Pinelli fuerunt; & Romæ in Vaticana, aut Altempsiana, ex optimo codice Perusino, quem difficile est scire in vtram vis translatus fuerit; nec dubito præterea eosdem Parisijs extare in Bibliotheca Regia, & Tholosæ in collectione eiusmodi auctorum militarium, quam habet penes se illius vrbis Archiepiscopus dominus à Sancto Armando, variorum, & optimæ notæ librorum conquisitione meritò celebratus. sed eiusdem Mauricij reperiuntur duo alia exemplaria Romæ in Eminentissimi, ac munificentissimi verèque librorū, & literarū literatorumque amantissimi Principis F. Barberini Bibliotheca, vnū quidē antiquissimo charactere exaratum, sed primo, & secundo libro mutilum; aliud vero minus probatæ scripturæ, sed integrum; vtrique vero adnectitur, nescio

in glossario.

ſcio an eiuſdem, aut alterius auctoris, de pedeſtri agmine tractatus viginti quatuor capitibus conſtans; & ibidem reperiuntur etiam duo alij *Anonymi* ſcriptores Græci, quorum primus eſt de oſidione, quomodo ſcilicet eam ſuſtinere imperator aut ſoluere debeat; qui vna cum præcedenti, reperitur etiam in Vaticana, atque alibi paſſim; *alter* vero excerpta ex varijs conſtitutionibus continet, qualis eſſe debeat copiarum præfectus, multaque habet curioſæ, & elegantis doctrinæ, ſua per capita diſtributæ. Vnde venit mihi ſœpius in mentem dubitare, vtrum hic idem cum *Anonymo* illo ſit, doctis omnibus notiſſimo, quẽ Rigaltius eundem forſan eſſe cum Iuliano arbitratus eſt; & cuius cùm LXIX. capita eſſe deberent, vndecim tantum priora cùm duodecimi parte, in Gallia reperiuntur, & Mediolani quidem in Ambroſiana octaui pars poſterior, cum tredecim alijs ſequentibus capitulis, vſque ad vigeſimum primum. Quin etiam cùm reſciuerim à Flaminio Catellano, Vrbini in publica Bibliotheca, librum eſſe cuiuſdam *Anonymi* Latinè redditum à Ioanne Sophiano, non minus adhuc animi pendeo, quid de illo tandem ſtatuendum ſit, maximè cum in indice librorum Beſſarionis, relatũ viderim *Nicolai* cuiuſdam *Sophiani* librum, eidem cardinali dicatum de rebus bellicis, qui forſan non erit à priori illo diuerſus; vnde cùm ex tot ambagibus expedire me facile non poſſim, neque etiam alios magis in illis inuoluam, frigida quadam, aut inani coniectura, quæ haud vnquam niſi ab ipſorum librorum inſpectione, fieri rectè poſſit. Porro his auctoribus, qui principum loco haberi poſſunt, adduntur à nonnullis *Theophili Philoſophi* de præſagitionibus bellicis ex cæleſtium thematum inſpectione, opus mutilum & imperfectum, ſaltem vt in codice vaticano habetur. *Anthemij* auctoris à Tzetze laudati, de admirabilibus machinis argumenta mathematica, quæ ex codicibus vaticano, & Altempſiano exſcribi nullo negotio poſſent, ſi ea non potius aliarum artium machinis quàm militaribus explicandis dicata forent. *Anomymus* ſœpiſſime à doctiſſimo Rigaltio laudatus περὶ καταςάσεως ἀπλίκτυ ideſt *de ordine & collocatione caſtrorum* ſiue tentoriorũ. *Nicephori Blemmidæ* libellus de officio imperatoris, quem ſe inter miſcellanea editurum recepit Leo Allatius. *Militaria* monita diuerſa abſque alio titulo,

Chil. de. 2. hiſto. 35.

vel

vel auctore, quibus nihil est in Bibliothecis frequentius: ac denique *Naumachica*, & *Strategica* varia, quæ velut Hippoliti mēbra huc illucque dispersa iacent, & Aesculapiū suum in Salmasio expectant, qui Græca hæc omnia, suis quæque auctoribus restituat, probet, excutiat, damnet, & obelo ac asterismo, prout illi omnium acutissimo censori videbitur, notet. Sequuntur vero eiusmodi codices græcos, *Arabici* quidam nuper ab eruditissimo Golio ex oriente in Ollandiam delati, scilicet *Heronis mechanici Barulcus* seu de trahendis oneribus libri tres, græce perditi, arabice superstites. *Ars sagittaria* metricè descripta, & commentarijs illustrata. *Abi Herten* de speculis comburentibus, de quorum vsu in bello, nobis postea dicendum erit, tractando de machinis mirabilibus. Et *Anonymus* de rebus bellicis, totaque Pyrothecnia. Atque hi sunt auctores, præcipuè apud criticos, & antiquæ literaturæ studiosos omnes, commendati; nam ex latinis paucos in Bibliothecis reperio, qui ætatem tulerint, quos non item priuatorū plutei, iam antea editos, varijsque correctionibus, & notis illustratos, typorum beneficio seruent; qui vero tanti non fuerunt, vt ab aliquo velut altones è colomna leuarentur, hi sunt *Anonymus* quidam peruetustus, & omnino non pœnitendæ lectionis de re nauali, quem doctrinæ & probitatis contestatæ medicus D. Ioannes Rhodius, mihi aliquando Pataui, vbi suauissimè cum illo, memini me longos consumere Soles, simul cum pluribus alijs MSS codicibus diligenter à se conquisitis ostēdit. *Leonardi Aretini* scriptoris minime inter plebeios habendi, Dialogi duo de militia & eius ortu, qui optime curati, & tractati extant Vrbini, in Bibliotheca quæ quondā ducum fuit, tū etiam in diuersis Vaticanæ codicibus. Reperiuntur quoque in eadem Vrbinatium Bibliotheca, fratris *Angeli Tertoni* dissertatio de rebus ad vtramuis terræ marisque militiam spectantibus; & tractatus de re bellica spirituali per comparationem tēporalis, editus à fratre *Bartholomæo* ordinis fratrum Heremitarum Sancti Augustini, & Episcopo Vrbinate, quem eundem esse puto cum eo, qui ex libris Sancti Augustini, opus singulari studio, secundum Alphabeti ordinem collegit, *mille loquium* Augustini vulgo appellatum; Porro liber eius de re bellica, reperitur etiam M S in Angelicà D. Augustini Bibliotheca, sed tertia parte mutilus, quæ est de bello nauali, tribus

autem

autem primis capitibus operis sui, comparationem illam militiæ spiritualis cum temporali, instituit, verum in reliquo opere de temporali tantum loquitur, eodem ferme modo quo de illa tractarunt Aegidius Romanus, & alij eiusdem sortis auctores editi. Istis nescio an recentiores adhuc sint *Marcellus Marchesius* Episcopus Signinus, qui de modo pugnandi cõtra Turcas præsertim, libros quinque composuit in Vaticana asseruatos. Et *Lampi Buragi* Strategicon aduersus eosdem populos, ad Nicolaũ Quintum, de quo auctore mentionem fieri video, in indice M.S. codicium Bessarionis Cardinalis. Sic etiam penes Eminentissimum tuum Patruũ liber ingens asseruatur, cuius compẽdium, paucis ab hinc annis, Luthetiæ patrio, eodemque sermone, & titulo, qui maioris illius operis erat, editum fuit *Roseti* scilicet seu *arboris bellicorum stratagematum*; est vero liber hic admodum vtilis, militiæ quæ in Galliâ sub Carolo V; & VI. ante ducẽtos annos per varias machinarum; & ordinum rationes obtinuit, ob oculos ponendæ. Quemadmodum ex *alio* qui penes eundẽ, absque auctoris nomine custoditur, equitum, & modus equitandi, qui tunc temporis in vsu erat, gallico veteri idiomate conscriptus haberi potest. Denique istis ominibus succenturiari debent *Blachas* quidam nobilis, & Poeta ex eorum clasſè, qui quondam in nostra Prouincia celebres fuerunt, si quidem vt in eius vita refert Michael Nostradamus, librum vulgari lingua scripsit, de modo belli rectè ad ministrandi, siue ex titulo quem ipsi auctor præfixit *la maniera de ben Guerreiar*. Itemque liber *Hieronimi Magij* de technis militaribus, quem à se compositum fuisse testatur; & alter quem de diuersarum machinarum, terrestrium perinde ac naualium ratione, additis etiam figuris, se aliquando editurum pollicitus fuerat Dominicus Cyllenius, in præfatione librorum suorum de vetere, & recentiore scientià militari: nec non commentarius *Angeli Monosini* ad titulum authenticorũ de armis; quem ipse in libro floris Italicæ linguæ vbi vocẽ νεῦρον explicat, & forsan etiam in dictionario suo, quod vulgo *de la Crusca* dicitur, factum à se, commemorat. Tum *Henrici* illius *Cornelij* qui malè post modum ob artes magicas audijt, Pyrotechnia, cuius frequenter in epistolis meminit; *Iulij Cæsaris Scaligeri* opus integrum de re equestri, quod sibi furto ablatum fuisse conqueritur. *Maximilanique Geizdorfleri*,

copiarum quas ex Germana Veneti conscribunt ductoris promptissimi, ars militaris recentior, per tabulas eo modo digesta, quo Ramus, & Zuingerus Philosophiæ, ac Vvecherus etiam medicinæ partes omnes per certas, & accuratas diuisiones complexi sunt. Et *Vincentij Marineri* Hispani Eclogæ militares quindecim, versibus Latinis conscriptæ, delitescẽtesque inter varias eius compositiones, quas nuper in programmate quodam edito recẽsuit, puto vt miraculum sui faciat, adeo sunt prægrandes, & numerosæ. Ac denique *Abra de Raconis* præfectus expensis subducendis, quæ mandante Francisco primo, centum maioribus tormentis fundendis in armamentario Parisino, & omnis generis suppellectile instruendis, destinatæ fuerant: hic si quidem omnium optimè, & magis etiam distinctè, quàm quisquam alius vnquam fecerit, rationem inijt rerum omnium, quæ maioribus illis machinis æreis, non modo flandis, sed instruendis omni apparatu necessario hominum, instrumentorumque, tam in campalibus, quàm obsidionalibus prælijs necessariæ sunt; ita vt si eius liber M. S. quem D. Renatus Moræus sua in instructissima Bibliotheca reperiri, nuperis ad me literis significauit, Solem aliquando liberiorem, typorum beneficio aspiciat, magna spes me habeat, non minimum inde ad Principes omnes, & tormẽtorum præfectos vtilitatis accessurum; quantum enim ex singulorum capitum indice consequi possum, præclara sunt omnino quæ in ipsis habet & vtinam publica quoque essent. Porro vt hactenus enumerati codices numerosi sint, si tamen addi posse ipsis infinitos dixerim, non equidem mentiar, sed Bibliothecas ad id veteres excutere oporteret, & cœnobiorum claustra, potentiorumque limina subire; tum etiam indices euoluere Memmianæ, Puteanorum, Barrocianæ, Peyrescianæ, Pinellianæ Bodleuianæ, & reliquarum eiusmodi Bibliothecarum, quæ exaratis calamo voluminibus; si cum alijs priuatorum conferantur, nullas potiores habent, ac ne pares quidem mea vtique sententià. At vero istud facere, hominis esset, aut in maxima hominum, & amicorum frequentia viuentis, aut liberè per Europam diuagantis, non eius qui in hoc amœnissimo secesu vallis Reatinæ, tanquam in hortis Orianeis sedet, vnde non possit exire suo modo, aut amicorum ope, consilijsque iuuari.

Typis

9. *Tum editi antiqui omnes.*

Typis autem demandati sunt, omniumque manibus teruntur quotidie Græci sequentes, *Homerus* & *Plato* si quidem illos vt antea dixi, Patricius scriptoribus de militia accenset: *Xenophontis* diuersa opera: *Aeneæ* quē multi sed perperā pro Cinea, ab Aeliano, & Cicerone, laudato habent, tactica seu de instruendis aciebus vna cū Polybio Casauboni vtraque lingua edita, & doctissimis notis illustrata ab eodē viro, de hoc antiquo scriptore, vt de multis alijs meritissimo. *Aeliani* etiā Tactica græcè primū quidē prodierūt Venetijs, curà Frāci sci Robortelli, & Gesneri, cū additis quibusdā fragmētis, vt puto, ex Leone, & Mauricio; ac postea latinè cum Vegetio Petri Scriuerij, & Godeschalci Steuuechij, sed tamen ex versione Theodori Gazæ, quæ prius, & ipsa edita fuerat Coloniæ; deinde excussa fuerunt Gallicè etiam cum Frontino, & Modesto lingua nostra vernacula explicatis; ac rursus cum Polybij compendio militiæ Romanæ, ex interpretatione Ludouici de Machault; demumque Græco latinè in editione Bataua Sixti Arcerij, qui notas suas adiecit vberes, varias, vno verbo optimas: rursusque eiusdem auctoris excerpta quædam de re militari veterum, & nominibus præfectorum habentur in illa farragine librorum, quæ accessit Lexico Græcolatino Tusani, editionis Venetæ anni MDLV. nam in Constantini, & Budæi posteriore, non item apparet; & varij etiam codices seruantur tum Græci, in Vaticana, & Vrbini, tum & Latini passim, ex quibus si quid adhuc nouà criticorum diligentià opus est, in eo auctore expoliendo, præstari ea ab ijs commodè possit. *Leonis Imperatoris* libri xx. prodierunt tandem Grecè Lugduni Batauorum, operà Ioannis Meursij, viri in Musarū studijs indefessi, qui notas adiecit cùm ante haberetur tantum latina interpræratio Ioannis Checi Londinensis, & Philippi Pigafetæ vulgaris Italica cum notis non prorsus contemnendis; omnes vero illæ constitutiones tacticæ, magna parte succum suum traxerunt, ex Onosandri Strategico, cuius tamen auctoris nomen, ingrato silentio, bellus ille homo semper obruit, itaut illius nullibi meminerit, nisi semel, cùm eius carpere vellet sententiam; dignumque illud insuper obseruatione mihi videtur, quod huius, & Mauricij Imperatoris plerumque eadem, aut parum diuersa sunt verba; vt quemadmodum Galenum ex Paulo, aut Aetio, sic non difficile sit alterum eius-

eiusmodi auctorum ex alio correctiorem facere. *Constantini* Porphyrogenetæ Tactica, primus ex Bibliotheca Palatina Meursius protulit, & Græcè tantum edidit vna cum alijs opusculis, latinè tamen redditis à Bonauentura Vulcanio, nempe de Thematibus, seu agminibus militaribus per Orientale Imperium distributis, & de administrando imperio, quę si quis accuratè legat, is non malè meo iudicio tempus collocasse videbitur. *Orbicij*, seu *Vrbicii* scriptiuncula ingeniosa sanè, & oppido vtilis, in qua docetur quomodo Romani Barbarorum equestres copias debellare secure possint, ex veteri primùm, ac minuto fragmento, quod etiam num reperitur in lexico gręco Tusani, olim edita, auctior demum prodijt ab eruditissimo Rigaltio, & melior adhuc reddi proculdubio posset, ex Ambrosiano codice, quem olim visum in Bibliotheca Pinelliana Francisco Pithæo fuisse, nullus dubito, cùm Ambrosianus hic ab ijsdem verbis incipiat, quæ Pithœus retulit apud Rigaltium, & alijs quam in exemplari edito finiatur. Verùm quid hic Orbicium dico auctorem fuisse eius ingeniosi commenti, cùm Salmasius ex antiquo epigrammate græco, quod primus ipse ex veteri memoria erutum protulit, luce meridiana clarius ostendat, Tactica hæc *Hadriani* imperatoris fuisse, non autem Orbicij, qui ea tantum cum diu latuissent, sub Anastasio tandem reperta, protulit, vt ex eodem epigrammate constat, quod hic propterea inferendum putaui, ex interpretatione latina Ioannis Argoli, Iuuenis in tantum laudandi, in quantum summa modestia, & felix ad omne munus literarium propensio, qua græcè iuxtà, ac latinè, & vincta solutaque oratione, multa quotidie cudit, & componit, intelligi in eo, atque laudari possunt; sic igitur ille non libero, sed græcis phrasibus, & pene verbis adstricto carmine

In Librum de re militari Orbicij ex-Consulis, erat vero liber opus Hadriani Cæsaris.

VTere Lector. Opus plenum me fortibus ausis,
Quod quondam Hadrianus mediis circumtulit armis,
Obliuiosa diu velarat inertia nocte;
Fortis Anasta sit sed deinde resurgere in æuo

Con-

Contigit ad lucem, vt rursus studio arma iuuarem.
Noui ego sanguinei Martis fera iura docere.
Noui etiam lecto veluti me perdere gentes
Hesperias potes, exitiales & Saracenos
Et genus implacidum, gaudensque iugalibus Vnnos
Atque fuga celeres saxosa per auia Isauros.
Omnia Anastasio sub Principe perficere est fas,
Quem mage Traiano rutilantem protulit ortus.

Heronis Ctesibij discipuli belopoeca siue teli factiua Bernardinus Baldus Vrbinas interpretatione, & notis, atque figuris illustrauit, maximo prorsus, sed non minus felicissimo labore. Sic *Polyæni* Rhetoris antiqui ex Macedonia, Stratagematum libros octo, vnus Casaubonus græcè & latinè publici iuris fecit; vt *Onosandri* Strategicum Rigaltius, in quo frustra prius desudarant Nicolaus saguntinus, & Ioachimus Camerarius vir alioqui non vulgariter eruditus; eundem vero commentarijs politicis illustrauit Ioannes à Cokier, & Franciscus Coccius, quem eundem esse cum Fabio Cotta Romano, multis adducor vt credam, Italis suis proprio idiomate legendum obtulit, quemadmodum etiam fecit Blasius Vigenenarius gallico. *Polybius* elegantissimæ suæ dissertationis de militia, & castrametatione Romanorũ plures interpretes habuit, ac inter alios Ianum Lascarim; commentatores vero tantum duos, nempe Iustum Lipsium, & Franciscum Patricium qui in hoc auctore prælusit, antequam de militaribus paralellis cogitaret; nec inutilis est *eiusdem auctoris* collatio armaturæ ordinisque, quo in instruendo exercitu, Romani atque Macedones vsi sunt, prout ille reperitur in fragmentis libri decimi octaui; licet enim breuis admodum sit, rem tamen de qua instituitur optimè adimpleuit. His denique auctoribus addendas pro coronide censeo, *CXLI. leges militares Rhodiorum*, quas cum naualibus, & georgicis editas, memini me apud clarissimos, & integerrimos fratres Puteanos, qui me pridem suà amicitià augendum, & cohonestandum censuerunt, non semel in eorum locupletissima Bibliotheca euoluisse. Inter Latinos autem primipilus esse solet *Flauius Vegetius Renatus*, licet in libris quinque de re militari, qui tanti ab omnibus fieri consueuerunt, nihil, vt inquit vir magnus, habeat meri, sed sui, ac superioris æui instituta plena

rumque confundat; nec vni Polybio, in ijs quæ de militia Romana breuissime scripsit, vlla ex parte sit conferendus: sed cuiusmodi tandem sit, magni tamen à nobis fieri debet, *propter mille annos*, quemadmodum Iuuenalis de Homero dixit; & legendus est præsertim ex recognitione Petri Scriuerij, cum notis, explicationibusque eruditissimis Godeschalci Steuuechij, & Francisci Modij, quò ille ornatior tibi videri, atque vtilior etiam esse possit; nam reliquæ editiones, quæ diuersæ fuerunt, huic collatæ sordent; etsi posterior hæc melior in quibusdā reddi possit, istud profecto sperandum est, ex duplici codice Peyresciano, vtroque vetustissimo, & notis eiusmodi in principio, & fine exornato, quæ suffragium ferre Volaterrano aduersus Scriuerium, pro dignitate illa *comitis Constantinopolitani*; & tempus quo auctor ille vixit, multum etiā Steuuechio incertum, determinare possint. Vegetij autem Epitomator *Modestus* adeo infeliciter hoc in munere versatus est, vt se nihil vnquam putidius vidisse Modius asseueret, quare nec admodum anxiè de illo inquirendum est. Porro istis ambobus accuratior censetur *Frontinus* in solertibus Ducum factis, & dictis, siue strategematum collectione, exarata dictione facili, & ordinatissima temporum serie, quanquam ab alijs scriptoribus nonnumquam discrepet in rerum gestarum narratione, dubium errore an consilio, & lutulentus aliquando fluat, si delicatiorum aures consulamus; quod vero se libros alios de militia conscripsisse, in præfatione strategematon, non obscurè subindicat, res est quam supra leuiter attigi, & quæ tam solidè à Vossio, & Steuuechio probata fuit, vt nihil hic ab ipsis diuersum sentiam. Extant prætera *Iulii Hygini* seu vt alijs placet *Hegeni*, quem cognomento Gromaticum vocant, liber de munitionibus castrorum vt legitur in catalogo M.SS. veterum Scipionis Tetti; & *Ruffi* leges militares; ac *Anonymi* cuiusdā liber de rebus bellicis, aut potius de nūmis, & machinis, scriptus ad Theodosium, qui libri omnes simul editi prodierunt, cū Vegetio editionis Batauæ, quā accurauit Petrus Scriuerius. Cæterum præter hos consulendi sunt etiam *Pollio Vitruuius*, eo maximè libro, quo de machinationibus antiquis disserit, hoc est vltimo totius operis; & *Iulius Pollux* capitibus decimo, & vndecimo libri primi; tum auctor *notitiæ vtriusque Imperii*, quem prius è cœnobijs protulit Gelenius, auxère vero, &

præfat. in no- ti ad veg.

de histor. latin.

ad Vegetium lib. 2. cap. 3.

locupletauere Pancirolus, & alij, quibusdam notis, & tractatibus varijs, ac inter alios anonymo illo de machinis, quem editum fuisse cum Vegetio Scriuerij, dictum est. Ac tandem, omnes illi qui de rebus ad bellum, aut pacem spectãtibus orationes habuerunt, vt *Themistius* Philosophus, & Rhetor, qui orationes duas scripsit ad Valentem Augustum, de ijs qui bello capti erant, clementer tractandis, & de pacis formandæ ratione, quæ sunt ordine quarta, & quinta, inter publicatas à Georgio Remo. *Maximus Tyrius* in dissertationibus contrarijs, vtrum milites, vel Agricolæ sint Reipublicæ vtiliores. *Dio Chrysostomus* oratione vigesima secunda de pace, & bello: *Isocrates* oratione de pace; *Andocides* in exhortatione pro pace cum Lacedemonijs facienda; *Lesbonactes* in sermone de bello Corinthiorum, & in alio ad Lacedemonios habito, vt rem fortiter contra Athenienses in bello gerant. Quibus omnibus accedunt Philologi scriptores antiqui *Stobeus*, & *Agellius*, qui multa passim de militia referunt; Necnon *Ammianus Marcellinus* miles Græcus sub Valente, & historicus, vel eo tantum nomine inter Tacticos numerandus, quod velut ex indice peculiari rerum militarium patet, quem Lindembrogius bene de hoc auctore meritus, sub eius finem adiunxit, multa quæ ad bellorum, & machinarum rationes spectant, non futili plerumque censurà, inter scribendum, vsurpata ab eo, atque explicata fuisse conspicuum est. Neque aliter iudicandum censeo de *Iuuenalis* satyra vltima, quæ tota est de militum priuilegijs, & præmijs
ib.1 par. 10. ad Gallum, quoniam etsi Angelus Decembrius, eam expungere è reliquarum numero, & Iuuenali subtrahere conetur; potior tamen est vnius Seruij auctoritas, qui ad illud Aeneid. 11. *si omnes vno ordine habetis Achiuos*, ita hanc Iuuenali vendicat, & asserit, *vno ordine*, inquit, *vno reatu, & est de antiqua tractum scientia: quia in ordine dicebantur causæ, propter multitudinem, vel tumultum festinantium, quum erat annus litium*, Iuuenalis

Expectandus erit qui lites inchoet annus.

Harpocrationis denique *Suidæ*, & *Isidori* Onomastica, ne reliquos enumerãdo, longior euadã in auctorũ censu, multũ huius antiquæ militiæ illustrationi cõferre possunt; Quemadmodũ etiam incredibile est qantũ ei ornamẽti accedat, ex ingenti illa *Columna marmorea*, quæ post bellũ Dacicum feliciter cũ Decebalo Rege confectũ,

Tra-

Traiano Imperatori à senatu dicata fuit, & etiam num hodie pedum CXL in altitudinem eminens, erecta conspicitur; cochlide intus, extra vero mirabili adeo artificio cælata, vt figuræ omnes tum summæ, tum imæ, magnitudinis eiusdẽ oculo videãtur; quare non possum quin eius ectypa, tabulis æneis graphice per Franciscũ Villamenã delineata, ita vt singulæ chartæ simul cõpaginatæ, volumen haud pœnitẽdum efficiant, inter libros reponam, qui ad istius generis doctrinam prorsus attinent; si quidem in his tabulis, quæ particulatim ad rerum gestarum veritatem, insculpta præseferunt antiqua ferme omnia Romanorum monumenta, ac bellica præsertim; vno quasi intuitu obseruari possunt, naues, pontes, turres, munitiones, pugnæ, castra, captiui, captiuorumque ac militum arma, vestes, totusque pugnatorum habitus, & quiquid vsquam in exercitibus Romanorum vsurpatum fuit.

Inter recentiores vero, quorum numerus est propemodum infinitus, alij eruditionem tantum consectati sunt, in explicanda militari veterum disciplina; alij vtilitatem etiam, ac vsum, in exponenda, & nouis consilijs, aut inuentis adornanda ea, cuius nunc more, institutoque, bella inter homines geruntur. Ac priores quidem vel militiam Gallis antiquioribus vsurpatam descripserunt, vt *Petrus Ramus* in libello de moribus veterum Gallorum; vel Germanis vt *Reinardus senior* Comes Solmensis; vel Græcis, quorum instituta militaria colligunt, & explicant. *Samuel Petitus* libro octauo legum Atticarum; *Nicolaus Cragius* libri tertij de Republica Lacedemoniorum tabula duodecima; & quarti, capite tertio *Meursius* libro de Cecropia seu arce Athenarum; *Kyriacus Stroza* in primo libro ex duobus, quos addidit octo politicorum ab Aristotele relictis; *Iacobus Faber* Stapulẽsis qui in Hecatomia, leges Socratis, & Platonis de militia retulit, & accuratissimus *Rigaltius*, cuius Glossarium tacticum, totum postea in suum transtulit *Meursius*. Vel denique Romanis, & hi rursus aut absolutè de ea tractarunt, aut comparatè ad eam quæ in præsentia apud nos obtinet, ita vt coniunctim de vtraque dicerent. Priori igitur modo videri possunt sermonem de militia Romanorum instituisse *Iustus Lipsius*, tam in quinque libris de militia Romana, quàm in totidem poliorceticon; *Franciscus Patritius* in expositione militiæ Romanæ, ex Polybio, Dionysio Halicar-

10.

Ac recontiores qui scripserunt de militia antiquorum in se tantummodo spectata.

nasseo, & T. Liuio Italorum idiomate proprio conscripta; *Ioannes Antonius Valtrinus* Societatis Iesu presbyter, septem libris de re militari veterum Romanorum, quos operæpretium sit diligenter euoluere. *Henricus Sauiles* Anglus, qui de se ipso istud Cornelij Galli vsurpare merito posset

Nec minor est nobis per pauca volumina famæ,
Quam quos nulla satis Bibliotheca capit.

est enim breuis, tersus, & accuratè doctus. *Albericus Gentilis* in erudito opere de militia Romana; *Petrus Ramus* enarrator militiæ Iulij Cæsaris, in libello huic tantam rei destinato; *Antonii Augustini*, & *Lælii Taurelli* epistolæ amæbeæ de militia ex casu, ad Iustiniani nouellam liij. & lxxxxvij. necnon *prioris* libellus alter de excusationibus ad Modestinum, vbi de militari ætate, magis quã per transennam disserit; *Petrus Abaunza* I. C. Hispanus, qui nuperrimè prælectiones philologicas edidit, ad titulum decimum quintum de sagittarijs; ex libro quinto decretalium; *Franciscus Contarenus* in cõmentario de militari stipendio Romanorũ, quem contra Lipsium scripsit, & pro mantissa adiecit libro suo de frumentaria largitione; *Sixti Arcerii* illustriũ aliquot præliorũ è veteribus descriptiones, cum acierum iconismis ære expressis, quãuis liber hic, nõ minus ad Grȩcos quã Romanos pertineat; *Iulius Cæsar Bulengerus* in Imperatore, & alibi passim; *Alfonsus Ciacconus* in historia vtriusque belli Dacici, ex simulachris quæ in columna Traiani Romæ visuntur, collecta; *Guillelmus Caulius* in libro Gallico de castra metatione, & disciplina militari Romana; *Gabriel Simeon* de tribus campi partibus; *Iulius Ferrettus* in antiquã illustrata & instaurata militia terrestri. *Robertus Valturius* qui Sigismundo Malatestæ Ariminensium principi, militaris disciplinȩ præcepta, è Grecorum, Latinorumque historijs præscripsit, explicatis etiam delineatisque rudiori picturà, veterum machinarũ artificijs; *Volaterranus* libro trigesimo Philologiæ; *Rosinus* antiquitatum Romanarum libro decimo, & ex consequenti, qui hunc auctorem varijs collectionibus auctiorem fecit *Dempsterus*; *Maphæus Vegius* eleganti opusculo; *Iacobus Pontanus* in posteriori parte tertij voluminis progymnasmatum; *Marius Grapaldus* libello notissimo de partibus ædium; *Iulius Barbaranus* in promptuario; *Leonardus Fortius* qui vulgari Græcorũ metro libellum de-

de militia edidit, variorum instrumentorum figuris adornatum, quæ omnino eadem visuntur in libro italico, cuius titulus est *Vallo, libro apartenente a Cauallieri*; vt difficile sit coniicere, vter ab alio fuerit descriptus, sed prioris tamen ob linguam, maior est apud Criticos auctoritas; vnde Rigaltio, & Meursio, frequenter laudatus inuenitur; *Cœlij Rhodigini* admirandæ non minus quàm antiquæ lectiones, plurimũ etiam huic negotio conducunt; vt *Ioachimi Camerarii* liber de disciplina equestri; *Petri Fabri* agonistica seu athletica; *Mercurialis* ars gymnastica; *Lipsij* saturnales sermones de gladiatioribus; ac denique *Alexander Neapolitanus* in genialibus; *Barnabas Brissonius* amplissimi senatus Parisiensis præses, libro quarto formularum, qui totus de militaribus est; *Iustus Rycquius* de Capitolio; & *Vvolfangus Lazius* qui ingenti illo volumine commentariorum Reipublicæ Romanæ, nihil aliud antiquius habuisse videtur, quam vt militiam Romanam explicaret, adeo totus in illa est, libris quarto, quinto, sexto, & tribus alijs sequentibus; sed audio præterea Claudium Salmasium campum hunc sibi repastinandum assumpsisse, in quo pro ea immensitare doctrinæ, qua disciplinas omnes illustrat, non dubito quin multa promere, ac velut ex adytis penitissimæ antiquitatis, & fauissis capitolinis eruere possit, quæ frustra hactenus ab alijs tentata, ab alijs ne tentata quidem fuerunt.

Comparatè vero de vtraque militia, tam recenti, quàm antiqua, primus qui benè ac eruditè scripserit, fuit *Patricius* in Paralellis, vnde, & hoc elogium tulit, à perquam idoneo iudice maximo Scaligero *Franciscus Patricius solus videtur digitum ad fontes intendisse, quem ad verbum alij qui hoc studium tractarunt quum sequantur, tamen eius nomen ne semel quidem memorarunt*. Sequutus est ipsum nouissimè *Hermanus Hugo* qui de militia equestri antiqua & noua opus edidit, non minus doctrinà varium, quàm stylo elegans, & figuris omnium quas viderim accuratissimè delineatis, exornatum; simile quid etiam conatus fuerat *Dominicus Cyllenius*, sed tam infra laudem constitit, in sordido puluere quorundam exemplorum, & apophthegmatum, quàm audacter modestiæ repagula perfregerat, vt magnificum operi suo titulum inscriberet; & idem quoque *auctor Florentinus politicæ damnatæ* sibi proposuisse videtur, cùm animum ad septem illos libros

II. *Tum de veteri, & noua inter se collatis.*

epist. 119. ad Casaub.

libros de arte militari conſcribendos appulit, quos poſtea latinè vertit, & edidit Ianus Morellius, vt Teutonicè Heroldus ab Hœchſteten. E noſtratibus vero Gallis quamuis diuerſi hanc Spartã ſibi excolendam ſumpſerint, videtur tamen illos omnes, longo poſt ſe interuallo reliquiſſe *Ludouicus Regius*, cùm in comparatione quam libro jx. de viciſſitudine rerum inſtituit, militiæ Romanæ cum moderna, tum vero potiſſimum in commentarijs ſuis ad libros politicos Ariſtotelis & Platonis, in quibus maxima ſedati & maturi iudicij ſignificatione, multa habet, aliter, quàm vulgus politicorum ſoleat, diſcuſſa in hanc rem, & variè ſubtiliterque examinata. Quid plura *Alexander Sardus*, & *Polydorus Virgilius*, dum rerum omnium inuentores diligenter conquirunt, eos quoque enumerant, à quibus in vtraque militia, noui aliquid excogitatum eſt, & mihi nunc venit in mentem quarundam tabularum excuſarum Antuerpiæ, in quibus noua arte, cum aquis regalibus, & acerrimis, lineas in ære ducendi, expreſſa conſpiciuntur arma cuiuſuis generis, trophæa, & exuuiæ, ornamentaque arcium & templorum bellica, quæ idcirco titulum operi fecerunt *Panoplia* ſeu *Armamentarij*, & mirificè animum reficiunt, oblectantque, iucundiſſimà illa tot armorum, inſtrumentorumque, & machinarum, cùm veterum, tum nouarum varietate. Sed plura etiam in hanc rem habent *Aegidius Cardinalis Columna* parte vltima operis de Regimine Principum; *Ramus* in prooemio mathematico; *Gregorius Tholoſanus*, toto vndecimo libro Reipublicæ, qui eſt de militari cura, & libro vigeſimo quinto ſintaxeos admirabilis; *Adamus Contzen* libro decimo politicorum; *Antonius Zara* membro decimo quinto ſectionis ſecũdæ, anatomiæ ingeniorum M. A. *Petilius* I. C. Neapolitanus, exarchiæ, ſiue de exteriori principis munere libro nono, atque hi tres poſtremi ſcriptores, omnia complexi ſunt, quæ de bello, Duce, & milite, ex florilegijs, & locis communibus variorum autorum dici poſſunt, tam copioſè, vt ſi quis ἀκρίβειαν in illis deſideret, ſaltem laborem, & doctrinæ communis argumenta varia non poſſit. In eodem præterea argumento verſatus eſt *Carolus Scribanius* in Chriſtiano politico, ſed ſuo more, id eſt ſtylo eleganti, terſo, acuto, & micante inter acumina ſenſuum, & floſculos ſentẽtiarum, quas interdum etiam ex ſuo penu depromit: quemadmodum *Lipſius* ſemper ex alieno; ſed breuiori

uiori tamen flexu dictionis, & amœnitate maiori, quã rem per se molestam & difficilem expoliuit in doctrina ciuili. *Hugo Sempilius* multa strictim delibat in libris secundo, & quinto de mathematicis disciplinis, vbi catalogum addit, auctorum qui de militari arte scripserunt, sed tam confusè, neglienterque concinnatum, vt eo non magis lector iuuari possit, quàm si editus nunquam fuisset. Audioque virum solidè eruditum *Ioannem Baptistam* Donium, in magno opere suo philologico, cui à rerum varietate pandectarum nomen esse voluit, titulum de militia fecisse, in quo multa eruuntur de nouo vocabula, multa quæ in vsu erant, ad incudem reuocantur, & explicantur suo ac doctiorum modo. Sed hi omnes ex ingenio locuti sunt; ab experientia vero librum recens editum vidi, qui cæteris omnibus facilè obstruat, nempe imaginem perfecti Ducis, expressam ex Iulij Cæsaris commentarijs, à fortissimo, & sapientissimo Duce *Errico Roano*, qui nunc in Tellina valle sub Christianissimo Rege castrorum præfectus, idem omnino facit quod quondam in Alpibus Taurinis *Guillelmus Bellaius* *Langæus* eodem munere defungens, fecerat, editis etiam tribus libris de re militari, quos postea Mambrinus Roseus Italicà, & omnes ferme populi, suà linguà reddiderunt, ob summam eiusmodi librorum, qui ab expertis, & celeberrimis nostrà, & patrum memorià Ducibus, compositi fuerunt, vtilitatem; & à qua istud etiam honoris, & præmij retulerunt, vt merito beatissimi existimentur; si quidẽ rectè dicebat Plinius Iunior *beatos puto, quibus deorum munere datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda, beatissimos vero quibus vtrumque.* lib. 6. epist. 16 Porro istis omnibus magis, vt opinor, ad recentis militiæ placita deflectunt, R*uggerius de* L*oria*, qui de vera arte militari ex Cæsare disseruit; I*mperialis* C*inussus* de disciplina militari antiqua, & noua; & A*chilles* T*arduccius*, qui vt priores illi hetrusco sermone de machinis, & aciei, castrorumque dispositione commentarios aliquot publicauit.

12. *Ac demum de nostra & eius partibus singulis eo ordine dispositi quẽ nos in hoc syntagmate obseruauimus*

Verum cum ab istis deueniẽdum mihi sit ad innumeros ferme alios, qui de posteriore hac, & noua militia dixerunt, absque vlla antiquioris consideratione, nisi quantum ea opus est, vt quomodo recens à priori illa dependeat, nõ ignoretur; videor mihi nulla eos cõmodiori via, aut ordine referre posse, quàm ab ijs incipiẽdo, qui vniuersam artem scriptis suis absoluerũt, vt mox per alios

qui nonnullas eius partes sigillatim attigerunt, eo ordine sequar quo,& in hoc syntagmate conficiendo, nobis vtendum esse duximus. In eorum igitur classe,qui generatim de militia disseruerunt plus doctrinà academicà, quàm rerum experientià commendantur *Gasparis Facii, Rictheri,& Montacuti* axiomata militaria. Discursus Italici de bellorum ratione *Aeneæ Seruellini*, *Francisci Fiamelli, Hieronymi* Frachettæ,*Fabij Fretzæ,& Antonij Ciccarelli*. *Ioannis Heroldi*,Acropolitæ stratagematum siue militaris solertiæ chiliades tres: *Anselmi Strechelii* enchiridion stratagematicon. *Belissarius Aquiuiuus* Neritinorũ Dux, & *Iacobus* Comes puriliarũ, qui auito excussi imperio, cùm se factis probare non possent militaris disciplinæ peritos,istud calamo saltem ostendere voluerunt. *Cornazani* Poetæ Hetrusci versus,qui vtiliores sunt linguæ vetustioris Italicæ,quã militiæ studiosis:*Ioannes Carnutensis* de re militari:*Thomas Filiarchus* de bello: *Laurus Gorgierius*;& *Hanapius* de victorijsdiuersorũ;*Nicolaus Vernuleius* de bello feliciter gerendo: *Hieremias Paduanus*;*Adamus Iunghãs* omnes,vt mea fert opinio, aut declamatores sunt,aut eiusmodi,vt rerum summã in bello nõ faciãt.*Eliæ Reusneri* stratagematographia,siue thesaurus bellicus, multũ habet eruditæ lectionis, quemadmodũ etiam *Ranzouii* cõmentarius bellicus,qui vt à copiarum Duce factus,dignus quidem est, qui à præfectis, & Imperatoribus legatur, non secus ac *Nuæi* militis optimi, sed non æque Catholici,discursus militares; & quicunque alij non tam ab eruditis, quam multo bellorum vsu probatis hominibus elaborati fuerunt. Qua ratione pro optimis habentur. *Bernardini Mendozzæ* conscripta hispanò sermone, ac postea etiam italico,militaris artis,tam maritimæ, quàm terrestris institutio; *Ioannis Iacobi Valhausij*;*Bernardini Escalantes*, & *Flaminii à Cruce* opera omnia;Francisci Mariæ Ducis Vrbinatis discursus militares; fratris *Lelij Brancacii* equitis Hierosolymitani, & *Antonii Petrieræ* Cirnei,munera & officia militaria;*Praissæci*, *Laprugnei Corbosoni* scriptorum nostratium, & *Francisci Ferretti* Anconitani, introductiones dilucidæ in artem militarẽ;*Fausti à Busalo*, & *Matthei Baccellini* cùm discursus, tum aphorismi de varijs rebus,quæ necessariæ sunt exercitui conscribendo, ducendoque, & aciei formandæ, ac expugnandis arcibus, aut propugnandis; ac demum *Matthæi Sauorgnani* Comitis Belgradensis,

ſis, vtriuſque militiæ quæ terrà marique geritur ars perfecta; & *Bartholomæi Pelliciarii* monita bellica; hæc enim opera non otioſorum commentis, aut literatorum meditationibus ſimilia ſunt, ſed veram rationem continent, eius quod in militia, iſtis temporibus, rectius & frequentius vſurpatur. Quod non item aſſerere poſſum de curſu bellico *Petri Mariæ Contareni*; de diſciplina militari *Franciſci Valdes Hiſpani, Georgii Viuiani Galli, Leonardi Fronſbergii, & Lazari Schuuendi*, Germanorum, *Hieronymi Ruſcelli* Itali, & *Martini Egniluz*; aut de technis, & erroribus, euentibuſque bellorum diuerſis *Bernardini Roccæ* Placentini; cùm nec libros eiuſmodi viderim, nec qui eos ſcripſerunt, tanti vnquam ab alijs fieri meminerim, vt referri merito inter optimos debeant. Atque hi ſunt Auctores, quos noui vniuerſam militarem diſciplinam ſcriptis ſuis pertractaſſe; ſequuntur modo alij, quibus ſatis fuit partem aliquam eius illuſtrare, cùm reliquas forſan æque facilè non poſſent; inter quos, primus locus iure debetur *Friderici Vuernſtreri* libello Germanico de belli malis; eiuſque ſententiæ euerſori *Thomæ Lineo Ruſcio*, qui belli ſimul, & militiæ encomium contexuit, editum in vaſta illa collectione diuerſorum auctorum, qui materias infames, ſiue quis mauult dicere cum Agellio *inopinabiles*, aut cum Græcis ἀδόξους καὶ ἀτόπους ὑποθέσεις ingenij expergefaciendi gratià, laudandas ſuſceperunt: hiſque Comites eſſe poſſunt *Ioannes Baptiſta Pacianus*, *Scipio à Trigona*, *Franciſcus Serdonatus*; *Hieronymus Vrea*, & *Chaſſaneus*, qui præcellentiæ, & honori militum, breuibus quibuſdam, ſed argutis libellis patrocinati ſunt; tum *Auguſtinus Niphus*, *Ioannes Lauterbachius*, & *Alexander Taſſonus* qui tantà facundià perorarunt pro militibus in literatos, vt, *Ioannes Baptiſta Grinæus* haud iniurià ſub paradoxi titulo libellum euulgarit, in quo horũ eleuare conatus eſt ſententiam. Nec ab illis etiam ſeiungi debẽt auctores qui de militum, & equitum priuilegiis conſuli à Iuriſperitis ſolent, quales ſunt *Matthæus Burnius*; *Claudius Cotteraius*; *Marcus Mantua Benauidius*; *Signorellus Omodeus*; *Chriſtophorus Lanfranchinus*, *Petrus Calefatus* & id genus alij. Secundum vero locum ſibi hac ſerie poſtulant *Ioannes Alphonſus* Florentinus, itemque *Dominicus Mora* Bononienſis; & *Ioannes Altonus* de milite; *Antonius Ruldanus*, & *Franciſcus Scaphorus* de electione militum; *Simon Vallambertus*

de

de eorundem fortitudine & indnstria; *Ioannis Surgeni*, & *Bartholomei* Pelliciari informatio Tyrocinij militaris; *Franciscus Scaphorus* de exercitijs, & *Franciscus Fiamellus*, de militum interrogationibus. Tum Petrus Montius Mediolanensis, *Alexander Brassicanus*, Camillus Agrippa, *Saluator Faber*, *Bonauentura Pistophilus* *Iacobus Geynus*, *Ioachimus Maior*, *Achilles Marozzus*, *Iacobus Grassus*, *& Gerardus Thibautius*, qui omnes oplomachiæ, seu diuersorum armorum, vt Sarissæ, gladij, secu. is Helueticæ vulgo hallebardæ, & fistularum chalybearum minorum, tractationis modum, artemque docuerunt. Quanquam Montius, & Sardus vnà cum *Marco Antonio Pagano* Neapolitano, plus eruditionis, & grauitatis afferunt, nec figuras habent, quibus cæteri ferme omnes rem melius ob oculos poni arbitrati sunt: vnde Gerardus Thibautius tot, exquisite delineatas, in suum prægrande volumen coniecit, vt nō tam ab vsu, quem ex eo tyrones percipere possint, quàm à voluptate, & insolita tabularum magnitudine, atque elegantia commendari debeat. Hisque annumerandus est Rogerius *Ascanus* Anglus, qui patrio sermone librum de arte sagittandi conscripsit, quem nisi, prout nunc sunt tempora, fistulæ chalybeæ, balistarum loco successissent, reliquis omnibus præferre nō dubitarem, Philippi Cominei sententiam in hoc sequutus, quæ
lib. 1. Histor. talis est, *meo quidem iudicio, quum est dimicandum, nullum genus militum præstat sagittarij s*. Scripserat idem *Pistophilus* torneamentorum, & hastiludiorum praxim, quam nondum mihi videre contigit, sed quantum ex eius ophomachia conijcere possum, non is est, qui iaculum extra metam expediat. In equestris vero militiæ disciplina, quatuor seu duces seu tribuni communiter proponuntur, quorum de ea re lucubrationes tanquam absolutissimæ, omnium sibi calculos & approbationem conciliarunt: scilicet *Georgius Basta*, qui summus mandatorum curator in Belgico Regis exercitu, & Cæsarianarum deinde copiarum ductor summo cum imperio fuit; *Ludouicus Melzus* pro Magistro equitum præfectus, milles gallicis Belgicisque armis exercitatus; *Flaminius à Cruce*, quadraginta stipendiorum veteranus eques, insubrum nobilitate clarus; & Ioannes Iacobus *V valhausius* miles item exploratæ virtutis & experientiæ, nec inter postremos scriptores habendus: qui quidem omnes, ijs laudibus dignissimi videntur, quas

quas elegãs ſcriptor *Ioannes Geneſius Sepulueda* in militiam equeſtrem cõtulit, editis tribus de eius honeſtate dialogis. At enim ne miles hac armorum ſcientià probè informatus, chriſtianè quod primùm quærendum eſt, vti ea in exercitu neſciat, iſtud in primis curare debet, ne ab humanitate, & pietate tranſuerſus agatur; ad idque conſultores vocare, *Ferrandi Diaconi* paræneticum de officio chriſtiani ducis; *Dionyſium Carthuſianum* de vita militari; *Thomam Boſium* Eugubinum de robore bellico; *Antonij Poſſeuini* militem, & *Emundi Augerij* Pædagogum armorum; *Franciſci Panigarolæ* clypæum, & *Petri Bacherij* ſpeculum militis chriſtiani, ac demum Bellatorem chriſtanum P. *Mathæi Bembi*; quorum omnium lectione, vt nihil de fortitudine, & audacia decreſcet, tum vero pietas maximopere confirmabitur, & plurimum ad omnem honeſtæ vitæ rationem accedet momenti. Tyronis inſtitutioni, proxima eſt quæ de Imperatore ſuſcipitur, cuius ideam *Petrus Lagnierius* ex Cicerone expreſſit; proprio vero Marte eundem virtutibus moralibus exornauit *Bartholomæus Cæpola*; & militaribus inſtruxerunt *Hieronymus Garrimbertus*, *Aſcanius Centorius*, *Fabricius Burlæus*, *Antonij* duo *Serninus*, & *Brucciolus*; ac omnium optime *Georgius Baſta*, cuius poſtea librum de caſtrorum Præfecto in perbreuem ſummam contraxit *Hieronymus Sirtulus*: Exemplis vero idem facere tentarunt *Ioannes Boterus*, in vitis quorumdam recentium Imperatorum à ſe collectis; *Ioſephus Gratianus* in orationie de laudibus militaribus Dominici Cardinalis Capranicenſis; *Paulus Iouius*, *Vbertus Foglieta*, *Iulius Roſcius* in elogijs militaribus; & qui doctè, eleganterque quæſiuerunt, quiſnam antiquorum ducum cæteris præferendus eſſet, vt *Franciſcus Bocchius* prolixo diſcurſu italico, & alter *Franciſcus Floridus* tribus libris de Caij Iulij Cæſaris præſtantia, in publicum euulgatis: cùm non deſint infiniti alij, qui ex occaſione tractandi de varijs rebus, eandem quoque veluti per tranſennam attigerint, vt *Canonerius*, *Michael Montanus*, & cæteri qui iam antea à me enumerati ſunt. Sequebantur militaris ſcientiæ eius, quæ in Imperatore deſideratur, adiumenta duo, eloquentia ſcilicet, cui non minimum inſeruire poſſunt *Conciones militares* collectæ primum à *Remigio Florentino*, moxque iterum editæ à *Sanſouino*, & *Belleforeſto* noſtro; ac *Martini Leumi* peculiaris diſſertatio de

elo-

eloquentia Imperatoris: & Mathematicæ, præsertim quæ ad machinas, architecturam, & instruendæ ac ordinandæ aciei scientiã, quæ propria Tacticorum est spectant; Atque vt de singulis illis partibus separatim dicam, de machinis primùm omnis generis scripserunt *Franciscus Fanantius*, *Iacobus Bessonus* Gallus, *Branca* Venetus; *Salomon de Caux*. *Nicolaus Tartalea*, *Faustus Venantius*, & qui magnitudine libri, nescio an item vtilitate, reliquos superauit *Augustinus Ramelius*; quibus addendi sunt *Bonaiuti Lorini* liber quintus, qui ferme totus est de manganaria; & *Petri Bertii* digestum nouum de aggeribus, & pontibus hactenus ad mare extructis, historica varietate lectu non indignum. In specie vero de Bombardis, & muralibus tormentis, tota quæ Pyrotechniæ ratione, optimè si qui alij scriptores, & ex arte tractarunt *Didacus Vfanus* Bruxellis primum euulgatus, ac etiam postea Londini Anglicè redditus, multis partibus auctior; *Alexãder Capobiancus*, *Ludouicus Colladus*; *Ioannes Aspier* cognomento *Anzelettus*; *Nicolaus Tartalea*, *Eugenius Gentilinus*, *Ioachimus Brechiel*, *Gabriel Busca*, Daniel *Dauelourt* Scotus; & præclaris rationibus, ac inuentis, magnum in hac re operæpretium fecerunt *Riualtus à Flurenza* nobilis Gallus, & *Vannocius Biringuccius* Senensis, in quorum libris nihil plebeium offendas, nihil quod posteritatis memoriam promereri nõ debeat; quemadmodũ etiam in Apologo *Pandulphi Collenucii* de ratione impetus Bombardarum, & in epistola *Ioannis Langii* de pulueris nitrati legitima temperatione. Præter quos extitit quidam *Iulianus Bossius* Romanus, qui hisce postremis annis, Heroinæ sapientissimæ, ac fortissimæ Isabellæ Claræ Eugeniæ Hispaniarum infanti, libellum obtulerat, de modo crassioris illius tubi manualis, quod vulgo Musquetum dicunt, ita præparandi, vt non modo longius solito glandes impelleret, sed semel atque iterum explodi posset, ad emittentis arbitrium, & solius linguIæ attractu, ita vt puluerem è laguncula rursus in fistulam emetiri, & radio cogere, & foculum instruere, vncumque siue canem illum vere Cerbereum inflectere, non vltra necesse sit: sed conatus hic irritus, vt existimo, cessit, & ouum fuit sub uentaneum; saltem nihil hactenus visum est, quod promissorem hunc, aliquid tanto hiatu dignum præstitisse ostendat. Architecturæ militaris quia maior est quam ciuilis, & vrbanæ difficultas, sicut maior est hominum

minum in nocendo quàm in iuuando industria, ea propter multorum hæc, ingenia diutissimè torsit, vt propugnandarum vrbium optimam quandam rationem excogitarent; quemadmodum ferme primus, ab vsurpatis in muros antiquæ structuræ fulminabilibus pilis, facere aggressus est *Albertus Durerus*, qui vt cælo, & calamo valuit, sic vtroque condendarum, & muniendarum arcium varios modos expressit. Hunc vero sequuti sunt *Hieronymus Magius*, & *Iacobus Castriotus* coniunctim editi Venetijs, *Hieronymus* item *Cataneus*, *Carolus Tettus*, *Antonius Lupicinus*, *Iacobus Lauterus*, *Franciscus de Marchijs*, *Baptista à Valle* venafranus, *Iacobus Perettus*, *Aurelius Pasinus*, *Franciscus Trellius*, *Iacobus Acontius*, *Ioannes Baptista Zanesius*, *Galassus Aloysius*, & *Ioannes Baptista Zanchius*; quorum omnium gloriæ & industriæ plurimum obstruunt recentiores multi, vt *Eques Tensinus*, *Ioannes Euerardus* Barroduceus, *Samuel Maroloisius*, *Paulus Vvredemanus*, *Petrus Sardus*, *Ioannes Scalanus*, qui propugnaculorum figuras tantum exhibuit, nulla addita explicatione; *Gabriel Busca* Mediolanensis, *Claudius Flamend*, *Alexander Baro Grotius* Neouallius; & qui præsertim ab expertis laudantur *Adrianus Metius*, *Bartholomæus Pitiscus*, *Simeon Steuinus*, *Ioannes Baptista Porta*, *Bonaiutus Lorinus* nobilis Florentinus, & omnium nunc acceptissimus *Antonius de Villa* nobilis Gallus, cuius industriam non semel experta est Respublica Veneta, & etiam nunc eà, nisi patriæ suam operam commodare in his motibus maluerit, vtitur felicissime. Horum vero consectanei sunt *Laurentius Manorbius*, ac *Paulus Florianus*, tum & *Philippus Merlanus* qui vrbes obsidione cingendi, aut obsessas propugnandi, conuenientem his temporibus rationem tradiderunt; Ac demum, qui rationibus in vtramque partem adductis, quotidie ventilant, num præstet vrbes vallo propugnaculisque munire, aut loca nulla esse, alio quam militum obiectu, firmoque pectore tuta, ab hostium inuasione; cuiusmodi questione, cùm nulla frequentior inter politicorum disceptationes, variosque discursus occurrat, memini tamen quorũdam aliorum, vt *Elioni Trimundi*, *Conradi Theodorici*, & *Henrici Ranzouij* qui non malè operam à se impendi duxerunt, si hanc rursum peculiaribus libellis excuterent. Vltimum denique quod à mathematicis dependet, est aciei in suas partes, & harũ in manipulos, &

iuga ordinandæ, ac ſeriatim inſtruendæ modus; nam ſiuè tota acies in duo cornua diſtribuatur vt Turcarum mos eſt; ſiue in trigonum quem cuneũ, aut caput porcinum vocant Ammianus, &
libro 11. Vegetius, ſit mutanda, vt ſolebant Hiſpani apud Liuium; ſiue in globum, tum in forficem, ſiue in ſerram ſit inſtructa; ſeu quod leuioris eſt operæ, certum ſpatium in acie, inter ſingulos homines in longum, aut in latum inter ſingulos ordines cuſtodiendum ſit; totum hoc vnius Geometriæ, cui etiam arithmetica plurimum
lib.3.cap.34. inſeruit, miniſterium eſt. Et ſanè cùm *acies* vt inquit Vegetius, *in publica pugna ſi ſapienter diſponatur, plurimum iuuet; ſi imperitè, quamuis optimi bellatores ſint mala ordinatione frangantur;* multaſque, ac inſignes Alexandri, & aliorum victorias, huic peritæ militum ordinationi, acceptas ferri debere, tam certum
libro 4. ſit ex Quinto Curtio, & Polybio, quàm quod certiſſimum
libro 2. eſſe poteſt; hinc eſt quod dux & tribuni quoties illis ab actione vacat, eorum libros euoluere non perfunctoriè debeant, qui de inſtruẽdis aciebus præcepta tradidere, quales ſunt *Fabius Gallus*, *Angelus Aſinitus*, *Franciſcus Fiammellus*, Ioannes *Mathæus Cigogna*, *Camillus* Agrippa, *Zaccharias* Legnerus, qui ſolummodo de triangulari acie ſcripſit; *Cæſar Aeuolus* à quo quindecim præliorum diſpoſitiones exponuntur, omnes numeris, & menſuris arithmeticis, ac geometricis delineatæ; *Franciſcus Piccininus Spadinus*, qui arithmeticas tabulas in ordinem digeſſit, quarum beneficio viginti millia ſariſſariorum, in minora agmina diſtribui, & partiri facillime debent; ac demum *Marſilius Turlius*, & *Petrus Maria Contarenus*, qui modum edocuerunt, quo minores copiæ tueri ſe, non modo aduerſus maiores, ſed & illas etiam fundere ac profligare poſſint. Hos vero auctores qui de ſcientia & viribus imperatoris tractarunt, excipiunt alij qui res ad conſilia bellorumque cauſas, & leges, ac certas quaſdam obſeruationes pertinent, ſcriptis item ſuis conſignarunt, vt *Petri Chriſiti*, monita de conſilijs hoſtium explorandis; *Marci Antonij Lappi*, de proprijs occultandis; Theologorum aliquot, vt *Franciſci Victoriæ*, *Iodoci Clicthouæi*, *Ioannis ab indagine*, *Henrici Gorichemi*, *Vvilhelmi Mathæi*; & nonnullorum etiam Iuriſconſultorum Ioannis ſcilicet *Lupi*, *Franciſci Ariæ de Valderas* Hiſpani, *Ioannis de* Lignano, *Martini Laudenſis* meditationes de bellorum iure, qui omnes in vberrima.

rima.

rima segete, messem non ita laudabilem fecerunt, quin locum adhuc reliquerint *Alberico Gentili*, *Christophoro Besoldo*, & huic *auctori præstantissimo* operis non ita pridem euulgati de iure belli & pacis, cuius etsi nomen reticeo, doctrinam tamen suspicio, & admiror, vt pote in qua nihil sit expositum, nihil vulgatum, & triuiale seu verba, seu sententiam spectes. Huc etiam referri debent *Ludouici Regij Libellus* de bellis propter religionum dissidia exortis, *tum & discursus Bentiuoli* cuiusdam academici Bononiensis, cur bella antiquis temporibus, eadem de causa, nulla fierent. *Vvaremundus Erembergius*, *Ioannes Boterus*, *ac Emericus Crucius de fœderibus*; & variæ illæ quæstiones *Ioannis Francisci Condo*, vtrũ liceat Imperatori noctu pugnare; *Bartholomæi Riccii*, an melius Rex absens per alium, an magis ipse præsens bellum suum gerat; *Gabrielis Purnii* de hoste insidijs fallendo; tum etiam *Orlandi à Vallibus* de ijsdem cum ab hostibus struuntur vitandis; & consilia *Antonii Parminii* de modo cognoscendi exploratores; *Antonii Francisci Nigritii* de aquis, an veneno sint infectæ, cognoscendis; *Laurentii Ahomi* de arte transeundi flumina, & *Sebastiani Nigri* de transfugis, exploratoribus, cura militum, & bellorum prognosticis. Quibus omnibus pro corollario tam prolixæ recensionis, addendos puto eos auctores, qui cum in litibus, & priuilegijs, totaque ea iurisprudentiæ parte, quæ ad milites spectat, tum in eorumdem incolumitate seruanda, profligandaque aduersa valetudine, summa cum ingenij sui laude versati sunt. *Arnaldum de Vilanoua* intelligo, & ipso quanquam minus celebres, longe tamen vtilitate, & doctrina præstantiores *Antonium Seneburgensem*, *Marcum Antonium*, seu *Mentonium Zirlium* Gandauensem, *Thobiæ Coberii* obseruationes Castrenses, *Rumetum* de morbis castrensibus, *Mindererum* de medicina militari, qui germanicè tantum editus est; *Fabricii Hildani* cistam, & *Isaiæ Leporei* hortulum Chirurgiæ militaris; atque, nisi potius is ad morales affectus spectet, *Thomam Garilopam*, quorum præclaræ extant lucubrationes de regimine castra sequentium, & conseruanda militum sanitate. Quod ipsorũ consilium, non minimum quoque promouere potest Σιτοποπα μαπεχνία *Ioachimii Struppii*, & *Iacobii Syluii* libelli aliquot de parco, & duro victu, quia ambo isti Scriptores multa habent præcauendis ijs affectibus, quos fames, & fœda edulia inducunt;

ducunt;

ducunt; ſicut & *Ranzouius* ijs, qui ab itinere, alijſque incommodis pullulant, non mediocriter conducentia. Cæteros vero qui de vulneribus ſclopetorum curandis, ſcripſerunt, nec dinumerare mihi otium eſt, nec ſi liceret iſtud facere vellem; quia valde inconueniens eſſet, quæ medicorum ſunt, huc transferre, tanquam ſi ad Duces, aut milites pertinerent; nec ſi aliquos auctores militaris chirurgiæ antea recẽſui, velim propterea quis exiſtimet, Ducũ à me potius habitam fuiſſe rationem, quàm medicorum caſtrenſium, qui plerunque horum auctorum penuriâ, quos nequidem de nomine cognitos habent, multa in milites peccant, & in tota vulnerum curatione, cæco regunt veſtigia filo. In Iuriſconſultorũ autem claſſe, *quidam* ferme euiluerunt vt ſenſu plerumque inepti, & dictione Barbari, continenturque maxima parte in vaſta illa collectione tractatuum iuris; quidam vero in pretio apud omnes habentur ſeu præſtãti laude ingenij vt *Balthaſar* Aiala, iuridi- tomo 16.
cus Belgicorum exercituum quæſtor, Tiberius Decianus, *Petrus* P*appus*, *Bernardinus* Rocca, Petrinus Bellus, *Franciſcus Antonius*: ſeu facillimæ, caſuum qui paſſim inter milites occurrunt reſponſionis, ac reſolutionis vt vocant, noſtris maximè temporibus accommodatæ, gratiâ, vt *Guillielmus* Iolitus, qui ius militare vſurpatũ in Frãcia, *Georgius Obrecthus*, qui in Germania; P*etrus Caballus*, qui Hetruſcum Magni Ducis; & T*ullius Criſpoltus* Reatinus optimi nominis, & famæ Iuriſconſultus, qui Romanum, ſeu quod in Pontificijs exercitibus ſeruatur, ſapientibus hercle reſponſis, & explicationibus facillimis illuſtrarunt. Verum quo loco tandem habebitur Naumachia, ſi de ea tam altum hic ſilentium ſit, vt ne quidem eius auctores in reliquorum cenſum veniant, an pugna leuior erit quæ in mari, quàm quæ in terra committitur? aut hæ ita penitus inter ſe diuerſæ ſunt, vt bene illis in hoc volumine ſimul conuenire non poſſit? profecto nihil iſtorum in cauſa fuit, vt calamum ab ea temperarem, imo potius, quia loco tantum differũnt, & periculo, quod longe in mari præſentius eſt, eam ob rem nihil mihi neceſſe putaui, molem iſtius voluminis, quæ multum iam, ac præter ſpem excreuit, diſtincta illa claſſis, & naualium prœliorum tractatione, quaſi fartu quodam materiæ augere in immenſum: arbitrorque meo officio factum eſſe ſatis, ſi velut in tranſcurſu ſubindicem, *Iulium* P*ollucem* ex antiquis; & ex nuperis ſcri-

ſcriptoribus *Lilium Gregorium Giraldum*, *Lazarum Baifium*, *Cœlium Calcagninum*, *Stephanum Doletum*; tum etiam *Leonem Albertum* peculiaribus doctiſſimiſque libellis; & *Lazium* in commentarijs Reipublicæ Romanæ, omnem fere eruditionem eſſe complexos, quæ de nauibus afferri in medium, ex penitiſſima antiquitate poteſt. Ipſarum vero vſum in prœlijs, qui hac tempeſtate apud omnes obtinet, tam aptè explicatum fuiſſe à *Bernardino Mendozza*, *Marco Sauorgnano*, *Henrico Ranzouio*, *Pantero Pantera*, *Bartholomæo Creſcentio*, *Garcia de Ceppedes*, alijſque minoris famæ ſcriptoribus, vt ſi *Popelinerii* noſtri Archithalaſſum, & deſcriptam à *Nicolao Aubiero* integram Triremim illis addideris, quę de naualibus prælijs lectione quæruntur, ea percipi ſatis commodè atque intelligi ab omnibus poſſint. Quamobrem ſupereſt tantũmmodo, vt de Turcarum militia, quæ nobis formidoloſa nonnunquam imminet, ea quæ commodius alibi proponere non poterã, iſtic à me referantur, quẽadmodum medicis vſuuenit, vt explicationẽ de venenis, eorũque remedijs, peculiari tractatione ea ſœpe velut in mantiſſam reiecta abſoluant: De eorum igitur militari diſciplina *Paulus Iouius* libellum elegantem conſcripſit, Hetruſco tamen ſermone, quia vt opinor ad Carolum Quintum, ſed eũdem tamen latine poſtea *Franciſcus Niger* reddidit; hunceque ſequuti ſunt *Augerius Busbequius*, & *Breeuius*, qui ambo diutiſſimè legati, hic Regis Chriſtianiſſimi, alter Imperatoris apud Turcarum Imperatorem fuerunt: magis vero determinatè, quibus illi in bello ſtratagematis vtantur, quibusque militaribus præceptis, explicarunt *Melchior Soiterus*, & *Ioannes Schnotemberchius* I. C. Quibus vtiliores cenſeri debent *Lazarus Soranzus*, *Ioannes Boterus*, *Achilles Tarduccius*, & *Nuæus*, qui valde probabilibus conſilijs docuerunt, qua tandem arte immanis illius Tyranni potentia, ſi non debellari penitus, ſaltẽ reprimi, & ſuos intra fines coherceri poſſit.

13. *Ex quibus laudantur præſertim à ducibus compoſiti.*

Habes igitur ex iſtis Comes Ludouice, quibus cum in hoc tuo ſeceſſu, de rebus quarum ſtudio impensè delectaris, confabulari poſſis; & quibus ex libris Bibliothecam inſtruas, quæ tibi per reliquum vitæ tuæ tempus, non minimum ſit cùm oblectatione, tum etiam vtilitate profutura. Ac in primis illos auctores tibi commendo, qui non ex ingenio tantum, aut aliorum imitatione ſcribunt, quo frequentius hoc tempore propemodum eſt nihil; ſed

qui rerum quas cetæros docere volunt, periculum fecerint per exprimenta, & maxima pars eorum fuerint quæ postea in commentarios retulere: vt enim in ludis circensibus, ipsi equorum agitatores, qui prasinæ erant venetæque factionis, equorum impetum, & aurigariorum peritiam, longè melius spectatoribus ipsis procul à meta sedētibus considerabant; sic in armorum tractatione, credibile est, acutius omnino illos cernere, & maiori confidentia de rebus omnibus loqui, & scribere, qui rebus inter sunt agendis, quàm reliquos homines musæi sui limen nunquam egressos, vt res illas de quibus scribunt, propius intuerentur, atque cognoscerent. Et sanè quod olim dicebat Xenophanes, sapientem eum esse oportere, qui sapientem explorare cupit; eodem pene modo dicere possumus, Regem oportere esse illum, qui Regni, & ducem belli, qui militaris scientiæ præcepta alijs præscribere velit: hac enim opinione ductus Xenophon, *Cambisem* patrem inducit, Cyro filio regia præscribentem documenta; & apud Onesicritum philosophum, & historicum Aeginensem, Alexander Macedo nouæ militiæ præcepta à patre *Philippo* accipit. Sed heus dices quis modus tandem erit lectioni, si tot auctores euoluendi sunt? aut quodnam tempus reliquum fiet actioni, si eiusmodi speculationibus Duci perpetuo incumbendum est? at vero, Ludouicè Comes, non adeo sum immemori, vel inconstanti animo, vt eius quod antea dixi, plus scilicet experientiæ quam lectioni in rebus bellicis fidendum esse, vel non meminerim, vel aliter atque dictum fuit inuertendum, explicandumque putem; Imperatori si quidem experto, verissimum est vnum aut alterum scriptorem satis esse, quem otij fallendi, aut honestæ; & eruditæ voluptatis causà secum habeat; inexercitato vero pluribus illi opus esse, si militaris peritiæ gloriam consequi, sola lectione velit. Quare sicut hoc syntagma non ad te modo qui rectum experientiæ tramitem ingressus es, peruenturum esse confido, sed ad plures alios qui forsan honestissimis de causis præpediuntur, ne ita eundem subire possint, quin librorum subsidijs indigeant; propterea oportuit me, hoc tam diffuso indice, eorundem quoque necessitati, & commodis inseruire.

Laertius lib. 9. cap. 2.

14. Verum ne militaris institutio quæ per se difficilima est, fastidium sui vitiosamque offensionem in animis excitet, si per experimen-

rimenta laboriosa, vel morosas obscurasque lectiones, nusquam intermissa animi contentione, addiscenda sit; ecce quomodo inter animi laxationes, & vrbanioris vitæ condimenta, huic etiam studere possis.

Et laudatur pro remissione à studij aut negotijs Latrunculorum ludus.

Te si forte iuuat studiorum pondere fessum,
Non languere tamen, lususque mouere per artem.
Callidiore modo, tabulà variatur apertà
Calculus, & vitreo peraguntur milite bella,
Vt niueus nigros nunc, & niger alliget albos,
Mille modis acies tua dimicat, ille petentem
Dum fugit ipse rapit, longo venit ille recessu
Qui stetit in speculis. hic se committere rixæ
Audet, & in prædam venientem decipit hostem.

Nempe ludum hunc vides scitissimis versibus à Lucano expressum, quem nunc vulgo *scaporum*, & corruptè *scaccorum*, ab elegantia cuiusque segmenti plerique dicunt; non inuentum quidem à *Procis Penelopes*, aut *Palamede* quemadmodum volunt Pausanias in Corinthiacis, Philostratus, Suidas, Gregorius Nazianzenus, & Cassiodorus, qui idcirco *calculos Palamediacos* indigitat; horum enim tempore certum est Græcorum bellis, nōdum vsurpatos fuisse Elephantes; sed vel à *Chilone* vno ex septem sapientibus, vt censet Seneca; vel ab *Attalo Asiatico*, vt *ea ratione doceret motum exercitus*, quemadmodum asserit Ioannes Sarisberiensis in opere de nugis curialium; vel à Pyrrho epirota, qui, vt erat stratagematum peritissimus, ita etiam ex Donati Grammatici obseruatione in Terentij Eunuchum, *primus quemadmodum ea disciplina traderetur per calculos ostendit in tabula*. Quanquam mallem ego in hac sententiarum, & opinionum diuersitate, nulli ipsorum adhærere, sed ita existimare de huius ludi inuentione, vt ab antiquo, quisquis tandem ille fuerit, vaferrimo duce excogitatus sit, qui calculorum vni, Reginæ tribuit appellationem, Semiramidis forsan recordatione, quam naturà, præter sequioris sexus consuetudinem, pugnaci fuisse, consentiens est historicorum omnium sententia; maximè cum Tzetzes addat, eandem excogitato quodam stratagemate, quo se Elephantes in pugnam ducere simulabat, Taurobatem Indorũ Regem debellasse. Enimuero etsi non ita constet, de occasione quam habuit istius ludi

ad Pisones.

lib. 8. ep. 31

lib. 2 de Ira cap. 14.

lib. 1. cap. 5.

auctor, vt illum excogitaret; nihilominus tamen de eius intentione dubitari non poteſt, quæ proculdubio non alia fuit, niſi vt his ſedecim ſcrupis gemina vtrimque acie directis, in quibus duo sũt Reges inuicem contendentes, duæ Reginæ, quatuor equites, ſedecim pedites, quatuor ſatellites, totidem centuriones, quos omnes diuerſis inter ſe motibus agitari, contendere, prædari, inſidiari continua quidem obſeruatione ſatis exploratum eſt, non inquam alia eius intentio fuit, niſi vt hoc ſcaporum ludo, qui magis quàm cæteri Martium quiddam præ ſeferre depræhenditur, bellicarum actionum, motionum, ordinationumque imaginem nobis ob oculos, & inter manus ac digitos ipſos poneret, vt ipſis, etiam ludentes aſſueſcerent exercituum præfecti, nouaque, & gratiſſima ſtudendi ratione, inter ludicra diſcerent, quæ mox in ſerijs eſſent facturi. Quod equidem ne quis à me parum conſideratè dictum exiſtimet, vadem in primis tradere poſſem Donatum, & Sarisberienſem ac omnes illos, qui id ſui fecerunt inſtituti, vt operoſius de hoc ludo dicerent, inter quos Hieronymus vida, vnus ferme qui ſuperiori ſœculo, raræ felicitatis ingenium ad Poeticam attulit, luculento carmine, ita ſimilitudinem hanc expreſſit in ſcacchia ludo, ſub initium

Ludimus effigiem belli, ſimulataque veris
Prælia, buxo acies fictas, & ludicra regna.
Vt gemini inter ſe Reges, albuſque nigerque
Pro laude oppoſiti certent, bicoloribus armis.

& Sidonius eadem de cauſa dixit *putes illum, & in calculis arma tractare*. Sed habetur præterea in promptu exemplum Mauritij Naſſouij, qui vt in eius oratione funebri, vir doctorum omnium iudicio, eloquentiſſimus retulit, equitem cum pedite vniuerſo, fuſili formatos opere, pro ſchacchia habebat, quos & variare, & pro loco, aut aggreſſione hoſtium diſponere, ac mutare pueros ſuos honoratos, remittendo animo docebat, ita vt ex tempore cõſulti, primos ſœpe equitum præfectos, ac Tribunos in ruborem dederint. Vnde ſicut imperator, dum animum ſuum ad ſtudia militaria intẽdit, nullis rebus poteſt, aut honeſtius, aut vtilius laboris ſui rationem ponere, quàm ſi experientiæ, vel optimorum auctorum lectioni operã ſuam impẽdat, ita dũ hunc remittere aliquantum cupit, laxamentum melius excogitare nullum poteſt, aut quod

quod magis virum grauem, & militarem deceat, quàm vt inquit Martialis.

Ingeniosorum si ludat bella latronum.

quippe, etsi laudatè posset vel *sagittarum cuspides* acuere, vt Scytharum Regibus mos erat, quoties à negotijs grauioribus feriabantur; vel *naues manibus propriis fabricare*, quemadmodum Vlyssem fecisse retulit Homerus; vel *tormenta muralia* inusitatæ magnitudinis, & temperaturæ conflare, quod Alphonso Ateſtino Ferrariæ Duci, summopere fuisse in delicijs asserit Iouius; aut in *Sphæristerio*, pilæ vacare, quemadmodum solebat Castruccius Castracanus, quodque in ratione sanitatis à Galeno cõmendatum venit: hęc omnia tamen inferiora sunt summorũ virorũ grauitate, & corporis laborem mutant, non imminuunt: solus vero scaporum ludus, qui prœliorum similitudinem in quiete repræsentat, dignus est Imperatoris maiestate, in quo si militum loco scrupos esse voluerit, omnia statim bellorum sint similia.

Odyssei 5.

in eius vita.

Ancipites subit ille moras, similisque ligato
Obligat ipse duos, hic ad maiora mouetur,
Vt citus, & fractà prorumpat in agmina mandrà,
Clausaque deiecto populetur mœnia vallo.

Lucanus.

Atque vt hic censetur esse militũ, ac ducũ valde proprius; & illud omnino verũ est, quod inquit ex Xenophõte Eunapius in prooemio ad Sophistarum vitas, τὸ παίγνιον τῆς ἀρετῆς ἄξιον λόγου, *virtutem etiam, quæ in ludicris apparet, memoratu dignam esse*. sic reliqua duo ludorum genera, quæ maximo in vsu penes antiquos fuerãt, vt ex Bulengero, & Cœlio Calcagnino patet *talorum* videlicet & *tesserarũ*, adeo viros fortes dedecẽt, vt prorsus sint infra ipsorũ dignitatis meritum. *Talis* enim ludere Athenis in Mineruæ tẽplo, molles tantum, & fractos otio, effœminatosque homines obseruat Iulius Pollux in onomastico; quemadmodũ in Rostris idem subbasilicanos fecisse, notum est ex Plauto, & alijs auctoribus, ideoque Homerus Mineruã, cùm Mentæ Taphiorum Regis personã sustineret, ad Telemachum in Ithacam venisse ait, vbi *Procos illos* sponsos Penelopes, nebulonesque, vt ab Horatio vocantur, talis ludentes inuenit. Et quo magis illos antiqui deprimerent, symbolum in his summæ inconstantiæ, ac leuitatis esse voluerunt; vnde *Arsacides* Parthorum Rex, cùm bis elapsum Demetrium,

libro 9.

1. Odyss.

Iustin. lib. 38.

Fratrem Antiochi Syriorum Regis, recepiſſet, eum talis aureis puerilem leuitatem exprobrans, donauit. *Teſſerarum* vero luſus frequentia, & aſſiduitas effecit, vt licet alea in vniuerſum, ad ludos omnes fortuitos, & plenos diſcriminis referatur, ſignatè tamen, ac priuatim ad teſſeras pertineat, vt præter Cœlium Calcagninum in diatriba de ludis, feſtiuè quoque confirmat Ammianus Marcellinus hunc in modum de aleatoribus ſcribens, *quidam ex his aleatorum vocabulum declinãtes, ideoque cupientes ſe appellari teſſerarios, inter quos tantum differt, quãtum inter fures, & latrones.* Certè hic ludus non modo Xenophani diſplicuit, qui ab Hermionio prouocatus vt vellet vnà συγκυβεύειν id eſt *teſſeris ludere*, pro excuſatione reſpondit *ſe timidum, ac diffidentem eſſe, ad ea quæ forent turpia*; ſed legum præterea cùm noſtrarum vt notum eſt, tum & antiquiorum ſanctione, interdictus fuit, ita vt Horatius dixerit, *ſeu mauis vetita legibus alea*, & Saturnalibus tãtum, quo tempore per ſummam licentiam, nihil in vrbe, quod inſolens eſſet, non conceſſum fuit, ijs ludere permitteretur, hoc eſt enim quod inquit Martialis

libro 18.

Nec timet Aedilem moto ſpectare fritillo,
Quum videat gelidos iam propè verna lacus.

Ex quibus planè conficitur, Ducem cùm illi à bellorum neceſſitatibus, ab animi cultu, à ſtudijs pietatis, à conſilijs arcanis, tẽporis aliquid ſupereſt, quo ſe per ludos honeſtiores reficere velit, nullo quàm latrunculorum conuenientiori vti poſſe; vtpote quem Cardanus inter ludos omnes, ſubtiliſſimæ eſſe inuentionis contendit, & Lucanus ita ad prœliorum imaginem confictum docet, vt *vitreo peragantur milite bella*; nec ſi Iacobus Magnæ Britanniæ Rex, vſum eius, filio penitus interdixit, quod animum non magis quàm ſeria occupatum detineat, minimè tamen iſtud obeſſe debet Ducum oblectationi, quam ab illo percipiunt; ſiquidem vt Duces exercituum ad omnia negotia, longè ſunt fortiori & promptiori animo, quàm teneri Regum pueri, & pappare minutum aſſueti, ſic omnia illorũ exercitia, longè quàm horum validiori motu atque contentione animi indigent, vt quieti cũ labore cõueniat, & quies in opere, labor in quiete grata viciſſitudine reperiantur.

De ſubtil. lib. 14.

in Regio munere.

V. Tot igitur modis & adiumentis, cùm ſcientia militaris comparari poſſit, videndum eſt in ſequentibus, quænam ſint præcipuæ illius

illius partes, vt de ſingulis dicendo, nihil omnino prætermittam eorum quę attinere ad ſtudium,& officium Ducis videri poſſunt. Has autem paulo ſupra monebam ad tria ſumma capita referri, nimirum ad ea quæ *ante prœlium*; quæ *in prœlio*; & quæ *poſt prœliũ* gerenda ſunt, ſeu quis victor, ſiue victus euaſerit; lubet enim in hac generali diuiſione multa quæ ſub ſingulis eius partibus compræhenduntur, explicabunturque poſtea ſuis quæque locis, vno velut intuitu ſpectãda proponere. Sed priuſquam de omnibus ad dicendum aggrediar, monitum te velim, Comes Ludouice, me non hic officium Ducis meditari, qui per ſe, ſuaque auctoritate, & proprijs ſumptibus, ac expenſis, proprijſque item iniurijs prouocatus bellum gerat, quemamdmodum Reges, aut cæteri Principes qui ſui iuris ſunt, facere ſolent, cùm ſuoſmet exercitus ducunt, omniumque in ſe curam recipiunt, quæ de bellorum ratione, & neceſſitate, ſunt peragenda; tunc enim certum eſt multa illos prouidere debere, multa circumſpicere, rimari, obſeruare, quorum ne minima quidem pars ad noſtrum Ducem ſpectat; quẽ ita ſe in bello gerere volumus, vt ex ſuperiorum quorundam imperio pẽdeat, ſuamque illis operam accommodet, vt quo iuſſerint proficiſcatur, & quibus illum præeſſe voluerint militibus, machinis commeatibus, pecunijs, ijs omnibus prudenter vtatur ad victoriam, non tam ex proprijs hoſtibus, quàm horum Principum quibus inſeruit reportandam. Ita enim fiet vt ille exempli gratia non curare debeat an bellum quod geſturus eſt tumultuarium ſit vel à fœcialibus indictum? an eius cauſæ oblatæ, vel quæſitæ? an hoſtis inuadendus, vel expectandus ſit? an vrbes propugnaculis muniendæ? an induciæ ſaltem Belgicis ſimiles proponendæ? an pax tractanda, aut id genus alia peragenda ſint, quorum omnium determinationes, non ex ſuo nutu ſibi fingere, ſed ex aliorum arbitrio, & voluntate recipere debet. Quare ne quidem ex aliorũ meſſe decerpam, aut tanquam abigeus gregem ex alienis paſcuis in mea abripiam, ita mihi ipſi in hac diſſertatione verſandum eſſe duco, vt omiſſis non modo quæſtionibus, quas politici ſcriptores in vtramque partem ventilare conſueuerunt, de bellorum cauſis, & euentibus, ſed ijs etiam præceptionibus, quarum exitus plerumque non tam ab ingenio, & diligentià, quàm fortunà dependet; ea ſolum afferam, in quæ ſi Dux ipſe non diligenter ani-

1 Porro ſcientia munus ſpectatur ante præliũ, in prælio, & poſt præliũ: idque non in Rege, ſed pro Rege aut duce qui à ſupremo principe depẽdeat

maduertat, officij sui neglecti, aut ignorantiæ, temeritatisque accusari merito possit.

2. Atque vt ab ijs quæ ante prœlium Duci seruanda sunt incipiā, cùm primum is in istud se muneris induit, & ad res gnauiter gerendas aggreditur, cauere sedulo debet, ne primus classicum intonet, ne princi pis sui animos ad bellum sollicitet, ne leues eidem causas prætendat, ne cunctantem impellat, occasionemque iure aut iniurià quærat, arma vel expediendi, vel nunquam deponendi vbi semel ea expediuerit; quemadmodum plerisque Ducibus mos est bellum vnum ex alio serere, forsan vt honores quos quietà Republicà desperant, turbatà consequantur, aut ne segni in pace viuentes, prouidere rei familiaris angustijs minus commodè possint: qua certè in re idem faciunt, quod is qui captat anguillas facere solet, quieta cum sunt stagna venatur nihil, sed cœnum vbi hac, & illac subuerterit, captura tunc magna est. Præterea vt consultissimè monet Gregorius Tholosanus, non desunt in aulis, furiæ facesque belli, & *ignei*, prout ab Ammiano vocantur *tubarum incentores*, & consiliarij, quibus in pace durius seruitiū est, quo tempore coguntur probis legibus obtemperare, à quibus in belli licentia se liberant; sunt & ibidem *inquieti*, qui neque ipsi tranquillè degere possunt, nec pati æquo animo, cæteris vt in pace viuere concessum sit; sunt *exules*, qui paucorum iniurias communi multorum pernicie vindicandas suadent; sunt *alij* manu quam linguà tardiores, qui facile tamen Principes ad arma impellunt; sunt qui in præsentia tantum respiciunt; qui iram excandescentem implere desiderant; ac tandem vt inquit Lucanus

Et quidē ante prælium obseruandum est ducne sua spe aut metu bellum suadeat.

libro 11 cap. 2. de Repub.

libro 1.

Quemque suæ rapiunt scelerata in prœlia causæ.

scilicet quia per id tempus, propriæ quisque libidini indulgere potest, & illud perturbatis rebus efficere, quod tranquillis ne cogitare quidem auderet. Quippe sub huius militaris disciplinæ signis, *Cæsarem* videas ab ærario Metellum abstrahentem; & *Annibalem* in Carthaginensium concione, Guisconem è suggestu deturbantem; & *Marium* inter armorum strepitus legum voces non audientem; & *Lisandrum* stricto ense Argiuis dicentem, *qui hoc superior est, optime de finibus disputat*; & *Themistoclem* vim, & Suadam deas secum ad Andrios ducentem, vt quod suadendo impetrare non posset, vi armata extorqueret; & *Scipionem* denique

ita apud Ennium extollentem se, ac de misera hominum conditione triumphantem.

Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam,
Mi soli cœli Cœli maxima porta patet.

Verum quàm iniquè faciant eiusmodi Duces turbulēti, & *bellicrepi*, qui suis tantum commodis vt inseruiant, reliqua pessundare non verentur; hominesque ad arma impellunt, & ad furorem, rabiemque inflammant, in id prorsus nati, vt cæteris exitio sint; vel hoc vno satis euidenter constare arbitror, quod non modo impij in Deum, iniurij in proximum, perfidi in principem habendi sunt, sed tanquam ab omni penitus humanitate spoliati vix inter homines ipsos censeri mereantur. Quis enim Neronem pro homine habuit, & non potius pro immani, ac truculenta bestia, ab eo tempore, quo vitæ suæ turpitudinem, vt factis atrocibus sic horribili isto & infando carmine propalauit ἐμοῦ ζῶντος γαῖα μιχθήτω πυρί? *me viuente terra misceatur incendio*; at quid aliud amabo faciunt ij, qui bellum non quod æquum sit persuadent, sed quia ex propria libidine, ad istud gerendum rapiuntur, quàm instar Neronis optare, vt se viuis, ac in illo luctu exultantibus, terrarum deflagratio consequatur? quasi vero bellum aliud esset quā fax, & pernicies generis humani; & Mars ipse sapienter ab Aristophane non diceretur, in vastissimo quodam mortario, vrbes hominesque, crebris duri pistilli ictibus contundere; aut ἄρης quod nomen illi est apud Græcos, non ab ἀρᾶς siue *damno, & nocumēto* impositum fuisset; non secus ac latinis, eo quod magna omnia inuertat, *Mauortis* appellationem sortitus est. Et sanè tam certa, tamque immensa pernicies bellorum est, vt *os* in sacris codicibus gladio, non secus ac vastæ & immani belluæ tribuatur, quo obuia quæque depopuletur, & absorbeat, *fugauit* inquit *Iosue Amalec, & populum eius, in ore gladij*; & Christus eodem modo loquutus est in Euangelio Lucæ, *cadent in ore gladij*; quemadmodū etiā fecit ex profanis Homerus in Iliade: & Cicero pro Archia Poeta de bello loquēs, os faucesque ipsius appellauit his verbis *Populi Romani laus est, vrbem amicissimā Cyzicenorum, eiusdem consilio ex omni impetu regio, ac totius belli ore, & faucibus ereptam esse atque conseruatam*, ex quibus patet hunc loquendi modum, non alicuius scriptoris, vel prouinciæ, aut temporis peculiarem fuisse;

3. *Propter mala quæ ab eo proueniunt.*

in Irena.

exod.cap.17. v.13.

x.versu 8.

fuisse; sed passim, & ab omni æuo vsurpatum, eo quod aptissimus esset ad illud exprimendum, quod frequentissimè in bello contingit: & de quo si forte quispiam est qui dubitet, eum nunquam legisse oportuit, quæ de Cæsare à Plinio referuntur, scilicet vndecies centum, & nonaginta duo millia hominum occisa varijs in prœlijs, etiam à ciuilibus diuersis, ab eo fuisse; vt mirum propterea sit Marcum Tullium tam multa de eius mansuetudine, & inusitata inauditaque clementia, cum pro Marcello perorarет dixisse, præsertim cum Seneca eum vocarit ***humani sanguinis auidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quàm si ore excepturus esset.*** Sed nec ipse forsan auditu accepit, quo rem ab antiquissimis temporibus repetam, in ***bello Troiano*** cecidisse toto expugnationis tēpore, ex Argiuis octingenta octuaginta sex millia, ex Troianis vero vsque ad oppidum proditū, sexcenta sex millia, vtrimque scilicet quindecies centena, & sexagies duo hominum millia, quemadmodum ex Daretis Phrygij recensione habetur; aut *Alexandrum*, quod Plutarchus scribit, cùm de summa imperij aduersus Darium certaret, tum cæcidisse tum cœpisse decē, & centena hominum millia; ac tandem X*ercis* exercitum quem in Græciam duxit, ex innumerabili propemodum colluuie gentiū, si non potius fallit, aut ludit Herodotus, compositum fuisse, quadringentas enim, vt inquit, & viginti octo myriadas & tria millia ducentos & viginti viros, id est quadragies bis centena octuagies ter hominum millia, ducentos & viginti viros duxit Xerces Darij filius; subditque, quod mulierum pinsentium, & sarcinas gestantium hominum, numerum nemo potuit compræhendere & tamen hic exercitus, quàm breui cæsus, totus atque obrutus est ab illo Marte, qui Martiano Capellæ propterea vocatur ***hominum vorax, sititorque etiam sanguinis***, & de quo loquens Seneca verissime dicebat

lib. 7. c. 25.

de benef. lib. 4. c. 31.

libro 7.

libro 1.

in Hercul. fur.

arma non seruant modum
Nec temperari facile, nec reprimi potest
Stricti ensis ira, bella delectat cruor.

hinc ergo vt ab eiusmodi historijs, quarum fides parum nasutos mouet, ad veriores alias transeam; clades vna Hierosolymitana duodecies centena, & quadraginta millia hominum secum inuoluit; hinc bellum punicum secūdum quindecies centena millia

non

non totis annis ſeptemdecim abſorpſit. Quare ſi quis ea ſecum attentè reputet, & illud etiam Senecæ frequenter in animum reducat, *homini non eſſe homine prodigè vtendum*, proculdubio certum eſt, quod vnà cum Thucydide pronunciabit, *ſtultum eſſe mouere bellum, ſi florente ſtatu, liceat retinere pacem*: maximè cum illud, non homines modo, quorum iactura leui negotio ſarciri poteſt, ſed vrbes & prouincias integras, quibus reparandis non luſtra, nec ſœcula ſufficiunt, tanquam eorum quæ homines inter ſe peccant conſciæ eſſent, ſimul cum illis in exitium trahat; illud enim eſt quod dixit Horatius

epiſt. 89. libro 2.

ode 16. lib. 1

& altis vrbibus vltimæ
Stetere cauſæ cur perirent
Funditus: imprimeretque muris
Hoſtile aratrum exercitus inſolens.

vt præter Carthaginis, Corinthi, & Numantiæ rudera, fidem eius rei ampliſſimam facere poſſunt cētum vrbes ab Attila deſtructæ; & ipſamet Roma terrarum gētiumque Dea, quam ſi quis tot varios bellorū caſus tuliſſe, & à Tacio captam: à Porſena obſeſſam, à Gallis incenſam, à Pyrrho territam, ab Annibale concuſſam mox ſuis armis dilaceratam, demumque toties Gothorum inuaſionibus, ſchiſmaticorum furore, perduellionum, ac deſperatorum hominum nefarijs conatibus exercitam fuiſſe intueatur, is certo certius non poterit, Statij Papinij non maximopere laudare induſtriam, qui & hæc, & omnia mala quæ à bellis proueniunt, in deſcribendo Martis Palatio, ſic ad rei veritatem expreſſit, vt non tam milites qui ipſa committunt damnandi ſint, quàm ille laudari merito debet, ab iſtius deſcriptionis præſtantia; fingit enim palatium ædeſque Martis apud Thracas eſſe, ad quos vt primum belli concitandi causà Mercurius venit.

7. Theb.

Hic ſteriles delubra notat Mauortia ſyluas
Horreſcitque tuens & poſtea
Digna loco ſtatio, primis ſalit impetus amens
E foribus, cæcumque nefas, iræque rubentes,
Exangueſque metus, occultiſque enſibus aſtant
Inſidiæ. geminumque tenens diſcordia ferrum
Innumeris ſtrepit Aula minis, triſtiſſima virtus
Stat medio, lætuſque furor, vultuque cruento

Mors

Mors armata sedet. bellorum solus in aris
Sanguis, & incensis qui raptus ab vrbibus ignis.

4. *Vbi inter alia quæritur an solus homo in genus suũ sæuiat.*

Porro istius cladis occasione, quæ bellorum ministerio homini ab homine infertur, subit mihi in mentem recordatio quorumdam sermonum, quos cum viris excellentis ingenij, & summa mihi necessitudine coniunctis Motthæo Vaierio, Gassendo, ac optimo etiam Diodato non infrequentes habui, super ea quæstione, an solus homo in genus suum sæuiret, quemadmodum Iuuenali, & Horatio visum est, quorum hic blande suo modo.

Epod. libro ode 7.

Neque hic inquit *Lupis mos, nec fuit Leonibus*
vnquam, nisi in dispar, feris.

Satyr. 15.

alter vero mordaci sale, vt Satiricum decuit, rem altius exaggerat, & cothurnis quibusdam auget his versibus.

Sed iam serpentum maior concordia: parcit
Cognatis maculis similis fera. quando Leoni
Fortior eripuit vitam Leo? quo nemore vnquam
Expirauit aper maioris dentibus apri?
Indica Tigris agit rabida cum Tigride pacem
Perpetuam: sæuis inter se conuenit Vrsis.
Ast homini ferrum lethale, incude nefanda
Produxisse parum est, &c.

his vero auctoritatibus quas ego in medium proferebam, addita etiam ea, ex Summi Pontificis Vrbani Octaui ode de Sancto Laurentio, nitore, ac nouitate prorsus diuina, quam in gratiarum actione iam antea retuli; respondebant viri illi sapientes, non vsque hac in re fidẽdum esse Iuuenali, vel Horatio; quin potior esset apud me Aristotelis fides, docentis pauca esse eiusdem speciei animalia, quæ non de venere, ac pastu inter se dimicent, exemplumque de Ceruis afferebant, quod paulo supra fuerat à me relatum. At enim quia certamen illud non sæuitiæ, sed furoris cuiusdam amatorij, qui cum orgasmo illo desineret, indicium in animatibus esse contendebat optimus Diodatus; tunc Motthæus Vaierius, ad quem me conuerteram, carmen illud suo more præfatus.

Ne mandate mihi, melius Telamonius ibit;

multa ex Brodæo desumpsit, quibus id, certis animalibus, inditum à natura ostenderet, vt cum sui similibus bellum gerere videantur: quorum in numero, primas obtinebat Hippopotamus qui

qui patrem, vt matrem ineat, ſi vlla ratione poteſt interficit; tum Polypi, qui acerrima edacitate eſſe dicuntur, per ſœpeque inter ſe non abſtinent, ſed à maiore minor editur; ac demum quædam Scropharum, domeſticarumque Felium genera eſſe dicebat, quæ ſuis fœtibus vim afferant, eoſque mandere non dubitent; à quo ſcelere, non abhorret Olor, neque Thynna quæ fœtũ ſtatim vt illum peperit deuorat; atque his exemplis, quorum tamen fidem penes auctores eſſe volebat, mihi putauit, ac optimo Diodato factum eſſe ſatis.

Sed cum ipſe diutiſſimè mecum aliam quæſtionem agitaſſem, 5
qui nimirum fieri poſſit, vt homines cætera animalia multitudine ſuperent, licet ſe ipſos quotidie crudeliſſimis bellis aut teterimis venenis conficiant, & ſemel tantum menſibus nouem, nec tamen omnes fœminæ pariant; de ea doctiſſimum Gaſſendum rogaui, vt ſi quid non inconueniens haberet, illud nobis ex peripateticæ, aut nouæ ſuæ philoſophiæ placitis, explicare non dedignaretur; quod ipſe libenter, & renidenti ore ſuſcipiens; nõ inquit vos, quaſi aliquid de meo proferre vellem, per ambages, & longa exorſa tenebo, ſed ab auctore Theatri naturæ, qui tibi, Naudæe, hac in quæſtione præiuit, eiuſdem quoque ſolutionem vt accipias efficiam; videtur ſi quidem illi cauſa huius rei eſſe, quod nullum animal terreſtre, pauciſſimis admodum exceptis, diutius quam homo viuat, nam quæ longius ætatem proferunt vt Elephantes, rariſſimè pariunt; quæ vero fœcundiora ſunt vt Oues, Boues, Capræ, Sues, ipſaque auium, ac piſcium genera, ea aliorum animalium pabulo inſeruiunt, ac breuiorem vitam habent, proindeque niſi homines eo modo, quo tu dixiſti, ſe ipſos conficerent, aut popularibus morbis ſœpius interirent, vix hominum multitudinem tellus vniuerſa capere potuiſſet; quemadmodum non ignoras, me aliquando pluribus alijs rationibus demonſtraturum eſſe, in eius philoſophiæ inſtauratione, quam vt perficerẽ, ſicut vos omnes, nõ auctoritate modo veſtra, quæ maxima ſemper apud me fuit, ſed continua adhortatione effeciſtis; ita etiam nullus dubito, quin poſtquam hec abſoluta fuerit, eiuſdem quoque defenſionem, aduerſus moroſos quoſdam, & plebeios homines, qui nihil ſincerum dijudicant, ſitis acerrimè ſuſcepturi; nimirum ita vir ille, propter quem nihil habent hæc

& quomodo plus hominũ quã reliquorum animalium ſit cum ſe bellis quotidie cõficiant

ſœcu-

sœcula, quod priorum fœlicitati inuideant, sermonibus nostris finem imposuit, quorum recordatione, sic in præsentia afficior, vt videar mihi, & hunc, & amicissimos illos viros, quibus cum olim habiti sunt, non loquentes modo audire, sed intueri præsentes, & amplecti suauissimè. Verum vt ab hac digressione, cuius mihi ocasionem obtulit, bellum cum leuissimis de causis suscipitur, eo procedat oratio, quo styli cursum destinauerat; si homicidia, si furta, si incendia, si adulteria, diuinarum humanarumque legum auctoritate damnantur; quanti criminis reus ille iudicandus est, qui sui similes tanquam pilas habens, & de eorum corio ludens, propriæ cupiditati vt obtemperet, non vnum aliquem, sed tot hominum millia bello trucidat; non domum vnam, aut villam, sed Regiones integras deuastat; nihilque cultum aut frugiferum in agris, nihl in horreis congestum, nihil expositum in emporijs, nihil pudicum in gynæceis, nihil denique sanctum in templis, aut arcanum esse patitur, notum est enim istud Lucani

Stat cruor in templis, multaque rubentia cæde
Lubrica saxa madent, nulli sua profuit ætas.

libro 2. Proindeque Liuius non inuenustè, bellum *tempestati* comparat, & Pindarus *ventorum ingenti turbini*, qui simul ac Pelago incu-
in Pythia. buit, omnia turbat, impellit, proruit; dissipat; ego vero si quid post celeberrimos viros de eadem re dicere habeo, conferrem illud quoque *syderi* cuidam procelloso, quod de se, ita in Plauti Rudente loquitur.

signum suum omnium quàm acerrimum,
Vehemens sum exoriens, cum occido vehementior

nempe quia districtus ensis, & ab eo plagæ, vulnera, cædes, bellorum sunt præludia; faces vero atque incendia finis, quando scilicet

Cuncta iacent flammis & tristi mersa fauillà

& Sapienter D. Augustinus cũ de malis quæ ex ex bello nascuntur
lib 19. de Ciuitate. sermonem haberet, *hæc itaque* inquit *tam magna, tam horrenda, tam sæua quisquis cum dolore considerat, miseriam necesse est fateatur; quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore, vel cogitat; multo vtique miseriùs; ideo se putat beatum, quod & humanum perdidit sensum*: breuiter igitur Plutarchus, *sæua res bellum est, cumulum-*
in Camillo. *que secum trahit iniuriarum, & insolentiæ.* Vnde cum priuatorum, com-

commodis vtilitas publica, non aliter quàm fœcunda seges à lolio, & sterilibus herbis sœpius opprimatur, & ab euentu bellorũ Reipublicæ salus, aut exitium plerumque dependeat; Romani quominus tanti momenti negotia, priuatorum votis, occultisque desiderijs subiacerent, bellum non paucorum suffragijs decerni, sed comitijs populi centuriatis, indici tantum posse voluerunt; cum tamen Plebi pacem iubere liceret: quia nimirum plus semper à bello periculi, quàm à pace imminere censebant, quæ nunquã adeo iniqua est, quin fœlici bello, lõgè potior haberi debeat.

Enimuero quoniam ea est supremi numinis beneficentia, vt prosperos armorum successus facile ijs concedat, qui bella iustis de causis suscipiunt; vt idcirco M. Antoninus Imperator, liberatus ab insidijs quas illi parauerat Auidius Cassius, confidenter exclamarit, *non sic Deos colimus, nec sic viuimus, vt ille vincere debuisset*; cùm ex aduerso Mancinus, vt se purgaret in Senatu de bello Numantino infeliciter gesto, *haud mirum esse* dixerit, *si hoc bellum infeliciter cessisset, quod præter omnem æquitatem decreuissent*; quoniam scilicet Pompeius pactum cum Numantinis fœdus, irritum fecisset; quo similiter referuntur verba hæc Iornandis. *Supra mare Ponticum Bulgarorum sedes, quos notissimos peccatorũ nostrorum malafecere*; & horum omnium veluti consectaneum sit illud quod vulgari hoc disticho effertur 6.

Sed non debet præterea dux iniusti belli ministrum se prabere.

cap. 17 de rebus Getic

Propert. lib. 4 eleg. 6.

Frangit, & attollit vires in milite causa,
Quæ nisi iusta subest, excutit arma pudor.

Eam ob rem Dux, etsi minimè ad illum pertineat in arcana principum inquirere, rationesque quas habent bellum inferendi, ad æqui iustique trutinam explorare, qui suà se obedientià superioribus suis potius probare debet, maximè si hanc illis debeat, ex nexu feudali, aut obligatione aliqua personali, qualis subdito cum Rege existit; ipsi tamen quantum opis suæ erit connitendum est, ne eius belli administrãdi prouinciam suscipiat, quod vel apertè iniquum est, vel saltem non ita legitimis de causis susceptũ iudicabit; alioqui vindex iniuriarum Deus, cuius solio adsidet illa diuinarum, humanarumque rerum regina Themis, nõ ritè exorsa eius, malè secundabit; vtcunque enim Aeschylo obedientia μήτηρ σωτηρίας esse dicatur: & ex diuo Bernardo vbi agit de præcepto & dispensatione *non attendat verus obediens, quale sit quod pæcipitur*;

tur, hoc solo contentus quod præcipitur; tutius tamen est, si Dux hac in re D. Augustini consilium sequatur, quod contra Faustum scribens his verbis attulit, *vir iustus si forte sub* Rege, *homine etiam sacrilego, militet: recte potest illo iubente bellare: si quod sibi iubetur, vel non esse contra* Dei *præceptum, certum est; vel vtrum sit certum non est: ita vt fortasse reum faciat* Regem *inquitas imperandi: innocentem autem militem ostendat ordo seruiendi*. Est tamen in his verbis *vtrum sit certum*, vbi multis aqua hæreat bellatoribus, cùm negotia Principum, intimi tantum consessus consistorianis pateat, & illis plerunque, non tam ex euidentibus causis, quàm ex occultioribus alijs dijudicanda sint; in quibus quantum ipsi Duces cæcutiunt, qui absque vlla consiliorum participatione, arma in hunc aut illum principem expedire iubentur, non opus est, mea quidẽ opinione, alijs rationibus, quàm experientià quotidianà confirmare. Quamobrem cum nullus ita hebes sit ac nouus in rebus tractandis, quin facile cognoscat, si quid illi quod Deo, qui summus omnium princeps, & dominator est, immediatè contrarium sit, committitur; tum si quid eiusmodi illi occurrat, consilio vti potest D. Ambrosij *cum Dominus iubet ea quæ sunt contraria Deo, ei obediendum non est*: in reliquis vero quorũ arcanæ rationes apud solum principem, & intimos quosdam consistorianos delitescunt ex officio potius optimi subditi, aut viri prudentis faciet, si nihil quicquam à suo principe quod iniquum sit decerni existimans, bellum audacter suscipiat, quod ab eo, & qui eius consilijs adstant viris grauissimis, prudentissimisque, iustis de causis indictum crediderit, nec

li. 22. cap. 75

Infandum contra omnia bellum,
Contra Fata Deum, peruerso Numine poscat.

7. *Quæ occasione explicatur iustæ bellorum causæ tũ grauiores vt patriæ salus.*

Iustæ autem belli causæ erunt, nõ solum vt arbitratur M. Tullius, si primùm hostis quis iudicetur; aut si idem, repetendis de rebus instituatur & iure *repræsaliorum*, quandoquidem ita nostri appellant, quod M. Varro *clarigationem*, Demosthenes *ἀνδροληψίαν*, Iustinianus *ἐνεχυρασμὸν* magis proprie eleganterque dixerunt: sed si facta Reipublicæ iniuria sit vindicanda; si socij confœderatique ab oppressione defendendi; si pro communi salute commoditateque ciuium pugnandum; etenim cum aliter stare Respublica quàm bello sœpe gesto nequeat, vt eleganter Plato in primo

primo de legibus sub Cliniæ persona docuit, necesse profecto est
bellum ijs de causis quas dixi suscipi, ne iniuriæ, contumeliæ, au-
daciæque hominum iniustorum, eadem pateat; tuncque nullum
de belli æquitate dubium esse potest, quoniam *hoc* vt inquit Ci-
cero *& ratio doctis & necessitas Barbaris, & mos gentibus, & Feris* Pro Milone.
natura ipsa præscripsit; vt omnem semper vim quacumque ope possent,
à corpore, à capite & vita propulsarent: estque illa non scripta, sed
nata lex, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti su-
mus, vt salutem nostram propugnare, & oblatam ab hoste iniuriã
manu, ferroque vindicare studeamus. Hoc vero cum varijs in
occasionibus fieri debeat, tum certè nulla vnquam præclarior es-
se potest, quàm si patriæ negotium agatur, pro qua pugnare, op-
timum esse auspicium dicebat Hector Homericus, & cuius inco-
lumitati deuouere se Decij duo pater & filius, vt nec certe Brutus
filios, & Agamenon filiam quæ illi vnica erat immolare non du-
bitarunt: quinimo *Sobiorum populi* Alexandrum magnum; *Abyde-*
ni patrem eius Philippum; *Xantij* Brutum; *Numantini* Scipio-
nem; *Caliguritani* Cn Pompeium cùm sustinere prementes, am-
plius non possent, ferro ac flammis sæuire in se maluerunt, quàm
communibus patriæ malis, eiusdemque excidio superesse. Nec
immerito *Agraulis* fœmina, quæ pro salute patriæ, mortem oppe-
tere non recusauit; istud apud antiquos obtinuit, vt eius admira-
tione virtutis ducti, eam immortalem esse voluerint; atque adeo
illi templum dedicarint, in quo omnes Ephebi, priusquam ad bel-
lum educerentur, iurare inter alia solebant, *se ad mortem vsque pro*
aris, & focis, vt apud Stobæum, & Pollucem habetur in antiqua
iusiurandi epheborum Atheniensium formula; siue vt ex Vlpia-
no & Philostrato addit Petitus, *pro nutricia terra esse dimicaturos*.
Eoque nomine potissimum laudantur, sex illi *Caleti* oppidi cu-
iusdam in Gallia munitissimi, *incolæ*, qui se Eduardi tertij An-
glorum Regis arbitrio, pro reliquorum ciuium salute offerentes,
nihilo secus nobis admirationi esse debent Frossardi historias libro 1.
euoluentibus, quàm si præclarum illud eximiæ in patriam pieta-
tis exemplum, antiquorum historicorum vt Plutarchi, vel He-
rodoti monumentis, consignatum fuisset.

Bella præterea ob iustam vindictam, fere semper exitu fœlici 8]
terminata fuisse, tam exploratum est vnicuique, vt vix probatio- *Iusta vltio.*

ne indigeat; sic enim *Iunius Brutus* mortem Lucretiæ cum vlcisceretur, Tarquinios Româ expulit; sic *Augustus*, & *Antonius*, Cæsaris percussores minimo ferme negotio superarunt; sic *Seuerus*, Pertinacis manes fuso hostium sanguine placauit: sic *Dido*, Sichæi mariti cineres vindictà satiauit, eaque præsertim actione se fortunatam esse, apud Virgilium prædicat

4 Aeneid.

Vrbem præclaram statuī, mea mœnia vidi,
Vlta virum pœnas inimico à fratre recepi.

Sic denique apud *Scythas*, quos hodie Circassios vocant, tanta erat in iusta vltione confidentia, vt si quis acceptam iniuriam vlcisci absque aliorum opera non posset, sedens humi, in tergore immolati Bouis, quem in frusta dissecuerat, reiectisque in dorsum manibus, accedentes, sibi vt auxilio adesse vellent, rogaret, carnium dissectarum portionem velut in præmium offerēs, quemadmodum Lucianus in Toxari auctor est, adeoque semper honesta, hæc belli gerēdi occasio, existimata fuit, vt Belisarius apud Procopium diceret *primam hanc esse iustitiæ curam iniustè interfectos vlcisci*: & cûm cætera negotia, Dijs tum medioxumis tum infimis, & prout vnius cuiusque votum erat, commendarent; huic in quo de vindicta ageretur, Romani Iouem sub vltoris epitheto præesse tantum voluerunt; sicut etiam Ciprij, vt narrat Clemens Alexandrinus in oratione ad gentes.

lib. 30. de bello Vandal.

9.
Sociorum defensio.

His bellorum causis iustitià proxima sunt, quæ vim omnem à socijs confœderatisque populis repellunt, quoniam vt Ciceroni placet *Fortitudo quæ per bella tuetur à* Barbaris *patriam, vel defendit infirmos, vel à latronibus socios, plena iustitia est*; vnde Florus cum bellorum occasiones in certa genera restringeret, non hanc omisit qua sociorum incolumitas modis omnibus procuranda continetur: & Romanis ipsis, nihil vnquam antiquius fuit quam periclitantibus socijs, omni ope consilioque subuenire: ex eoque Scipio apud Liuium ad Annibalem inquit, *neque Patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum: & tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Saguntī excidium, nobis pia iustaque induerunt arma*, nempe socios iuuare plenum opus pietatis & iustitiæ arbitrabantur, quia præterquam fidem datam seruare, eosque modis omnibus protegere, qui semel in alicuius se clientelam commiserunt, ita videtur opere pretium

Decad. 3. lib. 10.

esse,

esse, vt ad communem hominum salutem maius esse non possit; constat insuper nullum imperium, sine auxiliaribus sociorum copijs & opibus augeri, ac ne diu quidẽ stare posse florens & beatum. Vnde si ab hostibus eorum vires imminui, agros facultatesque deprædari, qui cum ipsis mutuo fœderum nexu coniuncti sunt, permittant, idem est profecto, ac si suas ipsi opes, propriasque vires imminui, & labefactari continuo ab ijsdem hostibus non moleste ferrent; quod equidem nescio vtrum aliquis absque graui damno, & iniuria pati possit. His igitur de causis ad recuperationem rerum; iustam sui ipsius aut sociorum defensionem; & Liuius lib. 5. punitionem seu vindictam, pertinentibus, quæ tria sunt in hac Camilli ad Gallos denuntiatione expressa, *omnia quæ defendi, repetique, & vlcisci fas sit* Duces moueri, ac impelli oportet, priusquam bellum aliquod suscipiant, si vt inquit Onosander sibi contra hostes, capite 4. socium bellorum Deum, propitiumque adsistere voluerint, ipsosque adeo milites periculis adeundis promptiores euadere. *Postquam enim perspexerunt, se iniuriam non inferre, verum illatam propulsare; nullius impietatis conscij, absoluta vere masculaque virtute, & excelso animo, militiæ se se vltro dabunt*, spemque non vanam aut inutilem concipient, de totius belli euentu, qui ferme semper talis esse solet, qualia fuere, & eius principia. Vnde cùm Rhodiorum Legati pro suo populo apud Romanos perorarent, illis absque inuidia libenter hanc laudem tribuebant, *certè quidem vos estis Romani, qui ideo fœlicia esse bella vestra quia iusta sunt* Liuius lib. 45. *præ vobis fertis; nec tam exitu eorum quod vincatis, quàm principijs, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini.*

10. *Tum leues sed necessaria.*

Porro quia sicut antea dixi, Dux obsequium suum vel Regi suo aut legitimo principi, cùm illi militat; vel cæteris quibus operam suam addixerit, animo semper expedito præstare debet; nollem hunc quem in præsentia efformamus, ita morosum aut difficilem esse, vt non nisi grauissimis de causis, ad exercitum ducendum se accingat, cùm leues occasiones, seu illæ meditato iam & adornato bello principium faciant, vt vulnus Ascanij sagittis, ceruo inflictum. Aeneid. 7.

quæ prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestis.

seu inferendi belli primæ, ac principes causæ existant, magnas hæ

perſœpe rerum inclinationes, & momenta poſt ſe trahere, nec minus in ſe iuſtitiæ, aut æquitatis habere, propter varia quibus veluti ſtipantur accidentia, conſueuerint, quàm ſi parentes ipſi aut patria ad internecionem poſtularētur; quoniam vt inquit Nicetas in Manele Comneno *ſœpe incidens nullius momenti causa multarum rerum mutationes peperit, ac calamitates ingentes attulit*, quo ſenſu dicebat etiam Tullius, quod maximorum bellorum ſœpe tenuiſſima contemptiſſimaque principia fuere. Et ſanè proximis illis quidem aureo ſœculo temporibus bellorum ferè omnium occaſionem præbuerunt fœminæ,

Nam fuit ante Helenam cunnus teterrima belli
Cauſa

libro 1. vt inquit Horatius; hincque Herodotus prima inter Græcos & Barbaros prœlia, ex raptu fœminarum exorta ſcribit; & apud *Græcos* Helena ipſa, apud *Hæbreos* Dina filia Iacob, oppreſſa Leuitæ coniux, adulterium Bethſabeæ, Inceſtus Thamar; apud *Troianos* Heſione; apud *Romanos* raptæ Sabinæ, violatæque Lucretia, & Virginia; apud *Aegyptios* Cleopatra; apud *Scythas* Iantini Regis filia, non tradita Dario in vxorem, ſicut pactum fuerat; apud *Meſſanos* ſtupratæ Lacedæmoniorum virgines; apud *Phocenses*, & *Thebanos* vnius puellæ quæ à diuerſis ambiebatur, collocandæ, diſceptatio, grauiſſimas diſſentiones concitarunt: non ſecus, ac Simetha meretrix bellum concitauit inter *Megarenses*, & *Athenienses*, quod vt inquit Dicepolis, apud Ariſtophanem, Pericle Duce geſtum eſt; multaque alia Athenæus exempla in hanc rem ex celebri memoria collegit, quæ tam facile in libris eius haberi poſſunt vt referre ea nihil neceſſe ſit; præſertim cum temporibus non ita dudum elapſis, acerrima illa factio, quæ totam poſtea Europam in conſenſum rapuit, *Guelphorum*, ac *Gibellinorum*, Florentiæ inter optimates initium habuerit, ab eo qui ex Buldemontiorum familia nobiliſſima, nouas nuptias ſibi quæſiuerat, diſſidio facto eius affinitatis, quæ cum alia ſponſa prius inchoata fuerat. Atque vt non modo in hoc, ſed in omni prope cauſarum genere, bellorum incendia quæ totas regiones ſœpius peruadūt, minimis quandoque ex ſcintillis originem duxiſſe oſtendatur: *Heluetij*, vt notat Gallorum politicus, ob currum pellibus onuſtum,

(Marginal notes: in Acharnan. actu 2. ſcen. 5. — libro 13. — lib. 4. de Repub. cap. 4.)

ſtum, qui ipſis à comite Romontio, vt addit Cominæus, ablatus fuerat, bellum grauiſſimum ſuſceperunt, aduerſus Carolum Burgundionum ducem, quod non niſi eo tandem interempto, conſopitum fuit; ſic *Aetoli, & Arcades* mutuis ſe ipſos prœlijs diutiſſimè attriuerunt, propter vnius apri caput; vt *Carthaginenses, & Bizachij* ob leuiſſimum myoparonem; *Pictos* vero cum *Scotis* canes quidam erepti, tam ardenter commiſerunt, vt nullis fœderibus placari, ac inter ſe amicè conuenire amplius potuerint. An igitur bella hæc omnia iniuſta erunt, vel duci noſtro detrectanda quæ ex tam ignobilibus, & abiectis principijs ortum duxere? minime gentium, quoniam in his non tam modus, quàm animus ſpectatur, & quemadmodum ſi graues cauſas, & omni luce clariorem iuſtitiam, in bellorum initijs requirat, maximum ex eo promerebitur laudis incrementum; ita nullum dedecus incurret, ſi in hæc tam anxie non inquirat, de quorum ęquitate ſœpe inter ipſos iuris, & legum, ac principis arcanorum conſultos, non liquet. Sed ijs difficultatibus ad quos pertinent reiectis, bellum ſtrenuè gerat, quod ſuæ fidei, induſtriæ, fortitudini, & militari peritiæ adminiſtrandum committitur. libro 7.

VI.

1 In bello gerendo conſiderantur vires & conſilia & in viribus primum quidem pecuniæ apparatus quoniã illa ſummopere neceſſaria eſt.

His conditionibus ſuſceptum bellum, duabus alijs indiget, vt proſperè geratur, *viribus* nempe & *conſilijs*, vbi per vires inſtrumenta prudentiæ, ac fortitudinis intelligo, apparatum ſcilicet rerum neceſſariarum, ad omnem vſum belli, vti ſunt hæc quatuor *pecunia, commeatus, arma, & vir* ſeu milites; *Prius enim eſt*, vt inquit Quintilianus, *parare bellum quàm exercere*; iſtudque, vt publius Mimus ſubiungit, *diu apparandum eſt, vt vincas celerius*: nã vt erat cõſilium Periclis apud Thucydidem, copioſæ opes diu ante bellum præparatæ, hoſtes facilius ſuſtinent & repellunt, quàm violentæ collationes; nec illud etiam parui faciendum eſt, quod hæc omnia ſi tempeſtiuè parentur, non modo in bellum valent, ſed ne bellum inferatur ſœpius efficiunt, nemo ſi quidem prouocare audet iniuriàuè laceſſere, quem intelligit inſtructum eſſe rebus neceſſarijs, ad iſtud quod in ſe peccatum fuerit, non abſque vltione ferendum. Præ cæteris autem ad belli apparatum requiſitis, vna maxime omnium videtur neceſſaria eſſe pecunia, quoniam vt inquit Plutarchus in Cleomene *pecuniam qui primus rerũ agendarum neruos eſſe dixit, is præcipue ad res bellicas reſpiciens id*

libro 12. libro 1.

dixisse videtur: & eiusdem sententiæ fuit callidus experiensque
lib. 2. hist. vir Mucianus, de quo Tacitus cùm de Vespasiani in Vitellium
apparatu loquitur, hæc habet *sed nihil æque fatigabat, quam pecu-*
niarum conquisitio, eos esse belli ciuilis neruos dictitans Mucianus,
non ius, aut verum in cognitionibus sed solum magnitudinem opũ spe-
ctabat; quod idem postea Tzetzes versibus quibusdam expressit,
8. Chiliade. qui ita à Lacisio latinè redditi sunt

Aurum enim desideratissimum est hominibus,
Aurum omnia corrigit; Aurum neruus belli.

nimirum sicut medici negant absque neruis homines ambulare
posse, ita certissimum est, nec bellum vsquam progredi sine pe-
cunia, quæ motum illi dat, ac velut animam, & spiritum infundit:
quin potius eà non maturè prouisà, multæ sœpe numero expedi-
tiones bene cœptæ, intermissæ, & omissæ; multi exercitus cæsi, ac
mutuis cladibus sine hostili ferro, tumultuantes inter se, dissiden-
tesque turbati sunt, quia miles non legitimo, & debito imperio,
sed precario tantum ducitur, cui si præmium operæ demas, statim
animum despondet, & imperia respuit, quæ etiam si vellet adim-
plere, plerumque non potest, inter tot angustias depræhensus,
quas secum afferunt stipendia non debito tempore numerata.
Vnde forsan Flaminius Philopęmenis exercitum probè, si num-
mos excipias, cæteris rebus instructum, corpori assimilabat, quod
cap. 3. ver. 24. ventre careret; & eadem forsan de causa dictum illud D. Ioannis,
ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν, Latini reddiderunt *contenti estote stipen-*
dijs vestris, quod res ad victum necessariæ, alimentaque, nisi sti-
pendia militi persoluantur, comparari ab eo non possint; & etiam
si vox illa ὀψώνιον pro stipendio militari accipiatur, quoniam non
pecunia modo, sed etiam *cibaria* militi darentur, idest τροφὴ ϗ
γέρας, quæ duo vnica demum *Salarij* voce indifferenter vsurpata
sunt, cum eius nempe significatio *à Sale* primùm, vt ostendit Pli-
lib. 3. cap. 7. nius his verbis *honoribus etiam militiæque interponitur, salarijs inde*
dictis, ad annonam quæ vnicuique in exercitu destinata, & assi-
li. 18. cap. 10. aduers. gnata erat, quod multis docet Turnebus, ac demum ad vtrius-
que tum victus, tum stipendij distributionem significandam, ab
auctoribus translata fuisset; licet inquam hæc ita essent, eodem
tamen non solum difficultas recidit, sed maior lõgè ex eo fit, quod
difficilius est commeatui etiam, quàm soli militum stipendio,
ab-

absque nummis & multa signata pecunia prouidere.

At profectò cùm hæc sententia quæ nummos pro neruis bellorum esse contendit, tam vera sit, quàm in omnium ore trita, & peruulgata est, mirari satis non possum, quis deuius error, quodue ab alijs dissentiendi studium, etiam in rebus clarissimis, Patricium in hanc opinionem induxit, vt istius decreti fundamenta, varijs sed debilibus rationum machinis, ijsque mutuatis vt plurimum ab infandi nominis politico, subuertere suis in paralellis conaretur. Ecquid enim amabo, euidentius esse potest, quàm bellum, nõ armis tantum, sed multis alijs voracibus impensis onerosum reddi, quæ penitus necessariæ sunt, priusquam armis in tuã rem vti possis? imo vero quid certius est quàm numeroso milite, copiosà annonà, varijs machinis, & tormentis ei opus esse, qui bellum recta cum ratione suscipere velit? at quis vnquam hæc omnia absque præsenti pecunia parare potuit? prouerbium equidem est, apud nostrates, frequenti translatione, ad omnia ferme in quibus nummis potius quàm verbis agendum est, vsurpatum, *si desint nũmi frustra quærẽtur Heluetij*; frustra etiã milites, maxime vero illi qui pedibus merent & à stipendio quod nobis *à solidis* quorũ vsus iam obtinebat Childeberto Rege, & Gregorio primo Pontifice, qui eorum frequenter in epistolis meminit, *la solde* dicitur, *Soldurioru*m nomen, quod postea cæteris commune, factum est, accepere. Nec apud vllas nationes quemquam inueniri arbitror ex illo hominũ genere, qui denis in diem assibus animam, & corpus æstimant, adeo sui sanguinis liberalem, vt gratis ipsum effundere velit, tantùm abest, vt desertor etiam non sit & transfuga, quoties alium inuenerit, qui pluris eius operam, venalesque manus licitari maluerit. Quod cum intelligeret Baiazethes à Patre Suleymano in Persidem fugiens, quacumque incesserat, ædiũ postibus inscriptum relinquebat, militibus qui ad se transirent, duplex se numeraturum esse stipendium; nempe *hastis* pugnare volebat *argentatis*, vt ex Apollinis responso omnia superaret.

Verum quia hæc dissertatio politica quod nummi sint bellorum nerui, nemini ferme nõ dicta, & etiam contra Patriciũ copiosè ab Alexandro Tassono & Elia Reusnero tractata est; ita vt nihil alijs relictum sit, quod aliqua cum laude in hoc argumento afferre possint, conuenientius erit Augustũ Imperatorem cæteris prin-

[Margin notes: 2. *Imo pro belli neruis habẽda cõtra Patriciũ & alios* — ad Dinamiũ, & Fantinum. — Busbequius. — 3. *Quare ærarium militare parandum est* — lib. 8. cap. 38. — lib. 1. cap. 20.]

principibus ad imitandum proponere, qui vt in commentarijs Suetonij traditur, quo sumptus ad tuendos milites, prosequendosque, perpetuo ac sine difficultate suppeteret, *ærarium militare* cum vectigalibus nouis, propriosque huic ærario præfectos instituit; Quo pariter modo notat Thucydides, Athenis seponi

libro 8.

mille talenta in sanctiori ærario, quotannis consuesse; quæ siquis in alios vsus, quàm aduersus hostes, cùm in Atticam irruerent, impendenda esse decerneret, & populum rogaret, morte mulctari solebat, lege etiam de hac re lata, quam inter Atticas succenturiauit Petitus ex Andocidis oratione de pace his verbis *Mille*

libro 4. tit. 9.

talenta quotannis seponunto non expendenda: siquis dixerit, aut Populum rogarit ea impendi in alios vsus, quàm si hostes nauibus appulsi inuadant Atticam, *& propugnanda sit patria, capital esto*. Cùm vero Athenienses maximam auri vim è ciuium censu, vectigalibus, & tributis colligerent, quam à bellis, in quorum vsum impendebatur, *Stratioticam* ipsi dicebant, auctor fuit Pericles, vt Respublica duos ex ea obolos tenuioris fortunæ ciuibus viritim elargiretur, quorum vnum comparandis sibi alimentis insumerent, alterum vero Theatri architecto, sedibus in eo conducendis erogarent: vnde quia θέα Græcorum idiomate *spectaculum est*, hinc *stratiotica* illa pecunia, in T*heoricam* commutata fuit, de qua tamen, lege altera cautum erat, *Ingruente bello*, è T*heorica pecunia militum stipendia numerantor*. Et ex eo est quod Socrates apud Plutarchum sapienter docebat, cibos potusque vitandos esse, qui nullà indigentià pelliciunt lacessuntque, sed & quæ ex ijs sentitur iocunditas, ordinanda est, ac necessitati subijcienda: *sicut* inquit *faciunt qui ex* T*heoricis, Stratioticas constant pecunias*. Hoc vero Aerarium, paratum ad omnes casus habere, quàm principibus conducibile sit, vnus omnium apertissimè declarauit Aristoteles, vbi de Lacedæmonijs inquit, *malè se habent quæ ad pecuniam*

2. politicor.

publicam pertinent apud Spartiatas: *neque enim in communi ærario ciuitatis est aliquid*: hoc vero durauit vsque ad tempora Lysandri, qui post captas Athenas, magnam inde auri atque argenti vim conflauit, intulitque in ærarium publicum. Eadem omnino mente qua Augustus dicitur à Suetonio ærarium militare seorsim instituisse. *Quicquid*, inquit, *vbique militum esset, ad certam sti-*

capite 99.

pendiorum præmiorumque formulam adstrinxit: definitis pro gradu cuius-

cuiuſque, & temporibus militiæ, & commodis miſſionum; ne aut ætate, aut inopià ſolicitari ad res nouas poſſent, vtque perpetuò, ac ſine difficultate, ſumptus ad tuendos eos, proſequendosque ſuppeteret, ærarium militare cum vectigalibus nouis inſtituit. Quod Auguſti inſtitutum ſi quis hodie inter Principes ſeruat, is profectò Turcarum Sultanus eſt, qui ſuis in expeditionibus mira celeritate ſemper vtitur, & noſtrorum apparatus plerũque anteuertit, quoniam deſumpta ex ſacro ſuo depoſito pecunia, & ſtipendium militi numerat, & neceſſaria omnia conquirit, ita tamen vt peractò bello, & facta pace, eandem pecuniæ ſummam, & ſi occaſio tulerit, maiorẽ, ex ſpolijs hoſtiũ, agrorum diuiſionibus, & ſubditorum tributis conficiat, & ærario ſuo reponat, tanta profectò ſedulitate, vt præclara hæc adminiſtratio, in gẽte quæ à nobis fera, & Barbara exiſtimatur, ruborẽ merito inijciat noſtris principibus, qui velut ex dimenſo viuentes, pecuniarũ vim nuſquam habent repoſitã, ſed tum demum de ea cogenda ſolliciti ſunt, cum potius milites conſcribere, & arma expedire deberent, omnino dicti huius Plautiniani immemores *durum nimis eſt fauces ſitis cum vrget puteum fodere*, aut eius quod in extremis agens vſurpauit Conſtantinus Copronymus, dum ingentem vim pecuniæ, quam ſub terra, in omnes euentus, defoſſam ſeruabat τὸ μέγα μυστήριον vocauit, *magnum ſecretum*, quia ſcilicet ad omnia vtile, imo neceſſarium. alioqui principes videntur eſſe eorum militum ſimiles, qui à Grammaticis *Aere diruti* vocabantur, quemadmodum enim hi nihil habebant in zona, ſed omne illorum ſtipendium penes Fiſcum remanebat ita hi nihil in ærario quod proprium ſit habent, ſed cùm pecunià illis opus eſt, ea tum niſi à publicanis cogatur, nulla erit. Cedrenus.

4 *Eique quoties exhauſtum erit variis artibus ſubueniendũ.*

Nihilominus tamen, cùm hæc Principum incuria, non hodie, vel nudiuſtertius apud illos exorta ſit, hinc eſt quod tanquam morbo inueterato, varia huic remedia quæſiuerunt, non tollendo penitus, ſed quoties per nouas exacerbationes recurrit, mitigando; quare diuerſas etiam artes inuenerunt, pecunias extremis illis in neceſſitatibus cogendi, inter quas ſeptem à Politicis ſcriptoribus recenſentur omnium honeſtiſſimæ, nimirum vt conficiantur *ex agris publicis; ex hoſtium ſpolijs; ex amicorum largitionibus; ex ſociorum vectigalibus, & tributis; ex mercatura; ex earum rerum vectigalibus quæ inuehuntur, aut euehuntur; atque ex ſubditorum tributis.*

tis. A quibus modis cum discedunt Principes, tunc extraordinarijs collationibus quas Thucidides εἰσφορὰς appellabat, locus est, quales sunt dum facultates omnium distribuuntur; capita, domus, fenestræ, camini, instrumenta, actionesque hominum certa pecuniæ summà condemnantur, debita priuatorum publicis necessitatibus addicuntur: donationes gratuitæ subditis, mutuationes publicanis, & Ecclesiæ deuotis hominibus subsidia imperantur; diuitesque capitatim pro se ad bellum mittere; pauperes vero oppidatim diuisi, idem facere coguntur, quasi in superpondium oneris consueti: de quibus omnibus tum subsidiarijs, & impositiitijs exactionibus, frustra nunc populi queruntur, quasi ijsdē fere, aut certè simillimis oneribus, ac tributis exhaustæ olim gentes, ac vexati antiquorum Principum subditi, non fuerint. Nam Romani quorum immensi, & consueti prouentus eruebantur ex *portu* siue mercium subuectione; ex *decimis* siue frugibus, atque alijs quæ terra colligebantur; & ex *scriptura* siue pecorum fœtura, & animalibus quæ in pascuis versabantur; quibus & *salinarum* reditus addendi sunt, ab Anco Martio primùm instituti; quoties legitimum illud, ordinariumque vectigal non sufficiebat, *oblatione* nouæ pecuniæ, cuius tamen exactio precaria ferme erat; atque etiam *indictione* qua populi reluctantes reclamantesque, ad hanc persoluendam adigebantur, extremis Reipublicæ necessitatibus subueniendum esse censebant. Verùm cum hi parandæ pecuniæ modi minimè ad Ducem nostrum pertineant, sed ad Principem cuius iussu, atque auspicijs bellum gerit; vtilius erit omnino si relicta ipsorum curà, ad eos quorum interest suis consilijs rerum dominos iuuare, in ijs tantum paulo diligentius immorer, quas extrema necessitate compulsus copiarum Dux excogitare potest conficiendæ pecuniæ rationibus; vt verè postea istud vsurpare possit, Ego *caput huic Argento fui hodie reperiundo, Ego pes fui*. non enim raro contingit, vt exhausto, vel aliunde distracto Principis sui ærario, tumultuantibusque propterea, aut lurida fame confectis militibus, tales se in angustias coniectum videat, vt nisi improuisis quibusdam, & fortibus consilijs se explicet, periculum sæpius incurrat vitæ simul, nominisque amittendi. Tunc igitur non *Iphicratis* exemplo milites suos in loca deserta, vastasque solitudines abducet, vbi rerum copia denegata, multis abstinere cogantur, simul-

musque pecunijs & stipendio, quod exiguum habent parcere; quia hoc istis temporibus facere non modo difficile, sed prorsus ineptum esset & ridiculum. Non etiam imitabitur *Antonium Leuam* superioris sæculi Ducem longè clarissimum, qui obsessus Ticini à Francisco Gallorum Rege, cùm se pertinacissimè defenderet, & alendo interim præsidio nihil quicquam illi à Cæsarianis subministraretur, donaria ex templis rapiebat, amplioraque ex vsu victoriæ pollicitus, ea cõflata, rudis demum monetæ notà percutiebat; quod item in Mediolani ducatu à socialibus Italorum armis defendendo præstitit: existimabat enim Dux ille impiger, & cuius virtutem nulla vnquam difficultas remorari poterat, neque humanis, neque diuinis rebus esse parcendum, modo decus suum, & Cæsaris dignitatem tueretur; vt etiam stipendij loco singulas vrbes, singulosque earum ciues, militibus immanissimè diripiendos concederet; nam etiamsi Florentini ab Auria, & Vastio molestissima obsidione circumuenti, & Volaterrani eodem ferme tempore, similibusque de causis, in istud extremæ, ac desperatæ sortis consilium deuenerint; quod vltima vrgente necessitate non reiectum etiam fuisse à Romanis in bello contra L. Syllam; nec ab Heraclio pugnaturo contra Persas; aut à Ferdinando Aragonio; ipsoque etiam Summo Pontifice Clemente Septimo, Valerius Maximus, Cuspinianus, Pontanus, & Iouius præstantissimique alij historiarum scriptores memoriæ consignarunt; tamen videtur mihi istud inuidiosum vtique esse bonis omnibus, & absque maximo elisæ pietatis dispendio fieri nõ posse. Alij igitur, qui honestioribus consilijs, non minorem tamen ex illis vtilitatem consecuti sunt, propriam, & domesticam suppellectilem, quàm sacram oppignerare, ac etiam cùm opus erat subhastare maluerunt sic enim vidimus ætate nostra Catholicos Belgarum Principes *Albertum, & Isabellam*, ornatum omnem suum in pignus fœneratitiæ pecuniæ, quo militare stipendiũ ad tempus repræsentaretur, lubentes obtulisse. Et Marcus Antoninus Philosophus è magnis imperatoribus vnus, cùm in bello Marcomãnico, omne ærarium exhausisset suum, neque in animum induceret, vt extra ordinem prouincialibus aliquid imperaret, *in foro D. Traiani*, quemadmodũ refertur à Dione Cassio, *auctionem ornamentorũ imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & crystallina, & myrrhina vasa, & vestẽ*

vxoriam ſericam, & auratam, gemmaſque etiam, quas multas in repoſitorio ſanctiore Adriani repererat. Et per duos quidem menſes hæc venditio celebrata eſt: tantumque auri redactum, vt reliquias belli Marcomannici ex ſententia proſequeretur, poſtea dedit poteſtatem emptoribus, vt ſi quis vellet empta reddere, atque aurum recipere ſciret licere. Quin etiam Nerua apud eundem Caſſium *pecuniæ inops factus, veſtes primùm, & vaſa aurea, pretioſam præterea ſupellectilem, ſiue illa propria, ſiue publica, & regia foret, auctioni ſubiecit.* Vnde ſi Romani imperatores, talibus remedijs ſibi vtendum eſſe duxerunt, aduerſus ærarij communis anguſtias, quibus tamen multis alijs modis ſubueniri poterat; erunt ne adeo inconſulti, & auari Duces vt non potius velint aut palatia ſua militibus diripienda permittere; aut aulæa tapetes, vaſa aurea, pretioſamque omnē ſupellectilem oppignerare; vel certas pecuniæ ſponſiones facere, quàm à militibus ob ſtipendiorum moram tumultuantibus, auctoritatem ſuam contumelioſis factis aut dictis violari. Præterea valde ex vſu eſſet, in tali diſcrimine conſtitutis, pecuniam tributorum inſequentis anni, mutuam à redemptoribus omnibus percipere; vectigalia publica vrbibus, aut menſarijs in mutui pignus dare; contributiones quas vocant hodie, ſpe futuræ ſubleuationis iniecta, in anteceſſum cogere: paciſci cum Tribunis, vt ſinguli ex ſuo in menſem vnum, alterumue, ſtipendia ſuis militibus ſoluāt: aut ſi id nimium graue ſit, vt ipſi nullis ſtipendijs per trimeſtre contenti, ea ſinant gregarijs procedere; iuuat etiam ſtipendium viritim per fidiſſimos curatores ſoluere, ne quæſtui miles ſit, falſuſque numerus deferatur, & grauiter in tribunos animaduertere, qui nomina ſuis in cohortibus pro viris ſubijciunt, aut ſimulatos, cùm luſtratur exercitus, milites producunt. Denique modis omnibus cohercendæ ſunt fraudulentæ quæſtorum artes, quibus ærarium militare exhauriunt, moranturque nummorum repræſentationem; aut debita à pluribus annis militi ſtipendia exiguo ære redimunt; tum & eorum etiam qui turpi nundinatione annonæ, earumque rerum quibus milites veſtiuntur, viliſſimo lucro inhiant, & panem, farinam, frumenta, pannos, calceos magni vendunt, quæ ipſi vel ex præda, vel aliunde vili pretio empta diutiſſimè in id temporis apud ſe retinent, quo hæc omnia diuendere ſuo modo, aut potius flagellare poſſint; atque inſignis mulcta pecunia-

cuniaria, cum in hos, tum vero & in cæteros omnes, qui alijs in rebus delinquunt constituenda est. His enim & similibus modis, ac confictà ad extremum signatàque vel ex corio, vel ex charta, aut ære, alioue metallo adulterinà monetà, quod præter *Timotheum* Atheniensem, *Venetos* quoque in Asiatica expeditione, & *Hispanos* in bello Granatensi, ac *Gallos* etiam Nouariæ à Venetis, & Sfortianis obsessos fecisse, illustrium pene omnium historicorum memoriæ testantur; obuiam iri posse existimo ærarij militaris angustijs, vt si non omnino nullæ sint, saltem tales non existant, quæ ob intercepta stipendia Prouincias deuastandi, vel à Duce suo secedendi occasionem militibus afferant: raro enim de stipendiorũ tenuitate, fere semper de solutionis mora, fraudeque conqueruntur. Nec iniurià quidem, nam vt inquit D. Augustinus *ad hoc tributa præstamus vt propter necessaria militi stipendium præbeatur*, cui perbelle etiam consonat illud Taciti, *neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendijs haberi possunt*. lib.22. contra Faust. cap. 74 lib.4. Hist.

5 *Ne milites tumultuentur.*

Ac proinde miraculi instar à Liuio refertur, quod Annibal per annos tredecim, tam procul à domo; ita milites suos continuit, vt nulla nec inter ipsos, nec aduersus Ducem seditione, molesti extiterint; cùm tamen & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro defuisset. Et sane rari hac tempestate Duces sunt qui postquam in singulos menses, singulis quaternos aut quinos nummos polliciti fuerint, post duos tamen, dimidium tantum aureum largiri audeant, nisi statim illos hastas figere, capita iungere, pecuniam poscere, minari, in vrbes ipsas quas tueri deberent, sæuire, & omnia periculis, & calamitatibus miscere velit. Quemadmodum facere solent in Belgio milites obærati, quos Polybius καχέκτας nos vero *malcontens*, & Hispani sua lingua *mutinados* vocant; hi enim Batauis longe ferociores, quoties à malè administrato ærario, & stipendiorum mora, seditiones mouent, sociosque deserunt, agrum omnem, oppida, municipia vastant, incendunt, incolas diripiunt, omniaque cedibus, & latrocinijs infesta tenent, vt nulli Barbari sæuius in iuratos hostes vnquam bacchati sint, quã eiurati *Hispani* in Hispanos, & Belgas. Forsan quia vitam & animam militibus eripit, qui malignè pecuniam illis repræsẽtat, quæ vt inquit Hesiodus *miseris mortalibus pro vita ipsa & anima est*.

χρήματα γὰρ ψυχὴ πέλεται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Er-

6 Errãt vero non mediocriter, qui bellicis hisce sumptibus, certum modum definiunt, quasi illi, vt Regum, ac Principũ expensæ domesticæ se haberent, quas cuiusque anni vertentis initio, vt toto illius decursu procedere debeant, prudens dispensator constituere nullo negotio potest: contrarium enim in bellis accidit, *quæ definita non quærunt*, vt Archidamus in bello Peloponnesiaco rogantibus quanta pecunia futura esset satis, atque vt certum tributorum modum statueret obtestantibus, prudenter respondit: intelligebat namque Dux ille sapientissimus, eos qui bellum susceperunt, oportere per omnia belli necessitatibus inseruire, quarum nulla tam certa, ac præmeditata ratio concipi potest, quin mille modis immutari possit, ob varias occasiones, quæ præter expectationem in illis eueniunt, & quorum momenta, ita plerumque superiores deliberationes inuertunt, vt vnde principium sumi debuerat, ibi desinendum sit; & ex quo præda ingens quærebatur, ex eo sumptuum immanis iactura facienda est, quia vt inquit Thucydides *nullâ minus quàm quà putatur viâ bellum procedit*. Et amabo qui aliter fieri posset? cùm ne quidem pacis negocia eo ferantur, quò ipsa destinàmus; Augustus enim Istrum, & Euphratem terminos imperij Romani statuerat; sed frustra.

Et quantum Duci in cogẽda & administranda pecunia auctoritatis concedendum sit.

Hinc mouet Euphrates illinc Germania bellum
Et coniurato descendit Dacus ab Istro.

sic Carthago prælijs victrix, pacem renuit cùm ipsi à Romanis offeretur; sed bello tandem victa, excidio superbiam luit. Vndè cum tot præter spem, & metum improuisa inoptinataque in bellis accidant à quibus dux expedire se absque præsenti pecuniâ non possit, frustra ipse erit, si toties illi ad rescripta principum confugiendum sit, quæ potestatem quæstoribus faciant illam numerandi. Quamobrem vt eiusmodi incõmodis prospiciatur, optimus in primis, ac integerrimus Imperator eligẽdus est; Deinde vero auctoritas ipsi cõmitenda, pecuniæ quoties, & quantum opus erit ex certis quibusdã tributis, & vectigalibus, aut rebus alijs, quæ paratæ, & expeditæ sint conficiẽda; vel si hanc ab ærario principis accipere debet, curandum omnino est vt ei debito ac statuto tempore repræsentetur, ne eius diuturniori expectatione, aut interceptione, idem ei contingat quod Lautreco in ducatu Mediolanen-

Guicciardinus.

nen-

nensi, cùm tercenties mille nummi aurei quos in dies expectabat, quorundam ministrorum occultis artibus in alios vsus conuersi, soli in causa fuerunt vt quiquid ante præclari gesserat, quasi Marte qui φιλοχρήματος est, indignato, temporis momento pessum ierint. Sed nec ita seuerè cum duce agendum est, vt quæstoribus, aut alijs ærarij publici curatoribus, expensi atque accepti codicillos singulis mensibus offerre cogatur: præterquàm enim homines generosi indignum sua fidelitate ducunt, eam indubium à principe reuocari: multaque rationalium metu facere omittunt, quæ forent tamen necessaria, difficile est etiam omnes expensas in aduersaria referre, & *magnum Consaluum* non imitari, qui rebus terra marique in Regno Neapolitano compositis, ad questorum mensam vocatus; libellum protulit in quo primum signauerat, aureorum nummum ducenta millia supra septingentos, & triginta sex, pijs sacerdotibus, & sacratis virginibus erogata, vt Deo maximo, Diuisque omnibus ad parandam victoriam propitiandis vacarent: secundo sexcenta millia supra quadrigentos, & nonaginta quatuor, secreta manu speculatoribus data, quorum beneficio, exploratis hostium consilijs, multas victorias, & liberam Regni Neapolitani possessionem esset consecutus. hac enim industria vir magnanimus honori suo consuluit, & *Infami*, sic illud appellat Iouius, negotio silentium imposuit. in eius vita.

VII.

1. Secundum quod in viribus consideratur, est commeatus necessarius vtique priusquam bellum suscipiatur.

Hac igitur arte cùm ærarij bellici difficultatibus prouisum à Duce fuerit, prima, & summa eius cura esse debet, vt cumulatis opibus, in ijs quæ ad sufficientem commeatũ sunt requisita præparandis, non parcè aut cunctanter vtatur; *sæpius enim*, vt inquit Vegetius, *penuria quàm pugna consumit exercitum, & ferro sæuior fames. deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, pabulatio, & annona in necessitate remedium non habent, nisi ante condiantur*: & quod asserit Liuius, id ommino verissimum est, *facilè superatur exercitus qui senescit in dies, qui non commeatum, non supplementum, non pecuniam habet*. Quamobrem imitanda est hac in re prouida Romanorum sedulitas, quæ in vsum duplicem militum & præsidiorum, illi ne in castris, & agmine egerent, hæc vt aduersus moras obsidionum perdurarent, plerisque in oppidis condita habebant in totum annum acetum, frumentum, laridum, oleum, paleas, hordeum, & annonarias eiusmodi species, qua- Decade 3. lib. 2.

rum

rum amplior ſemper modus quàm ſufficit, aggregandus eſt; cum frequenter accidat vt neceſſitas geminetur, & obſidio præter ſpē longior euadat, circumſidentibus peruicaciter aduerſarijs, quos fame tandem ſperant vincendos. Ex quo laudatus non mediocriter fuit Paulus Aemilius, quod ad Macedonicum bellū electus inprimis patres admonuit, vt de commeatu proſpiciant ſollicitique ſint, *& vnde terreſtri itinere, & vnde nauibus ſupportetur:* nec populus Romanus aliud à quoquam beneficium maius vnquam accepit, quā ab Hierone Siciliæ Rege, cùm hic audita clade ad Thraſimenū illata trecenta millia vt inquit Valerius modiorū tritici, & ducēta millia hordei, Romam tranſmiſit:& prouidè ſanè Heluetij qui anguſtos ſe habere fines arbitrati, de Galliā occupanda, tempore Iulij Cæſaris, deliberationem inierant, in hoc ſibi potiſſimum inuigilandum eſſe duxerunt, vt abundè prouideretur de commeatu ſufficienti; quare inter multa præclarè ab illis in hūc finem conſtituta, ſementes quàm maximas per totum biennium fecerunt, vt in itinere copia frumenti ſuppeteret, paratis etiā bobus & plauſtris eius tranſuectioni; iuſſeruntque vt ſinguli milites, trium menſium molita cibaria ſecum domo efferent. Quod item Perſis vſu veniſſe prius quàm exercitum educerent, auctores ſunt Xenophon & Herodotus, quorū hic in Thalia exemplum refert Cambyſis, qui in expeditione quam aduerſus Aethiopes ſuſceperat eo anguſtiarum redactus fuit, ob annonæ defectum, de qua non ſufficienter in ipſo diſceſſu ſibi prouiderat, vt re infecta, multiſque ſuorum deſideratis, reliquos fame, & inopia propemodū enectos Thebas reduxerit. Proptereaque ſapienter, vt in libris iudicum narratur, quando vniuerſus Iſrael, congregatus eſt cōtra Beniamin, vt iniuriam vindicaret vxori Leuitæ illatam, prius illi aut antiquitus nihil fuit, quàm vt eligerētur annonæ præfecti qui eius parādæ curam omnem in ſe reciperent, *Decemuiri eligantur centum ex omnibus tribubus Iſrael, & centum de mille, & mille de decem millibus, vt comportent exercitui cibaria, vt poſſimus pugnare contra Gabaa Beniamin.*

[Margin: Liuius 44. — libro 3. — Cæſar lib. 1. de bell. Gall. — libr. Iudicū. — Iliad. 5.]

2. *Ob famis incommoda.*

Et profecto quemadmodum Homerus naues illas quibus Paris vectus eſt, cùm Helenam ſecum in Aſiam abduxit ἀρχεκάκους vocauit, vt quæ acerbiſſimis poſtea calamitatibus cauſam dederint: ita D. Nazianzenus oratione de amore erga pauperes, non

minus

minus eleganter ventrem, cuius gratià, tanta vis annonæ quotidiè reponitur, appellat ἀρχέκακον quod hinc omnis mortalium calamitas profluere solita sit, maxime cùm rerum omnium inopià, diutius quàm alimentorum tolerari possit; quæ, vt reparãdo quod à calore, in corpore humano quotidie depascitur; aut ipsimet calori auocando, ne primigenium humorem absumat, quæ videtur fuisse consumatissimi philosophi Fortunij Liceti sententia, omnino necessaria sunt, sic homines vbi refici ac recreari de more, illis non possunt, nihil sane propius est, quàm vt continua ac letali septem dierũ inedia, prout Hippocratis olim, & Macrobij mens erat; aut ad summum vndecim, quod demũ Plinio visum est, conficiantur. Quo fit vt plebs quæ ex Iuuenalis sententia. libr. de carnibus. 1. in Somn. Scipion. c. 6. lib. 11. c. 14. Satyr. 10.

duas tantum res anxius optat

Panem, & circenses,

nusquam securius degat, quàm in maximo, & vberrimo annonæ prouentu, quasi hoc modo ab *ignauissimo mortis genere* tuta, quod inquit Ammianus Marcellinus fames inuehit, & quo Plutarchus auctor est Perseũ Macedonię Regem, Romæ vitam finiuisse; lib. 25. si quidẽ vox illa ἀποκαρτερήσιν de inedia potius, quàm moerore animi extincto, reddi ab interprætibus debuit, quemadmodum Cœlio Rhodigino, atque alijs propius in rem ipsam intuentibus, non perperam certe visum est, nam & Græci, mortem quæ ex inedia contingit *Apocarteresim* etiã vocare solent. lib. 13. c. 24. Quare si populis in beatissima rerum omnium copia, & altissimo tranquillæ pacis otio vitam agentibus fœlicissimam, vel minima famis suspicio tam molesta est, vt statim curatoribus publicis, eius arcendæ negotium per singulas vrbes committatur; quàm potiori iure hoc ipsum in castris etiam fieri debeat, cæcus est meo iudicio qui non videt. Nam præterquã illic nõ seritur nec metitur, hostesque nihil aliud persæpe sibi commodius ducunt, quàm pabulationem omnem, & annonæ subuectionem impedire, quo incruenta, & valde laudabili victoria ex Taciti consilio potiantur, asserentis eum sine ferro vinci qui frumentum, necessariumque commeatum tempestiue non præparat: lib. 12. ann. hoc insuper alimentorum penuria secum affert incommodi, quod vt in vrbibus nulla seditio frequentior quã si arctior annona fuerit, quo solo nomine rebelasse populos sæpissime historici loqũtur, vnde Claudianus in laudibus Stiliconis nõ

omisit, quod ipse solebat:

duplices disponere classes.
Quæ fruges quæ bella ferant, aulæque tumultum:
Et *Romæ lenire famem.*

4. varior. capite 1.

sic in castris quemadmodum Cassiodorus inquit *disciplinam seruare non potest ieiunus exercitus, dum quod deest semper præsumit armatus*; quamobrem nisi communis omnium salus agatur, aut maior solito ducum reuerentia obstiterit, tumultuabitur continuo miles, aut audaciam sumet grassandi in prouinciales, vexabitque proprios, vel denique desertor erit & transfuga, sociosque vt iugum excutiant sollicitabit, nec vllis obtestationibus placari poterit, quoniam vt rectè dicebat Cato maior ad populum agens

Plutarch. in Catone.

χάλεπόν ἐστιν λέγειν πρὸς γαστέρα ὦτα μὴ ἔχουσαν, *difficile est verba facere ad ventrem, qui auribus caret*, & quod verè dicebat Egesippus *omnem affectum excludit fames, in primis vero verecundiā.*

3. *Et morborum, qui ab ea damnatisque cibis pullulāt.*

Præterea esto miles sit obediens, quid tum si æger est, & morbo non gladio conficiatur? quid si viribus in pugna destituatur, nec iter, aut Solem, vel laborem ferre, gladium ve rotare præ summa imbecillitate possit? & nihilominus constans est medicorum sententia, cui plurimum etiam ab obseruatione frequenti, auctoritatis accedit, in magna cibi potusque parsimonia, humores omnes efferari, tanquam coniuratione facta in sanitatis perniciem; Bilemque suo calore immodico febrem ardentem, & iracundiam accendere. Eadem etiam de causa ater humor mœrorem, & metus incutit, febres querqueras, schyrros, melancholiam excitat, & sua aciditate famem ipsam magis implacabilem efficit; Pituita denique quotidianis ardoribus, destillatione, nauseà, cibi fastidio, vomitione, prauo luridoque colore homines non modo lacessit, sed deformat, ac pallidos, depiges, flacco ore, & quod diceret Lucilius *monogramos* facit: vt mittam hic sitis tormentum, quo excellenter vna cum fame infestari, ne dum homines, sed animalia reliqua, Plutarchus in symposijs, & ante eum Vates scientissimus innuisse secunda Aeneide videtur, quum ait:

catulique relicti
Faucibus expectant siccis:

Et nihil pariter dicam de grauissimo pedum incommodo, qui in

fame plurimum crassescere, atque extumescere solent, ob rationes quas habet Proclus Diadochus in quosdam Hesiodi versus de hoc ipso pedum affectu, & Aristoteles in quæstionibus encyclijs. Iam vero si exercitus ne fame pereat, prauis quibusdam, & nefandis dapibus vti conducibilius existimet, incredibile profecto sit, quàm innumeri castrenses, & cõtagiosi affectus, ex ijs statim, haud secus atque ex Pandoræ pixide cateruatim se per castra diffundant, & sanè de oleribus in secunda mea quæstione Iatrophilologica dixi quàm noxia sint, de insuetis vero, & crudis carnibus, de insectis, de loris, pellibusque feruenti, aqua resolutis, nemo, quantum ego conicio, vnquam dubitauit. Certe aqua ipsa si *lutosa* sit obstructiones, & nephriticos cruciatus; si *frigidior* colicos dolores; si *niualis* Bronchocelem; si *salsa, & nitrosa* dysentericos fluxus, & tam hæc, quàm cibi deprauati, pestem excitare solent ex communi Medicorum pronunciato λοιμὸς μετὰ λιμόν; hanc vero subita rerum omnium consternatio & dissipatio consequitur. vnde Iustinus de exercitu Xercis loquens, *multorum* inquit *dierum inopià contraxerat pestem, tantaque fœditas morientium fuit, vt viæ cadaueribus implerentur*. Sed non sola pestis timenda exercitui famelico, aut veterum morborum seges, cum noui, atque vt plurimum horrendi, miserabilesque à cibis nouis, & insolitis proueniant; sic enim in expeditione Parthica *coacti*, M. Antonij milites, *quæ gustui insueta erant experiri, primum quidem in herbam incidunt quæ per furorem ad interitum adduceret, qui enim comedisset nihil aliarum reminiscebatur rerum, aut intelligebat, nec aliud quàm lapidem continuè effodiebat vertebatque quasi quippiam magni operis acturus. Erat igitur huiusmodi repletus ager terram, ac lapides effodientium, inter quos debacchati, demum bilem euomentes interibant, cùm primùm quod antidotum huic morbo aderat, vinum defecisset*. Nempe hæc sunt ab esurie morborum incommoda, quia milites stomacho sunt ventreque capaci, non vero *Astomorum* genti similes, quam Plinius circa Gangis fontes esse prodit, sine ore, toto hirtam corpore, quæ frondium vestiatur lanugine, viuatque halitu tantum & odore quem naribus trahit, nullumque illi cibum alium, nullum esse potum, quàm ex syluestrium malorum, quæ secum pro commeatu in itineribus defert, ac quarundam radicum & florum olfactu fragrantissimo.

in poemat. opera, & dies.

libro 2.

Appian. in parth.

libro 7.

Reliquum est modo, vt quantum reficiendis, aut conseruandis viribus, augendæque in militibus audaciæ, alimentũ debito tempore subministratum conducat, paucis quidem sed valde efficacibus auctorum testimonijs comprobem, inter quæ, illustris est omnino versus ille ex secundo odysseas, vbi Homerus, vt vires atque animi fortitudinem, proba nutritione augeri; mirumque in modum confirmari ostenderet, *vinum, & farinam siue polentam, medullam esse hominum* asseuerat

4. *Tum vero quia ieiunus miles idem & inualidus ad pugnam esse solet.*

οἶνον γὰρ ἀμφιφορεῦσι καὶ ἄλφιτα μυελὸν ἀνδρῶν

quod item apertius insinuauit sub finem jx. Iliados, & ab eo Virgilius quoque videtur illud mutuatus quod inquit Aeneide 1.

Tum victu reuocare vires, fusique per herbam
Implentur veteris Bacchi.

& Valerius Flaccus in secundo Argonauticon

Cereris tum munere fessas
Restituunt vires, & parco corpora Baccho.

libro 4.

in quibus rectè præter cibum, vini etiam mentio inducitur, quia neminem latet, illud ex se fomenti plurimum suggerere, & à Dioscoride vina sœpe aliqua censeri σφυγμῶν ἀνακλητικά idest *venarum pulsus* seu mauis robur totius corporis *excitare*; vnde locutum quoque de eo sub cibi nomine Lucretiũ existimo cum dixit.

Propterea capitur cibus, vt suffulciat artus
Et recreet vires interdatus: atque patentem
Per membra ac venas vt amorem obturet edendi.

Quanti vero referat, vtroque hoc, alimento milites ante pugnam refici, vt viribus integris hostes adoriantur, & præclaram in ipsos operam nauare possint, patet ex antiqua loquendi formula, quã veteres cùm hominem paratum ad rem aliquam, planèque instructum significare vellent, eum *pransum paratumque* dicere solebant; tralatione scilicet à militibus facta, qui pransi, & curatis corporibus, expediti dicebantur ad pugnam, vt ex illo Catonis patet *exercitum suum pransum, paratum, cohortatum eduxit foras atque instruxit*. Ex eoque Onosander nulla de re alia in duodecimo capite strategici disserit, quàm de prandio militum curãdo; & Paulus Aemilius cum auditione percepisset, certum esse Thuscis prælium committere, *ex templo tesseram dari iussit, vt prandeant milites, firmatisque cibo viribus arma capiant*. Sed

Originum libro 5.

Liuius libro 19.

libro 3.

adeo

adeo multus, & diligens in ea re declaranda fuit Polybius, ac præsertim, vbi cladem duorum consulum Scipionis, & Sempronij ad Trebiam describit, vt videatur ferme huic tantum incommodo acceptam eam tulisse, ita illud exaggerat! Annibal inquit *prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoque lacessere ad pugnam hostem: cupiens eum imparatum, improuidumque, & quod plurimi faciebat* nondũ pransum *aggredi. cæteris deinde ducibus similiter ad prœliũ hortatis præceptũ vt* prãdere *omnes suos iuberẽt armisque atque equis instructos prœlij signum expectare.* deinde vero addit de Romanorũ exercitu loquẽs, *erat tũ forte brumæ tẽpus; & niualis, ac præfrigidus dies; ad hæc tumultuarie eductis militibus, atque equis,* nullo capto ante cibo *parum caloris inerat. itaque milites Romani, qui principio prompti atque alacres erant, vbi flumen ingressi, ob auctam nocturno imbri aquam, pectoribus tenus madidi exiuere; vsque adeo rigore primo, deinde procedente iam die* fame *affligi cœperunt; vt vix tenendorum armorum potentia militibus foret. Carthaginenses interim ignibus ante tentoria factis vncti,* ciboque *per ocium refecti, instructos paratosque equos habentes, mandatum ducis expectabant.* Atque ita si Polybius, quemadmodum est apud omnes in confesso, nihil quod verum non esset, nihil quod non rectum, & exploratum locutus est, fatendum nobis erit ex hac ipsius non relatione modo, sed exaggeratione tam crebra, cladem hanc, quæ duabus postmodũ alijs occasionem præbuit, esuritione aliquot horarum breuissima penes Romanos stetisse. vnde quid de longiori inedia, qua sensim miles tabescit, & viribus neruisque, quasi illos striges comedissẽt, destituitur, timendum non est? profecto tam contumax illa per moras euadit, vt etiam si Rex Aegypti Psammetichus, teste Athenæo, cum scrutari arenas Libyæ statuisset, iuuenes aliquot ἀδιψίᾳ exercuerit, qui aridis in locis sine noxa possent carere potione, & sitim non sentire; qui tamen diuturnioris inediæ patientes homines efficeret, inuentus sit hactenus nemo.

Quo fit vt Polemici scriptores nullum præsentius aut certius consilium proponant, hostibus cum se in aliquam regionem effundunt arcendis, quàm agros populari, pagos, & oppida succendere, & loca omnia penitus deuastare, quibus frumento aliaue pabulatione iuuari possent; sic enim fit vt aliunde per tardissi- 5. *Vnde fame, & populatione sæpius quã gladijs hostes fusi fugatique fuerunt.*

mas, & molestissimas subuectiones commeatum omnem accipere cogantur, quo vel turbato, aut intercepto, quod facillimum est, ab aduersarijs, aut à curatoribus non tempestiuè procurato, exercitum omnem nullo alio premente consternari, moxque effluere sensim ac dilabi omnino sit necesse. Et certè vaferrimus Dux Vercingetorix, hac tantum arte vsus, Cæsarem Gergouia varijsque locis excedere compulit: meliusque adhuc cum Gallis actum fuisset, si sapientissimi huius ducis consilio, succensis vno die viginti Biturigum oppidis, idem de Auarico pulcherrima ferme Galliarum vrbe sibi faciendum duxissent: nam cùm fame iam grauiter laborare Cæsaris exercitus cœpisset, diesque aliquot frumento caruisset, capto Auarico, non solum commeatu abundauit, sed prædæ similis expectatione, per vniuersam Galliam inuectus est, tanti stetit non obtemperasse Vercingetorigis consilio, quo ille non semel eo angustiarum Cæsarem pepulit, vt nisi multa ab hostibus inconsideratè facta, eum continuissent, fugam de qua iam serio cogitauerat, arripuisset. Sed ne veteres tantum memorias sectari videar, quis vnquam hostis Carolo Quinto Imperatore Gallis formidabilior extitit? hic tamen postquam Borbonij suasu bellum in Prouinciam intulit, quæ ferro flammisque populata prius ab incolis fuerat, vix in ipsam nauibus appulit, quod summa rei frumentariæ, totiusque pabulationis difficultate consternatus, non modo Massiliam obsidione soluere, sed defossis in terram tormentis, rectà festinanterque eo redire coactus fuit, vnde parum consultò discesserat. Præterea ex Cæsare obseruo, quod vt facilius annonæ copia sufficeret, non prius milites è statiuis atque hybernis educebantur quam fere matura essent frumenta, sic enim ex secundo libro belli gallici *Cæsar inita æstate Q. Pedium Legatum misit, ipse cum primùm pabuli copia esse inciperet ad exercitum venit* & rursus libro sexto *Cæsar cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, Minucium Basilium cum toto exercitu præmisit*. Et sane eo tandem se reducit omnis ferme belli gerendi ratio, vt qui diutissimè famem in castris aut obsidionibus tolerare potest exercitus, is demum reliquis superior existat. Vnde Scythas hac parte magis esse ad bellum idoneos, non ineptè censebat Atheas, cum teste Plutarcho hunc in sensum Philippo Macedoni scriberet, *Tu Macedonibus imperas* (in apoplith.)
ho-

hominibus bellandi peritis, & ego Scythis, qui & cum fame, & cum siti pugnare valent; nec si quis idem hac tempestate de Scotis asserat, is multum à vero aberrabit, quandoquidem Bilibaldus in orbis descriptione, tradit eos patientissimos esse inediæ atque famis: quod vero asserit pariter Isigonus Niciensis, gentem esse supra Borysthenem, quæ tertio tantum die cibum capiat, illud eiusdem generis esse existimo, cum eo quod supra ex Plinio de Astomis retulimus.

Commeatum ergo sufficientem habere oportet, ex quo tanquam è domestico penu singula depromantur, quibus dux prouidus, nec aliter quàm Virgilij Simulus 6.

Quare sũmæ Ducis in cõmeatu procurando diligentia esse debet exẽplo Marchionis Spinolæ.

Tristia venturæ metuens ieiunia lucis,

exercitum suum non solum in dies alere, sed in annos etiam sustentare, ac reficere possit. Qua in re cum Marchio Balbasius *Ambrosius Spinola* ita præ cæteris nostri superiorisque sœculi ducibus excelluerit, vt difficultates quas hac vna ratione superauit, dum Belgicas Hispani Regis copias, summi ducis titulo administraret, fidem vix apud homines inueniant; non possum hic non referre, quod Eminentissimum meum Mecœnatem, eundemque Patruum tuum dignissimum, cui cum illo, dum vixit, arctissima semper necessitudo intercesserat, de eius in annona, & rebus omnibus quæ ad eam faciebant procurãdis, solicitudine, sœpius maximaque mea cum animi voluptate, quoties occasio se offert, narrantem audio; asserit enim præstantissimum eum ducem, toto illo tempore quod publicis commodis impendebat, nihil ferme aliud curare solitum, quàm vt abundè cereuisiæ, & frumenti pro exercitu suppeteret, vt omnis generis legumina, carnes sale conditæ, farina, stramen, auena, fœnum, & similia in promptu essent; vt dolia, circines, molæ trusatiles, cacabi maiores, clibani præpararentur, vt denique plaustra, & iumenta haberentur, quæ tot rebus conuehẽdis essent idonea, quibus ordinandis adeo erat intentus, vt quandoque solidos dies in omnium subducendis rationibus transigeret, parumque de toto exercitu solicitus, in id tantum vires animi intenderet, ne consueta illi necessariaque omnino deessent cibaria.

Atque vt erat ingenio mirum in modum suaui & perurbano, istud etiam familiaribus in colloquijs frequenter addebat, se ma- 7.

Cuius occasione queritur cur antiqui poetæ suos heroas frequẽter epulantes inducãt nostri vero minime.

gis forsan quam reliquos homines, vehementioribus illecebris pellectum fuisse, in Boiardi, atque Tassi, & Ariosti lectionem; sed nunquam illi placuisse, quod suos Heroas omni virtutum genere exornent, nec tamen de hac prouidentia, quæ victum, & commeatum curat, tot militibus quos ex vna in aliam orbis partem traducebant necessarium, ne verbum quidem vllum faciãt; Et certè licet hæc per aposiopesim, & subintelligentiam relinqui ab illis potuisse, certissimum sit; nihilominus dubium non est, quin Homerus, & Virgilius qui suos comedentes sœpius inducunt, melius quàm ipsi fecerint, actionem hanc, præsertim cùm honorificè, aut ex aliarum rerum connexione exprimi debuit, non omittendo; vt scitissimè Virgilius fecisse visus est, cùm in prima Aeneide, post sæuissimam tempestatem, qua Troes agitati fuerant, cibo illos se in littore reficientes inducit, quoniam hac arrepta occasione, Aeneæ simul in iaculando peritiam expressit; & in eiusdem libri extremo Didonis cœna, amoris fuit illicium; sic Aeneide tertia ijdem Troes delati ad Strophades insulas, Dianæ & Ioui faciũt, quos in prædæ partem vocant; & in quinta cùm Aeneas iusta patre Anchisæ fecisset, ob nouendialia sacra, vt rectè animaduertit Antonius Cerrius, gens omnis, dies nouem epulata dicitur: libro etiam septimo Tybridis oras ingressi Troiani, comedisse recensentur, quia ad fatale solum deductis, sacra erant facienda, vnde ibidem Aeneas *Syluasque & adhuc ignota precatur Numina*; ac demum in octauo.

lib. 2. Satyr. cap. 65.

Vescitur Aeneas simul & Troiana Iuuentus,
Perpetui tergo Bouis, & lustralibus extis.

nimirum quod sacis Herculis exceptus fuisset ab Euandro. Nam vt in his, sic in omnibus alijs, cœnã apparabãt ex reliquis hostiarũ partibus quæ *μερίδες* Græcis, Latinis *missæ* dicebantur: imo absentibus quoque partem ex illis seruabant; & plerumque etiam in macello, auaritia impellente, diuendebant, vt habetur in D. Pauli epistolis, iubentis edi ex macello carnes emptas, non interrogantes ex conscientia. Et quidem de earundem vsu in cœna res est extra controuersiam, ob Iuuenalis testimonium qui visceratione m hanc ita celebrat

Sicci terga Suis rara pendentia crate
Moris erat quondam festis mactare diebus,

Et

Et natalitium cognatis ponere lardum
Accedente noua, si quam dabat hostia carnem.

cum igitur crebra hæc mentio epularum apud Poetas antiquos, propter sacra facta sit, quæ non, vt moris est apud nos, incruenta erant; potuissent nuperi isti vates, saliares eiusmodi epulas, quæ non minimum in se delectationis interdum habent, alia quadam ex occasione suis in Heroibus describere. Nam & in Hercule qui cæteris ad gloriam & bellica facinora præiuit, non semel hãc edendi necessitatem, etiam absque vlla alia ratione, quàm quod communi hominum sorte in lucem esset editus, multi scriptores repræsentarunt. Vnde Pyndarus, & ex eo Philostratus in iconibus referunt, eum Coroni ædes ingressum, Bouem integrum vt ne quidem os vllum relinqueret, comedisse; & quod inquit de eo Callimachus in his versibus latine expressis à Francisco Florido ex Hymno in Dianam. libro 2.

Redditus Oetheo nam quamuis vertice Diuus,
Tanta erat ingluuie, quanta cum scinderet Aruum,
Occurrit Dryopum ductori Thiodamanti.

illud Græcus scholiastes sic explicat, quod esuriens Hercules aliquantum cibi à Thiodamante terram tum aratro proscindente poposcerit, cuius cùm repulsam tulisset, alterum ex iugo Bouum eo præsente mactauit, eoque cum Deianira vxore, & Hyla puero, ac Pedagogo eius Licha epulatus est; exindeque mansit apud Lindios seu Dryopas hic ritus, vt Bos arator Herculi cognomento βουθοίνα siue *Bouimanduconi* immoletur cum multa dirarum imprecatione, vt legere est apud Philostratum, & Lactantium in diuinis institutionibus. lib. 1. cap. 21.

8. Verum postquam de alimẽtorum necessitate, & famis incommodis, tam prolixè dictum fuit; consequens est nunc, vt quibus modis præcaueri hæc à ducibus possint, aperiamus. Tria vero in vniuersum esse depræhendo quæ penes antiquos, & nostræ etiam ætatis homines velut ἀποτρόπαια, & auerruncatoria famis remedia fuerunt; sed ita vt *Nonnulla* maxima cum superstitione, & ignoratione causarum excogitata, plerumque vanissima sint; *Alia* vero abominandæ necessitatis truculento imperio, amarissimisque legibus, non sponte in ventrem ingesta, quasi inducta in eum morborum Iliade, peius morte ipsa homines excrucient: *Tertia* deni-

Et proponuntur modi omnes sedandæ famis, primũ quidem vani & maxima parte inutiles vbi de Alimo Epimenidis, Apnoe Empedoclis, & Hippace Hippocratis quadã afferuntur.

denique recta cum ratione inuenta, & vſurpata, vtilia admodum valdeque proficua eſſe hominum generi depræhendantur, vt propterea in his explicandis, & tractandis, mihi præſertim elaborandum eſſe intelligam; ſi prius tamen pauca de duobus alijs, ne quid in hoc ſyntagmate, quod vtilitate, aut iucunda eruditione commendatum ſit, omittatur, in medium attulerim. Hoc ergo remedium inter vana & ſuperſtitioſa prius enumerandum cenſeo, quod Plinius in herba *Latace* Perſarum legatis poſitum fuiſſe ſcribit, quandoquidem eo nomine hanc à Rege ſuo accipiebant, vt quocumque illis iter eſſet, paratas epulas omniumque rerum abundantiam inuenirent. Tum & illud quo veteres famis cuiuſdam ægre ſaturabilis arcendæ cauſa, in eo ſolemni feſto vſi ſunt, quod referente Plutarcho, propterea βουλίμου ἐξέλασιν appellarunt; in eo ſi quidē Magiſtratus in publico Foro oppipare, cæteri vero in ſuis quique ædibus, priuatim & lautè epulabantur, tandemque bene vncti, & curati, mancipium virgis cæſum, foras protrudebant, aclamantes ἔξω βούλιμον ἔσω δὲ πλοῦτον καὶ ὑγίειαν Ideſt *foras famem, intro* Plutum, *& ſanitatem*: hoc igitur feſtum ſi crebro de publico celebrare liceret, non opus eſſet ijs remedijs, quæ Plutarchus in conuiuio ſeptem ſapientum, & vbi quærit quamobrem oracula defecerint, ac ante ipſum Plato ἄλιμα καὶ ἄδιψα quod *famē obrepere, ac ſitim prohiberent*, & nōnulli poſtea ab inuentore eorum Epimenide, aut Epimenidea ſcilla, *Epimenideas compoſitiones* ad famem ſitimque tolerandam, appellarunt; cuiuſmodi ſunt non nullæ, quas polyhiſtor ille multæ ac propemodum infinitæ obſeruationis Ioannes Baptiſta Porta, ſe ex manuſcriptis codicibus Philonis, & Heronis de re militari qui in Vaticana ſeruantur, deſcripſiſſe refert, & vero cum hæ non penitus diſcrepent ad *Alimo* Epimenideo, quod Periander apud Plutarchum, parari ſolitum deſcribit ex melle, & caſeo barbarico, additis quibuſdam non vulgaribus fomentis; & Porphyrius nō admodū diuerſam fuiſſe dicat eius cōpoſitionem, quo Pythagoras Deorū penetralia ſubiturus, ibique aliquādiu cōmoraturus vtebatur, multum inde momenti accedit cōtra Cœliū, & Ruellium viros alioqui multifariæ eruditionis, qui hæc pharmaca ex *Halimo* herba aut frutice ſucereſcente in litoribus maris, & ſalſuginem quandam habente, qua aluum exonerat, lac puerperis, viris ſemen

pro-

Plinius lib. 16. cap. 4.

in ſympoſ. 11 quæſt. 8.

3. de legib.

Mag. natur. lib. 7. cap. 10

lib. 24. ca. 13 antiq.

protificum adauget, confici apud antiquos tradiderunt. Porro ad hoc Alimum referri non absurdè possunt varia alia ceu alimẽta, ceu medicamenta quorum in propulsanda, aut toleranda ad aliquot dies fame, vsum apud certas nationes inualuisse, compertum habeo; nam *Britanni* vt vulgo creditum, & à Dione etiam historijs consignatum est, cibum parant, quo Fabæ mensurà vescentes, famem non sentiunt, neque item sitim: *Indi* vero *occidentales*, quod Monardus tradit, ex Nicotianæ herbæ seu Tabaci succo, & conchylijs quarundam cochlearum fluuiatilium in cinerem combustis, globulos haud piso maiores efformant, quorum vsus est, dum per exustas solitudines iter habent, in quibus nec cibus nec potus præsto sunt, vt vnum ex ipsis ore exceptum linguà circumuoluant, liquoremque inde manantem sensim degluriant, non excitandæ quod multi arbitrantur, excrementitiæ pituitæ, quam in suum nutrimentum ventriculus conuertat; sed quia eo succo partim sensus obtundatur, partim vero humores ita figantur, vt dissolui facile, consumique a calore non possint. Sunt etiam qui huc referant medicamentum illud Empedoclis *Apnoe* dictum, quo Suidas, vitam illum triginta dies integros, absque vllo potu vel cibo, atque quidem aere spirato conseruasse refert; sed cùm Plinius de Heraclide dicat *huc pertinet nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis septem diebus fœminæ exanimis ad vitam reuocatæ*, & liber ille Heraclidis Pontici περὶ ἄπνυ inscriberetur, vt cognoscimus ex Galeni libro sexto de locis affectis, rectius mihi videtur doctissimus Mercurialis, vocem hanc de morbo potius quàm de medicamine explicandam censuisse; quamquam vt verum fatear nondum ipse, aut Talentonius qui multa, de Apnoe dixit, quæ vera eius significatio esset, ostenderint: Quemadmodum nec vllis Grammaticis liquido constat quid per *Hippacem* Scytharum intelligendum sit, propter discrepantes auctorũ qui eius meminerunt, penitusque diuersas opiniones. Hippocrates namque asserit Scythas comedere Hippacem, id autem esse caseum equinum, cuius preparationem ita etiam fieri docet; *assimilatur vero hoc illi quod Scythæ ex equino lacte parant, nam lac vasis ligneis conijcientes conquassant, quassatum spumescit atque dissepăratur, & id quod superficei supernatat butyrum appellant, veluti leue quoddam, quod autem infra subsidet graue,* *segre-*

in Seuero.

Plinius lib. 7. cap. 52.

li. de aere locis, & aquis.

ſegregantes exſiccant & poſtquam concreuerit Hippacem vocant; quę
verba cùm lucis inſtar meridianæ clara eſſent, aliorumque aucto-
rum conſenſu firmarentur vt Herodoti, ac Plinij etiam, cuius hec
verba ſunt *Sextius eosdem effectus equino, quos Bubulo tradit hinc*
vocant Hippacem: neſcio tamen quomodo offutias illis iniecerunt
primum quidem Theophraſtus, ac ipſemet quoque Plinius dum
eius caſei loco, herbam quandam ſupponunt, de qua ſic poſterior
ex Theophraſti mente *scythia primam eam quæ scythice vocatur,*
circa Boeotiam nascens, prædulcis, aliam vtiliſſimam ad ea quæ spa-
smata vocant, magna, & ea commendatio, quod in ore eam habentes
famem ſitimque non sentiunt: idem præſtat apud eoſdem Hippice di-
cta quod in equis quoque eundem effectũ habeat, traduntque his dua-
bus herbis Scythas etiã in duodenos dies durare in fame, & ſiti, vnde
niſi hoc nomine Hippacis ambiguo, caſeum, herbãque ſignificari
dixeris, vix eſt vt Plinium ab errore vindicare, vel Mercurialem
Turnebum, Hermolaum, & recentiores alios qui multum in
hac voce turbant, conciliare inter ſe quis poſſit. Et ſane ſi quem
' de Somn. ex antiquioribus non bona fide circa Hippacis ſignificationem
Scip. cap. 6. verſatum fuiſſe fatendum eſt, citius crediderim Plinium in errore
verſari quàm Hippocratem, cum hic Macrobij iudicio tam falli
different. 1. quã fallere neſcierit, *eumque*, vt inquit Aponenſis, *Deus tamquam*
nunquam peccantem produxerit, humano miſericorditer prouidens
generi, ad perfectam medicinæ traditionem: ille vero in eorum
hiſtoricorũ cenſum referendus ſit, quos Seneca ſub vnius Epho-
ri perſona grauiter perſtringens *quidam* inquit *incredibilium re-*
latu commendationem parant, & lectorem aliud acturum ſi per quo-
tidiana duceretur, miraculo excitant. Sed quiquid tandem de hac
difficultate aut Plinij iudicio ſtatuendum ſit, illud certè non omit-
li 12. cap. 22. tã quod Palma Aegyptia eidẽ Plinio, à tollenda leuandaque ſitis
cap. 35. iniuria ἄδιψος vocatur, vt, & Solino cui *Palma quoque Aegyptia*
dicenda res eſt, proprie adipſos vocatur, eaque guſtata arcet ſitim,
ſed iſtud demum præſtat, ſi priuſquam maturuerit decerpatur;
nam ſi matura ſumatur, ſenſum intercipit, greſſum præpedit, lin-
guam retardat, obſeſſisque officijs mentis, & corporis, imitatur
vitium ebrietatis. His autẽ omnibus veri ſimilius eſt quod tradit
Auicenna, quendã poſt hauſtũ *libræ vnius olei violacei cum æqua*
portione ceræ in eo diſſolutæ, decem dierũ inediã, abſque vlla famis
mole-

molestia sustinuisse, quoniam si quo præsertim vnguine, sane hoc vno, acorem humorū famē excitantium obtundi penitus, soluique appetentiam omnem oportuit: eadēque ratione ipsemet Auicēna globulos quosdā cōposuit ex *amygdalarum dulcium mundatarū, & adipis vaccini liquefacti singulorum libra vna, olei violacei sextante, & mucilaginis radicum altheæ vncia vna*, quorum vsu tolerari facilius posse alimentorum penuriam auctor est Ranzouius. lib. de sanit. tuend. Quinimo *inedia ipsa aliquot dierum*, si Phauorino credatur, efficere absque vllo alio remedio potest, vt etiam si longior postea euadat, minus tamen fastidij ab esuritione percipiatur, nam vt ille apud Gellium ex Erasistrato recitat, esuritionem faciunt inanes, patentesque intestinorum fibræ, & caua intus ventris, & lib. 16 cap. 3. stomachi vacua hiantia, quæ vbi aut cibo complentur, aut inanitate diutina contrahuntur, & conniuent; tum loco, in quem cibus capitur vel stipato, vel adducto, voluntas capiendi eius desiderandique restinguitur: vnde & Scythas quoque idem dicebat, cum sit vsus vt famem longius tolerent, *fascijs ventrem strictissime circumligare*, eaque ventris compressione, esuritionem aliquo modo mitigare. Denique cùm Hippocrates in aphorismis præcepisset 16. Section. 2 ὅκου λιμὸς οὐ δεῖ πονεῖν *vbi fames est minime laborare oportet*, seu quemadmodum Celsus medicorum latinissimus, reddidit *si quibus de causis inedia futura est labor vitandus est*, quia nimirum vt fames, ita & motus omnis tum exsiccet, tum vires resoluat: idcirco *Lydos* in caritate annonæ, alternis tantum diebus sumere cibum, & interdiu tesseris vacare solitos, omnis prorsus edacis curæ, aut laboris inanes, auctor est Plutarchus, atque hæc sunt famis remedia, quæ partim vana, & ridicula, partim etiam inania, aut saltem non eiusmodi esse, in quibus multum præsidij repositum sit, existimo.

9. *Deinde inducti ab extrema necessitate per fœda & noxia alimēta quorū tamē aliqua penes diuersos populos in delicijs fuerū*

Sequuntur ea quæ cùm *inquinatissima* sint, ita vt ne quidem à pecudibus extrema fame compulsis attingantur, sic neque à me hic proponuntur, vt corpori idoneum alimentum suppeditent, nec enim possunt; sed vt documento sint quàm grauis pœna eos sequatur, qui maturè de commeatu sufficienti non prouiderint, quandoquidem nihil hi postea intentatum reliquerunt, quo latrantis stomachi mitigaretur rabies, venterque inanis, saburra quauis, quoad esca melior occurreret, repleretur. Quod enim illi

de Perusina, idem nobis de communi aliarum vrbium fame, vsurpare licet.

cernas miserabile vulgus
In pecudum cecidisse cibos, & carpere dumos,
Et folijs spoliare nemus, lætumque minantes
Vellere ab ignotis dubias radicibus herbas;
Quæ mollire queant flammà, quæ frangere morsu
Quæque per abrasas vtero demittere fauces,
Plurimaque humanis ante hac incognita mensis.
Diripiens miles saturum tamen increpat hostem.

Hæc vero fœda edulia si quis recensere instituat, prius illum aduertere oportet, multa eorum appellatione apud nos venire, quæ tamen non perinde in se, aut alibi talia sunt, ita ut temporis, & consuetudinis cuiusque gentis ratio, diligenter in eorum censu instituendo, habenda sit; nam si quis *vulpeculas* comedat, præsertim vindemiarum tempore cùm vuis saginantur; si quis *lumbricos* qui è terra multo fimo subacta, & connutrita prodeunt, accuratè repurgatos ab omni sorditie, & incoctos herbis odoriferis saluià, satureia, hyssopo, maioranà, roremarino, mensæ adhibeat; si idem de *anguibus fluuialibus ac nemorosis* faciat; exēteratis liberatisque suà senectà, & quibus caput & cauda ad quatuor digitorum latitudinem abscissa fuerint; aut auium multa genera præter consuetas nostris epulis, in latrantis stomachi solatium vsurpet, quales sunt *Corniculæ*, *Bubones*, *Pici*, *Milui*, *Passeres*, *Sturni*, *Picæ*, *Cardueles*, & aliæ quamplurimæ, nihilo deterius secum agi depræhēdet, quam si receptis & communibus vteretur alimentis. Sic referente Trigautio, Sinarum populi, licet carnibus delicatissimis suillà, bubulà, ouillà, caprinà, omnique auium domesticarum genere abundent; attamen *Equis*, *Mulis*, *Asellis*, *Canibus*, æque fere vt reliquis carnibus vesci solent, atque ita in macellis venales exponuntur; quod etiam apud Angolæ Regionis incolas vsu venit, qui nullum genus carnis, *caninæ* anteponunt, vnde & canum greges, vt nos ouium domi educant, in mensæ delicias. Nec modo apud eiusmodi gentes mos ille obtinuit, nam vt inquit Sextus Empiricus *carnes caninas gustare profanum arbitramur, at nōnulli ex Thracibus, canibus vesci narrantur, fortasse etiam in vsu apud Græcos hoc fuit; vnde & Diocles ex eorum schola qui Asclepiadarum tempore fue-*

lib. 1. cap. 2.

li. 3. pyrrohn. Hyp.

fuerant, prodiens, quibusdam ægrotis catulorum carnes dare præcipit. Quinimo Carthaginensibus idem in vsu erat ex Iustino, si quidem lib. 19. vt ille refert, *dum hæc aguntur legati à Dario Persarum Rege Carthaginem venerunt, afferentes edictum quo Pœni humanas hostias immolare, & caninà vesci probibebantur, mortuorumque corpora cremare, potius quam terrà obruere, à Rege iubebantur.* Et Romani asserente Plinio *catulos lactantes adeo puros existimabant ad cibum, vt etiam placandis numinibus hostiarum vice vterentur ijs, Genitæ Manæ catulo res diuina fit; & in cœnis Deûm etiamnum ponitur catulina*: at nihilominus cum ad isthæc edulia reducuntur obsessi, lib.29. cap. 4. tam acerbè secum agi existimant, vt nihil illis ad extremæ calamitatis indicium reliquum sit, atque ita vsu & consuetudine, non natura ipsa miserias suas metiuntur. Quid vltra Plinius quorundam Indiæ, ac Aethiopiæ populorum meminit, qui P*anterarum*, & *Leonum* carnibus vesci assuescunt, & *Ophiophagorum* nomen quibusdam alijs inditum fuisse ab esu *serpentum* quos continua venatione prosequuntur: quemadmodum idem etiam de Marsis refertur à Galeno cùm de elephantiasi agit, in secundo de arte curandi ad Glauconem, his verbis *in Elephantiasi vero viperæ mira vtilitate eduntur: eas vero eodem modo quo Marsos parare vidi-sti, (quos quia Aspidibus, & Serpentibus vescuntur, Aspidotrophos, & Theriotrophos vocant, (comesse oportet*; & hac item de causa Apollo Pythius, vt Aristoteles, aut quisquis auctor fuit admirandarum auditionum, scriptis consignauit, Lacedæmonios fertur cap. 23. appellasse *serpentum excoriatores*. Denique si nobis dira fame oppressis locustarum exercitus præsto essent, quibus vesci liceret non arbitror vllum esse, qui istud tam libenter, etiam vrgente extrema necessitate faceret, quàm olim Hebræi, quibus lege diuina quatuor ipsarum speciebus vti licebat; at Arabes & Syri, Leuitici c. 11 quorum suauiores epulas ex locustis constare, testati sunt Aristoteles & Plinius, istud sponte sua fecisse referuntur: vt propterea 5. de histor. anim. cap. 30 minus ferendi sint, qui in Euangelio, vbi D. Ioannes *locustas* pro alimento seu ἀκρίδας habuisse dicitur; legendum potius arbitrantur stirpium ἀκρίδια; vel ἀκράδες idest *agrestia poma*, ob non be- Marci cap. 1 ne perspectam locustarum naturam, quæ grãdiores sunt in *Africa* quã & Syria in nostris regionibus, quas nonnunquã innumerabilibus copijs peragrant, vt frugibus pingues & saginatæ, homini-

bus

bus loca deserta *Africæ* incolentibus, & summà cibariorum penuriâ oppressis, suauissimum afferant alimentum. verum quid locustas *Africanas* commemoro? cùm *Minturnenses*, ita ab vrbe appellatæ, quã Formias inter & Sinuessam in via Apia Strabo collocat, plurimum laudẽtur ab Athenæo, ita vt Apicius à quo multa placentarum genera *apicia* dicta fuerant, & qui fuit nepos omnium notissimus, ventris & gulæ causa Minturnis degens, semper locustis vescere tur, quæ magnitudine Smyrnæas, & Alexandrinas vincebant, cùmque audisset in *Africa*, vastæ magnitudinis eas reperiri, naui eo profectus, non prius ad eius regio nis oram appulit, quod minores illic sua opinione locustas inueniens, illico in Italiam nauigauit. Ex quibus planè iam constare arbitror, edulia multa licet minime ex se fœtida aut noxia sint, opinione tamen quorundam, pro talibus haberi, nec minus ab ijs molestè ferri, quàm si absque manifesto sanitatis dispendio vsurpari non possent.

libro 2.

10. *Omnia vero ordine referuntur.*

Quamobrem cùm eodem loco apud nos habeantur, ac si noxia essent, atque si verum fateri velimus, concedendum etiam sit, pleraque ex iam enumeratis, longè deterioris succi, & difficilioris coctionis esse, quàm cætera alimenta, quibus vesci in pace ac rerum omnium vbertate, homines solent, propterea mihi de his nulla locorum aut personarum distinctione habita dicendum hic esse intelligo. Et vero vt in *pane* rei alimentariæ summam natura posuit, sic eius tantum penuriâ fames regnare dicitur, cui obouiam vt iretur nihil humana industria intentatum reliquit; nam *Apludam* siue *furfures* ipsos non modo semel atque iterum excussit, sed ex ijsdem atrum ac sordidum panem qui Pacuuio *caninaceus* dicitur, & festo *acerosus* pinsere ac subigere non dubitauit: mox vero ad panem *pomatum* deuenit, seu potius ad pulmentum è pomis confectum; tum ex *vuarum acinis* eundem præparauit; *addito melle, & Iuniperi baccis, aut lauri folijs*, ne quid illi impuri noxijue adhæreret ab aranearum frequentia: deinde etiã ex *tribulis, loto, palmis, sycomoro, ari radice, asphodelo, rapis, cæpis, ciceribus, cucurbitis* vt Porta, & Cardanus docent; & ad extremum crescente penuria *laspanæ*, & cuiusuis generis herbæ, radicesque panis loco fuerunt, vt Cæsarianis militibus accidit, qui in Dyrrachiana munitione, panem ex agresti quadam radice, & lacte admi-

lib. 4. cap. 17. mag. nat. lib. 12. de subtilit.

sto

sto conficiebant; quo viso, Pompeius rem sibi cum feris, non cum hominibus esse dixit, amouerique ocyus eum, nec cuiquam ostendi iussit, ne patientiâ hostium, animi suorum frangerentur quamquam Cæsariani postea non illud reticuerunt in Cæsaris triumpho, vt ex Plinio patet, apud quem *olus quoque Syluestre est trium foliorum D. Iulij carminibus præcipue iocis militaribus celebratum, alternis quippe versibus exprobrauere lapsanâ se vixisse apud Dyrrachium, præmiorũ parsimoniam cauillantes*. Sic Aegyptij apud Herodotum panes *ex radicibus lilirorum* decoquebãt, & in historia Iob hæc leguntur, *& mandebant herbas, & arborum cortices, & radix iuniperorum erat cibus eorum*; quæ sane mihi in memoriam illud reducunt, quod Graius Achæmenides in Cyclopum oris ab Vlysse derelictus, de oppiparo si Dijs placet, lautissimoque vitæ suæ apparatu referebat Suecon. lib. 19. c. 8. libro 2. cap. 30. v. 4 Aeneide 3.

Victum infelicem baccas, lapidosaque corna
Dant rami, & vulsis pascunt radicibus herbæ.

Vt autem hæc omnia panis subsidio excogita sunt, sic *Carnis Bubulæ* loco in obsidionibus, omnium primùm succedit *Equina*, quam nisi quod paulo asperius guttur in transitu radat, nulla aliâ in re vaccinâ deteriorem esse, cùm patris mei optimi quidem ac integerrimi viri, tum multorum aliorum qui in fame Parisina ad has dapes descendere maluerũt, quàm gratioris cibi desiderio, susceptam religionis causam prodere, experientiâ, fidissimaque relatione didici. Ex eoque factum arbitror, vt promptissimum in eius vsu, nec exosum militibus remedium, aduersus reliquarum carnium penuriam constitutum sit; & ad quod etiam in non maximis annonæ difficultatibus, spontè facileque deueniatur, vt non ita pridem contigit in obsidione Bredana, vbi cum Spinolæ castris, ex impedita à Mauricio Nassauuio annoæ subuectione magna per aliquot dies panis, vini, cereuisiæ, aliarumque mercium caritas inesset, militum plurimi sua sponte adducti sunt, vt equinæ carnis macellum instruerent, eaque sine querelis, & tumultu iucundissimè vescerentur. Quod item de *Canina* fieri solitum in obsidionibus, tam certum est, vt etiam in Bredana cuius relationem elegantissime contexuit Hermanus Hugo, lautissimæ militibus apud carnificem epulæ, ex ea præberentur, & parabili admodum pretio bessis scilicet cum semisse, quoniam is

decreto stipendio florenorum decem in singulos menses, canes omnes vitandæ pesti necare iussus, fercula ex illis mensæ apponebat, nec paucos quotidie milites habebat conuiuias, qui tantillà symbola, tam egregiè prandere vellent, imo vero tam splendidè & Romano more, cũ præter auctoritatem Plinij iam ante à nobis relatam, Festus idem asserat ex Plauto *Catulinam inquit carnem esitauisse, hoc est comedisse Romanos, Plautus in Saturione refert*: proindeque non immerito Ananius Poeta apud Athenæum, canes cum lepore, & vulpe inter cibos suaues enumerat; & Galeni testimonio multæ etiam gentes ab eorundẽ vsu quotidiano non abhorruerunt, *quid iam loquor* inquit *de canibus, quos, & ipsos iuuenes, & pingues, ac potissimum cum castrati fuerint quædam gentes frequentissime mandunt*; vt mirum profecto sit, cur id tẽporis, tantopere apud nos euiluerint. De *Felibus* vero quas præpingues, & media hyeme necatas multi in delicijs habent; de *Asinis*, & earum Pullis, quibus, attestante Plinio, vescebatur Mecœnas; de *Muribus* ipsis quos multi lurcones cuniculorum instar abliguriunt, & nobilis quidã Gallus Dominus de La Trousse non tam ingluuie, quam admirabili naturæ propensione ferculis omnibus etiam delicatissimis præfert; non est hic quod dicam vt in castrensi penuria plurimi semper hæc edulia facta sint, cùm ad id probandum satis esse possit vnius Plinij auctoritas, asserentis *vænisse Murem* CC *nummis, Casilinum obsidente Annibale: eumque qui vendiderat fame interijsse, emptorem vixisse*. Sed post absumptã frumentariam carnariamque annonam, post consumptum quicquid equorum, canum, felium, murium vsquam depræhensum est; post comestas herbas, & radices omnes, quæ intra, & extra Pomerium velli poterant; quid demum factum est? num crudeles in se suâ pertinaciâ homines esse desierunt? minime gentium: sed quidquid facti infectique *corij* habere potuerunt, quidquid *recentium veterumque pellium* vspiã apud illos fuit, hoc omne aquâ madefactum, remollitumque, & purgatumà ueteri vnguine, ac in minutalia, & intrita dissectum, pro maximis cupedijs, & epularum scitamentis habuerunt. Imo tam pertinaciter à multis cum fame luctatum est, vt fama sit apud nos in *Sancerrana*, confusas pistillo & solutas in puluerem ardosias tegulas ac sepulchris quoquè eruta *cadauerum ossa* in farinæ speciem com-

libro 7.
1. de alimen. fac. cap. 1.
libro 8. c. 43.
lib. 8. cap. 43.

comminuta fuisse, non secus ac Auenzoar medicus ex Arabum collegio præstantissimus, factum quandoque, suis in regionibus refert, vt cadauera mortuorum sepulchris eruerent homines, quo ossium musculosa carne exutorum medullas sugerent.

A quibus omnibus gradum sensim ad *Thyestæas* mensas parari nullus est opinor qui non videat; & sanè non exigua conuiuarum frequentia stipari illas, atque circundari conspicuũ est, postquam *Cambysis* milites decimum quemque ex innumerabili colluuie gentium, quam in Aethiopiam traduxerat, sorte eductũ mandere non dubitarunt, vel Lucano teste, qui poetica licentia, hoc à Cambyse commissum fuisse dicit, quo Nili Scaturiginem primosque fontes inuestigaret *11. Ad esum vsque carnis humanæ.* libro 10.

vesanus in ortus
Cambyses, longi populos peruenit ad æui,
Defectusque epulis, & pastus cæde suorum
Ignoto te Nile redit.

Iisdem quoque mensis accubuerunt *Athenienses*, vrbem illorum obsidente Cornelio Sylla, qui vt primum intellexit eos, quod inquit Appianus, *Iumentis omnibus absumptis coria bursasque decoquere, excrementa etiam assumere, nonnullos porro cadaueribus vti humanis*, id quod erat ratus, nullam scilicet vim inesse tanta fame debilitatis, scalas admoueri iussit, eaque præclarissima vrbe potitus est, in qua vt addit Appianus *plurium in domibus humana corpora in cibos præparata inuenta sunt*: eodemque modo *Numantini* à Scipione vallo, & aggere circundati, quum omnia quibus famem sustinere poterant, consumpsissent, ad vltimum humanorum corporum dapibus vsi sunt: horumque trucem pertinaciam *Caliguritanorum* execrabilis impietas supergressa est, qui Valerio teste, vt *Sertorij cineribus fidem præstarent, quia nullum iam aliud in vrbe eorum supererat animal, vxores suas, natosque ad vsum nefariæ dapis verterunt*, quoque diutius armata iuuentus viscera sua visceribus aleret, infelices cadauerum reliquias salire non dubitauit: sed *Vascones* etiam à Metello Romanorum duce in tantam famem obsidione compulsi sunt, quod vt notat Iuuenalis

in mithridat.

lib. 7. cap. 6.

Satyr. 15.

Post omnes herbas, post cuncta animalia, quicquid
Cogebat vacui ventris furor, hostibus ipsis
Pallorem ac maciem, & tenues miserantibus artus

Membra aliena fame lacerabant, esse parati
Et sua

His vero exemplis nõ minus dirum aliud exhibuit in *Iudæorum* excidio Maria quedam, cuius historiam malim te legere apud Egesippum, quàm eius immanitate sermonem hunc meum deturpari; quamobrem nec aliam refero, quàm Blondus habet de matre, quæ Belisario *Romæ* à Gothis obsesso, filium suum fame defunctum, iterum in sua viscera redire coegit. Vt certè illud silentio prætermittendum iudico, quod idem historicus refert de *Christianis* quibusdam suos principes in orientem sequutis, quos *ignea fames* vt à Quintiliano vocatur, eo aliquando adegit, vt cadaueribus infidelium vitam aliquamdiu sustinere coacti fuerint, quemadmodum etiam perduelles *Rupellanos* nuperrime sua incredibili contumaciâ, ad istud immanitatis adactos constat, vt fœtentibus aridisque demortuorum cadaueribus vescerentur.

libro 4.

declamat. 12

12. *Quem Annibal nunquam militibus suis suasit contra Liuij opinionem & aliorum etiã quide anthrophagis multa perperã dicunt.*

Cæterum quia Romanæ historiæ scriptores; ex odio plusquam vatiniano, quo semper Annibalem prosecuti sunt, multa illi affingunt immanitatis & Barbaræ crudelitatis exempla, quibus nulla post hominum memoriam sæuiora excogitari possent; videtur mihi locus hic per quam idoneus esse ad inquirendum, qua tandem de causa Terentius Varro in oratione quam ad Campanos habuit, non veretur his contumeliosis & atrocibus verbis Annibalem proscindere apud Liuium. P*enus hostis ne Africæ quidem indigena, ab vltimis terrarum oris, Freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris, & conditionis, & linguæ prope humanæ militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque insuper dux ipse efferauit, pontibus, ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & quod prologui etiam piget vesci humanis corporibus docendo, hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere domi! nos & ex Africa, & à Chartagine iura petere, & Italiam Numidarum, ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non genito modo in Italia detestabile sit*. Ex hac enim oratione duo inusitatæ crudelitatis manifesta indicia colliguntur, vnum quod de cadauerum hostilium strue pontes ac moles fecerit, alterum quod milites suos vesci humana carne assuefecerit, quorum sane & si postremum tantum huc pertineat, nihilominus tamen quià operosum ac difficile non est,

libro 23.

à prio-

à prioris quoque infamia, Annibalem liberare, idcirco mihi in eo paululum immorari visum est, priusquam ad aliud deuenirem, maximè cum præter Liuium multi hoc ipsum de Annibale confirment, ac inter cæteros Florus, qui asserit Annibalem post Cannensem pugnam, Romanotum cadauera in flumine Aufido, vel lib 2.cap.6.
vt ipse inquit Gelo, composuisse, ac molem, & pontem effecisse, lib 9.epist 2.
quo facilior esset ad veteriorem ripam transitus, tum Martialis, In Ibin,
& Ouidius, ac Silius Italicus quorum hic rem elegantissime paucis versibus complexus est libro 8.

Cesserit huic Trebia exitio: pons ecce cadentum
Corporibus struitur, tacitusque cadauera fundit
Aufidus, ac victrix exultat bellua campis.

ac denique Appianus, qui in Lybico Publium Cornelium ita loquentem inducit, *hoc solum dixerim, quadringentas nobis affuisse vrbes quarum captiuos partim fossis obruerit, partim fluminibus immerserit per quorum corpora, tanquam per pontes ductaret exercitum* vnde cum tot grauissimorum auctorum testimonijs refragari non liceat, rectius forsan inuestigari posset, quàm malè hi omnes interse conueniant, in eius facti narratione, vt inde falsitas, si quæ in illo insit, facilius detegatur, sed quemadmodum ipsi contendunt, demus, & illud verum esse; quæ tamen hæc iniustitia est? *Annibalem* quod istud commiserit damnare, & ex alia parte vt Valerius, & alij faciunt, miris in cœlum laudibus *Cæsarem* efferre, quod ipse lib.7.cap.6.
cùm armis Mundam clausisset, aggerique extruendo materia deficeret: congerie hostilium cadauerum, quam desiderauerat altitudinem instruxit: eamque tragulis, & pilis quia roboreæ sudes deerant, magistra nouæ molitionis necessitate vsus, vallauit: ecquis enim sæuire magis in mortuos visus est, is qui cadauera in aqua sepeliuit, vbi plurimũ etiã interire homines solẽt, ac desuper extensis tabulis, quod nullus, si in terra defossa illa fuissent, facere recusasset, exercitum transmisit? an ille qui viuos homines, inter mortuorum fœtentes reliquias conclusit, ijsque non simpliciter in vallum aut struem aggestis, sed confixis colligatisque palorum instar, seipsum etiam ab iniuria tutatus est. At non eodem modo de posteriori crimine statuendum est, cuius præter Liuium in ea oratione laudata, hactenus meminit nemo, quare verissimilius est ea locutum fuisse cõsulem Romanum, quæ Campanorum

animos permouere poterãt, ne Anthropophagis illis militibus ſe committere & ſociare, quorundam exemplo vellent: & quanto res iſta premebat magis, ſic nullum argumenti genus omiſſum ab eo fuiſſe, quo ex Rhetoricorũ præceptis ſeu vera dicendo, ſeu quæ veriſimilitudinem haberent aliquam, iſtud demum obtinere poſſet, vt in fide atque obſequio erga populum Romanum permanerent. Alioquin ſi verum fuit quicquam ſimile Annibali in mentem veniſſe, pro certo auſim affirmare, quod belli illius Punici ſecundi, factorumque Annibalis diligentiſſimus inueſtigator Liuius, iſtud potius ex ſe, quàm ex conſulis ore protuliſſet; minimèque nouum hoc & inauditum facinus ſibi pretermittendum duxiſſet, in tam varia, tamque copioſa, & rerum, & arcanarum deliberationum hiſtoria. At non idem vt obijcient ſtatim aduerſarij, fecit Polybius, quandoquidem in fragmentis nuper ab
pag. 32. & 35 eruditiſſimo Valeſio editis ex codice Peyreſciano, rem hanc ita ſe habuiſſe refert, *quo tempore Annibal cum copijs in Italiam trajcere cogitabat, cùm maxima difficultas ſe ſe obijceret in annona, & commeatibus ad alendum militem comparandis, re ſæpius in medio propoſita, cunctiſque conſilio varie ambigentibus, vnius Annibalis amicus Annibal cognomento* Monomachus, *hanc ſententiam dixiſſe fertur; vnicam porro ſibi viam videri qua in* Italiam *perueniri poſſit, rogante vero* Annibale *eam, vt aperiret, ad eſum inquit humanæ carnis militem condocefaciendum eſſe: at Annibal tum quidem ad huius conſilij audaciam, & efficaciam nihil habuit, quod opponeret. Sed vt rei ipſius periculum faceret, neque ipſe neque amicorum quiſquam in animum inducere potuit.* Hunc igitur Polybij locum, quo maximè niti aduerſariorum pertinacia videri poſſet, coram te, Ludouice Comes, integrum ſiſtere volui, vt dijudices, num eo frangi illa potius ac retundi debeat; equidem mihi non dubium eſt, quin apud te & tui ſimiles aquiſſimos rerum æſtimatores, Polybij narratio iugulum attingat, litemque hanc in meum prorſus fauorem decernat, quid enim apertius pro Annibale dici, vel à Pœno aliquo potuiſſet, his poſtremis verbis, quæ rurſum affero, vt maxime notatu digna, *ſed vt rei ipſius periculum faceret, neque ipſe, neque amicorum quiſquam in animum inducere potuit.* Equidem vel Annibal in culpa non eſt, aut quiſquis etiam pientiſſimus & iuſtiſſimus, cui ſtultus aliquis, aut temulentus nebulo, cõſilium ali-

aliquod malũ ſuggeret, licet illud non recipiat, ſceleratus erit; & S. Pompeius cui conſiliũ in aurẽ ſubminiſtratum fuit, vt Auguſtũ, & Lepidum, contra fidẽ datam, in propria naui captiuos retineret, tam obnoxius erit infamiæ, quam ſi eiuſmodi conſilium generoſo, & vere nobili animo non reſpuiſſet. Quid ergo obturandum eſt os fatuis omnibus, ſceleratis, vanis, audacibus, inconſultis, aut quicquid ſtultè loquuntur, & blaterant, ſtatim in ipſos duces, ac principes redundabit? quæ malum hæc ratio? aut verius quis furor? quæ pernicies? quod ſcelus? præſtat igitur concludere aut maleuolorum rumoribus, aut Terentij Varronis induſtriâ commẽtum hoc de Annibale diſſeminatum in vulgus fuiſſe: quod enim eſſet maxima aſperitate, & immanitate naturæ, quod ſæuitià vellet vincere, quod barbarum ſe maxime oſtenderet in rebus omnibus, ad terrorem hoſtibus incutiendum: occaſio inde ſumpta eſt, prædicandi quælibet maxima grauiſſimaque de eo facinora; accedit quod odium iuraſſet in populum Romanum; quod Pater eius Amilcar, eo adegerit Phœnices Mercenarios, vt humana carne veſcerentur, & multa demum alia ſuaſerunt, hoc ipſum non difficulter poſſe verum, & manifeſtum iudicari. Non ſecus, ac Phalaris Agrigentinorium Tyrannus, eo vſque crudelitatis proceſſiſſe dicitur à Clearcho in vitis, quarum mentionem facit Athenæus, vt *molles, ac teneros infantes comederet*, hoc enim vix pueri ipſi crederent; ſed nihil eſt tam abſurdum quod indignatio ab homine non exprimat, & à literato præſertim quem ſœpius nimiæ literæ transuerſum agunt. Præterea quis modus ille fuiſſet conciliandi ſibi militum animos, quos ab extrema Iberia, & Africa in Italiam traducere volebat; docere illos & aſſuefacere tam nefarijs dapibus veſci, quarum, nullus eſt adeo ab omni ſenſu humanitatis alienus, quin vel ſola recordatione terreatur. Et ſi hoc ab illis obtinuit, cur tandem in tranſitu Alpium, cum incredibili cibariorum penuria vexaretur, carnis humanæ macellum non inſtituit, eoſque milites ſortito delegit, quos in eo lanij fartoreſque iugularent. Denique Porphyrius in præclariſſimo opere de non necandis ad menſarum vſum animalibus, non modo hanc hiſtoriam ita refert, vt eam ad verbũ de Polybio expreſſiſſe videri poſſit, ſed præterea Amilcarẽ Annibalis patrẽ mirum in modũ commẽdat, quod nouo ſupplicij genere, rebelles quoſdã ſeruos, & mer

libro 9.

cenarios affecerit, qui non veriti fuerant occisorum in prœlio, deinde captiuorum, postea seruorum, ac tandem forte ex seipsis eductorum, cadaueribus obstinato suo furori alimenta suggerere; quemadmodum etiam à Polybio sub finem libri primi fusius, ac distinctius explicatum fuit. Atque ita nisi velimus grauissimis viris Polybio, & Porphyrio, nobisque ipsis tanquam parum cautè res dubias inuestigantibus, iniuriam facere, non debemus tam sinistrè de maximo illo duce arbitrari, vt quicquam eiusmodi ab illo factum vnquam, aut excogitatum fuerit. Verum quia multi eo facilius in hanc prauam opinionem inducuntur, quod istud non difficulter Annibalis militibus, vt pote hominibus suapte naturà feris, & ab omni cultu, ac mansuetudine alienis suaderi potuisse credunt; cùm etiam num hodie *Caribes* occidentalis indiæ populi carnes humanas, si Mochetio testi occulato, & Benzono credendum est, nullo necessitatis ductu, sed sola sponte naturæ, eiusque luxuriantis ingluuie comedant: vnde etiam Benzonus notat quod *Hispanos esui satis aptos esse negant, quia sint duriori & exsucca carne, nisi trucidati, tres aut quatuor dies ante macerentur*. Et Athenion quidam in Samothracibus ex eo probat coquinariam artem omnino plurimum ad pietatem contulisse, quod à nefando mutuæ carnis esu homines vindicarit, qui primis temporibus penes *orbis incolas*, inualuerat, etenim

lib. 1. histor. noui orbis cap. 23.

Athenæus libro 14.

Cum suis carnibus mutuo vescerentur homines.
Et grauia sæpius inde mala exorirentur
Minimè stultus aut fatuus vir aliquis.
Primus hostiam mactauit & carnem assauit,
Visa tum forte est quàm humana illa suauior.

Ab illo vero tempore & infami, ac propudioso ciborum genere *Anthropophagorū* nomen deriuatū, & varijs postea Barbaris, ac efferis gentibus inditum fuisse, rationi consentaneum est: vt sanè de *Cyclopibus* res est notissima, quos in medio prope Terrarum orbe, Sicilia videlicet & Italia, diram hanc hominum lanienam exercuisse Poetarum natio commenta est, assentiente etiam illis vate maximo, apud quem Achæmenides hæc à se in Cyclopis Antro obseruata fuisse refert

Aeneid. 3.

Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cùm corpora nostro,

Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, saniéque adspersa natarent
Limina: vidi, atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & trepidi tremerent sub dentibus artus;

eodemque modo Plinius dignum posteritatis memoriâ iudicauit, *esse Scytharum genera, & quidem plura quæ corporibus humanis vescerentur*. (lib 7 cap. 2.) Quod idem relatum est etiam ab Heraclide de Heniochis qui Phasin primi habitarunt: (lib. de Polit.) & à D. Hieronymo *de Scotis*, (libro 2.) in opere contra Iouinianum, vbi varios populorum mores, ac ritus percensens hæc habet, *quid de cæteris nationibus loquar, cùm ipse adolescentulus viderim in Gallia*, Scotos *gentem Brittannicam humanis vesci carnibus, & cum per syluas porcorum greges, & armentorum pecudumque reperiant, pastorum nates, & fœminarum papillas abscindere, & has solas ciborum delicias arbitrari*, quem locum multi postea Anglorum scriptores lubentissimè transcripserunt, ad conflandam istius barbariei inuidiam Scotis omnibus, quibuscum perpetuas simultates exercent. Quanquam & extra odium nationis, idem pariter ex D. Hieronymo retulerunt, Petrus Crinitus, Cœlius Rhodiginus, & Ioannes Aubanus Boemus in libro quem de moribus gentium composuit; (cap. 10. lib. 3.) additque Forcatulus Arthurum, (libro 18.) de quo mira prorsus narrat, immanem illorum consuetudinem sustulisse qui syluestri in ora siti, carne (lib. 7. de Gallor. imper.) humana vescebantur; tum & superstitiosos mores eorumdem, qui Leporem, Anserem, & Gallinam voluptatis tantum causâ alebant, non autem in cibum, quasi eodem cum Aegyptijs instituto, apud quos vt inquit Iuuenalis (Satyr. 15.)

lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa, nefas illic fœtum iugulare capellæ
Carnibus humanis vesci licet.

Accedit his *Gothorum seu Getarum* natura, nisi ijdem sint cum Scythis, quorum supra mentionem ex Plinio fecimus, qui olim & carnibus vesci, & sanguinẽ pro potu sorbere, non obscuris auctorum monumentis ferebantur, ac inter alios Prisciani in Periegesi cuius ista sunt

Nec Bacchi donum, Cereris nec pocula norunt,
Sed lac concretum humano cum sanguine potant.

Nonnulli demum ab immanitate quadam naturæ hoc scelus admit-

a.yr. 15. mittunt, nam vt rectè Iuuenalis dixit.

Aspicimus populos quorum non sufficit iræ
Occidisse aliquem, sed pectora, brachia, vultum
Crediderint genus esse cibi

talisque erat *furcifer ille sectarius* in Gallia, quem Dux Guisius ob comesta ab eo viginti quinque Catholicorũ vstulata carbonibus iecora, eo supplico affecit, vt laxioribus catenis ad palũ alligatus, accẽsaq. in orbem, & ex mediocri interuallo pyra, ipse circa palũ decurrens, semetipsum torreret. Quidam vero ex deprauata appetitione hoc vitium contrahunt, cùm scilicet tetri humores ventriculi tunicis impacti, rei alienæ, & peregrinæ, vt terræ carbonũ, & nonnunquam fœtidorum animalium, ac carnis humanæ desiderium inducunt, qui affectus describitur à Nonno, & veteribus alijs medicis sub titulo περὶ Κίσσης seu *de pica*, adeoque nonnum-

epist. 12, to 2. quã impotenter prægnãtes vexare solet, vt Ioannes Langius contestatæ probitatis, ac doctrinæ medicus, multarũ exempla referat quæ eo furoris adactæ fuerunt, vt ex iugulati mariti, aut aliorum hominum pretio ad id conductorum, carnibus vescerentur. Atque hic vitiosus humor si in viris cumuletur, non dissimilem effe-

q. 25, lib. 27. ctum producit, vt confirmat Ludouicus Viues in commentarijs ad libros D. Augustini de Ciuitate Dei; & sartoris illius exemplo constare potest, qui Catalauni in Gallia anno MDXCII. flammis vltricibus traditus est, cùm antea dephrænsus fuisset tot pueros comedisse, vt eorum ossa vix mediocri dolio quod nos *Barril* dicimus caperentur. Ex quibus tandem concludunt qui Annibali aduersantur, non nouum hoc aut inusitatum eius militibus obsonium ex carne humana fuisse, quandoquidem tot aliæ gentes, istud ab omni æuo in more habuerunt, vt ijsdem dapibus vescerentur. Enimuero si quæ hactenus exempla protulerunt, in examen vocare liceat, nihil propius arbitror, quàm vt omnia extremæ vanitatis, & falsitatis argui debeant, si tamen illa excipias aberrãtis naturæ symptomata, quæ vt affectu in ægris, non delectu in sanis, & valentibus fiunt, sic & nihil huc pertinẽt: nam in primis quod de Cyclopibus dicebatur, neminem arbitror tam infantem

Terent. Andriæ initio. esse, quin hoc Poetarum commentis annumerandum censeat, quorum tota natio.

Id sibi negoti credidit solum dari,

Po-

Populo vt placerent quas fecissèt fabulas.

nihil autem æque placere, quàm quod est nouum, & supra fidem atque admiratione dignum, cuiusmodi sunt narrationes illæ de Cyclopibus & Empusis primisq. hominibus anthropophagis; vel lippis, ac tonsoribus notum est. Quod vero de *Scythis* addebat Plinius, & auctores alij de *Getis* affirmarunt, id omne detortũ fuit ex eo quod multi Thraciæ populi, quoties cibum aliunde habere non possent, sanguinem ex equis mittebant, eoque, aut admixto lacte, aut quauis alia conditura præparato, vtebantur in alimentũ. quemadmodum testantur de *Bulgis* Ennodius in panegyrico Thodorici: de *Sarmatis* Plinius, & Martialis; de *Scythis*, & *Nomadibus*, Clemens Alexandrinus, & Damascenus, ac Galenus, qui eos γαλακτοφάγους appellãt id est *lactipotas*, de *Getis* denique, & *Gotis* Sidonius Apollinaris passim, vt in panegyrico Auiti. lib 28 c 10. epigr. 3. ad Domitianum. pedagog. lib. 3. cap 3. de moribus gentium. 2 ad Glauconem.

solitosque cruentum

Lac potare Getas, & pocula tingere venis.

Idemque alibi

Plus potat per vulnus equum.

Sed omnium planissime Sextus Auienus in descriptione orbis.

His cibus & potus simul est, cùm sanguinem equinum,
Et lac concretum per barbara guttura sorbent.

cui pariter consentit Statius in Achilleide libro 1.

Lactea Massagetæ, veluti cum pocula fuscant
Sanguine puniceo.

Propterea que rectè, meo quidem iudicio, de illis omnibus idem dici potest, quod in re non admodum dissimili protulit Rufus Festus *in Thraciæ regionibus etiam Scordisci habitauerunt, pariter crudele, & callidum genus, multa de sæuitia prædictorum fabulosa memorantur, quod hostijs captiuorum dijs suis aliquando libauerint; atque sanguinem humanum in ossibus capitum potare sint soliti*. Iam vero quod de *Cannibalibus*, & populis alijs in nouo orbe *Antropophagis* dicebatur, nollem contendere istud omne esse vanitatis cuiusdam, ac mendacij argumentum: sed tamen Franciscum Monachum proferam, qui in argutissima sua epistola de orbis descriptione ad Ioannem Carondeletũ Archiepiscopum Panormitanum, hoc ipsum inter Ioannis Mandæuilli fabulas reponit, *quod autem de*

Anthropophagis, inquit, *quos indigenæ Canibales vocant, malus interpræs hominibus persuasit, adeout in tabulam marinam non puduerit homines canina capita habentes referre picturâ, quis miretur cum videat* Plinium, *Solinum infinitosque alios grauissimos scriptores, multo monstruosiora mandasse literis*, nec idem postea cum de Caribum & Cariporum inter se naturali & admirabili dissidio loquitur, quicquam de eorum anthropophagia simile habet eius quod dixit Benzo. Et vero si quid in hac re peccant, totum istud potius religione, quàm vlla naturali immanitate fieri crediderim; quoniam vt ipse Benzo affirmat, Chiappeni idolũ suum ab bella deferunt, eique prius quam expeditionẽ ineant, selectos quosdam ex captiuis mactantes pluribus sacrificijs litant, totumque ipsius signum sanguine respergunt, & carnes inter se ipsi epulantur. Restant igitur *Scoti* de quibus maxima me tenet admiratiò, quomodo hoc quod de illis asserit D. Hieronymus, verum esse possit, præsertim cùm nullus alius ex tota antiquitatis memoria, cœlo tamen, solo, ac sæculo, tam docto, & literatorum ferace, illius barbariei meminerit; deinde Scoti ea tempestate in *Gallijs* non erant, & etiam si fuissent, quis tamen sanus crediderit, Gallos tam dirum nefas impune admitti in gente sua, ab alienigena populo pati voluisse; demum vero ducentis ac pene trecentis ante Hieronymum annis, Scotia fidem Christianam tota receperat, vnde caret omni probabilitate, viros Christianæ pietatis studium feruentissime amplexos, in tam horrendum crimẽ incurrisse; quamombrem libenter assentior, doctissimo viro Thomæ Dempstero, qui his rationibus persuasus mendum esse in D. Hieronymi contextu, *Gothos* pro *Scotis* feliciter reposuit, reiecitque verba *hæc gentem Britannicam*, tanquam imperiti cuiusdam glossema, quod in nullo vetustiori codice reperiatur. Et sane quod *Gothi*, seu infideles, seu arriana hæresi infecti, eo æuo cum *Hunnis*, alijsque Barbaris in Gallias irruperint, iura diuina humanaque confundẽtes, præter Hincmarum in vita Sancti Rhemigij, & Bedam scriptorem Ecclesiasticæ gentis Anglorum historiæ, multis id ostendit Christophorus Brunerus ad librum tertium Venantij Fortunati, ac Prosper Aquitanicus qui solus fidem istius rei facere posset, dum inquit

In appar. ad Hist. sc.

Heu cæde decenni

Vandalicis gladijs ſternimur, & Geticis.

atque ita certum eſt, tota illa exemplorum congerie, nihil momenti ad eorum rationes accedere, qui Annibalem ſuis militibus perſuaſiſſe contendunt, vt quoties aliorum alimentorum penuria eſſet, veſci carnibus humanis non recuſarent, quod receperam initio probandum.

Supereſt modo vt poſtquam excuſſimus cibariorum genera omnia, quæ vel neceſſitas ipſa, vel deprauata ratio per compoſitionum quarundam arcanas deſcriptones, & id genus vana, & innania ſecreta homini ſub miniſtrat; ad ea nunc veniamus quæ eidem recta ratio vſurpanda ſuadet, ſi quidem velit, & militum neceſſitatibus, & ſuo pariter officio inſeruire; cuius in eo ferme tota ratio cõſiſtit, vt eſculentorum omnium quæ caſtris vſu eſſe poſſint parabilem ſemper copiã in horreis habeat, nihil que ſibi facile putet quamdiu commeatuum difficultate laborabit. Quare licet infinita propemodum requirantur, ad caſtra rebus omnibus neceſſarijs iuſtruenda, arceſque muniendas, vt ſunt *ligna* quorum defectu narrat Gregoras Bizantinos, & Michael Brutus Lucenſes eductas ſorte, ſuas ædes demoliri coactos fuiſſe, quo lignandi copia, quæ foris prohibebatur intus ſuppeteret. *Carbo foſſilis* ſeu Thracius vt ab antiquis appellabatur; *Molæ frumentariæ* maiores aquis aut vento agitatæ, tum & minores quæ manu verſantur, & triticũ egregiè molunt, ſed nequaquam affatim; *fornaces æneæ* curules duobus interſtitijs diſtinctæ, vt igne in inferiori accenſo, panis in ſuperiore coquatur, quales à Ioanne Federico Duce Saxoniæ, vt arbitror, inuentas, reliqui nunc duces cum exercitu cir umuehunt, *clibanorum* loco, quos hunc in modum deſcribit Caſſiodorus *coquendis panibus ænei vaſculi deducta rotunditas, quæ ſub ardentibus flammis ardet intrinſecus*, denique cuiuſuis vis generis *arma, plumbeæ ac ferreæ maſſæ, nitratus puluis, funes, candelæ, faces in ventis & imbribus ardentes, coria, veſtes, medicamenta*, & eiuſmodi multa alia, quorum & ſi maximus ſit in bello vſus, longe tamen maior eſt *cibariorum* neceſſitas, de quibus vt ordine dicam, videri primùm poſſet non magnis impenſis illa parari debere, quandoquidem vt inquit Lucanus

ſatis eſt populis fluuiuſque Cereſque.

&

13.

Tum denique vtiles, & proficui per alimenta communia, & ex ſe, aut arte maxime durabilia quaſi ſigillatim explicantur, nõ neglectis etiã potionum diuerſis generibus equorum pabulo, & cõpẽdioſa cĩum præparatione.

libro 4.

lib. 1. Hiſtor. Florent.

in Pſalm. 20.

libro 4.

Serm. 5. lib 4. c. 28. libro 7.

& feruntur etiam versus iambici Græci quos Stobæus Menandro, Athenæus vero, & Gellius Euripidi assignant in hunc ferme sensum, *quid quæso mortalibus vsus est præter duo illa Cereris munus, & aquæ poculum? quæ adsunt ac nos queunt alere, quorum satias nunquam est: luxus autem sunt cæterarum epularum indagines*; vt propterea dixerit Seneca Philosophus. *panem, & aquam, natura desiderat: nemo adhæc pauper est, intra quæ quisquis desiderium suum claudit cum ipso Ioue de felicitate contendat*. Verum tamen quia si quis ad priscam illam frugalitatem respicit, statim audiet illud Poetæ

Nosque iubet tacitos, & iam rationis egenos,
Non aliter primo quàm cùm surreximus æuo,
Glandibus & puræ rursus procumbere lymphæ

& re vera solo pane absque cibo deterius viuitur, præsertim in hac ætate, qua

1. Georgic.

glandes atque arbuta sacra
Deficiunt syluæ, & victum Dodona recusat.

Tum vero sine *carne* robur eximiũ visceribus, ac reliquo corpori addi nequeat, vtpote conuenienti alimento destitutis, cùm vnumquodque rebus præsertim similibus alatur & delectetur, vt homo animaliũ carnibus, ac idcirco Plautus dixerit in Curculione *ventris stabilimẽta esse panem, & carnem bubulam*, hinc est, quod *Cella penuaria castrensis*, non modo pane, aut aquà, seu vino instruenda est, sed omni genere ciborum, & eo omni quod victus gratià, siue esculentum sit, siue poculentum conditur, ac seruatur, & *penoris* nomine apud Mutium, & Sabinum Iurisconsultos venit, vt eleganter probauit oraculum illud noctium Atticarum Phauorinus

lib. 4. cap. 1.

Ex eoque Romani quamuis summa frugalitate milites suos in disciplina continerent, illis tamen ex dimenso quotidie tradebant *buccellatum panem, acetum*, siue poscam, *salem laridum, & Caseum*;

ib .cap. 11.

& Galenus vbi alimentorum facultates inquirit, opinioni huic nostræ maximè fauet hunc in modum de Polenta loquens *veteres autem militibus etiam polentam præbebant; Romani tamen milites ipsius imbecillitatem damnantes, ea non amplius nunc vtuntur, exiguum enim corpori alimentum dat, priuatis quidem, & omni exercitatione abstinentibus satis multum; ij s autem qui quoquo modo exercentur minus quàm sat est*. Ergo *Cerealia* omnis generis paranda sunt

sunt

sunt quo nomine *frumentum, hordeum, oriza, milium, auena, frumentum Sarracenicum*, & fruges aliæ compræhenduntur, ex quibus vel panis parari potest, vel multa alia quæ panis loco esse possunt; vt cum aquà coquuntur aut lacte, vel in pulticulas formãtur. Quibus succedunt *Legumina* seu vt ea vocat doctissimus Moræus *cerealium succedanea*, quod in vsu hominum cibario, cerealibus succedant, & ab eis secundas obtineant partes, cùm plerumque vicem panis subeant; & in vsus multiplices ciborum cõuertantur: cuiusmodi sunt *Pisa, Fabæ, Phaseoli, Cicera, Cicerculæ, Lentes*, ac demum *Lupini*, quos licet Virgilius *tristes* appellarit in Georgicis propter amaritudinem solebant tamen duobus modis ieiuni Philosophi, & vicatim mendicantes, coctione suaues illos reddere quorũ priorem habet Galenus in libris de alimentorum facultatibus, & de simplicium medicamentorum præparatione, posteriorem vero Dioscorides, sicque præparati Lupini gratiores fiunt, & cibi auiditatem concilianr ex Hippocrate: Sunt, & alia quædam legumina, quorum vsus extrema tantum necessitate aliquis esse posset, cùm alijs temporibus, pro equorum pabulo potius vsurpentur; omnia vero *leguminum* nomen sortita sunt, quod non secentur, sed *vellendo legantur*, vnde Græci ad mentem Latinorum χεδροπὰ ea dixerũt quasi χειροδροπὰ *manu lecta*, & sine falcè, nam vt explicat Nicandri Scholiastes ad hos versus Theriacorum.

C. 19. Schol. Salern.

Lib. 2. de Diæta.

Agricolæ siquando manu cerealia carpunt
Semina, & è terra sine falce legumina vellunt,

vox χεροδρόποι quæ in Græcis habetur, significat eos *qui manu legunt*, vel *qui metunt sine falce*. Sed hæc grammaticæ rei doctoribus relinquenda sunt, & illud potius vrgendum quod ad ipsorum leguminum, & cerealium conseruationem spectat, maxime vero *Tritici*, quod Varro condi debere in granaria sublimia dicit, quæ perflentur mediocriter ventis septentrionalibus, aut ab ortu spirantibus, & ad quæ nulla aura humida è propinquis locis aspiret. Quidam vero illud diligenter excussum ab omni puluere recondunt in speluncis, aut puteis subterraneis, & locis similibus, quæ in codice *condita* propriè dicuntur, paleà prius substratis, omnique aeris aditu prohibito, in quibus sic cõditum triticum Theophrastus auctor est ad quinquaginta annos absque vllo detrimẽto, Milium vero etiam ad centum perdurare, quia excusso puluere,

re,nullus est in eo calor extraneus, quo proprius augeſcat, & vbi ſpiritus non perflat,ibi non oritur curculio. Tarentinus, abſynthij,aut abrotani arida virgulta, foliaque ſemperuiui,vel conyzæ ſub frumento ſubſternit, alij cinerem ſarmentorum quercus, aut bubulum ſtercus aridum,vel panicum, milium, & raphanum eidem inſpergunt, ſed præſtat *calcem arenariam amurcà ſubigere* hæc enim,& inſecta noxia corrumpit, & frumentum ſolidius, ac denſius facit; quamquam Ioannes Baptiſta Porta ex Florentini relatione, omnium vtiliſſimum cenſuerit, *terram argillosam* perfrigeratam interponere,cuius beneficio triginta,aut quadraginta annis frumentum abſque ventilatione, aut alio artificio poſſe integrum conſeruari, ſibi perſuadet, ita tamen vt arctiori cribro puluis ille dematur,cùm frumento vtendum eſt. Si vero cærealiũ copia non adſit, aut exercitus per infeſtas regiones, ac etiam per amicas celeriter traducendus eſt; tunc valde cõmodus erit *panis bis coctus*, qui ea de cauſa δίπυρος Suidæ, & Hippocrati διπυρίτης dicitur. Ammiano autem *ad vſus diuturnitatem excoctus*, quoniã hac præparatione longiſſimam ætatem ferre imputris ſolet, & memini me in armamentario Veneto ex quodam eiuſmodi pane deguſtaſſe,qui ante quartum,& decimum annum in horreis ad id deſtinatis ſeruabatur, nulla carie, aut alia labe contracta; vnde fit vt Nautis quoque ſit maxime vtilis, & eam ob rem *Nauticus* à viris doctis nominetur vt Plinio cui *vetus*, aut *nauticus panis tuſus aluum ſiſtit*; & Luciano, cuius hunc locum laudat Budęus καὶ ἄρτους ὀκτὼ ναυτικούς idem denique à forma, quia in buccellas, & quaſi teſſelata fruſta confectus ſit, B*uccellatum* dicitur, qua voce præter cæteros vſus eſt Spartianus,& Ammianus ita hunc panem deſcribit *viginti dierum frumentum,ex eo quod erat in sedibus consumendum ad vsus diuturnitatem excoctũ,buccellatum vt vulgo appellant, humeris imposuit libentium militum.* Quomodo vero geſtarẽtur olim à militibus panes illi, quos Athenæi Paraſitus ἄρτων σκιάς idest *panum vmbras* non iniurià poſſet appellare,nondum ex antiquis auctoribus didici;certè noſtris temporibus vſus obtinuit,vt traducto fune per foramen quod in illis relinquitur, baltei inſtar ex humeris, aut cingulo dependeant, nulloque aut minimo faſtidio, in trium,aut quatuor dierum commeatum ferantur. His ſuccedunt alij cibi caſtrenſes,qui diutiſſimè conſeruari poſſunt,vt

car-

carnium fumigatarum præcipuè vero suillarum, bouinarum, & caprinarum, Sole, sale, ac aere vernali, aut fumo hyemali, siccatarum frusta, quamuis *suillam* non absque damno comedi posse à vulneratis experientia doceat, à qua nec ratio dissidet, cùm hæc impendio humida sit, crassumque, & lentum succum præbeat, & excrementa multa congerat vulnerum curationi non parum aduersa. *Anseres sale conditi*, Iudæis quibus ex lege, porcinà carne interdictum est, familiares sunt, & non ineptè possunt in hunc castrensem penum inferri; quemadmodum etiam *succidiæ* id nomen adeptæ quod *paulatim succidantur*, seu quæ eius appellatione veniunt, *Pernæ*, *Petasones*, & *Laridum*, quibus apud ditiores carnariũ instruitur, cùm alioqui pauperes solo caseo, aut anetho contenti sint quemadmodum præclarè Virgilius in Moreto ostendit

Leuitici XI.

Non illi suspensa focum carnaria iuxta
Durati sale terga suis, truncique vacabant,
Traiectus medium sparto sed caseus orbem
Et vetus astricti fascis pendebat anethi.

Existis vero parantur *Lucanica*, genus farciminis, & Isicij notissimi Lucanis populis, à quibus vt inquit Varro milites Romani illud facere didicerunt, si tamen eiusmodi est istud obsonium, vt ætatem ferre possit, quoniam non mihi licet hic Apitium qui eius compositionem docuit, aut alios cupediarum artifices consulere; tum *Hilla salsa*, & *Tuceta farta* de quibus ita Persij Scholiastes ad Satyram secundam, *Tuceta apud Gallos subalpinos bubula dicitur, condimentis quibusdam crassis oblita, ac macerata, & ideo toto anno durat, solet etiam Porcina eodem genere condita seruari*. Sed hoc nomine maiorem adhuc vtilitatem, prębent *pauonum* carnes, & *iecora animalium*, quandoquidem, hæc maxime vetustatem pati, & centenis durare annis Plinius contendit: istas vero non putrescere: constans est multorum opinio, & inter cæteros Diui Augustini in libris de ciuitate Dei, in quibus *quis*, inquit, *nisi Creator omnium Deus dedit pauonis carni non putrescere*; ac etiam Isidori, Francisci Philelphi, Fortunati Fidelis, & Iasonis Pratensis qui reliquorum auctoritati fidissimæ experientiæ calculum adiecit, asserens, puto ego ex relatione D. Augustini, qui istud à se probatũ dicit; quod caro eius cocta, visa est per annum citra putrefactionem, vel fœtorem vllum perdurasse. Nec modo carnes sale conditæ,

lib. 2. cap. 37
lib. 12. orig.
lib. 2. conu.
lib. 21. de Ciuitat. cap. 4.
in relat. med.

ditæ, sed *Pisces*, & quæ ex ipsis parãtur *Salsamenta*, militaris annonæ partẽ vel maximã faciunt, vt *Pectines*, seu Passeres marini siccati; *Anguillæ* in dolijs salitæ; *Salparũ* siue, *Merlucarũ*, & *Asellorum* fasces. *Sardinæ* quæ multum à *Sardis* differunt, quia *hæ* ex Pelamidum genere erant, *illæ* vero τριχίαι olim appellatæ fuerunt, quod sint minuti pisciculi, multis spinis instar pilorum pleni; quibus valde affines sunt alij *Encrasicholi* dicti vulgo *Anchoues*, ex Apuarum genere, & sardinis multo nobiliores; *Morua* sale condita. *Haleces* partim muriatici, partim etiam *Soreti*, qui in fumario suspensi tamdiu perdurant, donec auri vel potius æris colorem contraxerint, vnde Galli nostrates voce Gothica, *soretos* eos nuncupant, quod teste Hadriano Iunio, subrufus, & ad atrum accedens color, ea lingua *sorus* vocitetur; tum *Cybia*, & *Melandrya* salsamenta videlicet quæ ex magnis Pelamidibus fiebant; qualia sunt *Thynnorum frusta*, quæ nunc in salsamentariorum tabernis, doliolo aliquo conclusa seruantur, hoc tantum discrimine, quod *Cybia* fieri cõsueuerant ex pulpa Thynni caudæ proxima, *Melandrya* vero ex alijs etiam partibus, quibus hoc nomen imponebatur, propter similitudinem quam cum nigricantibus Quercus radicibus habebant; si quidem Hesychio μελανδρύος est
lib. 32. c. 11. *densitas arborum*, & *lignorum medulla*; quod totum Plinius accurate complexus est *Thynni*, inquit *membratim cæsi, ceruice, & abdomine commendantur; cætera parte plenis pulpamentis sale adseruantur Melandrya vocantur, cæsis Quernis assulis similes*. Veteribus præterea in frequenti vsu erant *liquamina* quædam ex piscibus, inter quæ primum locum sib *Garum* vendicat, de quo cum multi auctores dixerint, tum, & Franciscus Rabelesius sannio ille facetissimus, & eruditissimus epigramma ad Stephanum Doletum conscripsit; huius vero desijt quidem vsus apud Europeos cùm tamen apud Turcas, & Constantinopoli præsertim retineatur, nam cùm ibi Pisces plurimos frixos vendant, ijs intestina & branchias eximunt, immittuntque muriæ vt in garum vertantur: nec diu esse videtur, quod Itali quoque garo carent, quandoquidem eius vocis vulgo ad huc penes illos extãt vestigia nam vt inquit Vlysses Aldroandus, qui pisces sale inueteratos vendunt, composito ex *piscibus*, & *garo* nomine *Piscigarolos* appellant, quod præter ipsum notauit Bernardus Cæsius in prolixo,

lib. 3. de pisc. cap. 53.
lib. 3. minerol. cap. 3. sect. 2.

lixo diſcurſu de Garo, ex Biſciola in appendice & alijs auctoribus. Huic vero liquori ſucceſſit *Muria* multiplex, ac illa præcipuè quæ ex Thynnorum ſanie, & maceratis ſale illorum carnibus defluebat. Quorum omnium loco vſurpãtur quemadmodum rectè explicat Ludouicus Nonnus, conditurę his præſertim regionibus vulgares, quæ Italorum ſermone *Botarcha*, & *Cauiaro* dicuntur; in quibus immane quantum fallitur non infimi ſubſelli medicus Iulius Alexandrinus, dum Italorum *Cauiaro* quia ex piſcibus paratur, & aliqam habet nominis affinitatem cum Garo, propterea non hoc ab illo differre, ſed eiuſdem ſpeciei condituras fuiſſe exiſtimat; etenim vt *Botarcha* ex ouis Mugilum ſeu Cephalorum fiebant duabus veſiculis expolitis, cruoreque eiuſdem piſcis ac ſale permixto; & *Botarcha* dicuntur, quaſi ὠὰ τάριχα ideſt *oua ſalita*, ὠὸν enim eſt quod nos *ouum* dicimus interiecta, euphuoniæ cauſa, & *ταριχον salsum* vnde *ταριχεύω seruo condio, ſicco*: ſic *Cauiaro* ex ouis ſturionis, ad pontem Euxinum præparatur, vbi ſtipata ſimul in maſſas ingentes coguntur, & cadis incluſa mittuntur in Italiam, ob id potiſſimum laudata, quod pigrum ac nauſeantem ſtomachũ mirè excitent & reficiant. Hæc autem omnia ſalſamenta, ſi liquamina, atque condituras excipias de quibus modo dicebam, niſi velis ea ingrata omnino experiri, aquà plurimà, & multo in eo tempore macerari debent, quod ne Plautum quidem fugit in Pœnulo

lib. 3. de re. cib. cap. 42.

lib. de ſanit. tuend.

Soror cogita amabo item nos perhiberi,
Quaſi ſalsa muriatica eſſe autumantur.
Sine omni lepore, & ſine ſuauitate,
Niſi multa aqua, & diu macerantur,
Olent, ſalſa ſunt, tangere vt non velis.

eó autem apparatu menſis appoſita, non modo fami ſedandæ, ſed excitandæ etiam vtilia eſſe poſſunt. Atque ita multæ res, quæ ſibi relictæ, citra putredinem vix triduum permanent, ſi ſale rectè condiantur, in plures annos durare poſſunt; imo vero Paracelſus ex ſale liquefacto, & ſepulto in fimo varijſque alijs modis præparato liquorẽ extrahit ſeu quemadmodũ ille loquitur *viriditatem ſalis* quo tam bene res omnes condiuntur, vt non modo annorum ſed ſeculorum decurſu nihil damni recipiant: vnde qui ſale rectè vti nouerit, ei non opus erit *clauo æreo* quem ob ſtipticam

v. Sympos. quæst. 10. facultatem tantopere Plutarchus ex tollit; sane cùm idem auctor alibi copiose probarit *salem* reliquorum obsoniorum, prope obsonium esse, & condimentum; & iam inde ab antiquissimo tempore, libri de eius præstantia compositi fuerint, vt patet ex Platone, apud quem Eryximachus ait, *nuper incidi in quemdam viri sapientis libellum qui miras salis laudes ob eiusdem vtilitatem complectebatur*; propterea eo carere penum castrensem turpe esset; quod tamen si in mora, aut obsidionum diuturnitate aliaue de causa contigerit, tum rusticorum more, plantis quibusdam nitrosa facultate præditis, eius loco vtendum erit, si modo illæ haberi possint, vt *salsulà* quam Hebrei *Kali*; Arabes, *Alcali* idest sal vocant; item *filice*; *saluia*, *ciceribus*, *caule*, *siliqua fructu* quod vnum leguminum genus curculiones, & cossos omnino arcere solet. Denique his omnibus instructa cella penuaria *Butyrũ* etiam habebit *sale temperatum* in cadis; & massas *caseorum Parmensium* aut *Hollandicorum*, *Aluernorumue* quas nonnulli *orbiolas* alij vero communiter *formas* appellant; qu bus fastidio non erunt musculi, ac sorices, si cerebrum mustellæ eorum coagulo inditum sit, quod, incorruptum etiam à putredine diutissimè caseum seruat, si Plinio saltem fides hac in re habenda est. *Fructus* quoque reponi debẽt nõ quidẽ horarij, sed qui *duro teguntur putamine*, & nucis appellatione veniunt vt *pineæ auellanæ*, *iuglandes*,

lib. 13. cap. 5. *amygdalæ*, *Pistacia* quæ Plinius nucum generi attribuit, & *castaneæ* quas eisdem Virgilius accenset contra Dioscoridem, & Galenum, qui has ad glandes potius referunt.

Eclog. 2. *Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amauit.*

quin, & *glandes* ipsæ frugum inopià teri possunt, spissarique in panis vsum, nam ex fagina earũ specie quæ omniũ dulcissima est *obsessos etiã homines durasse in oppido Chio tradit Cornelius Alexander*

lib. 16. cap. 5. apud Plinium, cuius tempore *per Hispanias glans secundis mensis inferebatur*: præterea eundem vsum præstant *salgama* quorum appellatione intelligebantur à priscis quæcumque conditanea ad victum nostrum in vasis seruabantur, vt *mala*, *pira*, *ficus vuæ*, *rapæ*, *cappares*, *oliuæ*, & varia id genus. Ac denique *Allia* quæ militibus olim pro cibo erant, seu quod bellatorum vires augere credantur, vt experientià patet in Gallis Gallinaceis, qui hoc cibo pasti ferocissimè inter se congrediuntur; quo etiam sensu dice-

dicebat apud Aristophanem chorus Alantopolam incitans, *vt ò amice inalliatus strenuè magis pugnes*: seu quod rusticorum, & tenuioris census hominum parabile sit alimentum, vt indicant illa Anthemonidis militis apud Plautum in Pœnulo in equitibus.

tu autem plenior

Allij Vlpicique quàm sint Romani remiges.

indeque refert Suidas prouerbium *ne edas allià*, & *fabas* quo significabatur tranquillæ vitæ amatoribus, a bellis vbi maximus allij vsus est, abstinendum esse; & idem auctor est, Athenienses cùm expeditiones aliquas terrà marique facere designabant, allià potissimum commercari fuisse solitos. propterea que Vespasianus Imperator, teste Suetonio, adolescentem fragrantẽ vnguento qui ei pro impetrata præfectura gratias agebat, nutu aspernatus voce etiam grauissima increpuit, *& maluissem* inquit *allium oboluisses* simulque literas reuocauit. Quod autẽ Horatius magis ex affectu quàm reipsa vocat *cicutis allium nocentius*, nempe quia vt ipsemet subiungit *sæuit in præcordijs*, estque κοιλίας ταρακτικὸν *ventris perturbatiuum* teste Dioscoride; hoc sane, & si pariter ab Hippocrate confirmatur in libro de ratione victus in acutis, vbi *allium* inquit *flatus*, *& calorem circa thoracem facit*, Galenus tamen, & reliqui medici eidem vim *carminatiuam* seu flatus discutiendi facultatem tribuunt. Quamobrem si hæc grauissimorum auctorum antinomia, distinctione componi potest, existimarem ego Allium cum raro, & ab hominibus cacochymis, & inualidis sumitur, hos effectus producere, qui communiter à medicis afferuntur, & damnantur, cùm vero inter quotidianas dapes, & à fossoribus nautis, militibus vsurpatur, nihil quicquam simile efficere, sed gratissimum illis obsonium præbere, adeo vt Thestylis Virgiliana messoribus fessis Sole, & opere libro 4. lib. 12. cap. 8

Allia serpillumque herbas contundat olentes.

Postquam igitur hoc modo alimentis consultum erit, cura pariter de potu habenda est, quoniam vt dicebat Guillelmus Appulus rerum Normanicarum libro primo

Hac ratione loco metantur castra decenti
Qui lymphis, herbis simul arboribusque redundans
Omne ministrabat, populo quod habere necesse est.

quare vt à communissimo, & purissimo liquore siue *Aqua* incipiã

de ea dicebat Pindarus ἄριστον μὲν ὕδωρ quia maximè omnium necessaria est, vsibusque humanis vbique commodissime inseruit, vt non immerito Tiberius Cæsar, relegato Q. Vibio Sereno
Tacit. 4. annal. Gyarum aut Donusam intercesserit. *quod vtraque insula aquarum egens esset, dandos vitæ vsus dictitans cui vita concederetur*. Vnde quod M. Varro de villis agrestibus, hoc nos de arcibus vsurpan-
lib. 1. rei rust. dum ducimus. *Si omnino aqua non est viua, cisternæ faciendæ sub tectis*, quæ auctore Festo Pompeio, ita dicuntur, quod *cis* idest *infra terram* sint; cauendum tamen ne sordibus quæ à tegulis defluunt inficiantur; & quod pessimum est, ne aquæ per plumbeos tubos in illas deriuentur, noxam enim non exiguam inde con-
lib. 7. secundũ locos. trahunt, & quemadmodum Galeno atque Aetio visum est, facillimè dysentericos fluxus excitant, quia vt animaduertit Pal-
lib. 9. tit. 2. ladius, in illis *cerussa plumbo creatur atrito, quæ corporibus nocet humanis*, vt eam ob rem bene monuerit Columella, vtilius longè esse si fictilibus tubis aqua in cisternas duceretur. Quod vero ad reliqua vitia spectat quę aquis illis stagnantibus accidere possunt, varia ab auctoribus excogitata fuere eorum remedia, nam si vitreum vas plenum sale, & bene obturatum calce, substrato etiam oleo ne quid aquæ in illud subeat; ita suspendatur in cisterna vt eius medium attingat, contendit Leo Baptista Albertus fore, vt aquæ nullà illic putrescant morà. Si vero aqua putrescere incipiat, inecto sale purgatur, & si sal desit, aquà marinà; idque factum legimus ab Eliseo qui in Hierichunte Palestinæ, immisso sale in fontem, potabiles reddidit aquas quæ erant amaræ, & putridæ; eundem etiam effectum præstant Lauri folia, multum ob id à Car-
lib. 13. de sub. dano commendata, quæ corruptam aquam emẽdant, innoxiamque atque bene olentem reddunt, & aduersus venena præsenti auxilio sunt: emendat item calx vermibus potissimum, si qui in illa sint infesta, & cum turbari incipiunt ijsdem remedijs quibus, & vinum claræ ac limpidæ redduntur, nempe iniecto albumine oui prius agitato, scobe ex Auellanæ philliris, gypso, calce, alijsque rebus notissimis; coctione denique, panis micà intinctà, aut pulegio trito aspersoque omnis aqua, seu sana, seu infecta sit, tutius bibitur. Cæterum quia frequenter contingit vt nautæ in diuturnis nauigationibus, ac vrbium maritimarum, aut insularum accolæ, ex aquæ dulcis penuria in maximas difficultates incidant, non

parum intereſt rei bellicæ, ſcrutari diligenter, quibus nam modis aqua marina grata ac idonea potui reddi poſſit;& ſanè cum in illis inueſtigandis, multùm diutiſſimèque ſolertiſſimus ille mirabilium operum artifex Ioannes Baptiſta Porta deſudarit, nullum ferme præter deſtillationem, ex omnibus, ac prope innumeris, quos auctores proponunt, experientià verum eſſe deprændit, vt inde liquido cõſtare poſſit Ariſtotelem, Plinium, Dioſcoridem, Theophraſtum, & antiquos omnes eodem vitio laboraſſe, quo & recentes detineri ſolent, qui multa ſœpe non ſatis fideliter explorata libris ſuis committunt. Sed vbi nos cuiuſuis aquæ copia deſtituerit, quid tandem agendum eſt? fiet ne vas illud amplum vitreum, rotundum, nitro, & glacie repletum, cuius ingenti frigore aerem illi adhærentem conſtringi, & in aquæ guttas deſtillare, idem ipſe naturalis magiæ auctor expertus eſt? equidem nec illud in extrema neceſſitate flocci faciendum duco, quamuis debile auxilium, vt certè nec aliud quod Olaus magnus in Septentrionali hiſtoria proponit tanquam vſitatiſſimum penes Gothos, & Sue- lib. 9. cap. 4.
cos, qui in longis obſidionibus ſi aquarum penuriâ premantur, velis, vel telis concaua flexura longaque extenſione, e ſuperioribus tectis ſuſpenſis ac dilatatis, & funibus cuneato ſitu verſus ima depreſſis, deſuper caſuras pluuias excipere conſueuerunt: alioqui bona illa *Achamot* quæ cœleſtes aquas pipiare ſolebat quibusdam hæreticis apud Tertullianum, militibus item inuocanda erit, quo nubes aquarum illis immittat, quoties exhauſtæ ciſternæ, non aliundè quam ex Cœlo repleri poſſunt, aquatione quæ in terris fieri poſſet ab hoſtibus prohibita. Aquæ puræ ſuccedit alia quædam in ligno vitis excocta, quæ ἀπὸ τῆς ὀνήσεως *ab vtilitate* ſiue *iuuamento* οἶνος græcis dicitur, latinis vero *vinum* quod Empedocles apud Plutarchum, & multi antiquorum apud 2 queſt nat.
Ariſtotelem, aquæ quandam eſſe ſpeciem voluerunt, adducto 4. meteor. 5.
etiam in fidem verſu illo ex Philoſophia poetica Empedoclis

Vinum eſt putreſcens, ligni ſub cortice lympha.

eius ergo liquoris cùm infinita ſint commoda, quibus rem militarem promouere poteſt, non modo ſitim ſedando quod ſolum aqua facit, ſed vires animumque ita roborando, vt etiam in *prælia trudat inermem*, propterea videndum eſt, & cauendum omnibus modis, ne ſalutari eiusmodi præſidio milites citius opinione de-

stituantur: neque enim tam bene cum illis hac tempestate agitur vt *poscà* seu aquà aceto mixtà, quod genus potionis Græci ὀξύκρατον dicunt, contenti esse velint, quemadmodum fuisse milites Romanos, ex Vulcatio Gallicano, ac Aelio Spartiano, cæterisque historiæ Augustæ scriptoribus, colligere facile est, à quibus, & Auidius Cassius, & Pescennius Niger dicuntur iussisse non semel, ne vllus vinum in exercitu biberet, sed omnes aquà tantum aceto temperatà, quod secum ad id gerebant, tanquam valde idoneo potu sedandæ siti, ac calori contemperando vterentur, Quare aut vini copia sufficiens quauis arte paranda est, aut saltem eius loco, vsurpãdæ sunt *certæ alia potiones* quæ ex varijs fructibus minimo impendio confici possunt, quemadmodum Diodorus Siculus de *Gallis* refert; Florus, & Osorius de *Hispanis*; Herodotus de *Aegyptijs*; & Plinius de omnibus istis simul; nempe quia ex D. Hieronymo fere omnes populi qui vite carent, ex fermento conficere solent quod bibant, vel pomorum succo, aut fauos de coquunt aut palmarum fructus exprimunt in liquorem, coctisque frugibus aquam pinguius colorant. Porrò quia hordeum vbique reperitur, ita liquores ex eo fiunt, qui non re ipsa, aut naturà, sed nomine tantum penes varias gentes distinguuntur quemadmodum rectè notauit Plinius his extremis verbis libri vigesimi secundi *ex eisdem frugibus sunt & potus. Zythum in Aegypto, Celia & Ceria in Hispania. Ceruisia & plura genera in Gallia alijsque prouincijs.* In Illyrijs vero qui & Taulantij dicuntur, vinum fieri solitum ex melle, aut potius ex fauorum decoctione in aqua, memini me legisse apud Aristotelem, qui hoc etiam in Græcia ab aliquibus tentatum fuisse dicit, eo euentu vt nequaquam à veteri vino differret, sed cum postea hoc explorarent, neminem huius temperiem inuenire potuisse: qua in re videntur mihi feliciores fuisse populi illi qui ad Septentrionem attinent, apud quos, genus potus non multum à mulsa diuersum paratur, additis cum melle quibusdam aromatis, herbisque odoriferis quæ talem illi saporem conciliant, vt cum vino Hispanico contendat, & lautiorum tantum mensas exornet; tantum abest, vt militum tuguria subire possit, quibus longè rectius prouidebitur accersito in consilium Baptista Porta, qui vinorum diuersas præparationes ex *pyris, punicis, ficubus, melle, vuis passis, cotoneis*, alijsque fru-

libro 5.
libro 11.
part. 3 epist. 58.
de admirand. audit. tit. 21.
libro 4. c. 21.

fructibus, & herbis enumerat; quarum si nulla commodè fieri
possit, tunc extrema penuriâ in artem conuertenda est, & rebus
paratis, ac obuijs vtendum, decoquendo *aquam cum furfure, &*
pauxillo fermenti vt valentior reddatur; aut cum *pane* vel *Rore-* in geoponic.
remarino, Satureia, Saluia, Thymo, Maiorana, ac demum cum lib.3. de sub.
Tartaro vini alicuius valentissimi; aut temperando ipsam *aceto*, lib.4.cap.22.
cuius nisi abunde sit in exercitu, recurrendum ad varios modos
eius conficiendi, quos Constantinus, Cardanus, Porta in libris
iam ante laudatis tam multos admodumque faciles proponunt, vt
absque vino, ex aqua sola & pyris agrestibus confici breuissimo
tempore possit, cũ vino autem, & Betæ radice tusa & in illud in-
dita, etiam spatio vnius aut alterius horæ, vt idem Constantinus
asserit. Sed dum in istis diutius immoror, quam castrensis an-
nona, præfectis, aut redemptoribus forsan necessarium sit, videor
mihi quorundam runcos & garritus audire, tacitus secum ob-
murmurantium, philologica hæc potius esse quam polemica;
qua in re ita cum illis consentio, vt planè confitentem rerum
haberent, nisi me ab omni culpa absolueret; quod statim huius
operis initio, non minus mihi proposuerim, tuæ delectationi, Co-
mes Ludouicè; quàm militum commodis & vtilitati, esse inser-
uiendum. Quare vt *Equi* quorum in bellis opera summopere
necessaria est, suo quoque pabulo non destituantur, procurandũ
illud est, non quidem ex Homeri consilio qui *Triticum vinum,*
Lotum, & Palustre Apiũ inter alimenta recensat, quibus Heroum
suorum Equi pascebantur; sed ex Iulio Polluce, & communi vsu lib.1.cap.11.
ita vt *Hordea, Spelta, Siligines, fœnum, frumentum, palea, furfures,*
& similia non inter vltima recenseantur quibus horrea militum
instructa esse oportet. Quod sane præstare istis temporibus non
æque difficile est, ac erat antiquis, in quibus, si vera sunt, quæ
apud varios auctores de equestrium copiarum multitudine legũ-
tur, haud facile conijcio, quæ tandem illis pabula potuerint suffi-
cete; Ninus enim Assiriorum Rex, Zoroastri Bactriano obijecit
equitum millia ducenta, falcatorum vero curruum millia decem, lib. 2. cap.2.
& sexcentos; & Semiramis auctore Ctesia apud Diodorum, cõ- & 5.
tra Indos duxit quingenta equitum millia, curruũ millia centum;
atque in exercitu Xercis tot iumenta erant vt aquando flumina
ebiberint, ecquis ergo hordei, speltæ, auenæ modus, si aquæ tam
mo-

modicus fuit? vbi vero maxima celeritate opus est, aut itinere per vastas solitudines continuato, sunt qui placentas quasdam ex *Farinæ auenariæ, & vetusti, ac putrefacti casei æquis partibus, cum dimidia Chamæleonis nigri* conficiant, quibus refectus equus, integris viribus per aliquot dies perduret, & consuetum iter absoluat. Sed parum vt antea dixi in eiusmodi secretis repositum esse præsidij existimo, nisi forsan ex eorum genere sint, quæ ab certæ tantum regionis hominibus vsurpantur, ita vt nihil tamen impediat quo minus cæteris item vsui esse possint, si ipsis vti liberet; quale est illud quod Illustrissimus Princeps Nicolaus Christophorus Radziuilius in historia suæ peregrinationis, familiare esse dicit Arabiæ desertæ accolis, qui equis pro pabulo *carnes caprinas* offerunt, primum quidem desiccatas sole, ac demum in minuta frustra concisas, quæ & magnum nutrimentum vescentibus subministrant, & paruo negotio in capsula seu bulga coriacea equo alligata per deserta loca circumferuntur, de quibus si tantum sumatur, quantum duo pugilli capere possunt; id in diem integrum vni equo pabuli affatim sufficit, omnemque sitim adimit, eosque validos, & agiles conseruat. Commune vero est omnibus populis, equos si quandoque viribus deficiant reficere *pane aut vino*, vel vtrisque simul permixtis, cuius rei periculum Philippus Cominæus se in equo proprio fecisse testatus est, qui fractus annis, multoque labore quem totum diem in pugna sustinuerat, forte situlam vini repertam hausit, qua potione ita illi virtus animusque redierunt, vt nusquam antea alacrior extiterit. Denique vt exemplo aliquo pateat quanta, & quàm multiplex annona in castris bene ordinatis habenda sit, videtur mihi haud absurdum, eius enumeratione, quam in obsidione *Bredana* à Spinola cumulatam, Comes Mauritius, ignibus in GineKense templum coniectis absumpsit, id ostendere; censa enim fingunt Hollandi, quæ eo incendio periere *XXII. millia saccorum tritici*; *XX millia siliginis*; VI. *millia hordei*; XVI. *millia auenæ*; IV. *millia. Pisorum, & fabarum*; CCCC. *armos carnis suillæ*; CC. *vasa olei*; CC. *vasa butyri*; CCC. *circulos aselli siccati*; CC. *vasa halecum*, CC. *vasa carnis salsæ*; CC. *saccos salis*, XXIII. *millia caseorum & magnum numerum farinæ, syrupi, & mellis* dixi autem *fingunt*, vt eodem verbo vterer quo Hermannus Hugo, qui hoc incendio sextan-

libro 1.

tantum millia frumenti moliti, cum vicino auenæ tabulario pessum data fuisse confirmat; vnde nec maiorem illum numerum retulissem, tanquam veritati minimè consonum, nisi vt exacta illa dinumeratione, certius appareret, quomodo Hollandi à sapientissimo, & fortissimo Imperatore Spinola, prouisum fuisse castrorum Bredanorum commeatui arbitrabātur, & inde optimus quisque dux quàm prouidè diligenterque suorum militum annonæ consulendum sit, intelligat. Atque vt in statarijs castris hæc alimentorum copia condi in horreis, ac mature reponi solet; sic in excursionibus imitandi sunt *Gothi*, *ac Sueci* qui hostiles Moschouitarum terras ingressuri, bonam siligineæ farinæ quantitatem, in saccis ad hæc dispositis & ex ephippio pendentibus, vna cum lamina ferrea deferre solent, confestimque vbi res postulat, igne structo, & supposito laminæ Chalibeæ, panem in ea, tanquam in clibano excoquunt, eademque postea pro clypeo in cuius modum efformata est, quoties cum hoste congrediendi occasio se offert, vtuntur. Sed illis præterea in vsu est *panis subcineritius* aut potius *speusticius*, ita ob festinationem dictus ἀπὸ τοῦ σπεύδειν quod *accelerare* est, quia vt recte declarat doctissimus Moræus non apponitur illi fermentum: aquà non calefit, & post subagitationem nullà morà interiectà, pasta igni committitur: vnde aut idem est speusticius cum *Azymo* aut minimum ab illo differt, nam Exodi duodecimo, Israelitæ Aegyptum deserentes, sine fermento coxerunt farinam in subcineritios panes, quia videlicet fermentatio lenta, & morosa res est, & à festinantibus aliena; ideoque vt dicebam Gothi, & Sueci qui bellum impetu quodam, & per subitas inuasiones gerunt, subcineritios eiusmodi panes conficiunt, ex farinæ massa subtilibus arborum populearum corticibus, & folijs inuoluta, prunisque ac cineribus cooperta donec panis, aut saltem placentæ alicuius consistentiam assumpserit. Verum si non frugalitate, saltem præparationis compendio, superantur hi, etiam nunc ab *Heluetijs*, & *Turcis*: quorum postremi, zonis quibus cinguntur loculorum instar efformatis, certum puluerem gerunt, quo solò aquà diluto, & ad pultis consistentiam cocto, mensem integrum in exercitu perdurant, absque alio cibo; & quocumque tempore in itinere versantur, hunc coquendi cibaria

Ad cap. 17. schol. Saler.

mo-

in Itinerario Hierosolym.

modum seruant qui refertur à Ioanne Cotouico *scrobem effodiunt longam sesquipidem, latam palmos duos, nonnihil decliuem altero angulo aliquanto profundiore, in hac ligna quæ vel in itinere euellunt vel è loco vicino petunt immittunt accenduntque igne in silice excusso mox lebetem æneum scobi imponunt coquũtque ad cremorem vsque modo oryzam, hordeum vel legumina, modo carnes veruecinas minutim conscisas proprio in adipe coquunt, nulla præterea illis obsonia nullæ dapes nullus vini* vsus. Heluetijs autem quod Henricus Glareanus, qui Heluetiam vniuersam splendore sui nominis illustrauit, in hæc Cæsaris verba testatus est, *trium mensium molita cibaria, sibi quemque domo efferre iubent*, farina ex auena densa, butyro, ac sale condita, & in magno aheno super ignem coctà, in vasis ponitur, ac cum reliquo commeatu in bellum ducitur, nec ad pulmentarium coquendum, quicquam additur, quàm aqua calefacta, esurибundis militibus dulce condimentum. Quæ ἀπέριττα & *paratu facilia* alimenta nostrorum militum, illius mihi in mentem reducunt, quod veteres μάζαν appellabant, etenim cibus erat castrensis ex quo Xenophon in Cyri institutione scribit, Persas sibi commeatum solitos parare, cùm Regem ad venationem sequebantur; & licet auctores non bene inter se de eius compositione conueniant, dum Galenus hoc nomen *Mazæ* omni polentæ quæ liquore aliquo conspergitur tribuendum docet; Aetius vero eam confici asserit, ex polenta hordeacea cum melle, aut sapa, aut consimili aliquo liquore; Suidas tamen ita de hoc edulio pronunciat, vt nullus de præparatione relinquatur dubitationi locus μάζα inquit κυρίως ἡ τροφὴ ἡ ἀπὸ γάλακτος, καὶ σίτου *Maza est proprie cibus ex lacte, & frumenti farina*; sed veror ne medicorum auctoritati non bene præponderet grammatici, istius quãquam celeberrimi sententia.

libro 1.

14 Quæ cuncta nihil tamen iuuare poterunt nisi parce & ex dimenso militibus erogata distributaque fuerint. lib. 4. cap. 7.

Perperam vero dux commeatum necessarium tanta sedulitate conquiret, nisi eandem in hoc militibus distribuendo obseruet diligentiam; vt enim asserente Vegetio *nunquam periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare cœperunt*, sic multa congessisse parum iuuabit, nisi ab exordio, dimensione salubri, per idoneos curatores erogatio temperetur: quamobrem Romani qui ob singularem rerum bellicarum industiam, & experientiam nobis in omnibus præire debent, annonæ distinctè, ordinatèque di-

distribuendæ præclaras leges, & constitutiones tulerunt, quarum nonnullæ referuntur à Polybio, & aliæ etiam non ita antiquatæ sunt, quin ex iure Romano veluti quædam earum laciniæ resarciri ac reparari possint, & quoties in istas peccatũ nõ impune fuit, *nã parũ* inquit Tacitus, *prouisũ vt copiæ in castra cõueherentur rapi permisere, ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt, quæ aduersus necessitates in longum suffecisse t*. Istis autem temporibus licet vnius cuiusque ducis arbitrio, distributio hæc relinquatur; multi tamen eam pro communi regula laudant, quæ in exercitu Belgico Regis Hispani, cõmuniter ab eius supremis Ducibus obseruatur. Monent præterea scriptores polemici, plurimum referre in vrbibus obsessis, si omnium ciuium granaria, cellæque summà diligentià excutiantur, vt collatis in vnum priuatorum bonis, communis omnium aceruus augeatur, & caueatur etiam ne quid occultè à quo piam detineatur, quod reliquis fraudi esse possit. Vtrum vero non militibus tantum, sed ciuibus omnibus, eorumque vxoribus, liberis, seruis, & quibusuis alijs personis capitatim annona distribuenda sit, quæsitum non ita pridẽ fuit à Iusto Nassouio propugnationis Bredanæ præfecto, cui in hæc verba à Comite Mauritio responsum fuit *iam quod intelligere cupÿsset; ecquid ipse de eroganda militibus, ciuibus, vxoribus liberisque certa panis portione censeret; dignum sibi æstimatione visum, plus vulgo tum edi solere, cùm panis dimenso erogatur; alias non amplius consueto necesarioque emi, maxime vbi venum iret, præter quam quod ea res tumultibus etiam ansas præbere soleat, quantauis maxima cautio æquitatis seruandæ adhibeatur* quæ verba tanto lubentius retuli, quod vltra quã à summo bellicæ rei dictatore probata sunt, & cuius auctoritas omni alia lege potior militibus esse debet; multum etiam veritati ipsi, ac communi rerum experientiæ consona sunt, & hominum naturæ, quæ sanè talis est vt poeta de ea pronunciare merito potuerit

Nitimur in vetitum semper cupimusque negata.

consulit denique Vegetius vt senes, & pueri quorum ætas infirma est, & fœminæ omnes quas æterna veluti quiete dãnauit natura, ab obsessis vrbibus excludãtur, ne penuria opprimat armatos, à quibus mœnia seruantur. Sed cur non, & eodem cõsilio à castris eijcientur tot calones, & lixæ, qui nihil aliud in exercitu sũt quàm

Horat. epiſt. 15. lib. 1.

Pernicies, & tempeſtas baratrumque macelli.

ita vt quocumque hi ſcelerum adminiſtri, furoris ſatellites, & omnis nequitiæ cõſcij homunculi, tanquam muſcarum examina aduolarint, huc ſtatim Plautinum iſtud non iniuria pertineat.

captiu.

Heu quanta peſtis pernis aduenit, quanta labes
larido,

& miramur hodie tam frequentes eſſe de anguſtijs annonæ querelas, cum maior ſit lixarum, mulierum, inſtitorum in exercitu turba, quàm militum! hanc igitur proſcribat Imperator, & commeatus totis continuo caſtris, licet exiguus abundè ſufficiet.

VIII. Quibus de ærario, & penu militari ita conſtitutis, conſequens eſſet vt de militibus dicerem, ſi illi aut Gallo græcorum inſtar, & Numidarum nudi vel inermes pugnarent, aut dentibus tantum & pugnis, vel obuiam factis lapidibus pro telis vterentur; quod equidem cùm minimè vſu veniat, hoc præſertim ſœculo, quo præſtaret illos tunica quadam adamantina, à nouis iſtis fulminibus defendi, quæ aduerſariorum manu torquentur, & omnis actio bellica non iam ab ipſis militibus, certamine agreſti

1 Proxima à commeatucura armorum eſſe debet quibus fabricandis, & reponendis armamẽtaria olim & nũc etiam deſtinata vt Venetũ quod deſcribitur.

Liuius lib. 22 à 38.

7. Aeneide.

Stipitibus duris agitur, ſudibuſque præuſtis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque latè
Horreſcit ſtrictis ſeges enſibus, æraque fulgent.

propterea de *Armamentario* prius dicendũ eſt, ſimulque de omni armorũ genere, quæ in eo tanquã, in repoſitorio quodã, vnde quoties opus eſt depromantur, aſſeruari ac interdũ etiam fabricari cõſueuerũt. Et ſi enim nondũ conſtituto imperio duplicia Romanis loca fuerint, Fabricenſibus armorum inſignia, vt ex Liuio patet qui *Hiſpanicarum officinarum* meminit, tum, & earum quæ *Aretij* in Italia erant; ac propagatis latè poſtea Romanis limitibus plures fabricæ exctatæ fuerint apud *Cremonam* in Gallijs, & in *Oriente* ac alibi paſſim vt ex libro præfecturarum inclinantis imperij patet, qui recenſet in *Oriente* quatuor fabricas armorum, *Ponticas* tres, *Aſianas* duas, & *Illirici* quatuor: & ſi inquam tot loca armis cudendis, expoliendiſque deſtinata fuerint, ſolebant tamen Romæ, opifices in publica officina quandoque laborare quam ego de armamẽtario interpr ætor, ideoque Liuius *hæc extra vrbem terra marique corpora ſimul animoſque ad bellum acuæbant, vrbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum*

lib. 7. dec. 3. lib. 9. eiuſdẽ

publica

publica officina inclusis. Atque hic locus erat fabricandis, & reponendis armis idoneus, quæ vero forent arma illa sic ab eodem Liuio explicatur *Aerretini triginta millia scutorum,galeas totidem, pila, gesa, hastas longas millia quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturas secures, rutra, falces, alueolos, molas*: quem apparatum vt cum aliquo eorum qui nunc apud nos obtinent conferam, lubet hic non *Dresdanum* armamentarium aut *Parisiense*, quæ tamen instructissima sunt, sed *Venetum* describere, quo, si illud excipias quod Philon *Athenis* in Piræo fabricauit mille nauium capax vt Plinius, & Vitruuius asserunt; nullum vnquam aut situ commodius, aut ambitu maius, aut præclarissimà tot machinarum, & armorum dispositione pulchrius extitit. in hoc si quidem per diffusum, loco commodissimo, ingentem terræ tractum, & sub amplissimis fornicibus, Triremes variæ partim magnæ, partim subtiles, & expeditæ incredibili arte fabricatæ cernuntur, & etiam num quotidie, tanta celeritate compingi solent vt Henrico Tertio illac ex Polonia transeunti, in mirabilis diligentiæ fidem, eodem die, & cœptam ædificari, & absolutam nauim videre licuerit; cuius acceleratæ operæ exẽplo, non illud quidem memorabilius esse arbitror, quod *Firmani* sub annum restitutæ salutis MCCCXXXIX. ediderunt, Templum B. Genitrici dedicando, cuius à fundamentis ad tectum vsque erectio tota intra viginti quatuor horarum spatium absoluta fuit, ita vt die sequenti nouus sacerdos sacra in eo demore celebraret quemadmodum Franciscus Adamus Firmanæ historiæ scriptor cap. 18. lib. 1. non inconcinnus memoriæ consignauit. Et licet Belcarius noster, veluti pro miraculo referat, quod Hansamus Vegus, hoc Solymani mandato perterrefactus, quod in mantili literis aureis scriptum acceperat, lib. 3. Hist. *Sultanus Solymanus per hoc mandatum edicit, vt pontem quocumque loco, quauis ratione poteris Drauo statim imponas, qui nisi ad meum aduentum paratus erit, te hoc mantili siue linteo strangulatum, atque ad Draui ripam suspensum iri certo scito.* ita hoc opus maturarit vt pontem milliaris Germanici longitudine nõ solùm super Drauum, sed & per vicinas paludes, ac prata perduxerit, eundemque decem diebus absoluerit, quo postea Solymanus ad *Sygethi* obsidionem profectus est: nihil tamen hoc exẽplo quicquam detractum iri arbitror mirabili Venetorum diligẽtiæ,

tiæ, qua in ditissimo illo nauali, adeo in promptu habent singula quibus opus est ad Triremes fabricandas, vt singulas si vellent singulis etiam diebus possent conficere, aut pari celeritate classem instruere qua vt L. Piso tradit CCXV. naues effectę diebus XLV. contra Hieronẽ Regem fuerunt; & Scipionis classis bello Punico secundo nauigasse quadrigesimo die à securi traditur: nec mirum sanè cum hic spaciosissima conclauia sint, alia omnis generis machinis, & tormentis; alia hastis, ensibus, sclopetis; alia loricis, scutis, galeis, & ijs omnibus quæ ad armandos tam viros quàm equos pertinent, sic instructa, & repleta, vt nisi præsens, quis viderit, vix narranti sit fidem habiturus: alibi præterea cernere est ingentia receptacula æris, ferri, ligni, cannabis, lini, & cuiuscuis materiæ ad bellicos vsus necessariæ: hic liquefit & purgatur ferrum, cuduntur arma, acuuntur claui, fabricantur anchoræ; alibi ex ære fusili conflantur tormẽta, funduntur glob., crepitacula formantur; illic torquentur funes, sartiuntur vela, suuntur chlamydes, & penulæ, tentoria præparantur; ibi denique nihil non vsu varium, commodis vtile, bello aptum, & aduersis rebus cum sustinendis tum reparandis omnino necessarium conspicitur. vt merito soli Veneti prudentiam hanc callere videantur, cuius hoc potissimum caput est, Principem semper debere esse armatum, & parari debere in otio arma, quæ belli tempore sunt expedienda *munitio quippe* vt inquit Theodoricus Rex apud Cassiodorum, *tunc efficitur præualida si diutina fuerit excogitatione roborata, omnia subita probantur incauta, & male constructio loci tunc quæritur quando iam pericula formidantur.*

lib. 1. var. epist. 17.

2. *Deinde armorum nomen ãbiguũ & diuisiones variæ adducuntur diciturq; de omnibus in genere.*

Verum cum hoc armorum nomen adeo sit ambiguum, vt non modo pro singulis omnium fere artium instrumentis accipiatur, vnde Plautus *hominem eleganter instructum coquinarijs armis* dixit; & Virgilius cùm de rastris & ligonibus loqui vellet

2. georgic.

Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma.

idemque vbi de nauris

Aeneid. 5.

Colligere arma iubet, validisque incumbere remis.

ad 12. Aeneidos.

Sed omnia quoque significet quibus damnum inferri, vel deuitari potest, vt ex Seruio constat, qui arma definiuit *cuiusque rei possibilitatem*, & ex Sydonio cui *cornu, dens, vnguis, arma genuina sunt*; tum etiam ex Mario Victorino qui omnium animalium arma sic enumerat

epist. 14. libro 7. lib. 1. genese.

Vnum quodque suo donauit munere largus
Armauitque manu, cornu, pede, dente, veneno. Aeneid. 12.

ac Virgilio quoque cuius ista sunt

Tum demum mouet arma Leo.

& alibi

Iamque faces & saxa volant, furor arma ministrat.

Sanè priusquàm vlterius progrediar, aduertendum est, me hic tātum loqui de armis, quorum hodie ex communi ferme hominum omnium instituto, in bellis conficiendis vsus est, quæque multi auctores, quamquam meo iudicio fabulosè, accepta referunt nōnullis *Cariæ* populis, qui primi bellicas officinas aperuisse dicuntur, armasse sudes cuspidibus, manus ensibus, & lora clypæis adiunxisse. Hæc autem Isidorus in tegumenta & tela diuidit ita vt, contra auctoritates supra allatas, & Caij mentem qui ita scribit in libro de verborum significatione *armorum appellatio non vtique tantum scuta, & gladios, & galeas significat, sed fustes & lapides*; arma à telis fuisse disiuncta innuere velit, hac forsan Liuiana phrasi inductus *L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscunt, prouidebat*. & Salustiana etiam, *telorum armorumque comportationibus, festinando, agitando, omnia plus terroris quam periculi effecerant*. quasi *arma* propriè ea tantum quæ ab humeris hoc est *armis* dependent, vel quæ armis geruntur vt sunt lorica, scutum, & similia, dicenda forent; T*elum* vero illud omne esset, quod arcu aut manu mittitur. A qua distinctione priusquam ad alias discedam, non possum non ostendere, quàm parum considerate Præsul Sipontinus, Seruio, ac Sexto Pompeio aduersatus sit, cùm hi arma inde dicta esse docuerint *quod armos tegunt*, ipse autem sic potius appellata existimet, *quia armis oneri sint*, quod sanè perabsurdum est: neque enim arma sunt inuenta vt armis oneri essent, sed vt armos potius tegerent & tuerentur, licet Romani nō hoc contenti, vocis huius significatum ad omnia dilatarint, quibus non solum ab hostium incursu nos tuemur, ac defendimus; sed etiam quibus vulneramus & offendimus: vnde cum alij arma diuidant in ea quibus *prope* pugnatur, vt scuta gladium, Pugionem, Sicam, aliaque id genus, qualia sunt hæc apud Virgilium

Margin notes: libro 6. (beside "si inductus L. Horatius"); In iugur. (beside "comportationibus"); Aeneid. 7. (beside "Pugionem")

hic torre armatus obusto,

Stipitis hic grauidi nodis.

& quibus *procul* pugna initur, vt tela & missilia quæcumque tandem illa sint, modo ijs hostem aut arcere aut lædere possimus, nam & apud eundem (Aeneide. 2.)

Dardanidæ contrà turres, ac tecta domorum
Culmina conuellunt; his se, quando vltima cernunt
Extrema iam in morte parant defendere telis.

Ego vero, cum arma, tam ad defensionem quàm offensionem communiser vsurpari videam, non alia mihi diuisione vtendum existimo, præsertim quia armorum vsu, & nomine, multa continentur, quæ vix possis in alia commodius quàm in *offensiua*, vt vulgo dicunt, vel *defensiua* reducere. Cuiusmodi sunt omnia quæ Gellius explicat eo capite noctium atticarum, in quo de varijs telorum generibus disserit (lib. 10. ca. 25.); & nonnulla etiam quorum M. Terentius Varro etymologiam hunc in modum diligentissimè consectatus est (lib. 4. de ling. latin.) P*arma quod à medio in omnes partes par: Conum, quod cogitur in acumen versus: Hasta, quod astans solet ferri; Iaculum, quod vt iacitur fiat: Scutum, à sectura, vt secutum, quod è minutis confectum sit tabellis, vmbones, aut à Græco, aut quod ambones; Gladius, c in g commutato à cladé quod sit ad hostium cladem: similiter ab homine Pilum, quod per illum: Lorica quod è loris de corio crudo pectoralia faciebant: Balteum quod cingulum è corio habebant bullatum balteum dictum: Ocrea, quod opponebatur ob crus; Galea à galero quo multi vsi antiqui.*

3. *Sed de gladio speciatim vbi varij ritus explicati.* Hæc autem ex Principis armamentario centurionibus, tribunis, alarum præfectis, diuidebantur quemadmodum ex Statij Papinij versibus colligere licet (lib. 5. syluar. 2.).

Præterea fidos dominus si diuidat enses,
Pandere quis centum valeat frænare maniplos,
Intermissus eques, quis præcepisse cohorti:
Quem deceat clari præstantior ordo Tribuni.
Quis nam frenigeræ signum dare Dignior *Alæ.*

in quibus, reliqua arma, *ensis*, vnius appellatione complexus est, siue propter illius præstantiam, seu quod eius quàm reliquorum armorum frequentior est in bello vsus: primum enim & communissimum militare instrumentum gladius fuit, vt ex eo patet, quod Varro eum à clade deriuat, quoniam huic inferendæ frequentius

quam vllum aliud armorum genus inseruire solet; quemadmodum etiam innuit Tibullus his versibus Elegia 10. lib. 1.

Quis fuit horrendos primus qui protulit enses;
Quam ferus & verè ferreus ille fuit?
Tunc cædes hominum generi tunc prælia nata,
Tunc breuior diræ mortis aperta via est

proptereaque sub eius imagine Mars bellorum Deus apud Thraces & Scythas colebatur, vt proinde dixerit de illis Ammianus Marcellinus *nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni vsquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque vt Martem, regionum quas circum eunt præsulē verecundius colunt.* Et ex gladio Martis quem alicubi per in curiam defossum, Bucula, pede in eum incautè offendens, detexerat, Attila in cuius manus primùm deuenerat, eo plurimum lætatus est, & spem inde concepit *se totius mundi principem constitutum, & per Martis gladium potestatem sibi concessam esse bellorum*, vt ex Prisco historico refert Iornandes in Gothicis. Imo vero cùm existimarent profani homines, vt apud Fulgentiū in fabulis videre est, singulas in homine partes Deos singulos obtinere, vt Iouem *caput*; Mineruam *oculos*, Iunonem *Brachia*, *pectus* Neptunum, *Renes*, & *Inguina* Venerem, *Pedes* Mercurium, Marti ea ratione *cinctum* assignarunt. quod hac potissimum parte, ensis accinctus gestari soleat, cui istud etiam concessum est, vt sit velut symbolum potestatis quæ alicui conceditur, sic enim Statius in syluis

lib. 31. — cap. 35. — lib. 3. cap. de perseo. — lib. 3. syl. 2.

Felix qui magno iam nunc sub præside iuras,
Cuique sacer primum tradit Germanicus ensem.

quod ex antiquo ritu dictum est, quia inaugurato Imperatore, Præfecti Prætorio donabantur gladio stricto coram Senatu; cum interim Tribuni dum crearentur, pugionem tantum quod *Parazonium* dicebatur, ad potestatem in facinorosos animaduertendi, significandam acciperent, vt sic meritum honorum, magnitudo ferri distingueret. Ex eoque laudantur Persæ ab Ammiano, quod *omnes promiscue vel inter epulas festósque dies gladijs cincti cernerentur*, quem Græcorum veterum morem, abiecisse primos Athenienses, Thucydides Auctor est amplissimus; & Iosephus Regem Persarum inter epulas à suis obtruncatum narrās, subijcit μαχαι- lib. 23. — lib 18. antiq. pca. 3.

ροφορεῖν γὰρ ἔθος ἅπασιν; quare cum Gallis, & Germanis idem quoque consuetum fuisse supra ostenderimus, facile inde quis conijciat populos omnes qui bellica laude insignes fuerunt, eosdem gladiorum suorum amantissimos extitisse; quo potissimũ nomine laudatur, hisce temporibus Turcicus, miles, qui gladium leuiter incuruum quem ille *Kilitsch*, Arabes vero *Seise*, & Latini ex voce Persica *Acinaces* vocant, nunquam è balteo deponit. Quo

polymath.lib. 1.differt. 6. pertinet etiam antiquorum ritus præclarè à Iosepho Laurentio explicatus, enses aliaque arma iuxta lectum, aut dormientium caput suspendendi, hunc enim apud Hebræos obseruatum fuisse, vel ex hoc licet arguere quod Iudith cùm Holofernem trucidare

capite 13. vellet, *accessit ad columnam quæ erat ad caput lectuli eius & pugionem eius, qui in ea ligatus pendebat, exoluit*: sic Homerus Nestorem iuxta arma sua dormientem in molli strato inducit; & apud Tryphiodorum quem eleganter Latinum fecit Ianus Pelusius, Crotoniata.

E lecto surgens alius, gladiumque requirens,
Incidit infestæ, quam non sperauerat hastæ

sic Plutarchus in Pelopida, & in Catone Vticensi detractum vtrique gladium fuisse dicit, qui supra dormientium caput pendebat quemadmodum etiam Appianus idem obseruat, de hoc eodem Catone loquens *ensem solitum lecto astare minime inueniens, exclamauit se hostibus ab domesticis prodi*: sed omnium optimè Virgilius.

Egregia interea coniux arma omnia tectis
Emouet, & fidum capiti subduxerat ensem.

4. *Quæriturque num illa antiquitus, & reliqua arma ex ære fuerũt*

At enim, quoniam doctissimus Sauaro omnibus quæ in hanc rem dici possent dudum obstruxit, in eo libello, quo Gallicum ensem variè suo modo ac eruditè celebrat; operæpretium est videre quasi anticipatione quadam eorum, quæ postea de armorũ materia dicturi sumus, num *gladius* siue *spatha*, quandoquidem hac voce Euripidem, & Menandrum, aliosque non infimi subsellij scriptores Græcos vsos fuisse, Iulius Pollux locis quibusdam

lib. 10 ca. 31. in medium prolatis confirmat, quemadmodum etiam facit Iulius Barbaranus de Latinis auctoribus, vt ostendat contra Egnatium vocem hanc non barbaram sed latinissimam esse, aliaque etiam arma de quibus frequens est apud Homerum & antiquos omnes

men-

mentio, ex ære potius, quàm ferro cuſa fuerint, vt Euſtathius, Tom. 1. titul. 4.
Pauſanias, Magius, Lambinus, & alij perſuadere conati ſunt, his præſertim rationibus ducti, quod Heſiodus loquens de hominibus æreæ ætatis, omnia apud illos ex ære fuiſſe nonnullis verſibus lib. opera & dies.
aſſerat, qui ita latinè redditi ab interpretibus leguntur

Ijs autem erant ærea quidem arma, æreaque domus,
Aere operabantur, nigrum enim non erat ferrum

ex quo, cùm ſœculum æreum, tempore prius ferreo fuiſſe manifeſtum ſit, conijciunt etiam quod vt inquit Lucretius libro 5.

Et prior æris erat, quàm ferri cognitus vſus

ac propterea quod ſicut idem ſubiungit.

Aere solum terras tractabant, æreque belli
Miscebant fluctus, & vulnera vaſta ferebant.

quæ opinio videtur plurimum confirmari auctoritatibus Alcæi lib. 14. cap. 11
Poetæ, qui æreorum tibialium, & enſium meminit apud Athenæū in Deipnoſophiſtis; & Pauſaniæ inſuper cuius hæc ſunt verba in Laconicis *fuiſſe autem Heroum arma ex ære Homerus teſtatur, cū bipennem Piſandri, & Merionæ ſagittas describit, argumento, & eſt Achillis haſta Phaselidæ in Mineruæ templo poſita: & apud Nicomedienses in Aesculapij, Memnonis enſis totus ex ære, cùm haſtæ illius ima tantum & ſumma cuſpis ærea ſit:* eodemque ſenſu Virgilius Pyrrhum luce ahenà coruſcantem depingit, & in libris Regum legitur, Goliath hæc ænea arma habuiſſe caſſidem, ocreas, & clypeum. Quærenti vero qui fieri potuerit vt adeo molle metallum ad ruſtica inſtrumenta & arma idoneum redderetur; reſpondent ex Procli auctoritate quam laudat Tzetzes commentarijs in Heſiodum, tēperaturà quadam æs in illo ſæculo durari ſolitum, qua amiſſa ferri tandem vſus innotuit. Sed illud quoque in huius temporis felicitate computant, quod bella mitius eiuſmodi æneis inſtrumentis gererentur, quoniam ære inciſa, vel ambuſta, vel puncta multo facilius curantur, quàm quæ ferro; vt proinde etiam herbas medicis vſibus inſeruientes, ahenis potius falcibus quàm ferreis ſecari debere multi tradiderint, & Virgilius non de nihilo dixerit. Aeneid. 4.

Falcibus & meſſæ ad Lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ.

vt nec etiam Ouidius. 7. metam.

Et plantas partim radice reuellit,
Partim succidit curuamine falcis ahenæ.

nisi verius ex Circes: aut Medeæ, quã Aesculapij scholà hæc obseruatio defluxerit. Sed quo certiora sequamur, siccũ esse æs, quod vulnerum sanationi multum conducit, vel Poetæ ipsi experimento ostendunt cùm aiunt

Vulnus Achilleo quod quondam fecerat hosti,
Vulneris auxilium Pelias hasta tulit.

nunquam enim Telephi vulnus siccari potuit, nisi cum ab Achille edoctus limatum æs insperſit, eo modo quem magis distincte
lib. 34. ca. 15. Plinius exprimit *est & rubigo ipsa in remedijs, & sic Telephum proditur sanasse Achilles siue id ærea siue ferrea cuspide fecit, ita recte depingitur eam decutiẽs gladio*, quo loci & si Plinius in dubiũ vertat ferreane, aut ænea cuspis illa fuerit, euidẽtissimum tamen est ex Pausaniæ loco iam antea laudato, æneam potius fuisse; quin etiam aduersus serpentium morsus, & putredines æri occultam vim inesse
numeror. c. 2. proditũ est, vnde ex Hebræis qui à serpentibus in deserto icti fuerant, serpentem æneum intueri iubebantur, cuius intuitu curati fuere innumerabiles; ac tametsi in eiusmodi remedio supra naturæ vim diuina potestas conspicua fuit, ex ære tamen id fieri mandatum est, non ex alijs metallis: atque huc facit, quod ex Plutarcho agendo de commeatu retuli, carnes infixo clauo æneo à putredine conseruari, vt mos est venatoribus si quando in remotissi-
lib. 29. cap. 6. mis locis aprum, aut ceruum deiecerint, ex eoque Rhodiginus prouerbium illud repetit, quod tamen Chyliastes Batauus non videtur mihi inter alia recensuisse, nempe vt *clauum nobis esse æneum* dicamus, quicquid est quo ita nitimur, fouemurque, vt aduersus reflatum omnem ventorũ, obfirmato & insuperabili consistamus animo. Verumtamen si magis attentè exquisitèque hæc omnia perpendamus, minuenda proculdubio erit hæc opinio de armis æneis, quæ veluti consectanea est alterius multum inueteratæ, ac peruagatæ etiam magnorum virorum erroribus, qui sæcula primum aurea introducunt, post argentea, deinde ænea, tum ferrea, ac demum lutea in quibus nos ipsi viuamus. Nam si quis historicæ veritati, non autem fictionibus poeticis fidem habere velit, certe ex rerum, quæ nunc sunt cum antiquis comparatione, fatendum illi necesse erit, parem semper extitisse in rebus hu-

humanis naturæ conuersionem; nec *aliquid sub Sole*, vt inquit sapientiæ magister, *nouum esse*; Atque vt exemplo quod præ manibus est, hæc veritas confirmetur; heroicis illis temporibus non minus sane quàm nostris ferrum in vsu fuisse, istud planè indicat, quod Cyclopes, qui ipsissimet quibus Aeneas, & Vlysses viuebant temporibus, Ferrariam inuenisse fabricam legantur, quamuis Plinius ob allatas rationes ærariam illam fuisse contendat, sed negari tamen non potest, quin ferrum in illa elaboraretur, quia ex Herodoto, Lyche Spartiatarum nuntius qui Orestis ossa quærebat, ex oraculi monitu in ærariam officinam ingressus, intuebatur ibi ferrum quod procudebatur, & Hesiodus ferrum inuentum asserit ab Idæis Dactilis in Creta, quod alioqui Orpheus tribuit Curetibus Iouis nutricijs; & ipsemet Homerus Penelopem in thalamum vltimum penetrasse dicit, vbi thesauri Regis asseruabantur *æs aurumque, & multi laboris ferrum*: meminitque Odyss. 25. idem pluribus alijs locis armorum ferreorum, vt Iliados libro septimo, & Odysseas nono, quemadmodum etiam Hesiodus Herculis scutum non absque ferro compactum fuisse dicit: & Virgilianus Aeneas ferrum non æneum ensem stringit, & eripit è vagina iussu Sibyllæ Aeneide 6.

Tuque inuade viam, vaginaque eripe ferrum.

quo loci videntur mihi frustra esse, qui multa ingeniosè comminiscuntur, vt pro ære ferrum à Poeta vsurpatum fuisse ostendant cum idem sub Troianorum persona toties Ferri meminerit, vt eius explicationis nulla possit esse ratio satis legitima, sic enim 1 Aeneide Aeneas

Hic ferro accingor rursus, clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.

& alibi apud eundem

Dixit, vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.

adeoque frequens est hic loquendi modus apud Virgilium, vt crebrior in eo sit, ac frequẽtior nullus. Atque eam ob rem verisimile est, quod inquit Aristoteles in Poetica, Homerum aliosque cap. 7 13. poetas artificem æris pro Fabro Ferrario, & æs ipsum pro ferro accipere solitos; quod nimirum sequerentur antiquorum consuetudinem, qui paulatim vtrique metallo eandem appellation-

impertiuerunt, vt patet ex Apollonij scoliaste Ἀπολλώνιος φησὶν ἐν πρότῳ τῶν ὑπομνημάτων τὸν σίδηρον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λέγεθαι χαλκὸν Id est *Appollonius inquit in primo memorabiliũ, ferrum ab antiquis æs fuisse apellatum* qua ratione Virgilius dixit *micat æneus ensis*, hoc est ferreus, vel potius ex ære habens capulum; vt simili modo loquen-
11. Aeneide. di sit vsus, quo & alibi dixerat *ensem collo suspendit eburnum*, ac propterea anachronismo quẽ Mazzonius hic fingit, nihil opus est. Ratio vero cur hac translatione vsi fuerint antiqui, talis ab
in Satyris. Antonio Cerrio excogitata fuit, quod ferri tunc quàm æris vsus rarior extiterit, vt non secus ac hodie, etsi e chalybe conficiantur gladij, & alia instrumenta, ferri tamen nomine appellantur, ita antiquitus etsi arma ex ferro cuderentur, à re tamen copiosiore, & vsitatiore nomen illis inditum fuisse, quamquam non reijcienda quoque sit illorum opinio, qui ex eo quod æs ærugini non tentetur vt ferrum, veteres *æreum* pro inuincibili, & perpetuo, quemadmodum *aureum* pro re omni nitẽte, & pulcherrima, vsurpasse conijciunt: & sanè Virgilius cum indicare vellet Templum Iunoni Argiuæ à Didone dicatum, æternaturum esse, id non melius significari posse credidit, quàm si ipsum totum ex ære compactum & fabrefactum diceret,

Aerea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Aere trabes, Foribus cardo stridebat ahenis.

eadem prorsus licentià qua dixerat, alibi *solido ex adamante columnæ*; & Claudianus *hasta adamante grauis*; atque Horatius *adamantinos figit dira necessitas clauos* nimirũ vt res firmissimas, ac durissimas hoc loquendi modo significarent. Quod vero addebant contrariæ sentẽtiæ fautores, de vi æris medica in sanãdis vulneribus, id totũ videtur mihi potius de ære præparato varijs modis vt vstione, & in squammas, flores, aut æruginem, quàm de crudo, & simplici metallo intelligendũ, illorum enim vis eximia conspicitur in multis medicamentis, quæ astringendo, exsiccando, reprimendo, attrahendo vlcera purgant, & ad cicatricem perducunt, vitijsque oculorũ, ex Dioscoride, ac multis alijs morbis medentur: huius vero nullus est præterquam sub malleo, & in incude vsus, nam quod rubigine ex Achillis hasta derasa, Telephi vulnus persanatum dicunt, id manifestè euincit materiam cuspidis illius non ex ære, vt vulgo creditur sed ex ferro fuisse,

se, quandoquidem æs solum ferme ex metallis rubiginem non contrahit, non situ offenditur, non vetustate deteritur, sed æternam habet in fabricis durationem: à ferrugine tutum, vt inquit Cardanus, quia propter vstionem, quam vel solo odore prodit, minus etiam humori peruium est. Vnde cùm Achillis hasta rubiginem contraxerit, nulla videtur mihi certior iniri posse ratio, vt huius cuspis ferrea non autem area fuisse credatur.

lib. 6. de subt.

Enimuero quacumque tandem ex materia seu ære, aut corio, 5.
vel ferro, ac lino arma priscis illis temporibus concinnata fuerint, certum est nihilominus istis quibus nunc viuimus, & superioribus etiam quorum exemplo ducimur, ferrum vnicum ferme ad istud operis vsurpatum fuisse. Quamobrem earum conditionũ quæ in armis, vt quàm aptè cõmodissimeque tractari possint, requirũtur, primam esse existimo, vt *ex optima, & probe subacta atque temperata materia conficiantur*; non enim parum refert, quo armorum genere tectus miles in prœlium descendat; idque Poetæ spectantes magnis illis Heroibus quos fingunt, omni virtutum, & ornamentorũ genere præcellentes, ipsorum Deorum manibus fabricata arma concesserunt, quod vt exemplo Homeri faceret Virgilius, præclarissimi pœmatis partem longè cultissimam, huic argumento impendit, in quo cum ipso Vulcano de artis gloria contendisse videtur, ingeniosissimus Poëta, ille ne cœlo an hic stylo potior esset; ille ne pulchrioribus rerum figuris ac lineamentis, an hic verborum insignibus, ac pigmentis clypeum adornaret. atque eadem ratione Mylesiarum scriptores, arma magica arte impenetrabilia, aut gladios incantatos, passim proponunt, illud credo innuere volentes, eos qui fortibus armis instructi sunt, mira maioraque viribus humanis efficere, securos nempe periculorũ & vulnerum, quæ cæteri reformidare solent. Quamquam vbi præsens necessitas vrget, arma quælibet etiam ex iunco contexta, strenuis hominibus, pro æneis esse debeant, quibuscum hostes audacter la essere, & fundere etiam ac fugare possin t: sic enim M. Antonius à Mutina profectus *cortices* pro scutis militibus suis dedit; & Spartacus non alia quam ex *vimine* habuit quæ corio tegerentur, sicut hodie Turcarum Prætoriana phalanx thoracibus lineis, seu lanà inter geminas sindones crassiori filo compressà, & interpunctà pro munimine vt Iouius auctor est vtitur; eoque etiã nunc

Tũ vero tria proponũtur ad armorum præstantiam requisita nempe, vt sint ex optima & probe subacta materia.

in Solymano.

nunc incuriæ militia rediit, vt neglectis armis, quæ gliscente sensim per castra mollitie, grauia videri cœperunt, abiectaque casside, & thorace lineo ne quidem assumpto, miles celerrimè nudus in aciem prouolet, & facillimè etiam inermis cædatur. Qui mos hodiernæ militiæ, velut meliori disciplinæ cōtrarius, non obstare debet, quominus antiquorum diligentiam miremur, qui magno semper delectu vsi sunt in armorum æstimatione, vnde ex Iulio Polluce commendabantur præcipue apud illos *thorax*, *Atticus*; *galea* Bœotica; *pileus*, & *pugio Laconicus*, *scutum* Argolicum; *arcus* Creticus, *funda* Acarnensis, *iaculum* Aetolicum; *ensis* Gallicus, & *bipennis* Thracia. non aliter ferme quam hic in Italia prœtium sui fecerunt non vulgare *clypæi*, Parmenses; *carri* Placentini; *tentoria* Cremonensium: *enses* Taruisiorum ad Saraualum; *lanceæ* Papienses; *galeæ* Mediolanensium; *calcaria*, Viterbiensium; Pistorienses *pugiones*; *equi* Neapolitani; & *puluis* pyrius Ferrariensium, si tamen Philalethi polytopiensi fides in his habenda est. Sed præter arma hæc antiqua laudata à Polluce inuenio quoque Statium plurima alia commendasse à locis in quibus, vt par est credere, ipsa aut maiori copia reperta, aut prestantiori arte fabricata, ita enim ille libro primo Achilleidos

lib. 1 cap 10 artic. 13.

in quæstionibus Fortian.

Feruet amor belli concussasque erigit vrbes
Aera domant Temesæ, *quatitur naualibus ora*
Eubois, innumera resonant incude Micenæ.
Pisa nouat currus. Nemee dat terga ferarum.
Cirrha sagittiferas certat stipare pharetras
Lerna graues clypæos cæsis vestire iuuencis.
Dat bello pedites Aetolus, & asper Acarnan
Argos agit turmas, vacuantur pascua ditis
Arcadiæ, frænat celeres Epiros alumnos.
Phocis & Aoniæ iaculis rarescitis vmbræ.
Murorum tormenta Pylos Messanaque tradunt.
Nulla immunis humus.

Sic Lucanus Armenios *ardus*, & Geticos *neruos* plurimi fecisse depræhenditur

Armeniosque arcus Geticis intendere neruis

non secus ac Martialis Dorica *venabula*,

Epigramma 23. libro. 1.

Dorica quàm certo venabula dirigit ictu.

Id est è Doride in qua mons Pindus erat optimæ ferax materiæ ad hastilia. Nam hæc vna fuit causa vt arma in prætio haberentur, si ex optima & maximè ad id conuenienti materia constarent; quemadmodum altera fuit si à præstanti aliquo artifice elaborata fuissent; cuiusmodi erat ille Lycaon Cnosius μαχαιροποιὸς seu *gladios faciens* qui à Virgilio artifex fuisse dicitur eius ensis quem Ascanius dedit Eurialo 9. Aeneide

humero simul exuit ensem

Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon

Cnossius, atque habilem vaginà aptarat eburnà

& quemadmodum Polluci varij armorum Fabri enumerantur, τεχνῖται δὲ τῶν ὅπλων ἀσπιδοποιὸς θωρακοποιὸς μαχαιροποιὸς δορυξόος *scutarius, thoracum confector, Galearum faber, gladios faciens hastarum politor*; sic in Iure Ciuili *Buccularios* eos esse interpretor qui galeas faciunt, ex ea galearum parte que Buccula dicitur, imposito nomine; & ibidem cum Turnebo *politores* pro polionibus lego, eoque nomine intelligo *Samiarios*, qui arma, gladios, galeas que poliebant. Materia vero non quæuis apta erat armorum confectioni, sed *hastæ* verbi gratia quæ fraxineæ nõ essent, qualem fuisse Achillis memorant, pro nihilo ducebantur: quia vt inquit Plinius *obedientissima quocumque in opere fraxinus, eadem corylo hastis melior, cornu leuior, sorbo lentior*: quamuis si Virgilio credamus non Fraxinus modo, sed Myrtus hastilibus faciendis optima fuit

lib. 1. cap. 10. artic. 13.

l. vlt ff. de Immunitat. iure

lib. 9. cap. 16

libro 16.

At Myrtus validis hastilibus: & bona bello 2. georgic.

Cornus: Itureos taxi torquentur in arcus.

eodemque modo *capulos, & manubria* fieri ex olea Homerus testatur στέλεον ἐλάινον: *Scuta* e salice, ac vite Theophrastus laudat icta enim protinus plagam contrahunt, sed salix leuior, & ob id ea magis in vsu quam ficus tilia betula populus, & alia denique ligna alijs bellorum vsibus inseruiebant, ac alia metalla alijs in hoc opere præstantiora habebãtur. vnde non illis assentior qui Glaucum insaniæ arguunt

Quod cum Tydide *mutarit protinus arma, &*

Aurea donarit sibi reddenti ærea,

quin imo arbitror cum Plutarcho non admodum iniquam fuisse permutationem, propterea quod arma ferrea magis vsui sint pugna- contra Stoicos.

in vita Agricolæ.

gnaturis quàm aurea nam quemadmodum inquit Tacitus *Aurum nec tegit nec vulnerat*.

6. *Vt leuia & expedita.*

Altera nota præstantiæ armorum est, vt sint *leuia & expedita* quo facile tractari, ac quocumque sine impedimento conuerti, & gestari diutissimè possint, qualia militibus Romanis fuerunt qui facili lorica, & missili pilo aut lanceis tantum assultabant, vtebanturque simplicissimis armis ad multiplices vsus; ac proinde, hoc in historijs maximam habet admirationem, eos in prœlijs pro re, pro loco, pro tempore punctim, cæsim, quominus, eminus eodē telo hostem petere solitos: quamobrem vt pondus nostris dematur, quod in causa est ne idem facere possimus, vtilissimum esset si nunc restitueretur thoracum Thracium structura, de qua tanquam de re præsente, atque ex arte nota meminit Pausanias, cùm

in Atticis.

Sauromatæ, inquit, ferro carerent nec emere aut commutando illud habere curarent, abundarent autem equis, illorum vngulas collectas ac repurgatas in bracteas secabant: indeque neruis equorum aut bouum, in formam squamosi corij serpentis consuebant, in eam formam qua solet esse nux pinea, adeoque affabre ex illis sibi loricas concinnabant vt neque vsu, neque elegantia Atticis quæ ex ferro erant inferiores haberentur; verum opus esset vt eodem tempore fulminalia illa cessarent, quibus nulla hodie arma imperuia sunt, nisi ea quæ propter grauitatem gestari nedum ab equite possint; atque hæc causa fuit cur milites cum nihil etiam in leuibus presidij esse intelligerent, vtraque tandem neglexerint, magno vt antea dixi disciplinæ dispendiò. Antiquis autem quibus non tantæ violentiæ missilia fuerunt, arma ea placebant, quæ non ita tutum militem præstarent quasi propugnaculo aliquo cingeretur, vnde nec pedem efferre, nec excurrere huc, & illuc pro occasione posset: etenim præter istud incommodum, huic insuper alteri grauioris armaturæ tegmen obnoxium est, quod vt *aduersus ictus impenetrabile, ita impetu hostium prouolutis inhabile est ad resurgendum*, vel Cornelij Taciti iudicio, qui in

libro 16.

bello Sacrouitano, hostes ita armis grauatos fuisse narrat, vix vt se mouere potuerint, eoque Romanos securibus ac bipennibus vti coactos, quibus veluti murum illum virorum rumperent, quin etiam furcis alios rem gessisse, hostesque sic inepte armatos in terram deiecisse ac confecisse. Quod apud se perpendens Iphi-

cra-

crates dux præstantissimus ac quanti in milite agilitas facienda esset considerans, ferreos militum suorum thoraces in *lineos* commutauit, quales Homerus Aiaci Oileo antea tribuerat, & scuta ac clypeos ad formam longe minorem redegit. Nec minus postea exolescere sensim cœperunt, tegumenta illa squammatim contexta, quorum figuram, ac vsum sic eleganter expressit Marcellinus *erant autem omnes cateruæ ferratæ ita per singula membra laminis tectæ, vt iuncturæ rigentes compagibus artuum conuenirent, humanorumque vultuum simulachra ita capitibus diligenter aptata, vt in bracteatis corporibus solidis, ibi tantum incidentia tela possent hærere qua per cauernas minutas, & orbibus oculorũ adfixas parcius visitur, vel qua per supremitates narium angusti spiritus emittuntur:* nempe *clibanarios* equites intelligebat, sic à clibano hoc est thorace ferreo quo pectus tegitur nuncupatos, seu quod tota specie ferreà sic contegebantur, vt tamquam panis, ita ipsi clibano vndique obtecti obductique essent. Gallis vero *crupellarij* dicebantur, ictibus inferendis inepti, accipiendis impenetrabiles, de quibus, etsi nondum plane constet apud priscorum verborum arbitros quid statuendum sit, intelligendus tamen est de his locus Nazarij in Panegyrico *quæ illa dicitur fuisse species, quam atrox visu, quam formidolosa? operimento ferri equi atque homines obsepti.* & Claudianus etiam non alios hisce carminibus descripsit

libro 16.

Vt chalybe indutos equites, & in ære latentes
Vidit Cornipedes; *quanam de gente rogabat*
Ferrati venere viri? quæ Terra metallo
Nascentes informat equos? num Lemnius *auctor*
Addidit Hinnitum ferro, simulachraque bellis
Viua dedit.

de 6. Honorij consul.

Hi igitur quod dicere antea institueram neglectui habiti sunt, etiam florente Imperij Romani disciplina: nec iniuriâ sanè, quoniam vt Vegetius optime sentit *cataphracti equites propter munimina quæ gerunt vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum & pondus armorũ, capi eos facile est.* imo vero cùm renascentis in Italia disciplinæ melioris temporibus, *Albericus Balbianus*, qui tunc inter Italos duces, primum illustris famæ locum obtinuerat, suos in cataphractorum morem instruxisset, adinuento hoc conclusæ duplicisque galeæ genere, quo nunc maxime vtimur,

lib. 3. cap. 14

&

& Gothico nomine *Helmettum* vocitamus, ac equos insuper bardis maioribus ex recocto, & inaurato corio vndique vsque ad genua protexisset, capitaque illorum frontalibus ferreis, stilo prominente armasset, quo incitatis equis, hostis congressu feriretur: hæc tamen decora *Bardarum* tegumenta, quorum gestatione, homines iuxta ac æqui defatigarētur, minusque expeditè pugnarēt, tum etiam quod nihil hæc profutura credebant aduersus cannarum chalybearum glandes, Italus pariter ac Gallus ita maturè reliquerunt, vt ne quidem vestigium vllum eorum relictum sit, nisi in arcibus quorūdam nobilium, qui hæc pro spectaculo rudioris æui seruant, quemadmodum, & multa aliá eiusdem generis, vt cassides graues non satis polita manu fabricatas; & thoraces spissos partim ferreos, partim coriaceos, partim feltrinos, lino lanaque consutos; simili modo bracchia ferrea; & manuum chirothecas; tum inusitatæ magnitudinis calcaria, & ocreæ nullo prorsus commodo in anteriorem partem reflexæ. Quæ omnia mutata iam bellorum ratione non euiluerunt modo detrita vsu, & obsoleta, sed derisui etiam habita penitus conciderunt.

7. *Vt apta & conuenientia corpori.*

Denique debent arma conuenientem habere formam, ac iustam cum corpore proportionem, ne milites ipsis induti, videantur potius constricti alligatique vinculis, aut nudi inermesque pugnare, quàm ornati. Quamobrē habenda est diligenter ratio cū hominū in specie, tum & nationū quæ viribus præ cæteris pollēt, vt conuenientia singulis ex staturæ & lacertorum modo arma concedantur; & ne illud fiat quod Iuuenalis repræhēdit, silicet vt

Satyr. 11.

loricam poscat Achillis
Thersites, in qua se transducebat Vlysses.

aut Aiacis clypeum, quem Homerus ob molem, pondus, & quadram faciem instar turris fuisse dicit

Tum molem Clypei turrim velut extulit Aiax

vel formosus Nereus vel Thytides exiguus sibi conuenire stultè existimet. Sicut enim giganti Philistino, cuius sola lorica cum

1 Regu. c. 17

hastili, ponderis erat quinque milium siclorum æris, hoc est ducentorum circiter, & triginta trium librarum Romanarum, quæ duodecim vncias pendent, pro singulis siclis quatuor drachmas sumendo, non hæc, & alia arma quæ tantumdem ponderasse Hugo Sempilius ostendit, oneri fuerunt, & si vix robustissimus du-

ducentas libras ferre nostra ætate possit: haud iniuriâ tamen cùm Saul Rex aliâ longè minoris ponderis arma Dauidi adolescenti aptare vellet, ipse ea deposuit, & ad arma sua solita, *baculum* nempe, & *lapides* conuersus est, quibus in Philistæum præualuit. Ex aduerso autẽ Gallos tanto facilius Romani profligauerunt, vt inquit Liuius, quod scutis ipsorum oblongis sed angustis, quos patrio nomine vt obseruat Pausanias *Thyreos* vocant, vastam corporis molem contra pilorum ictus tegere non possent; Indeque Gothi, & Sueci qui procero sunt, & validissimo corpore, arma omnia sua habent supra modum reliquarum nationum prægrandia, ballistas nempe inflexione difficiles, & maximè rigidas; gladios prægrandes, & solo pondere noxios; hastas autẽ adeo liberè protẽsas, vt quandoque duobus aut tribus pedibus longitudine exuperent lãceas seu potius sarissas inimicorũ. Et eadẽ de causa Turcę incuruos suos ac terribiles gladios siue *scimitar ras*, quos *falcatos* cũ Virgilio dicere possis, qualẽ Perseo tribuunt Poetæ; Heluetijque graues suos, & prælõgos enses facillime rotãt, quibus tamen conuertendis non æque Galli ac Itali pares inuenirentur. His igitur incommodis vt obuiam irent Romani, & si singulari fuerint in omnibus animi magnitudine, & iudicio, non ueriti tamen sunt armorum formam à Samnitibus accipere cuius postea excolendæ, & prout illis commodius videbatur effingendæ, adeo studiosi fuerunt, vt singula tela, scuta, galeæ, peltæ, thoraces, suis apud illos mensuris constarent, quas præterire nefas fuisset; vt apud Polybium, & eius commentatores Patricium ac Lipsium videri nullo negotio potest. Quamquam si mihi liberum est dicere quod sentio, videntur illorum *hastæ*, longiores; & *gladij* è contra breuiores aliquanto fuisse quàm conueniens esset, si tamen verum est quod inquit Leo Imperator *erant autem Romanis, & Macedonibus hastæ sexdecim cubitorum longitudine, quas nunc vsus noster non requirit*; hac enim mensura sarissæ Romanæ, nostris quæ ad summum pedibus sedecim terminantur dimidia ferme parte longiores fuissent: de gladio vero Hispanico quem Romani dextro femori alligatum gestabant, refert Pyrrhus Ligorius *antiquariorum* vt à Budeo vocatur *diligentissimus*, quique in quadraginta libros coniecerat quiquid peruenerat ad nos veteris memoriæ à Saturno Rege Italiæ ad Iustinianum vsque

lib. 3. de mathem. discip. cap. 2.

Olaus lib. 7

lib. 5 de bellico appar.

Augu-

Augustum vt idẽmet in libello de Romanis antiquitatibus testatur. Hic inquam refet gladium Hispanicum quantum ex tribus aut quatuor quos ipse viderat ex antiquis sepulchris erutos, conijcere potuit, duos tantum, & viginti pollices longum fuisse; quod si ita fuit, mirum est profecto quanam ratione, eo tam scite cæsim punctimque vti poterant, etiam ex equis pugnantes, quomodo etiam tantas cum illo strages edere, quantas Liuius contra Ma-
1. Decad. 4. cedones, & alios editas refert his verbis *nam qui hastis, sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Ilirjisque pugnare assueti, posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora, brachijs abscisis, ac tota ceruice desecta, diuisa à corpore capita, patentia viscera, & fæditatem aliam vulnerum viderunt, aduersus quæ tela, quosque viros pugnandum esset pauidi vulgo cernebant.* Verum quoniam hoc loco nequanquam mihi propositum est describere quam formam galeæ, quam thoraces, aut scuta habere debeant: satis mihi erit ex peritorum in hac re placitis statuere, quod armorum quæ *defensionis* causa geruntur, ea debet esse ratio, ea forma, ac pondus, vt sicut ipsa milites defendunt, ita, & defendi à militibus commode possint; *offensiua* vero tanto meliora æstimanda sunt, quanto tractatu faciliora, & quanto magis eminus hostes offendere possunt, ex eo enim factum scribit Vegetius, quod *Martio Barbulorum* legio, multas ac gloriosas Romanis Imperatoribus pepererit victorias, dum certo teli genere tam homines quam equos eminus feriebant, priusquam non modo ad manum, sed ad iactum poterat perueniri. Et eãdem ob causam *Parthi* Romanos sagittarum nimbis oppressos priusquam pila expedire possent, non semel vicerunt. Hodieque etiam experimento depræhenditur equestrem eorum militiam qui longioribus cannis vtuntur in Belgio, longe aptiorem esse bellicis factionibus, quàm Germanorum qui breuioribus licet quinis ac senis sclopis instructi in proelium descendunt, in quo multorum opinio est nihil vnquam preclari illos fecise, vt merito Romani gladios suos tandem longiores fecerint, pendentesque à sinistra gestarint, qui etiam hodie mos permanet, contra quàm vsitatum olim fuisse docent Polybius in fragmento libri sexti, *vna*
annotis ad lib. 1. cap. 20. *cum scuto ensis pendens ad dextrum femur*, & Horatius laudatus à Steuuechio in his versibus.

Quæ

Quoquo scelesti riutis; aut cur dextris
Aptantur enses conditi

quos tamen potius cum Porphyrione, & Gualtero Cabautio interpretandos censeo de manu dextra, qua gladij reguntur, quasi dixisset Poeta *cur stringitis gladios in vagina iam conditos?* & eodem modo locutus fuisset, quo postea Valerius Flaccus in sexto Argonauticon, cùm dixit *insignis acinace dextra*. Cæterum vt Romanorum armaturæ non semper tum sub Macrino, tum alijs temporibus, vna eademque forma fuit, sic notant Diodorus Siculus, & Aemilius Probus immutata quoque fuisse Athieniensium arma sub Iphicrate, cùm enim ante illum Imperatorẽ pedites maximis scutis, breuibusque hastis, & minutis gladijs vterentur, ille è contra peltam pro parma fecit, vt ad motus cõcursusque essent leuiores, hastæ vero modum duplicauit, & gladios etiam solito longiores, gestari à militibus suis voluit.

Hæc igitur sine quibus pugnari nullo modo potest, primùm quidem in armamentario reponenda sunt, deinde vero multa alia quæ in quolibet belli genere, non minimum vsum præbere censentur, seu iter expediendum sit, seu castra munienda, seu oppugnandæ sint, aut propugnandæ arces, seu denique milites rebus alijs operam suam accommodare debeant, quoniam vt inquit Vegetius *Legio non tantum numero militum, sed etiam genere ferramentorũ vincere consueuit*, qualia sunt hoc præsertim sæculo vsurpata *Hastæ breuiores longioresque*, quarum loco antiqui sua pila, tragulas, veruta, gesa, acrides, cateias, & mazares de quibus vltimis Alciatus nescio quid in parergis dubitat, habebant. *Halabardæ* seu secures bellicæ eo nomine barbaro, latinissimis auctoribus Iouio, & Pontano appellatæ, forsan quasi *Labardæ* quia λάβρυν Lydorum linguà *securis* dicitur, vnde Labradea Iouem in Caria appellauere, manu securim tenentem, ab Arselide, victo Lydorum Rege impositam, quam ferunt Herculis ex superata Hippolita Amazone fuisse, & ab eo Omphalæ donatam, à qua postea ad Lydorum Reges peruenit, ita vt nobis sit *Labardifer* idem qui & λαβραδέως. *Falces* murales quidem, aut eodem vsu quo Cæsar meminit in commentarijs belli Gallici, aut *rurales* quæ longioribus contis inditæ, colatorios funes quibus antennæ suspenduntur repente præcidunt. *Tormenta muralia* de

8. *Denique multa alia recensentur quæ in armamentarijs ad vsum belli reponi, & conseruari debent.*

lib. 2. cap. 25.

cap. 15 lib. 5

in histor. lib. de Sermone.

libro 3.

quibus postea suo loco dicemus; *fistulæ maiores* quas musquetas vocant, & *mediocres* seu Arcabusij; *puluis nitratus*, & materia omnis quæ ad eius, aut ignium artificialium compositionem requiritur: *funes* ad incendendum puluerem præparati; *pilæ ferreæ* ac *lapideæ* maioribus tormentis inseruientes: *glandes plumbeæ*, & *matriculæ* in quibus conflantur: *sphæræ minores* è ferro excauato ad incendia præparatæ, ac *maiores* etiam quibus *Bombarum* nomen inditum est; *circuli* incendio inferendo ex pice, & resina facti; *pilæ* ad incendenda opera destinatæ, seu pyroboli; *salis, picis, nitri, sulfuris, bituminis, carbonum, lignorum*, quantum satis est; *oleum*, quod mixtionibus ignium inseruit, & feruens in hostes effunditur, quomodo Romanos Iosephus excepit, ahenis bullientibus in eos immissis, quæ ipsorum connexionem soluerunt, & cum maximo dolore e muris deturbarunt præcipites, oleo nimirum celerrimè per omnia se se arma insinuante, & tenacissime carnem depascente, ob pinguedinem, quæ semel accensa non facile refrigeratur; *pinnæ ferreæ* oblongæ; *stipites* pinnis geminis armati: *tribuli* seu *rumices*, & *tricuspides claui* vijs impediendis: *scalæ* minores gestatoriæ tum simplices, cum erismate fultæ, seu quæ tertium habent tignum, quod obnitentis fulcimenti loco est, & maiores quæ muris admouentur; *funes e lanis caprinis*, de quibus

lib. 2. rei rusticæ. Varro dicebat *vt fructum ouis è lana ad vestimentum, sic capra pilos ministrat ad vsum nauticum, & bellorum tormenta* desiderantur insuper *rudentum volumina*; *harpagones*; *equina fuga*; *funes currules*; *tabulæ abiegnæ*; *Gerræ* seu *crates* post quas tormenta collocantur, aut ad expediendum subitarium pontem, cum trabibus, palisque ferratis præparatæ; item ad moliendam terram & opera fossarum facienda; *ligones*; *vnci* seu rostra, *palæ*, *rutra*, *corbes*, *dorsuariæ*, *sarraca* seu vehicula trusatilia; *bidentes*, & id genus alia. habenda quoque fabrilia instrumenta *dolabræ*, *asciæ*, *secures*, quas cum bipennibus easdem esse, nemo, quod opinor, inficias ire poterit, qui rationes aliquando leget, quas incomparabilis philosophus & in omni palæstra priscæ recentisque doctrinæ ad miracu-

cap. 16. lum vsque versatissimus Fortunius Licetus, in eruditissimo Commentario ad Epei securim collegit, cuius sane editionem nemo bonus est, qui non cupidè præstoletur, tamquam opus hominis qui suis cultissimis, & numerosissimis libris, mirum in modum lit-

literariam Rempublicam exornauit. In eorumdemque quoque fabrilium instrumentorum censu habentur *Serræ*, *& Runcinæ* quibus ligna dedolantur, serrantur, læuigantur, quod Runcinarum proprium esse, adeo clare ostẽdit Arnobius obseruator proprietatum accuratissimus, vbi gentilibus objcit simulachra sua *grosphis rasa, descobinata limis, runcinarum læuigata deplanis*, vt Hermolai Barbari & quorundam aliorum error defendi nullo modo possit, qui verba illa Plinij ad *incitandos Runcinarum raptus*, de serra materiariorum ductili illa & magna, intelligenda autumant: *Portatiles* denique *cymbæ* seu lintres traijciendis fluminibus, *Naues* cæteraque instrumenta nautica necessaria sunt. Atque ad hæc omnia paranda, *officinæ*, ac *fornaces* cum *ferro, ære, plumbo, ferramentis*, ac *opificibus* fabris scilicet lignarijs, instructoribus, carpentarijs, ferrarijs, fusoribus dendrophoris, centonarijs, loricarijs, figulis, similibusque alijs fabricensibus longa & erudita recensione explicatis à Vvolfango Lazio: & ex officio ad iter expediendum, ad castra munienda, ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turres, propugnacula, cæteraque quibus expugnantur aduersariorum ciuitates vel defenduntur propriæ, excitanda, præparatis, & absque quibus foret, incassum essent tot instrumenta superius enumerata, quorum omnium tamẽ expedit habere bono ordine repositam, & digestam copiam in Armamentarijs, pacis bellique temporibus summopere vtilem, cùm illorum sint ornamentum insigne, horum vero adiumentum plane necessarium. lib. 4. com. Reip. Rom.

IX.

Hæc autem omnia cùm nõ alio fine inquirẽda sint, nisi vt *machinationi* inseruiant, quàm Vitruuius inter Architecturæ partes tertiam facit, & libro sui operis decimo explicat, eam ob rem de *machinis* ipsis quantum satis esse possit, ad ipsarum vsum vtilitatemque percipiendam, dicendum mihi esse intelligo, qua in re non multum solicitus ero de ipsius vocis μηχανὴ etymologia vel significatione varia, qua nonnumquam refertur ad conatum aliquem, consilium quo decipere hostem conamur, machinationem, & excogitationem instrumentorum ad quodlibet opus perficiendum, maximè vero ad machinas bellicas quas Græci ἑλεπόλεις dicunt, & ad cætera opera quibus in bello vtimur. Vt nec de machinarum origine contra Græcos, aut potius contra Plu- 1 *Partem armorũ faciunt machinæ.*

in pericle libro 12:

tarchum & Diodorum qui *Artemonem Clazomenium* earũ auctorem faciunt, vindicias instituam; seu pro Romanis, quos machinis vsos fuisse etiam sub Regibus ipsis, cõstat ex censu Seruij Tul-

libro 1.

lij apud Titum Liuium, *addita* inquit *huic classi duæ Fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendium facerent, datum munus vt machinas in bello ferrent*: seu pro Hebræis alijsque populis, ex quorum instituto credibile est, Moysem locutum fuisse, cùm isthæc in Deuteronomio præcepit, *si qua autem ligna non sunt pomifera, sed agrestia, & in cæteros apta vsus, succide & instrue machinas, donec capias ciuitatem, quæ contra te dimicat*. Et vero licet Moses non tam expresè determinasset machinas suo tempore fuisse in vsu, potuisset tamen illud ex consecutione rerum quas narrat, facile

deuteron. 1. ver. 28.

inferri, nam cum illius tempore, & quod præcessit: *vrbes magnæ & ad cœlum vsque munitæ*, vt scriptura loquitur, expugnatæ tandem fuerint, in bellis Regum Seon, Moab, Hesselon, & Palæstinorum, quis credat dolabris tantum, & ligonibus moenia hæc disiecta fuisse, aut fame captas illas vrbes. Deinde Ezechiel meminit machinarum tanquam suo tempore vsitatarum, *circundabit te munitionibus, & comportabit aggerem in gyro,* & *eleuabit, contra te clypeum, & vineas, & arietes temperabit in muros tuos*. At enim, vt quod magis vrget consectemur, *machinarum* de quibus sermo hic nobis instituendus est, aliæ sunt *oppugnatoriæ* quas Vitruuius capitibus decimo nono, vicesimo, vigesimoprimo describit, aliæ *repugnatoriæ* de quibus capite vltimo eiusdem libri tractat; omnes vero antiquæ sunt aut nouæ, seu recentes; & vtraque vel inuentione, aut opere mirabiles, vel ex earum ordine quæ certis, & communibus regulis, ad bellicos vsus fabricari solent, vt testudines, salæ, sambucæ, exostra, tollenones, & tormenta nostra curulia, quibus veterum machinarum forma, ipsaque adeo Archimedis officina concedant necesse est.

2. *Quæ sua nouitate hostes terrent.*

Harum autem, & si inter se non minima sit cùm in vsu, tum in compositione differentia, pari tamen omnes suis quæque temporibus vtilitate fuerunt, maximumque semper, ex sui nouitate hostibus intulerunt terrorem: Nam vt verum sit quod *Genuenses* in bello Clugiensi contra Venetos suscepto, & *Peruuiani*, alijque orbis nõ ita pridem cogniti incolæ, in primo Hispanorum ad eos aduentu; & Persæ Selymo Armeniam inuadente, tormentorum

nostro-

nostrorũ insolentiã, cùm primũ illis strepitu, fulgore, strage, innotuerunt, ita statim consternati sint, vt viribus ac consilio penitus destituti, facilem de se, suis hostibus victoriam præbuerint. At certè non minus antiquæ illæ Romanorum, & aliarum gentium machinæ quæ nunc ludibrio forent, cordatissimis etiam hominibus metum ac stuporem inijcere consueuerant; hinc enim illa *Aduaticorum* expugnatio, qui vbi suis muris, turrim ingentem admoueri viderunt, nouà atque inusitatà illius specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti *non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, quod tantæ altitudinis machinationes tãta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent*, se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. Sed numquid Belgis istis, magis rerum vsu edocti *Galli Suessiones* fuerunt, & quibus inopinata rerũ facies minus imponere debuisset? attamen hi vineis ad Nouiodunum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine ea operum, quæ nec viderant antea, nec audiuerant quidem, & celeritate Romanorum permoti, se suaque omnia Cæsari permiserunt: eorumque exemplo *Bellouaci* his etiam inducti machinis quarum vires, mirabilemque fabricam auditione tantum acceperant, Bratuspantium oppidum dediderunt. En igitur quomodo rudes illæ, & indigestæ turres ambulatoriæ, rudioribus sæculis, non secus quam solertioribus istis Bombardæ, formidabiles inexpertis fuerunt, nec iniurià quidem, cùm nondum circumuallatæ vrbes tot munimentorum operosis molitionibus, longè certius Ariete, vel Falis expugnarentur, quã nostræ tormentis muralibus, quorum etsi violentia talis sit, vt nulla maior excogitari posse videatur, nescio tamen quomodo pertinaci hominum labore & solertia, sic iam elanguit, vt quamdiu super sunt obsessis lateres, terra, cæspites excitandis aggeribus; tamdiu securi degant libertatis conseruandæ. Sed præter hanc causam alia etiam afferri potest quæ nobis æque ac vetustioribus illis hominibus terrorem incutere solet, ex noua aliqua & minimè præuisa machinatione; nempe quod inopina omnia mentem grauiter percellunt, *sonus tubarum* inquit Tacitus, *fulgor armorum, quanto inopina tanto maiora offunduntur*, & quod inquit Xenophon *sicut in musicis noua quæque, & florida habentur in pretio, sic in*

1 annal.

3. Cyrop.

sic in rebus bellicis noua inuenta existimantur longe illustriora quoniã hæc queunt magis hostes decipere, nec vlli in bello conatus feliciorem exitum sortiuntur, quàm de quibus hostis minime suspicatur: indeque Iulius Cæsar hyberno tempore, & prout Trãquillus loquitur *spurcissimis tempestatibus*, vel infido se æquori committere, vel ad alias expeditiones proficisci solebat, quo facilius incauti, & imparatis hostibus superueniret: quoniam repentina omnia, & impræuisa, ipsa quoque cum rebus cogitationes, & consilia inuertunt, nec locum vllum remedijs præbent, quæ multo ante tempore parari oportuerat; ex eoque tam copiosè à Cicerone disputatum est, percipere ac præsumere oportere sapientem omnia, quæ homini acerba, & grauia accidere possunt, talique præmeditatione leuiora illa, & perpessu difficiliora effici. Quod præceptum quia neglectum fuit à Pompeio, qui se multis modis Cæsare superiorem esse persuasum habebat, propterea factum inquit Dio Cassius, vt præter opinionem suam victus, neque consilium, neque spem fortunæ denuo periclitandæ capere potuerit, & ex aduerso Aeneas vt se nihil vnquam eiusmodi commissurum ostenderet, ista de se apud Virgilium vera cum laude prædicat

4. tusculan.

libro 42.

6 Aeneide

non vlla laborum.
O Virgo, noua mihi facies, inopinaue surgit.
Omnia percepi, atque animo mecum antè peregi.

Sed clades præuideri possunt, non item machinæ, & noua inuenta, quorum plerumque ratio non aliunde quàm ex damno quod inferunt percipitur, quemadmodum in expugnatione Caietæ cõtigit, quum *Petrus Nauarrus* tectis nauibus ad murum obsessæ arcis propius accedens, inscijs Gallis, & rem nouam inauditamque non animaduertentibus, cuniculos egit; deinde immisso in puluerem tormentarium igne, muri non exiguam partem diruit, militesque non paucos eadem ruina pariter oppressit; vnde cæteris attonitis, arx illa munitissima, tanta omnium admiratione capta est, vt nulli muri, nullæ vires humanæ Nauarri cuniculis resistere posse viderẽtur. Sic in pugna ad Tarum commissa quia *Epirotarum* seu *Græcorum equitum* bellandi ratio nondum Gallis innotuerat, multi eorum arte ab ordinibus distracti, vel acinace, vel ferrea claua cæsi fuerunt, & vicissim Epirotæ sclopetorum

Bom-

Bombardarumque fragorem antea inauditum reformidantes, ad quemuis earundem sonitum, fugam capescebant. Sed nihil tamen adeo formidolosum, & horribile excogitari potest, cuius non aliqua tamdem ratione imminuatur periculum, modo tempus, & vsus locum remedijs concesserint, vt exemplo nouorum fulminalium nostris temporibus innotuit, quæ parabili, & obuio glebarum aliquot obiectu, veluti carmine aliquo obmurmurato,
frænantur. Et idem antiquitus in Elephantis obseruatum fuit, *In* libro 1.
Apulia inquit Lucius Florus *melius dimicatum est, Curio, Fabritioque Consulibus iam quippe belluarum terror exoleuerat, &* C. Minucius *quartæ legionis hastatus vnius proboscide abscisa, mori posse bel-*
luas ostenderat: quin diuersa resistendi illis excogitata sunt gene- lib. 3 cap. 23.
ra armorum, quæ à Vegetio referuntur ferme omnia, nam Cur- libro 7.
tius secures, & copidas illis addit, *gladios* scilicet *leuiter curuatos, & falcibus similes, queis belluarum manus appetebant*: in quibus verbis obiter noto *manus* etiam belluarum dici, nec modo Elephantorum tantum vt Gramatici aliqui voluerunt, sed Vrsi, di-
cente Plinio *vrgente vi præcipitaturi se ex aliqua rupe, manibus eo* lib. 8 cap. 10
operto iaciuntur imo longe audentior fuit Iosephus qui *dextrum* & 36.
brachium pecudis vsurpauit. 10 cap. 12.
li. 4. antiq. c. 3

Porro vt ex machinarum enumeratione, melius ob oculos po-
namus, quantum illæ terroris nouitate sua fultæ, quantumque 3.
simul periculi incautis hostibus afferre potuerint; placet in ijs *Maxime mi-*
primum recensendis paululum immorari; quas vt hominum *rabiles cuius-*
industria, aut labor immensus, aliaue non vulgaris causà, quasi *modi fuerunt*
conatu ac vi mentis, vltra reliquarum sortem effecit; sic earum *equus Troia-*
rerum priuilegio, quæ raro, aut insolito more fiunt, omnium *nus.*
oculos in sui conuerterunt admirationem, vnde, & *mirabiles* hoc nomine dici non iniurià possunt. Qualem in primis fuisse existimo, vt ab antiquissimis etiam exordiar, *Equum durateum,* fabricatum in Troianorum ruinam ab Epeo Panopæi filio, nec vt Plautus, & Varro arbitrati sunt, professione coquo, sed Architecto insigni, qui cum soluendi voti causà vellet securim siue bipennẽ, qua in equi illius fatalis molitione vsus fuerat Mineruæ Deæ, quod sibi eo in opere faciendo, auxilio fuisset, dedicare, eamque vt Aristoteles in libro de admirandis auditionibus nar-
rat in Templo Græcæ Mineruæ, quod erat in Gargaria seu Ca- numer. 104.

labria Italiæ Regione, prope Metapontum ſuſpendere; efflagitauit à Simmia Rhodio, vt epigrammate aliquo dedicationem hanc ſuam complecteretur, quod ille præſtitit carmine in Bipennis formam edito, cuius poſtea explicationi, non paucorum nec eorum quidem è triuio, ſed capitalium virorum Mureti, Scaligeri, Salmaſij, ac Fortuni Liceti deſudauit induſtria; vt nihil mihi opus ſit, multa hic in dubium reuocare de Simmia & Epeo, quæ commodius iam in doctiſſimi Liceti enyclopædia, ad Epei ſecurim, excuſſa, atque velut ad Critolai trutinam examinata, habere propediem vnuſquiſque poterit. Qualis vero equus hic, *machina* fuerit non ita planè certum eſt, quin magna ſit de eo inter auctores diſſentio, ſi quidem Plinius, & Vitruuius machinam bellicam fuiſſe volunt, cui poſtea nomen *Arietis* inditum fuerit, *equum*, inquit ille, *qui nunc Aries appellatur, in muralibus machinis Epeum ad* Troiam *inueniſſe dicunt*: atque hoc idem manifeſte quoque à Pauſania traditũ eſt, contra quàm Poetæ, & Mythologi ſentiunt, quorũ opinioni licet ſapientis non ſit, quicquam in re ſeria concedere: iuuat tamen Virgilium, ita de Græcorum ſtratagemate, quo mirabilis iſtius machinæ beneficio Troia expugnata fuit loquentem hic audire; nam Petronius in haloſi Troiana, breuior eſt in eius equi deſcriptione, quã adeo vaſtæ molis opus poſtulabat; Tryphiodorus vero eundem tanta quidem venuſtate, & eleganti acumine fictionum ornauit, vt nunquam lectorem ſuum ſatiet, nunquam iterum plurieſque lectus non ſumopere arrideat; ſed totus quaſi in flores, & amœnitates abit, dum crines auro, dentes argento, & oculos

lib. 7. cap. 59. libro 10. in attic. Aeneide 2.

Ex glauco Beryllo *ſanguineoque* A*methyſto*,

alias que partes alijs ex metallis aut lapidibus elaboratas fuiſſe dicit, nõ inconcinne forſan pro eius rei ornatu quæ Mineruæ offerri debebat vnde, & titulũ ei fuiſſe dicit Hyginus DANAI MINERVAE DONO DANI. Sed parũ tamen conuenienter ad machinam bellicam, quæ tam vaſta tot que bellatoribus fœta erat. Quare vt dixi præſtat eius deſcriptionem ab hiſce Virgilij carminibus deſumere

Fabul. 108.

fracti bello, fatiſque repulſi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis
Inſtar montis E*quum diuinà* P*alladis arte*

Aedificant, sectaque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant, ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cauernas
Ingentes, vterumque armato milite complent.

Statuam igitur vides colosseam equi lignei, ea intentione à Græcis fabrefactam, vt ipsis discessum simulantibus, ea per dirutos muros, & effracta complanataque Troiæ propugnacula, in vrbem introduceretur, vnde idem addit

Diruimusque muros, & mœnia pandimus vrbis

ac postea etiam

scandit Fatalis machina muros
Fœta armis.

quod postquam ex Græcorum voto factum est, ipsi, tum qui in equi aluo latebant, tum qui in insidijs tempus opportunum præstolabantur

Inuadunt vrbem somno vinoque sepultam

eaque arte, Troianorum tãdem potiti sunt, quos vt eiusdem Poëtæ verbis fabulam absoluam

Neque Tydeidès, *nec* Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille Carinæ.

Enimuero quia hoc mirabilium machinarum titulo, non illas tantum explicare designaui, quibus Vitruuiana hæc definitio competit *machina est continens ex materia coniunctio, quæ maximas ad onerum motus habet virtutes*; sed nomen istud longe ampliori significatione mihi vsurpandum esse duxi, videlicet pro omni opere ad bellorum rationes pertinente, quod hominum industrià aut labore perficitur, quomodo vocem hanc μηχάνη interprætari posse, supra docuimus, eã ob rem agendũ hic sine vllo discrimine mihi est, de molibus fossis, aggeribus, alijsque id genus molitionibus, bellorum causà præter cõmunem vsum factis; & equo illi fabuloso, Agamemnonis Achiuorum Regis factum addam, qui, vt inquit Lucianus in Nerone, quo copijs suis viam faciliorem redderet, Euboeam à Bœotia resecuit, medio circa Chalcidem Euripo relicto. Quod opus si tibi Ludouice Comes admiratione dignum videtur; mirare potius ex vera historia *pontem* quem Darius Hystaspis filius, & Persarum Rex, cùm in Græcos,

4. *Pontes Xercis ad Bosphorũ Thraciũ & Darij in Hellesponto.* libro 10. cap. 1.

& Scytas moueret, ad Bosphorum Thracium, quo ille angustior erat, per spatium septem stadiorum operà Mandroclis Samij vsus erexit; & cuius occasione dicebat Plinius, *& Boui permeabilis est transitus, & alitum cantus, canumque latratus inuicem audiuntur: vocis etiam humanæ commercia inter duos orbes* Asiam videlicet, & Europam *meante colloquio, nisi cùm id auferunt venti*. Nec multum ab eo dissimilis fuit *Pons alter* quē huius Darij filius Xerces, ad Hellespontum inter Abydum Asiæ, & Sestum Europæ vrbes cùm cœptum à patre aduersus Græcos bellum prosequeretur, eadem ferme longitudine instruxit

lib. 6. cap. 1.

Isque Hellesponto pontem contendit in alto

vt inquit Ennius laudatus à Varrone sexto de lingua latina, quamquam Petrus Bertius nō vnicum modo, sed duos ab eo pontes erectos fuisse ex Herodoto ostendat, quod an ita se habuerit inquirere non est præsentis loci ac temporis, satisque mihi est veluti per transennam, referre versus quosdam Virgilij; & Iuuenalis qui huc pertinere videntur, ait enim ille

cap. 3. digesti noui de aggerib.

in Culice.

Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Græcia cum timuit venientes vndique Persas.

hic vero

Satyra 10.

constratum classibus ijsdem
Suppositumque rotis solidum mare

tanquam Græce vanitatis mendacia deridet.

5. *Aggeres Alexandri magni, & Nabuchodonosoris ad Tyrū, & Ludouisianus ad Rupellam.*

Eiusdem quoque generis fuit *agger* seu *moles Alexandri Magni*, qua vrbem tyrum continenti iunxit, priusquam illam expugnare posset, vt Quintus Curtius dictione pura, simplici, florida, & mirificæ voluptatis ac eloquentiæ plena accurate descripsit. Quanquam D. Hieronimus in commentarijs ad Ezechielem, factum idem antea à Nabuchodonosore fuisse referat, qui in eiusdem ciuitatis obsidio, cùm machinas, & arietes vineasque, eo quod cincta esset mari, muris eius admouere non posset, iussit omnem suum exercitum saxa, & aggeres cōportare, atque ita expleto interiecto mari, vnoque freto angustissimo relicto, vicinum littus insulæ fecit contiguū, & vrbe hoc modo potitus est, sed vacua incolis qui ad proximas insulas aufugerant, secumque asportauerant quicquid in illa diuitiarum fuit. Tum vero mirabiles etiam fuerunt *Pons ab Hydrunte Italiæ ad Apolloniam Græciæ*,

lib. 9. cap. 9.

quo

quo, latitudine quinquaginta millium passum, qui septem decim leucas Gallicas constituunt, intercurrens fretum pedestri continuare transitu, primum Pyrrhus Epyri Rex cogitauerat, vt transitus illi in Italiam pateret ex Græcia, quum à Tarentinis aduersus Romanos euocatus esset, & si consilium istud interscideri operis difficultas, & nauibus potius ab Antigono acceptis traiecerit. *Agger* quo Scipio Africanus portũ Carthaginis clausit, iactis in altum molibus, & saxis; & *opera* item *Caij Cæsaris*, eadem ratione ad Brundusinum portum contra Pompeianos facta; quas omnes molitiones sic, graphice & ad veterum auctorum mentem fideliter ac eruditè, delineauit Petrus Bertius, vt nihil mihi prorsus relictum sit, quod eius diligentiæ possim adijcere. Quare eandem ob causam parco dicere de *Ponte*, quem Alexander Farnesius in Scaldis ostio quum Antuerpiam obsideret, incredibilibus machinamentis fieri curauit, vt sibi liceret ex Brabantià & Flandria vltro citroque pedestri itinere commeare, spatio duorum millium & quadrigentorum pedum. Nec *saxeam illam molem* describo, omni humano conatu superiorem, quæ vtroque ex littore Rupeculani sinus, trecentos quinque pedales passus in æstuarij procurrens intima, perduellionum hominum audaciam nuperrime compressit ac retudit: quia scilicet horum operum describendorum munere, iam antea perfuncti sunt viri eruditione, ac eloquentia nemini secundi.

Quod vero *sublicium Iulij Cæsaris pontem*, quo ille Rhenum iunxit, vt exercitum traduceret; in reliquorum censu omiserim; cùm hæc vna causa fuerit, quod multi illum illustrare nostra & parentum ætate contenderunt vt Leo Baptista Albertus, Hieronymus Magius, Cardanus, Scaliger, & qui iaculum propius ad metam expediuit Ioannes Buteo; tum vero alia non parum me mouit, quod non tam artis formæquæ nomine, quàm descriptionis obscuritate videtur sui admirationem ad posteros trãsmisisse. Sed priusquam tamen ab hac molitionum specie ad alias me conuertam, non omittendi mihi videntur *Montes duo* quos Solymanus ad Rhodũ erexit vt æreis machinis, quas plurimas secum aduexerat, super illos dispositis, omnem defendendæ vrbis commoditatem propugnatoribus auferret, hos enim montes (quod incredibile ijs etiam, teste Iouio, qui viderunt pene fuit) ipsi Turcæ

6. Pons Cæsaris ad Rhenum & montes Solymani in Rhodo insula.

in Solymanno.

cæ construxerant, terrà per spacium duorum à ciuitate milliariu, ligonibus alijsque huius generis instrumentis contra vrbis portas proiectà, & in eam altitudinem coaceruatà, vt Rhodij spe omni conseruandæ vrbis destituti, cùm nullum amplius edere possent fortitudinis, & constantiæ argumentum, se se tandem Turcis dediderint.

7. *Helepolis Demetrij.* Ab his igitur machinamentis, & operibus bellicis, quæ vni loco fixa, penitusque immota adhæserunt, conueniens mihi videtur ad alia trãsire, quæ eo maiori admiratione digna sunt, quod immensa sui magnitudo illis non obfuit, quo minus in vtramuis partem facili progressu ac regressu conuerterentur, quo in genere, quoniam *Demetrius* dux ætatis suæ inclytus, ita præ cæteris excelluisse fertur, vt àperitia disciplinaque faciendi obsidij machinarumque solertià, ad capienda oppida repertarum, cognomentum illi πολιορκητὴς inditum fuerit, nihilque in tota antiquitate illustrius habeatur eius H*elepoli* machinà ab euertẽdis vrbibus hoc nomẽ adeptà; idcirco non alienũ mihi ab instituto meo visum est, si quæ Plutarchus de Demetrio eiusque machinis egregia omnino, & conuenientia habet, in medium afferam, prout ea latinè reddidit non humilis nec inquinatæ dictionis interpres Donatus Acciaiolus D*emetrius vero cum machinis instrumentisque bellicis delectaretur vehementer, adeo in his conficiendis ingenio & arte valebat, adeoque illius opera tam parua quàm magna in suo genere præclara, atque magnifica erant, vt non modo sumptu sed etiam manu regia digna viderentur. vnde illud est non minus vere quàm eleganter dictum*; Demetrij *opera magnitudine sua etiam amicis stuporem, pulchritudine vero etiam hostibus delectationem solita esse afferre. atque inter alia memoratu digna, naues duas quarum altera sexdecim remis altera qnindecim remis erat, ab eo confectas aiunt, & machinas nonnullas miro ingenio pro expugnandis vrbibus fabricatas: quæ quidem spectantibus hostibus incredibilem admirationem præbebant, veluti* Lysimacho *euenisse tradunt, qui etsi supra omnes alios* Reges *inimicus esset* Demetrio, *tamen cũ ab illo* Solos Ciliciosque *obsidente petijsset, vt sibi liceret suas machinas nauesque conspicere, atque deinde benigne concedente* Demetrio, *omnia opera conspexisset, adeo stupefactum admiratumque aiunt, & magnitudinem & pulchritudinem machinarum, vt sibi visa sint non humano, sed diuino quodam ingenio*

nio

nio fabricatæ. Rhodij *quoque cum à* Demetrio *essent multo tempore obsidionem perpessi, soluto deinde bello eum rogarunt vt aliquas machinas sibi relinqueret, quasi quoddam suæ virtutis suique ingenij testimonium: eodem etiam bello in quo* Rhodij *simul erant cum Ptolemæo societate coniuncti, machinam quãdam quam vrbium expugnatorem appellant, eorum mœnibus admouisse* Demetrium *aiunt, tali quidem figura atque specie fabricatam: habebat in primis quadratam sedem, cuius vnum quoque latus inter se æquale, in latitudinem octo & quadraginta, in altitudinem sexaginta cubitorum extendebatur, atque à postrema basi vsque ad verticem adeo gradatim extenuari videbatur, vt cum infima sedes longe latior supremo culmine esset, egregia quædam figura ex omni proportione seruata resultare videretur: intus præterea erant latebræ cauernæque complures ad suscipiẽdos milites accommodatæ; qua vero hostes spectabat frontem patefactam habebat, atque vndique fenestellas tectas, quibus varia tela poterant aduersus hostes sine vllo periculo iaci, erat præterea secundum vnamquamque speciem pugnæ bellacissimis viris referta, & quod supra omia spectantibus admirationem præbebat, tanta facilitate agebatur, vt cum strepitum maximum ederet, in vtram partem inclinaretur cõspici minime posset sed æquali vtrimq; pondere incõcussa rectaque moueretur.* Sed præter Plutarchum varij alij auctores, & aliter quoque istius machinæ descriptionem attulerunt, vt Vitruuius, Vegetius, Diodorus Siculus, Ammianus Marcellinus, & recentiores multi, quorum tamen nullus rem propius attigit quam doctissimus Rigaltius, qui hanc ex Bitone mechanico; vt arietem de quo infra dicemus ex Diade, commentarijs suis in Onosandri Strategicum inseruit.

8. Ad huiusmodi autem machinæ genus pertinere meo iudicio potest *Turris illa plicatilis* qua vsi sunt Christiani Principes anno supra millesimum nonagesimo nono in expugnanda Hierosolyma. hæc enim teste Paulo Aemilio disertissimo Francorum historico, soluta per partes, noctu comportari in castra poterat, & cum dilucesceret, suis iterum coagmentata compagibus, vrbi ad mouebatur: ac ne igni corrumpi posset, à fronte corijs recentibus atque crudis inducta agebatur, vrbem despiciens multiplici tabulato, vnde tormentis tela ingeri possent tanquam ex destinato hostem ferientia, tanta omnium admiratione, vt Genuenses, qui

Turris plicatilis Christianorum in oriẽte, & Marcelli ante Auenionẽ itemque Ferdinã di Scala. libro 4.

qui turris huius fabricandæ auctores fuerant, multum inde laudis, & exiſtimationis apud omnes conſecuti ſint: hoſtes vero quo huius machinæ impetus retunderetur, ipſaque in fruſta diſſiliret malo in muris erecto, trabem ex eo tranſuerſam ſuſpenderant, vt eius interiore capite reducto, ac mox magna vi remiſſo, in appropinquantem machinam, velut Aries incuteretur, ſed contra hoc inuentum Ligur ſe falcibus muralibus inſtruxerat, & ex propinquitate retinaculum trabis cum horrendo ſonitu ingruentis, abſcidit, atque humi ſtratam in tabulatum ſuſtulit, porrexitque in hoſtium muros; qua in re ſors conſilium iuuit, quia frons turris ita ſcite ſtructa fuerat: vt ſuperior eius pars paruo molimine inclinari, & tanquam pons protendi cum res poſtularet in hoſtem poſſet, itaque firmitudo trabis pondus illud ſuper impoſitum facile ſuſtinuit, vt auſus fuerit primus Godefridus Bollionius in muros hoſtium tranſcendere, attonitis omnibus miraculo tantæ virtutis in hoc Principe, & eius Fratre Euſtachio; qui ea regione muri occupata, refractaque porta, cæteris militibus aditum in vrbem præbuerunt. Nec multum ab ea turri diſſimilis illa fuit qua Martellus Auenionem ciuitatem, cùm ab Atimo Sarracenorum duce propugnaretur, magno, & præclaro virtutis ſuæ documento expugnauit, quemadmodum videri poteſt apud Cœliũ Secundũ Curionem in hiſtoria Sarracenica, vbi eius turris deſcriptionem ſatis acurate complexus eſt. Memini præterea fieri mentionem à
libro 2. Laurentio Valla in ſuis hiſtorijs de *Scalæ* cuiusdam incomparabili machinamento, quod Ferdinandus Hiſpaniarum Rex fieri curauerat, ea vaſtitate vt cẽtum homines ſuſtineret, ducentoſque alios ab hoſtium telis tegeret. Verum quia huius auctoris opera fruſtra hic à me quæſita ſunt, rem tantummodo hic indicare poſſum non autem ad plenum tradere, ſicut mei voti eſſet.

9. *Archimedis incomparabilis mathematici.* de ſubtil. lib. 16.

Sequuntur nunc *machinæ Archimedis* viri tanta mentis ſolertiâ & acumine præditi, vt Cardanus inter duodecim viros quos præ cæteris, diſciplinarum laude præſtantes ſelegit, primum abſque controuerſia Archimedem ſtatuat, non ſolum ob monumenta eius quæ periierũt, ſed ob mira inuenta, quibus Syracuſas ita tutatus eſt, vt neque Appius terreſtribus, neque marinis copijs Marcellus oppugnationem ciuitatis tentare aliquando auderent, vt
libro 5. in Marcel. auctores sũt Liuius, & Plutarchus: vnde tametſi Marcellus *machinatio-*

nationibus eius, verba sunt Valerij, *multum, ac diu victoriam suam inhibitam senserat; eximiâ tamen hominis prudentiâ delectatus, vt capiti illius parceretur edixit, pene tantum gloriæ in Archimede seruato, quantum in oppressis Syracusis hostis reponens*: & Cicero qui *Græculos* id genus omne hominum præ contemptu nominabat, eius, in hac expugnatione casu interempti, sepulchrum, longo post tempore, inter vrbis rudera sentesque, requirere non dedignatus est. Verum vt parcior sim in huius hominis laudibus recensendis, faciunt tum viri grauissimi Vincentius Mirabellus, Iacobus Bonannus, & Riualdus à Fluranza, quorum hic in editione operum Archimedis, illi vero in Siracusanæ vrbis antiquitatibus vitam eius diligentissimè scripserunt: cùm vero quia egregia illius opera, supra omnem laudem sunt; non secus ac multæ Deorum ac Heroum statuæ supra coronas, quæ cùm inponi præ magnitudine capitibus non possint, plerumque statuuntur ad pedes. Certè quadraginta ipsius mira adinuenta mechanica fuisse tradit Pappus: quorum vnum fuit *datum pondus data potentia mouere*. Alterum quo *portionem argenti auro mixtam* in corona Hieronis Regis deprædendit; licet Vitruuius de eius modo non conueniat cum Prisciano, aut Quinto Rhemnio Polemone, siue quocumque tandem alio auctore carminis antiqui de ponderibus & mensuris, quod vulgo circumfertur. Tertium *Sphæra vitrea* automa celebre quod motus omnes, & circumuolutiones cœlorum, ac siderum imitabatur, celebratum propterea à Claudiano, eleganti illo epigrammate quod in omnium ore est; & cuiusmodi binas alias machinulas cœlestis motus æmulas imitatricesque, vidisse se Lutetiæ Ramus asserit in prœmio mathematico; præter quas Riualtus à Fluranza duarum aliarum meminit, quæ Regi Christianissimo & Inuictissimo Ludouico Iusto, oblatæ fuerunt, à Marino Burgesio Normano maximo omnium huiusce temporis, & felicissimo μηχάνοποιῷ. Quartum *Specula parabolica* quibus hostium naues, & quæuis alia, ex maximo etiam interuallo comburebantur. Quintum *Cochlea aquis in altum euehendis* inseruiens, qua præsertim in Aegypto vsus est, vt Diodorus Siculus, & Athenæus referunt. Sextum *Helice* qua nauim onustam multis hominibus, & nouo pondere de industria adiecto, ipse procul assidens, tranquillè quasi mari perlaberetur attraxit, est

lib. 8. cap. 7.
1. Tusculan.
libro 8.
libro 5.
libro 5.

est vero Helice machina cochleata clauiculatim spiratimque stricta, eius instar quam nos vulgo cochleam infinitam dicimus, cuius circunductu attolluntur, attrahuntur, efferunturque ingentia pondera. Septimum complures *machinæ bellicæ* quibus patriam, vt diximus, per triennium solus contra Romanos tutatus est, reliqua vero eius inuenta non enumerat, I. Blanchanus, quia nullibi, quæ summa fuit hominum incuria, vel titulo tantum designata inueniri ea possunt, quod enim de *Trispasto* Archimedis inuento Oribasius libro de machinis, & Tzetzes referunt, non ita à probatis alijs auctoribus recipitur, vt pro vero haberi possit; & quod addit Vincentius Mirabella de inuentione *pulueris pyrij*, quæ ad ipsum refertur, non modo contemni vt falsum, sed rideri etiam debet, tanquàm vigilantis somnium perquàm absurdum sanè, & ridiculum. His vero inuentis tantam de se suaque scientia concitauerat opinionem Archimedes, quod publico regioque psephismate *ei quodcumque dicenti credebatur*, vt Flurantius in eius vita notauit: & Liuius eadem ratione *vnicum cœli siderumque spectatorem* eum vocauit; dixitque Cicero quasi ex formula loquendi suis temporibus vsurpata *non Archimedes potuit melius describere*.

Chiliade 2. Histor. 35.

10 *Specula quibus hostium naues cōbusſit quamquā mihi valdedubia fuit quæ de illis, & Porta speculis naratur.*

Porro cum inter septem illa inuenta enumerata, duo ad machinas mirabiles pertineant, quas cùm ad propugnadum, tum ad lacessendum longeque summouendos à mœnibus omni genere tormentorum hostes, iussu Hieronis Regis multum ante Syracusarum oppugnationem fabrefecerat: horumque vnum ad staticam, aliud vero ad catoptricam pertineat, prius est ex mathematicarum ordine vt de hac vltima dicam, quæ per reflexionem radiorum in speculis, mirabiles, præsertim in comburentibus, operationes producit; ita vt horum beneficio multi recentiores asserant, Archimedem, & Proclum Diadochum tanquam nouos Prometheos, & Ioues fulminatores, aduocatum solo radiorum solarium concursu, ex æthera domo, ignem, in aduersas hostium naues, & copias contorsisse. Scribunt enim Euagrius, Zonaras, Paulus Diacōus quod Anastasius Vitaliano Thraci, qui Mysis, & Scythis sibi conciliatis, prædas agebat in agro Bysantino, & vrbem classe obsidebat, per Marianum præfectum restitit, naualique pugnà commissa, machina quadam à Proclo viro excellentissimo

tissimo facta, classis hostium debellata est, nam specula ex ære fabricasse fertur, eaque muro è regione hostilium nauium suspendisse, in quæ cùm Solares radij impegissent, ignē inde fulminis instar erumpentē, classiarios ipsasque naues combusisse dicūt: quod item Archimedem Romanis Syracusas obsidētibus fecisse, recentiorum ferme omnim est opinio; ita enim Tzetzes nō modo hanc historiam refert, sed ex priorum temporum fama, proiectionem radiorum ad distantiam quanta est iactus arcus, sic describit

Cum autem Marcellus remouisset illas ad iactum arcus,
Hexagonum aliquod speculum fabricauit senex,
A distantia autem commensurata speculi,
Parua talia specilla cùm posuisset quadrupla angulis
Quæ mouebantur laminis, & quibusdam sculpturis
Medium illud posuit radiorum Solis
Australis, & æstiualis, & hyemalis,
Refractis deinceps in hoc radijs,
Exarsio sublata est formidabilis, ignota nauibus,
Et has in cinerem redegit longitudine arcus iactus

sequuti sunt postea eandem opinionem quotquot de speculis vstorijs aliquid nostra aut superiori ætate scriptis consignarunt Orōtium dico, Maginum, Franciscum Gheuaram, Cardanum, Portam, Bernardum Cæsium, & quem hic lubenter quasi extra ordinem laudo, festiuissimi ingenij philologum Leonem Sanctium in Floridorum suorū serto secundo vbi hæc de Archimede habet

lib. de specul. vstor.
l. b. 4. de subt.
lib. 17. mag.
cap. 15.
lib. 3. mineral.
cap. 10.

Tale Syracusia mirus iaculator in arce
Finxit opus, quo fertur aquis aluisse fauillas
Crystallo genitas classemque liquasse latinam
Marcello mirante rogos volitare per vndas.

Cùm vero in antiquos auctores inquiro qui recētioribus istis præiuerint, duos tantumodo me vidisse memini Dionem scilicet in historia, & Galenum qui nōn tam ex professo quàm aliud agens, paucula hæc verba de Archimedis speculis protulit, *hoc, arbitror modo aiunt, & Archimedem hostium triremes vrentibus speculis incendisse*; quo fit vt nondum planè apud me constitutum sit, verène istud Archimedi tribuatur, an potius rumor tantum sit, ex quorūdam opinione &, iam vsque ab antiquissima memoria ob excellentem eius ingenij præstantiam disseminatus, alioqui Plutarcus,

3. de temper. cap. 2.

& Liuius non magis hoc ſilentio traſmiſiſſent, quàm tot alias eius
machinationes, quibus explicandis nemo fuit diligentior; vt cer-
te nec Polybius, qui & his duobus, & reliquis hiſtoricis, Archi-
medis ætati vicinior erat, natus ſcilicet anno circiter poſt eius
mortem trigeſimo. Vnde falſo quoque circumferri eiuſdem au-
ctoris nomine librum hunc exiſtimo de ſpeculis comburentibus,
quem Gogaua ex Arabico tranſtulit; præter quam enim Plutar-
chus contendere videtur, nihil prorſus ab Archimede in mecha-
nicis ſcriptum fuiſſe, nominatur inſuper in eiuſdem libri prima
propoſitione Appollonius, qui longis temporibus Archimede fuit
poſterior: & audio iam eũdem librum Arabicum auctori ſuo vero,
& genuino reſtitutum à quibuſdam mathematicis fuiſſe. Deinde
vero certũ eſt multa ſemper à nugacibus literatis de ſpeculorũ vi-
ribus dicta fuiſſe, quæ merito inter fabulas meras nugas, & affanias
referri debent, nam vt exemplum vnum aliquod de multis affe-
ram, non veritus eſt Rogerius Bacconus affirmare in libro ſuo de
mirabili poteſtate naturæ, & artis, Cæſarem ſpeculis in ora Gallica
diſpoſitis, arteque catoptrica, quæ ſpecies latẽtes multiplicat, por-
tus omnes Angliæ, in quam traijcere volebat, prius exploraſſe, quo
quid magis abſurdum, inane, propudioſum ab homine dici poſ-
ſit, nullus equidem video. Denique opinionem hanc de ſpeculis
lib. 4 de ſub. — Archimedis non minimũ hiſce temporibus auxit Cardani incon-
ſulta ratiocinatio, aut potius vanitas, & iactantia, qui ſibi demon-
ſtraſſe viſus eſt, quanam ratione ſpeculum parabolicum confici
poſſet, quod inſtar ab Archimede fabricati res oppoſitas ad mil-
le paſſus comburat. Sed tot falſa atque abſurda ſupponit, vt me-
lib. 17 maga. natur. — rito ſermonibus omnium vapulet, & Ioannis Baptiſtæ Portæ po-
tiſſimum, qui certioribus experimentis, & rationibus totam ſpe-
culorum comburentium doctrinam complexus eſt, tam ſcitè di-
ligenterque ſuo more, vt præter Euclidis, Archimedis, Ptolo-
mæi, Alhazen, Vitellionis, Orontij, Magini, & reliquorum inuen-
ta non mediocriter à ſe illuſtrata, multa etiam proprio ſuo Mar-
te excogitarit, quibus modos omnes vtendi hoc ſpeculorum ge-
nere in hoſtium pernicem, eo vſque fœlici mentis indagine ſcru-
tatus eſt, vt etiam vnius à ſe inuenti deſcriptionem, per quaſdam
li. 17. cap. 17. — verborum ambages attulerit, cuius fidem cùm penes illum eſſe
velim, ſic ſponſionem quam de illo facit, non alijs quàm eiuſ-
dem

dem verbis in medium proferam, *sed longe cæteris præstantiorem modum trademus, à nemine equidem quod sciam traditum, antiquorum omnium, & recentiorum inuentionem superantem, nec puto humanum ingenium maiora excogitare posse. Hoc speculum non ad decem viginti, centum aut mille passus comburit, vel ad determinatam distantiam, sed in infinitum; nec in cono accendit, vbi radij coeunt. Sed à speculi centro vstoria linea procedit, cuiusuis longitudinis, quæ obuia omnia comburit: præterea accendit retro ante, & ex omni parte*: ex quibus vides profectò leuia esse quæ quondam Proclus in Vitalianum, & Archimedes in Romanos machinati sunt, si cum hoc nouo πυρφόρῳ conferantur, cuius audio communiter iactari tentamentum aliquod factum fuisse à præstantissimo nostri sœculi mathematico Christophoro Clauio, successu sanè incredibili, & formidando. At enim quemadmodum Ioanni de Forti scudo istud de Clauio in ferijs academicis asserenti, parum fidei habendum duco; sic Portæ multo minus in ijsdem credi velim, qui nisi nos fallit, fallitur certè turpi, & ridendo errore: si enim dum Cardani pollicitationes ridet, de speculo illo parabolico, quod instar Archimedei ad mille passus vrat, ita loquitur, li. 17. magat cap. 15.
bone Deus quantas ineptias his paucis committit, primo speculum ad mille passus comburẽs promittit, quod ad triginta fere pedes impossibile iudico, qua tandem fronte ipse aliud à se excogitatũ fuisse cõtendit, quod ad *infinitam distantiã naues, & quæ vis alia exurat*; & tamen ibid. cap. 17.
vtrũque Porta asserit, quàm insigni contradictione cæcus est opinior qui non videt. Citius ergo crediderim quemadmodum inquit Marbodeus Gallus in sua dactylotheca, de cristallo loquens

Quod lapis hic Soli subiectus corripit ignem
Admotosque sibi solet hic accendere fungos,

nam Plinius illud etiam ab exemplo medicorum comprobat qui lib. 27. cap. 2
pila è crystallo aduersis posita solis radijs quæ sunt vrenda corporum non aliter vtilius id fieri putabant: imo vero si speculum è glacie secueris in formam ardentis speculi, ac Soli opposueris, non minus vret quàm vitreum aut chalibeum speculum; sed æstate id fiat oportet, cùm vitrea difficilius vrant hyeme, propter radios Solis obtusiores; adeo nempe exitiosum est homini genus suum, vt post mille nocendi artes, eã quoque excogitarit ignis ex aqua eliciẽdi.

Aliud Archimedis inuentum mechanicum ad staticam perti- 11.

Et varia obsidionales machinæ.

nebat, cuius inter alia istud proprium est, vt hominum organorumque parua vi, moles lapidum aut cuiusuis alterius materiæ ingentes, loco dimouere, pellere, trahere, conuehere, torquere in gyrum, & tandem altissimis locis ac difficillimis reponere doceat; ita vt huius scientiæ beneficio credibile sit Tyrios non vsitata modo præsidia, sed quedam etiam noua contra Alexandri naues, cùm eorum vrbem obsideret, admouisse, nam vt inquit Curtius *ad implicanda nauigia quæ muros subibant, validis asseribus coruos, & ferreas manus cum vncis ac falcibus illigauerant, vt quum tormento asseres admouissent, subito laxatis funibus iniicerent vnci quoque & falces ex iisdem asseribus dependentes, aut propugnatores, aut ipsa nauigia lacerabant.* Quod item inter legiones, Romanorum, & Germanos factum, certo quodam machinamento, quo singuli pluresue hostium in sublime rapti, verso pondere in castra effundebantur, retulit alicubi Tacitus. Sed nihil vnquam in hoc genere excogitatum fuit tam excelles aut rarum, vt cum Archimedis vnius machinamentis conferri possit, aut debeat; quemadmodum vnicuique patebit, qui eorum magnitudinem artemque, & vim incredibilem æstimare non indignum ducet, ex Plutarchi optimi, ac grauissimi scriptoris narratione, quàm ipsismet eius verbis, cùm meis aut aliorum melius non possim, exhibeo, *vt vero machinas instruxit Archimedes, varia missilium genera, & immensæ magnitudinis saxa, incredibili fragore ac celeritate iaculata, aduersum terrestres emittebat copias. qua in re cùm nullus omnino sese ab hisce tueretur molibus, cum confertim posterneretur, vt quisque incidisset, totaque dissiparentur agmina, inde trabes è muris repente libratæ, firmissimoque desuper iactæ pondere nonnullas in profundum naues præcipitabant, quasdam ferreis manibus, & in rostri gruini modum forcipibus per proram in sublime raptas cùm sustulissent in puppim, immergebant: aliæ oppositis rotata machinis cùm ingenti nautarum strage præcipitibus illidebantur scopulis. celsius interdum à mari suspensa nauis nunc huc nunc illuc agitata, horrendum præbebat spectaculum, quod eiectis prouolutisque vacuata viris, dum quæ suspenderat catena remitteretur, muris illisa recideret.* Deinde cum suam Marcellus machinam iunctis simul nauibus muro admoueret; *in hanc dū adhuc procul esset, primo vnum, dehinc alterum, mox tertium decem talentorum ponderis saxa prosi-*

liunt, quæ magno fragore, & quodam tempestatis impetu irrumpentia, disiectis clauis ipsius basim dissipauere machinæ. & Paulo post *quapropter cum clanculum muro succedere arbitrãtur, missilibus occurrunt ingestis lapidibus, capite saucij, & vndique è muro perinde ac ad perpendiculum collabentibus telis obruti, quod si retro cederent, pro spatio locata iacula, & vasto cadentia impetu intercipiebant abeuntes; maximà igitur, & virorum strages, & nauium facta vexatio, cuncta enim ferme instrumenta post murum locarat Archimedes Ea propter grauissima ex occulto perpessi* Romani *aduersum Deos pugnare videbantur.* Vsque adeo vir vnus super reliquorum sortem arte aliqua vel ingenij solertià præditus, si rebus gerendis ad moueatur, res admodum magnas, & mirabiles efficere potest!

Verum quis non miretur *Turcas* etiam si Archimedis inuento non iuuarẽtur, inusitatæ molis lapides, & ducentarum supra mille librarum pondo globos in Bysantium, ea vltima oppugnatione, quæ Græcorum imperio finem attulit, ex machinis suis euibrasse. hoc est dimidio ferme Archimedis molibus grauiores, cùm hæ ad summum decem tantum talenta minora scilicet seu attica penderent, quorum vnum quodque sexaginta minarum fuisse ab auctoribus describitur, minam vero quatuor tantum drachmis maiorem fuisse librà Romana docet Fannius apud Priscianum. 12.

12. Turcarum ingentes petrariæ in Constantinopolis obsidio ignis ad famagustã excitatus ac velta septẽtrionalium.

> *Accipe preterea paruo quam nomine Graij.*
> *Mnam vocitant, nostrique* M*inam dixere priores,*
> *Centum hæ sunt drachmæ, quod si modo dempseris illis*
> *Quatuor, efficies hanc nostram denique libram.*

At nihilominus factum istud à Turcis fuisse auctor est Leonardus Chiensis Mytilenes archiepiscopus in historia captæ Constantinopolis, cui tanto plus fidei adhibendum est, quod præsens omnibus interfuit, ipsosque lapides proprijs palmis dimensus est, *horribilem* inquit *perinde bombardam, quam vix iugã* Bouum *quinquaginta centum vehebant, ob partem illam murorum simplicem quæ nec fossatis nec ante murali tutabatur, calegariam dictam, figentes, lapide qui palmas vndecim ex meis ambibat in gyro; ex ea murum conterebant.* Quod vero ijdem Turcæ ad antiquam Arsinoem seu *Famagostam* vrbem insulæ Cypri maritimam, cui post debellatum in Actiaca pugna Antonium hoc nomen, inditum est, quasi *fama Augusti*, gesserunt, quanquam ad aliud genus machina-

rum ſpectet, earum videlicet quæ ignis ope miraculũ ſui efficiunt id non minori certe quàm ſuperiora, admiratione dignum eſt. etenim pluribus iam in hac vrbe obſidenda menſibus elapſis, cùm viderent fruſtra eſſe cunctà, quæ in illam tormentis, & cuniculis molirentur, magnum tandem aceruum ligni collegerunt, ex earum arborum genere quæ reſinam ferunt, ob idque facillime inflammantur, & fumum grauẽ odoriſque fœdiſſimi emittunt quo ante vrbis portas proiecto, atque accenſo; tam validum ignem concitarunt, admixtis etiam virgultis aridis, trabibuſque vaſtiſſimis, vt nullo modo extingui ab oppidanis potuerit: vnde Turcis interim ſtrenuè per cuniculos rem agentibus, M. Antonius Bragadenus, & Aſtor Baleonus primarij vrbis duces, qui rerum alioqui inopià & fame premebantur, eas cum Barbaris conditiones paciſci coacti ſunt, quas tamen poſtea firmas rataſque immanis ac truculentus hoſtis eſſe noluit. Atque hoc Turcarum machinamentum, cùm ſimile videri poſſit eius, quo Tucydides obſeſſos expugnatoſque Plateænſes fuiſſe in hiſtorijs refert; tum vero illud mihi in memoriam reducit, quo ruſtici ſeptentrionales obſidionalibus machinis deſtituti, in arcibus pręfectorum crudelium expugnandis, vtuntur; cuiuſque tanquam expeditiſſimi compendij rationem, multum extollit Olaus Magnus, ſcilicet faſces virentes pice illitas, betulino cortice intermixto, in ſtruem altam turris inſtar congerunt, quam *Veltam* vocant, centum virorum coniunctis viribus promouendam, tanta vero denſitate, vt tormenta omnia ſuſtineat: hanc igitur vento opportuno ſpirante accendunt, & arcibus admouent, ita vt fumo, ſcintillis, & mixtis flammarũ globis obſepti oppreſſique tyranni, vulpium inſtar ſuis in ſpeluncis intereant, aut ſaltem ad deditionem cogantur.

13. *Nauis incendiaria & fulminatrix Antuerpienſium deſcripta & collata cum Tyriorum ſimili machina.*

Sed quàm hæc vana ſint, imo quàm nulla, & ridicula, ſi cum fulminatricibus machinis hoc recentiori æuo repertis, & incredibili violentia pulueris nitrati conferantur, etiã ſi tormenta ipſa horribili fragore, eoque impetu, & odore teterrimo diſploſa, qui fulmen excuſſum e nubibus præſe ferant, & his adhuc euidẽtius cuniculi, tot arcibus firmiſſimiſque propugnaculis, non concuſſis modo, ſed penitus ſuis ſedibus euulſis, id ſatis teſtentur: nihilominus quo res ipſa clarior adhuc fiat, ex collatione antiquioris

ris cuiusdam machinæ cum recenti aliqua ex earum classe quæ puluere sulphureo inferciuntur, simulque appareat quàm verum sit illud Poëtæ nescio cuius

Sumpserunt artes hac tempestate decorem
Nullaque non melior, quàm prior ipsa fuit.

en eiusdem ferme generis exempla tibi propono, Ludouice Comes, *aggerem* scilicet à Tyrijs *diruendum*, quem, vt supra retuli, Alexander Magnus quum tenderet in orientem, vt vrbem illorum continenti iungeret, eoque facilius expugnaret, per interiectum quatuor fere stadiorum fretum, iactis in altum ingentibus saxis, demersisque arboribus vastissimis, ædificandum susceperat; & *Pontem impositum Scaldi* ab Alexandro Farnesio, quum Antuerpiam obsideret, quem ciues Antuerpiani vt sibi penitus infestũ subruere modis omnibus, ac pessumdare decreuerint, quibus igitur machinamentis putas vtrosuis illorum populorum, rem hanc subtilius, aut maiori impetu, ac conatu peregisse; sanè nolo istud libro 2.
ex me discas, sed Arrianum in primis audi qui Tyriorum in hunc aggerem molimina, his verbis à Radero latinitate donatis sic repræsentat. *Tyrij nauem hyppapogam aridis sarmentis aliaque materia, quæ facile ignem concipit onerant, & malis duobus ad proram erectis, quam latissime possunt in orbem circum sepiunt, vt fasces facesque quam plurimas capiant, ad hæc picem & sulphur aliaque ad excitandam ingentem flammam accommoda, accumulant: præterea ad vtrumque malum binas antennas extenderant, atque ex ijs in lebetibus suspendunt, quæcumqne aut infusa, aut immissa vehementer flammam augere possent, dehinc omnia instrumenta nautica in puppim transferunt, vt eorum pondere grauata puppis, proram altius erigat, dein obseruato vento qui aggerem versus spiraret, nauem triremibus alligatam in mare protrahunt, postquam vero moli, turribusque appropinquauerunt, immisso in materiam igne, quanta maxima vi possunt nauem ad molis caput impellunt, at qui in naui iam succensa erant remiges], facile enatarunt, interea ingens incendium turres comprehendit*, ex quibus patet eo tandem Tyriorum conatus desijsse vt opera turresque in hoc aggere fabricatæ incendio absumerentur. At vero quàm præstantior fuerit *machina igniuoma*, quam ad Farnesij Pontem diruendum, Fridericus Iunibellius Mantuanus mathematicus, & mechanicus insignis appa-

rauit, vel hoc ſolo conijcere potes, quod eius diſſilientis fragor, & immanis ſonus, varios homines, qui ſex inde milliaribus aberant, quaſi cœlum terræ miſceretur, attonitos detinuerit. Sed præſtat rem quæ maximè omnium admiratione digna eſt, non ita ſicco pede pertranſire, quin ea voluptate perfruaris, quàm ex fidiſſima eius relatione, te conſecuturum eſſe nullus dubito; naues igitur duas firmiſſimis carinis conſtructas, tabulis aſſeribuſque robuſteis vndique vallauerat Iunibellius, & arcam in vnaquaque ex molaribus, & generis cuiuſque lapidibus, quinque pedum latitudine ſuperſtruxerat, interius lōgam pedes quadraginta, altam vero tres cum dimidio; in eamque pulueris nitrati librarum decem millia indiderat, relictis quibusdam patentibus fiſtulis fomentario igni, & horologio cuidam ita aptato, vt non antea laxatum, quàm nauis ipſa in crates, ac pontem propemodum impegiſſet, tunc commodè, citra ignarij funiculi opem, ignem extunderet, porro ſumma arcæ pars cyppis immenſiſque lapidibus tecta, cuſpidem ſex pedes latam oſtentabat, quæ honorarij formam tumuli referret, & firmitate ſua exploſos tormentorum globos potenter auerteret, fori autem, & conſtratæ nauis tabulata, ſparteis manipulis pice, reſinà, ſulphureque oblitis, ac malleolis conflagrabāt, vt quum nihil peius hoc artificio metuerent hoſtes, ſecuri ad ſpectaculum ſederent, & ita non ſolum pons euerteretur, ſed etiam ipſi incogitantes opprimerentur. Quod hoſtile portentum caliginoſa nocte recedenti iam amni, æſtuique decreſcenti commiſſum, continuò è caſtris omnem exercitum ad pontem exciuit, quem exteriori illa ardente machina tamdiu ludificatum detinuit, vt cum fumus tantum ex flamma, nec aliud præterea magis noxium ac terribile, ex ea emanaturum crederetur, multi per audaciam, vel nauim ipſam conſcendere, ad ignis fomitem reſtinguendum, vel ad illam accedere, rationem machinæ propius inſpecturi, non dubitarint; ſed ecce tibi repente cōceptus ignis, terribili fragore occultis illis carceribus eluctatus, nauim omnem adeo minutatim diſcerpit, vt nulla eius pars deinceps cōſpecta fuerit; cœlum omne trabalibus telis lapidibuſque immēſis, & flammarum voluminibus complet; ſtationarios & claſſicos partim in vndas demergit, partim in aera rotatos miſerabiliter laniat, & diſcerpit; ſex pontis naues confringit, aliaſque inuerſis
cari-

carinis aquâ, & arenâ obruit; fluminis alueum, littoraque ad multos passus, reiectis hinc inde immensa mole aquis, penitus denudat; nemini denique parcit qui vel propius accessisset, vel etiam longius abesset; sed ad duorum vsque milliarium spatium quo procella hæc horribilis pertingere potuit, vltra quingentos homines, quasi de cœlo tactos qua exanimes, qua mutilos prosternit; ipseque *Parmensis* qui haud ita longe præcesserat, cum Cæsare Daualo Vastij marchione, & Nicolao Cæsio comite, alijsque, terræ adflictus est, propiusque factum est nihil, quàm vt omnes lapidum imbre obruerentur.

Atque ita, Comes Ludouice, vides quàm hæc *Antuerpianorum crepera, & fulminatrix machina*, longo post se interuallo *Tyriorum naues incendiarias* relinquat; simulque reputare debes apud te nihil esse tam dirum, aut immane quod non audeat, nihilque tam arduum, aut difficile quod non assequatur, aut perficiat hominum industria; æqua certe in minimis, ac maioribus machinis, ingenij contentione. *Certum est enim* inquit Cardanus *Brixiensem fabrum, Scorpionem palmi magnitudine totum ex chalybe sic temperasse, vt mœchum vxoris suæ occultato sub mantello instrumento occiderit tuto, & absque strepitu, ac suspicione*: nec si is de laude cum Diognoto, aut Mandrocle Samio, qui montibus excisis, molibusque operum vastissimis innotuerunt, contendat; meo iudicio inferior illis censeri poterit, cùm ex Diuo Thoma *nusquam ars magis quàm in minimis tota sit*. Sed tempestiuum est, vt huic prolixæ dissertationi de mirabilibus machinis finem imponam, cuiusdam explicatione, de qua si verum esset, quod habet auctor appendicis ad chronicum Carionis, quem Guillemum Postellum fuisse non leuibus de causis conijcio; merito ea cæteris omnibus præstantior haberi deberet: narrat enim is admotam fuisse à Carolo V. Imperatore, in expugnando Terouannæ munitissimo oppido, quod in finibus Belgarum erat *machinam ea mirabili arte compactam, vt nec tormentis igniuomis retundi, nec igne, vel aqua oblædi potuerit*, quod equidem qua ratione fieri posset, sœpius apud me cogitaui, hæsique dubius, vtrum rarum hoc & inusitatum machinamentum, ad antiquorum poliorcetica spectaret, aut nouum inuentum esset, in gratiam tanti Imperatoris, à solerti aliquo mathematico excogitatum. Verumtamen cùm non hu-

14. *Ac demum Scorpio minimus Brixiensis Fabri, & Caroli V. machina quæ cõfuse tamen ac inepte ab historico describitur.*

lib. 2. de sub.

ius machinæ beneficio, ſed cuniculis & effracto muro, vocatoque ad colloquium milite, vt ex altera parte facilius inuaderetur, vrbem hanc expugnatam fuiſſe conteſtatum ſit hiſtoricorum monumentis, videtur mihi auctor ille, qui nimis ſe facilem multis alijs narrationibus præbuit, huic etiam, quam à quibusdam ſubleſtæ fidei hominibus acceperat, nimis inconſideratè feſtinanterque adhæſiſſe.

X. His vero mirabilibus machinis, quæ non ſemper, neque ex communi hominum conſilio, ſed vt cuiuſque ducis ingenium, aut rerum vſus, vel euentus tulerint vſurpantur. Succedunt *obſidionales ordinariæ*, quæ *poliorcetica* communi appellatione dicuntur, & quarum eo certior eſt ratio, quod eodem ferme modo, quamquam apud varias gentes, nec vno ſemper tempore fieri & vſurpari conſueuerint. Sed priuſquàm de his ſermonem, aggrediar, monitum te velim, Ludouice Comes, me neque de omnibus, quod longum, & faſtidioſum eſſet; neque eodem ordine quo cæteri fecerunt, eſſe dicturum, quia velle in his certum ſequi ordinem, puerile eſſet meà quidem ſententià, cùm nullus huc vſque tam ſubducta in eo aſſignando ratione vſus fuerit, quin multa in eum comiſiſſe depræhendatur, ob multiplicem effectum eiusdem machinæ, tam in ſubita, quàm in diuturna obſidione & in propugnatione arcium, haud ſecus, ac in earumdem oppugnatione. Vnde honeſtius duxi ſpicilegium quàm meſſem in hac ſemente facere, & quemadmodum paupertinæ mulieres quæ meſſorum veſtigijs inſiſtunt, ſi quam ariſtam viderint caput cæteris altius attollentem, ad eam ſtatim accurrunt, ſic legenti mihi veſtigia tot præſtantiſſimorum virorum, qui de machinis ante me dixerunt, nihil omnino relictum eſt, niſi vt ſi quæ ipſos fugerint, horum ſpicilegium, aut ſi mauis racemationes, & analecta, colligam, ducto ab *Ariete*, notiſſima celeberrimaque omnium machina, exordio. De cuius inuentione, non minimà inter auctores opinionum diſſenſione certatur, cùm Pauſanias, & Plinius repertum bello Troiano Arietem fuiſſe ab Epeo literis mandauerint, quem tamen Vitruuius, & Septimius Florens Tertullianus Carthaginenſibus vendicant, *nam & Arietem* inquit hic (*non quem Laberius reciprocicornem, & lanicutem, & teſtitrabum vocat; ſed trabes machina eſt, quæ muros frangere militat*) *nemini adhuc*

1 Mirabiles machinas ſequuntur obſidionales ordinariæ, vt Aries.

libro 10. capite 19.

lib de pallio

huc vnquam libratum, illa dicitur Carthago studijs asperrima belli, prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris capite vindicantis; sed modus inuentionis distinctius exprimitur à Vitruuio, qui eum casu à Tyrijs, seu Carthaginensibus inuentum tradit, cum ad Gades oppugnandas, castellum quod ante cœperant demoliri conarentur, postquam enim non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumpserunt tignum, idque manibus sustinentes, capiteque eius summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines deijciebant; & ita gradatim ex ordine totam communitionem dissipauerunt; ex eoque, vt inquit idem Vitruuius, Pephasmenes faber Tyrius Arietis bellici machinationem commentus est, rudiorem saneillam adhuc, sed quam postea Cetras Chalcedonius basi addita rotisque eidem coniunctis, in eam formam reduxit, vt à tectis militibus tutò commodèque impelli contra hostium muros posset, atque vt Vitruuium, aut Athenæum mechanicum (ex quo Vitruuium, cuncta quæ de Ariete & testudine habet, penitus exscripsisse Turnebus ostendit,) potius quàm Plinium audiam, de istius machinæ inuentione, multa sane in causa sunt, si enim Græcorum res, & iam inde à bello Troiano vsurpata, cur nulla eius apud Homerum mentio? cur apud nullum alium auctorem, qui multis postea sæculis floruerit? fieri ne potest, vt res tanti vsus, semel reperta subito euanuerit. Porro cum trabs hæc quæ funibus lentis suspensa retro ducitur vt impetuosius feriat muros, *Aries*, Ciceroni, optimisque linguæ latinæ auctoribus dicatur; Procopius tamen *cancrum* eam appellauit, forsitan quia idemtidem retro iret; & eiusdem, aut paulo disiunctæ ætatis scriptor Abbo, *carcamusam* barbarè, & ignota mihi prorsus nominis ratione; ac demum hæc Paulo Diacono *exterminatorium instrumẽtum* dicta fuit; cuius caput quia ferro tegebatur antrorsum in acumen producto, & nonnunquam trifidum erat, aut quadrifidum, propterea varia etiam nomina sortitum fuit, nam illud Suidas ἐμβολὴν seu rostrum appellauit, Latini omnes *caput*, & eorũ; imitatione Iosephus κεφαλὴν; Hegesippius autem *cornua* dixit. *Oscillum* Tertullianus; & *Acumen* Ammianus, qui præclare Arietis vsum aç fabricam expressit, quemadmodum etiam fecere Iosephus, Vegetius, & qui rem penitus exhausit Hero mechanicus. Cæterum vt ab Ariete

1. gothicor.

in obsidion. parisiens.

libro 17.

lib. 3.

lib. 10.

lib. de mach. bel.

Quem

Quem legere ducem & pecori dixere maritum,
verbum *Arietare* etiam proprium istius machinæ factum est,
Aeneide. 12. vsurpatumque fuit à Virgilo in his versibus

immissis pars cæca, & concita frænis,
Arietat in portas,

in trucul. & à Plauto qui festiuissimus iocorum promus est, dum dixit *quis est qui tam proterue nostras ædes arietat? sic* ludus quidam, ab eiusdem animalis cum paribus decertantis insultu, originem habuit; de quo, cùm non ita frequens sit apud alios auctores mentio, idcirco non absurdum iudicaui, quæ de eo Cœlius Calcagninus in epist. 12. lib. 1 epistolis ad nepotem habet, corollarij loco huc afferre *scito itaque* inquit ille *Hieromeniã apud Græcos ludum fuisse, in quo vir, nudo glabroque capite, Arieti, vt ille ait, reciprocicorno occursabat: sæpiusque eadem die ad tonstrinam se recipiebat vt obarmaret loricaretque caput feruenti pice, quod si minimè Arieti cessisset, & firmiter arietasset certo proemio donabatur.*

2. *Testudo, & musculus.* Huius autem Arietis bellici species erat *Testudo*, cui hoc nomen inditum fuit à Cetra Chalcedonio, propter similitudinem, quam habebat veræ testudinis, seu in motu tardiori, seu quia sicut hæc modo reducit caput, & modo profert; ita machinamenti genus istud, trabem nunc reuocat, nunc exerit, vt validius feriat; eius enim vsum fuisse docet Vitruuius, vel ad congestionem fossarum tantum, vel etiam ad muros, vt accederent milites, & inhærente Ariete impetum facerent; sed præter machinam istius nominis, fuit etiam alia testudo facta ex scutorum connexione curuata in morem testitudinis, quæ ordinatio συναπισμὸς Græcis dicebatur, & auctore Diodoro excogitata primùm fuit
Aeneide 2. belli Troiani temporibus, vnde Virgilius

Danaosque ad tecta ruenteis
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.

lib. 49. quod quomodo fieret pulcherrimè expressit Dio Cassius, post
lib. 44. Liuium, & Lucanum. Enimuero vt Testudo fossoria parùm
lib. 3. ab Ariete diuersa fuit, sic *Musculus* sola paruitate, vt nonnulli
lib. 4. cap. 16 volunt, à testudine differebat; quamquam Vegetio longè diuersà formà fuisse dicatur, nomenque ex eo habuisse, quod velut musculus piscis, auxilium adminiculumque Balænis iugiter exhibet, *sulcandas* vt inquit Claudianus

Dum

Dum præuius edocet vndas,

ita machinæ istæ breuiores deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

Istis vero affines erant *vineæ*, & *plutei*, seu *crates accuratiores*, 3. *Vineæ Plutei Falces murales.* quibus tecti milites ad subruenda mœnia penetrabant, quo sensu dixit Propertius

Vineaque inductum longa tegebat opus

quamobrē Hero, & Apollodorus in poliorceticis, vineas, minores & leues testudines appellāt, vt notauit Turnebus in aduersarijs, in libro 11. capite 24. eoque tantū vt idem addit, vineæ differebāt à Pluteis, quod hi similes erant illis appendicibus quas ædificijs applicamus, tectūque in vnā partem deuexum habebant, vt & plutei in quibus scribimus: vineæ vero in vtramque partem deuexitatem tecti habebāt, atque vt vineas accuratè descripsit Vegetius; sic *Plutei* ex Festo, & Isi- lib.4.cap.15. doro erant crates ex vimine contextæ, & corio crudo exterius munitæ, quæ solebant opponi militibus opus facientibus, & appellabantur *militares*, vt etiam num tabulæ quibus aliquid præsepitur, eodem nomine dicuntur, vulgo *Gabioni*: sed antiquitus ternis nitebantur rotulis, circumagebanturque huc & illuc instar carpenti, vt per illos tuti milites, aduersarios fundis missilibusque de propugnaculis deturbarent, vt patet exemplis quæ frequen- lib.3. comm. ter ocurrunt apud Cæsarem, Curtium, Ammianum, & historicos libro 9. pene omnes tam antiquos quā recentes; nam Abbo ipsarum quoque meminit in obsidione Lutetiæ. Erant præterea *Falces murales* antiquitus magno in vsu exstrahendis è muro lapidibus, aut machinarum funibus præcidendis, vnde cùm ad id opus incuruæ fabricarentur, ita vt falcibus ruralibus essent persimiles, ex eo nomen sortitæ sunt, & cùm in naualibus prælijs vt expresse notauit Vegetius *colatorijs* aut quemadmodum maioribus Criticis pla- li 2 cap. vlt & 4 cap. 46 cet chalatorijs funibus ita appellatis à verbo *chalare*, incidendis tum, & in arcium oppugnatione ad hibebantur, *nauales* ideo, ac *murales* appellatæ fuerūt; vt de postremis testes sunt Appianus de bellis punicis scribens, & Cæsar, ac Iosephus quorum locis nescio vt facile se expedire possit Robortellus, dum eo loci vbi Cæsar inquit *vna erat magno usui res à nostris præparata, falces præacutæ infixæ, insertæque longurijs non absimili forma muralium falcium* lib.3. ipse *rurales falces* pro *muralibus* reponit:

His

4\. *Falæ seu turres ambulatoriæ quæ varijs modis ab igne defendebantur vbi fabulæ de alumine, & larice reiectæ multaque alia ad arcẽdos ignes proposita.*

His vero longe operiosores erant *turres ambulatoriæ* seu *Falæ* compactæ nimirum ex trabibus, & tabulatis extructiones, forma ædificiorum, quæ vt inquit Vegetius *habebant in inferioribus Arietem cuius impetu murum lacerabant; circa medium pontem factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum inter turrim murumque constituunt, & per eum ingredientes de machina bellatores, in ciuitatem transeunt, & occupant muros; in superiore autem parte contati, & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxisque prosternant*: eædem ambulatoriæ, dicebantur, quod rotis subiectis promouebantur, reducebanturque, & frontes interdum *laminis ferreis* obductas habebant aduersus incendià, quamuis frequentior vsus esset *corij crudi*, & quominus cederet flammis, etiam humectati, in communiendis contegendisque machinis militaribus; vnde Amianus dixit. *Aries humectis Taurinis opertus exuuijs*; quin *argillam* cum lapillis subactam ad eam crassitudinem solebant inducere, vt ignis nocere nihil posset, vel *culcitras*, & *centones* aliaque tegumenta obtendere, ad quæ madefacienda aceto potius quam aquà vtebantur vt ex Sisennæ historijs patet. Verum præter iam dicta, non minimum etiam conferre censentur, vt nulla ædificatio e ligno, correpta atque insinuata flammis, ardere possit, si ex *larice* arbore fiat, aut *albumine* oblinatur: quæ idem quoque Theophrastus de *visco* prodit, quanquam non ita certa aut explorata ratione, ac de duobus alijs ferme ab omnibus traditum est: quum Antonius Iulianus locum hunc ex Quinti Claudij Quadrigarij optimi, & sincerissimi scriptoris, annali vndeuigesimo apud Gellium laudet *tum Sylla conatus est, & tempore magno eduxit copias, vt Archelai turrim vnam, quam ille interposuit ligneam incenderet, venit, acessit, ligna subdidit, submouit Græcos, ignem admouit, satis sunt diu conati, nunquam quieuerunt incendere, ita Archelaus omnem materiam obliuera: alumine: quod Sylla atque milites mirabantur, & postquam non succendit reduxit copias*; loquitur nempe Quadrigarius de Sylla, Piræum in terra Attica oppugnante, contra Archelaum Mithridatis præfectum, ibique pro alumine malti *albumen* ex Plinio reponunt; sed quàm rectè Ammianus id ostendit in cuius historia legas *Persæ assidue malleolos atque incendiaria tela torquentes laborant incassum, ea re quod humectis*

lib. 20.

lib. 15. cap. 2

lib. 20.

corijs

corijs, & centonibus erant opertæ plures materiæ, aliæ, vnctæ alumine diligenter, vt ignis per eas laberetur innoxius: tum etiam Strabo, Pausanias & alij qui similibus experimẽtis virtutem hanc alumini asserunt, quam forsan aliquis conijcere posset illi inesse eo quod vt inquit Plinius sit veluti quædam *terræ muria*, verum cùm eius tria genera Dioscorides constituat *Strongile* seu *rotundum*, *liquidum*, & *scissile* quod nonnullis *plumeum* quoque vocatur, animaduertendum est, soli plumeo, facultatem hanc conuenire, quod acre est, & à flamma tutum inuictumque manet, videturque esse lapis *Amiantus* qui ligni modo pluribus constat lineis intercursantibus, nec igni comburitur, insigni naturæ miraculo. Quo non inferius illud cẽsendum est, quod dicunt multi *Laricem* non solum succi amaritiè vehementi, à carie tineaque præseruari, verum nec flammam recipere, nec ardere per se, nisi vt saxum in fornace ad incoquendam calcem, lignis vtatur alijs, nec flammam ideo sic quoque, carbonemue remittere, sed spatio longiore vix comburi, quod sit minima in eo ignis, & aeris temperatura, proindeque dicebat Mantuanus:

lib.xv.

ca.15.lib.35

Et robusta larix igni impenetrabile lignum

depræhensum autem id fuit apud *Larignum* oppidum, ab eius arboris copia nominatum, positumque in alpibus, quando ignibus obuallatam turrim Diuus Cæsar comburere non potuit, vt narrat Vitruuius, ideoque tunc primum cognita est hæc materia, cuius tabulæ in subgrundijs, incendiorum traiectiones prohibent. Verum Plinio & Vitruuio, cæterisque mirificæ huius virtutis assertoribus, apertè multi ex recentioribus, nec immerito quidem aduersantur, vt Lilius Giraldus, Andreas Matthiolus, Baptista Porta, & Ioannes Brodæus, qui laricem igne non lædi falsissimum pronunciant, quod illa resinifera sit & oleosa, atque adeo igne facile concepto ardeat & difficillimæ sit extinctionis, vt proptèrea Lucanus rectè illam posuerit inter arbores quæ aduersus serpentium aliorumque reptilium infestationem à militibus comburebantur.

lib. 2. cap 9

lib. de re nauali
lib. 12. mag. cap. 12.
lib. 3. miscell. cap. 3.

Vltima castrorum meditatus circuit ignis
Hic ebulum stridet, peregrinaque galbana sudant,
Et larix non læta comis, Eoaque costus,
Et panacea potens, & thessala centaurea,

Peuce-

Peucedanum ſudat flammis, Ericinaque taxus,
Et latices, fumoque grauem ſerpentibus vrunt
Abrotanum, & longè naſcentis cornua Cerui.

Certior igitur ille fuerit arcendi ignis modus, quem idem Vi-
libro 10. capire 10. truuius exhibet, nempe vt *circum tabulata collocentur crates ex*
tenuibus virgis creberrimè textis, maximeque recentibus, per crudis
corijs duplicibus conſutis farctis algâ, aut paleis aceto maceratis, cir-
ca tegatur machina tota: ita quoque Aeneas tacticus coria cruda,
& acetum ſummopere laudat ignibus extinguendis, quod item
faciunt Iulius Africanus, & Hero mechanicus, ac Apollodorus
laudati omnes à Caſaubono in notis ad Aeneam, vbi inter alia
locum hunc Philonis profert, & latinè vertit ex Græco M.S. *ne*
machinæ crementur, neque epibathræ, neque teſtudines tegulis
(squammas alij dicũt) *vtendum eſt ferreis, æreis, plumbeis, aut hume-*
ente alga, vbi eam in retia conieceris: vel ſpongijs madentibus, po-
tes, & velleribus, poſtquam illa aceto madefeceris, aut aquâ, aut vi-
ſco: vel ſanguine ligna inungito cui cisni permixtus fuerit. Addit præ-
lib. 6. in Athenocle. terea Polyænus fuiſſe qui machinas ab ignis periculo ſeruarẽt, ar-
gillà cũ capillo ſubactà, quæ olim ſolita ad eam altitudinẽ machi-
nis induci, vt ignis omnino non poſſet eis nocere, vt aſſerit etiam
li. 10. cap. 81. Vitruuius ex Græcorum libris; & Apollodorus non vno loco,
terram pinguem hoc nomine commendat, & quidem mixtis in
ea capillis. Cæterum ignem illum qui malleolis iacitur, aquis cõ-
ſperſum magis excitari, nec remedio vllo, quàm ſupra *iacto pul-*
lib. 23. *uere* conſopiri auctor eſt Ammianus Marcellinus, quod vt illi
credam, facit communis experientià, vſurpata etiam noſtris
temporibus extinguendi ferri cùm e fornace profluit, ſolo pul-
uere iniecto, & maxima incendia comprimendi obiectu cœ-
lib. 29. cap. 3 ni, & arenæ. Denique *ſucci* etiam *ſpiſſi*, & *mucilaginoſi* contra
ignem valent quemadmodum altheæ; nec reijcitur à Plinio *al-*
bumen oui, cui *vis tanta vt lignum eo perfuſum non ardeat, ac ne ve-*
ſtis quidem contacta aduratur: quo modo dixit poſtea, *ignis autem*
aceto maximè reſtinguitur & viſco & ouo: vnde Ioannes B. Porta
lib. 12. mag. cap. 9. concludit valde ſibi probari *argentum viuum aceto, & albumine*
reſtinctum illitumque ei rei, quàm quis ab igne tueri ac defendere
velit. Sed dicam ingenuè, plus eſt in his omnibus, varietatis; quã
veritatis, multaque viri docti proponunt & determinant in libris,
quo-

quorum nihil poſtea comprobatur in actione,& experientia, quæ
ſola rerum,& remediorum eiusmodi magiſtra ſtatui debet. Qua-
mobrem ne te diutius, Ludouice Comes, incertis iſtis aut certè
parum efficacibus remedijs detineam,præſtat tanquam ex longo
diuerticulo, regredi ad antiquas turres ambulatorias, quarum ſi
quis deſcriptionem habere volet, is Curtium, vel Appianum, aut libro 8.
Heronem adire poterit, ac in primis Iulium Cæſarem, qui in 5. ciuil.
obſidione Maſſiliæ, turrim lateritiam extruxit, cuius archite- capite 13.
cturæ modus cùm antea valde incertus eſſet, ita demum ab Adria- lib. 2. bell. ciuil. capite 24.
no Turnebo enucleatus eſt, vt nunc abſque vllo obice legi ab libro 11.
omnibus ac intelligi poſſit.

Pons autem qui de ea turri repente in murum proijciebatur 5.
Exoſtra Vegetio dictus fuit, nomine ſicut arbitror minimè pro- *Pontes varij generis.*
prio, ſed mutuato à machina lignea ſic vocata, qua quæ intus lib. 10. c. 19.
geruntur & fiunt, verſatione rotarum ſpectatoribus oſtenduntur
quæ eadem dicebatur ἐγκύκλημα: ſed præter hunc Pontem, quem
aeri iniectum poſſis dicere, maximus quoque erat *naualium* vſus
quorum defectu ſolebant *inflatis vtribus* incumbentes (vt Mal-
chus ille cuius hiſtoria refertur à D. Hieronymo) Græcorum, & in epiſt.
Latinorum exercitus integri, flumina traijcere; quod ex Sueto-
nio in Cæſare,& Arriano atque Curtio nemini obſcurum eſſe de- lib. 1. & 3.
bet, licet aliquoties etiam *cuppæ*, & *inania vaſa* pro vtribus vſur-
pata fuerint, vt ab exercitu Maximini Imperatoris ad Aquileiam, Herodian. lib. 8.
& ab ijs de quibus Lucanus dicebat.

Namque ratem vacuæ ſuſtentant vndique cuppæ,
Quarum porrectis ſeries conſtructa catenis,
Ordinibus geminis obliquas excipit alnos.

Quo modo vero per Exoſtram, ſic per Scalas, & Tolenonem 6.
in muros euadebant obſeſſores, quamobrem de vtriſque hic di- *Scalæ item multiplices,*
cendum eſt, ducto *à Scalis* exordio, quarum vſus in oppugnatio-
ne, fertur primùm inuentus à Capaneo, variaque earum aſſignā-
tur genera; nam præter iam antea commemoratas, quædam ſunt
compactiles ideſt quæ pluribus partibus conſtant, & plicari rur-
ſumque explicari poſſunt, quas κλίμακας πηκτὰς appellat Appia- in Ibericis.
nus ſiue *plicabiles*,& Plutarchus in Arato διαλυτὰς ſiue *ſolutiles*;
fuere præterea *coriaceæ*: itemque *reticulatæ* aut *ſtuppeæ*, & *ro-
tis impoſitæ* ijſque procedentes, ex quarum ſummitate cum in-

propinquo ſunt, Pons in muros inijcitur; ac aliæ denique *ſpectatrices* dictæ, quæ ſenſim attolli, & erigi ex baſi ſua latiori poſſunt, vt ex ipſis proſpectus in vrbem obſeſſam pateat, depræhendaturque quicquid in illa fit ab obſeſſis.

7. *Tolenones ſeu ſcāſoria machina.* Vnde videntur nō multum differre *à Scanſorijs* machinis, quas Græci *Aerobaticas* dicunt, quia homines in altum tollunt, & in aerem ſublimes leuant, Turnebus vero acerrimi iudicij criticus cap.20.lib.9 *Acrobaticas* rectius appellat, quod in earum ſummum ſpeculandi causà aſcendatur: quare non iniurià his Vitruuij verbis *ſcanſorium* lib.10.cap.1. *autem eſt, cùm machinæ ita fuerint collocatæ, vt ad altitudinem tignis ſtatutis, & tranſuerſarijs colligatis ſine periculo ſcandatur ad apparatus ſpectationem*, idem Turnebus exiſtimat genus quoddam bellicarum machinarum deſcribi, quæ altiſſimis tignis in terra ſtatutis, & ad eam altitudinem quæ vrbis muros ſuperet erectis, ſpeculatorem aut exploratorem ita attollunt in faſtigium ſcandentem, vt velut in ſpecula collocatus, ex edito ſpectet, quicquid oppidani aduerſus obſeſſores parent, quod quidem fit tranſuerſarijs & plexis colligationibus, & tignis, ad tigna in longum adiectis, ad altitudinem augendam. Eodem etiam pertinet inſtrumentum illud, quod Græca voce Leonicus mechanicorum interpres communi grammaticorum errore χελωνία vocat cùm ipſe Ariſtoteles, & Iulius Pollux κηλώνια verius dixerint, magno in mechanic. lib.10 cap.6 inter vtramque vocem diſcrimine, quoniam Chelonia Vitruuio ſunt veluti anſæ, quæ arrectarijs affiguntur, in quas coniecti ſucularum cardines verſantur, atque adeo ipſe rotæ; χηλώνια vero reponuntur à Polluce inter rotas, tympana, cochleas antlias de quibus Martialis

Curta laboratas Antlia tollit aquas,

& alia hauriandæ aquæ inſtrumenta, dicunturque latinis *Tollenones*, ſiue *Tellenones*, vt Plauto in Fabula Aſtraba

Quaſi Tellenon, *aut pilum Græcum reciproces planà vià*

vel quod Iſidoro & Sypontino magis placere video, *Telones*, non autem *Tollones*, quia Plautus in rudente, vocem hanc potius vſurpat pro ijs qui ex Puteo aquam hauriunt, nec ab eo diſſentit Columella in horto dum inquit

Aut fons illacrymet Putei non ſe de profunda
Ne grauis hauſturis tollonibus ilia rumpat

Qua-

Quamobrem patet euidentissime Pompeium Flauium non recte hic *Tollonem* interpretatum fuisse, de genere quodam vasorum non multum ab vrnis diuerso. Verum ne diutius hæream in Parergo, constat *Tollenonem* à tollendo nomen habuisse, quod etiam manifestum est ex Festo apud quem *Tolleno est genus machinæ, quo hauritur aqua in alteram partem prægrauante pondere*: quæ descriptio omnino competit machinæ, de qua meminit Aristotiles in mechanicis: vnde nec eorum probare possum sententiam, qui *Gruis*, aut *Ciconiæ* nomen illi affingunt, quia hæ machinæ, vt etiam nunc videre est, operosiores sunt, & ductario fune, rotisque prægrandibus pondera tollunt, cùm ex aduerso Tolleno, vt ostendit Vegetius dicatur, *quoties vna trabs in terram præalte defigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabs lougior dimensa medietate connectitur, eo libramento, vt si vnum caput depresseris aliud erigatur: in vno ergo capite cratibus siue tabulis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati tunc per funes vno depresso attractoque capite, alio eleuati ponuntur in murum*, ex quibus patet Tollenonem etiam militarem, minimo sumptu, atque negotio, parari antiquitus consueuisse; ea formà quam Steuuechius graphice delineatam exhibet in notis ad Vegetium, cùm interim rustici, ac olitores, qui hac machinà, ad hauriendam è puteis aquam, frequenter vtuntur, longè adhuc maiori compendio, ligno supra aliud erectũ transuerso, situlam ex vna parte connectant, & in alia plumbum, aut saxum aliquod adijciant, quod trabem velut in æquilibrio detinet, vt quocumque manibus propellitur illuc facile inclinet; eumque fuisse modũ existimo *Tollenonis* istius quem Archimedes aduersus Marcelli naues in muris Syracusarum erexit, vt ex eo ferrea manus firmæ catenæ illigata, triremes integras in altũ tolleret mox vero laxata in cautes & saxa illideret, quemadmodum a Liuio, & alijs scriptoribus memoriæ, historiarum que monumentis consignatum fuit.

obseruation. cap.92.

libro 4.

lib. 4. cap. 21

8. *Tormenta.*

His autem machinis quibus muri cominus tentabantur, succedunt aliæ, quæ iactis eminus telis, vastisque molaribus, non mediocriter etiam militibus murisque ipsis infensæ sunt; quamquam earum explicatio tanta caligine ab auctoribus offundatur, vt qui plenè ac distinctè de singulis dicere velit, is meo quidem

iudicio, rem in se suscipiat, quam absque Dei alicuius tanquam è machina prorumpentis auxilio, præstare commode non possit. Quare illud tantum noto, quod Grammaticis omnibus exploratum est, nempe *Tormentum* generale vocabulum esse omnium machinarum saxa, tela, & id genus varia iaculantium; veluti sunt Catapultæ, Ballistæ, Scorpiones, Spingardæ, & machinæ nostrates Aeneæ saxa rotunda immensi ponderis, vi pulueris factitij, & accensi emittentes, idque Lucretij auctoritate probatur

Vt validis quæ de tormentis missa feruntur.

tum etiam Virgilij

Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti.

2. Aeneid. eoque modo locuti sunt etiam Cæsar, & Tullius, cum hic dicat,
2. comment. *Antonius ante oculos legatorum, tormentis Mutinam verberauit*, ille vero, *ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocauit.*

9. Et in specie Catapulta Balista. Iam vero quæ potissimum tormenti nomine intelliguntur *Catapultæ, & Balistæ*, ita inuicem effectu conueniunt, vt sola ferme sit inter has nominis dissentio, *Catapulta* enim siue καταπέλτης, dicitur ἀπὸ τοῦ πέλτης quæ auctore Hesychio δόρυ καὶ ἀκόντιον id est *hastam, & iaculum* notat, vnde videtur, quod hæc machina, tela tantum minora, hastasque vibrare debeat, sed huic explicationi aduersatur statim Appianus, apud quem legas καταπέλτας ὀξυβελεῖς, καὶ λιθοβόλους. *Catapultas quæ tela & lapides mitterent*; & in
in Libyco. Cæsare lego Catapultis saxa iaci; quinimo Sidonius dixit
1. de bello ciuili.

Non quæ stridentes torquet Catapulta molares.

indeqne Petrus Diaconus *petrarias* dura satis translatione eas appellauit. Sic Balistæ, quæ à βάλλω quod est *iacio* nomen habent, licet, quemadmodum inquit Nonus Marcellus tormenta sint, quibus saxa maiora & grauiora mittuntur; vt proinde dixerit Ouidius,

Quàm graue Balistæ mœnia pulsat onus.

& A. Hirtius de bello Hispaniensi *simulque Balista missa à nobis turrim deiecit*: Lucanus tamen pro machina hastam iaciente accepit, & Ammianus Marcellinus Scorpionibus quidem lapides, Balistis autem mitti sagittas tradit, vbi vides sagittas disertè exprimi, non vero tela, quæ voce semper ambigua pro sagittis aut lapidibus vsurpantur, vt in illo Senecæ, *nam balistæ quoque, &* Scor-

Scorpiones tela cum sono expellunt; quinimo Silius vtramque balistæ excussionem, his verbis expressit

adductis stridula neruis.
Phocais effundit vastos balista molares,
Atque eadem ingentis mutato pondere teli
Ferratam excutiens ornum, media agmina rumpit,

quod etiam fecit Vegetius asserens balistis non solum lapides, sed libro 4.
& iacula mitti; ac quod mirere magis, telis ipsis, tormentorum à quibus mittebantur, nomen aliquando fuit inditum, sic enim Plautus in curculione

Nam illæ ad me catapultæ crebro commeant,

& euidentius adhuc in Pœnulo

Cui iam infortunij intenta est balista probe,
Quam ego haud multo post mittam è Balistario.

Atque his de causis procliue fuit, vt Catapultæ cum Balistis confunderentur, quemadmodum rectè notauit Isidorus, qui nonnulla etiam habet, tot Grammaticorum turbis compescendis non inconcinna. *Balista enim* ait *verbere neruorum torquetur, & magna vi hastas, aut saxa iacit, quamuis vulgo, & commode magis Catapultæ tela. Balistæ saxa tribuantur.* Cæterum vtriusque machinæ descriptio elegans habetur apud Vitruuium, cui dici non potest, libro 10. cap 15. & 17.
quantum doctissimus Turnebus lucis attulerit, integris capitibus quarto & quinto secūdi aduersariorum, explicationi tot vocum, quæ in eiusmodi machinarum compositione difficillimæ sunt, dicatis. Ambæ vero non vnius modi aut mensuræ fuerunt, nam Catapultas minores *trispitimas* appellat Diodorus; maiores *tricubitales* vocat Polybius; maximæ vero, asseres pedum duodecim, cuspidibus præfixos, imo duodecim cubitorum ad stadij spatium mittebāt, si Athenæus rem vt se habebat expressit, quemadmodum certè illum fecisse ex his quæ de Catapultis, & Balistis præter Vitruuium habent Ammianus, Liuius, & Vegetius, coniectura fieri legitimè potest. Certè Balistas centenarias quæ saxa centum pondo iaciebant, Nonus, ex Lucilio profert, *Quid sic Balistas iactas centenarias?* & quasdam etiam talentarias fuisse probat ex Sisenna, quibus talenti pondo saxa torquebantur; sed Vitruuius aliquid amplius addit, cum dicit Helepolim ita crudis corijs & cilicijs confirmatam fuisse, vt posset pati plagam

(Margin notes: libro 20. — Diodorus; libro 3. — Polybius; libro 5. — Athenæus; libro 23. — Ammianus; lib. 10. c. vlt. — Vitruuius)

lapidis immissi balista pondo 360.seu trium talentorum, quia Vitruuio singula talenta pendent CXX. *non solum autem castra* (lib.2.cap.25.) *defendebant*, inquit Vegetius, *verum etiam in campo post aciem grauis armaturæ ponuntur, ad quarum impetum nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obsistere, in vna autem legione LV. Carrobalistæ esse solent*, & idem alibi (lib.4.cap.21. & 22.) trium generum Balistarios distinguit *Manubalistarios*, *Arcubalistarios*, & *Carrobalistarios* quemadmodum triplices quoque sagittarios fecit Lazius, (libro 4.) nempe, qui *arcu* sagittas emittebant, & *Balistarios*, ac denique *Tormentarios*, qui Scorpiones Catapultas, & reliqua tormenta maiora in hostes expediebant. Atque ita patet Catapultas, & Balistas non vnius magnitudinis fuisse, nec vnum aliquod determinatum, sed omnis generis tela emisisse: vnde Frontinus (lib. 2. stratag.) *caputque eius Balista excussum intra munimenta hostium misit*, cui historiæ, similem omnino refert Paulus Diaconus (lib. 5. cap. 8.) non contemnendus scriptor historiæ Longobardicæ.

10. *Onager Mãganum.*

His vero machinis duæ aliæ non dissimiles erant *Onager* scilicet seu *Scorpio*, cuius compositio peti ab Ammiano Marcellino (libro 23.) debet, qui contra multorum opinionem vtrumque illud instrumentum sœpe pro eodẽ vsurpat, ac etiam à Lipsio in poliorceticis. (lib.3.Dialog. 3.) Et machina alia recentiori æuo vt plurimum vsurpata, quæ *Mangamũ* communiter dicitur quamquam tot ferme alia nomina sortita sit quot varij auctores mentionem de ea fecere, nam Leo Imperator (cap.15.de app. mil.) *manganica alcatia*; Heron vero *monangonem*: Otho Frisingensis (capite 17.) *mangas*; Turpinus, aut quicumque eius nomen chronico tot mẽdacijs infami prætexuit, *mangatellas*, *& petrarias*; nonnulli denique vt Aegidius Romanus, & Blondus *bricolas* eam appellarũt, (lib 2.cap.17. de gest.Fede. lib vlt.de regimine princip. 4. de Rom. triumph.) sed inuenio præterea eandem sub nomine *mangonis* cognitam fuisse Theophani, cuius historiam ex vetustis membranis Græcis, quæ in Vaticana seruantur, anno proximè elapso, latinã fecit vir, in omni palæstra veteris eruditionis multum accuratèque versatus, & summa mihi patriæ communis, officiorumque necessitudine coniunctus, Ioannes Iacobus Bouchardus nobilis Parisinus, ex cuius Theophane disco, id quod etiam retulit Baronius (Tom. 9.) ad annum Christi DCCXXVII. Iconoclastam quemdam, qui Constantinopoli Virginis imaginem, saxo maledicè contumelioséque appetiuerat, paulo post sceleris istius pœnas luisse, cùm il-

liso de Mangone machina in eius caput lapide, conuenienti digno que supplico interijt. Quanta vero huius machinæ vis fuerit, patet ex Hegesippo, & Iosepho belli iudaici scriptoribus, quorũ hic, eum in modũ de Mangone siue Mangano locutus est, *Talenti pondere erant lapides, qui mittebantur; duo autem & amplius stadia peruadebant; ipse ictus non ijs modo quibus primis incidebat, sed & longe retrorsum stantibus intolerabilis erat*, sed multa quoque lectu non indigna de eodem habet Philippus Pigafeta in notis suis ad caput quintum tacticorum Leonis Imperatoris. lib.3.cap.2. lib.6.excidi.

Porro si ab his machinis quæ præcipua semper apud antiquos in existimatione fuerunt, ad minores alias descendere vellem, ac *Fundas* tam communem, quam Achaicam, & Fustibalum, ac Cestro shpẽdonem describere, quæ quatuor fuisse genera fundarum reperio: tum etiam *Falaricas*, seu tela ignita: *Manus ferreas* siue *Harpagonas* vt eas vocant Cæsar & Curtius, cùm Diodorus, & Iosephus κόρακας, Appianus vero ἅρπαγας, ac demum Liuius *asseres ferreo vnco præfixos* easdem esse dixerint; ac denique *Sambucas*, & *Thichodifrum*, *Currodrepanum*, *Ascogefrum*, aliaque id genus innumera, quorum anonymus qui tempore Theodosij de machinis scripsit, & Valturius, ac Lipsius multorumque vetustioris æui scriptorum libri pleni sunt: si inquam hæc omnia paulo accuratius explicanda susciperem, præter quàm tibi, Ludouice Comes, qui veterum omnium machinarum rationem continua optimorum auctorum lectione didicisti, multum tædij, & fastidij afferrem; nihil insuper hac mea diligentia præstarem, quod reliquis ducibus esset admodum vtile ac necessarium; cùm earum omnem vsum fulminalia nostra dudum excusserint nec quicquam tamen assentiente Hieronymo Magio, qui machinamenta hæc rudiora prisci, sœculi quæ nostris tormentis cõparata fictilia videri possint, quasi ab inferis reuocare, validioraque atque vtiliora reddere, eo in opere, quod à se de militaribus technis elaboratum fuisse asserit, conatus est, sed quo euentu incertum adhuc, quia liber hic nusquam apparet, nec ego sane existimo feliciter admodum præstari istud ab illo potuisse.

II. *Et quædam aliæ minus celebres.*

XI. *1 Tum excogitata, & vsurpata his*

Quamobrem æquum est vt à vetustioribus illis ad nostrorum temporum machinas deueniam, quæ tanto illis præstantiores sunt, quanto in dies solertiane dicam an malitia, humani igenij ma-

tẽporibus fulminalia quorũ varia appellationes.

maior euadit, nihil non molientis, nihil non efficientis in ſuam aut aliorum perniciem; vt rectè cùm Lucretio dicere poſſim

libro 5.

Sic aliud ex alio peperit discordia triſtis
Horribile humanis quod gentibus eſſet in armis,
Inque dies belli terroribus addidit augmen.

Huiuſmodi vero ſunt *tormẽta* noſtra *curulia* ſeu *ænea* & *ſulphurea* quæ vulgo etiã dicũtur *canones, artiliariæ, baliſtæ, cannæ & fiſtulæ chalybeæ, fulminalia*, alijſque nominibus periphraſticis appellãtur, ex defectu ſcilicet veri, & genuini, quod antiqui onomathophœiæ magiſtri, nondum excogitatis, indere min me potuerunt: miror tamen cùm apta generis appellatione, forſan à βόμβος, qui *bombus* eſt, aut à verbo βομβᾶν quod eſt *bombum edere* deducta, *Bombardarum* nomen illis ſub initium quidem attributum fuerit, cur iſtud vitatum poſtea ſit à doctis quibuſdam, qui certè nihil aptius ipſi dixerunt? Ego autem viros maximè cultæ, & caſtigatæ dictionis, Ioannem Fernelium, Quintum Marium Corradum, Horatium Turſelinum, alioſque pene innumeros ſequutus; fragorem qui vna cum igne à bombardis editur, eà nominis etymologià ita expreſſum fuiſſe iudico, vt Romanos auſim affimare, nihil neque preſſius, neque ſonantius excogitare potuiſſe, nec iſtud nomen quo palam nunc vtimur, vllatenus grauate fuiſſe accepturos, nam etſi nouũ ſit, veniam tamen iſtius licentiæ concedit Romani dictator eloquij Priſcianus, *ſi enim* inquit *auctoribus timiditas obfuiſſet, vt nullis nouis vterentur dictionibus, ipſa natura, & ſignificatione rerum exigente, perpetuis latinitas anguſtijs damnata manſiſſet*, & Horatius idem ſemper licuiſſe exemplis confirmat

libro 8.

de arte Poet.

ego cur acquirere pauca
Si poſſum inuideor; cum linguà Catonis, & Enni
Sermonem patrium ditauerit, & noua rerum
Nomina protulerit.

Ianus Laſcaris ſexto epigrammate Græco, ex ſimilitudine Bombardarum cum ſagitta quam Græci τηλέβολον vocant, eas τηλεβόλους appellauit; & eadem forſan vocis originatione ab arcu & telo priuſquam machinæ illæ igniuomæ adeo frequẽtes eſſent, *Artillaria* nomen erat per totam Europam commune, non ipſis modo bombardis, ſed machinis omnibus vt fundæ, catapultæ, baliſtæ, fuſtibalo, onagro, alijſque eiuſmodi, quibus omnis generis ſaxa

torquebantur. vnde etiam apud fœlicissimum Vatem Ariostum legitur quod *Artillaria* instar grandinis illos percutiebat, & malè multabat, qui fortissimo bellatori Rugerio damnum inferre conabantur. ***Fulminalia*** quoque dici conuenienter possent, quia nihil tam simile fulmini est luce, sonitu, odore; nam fulmen & tonitru ipsum, fragore Bombarda superat, quemadmodum in nupera obsidione Ostēdana, singulis ferme diebus compertum fuit cùm Louanij mugitus machinarum horis matutinis facile exaudiretur: vnde Iulius Cæsar Scaliger in eorum funebri laudatione, qui ad Viennam bello Turcico occubuerant, non immerito istud epiphonema vsurpauit, *pace tua dicam Iuppiter fulmina nostra sunt terribiliora tuis, age coge nubes, vt tonare queas, nos etiam te tranquillo, iratum regnum tuum faciemus*; His igitur de causis videtur mihi nomen *fulminalium* non modo eiusmodi machinis præclarè conuenire, sed rectius quoque illas ab antiquioribus distinguere, quam si Bombardam, Artillariam, aut Canones dixeris, nomina scilicet quæ ante pulueris vsum multis tormentis bellicis, indita fuerunt, *Fulminale* autem ab istius pulueris nitrati coruscatione tonitruue dici tātum posse, planè est extra omnem controuersiā.

At ne diutius hæream in nomine, quod parum referre videtur quale sit, modo quid significet innotescat: variæ sub illo communi Bombardarum genere species, pro diuersitate magnitudinis, & formæ singularum continentur, quas cùm opus erit homines docti scrutabuntur diligentius, & vnicuique nomen accommodabunt, quod ipsis videbitur conuenientissimum, mihi interim illud *Canonum* non displicet, quo Iouius frequenter vtitur in maiorum tormētorum designatione, ita tamen vt ex istis canonibus alij medij, & duplices sint, alij etiam maiores, & pondere suo, ac globi quem emittunt, quandoque stupendi, *Colubrina* vero longior est, & pilas euomit certo ictu, ad milliaria duo vel tria, nam Ferrariæ quædam erat longa pedes xxij. cui nomen erat *Regina*, pilasque excutiebat ab vrbe ad fornaces per interuallum trium milliarium; *Mortaria* non muris, aut propugnaculis exitiosa sunt, sed lapideas immanes pilas in sublime vibrant, quibus superne decidentibus, exitiabili cum ruina, & fragore, domorum tecta, contignationesque deformantur; sic cubitalia tormenta quæ à strepitu, & bombo crepera, & vno verbo *Crepitacula* dicuntur,

2. *Et differentia proponūtur.*

portis

portis, & compagibus arcium dissoluendis tantum inseruiunt. *Basilisci*, & *Sacri* naualibus prœlijs ferme semper adhibentur; vt *Falcones* maiores, & minores seu *Smerlij* campestribus copijs: cuius etiam generis erant *Spingardæ* tormenta tricubitalis longitudinis, quæ glandem pruni maioris magnitudine effundebãt. Præter quæ sunt minoris generis fistulæ quæ vt plurimum *Moschetta* de nomine minimi accipitris vocantur, tubumque habent inter manuales balistas paulo grauiorem, vnde quando ignem concipiunt, quod non fit rotæ, & silicis percussu, sed attactu funis accensi, bifurcato scipione sustentantur: istis minores sunt Bombardæ rotatæ, *Arcabusiorum* nomen adeptæ, ab italico vocabulo, quod significat *arcum præforatum* quia *buzo* italis foramen est; omnium vero minimæ *Sclopi* à sono quem edunt, vel *Pistolæ* vocantur. Porro eiusmodi machinæ proprias illas appellationes sortitæ sunt, aut propter similitudinem aliquam, quemadmodum contigit hoc vetustioribus quoque machinis, vt quorundam animalium nominibus insignirentur, ex proportione quam habebant cum illis in actione, & figura: sic enim Aries, Ericius, Scorpio seu onager, Cuniculus, Testudo, Musculus, & aliæ machinæ aliter ab alijs rebus dictæ sunt; vel quia carere nominibus minime debuerunt in tanta figure varietate, quæ alioqui fuisset confusioni obnoxià, vel denique quia varia hæc serpentum nomina *Basilici*, *salamendræ*, *crocodili serpentinæ colubrinæ* & similia plus terroris hominibus incutiunt quàm si cannæ maiores vel minores tantum dicerentur.

3. *Deinde queritur an olim fuerint in vsu*

Eius autem instrumenti vsum, vetustioribus nequaquam vsurpatum fuisse temporibus, certissimum habetur argumẽtum, quod nec Græci mechanicorum scriptores Heron, Pappus, Athenæus Biton, atque tot alij supra recensiti, non adeo negligentes fuisse videantur, vt mirum hoc machinamentum libris suis, haud secus ac cætera quæ eorum ætate in communi erant hominum vsu, non apposuerint; nec item latini vetustiores vt Cæsar, & Crispus; aut alij quos anno postea quadringentesimo floruisse constat, vt Vegetius, & Frontinus, tam supini parumque oculati fuerint, vt illud indictum prætermisissent, si vspiam gentium vel eius nomen tantum auditum fuisset. Quare vehementer illos decipi arbitror qui vt inuentum istud antiquissimum esse probent, vertunt se in omnes

omnes modos, & nullum non lapidem mouent nullas nugas indictas relinquunt, nihilque non vanum, & inane proferunt, quo suæ possint opinioni, auctoritatis aliquid conciliare; afferunt igitur in primis pro Achille suo versus illos ex sexta æneide;

Vidi, & crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur olympi.
Demens qui nimbos, & non imitabile fulmen
Aere, & Cornipedum cursu simularat equorum.

existimāt enim hi *Salmoneū* ex æneo tubo alioue huiusmodi vase, ignis impetu erumpentis, magno cum sonitu & fulgore, glandes, pilasque proiecisse, tanquam fulmina, non vero tali eum machinà vsum fuisse, ad hoc efficiendum, qualis postea fuit illa Regis Persarum Chosrois, quæ ex Græco Ioannis Tzetzis, sic à Paulo Lacisio descripta latine fuit.

Chosroes Rex erat Persarum in temporibus Heraclei,
In palatijs suis circa Persida;
In laquearibus Cœlum habens fabricatum,
Ex quo tonitrua, & fulmina machinatique imbres,
Conuiuio exceptis legatis erumpebant, ad stuporem.
Septem autem tempora bellans Heraclides cum Persis
Fodiens Persidem vniuersam, igneque vastans, & incendens
Etiam igniferum Cœlum exussit illud,
Cum Chosrae vniuersis, quæ dixi, Palatijs.

Quin etiam referunt ex Eustathio, & Agathià, artificem fuisse adeo mirabili arte instructum, vt sui domum inimici repente diflauerit, machinamento tam efficaci, vt terra veluti concuti, mixtisque simul tonitruis ac fulgoribus misceri omnia viderentur; cui molimento simile aliud factum fuisse ab *Eutropio* Enucho, qui Imperatori Theodosio à cubiculis erat, auctor est Suidas apud Iacobū Mazzonium: à quo cum hec omnià afferantur earū Bombardarum occasione de quibus mentionem facit Ariostus in Rogerio Heroe, Logistilla maga, & *Cimosco Frigiæ Rege*, qui sclopeti ictu Ollandiæ comitem, vnaque duos eius filios occiderat, ipse demum ab Orlando interemptus; concludit tandem Mazzonius omnia hæc per anachronismum in nobilissimo vate explicanda esse, cùm nulla ratio hactenus inuenta sit, quæ puluerem Pyrium & Bombardas antiquioribus illis fœculis vsurpatas fuisse, aut excogi-

odyssea.xi. libro. 15.

lib1.apolog. cap.24.

cogitatas certo conficiat. Vt mirum propterea sit quosdam
1 in Ruff. illud Claudiani

Non ventus quateret puppes, non machina muros.

lib. 10. de re milit. in hunc sensum trahere, & Robertum Valturium asseruisse Bombardam *inuentum* fuisse *Archimedis*, quo commento nescio an aliud magis fatuum afferri possit.

4. *quẽadmodum aliqui credũt ex antiquorũ Pyrothecnia bellica quæ tota excutitur libro. 2.*

Vnde quod apud Philostratum Rex Phraotes Apollonio narrauit, de vrbe, quæ fulminibus, & tonitruis hostes à se summouebat: & quæcumque alia comminisci solent in eius opinionis confirmationem, explicari ea omnia commodè possunt. Si primum animaduertamus, inter antiquorum arma, nõ modo ignem, aut potius strues lignorum accensas fuisse, quemadmodum agendo de machinis mirabilibus probauimus, & Cæsar loquendo de Bellouacis ac Frontinus obstendunt, extatque huius rei exemplum egregium apud Giullemum Britonem in obsidione castri gualliardi (libro 8.)

lib. 8 philipp.

Postquam municipum nimius fragor impulit aures
Illuc se vertunt congestis vndique lignis
Ignem supponunt, vt sic aut ardeat intus
Aut via non pateat qua prodeat hostis ad illos

sed multas quoque machinas, & instrumenta ignea fuisse certa quadam ratione figurata, & composita, quorum frequens apud auctores cõmemoratio, parum nasutos facili negotio inducere potuit vt, hæc quasi de bombardis dicta forent interpretarentur. Atque vt de *Falarica* nihil dicam, cui nomen illud fecerunt falæ, seu turres ligneæ, à quibus aut in quas mittebatur, eratque prout à Vegetio, & Liuio describitur *missile telum hastili oblongo; & cætera tereti, quod stupa circum ligabant linibantque pice, vt cùm accensum mitteretur, cõceptumque abipso motu multo maiorem ignem ferret arma omitti cogeret, nudũque militem ad insequentes ictus præberet.* (cap. 18. lib. 4.) Certe varijs compositionibus incendiarijs aliquos duces ad mœnia, & vrbes ab imo exscindendas, & in naualibus proelijs terrestribusque, cum ingenti mortalium ruina, vsos fuisse reperio, nam Hero exempli causà docet in comburendis moenibus *ligna tædæ* supponi, eaque *sicca pice*, *sulphure viuo oleoque* perunćta succendi debere; idemque auctor *vasculi* cuiusdam *igniuomi* meminit parati in vsum militum, qui scalis admotis vrbium moenia conscendunt.

dunt vt eo ſcilicet hoſtes detenti, nullum afferant ſubeuntibus
impedimentum: illudque appellat ἀγγεῖον πυροβόλον, quod tubis
noſtris igniuomis, ſi infixas haſtas dempſeris, anſamque pro-
pè calcem addideris, haud ita diſſimile videri poſſit. Legitur præ-
terea in ſacris codicibus *Gedeonis milites* egiſſe in fugam Madiani-
tas effractis fictilibus vaſis, in quibus ignem prius occultauerant
& apud Plutarchum *Dionisij aſſeclæ*, cùm Syracuſanos Dionis au-
xilium præſtolantes, ante quam illud adueniret, internecioni om-
nes dare vellent: *quæ perniciſſima omnium strages, & conuaſtatio
eſt, igne graſſantur proximaquæque tædis ac lampadibus ſuccēdentes
ſpicula ignita autem arcubus in longinqua ſpargebant*: ijſdemque aut
non multum diuerſis vſum fuiſſe *Syllam* aduerſus Marium ex eo-
dem auctore patet. Quin etiam X*erces* in Athenarum expugna- in Sylla
tione, vt refert Herodotus; *Bœoti* cùm Delium obſiderent, ex Tu- in Vrania
cydide; F*igulus* bellum gerens in Dalmatià, teſte Appiano: *Gal-* libro.4.
li duce Ambiorige aduerſus Quintũ Ciceronẽ pugnantes ex Cæ- 2. Illyric.
ſare; & ipſimet *Cæſariani milites*, vt Dio refert, in bello Actiaco li 5. cõment.
contra Antonianos nauali prælio decertantes; omnes inquam hi libro.5.
vario modo paratas ex Pyrothecniæ ſecretis machinas, vſurpaſſe
feruntur; vt proinde mirum non ſit ſi Vegetius, de earum vſu
tot capitibus libri quarti diſſeruerit, vbi cum *falaricas*, *maleolos*
& *oleum incendiarium* præcipue commendet, iamque à nobis ex-
plicatum ſit qualis falarica fuerit; conſequens eſt vt de *olei* iſtius
medicati natura inquiramus. Hanc vero nullibi melius expreſ-
ſam inuenio, quàm apud Ammianũ qui in Mediæ & Coroni mon- libro.23.
tis deſcriptione ita de eo loquitur *in hac regione oleum conficitur
medicum, quo illitum telum ſi emiſſum lentius laxiore arcu, hæſerit
æſtus excitat acriores incendiorũ, nec remedio vllo, quàm iactu pulue-
ris conſopitur, paratur autem hoc modo. Oleum vſus communis herbà
quadam infectum, condiunt harum rerum periti ad diuturnitatem
ſeruantes, & coaleſcens durant ex materià venæ naturalis, ſimilis
oleo craſſiori, quæ ſpecies gignitur apud Perſas, quam* N*aphtham vo-
cabulo appellauere gentili*, imo vero Procopius aſſerit id quod Me- gothicor.li.4
di *Naphtham* dicunt, hoc idem à Græcis vocari *oleum Medicum*
ὅπερ Μῆδοι μὲν νάφθαν καλοῦσιν ἕλληνες δὲ Μηδείας ἔλαιον reperitur-
que vt, Plinius inquit, *circa Babyloniam, & in Auſtagenis Parthiæ,*
profluens bituminis modo. Vnde patet oleum iſtud nihil aliud fuiſſe li.2.cap.105.

quam

quam Naphtham præparatam, & seruatam in vsus incendiorum: quæ longe validius aduc concitabat *limus* ex Commagene lacu, li. 2 cap. 104. cuius naturam sic explicat Plinius *In commagene vrbe Samosatis stagnum est emittens limum, maltham vocant, flagrantem, cùm quid attigit solidi, adhæret: præterea tactus sequitur fugientes. sic defenderè muros oppugnante* Lucullo: *flagrabatque miles armis suis* Malleolorum vero appellatione nõ modo significãtur manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros aut in testudines iaciũtur, vt vult Nonus; libro. 23. sed quemadmodum inquit Ammianus *sagitta cannea inter spiculum, & arundinem multifido ferro coagmentata, quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina concauatur, ventre subtiliter, & plurifariam patens, atque in alueo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento, & sic immissa lentius arcu inualido (arcus enim rapidiore ictu extingitur æstus incendiorum) nec remedia* libro. 3. *vllo quam super iniecto puluere vel amurca consopitur*. Horum vero effectus in nauium incensione ita Lucanus enumerat

Nulla tamen plures hoc edidit æquore clades,
Quàm Pelago *diuersa lues, nam pinguibus ignis*
Affixus tædis, & tecto sulphure viuax
Spargitur, ac faciles præbent alimenta carinæ,
Nunc pice, nunc liquidà rapuere incendià flammæ.

nec minus ad hanc rem facit vates maximus æneide quinta

Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere, vdo sub robore viuit
Stupa vomens tardum fumum, lentusque carinas.
Est vapor, & toto descendit corpore pestis.

Enimuero licet ignes eiusmodi validi sint, & Aeneas in commentario poliorcetico, alterum qui nulla arte restinguatur, ita parare doceat *picem, sulphur, stuppam, mannam thus*, siue mannam thuris, *tædæ ramenta accende, ac aduersus hostem admoue, si quod illius succendi volueris*: attamen Pyrothecna insignis Callinichus ex Heliopoli Aegypti ad Constantium Pogonatum fugiens, alium longe vehementiorem attulit, quem nonnulli πῦρ ὑγρὸν *ignem humidum* vocant, eo quod inter humida viuat; alij vt Zonaras, & Cedrenus *marinum* eadem de causa; quidam πῦρ ἔντεχνον ab arte, & temperationis modo, quo efficitur; cæteri vero communiter, & quemadmodum existimo, ab artifice *Græcum*. Huius autem

vis

vis primum apparuit in Saracenorum naues, quas Romani exusserunt ex Theophane Isauro apud Anasthasium Bibliothecarium; atque vbi paulatim frequentior cœpit esse illius vsus, ita maximæ res in superandis eius beneficio hostibus confectæ sunt, nam cùm Inger Russorum Rex Constantinopolim mille nauibus armatis obsidione cingeret, Leo Imperator omnem hunc apparatum igne Græco combussit; & Hugo Rex Italiæ, cùm Sarracenos qui Alpes omnes infestas e Fraxineto reddebant, loco illo munitissimo depellere vellet, missis, inquit *Sigonius*, *ad Imperatorem legatis*, *Triremes ignemque Græcum sibi dari postulauit*, *cuius ea vis erat*, *vt nisi aceti liquore infuso*, *non posset extingui*, deinde addit *Saracenorum nauibus Græco igne combustis*, *Saraceni plerique Fraxinetum reliquerunt & in montem Maurum concesserunt*. Atque ita patet maximam vim huius ignis fuisse, de quo plura qui volet, is adire poterit Sigebertum Gemblacensem, Zonaram in Pogonato, Nicetam in Isaaco Angelo, Luitprandum Ticinẽsem, à quo Sigonius, id quod de Aceto dicit eius ignis remedio, mutuatus est, & similes alios historicos. Materiam vero e qua componi debet, variam assignat Scaliger ex Arabicis auctoribus; & ipsam quoque proponit Dominicus Cyllenius, quanquam parum vere, meo quidem iudicio, nec satis distinctè, vt mirer propterea Ioannem Baptistam Portam virum adeo accuratum, & Hugonem Sempilium ijsdem pene verbis suos in libros transtulisse, quicquid ab hoc auctore non vtique graui sed plebeio, dictum antea fuerat de igne Græco, aut si mauis artificiali. A quo priusquam calamum tempero, istud denique monendum duxi quod refertur à Casaubono in commentarijs ad Aeneam, nempe Iulium Africanum operis sui tactici caput XLV inscripsisse αὐτομάτοι πῦρ ἅψαι, atque in eo docere rationẽ Pharmaci conficiendi, quo si arma hostium aut quæuis alia inungantur, obijcianturque postea radijs solaribus, incendio sponte excitato, omnia sint conflagratura. Eiusmodi vero tela ignita, & faces ac pilas comburentes, & si nulla ratione posse cum bombardis nostris conferri manifestum sit, minimè tamen concludendum est, non excogitatas forsan quasdam alias fuisse, quæ cum propius ad illas accederent, idcirco factum est, vt multi qui non ita curiosè in rerum differentias inquirunt, easdem omnino cum Bombardis

lib. 6. de regno Italiæ.

lib. 3. de hist. cap. 6.

lib. 4. de arte militari.

dis fuisse existimarint. Quanquam non ita censuit homo plurimum iudicij laude, & selectis quibusdam obseruationibus commendatus Vincentius Lupanus, qui in hæc verba Flauij Vopisci *ignes etiam tormentis iaciuntur* ita subdit *ex hoc loco quis male sanus colligeret, antiquis vsum fuisse æneorum tormentorum, quæ Artiliariam vocant*: quod tamen nec verum, nec vero proximum esse idem antea ostenderat, in eleganti libello de magistratibus Gallorum.

5. *Tum ex nominibus antiquis & ambiguis bombardarum, & canonum.*

vltima parte lib. de regimine cap. 18.

Secundum vero quod hominibus nonnullis persuadere potuit, antiquiorem esse, quàm vulgo existimetur, fulminalium vsum fuit nominum eiusmodi *Bombardæ & Canonum* antiquitas, cum hæc lythobolis omnibus machinis, vt Trabuchis, Biffis, alijsque enumeratis ab Aegidio Columna, & auctoribus qui circa eius ætatem floruerunt, nullo discrimine olim accommodarentur, & ab ipsis postea ad fulminalium instrumentorum designationẽ reuocata fuerint. Etenim cum absque strepitu maximo displodi non possent, credibile est impositam illis fuisse à vocibus eiusmodi *bombilo, bombus, bombilatio*, quibus talis fragor designaretur, *Bombardarum* appellationem; vt *Canonum* ab ingenti trabe, quæ ad æquilibrium suspensa, sursum deorsumque instar lingulæ seu examinis, quod in trutina referente Gellio Græcis κανὼν est, mouebatur; aut si mauis à *Canone*, seu quadra instrumento fabrili, quo, tanquam libellà, totius machinæ librandæ ratio constabat. Nempe eo sensu accipiendus est Crantzius in Vvandalia sua, cùm scribit Christophorum Danorum Regem, sub annum Domini MCCLXXX. ictu Bombardæ in prælio occisum fuisse: & Froissardus nobilis scriptor rerum Gallicarum, dum refert Ioanne Philippi Valesij filio natu maiore, & Normaniæ Duce, vrbem quandam Hannoniæ obsidente, anno supra iam elapsos mille, & trecẽtos, quadragesimo eius incolas quibus *Artilliariæ* copia abunde suppetebat, prægrandes lapides ex *Bombardis*, & *Canonibus* in hostes euibrasse, quibus certè nihil aliud quàm Bricolas, & Petrarias illum intellexisse, tam certum est quàm quod certissimum esse potest. Sed quod magis stupeas circumferuntur, duo epigrammata Græca ex verbis contortuplicatis, & inuicem connexis composita, quæ vt antiqua laudantur à Titio in assertionibus locorum communium, referunturque etiam à Michaele Neandro

dro

dro in erotematis grammaticæ Græcæ, editis circa annum MDLXI.; ita vt quemadmodum vult Scaliger, à Iacobo Scoto portentosi ingenij Iuuene, omnino confingi non potuerint, in iis tamen *Bombardæ* vox inter alias obseruatur, vt ex hoc versu constat, ad Græci fidem solerter expresso.

Bombardas, gladios, funhastas, flammiloquentes.

Verum vt opinione longè falluntur, qui Bombardas nostras antiquorum tormentis annumerant, sic non minus aberrant à veritate, qui bello tantum *Clugiensi*, seu quod Veneti cum Genuensibus ad fossas Clodias, & circa Metamaucensem stationem (ipsi Malamochum vocant) ancipiti Marte gesserunt, circa annum MCCCLXXVII., illas primum vsu receptas fuisse arbitrãtur. Communis enim ille fuit magnorum virorum error Laurentij Vallæ in elegantijs; Platinæ in vita Vrbani VI., Volaterrani libro trigesimo commentariorum vrbanorum, Polydorij Virgilij, Blondi Foroliuiensis, Francisci Patricij, Rinaldi à Flurenza, Antonij Guiberti, Horatij Turselini, Vincentij Lupani, Belcarij Peguiloni, Forcatuli, & aliorum, qui communem hanc multorum opinionem nimis liberè confidenterque secuti, omnes sensim velut eodem vento in scopulos adacti, naufragium veritatis fecere cùm ex Petrarchæ libro de remedijs vtriusque fortunæ, integrum sit vnicuique videre, quomodo eius ætate, Bombardæ quales nunc apud nos vsurpantur, frequentissimæ erant, sic enim ille. Gaudium. *Habeo balistas & machinas innumeras.* Ratio. *mirum nisi & glandes æneas quæ flammis iniectis horisono tonitru iaciuntur, non erat satis de Cœlo tonantis ira Dei, nisi crudelitas iuncta superbiæ, de terra etiam tonuisset? non imitabile fulmen, vt Maro ait, humana rabies imitata est; & quod è nubibus mitti solet, ligneo quidem sed tartareo mittitur instrumento*; & aliquanto post *erat hæc pestis nuper rara vt cum ingenti miraculo cerneretur, nunc vt rerum pessimarum dociles sunt animi, ita communis est, vt vnum quodlibet genus armorum.* Fatis autem concessisse Petrarcham sub annum dumtaxat MCCCLXXIV. Matthæus Palmerius in chronico, & Iacobus Philippus Thomasinus, cuius nunc studijs, & diligenti calamo Patauij gloria, quæ multum quidem occumbente Pignorio obscurata fuerat, augustior reflorescit, in suo Petrarcha rediuiuo, tam accuratè luculénterque probauerunt,

6. *Num vt volunt alij bello clugiensi primum inuenerint.*

De rer. Inu. lib. 20. histor. in paralel. in miscell. in epitom. de magistr. gallico. in historia libro 5.

Dialog. 99.

vt cum hactenus omnes istud pro vero persuasum habuerint, ita & in posterum, nullus hoc ipsum reuocare in dubium possit. Eo vero facilius inducor, vt hoc ita se habuisse temporibus Petrarchæ, mihi persuadeam, quod ex arbore bellicorum stratagematum, cuius auctor viuente Carolo Sexto Francorum Rege scribebat, id est ante Annum MCDXXII. apertè constet, omnis generis *fulminalia ærea*, quæ globos maiores lapideos etiã trecentorum pondo torquerent, vi pulueris pyrij parati vt nunc fit, ignemque attactu funiculi succensorij concipientis, in oppugnatione arcium & earundẽ etiam propugnatione, vsurpata fuisse; tum & minora quoque tormenta bilibres, & trilibres globulos emittentia; ita vt quantitas pulueris vnicuique Bombardæ necessaria, & currus, equi, homines singulis pertrahendis gubernandisque idonei iam tum, eodem modo quo nunc à nobis fieri consueuit, designarentur: vt minus verisimile sit, rem quæ ante viginti tantummodo annos inuenta primum & excogitata fuerat, tam breui tempore, eo incrementi ac perfectionis deuenire potuisse. Atque vt huic domestico testi externus alter in eadem tamen causa adiungatur, refert Thomas Vvalsimghamius ad annũ MCCCLXXXVI. quod captis duabus Gallorum nauibus *diuersæ machinæ ad iaciendum lapides, & muros conterendum, & grunnæ plures cum magna quantitate pulueris in Angliam deducuntur*. Quinimo diligẽtissimus scriptor Henricus Spelmanus earundem machinarum nomen in tabulis expensarum militarium, & ciuilium Edoardi Tertij à se repertum docet, quamuis ne aliquid temere dicat, illud interpretari malit de petrarijs, & manganellis. Sed non desunt alij qui fulminalium vsum referant ad Othonis Quarti, & Innocentij Tertij tempora, id est ad annum circiter MCCXII. vt Ioannes Mariana & Nauclerus fecerunt, quibus fidem pariter astruit, Petrus Sublanciæ Episcopus scriptor gestorum Alphonsi XI. Castellæ Regis laudatus à Magio in Miscellaneis, vbi refert Barbaros anno à purpera Virgine MCCCXLVIII. & multis antea sæculis, *dolia* quædam *igniuoma*, seu Bombardas informes in bello vsurpasse. Multi prætera censent Rogerio Baconi Anglo sub idem ferme tempus, puluerem pyrium innotuisse, quoniam in epistola de secretis operibus artis, & naturæ, ita videtur de ipso loqui, *soni velut tonitrus & coruscationes possunt fieri*

In glossario.

lib. 16 de reb Hisp. cap. 16.

In Chronico

fieri in aere, imo maiori horrore quam illa quæ fiunt per naturam, nam modica materia adaptata scilicet ad quantitatem vnius pollicis, sonum facit horribilem, & coruscationem vehementem, & hoc fit multis modis, quibus ciuitas, aut exercitus destruatur: nam & si verba hæc, Chymistis eo sensu dicta videantur, vt potius *aurifulminantis* vim exprimant; fatendum tamen est non magnà vi opus esse, vt ad puluerem nitratum pertrahantur.

7. *Et quid in hac opinionũ diuersitate sentiẽdum tã circa fulminalium inuentionem.*

Quare cùm illud solemne sit tam arti quàm naturæ, vt ab exiguis & rudibus principijs, ad perfectiora sensim procedant, expolianturque tempore, velut fabula est de vrsorum catulis, qui matris linctu sensim adolescunt, & musica in primis, atque architectura id manifeste in artibus ostendunt, quarum hæc cùm stramineas casas, & vilia tantum mapalia antiquitus erigeret, eadem nunc basilicas, prætoria, & validissima palatia coagmentat: illa vero, quæ olim syluestrem cantum tenuibus calamis sociabat, æneis nunc & commensuratis fistulis, modulatos concentus edit: propterea libenter adducor, vt idem quoque in militia factum existimem, quæ vt lignea scuta, & pelliceas loricas quibus antiquitus pugnabatur, æratis clypæis, chalybeisque thoracibus mutauit; sic in Bombardarum inuentione, & elaboratione non statim illarum aptam materiam, conuenientemque formam inuenit; sed ex præcedenti aliqua cognitione semper ad vlteriora procedendo, *falaricas* primum, & *tubos igneos* vetustissimis temporibus vsurpatos, commenta est; deinde *operosiora* alia ex igne *machinamenta*; postea *dolia* illa igniuoma; mox ex illis informes *Bombardas*; Deinde vero perfectiores, ac tandem quales nunc habemus continua velut partium additione absolutas, omnique arte, & industrià perfectas confecit. Quare cùm nec vno tempore, nec ab eodem artifice istud instrumentum, vel de nouo inuentũ, vel ex rudi ac impolito in elegantius aliquod reformatum fuerit, nihil mihi inter tot discrepantes de hac re Bezoldi, Maioli, Panciroli, Maieri, Camerarij, aliorumque sententias versanti, consultius videtur, quàm sicut hactenus varijs rationibus ostendi, nec adeo antiquam esse Bombardarum, seu fulminalium inuentionẽ vt multi credunt; nec etiam adeo nouam, vt ex aduersa parte nonnulli arbitrantur, ita perpetuo de illis sentire. Neque enim eodem modo se habent, ac librorum excudendorum præla, quorũ

quia nulla vnquam memoria ante annum MCCCCLXI. nullum ve artis istius vestigium extiterat, procliue eam ob rem mihi fuit in additamento ad historiam Ludouici XI. de eius primo inuentore, & inuentionis modo, ac tempore certi aliquid statuere. Bombardarum autem cùm varia semper fuerint ante trecentos, vel quadringentos annos rudimenta, varia item ab omni ferme æuo machinæ igneæ, quæ progressu temporis in nostras degenerarunt, quis tandem sanus audeat primum in hac imitatione, vel auctorem, vel momentum assignare? Scio equidem ferme omnes in eo conuenire, vt Germaniæ inuentum illud fuisse tradant, vnde Michael Maierus hoc vt in hominum opinione stabiliret, librum edidisse videtur de tribus inuentis Germaniæ, & Philippus Beroaldus quem solum ex innumeris alijs proferam, illud idem asseruit in hendecasyllo de laudibus Germaniæ, cùm ita de eius inuentis cecinit

capite 7.

O Germania gloriosa salue
Tu vasa ex Orichalco, & apparatum
Mensarum nitidum ære, machinasque
Ad nos belligeras subinde mittis.

Sed mihi conuenientius videtur, nullius nationis præiudicio, quæ sibi forsan verius, inuentum illud tribuere posset, hoc tantummodo de eius vsu statuere, quod Achilles Gassarus valde, mea quidem sententia, probabiliter ad Sebastianum Munsterum scripsit; nempe vsurpatas primùm fuisse Bombardas, eo apparatu, qui nostro similis esset, apud mare Danicum anno MCCCL. celebres tamen non euasisse, donec ad Clugiã pugnatum esset à Venetis & Genuensibus; eo siquidem modo explicanda est communis auctorum omnium quos supra retulimus, de hac bombardarum inuentione sententia. Quam tamen miror non confirmatam similiter fuisse à Bartholomeo Facio, qui in libello peculiari de bello Veneto Clodiano, nihil aliud dicit quod in eius fauorem trahi debeat, nisi Bernabonem auxilio Veneris misisse *quosdam equites, qui magna parte ex Alemania petebantur*; & Petrum Auriam Genuensium classis præfectum, in castri Brondoli expugnatione, *tormento* ictum, repente occubuisse; cuiusmodi vero tormentum illud fuerit non explicat, & cùm passim mentionem de sagittis faciat, nihil aliud in specie de reliquis telis, & tormentis additi-

addit; tantum abest vt cùm Platina conueniat, qui in vita Vrbani Sexti primus, vt existimo, hanc opinionem disseminauit, quã certatim omnes postea consecuti sunt. Platinæ autem verba si quis ea scire desideret hæc ipsa sunt, *nulla erat scapha Venetorum, nullus lembus qui non duas Bombardas, & eo amplius haberet: quibus multi Genuenses vt à re insolità nec ad præcauẽdũ scita opprimebãtur, singulæ enim bombardæ vno ictu binos ternosque plerumq; necabant.*

8. Cæterum vt incertum est adhuc, ad quosnam istius tormenti inuentio pertineat, sic expoliti, adauctique gloria, nemini potiori iure quàm Germanis tribuenda est, qui pro ea qua maximè valent in ære tractando, ac flando, feriundoque facultate, multa ex suo ingenio his machinis addiderunt, quibus non diruendis tantũ muris, sed ad campestres quoque pugnas magis expeditæ, sua leuitate ac breuitate redderentur: incredibile enim est, quantum adhibità ad artem solerità, omnes hæ machinæ singulis diebus accipiant incrementi; quantumque vis ingenij humani per earum compendià, nouasque rationes, & admirabilià plerumque secretà, elucescat. Et sanè nihil æque iuuit ac promouit conatus prorumpentis in Italiam, eamque more fulminis è nubibus excussi, peruadentis Caroli VIII. quàm machinarum, quas secum habebat numerosissimas, apta legitimaque conformatio: cùm Galli qui exactum illarum vsum habebant, non ferreas, nec vastæ molis, quales Italorum erant, sed æreas dumtaxat, iustæque magnitudinis, & bigis sæpius, nonnuquam etiam quadrigis impositas, tanta industria equis traherent, vt pari ferme cum reliquo exercitu celeritate, mouerentur; & suis fabris, fossoribusque ac omni alià suppellectile necessarià, vt conueniens erat, instructæ, circumducerentur; vnde facile quoquouersum, & ad omnem motum, atque ad ictus densissimè iterandos minimo negotio explicabantur; maximà Italorum admiratione, qui suas rudiores adhuc propter vastitatem ægre multisque Bouum iugis circumferebant, nec exonerabant nisi tardissimè. Ac proinde si quæ laus est, tam dirum, & ferale tormentum, explicatius ad hominum perniciem fecisse, eam nostris quoque Gallis deberi, merito quis existimare posset; cùm omnium primi in celeberrima illa expeditione, validum, & numerosum omnis generis tormentorum apparatum, maximà celeritate, ac facilitate duxisse, etiam per lo-

Quam eorundem perfectionem qua maior fit in dies per mira cõpendia quorũ aliqua refer.

ca auia,& aspera ferantur. Postea vero vt eiusmodi machinarum vsus magis inualuit, ita noua in dies excogitata sunt compendia, quibus ille aut commodior fieret, aut vtilior; nã cùm olim persuasũ esset, eum canalẽ tantũ optimũ esse, qui rectus & vbique æqualis foret; ac totius machinæ rationẽ ad globi pondus, debere esse centuplã, vt si sphera sit põdo XX. machina pondo M.M. esse debeat; istud non vsquequaque verũ ac necessariũ esse, nostris tẽporibus depræhẽsũ fuit, præclaro Philippi Comitis Mansfeldici inuento, qui *nouũ quoddã tormẽtorũ genus* commentus est, quæ maiorem haberent vsum mobilitatis, longiusque globos permitterent minore pulueris dispendio, cuiusmodi nonnulla conflari fecit in nupera obsidione Bredana, que cum essent librarum non amplius CLXXX. singula globos emittebant pondo VI. ac alia item maiora librarũ singula DCCL. quæ capiebant pilas põdo XXV. & omnium vsus, & si pretio plusquàm dimidiato minore, maior tamen erat atque consuetorum: minuscula quippe equis duobus, maiora non amplius quaternis celerrimè vehebantur, cùm vetera singula indigerent senis, denis, aut denis octonis; sphæras item ferreas, adhibitâ tantum tertiâ pulueris parte iaciebant longius quam antiqua. Id autem compendium inquit Hermannus Hugo, Mansfeldicus arte faciebat; nam liquefactum metallum

in obsidione Bredana.

ita igne excoquere nouerat, vt minori æris crassitudini, parem duritiem atque alijs tormentis maximis prestaret; vnde leuitas tanto maior existebat: pilæ vero etiam minori numero excussæ, ea tamen causà longius volabant, quod æneárum fistularum tubi, fundo non plano, sed in cuspidem excauato, ignem extrema fistulæ parte qua tubi centrum erat, comprehenderent, contra veterum tormentorum morem, quibus superne inter pilam & planitiem fundi, ignis inferebatur; atque hinc nouorum vis maior, cùm ab extremo centro conceptus ignis in orbem, simul æquabili flamma perteratur, quæ cauo cuspidis collecta, tanto vehementius celeriusque pilas expellit. Sed vlterius adhuc progressa est humana industria, & æs Cyprium mixtum plumbo alijsque rebus temperatum, quo in machinis conflandis vtimur, *corio pellibusque* mutauit; inuentus est si quidem paucis ab hinc annis, modus Bombardas futiles ex corio faciendi, tanta duritie, ac firmitate compactas, vt nihil minus quàm si ex ære forent, glo-

bos VIII. librarum iteratis frequenter ictibus, & eadem cum reliquis celeritate, ac distantia iaculentur. Cuius rei primùm, quod sciam, Antuerpiæ periculum factum est à *Marino de Marinis* nobili Genuense, qui talem ex corio Bombardam, Serenissimæ Hispaniarum Infanti Isabellæ Claræ Eugeniæ, adeo artificiosè elegãterque fabrefactam obtulit, vt sua tantum leuitate materiam proderet, cùm vix trecentas libras penderet, & à duobus hominibus aut equo vnico facillime trahi, omnibusque equestris militiæ munijs inseruire posset. Quod inuentum quia eruditissimus Dominus Ioannes Rhodius suis ad me postremis literis scribit, peculiari nunc solicitudine à Venetis excultum amplexatumque fuisse, ita vt spes sit, illud magis in dies propagatum iri, visum est mihi propterea optimum factu, si quam epigraphen Marinus de Marinis, huic primùm à se fabricatæ, & excogitatæ *Sutili machinæ* apposuerat, huc retulerim; ne si forte res ipsa in memoriam vsumque posteritatis transit, eius auctoris nomen vt multarum aliarum fieri solet, æterna obliuione sepeliatur. Hæc vero talis erat.

Diuo Ioanni dicat. ann. MDCXXXII.

Ingenium non furor Arma ministrat

OMNIPOTENTI DEO IVVANTE
DEIPARA VIRGNE INTERCEDENTE.
MARINVS DE MARINIS IOVI SVO,
EX PROPRII INTELLECTVS FVCINA
ANIMI GRATIA DEPROMPTA
HAEC LEVIORA MINISTRAT FVLMINA
GIGANTEOS AVSVS CASTIGATVRA.

Pulchrum sæpe nocet. in leuitate, & celeritate

Neque tamen his se inuentis continuit hæc pernices, & quasi satis non esset in elementum vnum peccasse, aliud insuper innocentissimum, aerem scilicet, in hominis salutem coniurare docuit, quandoquidem Riualtus à Flurenza excogitatum fuisse refert, ab Cadomensi artifice mirà ingenij solertià prædito, modum *aereæ* cuiusdam *Bombardæ*; id est quæ non ope ignis, vel pulueris nitrati, sed solius aeris compressione, in tubis ligneis, aut ex

ferro in laminas ducto, globulos emitteret, tanto impetu vt tabulas sœpissime transuerberent; quod item factū à Germano quodam fuisse refert Cardanus, *(ib.2. de subt.)* sed adeo rudi, & prægrandi tubo ligneo, vt pro eius grauitate, & magnitudine, nullum ex eo commodum sequeretur: verum credibile est tentamentum illud fuisse singularis illius artificij, quod demum à Cadomensi alijsque ita sedulo excultum fuit, vt passim sclopi illi manuales aerei oblectationis gratià conficiantur, vsurpenturque nunc eodem pene modo, quo prius solebant *hastulæ illæ vitreæ oblongæ*, & in modum tubæ æqualiter perforatæ, per quas impulso spiritu, emissisque pilulis cretaceis, auiculæ certissimo ictu occiduntur. Iam vero infinitæ rei tractatio esset, recensere velle quæcumque huius artis incrementa, ad hanc vsque diem excogitata sunt; nempe vt *tormenta pluresictus* semel tantum accenso puluere ex eodem tubo displodant; aut ex diuersis, sed alio artificio ignem concipientibus: vt *tubæ ignem iaculantes* simplices, & sclopis armatæ conficiantur; vt *pilæ ferreæ creperæ* quæ dissilientes in frusta, luctu & strage cuncta replent, non mortarijs modo, sed æneis fistulis medias in vrbes, etiam si pondo amplius sint, proijciantur elocis remotissimis; vt *glandes* præparentur quæ obuiam quamque materiam altius solito subire possint, & homines etiam confodere nullo relicto læsionis vestigio in cute; vt *globi candentes ferrei* ex maioribus colubrinis in aggeres, & domos proijciantur, qui non solum ignita vi acrius penetrent, sed repertà materià apta, eam inflamment, maximaque incendia concitent: vt *pulueris pyrij* compositio certa ratione temperari possit, ad maiorem vel minorem strepitum edendum; vt denique *eo repleti cuniculi* mœnia, & arces subuertant; & varia eius præparatione, mile alià noua, & in-
9. solita huiusmodi opera fieri possint, de quibus cùm pleni sint aliorum libri, consultius existimo liberam illis tractationem relinquere, quàm paucula decerpendo, mutilum aliquid ac imperfectum huc affere, quod nec tibi Ludouice Comes, vel vsu commodum, vel doctrinà suaue, aut iucundum esse possit.

Tum explicatur qualis sit & vnde eius machinæ violentia & an puluis silens dari possit.

Ceterum cùm eius machinæ inuentio, à qua sensim ad incrementum illius deuenimus, nulli plenè cognita sit, & adhuc sepulta lateat in spatijs tansmissi temporis; *violentià* tamen ita se prodit, vt non hominum modo internecione, sed ciuitatum euersione

ne manifestius in dies euadat, quanto hæ machinæ vel balistis violētiores, vel catapultis concitatiores, vel quocumque alio tormentorum genere quod antiquis vsurpatum fuerit, rapidiores existant. Hincque Mexicani, populi illi à Cortesio subacti, qui ligneis machæris, & præfixis cornu iaculis, sagittisque arundineis, & magna corporis parte nuda dimicabant; cùm Hispanos fissilibus machinis, & curulibus quoque tormentis armatos, cuncta, quibusdam cum strepitu, & fulgore glandibus emissis, sternere viderent, Cœlo ab ipsis euocari fulmina, & à Dijs benigne concedi aduersus hostes arbitrabantur. Sed non tam hæc elicimus quam imitati sumus, aut verius expressimus vim illam terrificam, impetum, impressionem, disiectionem denique, & vastationem, idque etiam sereno Cœlo: vt merito quidē apud Pamphilum Saxū ita de se loquens fistula hæc chalybea introducatur

Vis, sonitus, rabies, motus, furor, impetus, ardor.
Sunt mecum, Mars hæc ferreus arma timet.

nec minus grapphce Politianus in Rustico dixerit

tormentum figere ahenum,
Quod tonitru horrifico magnas quassantia turres,
Ardua fulmineo iaculatnr saxa rotatu

Sed non Scaliger, non Forcatulus, non Iacobus Taurellus, aut Cataneus, quos hic vna cum duobus istis laudare possem, vim & perniciem huius instrumenti melius vnquam suis epigrammatis, aut argutius exprimere potuerunt, quàm fecit ante aliquot annos Ioannes Argolus, in hexastico quod lubenter huc afferam, nō quòd ad me scriptum ab amicissimo, & eruditissimo viro, cùm Patauij iucundissima eius consuetudine fruerer; sed quòd summè laudatum ab omnibus; sœpiusque in publicis celeberrimorum virorum consessibus recitatum, & auribus calamisque exceptum, laudem vbique retulit, vbique plausum, & admirationem quam merebatur consecutum est

QVàm, Naudæe, caui damnanda est machina ferri,
Non tulit hòc maius terra, feretue nefas.
Creaidit è Cœlo clypeos cecidisse vetustas,
Hoc puto sed Stygio, de lare fluxit opus,
Huic rota, cos, canis est; nempe das Sysiphe saxum
Tuque rotam Ixion, Cerbere tuque canem.

Verum

Verum quoniam paulo infra cùm de fulminalium, & sagittarum inter se collatione dicetur, sermo mihi iterum habendus erit, de eorundem pernicie, & impetu; videndum nunc qui fieri possit vt tantillus puluis longiori & admodum angusto tubo conclusus, cauo ex gutture, dedolata in orbem immanis plerumque ponderis saxa emittat, quibus densissimos quosque muros perfringere, & opera quæque solidissima, ingenti cum fragore dissipare, atque euertere solet. Horum vero mirabilium effectuum, quæ causa potest aptior effingi, quàm ipsius pulueris pyrij natura *ex sulphure, carbone saligno, & halinitro* repurgato præparati? quæ omnia cùm in proxima & vltima dispositione sint, vt ex terra, sub cuius forma continentur, in augusto loco reclusa, adiecto ab imo machinæ extrinsecus igne, illico accendantur, & locum centuplo maiorem requirant, vt ex eo patet, quod granum vnicum pulueris nitrati accensum in dimidio nucis putamine, totum illud igne replet; propterea fit vt accensus iam puluis, cùm in arcto sit, violenter excutiat machinam vndique, nec alicubi faciliorem exitum inueniat, nisi qua parte sphærula vi intrusa fuit, quam idcirco tanto conatu elidit per canalis longitudinem, indeque ad spatium aliquod externum, vt si minor est, ligneas tabulas crassiores, & ferreas loricas, quasi ex corio forent, ictu facillimo perforet, si vero crassior, ac ponderosior, mœnia quoque & turres frequenti verberatu deijciat. Atque vt compressus strangulatusque intra nubes aer, ruptis valido impulsu carceribus, sese latè explicat, elisoque igne sonitum horribilem edit, sic in Bombardis idē vsu venire docuit Pandulphus Collenucius in eleganti Apologo de Bombarda: sed ipsa quoque *pila* dum aerem velociter diuidit, stridulum quemdam sonum efficere solet: tum vero *Halinitrum*, & omne salis genus, sponte etiam in libero aere positūm, non leuem strepitum excitat, vt experimento constare potest omnino facili, & securo, nā si quis sulphuri carbonibusque in puluerem contusis, ignem admoueat, nihil præter pinguem ac male olentem flammam absque vllo crepitu prodire conspiciet; vnde qui volunt efficere puluerem pyrium vehementis strepitus & operationis, maiorem tantum quantitatem halinitri, eo modo repurgati quo docet Vannuccius Biringuccius, ad reliquas sulphuris, & carbonis partes addunt: & ex aduerso qui puluerem illum

illum quærunt, quem ita præparari posse docent Guibertus, & alij, vt ab eo in tubis incenso, pila sine strepitu propellatur, hi vel halinitrum detrahunt, vel saltem illud debilitant, pingue aliquod quale est butyrum, vel auri glutinum, certa tamen & debità proportionè, admiscendo; qua ratione certum est, puluerem parari posse, qui lentè & nullo ferme edito murmure, glandes ad duodecim passus emittat, qualem ab Alphonso Ferrariæ Duce, excogitatũ aliquando fuisse, auctor est, magni nominis medicus Antonius Musa Brasauolus in examine simplicium, agendo de salibus, vbi rem hanc de nitro, & puluere, non *albo quod* aliqui dicunt, sed silenti & minime sonoro sic explicat, *in machinis bellicis bombardas vocatis bombum facit nitrum: nec vehemens esset ictus nisi nitrum adderetur, iamque puluis inuentus est qui glandem sine bombo proijcit, non tamen vehementer, vt vel pullum interficere posset, illustrissimus* Alphonsus *Ferrariæ Dux inclytus hunc puluerem inuenit, qui sine bombo glandem emitteret.* Ex quo rectè concludit Cardanus quod puluerem cum inuenire qui magna vi feriat, & longius pilas vibret, id vero ex eorum genere est, quæ penitus fieri non possunt, quia generatim loquendo, quantum ex strepitu, tamtumdem & ex impetu detraxeris; qui talis esse solet vt propemodũ incredibile sit quod de eo fertur à Tichonè Braheo, & Landgrauio certis rationibus obseruatum fuisse, nimirum pilam bombardà communi excussam, duobus horæ minutis, leucam integram Germanicam conficere; ita vt si corpus aliud pari celeritate moueretur vnius horæ spatio, istud triginta leucas Germanicas, seu quod idem est centum viginti milliaria Italicà decurrere posset, quod videretur dictu mirabile, ni varijs experimentis, quorum aliqua paulopost in medium afferam, constaret euidentissime nihil in hoc priori, quod supra veri fidem sit, dictum fuisse.

in Pyroth.

in polyhisth. cap. IX.

lib. 2. de subt.

10. *Item cur maius tormentũ rectius iaculetur.*

Porro cum hic multa quæsita fieri possent, de quibus omnibus se tractaturum recepit Hugo Sempilius in dictionario mathematico, vt exempli causa an à celeritate motus fortitudo ictus dependeat: an vlla alià violentior machinà excogitari possit: cur ante emissionem pilæ retrocedat tormentum; cur ab inferiori loco in superiorem longius pilam proijciat, quàm à superiori in inferiorem, nisi in perpendiculum fiat proiectio: quo in loco cursus ma-

iorem

iorē impetū pila obtineat; quomodo puluis pro varijs tormēto-
rū generibus componatur: quomodo tubo & puluere dato, pon-
dus, & proportio pilæ proijciendæ inuestigari possint: quare pila
grauior licet minus penetret leuiori, magis quatiat: quid maior
vel minor aeris dēsitas, tormēti calor aut frigiditas, pulueris maior
vel minor cōpressio, iusta pilæ magnitudo, axis deformitas & con-
formitas, ventus secūdus & aduersus, iaculo officiant vel efficiant;
in qua eleuatione tormentū longius pilā proijciat: & vtrū de linea
directionis recta, & curua certæ regulæ assignari possint; de his in-
quā omnibus sententiā viri illius doctissimi præstolabimur: interim
vero quorumdā aliorum rationem inuestigabimus, de quibus nisi
illū video proposuisse. Ac in primis quæri potest, cur longius recta
linea minimi tormenti pilæ, quàm maioris emittantur, cur item
tormentum validius murum aut propugnaculum aliquod, quàm
nauem quatiat? ac denique quibus signis machinæ quæ fracturæ
sunt obnoxiæ, depræhendantur: ad primum autem quæsitum,
nonnulli istud contingere asserunt, quia maius tormentum pilam
grauiorem iaculatur, & cuius pondus multum celeritati officit,
motumque propterea tardiorem ac breuiorem reddit: quod ta-
men si verum esset, sequeretur pilas longius à minori tormento,
quàm à maioribus emitti debere; cuius contrarium nemo est, qui
quotidie non deprænendat; quare rectius alij contendunt, effe-
ctum hunc pendere tantummodo à proportione tubi, qui cùm
in minoribus tormentis longior sit, fit inde, vt pila in eo conclu-
sa, maiori impetu ab accenso puluere impellatur, & diutius fera-
tur per rectam lineam, quàm maioris tormenti globus, cuius gra-
uitas nullius est in hac difficultate momenti, cùm tota illa actio in
virtute materiæ internæ consistat, & tormenti dispositione.

Secundi vero quæsiti non certa aliqua ratio afferri solet, sed
multiplex à varijs proponitur, nam alij istud accidere credunt
quia e longiori spatio displodunturin mari bombardæ, metu pi-
larum, exaduersa classe excussarum, quàm in terra vbi milites se
ab illarum offensione aggeribus, & propugnaculis tuentur: alij,
11. *Cur maius, murum validius feriat quàm lateranium* causam ex eo repetunt, quod nauis huc & illuc fluctuet, nec pi-
lis firmiter obsistat, quemadmodum muri, & parietes, qui nihil
omnino ictibus cedunt, totamque vim ac impressionem sustinent
non ex parte eludunt vt naues: alij denique ad materiam recur-
runt,

runt, quoniam muri ex lateribus coctis, & saxis, ac lapidibus friabilibus erecti, longè facilius vehementi aliquo impetu in partes, & frusta dissiliunt, quam naues ex ligno compactæ, quod propter sui lentorem, & cohærentiam partium, facilem transitum præbet volitanti globo, cæteris partibus quas ille non attingit illæsis inuiolatisque.

Quoties vero tormenta in displosione vehementer retro agũtur, præterquàm si parua sint, milites qui ipsis vtuntur lædere solent, si vero maiora, incertos ictus edunt, currusque ac sustentacula sua labefactant; illud insuper signum esse quod breui in frusta dissilire debeant Cardanus asserit: quemadmodum eiusdem quoque fracturæ periculũ in illis imminet, si non debita proportione conflata fuerint tormenta; si materia ipsorum fuerit squammosa, aut minimè tenax, aut vesicis plena, rimamque contraxerit, si ærugine tententur, aut aquà maduerint; si sphæra iusto crassior fuerit; ac tandem si puluis maiori copià quàm par sit intrudatur, nimis enim aucto igne, nec per moram aut impedimentum aliquod exitum inueniente, frangatur machina necesse est. 12. *Quomodo machina fracturæ obnoxia deprehendatur.* libro 2.

Quibus omnibus pro corollario, quæsitum aliud ex intimis philosophiæ penetralibus depromptum subnectam, simulque eius rei causam afferam, quæ ad singulos tormentorum ictus, in omnium oculos non sine stupore & admiratione incurrit; qui fiat nimirum quod licet vno eodemque temporis quasi momento, & accensi pulueris flamma emicet, & globus erumpat, tamen ante lux cernitur, quàm sonitus erumpentis globi audiatur; non secus ac in nubibus fulgur prius oculis, quàm tonitru auribus percipitur; licet exhalatio vi maxima connitens, & egrediens sonum edat, emicet vero tantum & coruscationem pariat, postquàm est egressa; & eadem ratione nauigantium in alto remos ante referri videmus, quàm prioris impulsionis sonus ad aures deueniat. 13. *Ac tandem qui fiat vt in iaculatione prius flãma emicet quam sonitus audiatur.*

Quare vt omnium simul causa afferatur, hæc primũ quidem ab organo siue oculo dependet, qui ita constructus est, eamque sedem in corpore obtinet, vt rerum omnium etiam longo interuallo dissitarum imagines lõgè facilius, & promptius recipiat, quàm auditus qui sedem suam in extremo aurium recessu habet, multis amfractibus sinuosisque cauitatibus munitam; ita vt obiectis sonorum, non nisi tardissimè ad illam aditus pateat, maximè cum sonus

nus diffundat ſe realiter, hoc eſt aeris partes immutando, continua quadam & ſucceſſiua motione, qua non item indigent ſpecies viſibiles, vt pote intẽtionales, & ſeparatæ ab omni re materiali: vnde viſio fieri dicitur per inſtantaneam productionem ſpeciei, auditus vero per ſpeciem coniunctam cum motu, ac proinde, etiam non niſi aliqua tẽporis progreſſione diffuſam, quæ cauſa eſt iſtius effectus à ſenſuum obiecto dependens, quemadmodũ prior alia deſumpta fuit ab organi diſpoſitione; vtque hæc à medicis, ſic altera ab ijs qui ὀπτικὴν profitentur, non copioſius modo, ſed certius quoque explicari ſolet.

14. *Damnantur tamen hæc arma tanquam indigna viro forti, non ſecus ac antiquorum tela & ſagitta.* lib. 5. de milit. Roma. in paralell.

Enimuero licet eiuſmodi machinarum violentia talis ſit, qualem nos & hic diximus, & lectione rerum geſtarum, ac experientià ipsà quotidie depræhenditur, obtinere tamen illa non potuit ab eruditiſſimis, & magnæ apud omnes auctoritatis ſcriptoribus Iuſto Lipſio, & Franciſco Patricio, quin ei non ſagittæ modo, ſed iacula, lapideſque fundis excuſſi; quaſi maiorem vim, & impreſſionem facientes, præferrentur. Quare vt in hac dubitatione excutienda paululum immorer, videntur mihi in primis hæc noſtra & antiquorum miſſilia in eo conuenire, quod ad exitium generis humani, corruptelamque veræ militiæ reperta ſint, quandoquidem ipſorum de cauſa, egregiæ virtutis decus, nequaquam ad fortem ſpectatamque duris in prœlijs dextram, & inuictũ corporis ac animi robur, ſed ad fortuitos volantium pilarum ictus, cæca ſemper ſorte, & in his temerarià ſœpe fortunà reuocetur: itaque merito apud Ariſtophanis Scholiaſtem in Acharnanis, & Euſtathium ſecunda Iliade, ars *Sagittandi* vt ignaua & carnificinæ multum affinis damnatur, vt etiam apud Philoſtratum in Heroicis, & Dionem Chryſoſtomum, qui ipſam *ignaui militis opus* appellant. Vnde cum Dictis Cretenſis pugione interemptum fuiſſe Achillem à Paride dicat, potior tamen Ouidij ſententia hæc viſa eſt

Sermone 19.

Dixit, & oſtendens ſternentem Troica ferro
Corpora Pelidem, *arcus obuertit in illum,*
Certaque letifera direxit ſpicula dextra.

Nimirum quia mollitiei, & imbelliæ *Paridis* conuenientior: 12. Metam. Contra quàm fecit Sophocles qui cùm videret ſagittãdi peritiam crimini datam fuiſſe *Herculi* à Lyco, vt tale dedecus ab eximio

Heroe

Heroe auerteret, ei non modo arcum, sed etiam clauam tribuit, & hastam, vt minimũ ab eo Hercule differet, cui Tertullianus ex eo quod clauam, sagittamque, & pellem Leoninam gereret, nomen imposuit *Scytallosagittipelligeri*. Sic apud Homerum *Areithus* laudatur cognomento clauarius, quoniam non arcubus pugnabat, lanceàque longà, sed ferreà clauà rumpebat agmina. Sane alicubi legere me memini culpatos fuisse *credentes sua vulnerà ventis*; hincque factum existimo, quod Torquatus Tassus in illo pereleganti poemate, quo Gotifredi, aliorumque principum christianorum res gestas in Hierusalem expugnatione, felicissimo spiritu decantauit. *Gullielmum* inducat arcum suum abijcientem, velut indignum ex cuius perita tractatione gloriari deberet, & ex aduerso eius tantũ vsum *Clorindæ* relinquat, tanquam apprime meticulosis delicatisque mulieribus conuenientem, & viris luxu ac ignauià perditis, quorum

Non vlli est animus stricto concurrere ferro,
Missilibus verum longe, & clamore facessunt.

quo genere pugnæ dolendũ est equidẽ, fortissimos sœpius milites, nulla virtutis edita significatione, mixtoque cum ingnauissimis interitu, iniusto vulnere prosterni; neque enim aliud sibi voluisse puto *Lacedæmonium* quendam ex ijs qui ab Atheniensibus in Pylo capri sunt, cum obijcienti cuidam *nimirum ex vestris optimi, ac fortissimi quique ceciderunt*, argutè respondit, vt notat Thucydides *magnifaciendus esset fusus si viros fortes discernere ab ignauis posset*, fusum enim Lacedæmoniorum more vocabat sagittam, & significabat tam imbelles quam strenuos eius cæco temerarioque ictu, nullodiscrimine prosterni. Vnde quemadmodum *Archidamus* vt primùm aduectam ex Sicilià catapultam vidit, exclamasse fertur, *perijsse virorum virtutem*, quod fortissimus miles vix ab ignauo in pugna dignosci possit, si non manu sed tormentis bellicis res geratur: nec defuerunt etiam referente Iouio, nostra ætate duces, qui de bombardis illis igniuomis, & sub id præsertim tempus quo à Bartholomeo Coleono, paruis curribus insertæ post acies aduehi, & in oppositos hostes dirigi cœperunt, potiori iure quererentur. Nam cùm in pugna ad Ricardinam Bononiensis Agri, hoc inuento emissa pila, Herculi Ferrariæ Principi calcaneũ detersisset, maligne barbaroque mo-

libro 4.

more Coleonus fecisse dicebatur, qui viros fortes gladio atque hastâ pro virtute, & gloria dimicantes, inusitata atque horribili pilarum procellà, sternendos curaret. Neque minus indignum istud visum est *Paulo Vitellio*, qui Sclopetarijs hostium captis, erui oculos & præcindi manus iubebat, vulnus enim gladio inferre fortis esse censebat & generosi militis, tormento autē vel catapultà, imbellis & ignaui. Quo sensu Agamemnon apud Homerum Græcos vocat ἰομώρους, quod sagittis potius eminus, quàm gladijs cominus pugnare vellent; verè enim & strenue is pugnare dicitur, qui præter arma habet, quod iactet; qui sibi fidens, vulnerare inermis armatum audet; nunc vero frustra in arenam

Iliade 8.

descendunt bellatores, postquam vincere ignauis licet; nec lacerti aliquid præstant, aut nerui, vel quadrati corporis firmitas aliquid valet, contra imbelles qui alienis viribus ferociunt; & modo nocendi audaciam attulerint, fortes sine viribus cluunt, propterea que minori nunc quàm antiquitus consueuerit cum honesti, & decori obseruatione, pugnas à nobis iniri fatendum est.

15. *Quæ male à Patricio & Lipsio fulminalibus conferūtur quasi maiori velocitate ferrentur.*

An vero *deterius*, illud etiā ab ijdē auctoribus quos antea laudaui Patricio, & Lipsio, tantū abest vt in controuersiam vertatur, quod absolutè pro antiquis concludunt, eosque damnāt tamquam non minus iudicij, & bonæ mentis indigos, quam ignaros rerum veterum, qui fundas, iacula, sagittas ludibrio habent præ nostris bombardis, quasi hoc fulmen, & tonitru nulla Romana acies sustinere potuisset maximè si grādiora illa accedererent, & quassatoria tormenta. His autē rationibus opinionē suam fulciunt, quas nos pone sequentes, euertere conabimur, ducto eb ea exordio, qua contendunt, tantum fuisse in emissa peritè funda impetum, vt glans sœpe liquesceret in medio cursu cōcepto igne; hoc enim, & si ex antiquorum opinione dictum fuerit, ostendimus tamen omnes auctoritates quas ad istud probandum afferunt, aut imitatione quadam posteriorum auctorum ex primis, aut confidenter nimis, & parum consideratè fuisse prolatas, ita vt prima hæc ratio nulla penitus censeri debeat.

16. *Facilius arma quæuis penetrarent, & noxia magis essēt in bello.*

Addunt tamen in eius confirmationem adeo validum ictum fuisse telorum eiusmodi, vt quod inquit Diodorus de Balearibus, suis lapidibus, & scuta, & omne armorum tegumentum perfringerent; imo ex styrabone cataphractos: & à Plutarcho scriptum

est *Philopœmenē* per vtrumque femur simul iaculo amentato fuis-
se transfixum, quibus ego mantissæ loco addam ex Arriano, tela
quæ *Indorum* sagittarij mittebant, tanta vi ferri solita, vt non cly-
peus, non thorax, non aliud quicquam summæ firmitudinis, &
quàm validū obsistere obluctariue queat. Quod idem Olaus Ma-
gnus de *Septentrionalibus* populis testatur, qui balistis vtuntur cap. 2. lib. 7
validissimis, quas dorso incuruato rotulis attractiuis extendunt,
talique impetu sagittas emittunt, vt virū loricà ac duplici thorace
munitum, velut mollem ceram penetrare consueuerint. Quam
vero *Parthi* Romanis, ob sagittas quas grandinis instar emittebāt
metuendi fuerint, indicat satis præter interitum Crassi, vulgatum lib. 9 epist. 25
illud apophthegma de sagittario, quod vt nimis tritum ac vulgare
referre piget, maximè cùm suppetat aliud ex Cicerone in epistola
ad Papirium Pætum non minus elegans *itaque* inquit *obtempe-
rare cogito præceptis tuis; hoc amplius, nauicularum aliquid habere in
ora maritima contra equitem* Parthū, *negant vllam armaturam me-
liorem inueniri posse*, quia scilicet effugium semper hac ratione pa-
ratum est ab illa maximà vi sagittarum *quæ* vt inquit Plutarchus In Crasso.
fortium atque magnorū arcuum viribus contortæ, grauissimis Roma-
*norum corpora vulneribus sauciabant, ac sorte perimebant miserabili
cum perfossis armis totū etiam corpus penetrarēt:* vnde idem de Par-
this dici merito potuisset quod Sidonius de Hunnis protulit

Hec habet, & teretes arcus, & spicula cordi,
Terribiles certæque manus.

sanè quantum illi hac arte sagittandi valuerint, manifestum non carmine. 2.
ita pridem elapsis temporibus, fecit *Tamerlanus* notissimus ille
Scytharum Imperator, quem historici referunt, cupreum mor-
tarium pro scopo sagittarijs in ludo Propositum, emissæ arundinis
spiculo aliquoties perfodisse: cui simile quoddam habet nitidis-
simæ sermonis arbiter Ioannes Barclaius, cùm asseri t se non sine
stupore vidisse *Chalybem* tres digitos latum, ab exigua sagitta per- in icone animorum.
transiri, & destitutum ferro telum, in modicæ arboris truncum
altius penetrasse, quæ sapientissimi viri obseruatio animum certè
mihi facit, vt quod absque hoc impulsu leuius duxissem, non hic
modo prætermissum velim, nempe *Hallæ* quod oppidum est ter-
tio à Bruxellensi lapide, inter cætera quæ templo diuæ Virginis
affixa cernuntur, hastam è tholo pendere transfixam ex vtraque

parte telo, arcu vt vocant manuali emisso, licet crassitie brachium fortissimi viri superet. At enim cùm antiquitus omnes ferme populi sagittis ad bellum vsi fuerint vt de *Indis* testantur Curtius, Plinius, & Prudentius in hoc versu

lib. 16. *non decolor* Indus

lib. 8. *Tempora pennatis redimitus nigra sagittis.*

De *Aethiopibus* Diodorus. De *Parthis* omnes ferme historici, &

cap. 36. Poeta maximus in Georgicis.

lib. 4. cap. 1. *Fidentemque Parthum fugà, versisque sagittis.*

De *Persis* Heliodorus, Polybius, & Procopius initio belli Per-

lib. 3. sici, vbi postquam notauit Persas arcus suos longè validiores in dextram vsque tendere aurem, demum addit *tali igitur nisu emis-*

lib. 1.

lib. 5. *sam sagittam, mirum non est frustra non mitti, cui neque thorax vllus, neque scutum possit resistere*. De *Sarmatis*, & *Getis* Ouidius

Iuncta pharetratis Sarmatis ora Getis

de *Cretensibus* Virgilius in Ceyri

Attica Cretea sternebant rura sagittà

idemque de reliquis nationibus varij auctores testati sint, quos nunc laudare non vacat, quis tandem modus esset narrationi, si singula exempla quæ in tãtà diuersitate, haberi ab illis de mirificà sagittarum vi atque pernicie, nullo negotio possent, in medium proferre vellem: sane vel dies me deficeret, vel patientià tua abuti viderer, Ludouice Comes, quam vehementer dubito ne supra modum hactenus exercuerim. Quare vt finem his aduersariorum rationibus faciam, vnica modo superest qua contendere possent, non à Parthis modo, sed Gothis etiam fusos profligatosque sagittarum vi Romanos exercitus fuisse, nam vt Paulus Dia-

lib. 12. hist. conus inquit *ad primum Gothorum impetum perturbata sunt Romanorum equitũ turmæ nudatosque pedites deseruere, qui mox equitatu hostium septi ac sagittarum nubibus obruti sunt*. nempe hi sunt sagitarum effectus mirifici, hæ clades luctuosæ quas intulerunt, hæ iaculationes maximę, & inusitatæ quarũ causa tã celebres olim in bellis fuerunt, & etiam nunc grauissimorũ virorum iudicio non indignæ sunt, quæ fissibus nostris machinis præferantur. Verum istud potius illos in errorem impulit, quod, secus tamen quam ipsi arbitrati sunt, tales ictus non ab armi ferant, sed ab eorum lacertis quorum manibus arcus intendebantur, rotabatur funda, aut

aut iaculum torquebatur; vt bene omnino prudenterque Lipsius exclamarit *per Deum quæ istæ manus? aut viribus, aut peritià validæ, quam assiduum exercitium dabat.* cum tamen illud idem dicere non potuerit de armis, quæ à fœmina, aut puero, vel elangui milite viribusque confecto vibrata, longe minorem plagam infligebant; secus profecto quam Bombardis nostris accidit, quæ modo sint probè temperatæ, eadem semper vi globulos emittunt, etiamsi à puero, aut fœmina disploderentur. Vnde mirari satis non possum, tantum virum, quantus re vera Lipsius fuisse censendus est, in eum errorem deuenisse, vt quod viris ipsis ac nequidem omnibus, aut semper conueniebat, istud ad fundas, & arcus ac pila transtulerit, quorum nulla plerumque vis erat nisi mutuaticia, & ea quidem maior cùm à forti lacerto torquerentur, remissior autem cùm à debili, aut languido. Quanquam etiamsi æqualis omnium fuisset, adeoque violenta, & propria impressio, nihil tamen inde confici posset, aduersus fistularum chalybearum lethales ictus, qui non cataphractos modo, sed duos sæpe milites, & binos equos transuerberant, vt in Ticinensi pugna, & alijs præliorum occasionibus obseruatum fuit à Iouio; & experientia passim confirmat nullos esse tàm validos ex ferro thoraces, quos glandes plumbeæ ad ducentos passus non traijciant, & nonnunquam etiam ad quingẽtos, si ab *Vncinatis*, vt vulgo dicitur, *Arcabusijs* euibrẽtur. Quinimo lõgè maius est, quod de machinis quibusdam à se inuentis asserit Bernardus Mendozza, *Præsentaui*, inquit *eo tempore tormentum noui generis suæ maiestati, ex metallo fusum, cuius pretium est quadraginta coronatorum, pondus triginta librarum, glans quam eiaculatur est vnius libræ, tanta autem violentià fertur vt murum duos pedes geometricos profundum pertranseat, quod admirabile est, cùm adeo leue sit instrumentum, & eius proportione globus sit grauis, deinde haud facilè incandescit, quod magis faciendum est.* Cùm igitur infixus est lapis in media fronte Philistæi, si tormento vsus fuisset Dauid, totum caput penetrasset ictus, longèque prouectus aliũ forte quempiam vulnerasset; sic asserem vnius digiti funda non traijciet, at glans ferrea multos simul pertransibit. Vnde antiquitus pila & sagittæ in scutis hærebant, adeo vt sæpissimè grauarent ferentem, & scuta illa ex tabellis, corticibus, & corijs com-

part. 1. c. 52.

pacta vt plurimum erant, quæ omnia quis ludibrio fore non videat ſi ad noſtram militiam referantur: denique quantacunque vi lapidem in arboris truncum funda torqueat, reſiliet ille, quemadmodum inquit Adamus Kontſenus, omnis autem minoris cannæ globus, altius in eum deſcendet, fixusque adhærebit. Porro quod ad maiores machinas, ſpectat videri poſſet Ioſephus illarum vim non minimum eleuaſſe, ex ijs quæ de Romanis ſcribit, tantam enim earum vim fuiſſe refert, vt quadam ex illis, excuſſa hominis caluaria, ad tria ſtadia continuato impetu tranſlata fuerit, & infans ex matris vtero ad ſtadij ferme dimidium fuerit item delatus; adeo nempe ſolers erat Romanorum ingenium ad cædes, vt parum etiam abfuerit à miraculis noſtrorũ fulminũ: ſed cùm hæc apud Ioſephũ lego, venit mihi primum in mentem, multa ab eo dici quæ licet ſeparata, ac diſperſa per hiſtoriam ſuam, lectori facile imponant, tamen ſi omnium ratio ineatur, dubio procul oſtendere non difficulter poſsint, ipſum ſinceræ veritatis non fuiſſe ſtudioſum; ſed ſubleſta, pene in omnibus, fide res Hebræorum longe aliter, quàm à prima origine ſe habuerint retuliſſe, ac ne quidem eas quæ ſuæ adminiſtrationi concreditæ fuerunt, abſque multa varietate, & mendacio conſcripſiſſe, quemadmodum me pluribus aliquando certiſsimiſque teſtimonijs demonſtraturum recipio; ſed demus rem illam, vt à Ioſepho refertur ita ſe habuiſſe, an propterea noſtrarum machinarũ vim imminuere poterit, quæ talis eſt, vt turres integras vno plerumque ictu deijciat. Obſeruauit Cardanus è turre vnica quæ ſola ſupereſt in Cardani oppido, *laterum pluſquàm duodecim millia*, excuſsà ſemel in eam Bombardà, ſolo æquata fuiſſe; *& octoginta homines* diſperſos in quodam nauali prælio, ab vnius tormenti diſploſione, tantam nimirum ſtragem ab vno telo editam, quantam aliquando integra acies non ederet, memoriæ ab eo auctore proditum eſt qui meditationes hiſtoricas concinnauit. Atque vt ex ducum inter ſe collatione, qui vel miſſilibus antiquorum, vel noſtrorum glandibus perierunt, quid etiam de militibus iudicandum ſit, & quænam inde tormẽta magis hominũ generi lethalia fuiſſe cẽſeri debeant, præclaro, & maximè illuſtri exẽplo innoteſcat, quis *Achillem* Ninum, *Iulianum*, *Valentem*, *Othomanum primum Alphonſum*

lib. 2

sum Quintum, *Riccardum Angliæ Regem*, & non ita multos alios Imperatores, qui sagittis aut iaculis confossi interierunt, conferendos esse arbitremur cum *Alexandro*, *& Camillo Triuultijs*: *Marco Antonio* Columna, *Ioanne Paulo*, *& Iulio Manfronis*, *Carolo Borbonio*, *Ioanne Medice*, *Baiardo*, *Vgone Moncada*, *Mario Vrsino*, *Rodulpho Balione*, *Principe Aurangiæ*, *Ludouico Gonzaga*, *Palitia*, *Boniuetto*, *Tramulio*, *Ioanne Naldo*, *Hieronymo Mendozza*, *Aumalio*, *Ioyeusa*, *Moenio*, *Popenaimo*, *Tillio*, *Toerasio*, & innumeris alijs qui tum in his quæ in Italia multis annis acciderunt valde memorabilibus prælijs ad Marignianum, Rauennam, & Ticinum factis: cùm in omnibus quæ hucvsque per Europam gesta sunt, fatalis pilæ impetum, ab eo quem nunquam in conspectum habuerant, contortæ, sunt experti. Sed amabo cur *Mario Sceuæ* Cẽturioni Cæsareo, scutũ centum, & viginti ictibus perfossum fuit; aut quomodo *Sceuola* eiusdem Imperatoris miles tragulà femur traiectus, saxique pondere ora contusus, galeà iam ictibus discussà, & scuto crebris foraminibus absumpto, per vndas quas hostili cruore infecerat, ad suos enatauit, si sagittæ adeo noxiæ & lethales erant? Et quamobrem nobis similiter non licet tot pilas fulminales armis excipere vel repellere, si non his quàm antiquorum telis, maior vis inest obuia quæque perfringendi; rectius igitur cum Stephano Forcatulo dixeris,

> *Mortales finxisse luto, sat præstitit olim,*
> *At nunc sufficient ex Adamante magis.*

Quid postea vertit se in aliam partem Lipsius, & quærit quæ nostra Bombarda vltra ducentos, aut trecentos pedes tenorem aut vim seruet, nec languescat, aut aberret, si longius protendas. Nempe vt hoc modo fundarum vim extollat, quorum tela ad trecentos pedes teste Vegetio perueniunt. Vnde vt eius quæsito primum respondeam, peritorum omnium in hac arte, fidem oro obtestorque, num inter minora etiam tormenta Archabusij interiori cannæ superficie striati, & alij qui communiter vncinati dicuntur, multis parasangis interuallum istud à doctissimo Lipsio assignatũ nõ transmittant? De maioribus vero quæ rotarum ope subuecta ducuntur, quid opus est dicere? cum pleraque XL pondo per quinque millia passuum iaculen-

17 *Lõgius etiam torquerẽntur.*

tur; & hiſtorici omni exceptione maiores referant, Tolonæ in Gallià quandam Colubrinam fuiſſe cognomine *Lacertam*, adeo eximiæ temperaturæ, mirabiliſque violentiæ, vt hoſtium nauigia ab acceſſu vel in triginta ſtadiorum diſtantia deterreret. Deinde quod ex Vegetio ſubdit ſagittarios, & funditores, ſcopas hoc eſt fruticum vel graminum faſces, pro ſigno poſuiſſe, *Ita vt ſexcētos pedes ab illo remouerētur*, non deſunt inter criticos, qui hoc minus prudenter à Vegetio dictum exiſtiment, cùm Patricius conſtantiſsimè neget, lacertum vllum tam validum eſſe, vt ſaxum aut telum aliud iaciat ad *quadraginta paſſus*, ex eoque non *ſexcentos* in Vegetio, ſed *ſexagenos* legunt, vt Pontanus, & alij; non igitur hæ longius quàm tormenta iaculantur.

Vtrum denique rectius, id ſanè cum Lipſio multi affirmant
18. *Et certius ad collimandū.* Baleariū inprimis exemplo, quos ita peritè ſe exercuiſſe cōſtat ad
deſtinatos ictus hac arte infligēdos, vt *Matres paruos filios nullum*
cap. 16. lib. 1. lib 6. *cibum contingere permitterent, niſi quem ex funda vibrato lapide deieciſſent*: quemadmodum inquit Vegetius, ex Diodori teſtimonio, cui multum momēti accedit ex alio Iunij Philargirij, aſſeren-
in Georgic. tis quod apud Baleares fundarum vſus repertus eſt. Vnde cùm Gymneſiæ ἀπὸ τῆς γυμνότητος id eſt *à nuditate* prius dicerentur poſtea vero a Græcis occupatæ; quia earum incolæ cum fundis aduerſarios ſummouebāt παρὰ τὸ βάλλειν *Baleares* fuerunt appellatæ. Sicut nunc à ſpatio ſeu ambitu inæquali *Maiorque Minorque* appellantur. Nec modo Baleares, ſed Iuuenes olim nobiles, ſagittandi, & deſtinata feriendi vſu exercebantur, vnde Caſſiodorus in prefatione hiſtorię tripartitæ *Iuuenū* inquit *exercitia*
epiſt. 2. lib. 1. *arcum dirigere, beſtiam proſternere lanceam iaculari*; & Sidonius nihil in Theodorico Gothorum Rege æque ac ſagittandi peritiam laudat, vtpote in quo *rarius fallebatur figentis ictus, quàm deſtinantis obtutus*. Quod idem Claudianus de Honorio
4. conſul. aſſerit.

Quam fælix arcus certique petitor
Vulneris, & iuſſum mentiri neſcius ictum.

Quin etiam in libris Iudicum laudantur ſeptingenti habitato-
cap. 20. tes Gabaad quod eſſent viri fortiſsimi, ita ſiniſtrà vt dextra præliantes, & *ſic fundis ad certum iacientes vt capillum quoque poſſent percutere, & nequaquam in alteram partem ictus lapidis*

dis *deferretur*. Hinc præter exemplum D*auidis* quod Pruden- in Psycomac.
tius ex fide sacrorum codicum sic eleganter expresit.

Vidimus horrendum membris, animisque Goliam
Inualida cecidisse manu, puerilis in illum
Dextera, fundali torsit stridore lapillum,
Traiectamque cauo penetrauit vulnere frontem.

Duorum insuper *Parthorum* meminit Iulius Africanus, quorum vnus sagittis in clypeum emissis, eius in ipso domini effigiẽ designauit: alter vero Vrsi socios inuadentis ambos oculos sagittis confixit: vt nihil hic necessarium sit in exemplum proferre vel *Indum* illum sagittarium, de quo percrebuerat fama apud Alexandrum Magnum, sagittas ab eo tantà peritià dirigi, vt per annulum transirent. Vel *Domitianum* quem referente Suetonio, centenas varij generis feras, sæpe in Albano secessu conficiẽtem, (cap.19.) spectauere plerique, atque etiam ex industria, ita quarundam capita figentem, vt duobus ictibus, quasi cornua effingeret; cùm interdum etiam maiori artis fiducià, in pueri procul stantis, præbentisque pro scopo expansam dextræ manus palmam, sagittas tanta arte dirigeret, vt omnes per interualla digitorum innocuè, euaderent. Vel *Gratianum* Valentiani senioris filium, qui tam εὐστοχος hoc est in eo, quod iaculo petebat tangendo ita felix erat, adeoque bene, & peritè collimabat, vt quod asserit Cedrenus, aliqui dixerint eius tela esse mente prædita. vel *Hormisdam* Persarum Regis filium, quem Zonaras adeo peritum (tom.3.) fuisse iaculatorem refert, vt prædiceret qua parte hostem petiturus esset; vel demum *Arimaspos* quos etiamsi Herodotus scribat viros esse Scitharum vnoculos, seu vt Aeschylus eos in Prometheo vocat μονῶπας ita vt nomen illis ex re impositũ fuerit, quia Scythicà, seu mauis illarum gentium linguà, *Ari* vnum significat, *maspon* vero oculum, & idcirco Plauti dictum illud *De Coclitum prosapia te esse arbitror*, non de Romanorum Coclitum familia, sed de Arimaspis, vt notat Turnebus, intel- (lib.23.c.16.) ligendum sit. Nihilominus tamen quibus cura fuit, veritatem rerum diligentius indagare, eam gentem arcu & sagittis excelluisse memorant, quo in studio, cùm assiduè versarentur Arimaspi, alterumque vt fit in earum directione oculum clauderẽt, propterea dicti sunt vno tantum oculo vti. Verum,

Quid moror exemplis, quorum me turba fatigat?
Dicendum potius, quod etiam si longè plura essent, nihil tamen aduersus fulminalia nostra concluderent, quorũ aut libratis aut destinatis tantum oculo ictibus, hoc omne prosternitur quod in debita distantia constitutum est: nihil enim erat tam paruum, tamque propemodo nullum, quod Andreas Agidarius plumbeà æneì tormenti pilà non feriret, modo illud oculis consequi posset; & quam certo prosternantur eiusmodi tormentis non homines solum, aut feræ maiores, sed minimæ etiam auiculæ per altißimarum arborum cacumina volitantes, tam eleganter istud expressit, qui vnus in paucis Vates hac tempestate felicissimus, & cultißimus habitus est, Hieronymus Fracastorius, vt non poßim eius carmina, quoniam mirificè Bombardarum nostrarum inuentionem, vsum, temperationem, omnemque rationem exprimunt non huc referre; ita igitur ille de Solis auibus loquens.

lib. 3. Syphil.

Has Iuuenum manus vt syluas videre per altas,
Continuo caua terrificis horrentia bombis
Aera, & flammiferum tormenta imitantia fulmen
Corripiunt. Vulcane tuum dum Theutonas armas,
Inuentum, dum tela Iouis mortalibus affers.
Nec mora, signantes certam sibi quisque volucrem,
Inclusam salicum cineres, sulphurque nitrumque
Materiam, accendunt seruatà in reste fauillà,
Fomite correpto diffusa repente furit vis
Ignea circumsepta; simulque cita obice rupto
Intrusam impellit glandem, volat illa per auras
Stridula, & exanimes paßim per prata iacebant
Deiectæ volucres: magno micat ignibus aer
Cum tonitru, quo sylua omnis ripæque recuruæ
Et percussa imo sonuerunt æquora fundo.

Sane nec Alcon ille Cretensis cuius nomen tot laudibus cumulatum manauit ad posteros, quod illæsó *Phalero* filio draconem magnis illi implexum orbibus cecidisset, ita vt Sidonius non potiorem alium habuerit pro exemplo peritißimi sagittarij

in Panegir. Maior.

Non sic librauit in hostem
Spicula, qui nato Serpentis corpore cincto

Plus

Plus timuit dum succurrit, dum ictibus ijsdem
Interitum, vitamque daret stabilemque teneret
Corde fremente manum, totamque exiret in artem.

Nec præst antissimus Heluetius ille Guillielmus Tellius, qui malum supra filij caput ab iniusto præfecto positum hoc illæso sagittà excussit, nec reliqui omnes supra enumerati, insignesque sagittarum certissima directione homines, cum nostris vllatenus conferri debent qui præteruolantes aues, & pernici cursu fugientes damas, aut lepores, prima statim glandis directione, ictuque certissimo perfodiunt. Sed quid maius in consummata huius artis industria excogitari potest, quàm cum libratores vel à tribus passuum millibus rectam lineam ducunt, vt globos e Bombardà in caput hominis, aut rem aliam quæ destinato ictu petitur, transmittant, aut cùm ijdem modo hostiles machinas videant, tam peritè in earum fauces seu concauum spiraculum, pilas e suis contorquent, vt illæ postea vsui ineptæ fractæq. ac mutilæ relinquãtur: hoc vero tã frequẽter in obsidionibus cõtingere historici testãtur, vt cùm miraculi instar sub initium esset, postea & in Mauricianis castris ad *Groningam*, & passim in alijs, pro artis tantum experimento certissimo haberetur.

Quamobrem cùm ex ijs quæ hactenus dixi, nemini obscubscurum esse possit, quin tormenta nostra missilibus antiquorum multo magis noxia, & lethalia sint, non possum conijcere vnde istud in mentem Thomæ Moro venerit vt Vtopiensibus suis *Tela eminus voluerit esse sagittas, quas acerrimè simul, & certissimè iaculentur, non pedites modo sed de equis*. nisi forsan eiusdem opinionis fuerit, cum maximis illis hominibus Iusto Lipsio, & Francisco Patricio, qui paradoxum illud de præstantia antiquarum machinarũ supra nostri æui fulminalia, primi in medium protulerunt: Ego vero & si contrarium plane sentiam, non tamen ab illis ita dissentio, quin aperte fatear, multa antiquioribus illis tormentis, & ijs quæ posterior ætas inuexit, fuisse communia. Etenim cùm Liuius verbi causà meminit duorum generum Scorpionum maiorum scilicet, & minorum, quis inde mentem non reflectat ad maiora, & minora nostra tormenta? cum idem inquit, *capta vrbe maiores minoresque scorpiones ad LX. captos scripserim si authorem Græcum*

19. *Denique proponuntur ea quæ tormentis antiquorũ nostrisque cõmunia fuerunt.*

lib. 2.

cum sequor Silenum: Si Valerium Antiatem maiorum Scorpionum sex millia, minorum XIII. quis ex eo non inferat maiori in numero quàm sint hodie apud nos tormenta seu muralia seu manualia, fuisse etiam apud antiquos Scorpiones? Cùm addit ibidem de Archimede Syracusano loquens *Murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit per quæ caua pars sagittis, pars Scorpionibus modicis de occulto petebant hostem*; & cum præterea addit Iosephus de oppugnatione, Iotapæ loquens, *missaque machinis saxa & murorum minas auferebant, & frangebant angulos turrium*, quis non dicat eundem fuisse vtrisque vtendi modum? cùm denique hæc à Cæsare referuntur. *Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat, Scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis vnus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur, eadem ratione ictu Scorpionis exanimato altero successit tertius.* quis etiam non continuo arbitretur idem vtrobique fuisse periculum: quandoquidem neque etiam nunc certius confici homines, minoribus fistulis possent. Verum vt hæc omnia de modo, de numero, de effectu, ita se habeant, multa tamen sunt, eaque omnium oculis conspicua, quibus nostra, hæc superioribus longo interuallo tam ictu, quàm motu vehementiora magisque noxia iudicari possint. Vt prætermittam modum penitus ab antiquis machinis diuersum, quæ absque ignea combustione necabant. Vnde quemadmodum frugibus inuentis glandes exaruerunt, haud secus Fundæ, iacula, sagittæ, merito desierunt vsurpari, postquàm eo prouecta est hominum industria, vt Iouis æmulatione idque etiam sereno cœlo tonare, & fulminare possint.

lib. 4. decad. 3

lib. 3. belli Iudaic. cap. 9.

lib. 7. belli Gallici.

20.

Et maiores bõbardas seu curules quod non modo nihil iuuent, sed multum præterea suis officiant varijs rationibus à bellorum vsu reijciendas suadeo.

Cœterum vt in minoribus tormentis non mihi bene conuenit cum Lipsio, & Patricio, ita penitus illis assentior, dum in sententiam acuti Hetruriæ doctoris concedunt, maioraque seu vt vocant muralia ac curulia ex bellorum vsu reijciunt, velut quæ aspectu illo igneo, terrorem potius quàm damnum hostibus afferant, suis vero ob innumera impedimenta quæ secum trahunt, itinerum moras, aut sumptus immensos, non etiam valde sint vtilia, aut commoda. Quãuis enim Fabricium Columnam militaribus in proloquijs frequenter dicere solitum acceperim, tormenta

menta maiora pro vrbium, & castrorum hostilium clauibus haberi, nihilque tutum vel egregium posse geri, nisi vel in paruis expeditionibus tormenta ipsa, quæ cuncta penitus aperiant côuehātur; & multæ vrbes cùm expugnatæ, tum etiā defensæ horum beneficio fuerint, nonnullæque statariæ pugnæ superatæ, nihilominus tamen, cùm attentius in rem ipsam considero, multa mihi videntur, propter quæ subducta diligenter compendij cum dispendio ratione, plus in speciem quàm in summam belli, conferre hoc nouum tormenti genus existimatum sit. Atque vt rationes proferam, quæ me ad istud contra multorum opinionem sentiendum inducunt; statuendum est in primis Bombardas crassiores, quemadmodum supra demonstrauimus, in mari tantam vim non habere quantam in terra, cedentibus nimirum nauibus, vt potè minus solidis ac firmatis ad resistendum, atque eam ob rem minùs etiam certò pilæ iaculari possunt, vt omnino difficile sit, eas secundum aquæ superficiem fluctuantis, ad naues pertingere, quo tamen ferri, & ferire illis necesse est, vt damnum aliquod notatu dignum inferre possint; quāuis enim perniciosior ictus esset in parte nauis quæ sub aqua mergitur, malunt tamen periti ab eo abstinere, ne pilæ vis atque impetus aquæ occursu elangueat, nauimque supra aquam, feriunt humiliori qua possunt parte. Vnde si octoginta remiges in quadam nauali pugna solo pilæ maioris ictu semel confecti sunt, aut quid aliud simile contigerit, plus in hac re casui tribuendum est, quàm certæ cuidam rationi, aut indubitato experimento, quæ tamen sola in bellorum ratione, vtramque apud optimos duces paginam facere solent. Imo licet tam certo pila in mari, quàm in terra iaculari posset, inuenta tamen ratio est naues ea arte fabricandi, vt trabibus firmissimis, & intermixtà lanà, alijsque rebus idoneis compactæ, omnem vim hostilium tormentorum, munitissimæ arcis instar eludant: cuiusmodi in bello illo diuturno Danorum cum Suecis nauem Magelesam fuisse auctor est Camerarius; & similem aliam Hieronymus Osorius describit quum prælium nauale Lusitanorum cum Diensibus qui Mamalucos in auxilium accersiuerant prolixè recenset *relinquebatur* inquit, *vna nauis quæ adhuc expugnata non fuerat, erat enim altissima, & munitissima corijs crudis, vt si*

Tom. 1. med. cap. 26.
lib. 6. de rebus iudic.

nostri

noſtri in eam ingredi vellent eorum veſtigia labarent, obducta, & ſimiliter ſi faces conijcerent incendium excitari non poſſet. Vtrumque autem latus tanta erat craſsitudine, & firmitate præditum, vt nullis globorum ictibus vulnerari poſſet; idemque Oſorius eo loci de quadam alia naue ſcribit, quę tanto robore, & craſſitudine erat, vt omnes globos non minus quã ſi è ſilice facta eſſet, repelleret. Ex quibus vides iam Ludouice Comes quid de Bombardarum vſu in naualibus prælijs ſit cenſendum, quantumque ex illis, vel aduerſus *ligneos muros*, vt oraculum naues appellabat, commodi ſperandum ſit. In terreſtri vero pugna, ſi illa leuior ſit, & velitaris tantum, profecto ridiculum foret, diſperſos hinc & inde milites, nulloque inter ſe ordine procurrentes, deſtinatis tormentorum ictibus configere velle, cùm hæc in confertas hoſtium legiones ſolummodo vibrari debeant, vt in ſtatarijs ſeu campalibus pugnis fieri amat: quanquã ſi non vano, & irrito conatu, ſaltem multum ancipiti dubioque hoc in illis quoque fieri conſueuerit. Negant ſiquidem apud Lipſium, rei militaris periti, vidiſſe ſe vllam aciem hoc genere teli ſolutam; ſed eo multum æquior Patricius, *tres* in quibus tamen maiores erant equitum quam peditum copiæ, eius ope fuſas agnoſcit, nẽpe Hiſpanorum ad *Rauennam*, & Sophi ac Campſonis Gauri in *Perſide*, & *Aegypto* aduerſus Selymum Turcarum Imperatorem pugnantium; hoc vero quantulum eſt ſi tot aliæ pugnæ numerentur, quæ à ducentis annis abſque fulminalium maiorum ope in diuerſis Europæ partibus, & huic aut illi principi bene feliciterque ceſſerunt: certè quantum illa valuerint in nobili quam ad *Tarum* Carolus VIII. vicit, & in qua cum multis Italiæ proceribus, cecidit quoque vnus ex tuis *Robertus à Balneo*, eius, qui illi interfuit, Philippi Cominæi verbis explicandum duxi, *Summa* inquit, *omnium interfectorum fuerunt ad tria millia, & quingenti*. demum vero ſubiungit, *Et quod mirum eſt omnes manu & cominus pugnando fuerunt occiſi, tormentis enim vix decem opinor vtrinque ſublatos*. Nec ſi minores etiam fiſtulas plus edere ſtrepitus quàm ſtragis in pugna, contendere vellem, ſummorum ducum auctoritate deſtituar, qui facta ipſarum prima diſploſione, eaque ad ſpeciem tantummodo, gladijs cominus in hoſtes pugnare, & ſtricto decernere ferro ſatius habuerunt,

lib. 4. de bell. Neapol.

buerunt,

buerunt, vt *Iulianus* Caroli Cæſaris atque etiam Philippi filij præfectus peditum; & *Henricus* IV. inuicti nominis rex, ac multum prælio, non fiſtulis ſed gladijs ad Carignanum ſuperato, celebris *Monmorantius*. Sed quoniam non planè cum illis in hac opinione conuenio, mihique perſuaſum eſt fiſtulas minores vtiliſsimas fore, ſi tempeſtiuè diſplodantur, idcirco de maioribus tantum dicere pergo, quarum commodior forſan videri poſſet opera, ad expugnationes, propugnationeſque oppidorum, poſtquam ad id vnum, momenti certè non parum, olim obtinuiſſe viſæ ſunt: & quidem non dubito quin eundem adhuc vſum habere poſſent, ſi ea muris cingerentur ex quadrato lapide ad perpendiculum erectis, nec vllo alio propugnaculo munitis, ſed pinnas ſeu *minas* vnde propugnatores hoſtibus *minantur*, & de quibus intelligendi ſunt verſus hi Virgiliani

iacent opera interrupta minæque
Murorum ingentes,

dumtaxat habentibus ſuperne, turreſque æqualibus toto circuitu interuallis, ac dimidiati circuli formà in foſſas prominentes, ad maiorem ornatum quàm vſum, quales cùm eſſent ferme omnes, ſub illud tempus quo primum turres quati fulminalibus illis cœperunt, non mirum eſt propterea, ſi quod illas nullo negotio deijcerent, magnæ ſtatim apud omnes fuerunt admirationi; in qua etiam nunc perſeuerarent, niſi homines de propria ſalute & conſeruatione magis quã antea ſolliciti, adeo valida aduerſus communẽ hãc perniciẽ remedia excogitaſsẽt ex propugnaculorum debita ſtructura, vt illã nihil fere ad expugnandas arces ſi modo paulo munitiores ſint, & rerum victui neceſſariarũ non indigeant, prodeſſe, experientià cognitũ ſit. Et re vera plurimæ ſunt vrbes ne dicam infinitæ, quæ ſi mille tormentis bellicis aſsiduè quatiantur, nulla ratione per vim expugnari valeant: ſexaginta maioribus diuerberata abſque vlla intermiſsione *Rupella* primam obſidionem pertulit, quis vero dubitat quin ſecundam pariter eluſiſſet, niſi fame & iactis in altum molibus, ſapientiori conſilio fuiſſet tentata? *Area illa parua ducum Oſtenda*, totus quam per triennium orbis reſpexit, quid cauſæ putas fuiſſe cur infra Troianæ obſidionis terminum ſuccubuerit? lateres illi, terra ceſpites, excitandis aggeribus defuerunt. Sic *Viennæ* in

caſſum-

cassum Suleymanus centũ Bombardas admouit; sic *Melitensium arces* octoginta mille globis ferreis verberatæ, non propterea in Turcarum potestatem concesserunt. Nec *Famagustani* cùm centum, & quadraginta mille sustinuissent, idcirco istorum metu, atque diuerberatione continua, sed fame alijsque Turcarum artibus, ad deditionem compulsi sunt. Non item *Budà* à Rochandulpho Cæsariano duce obessa & maioribus tormentis ac libratis ad tectorum excidium ingentibus mortarijs vexata, tantum ab illis damni ferebat, quin Georgius Antistes Varadiensis eius vrbis propugnationi sub Isabella Regina, & Ioane Infante præfectus, vt erat pervrbano & dicaci animo, mirusque Germanorũ contemptor, minanti aliquoties Rochandulfo, cuncta se illis fulminibus prostraturum, ni deditionem faceret, in hunc sensum responderit. D*esineret ipse viros fortes pro patria Regeque Hungaro aduersus temulenta agmina sobriè pugnantes, terrere: nihil enim eos immanium globorum strepitu commoueri. Verum se vnũ ex omnibus à* Rochandulpho *priuatæ humanitatis iure comiter postulare, vt tormenta aliquanto minus disploderet; esse enim sibi Scro-*
lib. 39. histor. *pham domi vnicam prægnantem* verba sunt Pauli Iouij, *quæ tot sclopis & bombis exterrita, abortum, magno conuiuarum suorum dolore factura videretur.* Quid plura, in noua obsidione *Louaniensi*, si tamen Erycus Puteanus qui eius historiam elegantissimè contexuit, nihil partium studio supra veritatem ausus est, globis plus mille quadringentis, vix septem in vrbe præsidiarij absumpti sunt; & quadam die cùm ictus hostiles numerati fuissent ad centum triginta, quorum minimæ pilæ libras pendebant quinque, maxmiæ quasi triginta, irriti tamen omnes præterquam in duas mulierculas, & totidem gregarios cecidere: nec in bellis quæ plurima hodie per totam Europam geruntur, aliquid diuersum de ipsis tormentis, aut speratur, aut habetur; semper enim in cassum tonãt, & cum sub initia plurimum terroris inani suo boatu incutiant, progressu tamen temporis, sic irrita esse & vana illorum molimina depræhenduntur, aduersus tum obsessorum aggeres & propugnacula, tum obsidentium fossas, & occulta per terram itinera, & vicissim ex vtraque parte designatas excitatasque ligonum operà munitiones; vt non modo vilissimus quisque cacula qui tres menses in castris vixerit, illorum eiacu-

latio-

lationes vt veſicæ crepitus floccifaciat, eaque ex ſplendore ignis in fomite ſuccenſi, non ſecus ac Mexicani facere didicerant, & Vaſtius etiã Marchio, ac Laurentius Medices, eludat: ſed duces etiã ipſi cùm magnà prius impenſà & ſolicitudine tormenta eiuſmodi in ſuo exercitu habere curauerint, ab ipſis demũ abſtinere & eo tandem cogitationem ac induſtriam omnem reducere cogantur, vt in vrbium obſidionibus circumuallatio fiat, in qua mutuis prælijs iuſtitium indicitur, celebranturque tantũ ab ignauis militibus *eſuriales feriæ*, quas qui tolerare diutius poſſunt victores demum euadunt, inſignemque referunt, non de virtute, ſed de fame & egeſtate triumphum. Ecce igitur quomodo tales machinæ vſu nullo, & euentu plerumque infauſto, vſurpari ſolent; videamus nũc quot & quanta ſecũ habẽt incõmoda, quibus optima quæque ſalutaria cõſilia, aut eludere, ac fruſtrari, aut ſaltẽ retardare ſolẽt: atque vt de sũptibus nihil dicã, quos in ipſis fundendis, conflandisque perferre oportet, quales Deus bone ſunt illi, qui quotidie inſumuntur in equis, foſſoribus, aurigis, fabris, & alijs rebus neceſſarijs, vt ex armamentario educi in hoſtes poſſint? etenim ſi ex Praiſſaci auctoris in hac re verſatiſſimi ſententia, Bombarda vnica iuſtæ magnitudinis, quales ſolent eſſe quæ muris concutiendis vulgo vſurpantur, decem bouum vel equorum iugis, & quatuor ſaltem aurigis indiget, quibus pertrahatur; triginta foſſoribus qui viam illi muniant, duobus libratoribus, tribuſque eorum miniſtris, qui illam cùm opus eſt puluere nitrato & globis temperent; ſex plauſtris, totidemque aurigis, & duodecim alijs equis bijugis, qui res illi ad vnius diei eiaculationem neceſſarias conuehant; ſequitur omnino ſi decem tormenta in exercitu habeantur, cum globis & puluere qui ad decem dies ſufficiant, DC. plauſtris ad id opus eſſe, hominibus vero DCCCCXC. præter milites qui eorum cuſtodiæ deputantur, & fabros qui damna reparãt; equis autẽ MCCCC.XC. Vnde ſi maiora tormenta ducãtur, ſi numeroſiora aut ad plures dies, vel etiam menſes rebus neceſſarijs inſtructa, cogitandum eſt de integro alio exercitu, bombardarum tantum & machinarum gratià, parando; quemadmodum feciſſe Carolũ VIII. in expeditione Neapolitana Belcarius Peguilionus refert, apud quem aurigarum quatuor, equorum lib. 5. com. ent. gall.

vero

vero octo millia, his machinis conuehendis quas Rex secum habebat attributa fuisse produntur; quamuis permultas alias classe exportasset. Qua in re quantum iniquius nobiscum agatur quàm olim cum Romanis, vel ex eo patet, quod hi non secum in itinere tot impedimenta trahebant, sed vbicumque consederant illic suas turres erigere, suos arietes, musculos, sambucas fabricare poterãt; nobis vero cũ tardissimo semper machinarũ nostrarum apparatu luctandum est, in quo si bos aut equus ceciderit, si rota frãgatur, vel paxillum suum amiserit, si non bene iuncta aut sufflaminata fuerit, vniuerso exercitui consistendum est, donec prolapsa bombarda varijs machinamentis erigatur: dilabente interim rerum bene gerendarum occasione: quemadmodũ *Francisco Mariæ Feltrio* Vrbinatium Principi, ex simili impedimento contigit, ne hostes quos facili negotio profligare poterat, tempestiuè assequeretur, & eadem ratione *Antonius Borbonius* ob diffractũ maius tormentum, in potestatem Leuæ cũ suis militibus venit; nec felicius cessit *quinque millibus Vasconũ*, quod à tumultuantibus in Gallia sectarijs accersiti, duas minores bombardas secum adducere in eorum subsidium voluissent, istis enim retardati, in Monlucium inciderunt, qui cunctos internecione deleuit. Iam vero quoties fugam maturare oportet, & ipsa grauiora tormenta quæ festinantes maxime retardare solent vel in potestatem hostium deueniunt, vel multo igne subiecto liquantur, confringunturue in frusta, quo metallum à sarcinarijs iumentis facilius deferatur, quæ maior calamitas excogitari potest? equidem tantum inest his machinis ab immenso pondere & infinita prope sarcinarum quantitate impedimenti, vt sæpissimæ dubitauerim, nũ tanta vt vulgo creditũ est subtilitate ac ingenij laude excogitatæ fuerint, quoniã vt de Balista fulminali dicebat Anonymus qui ad Theodosij filios libellum de machinis conscripsit, *quod quanto minus ad armandam se virorum ministerium quærit, tanto est ingenij virtute præstantior: quicquid enim opis in ea numerosior manus afferre potuisset, id sibi artis ingenio dotata largitur*, ita contrarium de his merito quis dixerit, pro quibus cogẽdus est pilarum ferrearum lapidearumque aceruus; excoquendus incredibili quantitate & grauibus impensis puluis nitratus; conducendi fusores, qui nouas atque quassatas machinas

nas fundant; habenda vehiculorum,& omnis generis ferramentorum aliorum vis maxima, equorum etiam, aurigarum, fabrorum lignariorum, ferrariorumque,& libratorum grex, infinitus alendus est; præter magnam illam fossorum cateruam, ex agrestibus comparatorum ad complanandam viarum asperitatem, quos *Guastatores* communiter vocant, & vulgus Francicũ corruptè *Castados*, quasi dicere vellet *Guastados*, quia vt rectè lib. 1. de ma-
obseruat Vincentius Lupanus, Itali *guastum*, quod Latini *vastum* gistrat. gallor.
& ruinam, appellant, vt Marchionem *Guasti* pro Marchionem Vasti Ammonis: & *Guastum* Bentiuolorum Bononiæ, ruinam domus Bentiuolorũ: & facere guastum pro vastare,& populari. Sed demus hæc omnia impedimenta nulla esse, & Bombardæ suis tumulis suggestibusque erectæ consistant, quantà,oro obtestorque,& morà opus est vt impleantur? quàm trepidè longis interuallis exonerantur? quoties irrito incendio foculus deflagrat; quàm facile resìdet in tubo ferrum, omnisque per luminis aditũ stridenti cum sibilo, impetus euanescit? quot denique illis moræ offeruntur ab imbre, & quo non alio casu? qui etiamsi minimus, librationem continuò retardat, imo vero leuis colliculus, agger, aut margo fossæ interiacens; & quanto magis accuratissimè designata in omnes arcium frontes, & frontium communes angulos laxa & celsa propugnacula,& præ istis propioribus alia exteriora, & hisce medijs succedentia alia, quæ hostem propinquiori aditu summoueant, qualia nunc moris est in oppidorum munitionibus vsurpare, omnem earum vim, & impetum eludere possunt. Vt nihil hic referre necesse sit, quomodo præterea mille dolosis artibus intercipi solet illarum impetus, ne effectum consequatur, seu per proditores aut hostes, claui in igniuomum spiraculum malleorum vi adiguntur; seu per libratores qui minus onerant, vel parcius aut altius eleuant deprimuntque machinas; seu per opposita hostium tormenta, quorum contrarijs ictibus interturbẽtur, disiectisque & dilaniatis canterijs, ineptæ prorsus ad alias eiaculationes euadant; ac tandem si in officio perseuerent, quid frequentius accidit, quàm vt hebetato ad irrequietam displosionem metallo frangantur? Atque hæc in opere incommoda, extra opus vero, quantam hominibus calamitatem inferant, etiam in media pace, tuncque

cum minus de illis cogitatur, testes ex innumeris laudare possem Gaguinum, & Belcarium rerum nostrarũ historicos, qui referũt bombardã miræ magnitudinis in Turonibus fusam & Lutetiã aduectã, quę pilã D. pondo euomebat cùm, ad D. Antonij portã periculi faciendi gratià iussuque Ludouici Regis exoneraretur, pilę dũ immitteretur collisione, ignẽ concepisse, & architectum ipsũ, ac XIV. præterea qui forte aderant, omnes in frusta discerptos passim disiecisse. Sed paruum in hominibus plebeis vitæ necisque momentum inesse permulti arbitrantur; Principes igitur afferò equitem scilicet Guisium, ex tribus fratribus quorum nunc solus dux superest, iuniorem, qui paucis ab hinc annis maxima vniuersæ Galliæ consternatione, à diffracto tormento æneo malignè percussus obijt; ac Stuartum huius nominis secundum Regem Scotiæ, quem eiusdem lethi genere, posterioribus sæculis interemptum, narrant historici qui rebus Scotorum memoriæ tradendis incubuerunt. Verum non homines modo, sed integræ quandoque ædes, naues, arces, imo etiam amplissimæ, ciuitates succẽso casu aut de industria, in ijs locis in quibus seruabatur, puluere sulphureo, quasi funditus dirutæ, ac subuersæ fuerunt. Cuius rei experimentum *Parisijs* quidem visum est, cùm turris Biliaca ad Sequanam, pulueris pyrij confecti, nitrique & sulphuris custodiæ destinata, de cœlo tacta, penitus cum vicinis aliquot palatijs euersa est; quod idem etiam Patauij contigit anno MDCXVII. pridie illius diei quo festum corporis Domini nostri Iesu Christi celebratur; & post aliquot annos *Veronæ*, vtrobique incredibili hominũ iactura, & ædium tam ciuilibus quam sacris vsibus destinatarum subuersione. Sed nulla vnquam vrbs sæuiorem ab hoc horrendo puluere tempestatem experta est, quam *Meclinia*, in qua delapsum cœlo fulmen, in locum vbi puluis tormentis bellicis præparatus publico decreto seruabatur, octoginta doliola eo repleta simul accendit, totque ruinas & strages edidit, vt post hominum memoriam, nihil vsquam alibi adeo miserum & horrendum credatur contigisse. nam præter septingentas domos conquassatas, & oppressos inter earum rudera penitusque exanimatos trecentos homines, ac feminæ ces repertos vltra centum & quinquaginta alios, qui maxima parte in nosocomijs postea interierunt; nihil in ea vrbe syderata,

rata, quod antiquum decus priſtināque dignitatem ſeruaret, relictum eſt; tantoque in eam pulueris iſtius ſuccenſi impetu ſæuitum fuit, vt illinc procul ad octo millia paſſuum, reperti ſint prægrandes ædificiorum lapides, eo tempeſtate delati. Ex omnibus igitur quæ huc vſque de tormentis dicta ſunt, integrum eſt vnicuique videre, quàm anceps iſtud rebus humanis inuentum extiterit, quamque iſtis præſertim temporibus, ob excogitatum longe validius ac potentius periculo quod ab ipſis impendebat, remedium, tota eorum vis quaſi proprio vigore deſtituta elanguerit, aut minus plerumque in hoſtes quam in ſuos deſæuiat. Quamobrem conſentaneum eſſet vt multarum rerum exemplo quæ ſolerter primum inuentæ, ſapientiori demum conſilio in militię vſu antiquatæ ſunt, quoniã vt ſapiēter monuit Lucretius.

Sic voluenda ætas commutat tempora rerum.
Quod fuit in pretio fit nullo denique honore.

ita quoque tormentorũ curulium abuſus, & rudis inepta que moles, ab eodē prorſus auferretur. Etenim ſi *Elephãtes* antiquiſsimis primùm temporibus in bello vſurpati, ea tandem ratione neglecti ſunt, quia frigoris minime patientes exiſtunt, & inhabiles ſunt ob corporis molem vt facilè regantur, nec vllus eorum vſus eſt in repentina ac tumultuaria pugna, vt Liuius annotauit; in ſtataria vero anceps genus auxilij præbent, quod in hoſtes imperio, in ſuos pauore impellũtur vt idcirco Lucretius eos *commune malum* appellarit libro v.

Vt nunc ſæpe Boues Lucæ ferro malè mactæ
Diffugiunt fera facta ſuis cùm multa dedere.
Sic fuit vt facerent. Sed vix adducor, vt ante
Non quierint animo præſentire atque videre
Quàm commune malum fuerat.

Si *curulis pugna* Græcis olim ac Perſis & Britannis vſurpata, *falcatæque quadrigæ* omiſſæ item fuerunt, quod locis horridis, aut inæqualibus, cœlo pluuio, palis ab hoſte in terram defixis, aut tribulis ac muricibus diſſeminatis, vel aperto agmine, inutiles reddebantur, imo clamore terrore, fremituque vociferantium nonnunquam in ſuos vertebantur, vt Virgilius de Niphæi curru ab Aenea territo notauit. Aeneide x.

quin ecce Niphæi

Quadriuges in equos aduersaque pectora tendit;
Atque illi longe gradientem & dira frementem
Vt videre, metu versi retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.

Si denique *clibanariorum*; arma si equestres *hastæ*; si equorum *Bardæ* & Sclopetariorum cassides ac *loricæ* aut sensim exolescunt aut exoluerunt iam antea, quia oneri sunt & impedimẽto: qui fieri potest vt his omnibus rebus ineptiores Bombardæ, quæ tot impedimenta secum trahunt, tot sumptibus occasionem præbent, adeoque parum vtilitatis afferunt, non etiam velut communi gentium ac ducum & militum consensu, ab omnibus bellis exulent; maxime cùm referente D. Augustino in epistola ad Marcellum *quod etiam recte ante fuerat, ita mutari vera ratio plerumque flagitet, vt cùm ipsi dicant recte non fieri si mutetur, contraria veritas clamet, recte non fieri nisi mutetur, quia vtrumque tunc erit rectum, si erit pro temporum varietate diuersum.*

XII. *1. Vltima denique pars apparatus sunt milites omnino necessarij.*

Porro quia res militaris vt Latinorum vates celeberrimus egregij sui carminis testatur exordio, *armis* constat atque *viris*, & de illis hactenus quantum opus erat dictum fuit: consequens est vt in præsentia, sermo à nobis de *militibus* instituatur à quibus omne consilijs bellicis robur, & sine quibus nummi, commeatus, arma & quidni regna etiam quantumuis ampla, & egregia inualida sunt; vt apud Dionem præclarissimè disserit Mecœnas in oratione ad Augustum. Viris nimirum opus est per quos in pugnis omnia gerantur, & in locorum obsidijs muri, ac fossæ defendantur; nisi potius ipsi murorum instar esse possint, ex Agesilai opinione, qui interrogatus cur Sparta sine muris esset, armatos milites ostendens scite respõdit ταῦτα ἐςὶ τὰ λακεδαιμονίων τείχη videbat enim prudẽtissimus dux, non tantum momẽti in locorum munitionibus, quantum in militum virtute esse positum. Atque huc pertinet etiam, quod apud Senecam (Suasor. II.) fingitur dicere declamator nomine Laconis, *non est Sparta lapidibus circumdata, ibi muros habet, vbi muros non habet*: vnde Ouidius (10. met.) *immunitam Spartam*, & Claudianus (lib. de manlij Theod. cons.) *nudam* hac eadem de causa vocarunt

Ciuibus & vetitis ignauo credere muro,
Tutius obiecit nudam Lacedæmona bellis.

Quod

Quod item Epicterus & Tzetzes præclarè obſeruarunt, ille apud Stobæum, hic vero in chiliadibus, carmine Græco quod ad verbum ita interpres reddidit

Olim quidem Spartiatæ & genera (progenies) Laconum
Optime ratiocinati ſapienti cogitatione,
Quod viri cuſtodes murorum, non virorum muri,
Armis atque corporibus, pugnis turres fabricabant,
Mœnia autem vrbium ſæpe deſpiciebant:
Ne forte fidentes in ipſis quietem haberent armorum.

Quin ſemper Lacedæmonij vt ignauos deſpiciebãt eos, qui muris ciuitates cinxerũt, vt ex Ageſilao patet, qui monſtrante ei quodã, vrbis alicuius muros extructos magnis ſumptibus, munitoſque ſuis turribus & minis, ac quærente pulchros ne eos iudicaret, reſpondit *ita per Deos, ſed non vt viri, verum vt mulieres intus habitent*: propterea que non mirum eſt ſi Τειχομαχία ſeu *murorum & turrium expugnatio* Lacedæmonijs, vt Herodotus notat, minus quàm Athenienſibus cognita & vſitata fuit. Sed nec ipſà opus habuerunt, cùm Lycurgi in ea lege ſancienda inſtitutum fuerit, ne ex aris & focis Spartani contra hoſtes dimicarent, ſed vt arma potius extra fines ſuæ regionis efferrent; quemadmodum certè & illud ſemper ab ipſis factitatum fuit, nemine ante Epaminondam, annis fere ſexcentis, ipſorum agros incurſante, vt eſt apud Plutarchum in Ageſilao. Hoc autem omne ſicut de arcibus verum eſt, ita de nummis quoque, & commeatu dici non abſurdè poſſet, quandoquidem Carolus V. Imperator, ita plerumque de illis ſtatuebat, quod ſi aliquo iſtorum, vel militibus carendum ſibi foret, Veteranos potius eligeret, quorum induſtrià, & promptitudine, reliqua duo ſe ex hoſte comparaturum non diffidebat; ita nimirum maximus Imperator militum virtutem commendauit, quæ nõ minimum etiam illuſtratur verſibus Euripidis in Andromacha, quos expreſsit non intellexit ſolum Quintus Curtius, vbi commemorat, quomodo Alexander necem Clyto intulerit, inquit enim in media expoſitione triſtiſsimi illius facti, *tum Clytus nec ipſe quidem ſatis ſobrius, ad ipſos qui infra ipſum cubabant conuerſus, Euripidis retulit carmen, ita vt ſonus magis quàm ſermo exaudiri poſſet, quo ſignificabatur malè inſtituiſſe Græcos, quod trophæis, Regum dumtaxat nomina inſcriberẽt,* ib.9.

alieno enim ſanguine partam gloriam intercipi; nemo enim non eum intelligendum eſſe cenſet de militibus; quantumuis Cicero in ducum fauorem ſcripſerit, *bellicas laudes ſolent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum multis ne propriæ ſint imperatorum*.

Pro Marcel.

2. *Legendique ex ciuium & incolarū frequētiæ cuius idcirco parādæ varij modi proponuntur.*

Milites autem intelligo tam equites, quàm pedites, tam exteros, quàm domeſticos, & ordinarios vel ſubſidiarios, vt ab illis quæſtionibus abſtineam quas partim polemici, partim etiam politici ſcriptores quotidie ſuis in libris agitant de horum vel illorum maiori vtilitate & præſtantia; mihi enim ſatis erit nonnulla monuiſſe, quæ primùm quidem ad Principem ſeu Rempublicam ſpectant, mox vero ad Imperatorem etiam ac ducem militum referuntur, quo ſufficientes copias habere poſsit, & acceptas clades, quoties neceſſe erit, reparare. Hoc autem eſt quod Seruius Tullius non minus meà ſententià verè quàm ſapienter dixiſſe fertur, nimirum ciuitati ad magna contendenti, nihil vtilius eſſe ciuium frequentià & multitudine, quorum operà in militaribus expeditionibus vti illa cum fiducia poſsit: ſi enim pauci fuerint Regni aut ciuitatis alicuius principalis accolæ, facile abſumi poſſunt contagione, fame, clade, aliaue publica graſſante calamitate, vnde poſtea idem illi quod *Spartanis* contingет, qui Leuctricà pugnà à Thebanis ſuperati, cum amiſsis in ea mille circiter & ſeptingentis ciuibus, nullos haberent quos eorum loco, tanquam plantaria ex ſeminario ſufficerent: *Græciæ* imperium amiſerunt. Et eodem errore, deuicti ſemel à Philippo Macedonum Rege ijdem *Thebani Athenienſeſque*, continuo in victoris libidinem conceſſerunt. R*omani* vero etſi conſtanti inuictoque robore animi plura bella confecerint, fatendum eſt tamen, quod niſi ſuorum ciuium incredibili numero vſi fuiſſent in reparandis cladibus, ac conſcribendis militibus, quos eodem tempore in loca toto cœlo diuerſa tranſmitterent, non adeo propte feliciterque de orbe deuicto triūphaſsēt. Atque vt vnius belli punici exemplo fidem reliquis aſſeram, conſtat ſanè, ſi cladium quas vtrimque pertulerūt Romani ſimul ac Pœni rationes ineātur, plures abſquedubio Romanorum quàm Carthaginenſium, omnibus in bellis, quæ terra marique geſta ſunt, occubuiſſe, quod vero nihilominus penes illos victoria remanſerit, hoc certo non cui-

cuiquam rei debet potius quàm inexhaustis copijs & renouatis subinde legionibus acceptum referri. Alioquin cùm Annibal, vt res ipsa propioribus adhuc exemplis designata, magis innotescat, in sola Italia, trium aut circiter annorum spatio, supra ducenta millia hominum deleuerit, supra quinquaginta cœperit, quomodo stetisset res Romana, nisi alij delectus quàm primum post tantas calamitates haberi potuissent? & in bello aduersus Pyrrhum, cùm eadem celeritate post ingententem cladem suas vires reparasset, Rex ipse quanquam ingenti prælio victor, adeo animum despōdit, vt tutius fore sibi crediderit cū *Hydra illa Lernæa*, quomodo Romam Cyneas appellabat, honestis conditionibus pacisci, quàm tot exercitus quos velut ex suo sinu quotidie fundebat, debellandos suscipere. Ex eoque factum est vt Romani ipsi, cùm certo cognoscerent, Reipublicæ, & Imperij salutem incolumitatemque in eo consistere, vt vrbs militari iuuētute augeretur, quæ Veteranorū mortuorum vices complere posset, tantam semper de maritandis ordinibus curam habuerunt, vt præter leges Iuliam & Pappiam, præterque Metelli Censoris orationem, & concessa ab Augusto Priuilegia, agros insuper ex publico pauperibus assignarint, quo libentius soboli procreandæ, non omnino extra vitæ commoda delitiasque constituti incumberent, multaque alia ab eis sancita sunt in fauorem trium liberorum, quæ diligenter & accuratè suo more collegit doctissimus Lipsius in commentarijs ad Annales Taciti. Verum præ- lib. 3.
ter hanc rationem augendæ ciuitatis, aliam quoque iniuerunt ex receptione hostium debellatorum in ciues, institutà quidem primùm ita suadente necessitate, à Romulo, vt censum qui per initia tenuissimus fuit, hac arte augeret; sed consultò postea ab eius successoribus retentà, & laudatà, cùm ab alijs tum vero ab Imperatore Claudio apud Tacitum. *Quid aliud*, inquit, *exitio Lacedæmonijs & Atheniensibus fuit quanquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant, at conditor noster Romulus tantum sapientià valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet*; ac demum Seruij Tullij constitutione, tertiò huic eidem rei consultum fuit, dum humanum bonumque putauit, seruos in ciuitatem recipere, qui à dominis manumissi essent: nam quod Romanis moribus ingenijsque assuefacti iam erant, sic fore pu-

tauit, vt semper tanquam ex fonte domestico proles scaturiret ad bellorum vsus aptissima. Atque his artibus Romani tandem consecuti sunt, vt cùm Romulus bina tantum, aut ad summum terna peditum millia, & equites trecentos secum nascentis imperij exordio habuisset; *temporibus* deinde *Claudij Tyberij facta hominum armigerum ostentatione in Roma septies decies centena millia*

epist. 34. *LXXXVII.* reperta sint, ita enim lapis Romæ quondã ad D. Gregorij in velo aureo erutus, sed tamẽ *suspectus* Lipsio, & *adulterinus* etiã Pignorio cẽsoribus idoneis. Quare ne lapidibus tecũ agã Ludouice Comes, qui tantũ lapides sint, aut ad diuersos cẽsus recurrã qui plane apud literarum antesignanos incerti feruntur; monebo te potius, vt ad innumerabiles copias, quas toto imperij tempore Roma conscripsit, & ad numerosissimas colonias quas per totum orbem trãsmisit, mentem animumque aduertas, quo ex incredibili ciuium multitudine, quos vna sola fouit, coniecturam de reliquis Italiæ incolis facias, qui certè tot priuilegijs & S. C. inuitati frequentissimi esse debuerunt. Atque vtinam nunc eadem mens esset principibus Italis, quorum arua videre est,

Non rastris hominum, non vlli obnoxia curæ,
Rarus, & antiquis habitator in vrbibus errat.

vt mihi plus propemodũ soli *Samnites, Volscique* aduersus Romanos pugnantes, valuisse videãtur, quàm integra nostris tẽporibus

lib. 1. de præst. Cæsar Italia, in qua vt Franciscus Floridus ait, si quinquaginta militum millia vno delectu cõscribas, aduersoque prelij euẽtu omnes cędãtur, quo pacto ceruicẽ iterũ poterit erigere? vbi vires cõfirmabit?

3 *Ostenditurque tẽpus delectus faciendi & modus etiam qui liber aut violentus esse solet.*

Ex illa vero militũ frequẽtia, aut si ea per se non sufficiat, ex vicinis alijs & confœderatis populis, eodẽ modo quo apud Virgiliũ,

Aeneid. 8. *Mittitur & magni Venuleius Diomedis ad Vrbem*
Qui petat auxilium,

oportet ducem cùm primùm bello se accingit, tot militum legiones conscribere, vt negotio, quod conficiendum suscipit pares esse possint, ita enim Deus Mosi, & Eleazaro filio Aaronis faciendũ

Numeror. 1. 26. esse his verbis præcepit *numerate omnem summam filiorum Israel à viginti annis, & supra per domos & cognationes, cunctos, qui possunt ad bella procedere.* idemque rursus per parabolam exprimit

cap. 14. apud D. Lucam: & Abraham profecturus aduersus quatuor Reges confœderatos, qui Loth fratrem suum cum tota eius familia capti-

captiuum detinebant, *numerauit prius expeditos vernaculos ſuos trecentos decem, & octo* quorum ope victoriam conſecutus eſt. Sed Romanorum in hac re procuranda, mirabilis omnino erat ſolicitudo, bello ſiquidem denunciato, & creato Imperatore, proximum apud illos erat, vt militũ delectus haberetur, ſeu ille *coniuratione* fieret, vt in Italico vel Gallico tumultu, cùm propter mali præſentiam, feſtinato remedio opus erat; & ductor exercitus prolatis è Capitolio duobus vexillis, vno *roſeo quo* pedites euocabat, altero vero *ceruleo* quod erat equitum, alta voce clamabat, *qui vult Rempublicam ſaluã eſſe me ſequatur*: ſeu *euocatione*, cùm per diuerſa loca diuerſi quos Liuius *conquiſitores* vocat, ad cogendum mittebantur exercitum: ſeu denique *ſacramento*, vt in legitima militia, cùm ſinguli iurabant ſe pro Republica pugnaturos, nec diſcedebant niſi ſtipendijs completis, hi enim ſunt tres modi, quos Seruius ad viij. Aeneidos ſcribit, Romanis in libero militum delectu obſeruari ſolitos; præter quos alius fuit violentus, cuius exemplum cùm in alijs Italiæ neceſſitatibus, tum vero præſertim bello Punico ſecundo editum fuit, quando Senatus ex eo quod Conſules ob inopiam iuniorum ægre delectum conficiebant, Triumuiros binos creari iuſſit, alterum qui citra, alterum qui vltra quinquageſimum lapidem in plateis, foriſque & in conciliabulis omnium copiam ingenuorum inſpicerent, ac inter eos qui roboris ſatis ad arma geſtanda habere viderentur, ad populum deferrẽt, vt qui minores ſeptem & decem annis ſacramentum dixiſſent, ijs perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & viginti annorum aut maiores, milites facti eſſent. Ad euocationẽ vero potius quàm ad hunc poſteriorem, & violentum delectum pertinebat Tyronum indictio, vt ex Symmacho patet, ſcribente ad Nicomachi filios *Legati ordinis noſtri ex vſu actis omnibus reuerterunt, nam & Tyronum conquieuit indictio, & argenti nobis gratia facta eſt*. quæ poſtrema verba vt intelligantur, aduertendum eſt quod ampliſſimus ordo de quo hic agere videtur Symmachus, nonnunquam à Principe poſtulabat, vt pro Tyronum indictorum corporibus pretium acciperet potius, quemadmodum conſtat ex lege xiij. & xiv. C. Th. de Tyronibus, idque beneficij loco concedebatur; nam præbitio militarium virorum adeo neceſſaria Republicæ cenſebatur, vt neque domum Principis, neque vllam perſonam excuſaret,

14. Geneſ.

epiſt. 62. lib. 6

ſaret, quẽadmodum poſt editas nouellas Theodoſij non eſt quod quiſquam de ea re dubitare poſſit. Adeo vero ſemper acerbus fuit populis eiuſmodi delectus, vt nonnunquam parum abeſſent à periculo conquiſitores quibus eius habendi, aut potius illud faciendi de quo Poeta conqueritur

v ndique cogunt
Auxilia, & latos vacuant cultoribus agros,

lib. 21. cura à Republica committebatur: vnde Liuius refert duos populos delectus acerbitate conſternatos, metum defectionis feciſſe; & Ciuilis cùm ad rebellionem Batauos inuitat, inter alias cauſas hãc affert *inſtare delectum, quo liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut ſupremùm diuidantur*. Quinimo tanta fuit reliquarum nationum in cogendo milite ſeueritas, vt ad immanitatem propemodum accederet; nam *Galli* quoties arma pro communi ſalute accipiebant, qui omnium nouiſſimus acceſſiſſet, eum referente

lib. 5. belli Gallici. Cæſare diris cruciatibus affectum necabant: *Darius* vero roganti Oebazo ſeni, vt vni ex tribus filijs ſuis, militiæ vacationem concederet, omnes ſe relicturum ſpopondit, & occiſos in conſpectum

libro 4. exercitus proijci iuſſit, vt Herodotus affirmat: neque minori etiã crudelitate *Xerces* in hoſpitem ſuum Lydum fuiſſe cenſendus eſt, cùm vnum ex quinque filijs ſuis iam antea militiæ aſcriptis, quem ſibi ad inclinantis vitæ ſolatium relinqui poſtulabat, medio diſſectum, vtrimque ad viam proijci iuſſit, vt inter partes illas tranſiens exercitus, ferali hoc luſtro, Dijs, deabusque inferis ſacraretur. Nẽpe turbæ illæ & copiæ inconditæ, quas ſecum Barbari Reges trahebant, talibus exemplis opus habuère, non modo vt in ordines referrentur, ſed ne relati, quotidie aufugerent, elaberenturque.

4 *Tum etiam quæritur an pauci milites legendi ſint, aut multi.*

Exercitus ergo modis omnibus parandus eſt, ei qui bellum aliquod gerendum ſuſcipit, ſed quo numero, quaue copiarum multitudine, non ita certum eſt apud omnes, nec ita quidem facile definiri poteſt, quoniam magnum in hac re ſtatuenda momentum ſibi vendicant ipſa tempora, regionum, ac locorum ſitus, & hoſtium copiæ quæ ſuſtinendæ, vel laceſſendæ ſunt, quibus omnibus ita ſe prudenter accommodare debet Imperator, vt ſi pauciores milites ſecum duxerit, non obruatur maiori hoſtium numero, non irrito conatu multa tentet & aggrediatur, aut à tranſfugis vel inualidis militibus inter pericula deſeratur; ſi vero am-

plio-

pliores copias conſcripſerit, cauendum pariter ne rei frumentariæ, aut aquationis difficultate laboret; ne moras quæ ex impedimentis in itinere anguſto obſeptoque, aut fluminibus tranſeundis opinione citius accidunt, reformidet; non fugæ aut accelerati reditus confuſionem incurrat; nec alijs caſibus ſe exponat, qui maiores plerumque ſolent exercitus fatigare; *veteres* tamẽ, vt inquit, Vegetius, qui *remedia difficultatum experimentis didicerant, non tã numeroſos, quàm eruditos armis exercitus habere voluerunt*, quoniã vt rectè Syneſius χειρῶν δεῖ τῷ πολέμῳ, ϗ οὐκ ὀνομάτων πολλῶν *manibus opus eſt in bello, non multis nominibus*, cùm turba vires non habeat ſed pondus, & maiori ſit impedimento quàm auxilio, quia vt concludit Tacitus in maximis etiam pugnis *pauci ſunt, qui prælia profligant*; multique magni exercitus, vt notat Thucidides in Phormionis cõcione, à minoribus, alias propter imperitiam, alias propter timiditatem deleti ſunt. Et re vera ſi quis aciem Macedonum intueatur, qua fretus Alexander totum Orientem, & animo concepit generosè, & ſtrenuè fortiterque imperio adiecit, multum illa Perſarum ingẽtibus copijs diſpar erat *equis, viriſque* vt Curtius aſſerit *auro non diſcolori veſte, ſed ferro atque ære fulgentibus; agmen & ſtare paratum, & ſequi, nec turba nec ſarcinis prægraue, intentum ad Ducis non ſignum modo ſed nutum; & caſtris locus, & exercitus commeatus ſuppetebant*: vnde cùm hæc triginta quatuor peditum, & quatuor equitum millibus tantum conſtaret, nihilominus tamen ad *Granicum* amnem ſexcenta millia Perſarum; ad *Iſſum* cẽtum triginta millia; & ad *Gangamela* iterum fugato Dario, quadraginta millia penitus deuicit, ac profligauit: nempe Alexandro in tam exiguo ſed audaci, & bene munito veteranorum lacertis, & conſilijs exercitu, miles nunquam defuit, Darius vero tantæ multitudinis Rex, locorum, in quibus pugnabat anguſtijs, redactus eſt ad paucitatem, quam in hoſte contempſerat; non ſecus ac Tigranes Armenię Rex, & Mithridatis, gener cũ exercitu CC.M. peditum, & equitum L.M. contra Lucullum proficiſcẽs, in cuius exiguas copias, ita referente Xiphilino, ludere ſolebat, vt diceret *ſi Legati veniunt Romani nimis multi ſunt, ſi hoſtes nimis pauci*, ab exiguo tamen illo exercitu, ſemel iterumque profligatus eſt. Quamobrem ſapientius Galli cùm Alexia obſidione à Iulio Cæſare premeretur, non omnes vt Vercingetorix ſtatuerat, qui arma ferre

Lib. 3. c. 1.
epiſt. 79.
libro 2.
libro 3.
in Pompeio.

fere poterant, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum duxerunt, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentationem habere possent; quo etiam consilio, Annibal in Italiam mouens, septem millia hominum sacramento absoluit; permisitque suas vt in domos redirent, existimans scilicet eiusmodi milites, quos ipse grauari non nihil militià senserat, plus consilijs suis detrimenti quàm commodi esse allaturos. At vero quodnam istiusce rei argumentum præstantius quàm ab Romanorum consuetudine, & recepto more haberi posset, quorum imperij magnitudo licet talis fuerit amplitudine prouinciarum, potentià bellicà tam terrestri quàm maritimà, & incredibili signatæ pecuniæ copià, vt innumeros exercitus facili negotio conscribere potuerint, ipsa tamen summà rei militaris experientià ducti, *in leuioribus bellis vnam Legionem mixtis auxilijs, hoc est decem millia peditum, & duo millia equitum crediderunt posse sufficere*, quemadmodum inquit Vegetius, quem
lib. 3. cap. 1. nihilominus vt Sepuluedam quoque & alios qui ipsum sequuti sunt, in his quæ postea subiungit, de duobus iustis exercitibus, vtroque scilicet ex peditum viginti & equitum quatuor millibus composito, qui binis ducibus tradebantur, si quando infinita multitudo ex gentibus pugnacissimis rebellasset, non mediocriter lapsos fuisse constat, siquidem Romanorum exercitus, non solum quatuor illis legionibus, quarum singuli Consules binas ducerēt, componebatur, sed plures alias obtinebat, quæ à Præsidibus, Proconsulibus, Prætoribus, alijsque eiusmodi ducibus pendebant; nam bello Punico secundo duodeuiginti legionibus bellum geri placuit, quamquam, vt testatur Liuius binas tā-
lib. 23. tum ex ipsis Consules sibi sumpsere singuli, reliquæ autem inferiorum ducum fidei cōcreditæ, varijs in partibus militarint; quin etiā narrat Plinius; quod nūciato Gallico tumultu L. Papo & Attilio Regulo Coss. sola Italia sine externis vllis auxilijs, atque etiam sine transpadanis, equitum octoginta, peditum verò septingenta millia armauit. Iam vero per bella ciuilia quæ copiæ? Appianus auctor est, soli Octauiano Cæsari fuisse quadraginta Legiones, cùm bellum pararet in Antonium; & ne quis istud nouum atque insolens fuisse existimet, solebant Patres statim post creatos consules & Prætores, cùm de eorum prouincijs delibera-

tio in ſenatu proponeretur, ſimul ſtatuere, quot legionibus Re-
ſpublica ſequente anno adminiſtranda eſſet, id quod Liuius in
hiſtoria ſingulorum annorum diligenter interdum notat, vt li-
bro vigeſimo ſeptimo, *vna, & viginti legionibus defenſum Ro-
manum Imperium eſt*; & initio trigeſimi, *viginti omnino legio-
nibus & CLX. nauibus longis res Romana eo anno geſta*; ac iterum
libro ſequente, *ſex legionibus Romanis eo anno vſa Reſpublica
erat*. Ita vt certum ſit pro varia conditione temporum, non
vnum etiam ac determinatum fuiſſe apud Romanos legionum
numerum. Quare cùm Polybius & Vegetius aſſerunt, quatuor
dumtaxat legiones ſolitas conſcribi, rectè monet Caſaubonus,
hoc ad antiquum Pop. Rom. inſtitutum pertinere, quod multo
ante obtinuit quàm ex Italia pedem efferrent Romani, & à quo
illud etiam retinuerunt, vt creſcente eorum imperio, licet maio-
res copias conſcriberent, adijcere tamen illas veteri exercitui
conſulari viderentur, cuius ſemper verus, & legitimus modus fuit
duarum legionum; ſicut in leuioribus bellis putabant ſatis eſſe
exercitum conſcribere, qui ex vna legione cum admixtis auxi-
lijs conſtaret; hincque Vulpianus exercitui præeſſe eum dixit lib 2. de ijs qui inf. not.
qui vel vni legioni cum auxilijs præeſt, & Liuius etiam in octo lib. 25.
millibus ſpeciem ponit iuſti exercitus, nec immerito ſane
quandoquidem Romani eo ſolo numero freti, occaſionem Ca-
toni dederunt vt apud Saluſtium diceret *paucorum ciuium egre-
gia virtus præclara quæque ſemper patrauit*; haud ſecus ac in Pe-
lopidæ vita, qui paucis amicis ſtipatus patriam libertati aſſe-
ruerat, Valerius Probus notat quod *magnæ ſæpe res non ita ma-
gnis copijs ſunt geſtæ*. Sed non Romæ modo, aut in Græcia
temporibuſque antiquis experientià comprobatum fuit, ignauo-
rum hominum quamlibet multitudinem, fortium virorum iu-
ſto exercitui minimè parem, ſed nedum pertimeſcendam fore,
nam vt *Hecdicium* omittam, quem Sidonius Apollinaris ex eo
ſummopere laudat, quod ingentem vim hoſtium fuderit profli-
garitque, *cùm illi non daret tot pugna ſocios quot menſa conuiuas*,
quis vnquam ſibi perſuadeat *Carolum* Pipini nothum, cui à viri-
bus Martijs *Martelli* cognomentum inditum eſt, cùm in Thu-
ronibus ad agrum S. Martini, Sarrecenorum qui ab Eudone
Aquitaniæ duce in Galliam euocati fuerant, incredibilem ſtra-

gem

gem edidit, pares cum illorum exercitu, qui ad quadringenta millia hominum accedebat, copias habuisse: aut potius quis nescit *Georgium Castriotum Scanderbechum* Epiri principem, nunquam auctis ad extremum copijs, maius militiæ robur, quàm sena equitum ternaque peditum expeditorum millia, vel Amurathi, vel eius filio Machometi, aut septem Othomanici nominis clarissimis ducibus è purpuratorum Bassarum ordine aduersus ipsum delectis opposuisse. Hincque referunt multi auctores, nulla potiori ratione inductum fuisse *Baiazetem* primum vt reluctãtibus atque inuitis suis ducibus, in prælium cum Tamerlano descenderet, quàm quòd illi nequaquam possibile videbatur, tantam hominum colluuiem, quantam ipse Scytharum imperator ad cẽtum myriadas peditum, & equitum secum ducebat, absque maxima confusione cogi in aciem posse; quod equidem etsi secus acciderit, non propterea tamen iudicandum est, Baiazetem non optima ratione fretum, ita apud se de huius prælij euentu constituisse, quum Mithridatis, Tygranis, Darij, Cimbrorum,
libr. 3. cap. 1. Abdomaræ, reliquorumque principum qui innumerabiles copias duxerunt exempla relegenti, euidẽter constare possit *nimiũ copiosos exercitus magis propria multitudine quàm hostium virtute fuisse depressos* vt præclarè monet Vegetius. Quare paucis fidendum, sed legitimis probatisque militibus, atque vt ita dicam verè Martis pullis, qui ex proprijs subditis, aut externis delecti in spem victoriȩ formentur omni armorum exercitio, vsuque castrorum, & vno verbo disciplinà militari: istis enim prout nunc sunt res & tempora, ad tres aut quatuor myriadas conscriptis, ordinatisque sub Imperatore quodam sagacissimo, qui opportunè castra metari, & pugnare, aut quiescere, hostesque lacessere, ac omnia demum tunc cum maximè opus est facere norit, nullum ego existimo exercitum alium obijci posse, quantumlibet copijs aut armis formidabilem, cuius vim omnem ac conatum facili negotio eludere, & frustrari non possit, quoniam vt sapienter ab Horatio dictum est.

Ode 4. lib. 3
Vis consilij expers mole ruit sua
Vim temperatam Dij *quoque prouehunt*
In maius.

necesse vero est exercitum omnem qui totas nationes quasi sedi-

ſedibus auulſas ſecum trahit, quocunque tandem locorum conſiſtat, expertem eſſe conſilij & ferme dicam rationis, propter incommoda locorum, ordinis, pabulationis quæ etiam ſi ab hoſte, cauto & prudenti, quibuſuis artibus non inijcerentur, ipſa tamen ſponte ſeſe offerunt; cùm è contra nihil quicquam horum in mediocri, & probè commenſurato exercitu reformidandum ſit, qui & expeditè progredi, & tutò conſiſtere, & certo ordine pugnare, & feſtinare quando opus eſt, ac opperiri tempus, & occaſiones ſine tumultu, nec in menſes tantum, ſed in annos cum ſtipendio & commeatu ſufficienti, durare poſsit. Porro vt maximos illos & minimè ſui compotes exercitus reijciendos ab vſu militiæ cenſeo, ſic nullatenus probare poſſum quorundam ducum inconſultam audaciam, qui cum paucis militibus, illuc ſe inferunt, vnde poſtea pedem ſine damno referre non poſsint, & vtinam Leonidæ exemplum, qui trecẽtos aut ad ſummum quingentos Lacedæmonios, in decies centena Perſarum millia præcipites impulit, laudeſque quas illi, & militibus ſuis conferunt:
Cteſias in Perſicis, Herodotus, Diodorus, Iuſtinus, Valerius, lib. 7. lib. 11. lib. 2.
Poetæ græci in Anthologia, & Simonides qui illis Epithaphium duobus gręcis verſibus compoſuit, totidem poſtea numeris à Cicerone conuerſum 1. Tuſcul.

Dic hoſpes Spartæ nos te hic vidiſſe iacentes,
Dum ſanctis patriæ legibus obſequimur.

Vtinam inquam hæc encomia & exempla, non multos quotidie impellerent, vt inſanos eiuſmodi conatus, tam nullo ſuo honore, quàm certa & euidenti pernicie, tentarent; neque enim milites, ſunt tanquam Rhodij illi Traſones, de quibus prouerbiũ in eos fertur qui nimium ſuis viribus tribuunt ἡμεῖς δέκα ῥόδιοι δέκα νῆες, quaſi vero *decem homines* opponi *decem nauibus* legitimè poſsint, aut quingenti, centum myriadas ſuperare debeant. nec etiam ducis optimi officium eſt, ſuo arbitratu deuouere ſe; aut ſuos milites in apertam mortem, quaſi in Erebi fauces præcipitare, niſi certiſsimis rationibus conſtet, quantũ inde emolumẽti ad principem ſuum, vel damni in eius hoſtes redire poſsit: ſed amabo quam Imperatori ſuo gloriam, quam hoſtibus iniuriam cæca eorum temeritas afferre poteſt, quibus iſtud ſemper in ore

moria-

moriamur, & in media arma ruamus?

At si nescis miles inconsultè tam in culpa est apud principem mori quàm fugere, si vtrumque absque modo aut ratione facis; nec ipse te conducit vt moriaris tuo modo, sed suo; nec quoties tibi visum erit, sed quando illi opus est; imo vero te saluum vult te incolumem, te viribus vigentem & animo, vt quàm plurimos hostium suorum cædere possis, aut te ipsum honestè ab illis defendere, & meliori occasioni seruare, si quando Martem iniquũ experiaris; hoc vero vt facias non debes solus in omnes pugnare, nec quouis loco, aut tempore, nisi tuus Imperator ad hoc te impellat, imo ducat; sed tunc culpa sua erit non tua, & ipse grauiter in principem offendet, cuius copias sic ad cædem & lanienã ducit, non ad pugnam.

5. *Et an eiusdẽ aut diuersa nationis.*

Enimuero quæri etiam hic non incommodè potest, an socialem exercitum ex vna tantum gente conscribere vtilius sit, aut ex diuersis nationibus, quarum singulæ suos mores habent diuersos, suum sermonem, & quidni etiam viuendi ac pugnandi modum à cæteris distinctum, itaut iucunda quadam vicissitudine in eo spectentur

Aeneid. 8.

longo ordine gentes

Quàm variæ linguis, habitu tam vestis, & armis

cuiusmodi multas in exercitu Troianorũ fuisse, docet Tryphiodorus in Ilij excidio dum copias illorum vocat πολυγλώσσων ἐπικούρων, id est *auxiliatorum* non vna sed *diuersa lingua loquẽtium*, quod non omnes essent Troiani, sed aliunde alius aduenisset auxiliatum Troianis; vnde paulo post eundem exercitum πολύξεινον dicit, quoniam constabat ex multo peregrino milite. Et sanè arbitrari primùm aliquis posset, vtiliorem esse exercitum qui minus peregrinæ gentis admixtum habet, eo quòd facilius regi ab imperatore, & sermone duci in quamcunque partem voluerit, commodius potest: verumtamen diuersarum quoque Gentium legiones non malè inter se conuenire, & promptissimè etiam obtemperare ducibus suis, memorabili exemplo *Annibal* docuit, qui tametsi exercitum non ciuilem, sed mixtum ex Numidis, Mauris, Chartaginensibus, Hispanis, Gallis, Italis, Græcis conscripsisset, quibus non mos, non lingua, non vestis, aut arma communia erãt, omnes nihilominus vno eodẽque quasi vinculo

ita inter se coniunxit, vt victorias prorsus insignes illorum ope adeptus sit, nec totos quindecim annos, quibus illis summo imperio præfuit, seditio vlla militum inter se, aut aliquorum à suis partibus defectio excitata est, nisi forsan equitum aliquot tum Hispanorum, tum & Numidarum, qui supra trecentos, tertio post pugnam Nolanam die, cùm ad Marcellum transfugissent, Plutarchus ab indigno illo paucorum facinore, reliquorum fidem, & virtutem, simulque Annibalis solertiam commendauit in hunc modum, *is*, inquit, *tunc primùm Annibali casus obtigerat, qui ex tam diuersis, multifariijsque moribus, in vnum quidem, & barbaricum congregatas gentes exercitum, vnanimes tamdiu conseruasset:* quod pariter de *Viriato* testatum reliquit Appianus, breui hoc elogio, quod si non Duci, saltem prædoni maximo, & fortissimo satis esse possit, *hoc sui desiderium reliquit Viriatus, vir (vt inter Barbaros) imperio dignissimus, in adeundis periculis nulli posterior, in præda diuidenda æqualitatis studiosissimus, nam ampliorem partem vel offerentibus amicis nunquam abstulit, & eam ipsam fortibus viris distribuebat, quo id assecutus est (vt quod difficillimum factu est, & nescio an alij Duci contigerit, vt cum exercitum haberet ex diuersis gentibus conflatum, tamen annis octo, quibus bellum gessit, nulla seditio in eius castris orta sit, sed militem suum habuerit ad omnia obsequentem, & ad subeunda pericula impigrum.* Atque vt horum exemplum sequuti sunt *Cæsar*, *& Labienus*, dum Numidarum ope in Gallia, & Gallorum in Italia vsi sunt ita non desunt multæ rationes, quibus istud nostra etiam ætate faciendum esse, præclarissimi Duces suadere conati sunt, quasi nulla vi, aut admodum elangui sit exercitus, qui non componatur ex militibus ingenio, non minus quàm linguà, & vitæ consuetudine diuersis, etenim præterquàm vt affirmat Polybius, neque conspirare inter se facile variæ gentes possunt, & mandatis Ducum facilius obtemperant, illud insuper commodi ex illis habetur, quòd cùm variæ sint populorum ad varia munera & officia propensiones, ita vt alij quemadmodum Heluetij, & Gallorum cataphracti in pugna stataria meliores sint, alij vero vt Itali, & Hispani felicius in vrbiũ obsidione versẽtur, & singuli alij singulas dotes sibi proprias habeant; eam ob causam fit vt cùm omnes simul in exercitu stipendia merent, nihil tam arduum offerri possit, quod Dux

in Marcello.

in Hispanic.

habito prius militum delectu, summa eius facilitate non perficiat. Imo vero contingit, vt in quauis militari actione, vbi discretus labor fortes, ignauosque distinguit, atque ipsa contentio decoris, animos inflammat, quemadmodum certè in militibus, qui magis affectibus, quàm ratione ducuntur, frequenter euenit, fit inquam vt adeo impatienter ferant singulæ nationes, alias sibi priores haberi in omni palæstra honestæ actionis, quòd dum vnaquæque pro laude, & existimatione retinenda, acerrimè contendit, victoria interim in Ducis partes concedat. At vna eademque natio si sola sit, & æmulis, qui suæ virtuti calcar addant, destituatur, vbi res vel paululum labascere incipiunt, statim animum despondet, tanquam communis ignauiæ victima, & ad istud tandem consilij se reducit, quod licet turpissimum sit, intelligit tamen à præstātioribus alijs culpari non posse. Quæ causa fuit meo iudicio, cur *Lycurgus* locum in sua Republica æmulationi esse voluit; & R*omani* suo in exercitu, non modo nationibus integris stimulum hunc addere voluerunt, sed inter equites, & pedites, interque diuersas legiones, & sœpius inter eiusdem legionis Principes, hastatos, triarios, perpetuo fouerunt generosas illas de gloria concertationes, quarum is demum fructus est vberrimus, vt virtus omnis clarior, atque illustrior per ipsas reddatur: *alit enim æmulatio ingenia*, quē-admodum inquit Velleius Paterculus, *& nunc inuidia, nunc æmulatio incitationem accendit; naturàque quod summo studio petitum est ascendit ad summum*. Et vero quam sapienter Romani istud fecerint, vel vnius Cæsaris exemplo probari potest, qui in magna cōsternatione sui exercitus, ob Germanorum virtutem, qui propediem magnis copijs adfuturi credebantur, nihil præsentius habuit, quo perterritos milites, & tantum non solutos fugientesque in officio contineret, quàm obtestari decimæ legionis fidem, & audaciam, qua sola, etiam si reliquæ honori suo consultum nollet omnes hostium conatus repræssurum se non dubitabat. Illud tamen incommodi secum habent variæ nationes, quæ in vno eodēque exercitu merent, quòd sicut ob æmulationem & linguæ morumque differētiam raro inter se contra Principem conueniunt, ita difficillimus labor est, vt inquit Polybius, easdem ad officium reducere, quoties ab illo per seditionum nefas discesserint, cùm tūc neque mulcere quemquam, neque alicui legem aut modum impo-

libro 2.

imponere liceat, in tanta gentium & voluntatum dissentione; sed remedium huic malo vnicum est, nec semel istis quoque temporibus felici euentu probatum, stipendia nec intercipere, nec morari; etsi enim variæ continuo suppetant tumultum causæ, simul armatis & viuentibus, quibus nequidem seiunctis, & in pace ob nationum inter se odia rectè conuenit, ac omnino arduum sit Imperatori, eodem modo cum militibus suis viuere, quo Titus Pomponius Atticus cum amicis, qui, referente Cornelio Nepote *id quod erat difficillimum efficiebat, vt inter quos tātæ laudis esset æmulatio, nulla intercederet obtrectatio*: facile tamen est motus eiusmodi componere, & pene dixerim idem in illis facere, quod in Apum strepitu, & bombilatione Virgilius faciendum monuit

Hi motus animorum atque hæc certamina tanta,
Pulueris exigui iactu compressa quiescent.

modo vehementiores alij non vrgeant, à stipendiorum mora, aut tenuitate. Quāobrem id prudentissimè cauit in Belgio fortissimus Heros Ambrosius Spinola, vt stipendijs in tempore numeratis, omnes in posterum flagitiosos militum conatus, furentemque eorum per continuas defectiones audaciam comprimeret.

Cæterum quæstioni huic appendicem facio ex controuersia, quæ diutissimè celeberrimorum hominum mētes sermonesque exercuit, de Iudæorum militia, an scilicet ipsi sub externis Principibus, quemadmodum reliquæ fermè nationes omnes facere solitæ sunt, militarint, videtur siquidem illud haud iniurià in dubium reuocari, ex literis Dolabellæ ad Ephesios, in quibus Iudæi ob sequentes rationes immunitatem ab expeditionibus militaribus postulabant; nempe quod externis permixti, non satis ritus legis suæ obseruare possent, & quia sabbatis ferre arma, & magna itinera facere cogerentur; quas ob caussas missionem Iudæos à L. Lentulo impetrasse docet Iosephus, qui alibi etiam narrat, cùm Iudæi Romana Vrbe iussi essent excedere, quosdam militiæ adscriptos, alios punitos quod militare nollent, patriarum legum reuerentià; quibus exemplis, & rationibus, eo tandem cum multis deuenit auctor damnatus paraphraseos in Lucam vt diceret *bellasse Iudæos legimus, stipendijs meruisse sub alijs* Ducibus *non legimus*. Verùm si quàm belle ista conueniant cum veritate, aut potius cum ipsomet Iosepho, alijsque historicis, inquiratur, patebit

6 *Vbi discussum nū Iudæi sub externis principibus militarint.*

omnino contrarium potius esse suadendum; nam vt ab vltimis tẽporibus ad antiquiora progrediamur, Conradus Peutingerus in epitome de inclinatione Romani imperij, auctor est *Saulum Hebræum* copiarum Ducem, qui pro Stilicone militabat, profligatũ ab Athalarico fuisse; & *Herodes* copijs suis Antonium iuuit aduersus Augustum in Actiaco bello dimicantem, vt refert Plutarchus in Antonio; sic in exercitu *Aelij Galli* ciuis Romani, quingentos Iudæos fuisse, patet ex Strabonis testimonio; ijdemque
libro 15. gentos Iudæos fuisse, patet ex Strabonis testimonio; ijdemque
1. in Appione. apud Iosephum sub *Xerce* Græciam inuadente militant; & in li-
lib. 1. cap. 8. 10. 11. 12. bris Machabæorum fœdus iciunt cum *Romanis*, cum *Alexandro* Antiochi filio, cum *Ptolemæo*, & *Demetrio* Aegypti regibus, quibus auxilia miserunt quoties opus fuit, ac postremus inter alios, qui tria millia virorum fortium à Ionatha in subsidium acceperat,
cap. 11. cùm premeretur ab Antiochiæ populo, ipse *vocauit Iudæos in auxilium, & conuenerunt omnes simul ad eum, & dispersi sunt omnes per ciuitatem, & occiderunt in illa die centum millia hominum, & succenderunt ciuitatem & cœperunt spolia multa in illa die, & liberauerunt Regem*, quæ cuncta referuntur pariter à Iosepho in antiquitatibus Iudaicis, & ab Eusebio in libris de præparatione Euãgelica: Ac propterea non est dubium Iudæos sub externis etiam Principibus meruisse, licet multa in se, & in legibus suis haberent, quæ si verum fateri volumus, potius impedimento illis esse debebant, ne istud facere debuerint. Nam vt de corpore prius dicam, tam infelici illo fuerunt, vt seu à natura vitium hauserint per parentes in filios deriuatum, seu quod verius existimo, à prauis edulijs, & illuuie ac imbalnitie illud cõtraxerint, quemadmodum videntur etiam censuisse Franciscus Philelphus in epistola, qua respondet quæstionibus à Catone Sacco Ic. & oratore sibi propositis, & Baricellus in opere de sudoribus, certè constat omnes grauem, tetrumque odorem ex se, tanquam ex Camarina quadã antiquitus profudisse, qui cæteris hominibus ita molestus erat, vt nulli lubẽter cum ipsis, vitæ societatisque humanæ communibus officijs iungerentur; omnes vero illos vitarent fœtidos, olentesque, si non re ipsa, at saltem communi hominum existimatione:
libro 22. sic enim Ammianus Marcellinus de illis, *cum* Marcus Imperator, *& tu-* Palæstinam transiret Aegyptum petens fœtentium Iudæorum, *& tumultuãtium sæpe tædio percitus, dolenter dicitur exclamasse, O Marcomanni:*

comanni: o Quadi: ò Sarmatæ tandem alios vobis inquietiores inueni; sic Martialis ab ipsorum fœtore argumentum sumit alterius augendi epigram. 4. lib. 4.

Quod siccæ redolet palus lacunæ,
Quod ieiunia Sabbatariorum,
Mæstorum quod anhelitus reorum.

Rutilius similiter obscœnos eos vocauit lib. 1. Itiner.

Reddimus obscœnæ conuitia debita genti,
Quæ genitale caput prodigiosa metit.

& Venantius Fortunatus in carmine de Iudæis cõuersis per Auitum Episcopum, huic malo, præsertim, remedium fuisse dicit, si sacro baptismate tingerentur libro 5.

Abluitur Iudæis odor baptismate diuo
Et noua progenies reddita surgit aquis.

quæ Fortunati sententia, postmodum à Theodoro Balsamone variisque aliis auctoribus, & communi ferme Christianorum omnium consensu, comprobata fuit; vt proinde certum sit Iudæos cùm istius rumoris, qui de illis iure, an iniurià non hic disputo, circumferebatur, probè conscii forent, libenter ab aliorum populorum castris temperasse, in quibus nihil propius erat, quàm vt ex militum petulantia, continuis dicteriis & conuitiis peterentur. Sed præter hanc causam quæ libera fuit, alias quoque à lege habuerunt magis vrgẽtes, & pene dixerim necessarias, vt se ab armis socialibus continerent, nam cùm tot præcepta seruare cogerentur in ciborum delectu, quot illis in Deuteronomio à Mose relicta sunt: cùm tot festos, feriatosque dies & ieiunia celebrare deberẽt, penitus ab aliarum gentium ceremoniis diuersa: & sabbatis maxime non iter ingredi, non arma ferre vt ex Dione in Pompeio patet, & nequidem domestici vsus causà ignem accendere possent, saltem vt ipsi præceptum Exodi interpretati sunt *non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati*, quod tamen datum à Mose fuerat, non in omne tempus futurum, sed quamdiu opus tabernaculi duraret, quod construebat in deserto, vt esset discrimen inter domum Dei, in qua ignis continuo arderet fundendis metallis, aliisque rebus præparandis, quæ ad tabernaculi fabricam ex auro, argento, & ære absoluendam, necessariæ forent; & cuiusque Hebræi atrium quod eiusmodi conti- capite 31.

nuis ignibus non lucebat aut, certè Moses si preceptum illud perpetuò seruari volebat, non intelligendus esset nisi de igne à quo lucrum aliquod sequi potest, vt quãdo coquuntur lateres, & calcis fornax accenditur; secus quàm Hebræi fecerunt, qui vt nudam literam sequuntur, sic in eo etiam nunc errore versantur, vt ignem vitæ vsibus necessarium, si quando in Sabbatis eo opus habent, non ipsi per se, sed hic in Italia per Christianum aliquem excitent. Ex quibus patere iam vnicuique arbitror, Iudæos ea tantum de causa, non ita frequenter sub exteris principibus militasse, quemadmodum reliqui populi solebant, quod vel ab illis non conducerentur, eas ob causas quas supra retuli, vel ipsimet externam militiam detrectarent, tanquam suis legibus & institutis penitus aduersam, quorum ritus & ceremonias non satis commodè inter alienigenas seruare possent; alioqui quoties hæc incommoda cauere poterant Iudæi, militabant, etiam sub externis Regibus, sed *perstantes in patrijs institutis, & ex eorum præscripto viuentes*, quod pacisci prius solebant, vt referunt Iosephus, & alij antiquitatum Iudaicarum scriptores.

7. *Ac tandem num fœminæ bellis idoneæ sint.*

His quæstionibus affinis est alia, cui vt bellatrices illæ fœminæ quæ vulgo dicuntur A*mazones* occasionem dederunt, ita pondus & auctoritatem postea adiecit, suscepta à grauissimis, & præstantibus viris disceptatio, an videlicet segnior illa & quietis ac otij amans fœminarum turba, tam ab armorum vsu, & tractatione aliena sit, vt præter naturam, & consuetudinem existat quando se muneribus eiusmodi addicunt, & bellico labori cruẽtisque vulneribus tenerum corpus subijciunt, quod ad omnia ferme præterquàm virorum sarcinas deprehenditur inualidum: qua de re quoniam eruditissimus Rigaltius multa iam ex amœnioribus literis cõgessit, quæ mulieres naturali quadam infirmitate, minus ad bellum idoneas esse, prima statim fronte in illius notas ad Onosandri Strategicum inspicentibus, suadere possent, non hæc suo loco mouere constitui; sed aliorum rationes qui in eadem opinione versantur hìc adijciam, vt ex ipsarum omniũ cum aduersis comparatione, quid tandem in hac quæstione statuendum sit clarius innotescat. Prima igitur L*ex* quæ fœminas à bellorum vsu summouet, videtur esse *Censoria*, quia fœminas vel incensas relinquebat, vel si illarum etiam in censu rationem habe-

habebat, quod valde quidem probabile est, cùm apud Censores, non modo ciuium, sed etiam seruorum, & pecudum singula capita profiteri necesse fuerit; non eas tamen vt bello penitus ineptas, in eorum numerum referebat, qui arma ferre possent: sed neque aliter de illis censuit Aegyptiorum Rex *Sesostris*, quem Herodotus refert in vrbibus, quas nullo negotio cœpisset, muliebria genitalia insculpere solitum, vt virilia in ijs in quibus sibi cũ viris rem fuisse existimabat; ex quo conijcio argumentum postea fuisse sculptoribus, vt *Hermas* præstantium olim literis aut armis virorum, sine manibus & brachijs cuiusmodi Mercurios fingi, inquit Dio, omnium etiam effinxerint *mentulatissimos*, quales præsertim Catonis Censorij cernuntur apud Fuluium Vrsinum. Hincque sapienter *Charondas* vt refertur à Diodoro Siculo, nullum censuit grauius supplicium irrogandum ijs, qui vel in prælijs ordines deseruissēt, vel patriæ causà armorum periculum subterfugissent, quàm vt in certissimum timiditatis & inertiæ testimoniũ, muliebri stola exornati, in medio foro omnium oculis exhiberentur; quod vsu desuetum rursus sub Constantino obseruatum fuit, vt auctor est Eusebius in eius vita, & sub Iuliano etiam quæmadmodum ab alijs scriptoribus memoriæ proditum est. Imo vero Persarum Rex *Ormisdas* cùm, referente Theophilacto Symocata, insigni quadam contumelia vellet afficere Baramum copiarum suarum præfectum, quòd à Mauricio Imperatore cæsus profligatusque fuisset, non aliam excogitare potuit; quæ magis animum suum expleret, quàm vestem illi muliebrem mittere, ratus militari viro & ambitioso, huiusmodi pœnam & supplicium licet primò aspectu leue, morte tamen grauius futurum; cur ita? quia tam imbecillum animal fœmina, tam nauci floccique in bellorum ratione faciendum, vt eius vestis, aut nomen, pro symbolo imbelliæ, timiditatis, ignauiæ positum semper fuerit: atque homines ignaui & timidi non viri sed *fœminæ* vocati sint; vt Græci apud Homerum, quos Thersites his verbis increpat *O Pepones mala probra, Aehaides non Achiui*; quem imitatus est postea Numanus, dum Troianos apud Virgilium hunc in modum lacessit *o verè Phrygiæ, neque enim Phryges*; & vtriusque imitatione celeberrimus poeta Tassus Argãtem inducit *non Francos sed Francas* vocantem, quo pertinet etiam

[Margin notes: lib 2. (beside "Sesostris"); lib 12. (beside "mentulatissimos"); Aeneide 9. (beside "Phryges")]

Satyra 27. Lucilianum hoc *inſanum vocant quem maltam ac fœminam dici vident*. Cùm ex aduerſo virorum tam propria ſit fortitudo, vt eorum appella ione generoſi milites, & valdè audaces veniant; cap. 70. vnde Cæſar ſuis militibus iratus, eos *Quirites* appellabat, ex Suetonio in eius vita, quo nomine quid ſibi voluerit habetur magis lib. 5. diſtinctè ex Lucano

Diſcedite caſtris,
Tradite noſtra viris ignaui ſigna Quirites

Polyb. lib. 3. & eodem loquendi modo vſus eſt Paulus Aemilius ad milites *ſi viri*, inquit, *eſtis nihil obſtat quin pulcherrimà victorià potiamur*, quemadmodum Horatius cùm dixit

Tyrteuſque mares animos in Martia bella
Exacuit.

audaces modo & generoſos intelligit, non ſecus ac alibi *ruſticorum maſcula proles militum* dicitur ab eodem, pro forti & robuſta; vt proinde Varro non abſurdè *Martem* dictum putarit, quòd lib. 4. de Lin. lat. *maribus in bello* præſit. Certè non alia ratione fœmina apud Gallos, non *lege Salica* quæ nihil aliud erat quàm ius ciuile, quo Frãci antiquitus vtebantur, ſed quadam alia vetuſta conſtitutione, imperio, quod virilis officij munus eſt æternum, excluduntur, niſi quod homines illi, vt omniũ longè ſemper bellicoſiſsimi fuerunt, ita eum tantummodo ſibi pro Rege dari vellent, quem in prælia ruentes, ſuæ virtutis teſtem, participemque laboris, & diſcriminum habere poſſent. Hoc autem à fœminis quæ communiter bella deteſtantur, prælia exhorreſcunt, euenta dubij Martis ſupplicibus votis deprecantur, tantùm abeſt, vt ſperari debeat, quod Artemiſia contra Græcos pugnante, quaſi monſtro territus Xerces exclamauit Ω Ζεῦ τοὺς μὲν ἄνδρας γυναῖκας πεποίηκας, τὰς δὲ γυναῖκας ἄνδρας, vt refertur à Polyæno in vltimo ſtratagematum: nempe quia ex Ariſtotele in politicis, *mulieres ſunt* lib. 1. cap. 3. *infirmæ, & imbecilles corpore, animo inſtabiles, actione minus cautæ, pugnà feroces & temerariæ, ingenio pauidæ, ancipites conſilio, & rei militaris imperitæ*. Quamobrem officium illarum penes diuerſas nationes ſemper fuit, rei familiaris cura, & id quod Penelope, quod Lucretia, quod reliquæ caſtiſsimæ matronæ, domi facere cõſueuerũt; meritoque illis omnibus dici poſſet, quod Latreus Centaurus ad Cœneũ in virum à Neptuno conuerſum vſurpauit.

Quid

Quid sis nata vide, vel quid sis passa; columque Ouid.lib.12.
I cape cum calathis, & stamina pollice torque:
Bella relinque viris.

quo sensu dicebat Ouidius ex Romanorum institutis loquens,

Quid iuuat immunes bello cessare puellas, Eleg.14. lib. 2. amorum

& Propertius

Quod si Romanæ comitarent castra puellæ. Eleg.2. lib.7.

vetitam enim fuisse militiam Romanorum fœminis, indicant apertè Valerius Tribunus plebis in oratione contra legem Oppiam, quæ tota refertur à Liuio, & Seruius in uerbo *castra*, ac Isidorus, alijque rei Romanæ Scriptores. Hoc vero vt facerēt, puto adductos illos fuisse cōmuni ea ratione, quam & cæteræ nationes habuerunt, vt idem quoque in præiudicium fœminarum ab illis statueretur; nimirum quod vis animi, roburque corporis, & audacia quæ bellorum administrationem in se continet, hæc omnia ab robusto & optimè subacto cordis calore dependent, vnde cùm Hippocrates & Galenus minus fœminas eiusmodi temperamento quàm mares pollere doceant, & ex ipsarum generatione, conformatione, ac perfectione, discrimen illud clarè euidenterque se prodat, quoniam mares ex calidiore semine procreantur, celerius formantur, & mouentur in vtero: habitu sunt graciliores, fælicius nutriuntur, mouentur expeditius, viuuntqe diutius. hinc est quod fœminæ, vt istius caloris temperati beneficio mares superant astutià, solertià, cupiditate, auaritià, versutià malitià & ingenij docilitate, eandem tamen ob causam, robore, audacià, magnitudine corporis & animi, & ratiocinandi præstantia longe à maribus superentur. Hæc autem etsi communis sit, ac peruagata multorum de fœminis procul à bello summouendis sententia, diuersum tamen imo penitus contrarium fuit, cùm Platonis in primis, tum aliorum sapientissimorum hominum de hac controuersia, iudicium; hic enim in Alcibiade primo, rem bellicam non virorum magis quàm mulierum: nec virilem adeo sed humanam dici debere contendit, vnde libro quinto de legibus, nudanda mulierum corpora præcipit, bellicisque studijs obdurandam; & in septimo publicos magistratus habendos decernit, qui Gymnasticam pueros atque puellas & virgines doceāt, quo facilius postea militarium rerum peritiā assequantur; ac demum

decad.4.lib.4

lib. de diæt. lib.2. de temperam.

cum

cùm de ſingulis gymnaſticæ partibus tractat, quæ bellis idoneos homines efficiũt, puellas ſemper æque ac adoleſcẽtulos in illis exercendas eſſe præcipit, vt memini me de ſingulis antea probaſſe in huius ſyntagmatis libro primo. Nec iſtud quidem fruſtra

Tuſcul. 2.

ſtatuiſſe Plato videtur, cùm Spartiatæ, referente Tullio, hanc nomothetarum Græciæ legem, qua iuuenum corpora firmari labore voluerunt, etiam in fœminas tranſtulerint, quæ cæteris in vrbibus molliſſimo cultu in vmbra, & Gynecæorũ ſeptis cõtinẽtur, illi autẽ voluerũt nihil ſimile eſſe apud Lacęnas virgines, quas ſeuerà ac caſtrenſi educatione, tã robuſtas animo faciebãt, ad quę uis pericula intrepidè ſubeũda, vt ipſæ nõ minus Rẽpublicã iuuarint præclaris adhortationibus, quas ad filios ſuos, & propinquos habebant, cùm ad bellum proficiſcebantur, quàm ſi cum ipſis in acie decertantes, rem gladijs, & contis ſtrenuè fortiterque geſſiſſent, vt ex Plutarcho in Apophtegmatis Laconum patet, & ex Iuliani, ac Palladæ epigrammatis, quæ in primo anthologiæ referuntur: quo pertinet etiam Seneca ſuaſoria ſecunda de Lacedæmonijs agens, *referam*, inquit, *præcepta matrum aut in his, aut cum his*, nimirum quia ſolebant matres filijs ad bellum proficiſcentibus, hoc poſtremum illis documentum vna cum ſcuto tradere ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς, ideſt, *aut hoc reporta, aut ſuper hoc morere*. Et vero licet fortitudo animi pendeat à corporis temperamento calido, & ſicco, cordeque compacto, ſolido, & ſpirituoſo, quale in fœminis haud ita frequenter obſeruatur, non eſt tamen vt fieri non poſſit, quod aliquæ cùm propius ad eiuſmodi temperiem accedunt, præclara multa ſtrenuè fortiterque agere poſſint; maximè cùm in reliquo animalium genere plerumque contingat, vt *fœminæ* non modo poſt partum, ſobolis conſeruandæ deſiderio, ſed omni alio tempore facilius in iram, ac furorem concitentur, quàm mares eiuſdem ſpeciei, nam hoc modo ſerpentes fœminæ maribus ſuis ſæuiores ſunt, ac maiores etiam, & viuaciores, & in omni genere piſcium, ac inſectorum, atque rapacium auium, ferarumque immanium, cuiuſmodi eſt Vrſa, Panthera, Tigris corporea vis minor eſt in maribus, quàm in fœminis; vt ex eo patet quod fœmina maris percuſſorem in turba confertiſſima vnum conſectatur, ac Sæpia quoque fœmina marem percuſſum, vlciſcitur, mas vero percuſsà fœminà fugam arripit, vt in libris de hi-

ſtoria

ſtoria animalium ab Ariſtotele traditum eſt. Præterea cùm fœminæ conferantur ab eodem Ariſtotele, & Galeno ob frigidam corporis temperiem cum *Eunuchis*, quibus vnà cum deciſa virilitate, calor omnis elanguit, & ſi rem propius inſpicias, non toto cœlo diſtinguantur ab Recutitorum natura, quos multis humoribus crudis, & indigeſtis ſcatere paulo ante dicebamus; vtroſque vero non adeo ſiniſtro Marte natos oſtenderim, quin multis bellorum occaſionibus inclaruerint, cur de fœminis idem quoque iudicium ferri non debeat, equidem non video. Itaque putandum eſt mulieres primo ſtatim armorum aſpectu, vt rebus nouis, & inſolitis, ſi præſertim cum periculo coniunctæ ſint, fieri amat, exhorrere, ac perturbari non mediocriter, omniaque tumultu, & rumoribus complere, nam & ipſa gladiorum micatio per ſe ſemper dira, atque horribilis eſt: at vero poſtquam rationem ad conſilium vocauere, & animus vires ſuas collegit, tum demum ſeu alia de cauſa, ſeu, quod Liuius de Sabinis inquit, *victo malis muliebri pauore*, audent ſe inter tela volantia inferre, dirimere infeſtas acies, & idem cum viris fatũ ſubire victoriæ vel necis, tantà nonnunquã ſecundæ fortunæ aurà vt vſurpari Virgilianũ illud merito poſſit.

lib 9. cap. 1. 4. de gener. animal. c. 1. lib. de ſpermat. cap. 4.

Aeneid 6.

Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit.

Quemadmodum de *Tegeatibus* fœminis, refert Pauſanias, quod maritos armatos contra Charillum Lacedemoniorum Ducem ſequutæ ſunt, atque tam opportunè ex inſidijs eruperunt, vt hoſtes facillimè in fugam verterint, ex eoque poſitum fuiſſe in foro Martis ſignum inſculptum pilæ, quam ab hoc euentu *Gynæcothœan* nominarunt. Atque vt ſimilibus exemplis cumulatè probem quod rationibus forſan haud ita plenè perfectèque demonſtrari poteſt, non hic de *Britannorum* fœminis teſtem laudabo Cornelium Tacitum, vtpote quem antea cùm de militis ornatu tractarem, non indictum reliqui, ſed ad manum mihi eius loco Appianus in Hiſpanicis vbi refert quod *latronum vxores*, qui Viriati exemplo Luſitaniam incurſionibus vaſtabant, tantis animis arma aduerſus Sextum Iunium Brutum capeſſebant, *vt ne media quidem cæde vocem ederent*; ſed maius eſt quod paulo poſt de quibuſdam alijs idem Auctor ſcribit, *ei quoque Genti* Bracaris ſcilicet, *in aciem armatas vxores educere mos erat, tantàque pertinacià tum viri tum mulieres dimicabant, vt potius mortem occumberent,*

in Arcadic.

annal. lib. 14.

quàm

quàm aut terga verterent, aut vocem vllam indignã emitterent, quin etiam fœminæ dum captiuæ abducerentur, aliæ sibi manus afferre, aliæ suos metipsæ liberos iugulare, mortemque seruitio potiorem censere. Sed quis non adhuc meliori iure miretur *Cymbrorum vxores*, quas postquam innata genti fortitudo solicitauit, vt præsentes conflictui omnium luctuosissimo interessent, & oculis haurirent vulnera cedentium ex acie, obtrectarentque manibus ad opem & auxilia promptissimis, illud etiam tantis virtutibus addiderunt, vt imitarentur maritorum animos, & fortunam superarent inuicta sui animi virtute, quæ vt ab alijs quàm à seipsis vincerẽtur, nõ permisit. Quid plura Nicolaus Damascenus refert de quibusdam Scytharum populis, qui ab esu lactis frequẽti *Galactophagi dicuntur*, quod *eorum mulieres non minus bellicosæ sunt quàm viri, quæ & vna in prælium eunt, quum ita facto opus est, adeout progressæ sint cum exercitu olim Athenas, & in* Cilic*am vsque*: nec minus conueniẽter huc pertineret, quod Lõgobardicæ mulieres fecisse dicuntur, capillis in modum barbæ compositis, quo numerosioris exercitus speciem præberent, ni qui eius gentis historiam conscripsit, Paulus Diaconus, fabulam hanc ceu anile commentum exploderet. Et vero si omnibus in confesso esset quod inquit Aeneas apud Virgilium

lib. de moribus gentium.

Aeneide 2.

nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem

acerrimus ille pugnator Aurelius Augustus minimè sibi triumphandum duxisset de Zenobia Palmyrenorum Regina, cuius laudes bellicas qui videre velit, is Trebellium Pollionem adire potest: neque idem in triumpho decem mulieres duxisset, quas virili habitu pugnantes in acie cœperat, cùm multæ aliæ fortiter dimicantes cecidissent, quas omnes originem ab ipsis Amazonibus ducere titulus indicabat. Quales autem Amazones fuerint, licet apud me nõdum planè exploratum sit, qui Srabonem variosque Auctores de illis dubitasse video, facit tamen diuini Senis auctoritas, qui de illis libro de aere locis, & aquis, ac etiam in opusculo de articulis meminit, ne quamquam valde inflata sunt, non tamen falsa prorsus esse censeam, quæ de illarum virtute bellica, & inusitata fortitudine, cùm ab alijs passim, tum vero præsertim à Virgilio eleganter referuntur

libro 11.

Aeneide 10.

Qua-

Quales Threiciæ cùm flumina Thermodoontis
Pulsant, & pictis bellantur Amazones armis.
Seu circum Hippolitem, seu cùm se Martia curru
Penthesilea refert.

Sanè non multum differt à rebus gestis Amazonum, id quod Aeneas Syluius, qui postea Pij Secundi nomine inter Maximos Pontifices sedit, paulo ante sua tempora in Boemia contigisse asserit, vbi mulieres Duce *Valasca* septennium integrum viros sibi in imperio subesse coegerunt, multos interim illorum ferro inuadentes, fundentesque per apertam vim agmina omnia, quæ sibi obuiam habuere, non aliter quàm si fœminæ viriles animos, viri autem muliebres induissent, atque vtrisque conueniret, id quod Imperator quidam apud Ennium militum suorum ignauiam increpans dicebat de rebus Boem. cap. 7.

Vos etenim iuuenes animos geritis muliebres
Illaque virgo viri, & si quid est huiusmodi
Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Denique refert Albertus Crantzius illud memorabile exemplum de fœminis Gothorum, quod maritis absentibus, cùm hostes ferociter toti Prouinciæ insultarent, ipsæ se illis magno, armatoque agmine opposuerunt, & confecto prælio, verterunt eos in fugam. lib. 1. Suec. cap. 6. Vnde vides profecto, Ludouice Comes, quàm illustris sit, & peruagata, bellica mulierum virtus, quæ tot exemplis confirmatur, non huius quidem aut illius fœminæ, quæ supra sexum aliquid ausa fuerit, sed nationum ferme omnium, quę in toto orbe sunt præclarissimæ, fortissimæque. Quamquam si lubet in priuata quarundam aliarum mulierum facinora paululum diuagari, tot illa statim sese obijciant, vt cùm singula referri non possint, mihi tantummodo laborandum sit in delectu præclarissimorum; cuiusmodi puto fuisse illud quod à Scholiaste Callimachi refertur de *Deianira*, quam Hercules aduersus Thiodamantem pugnaturus, & magno hostiũ circumuentus numero, cùm aliud auxilium præsentius non haberet, armare, & in subsidium sibi asciscere nõ dubitauit; sed hæc pugnauit tantum, aliæ etiam ferocissimos hostes trucidarunt, tantà plerunque hominum inuidià, vt *Pyrrho* intra Argiuam vrbem pugnante, occisoque à muliere, factum istud à Cerere dixerint, quæ muliebri forma templum sibi in ea vrbe dica-

Iudic. c. 11. dicatum tutari volebat, verum an idem dicere habebunt de *Abimelech* qui obſidens oppidum Thebes, accedenſque ad turrim altam, quæ in media ciuitate erat, vt oſtio ignem ſupponeret, *ecce mulier fragmen molæ deſuper iaciens, illiſit capiti* Abimelech, *& confregit cerebrum eius*. Quid igitur reſtabat niſi vt mulieres poſt pugnam, poſt cædem, victoriâ quoque potirentur; at iſtud fecit
libro 2. *Fuluia* Antonij vxor, quæ vt inquit Velleius *nihil muliebre præter corpus gerens omnia armis, tumultuque miſcebat. hæc belli ſedem Præneſte cœperat*; fecit & *Iana* Gallica puella quæ tunc ſubueniẽs rebus Gallicis, cùm deploratæ fermè viderentur, maximam Anglorũ Fortunæ occaſionem attulit, vt quotidie laberetur in deterius; fecit denique *Marulla* virgo in Ceceñi, quod oppidũ eſt Mytilenes, expugnatione à Mahomete tentata, cùm enim patrem in oppidanorum eruptione amiſiſſet, ipſa paterno clypeo, gladioque armata in aciem prodijt, & cùm reliqui ob ſæuientem ſtragem, ac interitum terga darent, ſola in acie confertiſſima præliãs, nec iaculorum ſagittarumque nimbis ceſsit, nec catapultis, aut tormentorum ictibus deterrita, animo inuicto, & infracto acriter pugnando, hoſtem qui ſe iam intra mœnia irrupturum ſperabat, vera virtute à muris repulit; quo facinore etſi nullum illuſtrius legi poteſt in memoria ſæculorum, itaut omnium inſtar eſſe poſſit, quæ communiter ab auctoribus afferuntur, in diſcutienda hac de militari fœminarum virtute controuerſia, non committã tamen vt hic alia reticeantur, quæ non ita vulgaria ſunt, quemadmodum ſibi forſan aliquis perſuadere poſſet, primum vero eſt noſtratium fœminarum, quæ oppidum *Riquerium* in Piccardia, quo tempore bella inter Carolum V. Imperatorem, & Franciſcũ primum exardebant, tanta virilis, & conſtantis animi ſignificatione aduerſus Cæſarianos propugnarunt, vt illos, tanquam Lacænæ quædam fortiter à muris repulerint, ereptaque ipſis ſigna duo in ciuitatem retulerint, quæ poſtquam hoſtis ſemel atque iterũ recuperare tentaſſet, toties muliebri pertinacia fractus, re tandem infecta, diſcedere inde maximo ſuo cum pudore, & incredibili damno coactus eſt. Alterum autem facinus *Senenſes* fœminas nobilitat, quarum tres poſtquam Senæ in Gallorum obſequium conceſſerant, atque prementibus Hiſpanis de obſiſtendo illorum conatibus ageretur, ſumpto ſingulæ vexillo euoca-

runt

runt in publicas operas ad tria millia fœminarum, quæ aggeribus excitandis, materiam vsque adeo libenter deferebant, vt sacris deuotas virgines in id etiam opus exsciuerint, ex tribus vero illis Heroinis, ei cui vexillum album erat nomen fuit *Liuiæ Faustæ*, alteri cui rubrum, *Faustæ Picolhomineæ*; tertia denique ex *Forteguerrensi familia*, cœrulei coloris vexillum gerebat. Atque his exemplis quibuscum optimè conueniunt alia, quæ velut in horũ antecessum, agendo supra de Tyronum delectu protuli, sufficienter probari cõfido, quod licet fœminæ, ob innatam corporis mollitiẽ, & cõtinuas vitæ tranquillioris, ac otiosæ remissiones, minus quàm viri pugnaces sunt, non tamen adeo infirmæ censeri debent, & ad bellorum munia prorsus ineptæ, vt quemadmodum ab Onosandro factum est, *puerulis, & inualidis, ac decrepitis senibus* annumerandæ sint, cùm modestiâ potius, ac virorum imperio, quàm metu aut μικροψυχία ab armis temperent, & multæ in illis Priscillæ similes reperiantur. capite vltimo.

Quæ si castra darent, vellet gestare pharetras,
Vellet Amazoniâ latus includere peltâ. Statius v. syluar.

7 Vltimum agmen militum claudent *Canes*, licet à Polluce præmissi in eorum animalium censu, quæ bellis inseruiunt, forsan quia minimè geruli onerum, aut hominum, vt asini, equi, cameli, elephantes de quibus eo loci sibi dicendum proposuerat: vnde non hic pedarius ero Iulij Pollucis, sed Plinij, qui quam in bellis vtilitatem canes afferant his verbis declarat **Garamantum Regem canes ducenti ab exilio reduxere, præliati contra resistentes, propter bella Colophonij, itemque Castabalenses, cohortes canum habuere: eæ primæ dimicabant in acie nunquam detrectantes: hæc erant fortissima auxilia, nec stipendiorum indiga. canes defendère Cimbribus cæsis domus eorum plaustris impositas,** & ipsemet Pollux alibi testatur, *Magnetes iuxta Meandrum canes aluisse bellorum armigeros*: quod Aelianus sic ab illis factum fuisse narrat, vt canes quosdam venaticos inter equites pugnare docuerint, itaut nec equi canibus, nec canes equis impedimento essent; cuiusmodi pugnæ specimen primum ediderunt aduersus Ephesios. Eodemque modo *Halyattem Lydorum* Regem, Cimmerium bellum confecisse, multis hostium à praeferoci canum turba laceratis, refert Polyænus in libris stratagematum, vbi & de *Philippo* addit quod Arbelios in

Num etiam canes. lib. 1. cap. 10. lib. 8. c. 11. lib. 5. cap. 5. lib. 14. de histor. animal. lib. 7. stratag. libro 4.

opacis

opacis nemoribus latitantes, canum venaticorum ope depræhendit: nec si quondam *Capitolij* tutelæ præfecti minus strenuè, minusque diligenter munus illud curarũt, propterea statim exauctorari debent, quandoquidẽ flagitiũ quod in veteri Roma cõmiserant, illud idẽ postea in *Iunioris*, quæ forsan Byzãtij, aut Cõstantinopolis appellatione magis innotescet, conseruatione, eluerũt, solique latratibus opportunis in causa fuerunt, ne à Philippo noctu interciperetur, vt ex libro Hesichij Mylesij de rebus Cõstãtinopolitanis, vtriusque eruditionis Græcæ, Latinæque promus condus Leo Allatius ad Eustachij Hexaemeron retulit. Quinimo non Byzãtij modo custodia illis cõcredita fuit, Sed D. *Petricastellum* in Caria quod Rhodiensum erat; & *Regiam Monomotapæ* in Mexico; ac *Maclouium* vrbem munitissimam vlterioris Britãniæ inuenio apud Sabellicum, & Camerarium fidissimo canum præsidio, ita etiam num tutari consuesse, saltem quantum ad Sancti Maclouij fanum spectat, vt occlusis noctu portis, & canibus ad solitas stationes ire iussis, nemo sit tam confidenti animo, qui vrbem hanc adire volens, non vehementer sibi timeat κυνῶν ἀπὸ καρχαροδόντων *à canibus qui asperis dentibus infrendent*. Et vero quando huc sensim de canibus dicendo prolapsus sum, vt nostris quoque temporibus maximo illos vsui fuisse in bello gerendo exemplis aliquot ostenderim, permitte Ludouice Comes, vt quorundam aliorum enumeratione, rem quæ mira forsan, & noua videri posset, ita veritati asserã, vt dubitare de ea nemo possit. Nam et si Andræas Theuetus, & Olaus Magnus sublestæ fidei testes habentur in rebus dissitis, & quarum non item exempla apud nos obseruantur, certè in hac militari canum disciplina, quę in plerisque etiam Europę partibus obtinet, non est quod eorum relationes malignè quis interprętari, aut sugillare debeat: scribit igitur hic in historia Septentrionali, *Finlandos*, canes ferocissimos in eum finem alere, vt in pugna saltu mordicus arripiant equorum, quibus aduersarij insident, nares, eosque hoc insultu consternatos excutiant: ille vero de *Rege Cephaliæ* asserit, quod multa agmina canum audacissimorum conflicturus cum hostibus, inter aciem suorum militum admiscere soleat, præter quæ exempla constat ex omnibus rerum Indicarum scriptoribus, *Vasconem Nunnesium Valboam* qui in nouo orbe ab

Decadis 3. lib. 7. tom. 1. cap. 4

in Cosmographia.

Hispanis domito exiguum haberet militum numerum, canes ad bellum assuefecisse, eorumque operà, & auxilio contra barbaros feliciter vsũ fuisse; vnde notissima sũt in eiusmodi historijs nomina *Vezerilli* & *Leoncilli* qui duo ferocissimi canes fuerunt, aliquoties etiam stipendio, ob egregiè nauatam in hostes operam, donati, cùm non secus compositè in illos ferrentur & aperto Marte, aut ex insidijs pugnam inirent, quàm si Veterani fuissent ad omnem disciplinæ castrensis rationem, longo vsu & experientià facti. Denique memoriæ consignatũ est ab Olao Magno ex cuiusdam Legati Anglici literis, ***Henricum Angliæ*** Regem huius nominis octauum, Carolo Quinto Imperatori aduersus Franciscum Galliæ Regem, misisse quasdam auxiliares copias, in quibus quadringenti milites ac totidem canes more gentis torquibus ferreis armati, conspicerentur, dubià relictà hominum opinione, an ad vigilias exercitus, aut ad insigne aliquod stratagema acquirẽdæ victoriȩ causà missi essent: Quemadmodum etiam *Comes Esseccius* cùm aduersus Hybernos ex Elisabethæ Reginæ mandato proficisceretur, octingentos Anglicos molossos secum duxit, non modo vt custodes castrorum essent, sed etiam vt addit Camerarius, quo in hostes maiori ex parte nudos irruerent, eosque in latibulis & antris syluarumque secessibus delitescẽtes, abditosque, latratu suo proderent; additque demum Camerarius, in finitimis munitionibus Dalmatiæ & Croatiæ, etiamnum istis temporibus, canes generosos ali contra Turcarum insultus, sed diuersà penitus ab Anglicis ratione, cùm hi non ad pugnam instituantur, sed tantummodo vt acutæ naris indagine, Turcas sicubi latent in syluis aut excubijs inuestigent; detectisque festino ad suos reditu & latratu, continuo indicent hostes non procul abesse; Ac in summa tam confidenter canum ministerio homines quotidie vtuntur, vt ipsos non modo castrorum, sed rerum ferme omnium custodiæ, & defensioni præficiant: nam illis greges tutandos committunt, maximè autem ouillum & caprinum pecus, quod Lupi inprimis captare solent nisi canes opponantur defensores Vnde Horatius dixit

lib. 17. cap. 6. · Tom. 3. c 94. · Ode vi. lib. epod.

Quid immerenteis hospites vexas canis
Ignauus aduersum Lupos.

Suas item domos vt ex Petronio patet *ad sinistram intrãtibus non*

longè ab ostiarij cella canis ingens catenà vinctus, ſed pictus hic & fidẽ aliquibus nõ faciet, quare de viuo Suetonius *confugit in cellulam ianitoris religato pro foribus cane*, & Virgilius

In Vi ellio in Bucol.

Neſcio quid certè eſt & Hylax in limine latrat.

Sua templa, qua ratione Scriptor optimus & eloquentiſsimus noctium Atticarum Agellius refert *Aedituos templi ſæpe eſſe demiratos, quòd ſolùm Africanum noctu in Capitolium ingredietem canes ſemper in alios ſæuiẽtes, neque latrarent, neque incurrerẽt*, hæc enim de Capitolino templo intelligenda veniunt; imo ſua cubicula & ſeipſos, quia ad miraculum vſque φιλοδέσποτοι ſunt, cuſtodiri ab illis voluere, ſic enim Plutarchus in Pelopida *cætera ædium tyranni ſtatio excubantium ſeruabat, cubiculum vero vbi ſolebat quieſcere, in edito erat, pro quo canis deligatus, omnibus niſi ipſi & vni ſeruo qui eum curabat horrendas agebat excubias*; quæ Plutarchi verba tam ſimilia ſunt ijs quæ de Andronico Imperatore Conſtantinopolitano referuntur à Niceta in ſuis annalibus, vt nihil aliud præter nomen in vtroque ſit diuerſum, niſi quod Andronici canis ferocior erat, & aſſuetus Leonibus congredi, & armatum hominem ex equo deijcere; ac in ſumma *nihil mali eſt*, ſicut dicebat Cicero, *canes ibi quamplurimos eſſe vbi permulti obſeruãdi, multaque ſeruanda ſunt*. Vt merito Columella canes *mutos cuſtodes* appellarit; & Spartæ vtraque Epheborum claſsis antequam pugnas ſuas in Euripo committerent, caninum Catulum Marti Enyalo mactabant, *fortiſsimo ſcilicet Deorum*, vt inquit Pauſanias, *victimam ex eo animalium genere illi acceptam exiſtimantes, quod manſuetis omnibus fortitudine præſtat*. Sed ritus qui veteri Francorum & Sueuorum conſuetudine inualuerat puniendi rebelles & ſeditioſos, huius animalis pugnacis & tumultuoſi geſtatione, dignus eſt omnino qui hic à me nõ omittatur, hũc vero refert Otto Friſingenſis à Friderico Barbarouſſa ſeruatum fuiſſe, cùm *Hermannum comitem* Palatinum Rheni, *& decem ſocios comites, alios* quod ſe in Italia abſente, prædationibus & incendijs pacem publicam turbaſſent, per integrum milliare Germanicũ canem portare coegit. Ex quibus licet vnicuique æſtimare, quod canum fida cuſtodia, amans dominorum adulatio, odium in exteros, incredibilis ad veſtigandum & perſentiendum ſagacitas, alacritas in curſu, ferocia, *animuſque in pectore latrans* in inſultu

lib. 7. cap. 1.

Orat. pro Sex Roſc.

In Laconic.

De Frider. 1. lib. 2. cap. 28.

magnæ

magnæ sunt, & præclaræ dotes, si quis ipsas ad bellorum artem, quemadmodum fecisse multos ostendimus, transferre velit.

Quamobrem superest modo, vt quæ cura in ipsorum delectu habenda sit breuiter aperiam. neque enim *Melitæos* catellos qui potissimum in delicijs Heroinarum sunt, huic negotio aptos quisquam dixerit, præter vnum Petrum Aponensem, qui *Melitæos* quasi *militares* interpretatus est, oscitantiâ propemodum incredibili in homine linguarum & regionum perito, quare hunc merito sugillat, & naso suspendit adunco Antonius Ludouicus; quamquam nec ipse immunis ab errore, dum Miletum vrbem in finibus Ioniæ & Cariæ, patriam fuisse Thaletis, non autem Melitam insulam nescit, magno certe documento imbecillatis mentis humanæ, quæ vbi aliorum errores præclarè notat, illic neuos & ipsa committit, qui postea aliorum castigatione indigeant; melius ergò consulit Oppianus vt *qui impetuosos canes velit, & quibus hostem sustinens robur insit, eos præsertim eligat quibus forma est quàm maximè similis feris crudiuoris, ouicidis Lupis, aut Tigribus rapidis, aut qui frumento geminum colorem habent flaui:* sed Terentius Varro ad patriam potius respexit, vt *Laconicos* & *Epiroticos* canes velut fortissimos, & audacissimos reliquis præferret, qua in opinione consentientes habuit Virgilium in hoc versu

8. *Et quinā præsertim ad hoc opus deligēdi.*

In comment. ad problem. Arist.

lib. 1. Cyneg

lib. de re rust.

3. in Georg.

Veloces Spartæ catulos acresque molossos.

Et Horatium cùm dixit

Nam qualis aut Molossus aut fuluus Lacon
Amica vis pastoribus.

lib. 5. epod. Ode 6.

Molossi enim ex Molossia Epiri regione mittebantur, à qua & nomen acceperunt; at vero quàm bene hic, & prope dixerim sub acumen calami, sese insinuat Aureliani Nemesiani dictum

Sed non Spartanos tantum, tantumque Molossos
Pascendum catulos, diuisa Britannia mittit
Veloces, nostrique orbis venatibus aptos.

in Cyneg.

Nam si quæ vsquam regio canes robustos, audaces, ac prodigiosæ magnitudinis fouet, ea certè Britannia est, simulque vicina ei Scotia; vnde Strabo Britannicorum canum laudem in eo consistere dixit, quod *milites* sint; & Symmachus quantum olim Scoticorum canum ferociam Roma admirata sit, his verbis do-

lib. 4.

epist. 77. lib. 2.

cet, *vt nunc septem Italicorum canum probauit oblatio, quos prælusionis die ita Roma mirata est, vt ferreis caueis putaret aduectos:* nec sane Claudianus in præstantissimorum canum enumeratione Britannorum oblitus est

Magnaque Taurorum fracturæ colla Britannæ.

lib. 6. Et Hector Boethius in historia Scotorum, quam satis elaborata dictione conscripsit, ac Cambdenus in Britannia, tot de illis dixerunt, vt mihi non magnopere laborandum sit, quo noua quadam auctoritatum accessione, partum illis aut potius innatum decus conseruetur. Illud tamen minimè duxi omittendum, quod variæ, & iucundæ eruditionis in se plurimum habet, nimirum locum hunc ex notitia Imperij *Procurator Cynegij in Britannis Ventensis* quem Cuiacius & Guidus Pancirolus deprauatum existimabant, pertinaciter defendi à VVolfango Lazio & Cambdeno, atque ita explicari ab istis, vt procurator intelligendus sit, qui eo loci canes imperatoribus curabat, non vero is quem leui correctione *Cynegij* in *Gynæcij*, reponunt duo illi antistites legum & humanioris doctrinæ, vt sacrum textrinū in illis inueniāt, seu Gynæcia quæ constituta erant *texendis principis militumque vestibus, nauium velis, stragulis linteis, & alijs ad instruendas mansiones necessarijs*, quod ego etsi iuxta cum illis verum existimem, facit tamen locus Symmachi laudatus supra, & Suidæ auctoritas, qui *Cynegium* locum esse dicit in quo ferę conficiebātur, à canibus sic appellatum; vt qui contrarium sentire volunt & à partibus Lazij aut Cambdeni stare, istud non sine probabilibus argumentis facere possint. Cæterum quia præter Britannicos canes, multi ex alijs prouincijs, ad eiusmodi munus bellicum non inepti esse feruntur, modo quis eos ex forma & alijs notis seligere posit, præstat idcirco ex generali canum qui ad vtilitatem parantur diuisione in *Venaticos, Oecuros & Pecuarios*, siue villæ & gregis custodes, ita delectum hunc facere, vt è venaticis optimi putentur, qui *sanguinarij* dicuntur, & *Numellarij* à numella quam Festus vinculi genus esse asserit, quo canes solent alligari, bellum enim hi cum Apris & maioribus feris continuo gerunt, à quibus non difficile sit eorum feritatem, in equos aut hostes armatos cōuertere, in duabus autem alijs differentijs, præstantiores sunt grandi & vasto corpore, voce grauissima, formâ

In paratit ad titul. 8. cod. lib. 11.
In votis ad Not. cap. 38.

qua-

quadrata, capite magno, oculis acribus & radiantibus vel rauis rictu amplo, mento suppresso & ex eo enatis duobus dẽtibus dextra & sinistra paulo eminulis, villo ab imis costis ad aures aduersus tendente, eoque aut nigricãte aut furuo, & *mellũ* seu circulum ex corio firmo, munitoque prominẽtibus ab exteriori parte clauis, gestare consuetis: hi enim omnes licet minoris sint staturæ, quàm *Alani* aut *Corsi*, ferocissimi tamen sunt, & alacriter cum Lupis congrediuntur, eosque iugulant, quemadmodum *Laconici* qui ab his differunt caudà tantum, quam villosam gerunt, & auribus quas habent demissiores. Verum vtcumque minoribus istis animus insit acer, ferox, indomitus & dens qui non impune lacessentes ferat, propriè tamen bellicum esse genus illud censendum est grandissimorum canum, qui bouem artubus repræsentant, magnitudine vituli trimestris, rictu vasto & maxillis vtrinque pendẽtibus, ac paululum inuersis quos alij *Alanos*, alij *Corsos*, alij *Dogas* vocant præsertim si ex Anglia, & *Molossos* cùm ab Epyro veniunt: eiusmodi enim naturam, & formam fuisse existimo eorum, quos Indiam petenti Alexandro magno, Rex Albaniæ dono dederat, addens mandata *ne in paruis eos experiri vellet, sed in Leone Elephantoue* vt refertur ab historiæ naturalis Scriptore latino. Sed non satis est optimos à natura habere, nisi idonea disciplina vim insitam promoueat, ne si praua educatio fuerit, offam potius in culina sectẽtur quàm Lupum in sylua, quamobrem irritandi sunt subinde, auribus vellendi, complausuque ad mutuam pugnam incitandi, & adiuuandi ne ab aduersarijs opprimantur, hoc enim modo redduntur audaciores & interriti, atque ad pugnam & rixas assuefiunt, ferocissimamque naturã induunt, quam si ita lubet, interdiu cane ad Palum religato prohibitoque ad ipsum aditu augere etiam possis.

lib. 8. cap. 40

XIII.

1. Alterum quod in bello gerendo desideratur sunt consilia de quibus primum quidem in genere dicitur.

Hæc ergo, de apparatu seu primo belli gerendi instrumento per tot quæstionũ difficultates, quibus res per se variȩ, nec adhuc ab vllo, quod sciam, satis illustratæ, quantum in me esset lucem aliquam afferre sum conatus, dicenda habui. Sequitur alterum *consilia* videlicet, quæ si quis parum necessaria putat, ne ille profecto multum à Cicerone dissentit, cuius ex oraculis vnum istud est communi omnium voce & rerum experientia celebratum *parua esse foris arma, nisi consilium sit domi*: quid enim apparatus

1. officior.

In senect. omnes ei qui quomodo ipsis vtendum sit nesciat? fumus respondet Lipsius, quid viri? funus; neque enim vt idem Tullius addit *viribus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & auctoritate & sapientià* quibus rebus victrix illa terrarum Roma istud tandem consecuta est, vt dum latè per regiones omnes nomen circumferebat suum, & tanquam in opima messe lauros & palmas colligebat, interim tamen omnium vox esset *Romanos sedendo vincere*, quod nimirum domi opus esse consultò intelligebant, facto autem in castris, nec tam militum fortitudine quàm Senatorum matura deliberatione imperij fines propagarent. Vnde si rectè fabula consideretur, quàm ab Hesiodo mutuatã, Galenus libro tertio de decretis Hippocratis & Platonis, ad artium omnium discendarum methodum transtulit, profecto nõ est dubium quin ipsa longè commodius de sola militari, prudentià & consilij regulis administranda, intelligi debeat, quàm de reliquis, in quibus non tam sera est quàm in bello pœnitentia;

In Catilin. *nam cætera maleficia*, vt dicebat Cato apud Salustium, *tum per se quare vbi facta sunt, hoc nisi prouideris ne accidat, vbi euenerit frustra iudicia implores, capta vrbe nihil reliqui fit victis*. In hac igitur fabula Iupiter qui vt Poetis, ita nobis etiam principis aut ducis alicuius supremi loco habendus est, *Metim* quæ prudentiam & consilium significat, quod rebus gerendis adhibetur, non modo in vxorem assumpsit, sed illam præterea cùm iam iam Mineruam paritura esset, deuorauit, nimirum quia ducem non satis est prudentiam ipsam perpetuo comitem, & velut vxorem habere, nisi priusquam in campum descendat, & manus cum hoste conferat, belli ipsius gerendi consilium, rationemque omnem de nouo apud se reputet, ac velut in suum pectus, & caput recondat, vt quemadmodum postea Iupiter

de vertice Pallada sacro
Edidit armipotentem, horrendaque bella cientem.
Militiæque ducem intactam, cui clangor & ingens
Armorum strepitus, clamosaque prælia curæ

Sic ille bellum quod animo meditatur, vt sapientibus consilijs suscipere, ita gerere fortiter, ac faustè feliciterque terminare possit. Huic autem meæ interpretationi, fidem asserit Themistius in oratione de pace ad Valentem Imperatorem his verbis,

quæ ad meum omnino ſenſum prolata videri poſſint, *quo adludentes veterum auctores fabularum, Pallada Iouis è capite prognatam commenti ſunt, id rectè ſapienterque intuentes imperatoriam maieſtatem neque arma ſine conſilijs, neque conſilia ſine armis decere ſuſcipere, ſed ante facta maturam inſtituere deliberationem, huicque mox executionem ſuccedere debere*. Quapropter Vlyſſi apud Homerum & Sophoclem, perpetua comes atque gubernatrix in rebus omnibus additur Minerua, ſiue prudentia, cuius vt præclarè luculenterque Apuleius in libro de Genio Socratis explicat, proprium eſt ardua pericula & aduerſa quæque ſuperare; vt non immerito Vlyſſes de ſe apud Ouidium in concione lib.12 metam. pro armis Achillis aduerſus Aiacem ſuſcepta, hoc ſolo prudentiæ nomine ſe dignum eſſe qui illi præferatur oſtendat

Quippe, vt inquit, *manu fortes, nec ſunt tibi Marte ſecūdi*
Conſilijs ceſſere meis, tibi dextera bello
Vtilis, ingenium eſt quod eget moderamine noſtro.
Tu vires ſine mente geris, mihi cura futuri eſt.
Tu pugnare potes, pugnandi tempora mecum
Eligit Atrides, tu tantum corpore prodes
Nos animo.

quibus verbis, quid aliud Vlyſſem ſibi voluiſſe putes niſi quod poſtea dixit Euripides καὶ μὴν νικᾶν ἔστι πᾶν στρατηλάτου δι' βουλίᾳ *atque victoria eſt tota ſita in bona conſultatione:* aut illud quod Iulius Cæſar primus auctor fundatorque Romani imperij, crebris 1. comment. bell. ciuil. vſurpare ſermonibus ſolebat, *non minus eſſe* Imperatoris *conſilio ſuperare quàm gladio*. At vero quia eiuſmodi celebrium virorum auctoritates imminui tamen vt humanæ à quibuſdam poſſent, en diuinam profero Eccleſiaſtis ſcilicet, cui non aſſentiri, nefas, refragari etiam piaculum eſt, hic vero diſertis verbis aſſerit *meliorē eſſe ſapientiam fortitudine* & rurſus ibidem in quit quod *melior* capite 9. *eſt ſapientia, quàm arma bellica*. Proindeque Chartaginenſes tanti ſemper conſilium fecerunt, vt quemadmodum tradit Valerius Maximus, *duces prauo conſilio rem gorentes, etiamſi proſpera* lib.2. cap.7 *fortuna ſubſecuta eſſet, cruci tamen ſuffigerent, arbitrati quod bene geſſerant Deorum immortalium adiutorio, quod male commiſerant ipſorum culpæ imputandum*, nempe quia non modo in homines ſed in deos peccat, qui illuc volens deuenit, vnde abſque deorum

auxilio minimè se explicare valet: tum etiam quia in rebus arduis, in ijs quæ summam Reipublicæ continent, in bello ipso cuius parua sæpe momenta maximas rerum conuersiones inducunt, non licet bis eundem errorem committere. Sic enim *Annibal* si Maharbalis consilijs auscultasset, & à Cannẽsi pugna protinus exercitum mœnibus vrbis admouisset, actum erat de imperio Romano; si *Charthaginenses* tempus arripuissent, quo magis dare pacem quàm accipere poterant, fatum quod ipsis imminebat in hostium ceruices forsan auertissent; si *Samnites* clausum ad furculas caudinas Romanorum exercitum, aut integrum sospitemque dimisissent, aut internecione deleuissent, bellũ ex eo fuisset in multas ætates dilatum; sed mens interdum læua, & quomodo eorum qui fulmine tangi debent mentes hebetantur, sic in suam perniciem ruituras, consilia plerumque deficiunt. Opus est igitur in his eà prudentià, qua Milciades obtinuit, vt collegis omnibus, suam in illum, quem sibi rei militaris peritia antecellere non dubitabant, auctoritatem conferentibus, solus bello quod tunc à Republica gerebatur præesset, & gloriosam de Medis victoriam referret. Prudentiam vero cum dico tam ἐυβουλίαν seu *consilium* intelligo, quod à Cicerone secundo rhetoricorum definitur, *aliquid faciendi vel non faciendi verè excogitata ratio*, quàm habitum ipsius prudẽtiæ proprium, quæ actiones componit, respiciendo particulares ipsarum circumstantias, quarum cùm natura aut mutua inter se consensio, vel discrepantia, certo assignari nisi in ipso negotio non possint, accidit propterea vt difficillimum sit antequam res ipsa fiat, quid facto in ea opus sit

lib. 22. præuidere; quoniam *consilia*, vt inquit Liuius, *magis res dant hominibus, quàm homines rebus*; & bellum præsertim minimè omnium ex decretis procedit, sed ipsum multa ex se inuenit, multa monet, quæ priusquàm appareant, nemo vnquam arbitratus fuisset ita fieri, aut succedere potuisse.

2. *Postea in specie tria proponũtur, vulgaribus alijs omissis.*

Hanc ob rem igitur cùm homines de singulis rebus statuere non possent, quasdam sententias vniuersales, seu pronunciata excogitarunt, quæ postea facillimum sit vnicuique, in rem præsentem, cùm opus est accommodare, cuiusmodi sunt hæc in arte militari, fidem esse seruandam; fœdera sancienda; famæ seruiendum; fugiendam securitatem; inquirendum in omnia; callidè

agen-

agendum, nec minus secretè; hostem semper præueniendum; cunctatione aliquoties frangendum, desperandum nunquam; castra opportunè metanda, non temerè pugnandum, nec intempestiuè, aut loco iniquo, & ordine inepto; vtendum occasione; victori cedendum; acriter successus vrgendos; consilia ad rerum euentus flectenda; militem non frustra periculis obijciendum; cohibendum à præda, incitandumque præmijs, & id genus similia quorum explicationi non immoror, cùm nobis ipsam præiuerint præripuerintque scriptores politici famà celebres, eruditione conspicui, & quod omnes à simili conatu imposterum deterrere possit, numero propemodum infiniti: qui suis discursibus, aut proprio Marte, & libero iudicio editis, aut in hunc vel illum auctorem concinnatis, nullum reliquorum industriæ, in hac materia pertractanda, locum reliquere. Quare ne vel tuà patientià abuti videar Ludouice Comes, vel me tibi alijsque lectoribus nasutis deridendum sistere, si rursus in hac communi literatorum meta desudarem, ab illis prorsus temperabo calamum, & ex magno eiusmodi monitorum aceruo, tria tantummodo proponam, quorum etsi duo priora maiorem in modum Duci necessaria sint, nescio tamen quomodo tot præstantium scriptorum diligẽtiam effugerint. Tertium vero quod errore potiusquàm iudicio in hominum mentes irrepsisse certum est, procul à militari disciplina ablegandum esse, pro virili persuadere contendam.

Primum igitur monitum, siue consilium quod hic exhibeo, illud idem est, quod Leo Imperator ducibus suis seruandum præcepit, nempe, vt ante res quascunque suscipiendas, maximè vero bellicas, consilium cum ijs præsertim haberent, quos continua rerum experientia, magis ad istud muneris idoneos fecerat; etenim cùm inconsulta bellorum tractatione omnia statim in peius conuertantur, & maximum felicis militiæ instrumentum aliud esse non possit, quàm bonum consilium; quis est obsecro tam lyncæus, vt omnia media, quæ ad ipsum necessaria sunt, per se solus inuenire possit? quis adeo prudens, vt de præsentibus, ac futuris ex suo tantum sensu iudicare audeat? quemadmodum ergo sapientissimus ille habendus est, cui quod opus sit, ipsi sua sponte veniat in mentem, ita ex Zenonis inuersione in secundo gradu consistit, qui alterius bene inuentis obtemperare non recusat,

3. Nempe vt cõsilium in omnibus petatur à peritis.

quo-

quoniam vt dicebat Philippus Cominæus, *nullum maius indicium bonæ mentis princeps potest ostendere, quàm vt adiungat sibi familiariter viros virtute celebres, nam omnes statim iudicabunt talem esse quales ij sunt, qui apud illũ versantur.* Vnde Mamertinus Iulianum ab hac potissimum laude commendauit, *omnibus*, inquit, *nugis remotis, optimum, & doctissimum quęque requiris; si quis præstat virtutibus bellicis & laude militiæ in amicis habetur, vltro ad familiaritatem vocatur*. & Cassiodorus breuiter sed acutè dixit ad ornamentum palatij pertinere aptos dignitatibus eligere: imo vero plerumque contingit, vt quo aliquis sapientior est, eo minus propriæ opinioni confidat, eamque aliorum sapientum iudicio lubentius submittat; ita enim *Augustus*, qui in gerenda Republica parem habuit neminem, præter Senatum, quem sexcentis Senatoribus compleuerat, sanctius consilium viginti virorum selegit, ac præterea Mecœnatem, & Agrippam sibi familiares, & amicos, quibus cum imperij arcana communicare solebat, quale fuit illud pacatà post Actiacam victoriam Republicà, vtrum imperio se abdicaret, liberamque vt antea potestatem S.P.Q.R. relinqueret; & ante illum *Cæsar* Quintum Pædium, & Cornelium Balbum sibi delegerat ad quos occultis litteris pleraque de suis rebus μυστικώτατα seu arcana referret. hoc autem si magnæ illæ mentes; & cælestis particulæ plenius compotes in ijs rebus administrandis præstiterunt, quæ partim ob leges iam antea de illis cõstitutas, partim etiam quod à voluntate ipsorum pendebant, minus erant Fortunę casibus obnoxiæ, quanto magis bellorum Duces idem facere oportet, quorum actiones omnes adeo in præcipiti sunt constitutæ, vt si vel paulùlum à ratione deflectant, pœna statim errorem consequatur, & etiam si rectè cum illa conueniãt, euentus tamen non semper pro voto respondeat.

4. *Cuiusmodi nõ sunt viri literati contra quam vulgo persuasum est*

Enimuero cùm non minus intersit quos in cõsilium admittat, quàm quibus illud quod in consilio deliberatum fuerit exequendum demandet; nollem hic locum habere quorundam pædagogorum sententiam, quibus nihil in ore frequentius est, cùm de literatorum dignitate, & præstantia ad rauim vsque declamãt, quàm maximos orbis imperatores, hominum eruditorum, quos in comitatu secum habebant, consilijs adiutos, eas res summa cũ orbis admiratione peregisse, quarum nusquam erit apud posteros

ros obliuio, quod equidem vt veterum exemplis confirment, Ninum in primis cum præceptore ſuo *Zoroaſtre* componunt; Arbacem cum *Beleſio* philoſopho Chaldæo; Cyrum, & Cambyſem cum *Magis*; Alexandrum cum *Ariſtotele*, *Anaxarcho*, *Caliſthene*: Dionyſium cum *Platone*; Periclem cum *Anaxagora*; Scipionem maiorem cum *Ennio*, de quo illud etiam Claudiani circumferunt

Hærebat doctus lateri caſtriſque ſolebat
Omnibus in medias Ennius *ire tubas*.

Minorem cum *Polybio*, & *Panætio*: Paulum Aemilium cum *Methrodoro*: Lucullum cum *Antonio Aſcalonita*; Pompeium cum *Theophane*; Auguſtum cum *Ario* Platonico, *Nicolao* Peripatetico, & *Athenodoro* Stoico; Traianum cum *Plutarcho*, & quis recentiores alios enumeret tam principes, quàm philoſophos, quos ipſi quotidie referunt cõſilia de rebus grauiſſimis ſimul innuiſſe & locũ feciſſe vulgari Græcorũ dicterio σοφοὶ τύραννοι τῶν σοφῶν συνουσίᾳ: *princeps ſapiens ſapientum commercio*. At vero vna, fateor, hæc res eſt quam mecum ſæpe ſolitus ſum mirari, quomodo tam confidenter iſtud aſſerere audeant, cùm præter Polybium quem diuino vt ad res omnes ſic etiam ad bellicas ingenio fuiſſe, fatendum eſt, cæteri, quos tanta ambitione proferunt, homines fuerint eruditi, aut quod verius dixerim ignauà operà philoſophà ſententià, quos Duces illi partim in præceptores habuerunt, partim vt notos, & familiares, cùm à curis vacui eſſent, ad colloquia feſtiua admiſerunt, eo modo quo Mecœnas Horatium. Horat. ſatyr. 6. lib. 2.

Quem tollere rheda
Vellet iter faciens, & cui concredere nugas
Hoc genus, hora quota eſt, Thrax eſt Gallina Syro *par*,
Matutina parum cautos iam frigora mordent,
Et quæ rimoſa bene deponuntur in aure.

partim denique ſportulà donarunt ad ſplẽdoris, & magnificentiæ opinionem, quam tot congiarijs, donatiuis, funeribus, ludis, publicis operibus, hortis, ſepulchris, alijſque ſumptibus ſibi comparare ſtudebant. Profectò ſi antiqui illi literati tantà ſapientià fuerunt etiam in rebus bellicis, mirandum eſt certè, quo noſtrorum abijt ſolertia, qui vix ad ciuiles & domeſticas ſufficiunt: mirandum etiam cur noſtri principes qui ſe beatos putant, cùm antiquiorum imitatione quicquam faciunt, politici, ſanctiorìſque

ſui

ſui conſilij valuas literatis hominibus non recludunt? Cur Carolus Quintus non plus habuit fidei in bellorum ſuorum administratione Auguſtino Nipho, quàm Antonio Leuę; atque vt ad antiqua me referam, cur Auguſtus non prius cum Horatio, & tribus illis philoſophis de ponendo diademate, quàm cum Agrippa, & Mecœnate tractauit: ſed difficile eſt proprijs affectibus etiã cum diſpẽdio veritatis non inſeruire, & notũ eſt illud *en qui amant ſibi ſomnia fingunt*. Ego vero, qui non adeo me in vilium, & proletariorum hominum mores indui, vt veritati quod ſuum eſt, non libenter concedam, Vlyſſes potius laudabo, Neſtoras, Palamedes, Cyneas, Parmeniones, Perdiccas, & horum ſimiles non librorum lectione, ſed rerum geſtarum vſu peritos, & acerrimi ingenij viros, quibus cum Duces de bellorũ ſumma, ſi velint hęc ſibi ex animi ſententia cedere, ſermones quotidie conferant. nec enim conſiliorum caput tam in acumine verborum eſt, aut rationum, & ſententiarum copia, qua ſe potiſſimum iactant, & efferũt, homines illi eruditi, quam in certa quadam iudicij norma, quę in rerum comprehenſione, & ordinatione maximè elucet, & quam vt quiſque accuratiſſimè, & celerrimè rebus tractandis adhibet, ita merito prudẽtiſſimus, & verſatiſſimus in ſua arte habẽdus eſt.

5. *Et quæ cõſilia ſequẽda ſunt, quæ vitanda.*

Porro illud etiam Imperator aduertere debet, ne ad ea eligẽda quę dubitationem afferunt, homines peritos tantum adhibeat, eorũque iudicio permulta ſibi, aut ſtatuẽda aut mutãda intelligat, ſed oportet pręterea ipſum ita de ſingulorũ conſilijs iudicare, vt melioribus ſe accomodet, & ijs præſertim quæ ſuis nixa fundamentis, quantum fieri poteſt contra omnes caſus ſunt præmunita. *Vaſta* enim quæ res quaſi immenſas complectuntur, & ad quas nec opes nec vita vnius hominis ſufficiant, iure optimus ille conſiliarius Cyneas coram Pyrrho damnauit. *Turbida* & *paci ac quieti aduerſa* vir multum ex iudicij laude, & publicorum munerum dignitate quàm ſumma cum integritate ſuſtinuit cõmendatus Leonardus Aretinus, his verbis proſcripſit, quæ vt egregia omnino & à paucis, quod viderim, animaduerſa, huc trãſferenda duxi. *Animaduerti nonnunquam, o Angele te admirari ſolere, meam vt ita dixerim, cunctationem, ac tarditatem quoties aut de ſuſcipiendo conſultatur, aut de ijs rebus, quas bellum ſit faciliter ſecuturum. Ego autem ſi quid eſt in me tale, illud volo ſcias non*

in pręfat. hiſtoriæ Gręc.

tam

tam ex natura mihi prouenire, quam ex eo quia multa legiſſe mihi videor, per quarum rerum memoriam atque exempla, concertationes omnes atque pericula reformido. Nulla enim fuit vnquam ciuitas, neque tam aucta opibus, neque tam florens, quæ non ex paruis interdum erratis in maxima inciderit pericula ſtatus ſui; nonnullæ etiam ex hoc ipſo in extremam ruinam deuenerunt. Quare ſi cunctatores & tardi, ſi denique timidi ac diffidentes in huiuſmodi rebus, aut tibi, aut cæteris viſi ſumus, eam ſcias cauſam fuiſſe, quod exempla me reuocant & deterrent ab omni protinus dimicatione. Equidem ciuitati beatæ atque felici quietem maximè complectendam computo: & quo melius ſtat, eo minus fortunam experiendam, quæ mutabilitate gaudere dicitur: præclara hercle, & digna ſuo auctore, viro ſane optimo & prudentiſsimo ſententia. *Audacia* quoque & velut *in tranſcurſu rapta* non autem expenſa conſilia, tumultuaria plerumque ſunt, & à leuitate, metu, temeritate, quare periculi in ſe multum habent, & in turpem exitum deſinunt, quamuis primo aſpectu maximè ſuis auctoribus vtilia fore videantur; nempe tale fuit illud vt Chriſtophorus Forſtnerus optimè ad Corneliũ lib.4.annal.
Tacitum notauit, quo de capite magni Pompei Aegyptius ille pronũciauit *mortuũ non mordere*; tale & aliud quo Thais Alexandro perſuaſit vt Regiæ totius orientis, vnde tot gentes iura petebant, patriæ tot Regum, vnico quondam Græciæ terrori faces ſubderet; tali denique Moſca quidam Lambertus factionem illam tetram, & horribilem Guelphorum ac Gibellinorum concitauit, non minus in ſuæ vrbis, quàm totius orbis perniciem, cùm vulgari illo dicterio *coſa fatta capo ha*, quo rem perpetratam caput habere Itali ſignificãt, Buondelmontium ob acceptam iniuriam necandum ſuaſiſſet. *Callida* & *acuta* propter exactiſsimam diuerſarum rerum conſenſionem quam requirunt, haud raro, exitu fruſtrantur aut infelicem illum habent, & planè inſtar horologij ſunt, quod quanto ſubtilioribus rotis & funiculis agitur in deſtinatos horarum curſus, tanto facilius aut corrumpitur aut aberrat. *Tarda* & *lenta* magnis conatibus, aut pro defenſione ſuſceptis conueniunt, exemplo Fabij Maximi qui *cunctãdo reſtituit rem*, & Periclis qui terram Atticam deuaſtantibus Lacedæmonijs, vrbe clauſa & ſufficienti præſidio munita ſe continuit. *Prompta* denique, & *accelerata* vtilia ſunt aliorum regna &

prouin-

prouincias inuadentibus, tum etiam cum res in præcipiti consistunt, quia tunc nihil æque nocet ac consiliorum mora. Regũ vero *fere hanc naturam esse* dicebat Liuius, *vt speciosa magis, quã solida consilia sequantur*. Ex omnibus autem maximè probanda sunt quæ ab egregijs hominibus per tardiores veræ & recoctæ sapientiæ motus, ac sensuum pondere grauiores proferuntur; sicut ex aduerso parum illis fidendum, quæ extemporanea ingenij promptitudo, plerumque veræ prudentiæ & magnis negocijs suffecturæ expers, suggerit; omnis enim illorum vis in lingua, omnis flos in verbis, cùm mens interim nihil solidi habeat, aut præ festinatione non possit longa illà sed tuta ratiocinatione, penetrare in intima & quasi viscera negotiorum.

XIV.

1. Secundum monitũ versatur circa leges militares quarũ prima est parẽdum esse necessitati

Porro vt primum istud monitum de consilijs fuit, sic alterum quod proximè subijcio de legibus esse debet, non ijs quidem quæ delicta aut priuilegia militum respiciunt, quales sunt quæ ex iure ciuili, varijsque principum constitutionibus, quotidie aut à summo latrunculatore, aut ab alijs militarium controuersiarum iudicibus in castris discutiuntur; etenim magis vniuersales sunt illæ quas in præsentia explicare meditor, nec auctoritatem suam repetunt ab vno aut altero principe, sed communi hominum consensu firmatam illam obtinent, cui se nisi dux inter bellorum occasiones & momenta accomodet, is profecto nec satis animo valere, nec præclarè suo munere defungi, haud iniuria censeri possit. Prima ergo istarum legum est, vt quoties *necessitas* vrget non aliud eius effugium quæratur, quàm facere quod ipsa iubet: namque vt illud Euripidis in me transferam, *illud est sapientum dictum haud meum, nihil necessitate dira fortius*, proptereaque dicitur ab Horatio *clauos adamantinos* figere; & Palladius in libris de agricultura, negat illã ferias vllas habere, Grammaticorũ etymo conuenienter qui *necessum* ab eo deducunt quod *non sit in eo cessandum*; adeoque ipsa in leges omnes imperium obtinet, vt quoties suam profert reliquæ protinus conticescant, ne frustra obnitendo præualidis & ingrauescentibus malis, non tam medelam afferant, quàm incrementum. Sic enim Romæ cùm à Volscis Romani sibi metuerent, *Senatores* omnes quicunque per valetudinem poterant, munus vigiliarum per se ipsos obijsse, refertur à T. Liuio; γῆρος γὰρ οὐδὲν ἡλικίας ὃ φέρει ψυχῆς ἀντιποιεῖται κίνδυνος vt

Ode 24. lib. 3.

lib. 3.

inquit

inquit Heliodorus; & Appianus refert quotiescunque periculi imminentis occasione, Senatui visum esset tumultum decerni, nullam tunc *vacationum* rationem habitam, nec in delectu habẽdo cuiusquam excusationem admissam fuisse, vnde tunc cessabat *Flaminum, & Sacerdotum* immunitas, vt notat Plutarchus in Camillo; non secus ac Annibale Romanos vrgente *Coloni Maritimi* qui sacrosanctam vacationem habere dicebantur, nihilominus tamen dare milites coacti sunt; & in summa quoties Romæ nũciatum Heluetios, aut Gallos in armis esse, toties ibidem ex formula pronunciatũ fuit *vacationes ne valerent*, vt pluribus in locis apud Liuium, & Tacitum videre est. Quinimo Athenis cùm belli metus instaret, cessabant *priuilegia* concessa familiæ Aristogitonis, & Harmodij, licet maxima in veneratione apud omnes essent; & *Scipio Africanus* quãdo planè opus fuit vt ad necessariũ Reipublicę vsũ pecunia ex ærario promeretur, nec illã sumere auderẽt Quæstores, quod se lege prohiberi affirmarent, claues ipse poposcit, & ærario recluso legẽ necessitati seruire coegit; nimirum rectè intelligebat vir prudentissimus, legum sanctiones vt remedia, quæ corporibus adhibentur, leuiter inflecti debere, aut interdum etiam planè tolli, si id exigat suprema rerum omnium norma, & quæ sola in causa fuit vt leges ipsæ conderentur *necessitas*. Hoc autem quin tutò ac honestè fieri posit, nemini dubium esse potest, qui vel minimum mentem aduerterit in eas Philosophorum præceptiones, quibus ostendunt omnem actionum bonitatem, aut malitiam moralem, ab animo æstimandam esse, qui vbi rectus est & optimæ rationi consentaneus, effectum prauum, aut inhonestum producere non potest; vnde interest plurimum, vt ait D. Augustinus libro contra mendacium, quà causà, quo fine, qua intentione aliquid fiat, quoniam ex D. Ambrosio affectus est, qui nomen operi imponit; & hac de causa inter ἀυτοκτόνους non damnantur nautæ, quoties igne in pulverem tormentarium coniecto, se ipsos simul cum hostibus occidunt, modo publica auctoritate muniti istud faciant, nullaque appareat spes victoriæ, & patriæ cui militant bonum potius spectent, quod in hostium clade, & internecione consistit, quàm malum quod in eorundem potestatem venientibus perferendum foret. Et ex aduerso quæ sceleris in se aut improbitatis aliquid habent, ne extrema quidem vi, aut necessitat e

libro 9. lib. 2. belli ciuilis.

cessitat e

cessitate coactis facienda sunt, vt moriendum potius sit, quàm aliquid quod cum virtute, aut officio viri boni pugnet committere. Et vero, vt nulla alia ratio esset huius necessitatis à malitia vindicandæ, quàm per exempla quæ tum ex sacris, cùm ex profanis auctoribus in eius confirmationem afferri possunt, ipsa certè tam illustria sunt, vt per se sola istud abunde, sufficienterque præstare possint; quis enim nescit damnatos ab omnibus fuisse *Hebræos* quod indictæ à diuino legislatore quietis intempestiua obseruatione, perierint; contra vero laudatos *Dauidem*, & *Ezechiam*, quòd hic ad profanos hostes auertendos, pacemque ab ijs redimendam sacris cultibus deuotas opes, pretiosamque supel-
4. Regum cap. 18. lectilem conuerterit, *indixit itaque* Rex *Assyriorum Ezechiæ Regi Iudæ trecenta talenta argenti, & triginta talenta auri*. *Deditque Ezechias omne argentum quod repertum fuerat in domo Domini, & in thesauris Regis. In tempore illo confregit Ezechias valuas templi Domini, & laminas auri quas ipse affixerat, & dedit eas Regi Assyriorum*; ille vero *panes propositionis qui sublati fuerant à facie Domi-*
1. Regum cap. 21. *ni*, quibus vesci nonnisi mystis licuit, cùm extrema fame premeretur, nec *laicos panes* ad manum haberet, comederit. Sed quid etiam in hac aut simili rerum inclinatione non fecerunt Romani? post Cannensem pugnam, non modo seruos, atque prætexta-
Valer. Max lib. 7. cap. 6. tos pueros ad arma vocarunt, sed Imperante M. Iunio, qui tunc temporis Dictatoris munere fungebatur *spolia hostium affixa templis, instrumenta militiæ futuræ conuulsa sunt*; & in bello Mithrida-
in Mithridatico. tico quod Cornelio Syllæ obuenerat, cùm ob pecuniarum inopiã nihil ei conferre possent, ex decreto statuère, quemadmodum refert Appianus, vt quæcumque Numa Pompilius ad Deorum sacra olim contulisset, ea venui exponerentur, quod rursum factum est C. Mario, & Cn. Carbone Consulibus bello ciuili cum Lucio Sylla dissidentibus, & nostris etiam temporibus Danorum Rex Christianus Tertius cùm in extrema pene rerum suarum conclamatione, materia illi deesset, ex qua crassiores machinæ cõflarentur, æreas campanas in istud opus conuertit, appenso prius metallo, quod postea duplo pondere, & in elegantiorem formam efficto restituit, nec propterea à quoquam damnatus fuit, quia
lib. 2. de officijs. vt inquit D. Ambrosius *melius est seruare animas viuentiũ, quàm metallorum*. Nempe hæ sunt necessitatis leges, quibus duces sæ-

pius

pius quàm vellent obtemperare coacti, deupta sacris ritibus capita, bellorum tumultibus implicant; exulibus, ac omni scelerum nequitià contaminatis, veniam indulgent; subditos nouis quotidie vectigalibus flagellant; & multa id genus committunt, *quæ* vt rectè monet Valerius Maximus *si per se aspiciantur aliquid ruboris habeant, sin autem admotis necessitatis viribus ponderentur, sæuitiæ temporis conuenientia præsidia videantur*.

2 *Iuri belli seruiendum, & quodnam illud victorũ inuictos generatim loquendo.*

Vt autem necessitas primæ huic legi militari occasionem dedit, ita ius belli secundam intulit, quæ in eo potissimum versatur, vt quid quantumque in bello aduersus hostes liceat & quibus modis, explicet; qua de re quoniam libri ferme infiniti à iurisconsultis editi circumferuntur, non hic Penelopes telam retexam, sed breui eorum enumeratione *quæ hostibus in hostes licent*, materiam hanc nullo ferme ambitu circumscriptam, ad certa capita reuocabo; si prius tamen monuerim, quod vox ipsa *licere*, non hic sumi debet pro eo quod ex omni parte pium, iustumque est, etiamsi forte aliud quid fieri laudabilius possit, quomodo licet matrimonium contrahere, & ad secundas nuptias conuolare, etiamsi laudabilior sit ex pio proposito cœlebs castitas, aut vita, quemadmodum loquitur Iabolenus *sine duitate* peracta, nam vt censet D. Augustinus, *vtrumque quidem pariter licitum est, per iustitiam, quæ coram Domino est, & ideo nihil horum prohibet* Dominus, *sed non vtrũque expedit*.

Ad Pollentium lib. 1. cap. 15.

Alio igitur modo licere aliquid dicitur, non quod salua pietate, & officiorum regulis fieri potest, sed quod apud homines pœnæ non subiacet, quo sensu dicebat Tullius ad iudices in causa Rabirij Posthumi, *quid deceat vos, non quantum liceat vobis, spectare debetis, si enim quod liceat quæritis; potestis tollere è Ciuitate quem vultis*: & eadem de causa apud populos multos *scortari*, apud Lacedæmonios etiam & Aegyptios *furari* licebat: atque hac significatione concludit vir magnus, vsurpari debere vocem *licere*, in quæstione quid hosti in hostem liceat, multa enim in illũ licent quæ ex iure belli nullis pœnis subiacent, licet pietati, ac humanitati penitus aduersa.

lib. 3. de iure belli, & pacis cap. 4.

vnde hoc iure fretus Scipio Carthaginensibus audacter respondebat, si quid humanitatis à se experirentur id debere ipsis mirum, & præter consuetum videri, quoniam ita se habent iura belli, vt per ipsa sæuire omnibus modis in hostes liceat, eorumque castra, portus, ciuitates, villas, naues, fru-

ctus, sata ferro flammis populationibus deuastare, aliaque his similia facere quibus vt vires propriæ confirmari, sic aduersariorũ pessundari maximè possint; & huic quidem sententiæ fidem asserit Marcellus, cùm apud Syracusanos quos eiusmodi calamitatibus pessimè multauerat ita se tuetur, vt etiam dicat, non tam quid ipse fecerit in disquisitionem venire, *quem quicquid in hostibus fecit iura bella defendunt, quàm quid Syracusani pati debuerint*. adeo enim acerbæ semper victorum in victos leges fuerunt, vt etiam in triumphis pedibus ipsorum subijcerentur, quo tam nihil vilius, nihil humilius, nihil ad extremam miseriæ significationẽ aptius excogitari vnquam potuit. Hoc vero tanquam ex antiquo, & solemni ritu vsurpatum apud antiquos fuisse, non vnius modo, aut alterius auctoris testimonio patet, sed omnium veluti firma consensione, morem hunc ita semper obtinuisse constat, sic enim Ouidius ab eruditissimo Thoma Dempstero laudatus.

Liuius lib.26

4. tristium. præfat. in Coripp.

Et ducis inuicti sub pede mœsta sedet

sic Claudianus de quarto consulatu Honorij

Colla triumphati proculcet Honorius Istri

Sic Prudentius libro primo in Symmachum.

Colla Tyrannorum media calcemus in Vrbe.

atque ita in equestribus quoque statuis domitæ gentes equorum subiectæ pedibus videbantur, vnde Statius in equo maximo Domitiani.

1. Syluar. sylua 1.

vacuæ pro cespite terræ

Aenea captiui crinem tegit vngula Rheni.

Nimirum sicut lege naturali vim vi repellere licet, & eum qui alterius vitæ insidias struit, retortis in eũ si potest dolis interficere, ita dubium non est quin iure gentium, quo maximè in bellis vtimur, vnicuique concessum sit, hostes lacessentes occidere, victosque in vinculis habere, ac bonis omnibus exutos dimittere: cuius rei quanquam communis hæc, & valde conueniens ratio afferri possit, quod ex lege talionis, qua pœna victi mulctandos esse victores censebant, eadem victoribus in victos animaduertere liceat; aliam tamen mihi persuadeo afferri posse, quæ non minus ipse probabilitatis habet, neque etiam si nostræ nobis iniuriæ exẽplo Christi magno animo ferẽdę sũt, protinus eæ quæ Rẽpublicã violant, damnaque communi omnium saluti illata, itidem negligenda

genda sunt; intereſt enim publicæ regnorum tranquillitatis, quã Deus in primis ſaluam eſſe cupit, vt nemo impunè ipſam violare audeat: quo fit vt vindicta quæ pœnas ab illis repoſcit, qui pacẽ gentium, aut quietem interturbant, pars eſſe & quidem magna iuſtitiæ cenſeatur; Magiſtratibusque & belli Ducibus ac quicũque publicæ rerum adminiſtrationi præficiuntur, tam diuino, quàm humano iure conceſſum ſit, iniurias in ſe illatas ritè vindicare, non iræ priuatæ, odioue indulgentibus, ſed *cum dignitas*, vt inquit Gellius ex Tauro Philoſopho *auctoritasque eius in quem eſt peccatum, tuenda eſt, ne prætermiſſa animaduerſio contemptum eius pariat, & honorem leuet*.

Cæterum vt à minoribus damnis quæ ſibi mutuò hoſtes inferunt ad grauiora ſenſim deueniam, certè *bonorum ſpoliatio*, ſeu *deprædatio*, vt omnium prima, ſic & leuiſſima cenſeri debet, quandoquidem res in illa integræ manent, nec vruntur, vaſtanturque vt in populatione, ſed Dominos tantum mutant, & in fortioris poteſtatem concedunt, ex iure belli, quod explicans Cicero *non eſſe contra naturam ſpoliare eum quem honeſtum eſt necare*, dixit; ac propterea idem contra Rullum ſcribit Mytilenas populi Romani factas belli lege, ac iure victoris, nempe quia Plato inter genera quaſi naturalia acquiſitionis ſtatuit πολεμικῶ πάντα τῶν νικωμένων ἀγαθὰ τῶν νικώντων γίγνεσθαι; *bona quæ victus habuit omnia victoris fieri*; quemadmodum eius æqualis Atticus Xenophon dixit quod *lex eſt ſempiterna inter homines, capta hoſtium vrbe, eorũdem res atque pecunias victori cedere*: qua in re conuenit cum illis Clemens Alexandrinus, & eius in ſacris etiam codicibus toties occurrunt exempla, vt dubitare nemo debeat, quin iure fieri poſſit, maximè cum Deus in lege ſua, hunc in modum, de Ciuitate poſt pacem repudiatam expugnata, præcipiat, *omnia eius ſpolia diripies tibi, & frueris prædà hoſtium quam tibi* Deus *dederit*. Quãobrem vt eleganti quadam inſinuatione idem oſtenderet Virgilius, Græcos fingit, Troià expugnatà, prædam quantamcunque potuerant ex incenſa Vrbe conuaſaſſe, ſic enim ille Aeneide ſecunda.

3 Ac etiam in ſpecie circa deprædationẽ facultatum

3.officior.

v. de inſtitut. Cyri.

1.ſtromat.

Deuteron. 20.14.

Et iam porticibus vacuis Iunonis aſylo
Cuſtodes lecti Phœnix, & dirus Vlyſſes
Prædam aſſeruabant, tunc vndique troia gaza

Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Crateresque auro solidi, captiuaque vestis
Congeritur. Pueri, & pauidæ longo ordine matres
Stant circum.

ac ne illud modo verum fuisse putes de priuatorum locis, non autem de Regnis quæ toties à P. R. in Prouinciæ formam redacta sunt, facit omnino T. Liuius, apud quem Scipio ex hoc gentium iure cum Masinissa tractat *Syphax Populi Romani auspicijs victus, captusque est, itaque ipse coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda Populi Romani est*; ac proinde non audiendos moneo tam Lucanum, quàm Senecam huius patronum, ceu iniquos iuris belli Censores, cùm alter *Alexandrum Magnum orbis prædonem*, alter vero *latronem* appellat, nec cum Hercule vlla ratione conferendum dicit, quippe qui nihil sibi vicerit, sed orbem terrarum transierit non concupiscendo, sed vincendo.

libro 30.

4 *Populationē, & vastationem earundem.*

libro 31.
lib. 5. Hist.

Deprædationi *populatio* succedit, si non tempore, saltem sæuitiæ modo, qui secum ignes, & ferrum habet, sic enim apud Liuium legimus *esse quædam belli iura quæ vt facere ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta, prædas hominum, pecorumque agi*: & Polybius eodem ferme modo iure belli compræhendi asserit, vt munitiones hostium, portus, vrbes, viri, naues, fructus, & si qua sunt similia, aut eripiantur aut corrumpantur, quemadmodum à Polynice factum est, quem proprios agros populantem sic increpat Iocasta in Thebaidibus Senecæ

Petendo patriam perdis: vt fiat tua
Vis esse nullam, quin tuæ causæ nocet
Ipsum hoc, quod armis vertis infestis solum.
Segetesquè adustas sternis, & totos fugam
Edis per agros, nemo sic vastat sua:
Quæ corripi igne, quæ meti gladio iubes
Alienæ credis.

Porro huius populationis duplex causa asignari solet, quarum primam vir & dux bonus Brasidas in animo habuit, cum Acanthios in fide retinere non posset, illorum enim agros deuastare ac populari agressus est, quo tandem illos proprijs damnis edoctos ac sapientiores factos, ad obsequium compelleret: alteram vero

vero suggerit Onosander, nimirum vt hosti dematur illud vnde c. 6. strateg
se sustentare, & vires accisas reficere possit *hostium* inquit *ille possessiones funditus perdere, amburere, cædere, depopulari proderit damnosa enim clades & opum fructuumque penuria, belligerandi vires illis adimet, quas abundantia fouebat, ac suppeditabat*. Hac autem de causa tantum abest vt bellum alienis facultatibus parcat, quod ne proprias quidem conseruare debet, si vel in minimum commodum hosti cedere possint, notum est enim illud Vegetij ad obsessos præceptum *pabula equis præcipue congerenda, & quæ apportari nequiuerint exurenda*. Sed ne mireris villas, horrea, segetes, & quicquid auferri tempore belli ex agris non possit flammis consumi; nam & oppida quoque ipsa cùm teneri non posse videbantur sæpe incensa fuerunt; tum ab hostibus ipsis, vt de Corbulone narrat Tacitus quod Artaxatis ignẽ immisit *quia teneri sine valido præsidio ob magnitudinem mœnium, nec id virium erat quod firmando præsidio & capessendo bello diuideretur, vel si integra & incustodita relinqueretur, nulla in eo vtilitas aut gloria quod capta essent*; Tum ab oppidanis in hostem per propria sua damna sæuientibus, vt Cæsar de Nouioduno ciuitate Hæduorum his verbis testatur, *oppidum quod ab se teneri non posse iudicabant, ne esset vsui Romanis, incenderunt, frumenti quod subito potuerunt nauibus auexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt*: & eadem de causa Bituriges vt idem alibi refert, vno die amplius viginti vrbes suas incenderunt, hac Vercingetorigis oratione permoti, quod si hæc grauia aut acerba videantur, multo illa grauius æstimari debent liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ tamen omnia necessum esset victis accidere. Scilicet populatione illa, & solitudine ingenti per agros inducta, hostes pabulationem facere prohibentur & prædas agere, quæ duo bello ipsi continuam materiam, & perpetuum velut alimentum subministrant, efficiuntque vt in multos annos protrahatur, iuxta pronunciatum illud vulgare, quo bellum *sibi ipsi expensas facere* dicitur; vt equidem dubium non est, quin per trecentos annos, quibus Romanus miles nullum ex publico stipendium accepit, istud illi persuasum foret & re ipsa compertum; quemadmodum etiam Annibali qui tandiu in Italia & tam procul à Carthagine exercitum continuit; vnde non iniu-

Marginal notes: cap. 7. lib 4. (beside "Vegetij"); Annal lib. 13 (beside "de Corbulone"); 7. belli Gall. (beside "bis testatur")

rià M. Cato, redemptoribus vetitis frumentum solitis partitionibus cogere in futuros vsus, illud potius ex alienis agris, & hostiũ expensis procurandum dixit. Verum præter eiusmodi causas populationis sine iniuria faciendæ, superest tertia, quæ non minus & ipsa legitima est, cùm scilicet pœnæ loco & iustæ vltionis causà ob factum aliquod iniquum irrogatur, quo modo accipiẽdum est stratagema excogitatum *à Samsone* vt Philistinorum segetes combureret, (cap 15.) expressum in libro iudicum ac demum etiam à Prudentio in his versibus.

Tercentum vulpes Samson capit, ignibus armat,
Pone faces caudis circumligat, in sata mittit.

(34. cap. cap 7.) Et illud quod præcipit Deus varijs deuteronomij ac exodi locis *caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas amicitias, quæ sunt tibi in ruinam, sed aras eorum destrue, confringe statuas lucosque succide.*

(5. *Captiuitatẽ personarum.*) At vero Fortunarum hæc damna sunt, quibus longè grauiora personis inferuntur ex seruitute, & morte ipsa, quanquam vt vita quæ fundamentum est omnium bonorum temporalium, pluris quam libertas facienda est, sic captiuitas qua homo alteri mancipatur leuior sit internecione. (1. par. 12.) Vnde Deus pro beneficio imputat, quod non perdat homines, sed in seruitutem tradat, & alibi suadet per Prophetam Hebræis, vt sese Chaldæis in seruitutem (Ierem. c. 25.) dedãt, ne fame ac peste moriantur: est autem seruitus constitutio iuris gentium, quaquis domino alieno contra naturam subijciebatur, siue id fieret iure ciuili, cùm scilicet liber homo maior viginti annis, ad pretium participandum sese venũdari patiebatur, siue iure gentium, de quo dicebat Caius iurisconsultus libro secundo rerum quotidianarum *item quæ ex hostibus capiuntur iure gentium statim capientium fiunt, adeo quidem vt & liberi homines in seruitutem deducantur*; illudque quàm vsitatum & communi (lib. 2. hist.) vsu receptum fuerit, patet ex Polybij sequentibus verbis, *quid patiendum his est vt iusta iudicia pendeant? dicet forte aliquis vendẽdos cum liberis & vxoribus, quando armis victi sunt: At hæc in belli lege etiam illis ferenda sunt qui nihil impij commiserunt* vnde cùm hostes qui traditis armis deditionẽ facerent, sub iugum mitterentur, cæteri, qui nulla deditione facta in victorum potestatem concedebant, aut alia pœna afficiebantur, aut quæ frequentis-

ſima fuit ſub corona venibant, ex ritu antiquo, cuius occaſione dicebat Cato in libro quem compoſuit de re militari, *vt populus ſua opera potius ob rem bene geſtam coronatus ſupplicatum eat, quàm re male geſta coronatus veneat*, ſolebant enim antiquitus mancipia iure belli capta, coronis induta venire, vt præclare explicant Feſtus, & Agellius in noctibus Atticis; (lib.7. cap. 4.) nec homines modo ſed ciuitates etiam in ſeruitutem redigebantur, cùm adeptis aut immutatis legibus, eas omnino Populus Romanus, ſuis magiſtratibus qui quotannis ab vrbe mittebantur parere voluit, & tributa quædam ac vectigalia ſoluere, quo nomine *ſtipendiariæ* appellabãtur non ſecus ac aliæ *immunes* quibus nullum onus erat impoſitum. 6.

Ac necem hoſtium tum in prælio quos ibi plurimos occidiſſe maxima laus fuit penes diuerſas gentes.

Iam vero quia vt inquit Seneca in Troadibus

Quodcumque libuit facere victori licet.

mirum ni poſt ereptas opes, vaſtatos agros, populatas vrbes, & incenſas, ipſoſque incolas in ſeruitutem adactos, iiſdem quoque mortem afferre licuiſſet, maximè cùm tunc *nullum ſit in cæde nefas*, vt inquit Virgilius, & quod addit Statius (12. Thabaid.)

Non querimur cæſos, hæc belli iura vireſque
Armorum.

Vnde more Græcorum antiquo cùm cæde aliqua polluti nec lauare, nec potum ſumere, multoque minus ſacra facere cum aliis poſſent, non tamen ea lege tenebantur qui hoſtem in bello occidiſſent, (lib.26.) quia hoc omne quicquid in hoſtibus fit *ius belli defendit* (lib.21.) vt inquit Marcellus apud T. Liuium, à quo etiam Alorcus ſic ad Saguntinos loquens introducitur. (lib.1.decad.3) *Sed hæc patienda cenſeo potius, quàm trucidari corpora veſtra, rapi trahique ante ora veſtra coniuges ac liberos belli iure ſinatis*; (Côment. l.7.) proptereaque Cæſar Hæduis ſignificat, *ſuo beneficio conſeruatos quos iure belli interficere potuiſſet*: & quoties ea lego quę Petrus Caballus magni nominis I.C. in hanc rem habet, (artic.193. & 439.) non poſſum toties non deteſtari hominum furorem & inſaniam, qui vt bello ſuas leges ſeruent, nihil inter ſe ſanctum, nihil tutum eſſe, ac inuiolabile permittunt. Hoc igitur modo homini occidiſſe hominem glorioſum eſt, & ſatis cauſæ videtur eſſe, vt tam ſacrum animal interficiatur, ſi victoris nomen acquiratur: modeſtè vero feciſſe apud Ennium *Scipio Africanus* cenſendus eſt, cum inquit, ſi quæ laus eximimia hominibus debetur ob interfectos homines, eam ſibi totam merito deberi.

Si fas cædendo cœleštia ſcandere cuiquam,
Mi ſoli Cœli maxima porta patet.

nam quod ipſe non ſine quodam ſcrupulo & ἀπορία dixit, hoc reliquis pro certo & indubitato fuit; vnde *Pompeius* in delubro Mineruæ inſcribi curauit, à ſe vicies ſemel centena octoginta millia hominum fuſa, fugata, occiſa, in deditionem accepta; & in ſumma, quaſi in humana ſocietate faſtigium hoc ampliſsimæ laudis teneret multos occidiſſe; non Pompeius modo, ſed *Aurelianus* imperator iſtud ſummæ gloriæ habuit, *manu ſua*, vt refert Vopiſcus ex Theoclio Cæſarianorum temporum ſcriptore, *bello Sarmatico vno die quadraginta & octo interfeciſſe, plurimis autem & diuerſis diebus vltra nongentos quinquaginta:* ac omnes denique populi, quo magis hanc inſanam cædis cupidinem in ſuis militibus concitarent, varias de ea leges tulerunt. Etenim Ariſtoteles in libris politicorum, legem apud *Macedonas* fuiſſe tradit, qua cautum erat eos homines capiſtro cingi, qui nullum hoſtem interemiſſent; cùm ex aduerſo *Carthaginenſes* pro expeditionum numero in quibus meruiſſent, tot geſtarent annulos: *Iberi* autem gens admodum bellicoſa, tot erigere obeliſcos circa ſepulchrum conſueuerant, quot ex numero hoſtium necaſſent; ſimiliterque apud *Scythas* illud decretum fuit, vt qui ex hoſtibus aliquot occidiſſent, hi tantum circũlatam in celebri couiuio pateram acciperent; quinimo relatum eſt à Strabone neminem apud *Carmaniæ* populos vxorem poſſe ducere, niſi caput occiſi hoſtis ad ipſum Regem detulerit; & *Snidi* ex Damaſceno *quum quemquam ſepeliunt, tum quot hoſtes in vita occiderit, totidem piſces eius ſepulcro incidunt?*

libro 7.

de mor. gent.

7. *Cum extra prælium.*

Nec captiui quidem ab hac licentia exẽpti nam vt ait Seneca

Lex nulla capto parcit, aut pœnam impedit.

ex eoque Donatus *ſeruos* dictos arbitratur *qui ſeruati eſſent quum eos occidi oporteret iure belli*, quanquam Pomponius I.C. nomen illud mitius & rectius interpretetur, *quod imperatores captiuos vendere, ac per hæc ſeruare, nec occidere ſolent*: nam ſeruitus & poteſtas illa dominorum abſoluta in ſeruos, non aliam ob cauſam introducta fuit, quàm vt tot commodis deliniti captores, libenter abſtinerent à ſummo illo rigore quo captos, & ſtatim & poſt moram interficere poterant, idque de conſilio Horatij

in Terẽt. in adelph. act. 1. ſcen. 1.

Vende-

Vendere cùm possis captiuum occidere noli.

Non frustra autem à gentibus introducta hæc iura fuisse, exemplo bellorum ciuilium intelligi potest, *in quibus*, vt monet vir omnium eruditissimus qui vnquam de iure belli scripserint, *plerumque videmus captos interfectos, quia in seruitutem redigi non poterant.* lib.3. cap.7. Sed hæc in conflictu & in ipso pugnæ ardore vtcumque tolerabilia sunt; quàm vero crudele captiuos ipsos nō modo supplices, sed iam prope domesticos & familiares redditos, ad sepulchra virorum fortium necare, quemadmodum Tertullianus factum olim fuisse asserit, & inde gladiatorum ludos originem habuisse? lib. de spect. quàm etiam inhumanus exercitum integros quibus armatis pepercisti, exarmatos iam nihilque tale sibi metuentes, quasi in publica laniena conficere, hoc enim modo quinque millia captiuorum ab *Annibale* occisa sunt; Appian.Ann. hoc instituto *Angli* qui pro Lusitanis aduersus Ioannem Castiliæ Regem pugnabāt, antequam cum illo pugnâ experirentur, legem tulerunt proposità capitis pœnà, vt qui captiuos haberent, illico necarent illos, ne dum ipsi in reliquum exercitum pugnando occuparentur, isti vinculis ex peditis arma repeterent, capti vero erant circiter mille, quos omnes, vt Froissardus non sine commiseratione refert, lib.2.hist. indignissima nex hausit: eadem etiam de causa *Casonus* iussu Solymani in Austriam per Noricos montes excurrēs, captiuos quatuor millium numero, ne oneri sibi essent, à Germanis militibus circumuento, barbara feritate ad vnum omnes interfecit; Iouius lib.30 simili denique ratione, *Barbarussa* antequam Tunetana arce excederet, consilium cœperat occidendi seruos omnes Christiani nominis, qui ad sex millia nudi, catenisque vincti in ea seruabantur, ne commoti excitatique in spem libertatis à proximo & victore Caroli quinti exercitu, tumultuarentur ipsi, vrbemque simul & arcem occuparent, quemadmodum referente Iouio postea euenit, cùm Iudæus Sinas istud illi facinus execrabile, sed tamen vtile futurum, quemadmodum euentu patuit, multis rationibus dissuasisset; lib.34 & tamen has omnes strages licentia armorum permittit, & si non à culpa, saltem à pœna ius belli vendicat, vt verè locum hic habeat D. Cypriani locus omnino elegans ex epistola secunda, *homicidium cum admittunt singuli crimen est, virtus vocatur cùm publicè geritur: impunitatem sceleribus acquirit, non*

inno-

innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo; sed mirifice in rem facit quod postea sequitur, *consensere iura peccatis, & cœpit esse licitum quod publicum est*.

8. *Idque aperto marte aut ex insidijs & noctu aut interdiu.*

Hactenus igitur visum fuit quid Imperatori nostro liceat, & quousque ferrum in hostes distringere possit, vt laudem hanc sibi acquirat, quam eius propriã esse dicebat Themistius in oratione de pace ἔστι δὲ στρατηγίας μὲν ἔπαινος ἡ τῶν πολεμίων καταστροφὴ βασιλείας δὲ ἡ τῶν ὑπηκόων εὐδαιμονία. *ducis quidẽ propria laus est hostes profligare, at Regis ciues suos felices efficere, & beatos*. Sequitur nũc vt expendamus quibus modis istud facere debeat, dolo scilicet, atque ex insidijs, aut aperto Marte, & sanè cum præter antiquorum omnium opinionem qui *siue dolo seu vi manifesta, clamque palamque*, vt inquit Homerus, damnum hostibus inferatur, parum interesse existimant, habetur quoque sententia præstãtissimi Theologorum D. Augustini, tam aperta in hanc rem, nihil vt
quæst.10.sup Iosue. apertius esse possit, *cùm iustũ* inquit *bellum suscipitur, vi aperta pugnet quis, aut ex insidijs, nihil ad iustitiam interest*. Quare hoc luculento testimonio contentus, non alia huc congeram ex auctoribus diuersis qui messem hãc ante me fecerunt, & quorũ diligentia, sic mihi omnem aditum præclusit ad vlteriorem conatum, vt mihi necessario in his duobus Ammiani, & Vegetij locis consistendum sit, in quorum priori dolus non improbatur, *nullo discrimine virtutis, ac doli, prosperos omnes laudari debere*
lib.3.cap.9. *bellorum euentus*; in altero vero suadetur expressè, *boni duces non aperto Marte bellum in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, vt integris suis quantos possint hostes interimant, vel certè terreant*. Seruandum tamen vtique moneo ne *sanctis-*
epist.88. *simum illud humani pectoris bonum*, sic enim fidem apppellat Seneca, vllo pacto violetur, quoniam hac sublata tollitur quod inter homines est commercium, & nihil ipsi à feris differunt; secus enim cùm aliquis in casses & pedicas incidit, cùm arte decipitur cùm imprudens dolum & fallacias non animaduertit, tunc non
Curt.lib.4. de rupta fide, sed de sua imprudentia & nimia facilitate conqueri debet. Porro cùm Alexander Magnus suadentibus quibusdam amicis vt noctu ciuitatem aggrederetur, latrunculorum & furum solertiam esse dixerit, noctu & ex insidijs hostem adoriri, patet iam ex dictis quid de altera parte illius responsionis quę ad

inſidias ſpectat, cenſendum ſit; nec equidem puto illum rectius pronunciaſſe de prælio nocturno, nam vt inquit Vegetius, *noctis* lib.3. cap. 8. *obſcuritas, neceſſitas ſomni, paſcentium equorum diſperſio, occaſionem ſuperuenientibus præſtat*, & cum eo conuenit CL. Marius Victor tam nobilitatus D. Hieronymi quem in Rethoricis diſcipulũ habuit, famà, & ſanctitate, quàm verſibus egregijs quos in Geneſim ſcripſit, 3. comment. in quibus noctem ita probat in vſu militiæ, vt etiam locum hic, non inconuenientem habere poſſint

curatque vt prima quietis
Nocte ſuperueniat, cùm iam languentia corda
Irrigat, & feſſos dulcis ſopor alligat artus.

certè Georgius Caſtriotus Epirotarum, Rex ſeu his de cauſis ductus, ſiue quod interdiu collatis ſignis parua militum manu ſtipatus, cum tanta Turcarum multitudine certare non poſſet, illos plerumque laceſſebat

Repente noctis circiter meridiem,
Cùm pictus aer feruidis latè ignibus
Cœli choreas aſtricas oſtenderet.

quemadmodum loquitur Varro in Marcipore, eaque arte victoriam de illis ſœpiſſimè reportabat; & etiam hodie in frequenti vſu militiæ apud nos ſunt nocturnæ impreſſiones, quibus nomen inditum fuit ab eo genere veſtimenti, quod milites, vt ſe facilius internoſcere poſſint, ſuper arma geſtare conſueuerunt, nam ſicut Phocenſes vt Herodotus, & Pauſanias teſtantur, *eo tempore* in Vrania inphocenſib. *quo ſuum Luna orbem expleat, Theſſalos noctu adorti ſunt, oblitis gypſo corporibus, gypſo item dealbatis armis*, ſic noſtra ætate cùm huiuſcemodi aliquid fit, tunicà lineà armis impoſità milites eiuſdem coloris indicio, nocturnas furtiuaſque pugnas aggrediuntur, de quarum vtilitate ſi Onoſander conſulas, audies ſtatim quod capite 41. *nocturnæ oppugnationes omnino ſunt obſidentibus vtiles, obſeſſi enim quæ ab hoſtibus parentur in tenebris cernere nequeunt, ideoque grauiora, & periculoſiora eſſe quàm re ipſa ſunt exiſtimant, imo damnum infectum iam factum eſſe plerique putant, nec ſcire poſſunt quomodo hoſtis vrgeat, quare & ſeditiones paſſim, clamoreſque, ac trepidationes cum Panicis terroribus excitantur.*

9 *Vbi quæritur an tela veneno inficere liceat.*

At ò factum bene quod licet *bellum*, vt inquit Seneca, *ſæuitiæ principium* ſit, & crudelitas ipſa, cuius habitus horridus eſt, ſpecies tru-

truculenta, ſpiritus violenti, vox terribilis, & minis ac cruentis imperijs tantum aſſueta, Mauorti, ac Bellonæ comes addita fuerit à Poetis, non tamen illis tantum imperij conceditur in homines, vt qua datâ portâ, & ſine vllo fræno, ſine obice, & repagulo ferri, ac efferari ſuo more in ipſos poſſint; nam vtcumque nihil aduerſus naturam committat, qui quem interficere licet, gladio, aut veneno interimit, certè ius gentium ſi non omnium, at ſaltem meliorum, iam olim eſt, vt bellum quod à nonnullis definitur *diſceptatio per vim*, vi geratur, non autem venenis aut eiuſmodi rebus alijs, quæ à vi plurimum diſtant; etenim ſi nulla eſt armorum inter hoſtes fiducia, ſi nihil domi ſecurum, & illinc vnde minus timetur, periculum impendet, quis tandem erit vitæ degendæ modus? quæue neceſſaria armorum contentio? fecit ergo reſpectus communis illius vtilitatis, vt in eo tandem populi omnes cōuenirent, nefas eſſe veneno, aut occultis artibus hoſtem quantumuis iuratum de medio tollere. Verum tamen quia multæ gentes Barbaræ, multique homines propudioſi, & hoc ſolo nomine infames, non iiſdem ſemper legibus ſteterunt, age, Ludouice Comes, percurramus ſcelerum hiſtoriam, & quemadmodum delicta, fraudeſque nocentium referuntur ad iudicem, ſic militum flagitia, vt ad te deferantur permitte. Et quidem poſſem hic in primis quæſtionem tractare, quæ valde celebris eſt in medicorū ſcholis, de maligna qualitate, quam puluis nitratus globulis plūbeis fulminalium ita affricat, vt vulnera quæ ab illis infliguntur, multi perperam curari exiſtiment, niſi prius vſurpata fuerint alexipharmaca tā propria, quā cōmunia, & cætera præſidia, quæ aduerſus eiuſmodi morbos commendari ſolent: verum quia res eſt omnibus dicta medicis, licet non omnibus probata, nec militibus vitio dari poteſt, ſi hoc veneno pugnent inſcij, aut medicis fraudi eſſe, ſi alexipharmacis illud oppugnare cōtendant, quæ ſi morbus illis egeat ſummopere prodeſſe, & ſi non egeat, propterea tamen obeſſe non poſſunt, his inquam de cauſis non iterū vētilare quæſtionem eiuſmodi aggrediar. Sed ad milites deueniā

Qui mortis ſæuo geminent vt vulnere cauſas,
Omnia vipereo ſpicula felle linunt.

1. de Ponto. quemadmodum inquit Ouidius, qui hoc indigum facinus inter
4. de Ponto. innumera alia *Getis* ſuis imputat

Hic

Hic agri infrondes; hic spicula tincta veneno.

Sed de *Parthis* idem quoque tradit Lucanus: *de Afris quibusdam*
Silius; de *Aethiopibus* Claudianus; de *Oritis* Strabo, qui Ptolo-
mæum Alexandri familiarem vulneratum ab illis fuisse telo ve-
nenato refert; de *Septentrionalibus nonnullis*, Olaus Magnus; ac libro 15.
tandem de Hispanis, & Mauris in vltimo bello Granatensi Thua cap. 2. lib. 7.
nus, apud quem legas moris inter eos fuisse, cùm ante sclopeto-
rum vsum balistis tanquam potioribus armis vterentur, sagittas lib. 48.
inficere præparato ad id veneno, quod Orospeda, & Dubeda
Castellæ montes subministrabant, erat enim in illis frequens Hel-
leborus niger, non secus ac in niuoso monte iuxta Granatam re-
peritur herba Balistaria, seu Lycocthonos, quod Aconitum dici-
tur, & Reialgar quoque, vt Mauri eam appellant: vtrique vero
eadem vis noxia inest, quæ per sanguinem celerrimè in cor per-
uadit, ferunt tamen suctu plagam si cito id fiat curari, & succo
cotonei mali, ac genistæ folijs masticatis, quibus tanta vis inest,
vt venenum intus conceptum, per plagam foras educant; atque
hoc idem prodit quoque Dalechampius, qui in paucis verbis ma-
gnas lites concitauit, nam cùm Galenus dixisset in libro de The-
riaca ad Pisonem *Dacos, & Dalmatas* Helenio telorum suorum capite 10.
cuspides inficere, quodquidem illico ac contingit vulneratorum
sanguinem, interimere potest, quamuis comestum innocuum
sit, & Paulus Aegineta illud idem ex Galeni mente suos in libros,
de *Helenio* & *Nino* retulisset, conijcit ille locum hunc in vtroque
auctore esse corruptum & pro ἑλένιον καὶ νῖνον, ἑλλέβορον καὶ ἀκό-
νιτον legendum esse, *cùm*, inquit, *helleboro albo adhuc Hispa-
ni vtantur ad eam rem, propterea id vocantes sagittariorum herbam
yerua del balestriero:* sed quis Dalechampium credat posse cæteris
medicinam facere, dum ipse totus plagis, & vlceribus scatet, nam
repugnat primùm vetustorum omnium codicum lectioni, deinde
Helleborum comestum aliquando fuisse supponit, quod tamen
medicamenti tantum loco sumebatur, denique quomodo proba-
re posset Aconitum vsurpatum à quoquam fuisse pro Helleboro?
Quamobrem certiores meo quidem iudicio sũt celeberrimi Me- cap. 40. de
dici D. Renati Moræi consecturæ, quas habet in notis suis ad enula campi.
scholam Salernitanã, vbi quisque eas videre facillimè potest. Cæ- lib. 5. cap. 27
terum quia Celsus laudatus ab eruditissimo illo viro in Galeni ex-
plica-

plicationem, *quædam eſſe venena venatoria* dicit, *quibus Galli præcipuè vtuntur, non guſtu, ſed vulnere noxia:* Quærunt non immerito cùm ipſe Moræus, tum alij celebres viri, quænam eſſent illa venena Gallorum venatoria, cùmque ipſi varias opiniones afferant, ego lubenter Plinio aſſentior, vbi Helleborum album in ipſis habet, quoniam video etiam Agellium in eadem fuiſſe ſententia, dum inquit *præterea ſcriptum legimus Gallos in venatu tingere helleboro ſagittas, quod ijs ictæ exanimatæ feræ teneriores ad epulas fiant. Sed propter Hellebori contagium, vulnera ex ſagittis facta circumcidere latius dicuntur.* Sed nullum vſquam execrabilius venenum eſt, ſi Plinium audiamus, quàm radius ſuper caudam eminens *Trigonis*, quam noſtri *Paſtinacam* appellant, vnde fingunt Poetæ eo fuiſſe interemptum Vlyſſem à Telegono eius ex Circe filio, prout hiſtoria prolixè narratur à Dicti Cretenſe, quam alioqui Ouidius carmine in Ibin leuiter tantum ſubindicat.

lib. 25. cap. 5 · libro 9. · libro 6.

Oſſibus inque tuis teli genus hæreat illud,
Dicitur Icarij quo cecidiſſe gener.

Sic *Neſſum* ſagittà Hydræ ſanguine tinctà infectum, & *Philoctetem* venenato pariter telo interemptum fuiſſe, præter Alciatum in parergis, veteres omnes Poetarum fabulæ loquuntur; vt ex illis appareat, morem hunc inficiendi gladios, & tela vetuſtiſſimum fuiſſe, & apud diuerſas nationes vſitatum; maximè cùm Homerus mentionem eius faciat, & toxicum quo ſua tela milites inũgebant ἀνδρόφονον φάρμακον appellet, ad alterius diſtinctionem, quo venatores aduerſus feras vtebantur. Quin etiam Ariſtoteles ſolitos fuiſſe *Scythas* ex ſanie viperę, & humano ſanguine, ſimul mixtis, & putrefactis toxica cõficere, quibus ſpicula inungerent in libro de admirandis auditionibus retulit, & Theophraſtus idem tradit de herba lethaliſſima apud *Aethiopes*, quæ ijſdem vſibus inſeruiebat: Quanquam Albertus Magnus ſatis ad illud eſſe dicit ſaliuã hominis ieiuni; ſed veror omnino ne iſtud parum cõſideratè ab Alberto dictum fuerit, qui ſciam multa alia illum protuliſſe parum vſu probata, de vi & pernicie ſputi humani contra ſcorpios, & alia inſecta venenata; nec vllum ex enumeratis populis eo veneno vnquã vſũ fuiſſe, quemadmodum *Charibes* ferociſſimum apud Indos Occidentales populi genus, non ſimplici ſputo, ſed longè potentiori toxico etiamnum hodie tela ſua iungere ſo-

Odyſſ. 1. · de admirãd. audit. artic. 137. · lib. 9. cap. 15 hiſt. plant. · lib. 7. tract. 2. cap. 2. de hiſt. animal.

re ſo-

re solent. nempe sic in maiorem quotidie malitiam militia degenerat, & cùm satis non esset sauciari, sæuitiam placuit ingenio quærere, vt quoties plaga esset, laniena & lethum quasi ab ijsdẽ armis sequeretur, sed falsis tamen & indignis fortissimi viri magnanimitate & constantià. Vnde eleganter à Cicerone conferũtur cũ falso crimine, quia vt in illo nihil veri, sic in his nihil præclari ac honesti esse possit, *si aduersarij* inquit ille, *falsum crimen quasi venenatum aliquod telum iecerint, medicinæ faciendæ locus non erit*. & Plinius grauissima hac expostulatione, homines ab eorum vsu reliquis animalibus sæuiores ac deteriores esse probat, *sciunt ad nocendum se præparare animalia: quod tamen eorum tela sua, excepto homine venenis tingit? nos & sagittas vngimus, ac ferro ipsi nocentius aliquid damus, nos & flumina inficimus, & rerum naturæ elementa, ipsum quoque quo viuitur aerem, in perniciem vertimus*.

pro Quinto Roscio.

Libri 18. c. 1.

Ita est profectò, quoties enim occurrit historiarum monumenta euoluenti, non flumina modo sed puteos, fontesque domesticos infectos fuisse malis venenis, corruptam annonam, & aerem ipsum quo viuimus tetris odoribus adeo contaminatum fuisse, vt sine periculo duci non posset? profectò tam frequens est clandestinum illud scelus, vt noster Cominæus loquens de reditu Caroli Octaui in Galliam per infestas Italorum prouincias, in hæc verba prorumpat. *maxima certè fuit* Italorum *fides in hoc itinere, nihil enim veneno tentarunt, quod facile tamen ipsis erat*. Hoc igitur quatenus & quomodo fieri possit, consequens nunc est vt inquiram: solent hi qui spicula veneno inficiunt hoc nomine culpam suam prætexere, quod non dolo malo istud ab illis fiat, sed eo tantum fine vt maiorem vim, & perniciem inferant, eodem prorsus modo, quo vnicuique impune licet, vel hamatas sagittas vsurpare de quibus dicebat Ouidius 10

An commeatũ & aquas eorum corrũpere.

lib. 3. belli Neapol.

Pars cadit hamatis misere confixa sagittis;

3. tristium eleg. 10.

vel pilas bombardarum quadratas, angulis lateribusque aspersas, & nexas inter se filo ferreo in spiram conuoluto, ignitasque, & creperas ac adulteratas mille alijs modis; vel bombas, aut ignem græcum, et si quid aliud nocentius excogitari potest. Quamobrem eodem se iure tuentur, qui aquas aut commeatum hostibus suis vt eripiant, cùm id foco vel ferro consequi non possunt,

prauis succis & mixtionibus tetris illud efficere conantur, non vt hostis illis vtatur, sed ne vtatur omnino; non vt hauriat ex illis vel comedat, sed potius vt siti, & fame conficiatur, quia optimè noscit se illis tutò & citra mortis periculum vti non posse; id enim perinde habetur quasi auertatur flumen, aut fontis vena intercipiatur, corrumpaturue quoquo tandem alio modo annona, quod vbique & naturà & gentium omnium consensu licitum est. Et sane cùm Philo mechanicus scriptor de re militari sæpissime laudatus à Casaubono in commentarijs ad Aeneam tacticũ, adueniente hoste, fontes omnes puteosque veneno inficiendos esse moneat, eo sensu loquutum esse peruetustũ hunc Scriptorem facile reputo: nam Fulgosius refert de *Petro Roseo* Venetarum copiarum duce promptissimo, quod Mastini Scaligeri exercitum, qui aquationis facultatem aliunde quàm è proximo flumine habere non poterat, coniectà in illud Glasti præparati seu Isatidis herbæ fulloniæ copià, alibi diuertere & castrametari compulit, quũ Malatestæ milites ac iumenta aquam illam præ amaritie gustare non possent, atque ita magna industriæ suæ commendatione hostem quem gladio depellere à se non poterat, ingenioso hoc & callido commento procul amandauit. Hincque cum Angli in Sanmartinianæ arcis obsidione quæ est in Insula Cracina, puteũ qui ab arce, vno vix aut altero stadio distabat, cõiectis in ipsum virosis succis, nostrorum vsui eripuissent, nemo propterea quicquam illos fecisse dixit, quod melius aut honestius fuisset infectum fuisse: siquidem nunquam ius belli id vetuit, etsi quid hac in re humanitati concedendum est, illud omnino fore crediderim, vt non tam hoc fiat succis venenatis, superiniectisque corrupti tritici quisquilijs, aut multo lini semine indito, & fœtentium animalium cadaueribus, quæ cuncta aut varias longasque ęgritudines, aut certam mortem inducunt; quàm herbis quibusdam amaris quæ tam innocenti sapore aquas inficiunt, vt primo illarum haustu quàm noxiæ & ingratæ sint, statim innotescat; huiusmodi vero sunt Absynthium Colocinthis, Aloe, Veratrum, Abrotonum, Arthemisia, Matricaria, Sisymbrium, Isatis, Ruta, Tanacetum, Cucumer syluestris, Chelidonia, Cystus, Pæonia, Marrubium, Hyppuris, Blattaria, & quædam eiusmodi aliæ quibus, modo copia sufficiens adsit, Imperator hos in vsus com-

lib. 7. cap. 4.

modè

modè vti poteſt quemadmodum etiam Cotulà fœtidà, Marrubio fœtido, Spatulà fœtidà, Conizà, Glaucio, Peucedano, Fraxinellà, ſi fœtidum ſaporem quibuſdam rebus indere velit; etſi enim multa alia medicamina idem efficere poſsint, nulla tamen copijs militibuſque extra vrbium ſepta degentibus, æquè ad manum ſunt, quàm ſtirpes ipſæ quæ per rura creſcunt paſſim & pullulant; quæ mihi etiam cauſa fuit, vt omnes illas recenſere non abſurdum duxerim. His vero modis honeſtos & licitos fines cōſtitui puto hoſtilibus inter ſe odijs & dimicationibus occultis, publici enim exempli intereſt; ne reliqui in vſum veniant, nam fontes inficere deleterio aliquo veneno, aut eodem modo annonam corrumpere, vt inſcios poſtmodum fallat, & morbos inducere, peſteſque teterrimas in auxilium excire, non tantum vt inquit Florus *contra morem maiorum eſt. ſed contra fas Deûm*, virtute enim vincere oportet, non ſcelere; armis non venenis; & miles ſemiprauus ἡμιπόνηρος, vt loquitur Ariſtoteles, pati poteſt, iniuſtus, & inſidiator, aut veneficus non poteſt, quia non oportet hominem exvere, vt vindicis perſonam induas, vnde quod de mancipio Seneca illud nunc de hoſte dico, *cùm in ſeruum omnia liceant, eſt aliquid quod in hominem licere commune ius animantium vetet*. Verat autem in bello pericula augere, quæ nimis quàm crebra etiam honeſtè pugnantibus fieri conſueuerunt. Quamobrem vtor libenter hoc Salisberienſis dicto, *nec veneni licet videam ab infidelibus aliquando vſurpatam, vllo vnquam iure indultam lego licentiam* vt ex eo de ſimilibus flagitijs pronunciem, quæ tanto facilius imponere militibus poſſent, quod à magnis viris nec infrequenter patrata ſunt. Refert enim Pauſanias in Phocicis, quod *Solon* dum Cyrrhæos oppugnaret, Pliſthum amnem quem prius in eorum vrbem influentem auerterat, quampluris Hellebori radicibus medicauit, ac tandem in priſtinū ſuum alueum reduxit, ex quo factum eſt vt Cyrrhæi diuturnà ſiti conflictati, auidiuſque ex illo potantes, in moleſtiſsimos alui fluxus inciderint, adeo vt cùm nec mœnibus adeſſe poſſent, nec reliqua munia vt in bello conuenit, obire, Amphyctionibus dedere ſe tandem conſtricti ſunt, vt præter Pauſaniam referunt Polyænus & Suidas. Nec multum diſsimile eſt quod habent Frontinus de *Cliſthene Sycionio*, Criſeos eodem ferme modo ſibi ſu-

lib.2.

lib.1. de clem cap.18.

8. Policrat. cap.20.

lib.4.

lib 10. bijciente: Theopompus apud Athenæum *de Gallis*, qui Arieos
mixtâ in illorum cibis herbâ quę aluo citâ purgaret, facillimè ob-
lib.5. truncarunt; Polyænus de *Hamilcare* qui Afros vino ex Mandra-
gora medicato, & Hector Boethius de *Suenone Noruegiorũ Rege*,
qui Duncanum Scotorum Regem, Solatro maniaco in cereui-
siæ cados iniecto, qua fugarunt, qua internecione deleuerunt.
lib. 8. Præterea huc etiam pertinet, quod idem Polyænus narrat de
Chrysamme venefica; quæ arte sua Cnopo victoriam de Erythræis
peperisse dicitur, venenatisque Tauri carnibus furorem hostibus
in bello mithridatico. eius immisisse: quin etiam *Mithridates* dicitur ab Appiano fontes
& puteos infecisse, ex quibus Romani potare debebant; quo
lib 4. similiter allusit Lucanus in his versibus

O Fortunati fugiens quos barbarus hostis
Fontibus immisso strauit per rura veneno.

2. de bello ciuil. Et *Iuba* vt idem Appianus refert, non eodem flagitio abstinuit
cùm Afris iunctus bellum in Romanos moueret. Imo vero legi-
mus inter recentis memoriæ exempla, *Aladinum* Regem Hiero-
solymitanum, idem aduersus Christianos dum ab illis obsidere-
in fine primi cantus. tur perpetrasse, sic enim Torquatus Tassus, & multi alij ex vulgo
referunt, quanquam non videatur mihi Guilielmus Tyrius, à
quo vno istius facinoris historia in reliquos postea scriptores di-
manauit, eam sic distinctè speciatimque retulisse, vt ex eius ver-
bis conijci facile possit, num veneno aut alijs rebus factum istud
lib.8.cap.7. ab Aladino fuerit, verba enim Tyrij ita se habent *easque ipsos pu-*
teos scilicet *audito nostrorum aduentu, vt locus ad continuandam*
obsidionem redderetur ineptior, iactu pulueris & modis alijs quibus
poterant, oppilauerant, vniuersos, sed & cisternas & pluuialium
aquarum receptacula, aut dissipauerant, vt aquas non valerent co-
hibere, aut de malitia occultauerant, ne indigentibus & populo sitien-
ti remedium ministrarent. Sed quis non audiuit de nouo prælian-
di genere ab *Annibale* excogitato, cùm Prussiam quemdam Bi-
thyniæ moderatorem, in nauali certamine iuuaret, aduersus Per-
gameorum Regem Eumenem Romanis opibus adiutum, adeo
certè frequens est eius apud Iustinũ, Frontinũ & omnes vetustos
scriptores narratio, vt mirum sit apud me, cur Galenus ὁ πολυμα-
θέςατος non maiori cum diligentia hanc retulerit in libro de
cap 5. Theriaca ad Pisonem, quid enim hoc sermone magis neglectum
aut

aut ſupinum *memini etiam me in hiſtorijs legiſſe, quod dux quidam cùm Romanis bello nauali dimicaturus, animaduertens ſe militari manu imparem (Carthaginenſis hic fuiſſe traditur) ollas multas impleuit ſerpentibus qui confeſtim interimere ſolent, cùm itaque teſtas opertas omnes repente in hoſtes iaculatus fuiſſet, atque adeo ſibi non cauerent, non enim antea quicquam ſimile viderant, breui tempore quàmplurimi icti cecidere, his artibus vir iſte tanquam alter ſerpens eſſet in bello vſus multoties hoſtium manus effugit*; equidem Galene fabulam mihi referre videris non hiſtoriam, quam ſi quis contrario prorſus modo deſcriptam videre cupit, hoc eſt ſtilo florido, eloquenti & accurato is Leonem Sanctiũ adire poteſt feſtiuiſſimæ dictionis Philologum in præfatione octaua. Inuenio denique in fragmentis ex Diodoro R*heginum* quemdam celeberrimum medicum, quo iniurias patriæ ſuæ à Decio Tribuno illatas vlciſceretur, huius oculos ſalubris collyrij loco, cuius præſcribendi gratià vocatus fuerat, inunxiſſe cantharidibus, & eo in hunc modum excæcato quàm celerrimè potuit aufugiſſe. Atque vt hæc omnia in veris habeo, ſic ridiculè ſanè iſtud traditum legi apud Philen in Iambis, eo lapide quem canis præmorderit, in vinum aliquandiu demiſſo, excitari poſſe pugnas inter eos qui vinum eiuſmodi biberint; nec minus falſum aut ineptum cenſeo, quod Dioſcorides, Plinius, Columella, Nicandri Scholiaſtes, & horum auctoritate ſeducti nonnulli ex recentioribus affirmant, ſcilicet P*erſica* venenata gigni apud Perſas, & ob eam rem à Cyro inde ad Aegyptios tranſlata, vt quos armis vincere non poterat, veneno ſaltẽ necaret, ſed ita caſum tuliſſe, vt Aegyptio Sole & Cœlo quicquid in illis noxium fuit, mitigaretur, itaut ſenſim non minus in Aegypto & reliquis orbis partibus, quàm in Perſide vnde primum venerant, grata & accepta fuerint, quàm opinionem innuere etiã Columellà in Horti ſui cultura viſus eſt, cùm inquit lib. 22.

et pomis quæ Barbara P*erſis*
Miſerat, vt fama eſt, patrijs armata venenis,
At nunc expoſiti paruo diſcrimine lethi,
Ambroſios præbent ſuccos, oblita nocendi.

In quibus prudenter addidit, *vt fama eſt*, ne rem omnino fabuloſam pro hiſtoria crediddiſſe videretur, & Græcorum aliquot

mendacia, quod multi facere ſolent, in ampliſsimum excoluiſſe nugarum apparatum. Sed quid Græcorum dico, cùm non minus fœcunda ſint huius culpæ ſæcula noſtra, quàm antiqua fuerint, vnde tot apud nos & maiorum præſertim æuo, diſſeminatæ fabulæ *de puteis fontibus* que, à Recutitis, alijſque eiuſdem farinæ morboſis & miſeris hominibus, infectis; aut etiam de peſte, varijſque morbis, in ciuitate aliqua ab hoſtibus, per occultas fraudes & venena excitatis, quēadmodū paucis ab hinc ānis ferebatur communi omnium ſermone *de peſte Mediolanenſi* quàm, nec ab hoſte, nec ab vlla vnctione concitatam, aut propagatam fuiſſe certiſsimis rationibus, publiciſque ac αὐθεντικοῖς tabulis, aliquando me demonſtraturum recipio; Panicus ſiquidem terror & nihil aliud fuit, inuectus primùm ab ignara, & quod in maximis calamitatibus fieri amat, lymphatæ ac emotæ mentis plebecula, quæ facilè ſibi perſuaſit, cùm aliam cauſam tot malis non inueniret, hæc in nefarias quorundam nebulonum artes, quemadmodum etiam alias factum fuiſſe audiuerat, eſſe reijcienda: inuectum autem hac ratione & concitatum rumorē, non minimū prouexit medicorum ſeu timor, cùm ire contra torrentem popularis illius opinionis non auderent; ſeu nimia facilitas, ad pronunciandum de illis rebus, quarum rationes & cauſæ non ſatis perſpectæ illis atque exploratæ fuerunt; quo in errore quàm turpe ſit medicum depræhendi, non hic dico, dicturus alias commodiori loco & tempore, maiorique verborum & ſententiarum apparatu: quàm vero frequenter, quàm temerè in eodem verſētur, teſtis eſt mihi vnus è multis Rodericus à Fonſeca, celeberrimi nominis in Italia medicus, qui in conſilio de peſte, non veritus eſt tot nugis & deliramentis, quæ vulgo de illa circunferuntur
to. 1. cōſ. 49. tur his verbis patrocinari, *hic vero animaduertendum*, inquit, *quod venefici homines aliquando peſtem deferunt, fomitem ſecum portando, vel ſaniem eorum qui peſte laborarunt, quam vel vaſis includunt, vel aliquo panno laneo immergunt, vel fabricant vnguenta ex peſſimis herbis, qualis eſt Napellus Aconitus, atque illis inungunt fores & ſerraturas vnde afficiantur ingredientes*. Dij tibi melius Fonſeca, quàm tu nobis hac incultà, & barbarà tuà ſententià eſſe voluiſti, in qua videris mihi profecto tam leuis & credulus fuiſſe, quàm Vates quidam Germanus Vlricus ab Hutten, in-

conſi-

consideratè protulit, Iudæum quendam nomine P*epercornũ* supplicio affectum fuisse, quod tentasset

dispergere virus
Saxones in campos, quanta est tua Marchia fontes,
Prata, lacus, fluuios, syluasque, & pascua, & agros
Inficere exitio.

Sanè refert Papyrius Massonus in vita Philippi Longi, leprosos Iudæosque vexatos in Gallia fuisse, propter suspicionem veneni in puteos sparsi, *tanta consternatione omnium, vt ex profluente aqua in* Regi*am cadis adueheretur, nec auderet quisquam ex puteis haurire, lepræ aut mortis metu.* hoc autem tantum abest vt verè factũ à leprosis, aut Iudæis crediderim, quod id omne plebis inconsultæ furori potius adscribo, qui eo vsque progressus est, vt vtrosque nulla expectatà iudicij formà, quantos habere potuit, igne cremaret. Vnde videntur mihi Athenienses summa cum ratione statuisse, vt Magistratus his rumoribus vitandis, puteorum, & fontium curæ præscribetur, quasi *aquarum curator*, & quemadmodum ab illis vocabatur ὑδάτων ἐπιστάτης, cuius officium erat prouidere, ne quis aquam puteorum publicam, priua sua auctoritate violaret, deriuaret, aut oletaret; hoc enim modo publicæ securitati consultum foret, non minus profectò, quàm populorum imbecillitati, quæ certè tanta est, vt publicam tranquillitatem vanissimis de causis non raro interturbet, dum monstra sibi fingit & portenta quæ nulla sunt, mendacijsque vt polypus scopulis continuo affixa inhæret.

Atque vt ab illis non modo finem præsenti dissertationi, sed initium etiam sequenti faciam, quæ est de percussoribus occultis, referri merito posset inter illos, *puella* à quodam Indiarum Rege, Napello, alijsque deleterijs venenis enutrita, eo animo, vt eius afflatu, homines qui propius ad illã accederent, interimerentur, quemadmodum ex Rufo notauit Auicenna; quanquam liber ille nugacissimus secretorum, quem fingunt nonnulli scriptum fuisse ab Aristotele ad Alexandrum Magnum, rem omnem expressius designet, & cum appendice quarundam fabularum, quæ si non veræ sunt, quia tamen voluptatis plurimũ in se habent, proximę veris ex Horatij regula videri possunt; narrant enim, quomodo Alexander ob eximiam illius puellæ formam, nihil de fraude su-

II *An occultis percussoribus hostem conficere, reijcitur quę historia puellæ ad Alexandrum missæ vt eũ inter complexus naturali suo veneno enecaret.* Sexta quarti.

ſpicatus, eam in lecti ſui conſortium admittere volebat, cùm Ariſtoteles ex micantibus eius oculis, aliiſque ſignis, depræhendit, venenum quod intus habebat in corpore, & cuius peſtilenti vapore facilè infici poſſe Alexandrum, quando reſolutus inter amoris furta, blanditiaſque iaceret, Rex Indiarum offenſus alioqui Alexandro, ſibi perſuaſerat. Nempe vocandi rurſum forent in partes medici, quorum libri nulla de re frequentiùs quàm de puella illa perſonant; cuius hiſtoriæ tantum abeſt vt aliquid tribuendum exiſtimem, quod potius falſa mihi omnino & ridicula videtur, quoniam vt ſapientiores medici concludunt, etiamſi quidam homines aſſueſcere poſſent venenis frigidis, quemadmodum Galenus refert anum Athenienſem ab exigua portione cicutæ incipiendo, magnam eius portionem poſtea ſine damno deuoraſſe, quia videlicet frigida venena ſenſim agendo, & remiſsè in calorem natiuum, ſpatium illi concedunt, vt vires ſuas colligere poſſit, & influentem ac adiacentem è vicinis partibus, quaſi in ſubſidium vocare, quibus ſimul iunctis facilè lentus ille, & torpidus hoſtis ſuperatur, maximè cum præter ſummam cruditatem, vix habeat aliquid naturæ noſtræ inimicum; nemo tamen idem de calidis ſibi promittere poteſt, quibus infectam fuiſſe puellam hanc oportet, quoniam ventriculi calor, qui benignus eſt, facilè ſuperatur à veneno, quod qualitates ſuas in extremo gradu obtinet, tanta pariter cum acrimonia, mordicatione, & vrendi, diuellendi, corrodendi, putrefaciendique facultate coniunctas, vt cùm de primis conſtet quæ ſummopere deleteriæ ſunt, tum verò dubium inter medicos nullum ſit, quin qualitates etiam ſecundæ veneni calidi, multo deteriores ſint, qualitatibus veneni frigidi, naturæque noſtræ magis lethales & noxiæ. Verum eſto rationes eiuſmodi nullæ ſint, & puella hæc tam facilè, imo tam innoxiè napellum comederit, quàm thymo veſcuntur apes, aut rore cicadæ, an propterea concludendum ſtatim erit, ipſam ita veneni illius naturam induiſſe, vt homines in eius amplexus, & oſcula ruentes interficere potuerit; equidem iſtud primum experientiæ repugnat, quæ in cæteris animalibus obſeruari ſolet, quorum etſi multa venenatas ſtirpes, aut animalia in delicijs habeant, iiſque frequenter pro cibis vtantur, quemadmodum *Gallinæ*, *Cerui*, *Ciconiæ* ſerpentibus & lacertis; *Sturni* Cicutâ; *Coturnices* Helleboro

3.de ſimplic. medic. facul. cap. 18.

Passeres hyosciamo; *Hirundines* Cantharidibus, & *Capræ* his omnibus, vt merito propterea dixerit Lucretius

Præterea nobis veratrum est acre venenum
At capris adipes, & coturnicibus auget
Quippe videre licet pinguescere sæpe cicutà
Barbigeras pecudes, homini quæ est acre venenum

non ea tamen aut esu noxia, aut quocunque alio modo lethalia reddi, tam palam est, vt sibi quisque testem de mensa, aut de corte, vel hara sumere possit: nec minus etiam rationibus hoc ipsum aduersatur, quia vel amicum fuit naturæ venenum istud, vel contrarium; si prius quis dubitet quin alimenti vices sustinuerit, quod vndecunque tandem sumatur, probè subactum, & præparatum in corporis substantiam transit, & vires illius, ac sanguinem, & calorem auget; si vero contrarium erat, nec subigi, ac immutarià ventriculo potuit, an illi pylorum occlusum fuit, aut intestinorum anfractus minus quàm reliquis excrementis patuerunt, vt tamdiu in corpore stabularetur, & tanquam grassator, qui hospiti suo parcit, accedentes alios conficeret? sed nimius sum in hac fabula exagitanda, quam nisi medici qui primi omnium illam explodere debebant, cæteris potius auctores fuissent, vt non absurda, nec fabula videretur, paucioribus longè ad Morboniam, aut Phæacas amandassem. Enimuero quia magis ex arte sua fecerunt medici cùm Alfonsum Regem Neapolitanum monuerunt, vt quadam in occasione valde celebri, ab occultis artibus, occultatisque venenis sibi caueret; sanè quanquam eorum diligentia nihil Regi opus fuerit, placet tamen historiã huc afferre, quam de ea re Petrus Crinitus habet in sua prorsus elegãti, & periucunda lucubratione de honesta disciplina, *cùm* inquit ille *inter Cosmam* lib. 18. cap 9. *Medicem maximæ auctoritatis virum, & Alfonsum Regem suborta simultas crederetur, misit muneri Alfonso Cosmus T. Liuij commentarios: librum quidem vt par est quàm ornatissimum; quoniam* Rex *idem* Liuianæ *historiæ maxime fuit studiosus. Id autem cum medici Regis, qui aderant intelligerent, statim Alfonso imperant, vt cautim agat cum Florentino ingenio, neque vllo modo Liuium attingat: librum illum ab hoste missum, in eoque venenum occultari posse, atque inter legendum contrahi. Quibus auditis Alfonsus attentior factus est; quasi assentiri monentibus videretur. Sed ecce interim* Liuianum

opus in medium affertur: quod vbi Rex *cæpit aspicere, volentibus medicis aperuit, legit euoluit simulque (vt homo summi spiritus) ineptire, inquit, desinite nã Regis animus haud priuati cuiusquam regitur arbitrio*. Hæc autem exempla tanto lubentius eruo, & profero in meum sensum, quod ijs videor mihi, Ludouice Comes, aliquid in hac tractatione de percussoribus occultis dicere posse, quod non ita tritum est, & vnicuique obuium, quemadmodum solet esse historia de *Medico*, qui Pyrrhum Regem se veneno necaturum recepit, modo C. Fabricius Consul operà ad id suà vti vellet, eamque debito aliquo præmio munerare; quanquam vt aliquid velut in transcursu dicam de ipso, mirari profectò subit non mediocriter, quomodo *trinomis* ille factus sit ab historicis antiquioribus, quandoquidem Valerius Antias in Romana historia,
lib. 3. cap. 8. & ex eo Gellius *Timocharem* eum vocant; Claudius vero Quadrigarius nomen ei *Niciæ* inditum esse voluit; sicut Aelianus *Cineæ*,
lib. 3. de offi. à qua dissentione vt abstineret Tullius, nullo eum appellauit; quẽadmodum, & idem satis habuit *perfugam* eum dicere, cùm forsan *Regis amicum non posset*, vt Valerius Antias, aut *Medicum* quod Plutarchus Frontinus, & alij fecere. Cæterum quemadmodum veneno sic *gladio*, & mille occultis artibus tentari possunt hostes, si istud faciendi licentia ex iure belli concederetur, verum quàm longè ab eiusmodi flagitijs ius gentium recedit, satis insinuatum fuit à Romanis Consulibus in litera, quam ad Pyrrhum scripserũt
lib. 3. cap. 8. in hæc verba, quæ referuntur ab Agellio, *nos pro tuis iniurijs continuo animo strenuè commoti, inimiciter tecum bellare studemus. Sed communis exempli, & fidei ergo, visum est, vti te saluum velimus, vt esset quem armis vincere possimus; ad nos venit Nicias familiaris tuus, qui sibi pretium à nobis peteret si te etiam interfecisset. Id nos negauimus velle; neue ad eam rem quicquam commodi expectaret, & simul visum est vt te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio Ciuitates putarent factum, & quod nobis non placet pretio, aut præmio, aut dolo pugnare*, nempe ab his legibus, quas prisca Romanorum virtus in grauem illum aduersarium
lib. 3. offic. tulit, cæteri Duces in suos vti debent, nam vt rectè concludit Tullius, *si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur, quoquo modo non poterunt esse vtiles cum infamia*. Quamobrem licet fuerit non ita pridem, erudi-

eruditiſsimi omnium ſcriptorum, qui inter Italos de ratione ſtatus libros ediderunt, Federici Bonauenturæ ſententia, hoſtem iuratum, ſtructis per occultos ſicarios inſidijs, iure tentari ac confodi poſſe; miror tamen ſi ita, eſt cur Romani Conſules, eo modo quem diximus, ad Pyrrhum ſcripſerunt? Miror cur Camillo Phaliſcos obſidente, Senatus ipſe Romanus cenſuit, vt pueri magiſtrum ludi literarij à quo in caſtra perducti fuerant, virgis probè cœſum in vrbem reducerent, addita facti illius ratione valde præclara, & conuenienti huic populo, qui ſuam originem ad Deum bellorum & armorum præſidẽ referebat, ſcilicet quod *arma aduerſus armatos expedire oportet, non ſcelera*; eum vero qui ſecus facit, & vtilitatem quoties occaſio tulerit à dignitate ſeparat, hunc tu Ludouice Comes, quas conſcientię labes animo cenſes habere, quæ vulnera? obuerſantur quotidie ſuis oculis perfidi, transfugæ, rebelles, ſcœleſti, quos vt fidem expreſſam vel tacitam violarent non ſemel induxit, & vltorem ſemper adeſſe Deum ſuis criminibus putat; vnde ſi negabat Eumenes, vt refertur à Iuſtino, *credere ſe quemquam ducum ſic velle vincere, vt* l.b.14. *ipſe in ſe exemplum peſſimè ſtatueret*, quid ni ego rectè feciſſe Bonauenturam negauerim, qui ex Iudithæ hiſtoria, licet non ſatis commodè illuc quo volebat pertracta, iſtud vt faciant ducibus noſtris perſuadet; neque enim tantopere expetenda victoria eſt, vt nõ etiam fugienda ſit, quoties per ſcelus aliquod obtineri poſſet, & fortis ac generoſi eſt, hanc honeſtis artibus quærere, turpibus vero ne ſalutem quidem; quare abſit perfidia ab illa oportet, & qui vult hoſtem iurè confodere, iſtud per ſe ſuoſue milites faciat, non per alios quorum nulla ſuſpicio eſt; & armis quæ videri ac metui poſſint, non occultis fraudibus & venenis, quorum nulla certa ratio aut pręcautio apud quemquam eſſe poteſt, alioqui dicetur cum Perſeo *non iuſtum apparare bellum, nec regio animo, ſed per omnia clandeſtinà graſſari ſcelera latrociniorum & veneficiorum*. Liuius lib. 42 12.

Tertia demũ lex humanitatis rationẽ habendam ſuadet primo quidem extra prælium eos blãde tractãdo qui ſe victoris arbitrio committunt.

Iſtis igitur quibus ex pudoris ſtudio cupiditas rationi cedit, & nihil vtile quod non item honeſtum ſit, exiſtimatur, nullum æque procliue eſt negotium quàm tertiam & vltimam legem militarem obſeruare, quam hic cuſtodiendam præcipimus, cùm tota eius vis in eo conſiſtat vt quæcunque nec iubentur à neceſſitate,

ſitate, nec à belli iure ſuadentur, ea omnia communibus bellorum miſerijs, & calamitatibus fœnerato viciſſim humanitatis officio ſubleuandis condonentur. Vnde ſicut duæ aliæ leges claſſicum velut intonant ad rigorem, cùm digladiantibus interſe aliqua in re vtilis ac honeſtus eſſe poteſt; ſic poſterior iſta nihil præter beneuolentiam ſuadet, quoties ei in bellorum tractatione locus aliquis eſſe poteſt, ſummo enim iure in omnibus vti velle, plerumque iniquitati proximum eſt; & ad perniciem ac internicionem generis humani pugnare, non tam eſt hominis quàm Timonis alicuius ſui ſimilium oſoris, aut inſani illius ac furentis Caligulæ, qui populum Romanum vnicam tantum habere ceruicem optabat, vt ipſam facilius obtruncare poſſet. Quamobrem vt de ſingulis occaſionibus quas imperator habere ſolet eius legis exercendæ, ſigillatim dicam, prima omnium eſt, cùm hoſtes victi, ſe nullis pactis conditionibus, victoris arbitrio permittunt, qua in re tantum abeſt vt imperator vti ſuà potentià, aut iræ ac vindictæ fræna laxare debeat, quod nullam virtutem clementià ac placabilitate potiorem habebit, modo tamen eà ſic vti poſſit, vt nihil illi de ſua dignitate aut ſeruitute decedat. Quanquam vbi vindicta in exemplum tranſire debet, ſatisſit eam tantummodo exercere in primos flagitiorum auctores, vel ſi multi in eiuſdem ſceleris participationem venerunt, ſorte decimũ quemque ſupplicio afficere, quod Polybius dixit ἐκ δεκάδος ἄγεσθαι ἐπὶ θανάτῳ, ſic enim Cicero ſtatutum à Romanis fuiſſe aſſerit, vt ſi à multis flagitium aliquod eſſet admiſſum, ſortitione tantum in quoſdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret; quem in ſenſum dicebat etiam Seneca quod *ſicut fulmina paucorum periculo cadunt, omnium metu: ſic animaduerſiones magnarum poteſtatum terrere debent latius quam nocere*. Vbi vero nihil eiuſmodi vehementius vrget inſequendum eſt Camilli ad Romanos conſilium, cuius duces tam frequenter vellem meminiſſe, quàm ſæpe occaſio ſe offert vt ex eius præſcripto facere deberent, ſic igitur ille. *Quod bello & armis agendum fuit in Latio id iam ad finem perductum eſt, reliqua tantum conſultatio eſt quoniam rebellando ſæpius nos ſollicitant, quonam modo perpetua pace quieturos obtineamus, certe pacem parare vel ſæuiendo, vel ignoſcendo poteſtis, vultis crudeliter conſulere in victos licet*

Pro Cluent.

lib. 1. de clement.

cet

cet delere omne Latium, & vastas solitudines facere, inde vnde egregio sæpe exercitu vsi estis, vultis exemplo maiorum augere rem Romanam, victos in ciuitatem accipiendo, materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Quod ergo à Romanis Camillus petebat, ne in occisione victoriam ponerent, id nos Christiani si non à Iosue Gabaonitas recipiente, saltem à dictatore Romano discamus, & Pyrrhi potius humanitatem, ac mansuetudinem in captiuos, quàm Annibalis crudelitatem imitemur, præsertim cùm hic tam lepida sua & repentina liberalitate, populum Romanum ex implacabili hoste sibi amicum fecerit; ille vero tam seuera animaduersione nihil aliud quàm sibi inuidiam conflarit; non secus ac Lucius Sylla cuius victoria nobilitata est direptionibus, exilijs, cædibus, bustis extinctæ nobilitatis Romanorum, non propterea tamen obtinuit, vt rerum gestarum glorià, vel amplissimæ dignitatis maiestate, notior aut illustrior esset Caio Iulio Cæsare, cuius non modo facta, verùm etiam dicta, summam semper humanitatem singularemque placabilitatem præ se tulerũt, & in sũmma ita fermè semper contingit, vt quicũque ad decus & gloriam est natus, is maiori laudi ducat, eos beneficijs suis amicos reddere, qui fuerant inimici, quàm in vindictam exasperari, nullaque re plus gaudet, quàm vbi aliqua hostibus ignoscendi offertur occasio, sic enim Aeneas, quàm clementer?

Pacem ne exanimis & Martis sorte peremptis Aeneid XI.
Oratis, equidem & viuis concedere vellem.

Nam in ipso quoque vincendi cursu, ita se gerit, ne studio cædis aut rapinarum bellum gerere videatur. Hinc merito laudatur à ciuilis sapientiæ consultis, egregium illud & immortali gloria dignum Aureliani Augusti factum, qui, referente Vopisco, cùm Thyanam vrbem obsideret, & iuratus antea fuisset, nisi vrbs spõte in suas partes concederet, ne istud quidem canibus impune cessurum, nihilominus vrbe expugnata, cùm improbi quidam illum vrgerent, videret sedulo ne Dij, quorum interest iuramentorum religionem sanctam conseruari, pœnas eiusdem ab eo violatæ reposcerent, canes ad vnum mactari iussit, interim vero ciuium omnium bonis, ac incolumitati prolixè consuluit; & eadem clementia vsus Henricus quintus Imperator, licet Brixiam ferro ac flammà statim ab eius expugnatione, deletam iri debere, so-

lemni

lemni constitutione decreuisset: vrbem tamen ingressus ciuibus parcendum statuit; ne plebs innoxia pœnam lueret improborum. Denique meminisse debet Imperator se publicæ salutis vindicem esse constitutum, vt eos ex recepto bellorum vsu puniat, qui propter opes & potentiam priuatis iudicum sententijs & apparitoribus, minimè possunt ab offensis & flagitio coherceri. Vindictæ autem genus illud maximè probatur, quod absque alterius legis violatione sumi potest, vnde cùm non liceat stupro vel adulterio cum fœminis hostium misceri, quoniam eius generis peccatà ἁπλῶς quod inquiunt & *absolutè* lege diuina prohibentur; ita nusquam Imperatori committendum est, vt militibus suis impune cedat, si quidquam simile commiserint. Eodem modo quia seruitus personalis præsertim introducta fuit, vt captiuorum vita minus inter victores periclitaretur propterea malè audierunt vt inhumani *Thulitæ* & *Galatæ* populi, qui Athenæo teste captiuos Marti immolabant; quemadmodum etiam damnantur à Polybio, quorundam *Afrorum* & *Amilcaris* sæuitia in captiuos Romanorum, hæc enim etsi excusari possit iure belli, quod extrema quæque hostibus in victos permittit, nihilominus quoniam vt inquit Cicero *est aliquid quod nõ oportet etiam si licet*, hi omnes damnari merito possunt, quia refrigescente ira belli, minus se clementer aduersus prostratos & supplices exhibuerunt, quemadmodum etiam multi factum ab *Aenea* fuisse docent, cùm Magoni & Ligero vitam vt sibi concederet obstentantibus, eos andire noluit *sed reflexa*

lib. 4.

Pro Balbo.

Aeneid. 10.

Ceruice orantis capulo tenus abdidit ensem,

ibid.

vt de priori dicit Virgilius, qui etiam alterius casum, & preces ad Aeneam sic enarrat

Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, & miserere precantis
Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
Dicta dabas, morere, & fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.

Verum cùm illos in medio, armorum conflictu occiderit, vbi non audiuntur semper voces dedentium se, cur præclarus Heros culpari de illorum cæde possit, quasi ex Sauromatis vnus fuisset, apud quos Lucianus dixit non licuisse eum occidere, qui *Zirim* in cla-

inclamasset, quia vox erat dedentis se, vt Homerica ζώγρει id est *viuum me cape*, equidẽ non video. Præclare igitur D. Augustinus & ad rem de qua nunc agitur peroportunè, *hostem pugnantem necessitas perimat non voluntas: sicut bellanti & resistenti violentia redditur, ita victo vel capto misericordia iam debetur, maximè in quo pacis perturbatio non timetur*. Ad Bonifac. epist. 1.

13. *Tum qui certis conditionibus cum illo paciscuntur.*

Hac autem moderatione si opus est erga eos qui se victori permittunt vrendos, secandosque, prout illi videbitur, quanto maior securitas esse debet, vitam saluam, fortunasque omnes integras paciscentium, siue in prælio siue in obsidione. profectò quãtum ad ciuitates spectat quæ victoribus succumbunt, præceptum est Onosandri quod comiter ac ciuiliter regendæ sunt, *sic enim & aliæ fortassis ad deditionem adducentur sperantesque se huiusmodi humanitatis fore participes, in eiusdem ditionem adijcientur. Qui vero cùm primùm vrbe aliqua potitus est, sese illi acerbum ac molestum exhibet, aut ciuium facultates diripiendo, aut ciues ipsos interficiendo, pulsandoue, aliarum quoque ciuitatum animos ita abalienat, vt & bellum perdifficile & victoriæ spem desperandam præparent*, quoniam, vt idem postea subiungit, *semper malorum post deditionem expectatio, obstinatum ac perpugnacem in periculis animũ efficere solet*, ex eoque Curtius loquens de *Sacis* qui legatos misere, & polliciti sunt se mandata omnia facturos, causam demum istius rei, sequentem addit, *mouerat eos Regis non virtus magis quam clementia in deuictos Scythas, quippe captiuos omnes sine prætio remiserat, quo fidem faceret sibi cum ferocissimis gentium, de fortitudine non de ira fuisse certamen*: vt omnino manifestum sit affabilitatem hanc & comitatem victorum in deuictos hostes, cùm multum in se honestatis contineat, tum vero plurimum etiã vtilitatis habere. Ac propterea mirũ videri nõ debet si *Cæsar* qui tantũ in acie fudit sanguinis, tam parcus tamen extra aciẽ illius fuerit, vt præter innumeros ciues quos in gratiam recepit, Petrei etiam & Afranij milites summa sit humanitate ac beneuolentia complexus, fameque oppresis commeatum sufficientem dedit, ac bona fortunasque omnes quibus spoliari fuerant restituit, cùm nihilominus summo in illos iure vti posset, eo quod præ cæteris addicti fuissent Pompeianorum factioni; sed insignis quoque fuit *Pauli Aemilij* in Perseum Macedoniæ Regem humanitas,

cap 38.

lib. 7.

tas, quem captiuum adduci ad se cùm audiuisset, ei Romani imperij decoratus ornamentis occurrit, conatumque ad genua procumbere, dextrâ manu alleuauit, gratoque sermone ad spem hortatus est, introductũ etiam in Tabernaculum lateri suo proximũ in consilio sedere fecit, nec indignum habuit qui eadem secum in mensa assideret; quo pariter modo *Pompeius* Tygranem Armeniæ Regem excepit, iussum namque surgere & diadema quod in pedes abiecerat sumere, eum in regiam ac pristinam sedem restituit. Vnde quemadmodum ipsi ob summam lenitatem & moderationem omnium præconijs efferuntur, sic in odium merito venit *Saporis* Persarum Regis sæuitia & feritas, qui tam insolenter victoriâ suâ in Romanos vsus est, vt cùm Aurelianum Imperatorem captiuum haberet, eius humeros equũ ascensurus premeret; non secus ac *Tamburlanus* qui postea apud Scythas imperator summus præstitit, Bayssetum istius muneris ac officij gratiâ, per omnes expeditiones quas egit sane complures, catenis vinctum circumduxit: qua animi elatione & insolentiâ nihil prope immodestius aut insolentius dici potest. Quanto vero splẽdidius *Philippi* Insubrum ducis censeri debet exemplum qui memorabili ad Caietam victoriâ potitus, cùm Alphonsum Aragonum Regem, & tot præterea Hispanos Italosque proceres in potestatem redegisset, non modo illos nullâ ignominiæ notâ perstrinxit, sed magnis honoribus & splendidissimis muneribus cumulatos, pristinæ dignitati restituit; quasi in eadem opinione fuisset cum *Quintio* illo qui Aetolis dicentibus pacem firmam esse non posse, nisi Philippus Macedo regno pelleretur, respondit illos sententiam dixisse, immemores consuetudinis Romanorum, qui victis facile parcebant, addiditque *aduersus victos maximum quemque, mitissimum animum habere*; nec ab eo dissentit Salustius qui de Romanis veteribus loquens *maiores nostri*, inquit, *religiosissimi mortales, nihil victis eripiebant præter iniuriæ licentiam*. [In bello Ingurt.]

14. *Tũ in offensione prohibebendo ab ipsa Agricolas.*

Sed nec in ipso quidem prælio vbi hostes inter se

Deducunt habiles gladios filo gracilento,

humanitatis aut potius belli *commerciorum* vt à Virgilio, & Tacito vocantur, obliuiscendum est, quorum quia triplex ratio esse potest, examinabo primùm illam, quæ ad viuos pertinet, dicturus

rus suo ordine de modo agendi cum mortuis,& cum rebus inanimis,quæ non suà sed hominum culpà in consortium malorum rapiuntur,quę bella secũ inuehunt;primum igitur vtriusque hostis interest, vt *Agricolæ* intacti sint ac velut sacrosancti,imo prope castra & agmina opus faciant sepositi à periculo, quemadmodum more veteri Indorum obtinuisse refert Diodorus,& Xenophon inquit Cyrum quoque & Assyriũ in eo conuenisse, *Vt cum agricolis pax esset,cum armatis bellum*; hoc enim quanta cum ratione ac vtilitate fieri posit, exemplo nobis esse debet Belgium, vnica illa, & continua Martis officina, quæ tam diuturnis bellis non attrita perdurat, quoniam hæc dum milites gerunt,Agricolæ interim quibus à victore, aut viciniore exercitu tributum aliquod indicitur, securè terram arant, occant, repastinant, & vel in ipso collimitio tuti manẽt ab omni molestia,& iniuriâ;hincque merito laudatur à Suida Belisarius, quod *Agricolis ita parcebat, ac tantam pro illis curam gerebat, vt eo duce nulli vnquam eorum vis illata fuerit*.

lib. 11. Bibl.

lib. 5.

15. *Non saeuiendo vltra modum in hostes praeliantes.*

Secundo non licet in ipsa concertatione,vltra morem receptũ sæuire in hostes, nisi statim illos efferari velis, & omni proscripta humanitate, longè acerbius damnum quod acceperint, rependere, sic enim cùm in bello quodam Veneto, cuius sua in historia Bembus meminit,*Florentini*, qui omnino sæpe à Græcis equitibus, seu Epirotis malè habiti,eos pessimè oderant,edictum proposuerunt, ne quis ex ipsis captiuus duceretur: verum ea intellecta re, Legatus Venetus edici contra iussit, ne ijdem milites vlli omnino ex hostium numero parcerent, sed omnes peræquè interficerent, statimque in eorum fines excursione cum Græcis militibus facta, quoscumque in agris reperit, interfecit,qua re cognita,Florentini edicto publicè rescisso, ad morem belli pristinum redierunt. Eodem etiam modo *Gallis nostris* malè aliquando cessit,bellum aduersus Coleonum in Insubria gerẽtibus, quod contra Italicum morem, cataphractos equites diffibulata casside iugularent, quia non minus acerbè in ipsos postea sæuitum est.

lib. 4.

16. *Quibus mutuæ etiam comitatis officia exhiberi debent.*

Imo vero sicut manus non semper in pugna laxanda est, sic mutuæ comitatis officia cùm præsertim illa nocere non possunt, ne quidem inter iuratos hostes sunt omittenda, si quis locus illis esse debeat, vt qui clangente buccina armis infestis decertant, ij-

dem

dem mutuis officijs pugnare possint, cùm furor ille remisit, & vnicuique licet quantum in se humanitatis habet, tantundem illius in hostem depromere; quemadmodum nuper fec ere ad Cracinam insulã celeberrimi duo Imperatores *Troèrasius*, & *BuKinghamius*, quorum mutua concertatio, vter alterum beneuolentià, & comitate superaret, quia in tanto pugnandi, & rem strenuè gerendi ardore, valde fuit insignis, eam propterea referre lubet, aut potius mutuari ex Philiberto, Moneto, qui multus est in eius exemplis referendis, sed vnum præsertim mihi conuenientissimũ videtur, ex cuius consideratione statim innotescat, quàm fœdà, & immani barbarie fuerit *Mendanius* Hispanus, qui *sub arce molis Hadriani, vetulam olitoris vxorem impijs manibus laqueo pro ianua suspendit, quod illa expetenti Pontifici*, Clementi Septimo, qui obsessus in ea tenebatur, *binas lactucas in fossam operà pueri funiculo alligandas, & sursum extrahendas, proiecisset, sic vt detestabili eius suspendij spectaculo, prospectantis Pontificis oculi, grauissimè per sex dies offenderentur, illeque iusta indignatione permotus, hominem vsque adeo impium execratus pari supplicio deuoueret*; quã vero naturà mitior, ingenio prudentior, & iure etiam peritior, BuKinghamius, qui audita ex nobili Anglo Toerasi percunctatione ecquid adhuc peponum tota insula reliqui esset, postridie honorario misso nobili, duodenos pepones Toerasio beneuolè obtulit, sed quasi mutuo humanitatis colludio inter ipsos Duces certaretur, Toerasius nuncio huic vicenos coronatos aureos numerari iussit; ipsum vero BuKghingamium postera die, citriæ aquæ aureolæ senis lagenis, & Cyprini pulueris duodenis alabastris remunerauit, sed huius puero ille vicenos Iacobæos rependit; nẽpe *hæc velut Apollinea quædam*, vt loquitur Monetus, *internecini belli aliquondo intercurrebant* Alcedonia, *sed tanto valentior, & infestior Mars in aciem postmodum rèdibat, vti ex multis illis officijs sæuitiam videretur colligere, tam hostilibus animis Galli ac Britanni alteri alteros infestabant*.

in capta Rul pecula.

Iouius in vita Pōp. Col. & lib. 26. Histor.

17 *Et honesta etiam conditiones proponi cũ se redimere volũt.*

Demum ea ratio captiuorum habenda est, vt cum iure mancipij retineri amplius non possint, honestè, liberaliterque tractentur, & dimittantur pretio non iniquo, quod quale sit, non est ita promptum determinare, cùm alibi ex moribus, & consuetudine, alibi vero ex pactis, quæ sæpe rescinduntur, & immutantur

tantur, solui consueuerit: Vnde apud Græcos quidem antiquitus *mina*, nunc verò inter milites *menstruum stipendium* pro λύτρῳ, seu *redimia* gregarij communiter decurrit. Verum cùm olim graues circa eam rem difficultates in *Namurtij*, & *Consalui* exercitu varijs de causis suborirentur, placuit summis illis Ducibus, communi vtriusque consensu decernere, vt gregario pediti menstrui stipendij, & trimestris equiti pretio libertas constaret; cohortium autem præfecti atque signiferi, semestris stipendij summà mulctarentur; annuum porro Legatus alæ persolueret: cæteri vero Duces ex ordine nobilium, si caperentur, ex summi Ducis arbitrio pretium penderent. Hoc vero quanta fide & integritate repræsentandum sit, plures ante me I.C. docuerũt, quorum decretis nihil addendum censeo, præter memorabile exemplum D. *Ludouici*, qui pace cũ Sultano facta, his conditionibus, vt Damiatà decederet, & quinquies centena millia persolueret, ex quibus tamen honoris causà, Sultanus centum millia paulo post ei remisit, iãque aurum eiusmodi pro portione appensum fuisset, cum compendio decem millium, quod Gallorum quorundam industrià factum fuerat, vt primum illud resciuit D. Ludouicus, qui non pluris faciebat mala lucra, quàm damnum ipsum, Mõtfortium statim curare iussit, vt quàm primũ integra summa ex fide bona hostibus refunderetur, atque hoc raræ fidei, & virtutis integerrimæ testimonium, Barbaris omnibus admirationi fuisse, refert Ioinuillæus in eius vita. Quod verò spectat ad modum benignè comiterque agendi cum captiuis, nulla de eo regula dari potest, quæ omnibus peræque conueniat. Quia dignitatis cuiusque habenda est ratio, sed quàm sedulo curandum sit, vt nulla in re captiui lædantur: id vero docuit suo exemplo fortissimus eques *Baiardus*, cùm Hispanum quendam ex Sotto maiore familia, non infimæ notæ præfectum, ad singulare certamen prouocauit, eo quod durius, ac illiberalius quàm deceret fuisset ab eo custoditus.

18 *Demum habenda est cura demortuorum, quibus commiseratio debetur àqua Cæsaris lacrymæ fuerũt viso Pompei capite cõtra Petrarcham, & alios.*

Hactenus igitur de hoste viuo, & pugnante dictum est, quomodo tractari debeat, videndum nunc, quæ demortui ratio habenda sit tunc videlicet cùm

Cecidere odia, & tristes mors obruit iras.

vt inquit Papinianus ex Virgilij mente, qui prior dixerat

Nullum cum victis certamen & æthere cassis.

quibuſcum facit etiam Ouidius, qui rem hanc vehementius adhuc vrget addito Leonis exemplo

Corpora magnanimo ſatis eſt proſtraſſe Leoni,

Pugna ſuum finem cùm iacet hoſtis habet.

hoc vero ita ſtabilito, conſequens eſt, perinde tractandum eſſe corpus demortui inimici, tanquam ſi amici foret, aut ſaltem hominis cum quo nihil vnquam odiorum, nihil iniuriarum interceſſiſſet. Quamobrem primum quod illi debetur eſt *commiſeratio*, quæ ſi omnium quos æterna tenet nox habenda eſt, quanto magis eorum, qui non debita morte, nec inter amicorum complexus & oſcula, ſed miſeri ante diem, & multis vulneribus confoſſi, vitã ipſam cum ſanguine fundunt; ſcilicet ea perſuaſione ductus *Alexander* apud Quintum Curtium Darij mortem lacrymis proſecutus eſt, demptaque ſibi chlamyde corpus illius contexit, atque regio ornatum cultu, ad matrem, maiorum ſuorum tumulo inferendum miſit. Eadem etiam commotus M. *Antonius*, iacentem Brutum, non hoſtem, ſed ciuem Romanum, depoſito odio exiſtimans, paludamentum ſuum inijci ſupra illius cadauer iuſſit, quo honoratius cremaretur. Sed inter exempla priſci æui nullum de hac commiſeratione præclarius extat, quàm *Cæſaris* in demortuum Pompeium, neque enim ipſi minimam fortiſſimo Imperatori iniuriam faciunt, qui profluentis gaudij ſignum lacrymas, quas viſo Pompeij capite fudit, interpretati ſunt, qua in opinione, quoniam certum eſt, Petrarcham fuiſſe, qui vnus, nobili, de hoc Cæſaris fletu, & Annibalis riſu, cantione edita, multos in eum errorem ſeduxit, vt idem cum illo arbitrarentur, placuit idcirco cantionem hanc latinè redditam à Iano Peluſio in medium proferre, ac inquirere poſtea breuiter, quantum in ſe veritatis contineat.

libro 5.

Cum vidit Generi caput

Cæſum fraude ſocer, lætitiam premens

Imo pectore; lacrymis

Non ſe continuit. Pœnus, & Annibal

Sortem vidit vt alteram

Regnorum Libyæ, flentibus omnibus

Riſit, diſſimulans malum.

Sic

Sic fit, tristitiam quilibet vt suam,
Vultu & lætitiam tegat.
Quare si ipse mihi rideo, vel cano
Nonnunquam facio id, quia
Quæ me dilacerant sollicitudines
Non possunt aliâ viâ
Isthoc ex misero corde recedere.

siccine igitur Petrarcha tibi ex gaudio mero fleuisse Cæsar visus est, quia forsan Annibalis risus alio quàm ad ingentem mœrorẽ, & tristitiam referri non poterat? at sanè quanquam inficias hic ire nolim, vt summa mœstitia quandoque in risum soluitur, sic gaudium in lacrymas effundi, quoniam vtriusque effectus ratio apud Philosophos constat, & exempla etiam non raro apud Philologos reperiuntur, quale est illud de Veneris risu apud Apuleium.. *quam vt conspexit Venus lætissimum cachinnum extollit, & qualem solent, furenter irati*; & illud quod de flentibus præ gaudio Troianis Petronius in Halosi dixit libro 6.

fletibus manant genæ
Mentisque pauidæ gaudium lacrymas habet,
Quas metus abigit.

ad quos versus nihil eorum enarratores indictum prætermittunt, eorum præsertim quæ de gaudij lacrymis dici ab hominibus eruditis possint: licet inquam hæc ita se habeant, nullam tamen ego perspicere rationem possum, qua Cæsar lacrymari præ gaudio cæsi Pompei debuerit, scilicet homo, qui sœpe suorum obitus familiariter defleuit, qui toties ἀμνηστίας legem tulit, & vsurpauit, qui nunquam, nisi in acie insignem iram erga suos hostes declarauit, quo nemo maiori in deuictos clementià vsus est, & quod rei caput est, qui bellum inuitus contra Pompeium susceperat, qui multoties illum de pace rogauerat, *quem*, vt inquit Tullius, *nunquam nisi honorificentissimè appellauerat*; is ne homo, qui dolebat Catonem suæ clementiæ subductum, qui Brutum, & Cassium præcipuos asseclas Pompeij tam amanter complexus est, is ne senex tot casibus, quos alternantes viderat, humanæ sortis admonitus, tam effusè viso Pompei capite lætatus est, & non potius conciuis, socij, generi miserabilem fati sortem dolentius ingemuit, ac optimi viri, maximique Imperatoris manibus adeo lib 6. epistolar. epist. 6.

fœdè, crudeliterque violatis, illacrymatus est? equidem nollem hic Petrarchæ molestum me præbere in exagitanda eius sententia, verum tamen quo minus ob allatas rationes ab ea discedam facere certè non possum.

19 *Tãtum abest vt mutilari debeant hostium corpora*

Iam vero si ipsa hostium commiseratione digni sunt, qui in acie fortiter pugnantes cecidere, quanto magis alienum est à ratione & omni humanitate, in eorum corpora quicquam indignũ committere, quos Terra ad æternam quietem sibi reddi postulat, & mors ipsa, quod præclarè dicebat Euripides in Antigone, extra odium, & vindictam ponit.

Mors iurgiorum finis est mortalibus
Nam maius aliud, quid potest letho dari.

Quamobrem rectè monet Vlisses Menelaum

Menelae post tot dicta sapienter, caue
Iniuriosus sis in hominem mortuum.

Nec vlla vnquam ætas diris non prosecuta est truculenta illius immanitatis exempla, quæ quondam ediderunt *Achilles* in Hectoris cadauere circa muros Iliacos raptando; *Parthi* cùm aurum liquefactum in Crassi deductum os immiserunt: *Thomyris*, quæ Cyri caput in vtrem sanguine plenum demersit; *M. Antonius*, qui Ciceronis caput videre, probrisque lacessere voluit; ac præcæteris etiam quæ *Menelaus* in Deiphobi cæde flagitia perpetrauit.

Aeneide 6.

Deiphobum vidit lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque Tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares

hæc enim adeo fœda, turpisque mutilatio, tam horrenda, & Menelai personà indigna visa est, vt post varias interprætationes quibus hanc ab infamia liberare conati sunt, in eam tandem deuenerint quod eiusmodi *acrotiriasmus*, vt volunt Suidas in voce ἐμμαπτίο, & Apollonij Scholiastes in Argonauticis, ex antiquo ritu fieri in ijs soleret, qui hostium dolo, vel proditione intercepti ciciderant, nempe quia partes illæ, & excisæ membrorum extremitates, quasi ἀποτροπαῖα, seu amuleta esse censebantur, aduersus occisorum vmbras ne interfectoribus suis terribiles obuersarentur, fierentque illis in noctium occursacula, & laruarum terriculamenta, eo modo quo Dido Aeneæ minitatur.

libro 4.

Aeneide 4.

Omnibus vmbra locis adero dabis improbe pœnas.

Sed quàm rectè hi Menelaum proditionis insimulent, vt liberum eum ab immanitate faciant, aliorum esto iudicium; atque huc etiam pertinet quarundam nationum barbarum prorsus, & inhumanum factum, qui *caluarias* interemptorum hostium probè mundatas, & inductas auro, cælatasque varijs laminis in poculorum formam effingunt, ex quibus sibi inuicem in publica conuiuiorum hilaritate propinent, quem ritum exemplis cõfirmare tempero, quoniam multa eiusmodi in vnum quasi fascem collegit Iacobus Pontanus. part. 2. syn. tag. 1. attic. bellario. c. 11

20 *Aut insepulta relinqui.*

Superest igitur vt in quos sæuire non debes, eosdem Terræ mandari permittas, secus enim quem lædere non putas, offendis grauiter, ex denegato illi hoc belli iure quod κοινὸν ἐν τοῖς πολεμίοις vocat Appianus, & *publicam humanitatem* Cicero, quia non tam homini, id est personæ, quàm humanitati, seu naturæ debetur, *vindicare à volatilibus, vindicare à bestijs consortem naturæ*, vt loquitur D. Ambrosius, reddenda siquidem terræ terra est, & quod hosti viuo iure posses eripere, illud mortuo relinquendum. Vnde malè apud antiquos scriptores audiunt *Græci*, quod secus fecerint, vt ex Homero constat, in cuius carmine nihil frequentius istis, aut similibus minis occurrit, *neque canes quidem à tuo cadauere quisquam arcebit: canibus sunt præda relicta: vt canibus fierent lanianda voluptas.* Sic *Creon* apud Sophoclem, iubet insepultum Polynicem relinqui; & *Menelaus* atque *Agamemnon* idem de Aiace in eiusdem auctoris Lorario fieri volebant, nisi illis vna cũ Teucro Vlysses diuersum persuasisset; ex eoque nonnulli contendunt *Syllam*, qui diutissimè bellum in Græcia gesserat, hoc pariter ex illorum vitijs contraxisse, vt acerbiori odio in Marium incitatus, eius reliquias, quemadmodum inquit Cicero, apud Anienem dissipari iusserit. At ex aduerso laudatur *Annibal*, quòd Marcum Tyberium Gracchum, & Marcellum honore sepulturę carere non est passus; idemque Hannoni à *Romanis* præstitum fuit; Pyrrho ab *Antigono*; Mitridati à *Pompeio*; Druso denique & Archelao Regi ab *Antonio*. Proptereaque in Græcorum apud Persas militantium iuramento erat, *socios omnes sepeliam: bello victor etiam Barbaros*; & Onosandri præceptum est, vt *Imperator, siue vicerit, siue victus fuerit, militum occisorum funeribus, & exequijs prospiciat, neque iniuriam, aut occisionis, aut temporis, aut loci, aut*

de Tobia.

2. de legib.

cap. 36.

metus nomine prætexat. Dabantur ergo frequentes vtrimque induciæ, vt cæsi ex vtraque parte sepulturæ mandarentur, quod in maxima strage duobus modis fieri solitum, adeo manifestũ est vt probatione non indigeat, siquidem humi tunc defodiebantur, aut comburebãtur interfectorũ corpora; vnde Liuius refert locũ fuisse Romæ iuxta Aequimelium, nomine *Busta Gallica*, quoniam illic aceruatos cumulos suorum defunctorum ex pestilentia vssserant Galli. Tertius vero modus, quem cum duobus præcedentibus assignat Seneca in his verbis *alios terra obruit, alios flamma consumpsit, alios lapis ossa redditurus inclusit*; vt operosior fuit, nec sine aliquo sumptu, militibus proprijs seruabatur; & his non quidem magno numero ab hoste profligatis, sed morbo aut aliquo alio casu occumbentibus, tunc enim pecunia ex vndecimo legionis sacco depromebatur ad eorum sepulturam; qui ritus vt intelligatur, sciendum est ex Vegetio, quod *tota legionis substantià in decem saccos tributà, addebatur saccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturæ scilicet causà; qui ex contubernalibus decessisset, de illo vndecimo sacco ad sepulturam ipsius promebatur expensa*. Ceterum præter hunc morem, duo funera militibus facta fuisse animaduerto *Militiæ* scilicet vnum, quod tumultarià plerumque operà peragebatur, & collectis in vnum corporibus militum; quomodo varianæ cladis reliquiæ vno tumulo ab Germanico conditæ sunt: & *domi* aliud, cùm more eorum qui peregrè decesserant, os aliquod defuncti excipiebatur à propinquis, vt iusta illi Romæ persoluerent, non illa comburendo, quemadmodum in reliquis fieri consueuerat, sed ex Pontificum ritu terra obtegendo, vnde *ossa sita* dicebantur, quia *siti* proprie Ciceroni sunt *quos humus coniecta obtegit*; & bellicam vel peregrinam mortem designabant, quarum neutra cõtinebatur hac præscriptione duodecim tabularũ, *ne homini mortuo ossa legantur, quo post funus fiat*, quemadmodnm ex Cicerone & alijs præclarè ostendit Iacobus Gutherus in erudito suo opere de iure manium.

lib. 5.

In fragm.

lib. 2 cap. 2.

capitib. 6 7 8

21.

Denique non labefactanda sunt ac violanda publica priuataq monumenta.

Hæc autem humanitatis officia postremum tandem excipit, quod rebus homini carissimis, & per se merentibus tam extra iniuriã omnem esse, quàm re vera non sunt in culpa, ab hostibus impenditur; diligenter ergo cauendum est, vt templorum sanctitas,

ctitas, sepulchrorum religio, trophæorum maiestas, statuar um omnium, signorum, tabularum memoria, & quicquid est monumentorũ eiusmodi, quibus vetustas ipsa parcere consueuit, à ferro flammisque vltricibus, quantum fieri potest, conseruentur; nam vt Polybij verba hic vsurpem oppidò certè pręclara & eximia, *quæ neque nobis ad bellum futura sunt vsui, nec hostibus incommodatura. ea ire perditum, templa maximè, & quæ in ijs simulacra & similia ornamenta, quis neget malæ mentis & præ ira furibundæ esse opera?* Atque ex eo est, quòd M. Tullius qui præclarè semper de rebus omnibus loqui, & sapienter sentire visus est, nunquam Corinthum excisam fuisse probauit, vbi tamen adeo fœdè tractati fuerant Romanorum Legati; idemque alibi *horrificum, nefarium, omni imbutum odio* bellum appellat, quod parietibus, tectis, columnis, postibus notas inurit extremæ feritatis & dementię. Vnde cùm *Totylas* in hũc furorẽ pręceps rueret, & nescio quibus de causis impulsus in animo agitaret, non modo vrbis Romæ mœnia, sed pulcherrima quæque eius ædificia incendio violare, vrbemque ipsam μηλόβολον vt inquit Procopius efficere. Belisarius nihil antiquius habuit, quam perditissimis illis conatibus occurrere, scriptà ad Totylam epistolà, quã vt huic meo sermoni valde conuenientem, lubens ex Procopio referrem, nisi passim quoque in alijs auctoribus haberetur latinè expressa, quãquam non vtique forsan in omnibus, tanto cum verborum cultu & nitore, quanto illam sibi explicandam, atque ornandam duxit, Petrus Crinitus. Et vero præstat orationem Rhodiorum ad *Demetrium* Vrbicapum, pro pictura Ialysi ex Agellio referre, quia præter quàm huc maximè pertinet, videtur quoque Belisarius suam ex illa epistolam penitus adũbrasse, sic enim illi ad regem loquuti sunt, cùm machinas eius libratas viderent in eas ædes, quas memoratissima illa Protogenis pictura, quæ in illis asseruabatur toto orbe celebres fecerat, *quæ (malum) ratio est, vt tu imaginem istam velis incendio ædium facto dispergere? Nam si nos omnes superaueris, & oppidum hoc totum cœperis, imagine quoque illa integra & incolumi per victoriam potieris: sin vero nos vincere obsidendo nequiueris: petimus cõsideres ne turpe tibi sit, quia non potueris bello Rhodios vincere, bellum cum Protogene mortuo gessisse*, quod vbi Demetrius ex Legatis audiuit, oppugnatione

lib. v.

1. Officior.

lib. 6. cap. 1.

lib. 15. c. 31.

desità, & imagini & ciuitati pepercit. Et amabo quidni hunc in modum fecisset Rex ille inclytus, & non minus ab humanitate quàm ingenij solertia commendatus; quandoquidem *Cambyses* qui Aegyptum aggressus Dijs hominibusque bellum indixerat, & cuncta igne, ac ferro sibi deuastanda statuerat, cùm Thebas expugnaret, atque incendium quo ædificia conflagrabant, ad obelisci crepidines peruenisset, ne tam præclara atque adeo afabrefacta moles, excocta collaberetur, ignem extingui iussit, & quorum vitæ non pepercerat, eorum operi pepercit, aut religione impeditus, aut vt cum Plinio loquar *tam eximiæ molis reuerentià*. Quanquam aliter omnino Straboni visum est, qui Cornelium Gallum in eam Prouinciam ab Augusto missum secutus, Aegyptum peragrauit, omniaque diligenter inspexit, asserit enim

lib. 17. obeliscos Thebis partim stantes vehementer ab igne ambustos, & partim humi iacentes conspici, quod pariter testatur Ammia-

lib. 17. nus his verbis *in hac vrbe* Thebarum scilicet *inter labra ingentia diuersasque moles figmẽta Aegyptiorum Numinum exprimentes obeliscos vidimus plures, aliosque iacentes & comminutos*. Verum si istud à Cambyse factum est, tam in culpa fuisse eum existimo, quã *antiquos* illos *milites* signorum contemptores non immunes ab ea fuisse constat, licet hac potissimum de causa, celebratos à

Satyra XI. Iuuenale

> *Tunc rudis & Graias mirari nescius artes,*
> *Vrbibus euersis, prædarum in parte relicta,*
> *Magnorum artificum frangebat pocula miles*
> *Vt phaleris gauderet equus.*

Neque enim posterioribus Romanis idem mos probatus, saltem postquam *Marcellus* captis Syracusis, vt non modo suam gloriã, sed etiam maiestatem populi Romani augeret, ornamenta vrbis signa, tabulasque quibus abundabant Syracusæ, Romam deuexit: eius enim exẽplo L. *Mummius* idem in expugnata Coryntho fecit, cùm alioqui tam rudis esset eiusmodi elegantiarum, & ornamentorum, vt cùm maximorum artificum perfectas manibus tabulas, & statuas in Italiam portandas locaret, *iuberet*, vt inquit

lib. 1. Velleius, *prædici conducentibus si eas perdidissent, nouas esse reddituros*: Atque eo demũ peruenit Romanorum studium in conquirendis signis & tabulis, vt à nimio luxu & ambitione non abesset;

vnde

vnde Cato apud Liuium cùm de non abroganda lege oppia sententiam diceret, eadem occasione quantum spoliatæ suis tabulis Syracusæ in Rempublicam intulerint detrimenti, seuerè patefacit, simulque sæculi sui mores grauiter accusat, *Iam in Græciam,* inquit, *& Asiam transcendimus omnium libidinum illecebris repletas, & regias attrectamus Gazas, eo plus horreo ne illæ nos res magis cœperint, quàm nos illas; infesta mihi credite signa ab* Syracusa*nis illata sunt, huic vrbi; iam nimis multos audio* Corinthi *&* Athe*narum ornamenta laudantes: mirantesque & ante fixa, fictilia* Ro*manorum Deorum laudantes.* Sed neque istius auctoris querela, nec Polybij quæstio vtrum ex vtilitate sua fecerint Romani, cùm signa ornamentaque captarum vrbium suam in patriam transportarunt, tanti apud me sunt, vt non honestè, conuenienterque fecisse Romanos censeam, qui quod penes hostes à se deuictos rarum & excellens fuit, id omne non pessundarunt, sed inter R. Imperij ornamenta reulere, ex quo si priuatorum luxus accreuit; si *Damasippus* veteres emendo statuas insanijt; si *Græcorum atque* T*huscorum ingenia fingendis simulacris vrbem inundarunt,* vt loquitur Tertullianus, priuatæ ambitionis vitium id fuit, quod publicæ maiestati non debebat officere. Cuius augendæ cura vel ipsas quoque Barbaras nationes non mediocriter tangit, quemadmodum ex facto S*olymani* patet, qui Hungaris ad Mugaciũ trucidatis, ipsorumque Rege ad fœdum interitum palustri lacunà submerso, cùm Budam, qui victoriæ finis esse solet, nullo negotio occupasset, ex ea tres prisci artificij statuas æneas sustulit, quæ in vestibulo regiæ à Matthia Coruino omnis virtutis, atque elegantiæ studioso constitutæ fuerant: hæ clauigeri Herculis, citharœdique Apollinis, & pharetratę Dianæ formas referebant, quas pro trophæo Pannonicæ victoriæ, monumentum Byzantij in Hippodromo collocari iussit. Cæterum maximè conueniens videtur hic locus referendæ historię quam Polybius, alijque scriptores habent, de T*auro* illo *æneo* Agrigenti à Phalaride fabricato, in quem viuos homines immittebat, vt ære concalefacto, ardentes interirent, ac si quando præ doloris acerbitate exclamarent, sonus mugienti Tauro similis exaudiretur; hunc igitur Taurum, ijs temporibus quibus Pœni Siciliæ imperium obtinebant, Agrigẽnto Carthaginẽ translatum fuisse, auctor est Polybius in fragmen-

[Margin notes: lib. 4. decad. 4. — in Apologet. cap 25.]

fragmentis Peyrescianis, qui vehementer ibidem Timæo succenset, neganti Taurum hunc, aut Agrigento aduectum, aut Agrigẽti vnquam fuisse: & reuera Polybio hac in re suffragatur Diodorus, vbi Timæum ipso euentu postea conuictum esse prodit, cùm Scipio Africanus multis annis post capta Carthagine, illum eundem Taurum restituit Agrigẽtinis, ad quos etiam dixisse fertur, prout à Cicerone notatum est, *æquum esse illos cogitare, vtrum esset Agrigentinis vtilius suisne seruire, an populo Romano obtemperare, cùm idem monimentum, & domesticæ crudelitatis, & nostræ mansuetudinis haberent.* Quæ historia alterius mihi in mentem reducit, quã successu non admodum dissimili, refert Iouius in Ticini expugnatione ab Odetto Lautrechio facta, contigisse, cùm scilicet *Hostasius* Rhauennas, qui primus in arcem irruperat, aut si potior fides sit Leandri Alberti *Cosmus de Magna*, in præmium nauatæ operæ, æneam equestrem statuam quæ vulgo *Regisolis* nomine innotuit, & Antonini Cæsaris esse dicitur, impetrauit, vt cum ea antiquitus Rhauennatium fuisset, eandem in vrbem vetus hoc patriæ spolium reportaret; tunc enim adeo acerbũ fuit Ticinensibus, eripi sibi præclarum hoc nobilissimæ, & vetustissimæ memoriæ monumentum, vt tumultu per ciuitatem facto, nec minus concitatis omnium animis, quàm si rursum violare, & diripere cuiusque priuatas fortunas hostis voluisset, enixè omnes Lautrechium obtestati sunt, vt aliunde huic gregario præmium virtutis suæ cõcederet, quàm ex illius statuæ iacturà, quæ cunctos summæ calamitatis, atque miseriæ recordatione, & supra direptæ patriæ sortem æstimanda, perpetuò conficeret: itaque Lautrechij suasu, indignabundus miles pro ænea statua, pecuniam à quæstoribus accepit, quantum satis erat pro murali corona, ex auro puro fabricanda, quę in fidem virtutis suæ, cum elogio Rhauennate in templo poneretur. Atque hoc facto non minorem laudem tulit Lautrechius, quam olim Marcellus à Cicerone consecutus est, eo quod *ædificijs omnibus Syracusarum publicis, & priuatis, sacris, & prophanis, sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu non expugnanda venisset*; ac ne cui dubium sit, Romanis insitum penitus fuisse desiderium non modo tuendi, & vindicandi ab hominum iniuria, sed instaurãdi quoque dicata suis inimicis eiusmodi monumenta, si quando vetustate collaberentur, ex eo quis facilè

[Margin notes: libro 3. (beside "vnquam fuisse"); in Verrem. (beside "à Cicerone notatum"); libro 25. (beside "tione ab Odetto"); Verr. 2. (beside "est, eo quod")]

facilè coniecturam facere potest, quod *Cæsar* nulla re magis sibi populi Romani beneuolentiam conciliauit, quàm cùm ipse ea in vrbe quæ à Sylla diu occupata, nihil aliud, quàm Syllanæ factionis venena spirabat, primus C. Marij statuas collabentes restituit, easque producere in lucem, quasi de nouo ausus est; & quid ni Cæsari bene vertisset factum eiusmodi, si populus idem nõ molestè tulit *Annibalis* non exteri modo hominis, sed hostis etiam iurati statuæ inter tot alias præstantium virorum, quæ media in Vrbe cernebantur, locum pariter fuisse, & tamen Plinio teste *adeo discrimen omne sublatum*, loquitur nempe de statuis, quæ publicè exteris positæ sunt, *vt Annibalis etiam statuæ tribus locis visantur in Vrbe, cuius intra muros solus hostium emisit hastam*. lib. 34. cap. 6.

22 *Maximè si sacra ea fuerint.*

Iam vero si destinatis tantum hominum vsui, publicæque, aut priuatorum gloriæ monumentis, tantum honoris habendum est, vt ipsa ab omni offensione illæsa conseruentur, quanto magis curandum est, vt in ea quæ sacris vsibus dicata sunt, nihil aut profanum, aut impium committatur, si præsertim inter hostes de eodem cultu conueniat, & erga eundem vtique Deum. Nam diuina, humanaque promiscua habere, ac sine delectu simulacra atque imagines, calices, vasa, reliquamque templorum sacram supellectilem, non secus atque hostium fortunas alias, domesticaque ornamenta inuadere, quasi christianorum templa similia essent fani Adonidis in Macedonia, de quo illud vulgo ferebatur οὐδὲν ἱερὸν *nihil sacrum*, hominum est sacrilegorum, imo theomachorum, qui vesano furore perciti, bellum Dijs ęquè, ac hominibus indicunt. Hincque cùm arma in Visigothos expediret Clodouæus, & ad Episcopos Galliæ, qui tunc Aureliæ ad Ligerim Synodum habebant, literas dedisset, quibus significabat lege à se lata cautum, ne miles hostium fines ingressus loca sacra spoliaret, dicatas Deo virgines raperet, seruos Ecclesię abduceret, patres laudato Regis consilio rescripserunt, sanctionem illam Deo gratam videri, ipsumque Catholicæ Ecclesię filium pronunciarunt. Atque vt intelligas qua pietate Clodouæus legem hanc tulerit, exẽplo id memorabili ostendam, quod memini me quondam apud Paulum Aemilium nobilem rerum nostrarum historicum legisse, narrat enim cùm miles quidam calicem è templo surripuisset, D. Remigium sacerdotes ad Regem misisse, qui ea de re apud illum

agerent, causamque religionis Christianæ defenderent, & decretum à Rege ac procerum comitatu fuisse, vt calix Ecclesiæ redderetur: verum accidit postea in recensione exercitus, cùm idem miles qui calicem surripuerat, regem contumaciæ oblitum existimans, coram eo se sisteret, vt Clodouæus proiectà eius in terram hastà, quasi minus idonea bellorum vsui foret, conatumque eam colligere, securi interfecerit, qua in re egregium sane edidit & dignum recenti sua pietate, militaris securitatis iustitiæque castrensis exemplum. Et vero constat ex omnium gentiũ historijs, quoties eiusmodi sacrilegia humanis legibus nõ repressa fuerũt, Deos tamen scelerum vindices, nũquam hanc iniuriam inultam impunitamque reliquisse, quemadmodum Horatius eleganter exprimit in his versibus

Ode.4.lib.4.

& impio
Vastata Pœnorum *tumultu*
Fana, Deos *habuere rectos*.

Saltem ex eorum opinione qui *rectos* pro *iustis & vindicibus* accipiunt, non autem pro *erectis, & non amplius prostratis aut iacẽtibus*: clarè vero & absque vlla difficultate Euripides pronunciat

In Troad. in

Homo quisquis vrbes vastat & Dis Manibus
Sedes sacratas, templaque, haud recte sapit
Nam similis ipsum pestis excidij manet.

Hoc autem vt in Deorum templis, sic & in eorundẽ statuis obseruatum, quę nunquam sine piaculo pollui contrectarique aut profanari poterant, quod Marcianus Heracleota Iasionis exemplo declarat, in hunc sensum, quem ex Græcis versibus expresit Federicus Morellus

in carm. geograph.

Ex his Iasonia facinus impium
Signum in sacrum patrasse Cæsaris asserunt
Et cœlitum misso interemptum fulmine.

Quamobrem mirari profecto subit propensam hominum in omne scelus ac nefas naturam, quæ ne templa quidem superatis, bello populis tuta esse permittit, nec aliquid in illis tam sanctum ac inuiolabile putat, quod temerare statim, ac aduncis manibus rapere, & in proprios vsus conuertere, non audeat; neque enim alio respicit Silius Italicus cùm inquit

lib. 3 punic.

Ne flammam tædasque velint, ne templa sub vno

In

In cinerem traxisse rogo.

Non alio Prudentius de Alexandro loquens

Aut quoties ductor Macedum *fortissimus altos.*
Templorum cineres, victis cumulauit ab Indis.

Sed illi forsan excusari possunt, quia cultu ab illis gentibus separati, quarum aras & templa *iure victoriæ*, velut de Pompeio dicunt Tacitus & D. Augustinus corrumpere poterant,

cùm numina vicinorum Iuuenal. Sat.
Odit vterque locus, cùm solos credit habendos
Esse Deos, *quos ipse colit*

quanto vero scelestior ille Tribunus qui suis proprijs patrijsque sacris, tam impiè apud Lucanũ minatur, diraque ac infausta omnia ex Imperatoris nutu se in ea perpetraturum asserit,

iubeas
Si *spoliare* Deos, *ignemque immittere Templis,*
Numina miscebit castrensis flamma monetæ.

23. *Additurque origo templorũ profanationis ex antiquo ritu thesauros in illis asseruandi.*

Verum parco his exemplis quæ omnium in ore, & heu sæculi fatum, nimis quamsæpe etiam in manu sunt; venioque ad tantam profanationis causam, quæ cùm à diuersis auctoribus non vna hactenus assignata fuerit, videntur tamen mihi omnes eam omisisse, quæ omniũ meo iudicio prima ac verissima cẽseri debet; Sed priusquam de illa constare posit, explicandus est antiquorum ritus, qui Thesauros & pecunias, & quæ prætiosa atque rara habebant in templis, ac regum sepulchris, tanquam in locis tutissimis, quæ violare aut spoliare nefas esset, maximè recondebant, quemadmodum ex varijs auctorum locis probauit Michael Neander, ex quo Iacobus Pontanus selecta quædam desumpsit, nihil interim de suo addens, quo ritus hic certior atque illustrior fieri posset; quare ne quis idem factum à me queratur, proferam Aemilij Probi locum hunc de Aristide, *eius arbitrio quadringenta & sexaginta talenta quotannis* Delum *sunt collata id enim commune ærarium esse voluerunt*; & quidni alterum de Annibale profugo apud Gortynios, quos postquam suis pecunijs insidiari, ob summam eorum auaritiam, deprehendit, astuto quodam & vafro stratagemate sibi ex eorum manibus eluctandum esse statuit, *itaque capit tale consilium, amphoras complureis complet plumbo, summas operit auro & argento, has Gortinijs præsentibus deponit*

part.2 oper. aurei.
In bellarijs.

ponit in templo Dian*æ, simulans suas fortunas illorum fidei credere, his in errorem ductis, statuas æneas quas secum portabat, omnes suâ pecuniâ complet, easque in propatulo domi abijcit, Gortinij templum magna cura custodiunt, non tam à cæteris quàm ab Annibale, ne quid ille inscientibus illis tolleret*; sic igitur Aristides & Annibal pecunias hic suas, ille vero publicas in templis deposuerunt. Et ab eodem ritu sunt illa Ciceronis *Alexander in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam dicitur*: Et Plauti in Bacchidibus *nos apud Theotymum omne aurum deponimus, qui illic Sacerdos est* Dian*æ Ephesiæ*. Eadem de causâ Hierosolymis in templo, sacræ pecuniæ talenta duo millia seruabantur, à quibus Pompeium manus continuisse refert Hegesippus, & quemadmodum Posidonius apud Athenæum refert, duobus modis seruatam olim à Lacedæmonijs pecuniam publicam, primo cùm deponebatur apud finitimos Arcadas; deinde in templo Apollinis Delphici; sic Romani in æde Saturni ærarium suum esse voluerunt, postquam Valerius Publicola primus templum illud ijs vsibus addixit, vnde Pseudo Cornutus ad Satyram secundam Persij *æs in æde Saturni condebatur, nondum argento auroque signato, vnde ærarium nomen accepit*, sed demum signata pecunia in eo reposita etiam fuit vt ex Floro alijsque auctoribus patet, quorum omnium instar, Lucanũ laudo, in historia Cæsaris effringentis ærarij portas, cùm Tribuni tardius illas recluderent.

2. de legib.

Excidij Hierosl. lib. 1. cap. 17.

lib. 6.

lib. 3.

tum conditus imo
Eruitur templo multis intactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
Quem dederat Pers*es, quem victi præda tyranni*.

Ecce igitur quomodo antiqui, quod templa sacra & inuiolabilia censebant pecunias suas, & res quasque pretiosissimas, collocandas asseruandasque in ijs duxerunt. Verum ita res præter illorum expectationem, contigit vt quod sibi maximo præsidio fore arbitrabantur, illud exitium ipsis, rebúsque suis simul & diuinis attulerit, nam milites qui sua natura nihil cogitant præter cædes, incendia, rapinas; quorum auaritiâ, nihil quantumuis sanctum & solemne sit, non comminuere, atque violare solet, quos denique, si legibus humanis comprimere non possis, frustra etiam coneris in officio diuinis retinere; hi inquam cum scirent maximas

mas

mas opes & diuitias in tẽplis quasi sub Deorum tutela asseruari, in hæc propterea sibi irrumpendum putarunt, vt certissima parabilique prædâ ditarentur. Sic enim templum *Delphici Apollinis* propter opes in eo depositas à Brenno Gallorum duce petitum, ac demum spoliatum fuisse narrat præter alios Iustinus; & præclaræ omnino in hunc sensum dixit Abbas Vrspergensis *auditâ templi Hiersolymitani opulentiâ, quam Pompeius intactam reliquerat, in Palæstinam diuertit, Hierosolymam adit, templum peruadit, opes diripit*, nec aliæ causæ fuerunt Philomelio, Onomarcho Phyalo vt idem Delphicum templum spoliare auderent; Cambysi vt *Iouis Ammonis* sacras ædes suis militibus diripiendas præberet; Q. Plemnyo & Pyrrho Epirotæ vt templum *Proserpinæ* quod apud Locros toto orbe celeberrimum est, violarent, nisi radix malorum omnium auaritia; quæ vt milites Pompei quondam induxit, ex thesauri cuiusdam casu inuenti occasione, & rumore temere à quibusdam sparso, varios adhuc in eodem tractu latere à Pœnis occultatos, vt per plures dies ad fodiendum auidissimè se darent, sicut refertur à Plutarcho, sic reliquos omnes impellit, vt non pluris aras quàm haras, & ædem sacram quam profanam ducant, vt ferro & rapinis cuncta misceant, diripiantque, vt ausu nefario monumenta publica diruant; sepulchra violent, & si quid aliud est aut religione sanctum, aut operis elegantiâ præstans, aut antiquitate venerãdum, illud omne quasi fera rabie stimulati

lib. 4. in chronico.

In Pompeio.

Præcipitare iubent, subiectisque vrere flammis.

Vnde tot malorum quæ in bellis quotidie committuntur causæ non inter postremas mea quidem sententiâ, assignandæ sunt

Lucretius.

Auarities & honorum cæca cupido
Quæ miseros homines cogant transcendere fines
Iuris.

XV.

Explicatis hoc modo legibus militaribus, reliquum est vt tertium quod in ratione consiliorum militarium obseruari debere supra diximus, excutiendum nunc examinandumque proponã: hoc vero tanto maiori curâ mihi faciendum esse intelligo, quod vitium est non heri, aut nudiustertius receptum, nec inter viros tantum militares, aut plebeios, sed per literatorum quoque scholas diffusum, pendere singulis diebus, & in omni negociorum administratione à sortilegis, & Chaldæis; consulere diuinationum

1. Tertiũ denique, ac vltimũ monitum in eo versatur, vt portentis somnijs, augurijs & vanissimis eiusmodi obseruationi-

bus nulla fides habeatur contra quam voluerũt Rãzouius, & Lipsius.

num, & magiæ professores; sectari coniectores somnium, fatidicos, sagas; fortuita quæque & vanissima, in signum boni, vel mali euentus ducere; & non secus in exercitu conscribendo, aut ad pugnam educendo, alijsque vitæ actionibus horum omnium rationem habere, quàm si numina gauderẽt talibus ineptijs, & inanimentis, quæ sapientes viri nebulæ cyatho non potiora ducant, voluntatis suæ significationẽ hominibus insinuare. Et vero quasi non ea esset hominum natura, vt non tam ratione, quàm errore, vel formidine in omnibus duceretur, aut christianis honestum esset, postquam vt Eusebius inquit, *perierunt Aegyptiorum penetralia, tenebris tradita est necromãtia, Tyrrhenorum capræ simul cum extis ad diuinationem præparatæ, corui hominibus oracula reddentes auolarunt*, eiusmodi superstitiones, & veras luxatæ mentis occupationes, in vsum reuocare; non desunt tamen qui sponte sua insanientes, & ab omni ratione plerumque auersos homines, suis inconsultis consilijs, & nescio cuius incautæ pietatis simulatione, ad vlteriorem insaniam quotidie adigant. Quos inter etsi multos nominare possem, nihilominus tamen à proletarijs auctoribus, qui nihil vnquam nisi ex fæce hauriunt, lubẽs abstinebo, vt duos omni exceptione maiores *Iustum Lipsium* scilicet, & *Henricum Ranzouium*, quorum scriptis non minimam existimo conciliari similibus deliramentis auctoritatem, omnibus qui horum consilijs in errorem Tartessià Murenà grandiorem deduci nolunt, sedulò deuitandos esse admoneam. Licet enim hic multa præclarè, & quodam ingenitæ probitatis splendore ductus, literis consignarit, quæ tum ad medicinam, & artem militarem, cùm ad alias artes, de quibus tractauit valde vtilia esse possunt; ille autem verè Musarum pullus, & deliciæ Charitum, nihil vnquam tractandum susceperit, quod non ingenij præstantià, doctrinæ amœnitate, sermonumque flosculis, & lepore perfectum vndequaque, & absolutum reliquerit, nescio tamen quomodo in istud tandem erroris ambo delapsi sunt, vt Ranzouius toto capite decimo octauo libri secundi, varijs exemplis, & rationibus probare contendat, signa quædam esse, & ostenta, ac somnia victoriæ, aut cladis futuræ, quorum oportet ducem priusquam ad pugnam descendat, rationem diligenter inire, imo vero quasi non satis haberet illud semel monuisse, rursum in libro quinto, qui bello

2. de præparat. cap 3.

nauali

nauali destinatus est, caput aliud instituit *de signis, vel prodigijs naualem victoriam, aut cladem portendentibus*, in quo si velis scire, Ludouice Comes, quantum his ineptijs vir alioqui grauissimus, concedat, en specimen habe ex istis. *vt delphinum ad nauim accessus boni omnis, ita hirundinum decubitus, aut insessus infausti omnis esse sæpius obseruatum est, & quidem hoc posterius in Anthonij naui cùm accidisset, & in ea consedissent hirundines funestam cladem ipsius classi attulerunt. Cùm nauium costæ ingemiscunt, trabesque crepant, & sonitus eiulantium gemitus imitantes noctu audiuntur, imminentis mali indubitatum est signum*, atque horum, similia esse, quæ apud Ranzouium continentur ostẽta, prodigiaque reliqua, fidem meam interpono. Lipsius vero cùm in ciuili doctrina prius monuisset, modicè in diuina inquirendum esse, nec somnia, & fulminum monitus, & futurorum præsagia, quasi fortuito aduenirent contemni debere, rem postea in exemplis, & monitis politicis accuratius distinguit; vtque melius stabiliret fatum, seu Dei prouidentiam in prædictionibus elucere, has demum in *somnia*, *signa*, eaque vt nullum vanissimæ obseruationis genus prætermittat *magna*, aut *parua*, & *spectra* denique, ac vaticinia distinguit; in quorum omnium explicatione, ea tandem exempla colligit, quæ nescio vt alios afficere possint, mihi certè bilem in nasum conijciunt, & parum vt illi hac in re æquus sim efficiunt; cui enim nisi impio, aut amenti persuadeat, Deum Osmano quo nulla tetrior pestis in Christianos exoriri poterat, futuri sui imperij Turcici magnitudinem somnio aliorum omnium, quæ cæteris accidere solent, suauissimo, purgatissimoque gratulari voluisse? Quis item illi sanus assentiatur, columbæ temerario volatu, aut vestium cultu peregrino, vel pecuniæ aliter quàm pro solito signatæ vsu, magnas rerum inclinationes significari, si quemadmodum postea idemmet asserit, stellæ ipsæ quæ mouentur cœlorum cursibus sẽpiternis, quibus nihil est aut substãtià nobilius, aut situ sublimius, aut ordine distinctius, aut agitatione constantius, frustra sunt in Astrologorum prædictionibus, in quibus nihil firmum, nihil ex arte certa haustum reperiri, tam ipse Lipsius, quàm cęteri omnes docti sapientesque viri, arbitratus est; sed video quid ille huic obiectioni reponit, negat scilicet hæc omina, & portenta ex viribus naturæ significare futuros rerum euentus, sed esse tanquam

signa in istud à Deo instituta, vt horum beneficio homines præmoneat, de rebus, quæ ipsis feliciter aut inauspicato accidere debent. Verum quid aliud de Socratis Genio, & tot alijs dæmonibus, qui apud profanos erant in veneratione, dictum fuit ab antiquis, & si forsan exemplis Sacræ Scripturæ tueri se velit, quantū amabo inter se differunt, omen aliquod fortuitum arbitrio suo rapere, & signum à Deo ex necessaria & ad honorem Dei pertinente causa poscere, quemadmodum in diuinis codicibus fecisse leguntur seruus Abrahæ, Gedeon, Ionatas, & eorum postea imitatione viri alij pietate sancti, quorum nomina, & historiæ apud Martinum Delrium, & alios scriptores habentur. Vnde licet D. Bonauentura referat in vita sancti Francisci immissum diuinitus menti eius fuisse, quod in apertione codicis Euangeliorum ei innotesceret, quid Deo maximè foret de illo acceptum, non tamen inde sequitur Prænestinas sortes legitimas fuisse, aut rectè fecisse Claudium Cæsarem, Brutum, Traianum, & alios qui multo lubentius Homericos, aut Virgilianos versus, quàm Sibyllinos consuluerunt; quod idem prorsus de signis, & vaticinijs, atque id genus ominibus alijs dicendum est; quibus si quis sanæ mentis homo vellet incumbere, an non statim rideretur à Philosophis; si quis etiam Christianus, an non continuò ab omnibus concilijs damnaretur? non traduceretur etiam à sanctis Patribus, & Augustino præsertim, ac Chrysostomo, quorum hic varijs in sermonibus, multa habet in hanc rem, ex quibus videri merito posset contra Lipsium hæc dixisse *multi obseruant inanes superstitiones, & ominibus, auguriis signis seruiunt, alii amuletis & excantationibus, multi dies obseruant, ingressus, egressus, si pes offendit*. Quæ omnia cùm Lipsius sua auctoritate, quàm ex merito cùm eruditionis, tum etiam sapientiæ iure apud omnes obtinuit maximam, stabilire tētaret, miror cur ipse non veritus est, ne sibi obijceretur, quòd religionem tam impensè colit, vt etiam fauere videatur superstitioni; quam si quis animo semel conceperit, is non poterit effugere proximas miserias, ipsa enim sibi supplicium est, dum vmbram suam metuit, inanibus terretur, rationem nescit, formidinem concipit

Et motæ ad Lunam trepidat arundinis vmbram.

omniaque singulis diebus obseruat stultissimè, quæ tam sapienter exa-

exagitarunt Theophraſtus in charactere περὶ δεισιδαιμονίας ſeu *de ſuperſtitione*; & Ouidius in perſona Laodamiæ, quam fingit toto belli Troiani tẽpore miſerè diſcruciatam fuiſſe, eo quod maritus ſuus Proteſilaus ad illud proficiſcẽs pede in limine offẽderat.

Cum foribus velles ad Troiam exire paternis,
Pes tuus offenſo limine ſigna dedit:
Vt vidi ingemui, tacitoque in pectore dixi.
Signa reuertentis ſint precor iſta viri.

Quamobrem vt Lipſium hac in re minus conſulto verſatum 2 *Earum omnium origo inquiritur.*
fuiſſe conficiam, operæpretium eſt in primis, ſuperſtitioſas illas obſeruationes quas hoc loci commendat, quaſque non tantummodo milites, ſed quicunque inter alios homines minus præclarè ab optima mente ſubornati ſunt, auidè conſectantur, tanquam à primo fonte arceſſere, à quo poſtea ſicut ex limpidiſſima ſcaturigine riuuli, locorum per quæ tranſeunt vitio inquinantur; ſic eiuſmodi obſeruationes, hominum ignorãtiâ turbidæ, limoſæque ad nos defluxerunt. Hunc vero ſemper apud me exiſtimaui fuiſſe antiquorum *Aruſpicinam*, ſeu inſpectionem extorum in victimis, quæ publicè immolabantur, ſapienter quidem à priſcis legum latoribus inſtitutam, quo ex eorum naturali conſtitutione, ſi ſana ea, laudabiliſque foret, locorum fertilitatem, aquarum bonitatem, aeris, & pabuli præſtantiam colligerent; ſi vero lapidoſa, marcida, lurida contrarium iudicaretur; hincque non modo ſi oppida eſſent fundaturi, ſed etiam ſi caſtra metaturi; pecudum viſcera ſolicitè rimabantur, vt in eius loci naturam facilius deuenirent, in quo hæc omnia commodius facere poſſent: & viſcera quidem illa antiquus Martiani Capellæ interpres notat fuiſſe ſeptem *linguam* ſcilicet, *cor*, *Hepar*, *Lienem*, *pulmonem*, *duos renes*; quæ ſingula aſpiciebant Aruſpices, vt ex vnoquoque ſigillatim non minus atque ex omnibus ſimul, coniecturam facerent. Quanquam puto aliam præterea cauſam fuiſſe huius inſpectionis, maximè apud antiquiſsimos illos Heroas, quos Homerus & Virgilius iugulatas in aris victimas, ad menſæ poſtea genialis apparatum, & lautiores epulas tranſtuliſſe narrant; horum enim cùm intereſſet cauere diligenter, ne quas carnes infectas & moribundas comederent, popas primùm, ac deinde Sacerdotes voluerunt interanea victimarũ luſtrare, & ſcrutari num ali-

aliquid veneni lateret intus in præcordijs, atque ne metum, aut anxiam hanc & morosam valetudinis suæ curam, populis proderent, simulatione religionis ad id sibi vtendum duxerunt; quemadmodum legislatoribus omnibus solemne fuit, res quas populis suis maximũ commodum allaturas iudicabāt, sacrorum ceremonijs immiscere; nec tantum humanis sanctionibus, sed diuinis quoque auctoritatem illis ac reuerentiam conciliare; sic enim *Moses* Iudæis multa in Religionem vertit, quibus præuidebat eorum lepræ obuiam iri posse, si ab eorum vsu sese continerent: vnde in Deuteronomio præceptum illud reliquit, *obserua diligenter ne incurras plagam lepræ. Sed facies quæcumque docuerint te Sacerdotes Leuitici generis, iuxta id quod præcepi eis, & imple solicitè* ex quo idem etiam de Aruspicnia factum fuisse ab antiquissimis regibus censendum est, de quibus etsi propter vetustatem non ita liquido constat, non potest tamen id verti in dubium de Romulo, qui postquam in tres tribus vrbem diuisisset, singulis Haruspicem vnum attribuit, penes quem ius esset sacrificiorum, & referendi ad populum de hostiarum integra & laudabili constitutione. Verum cùm populi Philosophiæ & secretorum naturæ ignari, nullo modo consequi possent, qua tandem arte ex visceribus pecudum, de aquarum aut aeris naturà, iudicium ferri posset rem omnem diuinitus fieri sibi persuaserunt, sensimque vt à diuina bonitate quam huic inspectioni præesse existimabant, nihil nõ sperari debet, quod honestè petatur, de alijs quoque rebus cœperunt inquirere, & varia ab haruspicibus percũctari, de quibus cum illi primùm temerè responderent; & tantum ne venerationis aliquid sacris deperiret, si cœlestis maiestas non plenè se in hæc demittere videretur, casus tamen ita tulit, vt ex vero aliquo responso, innumeris alijs futilibus erroneisque, plena demum fides haberetur; vnde initium arti vanissimæ factum est, cuius fidem *Hetrusci* mille postea commentis apud alios populos auxerunt; dum hanc & nouis obseruationibus illustrare, & regulis quibusdam atque præceptis ad veræ & perfectæ disciplinæ formam reducere, conarentur; quod equidem non illis operosum magis aut difficile fuit, quàm ex varijs iocis qui apud antiquos animi tantum gratià fieri consueuerant, Geomantiæ, & Onomantię, ac etiam Cabalæ, & tot aliarum futilissimarum artiũ

cap:24.

quæ

quæ nullo penitus fundamento, sed potius continuâ mendaciorum additione subsistunt, præcepta in veræ & rationalis cuiusdã scientiæ effictam similitudinem colligere, sicut Geber, Cocles, Aponensis, Cataneus, Annibal Raimundus, Rabini, atque vt vno verbo concludam innumeri alij homines Blenni fatuique fecisse deprehenduntur. Quinimo tanta huius artis amplificandæ cupiditas, penes antiquos fuit, vt præter Haruspices ipsos, qui nullum non lapidem mouebant, quo suæ artis maioribus indies incrementis abundè consultum esset; cuilibet etiam profano liceret, eam nouis quotidie cogitationibus illustrare; sic enim Onosander ex cœlestium conuersionum immutatione *quarũ* vt cap. 10.
inquit *per breuissima momenta variæ vires, ac significationes diei vnius imo horulæ spatio, & Reges faciunt, & captiuos*: varias item arbitratur esse extorum significationes, pro temptorum in quibus consuluntur varia mutatione; itaque plures hostias eodem die mactandas consulit, quoniam *hora vna, & breuissimi temporis momentum, siue importunam occasionem præripias, siue opportunam amittas, non parum obesse potest*. Ab hoc igitur *Extispicio*, cuius auctoritas tam latè se per omnes populos diffudit, initium fuisse arbitror reliquarum rerum obseruationibus pariter superstitiosis, procliuè enim fuit ijs qui tam varia ex mortuis animalibus conijcerent, vt plura adhuc se ex viuentibus deprehensuros arbitrarentur. Hincque auium volatus sensim obseruari cœpti sunt, & cantus notari, & animalium occursus signari, & hominis ipsius voces, motus, actiones, censeri, ex quibus cùm nondum satis prouisum humanæ imbecillitati, ad præcauendos rerum euentus, videretur; ipsa ad obuia quæque se applicuit, itaut etiam ex aqua, igne, fumo, ex oculorum palpitatione, & sternutamento, ex offensione pedis, & effractà corrigia, ex fluminis cursu, vorticibus, & rebus tandẽ quibuscumque oblatis, ac nugatorijs multa conijcerent: adeoque in sui contumeliam creuit hominũ stultitia, potius quàm diuinandi scientia, nihil vt fuerit, ex quo signa rerum futurarum peti non posse, fallacibus experimentis delusa existimaret; cùm interim omnes qui ex rebus illis diuinabant, seu ab *Haris* ex quibus hostiæ legebantur, seu ab *aris* in quibus cadebant, veriori mea sententià etymo quàm ab *halando*, vt voluit Donatus, quòd halitu quodam solebant excludere

lib. de diuin. 2

mortalem animam vt diuinam reciperent, aut saltem furoris alicuius diuini participem, à quo Tullius *furibundas* ariolorum, & vatum prædictiones appellauit. Quanquam etsi ita se res haberet, nihil tamen officeret priori huic sententiæ, quæ fuit Origenis, Isidori, & aliorum, cùm Iulius Firmicus libro secundo astronomiæ doceat, eos ab *Aris* dici quod *Aris inhalantes numen de nidore concipiant*.

3. *Ostēditurque quātum illis addicti homines ab omni tempore fuerint generatim loquēdo*

2. de diuinat.

Porro licet ex dictis euidenter pateat, quanta vanitate totum istud negotium augurale, & diuinatorium refertum sit; ita ut etiā aliquando *Cato* apud Ciceronem dixerit, *mirari se quod non rideat Haruspex si Haruspicem viderit, quota enim res quæque euenit prædicta ab ipsis, aut si euenit quippiam; quid afferri potest cur non casu id euenerit*? non defuerunt tamen philosophi sicut Plato in Phoedone, & alij qui seu quod nō tanta auctoritate pollebant sua in Republica, vt eadem cum Catone Censorio libertate, sacra hæc ominosa ridere possent, seu quod reuera mundum hunc vniuersum euentorum signis refertum esse crederent, idcirco sapiētem per auguria inuestigationem fieri posse, cæteris persuadere conati sunt. Et quidem historicorum præstātissimus Tacitus, cùm de re quæ apud omnes in confesso erat, sibi minimè dubitandum esse existimaret, non extispicium modo, vel augurium, sed omnis generis omina & retulit in annales, & calculo suo tanquam verissima comprobauit: vnde illi haud spernenda omnino videntur *Cœlo, terraque prodigia, & fulminum monitus, & futurorum præsagia læta, tristitia, ambiguà, manifesta*. Sed longè adhuc magis in eiusmodi nugas propendebat Ammianus Marcellinus, cuius rationibus omnino arbitror ita seductum fuisse Lipsium, vt quod hic in sua profana religione probauit, idem etiam ipse in nostra admitteret, sic enim ille *multa significant super his crepitus vocum, & occurrentia signa, tonitrua quin etiam ac fulgura & fulmina, itidemque siderum sulci*; nempe quia vt paulo supra de auium volatu dixerat, *amat benignitas numinis, seu quod merentur homines, seu quod tangitur eorum affectione, his quoque rationibus prodere quæ impendent*. Quibus grauissimorum auctorū locis, si quis exempla iungere velit, vt bipartita acie & in duo cornua diuisa pugnet, huic profecto non erit difficile, magnam eorum vim, non maximo sumptu aut labore, simul in vnum

lib. 21.

colli-

colligere;cùm Romani, vt ab illis exordiar catalogum hunc meræ vanitatis texere, nihil neque domi, neque militiæ nisi auspicato gererent, quippe quòd, vt inquit apud Liuium C. Manlius, *nullius calumniæ subijcerentur ea quæ* Dij *comprobauissent*, ideoque Ouidius *Augusto* consulit, ne quicquam non obseruata prius auspiciorum religione aggrediatur. De fastis.

Non ego te quamuis properabis vincere Cæsar,
Si vetat auspicium, signa mouere velim;
Sint tibi Flaminius, Thrasimenaque littora testes,
Per volucres signa, multa mouere Deos.

& Iulius obsequens toto suo libro de prodigijs, nihil aliud in votis habuisse videtur, quàm declarare, quanti semper Romani fecerint, de cœlo obseruare, & auspicia prodigiaque in singulis rebus aut aggrediendis, aut promouendis diligenter intueri, quo de earum euentu facilius conijcere possent. Vnde T. *Gracchus* etiam dum se ad res nouas pararet, auspicia domi priuatiuè petijt, quemadmodum obseruat Valerius Maximus, nec aliud ferme Romanorum religio fuit quàm prodigiorum obseruatio, quæ à *Tagete* Hetrusco primùm inuenta, deinde à B*acchitide & Labeone* vetustis scriptoribus explicata fuit; ac etiam à *Bygoe* nympha, quæ vt Seruius notat, artem fulguralem scripsit, quibus demum *Numæ* ac Romanorum augurales libri pro superstitionum cumulo accesserunt, sic enim Tullius eos hoc ordine recenset, *Etruscorũ declarant & haruspicini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiã augurales*. Vnde cùm Nicolaus Perottus & Paulus Benius inuidiam T. Liuio conflare nituntur, ab hac prodigiorum narratione, Romanorum mores culpare potius debuissent, quos siquis in omne genus eiusmodi superstitionum propẽsissimos fuisse negat, is meo quidem iudicio, parum in eorundem historia versatus sit oportet; quid enim aliud sibi vult Ammianus his verbis *si quis super occentu soricis, vel occursu mustelæ, vel similis signi gratià consuluisset quemquam peritum, aut anile incãtamentum ad leniendum adhibuisset dolorem, delatus, raptusque in iudicium pœnaliter interibat*, vides enim in his mirifica signa, & eorundẽ quoque interpretes recenseri; verum quid præterea *multi*, inquit idẽ alibi, *nec in publico prodeunt, nec prandent, nec lauari arbitrantur se cautius posse, antequam ephemeride scrupulosè sciscitata, didicerint*

ad Aeneid.vi

1.de diuinat.

In præfat. Polyb. in meth.hist.

lib.16.

lib.28.

cerint vbi sit verbi gratià signũ Mercurij, vel quotam Cancri sideris partem polum discurrens obtineat Luna; atque ita nihil in cœlo occultum fuit, aut in terra eo vsque vanum & futile, quod populorum sapientissimo non imposuerit, nimis in spem aut metum rerum suarum anxio, vt præter laudatos auctores, Dionysius Halicarnacensis, Valerius, Ouidius, Virgilius, Plinius, & infiniti propemodum alij memoriæ consignarunt; quemadmodum idẽ de Græcis, alijsque populis fecere Homerus, Pausanias, Herodotus, & Plutarchus, quem vltimum mirari quis posset adeo amicum fuisse his obseruationibus nugacissimis, quas sapienter in libro de superstitione vitanda proscripserat, vt in vitis illustrium virorum, quæ non tamen ita multæ sunt XXXIX. oraculorum meminerit; XCIII. prodigiorum; Auguriorum XXXI. & somniorum denique XLI. itaut si quis ex reliquo eius sermone eum demat quem rebus istis impendit, non modo liber multo contractior euadet, sed minori quoque legentium tædio, qui ferme nauseant ad tales ineptias, euolui poterit; sed quemadmodum de Liuio diximus, ipse non tam proprio, quàm communi tẽporum suorum fato in hũc errorem inductus est. Nam quid illis fingere hominibus non licuit; certè apud Apollonium Rhodium ipsa Argo nauis loquitur, ac pœnam Absyrti interfectoribus minatur; quod Lycophronis interpres accidisse scribit, quia carinam habebat *ἐκ τῆς Δωδώνης δρυὸς, ex Dodonide quercu*, quo pariter Claudianus allusit in hoc versu

15 metamor. 1 Georgic. lib. 28. cap. 2. — Lib. 4.

Arbore præsaga tabulas animasse loquaces.

Odyssea 12.

Sic apud Homerum carnes Bouum mactatorum iam ac excoriatorum, serpunt tamen, ac verubus transfixæ Taurorum moremugiunt, quæ portenta deinde secutum est naufragium, in quo socij Vlyssis in mare disiecti, ac fulmine percussi miserè periere; ac ne quis existimet melius cum Troianis actum fuisse ab eiusmodi Panico terrore, facit Virgilius dum inquit

Aeneide 5.

Triste per Augurium Teucrorum pectora ducunt.

quoties vero *λευκὸς κόραξ ἐφάνη candidus apparuit coruus, ἐφάνη λευκὴ χελιδὼν visa est hirundo alba*, quàm grauiter vbique gentiũ ea de causa tumultuatum fuit; profecto toties eius rei exempla in antiquorum libris occurrunt, vt non difficile fuerit Blondo Flauio & Andreæ Tiraquello, ea omnia in quinque principes diffe-

Heraclides de polit. lib. 1. Romæ triumph. ad Alexand. lib. 5. cap. 19.

differẽtias referre, quæ certis obseruationibus *ex cœlo, volucribus, bipedibus, quadrupedibus, & diris* omnẽ auguriorũ doctrinã comprehẽderent, quã postea varijs auctoritatibus argutè selectis, ordinatisque per singula capita nõ parũ illustrauit Philologus eximius Thomas Demsterus in notis suis ad Rosinũ. Quamobrẽ non illis iterũ producẽdis immoror, sed quo nostri sęculi homines nihilo prioribus illis sapiẽtiores esse declarẽ, lubet parũper in quorundam ineptias digredi, qui inueteratum hunc errorẽ, multorũque hominum opinione peruulgatum de augurijs, nouà quotidie exemplorum farragine augent in immensum, quemadmodũ certè Conradus Lycosthenes omnium ambitiosissimè fecisse videtur, in amplo illo volumine quod per annorum seriem, à condito mundo ad hoc vsque tempus, prodigiorum omnium, quæ interim contigerunt historiæ dicatum esse voluit, quamquam non ipse solus hunc errorem errauit, cùm asseclas habuerit viros piorum omnium votis, & sententijs, non minus quàm Ecclesiæ censuris deuotos Melancthonem, & Peucerum, quorum hic nihil in libros suos de diuinationibus non retulit, quod ab insanis, & limphatis hominibus credi solet, de similibus prognosticis, & simulacris hominum armatorum, aut aliorum animalium, quæ in nubibus pugnare inter se visa sunt, idque tam frequenter, vt singulis ferme annis portentum aliquod simile contingat, quod etiã si nemo videt, nemo vnquam obseruat, ita tamen fama de eo spargitur, quasi omnibus visum illud atque obseruatum fuisset. ad cap 8 9. & 10 lib 3.

Nam sępe gigantum
Ora volare videntur, & vmbram ducere latè.
Interdum magni montes auulsaque saxa
Montibus anteire, & Solem succedere præter
Inde alios trahere, atque inducere bellua nimbos. Lucretius libro 4.

hæc autem omnia, homines illi minimè astuti, & soliti etiam ab infantia in nubibus depingere, ac omnia in illis pro voto inuenire, dum sibi à peste, aut bello timent, facile in cadauera, arma, tela, faces, milites, & eiusmodi terrorum symbola conuertunt, atque immutant: ille vero scilicet Melancthon cùm easdem omnes superstitiones foueat in epistolis ad Camerarium, tum vero plures alias adiungit, ac inter cæteras *proxima*, inquit, *Eclypsis mihi minata est, & eo die quo manus luxata est oppositio fuit* Saturni, *& Martis*

tis, euge igitur amicum cœlo caput, & quàm fauens illud in manu habuisti, tam & in reliquo corpore prosperum experiare. Sed num sapientior illis Cardanus? minimè gentium, si quidem totus nugis illis scatet, & quemadmodum in multis plus homine sapuit, sic in his tam immane delirat, vt qualibet muliercula stultior habendus sit, quid enim apud illum frequentius, quàm prodigiorum mētio, quæ sibi in omnibus suis negotijs ex crabrone viso, ex ligula rupta, ex pedis offensione, ex tegulæ casu, & similibus nugis accidere fingebat, *paucis ante diebus quam discederem*, inquit ille alicubi de socero suo loquens, *tegula nescio qua de causa igni supposita, maximo strepitu igne diffracta, per totum cubiculum sparsa est, quod ille augurium vt infaustum semper postmodum abhorruit*; vbi vero mortem filij narrat, *deterruerant* addit *etiam me prodigia, de quibus in libris de Fato diximus*, at ignosce mihi Cardane, si tuos omnes libros de Fato scriptos esse dixerim, adeo in illis prodigiorum omnium fidem asseris, tam nullo delectu, & cæco iudicio, vt etiam plerumque cum Geta Terentiano dixeris

l. 3. de vtilitate capienda exaduersis

ibidem lib. 4.

in Phormione act. 4. scena 4.

Introiit in ædes ater alienus canis,
Anguis per impluuium decidit de tegulis,
Gallina cecinit.

Quid plura nostra etiam ætas, tam præsentibus plena est prodigijs, vt minimi, & obscuri sæpe pedagogi, suis quoque non careant, si quis parum exquisitè in rerum censura versari solitus, vitam illorum, interitumque describat; tunc enim si quæ domus in vicinia arsit, si tonitru in nube auditum est, si canis noctu vlulauit, si visum fuit *scintillare oleum, & putres concrescere fungos*, illud omne in demortui casum trahitur, quemadmodum ab eo, qui *Marii Grapaldi* vitam ex meris imposturis, & mendacijs consarcinauit, factum videmus: neque etiam ab hac labe immunis semper fuit Paulus Iouius apud quem nullius ferme Principis, aut Tetrarchæ obitum, absque fulmine, aut aliquo alio ostento contigisse legas. Atque vt non hos vel illos homines tantum, sed nationes integras hæc superstitio olim exercuit, ita non secus hoc tempore contingit, vt varij populi non minimum eidem tribuant nam *Angli* queādmodum inquit Cominæus deferunt plurimum *vaticiniis, & quum de rebus arduis tractant, in medium semper aliquid tale adducunt*; & sanè maxima pars illorū historiæ antiquio-

libro 6.

ris præſertim, haud mediocriter inquinata fuit luto prophetico *Merlini* illius *Caledonii*, quem rudiori æuo, Anglia tota non aliter ſuſpexit, quàm poſterioribus hiſce ſæculis vniuerſa Gallia *Nostradamum*, & Italia *Sauanorolam*, quorum effata non deſunt adhuc qui pluris quam oracula faciant.

Verùm quia hæc omnia quæ in genere tantum dicuntur, parũ fortaſſe militiam iuuare poſſunt, quia nullum maius habent cum illa, quàm cum reliquis artibus commercium, en etiam quomodo momentum in ea faciunt, & vilis Ariolus optimorum, ac ſapientiſſimorum virorum ſæpe interturbat conſilia; Eduardus Rex Angliæ, bellum illaturus Philippo Valeſio, ſuas in Galliam hoſtiles copias adduxerat, & inſtructa vtriuſque acies in procinctu ſtabat ad congrediendum, cùm *Gallus*, vt refertur à Froiſſardo, *etſi multo potentior Anglo, vt qui ſupra centena hominum millia haberet; ex conſilio procerum, præcipuè vero deterritus literis Roberti Siciliæ* Regis *cognati ſui, inſignis Aſtronomi, prælium declinauit*. Sed melius adhuc ceſſit *Foroliuienſibus*, quod Guidonis Bonati συνπατειότυ in Aſtrologiæ ſtudijs verſatiſſimi, monitis ſimili in occaſione paruiſſent; nam ſi Platinæ credendum eſt, dum ipſi obſiderentur à Guidone Appio, qui cum octingentis equitibus Gallici nominis, miſſus à Martino Quarto ad recuperandam Flaminiam fuerat, eſſentque ciues erumpendi, & laceſſendi hoſtes sũmopere cupidi, admoniri à Guidone Bonato fuerunt, vt tempus iſtud faciundi opperirentur, quòd ipſe maximè idoneum ex cæleſti aſpectu iudicaret, atque ita comprimentes ſe, paulo poſt ad Guidonis ſignum eruperunt, Ducemque Gallorum cum omnibus ſuis militibus interfecere. Sed ne conteram tempus in exemplis recentis memoriæ, quæ propemodum infinita ſunt, ad veterum obſeruationes gradum refero, inter quas vna mihi non omittenda videtur, quæ plurimi ſemper ab Aſtrologis facta fuit, ſcilicet in oppoſitu, & coitu luminarium, clades ac bella iam cœpta recrudeſcere, quoniam Luna oppoſita Soli, interiectu terræ eclipſim paſſa eſt circa æquinoctium Septembris, pridie quàm Alexander magnus Darium Regem Perſarum fregiſſet, ad Arbelam, imo nox vna tantum interceſſit; & conſimilis eclipſis circa æquinoctium Septembris, nocte vna anteceſſit cladem, & fugam Perſei Regis Macedonum, qui paulo poſt Romæ triumphatus

4 *Tum etiam in ſpecie de militaribus.*

libro 1.

tus est: item eclipsis Lunæ contigit pridie quàm exercitus Athe-
niensium à Syracusanis fugaretur; item cùm Pericles suscepto
bello aduersus Peloponesios è portu Piræo solueret; item cùm
Pelopidas duceret exercitum Thebanorum aduersus Alexandrũ
Phereorum Tyrannum; ac rursus cum Dio è portu Zacinthi ad
euertendam Dionysij tyrannidem solueret, deliquia Solis in coi-
tu Lunæ contigerunt, vt obseruatum fuit ab auctore Theatri na-
libro 5. turæ, quem in his exemplis ducem sequor, ea igitur superstitio-
ne imbutus miles Romanus, quoties periculum timuit vbi non
erat? quoties spem concepit vnde nulla prorsus sperari debuis-
set? certè pannonicas legiones in magnum scelus contra Tybe-
rium, & Drusum erupturas, obscurata paululum luna ex antiquo
illo metu compressit, cùm de retinẽdis in officio nihil apud opti-
mos quosque succurreret; & vero quia exemplum illud insigne
omnino fuit, præstat elegantem eius narrationem huc ex Taciti
libro 1. annalibus arcessere. *noctem*, inquit, *minacẽ, & in scelus erupturam,*
fors leniuit, nam Luna claro repente cœlo visa languescere, id miles
rationis ignarus, omen præsentium accepit, ac suis laboribus defectio-
nem sideris adsimilans, prosperèque cessura quæ pergerent, si fulgor, &
claritudo Deæ redderetur, igitur æris sono tubarum cornuũque concen-
tu strepere, prout splendidior, obscuriorue lætari, aut mœrere, & post-
quam ortæ nubes offecere visui creditumque conditam tenebris (vt
sunt mobiles ad superstitionem perculsæ semel mentes) sibi æternum
laborem portendi, sua facinora aduersari deos, lamentantur, vtendũ
inclinatione ea Cæsar, & quæ casus obtulerat in sapientiam vertenda
ratus, circumiri tentoria iubet. Nec sanè mirum videri debet si mi-
les Romanus adeo semper propẽsus fuit in omne genus eiusmo-
di vanitatum, quandoquidem videbat eas, vsque adeo Romanis
magistratibus placere, vt quemadmodum in publico *lustro con-*
dendo nomina eorum, qui victimas ducerent prospera legeban-
tur ex Plinio; & in *vectigalibus* quemadmodum Festus notauit,
primus semper lacus *Lucrinus* optimi ominis causa fruendus lo-
cabatur, opinor ego ob *Lucri* sonum, qui in verbo erat; sic in pu-
blico militum *auctoramento* vetus Romanæ militiæ consuetudo
ferebat, vt miles ille primus omnium à Tribuno appellaretur, cu-
ius nomen melioris auspicij, ac dignitatis esset, ac proinde si quis
Valerius, si quis *fœlix*, si quis *Saluius*, *Fortunatus*, *Victor*, *Statorius*,

hic enimuero princeps omnium, & quasi dux, communi militum acclamatione ferebatur.

Sed præter hanc obseruationem quæ ludicra potius, quàm seria videri nonnullis posset, quædam aliæ fuerunt, quarum in delectu habendo, aut bello indicendo, religionem violasse piaculum erat, nulla lustratione purgandum; cuiusmodi præsertim fuit illa quæ *dierum præliarium* rationem complectebatur, quibus scilicet fas erat res repetere, vel hostem lacessere; erant enim quædam feriæ publicæ, quibus nefas fuit istud facere, in quibus numerantur à Macrobio *feriæ latinæ saturnalia, & cùm mundus Cereris pateret, itemque dies qui essent notati rebus aduersis, quique postridie Kalendarum, Nonarum, Iduumque sequerentur*: quorum omnium causas distinctè sigillatimque explicatas qui videre volet, is adire poterit Antonium Valtrinum, qui præclarè in hoc Romanorū ritu illustrando versatus est, & à quo propterea lubens abstineo, vt quarundam aliarum nationum in hac superstitiosa dierum præliarium obseruatione, consuetudinem non ita vulgarem, vt omitti à me commodè hic possit, in medium proferam. Ac primum inuenio *Romanos* ipsos præter religiosos dies à Macrobio assignatos, Kalendas etiam *intercalares* peculiari quadam ratione parum faustas reputasse, vt ex facto Valentiniani apud Ammianū patet, *qui cùm venisset accitus*, scilicet ad imperium, *implendique negotij præsagus, vt subodorari dabatur, vel somniorum assiduitate, nec videri, nec prodire in medium voluit, bissextum vitans Februarij mensis tunc illucescens, quod aliquoties rei Romanæ fuisse cognorat infaustum*: *Atheniensibus* verò lege lata, cuius meminere Suidas, & Hesichius non licebat nisi post septimum mensis diem copias educere, στρατεύειν μὴ ἐξάγειν πρὸ τῆς τοῦ μηνὸς ἑβδόμης, *copias ne educūto ante septimum mensis diem*. At verò *Lacedæmonij* τὸν τῆς πανσελήνου νόμον obseruabant, ex instituto Lycurgi, qui legem ipsis dederat *ne quando in bellum prodirent ante plenilunium*, non enim existimabat, inquit Lucianus, eandem esse ciuitatis administrationem crescente Luna, & euanescente, propterea quod omnia ab illa regerentur, atque hanc legem ipsi vsque adeo inuiolatè seruabāt, vt Atheniensibus bello Persico Darij, post direptam Eretriam, petentibus ab ijs auxilia, decreuerint quidem illis subuenire, sed non statim, quia *nonus* erat mensis instantis, quo negabant se progres-

Marginal notes:
5 *Vbi præliares dies seu fortunati, aut infelices assignantur.*
1. Saturnal. cap. 16.
libri 1. cap. 7.
libro 26.
Dial de astrologia.

libro 6. gressuros, nec nisi orbe lunari impleto, vt auctor est Herodotus. Sed inuenio præterea apud Plutarchum in Alexandro, Macedones Reges toto mense *Iunio* exercitum non eduxisse; & *Germanis* auspicatissimum fuisse rebus gerendis initium Luna inchoante, aut impleta scribit Tacitus; imo vero tanta fuit apud illos auspiciorum eiusmodi fides, & religio, vt Plutarchus in Cæsaris vita, & ipsemet Iulius Cæsar memoriæ prodiderint, ideo superatos à Romanis Germanos fuisse, quod ante nouam Lunã in prælium processissent, qua de re quid vetat etiam Frontini testimoniũ audire? C.*Cæsar*, inquit, *in Gallia quia compererat Ariouisto Germanorum* Regi, *institutum, & quasi legem militibus non pugnandi decrescente* Luna, *tum potissimum acie commissa, impeditos religione hostes vicit*. Neque ignotum cuiquam esse potest, quod *Iudæis* Sabbato defendere se nolentibus, Pompeius Hierosolymam expugnauit, quemadmodum ex Dione in eius vita constat; quod stratagema non videtur multum dissimile fuisse eius, quo Polyænus, Cambysem Persarum Regem vsum refert in Pelusij obsidione, cùm enim *Aegyptij* fortiter resisterent, multaque ex machinis, & catapultis acuta tela, saxa, atque ignem in aduersarios vibrarent, tunc Cambyses vaferrimo quodam, & subtili inuento, quotquot animalia Aegyptij deorum honore colunt, canes, oues, feles, ibides ante suũ collocauit exercitum, quo facto remittente se propter religionem Aegyptiorum ardore illo iaculandi, ipse interim Pelusium expugnauit, ac postea libere per totam Aegyptum inuectus ferro, flãmisque eam pro libidine vastauit. Porro licet hac ætate nihi vspiam simile legibus institutum audierim, circa præliarium dierum obseruationem, certum est tamẽ paucas esse in orbe nationes, quæ sponte non abripiantur populari aliquo eiusmodi vanissimarum opinionum torrente; vt certos, statosque dies sibi, suisque felices, aut infaustos existimet, sic enim *Turcæ* totum mensem Augustum conatibus suis fortunatũ esse autumant, quòd in eo magnus Ismael, & Campso Gaurus Memphiticus Rex deuicti, & Metone in Peloponeso à Baiazethe in potestatem redacta, & Zigethum captum est, & quod multum huic opinioni penes illos addit, iv. Kalend. Septemb. qui vulgo est vicesimus nonus Augusti, & Rhodus, & Buda, & Belgradum expugnata, & Ludouicus Rex ad Mohazium cæsus est, quin imo

Marginal notes: lib. 1. belli Gallici. (beside "ciorum eiusmodi fides"); lib 2. cap. 1. (beside "audire? C.Cæsar"); libro 7. (beside "tagema non videtur").

licet ab omni sensu Christianarum ceremoniarum ijdem penitus auersi sint, tamen cum Græcorum Sacerdotibus mos sit optimè notatus à Busbequio, aquas certo veris tempore consecrando, mare clausum veluti reserare, ipsi priusquam factum illud fuisse intelligant, haud facile fluctibus se committunt. Sic *Germani* sub Carolo Quinto, mense Februario, qui Atheniensibus similiter felicissimus extitit, & eius mensis die præsertim qui diui Matthiæ venerationi dicatus est, omnia sibi tanquam ex compacto feliciter processura credebant, quod hoc ipso die Carolus Imperator in lucem editus fuisset, coronam à Clemente Septimo Bononiæ accepisset, & victoriam insignem de Francisco Primo Gallorum Rege fortissimo sapientissimoque retulisset: Nec minus *Hispani* sibi felicem esse diem Veneris prædicant, vt Belcarius rerum nostratium historicus ex proprijs ipsorum sermonibus annotauit; quin etiam *Pisanis* olim cùm suis legibus viuerent, triplex insignis victoria eodem semper die, quanquam diuersis temporibus contigit, vnde quia dies ille D. Sixti memoriæ dicatus erat, propterea eiusdem etiam honori templum ædificandum esse duxerunt, quod beneficij illius fidem apud posteros quàm diutissimè conseruaret.

episto. 3.

6. *Concluditurque varijs rationibus & exemplis hæc omnia fatua, & ridicula esse.*

Enim vero quoniam multa hic mihi dicenda forent, de diebus *Aegyptijs*, & *Thracum* consuetudine, notissimoque apud Hesiodum & Virgilium, aliosque rei rusticæ scriptores *Agricolarum* more, in certorum dierum ineunda ratione, qui minus cæteris felices ex longa obseruatione habiti sunt, nempe quo ex generali omnium cognitione, facilius in eorum qui præliares dicuntur penitissimas rationes deuenire possem, tamen quia infinitæ illud esset scriptionis, multumque temporis in earum rerum inuestigatione consumerem, quæ perperam omnino fieri ab hominibus atque existimari in hac auguriorum farragine solent; idcirco satis mihi erit, quorundam primo doctorum hominum, sed non satis in rebus ἀκειβεστέρως *accuratiusque* dijudicandis exercitatorum, oscitantem ac dormitantem sapientiam perstringere, qui dum omnia scire, & docere videri volunt, nihilque quod de *Psychomantio, vel Auguraculo*, veniat, respuunt, ac ne leui quidem adhibità censurà falsitatis incusant, non modo ipsi in syrtes & scopulos impingunt, quorum profectò pudere ipsos deberet,

qui

qui se humanæ sapientiæ antistites appellari gaudent, sed multis præterea, qui ingenio sunt hebetiori, licentiã faciunt, vt quod ab his probari vident, multo liberius id sequantur, ita ut postea ruant per omne vetitum nefas superstitionis & mendaciorum, audeantque sicut dicebat Prudentius.

lib. 2 in Marcionem.

Turbam sibi fingere Diuum,
Sortes, auguria, stellarum numina falsa,
Nascentum geneses constringere, postque videre
Extorum inspicijs, resque expectare futuras.

Deinde vero quod ad rationes spectat quibus hæc anilis philosophia refelli potest, etiam si tota videatur mihi ea esse eiusmodi, vt qui ex auium garritu, aut volatu, ex Mauri vel deformis hominis occursu, ex pedis offensione, soricum occẽtu, fanaticisque alijs vatum, ariolorum, coniectorum de triuio & de circo, artibus futurorum cognitionem venari student, elleboro potius reduci ad sanitatem posse, quam rationibus existimem; & tot iam antea in hunc errorem ab hominibus sapientissimis Tullio, Origene, Nipho, Francisco Pico, Conrado VVmpinal, Iulio Sirenio, Georgio Raguseio, Vlysse Aldroando, Medina, Pererio, Delrio pluribusque alijs dicta sint, vt rationibus agere post tam clara lumina, nihil aliud sit quàm lucernam pleno meridie accẽdere, aut Crœsi diuitias augere velle accessione teruncij, lubet tamen vnà tantum aut alterà, quàm breuissime potero, falsitatem istiusce rei omnem detegere, ac demum etiam ostendere quid de omnibus in genere statuendum sit. Si igitur res futuras naturæ munere Bruta præsentiunt, & Coruus, Bubo, Picus, Columba homini læta aut infausta nunciant, cur ipsa sibi cauere prius non possunt; cur laqueis, & cassibus impediri se permittunt? cur sagittis aut pilis plumbeis tam crebo confodiuntur? sanè refert Eusebius historiam quæ præsenti sermoni adeo belle conuenit, vt hanc nullo modo prætermittere indictam possim, nempe cùm Alexander Macedo ad mare rubrum proficisceretur, Iudæum quemdam adfuisse nomine Mosomanum, qui augure omnes cõsistere iubente, donec auis an huc vel illuc eundum indicaret, eã sagittà interfecit, Augurique, ac alijs id ęgre ferentibus respondit, quis est iste furor, quomodo auis hæc quæ nihil de sagitta præuiderat, de itinere nobis predicere potuit? imo vero vt quæstionibus

lib. 9. de præparat.

bus

bus illos lacessere pergam, cur Augures qui cæteris fata denunciant, suum tandem quale futurum sit cognoscere non possunt? notum est enim illud Virgilij Aeneide 2.

cadit & Tolumnius augur
Primus in aduersos telum qui torserat hostes.

Nec abludit Pacuuij dicterium laudatum à Cicerone ex tragœdia Chryse 1. de diuin.

Nam istis qui linguam auium intelligunt
Plusque ex alieno iecore sapiunt quam suo
Magis audiendum, quam auscultandum censeo

Si vero à Deo istud habent cùm animalia tũ res omnes inanimæ quarum varij motus ex longa obseruatione locum disciplinæ fecerunt, cur in illis explicandis tanta semper fuit opinionum dissentio? & equus Anchisæ spem pacis facit, ac bellum simul minatur? cur & *Apes sedere in ore infantis Platonis tunc etiam suauitatem illam præ dulcis eloquij portendentes. Sedere in castris Drusi Imperatoris cum prosperrimè pugnatum apud Arbalonem est, haud quaquam* vt Plinius addit *perpetuà aruspicum coniecturà qui dirum id ostentum existimant semper*, vnde cùm Cassini examen apum lib 11. c. 17. ingens in foro consedisset, aliudque in templum Aesculapij conuolasset, inter prodigia relatum fuit, quod Ammianus experimento alio probat, simul addita minimè inconuenienti ratione cur apes malum aliquod portendant, siquidem *in domo* vt ille inquit *Barbationis pedestris militiæ tunc rectoris examen apes fecere* libro 18. *perspicuum, superque hoc ei prodigiorum gnaros sollicitè consulenti, discrimen magnũ portendi responsum est, coniecturà videlicet tali, quod hæ volucres post compositas sedes opesque congestas fumo pellũtur, & turbulento sonitu cymbalorum*: propterea que Iuuenalis non immerito, quantum infelici augurio apes fuerint, his versibus ostendit

Sollicitus tanquam lapides effuderit imber,
Examenque Apium longa consederit vua
Culmine delubri

Sic Tiberis vt exemplo maxime familiari vtar *Vates ac monitor* lib. 3. cap. 5. vocatur à Plinio, quod raro eius inundationes contingant, quin insignis aliqua clades vel grauior casus subsecutus sit, vnde sub Clemente VII. multi volunt præmonstratum ab eo fuisse Vrbis

excidium, verum cùm nihil sub Clemente VIII. ab eius inundatione nec alijs postea subsecutum sit periculi, quomodo, vt inquit Plinius, *auctu semper religiosus, potius quàm sæuus erit?* & quid opus erat illum cum quibusdam alijs fluminibus in Augurum

libro 3. præcatione reponi, quemadmodum factum fuisse innuit Cicero in libris summa cum iudicij laude ab eo conscriptis, de natura Deorum. Præterea cùm oportuerit Deum vni alicui hominum tales primũ motus & volatus, eorũdemque significationem indicasse, vnde est quod nihil quicquam de illis Hebræorum prophetæ resciuerunt, à quibus tantum abest, vt Deo accepti ferantur, quod etiam non secus ac impiæ, & inanes obseruationes dam-

cap. 27. nãtur. *vos nolite*, inquit Ieremias, *audire Prophetas vestros & somniatores, & augures*, & in Deuteronomio nonne dicitur *gentes istæ*

cap. 18. *quarum possidebis terram augures & diuinos audiunt, tu autem à Domino Deo tuo aliter institutus es*, preterea nimis otiosũ, & pusillæ rei ministrum Deum faciemus, vt ait Seneca, si alijs somnia, alijs

natur. quęst. exta disponat, vel vt ait Varro si sua consilia corniculæ credat

quæst. 32. hominibus indicanda, sed præterea etiam sordidum si in iecorũ, & viscerum sterquilinijs mentis suæ rationes occultet. Si autem à Dæmone res fluxit, cui futurorum euentus, nisi quantum illos ex causis conijcere potest, ignoti sunt; constat iam opinor quanta sit augurijs fides præstanda: si denique temere ista contingunt, quis adeo demens est, vt certum aliquid ex incertis, & fortuito contingentibus præuideri posse sibi persuadeat. Atque ita perspicuum est, nihil ex augurijs conijci posse, quod certo aliquo experimento aut vera ratione nitatur, saltem quantum ad *artificiosa* pertinet, de quibus tantummodo institutum hunc à me sermonem fuisse, velim vt tu ipse, Ludouice Comes, & cæteri omnes intelligant, qui vna tecum non indignum eum habebunt, cuius se aliquando lectione reficiant oblectentue. Nam quæ auguria humani ingenij captum excedunt, ac ferme semper *à Deo* præmonitore hominibus offeruntur, qualia fuere illa *manus* in pariete scribentis *Mane Techel Phares*; & *Stellæ*, quæ Magis apparuit; tum *Eclipsis* factæ in plenilunio; & *tenebrarũ* offusarum vniuerso orbi, diuina ea portenta fuerunt, vtriusque legis auctoritati confirmãdæ à Deo concessa, quæ suspicere nos atque reuereri potius quàm in ipsorum rationem, aut modum inquirere oportet. *Natu-*

ralia

ralia vero tantum abest vt culpari à quoquam possint, quod Philosophiæ naturalis præclarissimam partem faciunt, & summopere hominibus inseruiunt, dum *Nautis* verbi gratia leuis quædam nubecula indicium præbet tempestatis futuræ: *Agricolis* pluuiam ranæ solito vocaliores prænunciant; *Medicis* sternutamentum in grauiter ægrotante signum affert futuræ salutis, eoque magis si binum, ternum, aut multiplex fuerit: *Philosophis* aquæ in iugibus puteis deficientes, magnos instare terræmotus denunciant; *Architectis* ædes ruinosas trimestri spatio antequam corruant, mures in tutiora loca demigrantes, ostendunt, cuius signi vadem se præbere Cicero non veritus est, in epistolis ad Atticum, *Sed quod quæris, quid arcesserim Chrysippum* (Architectum) *tabernæ mihi duæ corruerunt, reliquæ rimas agunt, itaque non solum inquilini, sed mures etiam migrauerunt*: *Militibus* denique Vultures, biduo, aut triduo in exercitu volitantes, naturale præsagium afferunt futuræ alicuius magnæ internecionis, siue quòd cadauera futura præsentiant, vt inquit Plinius, seu potius quod illa in tanta hominum, & equorum multitudine expectent. Sed non minus à natura fuit augurium illud, quod *Attila* cùm ferme desperaret de expugnatione vrbis Aquileiæ, in spem tamen venit breui eius potiundæ, eo modo quem ita apud Iornãdem expressum reperi, *Attila deambulans circa muros dum vtrum solueret castra, an adhuc moraretur deliberat; animaduertit candidas aues, idest Ciconias, quæ in fastigio domorum nidificant, de ciuitate fœtus suos trahere, atque contra morem per rura forinsecus comportare. Et vt hoc sicut erat sagacissimus inquisitor persensit, ad suos inquit, respicite aues futurarum rerum prouidas, perituram relinquere ciuitatem, casurasque arces periculo imminente deserere; non hoc vacuum, non hoc credatur incertum rebus præsciis consuetudinem mutat ventura formido. Quid plus? Animum suorum rursus ad oppugnandum Aquileiam inflammatur, qui machinis constitutis omnibusque tormentorum generibus adhibitis, nec mora inuadunt ciuitatem, spoliãt, diuidunt, vastantque crudeliter, ita vt vix eius vestigia vt appareant, reliquerunt.* Hoc igitur modo cum de diuinis, & naturalibus augurijs existimandum sit, reliquum modo est, vt videamus, quid tandem de artificiosis, quæ ab hominibus temere excogitata & ad artem aliquam reuocata fuerunt decernere conueniat,

lib.14. ep.9.

cap. 42. de rebus Getic.

& vero licet iudicium quod de illis tulit vetustissimus Poeta Ennius, tam verum sit, vt nunquam ab illo viri sapientes recedere debeant.

Cicero 1. de diuinat.

Non habeo denique nauci Marsum Augurem
Non vicanos haruspices, non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores, non interpretes somnium,
Non enim sunt ij, aut arte diuini, aut scientià;
Sed superstitiosi vates, impudentesque arioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat,
Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias.
Qui sibi semitam non sapiunt alteri monstrant viam.
Quibus diuitias pollicentur, ab his drachmam petunt.

propterea cùm illud præstantissimi Poetæ dictum sequar, tum vero non possum etiam in alio non acquiescere, quòd à Ioanne Sarisberiensi viro item consultissimo prolatum fuit in hæc verba, quæ pluris quàm aruspicum omnium responsa facienda sunt *omnia omina tantum possunt, quantum excipientis fides permittit, vnde & Iulius Cæsar nullo augurio, nullaue superstitione à quocunque incœpto potuit absterreri; Augustus vero auunculo dissimilis mollior ad omnia fuit.* Hanc vero sententiam, puto illi factis præiuisse magnum ducem *Epaminondam*, qui Lacedæmonijs copias in Thebanos educentibus, cùm varia vt in nouis tumultibus fieri amat, oracula iactarentur in vulgi sermone, quorum alia victoriã Thebanis pollicebantur, alia vero aduersa multa prædicebant, iussit ipse quæ fęlicia putabantur ad dexteram tribunalis poni, contraria ad leuam, atque omnibus hunc in modum dispositis, ita ad Thebanos loquutus est, si volueritis parere ducibus & conglomerati fidètesque in hostem tendere, hæc vobis sunt auspicia ostensis melioribus, quod si ad pugnam segnes, timidique fueritis, illa vobis oracula reddita sunt, ostensis ijs, quæ deteriora pollicebantur. Et sanè istud exemplum adeo bellè cũ Sarisberiensis dicto conuenit, vt nec sapientius aliquid dici, nec prudentius fieri ab vtroque quicquam potuerit, cùm certissimum sit auguria eiusmodi, quæ per se vanissima sunt, nec ad hoc, aut aliud significandum determinata, saltem à causa aliqua reali & necessaria, illam tantummodo significationem habere posse, quam nos illis ex dementia nostra affingimus, ita vt forti viro & audaci, qui nihil ad

lib. 3. polycrat.

hil ad

hil ad se pertinere putat quid coruus crocitauerit, irrita semper, & vana sint; meticulosis autem & qui fidem continuo adhibent stultissimis portentorum explanatoribus impunè nunquam accidant, Esto igitur *Augustinus Niphus*, qui hoc sibi multoties accidisse refert, à coruis præteruolantibus dum iter aliquo haberet lacessitus, & apprehensa etiam veste domũ versus retractus, quia tamen vt philosophum decebat in Aristotelis familia præcipuum, isthæc omnia contemptui habuit, floccique fecit crocitantes coruos, & bubones, iter suum nihilo felicius absoluit quã si Mercurium illius comitem habuisset, atque ita omne etiam omen irritum fecit: contra vero quia apud *Romanos* patrijs dementatos religionibus *Fabius Maximus*, & C. *Flaminius* hic magisterium equitum, alter vero dictaturam ad occentum soricis deponere voluerunt, hi propterea effecerunt, vt omen quod ex se ridiculum erat, & effatu indignum, non suo fine frustratum abierit; adeo verum est Poetæ dictum illud, quod mihi in ore & mente frequenter est. lib. de auguriis.

nostrorum causa malorum

Nos sumus, & sua quemque magis dementia vexat:

Cæterum quia hæc opinio ex earum genere est, quarũ tota apud plebeios homines auctoritas exemplis potius quàm ratione viget, ita vt si quis eam funditus ruere velit, iisdem omnino armis oppugnanda sit, quibus solet defendi, idcirco proferam nunc aliquot exempla, ex quorum diuerso euentu, minimè apud nos obtinere debere, quod de suis temporibus Cicero dixit *rem bellicam nostri maiores administrari nisi auspicato voluerunt*, vnusquisque, modo mente constet, sibi facile persuadeat: inter hæc igitur valde in primis illustria sunt, quæ de *Nicia* & *Pericle* referuntur, quorum hic cum Atheniensium classi centum & quinquaginta nauium præfectus esset, iamque in eo versaretur, vt è portu solueret, accidit ex cœlestium corporum motu, vt Sol deficiens tenebras rebus induceret, quo signo consternati Nautæ, ipseque gubernator, velut infelici ostento perculsus, quid facto opus esset, & vtrum in statione manendum, aut ventis laxanda vela forent dubitare cœperunt, quod animaduertens Pericles chlamydem suam vnius ob oculos coniecit, rogauitque num quidpiam mali ex illa re euenturum crederet, illo vero negante, 2. de diuin.

quid ergo, inquit, *hæc res ab illa differt, nisi quod maius quiddam chlamyde est quod* Soli *opponitur*, quo dicto omnibus statim metum ademit. Contra profectò quàm accidit Niciæ, qui pauore huiusmodi defectionis animum despondens, classem è portu educere subueritus est, atque ita opes Atheniensium afflixit; sic in *Agesipolide* idem etiam videre fuit, qui terram occulto spiritu quatiente, perteritisque eo ostento Lacedæmonijs, ac propterea vt illos in patriam reduceret impensè flagitantibus, respondit *se quidem arbitrari Deum tunc quidem conatibus suis aduersari voluisse, si prius terra contremuisset quàm ipse hostium fines attigerat, nunc quia traducto in* Argiuos *exercitu id contigisset, vltro Deum hortari vt sequatur, tanquam qui hostes, & vna simul terram ipsorū concutere vellet*: at ominator Rex *Agis* cùm terręmotus ex improuiso multa subrueret, ne parum religiosus videretur, magno cum suo dedecore, & patriæ damno, ex Elide eosdem Lacedæmonios abducere maluit, quàm vltra progredi. Quid plura eadem die qua *Crassus* ingenti clade accepta à Parthis profligatus, & cæsus fuit, eadem post aliquot annos *Ventidius* Pacorum, & Parthos singulari victoriâ debellauit; Et hac ipsa iterum qua à Cimbris cæsus fuit exercitus Romanus, eadem postea Lucullus Tigranē, & Armenios magna & luctuosà clade affecit. Porro vt melius adhuc ostendam vniuersam ostentorum significationem, ex nostra vel ignoratione vel conscientià pendere, duo alia exempla proferam summopere ad hanc rem conducentia; quorum vnum erit de P*hocensibus*, aduersus quos cùm pugnaturus esset Philippus Rex Macedoniæ, is iuxta Lauretum casu pertransiens milites suos ex illo coronas sibi plectere, ramosque decerpere iussit, quod postquam Phocenses viderunt, venit illis in mentem se aliquando Delphis oraculum spoliasse, vnde immemores quod nihilominus tamen post hoc sacrilegium Bœotios superarant, superstitione commoti, terga quasi à numine premerentur, statim dederunt, atque per Panicos terrores acti limphatique in cruentam Philippo victoriam reliquerunt. In altero autem exemplo maior inest sagacitas & lepos, quoniam ingeniosè excogitatum fuit à *Columbo*, vt quosdam Indiæ populos, qui aliter non poterant ad humanitatē & hospitalitatis iura numinum metu impellere. Prospexerat enim occultationem Solis breui futuram, vnde

de ea occasione sibi vtendum ratus, obtestatus est, Solem non impune laturum, quod se hominem tantopere illi amicum à portu, ab hospitio, ab aquis, & commeatu prohiberent: quid inde triduo post, Sol lumine suo defectus, ita Barbaros terruit, vt nulla ab illis obsequij significatio prætermissa fuerit, qua Columbum sibi conciliare ac demereri possent, nempe quia signum istud in Sole habuerunt futuræ cuiusdam, & insignis calamitatis, si aliter fecissent; qua in re cum præ ignoratione causarum turpiter decepti fuerint, quis ita mente captus est, vt non statim dijudicet, nos in nostris ominibus, & signis eadem omnino ratione decipi, cùm adeò vehementer illa exhorrescimus, & perturbamur nisi ex votis respondeant, quamuis hæc omnia ab imaginatione nostra dependeant, & ipsa in se

nihilo sint metuenda magis, quàm
Quæ pueri in tenebris pauitant, finguntque futura.

Enimuero quia præuideo futurum vt illi quibus inanes crepitus, & lupus visus, aut calceus sinister pro dextro induttus terrori sunt continuo postulent, si vana illa sunt, susque deque à sapientibus habenda, qui tandem fiat, quod multi qui neglectis auspicijs pugnare voluerunt, aut aliquid aliud sinistris auibus, & ominibus agere, pœnam temeritatis insigni quadã calamitate luisse deprehendantur? cur item tot historiæ referuntur vt Grachi, Metelli, Ciceronis, Bruti, & aliorum quibus mors imminens, aut graue aliud incomodum sinistro aliquo augurio denunciatum fuit: non secus ac dextra, & felicia Lucullo, Mario, Lucio, Paulo multisque cum antiquorum, tum, & recentium temporum ducibus futuras victorias ac triumphos significarunt? equidem quantum ad primam quæstionem spectat, vellem omnino vt qui ipsam proponunt, rationem mihi idemtidem dicerent, si omina vera aut necessaria sunt, qui fieri potuit vt multi qui ipsa semper flocci fecerunt, tantum abest vt ex eorum contemptu aduersi quicquam experti sint, quod potius votorum summam videntur retulisse. Notũ est enim quod ferox *Annibal*, augure Prusia referente interiora vituli corrupta, signum fore prœlij cum hostibus non committendi, ipse contra, vatem delirum contemnens, pugnauit vicitque, cùm tamen priusquam congrederetur asseruisset, *se magis credere iudicio veterum imperatorum, quàm frustulo putrefactæ*

 carnis

carnis vitulinæ. Notum est etiam quod *Iulius Cæsar* prodigia omnia tam confidenter neglexit, vt nunquam ab vllo incœpto, augurijs quantumlibet aduersis absterreri aut retardari potuerit, ita vt etiam prolapsus aliquando in egressu nauis, omen istud sinistrum in melius conuerterit, exclamando magna cum alacritate *teneo te Africa*. Nec aliter *Cassius* cũ Romani exercitus à Parthorum sagittis fusi profligatique reliquias ad se confugientes seruare conaretur, & Chaldæus illum admoneret, vt tãtisper tempus protraheret, dum Luna scorpione decurso sagittariũ attigisset, *magis*, respondit illi, *sagittarium metuo, quàm scorpionem*. Atque huc etiam pertinẽt cum Papirij Consulis stratagema, qui Pullarium, quod aues in fano termini non addixissent referentem, inter prima signa constituit, eoque occiso *Dij in prælio sunt* exclamauit, habet pœnam mendacij noxium caput. Tum & Scipionis

in Hispanic. factũ, qui vt ex Appiano cõstat, *simul atque in castra peruenit nihil antiquius habuit, quàm vt mercatores omnes, scorta, ariolos, sacrificos, (quibus tot aduersis pugnis consternati milites plus nimio addicti erant) expelleret, atque etiam in posterum vetaret, quicquam minimè necessarium importari, ne victimam quidem diuinationis gratià*; cui persimile fuit edictum Aureliani in epistola ad Tribunum

vopis. in eo quo iubet vt *à medicis milites gratis curentur, Aruspicibus nihil dent*. Nempe ex istis omnibus conspicuum est parem vtrobique esse rationem fausti vel infœlicis rerum euentus, seu quis omina seruauerit, aut despicata potius atque abiecta valere ea iusserit, quemadmodum Minutius Felix omniũ elegantissimè declarat in Octauio, vbi hunc in modum de illis ratiocinatur *Assyrij, Mœdi, & Persæ regna tenuerunt cùm augures non haberent, nec pullos caueà reclusos quorum cibo vel fastidio res summa gereretur. Claudius scilicet, & Flaminius, & Iunius ideo exercitus perdiderunt, quod pullorum tripudium solistimum non expectandum putauerunt. Quid Regulus nonne auguria seruauit & captus est? Mancinus religionem tenuit, & sub*

libro. 1. *iugũ missus est & deditus? pullos edaces habuit & Paulus, apud Cannas tamen cum maiore populi Romani parte prostratus est?* casu igitur totam hanc præsagitionem ex Augurijs contineri fatendum

lib. 25. est, ita vt si *cum horrendo stridore*, vt inquit Ammianus, *sonuerunt in consistorio trabes, & visa inter diu sydera cometarum* de quibus dicebat etiam Manilius

Quin

Quin & bella canunt varios ſubitoſque tumultus
Et clandeſtinis ſurgentia fraudibus arma.

ſi fulmen læuum aut dextrum intonuerit, ſi nubes in ſpeciem ani- malium aut equitum viſæ fuerint, ſi lupus vrbem intrarit, ſer- pens ex impluuio deciderit, Bos aſcenderit in tertiam contigna- tionem, nihilo magis hæc ad noſtrarum rerum euentus pertinere exiſtimandum ſit, quàm ad ea bella quæ fiunt Sinenſes inter, & Tartaros: vbicunque enim nulla eſt connexio ſubiecti cum attri- buto, & cauſæ cum effectu, tam omnia dici de vna quàm de alia re poſſunt; quæ vero eſt connexio examinis apũ quod temere er- rabundũ fertur, cum homine qui iter faciens caſu in illud incidit nulla profecto, vnde nec vlla eius rei ſignificatio eſſe poteſt, nul- laque fieri de ea obſeruatio debet, cùm alioqui caſus cuius bene- ficio multa quotidie in operibus artis & naturæ mirabilia con- tigũt, ita vt Hippocrates hanc ob rẽ de primo in morbis aſſeruerit quod *medicus per fortuitum ſucceſſum multa bona in curatione operatur* longè potiori ratione vim ſuam in iſtis rebus exe- rat, quæ nulla inter ſe certa ratione connectuntur, vnde licet infi- nitis modis quotidie fiant, & millies vni eidemque homini occur- rant, non ſolemus tamen illas obſeruare, niſi cum aliquo damno vel compendio fuerint coniunctæ, vbi enim neutrum illorum accidit, tunc caſus eſt, non omen quodcumque vel coruus homine præſente crocitauerit, vel fulmẽ tetigerit, vel illud omne quod in itinere oblatum, aut in limine ceſpitatum fuerit. Quan- quã & iſtud quoque addere debeo, multa in illis fingi ex hominũ opinione, quæ nũquã fuerũt; multa ab hiſtoricis in annales referri quę æterno potius ſilentio dãnari deberẽt; mortuo ſi quidẽ aliquo Principe, hoſtibus magno numero cæſis, vrbe expugnata, peſte graſſante, aut ſimili alia calamitate ſæuiente nunquam deſunt homines vani, ſuperſtitioſi, mendaces, & terroribus plerumque dementati, qui falſo rumores ex ambitione, aut affectione ſerant & multa quæ non tam noua aut inſolita ſint, quàm nouè & inſo- lenter expoſita, in illud quo maximè gaudent vel triſtantur con- uertant, cuiuſmodi ſunt ea omnia quæ Virgilius ſub finem pri- mi georgicon mortem Cæſaris, & ſequutas ex illa clades ſignifi- caſſe ex vatum aliorum more inſtitutoque retulit, imo vero nul- lus, quod antea dixi, tertarcha vel Pedagogus, aut alia quapiam

arte

arte insignis homo hac tempestate sine prodigijs moritur, nec equidem inuideo, miror magis quod non omnes alij eadem cœli, vel terræ laborantis significatione intereant, etenim si cuncta quæ domi vel foris priusqam egrotarent, aut in ipso morbo, & & iam defunctis accidunt collegeris, cui tandem amabo de esse poterunt omina & portenta? huic igitur si rectè animadeuerteris importunæ volucres auditæ sunt, illi obsœcnus canis tota nocte latrauit, alij pars ædium ignem concepit, Gallus meridie cantauit, salinum in mensa fuit obuersum, cultellus in dorsum cõuersus, lucerna scintillauit, tredecim conuiuæ simul accubuerunt, pes in limine offendit, vetula obuiam facta est, equus stabulo exire noluit, & cui bono precor hæc omnia, nisi vt omina sint eorum quæ tenuioris fortunæ hominibus accidere solent, non secus ac fulmina, cometæ, terræmotus, eluuionesque, principum, & Regum fata portendunt. At vero cùm hec omina falsa, ridicula, impia esse toties dictum, & experientià quoque ac rationibus in contrarium adductis demonstratum sit; quin imo cùm nuperrime tota illa prædictionum, quæ ex varia Cometarum apparitione fieri solebant, inanissima substructio corruerit, & nihilosecius homines eodem semper in luto, ac cœno eiusmodi superstitionum hæreant, facile mihi eam ob rem cum Polybio conuenit, vbi scribit hominem quem alij censent animalium prudentissimum sibi potius stultissimum videri, quoniam cæteræ animantes vbi semel offenderint cauent, nec vulpes ad laqueum, canis ad fustem, lupus ad foueam temere redeunt, solus autem homo ab æuo in æuum peccat semper in ijsdem. Ac sanè vt de alijs taceam, & me in hac præsenti materia quæ per se amplissima est ad dicendum, contineam; quid aliud est cum Lipsio somnia, signa, simulacra, & vaticinia obseruare. Quid cum Ranzouio putare, multum ad victoriam aut cladem interesse, si cometes visus fuerit, si armorum in acie sonitus auditus, aliaque prodigià in Cœlo depræhensa, si terræ motus vrbes concutierit, Sol aut Luna splendore defecerint examina apum alicubi consederint, ceruaà lupo euaserit corui inter se pugnarint, lupus castra subierit, noctuæ, & canes vlularint equi solito alacrius hinnierint, somnia læta aut tristia acciderint quid inquam aliud facit qui his omnibus obseruandis se nimium docilem præbet, quàm quod antiqui illi idololatræ per tot

augu-

auguria, & auſpicia,ac aliarum diuinationum portenta fecerunt,
que ſi Columella in villico damnat, quanto minus in milite per- lib. 1. cap.
mitti debent? ſi ille in præfecto villicationi prohibet,qanto citius lib. 41, cbp. 1
nos in duce? cuius fortitudine, tot hominum ſalus continetur, lib. 12. cap. 1.
præſertim cum minimè illi honeſtum ſit

velatum ſæpe videri
Vertier ad lapidem, & omnes accedere ad aras
Sed mage placata poſſe omnia mente tueri.

& quod optimè dicit ac probat doctiſſimus Rigaltius, vera apud chriſtianos Extiſpicina ſit ſpiritus & cordis noſtri, non autem pecudum aut aliarum rerum inſpectio, ita vt cum hæc nullis ſordibus inquinata ſunt, tum demum certa de fœlici rerum euentu coniectura fieri debeat, quandoquidem vt habetur apud Euripidem in Helena, *qui Deos ſibi beneuolos habuerit, is optimam habet domi diuinationem*. Qua non deſtituuntur etiam qui patriæ commoda, publicamque ominum ſalutem, ſuis armis defendere ſtudent, dicente apud M. Tullium Quinto Fabio Augure maximo *optimis augurijs ea geri quæ pro Reipublicæ ſalute fierent*. Quamobrem vt incœptum hunc ſermonem de augurijs, & obſeruationibus alijs ſuperſtitioſis, quem, & ſi validioribus forſan rationibus munire potuiſſem, paucioribus tamen non debui, exemplis aliquot concludam, quæ omnem omnino quam homines de rebus eiuſmodi opinionem conceperunt, ſua auctoritate funditus conuellere poſſit; illud in primis mihi non prætermittendum in hoc cenſu videtur, quod refert Nicetas Choniates *Emanueli Comneno* accidiſſe, cùm bellũ aduerſus Regem Siciliæ, & Calabriæ, acerſito etiam in auxilium cœleſtis thematis fauore, gerendum ſuſcepiſſet; is enim priori claſſe quam parauerat, ab hoſtibus diſiecta labefactataque, aliam denuo quibus potuit artibus excitatam Conſtantino Angelo Philadelphienſi regendam tradit, ſed quo euẽtu quibuſue cõſilijs pręſtat illud ex ipſomet Niceta quem VVolphius Latinum fecit acipere, *quia vero* inquit *potentibus fere omnibus, tum noſtræ tum ſuperioris ætatis placitum eſt, ſtellarum progreſſiones, & retroceſſiones, certoſque poſitus, configurationes, acceſſus cæteraque (quæ nugatores iſti in diuinæ prouidentiæ fraudem affirmant, ac diſſimulanter fatalem omnium rerum neceſſitatem ſtatunt) ad fœlicitatem humanoſque caſus multum valere. Manuel* ido-

de ſenectu.

neum

neum exeundi tempus inquirit, idque Conſtantino denuntiat ſed quid ſit nondum ad occaſum vergebat ſol, Manuelis iuſſu homo reuocatur, ob incommodum exitum minus fauſto ſiderum poſitu, nec ſubtiliter, & accuratè perquiſito, rurſus igitur thema conſtituitur, poſt longam aſtrorum indagationem, & contemplationem, Angelus exit cum beneficorum ſiderum comitatu, ſed illa horæ obſeruatio tantum Romanis *profuit priorumque ducum errata ita correxit, & accepta detrimenta reſarcijt, vt Conſtantinus ſtatim hoſtium manibus caperetur, nam cùm incircumſpectè nauigaret, à* Siculis *triremibus quæ mare tuebantur compræhenſus ad Regem perducitur* Hæc autem hiſtoriâ & ſi maximè ad rẽ noſtrã faciat, melius tamẽ probari poteſt quantum ſit in augurio vanitatis, ex alia quam habet Iacobus Braccelius in relatione de bello Hiſpanenſi, vbi dum nauale prælium refert, quod ad Pontias inſulas, magnâ Genuenſium fama aduerſus Alphonſum Arragoniæ Regem commiſſum fuit, accidentis cuiuſdam meminit, quod niſi dux ſua prudentiâ contemnendum duxiſſet, profecto tota inſignis illius victoriæ ſpes decollabat: etenim cùm ea dies illuxiſſet quæ Genuæ indicta fuerat, vt omnibus paratis, præfectus claſſis *Blaſius* Axeretus à Magiſtratibus, & proceribus ciuitatis ad naues officij gratiâ duceretur, atrox repente coorta tempeſtas, cœlum terræ, diemque nocti cõfundere & mixto cum imbre tonitru crebriſque fulguribus, turbare vrbem & terrere viſa eſt, ac omnia per eam ſupra modum fœdiora apparuerunt, inter quæ faſtigium templi quod D. Ambroſio ſacratum à publico Palatio haud procul abeſt, ita fulmine ictum eſt, vt ſupremum marmor in ſummitate locatum inde abraſerit, proculque ſine vllius læſione tranſtulerit; qua deformitate commoti varij rumores ita repente per populum diſſeminati ſunt, vt ſingulis, vel ducis mortem qui è regione Ambroſiani templi habitabat, vel claſſis naufragium, aut infelicem prælij euentum, tali ex caſu conijcientibus, Senatus qui magna etiam parte conſternatus erat, Blaſium per Legatum monuerit, ne tam fœdâ, ac inauſpicatâ die nauem conſcenderet, expectaretque tempus quo proficiſcenti honores, vt decebat haberi poſſent, cui Præfectus, *ito* inquit, *& renũcia Præſidi, ac Magiſtratibus cùm* D. *Ambroſii templũ fulmine ictum eſt, tum me primum in naui pedem poſuiſſe, honores à me intempeſtiuos contemni, eoſque* redu-

libro. 3.

reduci, ac victori mihi reseruent, quo dicto classem soluere iussit, & tantâ confidentiâ in hostes obuios inuectus est, adeoque acerrime pugnauit, vt eam victoriam retulerit, quam seu ex numero captiuorum metiamur, inter quos duo Reges Aragonensis, & Nauarrus, & supra centum principes, ac vltra ducentos auratæ militiæ equites visebantur; seu ex prædæ magnitudine, quæ tanta fuit, quantam nullos vnquam victores vna nauali pugna adeptos esse legimus, fateamur necesse est vix vllam naualem victoriam, aut maiori claritate, & gloriâ, aut dubiæ populi, superstitiosorumque omnium expectationis audaciori contemptu, huic dignè æquandam esse. Nimirum his exemplis occurrendum esse duxi, alijs ominibus quæ satis esse Lipsio visa sunt, ad superstitiosi sui moniti fidem asserendam, cùm interim si per philosophorum scholas, & amœniorum literarum diuerticula spatiari libuisset, rem omnem maiori rationum, & doctrinæ splendore illustrare facile potuissem, verum cùm vtrobique Prouinciam hãc ab alijs occupatam deprehenderim, malui ornatu carere, quàm eum aliunde mutuari, & à legitimis possessoribus extorquere: satisque rationis aduersus auguria me allaturum putaui, si ne quidem hæc digna videri asseruerim, quæ ratione refellãtur, ita enim Cato cùm esset consultus à quodam qui sibi erosas esse caligas diceret à soribus, non ratione cum ipso egit, vt diuinationum vim, quemadmodùm postea fecit Cicero, infringeret, sed vt similes haberent labra lactucas, & stulto iuxta stultitiam suam respõderet; illud tantum dixit, *non esse hoc monstrum quod sorices caligas rosissent, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices à caligis roderentur*: & ipsemet Tullius, vt in magna doctrina morumque grauitate à iocis tamen & vrbanitate non erat alienus, eodem etiam modo vatem alium irrisit, qui ex Gallorum cantu, sumpto fælici pro Thebanis augurio victoriam illis pollicitus fuerat, *magnum enim ostentum*, ait, *quasi pisces & non Galli cecinerint*. cùm igitur nostri Corœbi, & Bambaliones fulmen è nubibus excussum in turrim aliquam ad omen conuertunt, asserẽdum est maius prodigium fuisse, si turris in nubes rapta fuisset; & si vlterius per eiusmodi vanas obseruationes in futura sibi inquirendum esse duxerint, monendi sunt, vt ratione potius ad id vtantur, & prudentiæ regulis, quæ res præteritas cum præsentibus conferendo,

optimè

lib. 6. epist. epist. 6.

optimè postea de futuris iudicat, sic enim Cicero sibi faciendum putauit ad Cecinnam exulem scribens, *non igitur*, inquit, *ex alitis volatu, nec ex cantu sinistro oscinis vt in nostra disciplina est: nec ex tripudijs solistimis, aut somnijs tibi augaror, sed habeo alia signa quæ obseruem, & quæ etsi non sint certiora illis, minus tamen habent vel obscuritatis, vel erroris*: sic Bodinus in epistola ad præsidem Brissonium certissimè prædixit finem tumultuũ ciuilium in Gallia, vt Rodulphus Boterecius his verbis testatus est, *mirabile fuit hominis vaticinium de exitu ciuilis belli, qui epistola quæ extat ad Brissonium, & in Larario reconditam seruo, scripserit non futili dissertatione, factiones quibus implacabililer ardere Gallia incipiebat, intra quinquennium vel septennium finem habituras, fecitque euentus Bodinum vatem certissimum, cui vaticinij gloriam, & mercedem tempestiuior obitus inuidit*. scilicet prudentium coniecturis futuri temporis exitus inuestigari, non certo prædici possunt, multoque minus ad id conducunt ariolorum imposturæ, & mendacia quibus etsi probabilior aliquis coniecturæ modus subesset, eum tamen fine suo frustratum iri, satis ostendit Stephanus Poloniæ Rex sapientissimus, quem dicere solitum ferunt historici, Deum cùm multa hominibus concesserit, tria tamen sibi in solidum reseruasse, ex nihilo aliquid facere; voluntatibus ipsorum hominum & conscientijs dominari; & quod iuxta cum alijs difficillimum est, futuros rerum euentus cognoscere. Quod sanè cùm verissimum sit, nec ab Horatij, aut prudentium omnium opinione alienum, apud quos *futuri temporis exitum caliginosa nocte premit Deus*. quid ad ducem, imo quid ad hominem pertinet

lib. 2. comment.

Sidonius in paneg. Maioriani.

recto si tramite seruat
Sidera Chaldæus, nouit si gramina Colchus,
Fulgura si Thuscus, si Thessalus elicit vmbras,
Si Liciæ sortes sapiunt, si nostra volatu
Fata loquuntur aues.

quasi vero his nugacissimis obseruationibus præuideri possent quæ in æternitatis tabulario scripta sunt, aut quæ in diphtera Iuppiter dicitur asseruare.

XVI

1. *Post præliũ sequitur victoria aut clades quæ sibi vicissim succedunt.*

His igitur consilijs ad pugnam deueniendum, cuius finis cùm sit victoria, aut clades, vtraque propterea nobis hoc loco, quo de ijs quæ post pugnam accidunt dicere debemus, leuiter attingenda

genda

genda est; & sanè cùm illius deæ, quam *Nemesim*, seu vindictam, aut retributionem Poetæ vocant, omnibusque venerandam; ac potentibus etiam metuendam dicunt, officium in eo situm sit, vt beatorum constanti, & perpetuæ fælicitati, instar Tribuni plebis intercedat, ac illud suũ *veto* interponat, neque tantùm insolentiã castiget, verum etiam rebus prosperis, licet innocentibus ac moderatis, aduersarum vices rependat: vix aliter fieri potest, quin varia illa præliorũ sors præstantissimos duces vicissim exerceat, & modo huic victoriam afferat, quem antea plurimis cladibus depressit, modo etiam ingẽti aliquo infortunio mactet, cui eo vsque veluti fortunæ pullo, aut albæ gallinæ filio nihil infausti accide- Iliad. vltim. rat: quasi re ipsa Iuppiter vt apud Homerum fingitur, ex duobus dolijs variè res mortalium misceret, aut vera esset Aesopi prisci illius fabulatoris sententia, qui à quodam interrogatus quid ageret Iupiter, respondit τὰ μὲν ὑψηλὰ ταπεινοῖ, τὰ δὲ ταπεινὰ ὑψοῖ, seu quod idem est *deprimit excelsa, & humilia tollit*. Atque hæc ipsa causa est; cur eadem Dea Oceani quo rerum vicissitudo significatur, & noctis quæ occulti, latentisque diuini iudicij imaginem refert, filia dicebatur, nam etiam apud Ethnicos *nocturna Nemesis* dominari credebatur, quoties deorum prudentià, aliter quàm hominum sapientiæ visum fuit, de rebus disponebat, vt in illo Lucani patet.

Victrix causa Dijs placuit, sed victa Catoni.

Et longè adhuc euidentius apud Virgilium vbi mortem Riphæi Aeneide 2. ita describit.

cadit, & Ripheus iustissimus vnus,
Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui.
Dis aliter visum.

alata etiam fingitur Nemesis, non minus certè quàm coronata, ob subitas regnorum, nec bene antea præuisas conuersiones; hastam præterea manu alterà tenet, alterà vero phialam in qua inclusi spectantur Aethiopes, aut potius spectra quædam ad hominum terrorem composita, quoniam vel homines tunc cùm se beatiores putant sternit, & proterit, vel saltem in causa est vt obuersentur illis perpetuo mors, calamitates, insidiæ, clades, & huiusmodi alia velut inclusa vitro infortunia, quæ cùm in alijs occasionibus frequenter, tum vero sæpissimè in bello, propter alter-

nas

nas lucri, & iacturæ vices hominibus molesta sunt; vnde Græci vt Homerus, & Tryphiodorus, sæpissimè vocant ἑτεραλκέα νίκην *victoriam alternatim nunc his, nunc illis obtingentem*; & Martem ἀλλοπρόσαλλον, quod quidam interpretantur inconstantem, *vt qui modo ad hunc, modo ad illum vertatur*; quamobrem ἄρης κοινὸς, *Mars communis* inter prouerbiales sentẽtias refertur, quibus incertum ac varium belli euentum auctores significare consueuerunt, quod epithetum Liuius etiam passim vsurpat, & M. Tullius non alio quoque vsus est, vt pro Milone *incerti sunt exitus pugnarum, Marsque est communis, qui sæpe spoliantem iam, & exultantem euertit, & perculit ab infimo*: nec aliter in Philippicis *sed vt concedam incertos esse exitus belli; Martem communem, tamen pro libertate, vitæ periculo decernendum*, Festo autem non dissimili ratione, Mars appellatur *Gradiuus*, a gradiendo vltro citroque in bella, in quibus clades, ac triumphi æstus in modum sibi vicissim succedunt, atque huius conuersionis non inscium fuisse Aeneam sic
Aeneide 10. Virgilius innuit.

Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Euentus belli varios.

& Liuius idcirco dicebat *si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dij, non ea solum, quæ euenissent, sed etiam quæ euentre possent reputaremus*: quibus an aliud putas ipsum significare voluisse, quàm hoc ipsum, quod Ouidius suis quoque carminibus expressit
1. de arte amandi.

victique resurgunt,
Quosque neges vnquam posse iacere cadunt.

igitur quamcumque in partem exitus inclinet, ducem oportet animo semper esse præsenti, & firmo, ne ob res secundas elatior & grauior factus, odium in se vel inuidiam conciter, aut ex iniuria, & confidentià damnum aliquod ab hoste recipiat. Nec item si res malè cesserint, animum despondere debet, aut prælij vnius euentu pauescere, quia infimi ingen ij est, lapsu aliquo summæ rei diffidere, præsertim in bello, vbi singula quæque momenta maximas rerum inclinationes afferre consueuerunt.

2 *Victoria quæstui non habenda duci,*
Atque vt pauca sigillatim de vtroque illo pugnarum euentu dicam, eaque paululum diuersa à Iusto Lipsio, alijsque politicis scriptoribus, qui victoriam cautè, leniter, modestè habendam,

cla-

clades vero prudenter, & fortiter ferendas, vario sententiarum & exemplorum apparatu docent; illud in primis moneo vt si dux præclarè suà victorià vti velit, prædam omnem, & spolia quamuis magnifica, suis militibus in præmium laborum, & operæ fortiter nauatæ concedat. neque ad se quicquam ex illa præter laudem & gloriam pertinere existimet, si quis enim in veteris exempla memoriæ diligenter respiciat, omnes duces inueniet sẽper euasisse inuictos & longè clarissimos, qui nihil sibi de præda retinentes, omnem illam in milites diuiserunt, & ad vnam tantum atque eam immortalem veri decoris laudem aspirarunt, Annibalis exemplo quem Silius ita loquentem inducit *sed præda militibus diuidenda vbi de Ducis liberalitate.*

mihi magna satis sat verà superque
Bellandi merces sit gloria, cætera vobis
Vincantur.

Contra vero neminem vnquam ex his qui militiam quæstui habendam putant, magni Imperatoris nomen fuisse consecutum, eius enim animus supra aurum esse debet, qui ferrum in hostes stringit, nec oblatum accipere laus est, sed raptum occupare, vt eo inter milites distributo, animos illis faciat non audaciores modo, sed ita in se affectos, vt aduersa omnia quæ accidere possunt leuius tolerent, & omnem cum ipso duce fortunæ aleam subire non dedignẽtur. Secus enim qui bellum gerit vt ditescat, ensemque stringit, vt hostem spoliet, quid aliud superest quàm vt victoriã quoque pretio redimi permittat; & vero cùm rectè moneat Tacitus *nihil à quoquã expeti nisi cuius fructum ante prouiderit*; & notum sit illud Liuij eo impendi laborem ac periculum, vnde emolumentum, & honos speratur; quomodo precor grauem militiam, perpetuos labores, quotidiana pericula, & vulnera quis ferat? vbi nullam honoris, & præmij spem tot sudoribus statui videt. Quare vt hanc suis in militibus fouerent antiqui, prout strenuè fortiterque se gesserant in prælio, varijs quoque muneribus illos donare solebãt, & præter cohortis prætoriæ cõmunionem, armillas insuper, hastas puras, phaleras, corniculos torques, coronas varij generis quinimo pecuniam, & agros, ac prædã ipsam bene meritis largiebantur; vnde Troiani apud Virgilium consueuerant *prædæ ducere sortem* vt ex illo Ascanij patet

Annal. 11.
libro 4.
Aeneide 9.

Ipsum illum clypeum cristasque rubentes

 exci-

excipiam sorti, & Gregorius Thuronēsis auctor est, veteres Frācos, quæ capta bello fuerant, sorte diuisisse, neque Regem ipsum aliud habuisse de spolijs quàm quod sors ipsi addixisset. Quomodo vero Romani in præda pro ratione meritorum aut stipendiorum diuidenda, se gesserint, præclarè explicat Polibius, sed omnium hac de re statutis longè præcellit Dauidicū illud, quod habetur in historia Regum *æqua pars erit descendentis ad prælium & remanentis ad sarcinas, & similiter diuident, & factum est hoc ex die illa, & deinceps constitutum, & præfinitum, & quasi lex in Israel vsque in diem hanc*; quamuis eiusdem distributionis varia olim exempla edita fuerāt Deuteronomij capite vigesimo, & Numerorum trigesimo, ac Iosue vigesimo secundo, in quibus omnibus præda, vel vniuerso exercitui distribuitur, vel etiam reliquæ multitudini, & Leuitis, quibus quinquagesima pars attributa fuerat magno cum militum, & totius multitudinis, quæ ipsum sequebatur commodo: si igitur vnicum hoc emolumentum quod cæteris ex disciplinæ neglectu sublatis, militibus reliquum est, Dux in priuatum suum commodum conuertat, eo iure vtens quod sibi licere Fabricius apud Halicarnasseum asserit *ex his quæ bello erant capta licebat mihi quantum vellem excipere*, quo tandem incentiuo poterunt ad virtutem, & ad aliquid fortiter audendum incitari? aut quomodo à sociorum, & amicorum bonis abstinebunt, qui his se defraudari vident, quæ si non absque incommodo, saltem nullius cuiusquam iniuriā possunt accipere. Et sanè cū Ferrando Consaluo *magni ducis nomen* præclaræ, quas ad istud tuendum attulit, virtutes fecerint, nullā tamen inter tot alias ęque ac liberalitate, qua maxime militum animi capiuntur, extitit insignis, nemo enim eo aut exquisitius, aut opportunius, aut denique largius, & effusius vnquam erga suos non modo, sed & hostes ipsos liberalitatis, & magnificentiæ splendorem exercuit, cuius rei si vellem exempla referre omnia, quæ à Iouio literis consignata fuerunt, longior omnino essem quàm in re passim obuia conueniat, aut quàm tui de causa necesse sit, Ludouice comes, qui Guicciardinum nunquam è manibus deponis, nisi vt à Iouio, quem ætatis nostrę Liuium appellare soles, nimiū non desuescas; quamobrem vnum tantum, aut alterum in specimen reliquorum proferam, vt ex illis liquido constare possit, quanta sit fortitudini cū libe-

lib. 1. cap. 3.

libro 4.

liberalitate, & beneficentia affinitas, quandoquidem is adeo profusè liberalis extitit, qui etiam publico famæ consensu ducum omnium nostræ tempestatis fortissimus habitus est; huic itaque ex Cephalænia in Siciliam redeunti, cùm Pisaurius Veneti Senatus nomine, in præmiumque nauatæ operæ dono dedisset vasa multa auro, argentoque cælata, coccineos item laneos pannos & sericos purpureos, & plures ex his auro intertextos, equos vero Thracios decem, & auri, argentique signati circiter decem millia aureorum nummûm. hæc fermè omnia exercitui in vniuersum, & sigillatim militum, amicorumque fortissimis diuisit, quum eximià animi magnitudine lauream de capta Cephalænia labore partam, omnibus illis muneribus anteferret. Idem etiam recepto, & quæsito Ferdinando Regi militum suorum insigni fortitudine diuturnisque laboribus Regno Neapolitano, tantà in recensendis eorum meritis memorià, tantoque in dispensandis muneribus iudicio vsus est, vt cùm ducibus vrbes, & oppida iure fiduciario possidenda dedisset; equitum vero præfectis, & centurionibus, domos, villas, fundos, arciumque præfecturas diuisisset; & milites communi donatiuo, ac reliquos spectatæ virtutis nomine insignes, annuis præmijs fuisset prosequutus, inuidi ipsi fateri cogerentur, neminem ab eo nisi larga manu donatum abiuisse. Sed quid illustrius, & æterna commendatione dignius cogitari posset, quam illud quod expugnata arce noua Neapolitanæ ciuitatis, raro & antea quidem inaudito liberalitatis exemplo præstitit, quando ea à victore milite, vsque adeo insolenter direptà, vt nec annonæ quidem parceretur, ipse ad gregarios quosdam conuersus, qui diris maledicendo de importuna sua sorte quærebantur, quod nihil sibi de pretiosa ea præda obtigisset, *itote*, inquit, *vt ex mea liberalitate fortunam vestram superetis, & domum meam diripite*: hac enim acceptà licentià ad eam statim conuolarunt, tantà intermixtæ plebis rapacitate, vt nudatis omni ornamento parietibus, ne vinum quidem in cella vinaria relictũ fuerit; ab hac igitur liberalitate, & munificentià, cùm sibi communis militum parentis nomen comparasset, quid mirum si quoties nouos delectus habebat, milites ad eum ex omnibus partibus statim confluebant, tantà plerunque alacritate & confidentià, vt tanquam Cadmo & Pompeio, terra ipsa homines armatos, ex

libro 24. aperto sinu suppeditare ipsi videretur; merito igitur Ammianus Iulianum Imperatorem celebrat, quod *diuisa perpensis meritis, & laboribus prædâ, ipse vt erat paruo contentus, mutum puerum oblatum sibi suscepit gesticularium, multa quæ callebat nutibus venustissimis explicantem, & tribus aureis nummis partę victorię pręmium iucundum existimabat, & gratum.* Et M. Antonius Muretus qui diuino fuit ad eloquentiã ingenio præditus, idem de Sanctio Nauarrorũ Rege tãto cum ornatu narrauit, in oratione ad Pium IV. Pontificem Maximum, nomine Antonij Borbonij Regis Nauarræ dicta, vt lectorem suum æque rapiat in admirationem sermonis, ac facinoris, quod adeo scitè, eleganterque in illo exprimitur. Sed parco lubens de his omnibus dicere, quo rem paucis absoluam ex Onosandri consilio, qui Imperatori quem præclaris documentis informandum susceperat, istud obseruandum suadet, vt victoriam quandam adeptus, non aliquos tantum remuneretur, sed fructum eius omni labore partum, toti exercitui communem esse permittat; patiaturque, quo liberalitatem hanc commodius exerceat, direptionem aliquando fieri, si aut vallum, aut impedimenta imo & vrbem expugnando subegerit, quoniam his præmiorum incitamentis, longè paratiores euadunt militum animi ad difficilia quæque, & ardua superanda; *nisi forte existimemus*, inquit idem, *canes venaticos ferino sanguine bestiæque captæ visceribus esse inescandos, militibus vero hostium debellatorum, prædas ac partes concedi non oportere.* Atque ea de causa ipse Onosander alibi, in Imperatore desiderat vt sit διάπονος id est non laboriosus modo, sed *in ipsis* etiam *laboribus perseuerans*, & ἀφιλάργυρος quoniam hæc duo ad militum amorem conciliandum maximè conducunt; vnde memorat etiam Socrates in epistolis, quas nuper omnium communes fieri curauit doctissimus Allatius, *duo hæc potissima inter alia militiæ opus esse, tolerantiam, & pecuniarum contemptum, hoc namque familiaribus cari, illà hostibus terribiles sumus* ἴσθι δὲ ὡς δυοῖν τούτοιν μάλισα προσδεῖται πόλεμος καρτερίας τε, καὶ ἀφιλοχρηματίας δὲ ἐκείνῃ μὲν γὰρ τοῖς οἰκείοις φίλοι, διὰ καρτερίαν δὲ φοβεροὶ τοῖς ἀντιπάλοις γινόμεθα.

cap. 34. strateg.

3 *Deditionũ conditiones tum antiquis tum nostris tẽporibus vsurpata*

Cæterum quia præda aut à fusis hostibus, aut à dedentibus se, quæ duo victoriã consequuntur redire in militem solet, sciendum est, quod ad posteriores spectat, quod ritus deditionis apud

antiquos, & subiectionis postulandæ mos, talis semper extitit, vt victi, aut cum conditione in hostium potestatem venirent, aut se illis absque vlla conditione tractandos permitterent, quod Galli communi cum Italis vocabulo dicũt *rendersi a discretione*. Et quidem prioris deditionis conditiones, vel honestæ erant quales P*ersarum*, quando ipsis Bersaboram arcem Iuliano tradentibus, conuentum vtrimque fuit, vt quot quot intus erant Persæ, singuli per medium exercitum Romanorum tuto transirent, certà pecunia & veste acceptà; vel seueriores, & tantum non propudiosæ, vt hæ quas victricibus armis insultans Annibal *Saguntinis* proposuit si à Romanorum societate deficere vellent, *aurum scilicet argentumque omne publicum, & priuatum ad se deferrent, & inermes cum binis vestimentis Sagunto exirent, si sua ac coniugum, & liberorum corpora seruari vellent inuiolata*. Ex arbitrio vero, & libidine Pontius cum *Romanis* egit, quos ad Furculas Caudinas interceptos, vna cum consulibus sub iugum misit; Idemque fecit Papyrius Consul, cùm nuntiari *Luceriam* iussit arma, iumenta, multitudinem omnem intra moenia relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub iuga missurum. Nostris vero temporibus, & si varijs de causis deditiones non vno modo fieri consueuerint, & quemadmodum olim militaris lex obtinuerat, vt postquam moenia quati ariete coeperant, oppidiani amplius vitam saluam pacisci non possent, ex quo Cęsar Aduaticis denuntiat, *se magis consuetudine sua quàm eorum merito ciuitatem conseruaturum, si priusquam aries murum attigisset, se dedissent*; & Cicero monet eos, *qui armis positis ad Imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendos esse*: ita etiam apud nos, ex armorum iure, idem mos vsurpetur in locis infimis, postquam tormenta curulia displosa fuerunt; in munitioribus autem si factus in moenia impetus fuerit, hæc inquam licet ex stricto iure ita se habeant, communis tamen bellorum vsus sic inualuit, vt vrbe aliqua, siue ante aut post tormentorum displosionẽ se dedente, victor honestis conditionibus hanc in fidem suam accipiat, salua etiam Magistratuum authoritate, & his conuentis pactisque stabilitis, vt plurimum ac bona fide obseruatis. Præteritarum iniuriarum obliuio inducatur: ciues bonis ac dignitati restituantur, licentià etiam sin-

Liuius lib. 1. decad. 3.

2. de bel. gal.

1. officior.

gulis datà, aut continendi se in antiquis sedibus, aut in alias quocunq; libuerit cum tota familia migrandi; victoris ius sit præsidi quantumcunque libuerit, & de qua magis illi visum fuerit natione, in vrbe relinquere, quod ille suis sumptibus alere teneatur: arcem nouam extruere non nisi de ciuium consensu possit aut dirutam instaurare; propugnacula durante obsidione ab incolis erecta, statim post deditionem victori solo æquanda permittantur; ducibus tandem præsidiarijs, ac militibus præterquam si exules, aut rebelles fuerint, exire cum armis, signis, explicatis, tympanis reboantibus, funiculis accensis, cæteroque bellorum apparatu, & impedimentis omnibus liberum sit. Quamquam si ciues planè excedere oppido cogantur, quod non admodum frequenter accidit, istis conditionibus sequentes adijci solent, oppidum citra fraudem integrum victori tradatur relictis in eo tormentis, puluere sulphureo, globis, funiculis, itemque armis & vexillis ac reliqua militari suppellectile: equiti cum armis & equis; pediti cum ense, pugione, ac impedimentis, nobilibus & plebi cum auro argentoque ac domestico apparatu, commodatis etiam carris aut nauigijs, & omni iniurià, a virginibus, & sequiori sexu prohibità, abire liceat. Hæc igitur pacta conuentaque si modo bona fide obseruentur, tantum abest quod culpari debeant, vt etiam mirũ videri possit, quomodo seu hominũ natura quæ peior in dies euadit, seu victoria ipsa, quæ per se insolens est, rapax, improba, eo se placabilitatis, ac modestiæ in summa rerum omnium licentia reduxerit, vt dum sua hostibus iura seruat, æqua ferme inter victos victoresque ratione viuatur.

4. *Clades nullã labem ducibus infert nec illis fortioribus cedere inhonestum.*

Sed facile est vnicuique secundà aurà nauiganti clauum regere, & exerente se cum fortuna ingenio, quid in prosperis rebus consulendum sit videre: verum in clade quæ non minus famæ ducum aduersa, quam eorum fortunis omnibus funesta esse solet, rarus est quem e statu mentis calamitas ipsa non deijciat, varior etiam qui tam præclarè sibi constet, vt illata damna nouis statim conatibus abstergenda impigre suscipiat; Quare cum duo maximè in causa esse existimem, cur tanta consternatio duces inuoluat, cùm primum cladem aliquam acceperint opinionem scilicet quam de eorum virtute et industria vulgus fini-

ſiniſtram concipit, ac timorem qui ſocias vrbes, aut confœderatos principes inuadere ſolet, adeo plerumque vehementem, vt quaſi de ſumma rerum conclamatum eſſet, animum & ipſi deſpondeant, facileque victoribus ſe dedant, nullius rei magis quam de propria ſalute ſoliciti, his profecto duobus incommodis, non melius iturum me obuiam exiſtimo, quam ſi rationibus & exemplis oſtendam, nullum ex clade dedecus in ducem redundare, modo omnia prius experiri & tentare voluerit, quàm à prælio diſcedere, nullumque in eo errorem commiſerit, qui labem ignauiæ ſecum habeat adiunctam. Tum etiam acceptas clades omni arte & ingenio tegendas eſſe, aut ſaltem ita minuendas, vt ſocij non prius de illa certiores fiant, quàm reparatà nouo militum delectu iacturà, ipſos in fide continere poſſit. Quemadmodum ergo dux ille inter timidos ac ignauos reponendus eſt, qui non tam virtute hoſtis quàm ſua ignauia vincitur, ita dubium non eſt, ſi quis commiſſo certamine hoſtem viriliter ſuperat, quin ille in ſtrenuis & ſpectatæ virtutis ducibus habendus ſit. Quare reliquum eſt modo videre ad quē illorum propius hic accedit, qui etiamſi cuncta præſtiterit quæ à forti Imperatore deſiderari in prælio poſſunt, maiori tamen hoſtium aut robore aut armorum peritià, aut fortunà aliaue de cauſa ſuccubuerit. Et ſanè quanquam is qui ſuperatur effugere non poſſit quandam in vulgus infamiam, certum tamen habeo eius ſi quantum in ſe fuit conatus eſt, ne robore, vel induſtrià ab aduerſarijs vinceretur, nihil vltra intereſſe, quo tandem exitu, caſus de victoria decernat, et enim cum ex duobus qui pari virium aut animorum contentione inter ſe decertant, neceſſe ſit vnum tantummodo ſuperiorem euadere, quid alteri precor reliquum erit, niſi vt in tantis rerum anguſtijs fugà aut deditione, ſibi ſuiſque prudenter conſulat, vel vltro mortem oppetat, & res antea afflictas, extremo furoris conatu peſſundet; quod vltimum cùm non modo indignum ſit homine Chriſtiano, ſed abhorrat etiam ab humanitate, à fortitudine diſſentiat, nec planè cum prudentia quæ iubet in extremis malis non deſperare, conueniat, quæ tandem iniquitas eſſet, homini quem propria virtus ad laudem extulit inſolentis fortunæ culpam imputare, aut eorum merita popularis auræ metiri arbitrio, quorum conſilij

Mars potentior, & vices vt antea diximus alternans, tam frequenter illudit, vt etiam ἐνυάλιος Homero appelletur, ab ἐνυώ quam belli fortunam esse putant. Et sanè extollant quantumuis Romanorum historiæ Aemilium Paulum quod in Cannensi pugna cùm se posset fugà subtrahere, pro patria pugnans pulcherrimam mortem oppetere maluerit quàm suorum ignominiæ superesse: nunquam tamen ego committam quin longe pluris Varronem Consulem alterum faciam, qui se ex prælio in tutum recepit, vnde obuiam ei frequenter itum est ab omnibus ordinibus & gratiæ actæ, quòd pugnam sua morte funestiorem non fecisset, nec item ac collega de patriæ salute desperasset. Eodemque modo, etiam si Annibal fusus ad Zamam à Scipione fuerit, & fugà salutem sibi quæsiuerit, patrocinium tamen inuenit trium grauissimorum scriptorum, Liuij, Plutarchi, & Polybij qui tot laudibus illum ornarunt, ab officio ducis optimi vtsi vicisset nihil ferme ad illas addere potuissent. Sic enim primus, *Annibal cùm paucis equitibus inter tumultum elapsus Adru-*
deca. 3. li. 10. *mentum perfugit, omnia & in prælio & ante aciem priusquam excederet pugnà expertus, & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus singulari arte aciem eo die instruxisse*: & ab Liuio nulla in re dissentit Plutarchus, ita vt qui vnius verba legerit, de alterius quoque sermone, coniecturam
in Scipione. facere nullo negotio possit, sed Polybius tam exquisitè causam Annibalis tutatus est, vt verba eius sigillatim referre, operæ pre-
lib. 10. tium existimem *Annibal cùm equitibus paucis se recipiens continuis itineribus Adrumentum tandem euasit, omnia in prælio expertus quæ à bono Imperatore, & magno rerum vsu prædito poterant præstari*, atque non his contentus postea addit. *quod si eum postquam omnia fecisset, quæ ad vincēdum poterant fieri, spes est frustrata virum ante eum diem inuictum, venia ipsi danda. Nam interdum virorum fortium inceptis fortuna ipsa & casus resistunt, interdum verò aduenit quod prouerbio dici solet, vt*

Occurrat forti qui mage fortis erat.

quod tunc Annibali contigisse aliquis merito dixerit. Non ergo si *Petiliani* & *Saguntini* publico & communi rogo semetipsos cremarunt ne à societate Romanorum deficerent, propterea tamen ijs laudibus afficiuntur à politicis, quas vel fugiens Annibal

bal ab ijsdem consecutus est, maximè quia illi veniam à Senatu acceperant, quando ipsis propter recentem cladem Cãnensem succurri non poterat, faciendi omnia quæ sibi e re & salute sua fore viderentur; hi vero Cartaginensium gratiam amplecti potuissent, & pacem accipere, quam ne recusarent sic ad illos orantem Alorchum Liuius repræsentat *postquam nec a Romanis vobis vlla spes, nec vestra iam aut arma, aut moenia satis defendunt* li.1.decad.3. *pacem affero ad vos magis necessariam quam æquam, cuius ita aliqua spes est: si eam quemadmodum vt victor fert* Annibal, *sic vos vt victi audiatis; si non id quod amittitur in damno cùm omnia victoris sint, sed quicquid relinquitur pro munere habituri estis.* Quid enim habet in se vltimus hic desperatorum hominum conatus, quod temeritati non sit potius quàm prudentiæ tribuendum? credebant ne Romanos maius commodum ex præclarissimarũ vrbium, et tot hominum qui in illis erant incẽdio, quàm ex eorundem conseruatione percepturos, at desipientibus tantum & insanis istud in mentem venire poterat. Quid igitur impetus illos egit & inconsulta ratio, vt fidem quam ne Romani quidem ab ipsis petebant, certà sua iacturà seruare voluerint, hoc autem consilium quam parum sapientissimis ducibus conueniat, quorum officium est posse non solum vincendi, sed xi.annal. etiam cedẽdi tempora perspicere, quemadmodum ex Tacito patet, cuius mens est *fortes et strenuos contra fortunam insistere spei, timidos, & ignauos ad desperationem formidine properare*, nec aliud etiã Virgilius significare voluit, cùm suos Heroas *Turnum*, & *Aeneam* pro ratione discriminum quibus se aliter explicare non poterant, fuga sibi consulentes repræsentat, sic enim ille de Turno æneid.12.

Ergo amens diuersa fugà petit agmina Turnus
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.

Aeneæ vero Anchisem tribuit velut perpetuum suasorem vt fugà se ab excidio Troiano proripiat,

Vos o quibus integer æui æneid.2.v
Sanguis ait, solidæque suo stant robore vires
Vos agitate fugam.

imo vero consilio suo vsum, & fugientem, hortatur de nouo vt gressum maturare velit,

Iam-

Iamque propinquabam portis omnemque videbar
Euasisse viam, subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus, genitor que per vmbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate propinquant.

verum maximè in rem faciunt eiusdem Aeneæ rationes quibus Dareti aduersus Entellum pugnanti suadere conatur vt ab iniquo certaminis genere desistat.

Aeneid 5.

Infelix quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conuersaque Numina sentis?
Cede deo.

nimirum sapientius illos facere iudicauit, qui fatis obluctantibus cedunt, aut virium iniquitate pressi, tempestiuè de fuga cogitant, quàm quibus tritum illud inter milites verbum perpetuo in ore & factis est, *vincendum esse aut moriendum*; et si enim illud viro forti, & priuato militi apprime conuenire videatur, quem nec mortis timor, nec periculum aliud deterrere debet, quominus intrepidè periculum quoties opus est subeat, non tamen satis validum duci incitamentum esse potest, vt viribus exhaustis ac repugnandi facultate vtcunque sublata, mortem vltro accersat, seque ac reliquos milites, quos meliori fortunæ seruare deberet, in extremum discrimen conijciat, quod est hominis planè furentis vel stupidi. Quanto enim illud sanioris mẽtis est, cùm res ad incitas redactæ sunt, Antigonũ Regem imitari, qui cùm acie victus excederet, se quidem non fugere iactabat; cæterum opportunam sedem ab tergo vestigare, vnde hostem propelleret, præsertim cum multi postquam infeliciter aliquoties pugnarint, non solum recenti virtute priscam ignominiam deleuerint, sed etiam optimè de Republica, aut de patria merendo, summam gloriam sint consecuti; quod sicut antea priscorum ducum exemplis ostendi; consequens est nunc vt idem quoque recentibus confirmem; Ac in primis *Daualus Piscarius* mihi occurrit, qui cùm prima militiæ stipendia in pugnæ ad Rauennam commissa meruisset, in qua ille leuioris armaturæ equitatui præerat, ab hoc inauspicato principio summorum postea ducum gloriam æquauit; & *Petro Nauarræ* postquam de Canusij deditione cum Gallis pepigisset in castra aduentanti, Consaluus obuiam egressus gratias egit, laudauit que palam,

quod

quod se se & fortissimos milites Cantabros, quorum operà maximis in rebus vti posset, opportunà vsus prudentià conseruasset qua in re exemplo forsan vsus fuit, quod Virgilius de Aenea refert, his versibus

Sergestum Aeneas promisso munere donat
Seruatam ob nauem lætus sociosquæ reductos.

Nicolao vero *Piccinino* peracri concitatoque bellatori, & aspera quæque tentari auso, et si fortuna toties illuserit, vt nemo sua tempestate prosperis pariter, & aduersis clarior extiterit, nullus tamen adeo fuit iniquus, vt quoties hosti consertis proelijs succumberet, nequa quam imperitià, aut ignauià, sed malignitate fortunæ extortam, ei è manibus victoriam fuisse, non prædicaret Sed quis B*artholomeo Liuiano* vigilantia, & acri pugnacique natura dux superiori ætate præstantior extitit? quis *Vgone Moncada* maiori solertia, & diligentis strenuique militis fama bellum gessit? quis A*ndræa Gritto* per dubios rerum euentus fortior cōstantiorque fuit, omnes tamen nullo ferme benignioris fortunæ afflatu, sed vnis tantum inuictæ virtutis auspicijs, illibatæ gloriæ decus apud omnes adepti sunt, cùm alioqui nusquam aut raro victores sed ferme semper victi, sola fuga aut deditione rebus suis consulendum duxerint. Imo vero cùm Moedi Athenas inuaderent, nonne Themistocles nauibus suis Rempublicam seruauit? cùm Absalon Dauidem patrem persequeretur, nonne hic festinans egredi ciuitate, seipsum atque vna populum saluauit? idemque cùm sui milites infeliciter aduersus filios Ammon pugnassent, Ioab supremo copiarum suarum præfecto rescripsit *non te frangat ista res, varius enim euentus est belli, nunc hunc nunc illum consumit gladius, conforta bellatores tuos aduersus vrbem vt destruas & exhortare eos*. quo consilio potest ne vllum præstantius excogitari? nequaquam certe, nec aliud meo indicio cepisset Iulius Cæsar cùm ad Mundam, tum etiam contra Neruios pugnans, si postquam omnia præstiterat quo labantem belli fortunam diuino animi ardore restitueret, sui nihilominus pedem ex acie retulissent; quid enim aliud facere tunc potuisset, quàm eadem ratione purgare se à fuga qua Cn. Fuluius suam excusabat, dum ingenuè fateretur, se cum omnes fugerent, reliquorum turbà ablatum ex acie fuisse; Equidem tantum ab

est

Aened. 5.

2. reg. c. 11

est vt bellorum fortuna cum se ducibus aduersam præbet, quicquam pristinæ eorum laudi detrahat, quod etiam Onosander contendit vtile admodum illis esse, si quandoque ab hostibus superentur. quoniam vt inquit, *qui aliquando succubuit, pericula in quæ iam incidit alias cauere didicit, at qui nullam adhuc calamitatem pertulit, non bene res custodire prosperas edoctus est, nec si superior euadat, tantam adhibebit prudentiam, pericula cauere negligens, quantam adhibuerat vt hostes incautos & segnes opprimeret* παθήματα enim solent esse μαθήματα & quemadmodum habetur in Græcarum sententiarum collectionibus ὁ μὴ δαρεὶς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται *homo non percussus non instruitur*; quibus perbellè respondet dictum illud Maximi Tyrij Laudati à Rigaltio, ἐγὼ δεῖ στρατηγῷ διαπιστῶ πάντα εὐτυχήσαντι Quamobrem sanè adductum etiam arbitror prudentissimum ducem Nuæum, vt inter discursus suos militares vnum eo titulo inseruerit, *quod expedit Imperatori cladem aliquam accepisse*, qua in opinione & si mihi cum illis non conueniat, dicam clarius atque vt rem paucis absoluam, quod sicut priuato militi nulla vnquam tam dubia aut anceps occasio esse potest, vt illius declinandæ gratia vel locum deserere, vel fugà sibi consulere debeat, quin statim ipso facto se reum faciat delicti quod grauioribus tantum poenis militaribus expiari potest, nec alia eiusmodi seueræ legis ratio afferri solet, nisi quod in moralem primum disciplinam peccet, cuius ex præscriptis homini forti, qualem se miles profitetur, omnino potior esse debet dignitas sine vita, quàm vita sine dignitate, ac demum etiam in ciuilem, quæ vt seruos domino sic milites Imperatori fideliter inseruire præcipit, ac in omnibus que recta, & conuenientia sunt obedire: ita supremo rei bellicæ præfecto, cuius proprium est videre ne quid commissa suis viribus ac consilijs Respublica detrimenti patiatur, nulla tam honesta vel vrgens causa esse potest, vt desperare de ea debeat. Vnde cùm bellorum euentus tam prosperos quam infœlices suà prudentià moderandos susceperit, sequitur vt cum ei in commune bonum aliquid tentanti fortuna non respondet, omnium confessione laudandus potius quàm culpandus esse videatur, si præclare sibi constans nihil impetu aut furore decernat, & eodē

cap. 36.

animo

animo ac consilio vtatur in reducendo ac saluãdo exercitu, quo antea cùm hoste congressus est, Marteque prouocauit, non bene tunc suis conatibus arridentem; nam, vt inquit Vegetius, *in simili conditione fortior censetur quem aduersa non frangunt*. Hoc igitur in clade primũ dux præstare debet, vt absq; metu aut timore ignominiæ receptui tempestiuè canat, collectis que militũ fortissimis, sibi à tergo infestos hostes reprimat, & palantibus dispersisque hinc & inde suis, tutũ muniat ad castra aut oppida vicina regressũ. lib 3 c. 25

Proximum vero est vt interim dum nouos delectus parat, noua quærit auxilia, & tam præsenti malo, remedium conueniens applicat, hilarem vultum & bonum ac confidentem animum præse ferat, angustiasque dissimulet, & futuri damni metum que ac accepti incommodum quantà potest industrià ac arte contendere, occultandum esse intelligat: quemadmodum enim in irato & tempestuoso mari depræhensos, nihil magis terret, quam si rectorem qui ad clauum sedet desperare vident, sic nulla re milites ac sociæ gentes æque commouentur, quàm si ipsum ducem cui omnia certo explorata esse debent, metu videant consternatum. Nec modo vultum sibi fingere debet, & verba confidentiæ plana, sed insuper omnia præstare eum oportet quibus & elatos spiritus hostium reprimere, & fiduciam suis augere possit: Quod in deploratis rebus cum vix ac ne vix quidem absque maxima dissimulatione fieri possit, est profecto quod mirer, consultissimum virum Iustum Lipsium in eam sententiam deuenisse, vt ex opinione Taciti pronuntiaret *nuntios cladis occultantes, stulta dissimulatione remedia potius malorum quam mala ipsa differre*. quis enim nescit ducem cùm suas calamitates celat, cùm se victorem effert, cùm rumores sibi contrarios premit, non tam idfacere vt periculum negligat, quàm ne res suas vehementer quidem emotas, penitus euertat, nec tam vt seipsum quàm vt alios fallàt solerter ac ingeniose ocultando, quæ vel suis timorem afferre, vel hosti occasionem nocendi præbere possent. nec si Vetellio malè successit fractis ad Cremonam rebus, cladis nuncios occultasse, propterea censendum est idem cæteris ducibus imminere periculum, modo non vt ipse remedia potius malorum quàm malà ipsa stulta dissimulatione differant. Quare bonà veniâ Lipsij perniciosæ cladis remedium, vt omnium

5. *Eadem modis omnibus dissimulanda & quibus præsertim.*

omnium primum sic maximè efficax in ipsa dissimulatione constituam, quam vt quisquis solertius fingere potest, sic eum rebus gerendis magis idoneum esse iudico; tanta enim interdum vis est fortunæ, tam præceps casuum rerumque humanarum varietas, adeo fides hominum in lubrico, & constanti vestigio constituta est, vt pro loco ac tempore non modo simulare, aut dissimulare, verum etiam fictionibus vti sit necessarium, idque maximè honestum habeatur, quandoquidem apud Virgiliũ Aeneas

Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.

Quare vt eius dissimulationis præcepta nonnulla ex Vegetio, & alijs auctoribus tradam, illud in primis duci seruandum est, vt si æquali, aut paulo minus iniquo Marte cum hostibus pugnarit, prior ipse de cæsis hostibus spolia capiat, prior clamore ac buccinis exultare videatur; tum vero cadauera suorum statim defodi, curet, quo ipsorum numerus iniri non possit, nec prior istius rei faciendæ licentiam petat, sed omnia simulet, & fingat, quę dubium apud homines facere possunt, quanam ex parte victoria steterit, cuius nunquam ita solet esse ratio explorata, vt etiam si veritas de industria non occultetur, satis tamen sub initia præsertim ipsa se prodat. Quod valde illustri exemplo confirmat Tacitus, nam cùm dixisset *Romæ trophæa de Parthis, Arcusque medio Capitolini montis sistebantur*, subiungit postea, *talibus Volosegis literis, quia Pætus diuersa tanquam rebus integris scribebat, interrogatus Centurio, qui cum legatis aduenerat, quo in statu Armenia esset, omnes inde Romanos excessisse respondit*. Si vero dux omnem exercitum, aut arcem aliquam munitissimam amiserit, iacturamue aliam insignem quouis modo fecerit, oportet hunc primum omnium casus illos aduersos fortiter ferre, & si fieri possit adumbratà etiam lętitià mœrorem tegere de ipsis conceptum, atque vt monet Polibius non tantùm linguà, sed multo magis mente, & vultu de illis silere, quoniam, vt inquit Seneca

Annal. 15.

in Thyeste.

multa sed trepidus solet
Detegere vultus, magna volentem quoque
Consilia produnt.

& quod dicebat Iosephus apud Philonem, illud plerumque contingit vt multi cum à nemine alio conuinci possint, colore tamen aspectu, voce, detegant conscientiam; qua ratione Annibalem ferunt

runt

runt cognita Aſdrubalis fratris cęde, ac totius clade exercitus compoſuiſſe vultum ad hilaritatem, quaſi non tanti eſſet illa victoria, quà Romani multum lætari deberent, ſed re vera iſtud fecit quo ſuorum militum animos fictà lætitià confirmaret, ex pręcepto illo veteris Comici, *ſi vis me flere dolendum eſt prius tibi.* 6. de bello Gallico.
Præterea quoniam vt rectè monet Iulius Cęſar, *ſæpe homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt,* his vt occurrat dux cauere ſedulo debet, ne aduerſarum rerum nuncij diffundantur, erumpantque celerius quàm ſuis rebus opportunum erit, & ex aduerſo conandum illi eſt, vt quę ſui exiſtimationem augere, & militibus animos facere poſſunt, etiam amplificatæ, & exaggeratæ ad omnium, ſi fieri poſſit aures perueniant, quem morem *Gallis* antiquitus vſurpatum fuiſſe notat Cęſar in commentarijs, ſolebant enim, vt inquit, ciuitates, quæ cõmodius apud illos Rempublicam adminiſtrare cenſentur, hoc habere legibus ſancitum, vt ex ijs quæ de Republica à finitimis rumore acceperant, ea ad magiſtratum deferrent omnia, vt quæ illi viderentur ſilentio premenda, ea occultaret, quæ vero ex vſu iudicabat, multitudini proderet; ſed nunc peregrinari credo hanc legem per vniuerſum orbem, & à Gallis iam ad Hiſpanos perueniſſe tranſituram mox in alias gentes, prout ſe inuicem conſilio, ac induſtrià ſuperabunt. Enimuero quantum interſit clades ingentes ſilentio tegere, aut ſaltem diſſimulare modis omnibus, exemplo poteſt eſſe M. *Terentius Varro*, qui ex eo quod Cannenſem nimis propalaſſet, Capuanos impulit, vt cum iam auxilia per Legatos vltro ei obtuliſſent, nihilominus tamen ad Annibalem poſtea defecerint. Quare prudẽtius omnino fecerunt *Alexander magnus*, & *Sertorius*, quorum hic referente Frontino, militem Herculei mortem nunciantem è veſtigio interfecit, ne inde metus aliquis milites inuaderet, ille autem cladem qua peditum duo millia, & trecenti equites ceciderunt, ſic tegendam duxit, vt eos, qui ex prælio venerant capite plectendos denunciaret, ſi quicquã eorum, quæ in prælio acciderant ab ijs in vulgus efferretur. Nec minus aſtutè *Scipio* Legatos Syphacis, qui auxilia ei negabant, eadem lætitià excepit, & dimiſit, ac ſi optata omnia nunciaſſent, quo ſtratagemate militibus ſuis ſpem fecit Regis auxilia in propin-

libro 2.

pinquo esse. Denique vbi maior est metuendi occasio tunc nihil omnino committendum, quod eius indicio hostibus esse possit, imo vero

Horat. ode 4. libro 4.

Duris vt Ilex tonsa bipennibus
Nigræ feraci frondis in Algido
Per damna, per cædes, ab ipso
Ducit opes animumque ferro.

haud aliter nouæ spes ex prioribus damnis cōcipiendæ sunt, exercitus alij conscribendi; securitatis pignora vndique depromenda; & animi constantià, ac inuicto robore, inijcienda est hosti suspicio, non posse tantum virtutis, & audaciæ, nisi ab occultis quibusdam viribus, & consilijs prouenire; quo vnico consilio si Romam per tot annos, quibus fortunam ipsam sacramento Lybiæ dixisse, crederes, seruatam fuisse asseruerim, nihil equidem mentiar, cùm nulla re præclarius ferocissimum hostem animo frangere, aut ciues suos aduersus tot Annibalis victorias, in quibus ad satietatem vsque Barbarorum sanguis Romanus fusus est, confirmare potuerit, quàm strenuis illis, & audacibus decretis, quibus Senatus cauit ne octo millia captiuorū, quæ cladi Cānensi superfuerant vllo pretio redimerentur; ne Marcellus, qui in Sicilia, Scipio qui in Africa, vterque Consul, qui ad Capuam res gerebant reuocarentur; atque vt eo tempore, quo Annibal ipse muris insultabat, classis cum exercitu è portu in Hispaniam solueret; his enim summæ fiduciæ plenis deliberationibus, hostem omniū acerrimum in desperationem coniecerunt vlterius quicquam in Italia feliciter tentandi, experiundiue. Scilicet obsessis, ac prope expugnatis profuit, vel non timere hostem, vel ita confidenter, metum quem de illo conceperant occultare, vt cum tenerentur vicisse, aut saltem non posse vinci simularent, quod facere tam Romanorū fuit quàm sapiētissimorum hominum est, mederi malis, non irasci, non desperare, atque hinc laus illa, quam Claudianus Romæ tribuit

Numquam succubuit damnis, & territa nullo
Vulnere, post Cannas maior, Trebiamque fremebat.

& T. Liuij iudicium asserentis *magnitudinem populi Romani aduersis prope rebus admirabiliorem, quàm secundis esse.* Porro quia eiusmodi fictiones multum etiam momenti obtinent, ad pacem cum inso-

insolenti aduersario faciendam, quem nisi dux fidentem se, & erecti animi, viribusque probè instructum ostenderit, ita vt etiam metum illi incutiat, frustra quidem solicitabit, vt ad honestas cōditiones se demittat; vnde veteri prouerbio occasio data est *pacis negotium sub clipæo melius procedere*; consequens propterea esset, vt aliquid quoque de ea dicerem, & nonnulla proferrem, quæ vt ipsa honesta, ac simplex seu pura, & candida sit, ab auctoribus requiruntur: verum cùm pacis componendæ, non secus ac belli suscipiendi potestas, sit penes vnum principem, cuius vices copiarum præfectus, in ijs tantummodo, quæ spectant ad bellorum administrationem gerere potest, rectius me facturum existimo, si dum proprius ager satis mihi copiosam messem suppeditat, falcē ab aliena contineam, & quæstionem hanc iterum ad carceres non reducam, quam multi ante me quorum istud erat officiū, sœpius ad metam perduxerunt, varia eruditione ornatam, perfectamque labore, & industrià.

XVII

1. *Hactenus de scientia militari sequitur virtus de qua primum quidem in genere dicitur.*

Tam multis igitur, Ludouice Comes, de scientia militari dicendum fuit, quoniam paucioribus, quantum ipsa, & vsu necessaria, & rerum quas in se continet varietate, atque amplitudine diffusa sit, intelligi omnino non poterat: verùm cùm non scientia dumtaxat eximia rerum bellicarum, excellentem perfectumque imperatorem efficiat, sed in eo dotes illas, quas supra recensuimus inesse oporteat, *virtutem*, nempe singularem, summam *felicitatem*, *auctoritatemque* clarissimam, sequitur nunc vt de his quoque sermonem faciam, ab illa incipiendo, quam Tullius ordine secundam inter cæteras collocauit, nimirum *virtute* cuius famà, & opinione, cùm vehementer multitudinis amor commoueatur in eorum quibus plenior affuerit admirationem, despiciat autem eos in quibus nihil virtutis, nihil animi, aut neruorum vigere depræhenditur, omnibus iam inde conspicuum esse potest, virtutē ipsam, Ducibus quos exornat, nō minimum famæ, auctoritatisue conciliare, vt de illa vix alio loco conuenientius dici possit, quàm eo, vbi singula ordine proponuntur, quæ sunt ad auctoritatem necessaria. Pendeo tamen animi, & incertus admodum hæreo, qua tandem arte ab illorum præceptionibus qui de hac ante me dixerunt, explicare me, ac velut in libertatem asserere possim, vt quæ mihi tantummodo huc spectare videntur in medium affe-

ram. Si quidem non illorum opinionis eſſe vnquam potui, qui omnem, cùm de virtutibus imperatorijs quæſtio incidit, moralem diſciplinam excutiunt, atque vt ſibi materiam ad dicendum ſuppeditent potiùs quàm quod ita ſit, omnibus illum exornari debere virtutibus contendunt, qua in re tantum ab illis diſſentio, quantum optimos duces noſtri temporis, ab illis quos ſibi quiſque imaginatione fingit, & repræſentat diſtare certiſſimum eſt, hi enim cùm tales ſint non re ipſa, ſed ex ſola idæà, quæ reliquis ad imitandum proponitur, tanquam id quod poteſt eſſe in ſuo genere perfectiſſimum, non mirum eſt, ſi noua ſemper virtutum additione, nulla vnquam eorum perfectioni meta, ac terminus ponatur. Quod non eodem modo illis accidere poteſt, qui in fæce Romuli vitam degentes, non tot illam poſſunt illuſtrare documentis & virtutibus, quemadmodum facere ſolent beati illi Heroes ex Academia Platonis, aut Mauri Vtopià quotidie prodeuntes. Sed qui tamen nihiloſecius vtiles ſint rebus agendis, quàm Dij Aegyptiorum monogrami. Et ſanè quantum ego reſpicere poſſum in præſtantiſſimos Duces, qui cùm noſtris, tum etiam vetuſtioribus ſœculis floruerunt, non video illos tot virtutibus ſtipatos fuiſſe, vt qui illas recenſere velit, omnes ſtatim enumerare debeat, aut ingentes diatribas morales illarum explicationi dicare: Quare & ſi virtutem hanc Imperatoris, quæ non vna eſt, ſed multiplex, primùm quidem *Cicero* tam varias in ſpecies diuiſerit, vt omnes ferme alias, vnius ambitu complecti viſus ſit, ſicut ex illis conijcere eſt, quæ paſſim habet in orationibus pro Rege Deiotaro, pro lege Manilia, in paradoxis, Philippicis, alijſque locis ſuorum operum; licet etiam *Petrarcha* vna cum *Lipſio* eam explicet de corporis, ingenijque vigore quodam, & ſimul animi probitate, cui poſtea hic innocentiam, temperantiam, fidem, facilitatem, humanitatem ſubijcit: ille vero fortitudinem, prudentiam, iuſtitiam, patientiam, & omnes tam ex Cicerone, quàm Lipſio antea enumeratas; non propterea tamen mihi perſuadere poſſum, diſtributionem hanc probabili aliqua ratione, aut vrgente admodum neceſſitate fuiſſe introductam, qui ſatis noui tutius eſſe cum vulgo ſentire in rebus, quæ ad actionem pertinent, quàm cum philoſophis, & vni tantum contemplationi addictis hominibus: vulgo autem, vt inquit Tullius, virtutes hæ imperatoriæ

toriæ

toriæ existimantur *Labor in negotijs*, *fortitudo in periculis*, *industria in agendo*, *celeritas in conficiendo*, *consilium in prouidendo*; vt potius de his dicendum sit quàm de alijs omnibus, quarum veluti corollis multi quotidie scriptores Ducem exornant, non tam vt opinior rei ipsius veritate, quàm nimia, quadam animi facilitate commoti, & eà imbuti doctrinà quam apud Xenophõtem in Cyri institutione, & Tullium in oratione pro lege Manilia expressam vident ad optimi ducis idæam & significationem. Ego vero qui ab Idæa, quantum fieri potest, res ipsas ad communem vsum reducere soleo, fateor quidem eo meliorem ducem fore, quo plures ex illis virtutibus sibi proprias fecerit. verum tamen ne disciplinarum fines ac præcepta sic misceantur, non alias hic attingam quàm quæ vulgo, & Ciceroni imperatoriæ esse existimantur, quoniam, vt opinor, nullus absque earum prælùdio, huius muneris dignitatem tantum abest vt illustrare quod ne quidem satis aptè conuenienterque sustinere potest:

Ac inter illas prima quidem occurrit *Laboris* consideratio, quem virtutibus & bonis vel eo nomine libenter annumero, quod nulla sit sine labore virtus, nulla item bona vsquam germinent, nisi vbi præcessit cultura & labor. hic autem cùm sit attenta functio vel animi, vel corporis, vel vtriusque simul, animi autem labor, siue grauis illa & intenta cogitatio, quam ducem perpetuo exercere oportet, si res suas lætas atque florentes habere velit, partim ad consilium, & prudentiam, de quibus iam ante diximus pertineat, partim etiam ad industriam seu solertiam in agendo & prouidendo, de qua mox sermonem sumus habituri; propterea solius corporis functio nobis hic explicanda relinquitur, ad quam videntur præclarè antiquioris sapientiæ consulti Heroas omnes inuitasse, cùm Iouem finxerũt noluisse vt Hercules germem illud suum, natum ad res maximas & incredibiles, molli esset corpore, fracto cultu & emasculato, vitaque otio ac mollitiei addictà; sed illum potius voluptatibus eripuit, labori addixit, voluitque pugnare non modo cum Apro, Leone, Tauro, Chymera, cæterisque monstris quorum veluti sipario poetæ, veterum temporum memoriam obtegentes eam semper augustiorem reddere conati sunt: sed cum Dynastis, Tirannis, Latronibus inimicis & iuratis in alio-

2. *Mox in specie explicanturq; sequẽtes labor in negotijs vbi quãtam vim habeat ducis exemplum.*

rum perniciem hominibus, illuſtri ſcilicet documento principibus viris, non eſſe tale bellicum negotium, vt abſque laboribus ſummis adminiſtrari poſſit, nec paruis ſudoribus magna ſuſtineri imperia: quod Alexandro cum probè perſuaſum eſſet, regia ſoepe illius vox audit eſt δουλικώτατον μὲν ἐστὶ τὸ τρυφᾶν βασιλικώτατον δὲ τὸ πονεῖν *eſſe planè ſeruile delicijs, regium vero labori operam dare*. Quamobrem ducis vita ad præclarum decus enitentis, nihil aliud eſſe debet quàm longa quædam curarum ſeries, & laborum ſibi viciſſim ſuccedentium catenatio, ita vt quos ſub initium difficilius ſuſtinet, conſuetudine leuiores fiant, ac ſœpe ne ſentiantur quidem: nam qui aliter fieri poterit, vt tot hominum ſuæ fidei, vigilantiæ, curis, ac laboribus concreditorum ſalutem foueat? quomodo vaferrimi ducis conſilia explorabit? molimina retundet? impetus ſuſtinebit? quomodo & occaſionem fugientem captare, & inſidias ſtruere, & tutum iter capere aggredi, regredi, pugnare, vincere poterit? ſi plus laboris militi imponat quàm ipſe ſibi ſumpſerit; ſi non ſit ſupremus, & caſtrorum metator, & fabrorum præfectus, & caſtrenſium operum deſignator; ſi non & prouidi ducis, & ſtrenui militis exequatur officium; Hæc eſt illa profectò laboris periculique communicatio, quà inuicti duces euadunt, omniumque mortalium animos, ac militiæ potiſſimum ſocios ſibi adiungunt, cùm nempe primi ſi res poſtulant aggeri & vallo comportãdo ſeſe accingunt, primi hoſtium itinera & caſtra ſpeculantur, globumque laceſſunt, primi ligoni manus aptant ſi ducenda eſt foſſa, & ad ferendam ſitim, calorem, puluerem algorem, vigilias, inediam primi ſuo exemplo gregarium quemque, vel ignauiſſimũ ſtimulant. Et ſanè quod in corpore animantis cor eſt; quod in mundi compage primum cœlum, quod reliquas ſphæras ſecum rapit & mouet, hoc imperator eſt in exercitu, dum ambo illa ſolitos ſuos motus obeunt, præclarè omnia tam in minori quam maiori mundo ſe habent, ſi vel minimum ab agitatione feriantur, pereat vterque neceſſe eſt. Quare quilibet optimus Imperator Liuianum hoc pro ſymbolo habere debet, *facta non dicta mea vos milites ſequi volo, nec diſciplinam modo ſed exẽplum quoque à me petere:* (lib. 7.) forſan quia vt Caſſiodorus monet, *non poteſt auctoritatem habere ſermo, qui non iuuatur exemplo*. Oportet

ter

tet igitur ducem qui omnium curam habet, omnibus adesse, pediti, equiti, commeatibus, tormentis, & perpetua inspectione ne quid tumultuario negligenterque fiat respicere, Romani illius exemplo qui ex pessimo ciue optimus Imperatore euaserat, *interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborãtibus succurrere integros pro saucijs arcessere, omnia prouidere,* Salustius *multum ipse pugnare, soepe hostem ferire, strenui militis & boni imperatoris officia simul exequebatur.* Eademque ratione *Monlucius* noster recte quidem dicebat huic Imperatori feliciter omnia cedere, qui suorum diligentiæ minimum crederet, omnibusque vel etiam leuioribus negotijs adesse, & singula manibus suis tractare vellet; qua in opinione licèt confirmari potuerit Monlucius omniũ gentium historijs, quæ freque͂ter eiusce rei exempla suppeditant, puto tamen illi in memoriam venisse *Gedeonis* fortissimi Israelitarum ducis, vbi hæc ad suos milites præcipit *quod me facere videritis hoc facitè, ingrediar partem castrorum & quod* Iudic c.7. *fecero sectamini*; atque hoc patris exemplum sequutus postea *Abimelec* cum turrim Sichemitarum obsideret, arrepta se- cap. 9. curi præcidit arboris ramum, impositumque ferens humero, dixit ad socios *quod me videritis facere cito facite.* Nimirum àcapite, vt inquit Seneca, bona valetudo transit ad reliqua membra: & grauissima est verissimaque adhortatio versibus illis bellicum quid sonantibus comprahensa, quibus apud ingeniosissimum, poetam Claudianum, Honorius Imperator sic hæredem imperij format

Inuentis vtare cibis: solabere partes de 4. consul.
Aequali sudore tuas, si collis iniquus,
Primus ini: syluam si cedere prouocat vsus,
Ne pudeat sumpta Quercum strauisse bipenni:
Calcatur si pigra palus, tuus ante profundum
Prætentet sonipes; fluuios tu protere curru
Horrentes glacie, liquidos tu scinde natatu
Nunc eques in medias equitum te consere turmas:
Nunc pedes assistas pediti, tum promptius ibunt
Te socio tum conspicuus, gratusque feretur
Sub te teste labor.

etenim præter quàm milites summi honoris loco habent, si à du-

cibus suis non contemnuntur, id insuper etiam pro lucro æstimant, si æquatos cum illis sustinent labores, & quemadmodum Onosander argutè concludit *conspiciens aliquis ducem suum in re attrectanda omnium principem, festinandum esse animaduertit, cessare erubescit, imperatisque non parere veretur: nec iam vt seruus aut imperio subditus, sed commilitoni is instar ad opus quoque prouocatus accedit*. Nec alia de causa præstantissimi Romanorum exercituum imperatores, Marius, Cato, Cæsar, Seuerus, Adrianus, alijque duces tot præcellentibus victorijs illustres ad nos perennarunt, nisi quod in oculis, & conspectu militum, in fossa, vel aggere faciendo operam præstabant, in vili grabato, & pellibus agebant; eodem cum gregarijs pane vescebantur, nihil denique vnquam imperatoriæ maiestatis in conuictu, nihil delitiarum, & mollitiei in cultu ostentabant, nec si aliquo eundum foret, ite huc dicebant, sed *venite commilitones*, vt Cæsari præsertim in more fuisse traditum est. Atque vt exterorum pariter exemplis id confirmem, quis Germanorum prudentiam non suspiciat, apud quos referente Tacito, *Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumuntur, & duces exemplo potius quàm imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant admiratione præsunt*: Annibal etiam, Deus bone, qualis, & quàm peritus imperator nonne se ipsum exemplo præbuit in obsidione Sagunti, tam in conficiendis, admouendisque ad mœnia machinis, quàm in adeundis locis vbi periculum maius versabatur, ac postea etiam in superandis alpibus glacie, niueque horridis, & tot in locis Italiæ, quibus bellum maximè memorabile omniũ quæ vnquã gesta sũt intulit. Sedne recentiorum ducum commemoratione, quos afferre quoque in exemplum possem, longior euadat oratio, vnum tantum laudare volo P*ompeium Columnam*, qui supra quam purpuratum Senatorem decebat, generoso militarique animo præditus, cùm pro Cæsarianis arma mouisset, & vnà cum Lanoio Frusinonis mœnia, quæ à nigris Italorum cohortibus strenuè fortiterque defendebantur, nec quicquam prosperè tentasset, reducendi tandem exercitus consilium ita proposuit, vt primus etiam eius exequendi munus susciperet, nam maiora ipse tormenta suismet humeris, & lacertis impellebat, & omnia præstabat etiam operæ vilioris adimplendæ specimina, quibus ita militum ignauiam sollicitauit

cap. 42.

libro de morib. German.

citauit

citauit, vt se cum exercitu, & impedimentis quanquam hoste propinquo, & instantibus Rentio, atque Vitellio pugnacissimis ducibus, in pacatum, tutumque locum reciperet. adeo verum est illud quod dixit Virgilius, *vrget præsentia Turni.* Sed nollem pro- Aeneide 9.
pterea imperatorem militis officia gerere, nec se, vitamque suam in aperta conijcere pericula, nisi grauior aliqua causa ipsum ad hoc impellat, & qualem habuit Cæsar, cùm bis suà præsentià exercitus fugam repressit, primùm quidem contra Morinos; deinde aduersus Pompei liberos, cùm de summa rerum ageretur, alioqui temere fecisse dicuntur Pelopidas, M. Marcellus Vasto Fuxæus, ac plerique alij, quorum occasus incredibile semper attulit rebus bellicis detrimentum. Multoque minus illi conuenit, cum Caracalla Imperatore Romano obire munera abiecta, parumque in se dignitatis habentia, cuiusmodi sunt currere cum militibus, non vestes, non arma mutare, non se corpusque decenter curare, cum hostibus singulari certamine congredi, aut similia facere, quasi victoria in his laboribus posita sit, non potiùs in alijs honestioribus, & quæ maiorem habeant cum militaris disciplinæ recta administratione, & Imperatoris dignitate conuenientiam.

3 *Fortitudo in periculis, seu potius magnanimitas, quæ ducũ propria est virtus.*

Porro quia labores ipsi per se molesti sunt, citissimèque non modo corpus, sed etiam animum frangunt, præsertim vbi cum periculis coniungũtur, fortitudine opus est, qua omnes molestiæ, ærumnæ, mala, & aduersa quæ hominibus in vita contingunt, magno, constantique animo perferuntur. Vnde sermonis ordo postularet; vt de hac in præsentia dicerem, nisi omnia iam agendo de Tyrone essem complexus, quæ ad virtutem istius nominis, & cuius propriũ est versari circa terribilia pertinere videbantur. Et certè quemadmodum illic agebam de militibus, quorum vita singulis momentis in confinio mortis posita est, non potui quoque non de illa virtute tractare, quæ hos ab omni metu, & terrore liberos præstare solet; Nunc vero quod mihi de Duce sermo est, cuius varium, & multiplex officium, non vna tantum fortitudinis virtus explere potest, nisi altiori quodam gradu, ac velut in floribus suis, & eo quod magis eximium habet, spectata; hinc est quod de magnanimitate nonnulla breuiter nunc delibanda sunt, quæ fortitudo quædam est generalis, seu mauis fortitudinis

ipsius sublimitas, & præstantia, ornamentumque quod maiorem eam efficiat, & ampliorem, aut si vim, naturamque eius virtutis ex voce græca interprætari licet εὐψυχία καὶ μεγαλοψυχία quã si ducum propriam esse dixerim, nihil à Virgilio discedam, suum passim Aeneam sociosque Heroas ita appellante

Aeneid. 1.

sublimemque feres ad sidera Cœli
Magnanimum Aeneam.

& rursus libro quarto Georgicon

defunctaque corpora vitâ
Magnanimùm Heroum.

vnde quem in milite gradum sibi vendicat fortitudo, eundem magnanimitati apud ducem concedimus, eamque ita describimus, vt virtus sit quæ sicut nomen ipsum indicat, magnitudine animi, & excelsitate quadam cũcta quæ vulgi opinione sunt præclara parui ducens, illud tantum quod honestum est, ac decorum sectetur, ita vt eius consequendi studio nihil arduum, & difficile non tentet, nec vllum recuset quantumuis formidabile subire periculum. At vero licet illud omne quod in singulis virtutibus magnum est magnanimi esse videatur, & quod plerisque fluminibus maximis vsuuenit, vt complures simul amnes confluant ad illorum magnitudinem cõstituendam, illud etiam magnanimitati accidat, cuius pulchritudo velut ex singularium virtutum dotibus efflorescit, quia tamen constitutum debet esse magnanimo, quo in opere, quoue in facinore potissimum magnitudinem ostendat suam, nullum certè præstantius imperator eligere potest, animi constantiâ, & fortitudine in ijs omnibus, quæ magna quidem, ac se digna duxerit, inter bellorum, quibus administrandis præficitur, varios euentus, & pericula. Quamobrem fortunam prosperam, & aduersam pari vultu excipiet, nusquam, aut victoriâ elatus, aut fractus calamitate; minas etiam, terrores, & quicquid ab hoste solet in hostem excogitari sub iugum mittet, omnia denique quæ facienda sunt audacter faciet; nec se ab eo, quod honestum & necessarium iudicarit, non si fractus illabatur orbis, dimoueri patietur, nempe hac animi constantiâ, & fortitudine

Horat lib. 3. ode 3.

Pollux, & vagus Hercules innixus arces attigit igneas
Hac te merentem Bacche pater
Vexere Tygres, *indocili iugum*

Collo

Collo trahentes : hac Quirinus
Martis equis Acheronta fugit.

ab ea denique ipsa virtute tanquam ex equo Troiano prodierunt illa fortia pectora, quæ refulserunt in ornamentum suarum æque ac posteriorum ætatum; Romana præsertim intelligo, de quibus verum olim oraculum Mutius protulerat, *& facere, & pati fortia Romanum est*. Et amabo quàm erat alti spiritus, obsessa ab Annibale Romà, agrum castris Punicis occupatum sub hasta vendere? quàm virilis animi, Pyrrho, cùm grandibus victor prælijs, & peragratà Italià à trigesimo pene lapide Romam prospiceret, hoc plenum animi responsum dedisse *Pyrrhus Italia cum copijs excedito, vbi excesserit de pace si volet agito, ni excesserit arma, & viros, & aciem expectato. Neque destituros ab incœpto se etiam si sexcentos Læuinos pugna vicisset*: en animi isti, en verba sunt, non contra Pyrrhum, sed contra fortunam, & pene dixerim cælum dimicantium, profecto lubet hic Horatianum illud vsurpare

Liuius decadis 1. lib. 2.

Plutarchus in eo.

Ode 4. lib. 4.

Non Hydra secto corpore firmior
Vinci dolentem creuit in Herculem.

Sed quàm nobilis indolis, hoc per Scipionem suum ad Antiochũ Regem scripsisse? *animos eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque, neque eos secundæ res extulerunt, neque aduersæ minuerunt*, ita tibi labor iste meus acceptus sit, Ludouice Comes, vt nihil his verbis altius, nihil nobilius excogitari potest, & quod melius repræsentet magnanimitatis ipsius vim, maiestatemque his augustis pectoribus tanquam in propria sede collocatam. Quanquam si in *Mithridatis* res gestas attentè respicias, videbis quoque non minus hanc virtutem sub Barbaro paludamento latuisse, eumque Regem Ponti, nihil omnino reliqui fecisse, quo magnum suum, atque inuictum animum nullis aduersæ fortunæ casibus deiectũ, prostratumque fuisse ostenderet, nam post tot prælia, in quibus aduerso Marte pugnauerat; post tot regnorum iacturam, quam à victore Romano pertulerat; post Scytharum non modo defectionem, sed perfidiam qua filias, quas illis in vxores tradiderat, ad Pompeium deduxerunt; nihil tamen adhuc ignauum animo agitans, per Barbaras nationes in Galliam proficisci decreuit, quã sciebat Romano nomini infestissimam, vt iunctis socialibus copijs, Italiam inuaderent, quod equidem præstitisset, ni suorum

Liuius decad. libro 7.

vndi-

vndique præuentus insidijs, veneno tandem ac gladio, se illorum proditionibus subduxisset, omnia primum expertus more anguium, qui obtrito capite postremum caudà minantur. Enimuero licet magnanimitas ipsa nunquam illustrius quàm in prædictis exemplis spectari possit, magna tamen eius vis elucet in plerisque ducibus, qui quod istud sibi honori, aut Reipublicæ vtilitati futurum existimant, vel se vrbibus includunt obsessis, easque ad extremum vsque spiritum defendunt, vt in *Agria* vrbe Hungariæ memorabili exemplo contigit sub annum Domini MDLXII. cùm Mahomete Bassa milites ad deditionem inuitante, præsidiariorum dux feretrum intra duas lanceas nigro panno velatum mœnibus imponi iussit, quo Turcis significaret, si vrbe potiri vellent, mortuos prius milites omnes efferri oportere: vel classe incendio consumpta, equis occisis, pontibus reuulsis, disiectisque portis, & muris arcium, suis militibus pugnādi necessitatem imponunt. quod certè quia magnam in duce voluntatem significat, eius quod tunc iudicatur commodius, etiam cum certissimo suo, & militum discrimine faciendi, iniquum videri posset non etiam facinus istud præclarum ad eam virtutem referre, quæ sola homines incitare solet, vt ne quidem vitæ parcāt, dummodo eam aliorum saluti, & necessitatibus honestè impendere possint.

4 *Industria in agendo.*

Tertio loco à nobis ea virtus, seu potius animi facultas ponebatur, quæ *industriæ* nomen, quo eam Tullius appellat, videtur quasi ab *induendo* duxisse, eo quod sit quidam velut habitus, vsu, exercitationeque ipsa, ac diu multumque experiundo indutus; cuius proprium est excogitare in susceptis negotijs verum modū ordinemque ea perficiendi, ita quidem, vt in quibus alij caligant aut intepescunt, ipsi, & incalescant abundè, ac perspiciant acute, & explicent se facile, ac nouas ineant rationes, noua consilia, nouas etiam vias ingrediantur, siue damnis resarciendis, siue seipsis à summa aliqua difficultate explicandis, aut hostibus inuadendis, fundendis, diripiendisue: vt fortasse quis non imperitè eam definire possit, acumen ingenij dexteritatem rebus applicās, easque cura, & labore adhibitis perficiens, cuius defectu cum ingenium quantum libet excellens, & virtutes etiam sublimes tanquam suo sale, & proprio lepore destituta iaceant, nec venustatis, ac gratiæ, vel micam consequantur hinc est, quod obstetrix

trix

trix, illa dici potest reliquarum omnium artium, & virtutum quibus ab homine designatis natiuum colorem inducit, efficitque suo veluti nectare illas perfundens, vt id omne ad quod referuntur feliciter cedat. Vnde quicquid est quo quælibet res potissimũ censetur, id singulari quodam industriæ motu, & prompto acumine mirabiliter eminet, & cùm solertia, astutia, sagacitas, circumspectio, perspicacitas, vafrities, versatilitas, per se cùm in aliquo separatæ reperiuntur plurimum possint, æstimandum tibi relinquo Ludouice Comes, quid præstare debent, cùm simul omnes in industrijs hominibus coniunctæ reperiuntur. Sanè, vt perspicax *Cicero*, ingenij sui & cogitationis acumine, summaque peruestigatione, maximè occulta Catilinæ consilia nefariosque in nobilitatem, ac Rempublicam apparatus detexit; vt sagax illa apud Ouidium

Prima malum nutrix animo præsensit anili.

vt versatilis *Vlysses*, seu mauis vti epitheto, quod illi tribuit Horatius, *duplex*, ad diuersas sese facile accommodabat actiones, tanquam si Vertumnus esset: vt versutià insignes *Crassus*, *Sylla*, *Lysander*, quæuis perpetiebantur, & dissimulabant, dum quod vellent consequerẽtur: vt circumspectus *Fabius* singulas Annibalis molitiones, & consilia metiebatur, vt quid esset sibi faciendum depræhenderet, ita valde probabile est hominem industrium, cui nullam eiusmodi virtutum detrahimus, omnium in se complexum dotes, difficilibus facilitatem afferre, obscura rimari, abdita detegere, ruitura sustentare, dubia stabilire, futura præsagire, & quicquid in alijs timemus ne parum prospere cedat, hoc vt inter manus suas optimè succedat efficere. Quare eius est potissimum virtutis rem militarem ordinare, & maximè industrium ducem esse oportet, cui sæpius in puncto temporis, & ex improuiso aduersarius excipiendus est, captandus locus, & occasiones circumspiciendæ omnes, quando sui facultatem hostis præbeat, quando turmatim cum illo congrediendum, quando tota acie decertandum, quando velitari agmine ciendus, quãdo morà frangendus, quando astu circumueniendus est; vt hic omittam quoties subità hec & inexpectatà prudẽtià opus est, vt imperator præoccupare possit imminentiũ hostium consilià, munitiora loca castris occupare, hostes vbi opus est imagine committendæ pugnæ disti-

distinere, diuque ludificari, ac fatigatos demum longi laboris aut vigiliæ morà, peracri repentinoque impetu inuadere; frustrari etiam eos inani aliqua spe potiundæ victoriæ iniectà, rumoribus falsis terrere, oblato pinguiori stipendio ad defectionem sollicitare; occultis odijs inter se diuidere, bellum vbi non timetur inferre, explicare se ex insidijs, technis atque dolis arces intercipere, nouos rerum euentus, & oblata casu flectere ad consiliũ; & omnia denique præstare quæ quondam Annibali, Sertorio, Spartaco, Philippo Macedoni, & nostris temporibus Federico Feltrio, Sfortiæ, Piccino, Castrioto, Gattamelatæ inuicti nominis decus vimque ingenij sic omnibus in prelijs spectatã, attulerũt vt magno suis partibus adiumẽto essent, & longè maximo hostibus terrori. Quod etiam de Turno dici haud iniurià potest, qui in summa ciuium trepidatione non se deserit, sed solertis, ac valde industrij ducis partes sustinens, timidos primum confirmat, deinde omnia prouidet, omnia disponit non impetu, sed arte, & consilio, nam & in campos equitatum effundit aptissimè, & Carili, Coræque fratris ductu firmat vrbis aditum, tum coronam propugnatorum in muris disponit, ipse vero cum robore exercitus capit locum ad signa inferenda nec id modo, sed fauces occupat ad insidias ipso in saltu considens, vnde Aeneam iuga summa superantem excipiat incautum, de quibus omnibus præstat ipsum

Aeneide XI. Poetam audire

Tu Voluse armari Volscorum edice maniplis:
Duc ait, & Rutulos equites, Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus vrbis firment turresque capessant.
Cætera qua iusso mecum manus inferat arma
Furta paro belli.

Cæterum vtcunque virtus hæc à natura ipsa hominibus indatur, nisi tamen vsus atque experientia accesserint, incrementum, nullum aut istud admodum mediocre tardumque excipiet: vnde fit vt qui ingenio plurimum valent ac multa tulerunt fecerũtque, agendo vicissim, & perpetiendo, quod in bellorum administratione veteranis tantum ducibus concessum est, ij longè promptius quæ agenda sunt perspiciant, variaque in rem, & tempus suggerant consilia, maximis difficultatibus superandis, quam

noui tyrones, & Neoptolemi, qui triduum tantummodo in castris versati sunt; hincque Græci ab assidua negotiorum tractatione, & quia *fabricando*, vt aiunt *fabri fimus*, *πραγματικὸν* eum dixerunt, non solum qui publica negotia curaret, quæ propriè dici *πράγματα* Casaubonus ostendit, sed etiam illum qui vsum rerum magnum haberet, & industriam perficiendi quicquid semel instituisset, quem eadem de causa Tacitus *negotijs, & rebus intentum* dixit, & Liuius *spectatæ hominem virtutis & prudentiæ*, cuiusmodi ducem optimum vocari & esse debere concludimus. Polyb.

5. *Celeritas in conficiendo vbi etiam de cunctatione & varia quarundam nationum circa illa propensione.*

Porrò cum industria ipsa minimè desidiosa sit, huius assiduæ comites sunt diligentia, vigilantia, celeritas, quibus magnum quidem in rebus agendis consiliatur humanæ imbecillitati præsidium; in exercitu etenim gubernando, & bellorum administratione, quantum sint vtiles, experientià facilius percipi quàm verbis & oratione explicari potest. Diligentia si quidem Imperatoris in causa est, vt omnia copiosè; & maturè suis legionibus suppetant; vigilantia vt securè cum interdiu, tum noctu præsertim degant; Celeritas vt tempus frustra non terant, nec permittant occasionem cum se blandientem offert, e manibus suis elabi, quod vnum quanti semper esse debeat, apud copiarum duces momenti, satis hoc indicat, quod Politici scriptores nulla de re prolixius disserere consueuerint. quam de celeritate, cui vni tantum tribuunt, vt etiam *Alexandrum Magnum* asserant, non aliam ob causam tam multa exiguo tempore, & militum sparua manu peregisse, quàm quod nihil in diem sequentem differret, perpetuòque symbolum illud in ore haberet *μηδὲν ἀναβάλλειν nihil differre*: eiusque exemplum sequutus *Iulius Cæsar* quèm à celeritate hunc in modum Lucanus commendat

In omnia præceps
Nil actum credens cùm quid superesset agendum,
Instat atrox.

parum etiã abfuit ab eius nominis fama & imperij magnitudine; Quod idem *Xerci* cùm minimè persuasum esset, non dubitauit is quo commodius Platanum arborem contemplaretur, quæ ad opacandum patulis erat mirisque diffusa comis, tot myriadibus hominum quos in Græciam ductabat, imperare vt integrum diem

diem conquiescerent, frementibus ad tantam Regis mollitiem suis ducibus, & ex illa, eum augurantibus exitum, quem postea vindex fatum eius incuriæ & socordiæ tribuendum censuit. Sed eadem vis quæ stultis hominum mentibus imminet, non mitius egit cum *Vgucione Fagiolano* quem e gemini principatus fastigio, præcipitem dedit duabusque amplissimis ciuitatibus Lucà & Pisis spoliauit, in pœnam non acceleratæ diligentiæ, vt tumultus qui in illis suboriri nunciabantur maturè sedaret: adeo nempe verũ est quod inquit Onosander *repentinos impetus, quiq; præter opinionem desubito ingruunt, aduersariorum copias etiam præstantiores potioresque percellere: at si per tempus illis viris tuas circumspicere de ijsque deliberare liceat, eas tandem sumptis animis despicere, ac etiam negligere, adeo res quædam subitis audacibusque incœptæ principiis, præsoepe maiorem incutiunt quam prolatæ terrorem*. Verum tamen quoties recurrunt mihi in mentem versus illi quos Ennius de Fabio Maximo protulit,

Vnus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magis magisque viri nunc gloria claret,

quoties etiam obuersantur oculis argenteus nummus Titi cum *Delphino anchoræ obuoluto*; argenteusque, & æneus Augusti literis hoc commune Præceptum sapiẽtiæ referentibus *Festina lente* exaratus; ac eiusdem Augusti alter etiam argenteus, in quo simulacrum expressit *quadrati Termini cum super imposito fulmine*: *Ceruusque* ille in antiqua gemma exsculptus *cuius posterior pars ex cochlea exit*, aut in serpentem desinit, quæ symbola fuerunt apud antiquos maturitatis rebus in omnibus cum celeritate copulandæ: Tandemque cùm apud Liuium lego *nihil magni discriminis consilijs tam inimicum esse quam celeritatem*; apud Salustium autem video quod alius *Maximum bonum in celeritate putabat*, & vnus idemque Poeta hac in quæstione decernenda tam varius est, vt alibi dicat

libro 31.

in coniurat. Catil.

Tolle moras nocuit semper differre paratis.

mox vero etiam subiungat

Differ habent paruæ commoda magna moræ.

equidem nihil aliud possum in hoc vario & reciprocanti opinionum penitus inter se diuersarum æstu statuere, quàm non semper

per cunctandum, nec ſemper feſtinandum eſſe, ſed pro rei cuiuſque natura, iam hoc, iam illo vtendum conſilio, vt quemadmodum, Deus mundum hunc ex orbium contrarijs inter ſe conuerſionibus, & ex ſiderum ac elementorum diſcrepantibus naturis, tum etiam ex animantium ſtripiumque contraria vi ac poteſtate: coagmentatum mirabili concordia moderatur, ſic Dux exercitum ſuum regat diſſimilitudine quadam tarditatis cum celeritate, motus cum quiete, feſtinationis cum morà, vt illis quando opus eſt ſimul permixtis, aut diſtinctis, hoſtium conatus qualeſcunque illi fuerint, ſeu morà frangendi, ſeu celeritate præueniendi, occupare ac retundere poſſit. Nec opinione ſua falſi ſunt, quantum ego ex euentu valeo conijcere Romani, dum *Fabium Maximum*, & *M. Marcellum* ad bellum Annibali inferendum coniunxerunt, nam cùm hic prælij conſerendi cupidiſſimus eſſet, ille hoſtem patientià frangere doctus: hic cominus hoſtem laceſſere, ille impetus dumtaxat ſuſtinere: hic acerrimus & audaciſſimus pugil, ille moderatiſſimus cunctator; hic gladius, ille Romanorum clypæus eſſet appellatus; vtriuſque certe mixta velut in cōcentu diuerſis vocibus, virtute, imperiũ non modo ab imminenti calamitate ſeruatum eſt, ſed etiam longè latèque propagatum hincque ductor illis placebat quemadmodum inquit Claudianus. de bello Gethico.

Non qui præcipiti traheret ſimul omnia caſu,
Sed qui maturo vel læta, vel aſpera rerum
Conſilio momenta gerens, nec triſtibus impar,
Nec præ ſucceſſu timidus, ſpatiumque morandi
Vincendique modum mutatis noſcet habenis.

ſed non idem cæteris nationibus, æque ac Romanis, quos natura produxerat ijs dotibus ornatos quas deuictus orbis adoraret conceſſum fuit, multæ ſiquidem ita factæ ſunt ad alterutram iſtarum propenſionum, vt ſi has temporis ratio aut negotiorum cōditio in contrariam impulerint, quaſi funeratæ iaceant, nec quicquam præclari hoc aduerſo naturæ ſuæ conatu faciant: ſic enim Tacitus de quibuſdam pronunciat *Barbaris cunctatio ſeruilis, ſtatim exequi regium videtur*; Sic Liuius de duabus præclariſſimis Græciæ nationibus, *Athenienſium populum fama eſt, celerem, &*

ſupra

4. annal. *supra vires audacem esse ad conandum, Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus fidit ingredientem*; sic denique experiẽtià compertum est, quod *Gallos* flaua bilis ad celeritatem
lib. 45. sollicitat, vnde pari cum natura impetu *Carolus Octauus* fulminis instar Italiam peruadit, & Ferdinandum Regem vrbe arcibus, regno, ocyssimè pellit: *Fosseius* vno quasi & eodem tempore irrumpentes in Insubriam Heluetios reprimit, Bononiam obsidione liberat, Venetorum copias ad Athesim fundit, Mantuam obtinet, Brixiam capit, & insignem victoriam ad Rhauẽnatium campos suo interitu nobilitat: *Borbonius* ille perduellis, citius quàm hominum opinione credi posset, exercitum ad moenia Romanæ vrbis applicuit, denique sic est omnium in Gallia genius, vt continuo motu & agitatione vigeant; contra quàm *Hispanis* accidit qui motus animorum habent moderatiores, & propter insitum atræ bilis humorem, ad cunctationem & moras nectendas aptissimos; quo fit vt ea naturæ suæ tarditate, aut si mauis grauitate, non minus quam Galli sua celeritate sapienter in rem suam vtentes, præclara semper facinora huius beneficio peregerint, & Mundum alium sibi quæsiuerint, quem mirabili fortitudine & patientia deuictum in prouincię formam redigerent. *Venetis* etiam mora pro lucro esse solet, quamquam alia prorsus ratione inductis, nam periculorum adhuc memores, in quæ nimia sua festinatione, & pugnandi auiditate quondã incurrerunt, euentu cautiores facti, nunc demum summi discriminis aleam vitare, morà & cunctatione proficere, hostesque pugnæ auidos consiliorum suorum tarditate & varietate, qua parum ab Heluetijs differunt ludificari consueuere. Hæc vero cum ita sint si Gallis moram addas, vel Hispanis festinationẽ, quid aliud quàm vtrisque confusionem paries, maximis iam antea testatam damnatamque in negotijs; putas ne exultantem illum Gallicæ naturæ promptitudinis vigorem, solerti Hispanorum grauitate condiri, aut vice versa contrarium fieri posse? erras profecto, nec bene istius Horatiani videris meminisse.

Naturam expellas furcà tamen vsque recurret.

3. *Et demum artes nonnullæ quibus dux fuerunt militum beneuo-*

Sequebatur has virtutes imperatorias, consilium quod à Tullio postremum inter illas enumeratur, verum postquam agendo supra de scientia belli suscipiendi, tam prolixe de con-

silio

silio etiam actum fuit &, quæ tunc de illo diximus, præsenti quoque necessitati explendæ satis esse possint, subijciam hic eorũ loco, ac veluti pro colophone reliquarum virtutũ, eas artes quibus dux vti debet, ad militum suorum beneuolentiam, sibi comparandam, quas miror quidem ab alijs fuisse prætermissas, cùm nihil vnquam præstari in bello egregium possit, vbi hoc commune vinculum deest, quo dux suos milites vbicumque voluerit pertrahat. Quemadmodũ constat vnius exemplo *Cæsaris*, qui totum id quod fecit in Italia suorum in se militum obsequio, beneuolentiæque acceptum referre debet, quandoquidem omnes tam potentibus illecebris adeoque mirifica comitate sibi deuinxerat, vt ciuile bellum suscipienti, Centuriones cuiusque Legionis, singulos equites ex viatico suo alẽdos receperint, vniversusque miles, gratuitã sine stipendio ac frumento operam illi in multos menses obtulerit, cùm interim tenuiorum curam locupletes in se transtulissent neque in tam diuturno spatio quisquam omnino ab eo desciuerit, imo vero cum Rubicone superato, Lælius infanda illa se facturum iurasset, quæ apud Lucanum vix absque horrore leguntur, potius quam non eius arma fortunamque sequeretur;

lentiam & amorem sibi conciliare potest.

libro 1.

his cunctæ assensere cohortes,
Elatasque altè quæcumque in bella vocaret
Promisere manus.

Porro ipsorum amorem ita sibi facillimè conciliabit, si manifestum sit eum de omnibus optimè mereri cupere, peculiari curà quam de ipsorum commodis habet, & humanitate, ac beneuolentia; qua postrema virtute celebres potissimum, inter duces præstantissimos fuerunt Aeneas qui *sociorum*, Cæsar qui *commilitonum*, ac multi alij Imperatores, qui *amicorum* honestioribus titulis milites suos appellabant, reputantes, vt credibile est, apud se, maiorem vim esse blandis eiusmodi imperijs, ac *preces armatas* dici, quæ delenifica quadàm verborum arte, illud quod volunt obtinent, sed nullus tam scitè virtutem hanc exprimere potuit quam Georgius Scanderbechus, qui, vt Xenophon inquit de Cyro quod memoria tenebat nomina non militum omnium, vt Plinius & Quintilianus alijque auctores tradiderunt, sed tantum τῶν ὑφ' αὑτῷ ἡγεμόνων, vt ex verbis ipsius Xeno-

phontis colligitur in libro quinto παιδείας, sic ille veteranorum omnium sui exercitus nomina factaque tenebat, & vna cum illis instar Alexandri cum Macedonibus decumbens, eorum singulis de patera propinabat, quo honore, qui summus est apud illos, ita sibi deuinciebat omnium voluntatem, vt exiguis copijs maximas soepe victorias de ferocissimo hoste retulerit. Cura vero quam de militum commodis habere oportet; non modo prouidet, ne quid damni illis inferatur, siue ab hoste dum pugnatur vt *Cæsarem* fecisse auctor est Suetonius, & *Fœdericum Barbarussam* Guntherus Ligurinus cuius ista sunt

libro 8. *Illam prẹcipuè curam Fœdericus agebat,*
Vt sine iactura grandi, sine cæde suorum,
Conficeret coeptos optato fine labores.

seu a labore nimio, & penuria, morbis, alijsque castrensi bus incommodis; quibus licet varij duces subuenire præclaris arti bus & exemplis conati sint, *Alexander magnus* Macedonem algore pene confectum, habita non fortunæ, sed ætatis vtriusque æstimatione, suam ad sedem quæ ad ignẽ erat proprijs manibus intulerit, vt Plutarchus, & Frontinus referunt; *Cæsar* vero lectum suum ægroto commilitoni C. Oppio concesserit; *Antonius* etiam vulneratos à Parthis milites omni ope subleuarit; non secus ac *Pompeius* qui vrbem Nicopolim saucijs militibus curandis destinauerat, & nostra etiam ætate *Alphonsus* Arragonius Siciliæ Rex, grægarij vulnus sudario suo obligarit; licet inquam hæc omnia valde illustria sint, & commemoratione posterorum digna, non tamen videntur mihi eiusmodi quæ conferri possint ac debeãt, cũ ijs quæ hac in re de diligẽtia *Tiberij* scribit Velleius *per omne* inquit *belli* Pannonici *tẽpus, nemo è militibus cuiuscumq; gradus imbecillus fuit, cuius salus & valetudo non ita sustentaretur Cæsaris cura, tanquam distractissimus ille tantorum operum mole, huic vni negotio vacaret animus; erat desiderantibus paratum iunctum vehiculum, lectica eius publicata, cuius vsum tum alij tum ego sensi, iam medici, iam apparatus publici, iam in hoc solum importatum instrumentum* Balnei, *nullius non succurrit valetudini* Nec modo post prælium, sed in prælio ipso omnium commodis & necessitatibus ita prouidebatur, vt δηπόταη quos appellant Leo, & Mauricius, seu homines aliquot selecti, alacres, minus

locupletes ex ſingulis ordinibus eligerentur qui vulneratos in prælio reficiebant, aut collapſos ab equis erigebant, aut laborantes è certamine aſportabant, vnde ſcalas duas ad læuam partem Sellę habebant, quo facilius, ipſi & milites iuxta periculo erepti, in equum aſcenderent, ijdemque pro ſingulis militibus ſeruatis, ſingulos aureos nummos accipiebant, quemadmodum doctiſſimus Rigaltius in gloſſario tactico explicauit. Cæterum quàm alte ſe in militum animos inſinuent accepta hæc à ducibus ſuis beneficia, quamque procliues illos ad omnem nutum imperatoris reddant, & omnia demum eius gratià tentare ac experiri paratos, dici certè non poteſt, ac ne quidem cogitatione tacita concipi. Quamobrem cùm cura illa ſalutis militum, & comitas ſeu beneuolentia qua victus eorum aſperior mollitur, moreſque, Imperatoris ſui familiaribus colloquijs, & aſpectu, quaſi de nubilo in ſerenum proferuntur, ſatis per ſe idonea ſint inſtrumenta conciliandi milites ſuis ducibus, eoſque omni ſimul obſequij, & fidelitatis ratione cum illis copulandi, non idcirco reliquas virtutes moroſè proſequar, quæ ad hoc ipſum ſuam quoque ſymbolam afferre poſſent, quoniam ſi eas omnes explicare vellem, præterquàm in minimis, & parum neceſſarijs verſari viderer, tum vero finis etiam nullus daretur huic meæ orationi, quàm ſatis mihi eſt, per has virtutes quæ imperatoriæ vocantur à Tullio, perduxiſſe, cæteras enim qui ſerutari & explicare volet, vt non ſunt amplius militaris artis propriæ, ſed duci vna cum Rege, vel iudice, aut etiam bono, & ſapiente viro communes, ſic vnicuique facile erit illas ex Plutarcho, Iſocrate, Seneca, Leone Imperatore, & eiuſmodi auctoribus, velut corollarium ſuperioribus addere.

XVIII.

1 *Sequitur tertia conditio nempe felicitas ſeu fortuna cui plurimũ ſemper à magnis ducibus tributũ fuit etiam à Romanis.*

Enimuero quia frequenter in rebus humanis contingit, vt res maximà prudentià, & inſignium virtutum adiumentis incœptæ, finem tamen optatum non ſortiantur, niſi ordine præpoſtero, fortuna quæ cæca eſt, viam ipſis præparet, & fortibus auſis conuenientem exitum afferat, quaſi ſupra virtutem fortuna ſit, & qui vtrãq; habet, is demum ſolus felix ac omni parte beatus audiat: eam ob rem Ciceronis veſtigia premens, de eo caſu qui in rebus humanis conſideratur, & quem Romanorum more Fortunam appellabo non nihil hic afferendum duxi, priuſquam

 ad

ad auctoritatem deueniam, quæ & ipsa nisi ab optima sorte nulla est, aut si aliqua, non certè talis, vt ad laudes imperatorias multum momenti afferre possit. Non igitur satis est peritum rei militaris, fortem, strenuum, continentem, ac reliquarum virtutum choro cinctum stipatum que esse ducem, sed etiam vt felix ac fortunatus sit oportet. Secus enim eorum instar qui domi habent equum Seianum, aut quartà Lunà nati sunt, cuicunque rei mentem, aut manum admouebit, eà se auertet, adeo verum est quod prouerbio dicitur, fortunam in rebus humanis vtramque paginam facere, & vt inquit ille

quicquid laudamus in vllo
Maiorum, Fortuna fuit.

Est nimirum plerisque summis viris ad amplitudinem, & ad res magnas bene gerendas, quædam diuinitus adiuncta fortuna qua velut rotam cum opus est impellente, aut sufflaminante, eorum voluntatibus ciues assentiuntur, socij obtemperant, hostes obediunt, venti demum ac tempestates obsecundant, ita vt Curtius non immerito dixerit, *quis negat eximiam quamque gloriam sæpius fortunæ quam virtutis esse beneficium?* Et vero cũ de hac tantopere à felicibus iuxta miseris que celebrata fortuna tres quantum rescire potui magni nominis auctores Iouianus scilicet Pontanus, Nicolaus Typotius, & Hieronymus Garimbertus libros ediderint omni genere eruditionis refertos, non te morabor Ludouicè Comes in ijs referendis, quæ singuli ipsorum mixta cum verborum ornatu & elocutionis lepore migenti doctrinà, de eius in vniuersum natura præclare complexi sunt cùm satis mihi sit in præsentia ostendisse, quantum ipse rerum accidentium subitus & inopinatus euentus, qui quamquam fere rationis & consilij comes sit, paulo tamen benignius quibusdam à Deo tribuitur, in bellorum tractatione sibi vendicet auctoritatis, & momenti. Et quidem hoc ipsum omnibus ita notum erat antiquis, vt Demosthenes cuius in pectus totam Græcorum sapientiam migrasse fama est, cùm semel relicto foro, ad bellum proficisceretur, nihil aliud clypeo suo inscripserit quàm hæc duo verba ἀγαθῇ τύχῃ *bona fortuna* quam tamen sic aduersam expertus est, vt primo statim congressu relictà non bene parmulà aufugerit, quasi in eius voti pœnam, quo nul-

lum maius concipere vel summi ipsi Imperatores possunt, Nec alienus fuit ab hac opinione alter item orator latinorum præstãtissimus, cuius hæc sunt verba in oratione pro Marcello, *certè in armis militum virtus, bonorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multum iuuant, maximam vero partem qua si suo iure fortuna sibi vendicat, & quicquid prospere gestum est, id penè omne ducit suum*. Quibus consentaneum est quod Liuius asserit, fortunam per omnia humana maximè in res bellicas potentem esse, sed omissis aliorum auctoritatibus sanè *Cæsaris* vita omnium instar esse potest, quando quidem sic prosperam semper fortunam in illa expertus est, vt improbam eam esse & malè de se mereri arbitraretur, cùm vota expectaret, & quod necessarium erat futurum, non antequam illud optaret, plena manu largiretur, vnde & eius vim non tantum hoc suo symbolo expressit, *virtute duce comite fortuna*, sed insuper testatus est in commentaris, eam & si multum in rebus omnibus potest, tum vero phurimũ imperij in rebus bellicis obtinere. Sed eius filius *Octauius* qui primus Augusti nomen habuit, cùm quartum & quinquagesimum annum agens, precatus a Dijs fuisset Scipionis fortitudinem, beneuolentiam Pompei, & Cæsaris fortunam, eam veluti successione cùm Imperio accepit, & ita prolixè sibi blandientem expertus est, vt ad suos duces quos in diuersis orbis partibus habebat, eadem quoque fauentiæ aura pertransiret. non secus ac *Alexandri* fortunam, eius etiam signis & imagunculis, quæ longo post tempore inter periapta & malorum auerruncamenta habita sunt, communicatam ab ipso fuisse constans est non paucorum, nec infimæ notæ scriptorum opinio. Et sane licet is virtuti suæ plurimum, fortunæ tamen multo plus debuit, quàm parum etiam abfuit quin in potestate teneret, quoties enim vt inquit Curtius in maxima pericula nimis calidè ruentem protexit, eluens temeritatis culpam euentus felicitate? quoties eum cùm ad solidæ gloriæ culmen efferre vellet, à præsenti morte liberauit, vitæ tum denique statuens finem, cùm ad fastigium euecto non ampliora essent incremẽta speranda, imo timendum potius ne quicquid ex orbe deuicto gloriæ retulerat, illud in otium atque ignauiam remissus perderet. Talis demum erat *Marcellus* cuius felicitas celebratur à Velleio Paterculo; tales fue-

libro 6.

rũt *Scipio Marius Cerealis*, quorum conatus fortuna promouebat etiam vbi reliquę artes defuissent. tales innumeri apud Gręcos, & Roma nos Imperatores, quibus vt de Timotheo refert Plutarchus, nõ vrbes modo velut retibus implicitas offerre, sed lauros, & palmas vltro cõijcere in sinũ Fortuna ipsa credebatur. Cuius veritatis cũ apprimè cõscij essẽt Romani, eiusq; numinis quod profani homines Fortunã dicũt, vim in se felici multarũ rerũ successu cõstantẽ probassent, qui è rupe maximè horrida, & sola, ad rubrũ vsque mare imperiũ protulerant, atque ad habitationis humanæ terminum Orcades, inde factum est quod post Iouẽ, quem trecentis nominibus diuersis appellarunt, nullius alterius Deitatis apud illos frequentior mentio fuerit quàm fortunæ, cuiusue potestati tanquam à Ioue maximæ plura nomina indiderint, pluresque ædes, ac delubra consecrarint, nam cui non audita sunt illa *fortis fortunæ, primigeniæ, masculæ, prosperæ, virilis, paruæ, muliebris, Seiæ, Barbatæ, mammosæ, liberæ, statæ, adiutricis, opiferæ, felicis, manentis, obsequentis, viscatæ, equestris, caluæ, bonæ, reducis, conuertentis*, & sexcenta eiusmodi nomina, quæ maxima parte illi indita sunt in gratiarum actionem pro aucto, vel adepto imperio, debellatis hostibus, pace facta, vel quocumque tandem aliomodo damnata suorum votorum Republica. Quæ vt præstantius adhuc atque augustius animi in illam sui testimonium ederet, eius simulacrum aureum habuit, quod in puluinaribus, & secretiori cubiculo imperatorum Romanorum asseruari solebat, tanquam signum dominationis; vnde Antoninus philosophus cùm extremam horam sibi instare præuideret, deferri hanc statuam iussit ad Marcum filium, tanquam translati simul imperij signum euidens; & Seuerus imperator *geminare illam statuebat*, inquit Aelius Spartianus, *vt sacratissimum simulachrum vtrique filiorum relinqueret*, nempe Bassiano, & Getæ, *sed cùm videret se perurgeri, sub horam mortis iussisse fertur, vt alternis diebus apud filios Imperatores, Fortuna in cubiculis poneretur*. Iam vero si Romani, qui nihil vnquam non summa ratione faciebant, adeo in Fortunã propensi fuerunt; quam, non secus ac nobis persuasum est, Deorum ministram antiqui crediderunt, vt ex illo Euripidis patet, *Deos putato*, Electra, *Fortunæ prius istius auctores fuisse, postea laudato fortunæ ministrũ me, & Deum*: quid mirum si ab illis vna cum reliquijs veteris sapien-

Capitolin. in eo.

pientiæ hæc pariter ad nos opinio propagata est, qua etiam nunc arbitramur, vt mortalium res omnes, sic potissimum στρατηγικὴν τέχνην δ' ἰτυχίας πλείστης δεομένην *militarem artem plurimæ fortunæ egentem esse.* quod olim quidẽ Platoni visũ est; & ad hoc respiciẽs Vegetius pronunciare non dubitauit, quod *aut inopià, aut superuenientibus, aut terrore melius est hostem domare, quàm prælio in quo amplius solet Fortuna potestatis habere, quàm virtus.* in Epinom. de cap. 26. lib. 3.

2 *Hæc vero à Deo bonis imperatoribus conceditur.*

Quamuis in hac sententia cùm pertinacius hæreret *Mahometes* ille *secundus* quem Turcæ non modo cæteris othomanis superiorem, sed exæquatis vitijs atque virtutibus Alexandro Magno parem fuisse contendunt, haud iniurià apud suos profani, & Athei nomen adeptus est, vt pote qui religionibus explosis, vnum tantum bonæ fortunæ numen, viris fortibus colendum, illudque non obmurmuratis quibusdam preculis, sed viuida, & efficaci animi virtute, conciliandum; quod temerè dictum hominis impij, & pro libidine Deum sibi fingentis, tantum abest vt Christiano militi allubere possit, quod ipsi omnino persuasum esse debet, felicitatem hanc, nullum quantumuis egregium imperatorem de se præstare posse, eamque in Dei optimi manu sitam esse, *cui perinde facile est in paucis quàm in multis vincere*, vt inquit Iudas Machabæus quoniam iuxta Euripidis dictũ in supplicibus 1. Machab. 3.

ἀρετὴ δ' οὐδὲν φέρει
Βροτοῖσιν, εἰ μὴ τὸν θεὸν χρήζοντ' ἔχει.

Nil fortitudo prodest mortalibus,
Si non opitulator Deus sit maximus.

Neque Fortuna ipsa, siue felicitas dea est, quæ se hominum votis cæco impetu accommodet, sed Dei donum est, quod idcirco petendum à Deo esse præclarè Tullius admonuit, *iudicium* inquit, *hoc omnium mortalium est, fortunam à Deo petendam, à se ipso sumendam esse sapientiam*: ex quo vides, Ludouice Comes, necesse prorsus esse, vt qui Fortunatus esse velit, hoc à Deo postulet, & merito pietatis obtineat, cùm Deus bonis tantùm fauere solitus sit, & eorum vota non despicere, quos sui nominis cultores eximios, & virtutum omnium studiosos esse nouit: vnde etiam victoriæ laus, quam Theodosius Augustus parua suorum manu ex Gothis retulit, ob excitatos repente immanes ventorum flatus, qui à tergo militum Theodosij spirantes, omnem fermè illo- 3. de natur. Deor.

rum aduersarijs prospectum, & nocendi modum auferebant, Fortunæ merito adscribenda videatur: nihilominus tamen Ioannis Anachoretæ preces, & celebrata per triduum ieiunia, diuinã id testantur statuisse prouidentiam, quæ vt arbitratur Paulus Orosius, Claudiani etiã auctoritate confirmari potest, dum inquit

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas acies, cui militat æthær
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Neque etiam hac & superiori ætate, non frequẽtes fuerunt maximi alij Imperatores, quorum pietas summa cum morum honestate, & vitæ integritate coniuncta, eam mentibus omnium opinionem induxit, vt cum victorias eorum numerare vix possent, diuinitus adiunctam illis esse fortunam quandam faterentur, cuius ductu atque auspicijs, prosperè omnia celeriter, planeque nullo labore perficerent. Sic enim *Carolus Octauus* velut fulmen ex Alpibus excussum; tanta acceleratæ felicitatis præcipitatione totam Italiam peruasit, vt qui vix ipsum aduentasse perceperant, statim de eo, aut in arbitrum, aut in dominum admittendo, consultarent: sic *Gasto Fuxeius* nunquam vestigijs abscedente fortunà; frequentibus prælijs sæpissimè victor extitit, sic denique *Ferdinandus Consaluus* licet ducẽtas vrbes Hispanorum imperio adiunxerit, & in multis, ac ferme innumerabilibus periculis versatus fuerit, nusquam tamen à quoquam captus, vulneratusque ab illis discessit, quasi integra, & constanti rerum omnium fælicitate potiri deberent, quos semel Fortuna, diuinà quasi virgulà tuendos, fouendosque suscepit; sed quis non miretur *Georgij Castrioti Scanderbechi* vitam, lauros inter, & victorias perpetuo transactam fuisse, in tam acerbo, & continuo bellorum conflictu, quem ille cum Turcis nulla intermissione exercuit, maximè cum hæc valde memorabilia illi acciderint, quæ iam antea à me cùm agerem de schediasmatum vanitate relata sunt.

3 *Et militibus etiam.* Profecto facit rara hæc cùm huius tum & Magni Consalui felicitas, quæ per tot domesticos & externos hostes, tamque dubios præliorum casus, vtrumque ad exactam senectutem inuiolatè perduxit, vt mihi persuadeam haud perperam dictum à Cicerone fuisse, non regnorum modo administrationi, sed cuiusque militis personæ, vim atque imperium aliquod præesse fortunæ,

quæ

quæ multos quaſi nolentes ſeruat, & vitæ nimium prodigos Palladis Aegide ab imminentibus telis defendit, ſeu quod illis amica ſit, ſeu quod aduerſarijs inimica, ac proinde illorum ictus parum fortunet; vnde bellatorum mos frequenter à Virgilio expreſſus, vt qui miſſile, vel telum vibrat, felicem prius ictui fortunam apprecetur, ſic enim Pallas Aeneide decima

Da nunc, Thybri pater ferro quod miſſile libro
Fortunam, atque viam duri per pectus Halæſi.

& duodecima

Cunctanti, Turno, telum Aeneas fatale coruſcat
Sortitus fortunam oculis, & corpore toto
Eminus intorquet.

Eiuſmodi igitur proſperam fortunam nacti ſunt *Themiſtocles*, *Cæſar*, *Marius*, *Sylla*, *Alexander*, qui omnes tot bella tam cruenta, & noxia ſuis militibus, nullo tamen ſuo periculo geſſerunt; talem etiam experti ſunt, *Lucius Dentatus*, qui ſub nouẽ imperatoribus centies vicies præliatus, quinque, & quadraginta cicatricibus honeſtatum pectus habebat: *M. Sergius*, qui ter & vicies vulneratus amiſſa dextra manu, vno die quater pugnauit, & vicit ſiniſtra, hi enim etſi vulnera tulerint, & *confoſſiores ſoricina nænia* fuerint, fortunati tamen tot plagarum euentu dici poſſunt, quandoquidem is ſemper extra mortem fuit, aut membrorum mutilationem, quæ ipſos poſteà vſui armorum ineptos reddiderit. Atque ne veteribus tantum ſcena pateat, quid ni in eam profero *Monlucium* noſtrum, virum ita periculis aſſuetum, vt ab illis, domeſtica quaſi conſuetudine ſecum innutrito parceretur; & eximia iuxta fortitudine, atque edacitate notum per hiſtorias *Vguccionem Fagiolanum*, qui in quadam pugnà ad Ceronium pagum, à ſuis deſertus, & prope circumuentus ab hoſtibus, quum ſe fortiter reciperet, vulnerato altero crure, & colliſà vehementer galeà, in oblongo pedeſtri ſcuto quatuor tragulas, & tredecim veruta ex minoribus baliſtis infixa ad ſuos retulit; & tamen nullus hoc exemplum cum ſequentibus conferet, quin illud pro nihilo habendum ducat. Narrat enim Antonius Campanus ſcriptor nõ illaudatus geſtorum Braccij, eo in prælio, quod ad Roccam contradam commiſſum fuit, Braccianos omnes fuiſſe vulneratos *inter quos*, inquit, *Spinta quidam qui ſub* Braccio *iam inde à puero militauerat,* libro 1.

tauerat, vna cum equo centum quinque confossus vulneribus; Guillelmus Mecha duobus & septuaginta, res omni posteritate memorabilis; at nihilominus posterior ille multis postea prælijs interfuit. Denique, vt rei propemodum incredibili, alterius relatione, quæ non minus omnem fidem excedit, auctoritatis quantum satis est ad cæcam Fortunæ vim, vel maximè in his casibus stabiliendam concilietur, mentio fit apud Danicæ historiæ scriptores non infrequens, cuiusdam *Vbbonis Fresici;* qui præter vndecim viros, quos in acie vulnerauerat, vigintiquinque delectos pugiles interfecit, itaut nemine propius cum ipso audente congredi, sagittis tantum impeteretur, & centum quadraginta quatuor ictibus prius perfossus fuerit, quàm lapsis viribus pugnare cessaret. Nimirum his opinor experimentis Fortuna monstrare volebat, quantum ipsa iuris sibi vendicet in belli euentus, vt ab eorum violentia suos alumnos velut Turnum Iuturna defendat, quousque

Aeneide 12.

aliud genitor secum ipse volutet,
Iuturnamque paret fratris dimittere ab armis.

verum postquam istius suæ potentiæ, tam illustre experimentum dedit, in seruando ad Pisleonem ab ineuitabili tormenti minoris pila Marchione Pescario, cùm scilicet transfixis iam duobus socijs, tertius ipse destinato pariter ictu feriendus restaret, nisi aduersarum partium Centurio, cui vtilius videbatur ducem illum non interimere, quàm pacis quæ forsan ex illius morte consecuta fuisset, experiri damna, & incommoda, manū subito in funiculum Gregarij militis, collimantisque in Piscarium coniecisset, quis amplius de fortunę in priuatas etiam militum actiones, ne dum in publicas ducum ac exercituum potestate vt supra diximus dubitare poterit?

4 *Frequentius tamen omnia summa ratione agentibus quam alijs.*

Vtraque vero tam communis quàm priuata, licet pauló benignius quibusdam à Deo tribuatur, & idcirco Proclus vt est apud Marcilium Ficinum, eam definierit *non temerariam vel cæcam* quomodo à Poetis, & veterum plurimis describi solet, *sed diuinā potestatem in vnum exitum diuulsas causas congregantem;* haud minimum tamen iuuari solet cōsilio, & ratione à quibus bonis illa fere semper bona est, vt à prauis, & temerarijs aduersa, ac propterea rectè Liuius de Camillo *omnia summa ratione, consilioque acta Fortuna etiam vt fit secuta est*. Nec alio sensu dicebat Actius *Fa-*

brum

brum esse quemque suæ Fortunæ, & Fabius bono imperatori *haud magni momenti Fortunam esse, mentem rationemque dominari*, vt enim qui libram tenet, pondus adijci iubet & inclinat, sic Deus Fortunam temperat, sed manibus, aut consilijs fere nostris, quæ si quis præsentibus negotijs accommodare spernat, frustra postea speret sibi nihil agenti, sed complicatis manibus Deorum auxilia opperienti, in sinum deuolaturam esse victoriam de cælo: nam vt consultissimè felicitatem definiuit Ammianus Marcelli- libro 21.
nus, illa est *fortuna adiutrix bonorum consiliorum, quibus qui non vtitur felix nullo pacto esse potest*; siue vt idem ex Tullio refert, *felicitas nihil aliud est nisi honestarum actionum prosperitas*; qua de causa dicebat Tacitus, quod *Deus fortioribus adest*, & Ennius Saturn. lib. 6.
apud Macrobium, quod *fortibus est fortuna viris data*, ita vt sicut cap 1.
asserit, quanquam alio sensu, Iuuenalis Satyr. 16.

Qui fortis erit, sit felicissimus idem.

Cuius rei non alium testem laudare opus est quàm *Cæsarem*, qui Fortunæ conscius, quam antea toties fauentem habuerat, decem Caij triremes, quibus obuiam in Hellesponto casu factus est, non declinauit, quemadmodum dubio procul quiuis alius fecisset, sed vnicam nauim, qua vehebatur, tantà futuræ victoriæ confidentià in illas impulit, vt hac sola audaciæ significatione perterritas extemplo suam in potestatem redigeret, ita vt qui Cæsaris Fortunam laudare velit, nihil quicquam propterea summis eius virtutibus detrahere debeat, quia illam potius certum est rebus ab eo promptissimè, & prudentissimè gestis, velut vltimum ornamentum accessisse. Quando enim eius auxilio fretus in vtramque aurem dormiuit securus? quando inertiæ, socordiæque accusari potuit? quando opem deorum expectans à rebus cautissimè, celerrimèque administrandis, periculis præcauendis, aut insidijs hosti parandis destitit? an non potius cùm Fortunam suis rebus aduersari videret, eãdem in sua castra reuocare conatus est, vt cõtra Neruios, & in Hispania, ac alijs locis pugnans, & erit nunc aliquis tam inconsultus, qui felix, fortunatusque esse velit, nisi eius ducis exemplo, quem sibi omnes ad imitandum proponere debent, prudenter ad suum finem consequendum medijs illi cõsentaneis vtatur, & negotij quod præ manibus habet naturam ita perpendat, vt nihil in eo fortuiti euenire possit, quod non antea

so-

ſolerti quadam mentis indagine ſubodoratus fuerit, & ſanè quantum ad me attinet, cenſeo non aliter geri bellum feliciter poſſe, quàm ſi optimus ſit belli præfectus, in quo nec ſcientia rei militaris, nec virtus vlla, nec Fortuna ipſa deſiderētur, quoniã vt hæc ſpes ipſas, & ſtudia militum vehementer excitat, ſic ſcientia ſingulis rebus in exercitu ſuas menſuras, ſuos ordines, & tẽpora aſſignat, virtutes autem reliquæ, velut adiutrices ſunt humanę imbecillitatis, in eo quod nec à ſcientia, nec à felicitate dependet; ita quidem diſponendo, vt huic præclarè cum duobus alijs conueniat. In determinando autem qualis ſit militum particularis fortuna, & à quibus proueniat, lubenter ſequor Alcmæonis Lyrici ſententiam, aſſerentis apud Plutarchum, Fortunam ſororem eſſe εὐνομίας πειθοῦς καὶ προμηθείας *bonæ inſtitutionis, obedientiæ, & prudentiæ*, quæ ſunt virtutes iam antea à nobis commendatæ in militum diſciplina.

XIX *Quarta, & vltima eſt auctoritas cu ius necessitas, & natura explicantur.*

Porro quemadmodum in operibus arcuatis ſinguli lapides, qui per ſe molliter inflexi fornicem efficiunt, niſi omnes in tholum conueniant, qui teſtudinis vmbilicus eſt, vitium mox contrahunt & facile deprimuntur, haud ſecus in optimo duce efformando, fruſtra inter ſe prædictæ virtutes conuenient, niſi vnius ambitu auctoritatis contineantur, quæ ſola felicitati viam aperit, & ſcientiæ ſplendorem conciliat, cæteriſque virtutibus pondus addit, & ornamentum, adeoque ipſa ſuadendi, iubendi, faciendique Regina apud homines audiat, nam quot eius defectu virorum etiam ſapientiſſimorum conſilia ſpernuntur? quot perſpicacis induſtriæ facinora vileſcunt? quàm denique virtutes ipſæ in ignoto, ac ſordido pallio prodeuntes, pro nihilo ducuntur; certè quemadmodum penes nonnullos orbis noui incolas, conchylia munita certo charactere pro nummis obtinent, ac aurum interim, atque argentum, quia non eiuſmodi notà ſignatum eſt, vile ac neglectum iacet, ſic multorum actiones, pretium quod ex ſe non habent, ab auctoritate publica, & communi hominum opinione mutuantur, adeoque cæteris rebus illa præualet, vt cum virtus, ſcientia, felicitas abſque ipſa nullæ ſint, hæc tamen, vel ſe ſolà plurimum poſſit ad diuitias, fidem, amicitias, dignitates, magiſtratus, potentiam, bellumque ipſum: quibus in rebus ſubinde experientià comprobamus homines vt bene, vel malè de ipſis iudicent, nõ

minus

minus famæ opinione, quàm aliqua certa ratione commoueri, & quantum præsertim ad duces, aut imperatores spectat, prudenter locum in illis habet quod de principibus dicebat Tacitus *cæteris mortalibus in eo stare consilia, quæ sibi conducere putent, principum diuersam esse sortem, quibus præcipua rerum ad famam dirigenda:* nec iniuriâ sanè, cùm ad auctoritatem alicui principi, vel copiarum præfecto comparandam, non parum intersit, quid de eo cum socij, tum hostes ipsi existiment. Hæc autem auctoritas, quam in duce Tullius requirit, non eadem est cum astricta illa imperij forma, qua pater in filium, princeps in subditum, magistratus in reum cõmuniter vtuntur, & quod æquum & bonum est constanter, & intrepidè iubent, ac suppliciorum metu, non minus quàm præmiorum spe singulos in officio continent; nam & si hanc in duce laudat Vegetius, cui propterea consulit vt *auctoritatem securitate sumat, omnesque culpas militares legibus vindicet; nulli errantium credatur ignoscere,* & Cæsar eà nonnunquam aduersus tumultuantes milites vsus fuerit, vt ad Placentiam, cùm etiamsi Pompeius adhuc in armis esset, legionem integram exauctorauit, alijsque in locis, & temporibus in quibus lib.3.Cap.3

stetit aggere fulti
Cespitis intrepidus vultu, meruitque timeri
Nil metuens.

diuersa tamen est ab hac ciuili auctoritate ea virtus, quæ ex meritorum præstantia, & explicatis iam antea dotibus nascitur, augeturque famà nominis, & opinione hominum, de ducum virtutibus eorumque præcellentibus, ad istud munus sustinendum adiumentis concepta, quæ vt inquit Cicero ad fidem faciendam quæritur, & multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, quoniam vt idem Tullius asserit, *ad bella administranda vehementer pertinet, quid hostes, quid socij de belli duce sentiant,* idque in Alexãdro, Scipione, Iulio Cæsare, Pompeio ac alijs quibus multa, & dicta prudenter, & facta constanter, & administrata sapienter, hanc auctoritatem conciliarant, certissimis, & euidentibus experimentis innotuit: horum enim quia maxima fuit virtus illa, quæ ob merita virtutis, aut rerum affinium, maximam in hominum animis concitare solet opinionem inuictæ fortitudinis, militarisque præstantiæ, tanta etiam erat militum pro l. Manil.

qui

qui sub illis merebant fiducia, vt non se ad prælium, & discrimen sed ad victoriam,& prædam duci arbitrarentur, quo mea quidē, & peritorū omnium militaris disciplinæ sentētia,nihil vtilius cogitari potest,ad optatos prosperi belli euentus; quos in contrarium verti solere diffidentià bellatorum ex leuitate, aut inertià ducum sæpe compertū est. Vnde Antigonus aduersus Ptolomæi præfectos classe conflicturus, cùm aliquis diceret hostium naues longè esse plures, hac auctoritatis opinione fretus, optimè respondit, *at me præsentem quot nauibus opponis*. & Iphicrates nonnūquam veritus est,ne Barbari aduersus quos pugnare debebat, rescirent ipsum præsentem in exercitu suo adesse; quia nimirum tanta erat illius auctoritas apud omnes, vt etiam terrorem hostibus incuteret;nec mirum id videri debet, quandoquidem Athenienses existimabant Alcibiadem, nisi sponte sua vinci non posse & Claudianus de Honorio dicebat

plus nominis horror
Quam tuus ensis habet.

Quomodo accidit etiam Carthagini post ingentes, & luctuosas clades acceptas,cùm miles iam ad Romanorum nomen expallesceret, & tantum non latebras quæreret, vt Xantippo Lacedæmonio electo in copiarum ducem, *mox omnis multitudò clamore indicauerit nihil se magis quam prælium cupere: adeo*,vt addit Polybius *nihil mali pati se posse existimabant duce Xantippo*. Quid plura tantum hæc opinio sibi iuris vendicat in militum animos, vt magni quandoque exercitus,quos in officio amplius continēdi spes omnis decollauerat, vnius hominis præsentià, cuius apud omnes eximia esset auctoritas, velut iniecto trepidantibus verecundiæ frœno, non modo à fuga prohibiti fuerint, sed rursus in hostes inuecti,maiori impetu ipsos fuderint, profligarintque; in tumultibus autem sedandis compescendisque conatibus, seu militum, & factiosorum, seu vilis, & efferatæ in semetipsam plebeculæ, quantum hæc eadem conferre possit, etiamsi hoc vnum satis patere possit, eorum exemplis: qui vt *Popilius* Romæ, *Donatus* Venetijs, & *Soderinus* Florentiæ periculosas seditiones cum oratione,tum vero potissimum præsentià, & auctoritate tranquillarunt; adeo tamen præclarè eius vim omnem expressit, & probauit Virgilius, vt hanc non per similitudinem designasse,sed qualis in-

librò 1.

se

se est, talem & oculis conspiciendam obtulisse videri possit. Aeneide 1.

Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio, sæuitque animis ignobile vulgus.
Iamque faces, & saxa volant, furor arma ministrat.
Tum pietate grauem, ac meritis si forte virum quem
Conspexere silent, arrectisque auribus adstant.
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

nimirum hæc est auctoritatis virtus, & potentia, vt quocunque se inclinarit illuc omnia pertrahat, pacemque vel bellum non tam ratione, & iudicio quàm opinione persuadeat.

2 *Tum causæ cum interna vti tres prius assignatæ cõditiones.*

Sed vnde hæc & cuiusnam matris partus; an *fælicitatis*, vt voluit Lipsius? an *metus*, & *admirationis*, vt philosophorum est sententia? an *pecuniæ*, quæ genus, & formam si poetis credendum donare solet? an *fraudis*, aut potius *solertiæ*, sicut Cardano visum est? an nullius, vel potius istorum omnium proles erit? nequaquam herclè, sed quantum per tot ambages, ac veluti noctem illunem possum videre, altius de ea re philosophãdum est, nisi quis eius ortum, quemadmodum de Nili origine dicebat Lucanus. *mirari quam nosse malit.* Sic itaque de hac difficultate statuendum existimo, auctoritatis causæ aliæ sunt internæ, & ipsi propriæ, ac essentiales, aliæ vero accidentales, & externæ, quæ si prioribus auxilium tulerint, veram legitimamque auctoritatem efficiant; si autem ab illis separentur fucatam dumtaxat, nec tam suo robore, quàm hominum opinione subnixam. Quantum ergo spectat ad causas internas, primum inter ipsas locum sibi merito concedi postulant tres aliæ virtutes, quas tanquam gradus ordine dispositos ad ipsam auctoritatem ducere; toties iam antea docuimus, vt superuacanei laboris videri possit, illud iterum repetere.

3 *Excellentia alicuius virtutis.*

Quare ad secundam venio, quæ consistit in horum omnium virtutum aut vnius illarum, alteriusue perspectæ in Imperatore atque exploratæ præstantià, qua cæteris omnibus præcellat, quoniam vt æquali, aut inferiori parere vix quisquam animum inducit. libro 1.

Nec quemquam iam ferre potest, Cæsarue priorem.
Pompeiusue parem.

vt inquit Lucanus; sic nemo ei obedire recusat, quem eximia aliqua virtute, qua ipse careat, præditum agnoscit; non secus profecto,

fecto ac elementa, & cœlestis architecturæ inferiores globi, eorum se motibus sempiternis rapi non indignè patiũtur quos Deus & natura superioribus in spatijs collocarunt: quoniam, vt inquit D.Dionysius, *æterna naturæ lege receptum est, vt inferiores superioribus pareant*, & quod aptè subiungit Auitus apud Tacitum *patienda sunt meliorum imperia*. Id vero vnicè Imperatori curandum est, vt dignitas illa qua se præ ceteris ornatum cupit, non posita sit in rebus abiectis, & nullius momenti; Sed in ijs quæ animũ, velut in fastigio quodam collocant, & diuina propemodum ac cœlesti magnitudine augustum cæterisque re vera superiorem ac meliorem reddunt. Sic enim Virgilius componens inter se diuersorum populorum mores, & actiones, vt Barbaris viles abiectasque; ita Romanis præstantiores magisque honestas concedit in his versibus sextæ Aeneidos.

Ex cudent alij spirantia mollius æra,
Credo equidem viuos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius, cœlique meatus
Describent radio, & surgentia sydera dicent.
Tu Regere imperio populos Romane memento,
Hæ tibi erunt artes pacisque imponere morem
Parcere subiectis & debellare superbos.

Quamobrem non totos dies venationibus dux impendet, vt *Carolus* IX: nec tormenta ex ære conflabit, vt *Alphonsus primus* Ferrariæ princeps: aut machinas fabricabit vt *Demetrius*; multoque minus cum *Renato* Prouinciæ Comite picturæ studia excolet; aut Musicæ cum *Philippo Macedone*; sed nec Astrologiæ vel Poeticæ incumbet quemadmodum alij fecere, nullo suæ existimationis emolumento, quæ potius vilescit inter has humiles, aut peregrinas occuppationes, quæ ducem nec honestiorẽ faciũt, nec meliorẽ: aut certe si non prorsus inutiles sint ad ducis auctoritatem, eam tantum iuuare possunt, cùm forte occasio se offert, ea demũ arte vtendi, in qua se Dux plurimũ exercuerit; sicut cõtigit *Petro Nauarro* qui experientia quam habebat excitandi subtus arcium fundamenta occultos cuniculos, eosque pulueris tormentarij fomentis implendi, vt obstructis postea spiramentis, nõ moenia modo, sed vastissimæ rupes obluctantis intus flammæ violentià exscinderentur, eam sibi auctoritatem apud omnes

com-

comparauit, vt quoties aliquid simile tentaret, toties de obsistẽdo eius viri molitionibus aduersarij desperarent. Sed quàm exiguum illud, quàm leue, & ferme nullum ad amplitudinem illam nominis & famæ, quæ præstantissimis ducibus sola plerumque causa est felicitatis omnis & victoriarum, quas populari illa hominum de se existimatione, subnixi facilius obtinent.

4. *Pluris facta quam dicta æstimare.*

Illud preteor nemini dubium est, quod auctoritati tam acquirendæ quàm retinendæ, magis conducunt facta quàm verba; quãtum enim illa his potiora sunt, tanto pluris qui res agunt, quàm qui verba sola iactant sunt æstimandi: quamobrem hominibus taciturnis, & melancholicis, plus fere tribuimus quàm loquacibus, si præsertim amplificationes fingant, & cultum sermonis ad aurium blanditias, & lenocinium: quoniam omnis conatus ab auctore tantum detrahit fidei, quantum est quod orationis ui dicere se putat; illudque, multo magis si aliquid quod præstare nolit aut possit, se facturum polliceatur, hæc enim omnia grauitatem sermonis imminuunt, & constantiam, earumque loco vanitatem & iactantiam inducunt, quæ vitia sunt illis e directo contraria virtutibus, à quibus Scipionem cum Hispaniæ Ciuitatum legatis colloquentem, mirum in modum Liuius extulit, *loquebatur*, inquit *ita elato ab ingenti virtutum fiducia animo; vt nullum ferax verbum excideret. ingensque omnibus quæ ageret cum maiestas inesset tum fides*.

5. *Magna non tamen quæ supra vires sint suscipere & absoluere.*

Plurimum quoque momenti obtinere solet ad auctoritatis famã, si dux nihil vile aut abiectum suscipiat, indignumque suo vel animo, vel officio, sed honesta tantum atque ardua agitet, non tamen suis viribus maiora, idque præsertim sub primis Imperij initijs, ex quibus futura æstimari solent, hac enim arte *Alexander* cùm aduersus Darium prima suæ militiæ rudimẽta probaret; hac *Scipio* qui non multum ætate prouectus, bellum tamen aduersus Carthaginem grauissimum suscepit, futuræ suæ ac immensæ gloriæ nobilibus factis præiuerunt, cùm non ignorarent *Instandum esse famæ, ac prout prima cessissent, fore vniuersa*. Vt monebat Iulius Agricola apud Tacitum. Sed neque susceptum semel negotium quamuis arduum ac difficilè sit, plenumq; dubij euentus dimittendum est, ne dux imprudentiam suam in deliberando, aut ignauiam in agendo prodat, si facilè pedem ex incœpto retule-

libro 2. histor rit, cui sanè incommodo vt obuiam iret *Marcellus*, in Casilini obsidione *multa*, inquit, àd Fabium *Sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda sunt, quia magna famæ momenta in vtramque partem fiunt*; & idcirco Cecinna apud Tacitum *consilia curasque in oppugnationẽ Placentiæ magno terrore vertit, non ignarus vt initia belli prouenissent, famam in cætera fore*. Quare satius est non multa aggredi, sed pauca eaque valde illustria, & omnibus in negotijs excelsum, ac inuictũ animum præferre, qui audaciã suis militibus adijciat, hostibus vero metum ac desperationem.

6. *Vitæ & actionum constantiam & æqualitatem seruare.* Deniq; non minimum authoritatem promouet vitæ & actionum omnium æqualitas, ac morũ constantia inuariabilis, quæ nescio quid in se habet diuinæ prorsus ac cælestis naturæ, quo verendum hominem facit, tamquam ex mortalium cœtu non esset, cùm ex aduerso vitæ leuitas multũ ei detrahat auctoritatis, multum prudentiæ, ac iudicio officiat: eamque totius vitæ rationi labem afferat, vt ipsi à nemine credatur, nõ magis certè quàm *Sardo* illi *Tigellio*, de quo Horatius inquit, quod *nil fuit vnquam sic impar sibi*, aut *Prisco* qui ita grauissimi eiusdem censoris iudicio

Satyr. 7. li. 2.

Vixit inæqualis clauum vt mutaret in horas,
Iam moechus Romæ, iam mallet doctus Athenis
Viuere, Vertumnis quot quot sunt natus iniquis.

Sed constantem illum volo in rebus præsertim maximis, & in quibus qualem se geret, sic & eius exercitus, cui pro exemplo est, vnde nec abblandiente sibi fortunâ elatiorem animum sumet, nec in aduersa eundem demittet, sed in omnibus pari semper vultu & sermone, animi sui virtutem, & virium cõfidentiam ostendet illudque pro oraculo habebit, nihil rerum mortalium tam instabile et fluxum esse, quàm potentiam non sua vi nixam, hoc est quæ non eius propria virtute, & constantiâ nititur, cuius curæ & sollicitudini tota commissa est.

7. *Tum externæ & accidentales vt certa futuræ virtutis indicia in adolescente.* His autem internis & essentialibus auctoritatis adipiscendæ causis, quæ vsque adeo veræ & legitimæ sunt, vt cuicumque tandem homini, etiamsi nihil aliud haberet à natura, aut arte præsidij, eam conciliare possint, externas tamen & accidentarias subnecti debere, vel istud vnum Ciceronis persuadet, asserentis *concursionem rerum externarum afferre auctoritatem*: illudque tãto verius est, quod *seris venit vsus ab annis*, vt commune est omnium.

in Topic.

niũ ſententia, & experientia ipſa notum eſt, ingenij dotes, virtuteſque omnes in pulchro quam deformi corpore, duplo gratiores exiſtere. Quare vt de ſingulis breuiter dicam, non in poſtremis habeo hanc vnam, ſi videlicet dux iam inde ab adoleſcentia certam aliquam futuræ ſuæ virtutis ſpem, præclaro quodã facinore concitauerit, aut illuſtre de ea teſtimonium ab inclyto alio Duce fuerit conſecutus, quod poſtea cõmuni rumore diſſeminatum, cum talem eſſe reliquis hominibus perſuadeat, vt fortunà & dignitate quam animo etiam à teneris infixam habuit, multo quam cæteri præſtantior habendus ſit. Et ſanè in pleriſque eorum qui magni olim erant futuri, exeruerunt ſe à primis ſtatim annis vehementes igniculi, quibus ad gloriam accenderentur, etiam cùm longè ab ipſa ob ætatem eſſent remoti, quemadmodum de *Theſeo* memoriæ à Throeſenijs proditum eſt, apud quos cùm accubiturus Hercules, qui profligatis terræ monſtris, illuc diuerterat, ſpolium Leonis humi depoſuiſſet, perterritis ab eo, dedentibus que ſe in fugam alijs pueris, ſolus Theſeus bipennem continuo è ſeruorum manibus arripuit, & in pellem ipſam quam viuum eſſe ſpirantemque Leonem reputabat, impetu virili ſe contulit. Nec idem præſagium fefellit in C*atone*, qui prætextatus, cùm Syllæ tirannidem minimè ferendam iudicaret, ferrum in ejus necem a Pædagogo Sarpedone poſcere auſus fuit. Sic de A*lexandro* qui pene puer Bucephalum domabat, & fortunas patris ſuum interprætabatur infortunium, præſagiens Philippus *pete*, inquit illi, *fili mi Regnum tibi par, nam Macedonia te non capit.* Eodem que ſpiritu ductus Sylla, Cottæ pro *Cæſare* deprecanti, vt inſonti puero parceretur, in hæc verba reſpondit *nihil equidem vos mentis habetis, qui non huic adoleſcenti videtis multos ineſſe Marios*. Sic Antigonus non fruſtra opinatus eſt *Pyrrhum* ſi ſeneſceret, magnum ducem futurum; nec Scipionem conjectura fefellit, quum M*arium* nominauit, quem poſt ſe Roma magni nominis ac virtutis Imperatorem habitura eſſet. Natura quippe tam apertè blanditur quorundam indoli, vt qui ex illa velit de eorundem virtute iudicare, non indigeat is Dodonæ quercu, aut Phoebi Cortinà, quo iſtud certo certius facere poſſit. 8.

Tyrocinium militiæ ſub præſtantiſſi-

A bona igitur indole fundamenta ſua auctoritas capit, ſed optima educatione & diſciplinà firmatur, quam non parum inter-

mis ducibus absolutum.

est sub quibus ducibus aliquis ponat, nam vt domini in seruos, & magistri ad discipulos, sic Imperatoris ad milites fama & experientia deriuatur, atque vt suauissimæ auræ de saluberrimis flantes regionibus, & clementissimo cœlo, non salutem modo afferunt humanis corporibus, sed fortitudinem; sic eximij ducis famà inclyta, omnibus qui se eius disciplinæ committunt, non tãtum peritiam rei militaris instillat, sed multum præterea ad fert ad famam & auctoritatem adiumenti; Qua de causa Euander filium suum P*alanta* comitem ac discipulum Aeneæ adiungit

Ingredere ò Teucrùm Italùmque fortissime ductor,
Hunc tibi præterea spes & solatia nostri
P*allanta adiungam, sub te tolerare Magistro*
M*ilitiam, & graue* M*artis opus, tua cernere facta*
Assuescat, primis & te miretur ab annis.

Et A*nnibal* missus fuit in Hispaniã nondũ puber, vt militiæ assuesceret sub Asdrubale Carthaginensiũ exercitus imperatore, cum quo triennium militauit, nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissà, adeoque feliciter cessit illi hoc tyrocinium, vt minor viginti annis in locum Asdrubalis Imperator faustis militum omniũ acclamationibus salutatus fuerit. M*arius* etiam sub Scipione in Africa, prima belli stipẽdia meruit; & e nostris ducibus, primi qui labantem in Italia militaris artis disciplinam, præclaris suis facinoribus instaurarunt, omnes ex schola vnius Alberici Balbiani prodiere qua de re, quoniã Augustini Niphi testimonium sum antea pollicitus, en illud profero *ex his qui patruum memorià in italia militarunt, præcipui sunt Sfortia*, B*raccius*, *Piccininus*, *Collionus*, *Gattamelata*, R*obertus*. *Malatesta*, *& alij qui tanquam ex equo Troiano emerserunt ab Alberici Romandioli viri illustris disciplina, qui in Italia primus militauit.* Pari iure Baiardus eũ promeruit honorẽ, vt à *Frãcisco primo* deligeretur, à quo ipse prius quàm cũ Heluetijs in Italia decertaret, equestris *albæ dominæ* ordinis insignia tumultuario apparatu susciperet; quasi vna cũ illis auctoritatẽ & fortunã præclari illius ducis, quibus potissimum ea die sibi opus fore intelligebat, accepturus esset, In summa talem laudo & desidero eius cui magna aliquando apud milites auctoritas esse debet, educationem qualis eorum antiquitus erat, qui communi applausu, ob egregias

lib. de arm. & literar. cõpar.

gias virtutes & præclaram indolem, principes iuuentutis salutabantur, horum enim ex numero cùm se delectum fuisse Mutius Sceuola his verbis fateatur *trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanæ, vt in te hac via grassaremur*, satis ostendit, quantum in se nomen istud præcellentis naturæ, & meritorum includat, etiam si Liuius non illud crebro vsurparet, ad delectum totius populi Romani florem, & decus significandum, vt perspicuum est ex oratione Persei Macedonum Regis, vbi efferens se de victoria *victos esse* dicit *Romanos equites, illos principes iuuentutis, seminarium senatus, vnde legerentur Patres, vnde Consules & Imperatores crearentur*.

Enimuero quia auctoritas ipsa tardè paulatimque, nec sine negotio paratur, quærunt multi, num milites qui vernante iam tum, & florida ætate ad Ducis officium promouentur, tantum auctoritatis consequi possint, vt muneri quod sustinent probè cōuenienterque administrando satis esse possit, etenim cùm iuuenes ex Aristotele in Rhetoricis, magis quàm senes apti sint laboribus ferendis, gloriæ cupidi, honestatis amantes, animosiores etiam, & priuatæ vtilitatis, ac commodorum contemptores egregij, à quibus virtutibus omnis ducum auctoritas originem suam petere debet, non pauci idcirco iuuentutem quæ veluti flos est humanæ ætatis, haud ineptam censent, cui militiæ supremus honos committatur, maximè si annos mens superet, & canitiem facta ipsa, non pili ostendant, quo sensu dicebat Plautus, quod *non ætate sed ingenio metitur sapientia*, & experientià compertum est multos iuuenes sua innata sagacitate, recoctorum senum diuturnæ experientiæ, alijsque velut sapientiæ adiumentis obstruere, quemadmodum, *in Achille*, & *Alexandro* obseruatum fuit, quos Ammianus *virtute seniores quam ætate* appellat, ac etiam in Pisone, qui Silio teste

Ore puer, puerique habitu, sed mente sagaci
Aequabat senium.

nec dissimile iudicium, ferendū est de *Augusto*, *Scipione*, *Dauide*, *Salomone*, *Othone*, quos omnes virtutis quā ætatis cursus celerior *dū etiā Lanugo genis inserperet speciosa* vt loquitur Ammianus regnorum gubernaculis admouit, & quid ni armorum, cū Honorius ita de se & alijs præstantissimis ducibus loquatur apud Claudianum

9. *Aetas matura.*

2. rethoric. cap. xj

Cur annos obijcis, pugnæ cur arguor impar.
de 4. consul. *Aequalis mihi Pyrrhus erat, cùm Pergama solus*
Verteret & patri non degener iret Achilli.

Quasi vero inquiunt, Romani, ipsam propemodum adolescentiam consulari dignitate non semper ornauerint; aut Galli maiori vnquam atque pleniori apud cæteras nationes auctoritate fuerint, quàm sub *Carolo VIII.* aut eorum arma feliciora quàm sub *Gastone Fuxæo*, & *Francisco Borbonio Anchiano* vix adolescentiæ metam transgressis, ex eoque tandem ipsi concludunt quod

temporæ certè
Virtutem non prima donant, non vltima negant.
Quumque duplex ætas varios contendat in vsus,
Hæc viget illa iacet, hæc pullulata illa fatiscit.

At vero quam longè sua opinione decipiantur qui tam apertè iuuentuti fauent, vt reliquas etiam ætates, & senectutem præsertim cui Plutharchus integro libello hanc auctoritatem asseruit, cõtumelià onerent, nescio profecto an pluribus illud, sicut mihi omnino facile est, ostendere debeam, ne vice uersa illos rubore suffundam, quando eiusmodi duces laudant, quorum & si mens senilis sit, indoles composita, & ad verum decus erecta, cæteræque ingenij dotes ita præcoci flore effundentes se, velut in primulæ ætatis amoenitatem, quis tamen ab illis fructus vnquam exegit, & collegit? quis virtutum messem ab hac semente, quæ verè, non autem autumni conuenientissio tempore facta fuit expectet. Sanè non potest aptus esse, qui maturus non est, nec alios regere, qui sibi adhuc viuere non didicit; tantum abest vt adolescentia quæ regenda magis ipsa est, auctoritatem summis imperatoribus conuenientem habere possit; Temeritas inconsulta, vt ait Cicero, florentis est ætatis, prudentia vero senectutis, vtra vero præstantior sit, in rerum grauissimarũ tractactione, idem non obscurè significat, cùm asserit, quod non uiribus, aut velocitatibus res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, & prudentià. Ideoque Solon cùm iuuenes videret nondum à sapientia & iudicio plenè subactos, ità esse credulos mente, turbidos motibus, atque affectibus, & naturà præcipites, vt quod modestum est ignauiæ speciem apud illos obtineat, quod circum-

cumſpectuum, & prouidum ſegnitiæ; quod autem abruptum, & præceps, id demum forte, & virile cenſeatur, quæ omnia auctoritati comparandæ tam ſunt aduerſa, quàm quod ei è directo contrarium eſt, propterea ſapientiſſimus Legiſlator, edicto vetuit, ne iuuenis magiſtratum gerere, aut conſulere poſſet, etiamſi optimè à mente cana conſtitutus videretur. Conſentaneum eſt igitur arbitrari felici illa, & beata tempeſtate, veteranis iiſque tantum fortiſſimis aditum patuiſſe ad militares magiſtratus, & Imperatoris, præſertim dignitatem, quę omnium aliarum vertex ſublimis eſſe cenſetur: atque hoc Iuſtinus de Alexandri quoque copijs verum fuiſſe ſcribit *ordines*, vt inquit ille, *nemo niſi ſexagenarius duxit. vt ſi principia caſtrorum cerneres, ſenatum te alicuius priſcæ Reipublicæ videre crederes; itaque nemo in prælio fugam, ſed victoriam cogitauit, neque in pedibus cuiquam ſpes, ſed in lacertis fuit.* At vero non minus hic habeo, quod Gallis noſtratibus gratuler, quorum in conſtitutionibus, expreſsè cauetur ne equitum clibanariorum, ſiue cataphractorum, quos cōmuniter grauis armaturæ dicimus, præfectura, alijs quàm nobilibus, & ætatis ſupra quartum, & vigeſimum annum prouectę, viris demandetur; in quibus illud præterea laudabile requiritur, vt velitariorum tribuni, vel ſigniferi prius fuerint in iiſdem ordinibus, aut ſaltem pedjtum cohorti per ſexennium integrum pręfuerint. Quorſum vero putas, Ludouice Comes, tot ſapientiſſimorum hominum tendere ſanctiones, & conſilia, niſi vt artes, quibus potiſſimum bella geruntur, non cuiuſuis ętatis eſſe ſignificarent, ſed ab ijs tantum expectari debere, quibus vt inquit Cicero *honeſtè acta ſuperior ætas, fructus auctoritatis prębet extremos.*

libro 11.

lib. de ſeneȼt.

Porro vt forma ſequitur ætatem florentem, lumenque iuuenta purpureum; ita qui ducem nondum exactæ ætatis ſupra commendabant, eundē quoque elegāti ſpecie, & formoſū eſſe volunt, quoniam Homero iudice qui Porphyrium in hac opinione multoſque alios conſentientes habuit πρῶτον μὲν εἶδος ἄξιον τυραννίδος *primo quidem omnium forma digna eſt imperio*, & ſcribente Curtio *pleriſque gentibus in corporum maieſtate veneratio eſt, magnorumque operum, non alios capaces putant, quàm quos ſpecie eximia, & egregia donare natura dignata eſt.* Ac certe nota eſt *Indorum*, *Aethiopūque* conſuetudo, cuius mentionem facit Ariſtoteles in po-

10

Forma corporis eximia quanquam vera pulchritudo in animo conſiſtat, unde in deformi corpore multi duces præſtantiſſimi fuerant, vbi rurſus de cui ratis dicitur.

liticis, maximæ quibusq; staturæ viris regnum populari suffragio deferendi, cui instituto plurimum auctoritatis addit Saulis exemplum, qui primus omnium Regis nomine Hebræorum genti præfuit, is enim à Deo per Samuelem prophetam, spectata nō modo animæ, sed etiam corporis præstantiâ delectus fuit, erat, inquit diuinus scriba *Saul electus & bonus, & nō erat de filijs Israel melior illo, ab humero & sursum eminebat supra omnem populum*: qua cōmendatione è videtur etiā optimus va tes Turnū non sine causa exornasse

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice supra est.

quoniā pulchritudo ipsa nisi in magno corpore esse nequit, cùm oporteat illam præse ferre dignitatem quandam, quæ pusillo in corpore nequaquam reperitur, vnde quoscunque historici aut poëtæ summos Imperatores fuisse referunt, eosdem etiam prægrandi corpore fuisse narrant. Atque hanc laudem præsertim tribuunt *Cyro* suo Xenophon, *Poro* Indiarum Regi Curtius; *Decio, & Scipioni* Liuius; *Cæsari* Dio; Statius *Capaneo qui toto despectat corpore bellum*; Eginarthus *Carolo Magno*; Tassius *Gothifredo*; adeoque apud Homerum aut Virgilium, nullus Heroum non maximus est, præter vnum *Thydæū* vt Eustachius, & Scholiastes Apollonij Rhodij notarunt, quia breuitas ipsa corporis staturaque iusto minor, contemptum sui ingenerat ac despicientiam; quare hominibus præclaris minimè conuenit, quibus inesse potius debet heroicus decor, regium supercilium, oris dignitas, statura procera, totius corporis circunfusa maiestas ac gestus habitusq; vere militares, & perquàm similes Marti non eiulanti ac saucio sed gradiuo; quali omnino *Aeneam* effigie fuisse Didonis verba hæc satis innuunt: Aeneide 2.

Quem sese ore ferens, quàm forti pectore & armis,
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum

sed fallax id iudicium esse potuit, quia ab amore qui cæcus est, & à fœmina quæ facile decipitur, quare Didoni non crederē nisi vadem se pro illa Virgilius offerret,

ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Aeneas atque agmina iungit.

ita igitur eum esse oportebat de cuius singulari fortitudine, pietate, auctoritate, cæterisque virtutibus eximijs, tot exteræ gentes

apud

apud quas peregrinatus est, indicium & coniecturam ab ipsa formæ totiusque corporis præstantia facere debebant; etenim his signis natura loquitur, mores vnius cuiusque prædicans, & speculum quoddã animi facies est, quæ si pulchra, & elegans erit, multumq; decori ac liberalis aspectus præ se ferre videatur, non raro pulchrioris adhuc, & nobilioris animi intus hospitantis index esse solet, quasi diuinus ille, & igneus vigor, qui nostris se corporibus infundit, dignum prius in illis metaretur sibi hospitium, aut illud iam pro sui dignitate conuenienter dispositum inueniens, honestius in illo versaretur: atque ita ambo hæc maiora fiant, cũ hoc modo se paria coniunxerint, vt verè tunc dici possit.

Sic facies animo dignaque par que fuit

at e contra Thersites ille Græcorum turpissimus, quemadmodum ore fuit maximè deformi, ita longè turpiorem animum vultu repræsentabat, adeo vt domicilio inclusus conuenientissimo videretur; vnde cũ ita se res habeat, vt quod inquit Latinus Pacatus in panegyrico ad Theodosiũ *augustissima quæque species plurimum credatur habere de Cœlo*, adeoq; maiestati, & reuerentiæ ac amori affinis esse videatur, vt eius tantum beneficio *Diadumenus* Augustus, referente Lampridio, omnium beneuolẽtiam sibi conciliarit; Scipio, Xerces, Demetrius, Maximilianus primus ob eãdem cunctis admirationi fuerint, quia quæ pulchra sunt, ea vim etiam habere depræhenduntur, vt statim conspecta omnium sibi voluntatem concilient, amoremque adiungant, id que tam euidenti de causa, vt Aristoteles interogatus ab aliquo, qui fieret vt pulchri tam facile ab omnibus amarentur, cæci eam interogationem esse responderit, hæc inquam cum ita sint, nullus dubito quin maxima etiam ab excellenti forma, & membrorũ omnium venustate, conciliari possit auctoritas: notum est enim illud quod idem Pacatus subiungit *tua hæc forma venerabilis quàm fortunæ par est, quàm longè latèque conspicua commendat* Imperium. *Sed virtuti addit forma suffragium, illa præstitit vt oporteret te principem fieri, hæc vt deceret*. Hoc modo nempe Alexander Philippi filius & si paulo breuiori corpore esset, quàm ad exactæ pulchritudinis decus peruenerit, in vultu tamen, habituque corporis externo, magnitudinis suæ notas circũferebat, quibus singularem sibi apud alios venerationem astrueret: hac facie decora, & maie-

statis

ſtatis plena Marius Centurionem, qui ad necem illi inferendam miſſus fuerat perterruit; hoc ſereno vultu, & venuſtà per omnes ætatis gradus formà, oculisque micantibus, & benignis, Auguſtus quendam in Gallijs Tetrarcham inhibuit, quominus in Alpium tranſitu eum ſicuti deſtinarat in præcipitiũ propelleret. Omnino igitur ad maieſtatem, & auctoritatem pulchritudo facit, vt quo præclarius quis eius dotibus à natura informatus eſt, eo etiam felicior, & magis idoneus habeatur, qui cæteris præeſſe debeat. Verum tamen non ſtatim ſequitur in humili corporis ſtatura, ſubagreſtique & acerbo oris ductu, nullum ipſius perſonæ dignum decus eminere, nam vera forma putanda eſt, quam virtus donat, quæ in animo inuenitur, quæ diuina magis, quàm humana eſt, & pulcher dux exiſtimandus, qui robore, ſcientià, virtute ornatus eſt. Vnde quanquam *Thydæus* corpore paruus fuerit, animo tamen pugnax dicitur Homero. Quamuis Pipinus *Breuis* cognomen, & Nicolaus Fortebraccius *Piccinini* ab exiguo, & contracto magna parte corpore, tulerint, non propterea minus ingenioſè feliciterque bella plurima, & difficilia tractarunt. ſic *Philippus Macedo*, *Antigonus*, *Sertorius*, *Annibal*, *Fridericus Vrbinas*, qui altero oculorum capti erant: *Iulius Cæſar*, *Caligula*, *Otho*, *Domitianus*, *Galba*, *Imperatores*, quibus tantopere decora cæſaries, aut nulla, aut rara fuit: *Cocles*, *Andoclidas*, *Philippus*, *Tamerlanus*, qui coxæ debilioris incommodo vexabantur; *Ageſilaus*, *Philopœmen*, *Attila*, *Triuultius*, *Liuianus*, qui omnes ſpecie corporis parum eleganti, & ingenua, ne dicam fœda, penitusque deformi fuerunt, præſtantem virtutis, ſolertiæque indolem, ſub vitioſo, & mutilo corporis tegumento ſæpius latuiſſe conuincunt. Erat inquit Iouianus Pontanus in *Carolo Octauo* Gallorũ Rege fœda quædã oris, corporis vero deformis deformis effigies, adeo illi natura nouerca fuerat, ſed quanto ille pulchriorem animum ſibi parauit, non ſumma modo liberalitate, verum ſingularis animi magnitudine, propulſandis periculis, belliſque ſuſcipiendis, ac humanitate etiam, comitate, & *popularitate* tanta, vt in Rege; nec maior deſiderari deberet. Sed amabo quis Eunuchorum gracile corpus, aratam rugis frontem, pẽdulas genas, depile mentum, fractam, & emaſculatam vocem, defectum corpus; languidos, & degeneres conatus, intueri poteſt, & non

lib. 2. de fort. cap. 34. & lib. 1. de magnanimitat. cap. 3.

con-

continuò existimare cum Arrio Menandro, quod Eunuchus iure militare nõ potest, ac malè fecisse Messalinam, quę vt Aurelius Victor memoriæ prodidit, *Possidi* Eunucho post triũphum Britannicum, arma insignia inter viros fortissimos, tãquam victoriæ participi dedit, maximè cum hęc duo Eunuchum esse, & arma tractare, sibi prorsus aduersari doceat Sidonius Apollinaris, & Claudianus idcirco quęrat lib. 1. de re milit.

quid nobile gessit

Eunuchus? quæ bella tulit, quas condidit arces lib. 1 epist. 8.

& nihilominus ostendi libro primo istius syntagmatis, nõ obfuisse eiusmodi formę, ac temperamenti iniquitatem varijs Eunuchis, quominus pręstãtissimorum ducum officiũ egregiè sustinuerint, vt pręter *Narsetem* fecerunt *Solymanus Epyrota*, *Sinamus*, *Cadum bassa*, & nonnulli in historicorum monumentis celebres. Atque his de causis pro explorato habendum est, quod exteriora illa affectionum internarum indicia, coniectantium aliquando iudicia fallunt, itaut hominum virtus, & pręstantia ex illorum vestigijs nõ rectè semper colligi possint. Quod Homerus cùm suo more latenter significare vellet, non modo *Thydæum* finxit, cuius deforme corpus, magnæ & bellacis animæ esset domicilium, sed *Nereum* præterea omni arte, ac industrià venustissimum repræsentauit, vt declararet cùm eius nullibi præterquam in Catalogo nauium meminit, quàm sint inutiles viri exactà formà, & emendatà conspicui, quoties illis præter eximiam speciem, nihil adest aliud, quod ad vsum vitæ conducat, sic enim Galenus in exhortatione ad bonas artes, mentem Homeri, nec absurdè quidem meo iudicio interpretatus est. Vnde quia non eadem religione Duces eliguntur, qua Sacerdotes, quos malum omen erat cernere corpore mutilo, aut potius, vt Taciti verbis vtar, *mulcato*, nec adeo constans est virtutis ac formæ mutua necessitudo, quinhæ diuidias plerumque faciant, itaut sub penitus diuerso corpore idem fermè animus reperiatur, vt doctissimus vir Scipio Claromontius exemplis ostendit Rogerij Normanorum, & Apuliæ Reguli, *Alphonsij* Arragonij Regis Neapolitani, & *Caroli Emanuelis* Sabaudiæ ducis, qui permultũ inter se similes ingenio acuto, benigno, forti, bellicoso, formà tamen & staturà corporis omnino dissimiles extiterunt: cùm Rogerius supra modum altà &

crassà

crassà fuerit, Carolus Emanuel infra mediocritatem, & protuberante dorso, non ita eleganti; Alphonsus denique iustam illam ac prolixè elegantem obtinuisset. Propterea inquam neminem puto tam inquum fore summis ducibus, vt illorum auctoritati detractum aliquid iri velit, ob eiusmodi formæ næuos & σφάλματα cùm minus æquũ sit deformitate corporis foedari animũ, quàm pulchritudine animi corpus ornari.

II. *Nobilitas denique cuius loco si non ad sit in duce virtutem lubentius admitto.*

Atque illud idem dici potest de generis obscuritate cum virtutibus comparata, in quæstione quàm nonnulli proponunt, Vtrum plus auctoritatis obtineat Imperator, qui nobilitatem generis vna cum opibus & fortunis à maioribus suis accepit, an ille qui cum eiusmodi præsidijs omnibus destitueretur, propriâ industriâ fortunam sibi finxerit, illucque sua virtute conscendit vnde non facile quisquam possit illum deijcere. Et si enim primo statim aspectu, æquius videri possit illud suffragium, quod multi pro nobilitate ferunt, non dubito tamen quin contrariũ illis videatur, qui propius in rem intueri, & attenta secum cogitatione replicare volent, quicquid in huius opinionis labefactatione, tam vere quàm eleganter apud Salustium Marius perorauit, cũ nobilitas Romana ægerrime ferret, hũc a populo delectum qui bellis iam diu antea parũ feliciter cum Iugurta susceptis, finẽ optatũ imponeret, sic enim ille ad Quirites, *Quæso reputate cũ animis vestris num id mutari melius sit, si quẽ ex illo globo nobilitatis adhoc aut aliud tale munus mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarũ imaginum & nullius stipendij, scilicet vti tanta in re ignarus omniũ trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem, officij sui*, scilicet non poterat melius ignauæ nobilitatis ingenium repræsentari, quàm illud tribus aut quatuor tantum lineis expressit nouus ille ab aratro dux, qui nulla maiorũ gloriâ, sed summa tantũ virtute commendatus, Africam subegit, Iugurtam Regem ante currum egit, & Romanum imperium à Cimbrorum impetu, timentibus ipsis patricijs, nec quicquam tunc cùm valde opus erat consulatum ambientibus defendit, vt merito Iuuenalis cum non ex maiorũ titulis, sed propria virtute homines æstimandos docet hoc ipsum eiusdem Marij exemplo confirmarit, qui licet Volscorum e montibus ortus, & castra munire dolabra solitus.

Hic tamen & Cimbros, & summa pericula rerum

Ex-

Excipit, & solus trepidantem protegit vrbem.

At inquiũt, nobilibus longè capaciores animos indidit naturā, quàm obscuris, vt inquit Plato; & virtus etiam maior illis inesse solet, vt de Dione constat, nec tam facile decipiuntur, quàm illi quos, vt Thucydidi placet, contemptus videtur sequi. Præterea nemo libenter ei Duci obsequium præstat, quem sibi genere & fortunà parem intuetur, nemo libenter obscuro & plebeio imperatori paret: in nobili vero, facit gentis splendor, vt fasces, & lictores, ac cætera insignia dignitatum, sint extra inuidiæ nebulam, & vmbram, quasi is lucem merito obtineat, qui e tenebris non venit. Denique vehementem ingenuis animis stimulum incutit natalium splendor, & gloria maiorum, ne illis impares esse videantur: Nec alia de causa Romæ in Atrijs, & foribus ac circā domorum limina, pegmata seu hostium spolia quæ quisque vicisset, enses, clypei, Galeæque, & currus ac deuictarum nauium rostra exponebantur, nisi vt intuentium animos cogitatio subiret, quomodo pari & ipsi exemplo ad magna facinora, magnasque res audendas inuitarentur: non minus profecto quàm si ad illos etiam pertineret, id quod ad Reparatum vrbi præfectum scribebat Rex Athalaricus, *redde laudes posteris tuis, quas tu à maioribus accepisti*. Et sanè quantum hæc ornamenta, virtutis infunderent liberalibus animis, præclare his verbis testatur Salustius, *Soepius ego audiui Quintum Maximum*, P. *Scipionem ciuitatis nostræ claros viros, solitos dicere, cùm maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi; scilicet non ceram illam siue figuram, tantam vim in se habere; sed memorià rerum gestarum eam flammam egregijs viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquauerit*. Verum si his exemplis ac rationibus standum est, in istius quæstionis diiudicatione, non iam ambiguum esse potest, quin pro plebeis aduersus patriciorum auctoritatem pronunciandum sit, postquam ipsorummet Fabij, & Scipionis filij, non tam homines fuerunt quàm portenta quædam nobilia, teterrimis ignauiæ ac nequitiæ sordibus inuoluta, quod idem cùm M. Tullio, Antonino Philosopho, & tot alijs contigerit, vt fides inde prouerbio enata *filij Herũ noxæ* raro fefellerit? nec philosophi perperam arbitrati sint, claritudinem hanc sanguinis, nihil in poste-

in Menexemo

de bello Ignot.

ros

ros physice, vt loquuntur, sed moraliter tantum imprimere, quatenus vita ciuilis opinione & exemplo non minimum nititur, eat nunc aliquis per nobilium domos, pegmata omnia exploret, atria excutiat, imagines & stemmata numeret, vt qui pluribus nitetur, aut vetustioribus, eum copijs suis præficiat, quem postea milites non vt Marium aut Cæsarem reuereantur, sed tanquam ex antiqua stirpe caudicem despectui habeant, florentem quippe auctoritate non suà, sed mutuatitià, & alienis non suis virtutibus ornatum. Ego sanè, quantum ab illorum opinione dissentiam, non libenter profero, quia vt inquit Tullius, *omnes boni semper nobilitati fauemus*, & illud etiam summopere vereor ne tu, Ludouicè Comes, non satis æquo animo feras, si coram te nobilissimo, de generis serie dicenti, aliquid excidat, quod nobilitati vertatur in præiudicium, nihilominus tamen quia tuũ candorem optimè noui, qui certe talis est, vt veritati suam in omnibus auctoritatem seruari velit, illud ipsum quod de exculto & elaborato philosophi sermone, sed leuiter tamen in rem præsentem inflexum, hic proferam, *à duce si adferat nobilitatem non aspernor, si non habeat non admodum requiro*. Stultum enim foret qui quales sue sint quibus Reipublicæ salus tutanda cõmittitur non quærere, cuiusmodi autem aui & ataui eorum fuerint, quidue gesserint indagare, quasi nos illi defendere ac seruare queant, qui iam pridem terris excesserunt; Adde quod sicut apud omnes in confesso est, auctoritas non in potestate, sed in actionibus consistit, non in regno, sed in animo & virtute imperantis, sedem suam habet, quæ vbi ducem vltra purpuras, & sceptra, & lictorum ministeria prouexit, tum demum illi omnium amorem & reuerentiã conciliat, quam frustra alioqui à sua nobilitate expectasset, ex quo recte Liuius *missus* inquit *Annibal in Hispaniam primo statim aduentu omnem in se exercitum conuertit deinde breui effecit, vt patris in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset*. Quamobrem vt equum, Leonem Aquilam ex seipsis, non ex alijs quibusdam rebus seiunctis ab eorum corporibus, probamus, ita hominem ex ipso homine æstimare debemus. Tantum enim abest vt natalium splendorem, aut diuitiarum copiam, quicquam in ducem conferre auctoritatis arbitrer, quod potius hanc vehementer talibus imminui contendo

suspiciosum est enim omne militum genus, sagax, versipelle astutum, raroque in illis confidere solet, quos ambitu, fauore nominis, claritudine sanguinis ad supremam illam dignitatem non tam ascendisse, quam violenter irrupisse videt: at vero cùm eosdem honores collatos aspicit cuidam si dicere fas est terræ filio, quem non maiores, non census, vel clientelæ, non fauor amorque principis, aut parentum gratia ad istud culmen efferre potuerunt, tunc summam ac pene incredibilem de eius virtute opinionem concipit, eique velut cœlitus demisso numini libenter paret. Vnde concludendum est præclara imperatoris facinora, vitæque per singulos castrenses honores laudabiliter transactæ, & recentem meritorum eius apud omnes memoriam, fulcra esse & tibicines auctoritatis, quam ille suos inter milites obtinere debet.

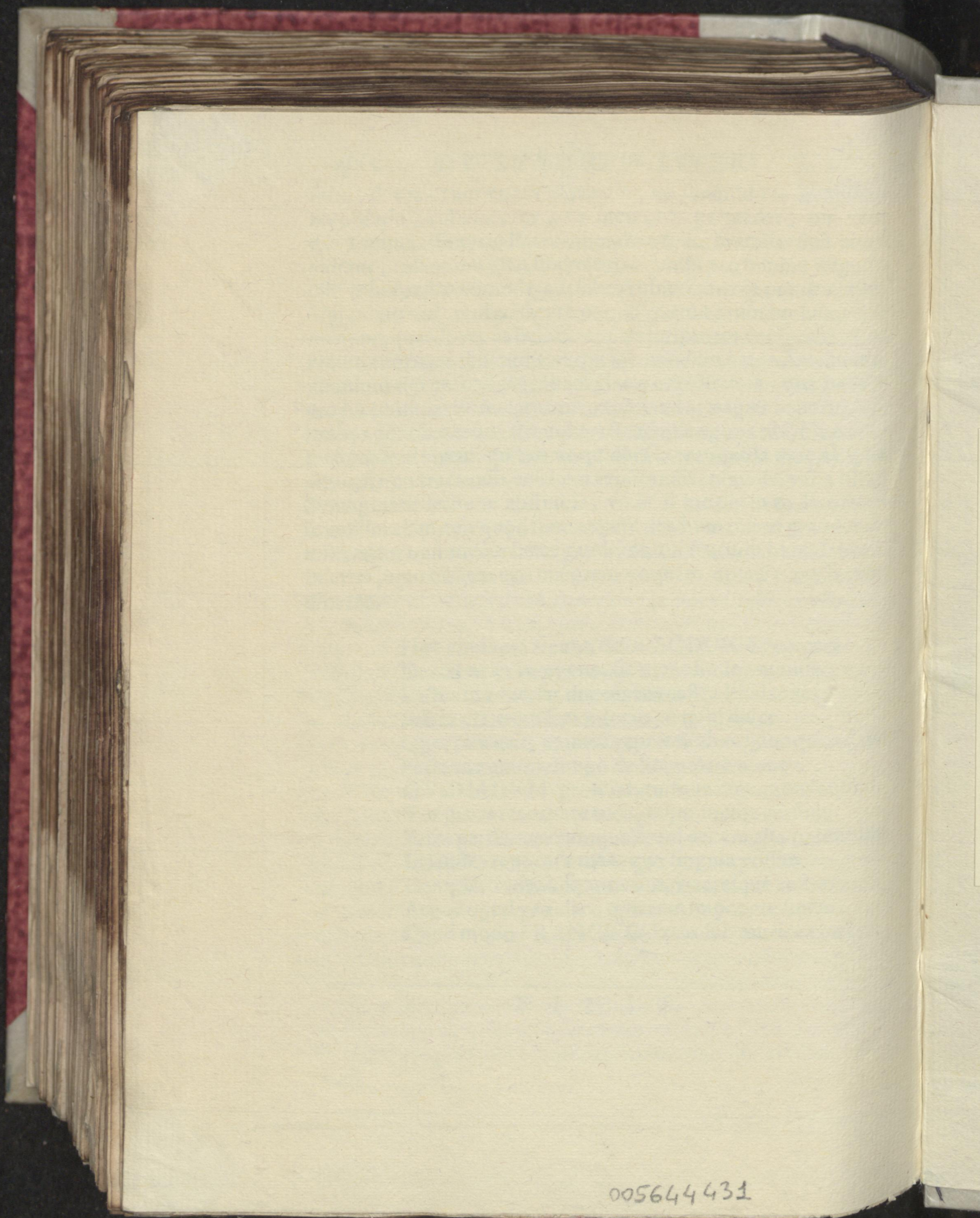
Atque hæc sunt, Ludouice Comes, quæ cùm de hoc militari syntagmate, tum de auctoritate quæ pars eius extrema fuit, mihi dicenda visa sunt. 12. *Et finio.* Nam quod politicorum solertia, exemplis ducta Sertorij, Alexandri, Scipionis, Muhamedis, ac etiam nostri Pharamundi qui leges suas tamquam si Mars illi eas dictasset *Salicas* appellauit, de miraculis & diuorum cum hominibus consuetudine commenta est; & quod etiam nonnulli qui singula quæque ac minima sectantur, de morum & cultus honestate, consilio, securitate, fide, taciturnitate, & similibus monent; præterquam non operæ prætium faciunt ad auctoritatem consequẽdam; & nullum in se finem habent, nisi quem vir prudens illis præscribendum censet, multa insuper illorum non modo falsa sunt, sed etiam prorsus indigna strenuo ac maximo duce, ne dum Christiano. Quamobrẽ superest, Ludouice Comes, vt hęc omnia quæ paucioribus in tam vbere materia dicere non debui, & quæ nũc acerrimæ tuæ censuræ discutiẽda offero, sic pro tua singulari humanitate, æqui bonique cõsulas, vt etiam si conatus meus in hisce congerendis, non talis fuerit, quem laudare possis, animũ tamen ames, qui non alio officio se tibi deditissimum probare voluit, quàm eo quod vtroque nostrum maximè dignum esset. Te quidem cuius muneris est nunquam in excolenda armorum gloria cessare, cui te vni parens tuus optimus, & sapientissimus deuouit; Natura tam emandato, & robusto corpore habilem

fecit

fecit; & maiorum etiam claritatis, ac fortitudinis suauissima recordatio, vehementer, vt incumbas persuadet; me vero qui Eminentissimi tui Patrui liberalitate, ac munificentià abuti viderer, nisi otium illud liberale, quod mihi pro summo negotio esse voluit, tua in cõmoda, aut saltem oblectamenta conuerterim. Qui autem melius istud facere potui, quàm eorum omnium collectione, quæ de rebus bellicis optimi scriptores consulunt, hoc meum adornare syntagma; vt quemadmodum natura inseuit magnanimo tuo pectori ingenuam glorię cupiditatem, qua perpetuo succensus extimulatusque, raperis ad arma, per bellorum tumultus occasionesque strenuè tractanda; sic ego ea tibi, è meo penu subministrarem, quibus ne quidem in tranquilla pace, ab ipsis armis, si non tractandis, at saltem replicandis animo, ex varia istius Syntagmatis lectione abstineas, vnde si me tibi in eo satisfecisse intellexerim, erit quod summopere tuæ humanitati gratuler, & mihi etiam non mediocriter gaudeam, qui fructum huius laboris tulerim, quo nullum ego maiorem vnquam optaui, aut iucundiorem.

Hæc mea vota ferunt, sic tu LODOICE, potenti
Dextrà acies rumpens, sic tu molimine mentis
Victor in aduersas ducens tua castra Phalanges,
Ibis in ęternum famæ decus, ò mihi dulce
Quantum erit, eximiæ repetens ab origine quondam
Facta tuæ gentis, longo de Stemmate nomen
GVIDIADVM proferre, tuisque ingentibus ausis
Tot proceres ornare tuos, atque inclita rursum
Facta patris, veterumque simul decora alta parentum
In laudes reuocare tuas, quo singula possim
Complecti, titulosque nouos, veteresque referre.
Atque operi præclaro optatum imponere finem,
Quod modo FRANCISCI lætus sub murice condo.

FINIS.

005644431